

E-ISSN:
2147-2971
P-ISSN:
2148-4163

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

YEAR: 13 - NUMBER: 81
AUTUMN / 2020

EDITOR

Dr. Serdar YAVUZ

SUBEDITOR

Dr. Serdar BULUT

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Academic Social Science Studies dergisi yılda dört dönem yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir.

Academic Social Science Studies dergisinde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.jasstudies.com'a aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal Of Academic Social Science Studies, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir. DOAJ, SOBIAD, MLA, ASOS, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), ARASTIRMAX, Akademik Dizin (Akademik Türk Dergileri İndeksi), Journal Seek, Research Bible, İSAM, Index Copernicus, Mendeley, Open Academic Journals Index, CiteFactor, Scientific Indexing Services, Akademik Keys, ASI (Advanced Science Index), S journals Index, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), I2OR, MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), Spark Index, Infobase Index, Sysmatic Impact Factor, International Innovative Journal Impact Factor, Science Library Index başta olmak üzere onlarca veritabanı ve indeks tarafından taranmaktadır.

The Journal of Academic Social Science Studies is an international peer-reviewed journal that is published four terms per annum.

Language, science and the law of liability of all the articles published in the Journal of Academic Social Science Studies belong to their authors www.jasstudies.com.

The published articles partially or completely in any way cannot be printed, reproduced without the written permission of the publisher.

Editorial Board is absolutely free whether to publish or not publish all the articles send to journal.

Submitted papers will not be returned to the authors.

The Journal of Academic Social Science Studies, is an international peer-reviewed and indexed journal. DOAJ, SOBIAD, MLA, ASOS, TEİ (Turkish Education Index), ARASTIRMAX Academic Index (Turkish Academic Journals Index) Journal Seek, Research Bible, ISAM, Index Copernicus, Mendeley, Open Academic Journals Index, CiteFactor, Scientific Indexing Services, Academic Keys, ASI (Advanced Science Index), Sjournals Index, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), I2OR, MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals) and especially Spark Index, Infobase Index, Sysmatic Impact Factor, International Innovative Journal Impact Factor, Science Library Index are scanned by index and dozens database.

e-ISSN: 2147-2971 / p-ISSN: 2148-4163

Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazığ-
TURKEY

30 / 09 / 2020

Year: 13 - Number: 81 - Autumn 2020

JASSS

The Journal of Academic Social Science Studies
International Journal of Social Science

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Editor

Dr. Serdar Yavuz

Assistant of Editor

Dr. Serdar Bulut

E-mail: info@jasstudies.com

Web: <http://www.jasstudies.com/>

Adress: *Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazig-TURKEY*

JASS Studies

Year: 13 - Number: 81 / Autumn 2020

The Journal of Academic Social Science Studies

Year: 13 - Number: 81 / Autumn 2020

ACADEMIC SOCIAL SCIENCE STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of Academic Social Science Studie

Editör / Editor

Dr. Serdar Yavuz

Editör Yardımcısı / Assistant of Editor

Dr. Serdar Bulut

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Ahmet AĞCA	Accounting and Finance	Dumlupınar University
Dr. Ali M. BAYRAKTAROĞLU	Photography	Trakya University
Dr. Ayça Can KIRGIZ	Product Management/Marketing	Yeditepe University
Dr. Barış TOPTAŞ	Music	Adiyaman University
Dr. Bayram TAY	Social Sciences Education	Ahi Evran University
Dr. Erfumiye ERTEKİN	History	Mersin University
Dr. Erkan Turan DEMİREL	Business and Economics	Firat University
Dr. Fatih ÖZEK	Turkish Language and Literature	Firat University
Dr. Fatma Ebru İKİZ	Psychological Counseling and Guidance	Dokuz Eylül University
Dr. Fevzi RENÇBER	Theology	Şırnak University
Dr. Gözde EMEKLİ	Geography	Ege University
Dr. Hanife Nalan GENÇ	French Language and Education	Ondokuz Mayıs University
Dr. İbrahim Halil ÇANKAYA	Sociology	Uşak University
Dr. İbrahim ÜNAL	Science Education	İnönü University
Dr. Işıl TANRISEVEN	Primary Education	Mersin University
Dr. Kürşat Yusuf AYTAÇ	Physical Education	Adiyaman University
Dr. Lütfiye CENGİZHAN	English Language Teaching	Trakya University
Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Painting Job Training	A. I. Baysal University
Dr. Mehmet KURUDAYIOĞLU	Turkish Language Teaching	Abant I. Baysal University
Dr. Mümin DAYAN	Marketing	U. Arab Emirates University
Dr. Murat SUNKAR	Geography	Firat University
Dr. Mustafa AKDAĞ	Educational Sciences	Erciyes University
Dr. Mustafa ŞENEL	Turkish Language	Kafkas University
Dr. Sabri SİDEKLİ	Education Classroom Teacher	M. Sitki Kocman University
Dr. Şebnem SOYGÜDER	Radio Television/Broadcasting	Ege University
Dr. Seda TAŞ	English Language and Literature	Trakya University
Dr. Sedat CERECİ	Radio Television/Broadcasting	Mustafa Kemal University
Dr. Selim YILMAZ	Linguistics	Marmara University
Dr. Şenay Sezgin NARTGÜN	Educational Sciences	A. İzzet Baysal University
Dr. H. Sibel ÜNALAN	History of Art	Adnan Menderes University
Dr. Soyalp TAMÇELİK	International Relations	Gazi University
Dr. Süleyman KARACELİL	Religious Education	Mustafa Kemal University
Dr. Türkan ERDOĞAN	Sociology	Pamukkale University
Dr. Yusuf GENÇ	Social Work	Sakarya University

Danışma Kurulu / Board of Advisory

Dr. Ahmet BURAN	Firat University
Dr. Alexandre KALACHE	Oxford University
Dr. Erdal ZORBA	Gazi University
Dr. Gloria GUTMAN	Simon Fraser University, Vancouver / Kanada
Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege University
Dr. Han-Woo CHOİ	Dışışleri Kore Üniversite Araştırmaları / Güney Kore
Dr. Hassan ALİ	Maldivler Ulusal University / Maldivler
Dr. Horst UNBEHAUN	Robert Gordon University, Nürnberg / Almanya
Dr. İlhan GENÇ	Düzce University
Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Dr. Jürgen NOWAK	Uygulamalı Bilimler Alice Salomon University / Berlin
Dr. Kim Hyo JOUNG	Dışışleri Busan University Çalışmaları / Güney Kore
Dr. Monika DOHNANSKÁ	Teknoloji, Slovakya Dubnica Enstitüt
Dr. Muammer ÇETİNGÖK	Tennessee Knoxville, ABD University of
Dr. Nurşen ADAK	Akdeniz University
Dr. Özden TEZEL	Eskişehir Osmangazi University
Dr. Remzi OTO	Dicle University
Dr. Ronald A. FELDMAN	Columbia University / ABD
Dr. Shannon MELİDEO	Marymount University, Arlington / ABD
Dr. Woo Duck CHAN	Busan University Yabancı Çalışmaları / Güney Kore

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Abdullah ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Bülent Cercis TANRITANIR	Yuzuncu Yil University
Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Faruk ÖZTÜRK	Kilis 7 Aralık University
Dr. Mustafa ÇOLAK	Birleşik Arap Emirlikleri University
Dr. Nadir İLHAN	Ahi Evran University
Dr. Nazmi ÖZEROL	Adiyaman University
Dr. Sevil H. MEHDİYEVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Dr. Tarık ÖZCAN	Firat University
Dr. Yücel YÜKSEL	Istanbul University

İndeks Sorumluları / Personsfor Index Process

Dr. Mehmet BAYANSALDUZ	M. Sitki Kocman University
------------------------	----------------------------

Hukuk Danışmanı / Legal Counselar

Av. Gürhan CANPOLAT	Istanbul Barosu Baro Sicili: 25490
---------------------	------------------------------------

Yabancı Dil Uzmanları / Foreign Language Specialist

Dr. Ozan Deniz YALÇINKAYA	Dicle University
Lect. Hakkı ŞİMŞEK	Adiyaman University
Lect. Özlem ALADAĞ BAYRAK	Trakya University
Lect. Alize CAN	Trakya University
Lect. Ezgi AYDEMİR	Yıldız Teknik University
Lect. Hande İSAOĞLU AKBIYIK	Yıldız Teknik University

Redaktörler / Redactors

Lect. Cihat BIÇAKCI	Giresun University
Lect. Mehmet Akif KARA	Giresun University
Lect. Osman ALBAYRAK	Giresun University

Dış Temsilciler Koordinatörü / General Coordinator of Foreign Editor

Dr. Zafer DANIŞ	Sakarya University
-----------------	--------------------

Sosyal Paylaşım Ağları Sorumlusu / Social Sharing Nets Principal

Res. Assist. Hasan KIZILDAĞ	Ondokuz Mayıs University
-----------------------------	--------------------------

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Hatice Güzel, Yasemin Durgut

Lise Öğrencilerinin Öğrenme Stilleri ve Fizik Dersine Yönelik Tutumları - *High School Students' Learning Styles and Attitudes towards Physics Course* **1-13**

Aslı Avcı Akçalı, Özgür Baş

Sosyal Bilgiler Eğitiminde Teknoloji Kullanımı Konusundaki Araştırmalar - *Researches on the Use of Technology in Social Studies Education* **15-30**

Hatice Fırat

Çocuk Edebiyatında Otoriter Anlatım: Örnek Metin İncelemesi - *Authoritative Expression in Children's Literature: Sample Text Review* **31-47**

Nuray Kurtdede Fidan, Filiz Kılıç

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Cahit Sıtkı Tarancı'nın Çocukluk Adlı Şiirinin İçeriğine Yönelik Çözümlemeleri Etkisi - *Cartoons Analysis in Terms of Values Included in the Social Studies Curriculum: The Case of Rafadan Tayfa* **49-63**

Ayşe Işık Öner, Hatice Kadioğlu Ateş

Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Tüketim Davranış Düzeyinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi - *Investigation of Pre-Service Teachers' Sustainable Consumption Behavior Levels in Terms of Various Variables* **65-86**

Oksana Manolova Yalçın, Bilge Kağan Bıkmaz

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Eğitim Yaşanan Problemlere İlişkin Emekli Yönetici ve Denetmen Görüşleri - *Perspectives of the Retired Administrators and Supervisors Related to the Existing Problems on Education Supervision in Turkish Republic of Northern Cyprus* **87-114**

Pınar Aksoy

Koronavirüs Salgını ile Ortaya Çıkan Sürecin Okul Öncesi Dönem Çocukları Üzerindeki Etkilerine İlişkin Ebeveyn Algıları - *Perceptions of the Parents Regarding the Effects of the Process Occurring Due to the Coronavirus Pandemic on Preschool Children* **115-138**

Seher Merve Erus, Şerife Gonca Zeren

Danışan ve Psikolojik Danışmanın Penceresinden Terapötik İşbirliği: Çevrimiçi, Yüz Yüze ve Plasebo Gruplarının Karşılaştırılması - *Client's and Psychological Counselors' Perspective on Therapeutic Alliance: Comparison of Online, Face to Face, and Plasebo Groups* **139-152**

Varol Çiçek, Bahar Güdek

Müzik Performans Kaygısı Envanterinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması - *Adaptation of the Music Performance Anxiety Inventory to Turkish: A Validity and Reliability Study* **153-163**

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Cüneyt Arslan, Hazal Yürüklü

Ahmet Hamdi Tanpınar ve Thomas Bernhard'ın Bakış Açısıyla Modernleşmenin Edebî Eleştirisi - *Literary Criticism of Modernization From the Perspectives of Ahmet Hamdi Tanpınar and Thomas Bernhard* **165-177**

İmran Gür

Aydın Epizmi Kritiği, Türk Edebiyatının İlk Devir Kroniği Okuması Olarak Halit Ziya Romanı: Üst Okuma Sistemleri Yenilenmesi Olarak Fransız Epique - *The Reading Critique of Intelligence Epique: Halit Ziya's Novel As the Reading of First Period Cronique [Midterm] of Modern Turkish Literature, French Epique As the Nomenclature System of Top Reading* **179-192**

Hanife Nalan Genç, Duygu Aydemir

Sense and Sensibility (Akıl ve Tutku) Adlı Romanı Feminist İmgeler Işığında Okumak - *Reading the Novel Sense and Sensibility (Akıl ve Tutku) in the Light of Feminist Images* **193-211**

Dilek Tüfekçi Can

Where Angels Fear to Tread: Levinas'ın "Etik İlgisellik" ve Layder'in "Önlenemeyen Arzu" Bakış Açısıyla - *Where Angels Fear to Tread: Through the Lenses of Levinasian "Ethical Relatedness" and Layderian "Uncontrollable Desire"* **213-231**

Pelin Dimdik Emeksiz

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Bazı Romanlarının Aşk Açısından Değerlendirilmesi - *Evaluation of Some Novels of Hüseyin Rahmi Gürpınar From the Perspective of Love* **233-249**

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

Ruhi Konak, Mine Dilber

Derviş Hasan Medhî'nin Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî Adlı Eserinin Türk Kitap Sanatları Açısından Değerlendirilmesi - *Evaluation of Dervis Hasan Mehdi's Artwork Titled Tercume-i Şâhnâme-i Firdevsî on Terms of the Turkish Art Works* **251-271**

Tuççem Kar

Akbaba Dergisinde Yayımlanmış Hüseyin Cahit Yalçın Karikatürleri Hakkında Bir Araştırma - *Analysis of Kodaly Singing-Centered Music Training Method and a Sample Lesson Modeling Study Supported by Kokas Pedagogy* **273-288**

Göksen Tosuner, Nazife Oya Levendoğlu

Covid-19 Sürecinde Uzaktan Yürütülen Müzik Öğretimi Uygulamalarının 8-15 Yaş Grubu Çocuklarındaki Yansımaları Üzerine Bir Durum Çalışması - *Impact of Creative Typography Practices Higher Order Thinking Skills of Students in Graphic Design Education* **289-308**

Murat Sezgin, Görkem Boran

Basın İşletmelerinin ve Dağıtım Kanallarının Tekelleşmesi Açısından Etik *Ethics in Terms of Monopolization of Press Companies and Distribution Channels* **309-322**

İLAHİYAT / THEOLOGY

Abdullah Namlı

Nasslar Işığında Ahiret Mükafatları - *Hereafter Rewards in the Light of Religious Texts* **323-342**

Hasan Çetinel

Mısırlı İbn Hacer El-Heytemî'nin Eseri Tahrîru'l-Makâl Üzerinden Dönemin Eğitim Problemlerine Bakış - *A Look at the Educational Problems of the Period Through Egyptian Ibn Hacer Al-Haytami's Work "Tahrîru'l-Makâl"* **343-362**

Muzaffer Barlak

İbn Teymiyye'nin Felsefî Yöntem Eleştirisi ve Müslüman Filozofları Tekfir Etme Gerekçeleri - *Criticism on the Philosophical Method of Ibn Taymiyya, and His Reasons for the Takfir of Islamic Philosophers* **363-378**

Muhyettin Polat

Kur'ân Âyetleri Işığında "Ses" Kavramı ve Ses Anlamını İfade Eden Bazı Kelimelerin Tespiti ve İncelenmesi - *The Concept of "Sound" in the Light of the Qur'an Verses and Determination and Examination of Some Verses in Which Sound is Mentioned* **379-393**

**SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER /
SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES**

Lütfi Şeyban

Endülüslülerin Fas'a (el-Mağrib) Göçleri ve Bölgedeki Sosyokültürel Etkileri - *Migrations of Andalusians to Morocco (al-Maghrib) and Sociocultural Effects in the Region* **395-423**

Yusuf Genç, Cengizhan Aynacı, Hanife Doğan, Samet Kulaoğlu

Romanların Sosyal Dışlanmaya Karşı Direnişi - *The Opposition of Romani People to Social Exclusion* **425-444**

Bahattin Keleş

Urfa Haçlı Kontluğuna (1098-1149) Karşı Selçukluların, Zengilerin, Artukluların, Musul ve Halep Atabeyliklerinin Ortak Mücadelesi - *The Joint Struggle of the Seljuks, the Zangid, the Artuqids, the Mosul and Aleppo Atabegs against the County of Edessa (1098-1149)* **445-456**

Fuat Uçar

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Meclis Açış Konuşmalarında Sosyal Politikalara Yaklaşımı. - *Approach of the President Ismet Inonu to Social Policies in the Opening Speeches of Assembly* **457-472**

Hüseyin Arslan

Modernite ve Küreselleşme Bağlamında Türkiye'de Dini Grupların Radikalleşmesi Meselesi - *In the Context of Modernity and Globalization the Radicalization Issue of Religious Groups in Turkey* **473-490**

Nicolo Marchetti, Gabriele Bitelli, Francesca Franci, Atila Türker, Federico Zaina

Güneydoğu Türkiye'de Arkeoloji ve Barajlar: Mevcut Belgelemeyi İyileştirmek İçin Su Tutma Sonrası Hasar Değerlendirme Uygulanması ve Kültürel Mirası Koruma Stratejileri - *Archaeology and Dams in South-Eastern Turkey: Applying Post-Flooding Damage Assessment to Improve Current Documentation and Safeguarding Strategies on Cultural Heritage* **491-504**

Özge Gürsoy Atar

Popüler Kültür İkonu Olarak Madonna - *Madonna as a Popular Culture Icon* **505-532**

Sevda Coşkun

Lükse Kavramsal Bir Yaklaşım - *Turkophilia in the Context of Claude Farrère's Visit in 192* **533-547**

Mehmet Emin Yakut, Mehmet Akif Ceylan

Türkiye’de Toplu Konut İdaresi (TOKİ) Konut Uygulamalarının Şehirlerin Yatay Gelişimine Etkileri - *The Effects Of Housing Authority (Toki) Housing Applications On The Horizontal Development Of Cities In Turkey* **549-572**

Mücahit Sami Küçüktöğl

Korona Virüsü Günlerinde İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı - *Internet and Social Media in Coronavirus Days* **573-593**

Sanam Eivazzadeh, Aysel Erciş, Bahar Türk

İlişkisel Pazarlama Boyutlarının Müşteri Bağlılığı Üzerindeki Etkisi: Shammout Modeli Değerlendirmesi - *The Influence of Relationship Marketing on Customer Loyalty: Evaluation of Shammout’s Model* **595-605**

Teslime Akgün, Önder Deniz

12 Eylül Askeri Darbesinin Nedenlerinin Cumhuriyet Gazetesi Üzerinden İncelenmesi - *Investigating the Reasons of the 12 September Military Coup Through the Republic Newspaper* **607-628**

Sadiye Kayaarslan

Boş Zaman Değerlendirme Olgusu Çerçevesinde Üniversite Gençliği ve Üniversiteli Gençlerde Boş Zaman Değerlendirmenin Pandemi Döneminde Artan Önemi - *During the Pandemic Term the Rising Importance of Recreation Among the University Youth and University Students Within the Scope of Recreation Fact* **629-649**

Recep Demir

Eğlendirici Dijital Aygıtların Olumsuz Etkilerinden Çocukları Korumada İleri Sürülen Yöntemler - *Methods Suggested for Protecting Children from the Negative Effects of Entertaining Digital Devices* **651-672**

Orhan Turan

İngiltere Büyükelçiliği’nin Çukurova Gözlemleri (25-31 Temmuz 1950) - *Çukurova Observations of the British Embassy (25-31 July 1950)* **673-689**

Zülfükar Aytaç Kışman, Selinnur Gün

Uluslararası Terörizmin Bir Hedefi Olarak Sivil Havacılık - *Civil Aviation as a Target of International Terrorism* **691-703**

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Yıldız Merve Öztürk

An Overview of Ecofeminism: Women, Nature and Hierarchies - *Ekofeminizme Genel Bir Bakış: Kadınlar, Doğa ve Hiyerarşiler* **705-714**

Ozan Deniz Yalçınkaya

Philosophy of Language: Early and Late Wittgenstein - *Philosophy of Language: Early and Late Wittgenstein* **715-726**

SPOR BİLİMLERİ / SPORTS SCIENCES

Kürşad Han Dönmez, Şevki Kolukısa

Masa Tenisi Sporcularının Sosyal Öz-Yeterlik ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi - *Examination of the Relationship Between Social Self-Efficacy and Problem Solving Skills of Table Tennis Athletes* **727-736**

Editörden;

Merhaba;

The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS) dergisinin 2020 yılı güz sayısı ile karşınızda olmanın mutluluğunu yaşadığımızı bilmenizi isteriz. Yoğun bir makale başvurusu bulunmasına rağmen editöryel ekip ve hakemlerimizin gayretleri sonucunda makale yayın süreçlerinin çok uzamadığını düşünüyoruz.

Akademide, yapılan çalışmaların görünür olması, topluma katma değer sağlaması ve yaygın etkisinin artması hem makale yazarlarının hem de makaleyi yayınlayanların ortak hedefidir. Bu bağlamda JASSS'ta yayınlanan makalelerin indirilme oranlarının yüksekliği bizleri memnun etmektedir. Ayrıca yayınlanan makalelere yapılan atıflar Sobiad (Sosyal Bilimler Atıf Dizini) veritabanında gösterilmektedir. Bu vesileyle yazarlarımızın görünürlüğüne katkı sağlamaktan gurur duymaktayız.

Yayınlanan makalelerin öğrenme ve öğretme sürecinde tüm akademisyenlere faydalı olmasını umuyoruz. Derginin hem elektronik hem de basılı ortamda yayınlanması sürecinde katkı sağlayan, yol gösteren, bakış açısı kazandıran herkese teşekkür ediyorum.

Yeni bir sayıda görüşmek dileğiyle...

Doç. Dr. Serdar Yavuz
Editor of JASSS

From the Editor;

Hello;

We want you to know that we have the happiness of being with you with a year 2020 autumn issue of The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS). Despite the presence of an intense article application, we think that the editorial team and the referees put great efforts to shorten the publishing processes.

The fact that the visibility of the work, provide added value to society and the widespread influences are both the common goals of both the writers of the articles and the publishers of the articles in academics. In this sense, we are pleased with the high downloading rates of the articles published in JASSS. References to published articles are also shown in the Sobiad (Social Sciences Citation Index) database. We are therefore proud to have contributed to the visibility of our authors.

We hope that the published articles will be useful to all academicians in the process of learning and teaching. I would like to thank everyone who contributed, guided, and provide perspective in the process of publishing of the journal in both electronic and printed media.

Hope to see you in a new issue...

Assoc. Dr. Serdar Yavuz
Editor of JASSS

YAYIM VE YAZIM KURALLARI

Genel İlkeler

1. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, uluslararası hakemli bir dergi olup yayın yeri Elazığ-Türkiye'dir. Yılda 4 (dört) sayı olarak yayımlanır. Gerekli durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar ve ek sayılar yayımlayabilir.

2. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, Eğitim Bilimlerinin tüm alanları, İlahiyat, İktisadi ve İdari Bilimler Alanı, Resim, Müzik, Beden Eğitimi, Tarih, Sanat Tarihi, Coğrafya, Dilbilim, Edebiyat gibi sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmalarını yayımlayan akademik bir dergidir.

3. Bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazılarının dergi sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazı hakem sürecine gönderilir.

4. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazıların bütün telif hakları dergiye ait olup, JASSS dergisinden izin alınmaksızın başka bir yerde yayınlanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yazılardan doğabilecek herhangi bir yasal sorumluluk yazarlarına aittir. Editöryel ekip yazı üzerinde istediği değişikliği yapma hakkına sahiptir.

5. *Jasss'ın (The Journal of Academic Social Science Studies)* yayın dili Fransızca, Türkçe, İngilizce, Rusça ve Almancadır. Ancak gerektiği takdirde diğer dillerde de yazı kabul edilebilir.

6. Makalenin başında en az 200 kelimedenden oluşan Türkçe (özet) ve İngilizce (Abstract), 5 kelimelik Türkçe (Anahtar Kelimeler) ve İngilizce (Key Words); Türkçe ve İngilizce başlığa yer verilmelidir. Bu şartları yerine getirmeyen yazılar hakem sürecini tamamlasalar bile yayımlanmazlar.

7. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazılar hakem sürecine gireceği için, sisteme eklenen yazıların içine isim veya yazarın kimliğini deşifre edici bilgiler konulmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazar veya yazarlar ile ilgili bilgiler makaleye editör tarafından eklenecektir.

8. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makale sisteme yazar tarafından yüklendikten sonra aşağıdaki süreçler gerçekleşmektedir. Yüklenen makale editör/editör yardımcıları tarafından yayım ve yazım kurallarına uygunluk kontrolü yapılmaktadır. Editör onayı tamamlandıktan sonra yazı hakemlere yönlendirilmektedir. Editör onayından geçen her makale için dört hakem atanmaktadır. Bu hakemlerden biri yabancı dil özet hakemi, biri yazım ve kaynakça kontrol hakemi iken diğer iki hakem ise ilgili anabilim dalında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır. Yazar kendi ana sayfasından makalesinin hakem sürecini takip etmelidir.

9. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makaleler, e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderildikten sonra, aynı sistemden makalelerin hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden (1 yabancı dil, 1 yazım ve kaynakça kontrol ve 2 alan hakemi) raporların gelmesi beklenmelidir. Çünkü yazarlar, sisteme bir kez düzeltme ekleyebilmektedirler. Bir hakemin

JASSS

istediği düzeltmeyi yapıp yazı sisteme eklendiğinde, sonraki aşamada ikinci bir hakemin de düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yapılamayacaktır.

10. Dergi sistemine eklenen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmış olmamalıdır. Sempozyum bildirileri ise, durumun makale içinde belirtilmesiyle yayınlanabilir.

11. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında atıf yapılan eserler, yazar soyadı sırasına göre yazar soyadı büyük adı küçük yazılmış bir Şekilde düzenlenmelidir.

12. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* yazar veya hakem olarak ye olunurken istenilen bütün bilgiler eksiksiz olarak doldurulmalıdır. zgemiş başlığında yazarın/hakemin çalışma ve ilgi alanları sıralanmalıdır. Anabilim dalı başlığında ise önce anabilim dalı sonra da bilim dalı yazılmalıdır. rn: İşletme/Yönetim ve Organizasyon; Türk Dili ve Edebiyatı/Yeni Türk Dili.

13. *Jass'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen makaleler, editoryal süreç başlangıcında **İntihal.Net programı aracılığıyla kontrol edilmektedir**. Benzerlik oranı %15'in üzerinde olan çalışmalar yayımlanmaz. Tezden üretilen çalışmalar bu oranın dışında tutulur.

Lise Öğrencilerinin Öğrenme Stilleri ve Fizik Dersine Yönelik Tutumları *

Prof. Dr. Hatice Güzel

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5678-4447>

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Department of Mathematics and Science, Karaman – TÜRKİYE

Yasemin Durgut

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6216-847X>

Öğretmen / Özel Öğretim Kurumu, Konya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 23.06.2020

Kabul: 13.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Öğrenme Stili

Tutum

4MAT Öğretim Yöntemi

Fizik Dersi

Öğrenciler

Araştırma Makalesi

* Bu makale, Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44455>

Öz

Bu araştırma, 4MAT öğretim yöntemine göre yapılan öğretimin lise öğrencilerinin fizik dersine yönelik tutumuna etkisini, öğrencilerin öğrenme stilleri ile fizik dersine yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma 2016-2017 öğretim yılında yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu bir kamu lisesinde öğrenim gören lise 2. Sınıf öğrencileri oluşturmuştur. Araştırmada ön-test, son-test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmada, öğrencilerin öğrenme stillerini belirlemek için, Kolb Öğrenme Stilleri Ölçeği, Başarı Testi ve Fizik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS programı kullanılmış anlamlılık düzeyi p 0.05 olarak kabul edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov-Smirnov testi ile analiz edilmiştir. Test sonucu normal dağılıma uymayan veriler için Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis-H testi kullanılarak analizler yapılmıştır. Öğrencilerin öğrenme stillerinin birbirinden farklı olduğu bulunmuştur. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin son- test tutum puanlarının arttığı görülmüştür. Fakat artış oranı hem deney hem de kontrol grubunda aynı düzeyde olmuştur. Bu sonuca bakarak deney grubunda uygulanan 4MAT öğretim yönteminin öğrenci tutumlarında kontrol grubuna uygulanan geleneksel yöntemine göre bir fark yaratmadığı söylenebilir. Farklı öğrenme stillerine sahip öğrencilerin fizik dersine karşı tutumlarının farklı olduğu görülmüştür. Deney grubunda sağduyulu (3. Tip) öğrenme stiline sahip öğrencilerin derse yönelik tutumları en olumlu olurken, kontrol grubunda ise dinamik (4. Tip) öğrenme stiline sahip öğrencilerin derse karşı tutumları en olumlu olmuştur.

Atf Bilgisi / Reference Information

Güzel, H. ve Durgut, Y. (2020). Lise Öğrencilerinin Öğrenme Stilleri ve Fizik Dersine Yönelik Tutumları. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 1-13.

High School Students' Learning Styles and Attitudes towards Physics Course

Prof. Dr. Hatice Güzel

Kastamonu University, Faculty of Education, Department of Graphic Design, Kastamonu – TURKEY

Yasemin Durgut

Teacher / Private Education Institution, Konya – TURKEY

Article History

Submitted: 23.06.2020

Accepted: 13.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Learning Style

Attitude

4MAT Teaching Method

Physics Course

Students

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44455>

Abstract

This research was carried out to determine the effect of teaching according to 4MAT teaching method on high school students' attitude towards physics course and the relationship between students' learning styles and their attitudes towards physics course. The research was carried out in the 2016-2017 academic year. The study group of the research consisted of high school 2nd grade students studying in a public high school. In the research, quasi-experimental design with pre-test post-test control group was used. In the research, Kolb Learning Style Inventory, Achievement Test and Physical Attitude Scale were used to determine the learning styles of the students. SPSS program was used in the analysis of the data and the significance level was accepted as $p < 0.05$. Whether the data showed normal distribution was analyzed with the Kolmogorov-Smirnov test. For the data that do not conform to the normal distribution of the test results, analyzes were performed using Mann-Whitney U and Kruskal Wallis-H test. It was found that the learning styles of students are different from each other. It was observed that the post-test attitude scores of the experiment and control group students increased. However, the ratio of increase was at the same level in both the experimental and the control group. Considering this result, it can be said that the 4MAT teaching method applied in the experimental group does not make a difference in student attitudes compared to the traditional method applied to the control group. It has been observed that students with different learning styles have different attitudes towards physics course. While the attitudes of students with common sense (Type 3) learning style towards the course were the most positive in the experimental group, the attitudes of students with dynamic (Type 4) learning style towards the course were the most positive in the control group.

GİRİŞ

İyi bir eğitim bireysel farklılıkları dikkate alarak yapılan eğitimidir. Öğrencilerin sahip oldukları bireysel farklılıklar, öğrenme stili kavramını ortaya çıkarmıştır. Kolb (1984: 38) öğrenme stillerini, bireylerin bilgiyi algılamaları ve işlemeleri esnasında tercih ettikleri yol olarak tanımlamıştır. Grasha, öğrenme stilini “Öğrencinin bilgiyi edinme sürecindeki yeteneği ve öğrenme deneyimlerinin bir araya getirilmesi” olarak tanımlamıştır (Güven, 2004:11). Kolb (1984:39) öğrenme stillerini; değiştiren, özümseyen, ayırıştıran, yerleştiren olmak üzere dört tipte incelemiştir. Öğrenme stilleri ile ilgili literatür incelendiğinde birçok öğrenme stili modeli ile karşılaşmaktadır. McCarthy oluşturduğu öğrenme stili modelinin kuramsal temellerinin Kolb’un yapmış olduğu çalışmalara dayandığını ifade etmektedir (McCarthy, 1987: 82). McCarthy öğrenme stillerini; birinci tip öğrenenler (imgesel öğrenenler), ikinci tip öğrenenler (analitik öğrenenler), üçüncü tip öğrenenler (sağduyulu öğrenenler), dördüncü tip öğrenenler (dinamik öğrenenler) biçiminde sınıflandırmıştır. McCarthy, öğrencilerin öğrenme stilleri ve baskın olarak kullandıkları beyin yarımkürelerini diğer bir deyişle beyin modlarını temele alan 4 MAT öğretim yöntemini oluşturmuştur.

Öğrencilerin öğrenme stilleri belirlendiğinde; uygulanması gerekli öğretim yöntem ve teknikleri ile strateji ve gereken materyaller kolayca seçilebilir bu durumda öğrencilerin ilgilerine paralel yönde bir öğretim yapılmış olur. Alanyazında öğrenenlerin farklı öğrenme stillerine sahip olduklarını belirleyen araştırmalar vardır (Denizoğlu, 2008; Gürsoy, 2008; Park, 2002). Yapılan araştırmalarda öğrencilerin bireysel farklılıklarını ve öğrenme stillerini dikkate alarak geliştirilen öğretimin, öğrencilerin akademik başarısına olumlu etkisinin olduğu belirtilmektedir (Aktaş, 2011; Ardiç, 2013; Demirkaya, 2003; Ergin, 2011; Peker, 2003).

Öğrenme stilleri gibi bireylerin öğrenmeye yönelik tutumları da akademik başarıyı etkilemektedir. Tutum kavramının Latince karşılığı “aptus” bir başka deyişle “harekete hazır” anlamındadır (Arkonaç, 2005: 9). Tutum kavramı, bireyin herhangi bir nesnenin, durumun yahut olayın karşısında gösterdiği olumlu ya da olumsuz eğilimi şeklinde tanımlanmıştır (İpek ve Bayraktar, 2004:36). Bir başka görüşe göre tutum insanın bireyselliğinin ana parçası olarak tanımlanmaktadır (Bohner ve Wanke, 2002:5). Fen eğitimcileri, fen eğitimi programlarının önemli hedefleri arasında fen bilimine yönelik pozitif tutum geliştirmenin sağlanması gerektiğini vurgulamışlardır. Bireylerin günlük yaşamdaki mevcut bilgileri kazanma sürecinde gerekli olan bilimsel süreç becerilerini elde etmelerinde fizik eğitiminin önemi oldukça büyüktür. Fizik dersine yönelik pozitif tutuma sahip olunması bu yüzden önemlidir (Akpınar, 2006:12). Derse yönelik olumlu tutumun eğitimdeki önemi her zaman vurgulanmakta ve kabul edilmektedir (Vilia ve Candeias, 2020: 135). Öğrenme sürecinde bireylerin tutumlarının olumlu olmasının başarıyı artırdığı gözlemlenirken, olumsuz tutumlarının ise başarısızlığa sebebiyet verdiği belirlenmiştir (Çalışkan ve Kılıç, 2012; Dikmen, Tuncer ve Şimşek, 2018; Erdoğan, Bayram ve Deniz, 2008; Karakuyu ve Tortop, 2010; Karadeniz, Bayrak, 2014; Kazazoğlu, 2013).

Okullarımızda öğrencilerin bireysel farklılıklarını ve öğrenme stillerini dikkate alarak yapılan öğretimin, öğrencilerin tutumlarını olumlu yönde etkilediği ile ilgili pek çok araştırma bulunmaktadır (Ardıç, 2013; Bozkurt ve Aydoğdu, 2009; Cerit Berber ve Akkaya, 2018; Demirkaya, 2003; Dikkartın, 2006; Elçi, 2008; Gencel, 2006; Lee, 2008; Peker, 2003; Peker ve Mirasyedioğlu 2008; Tüysüz ve Tatar 2008; Uzuntiryaki, Bilgin ve Geban, 2003).

Araştırmalar okullarımızdaki eğitim-öğretimi daha etkili kılabilmek için öğrenci merkezli öğretim yöntemlerine yoğunlaştırılmıştır. Öğrenci merkezli öğretim yöntemlerinden biri de 4 Mat öğretim yöntemidir. Birçok öğrenme stillerinden etkilenmekle birlikte asıl kuramsal temelini Kolb’un deneysel öğrenme kuramından alan 4 MAT öğretim yöntemi McCarthy tarafından geliştirilen öğrenme stillerine dayalı bir öğretim yöntemidir McCarthy (2000: 145). 4MAT öğretim yönteminin

farklı derslere yönelik tutumlara etkisi üzerine yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre 4Mat yönteminin olumlu etkisi olduğu sonuçlarını ortaya koyan çalışmalar (Dikkartın, 2006; Jackson, 2001; Klenetsky, 1997; Lee, 2008; Peker, 2003; Uysal, 2009) ve farklı derslere yönelik tutumlara etkisinin anlamlı olmadığını ortaya koyan çalışmalar (Delaney, 2002; Driskill, 1998; Elçi, 2008; Ursin, 1995) bulunmaktadır. Görüldüğü gibi ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çalışmalarda 4MAT öğretim yönteminin başarı ve tutum üzerindeki etkisine yönelik farklı sonuçların bulunduğu görülmektedir. Ülkemizde 4MAT öğretim yönteminin öğrencilerin fizik dersi başarılarına ve fizik dersine yönelik tutumlarına etkisi ile ilgili az sayıda araştırmaya rastlanılmıştır (Akpinar, 2006; Erdoğan, 2008; Ergin, 2011; Erol, 2013). Bu yönüyle bu araştırmanın alana katkısı olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmada, 4 Mat öğretim yöntemine göre yapılan öğretimin etkililiği, öğrencilerin sahip oldukları öğrenme stilleri ile fizik dersine yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır. Bu nedenle öğrencilerin öğrenme stilleri belirlenerek fizik konularının 4MAT öğretim yöntemine göre öğretiminin öğrencilerin fizik dersine yönelik tutumlarına etkisini araştırmak önem arz etmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, 4MAT öğretim yöntemine göre yapılan öğretim ile geleneksel öğretim yöntemine göre yapılan öğretimin lise öğrencilerinin fiziğe karşı tutumları arasında anlam arz eden bir fark oluşturup oluşturmadığı, öğrencilerin fiziğe karşı tutumu ve öğrenme stilleri arasında anlamlı bir farkın olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı, modeli, çalışma grubu, araştırmada kullanılan ölçme araçları, verilerin analizi ve araştırmanın uygulanmasına yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Araştırmada deney-kontrol gruplu, ön- test, son- test' den oluşan yarı deneysel model kullanılmıştır. Deneysel model, değişkenler arasında sebep-sonuç ilişkilerinin belirlenmesi maksadıyla kullanılan araştırma modelleri olarak tanımlanır. Yarı deneysel model ile deneysel modelin ulaşmak istediği amaç aynıdır. İki model arasındaki fark, yarı deneysel modelde, deney ve kontrol gruplarının tesadüfi olarak değil ölçümler vasıtasıyla seçilmesidir (Çepni, 2014).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Konya'da bir kamu lisesinde öğrenim gören lise 2. sınıf öğrencileri oluşturmuştur. Deney grubundaki öğrenci sayısı 32, kontrol grubundaki öğrenci sayısı da 32'dir.

Araştırmada Kullanılan Ölçme Araçları

Araştırmada üç ölçme aracı kullanılmıştır.

1. Elektrik Akımı Başarı Testi (EABT)

Araştırmada lise 2. sınıf fizik dersi müfredatında yer alan elektrik akımı ve direnç konusunda hazırlanan 20 soruluk elektrik Akımı Başarı Testi (EABT) kullanılmıştır. Soruların C_{ra} katsayısı 0,85 olarak hesaplanmıştır.

2. Kolb öğrenme stilleri ölçeği (KÖSÖ)

Veri toplama aracının ikinci bölümünde Kolb (1985) tarafından geliştirilen Aşkar ve Akkoyunlu (1993) tarafından Türkçe' ye uyarlanan Kolb Öğrenme Stili Ölçeği yer almaktadır. Ölçek 12 sorudan oluşmakta ve her soruda 4 ayrı öğrenme stilini ölçen 4 ifade yer almaktadır. Her sorudaki ilk seçenek "Somut Yaşantı", ikinci seçenek "Derin Düşünceye Dayalı Gözlem", üçüncü seçenek "Soyut Kavramsallaştırma" ve dördüncü seçenek "Aktif Deneme" öğrenme yollarına uygundur. Soruları cevaplandıran kişi seçenekler içinde kendine en uygun seçeneğe 4 puan verir. Daha az uygun olana 3

puan, daha az uygun olana 2 puan ve en az uygun olana 1 puan verir. Öğrencinin verdiği cevapların toplamı kullanılarak keşişme diyagramından hangi öğrenme stiline sahip olduğu tespit edilmektedir.

3. Fizik Tutum Ölçeği

Öğrencilerin fizik dersine karşı tutumlarını tespit etmek için Yaşar Baykul tarafından geliştirilen "Fen Bilimleri Tutum Ölçeği (FBTÖ)" fizik dersine uyarlanarak düzenlenmiştir. 18 maddelik bu 5'li likert tipi tutum ölçeği "Tamamen Katılıyorum, Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Hiç Katılmıyorum" şeklinde beş dereceden oluşmaktadır. Güvenirliği 0.92 olarak hesaplanan bir ölçektir (Dalkıran ve Kesercioğlu, 2005).

Verilerin Analizi

Araştırmada 64 öğrenciye uygulanan "Kolb Öğrenme Stilleri Ölçeği", "Elektrik Başarı Testi" ve "Fizik Tutum Ölçeği" verileri SPSS 21.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde, başarı testi ve tutum ölçeği verileri tanımlayıcı istatistikler (ortalama, yüzdelik ve frekans) kullanılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine karar vermek amacı ile Kolmogorov-Smirnov testi yapılmıştır. Test sonucu normal dağılım göstermeyen veriler için Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis-H testi kullanılarak analizler yapılmıştır (Can, 2013).

Araştırmanın Uygulanması

Araştırma 2016-2017 öğretim yılı 2. yarıyılında, 3 hafta süreyle (haftada 5 saat) ders işlenerek gerçekleştirilmiştir. Deney grubuna dersler 4MAT öğretim yöntemine göre, kontrol grubuna ise geleneksel yöntemle işlenmiştir. Her iki grupta da dersler araştırmacı tarafından verilmiştir.

Uygulama öncesinde deney ve kontrol gruplarının denkleğini belirlemek amacıyla Elektrik Akımı Başarı Testi (EABT) ve öğrencilerin öğrenme stillerini belirlemek amacıyla Kolb Öğrenme Stili Ölçeği (KÖSÖ) ön- test olarak uygulanmıştır. Öğrencilerin öğrenme stilleri belirlendikten sonra. Fizik dersine yönelik tutum ölçeği her iki gruba ön-test ve son-test olarak uygulanmıştır.

5

BULGULAR

Araştırmada ilk olarak lise 2.sınıf fizik dersi elektrik akımı ve direnç konusunun öğretiminde 4MAT öğretim yöntemine göre öğretim yapılan deney grubu öğrencileri ile geleneksel öğretim yöntemine göre öğretim yapılan kontrol grubu öğrencilerinin derse karşı tutum puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 1. Tablo 2. Tablo 3. ve Tablo 4. de gösterilmiştir.

Ön-testten elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış sonuçlar Tablo 1' de gösterilmiştir.

Tablo1. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin tutum ölçeği ön-test puanlarının Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları

Tutum ön-test	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	Df	Sig.
Sevgi	,140	64	,003	,963	64	,052
İlgi	,122	64	,020	,977	64	,291
Fiziğin Önemi	,091	64	,200*	,974	64	,190
Toplam	,084	64	,200*	,978	64	,321

Tablo 1'deki değerler incelendiğinde Kolmogorov-Smirnov testi sonucuna göre tutum ölçeği ön-test verilerinin normal dağılım göstermediğine karar verilmiştir ($p < 0,05$). Veriler normal dağılım göstermediğinden deney ve kontrol grubu öğrencilerinin tutum ölçeği ön-test puan karşılaştırılması Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiş sonuçlar Tablo 2' de gösterilmiştir.

Tablo 2. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin tutum ölçeği ön-test puan karşılaştırmasını veren Mann-Whitney U testi sonuçları

Tutum		N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	Mann-Whitney U	P
Sevgi	Kontrol	32	34,47	1103,00	449,000	,390
	Deney	32	30,53	977,00		
İlgi	Kontrol	32	31,44	1006,00	478,000	,647
	Deney	32	33,56	1074,00		
Fiziğin önemi	Kontrol	32	31,44	1006,00	478,000	,647
	Deney	32	33,56	1074,00		
Toplam	Kontrol	32	26,36	843,50	315,500	,008
	Deney	32	37,84	1236,50		

Tablo 2'de yer alan ön-test sonuçları tutum ölçeği alt boyutlarına göre ayrı ayrı incelenmiş ve bu verilere göre deney grubu öğrencilerinin tutumları kontrol grubu öğrencilerinin tutumlarından "sevgi" alt boyutu dışında "ilgi, fiziğin günlük yaşamımızdaki önemi ve toplam" daha yüksek bulunmuştur. Ortaya çıkan bu farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için Mann-Whitney U testi sonucu elde edilen p değerleri tutum ön-test toplam 0,008; sevgi alt boyutu için 0,390; ilgi alt boyutu için 0,647; fiziğin günlük yaşamımızdaki yeri alt boyutu için 0,647 bulunmuştur. Ortaya çıkan farklar 0.05 anlamlılık düzeyinde tutum ön-test toplam puanı için ($p < 0,05$) istatistiksel olarak anlamlı, diğer alt boyutlarda ise ($p > 0,05$) istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin tutum ölçeği son-test puanlarının Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin tutum ölçeği son-test puanlarının Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları

Tutum son-test	Tests of Normality					
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Sevgi	,132	64	,008	,952	64	,014
İlgi	,124	64	,016	,970	64	,115
Fiziğin Önemi	,138	64	,004	,963	64	,051
Toplam	,124	64	,016	,970	64	,115

Tablo 3' incelendiğinde tutum ölçeği son-test verilerinin normal dağılım göstermediğine karar

verilmiştir ($p < 0,05$).

Veriler normal dağılım göstermediği için Mann-Whitney U testi yapılmış, sonuçlar Tablo 4' te gösterilmiştir.

Tablo 4. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin tutum ölçeği son-test puanlarının karşılaştırılmasını veren Mann-Whitney U testi sonuçları

Tutum		N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	Mann-Whitney U	P
Sevgi	Kontrol	32	30,78	985,00	457,000	,458
	Deney	32	34,22	1095,00		
İlgi	Kontrol	32	27,16	869,00	341,000	,022
	Deney	32	37,84	1211,00		
Fiziğin önemi	Kontrol	32	29,34	939,00	411,000	,168
	Deney	32	35,66	1141,00		
Toplam	Kontrol	32	27,16	869,00	341,000	,022
	Deney	32	38,64	1211,00		

Tablo 4'de yer alan tutum ölçeği son-test sonuçları ölçeğin alt boyutlarına göre ayrı ayrı incelenmiş ve bu verilere göre deney grubu öğrencilerinin tutumları kontrol grubu öğrencilerinin tutumlarından (sevgi, ilgi, fiziğin günlük yaşamımızdaki önemi ve toplam) daha yüksek bulunmuştur. Ortaya çıkan bu farkın anlamlı olup olmadığını belirlemek için Mann-Whitney U testi sonucu elde edilen p değerleri tutum son test toplam 0,022; sevgi alt boyutu için 0,458; ilgi alt boyutu için 0,022; fiziğin günlük yaşamımızdaki yeri alt boyutu için 0,168 bulunmuştur. Ortaya çıkan farklar 0.05 anlamlılık düzeyinde tutum son- test toplam puanı ve "ilgi" alt boyutu için ($p < 0,05$) istatistiksel olarak anlamlı diğer alt boyutlarda ise, ($p > 0,05$) istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Sonuçta deney ve kontrol gruplarının ön-test ve son-test toplam tutum puanları incelendiğinde ön- test ve son- test tutum puanlarında bir artış gözlenmiştir. Deney ve kontrol gruplarında ortaya çıkan ön-test ve son-test puan ortalamaları farkı iki grupta da 0,8 puan olmuştur. Bu verilere bakılarak deney grubuna uygulanan 4MAT öğretim yönteminin öğrenci tutumlarında kontrol grubuna uygulanan geleneksel yöntemle göre bir fark yaratmadığı söylenebilir.

Lise 2. sınıf fizik dersi elektrik konularının öğretiminde 4MAT öğretim yönteminin kullanıldığı deney grubunda öğrencilerin derse karşı tutum puanı ve öğrenme stilleri puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı araştırılmış sonuçlar Tablo 5, Tablo 6. ve Tablo 7. de gösterilmiştir.

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin tutum ölçeği son-test puanlarının öğrenme stillerine göre normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile Kolmogorov-Smirnov Testi yapılmış sonuçlar Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin tutum ölçeği son-test puanlarının öğrenme stillerine göre karşılaştırılmasını veren Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları

Öğrenme Stili	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Yaratıcı	,291	4	.	,871	4	,303
Dinamik	,320	3	.	,883	3	,334
Analitik	,099	32	,200*	,977	32	,720
Sağduyulu	,141	25	,200*	,938	25	,136

Tablo 5 de görüldüğü gibi Kolmogorov-Smirnov testi sonucuna göre deney ve kontrol grubu öğrencilerinin tutum son- test puanlarının öğrenme stillerine göre normal dağılım göstermediğine karar verilmiştir ($p < 0,05$).

Deney grubu öğrencilerinin öğrenme stillerine göre tutum ölçeği son-test puanlarının karşılaştırılmasını veren Kruskal Wallis Testi sonuçları Tablo 6' da gösterilmiştir.

Tablo 6. Deney grubu öğrencilerinin öğrenme stillerine göre tutum ölçeği son-test puanlarının karşılaştırılmasını veren Kruskal Wallis Testi sonuçları

Grup	Öğrenme stili	N	Sıra ortalaması	sd	Kruskal Wallis Test	p	Anlamlı fark
Deney	Yaratıcı	1	9,50	3	1,387	,709	-
	Dinamik	1	9,50	3			
	Analitik	19	16,39	3			
	Sağduyulu	11	17,95	3			

Tablo 6 sonuçlarına göre, deney grubunda sağduyulu öğrenme stiline sahip öğrencilerin derse karşı tutumları en olumlu olurken onları analitik öğrenme stiline sahip öğrenciler izlemiş, dinamik ve yaratıcı öğrenme stiline sahip öğrenciler aynı düzeyde derse karşı tutum sergilemişlerdir.

Kontrol grubu öğrencilerinin öğrenme stillerine göre tutum ölçeği son-test puanlarının karşılaştırılmasını veren Kruskal Wallis Testi sonuçları Tablo 7'da gösterilmiştir.

Tablo 7. Kontrol grubu öğrencilerinin öğrenme stillerine göre tutum ölçeği son-test puanlarının karşılaştırılmasını veren Kruskal Wallis Testi sonuçları

Grup	Öğrenme stili	N	Sıra ortalaması	sd	Kruskal Wallis Test	p	Anlamlı fark
Kontrol	Yaratıcı	3	21,50	3	4,075	,253	-
	Dinamik	2	27,25	3			
	Analitik	13	15,42	3			
	Sağduyulu	14	14,89	3			

Tablo 7 incelendiğinde kontrol grubunda dinamik öğrenme stiline sahip öğrencilerin derse karşı tutumları en olumlu olurken onları sırası ile yaratıcı öğrenme stiline sahip öğrenciler, analitik öğrenme stiline sahip ve sağduyulu öğrenme stiline sahip öğrenciler izlemiştir. Sağduyulu öğrenme stiline sahip öğrencilerin deney grubunda en başarılı, kontrol grubunda ise en başarısız olması incelenmeye değer görülmüştür. Ortaya çıkan bu farklar 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur ($p > 0,05$).

TARTIŞMA

Bu çalışmada deney ve kontrol grubu öğrencilerine uygulanan fizik tutum ölçeği sonuçları incelendiğinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin tutum puanlarının arttığı görülmüştür. Fakat artış oranı hem deney hem de kontrol grubunda aynı düzeyde olmuştur. Bu sonuca bakarak deney grubunda uygulanan 4MAT öğretim yönteminin öğrenci tutumlarında diğer uygulanan geleneksel yöntemlere göre bir fark yaratmadığı söylenebilir. Bunun nedeni olarak, uygulamanın kısa bir zaman içerisinde gerçekleşmesi ve öğrencilerin uygulamaya yabancı olmaları gösterilebilir. Genelde öğrenci tutumlarında değişiklik görülebilmesi için daha fazla zamana ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Altınışık ve Orhan, 2002). Fakat uygulama sırasında deney grubundaki öğrencilerin derse daha istekli ve meraklı oldukları gözlenmiştir. Öğrenciler, elektrik akımı ve direnç konusunu diğer konulardan farklı, eğlenceli ve ilgi çekici buldukları yönünde tutum sergilemişlerdir. Alanyazında yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Hançer (2008) çalışmasında, fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik dersine karşı tutumları ile akademik başarıları arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğunu tespit etmiştir. Akpınar (2006) çalışmasında, öğrencilerin fizik dersine yönelik tutum puanları ile ve fizik dersi başarılarını karşılaştırmış her ikisi arasında düşük seviyede olumlu yönde bir ilişkinin olduğunu belirlemiştir,

Özyürek ve Eryılmaz (2001) çalışmalarında, öğretmen özellikleri olarak cinsiyet, yaş, öğretim deneyimi, sınıf derecesi ve okul olanakları gibi değişkenlerin öğrencilerin fizik dersine yönelik tutumlarına etkisini incelemişler bu özelliklerin tümünün öğrencilerin fizik dersine yönelik tutumlarını etkilediğini belirlemiştir. Karakuyu ve Tortop (2011) çalışmalarında sınıf öğretmenliği öğrencilerinin öğrenme stillerinin fizik dersindeki başarılarına ve derse yönelik tutumlarına etkisinin olduğunu belirlemiştir. Şengören, Tanel ve Kavcar (2007) çalışmalarında, fen fakültesi ve eğitim fakültesi fizik öğretmenliği bölümü öğrencilerinin optik dersine karşı tutumlarının cinsiyet faktörü açısından değişmediğini fakat öğrenim görülen okullar yönünden farklılık gösterdiğini belirlemiştir.

Bu çalışmada öğrencilerin öğrenme stilleri Kolb öğrenme stili ölçeği ile belirlenmiştir. Farklı öğrenme stillerine sahip öğrencilerin fizik dersine karşı tutumlarının farklı olduğu görülmüştür. Deney grubunda sağduyulu (3. Tip) öğrenme stiline sahip öğrencilerin derse karşı tutumları en olumlu olurken, onları analitik (2. Tip) öğrenme stiline sahip öğrenciler izlemiştir. Kontrol grubunda ise dinamik (4. Tip) öğrenme stiline sahip öğrencilerin derse karşı tutumları en olumlu olurken, onları yaratıcı (1. Tip) öğrenme stiline sahip öğrenciler izlemiştir. Başarı puanlarında olduğu gibi tutum puanlarında da deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin analitik ve sağduyulu öğrenme stiline sahip öğrenciler olmaları dikkat çekicidir. Alanyazında öğrenme stili ile tutum ilişkisini ele alan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışma sonucuyla benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar şunlardır; Mutlu (2006) çalışmasında, lise 9. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin öğrenim stilleriyle biyolojiye yönelik tutumları arasında var olan ilişkiyi incelemiş analitik öğrenenler ile sağduyulu öğrenenler arasında yaptığı karşılaştırma sonucunda sağduyulu öğrenenler lehine anlamlı bir farkın olduğunu belirlemiştir. Peker (2003) çalışmasında, lise öğrencilerinin öğrenme stilleriyle matematik dersine karşı tutumları arasında var olan ilişkiyi incelemiş, değiştiren ve özümseyen öğrenme stili haiz öğrencilerin tutumları arasında; özümseyen öğrenme stili haiz olan öğrenciler lehine, değiştiren ve ayrıştıran öğrenme stili haiz olan öğrencilerin arasında; ayrıştıran öğrenme stili haiz öğrenciler

lehine anlamlı farklılığın mevcut olduğunu belirlemiştir. Aktaş (2007) araştırmasında, öğrencilerde beden eğitimi dersine yönelik mevcut tutumların öğrencilerin haiz oldukları öğrenme stiline göre anlamlı seviyede farklılaştığını belirlemiş, değiştiren ile ayrıştıran öğrenme stiline ve ayrıştıran ile özümseyen öğrenme stiline sahip öğrenciler arasında anlamlı bir farkın olduğunu belirlemiştir. Koç (2007) araştırmasında ilköğretim öğrencilerinin fen bilgisi dersine karşı tutumlarında öğrenme stillerine göre anlamlı bir farklılık olduğunu belirlemiştir. Erol (2013) araştırmasında, öğrencilerin fiziğe karşı tutumlarıyla öğrenme stilleri arasında ilişkinin mevcut olduğunu belirlemiştir. Uzuntiryaki, Bilgin ve Geban (2003) araştırmalarında, öğrencilerinin kimya dersine yönelik tutumlarının sahip oldukları öğrenme stillerine göre değiştiğini belirlemişlerdir. Tüysüz ve Tatar (2008) araştırmalarında, öğretmen adaylarının bağımsız ve katılımcı öğrenme stilleri ile kimya dersine karşı tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermişlerdir. Peker ve Mirasyedioğlu (2008) araştırmalarında, ayrıştıran ve özümseyen öğrenme stiline sahip öğrencilerin matematiğe yönelik tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı farkın olduğunu belirlemişlerdir. Baş ve Beyhan (2012) araştırmalarında, yansıtıcı düşünme stiline göre yapılmış olan öğretimin öğrencilerin ders karşısındaki tutumlarını artırdığını belirlemişlerdir.

Bu araştırma sonucu ile aksi yönde bulgulara ulaşılan araştırmalar da vardır. Sırmacı, (2010) araştırmasında, öğrencilerin baskın öğrenme stilleri ile matematik dersine yönelik tutumları arasında anlamlı ilişki belirleyememiştir. Sezer (2006) araştırmasında, öğrencilerin öğrenme stiline göre coğrafya dersine yönelik tutumlarının farklı olmadığını tespit etmiştir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Araştırma kapsamında yapılan istatistiksel analizler ve bulgular doğrultusunda elde edilen sonuçlar kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin fizik dersine yönelik tutum puanlarında artış gözlenmiştir.
2. . Deney grubundaki öğrencilere uygulanan 4MAT öğretim yönteminin kontrol grubundaki öğrencilere uygulanan geleneksel öğretim yöntemine göre öğrenci tutumlarında bir fark yaratmadığı görülmüştür. Fakat uygulama sırasında deney grubundaki öğrenciler elektrik akımı ve direnç konusunu öteki konulardan daha eğlenceli ve dikkat çekici bulduklarını ifade etmişlerdir.
3. Farklı öğretim stillerini sahip öğrencilerin fizik dersi karşısındaki tutumlarının farklılık arz ettiği gözlemlenmiştir. Deney grubunda sağduyulu öğrenme stiline sahip öğrencilerin derse karşı tutumları en olumlu olurken; kontrol grubunda ise, dinamik öğrenme stiline sahip öğrencilerin derse karşı tutumları en olumlu olmuştur. Ancak öğrenme stillerine göre oluşan bu farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Öneriler

Araştırma sonuçları doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir;

1. Bu çalışmada elektrik akımı ve direnç konusunun 4MAT öğretim yöntemiyle öğretiminin tutuma etkisi incelenmiştir. 4MAT öğretim yönteminin fizik dersinin diğer konularının öğretimine de etkisi araştırılabilir.
2. 4MAT öğretim yönteminin bilimsel süreç becerilerine etkisi araştırılabilir.
3. Öğrencilerin kavram yanılgıları belirlenerek 4MAT öğretim yönteminin kavram yanılgılarının giderilmesi üzerindeki etkisi araştırılabilir.
4. 4MAT öğretim yönteminin öğrenilen konunun kalıcılığına etkisi araştırılabilir

KAYNAKÇA

- Akpınar, M. (2006). *Öğrencilerin fizik dersine yönelik tutumlarının fizik dersi akademik başarısına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aktaş, İ. (2011). *4MAT öğretim yöntemine dayalı öğretimin ilköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin maddenin yapısı ve özellikleri ünitesindeki başarı, motivasyon ve öğrenme stillerine etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Aktaş, Palas İ. (2007). *İlköğretim II. kademe öğrencilerinin öğrenme stillerinin okul başarıları, beden eğitimi dersine yönelik tutumları ve demografik özellikleriyle ilişkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Altınışık, S. ve Orhan, F. (2002). Sosyal bilgiler dersinde çoklu ortamın öğrencilerin akademik başarı ve derse karşı tutumlarına etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23,41-49.
- Ardıç, E.Ö. (2013). 8. Sınıf geometrik cisimler konusunun öğretiminde 4MAT öğretim modelinin etkisi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Arkonuç. S. A (2005). *Psikoloji: zihin süreçleri bilimi*. Alfa Yayınları.
- Baş, G. ve Beyhan, Ö. (2012). İngilizce dersinde yansıtıcı düşünme etkinliklerinin öğrencilerin akademik başarılarına ve derse yönelik tutumlarına etkisi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 128-142.
- Bohner, G. ve Wanke, M (2002). *Attitudes and attitude change*. Routledge:1st Edition.
- Bozkurt, O. ve Aydoğdu, M. (2009). İlköğretim 6. sınıf fen bilgisi dersinde Dunn ve Dunn Öğrenme Stil modeline dayalı öğretim ile geleneksel öğretim yönteminin öğrencilerin akademik başarı düzeyleri ve tutumlarına etkisinin karşılaştırılması. *İlköğretim Online*, 8(3), 741-754.
- Can, A. (2013). *SPSS ile Bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cerit-Berber, N. ve Karakaya, A. (2018). Bilim merkezi etkinliklerinin bilimsel tutuma olan etkisinin araştırılması. *II Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Kitabı* (22-24 Ekim 2018- Konya/ Türkiye), 780-786, Palet Yayınları, Konya.
- Çalışkan, H. ve Kılınç, G. (2012). The relationship between the learning styles of students and their attitudes towards social studies course. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 55. 47-56.
- Çepni, S. (2014). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Dalkıran, G., ve Kesercioğlu, T. (2005, 28-30 Eylül). Kavram haritaları ile kavramsal değişim metinlerinin öğrencilerin fen bilgisi dersine olan tutumlarına etkisi ve öğrenci görüşleri. *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*. Pamukkale Üniversitesi. Denizli.
- Demirkaya, H. (2003). *Coğrafya öğretiminde 4MAT Öğretim Sisteminin Lise Coğrafya Derslerindeki Başarı ve Tutumlar Üzerine Etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Delaney, A. (2002). *Better teaching model? Middle school science classroom using the 4MAT instructional strategy vs. lessons created without this model.* (Unpublished masters' thesis), University of North Texas. USA.
- Denizoğlu, P. (2008). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen bilgisi öğretimi öz yeterlik inanç düzeyleri, öğrenme stilleri ve fen bilgisi öğretimine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Dikkartın, T. F. (2006). *Geometri öğretiminde 4MAT öğretim modelinin öğrenci başarısı ve tutumları üzerine etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
- Dikmen, M. Tuncer, M.ve Şimşek, M.(2018).Öğrenme stilleri ile öğrenmeye yönelik tutum arasındaki ilişki. *.Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 388-400.

- Driskill, W. C. (1998). Effectiveness of the 4MAT instructional design on personal and cognitive attitudes of students, Unpublished Ph. D. Thesis, The University of Texas at Austin, USA.
- Elçi, A. N. (2008). *Öğrenme stillerine uygun olarak seçilen öğrenme yönteminin öğrencinin başarısına, matematiğe yönelik tutumuna ve kaygısına etkileri.* (Yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Ergin, S. (2011). *Fizik eğitiminde 4mat öğretim yönteminin farklı öğrenme stillerine sahip lise öğrencilerinin iş, güç ve enerji konusundaki başarısına etkisi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Erdoğan, Y. Bayram, S. ve Deniz, L. (2008). Factors that influence academic achievement and attitudes in web based education *International Journal of Instruction*, 1(1), 31-47.
- Erdoğan, Ş. (2008). *Fizik derslerindeki başarılı ve başarısız öğrencilerin öğrenme ve düşünme stillerinin karşılaştırılması.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Erol, B. (2013). *İlköğretim matematik öğretmenliği 2. sınıf öğrencilerin fizik dersine yönelik tutumları ile öğrenme stilleri arasındaki ilişki.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gencil, İ. E. (2006). *Öğrenme Stilleri, Deneysel Öğrenme Kuramına Dayalı Eğitim, Tutum ve Sosyal Bilgiler Program Hedeflerine Erişi Düzeyi.* (Yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gürsoy, T. (2008). *Öğretmen Adaylarının Öğrenme Stillерinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Güven, M. (2004). *Öğrenme Stilleri İle Öğrenme Stratejileri Arasındaki İlişki.* Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Hançer, A. H. (2008). Fen bilgisi öğretmen adaylarının fizik dersine yönelik tutumları. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 33 (354), 11- 18.
- İpek, C. ve Bayraktar Ş. (2004). Aday Öğretmenlerin Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimlere Bakışları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1. 35-50.
- Jackson, P. R. (2001). The Effects of Teaching Methods and 4MAT Learning Styles on Community College Students' Achievements, Attitudes and Retention in Introductory Microbiology, (Unpublished Ph. D. Thesis), *Lynn University*, USA.
- Karadeniz-Bayrak, B. (2014). A research on students' learning styles and their attitudes toward science and technology. *Journal of Theoretical Educational Science*. 7(1). 1-15.
- Karakuyu, Y. ve Tortop, H. S. (2010). Öğretmen Adaylarının Öğrenme Stillерinin Fizik Dersine Yönelik Tutum ve Başarılarına Etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 10(1), 47-55.
- Kazazoğlu, S. (2013). Türkçe ve İngilizce Derslerine Yönelik Tutumun Akademik Başarıya Etkisi. *Eğitim ve Bilim*. 38(170), 294-307.
- Klenetsky, P. S. (1997). The Effect of 4MAT Training on Teachers' attitudes Towards Student Behaviours Associated With Creativity. (Unpublished Ph. D. Thesis), Florida Atlantic University, USA.
- Koç, D. (2007). *İlköğretim Öğrencilerinin Öğrenme Stilleri: Fen Başarısı ve Tutumu Arasındaki İlişki (Afyonkarahisar İli Örneği).* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience As the Source of Learning and Development.* New Jersey: Prentice Hall, Inc., Engle Wood Cliffs, USA.
- Lee, A.D.(2008). *Teaching and Learning the Cycle: An Experiential Model for Intercultural Training for Cross-*

- Cultural Kids*. (Unpublished Ph. D. Thesis), Biola University, USA.
- McCarthy, B. (1987). *The 4MAT System: Teaching to Learning Styles With Right/ Left Mode Techniques*. Barrington: Excel Inc.
- McCarthy, B. (2000). *About Teaching 4MAT in the Classroom*. Illionois: About Learning Inc.
- Mutlu, M. (2006). Anadolu Lisesi, Anadolu Öğretmen Lisesi, Fen Lisesindeki Öğrencilerin Öğrenme Stilleri İle Biyoloji Dersine Karşı Tutumları Arasındaki İlişki. <https://www.ijese.com/V1N2A4x.pdf> 5.10.2017.
- Özyürek, A. ve Eryılmaz, A. (2001). Factors Affecting Students Towards Physics. *Eğitim ve Bilim*, 26 (120), 21-28.
- Park, C. (2002). Crosscultural Differences in Learning Styles of Secondary English Learners. *Bilingual Research Journal*. 26(2), 443-461.
- Peker, M. (2003). *Öğrenme Stilleri ve 4MAT Yönteminin Öğrencilerin Matematik Tutum ve Başarılarına Etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Peker, M. ve Mirasyedioğlu, Ş. (2008). Pre-service Elementary School Teachers' Learning Styles and Attitudes Towards Mathematics. *Eurasia Journal of Mathematics. Science & Technolog Education*. 4(1), 21-26.
- Sırmacı, N. (2010). The Relationship Between the Attitudes Towards Mathematics and Learning Styles. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 644-648.
- Şengören, K. S., Tanel, R., ve Kavcar, N. (2007). Optik Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 86-94.
- Tüysüz, C. ve Tatar, E. (2008). Öğretmen Adaylarının Öğrenme Stillерinin Kimya Dersine Yönelik Tutum ve Başarılarına Etkisi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 97-107.
- Ursin, V. D. (1995). *Effects of the 4MAT System of Instruction on Achievement, Products and Attitudes Toward Science of Ninth Grade Students*. (Unpublished Ph. D. Thesis). The University of Connecticut, USA.
- Uysal, F. (2009). *İlköğretim 6. Sınıf Matematik Dersi Kesirler Konusunun Öğretiminde 4Mat Öğrenme Stili Modelinin Öğrenci Başarısına Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uzuntiryaki, E., Bilgin, İ., ve Geban, Ö. (2003). *The Effect Of Learning Styles on High School Students' Achievement and Attitudes in Chemistry*. Paper presented at the Annual Meeting of the National Association for Research in Science Teaching, Philadelphia, PA.
- Vilia, P. ve Candeias, A. A. (2020). Attitude Towards the Discipline of Physics-Chemistry and School Achievement: Revisiting Factor Structure to Assess Gender Differences in Portuguese High School Students. *International Journal of Science Education*, 42(1), 133-150.

Sosyal Bilgiler Eğitiminde Teknoloji Kullanımı Konusundaki Araştırmalar *

Doç. Dr. Aslı Avcı Akçalı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7628-3180>

Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir – TÜRKİYE

Özgür Baş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5725-4947>

İzmir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 22.06.2020

Kabul: 14.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Sosyal Bilgiler

Teknoloji

Eğitim Teknolojisi

Literatür

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma 6-8 Eylül 2019 tarihinde Adana'da düzenlenen International Symposium on Active Learning'de sunulan "Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanında Yapılan Teknoloji Temalı Çalışmaların İçerik Analizi" başlıklı bildirinin genişletilip geliştirilmesiyle oluşmuştur.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44400>

Öz

Eğitimde teknolojinin kullanımı günümüzde hem kaçınılmaz hem de etkili öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi açısından gerekli bir olgudur. Bu nedenle çeşitli alanların öğretiminde teknoloji kullanımına dair yapılan araştırmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Öğrencileri hayata hazırlama hususunda rol üstlenen sosyal bilgiler dersinin etkili öğretiminde de teknoloji kullanımı önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusu birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, konu hakkında önemli oranda literatür oluştuğu görülmüştür. Bu araştırmada ülkemizde sosyal bilgiler eğitimi ve teknoloji konusunda yapılan araştırmaların çeşitli değişkenler açısından analiz edilmesi hedeflenmiştir. Konu hakkında yapılan araştırmaların incelenmesi ile literatürde var olan eğilimlerin belirlenmesi, yeni ve özgün araştırmalar üretilmesine katkı sağlanması beklenmektedir. Nitel araştırma yöntemini esas alan bu çalışma tarama desenine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında 35'i makale, 38'i yüksek lisans tezi ve 9'u doktora tezi olmak üzere toplam 82 çalışma doküman incelemesi yöntemine dayalı olarak incelenmiştir. Bu çalışmalar araştırmacılar tarafından geliştirilen yayın sınıflandırma formu aracılığıyla analiz edilmiştir. Verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda konu hakkındaki çalışmaların 2006 yılından itibaren sayıca büyük artış gösterdiği ve çalışmalarda ağırlıklı olarak nicel araştırma yönteminin kullanıldığı görülmüştür. Çalışmaların çoğunlukla tarama şeklinde desenlendiği, çalışma grubu olarak ise en çok öğretmenlerin tercih edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmaların büyük oranda katılımcıların tutum ve görüşlerini belirleme amacına yönelik olarak gerçekleştirildiği belirlenmiştir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Avcı Akçalı, A. ve Baş, Ö. (2020). Sosyal Bilgiler Eğitiminde Teknoloji Kullanımı Konusundaki Araştırmalar. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 15-30.

Researches on the Use of Technology in Social Studies Education

Assoc. Dr. Aslı Avcı Akçalı

Dokuz Eylül University, Buca Faculty of Education, Department of Social Studies Education, Izmir –
TURKEY

Özgür Baş

Izmir – TURKEY

Article History

Submitted: 22.06.2020

Accepted: 14.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Social Studies

Technology

Education Technology

Literature

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44400>

Abstract

Today, the use of technology in education is an essential and inevitable phenomenon in terms of realizing effective teaching activities. For this reason, the number of researches on the use of technology in teaching various subjects is increasing day by day. The use of technology has an important place in the effective teaching of social studies course which has great role in preparing students for life. So, the use of technology in social studies education has attracted the attention of many researchers and it has been observed that a significant amount of literature has been created on the subject. In this study, it is aimed to analyze the researches in our country on social studies education and technology in terms of various variables. By examining the researches on the subject, it is expected to determine the trends in the literature and contribute to the production of new and original researches. This study, which is based on qualitative research method, was conducted based on the survey design. Within the scope of the research, a total of 82 researches, 35 of which are articles, 38 of which are master's theses and 9 of which are doctoral theses, were examined based on the document analysis method. These studies were analyzed through the publication classification form developed by the researchers. Descriptive analysis and content analysis methods were used to analyze the data. As a result of the analysis, it has been observed that the researches on the subject have increased significantly since 2006 and mainly the quantitative research method has been used. It was determined that the researches were mostly designed according to survey design and teachers were preferred as the study group. In addition, it was revealed that the researches were carried out generally for the purpose of determining the attitudes and opinions of the participants.

GİRİŞ

Son yıllarda hızla gelişen teknoloji hayatımızın her alanında önemli bir yer edinmiştir. Özellikle 21. yüzyılda gelişim hızı büyük oranda artan teknoloji, insan yaşamının her alanında kullanılmakta ve her geçen gün daha vazgeçilmez olmaktadır. Üretim, ulaşım, hizmet, reklamcılık, bankacılık, iletişim, tarım, madencilik gibi sektörlerin yanında eğitim de teknolojiden önemli boyutta yararlanan bir alan haline gelmiştir. Günümüzde teknolojinin etkisiyle öğretimde bilgisayar yazılımları, dijital materyaller, eğitsel ağlar, akıllı tahtalar ve e-kitapların kullanımı gibi birçok başlık karşımıza çıkmaktadır.

Son yıllardaki teknolojik gelişmeler sayesinde hayatımıza giren yeni cihazlar ve uygulamalar eğitim alanında da yeni faaliyetlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örnek olarak sınıflarda bilgisayar ve projeksiyon cihazı kullanımının yaygınlaşması, bunun yanında akıllı tahta ve akıllı sınıf uygulamaları ile coğrafi bilgi sistemlerinin sınıf içinde kullanılmaya başlanması gösterilebilir (Bal ve Karademir, 2013). Teknolojinin gelişimi ve eğitim ile entegre edilerek kullanılmaya başlanması eğitim öğretim sürecinde alışılmış öğretim yöntemlerinin de sorgulanmasına ve değişmesine neden olmaktadır. Bilginin öğrenciye teknolojiden bağımsız, geleneksel öğretim yöntem ve araçlarıyla aktarımı yetersiz kalmaktadır. Bu durum günümüz dünyasında bireylerden beklenen rollerin değişimi ile de yakından ilgilidir. Artık eğitimle ezbere dayalı bilgi ile yüklenmiş bireyler yetiştirmek yerine, özgür, yaratıcı ve bilimsel düşünen, olayları sorgulayan, sorunların farkına vararak çözüm üretebilen, karar verme yetisine sahip, bilgi üreten ve öz güveni yüksek bireyler yetiştirilmesi hedeflenmektedir (Yavuz ve Coşkun, 2008). Hazır bilgiyi tüketen bireylerden ziyade üreten, işleyen ve yapılandıran bireylerin yetiştirilmesi için ise öğretimin modern yöntem, teknik ve materyallerle desteklenmesi gerekmektedir. Bu yönüyle teknoloji ve eğitim ilişkisi son derece dinamik ve devamlı şekilde ilerlemektedir.

Eğitimde teknoloji kullanımının artan önemi bu konuda yapılan akademik çalışmaların da sayıca artış göstermesini sağlamıştır. Bu doğrultuda akademik çalışmaların ne tür eğilimler gösterdiğinin ortaya konması ve ne tür sonuçlar elde edildiğinin belirlenmesi amacıyla dünyada ve Türkiye’de araştırmacıların eğitim ve teknoloji konusunda çalışmaları inceleyerek analiz ettikleri araştırmalar göze çarpmaktadır. Bu çalışmalarla araştırmacılar genel olarak eğitim teknolojisi alanında hangi konularda araştırmaların yoğun olduğunu, hangi araştırma yöntemlerinin sıklıkla seçildiğini, verilerin hangi yollarla toplandığını, örneklemelerin nasıl seçildiğini, analizlerin nasıl yapıldığını belirlemiş ve bunun sonucunda da güncel eğilimlerin neler olduğunu ortaya koymayı amaçlamışlardır (Göktaş, Küçük, Aydemir, Telli, Arpacık, Yıldırım ve Reisoğlu, 2012).

Dünyada eğitim teknolojisi alanında ilk içerik analizi çalışması 1956 yılında John Moldstad tarafından yapılmış olup bu çalışmada en eski eğitim teknolojisi temalı doktora tezinin 1921 yılında yapıldığı belirlenmiştir (Şimşek, Özdamar, Becit, Kılıçer, Akbulut ve Yıldırım, 2008). Caffarella ise (1999) Birleşik Devletler’deki üniversitelerde 1977-1998 yılları arasında eğitim teknolojileri konusu ile ilgili yapılmış doktora tezlerini içerik analizi yöntemine dayalı olarak incelemiş ve bu çalışmalarda en sık karşılaşılan araştırma sorularının neler olduğunu, bu araştırma sorularının, araştırma yöntemlerinin ve araştırma eğilimlerinin yıllar içinde nasıl bir değişim gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda tezlerde en çok araştırılan konuların bilgisayarlar, öğretim geliştirme/tasarım ve sistemleri, simülasyon ve oyunlar, televizyon ve videolarla ilgili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca karşılaştırmalı ve deneysel araştırmaların yıllar içinde azaldığı, nitel araştırmaların ise arttığı belirlenmiştir. Costa (2007) ise eğitimde teknoloji kullanımı konusunda Portekiz’de yapılan 254 yüksek lisans tezini incelemiştir. Çalışmanın sonunda bu tezlerde sıkça işlenen konular, tezlerin teorik ve metodolojik çerçeveleri, nerede gerçekleştirildikleri, ne tür veri toplama araçlarının ve hangi veri analiz yöntemlerinin kullanıldığı konularında sonuçlar elde edilmiştir. Tezlerde en sık değinilen konunun bilgi teknolojileri olduğu, araştırmaların en çok gözlemlenen olgu ve durumların anlaşılmasına yönelik olarak ve okullarda

gerçekleştirildiği, en çok nitel yöntemle ve deneysel olmayan desenlerde yapıldığı ve en sık kullanılan materyaller üzerinde araştırma yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Masood (2004) ise içerik analizi yoluyla 1993-2002 yılları arasında Malezya'da eğitim teknolojileri konusunda yazılmış 200 makaleyi incelemiştir. Bu çalışmalarda uzaktan eğitim konusunda tartışmaların sürdüğü, öğretim araçları geliştirmeye yönelik çalışmaların sıklıkla yapıldığı ve öğretim yöntemlerine artan bir ilgi bulunduğu ortaya konmuştur.

Şimşek vd. (2008) ülkemizde eğitim teknolojileri alanında yapılmış doktora tezlerinin kapsamlı şekilde ele alınmadığını ifade etmiş, bu durumun nedeni olarak ise tezlerin elektronik ortama aktarımında gecikmelerin yaşanması gösterilmiştir. Şimşek vd. (2008) Türkiye'de son 10 yıl içerisinde yazılmış olan eğitim teknolojileri konulu 64 doktora tezini incelemiştir. Araştırmada ele alınan tezlerin çoğunluğunun deneysel modelde yapılmış olduğu, veri toplama araçlarından ise başarı testi ve tutum ölçeklerinin kullanıldığı görülmüştür. Tarama araştırmalarının ise anket ve örnek olay incelemesine dayandığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada ele alınan tezlerin sayısı en fazla 2005 yılında olup konu olarak en çok öğretme-öğrenme yaklaşımları, çevrimiçi öğrenme ve çoklu ortam konularının ele alındığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bunun yanında tezlerin 42'sinin nicel, 9'unun nitel, 13'ünün ise nicel-nitel paradigma bir arada kullanılmış çalışmalara dayandığı, nicel çalışmaların literatürde hakim olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şimşek ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada (2009) 2000 – 2007 yılları arasında yapılmış eğitim teknolojisi konulu 259 yüksek lisans tezi ele alınmıştır. Konu hakkında en fazla tez 2006 yılında yayımlanırken nicel araştırmaların çoğunluğu oluşturduğu gözlenmiştir. Tezlerde en fazla ele alınan konular ise bilgisayar destekli öğretim, alternatif öğretme-öğrenme yaklaşımları, web destekli öğrenmedir. Gülbahar ve Alper (2009) tarafından yapılan çalışmada ise 2005, 2006, 2007 yıllarında eğitim teknolojileri alanında yapılmış olan araştırmalar incelenmiştir. İncelenen çalışmalardaki konular sıklıkla e-öğrenme, web-tabanlı öğretim, açık öğretim ve uzaktan eğitimidir. Yöntem olarak ise nicel araştırma yöntemlerinin nitel araştırma yöntemlerine göre daha fazla tercih edildiği belirlenmiştir.

Erdoğan ve Çağiltay (2009) tarafından bilgisayar ve öğretim teknolojileri alanında yüksek lisans ve doktora bölümü olan tüm üniversitelerin yayımladığı 248 yüksek lisans ve doktora tezi incelenmiştir. Tezler konuları açısından incelendiğinde ise en sık çalışılan konuların bilgisayar destekli eğitim, uzaktan eğitim, internet, eğitim materyalleri gibi konular olduğu görülmüştür. Akça-Üstündağ (2009) tarafından yapılan ve bilgisayar ve öğretim teknolojileri alanında yapılan yüksek lisans tezlerinin incelendiği çalışmada ise son dönemde uzaktan eğitime olan ilginin arttığı, bilgisayar destekli öğretime olan eğilimin giderek azaldığı vurgulanmış, nicel yöntemlerin yaygın olarak kullanıldığı ve deneysel desenin ön plana çıktığı belirlenmiştir. Göktaş ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan araştırmada ise 2000-2009 arasında Türkiye'de yazılmış 460 makale içerik analizi yöntemiyle ele alınmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan araştırmaların büyük çoğunluğunun nicel yöntemlerle yapıldığı gözlenirken, en fazla araştırılan konularınsa öğretim ortamları ve teknoloji, uzaktan eğitim ve öğrenme olduğu görülmüştür.

Sosyal Bilgiler ve Teknoloji

İlköğretim seviyesinde öğrencilerin hayata hazırlanmalarında kritik öneme sahip derslerden biri sosyal bilgiler dersi. Sosyal bilgiler dersi içinse teknoloji hem amaçlar hem de öğretim yöntemleri boyutunda önem arz etmektedir. Kaya (2008) sosyal bilgiler ve teknoloji entegrasyonunun derste yapılacak etkinlikler bazında işbirlikli iletişim etkinlikleri, veri toplama etkinlikleri ve çoklu ortam etkinlikleri yoluyla gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir. Sosyal bilgilerde teknoloji entegrasyonunu sağlamanın yanı sıra bunun gerçekleştirilmesinde bazı hususlara dikkat edilmesi, beklenen hedeflere ulaşılması açısından önem arz etmektedir. Braun (1999) bu çalışmaları gerçekleştirirken öğretmenlerin kendilerine yardımcı olacak bir danışman bulmaları, kaynakları eleştirel gözle değerlendirmeleri,

duyuşsal amaçları göz ardı etmemeleri gibi püf noktaların önemine vurgu yapmaktadır.

Berson ve Balyta (2004) sosyal bilgilerde teknoloji kullanımının disiplinlerarası, sorgulama temelli, öğrenci merkezli bir öğretim yapmayı; öğrencinin içeriğe/bilgiye kolay erişimini, otantik faaliyetlere aktif katılımını, etik ve sosyal konuları keşfetmesini; yaratıcılık, araştırma, analiz, yorumlama ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişimini teşvik etmesi beklendiği için önem kazandığını ifade etmiştir. Taylor ve Duran (2006) ise Amerika'da çeşitli seviyelerdeki sosyal bilgiler öğretiminde teknoloji entegrasyonuna dayanan bir programın uygulanması sonrasında öğrencilerin başarı seviyelerinde, motivasyon ve katılımlarında artış yaşandığını, öğretmenlerinse öğrencilerin teknoloji kullanımı konusundaki becerilerini geliştirme hususunda önemli düzeyde beceri kazandığını belirtmiştir.

Türkiye'de güncel sosyal bilgiler öğretim programında dersin özel amaçlarından biri öğrencilerin "bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları" şeklinde ifade edilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018). Ayrıca programın hedeflediği beceriler arasında dijital okuryazarlığa yer verilirken programın uygulanmasında da öğrencilerin dijital vatandaşlık yeterliliklerini geliştirmenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Sosyal bilgiler öğretim programının üzerine yapılandırıldığı 7 temel öğrenme alanından biri "bilim, teknoloji ve toplum" başlığını taşımaktadır. Bu bağlamda "öğrencilerden; yenilikçi, eleştirel ve bilimsel düşüncenin bilim ve teknolojideki gelişmelerin temeli olduğunu; bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgiye ulaşmada teknolojiyi kullanma becerisi edinmeleri" beklenmekte, ayrıca "teknolojilerin günlük hayatla ne derecede ilişkili olduğunu öğrenirken bazı teknolojik ürünlerin doğaya verdiği zararları tartışmaları" amaçlanmaktadır.

Sosyal bilgiler dersi açısından teknolojinin arz ettiği önem doğrultusunda sosyal bilgiler öğretimi alanında yapılan akademik çalışmalarda da bu konuya son dönemde sıkça yer verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmaların çeşitli boyutlarıyla incelenmesi konu hakkında literatürde var olan çalışmaların ne yönde ilerlediğinin, hangi boyutların yeterli oranda irdelendiğinin ya da hangi boyutların orijinal araştırmalara elverişli olduğunun ortaya konmasının yanı sıra konu hakkında yapılacak yeni araştırmalara yön vermesi açısından da önem taşımaktadır. Bu nedenle bu araştırma Türkiye'de sosyal bilgiler öğretimi konusunda yapılan akademik çalışmaların çeşitli değişkenler açısından analizini amaçlamaktadır.

Araştırmanın problem cümlesi "Türkiye'de sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış olan araştırmaların çeşitli değişkenler açısından dağılımı nasıldır?" şeklinde ifade edilebilir. Alt problemler ise şunlardır:

Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların;

1. Yayın yılı açısından dağılımı nasıldır?
2. Türüne göre dağılımı nasıldır?
3. Araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
4. Araştırma desenlerine göre dağılımı nasıldır?
5. Örneklem/çalışma grubu bakımından dağılımı nasıldır?
6. Toplama araçlarına/yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
7. Yayın kaynağına göre dağılımı nasıldır?
8. Amaçlarına göre dağılımı nasıldır?

YÖNTEM

Bu çalışmada sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda ulusal çapta yapılmış araştırmaların çeşitli değişkenler açısından dağılımlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Nitel yaklaşıma dayanan çalışmanın tarama modelinde olduğu ifade edilebilir. Çalışmada veri toplanması için literatürde

var olan araştırmalar doküman incelemesi yoluyla incelenmiştir. Doküman incelemesi bir konu hakkında yazılmış basılı ya da elektronik materyalleri incelemek ve değerlendirmek için işletilen sistematik bir süreçtir. Böylelikle dokümanlardan anlam çıkarmak ve konuyla ilgili anlayış geliştirmek amaçlanır (Bowen, 2009). Çalışmada literatürde var olan araştırmaların incelenmesiyle elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizi yoluyla analiz edilmiştir. Betimsel analiz verilerin daha önce belirlenmiş temalara göre özetlenip yorumlanması şeklinde gerçekleştirilir. İçerik analizinde ise betimsel analizle özetlenip yorumlanan veriler daha derin bir işleme tabi tutularak yeni kavram ve temalara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu çalışmada ise elde edilen verilerin türüne göre her iki analiz yöntemi bir arada kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında ele alınan veriler Google Akademik, Ulakbim, Ulusal Tez Merkezi üzerinden “bilgisayar destekli sosyal bilgiler eğitimi”, “sosyal bilgiler ve bilgisayar kullanımı”, “sosyal bilgiler ve teknoloji”, “sosyal bilgiler ve cbs”, “sosyal bilgiler ve sanal müzeler”, “teknoloji ve sosyal bilgiler” anahtar kelimeleri kullanılarak taranmıştır. Yapılan tarama sonucunda 82 araştırmaya ulaşılmıştır. Bu araştırmalar 35 makale, 38 yüksek lisans tezi ve 9 doktora tezinden oluşmaktadır. Araştırmalar araştırmacılar tarafından oluşturulan “yayın sınıflandırma formu” aracılığıyla yayın yılı, yayın türü, araştırma yöntemi ve deseni, yayın kaynağı, çalışma grubu/örneklem, veri toplama aracı/yöntemi, araştırma amacı değişkenleri esas alınarak sınıflandırılmıştır. Sonuçlar tablo ve grafik haline getirilerek sunulmuş ve yorumlanmıştır.

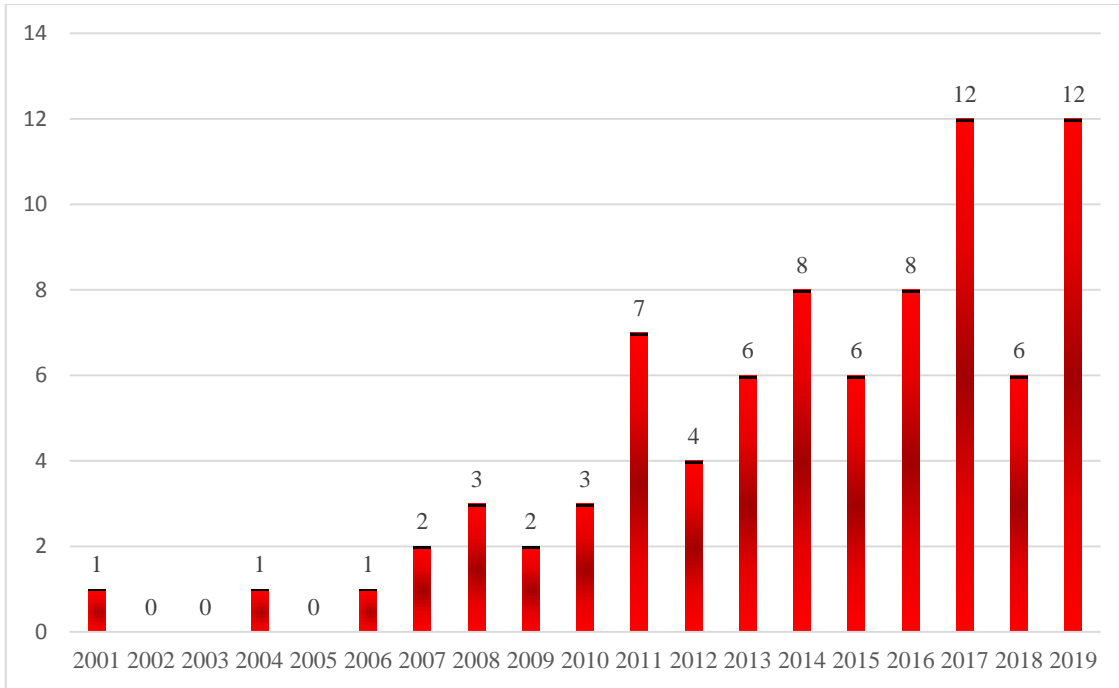
BULGU VE YORUMLAR

Bu bölümde araştırmanın alt problemlerine dayalı olarak elde edilen bulgular sunulmuş ve yorumlanmıştır.

1. Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların yayın yılı açısından dağılımı

Araştırma kapsamında ele alınan çalışmaların yayın yılı bazında dağılımları Grafik 1’de sunulmuştur.

Grafik 1. Araştırmaların yıllara göre dağılımı

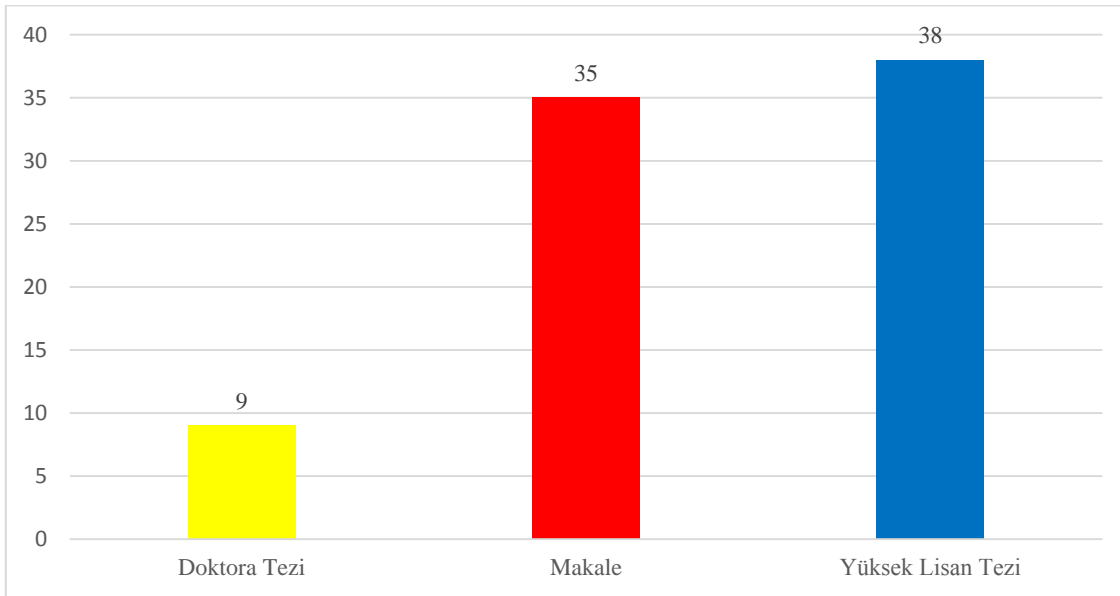

Grafik 1’de araştırmada ele alınan sosyal bilgilerde teknoloji kullanımı konulu 82 çalışmanın yıllara göre dağılımı verilmiştir. Grafikte de görüleceği üzere 2001 yılı öncesinde konu hakkında yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. 2001 ve 2004 yıllarında konu hakkında yalnızca bir çalışma görülürken 2002, 2003, 2005 yıllarında ise herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durumun yapılan bazı çalışmaların elektronik ortama yansımamış olması ile ilgili olduğu düşünülebilir. Konu hakkında yapılan çalışmaların büyük oranda 2006 yılı sonrasında artış gösterdiği görülmektedir. Bu durumu teknolojik gelişmelerin eğitim alanına yansımalarının bu dönemde hız kazanmasına ve 2005 yılında programlarda gerçekleştirilen büyük yapısal değişimin etkisine bağlamak mümkündür. 2005 yılında yenilenen sosyal bilgiler programının kazanımlar, açıklamalar, uygulamaya dair öneriler, öğrenme alanları, beceriler, etkinlik örnekleri gibi boyutlarında teknoloji kullanımına dair ifadelerle yoğunlukla yer verildiği görülmektedir. Bu durumun konuya yönelik akademik ilginin artışına etkisi kaçınılmaz olmuştur. Konu hakkında yapılan araştırmaların son yıllarda büyük artış gösterdiği, özellikle 2017 ve 2019 yıllarının 12’şer araştırma ile en fazla yayının yapılan yıllar olduğu görülmüştür.

2. Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların türlerine göre dağılımı

Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların türlerine göre dağılımı Grafik 2’de verilmiştir.

Grafik 2. Araştırmaların türlerine göre dağılımı

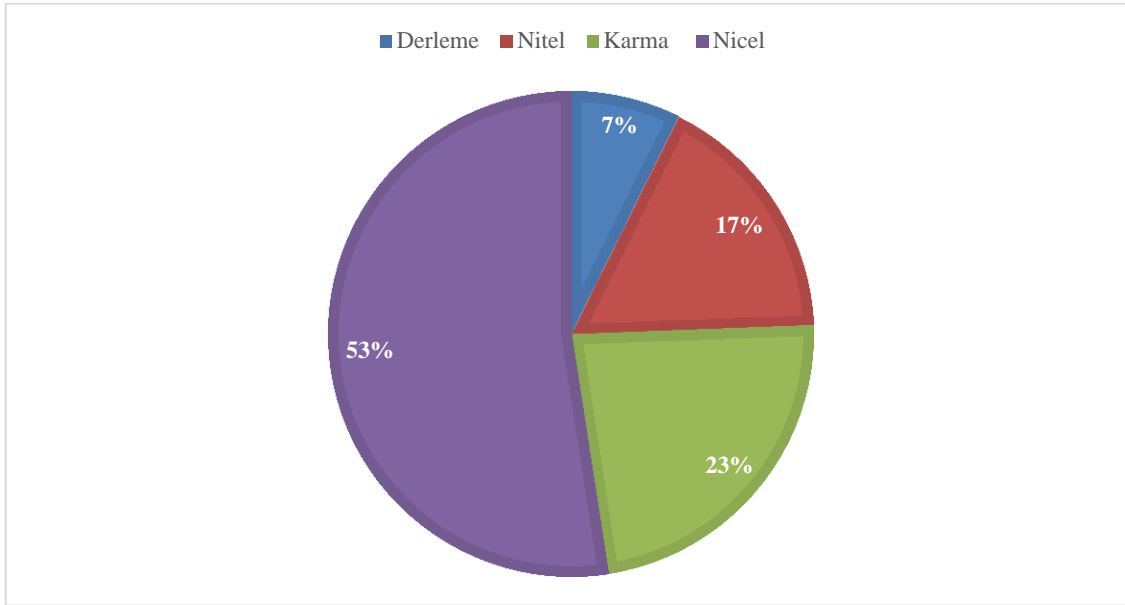
Grafik 2’de araştırma kapsamında ele alınan çalışmaların türlerine göre dağılımı görülmektedir. Buna göre araştırmaların %42,6’sını makaleler (n=35), %46,3’ünü yüksek lisans tezleri (n=38) ve %10,9’unu ise doktora tezleri (n=9) oluşturmaktadır. Yayın türü açısından konu hakkında yapılan araştırmaların çoğunluğunu tezlerin oluşturduğu, özellikle yüksek lisans tezlerinin oldukça yüksek bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Literatür araştırmasında yüksek lisans tezlerine dayalı olarak oluşturulmuş bazı makalelere rastlanmış olmakla birlikte bu çalışmalara yüksek lisans tezi kategorisinde yer verildiği için ayrıca makale kategorisine dâhil edilmemişlerdir. Doktora tezlerinin ise

diğer türlere göre sayıca sınırlı kaldığı görülmüştür. Ancak bu değerlendirmede üniversitelerde doktora programlarının ve bu programlara kabul edilen öğrenci sayısının yüksek lisans programlarına göre daha az olmasını ve dolayısıyla yıllık bazda toplamda yayınlanan doktora tezlerinin yüksek lisans tezlerine göre her zaman daha az olduğunu (<https://tez.yok.gov.tr>) göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

3. Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların araştırma yöntemlerine göre dağılımı

Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların yöntemlerine göre dağılımı Grafik 3'te sunulmuştur.

Grafik 3. Araştırmaların yöntemlerine göre dağılımı

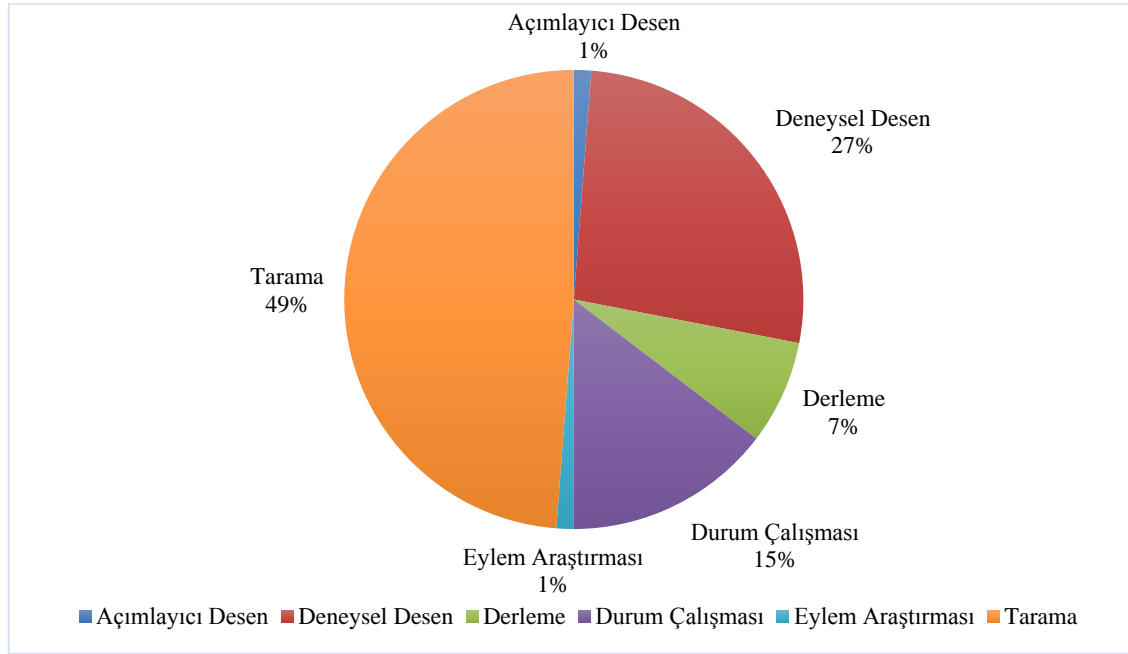
Grafik 3'te araştırma kapsamındaki çalışmaların yöntemlerine göre dağılımları görülmektedir. Bu dağılıma göre araştırmaların %52,4'ünde (n=43) yalnızca nicel araştırma yöntemi kullanılırken, %17 (n=14) oranındaki araştırmada ise yalnızca nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca %23,1 (n=19) oranında karma araştırma, %7,3 (n=6) oranında ise derleme araştırma bulunduğu görülmüştür. Grafikten hareketle sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda nicel araştırma yöntemine dayalı çalışmaların çoğunlukta olduğu ifade edilebilir. Nicel araştırma yöntemi araştırmada gerçekliğin nesnelliği, genellemelere imkân tanınması, değişkenler arasındaki ilişkilerin kolay ölçülebilmesi gibi (Yıldırım ve Şimşek, 2006) sebeplerle avantaj sağlamaktadır. Bu nedenle araştırmalarda sıklıkla tercih edildiği düşünülmektedir. Nitel araştırma yöntemi ise amaçların derinlemesine betimlenmesi, kendi bütünlüğü içinde ve doğal bir yaklaşımı içermesi, zengin veri elde edilmesi (Yıldırım ve Şimşek, 2006) gibi nedenlerle araştırmaya fayda sağlamaktadır. Grafiğe bakıldığında sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda nitel araştırma yöntemine dayalı çalışmaların sayıca sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırmalarda tek bir yöntem kullanmak yerine karma yöntemin kullanılması yapılan çalışmanın güvenilirliğini artırmanın yanı sıra çok yönlü ve derinlemesine bilgi elde etmenin önemli bir yoludur. Ancak incelenen araştırmaların yalnızca 19'unda karma yöntemin kullanılmış olması bu anlamda bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir ve konu hakkında yapılacak yeni

araştırmalarda karma yöntemin tercih edilmesinin alana katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

4. Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların araştırma desenlerine göre dağılımı

Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların araştırma desenine göre dağılımı Grafik 4'te sunulmuştur.

Grafik 4. Araştırmaların desenlerine göre dağılımı

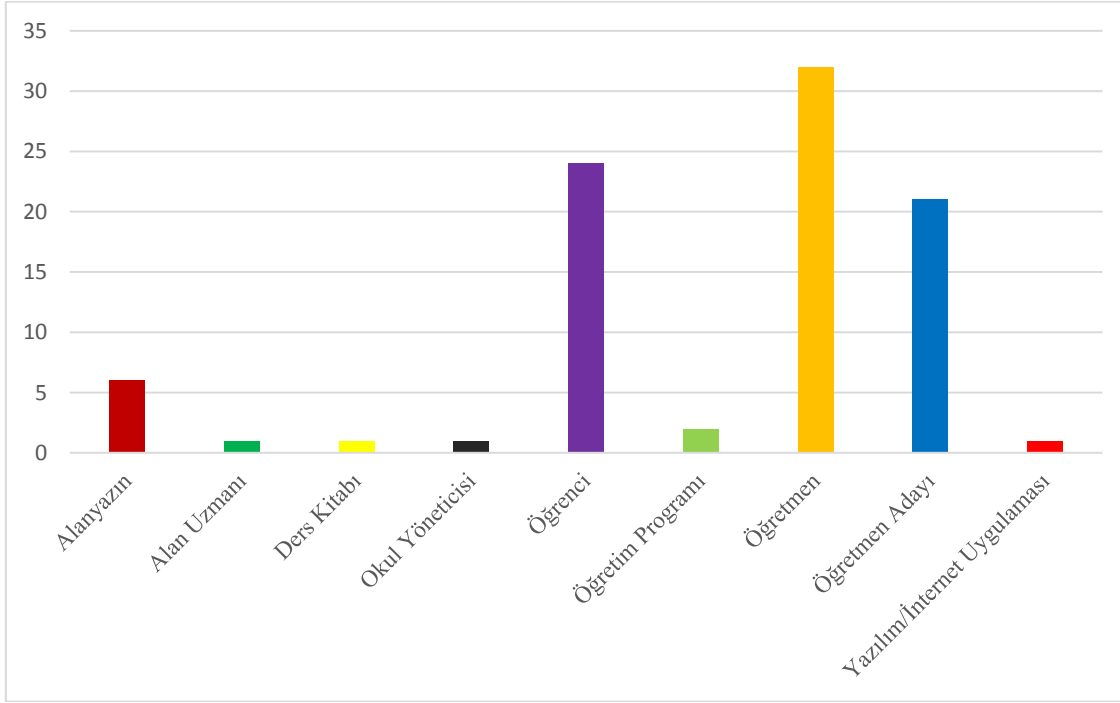
Grafik 4'te, ele alınan araştırmaların desenlerine göre yapılan analiz sonucunda elde edilen veriler görülmektedir. Buna göre araştırmalarda en sık kullanılan araştırma deseni tarama deseni olmuştur. Tarama deseninde yapılan araştırmalar toplam araştırmaların %48,7'sini (n=40) oluştururken, deneysel desendeki araştırmalar %26,8'ini (n=22) oluşturmuştur. Durum çalışması deseninde 12 çalışma bulunurken 1 çalışmanın eylem araştırması, bir başka çalışmanın ise açılımlayıcı sıralı desene dayalı olarak yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaların 6'sı ise derleme türündedir. Tarama araştırmaları görece daha büyük örneklerle çalışma imkânı sunarak geniş kitlelerin görüşlerini ortaya çıkarmaya ve var olan durumun fotoğrafını çekmeye imkân tanıyan araştırmalardır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji konusunda tarama amaçlı yapılan çalışmaların yüksek miktarda olduğu ve bu anlamda diğerlerine göre zengin sayılabilecek bir literatür olduğu söylenebilir. Benzer biçimde nedensel ve ilişkisel tahminlerde bulunmaya imkân sağlayan deneysel çalışmaların da sayıca fazlalığı göze çarpmaktadır. Ancak konu hakkında derinlemesine betimlemelere imkân tanıyan nitel araştırma desenlerinin daha az sayıda çalışmada kullanıldığı görülmektedir. Özellikle eylem araştırması türündeki çalışmaların azınlıkta olması, kapsamlı yorumlara ulaşmak ve teknoloji kullanımı konusunda uygulamada yaşanan sorunların çözümüne odaklanan çalışmalar üretmek açısından özgün çalışmalar gerçekleştirmek isteyen araştırmacılar için dikkate alınabilir bir sonuçtur. Ayrıca yapılan incelemede bazı araştırmalarda araştırma desenine dair bir açıklama bulunmadığı görülmüştür. Bu bağlamda sadece araştırma yöntemi ya da veri toplama araçları ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Bu tür araştırmalar için çalışmanın tüm

boyutları incelenerek araştırma desenine dair çıkarımda bulunulmuş ve sınıflandırma yapılmıştır. Fakat bu durum araştırmacıların yöntem ve özellikle araştırma desenlerinin tanımlanması konusunda bazı bilgi eksiklikleri olduğu şeklinde değerlendirilmelidir.

5. Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların örneklem/çalışma grubu bakımından dağılımı

Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların örneklem/çalışma grubuna göre dağılımı Grafik 5'te sunulmuştur.

Grafik 5. Araştırmaların Örneklem/Çalışma Grubuna Göre Dağılımı

* İncelenen çalışmaların bir kısmında birden fazla örneklem/çalışma grubu kullanıldığı için örneklem/çalışma grubu sayısı toplam çalışma sayısından yüksektir.

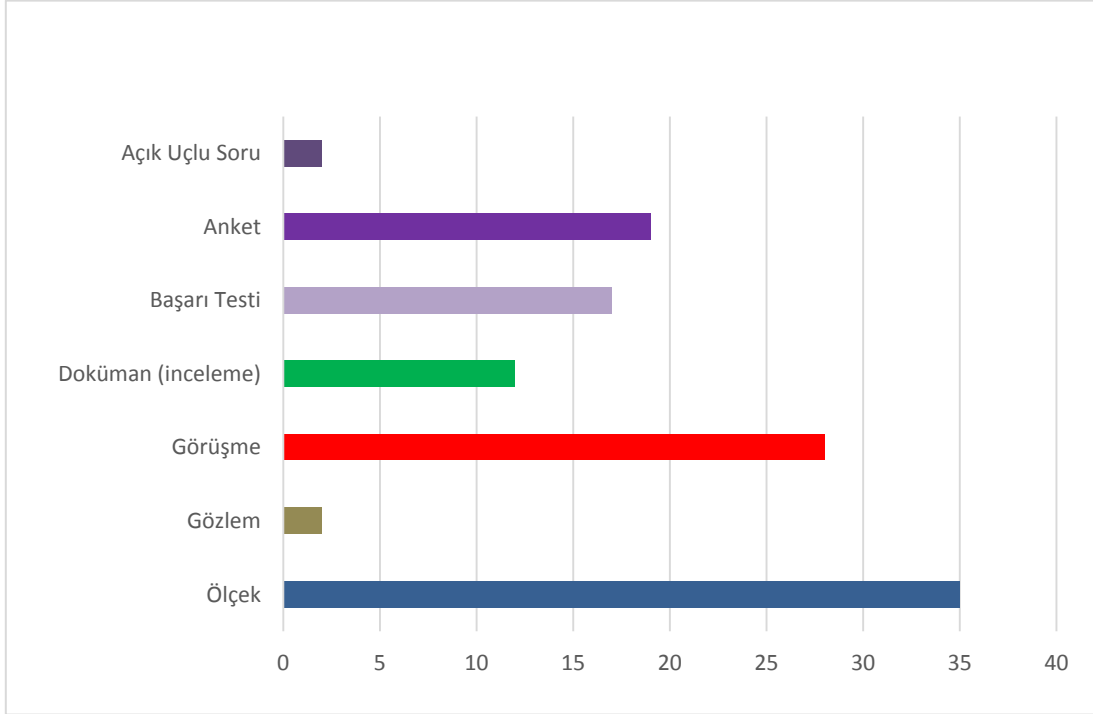
Grafik 5'te, incelenen araştırmaların örneklem/çalışma gruplarına göre dağılımı görülmektedir. Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmalar içinde en fazla odaklanılan çalışma grubu %39 (n=32) oranı ile öğretmenlerdir. Daha sonra sırasıyla öğrenciler (n=24) ve öğretmen adayları (n=21) çalışma grubu olarak tercih edilmiştir. Bunun yanında alan yazına odaklanan derleme çalışmalar (n=6) ile öğretim programları (n=2), ders kitabı (n=1), yazılım/internet uygulaması (n=1), okul yöneticileri (n=1) ve alan uzmanlarının (n=1) örneklem/çalışma grubu olarak tercih edildiği görülmüştür. Eğitimde yeni uygulamaların hayata geçmesi ve etkili biçimde kullanımı konusundaki en önemli değişkenlerden ikisi öğretmen ve öğrenci faktörüdür. Bu nedenle konu hakkında yapılan araştırmalarda sıklıkla bu çalışma gruplarının yer alması anlaşılır bir durumdur. Ancak geleceğin uygulayıcıları olarak sosyal bilgiler öğretmen adaylarının teknoloji kullanımı konusundaki gelişimlerine odaklanan çalışmaların literatüre katkı sağlayacağı ifade edilebilir. Bununla birlikte sadece 1 çalışmanın odaklandığı okul yöneticileri ile diğer eğitim yöneticilerini ve öğrenci velilerini çalışma grubu olarak ele alacak çalışmaların özgün veriler sağlayacağı düşünülebilir. Zira eğitimde teknoloji kullanımı yönetsel, sosyal ve ekonomik boyutları olan bir olgudur ve bu anlamda

eğitimin tüm paydaşlarının bilgi, yaklaşım, uygulama ve beklentileri araştırılarak orijinal bulgulara ulaşılabileceği söylenebilir.

6. Sosyal bilgiler ve teknoloji alanında yapılmış olan araştırmaların veri toplama araçlarına göre dağılımı nasıldır?

Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların veri toplama araçlarına göre dağılımı Grafik 6'da sunulmuştur.

Grafik 6. Araştırmaların veri toplama araçlarına göre dağılımı

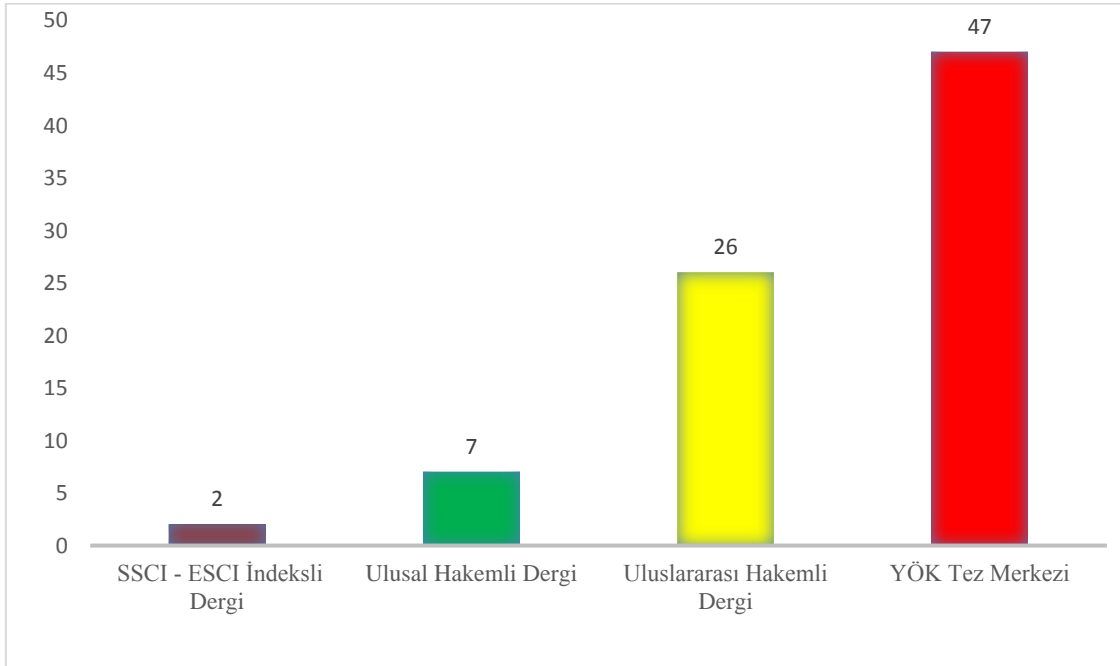
*Ele alınan araştırmaların bazılarında birden fazla veri toplama aracı/yöntemi kullanıldığı için toplam veri toplama aracı sayısı incelenen araştırma sayısından yüksektir.

Grafik 6'da araştırma kapsamındaki çalışmaların veri toplama aracına/yöntemine göre dağılımı görülmektedir. Araştırmalarda en sık kullanılan veri toplama araçları arasında ölçek (n=35), başarı testi (n=17) ve anket (n=19) bulunmaktadır. Bu ölçme araçları toplamda kullanılan ölçme araçlarının %86,5'ini oluşturmaktadır. Mevcut çalışmada incelenen araştırmaların %52 oranındaki kısmının nicel yöntemlerle yapılmış olması, veri toplama araçlarındaki bu oransal dağılımı açıklamaktadır. Ölçekler tüm çalışmaların içinde en sık kullanılan veri toplama araçlarıdır. Ölçekler genellenebilir ve evrensel sonuçlara ulaşılabilecek veriler sağlamanın (Cohen, Manion and Morrison, 2007) yanı sıra daha kısa sürede, sistematik veri toplama ve analiz yapma gibi avantajları içermektedir. Bu nedenle de nicel araştırmalarda sıkça kullanıldıkları düşünülebilir. Araştırmaların 28'inde ise veri toplanmasında görüşme yönteminin kullanılmış olması nitel araştırmalarda en sık kullanılan veri toplama yolunun görüşme olduğunu göstermektedir. Ayrıca araştırmaların 12'sinde doküman incelemesinin, 2'sinde gözlemin ve 2'sinde açık uçlu soruların veri toplama aracı/yöntemi olarak kullanıldığı görülmüştür.

7. Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların yayın kaynağına göre dağılımı nasıldır?

Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların yayın kaynağına göre dağılımı Grafik 7'de sunulmuştur.

Grafik 7. Araştırmaların yayın kaynağına göre dağılımı

Çalışmada incelenen araştırmaların yayın kaynağına göre yapılan analizler sonucunda konu hakkındaki araştırmaların büyük bölümünün tezlerden oluşması nedeniyle, yayın kaynağının en fazla (n=47) YÖK Tez Merkezi olduğu görülmektedir. Makale türündeki araştırmalar açısından; uluslararası indeksli dergilerde yayınlanan makale sayısı 26, ulusal hakemli dergilerde yayınlanan makale sayısı 7, SSCI-ESCI indeksli dergilerde yayınlanan makale sayısı ise sadece 2'dir. Konu hakkında kalite standardı yüksek, daha fazla okuyucu ve etki faktörüne sahip dergilerde yayın üretilmesinin literatüre katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

8. Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların amaçlarına göre dağılımı nasıldır?

Sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış araştırmaların amaçlarına göre dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmaların amaçlarına göre dağılımı

Kategoriler	Alt kategoriler	Frekans
Sosyal bilgiler öğretmen adayları	Teknoloji kullanımına yönelik tutumlarını/görüşlerini belirlemek	11
	Teknoloji kullanım yeterliklerini belirlemek	9
	Teknoloji kullanımına yönelik öz-yeterlik algılarını belirlemek	1
Sosyal bilgiler öğretmenleri	Teknoloji kullanımına yönelik tutumlarını/görüşlerini belirlemek	18
	Teknoloji kullanım durumlarını belirlemek	10
	Teknoloji kullanım yeterliklerini belirlemek	5
	Teknoloji kullanımına yönelik öz-yeterlik algılarını belirlemek	2
Sosyal bilgiler dersi öğrencileri	Teknoloji kullanımının başarıya/öğrenilenlerin kalıcılığına etkisini belirlemek	15
	Teknoloji kullanımına yönelik görüşlerini/tutumlarını belirlemek	12
	Teknoloji kullanımının çeşitli becerilerine etkisini belirlemek	3
Sosyal bilgiler öğretimiyle ilgili diğer konular	Teknoloji kullanımı konusunda örnek proje ve uygulama geliştirmek	4
	Teknoloji kullanımı konusunda örnek proje ve uygulama tanıtmak	1
	Öğretim programında teknolojinin yerini belirlemek	1
	Ders kitaplarını teknoloji kullanımı açısından incelemek	1
	Teknoloji kullanımının öğrenme-öğretme sürecine etkisini belirlemek	1
	Teknoloji kullanımı konusunda alan uzmanı görüşü almak	1
	Teknoloji kullanım öz-yeterlik ölçeği geliştirmek	1
	Öğretmenlerinin teknoloji kullanım yeterlikleri ve öğrenci başarısı arasındaki ilişkiyi belirlemek	1

Tablo 1 incelendiğinde sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda öğretmen ve öğretmen adayları üzerinde yapılan araştırmaların büyük bölümünün (n=56) katılımcıların tutum/görüş, öz yeterlik algısı, teknoloji kullanım durumlarını ve yeterliklerini belirlemeye yönelik betimsel amaçlı çalışmalar olduğu görülmektedir. Öğrenciler açısından ise sosyal bilgiler dersinde teknoloji kullanımının başarı/kalıcılık üzerindeki etkisini tespit etmeye yönelik araştırmalar (n=15) çoğunluğu oluşturmakta, konuya yönelik tutum/görüş belirlemeye yönelik çalışmaların da sıklıkla yapıldığı (n=12) görülmektedir. Sosyal bilgiler öğretiminde teknoloji kullanımının başarı ve kalıcılık dışında çeşitli becerilerin gelişimine de katkı sağlaması beklenmektedir. Ancak bunu incelemeyi amaçlayan çalışmaların sayısı toplamda sadece 3'tür. Bu bağlamda özellikle yenilenen programlarda ifade bulan üst düzey düşünme becerilerinin gelişimi konusunda teknolojinin etkilerini ölçmeyi amaçlayan çalışmaların literatürü zenginleştireceği düşünülmektedir. Ayrıca sosyal bilgiler öğretiminde teknoloji kullanımı konusunda örnek proje ve uygulamaların geliştirilmesini ya da tanıtılmasını amaçlayan sadece 5 çalışmaya rastlanmıştır. Bu bağlamda yapılacak özgün çalışmaların sosyal bilgiler öğretiminde teknoloji kullanımının yaygınlaşması ve bu konuda uygulamada yaşanan eksiklik ve sorunların çözümüne katkı sunulması açısından alana ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

SONUÇLAR VE TARŞITMA

Bu araştırma sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılmış olan 82 çalışmanın farklı boyutlarıyla değerlendirilmesine dayanmaktadır. Bu bağlamda literatürde var olan araştırmaların çoğunluğunun yüksek lisans ve doktora tezlerinden oluştuğu görülmüştür. Yapılan araştırmaların özellikle 2006 yılından itibaren artış gösterdiği anlaşılmıştır. Şahin, Gögebakan Yıldız ve Duman (2011) tarafından gerçekleştirilen, Türkiye’de yapılan sosyal bilgiler tezlerinin değerlendirildiği araştırmada öğretim teknolojileri ve materyal kullanımı temalı tezlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında 2000’li yıllarla birlikte ciddi oranda artış olduğu belirlenmiştir. Taş ve Düz (2016) tarafından sosyal bilgiler öğretiminde teknoloji entegrasyonu konusunda yapılan araştırmaların incelendiği çalışmada da benzer biçimde konu hakkındaki çalışmaların 2000’li yıllarla birlikte artış gösterdiği belirlenmiştir. Tarman, Acun ve Yüksel (2010) tarafından yapılan ve sosyal bilgiler eğitimi alanındaki tezlerin incelendiği çalışmada bilgisayar temelli eğitim konusunda yapılan araştırmaların en çok 2006 yılında gerçekleştirildiği ortaya konmuştur. Şimşek vd. (2008) tarafından Türkiye’de eğitim teknolojisi konusunda yazılan tezlerin incelendiği çalışmada konu hakkında yapılan araştırmaların 2000’li yıllardan itibaren dikkate değer bir artış gösterdiği ifade edilmiştir. Şimşek vd. (2009) tarafından 2000’li yıllarda Türkiye’de eğitim teknolojisi alanında yapılan 259 yüksek lisans tezinin incelendiği çalışmada da araştırmaların 2000’li yıllardan itibaren sayıca artışına dikkat çekilmiştir.

Mevcut çalışmanın bir diğer alt probleminde sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji konusunda yapılan araştırmaların yöntemleri incelenmiş ve sonuçta nicel araştırmaların sayıca üstün olduğu anlaşılmıştır. Şimşek vd. (2008) ve Şimşek vd. (2009) tarafından eğitim teknolojisi konusunda incelenen tezlerle ilgili de benzer bir sonuca ulaşılmış, nicel yaklaşımla gerçekleştirilen çalışmaların diğerlerine göre daha fazla olduğu ifade edilmiştir. Kılıç Çakmak vd. (2015) tarafından yapılan ve belirli dergilerde yayınlanmış eğitim teknolojileri araştırmalarının incelendiği çalışmada da nicel çalışmaların sayıca üstünlüğü konusunda benzer sonuçlar elde edilmiştir. Gülbahar ve Alper (2008) tarafından gerçekleştirilen ve öğretim teknolojileri konusunda yapılmış makalelerin incelendiği çalışmada da bu anlamda elde edilen sonuçlar mevcut çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Çalışmanın bir diğer alt probleminde sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılan araştırmalar desenleri açısından incelenmiştir. Sonuçta araştırmalarda en sık başvurulan araştırma deseninin tarama deseni olduğu, deneysel araştırmaların da yüksek bir orana sahip olduğu görülmüştür. Şimşek vd. (2009) tarafından gerçekleştirilen eğitim teknolojisi konusunda yapılan tezlerin incelendiği çalışmada da benzer biçimde ilk olarak tarama deseninin, ikinci sırada ise deneysel desenlerin sayıca üstün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Erdoğan ve Çağıltay (2009) tarafından gerçekleştirilen Türkiye’de eğitim teknolojileri alanında yapılan tezlerin incelendiği çalışmada da desen olarak çoğunlukla deneysel ve tarama araştırmalarının yapıldığı belirlenmiştir. Mevcut araştırmada konu hakkındaki araştırmalarda veri toplama aracı olarak ise en sık ölçeklerin kullanıldığı belirlenmiştir. İkinci sırada görüşme ve ardından anket ve başarı testlerinin yer aldığı belirlenmiştir. Şimşek vd. (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise en sık anketlerin, ikinci sırada testlerin ve ardından ölçeklerin kullanıldığı, görüşmenin de sıkça kullanılan veri toplama araçlarından olduğu belirlenmiştir. Kılıç Çakmak vd. (2015) tarafından yapılan ve belirli dergilerde yayınlanmış eğitim teknolojileri araştırmalarının incelendiği çalışmada ise öncelikle anketlerin, ardından başarı testlerinin ve üçüncü sırada da görüşmenin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada araştırılan bir diğer alt problem ise konu hakkında yapılan araştırmaların çalışma grupları ile ilgilidir. Bu bağlamda en sık öğretmenler, ardından ilk ve ortaöğretim

öğrencileri ve üçüncü sırada ise öğretmen adayları üzerine araştırmalar yapıldığı görülmüştür. Kılıç Çakmak vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada ise en sık başvuru yapılan çalışma grubunun öğrenciler olduğu, öğretmen adayları ve öğretmenler ile ilgili çalışmaların ise sayıca daha sınırlı olduğu görülmüştür. Gülbahar ve Alper (2008) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise yükseköğretim düzeyinde çalışmaların çoğunlukta olduğu, 12. sınıfa kadar olan öğrencilerle ilgili çalışmaların ise ikinci sırada yer aldığı ifade edilmiştir.

Bu araştırmanın alt problemlerinden birinde sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanımı konusunda yapılan araştırmaların amaçlarına göre dağılımları incelenmiştir. Analiz sonucunda araştırmaların büyük bölümünün katılımcıların tutum/görüş, öz yeterlik algısı ve teknoloji kullanım durumlarını belirlemeye yönelik, betimsel amaçlı çalışmalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gülbahar ve Alper (2008) tarafından gerçekleştirilen ve öğretim teknolojileri konusunda yapılmış makalelerin incelendiği çalışmada ise bu amaca yönelik çalışmaların diğer çalışmaların yanı sıra sayıca sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akça Üstündağ, D. (2009). Türkiye’de Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezlerinin İçerik ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bal, M. S., ve Karademir, N. (2013). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (TPAB) Konusunda Öz-Değerlendirme Seviyelerinin Belirlenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C/S. 34 (2): 15-32.
- Berson M. J. and Balyta, P. (2004). Technology Thinking and Practice in the Social Studies: Transcending the Tumultuous Adolescence of Reform. *Journal of Computing in Teacher Education*, V/I. 20 (4): 141-150.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, V/I. 9 (2): 27-40.
- Braun, J., A. (1999). Ten Ways to Integrate Technology into Middle School Social Studies. *The Clearing House*, V/I. 72 (6): 345-351.
- Büyüköztürk, Ş.; Kılıç Çakmak, E.; Akgün, Ö.; Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Caffarella, E. P. (1999). “The Major Themes and Trends in Doctoral Dissertation Research in Educational Technology from 1977 through 1998.” In Selected Research and Development Papers Presented at the National Convention of the Association for Educational Communications and Technology, Houston, TX, February 10-14, 483-90. 20 Washington, DC: ERIC Clearinghouse.
- Costa, F. A. (2007). Educational Technologies: Analysis of Master Dissertations Carried Out in Portugal. *Sísifo. Educational Sciences Journal*, V. 3, 7-24.
- Erdoğan, F. U. ve Çağiltay, K. (2009). “Türkiye’de Eğitim Teknolojileri Alanında Yapılan Master ve Doktora Tezlerinde Genel Eğilimler,” Akademik Bilişim 09-XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 11-13 Şubat, Şanlıurfa.
- Göktaş, Y.; Küçük, S.; Aydemir, M.; Telli, E.; Arpacık, Ö.; Yıldırım, G. ve Reisoğlu, İ. (2012). 2000-2009 Dönemi Makalelerinin İçerik Analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, C/S. 12 (1): 177-199.
- Gülbahar, Y., ve Alper, A. (2009). Öğretim Teknolojileri Alanında Yapılan Araştırmalar Konusunda Bir İçerik Analizi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C/S. 42 (2): 93-112.
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/IstatistikBilgiler?islem=2>

- Kaya, B. (2008). Sosyal Bilgiler Dersinde Teknoloji Kullanımı. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C/S. 28 (3): 189-205.
- Kılıç Çakmak, E.; Kukul, V.; Çetin, E.; Berikan B.; Kandemir, B.; Pamukçu, B.S.; Taşkın, N. ve Marangoz, M. (2015). 2013 Yılı Eğitim Teknolojileri Araştırmalarının İncelenmesi: AJET, BJET, C&E, ETRD, ETS VE L&I Dergileri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, C/S. 5 (1): 128-160.
- Cohen, L.; Manion, L. and Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. London: Routledge.
- Masood, M. (2004). A Ten Year Analysis: Trends in Traditional Educational Technology Literature. *Malaysian Online Journal of Instructional Technology (MOJIT)*, V/I. 1 (2), 73-91.
- MEB (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları. Ankara.
- Şahin, M.; Gögebakan Yıldız, D. ve Duman, R. (2011). Türkiye'deki Sosyal Bilgiler Eğitimi Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, C/S. 2 (2): 96-121.
- Şimşek, A.; Özdamar, N.; Becit, G.; Kılıçer, K.; Akbulut, Y. ve Yıldırım, Y. (2008). Türkiye'deki Eğitim Teknolojisi Araştırmalarında Güncel Eğilimler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19: 439-458.
- Şimşek, A.; Özdamar, N.; Uysal, Ö.; Kobak, K.; Berk, C.; Kılıçer, T. ve Çiğdem, H. (2009). İki binli Yıllarda Türkiye'deki Eğitim Teknolojisi Araştırmalarında Gözlenen Eğilimler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, C/S. 9 (2): 941-966.
- Tarman, B.; Acun, İ. ve Yüksel, Z. (2010). Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanındaki Tezlerin Değerlendirilmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C/S. 9 (3): 725-746.
- Taş, M. ve Düz, İ. (2016). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Teknoloji Entegrasyonu. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. C/S. 5 (1): 180-188.
- Taylor, J. A. and Duran, M. (2006). Teaching Social Studies with Technology: New Research on Collaborative Approaches, *The History Teacher*, V/I. 40 (1): 9-25.
- Yavuz, S. ve Coşkun, E. A. (2008). Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına İlişkin Tutum ve Düşünceleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C/S. 34 (34): 276-286.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Çocuk Edebiyatında Otoriter Anlatım: Örnek Metin İncelemesi

Doç. Dr. Hatice Fırat

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8300-5189>

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Muğla – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 29.04.2020

Kabul: 09.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Çocuk Edebiyatı

Çocuğa Görelik

Otoriter Anlatım

Çocuk Tiyatrosu

Tren

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43232>

Öz

Çocuk edebiyatında eserin anlatımına hâkim olan bir tür anlayışı ifade etmek için kullanılan “otoriter anlatım” kavramında otorite terimi kısaca “itaat ettirme, kabul ettirme” anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla otoriter anlatım özelliği, yazarın üslubuyla ilgili bir kavramdır ve çocuk edebiyatı metinlerinde “çocuğa görelik” özelliğinin dışında kalan çocuk kitaplarının sahip olması istenmeyen bir özelliktir. Bu çalışmada, çocuk edebiyatı eserlerinde bulunması istenmeyen otoriter anlatım özelliği ölçüt olarak ele alınmış, otoriter anlatım özelliğini metinden verilen örneklerle ortaya koymak amaçlanmıştır. Çocuk edebiyatı metinlerinde otoriter anlatım özelliğine yönelik çalışmaların sınırlı olması nedeniyle bu çalışmanın alana katkı sağlayabilecek olması çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden - araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan- doküman incelemesi kullanılmıştır. Ulviye Alpay tarafından kaleme alınan ve çocuklar için yazılan bir tiyatro metni olan “Tren Gelir Hoş Gelir” adlı eser doküman olarak incelenmiş, veriler içerik analizi ile elde edilmiştir. İçerik analizi, birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmesi ve anlaşılabilir biçimde düzenlenerek yorumlamaya yardımcı olmasını sağlayan bir yöntemdir. Metinden doğrudan alıntılara yer verilmiş, elde edilen bulgular yorumlanmıştır. İnceleme sonucunda eserin; demiryolları ve ulaşım aracı olarak trenin üstün yanları üzerine kurulduğu belirlenmiştir. Eserde bu konuda pek çok bilgi verildiği, verilen bilgilerin sıkça tekrar edildiği (trenin güvenli olması 23 kez, ekonomik oluşu 11 kez, konforlu oluşu 7 kez vb.), diğer ulaşım araçlarının üstün yanlarının göz ardı edildiği (özellikle kara yollarıyla ilgili olumsuz düşüncelere geniş yer verildiği), eleştirel bir tutum sergilendiği tespit edilmiştir. Ayrıca doğru ya da yanlış olduğu düşünülen noktaların açıkça ifade edilmiş olduğu, çocukların sorgulamalarını, düşünüp kendi fikirlerini üretmelerini sağlayacak bir ortam oluşturulmadığı belirlenmiştir. Emir cümleleri ve gereklilik bildiren cümlelerin varlığı da öğütçü/nasihatçi yaklaşımın benimsendiğine işaret etmektedir. Bu özelliklere dayanarak, yazarın eseri öğretici amaçlarla oluştuğu; metnin farklı fikirlere açık, iletişime dayanan bir özelliğe sahip olmadığı; kısacası eserin otoriter bir anlayışla kaleme alındığı sonucuna varılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Fırat, H. (2020). Çocuk Edebiyatında Otoriter Anlatım: Örnek Metin İncelemesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 31-47.

Authoritative Expression in Children's Literature: Sample Text Review

Assoc. Dr. Hatice Firat

Mugla Sitki Kocman University, Faculty of Education, Department of Turkish Education, Mugla –
TURKEY

Article History

Submitted: 29.04.2020

Accepted: 09.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Children's Literature

Relative to the Child

Authoritative Expression

Children's Theater

Train

Abstract

In the concept of "authoritative expression", which is used to express a kind of understanding that dominates the expression of the work in children's literature, the term authority is briefly used in the sense of "obedience, acceptance". Therefore, authoritative expression is a concept related to the style of the author and it is undesirable to have children's books that are outside the "child relative" feature in children's literature texts. In this study, the authoritative narrative feature that is undesirable to be found in the works of children's literature is considered as a criterion and it is aimed to reveal the authoritative narrative feature with the examples given from the text. The importance of this study is that this study can contribute to the field since the studies on the feature of authoritative expression are limited in children's literature texts. In the research, the document review, which includes analysis of written materials containing information about the phenomenon or cases that are aimed to be researched, is used from qualitative research methods. The work titled "The Train Comes with Joy" written by Ulviye Alpay, which is a theater text written for children, was examined as a document and its data was obtained through content analysis. Content analysis is a method that helps to gather similar data within the framework of certain concepts and themes and to help interpret them in an understandable way. Direct quotations from the text are included and the findings are interpreted. As a result of the review, the work; It was determined that it was built on the superior sides of the train as a railroad and transportation vehicle. In the work, a lot of information is given about this subject, the information given is repeated frequently (the train is safe 23 times, the economic is 11 times, the comfort is 7 times, etc.), the superior aspects of other means of transportation are neglected (especially the negative thoughts about roads). given), a critical attitude was determined. In addition, it has been determined that the points that are thought to be right or wrong are clearly stated, and an environment that will enable children to question, think and produce their own ideas is not created. The presence of order sentences and necessity statements indicates that the grinder / advice model has been adopted. Based on these features, the author's work is formed for educational purposes; the text does not have a communicative feature open to different ideas; In short, it is concluded that the work was written with an authoritative understanding.

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43232>

1. Giriş

Otorite kavramı, "1. Yaptırma, yasak etme, emretme, itaat ettirme hakkı veya gücü, yetke, sulta, velayet. 2. Siyasi veya idari güç. 3. Çalışmalarıyla kendini kabul ettirmiş, başarılı kimse" (TDK, 2005: 1520) gibi farklı anlamlara gelebilmektedir. Çocuk edebiyatında eserin anlatımına hâkim olan bir tür anlayışı ifade etmek için kullanılan "otoriter anlatım" (Dilidüzgün, 2013a: 46) teriminde otorite kavramı, kısaca "itaat ettirme, kabul ettirme" anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla otoriter anlatım, yazarın üslubuyla ilgili bir kavramdır.

Çocuk, edebiyat eserleriyle zaman geçirir, orada farklı bir dünyada yaşar, eğlenir, maceralara atılır, eserle/yazarla konuşur hatta tartışır. Yani edebiyat çocuğun zaman geçirdiği ev, okul, sokak gibi bir yaşam alanı, kültürel bir mekândır. Toplumsal yaşam içerisinde evde anne-babasının, okulda öğretmenin, yakın çevrede arkadaşlarının baskısı altında kalabilen çocuklar; edebiyat ortamında da yazarın baskısı altında kalabilmektedir. Yazar metninde okur üzerinde baskı kurmuşsa otoriter bir yaklaşımı benimsemiş demektir.

Dilidüzgün (1996: 80; 2013a: 46), otoriter anlatımlı kitapların özelliğini şu şekilde açıklamaktadır:

- ✓ Okurunu kitabın içine sıkıştırılmış tek bir doğruya inandırmaya çalışan kitaplardır,
- ✓ Yazar kendi görüşünü ve eleştirisini okuruna zorla benimsetecek derecede olayları tek yanlı sunar,
- ✓ Anlatımında duygusal ve retorik efektler kullanarak kitabın varlığından başka olasılığa yer verilmez.

Çocuk edebiyatı ürünlerinde mesajın; "bir uyarı, bir öğüt, bir önerme, bir yönlendirme" olarak okur karşısına çıkabileceğini belirten Erdoğan (2019: 99), mesaja dayanan, yazarı otoriter anlatımı benimsemiş metinlerin özelliklerini şu şekilde vurgular.

"çocuklara yönelik kitaplarda bu daha çok anne babanın 'şimdi çocuğum bu kitabı okuyunca ne öğrenecek?' sorusunun cevabıdır. 'Anafikir' ile aynı ailedendir ancak daha çok bir slogan cümlesi beklentisi akla getirir. ... çocuklara yönelik kitapların 'eğitim materyali' olarak algılandığı her durumda kitabın sonunda mutlaka net ve slogan cümlesi halinde algılanmaya uygun bir mesajı olması kaçınılmazdır...

Otoriter anlatımı benimsemiş olan yazar, metinlerde öğütler verir, doğrunun ya da yanlışın ne olduğunu açık açık söyler, okuruna kendi doğru ve yanlışlarını aynen benimsetmeye çalışır. Yani okura dayatılan bilgi yazarın kendi doğruları, yanlışları ya da inançlarıdır. Buna bağlı olarak otoriter anlatımlı metinler, çocukların kendi doğru ve yanlışlarını bulmasına, eleştirel düşünmesine, sorgulamasına izin vermeyen, okuru pasifleştiren metinlerdir. Bu nedenle otoriter anlatım biçimi çocuk edebiyatı ürünlerinde istenmeyen, olumsuz bir özelliktir.

Çocuk kitabı yazarı, bir düşüncenin, inancın peşinde koşan, o düşüncenin ya da inancın doğruluğuna çocukları inandırmaya çalışan bir söylevci değildir. (Sever, 2003: 23).

Çocuk edebiyatı metinlerinde çocukları önemseyen, onların dünyalarını keşfetmeye, sorunlarını dile getirmeye çalışan, gereksinimlerine yanıt arayan (Canlı, 2015: 113) ve yanıtları çocuğun kendisinin bulmasına yardımcı olan bir yaklaşım benimsenmelidir. İpşiroğlu (2008: 175), çocuk edebiyatında öğreticilik ilkesinin ağır basmasını, yazarların kendi dünya görüşleri doğrultusunda çocuğu yönlendirmeye, biçimlendirmeye çalışmasını eleştirerek bu tutumun yazarları çocuğu anlamaya ve keşfetmeye çalışmaktan uzaklaştırdığını belirtir. Bu doğrultuda çocuk edebiyatında çocuğa korumacı ya da otoriter bir yaklaşımla yukardan bakan, bir şeyler dayatmaya çalışan otoriter, didaktik anlayışın

yerine; çocuğu anlamaya, tanımaya, bulmaya çalışan bir anlayışı, yaklaşımı onaylar (İpşiroğlu, 2008: 173).

Lukens, Smith ve Miller Coffel (2018: 2, 233, 250)'a göre, edebiyatın temel işlevi tatmin vermek ve anlayışa vardırmasıdır. Direkt olarak insanları doğru davranışlara sevk etmek, rehberlik etmek gibi bir işlevi söz konusu değildir. Ayrıca, bu işlevin yani didaktik yaklaşımın/öğüt vermenin ders kitaplarından beklenen bir özellik olduğunu belirterek çocuk kitaplarında öğretme ve ahlaki ders verme eğiliminden uzak durulması gerektiğini vurgularlar:

Çoğu zaman çocuklara ne yapmaları veya yapmamaları gerektiğini söyleyerek onlara yardımcı olmayı diler, bunu sık sık sloganı andıran öz ifadelerle veya kısa nutuklar halinde yaparız. Kendi geçmiş deneyimlerimizi temel alarak, onlara aslında anı anlatma kisvesi altında talimat veren öyküler anlatırız. Kimi zaman da daha karmaşık öyküleri tek bir mesaja, genellikle onların duymasını istediğimiz bir mesaja indirgeriz. Çocuklar, tıpkı yetişkinler gibi düşünmek için fırsat verilmesini arzu ederler. Eserde bulunacak kuvvetli bir mesaj varsa bile ton, öğretmeye veya ahlak dersi vermeye aşırı meyilli olmaktan kaçmalıdır. (2018: 250)

Neydim (2003: 285-286) de çocuk kitaplarında yazarın otoriter bir anlayıştan, öğreticilikten uzak olmasını, sakınmasını ister ve nedenini şu şekilde açıklar:

Yazar sadece yazardır. Ne öğretmendir, ne anne, ne de babadır. Çoğu yazarın kendini tanıtırken "öğretmen yazar", "eğitimci yazar" şeklinde ifade etmesi anlamsız bir tanımlamadır. Daha baştan okurun karşısında bir iktidar kurma arayışı anlamına gelir. Kendini bu şekilde tanımlayan "öğretmen yazar" okura şu mesajı vermektedir. "Ben öğretmenim, benim yazdıklarım sana bir şey öğretecektir, onları eksiksiz ezberle ve sakın unutma. Gelecek sefer sınav da yapabilirim." (Ne dehşet verici).

Çocuklar öğretmenlerini çantalarına koyup eve götürmezler, demiştik. İşte bu nedenle o "öğretmen yazar"ların didaktik metinleri çocukların yazınsallıkla buluşmasını engelleyecek, çocuğun, sorgulama, eleştirme ve gerektiğinde reddetme hakkını elinden alacaktır. Hiçbir yazar kutsal değildir; ama her nitelikli özgün ürünler veren yazar değerlidir. Hem yazar değerlidir hem de metin değerlidir. Metni ve yazarı değerli kılan sorgulanamaz oluşu değil aksine sorgulanır, eleştirilir oluşudur. Bu onu değerli kılar, çünkü iletişim kurulabilen, yeni çıkarımlar yapılabilen, metinden yola çıkıp başka yolculuklara imkân sağlayan durumlarda yazar okur için önem kazanmaya başlar, çünkü okur ona bir şey söyleyebilmektedir ve onun söylediklerini tartışabilmektedir. Bu sürecin yaşanması yazarı ve metni değerli kılar. Ancak bir yazar hiç tartışılmadan kabul görmeyi bekliyorsa, o zaman ciddi bir sorunla karşı karşıyayız demektir.

Öğretici metinlerin temel amacı çocukların bilgilenmesini sağlamak, edebî metinlerin asıl amacı ise çocukların sezme, duyma, düşünme yetilerini geliştirmek, onlara insana özgü duyarlık kazandırmaktır (Sever, 2003: 132). Aslan (2019: 32-33) da edebiyatın/çocuk edebiyatının amacının çeşitli konularda insanlara bilgi, öğüt vermek, onları eğitmeye çalışmak değil; bir duygu, bir sorun, bir insanlık acısı karşısında okurlarına farklı duygu durumlarını yaşatarak onları insanlığı ilgilendiren konularda duyarlı kılmak olduğunu söyler. Erdoğan (2019: 100), kitapların hem eğitim alanı için en uygun araçlardan biri, hem de sanatsal bir haz alma aracı olduğunu ancak sanatsal bir haz alma aracı olma niteliğinin daha önde geldiğini vurgular. Bu doğrultuda Şirin (Kanter, 2014: 394) çocuk kitaplarının kalıplaştırıcı değil geliştirici özellikte olması gerektiğini, oysa otoriter anlatımlı kitapların kalıplaştırıcı olduğunu belirterek otoriter yaklaşımla kaleme alınmış eserlerin başlı başına bir sorun teşkil ettiğini ifade eder.

Bu belirlemelere karşın yapılan araştırmalar günümüzde çocuk edebiyatı ürünlerinin genelde

eğitim aracı olarak algılandığını; eserlerin otoriter, öğretici bir anlayışla kaleme alındığını ortaya koymakta ve bu durum yazarlar ve akademisyenler tarafından eleştirilmektedir.

Çocuk kitaplarında öğreticilikten kaçınmak olanaksızdır; ancak otoriter bir anlatım tutumu ve tehdit edici bir öğreticilik anlayışı, niteliği düşürür. (Dilidüzgün, 2013b, 114).

Ülkemizde çocuk edebiyatının bir sanat olarak gelişmesinin önündeki en büyük engelin onları 'ders aracı' olarak algılama eğiliminin yaygınlığı olduğunu fark edeceksin. (Erdoğan, 2019: 102)

Çocuk kitaplarının çocuklara ideal ve "doğru" bir dünyayı anlatmasını doğru bulmuyorum. Çünkü edebiyat bir eğitim aracı değildir. Hiçbir yazarın çocukları "yola sokmak, terbiye etmek" için eline kalem kâğıt alıp yazmaya başladığını düşünmüyorum; düşünmek de istemiyorum. O zaman bu edebiyat değil, ders kitabı gibi bir şey olur, didaktik bir çaba olur. (Öktem, 2014: 260).

Çocuk kitabı yazarı, bir düşüncenin, inancın peşinden koşan, o düşüncenin ya da inancın doğruluğuna çocukları inandırmaya çalışan bir söylevci değildir (Sever, 2003: 23).

Öğretici (didaktik) olmak ders kitaplarının görevidir. ...

Kitaplarda, çocuklara neler yapması ya da yapmamasının söylenmesinden çok, neler yapması ya da yapmaması gerektiği düşündürülmelidir. Çocuklar, davranışlarının olası sonuçları üzerinde düşünce üretmeye özendirilmeli; davranış ve eylemlerinin başkaları üzerinde yaratacağı duygusal sonuçlar, duyarlıkları işletilerek kendilerine buldurulmalıdır. (Sever, 2015: 38, 86).

Dilidüzgün (2003: 100-101)'e göre çocuk kitaplarının anlatımına egemen olan olumsuz (parmağı havada) öğreticilik temelde şiddete dayalı bir yöntemdir ve otoriter anlatımı benimseyen yazarlar farkına bile varmadan okuruna şiddet uygulamaktadır. Yani otoriter anlatımlı metinler, bir tür psikolojik şiddet aracı konumundadır. Bu bakımdan Dilidüzgün, edebiyat metinleri aracılığıyla okura uygulanan şiddeti "**yazınsal şiddet**" olarak adlandırmaktadır.

...yazarın uyguladığı şiddete maruz kalır, çünkü düşünceleri, yapıta soru sorma gereksinimi bastırılmış, neredeyse zihni örselenmiş, bir bakıma darp edilmiş, zorlanmıştr. ...

Çocukların belli bir konuda tartışma yeteneklerinin ve düşünmelerinin daha baştan önlenmesi, dahası, onların düşlediği gibi konuyu geliştirme olanaklarının ellerinden alınması çocuklara uygulanan bir tür psikolojik şiddet veya yazınsal şiddet olarak da görülebilir. (2003: 100-101).

Kısaca özetlemek gerekirse, edebiyatın temel amacı estetik olmak, işlevi ise genel olarak okura zevk vermek, haz uyandırmak olarak kabul edilebilir. Edebî metinleri öğretici metinlerden ayıran temel özellik budur. Ancak söz konusu eğitim ve öğretim çağındaki insanlar, çocuklar olduğunda edebiyatın faydalı olması gerektiği de yadsınmamalıdır. Çünkü eserde yer alabilecek yaşanmış, yaşanabilecek her olayda ister istemez okurun kendine çıkarabileceği bir takım dersler mevcuttur.

... Diğer yandan çocuk edebiyatının yapısında öğreticilik doğal bir zorunluluk olarak karşımıza çıkar. Çocuğun gelişim süreçleri ve çocuk olmanın gereği, çocuğun her an öğrenme süreci içinde bulunduğunu gösterir. Durum böyle olunca çocuk kitaplarında öğreticiliği bütünüyle yalıtmanın olanaksız olduğu da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. (Dilidüzgün, 2007: 144-145).

Bir yazar yazdıklarında, her durumda –kendisi bunu amaçlamasa da- bir mesaj verir. (Erdoğan, 2019: 102)

... Kısacası edebi eserler hem bireysel hayatla, hem de sosyal hayatla ilgili olarak, iyiye, güzele ve doğruya yönelme yolunda, yeni değerler kazandırma yolunda telkinlerde bulunur, insanları bunlar doğrultusunda eğitir. (Kavcar, 1999: 6).

Şirin (Kanter, 2014: 397-398), bu durumu “edebiyat pedagojisi” kavramıyla açıklar. Edebiyatın estetik bileşenlerle var olduğunu ve pedagojiyle sınırlanmış kitapların edebiyat estetiğinden yoksun olduğunu belirten Şirin’e göre, edebiyat estetiği içinde edebiyat pedagojisi de vardır. Öğreticilik amaçlı pedagoji ile edebiyat pedagojisi birbirinden farklıdır. Şirin, eğitici işlevi önde olan çocuk kitaplarını çocuk edebiyatı çemberi dışında tutarken “Küçük Prens, Pinokyo, Gülliver’in Seyahatleri ve Pal Sokağı Çocukları”nı edebiyat pedagojisinin sınırları içinde değerlendirdiği eserlere örnek olarak verir. Neydim (2003: 172) de edebiyat eserlerinde okura didaktik yaklaşılmasını istemez ancak yaklaşılacaksa bile çocuğun kimliğini yok saymayan, tanıyan ve onun özgürce gelişmesini sağlayacak bir didaktizm yeğlenmesi gerektiğini belirtir. Kısacası, edebî eserin faydalı olması demek doğrudan didaktik olması demek değildir. Eser doğrudan öğretmek, açıklamak, yönlendirmek yerine sezdirmeli, düşündürmeli, keşfettirmelidir.

Bu doğrultuda çalışmada çocuk edebiyatının temel ilkelerinden “antiotoriter anlatım”ın karşılığı olan “otoriter anlatım” özelliği temel ölçüt olarak ele alınmış ve Ulviye Alpay’ın “Tren Gelir Hoş Gelir” adlı kitabı bu özellik açısından incelenmiştir. Araştırmada yazarı otoriter anlatımı benimsemiş olan metinlerin özelliklerini eserden örneklerle ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çocuk edebiyatı metinlerinde otoriter anlatım özelliğini ortaya koyan çalışmaların sınırlı olması sebebiyle bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Bu tür araştırmalarda araştırmacı ihtiyacı olan veriyi gözlem veya görüşmeye yapmaya gerek kalmadan elde edebilmektedir. Araştırmada çocuk edebiyatı metinlerinde olması istenmeyen/çocuğa görelilik ilkesine uymayan özelliklerden biri olan otoriter anlatım özelliği temel ölçüt olarak ele alınmış ve çalışmada çocuklar için yazılan eserlerden Ulviye Alpay’a ait “Tren Gelir Hoş Gelir” adlı iki perdelik tiyatro eseri doküman olarak incelenmiştir. Çalışmanın verileri betimsel analiz ile elde edilmiş, verileri yansıtabilmek için metinden doğrudan alıntılara yer verilmiş, elde edilen bulgular yorumlanmıştır. (Yıldırım, Şimşek, 2005: 224).

3. Bulgular

Ulviye Alpay tarafından kaleme alınan “Tren Gelir Hoş Gelir” adlı çocuk kitabı “otoriter anlatım” özelliği açısından incelenmiş ve elde edilen veriler “Tren Gelir Hoş Gelir Adlı Metinde Otoriter Anlatımın Varlığına İşaret Eden Noktalar” başlığı altında, alt başlıklar açılarak sunulmuştur.

İki perdelik bir tiyatro olan eserde; biri 11, dördü 12 yaşında beş çocuk (İdil, Öykü, Şafak, Yaman, Utku) 30 yaşlarında bir servis şoförü (Mehmet) ve Öykü ile İdil’in anneannesi yer almaktadır. Eser genel anlamda trenin diğer ulaşım araçlarına göre üstün yanlarını anlatmakta ve değerinin bilinmediği belirtilerek demiryollarının kıymetinin bilinmesi ve korunması gerektiği mesajını vermektedir.

3.1. Tren Gelir Hoş Gelir Adlı Metinde Otoriter Anlatımın Varlığına İşaret Eden Noktalar

Araştırmada, bahsi eserin anlatımında “otoriter” yaklaşımın varlığını düşündürülen özellikler tespit edilmiş, bu özellikler başlıklar halinde sunulmuş ve ilgili başlığın altında belirlenen özelliklere

ilişkin örneklere yer verilmiştir.

3.1.1. Didaktik bir yaklaşımın varlığı (yazarın bilgi verme/öğretme amacı taşıması)

Otoriter anlatımlı metinlerde mesaj ön planda olduğu için, öğretici metinlerde olduğu gibi eser içerisinde bilgi verme amacı önem kazanmaktadır. "Tren Gelir Hoş Gelir" adlı eserde de okura demiryolları hakkında pek çok konuda -çeşitli kaynaklarda da bulunabilecek- bilgiler verildiği tespit edilmiştir. Örneğin demiryolu taşımacılığının avantajlı yanları konuya ilişkin kaynaklarda da benzer şekilde açıklanmaktadır.

"Kara taşımacılığının bir türü olan demiryolu taşımacılığı; insanlara sunduğu güvenli, kaliteli ve ucuz hizmet sebebiyle, özellikle gelişmiş ülkelerde tercih edilen taşımacılık türlerinden birisidir." (Özdemir ve Pekyaman, 2005: 188).

Çalışmada, metinde işlenen fikirlerin doğruluğu ya da yanlışlığı değil okura açık bir mesaj verecek şekilde işlenip işlenmediği esas alınmıştır. Eserde demiryolları/tren konusunda okura verilen bilgiler aşağıda sıralanmıştır.

- **Demiryollarının Türkiye'deki gelişimi (ilk döşendiği yerler, hat uzunluğu vb.);**

ŞAFAK

...demiryollarındaki hızlı yapılanma 1950'li yıllara kadar oluşmuş. Ondan sonraki yıllarda, yani 1950-1980 yılları arasında, yılda yalnızca 30 km yeni hat yapılabilmiş. (Alpay, 2009: 34).

ANNEANNE

Anadolu insanı 23 Eylül 1856 yılında demiryoluyla tanıştı.

İDİL

Müthiş, düşünsene Öykü 153 yıl önce ...

ŞOFÖR

Bu demiryolu hattı 130 km'lik İzmir-Aydın arasında kurulmuştu. (Alpay, 2009: 71)

...

ÖYKÜ

Evet Mehmet Ağabey. Demiryolunda bu hattın seçilmesinin nedeni İzmir-Aydın yöresinin öbür yörelere göre daha kalabalık olmasıymış, öğretmenimiz söyledi. (Alpay, 2009: 72)

İDİL

anneanne gözlerini kapa ve bana ne gördüğünü söyle.

ANNEANNE

Yıl 1923-1950 dönemi, Anadolu demiryoluyla yapılanıyor. ...

Cumhuriyet sonrası... evet evet! Bu dönemde milli çıkarlar doğrultusunda demiryolu yapımı hız kazanıyor. ((Alpay, 2009: 73)

ANNEANNE

Yıl 1935. Diyarbakır'a uzanan demiryolu. ...

Cumhuriyetin çelik kolları Sivas'a ulaşmış. Halk coşkulu... davul zurnayla karşılanıyor tren. Sivas yakınlardı. "Bir günlük yol oldu Ankara-Sivas arası" deniliyor. ...

YAMAN

1927'de kayseri.

ÖYKÜ

1930'da Sivas.

İDİL

1931'de Malatya, 1933'te Niğde.

ANNEANNE

1935'te Diyarbakır.

ŞAFAK

1939'da Erzurum demiryoluna bağlandı. (Alpay, 2009: 74-75).

- **Demiryollarının taşımacılıktaki yeri;**

YAMAN

Ben size hemen söyleyeyim. Ülkemizdeki yüz kişiden, doksan beşi karayoluyla taşıyor. Ancak yüz kişiden iki kişi trenle yolculuk yapıyor. ((Alpay, 2009: 36).

- **Bir ulaşım aracı olarak trenin üstün yanları:**

Metinde demiryollarıyla ilgili olarak üzerinde durulan asıl noktalardan biri trenin ulaşım aracı olarak diğer araçlara göre avantajlı/üstün yanlarıdır. Eserde trene ait bu tür olumlu özelliklere karşın trenin günümüzde çok tercih edilmiyor olması, demiryollarının yeterince önemsenmemesi eleştirilmektedir. Çocuk karakterler tarafından dile getirilen olumlu özellikler üzerinden insanlara/çocuklara ulaşım aracı olarak treni kullanmaları salık verilir. Trenin diğer ulaşım araçlarına göre daha çok tercih edilmesini gerektiren olumlu yönleri/avantajları ise ağırlıklı olarak "güvenli, ekonomik ve konforlu olma" şeklinde sıralanmaktadır.

Tablo1. Eserde Demiryollarının Diğer Ulaşım Yollarına Göre Üstün Yanları

Demiryollarının üstün yanları			
	Güvenli olma	Ekonomik/ucuz olma	Konforlu/rahat olma
Frekan	26	11	7

Yukarıdaki tablo, demiryollarının üstün yanları olarak verilen özelliklerin eser içinde tekrar edilme sıklığını göstermektedir. Bu sayılara göre, trenin diğer ulaşım araçlarına göre en üstün yanı güvenli olmasıdır. Bunu ucuz ve konforlu olma özelliği takip eder. Bu özellikler kadar sık tekrar edilmese de tren yolculuğunun zevkli ve yemekli olması gibi özellikleri de yer almaktadır. Yukarıdaki frekans bilgileri demiryollarına ilişkin verilen bilgilerin eser içinde defalarca tekrarlandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, bilginin adeta okurun zihnine kazınmak, **okura benimsetilmek/kabul ettirilmek istendiğinin** bir göstergesidir.

Güvenli olma:

ANNEANNE

*Demiryolu en **güvenli** ulaşım yoludur. Ayrıca toplu taşımacılıkta trenin **güvenilirliğinin** yanı sıra trafik terörüyle başa çıkmada demiryolu taşımacılığı ilk sırayı alıyor.* (Alpay, 2009: 70).

Eserde trenin daha güvenli bir ulaşım aracı olduğu belirtilirken bunun halka tam olarak anlatılmadığı vurgulanmaktadır. İnsanların çoğunlukla karayolunu ve özel araçlarını kullandığı, buna bağlı olarak da karayollarında çok sayıda kaza meydana geldiği anlatılarak demiryolunun karayoluna göre güvenlik açısından üstünlüğü öne çıkarılır.

ANNEANNE

Altına arabayı çeken gelişi güzel cirit atıyor yollarda. Usandık artık haber bülteninde kaza haberi dinlemekten, gazetelerde kaza okumaktan (Alpay, 2009: 52).

İDİL

Öğretmenimiz anlattı. Tren yolculuğunun trafik teröründen uzak bir ulaşım olduğunu söyledi...

ANNEANNE

...trafik terörüyle başa çıkmada demiryolu taşımacılığı ilk sırayı alıyor. (Alpay, 2009: 70).

ANNEANNE

Kara bir tren istasyonda bekliyor. Eşyalar taşınıyor vagonlara. Eşyalar ucuz ve güvenli bir biçimde; başka bir yere gönderilecek. (Alpay, 2009: 74).

Karayollarının olumsuz yönü **güvenli olmamasıdır**. Eserde genel olarak karayolu ve demiryolu karşılaştırılmakta, karayolu adeta bir kaza yolu olarak anlatılmaktadır.

ÖYKÜ

Sakın kaza olmuş deme Mehmet Ağabey!

ŞOFÖR

Korkarım olmuş. ... Ambulans sesi duyulur.

... Bu arada duydukları ikinci siren sesinden yine bir ambulansın geçtiğini anlarlar. (Alpay, 2009: 37).

ŞAFAK

Anneanne güvenli gideceksiniz. Bir kere trafik kazası geçirmeniz söz konusu değil. Yani öbür taşıtların içinde en güvenlisi ayrıca en ucuzu. (Alpay, 2009: 61).

İDİL

Öğretmenimiz anlattı. Tren yolculuğunun trafik teröründen uzak bir ulaşım olduğunu söyledi.... Hani anneanne karayolunda böyle ağzını kocaman Tazmanya canavarı gibi açmış adamlar var ya... Altında, "Trafik canavarı olmayın" diye yazılı... Sen hiç demiryolunda böyle bir işaret gördün mü? (Alpay, 2009: 70).

ANNEANNE

Demiryolu en güvenli ulaşım yoludur. Ayrıca toplu taşımacılıkta trenin güvenilirliğinin yanı sıra trafik terörüyle başa çıkmada demiryolu taşımacılığı ilk sırayı alıyor. (Alpay, 2009: 70).

Karayollarında yaşanan trafik sorunu ve kazalara karşı, demiryolu çözüm olarak görülmekte ve sunulmaktadır. Okura ulaşım için demiryollarını kullanmanın doğru bir tercih olacağı anlatılmaktadır. Yani yazar, çocuk okurlara karayolu yerine demiryolunu kullanmalarını **nasihat etmektedir**.

Ekonomik olma: demiryollarının diğer ulaşım alanlarına göre daha ucuz olması da ulaşımında demiryolunun/trenin tercih edilmesini gerektiren nedenler arasında görülmektedir.

ŞAFAK

İşte ben bu yollarla uğraşacağım. Halka ucuz ve güvenli yolu, demiryolunu sunacağım. (Alpay,

3.1.2. Eleştirel bir tutum sergilenmesi

Eleştirel bir yaklaşımın varlığı yazarın belli bir tarafta durduğuna, belli bir düşünceyi savunduğuna işaret eder. Eserde eleştirilen temel konu; genel olarak demir yollarının kıymetinin/değerinin bilinmemesi, yeterince önemsenmemesidir.

ANNEANNE

Bilenler anlatmalı bilmeyenlere demiryollarının değerini (Alpay, 2009: 79).

Esere göre demiryollarının önemsenmediğini gösteren en önemli durum 1950'den sonra yapılan hattın çok az olmasıdır. Ayrıca, vatandaşların demiryolunu tercih etmemesinde trenin güvenli oluşunun insanlara anlatılmamasının etkili olduğu düşüncesine de yer verilmekte ve demiryollarına ilgisiz kalınması eleştirilmektedir.

ŞAFAK

Demiryollarının güvenli oluşu halkımıza tam olarak anlatılmamış.

UTKU

Anlatılsaydı eğer, şimdi biz evimize trenle gidiyor olabilirdik. (Alpay, 2009: 33).

ŞAFAK

...Ülkemizde demiryolu gereğince önemsenmemiş dedik ve noktayı koyduk. (Alpay, 2009: 33).

ŞAFAK

...demiryollarındaki hızlı yapılanma 1950'li yıllara kadar oluşmuş. Ondan sonraki yıllarda, yani 1950-1980 yılları arasında, yılda yalnızca 30 km yeni hat yapılabilmiş. (Alpay, 2009: 34).

YAMAN

Ben size hemen söyleyeyim. Ülkemizdeki yüz kişiden, doksan beşi karayoluyla taşıyor. Ancak yüz kişiden iki kişi trenle yolculuk yapıyor. (Alpay, 2009: 36).

ANNEANNE

Çocuklar ben yurdumun her yanına trenle gitmek isterim. Ancak Urfa'ya kadar tren yok. Akçakale'ye kadar trenle gidebilirim. Sonrasında iki saatlik otobüs yolculuğu beni memleketime ulaştırır. Çok isterdim memleketim Urfa'ya kadar demiryolu olsun. (Alpay, 2009: 69).

İDİL

Ne yapalım onlar bize bu güvenli ulaşım yolunu anlatamamışlar, bari biz onlara anlatalım anneanne öyle değil mi? (Alpay, 2009: 78).

Bu cümlede "onlar" olarak ifade edilenler "anne-babalar"dır. Eserde demiryolunun geliştiği dönemin nesli yani günümüzde yaşlı olan insanlar demiryolunu sevmekte, kıymetini bilmektedir. Kitapta bu nesli "anneanne" temsil eder. Sonraki nesil yani günümüzdeki anne-babalar demiryolunun önemsenmediği bir dönemde yetiştikleri için onun kıymetini bilmemekte ve bu yüzden çocuklarına da anlatamamaktadır.

Tüm bu ifadeler yazarın okurdan beklentisi olduğunu ortaya koyar. Zaten yazar, okurlarına yapmaları gerekeni söylemektedir. Yapılması gereken; demiryollarının değerini bilmek, taşımacılıkta treni tercih etmek ve de onun kıymetini bilmeyenlere trenin önemini anlatmaktır. Kısacası eleştirel yaklaşımın sonucunda okura doğru olduğu düşünülen fikir açıklanmakta, öğüt verilmekte ve eser bu

iletiler üzerine oturtulmaktadır.

3.1.3. Yanlı/tafıflı bir anlatımın gerçekleştirilmesi

Eleřtirel bir anlatımın varlığı tafıflı bir anlatımın varlığına işaret etmektedir. Otoriter anlatımın en temel özelliklerinden biri, eserin doğru olduğu dūřünölen fikirler üzerine oturtulması ve eser genelinde bu dūřüncelerin savunulmasıdır. Bařka bir ifade ile metnin tek anlamlı olması, farklı görüşlere yer vermeyecek şekilde kurulmasıdır.

şAFAK

...Ülkemizde demiryolu gereğince önemsenmemiş **dedik ve noktayı koyduk.** (Alpay, 2009: 33).

Yukarıdaki cümlede, anlama bakıldığında konuşmayı yapan kiři/ocuk, söylediği sözün üstüne söz söylenmesine, aksi bir fikrin ifade edilmesine müsaade etmeyecek şekilde cümlesini tamamlar. Bu durum, farklı fikirlere açık olunmadığını, anlatımın yanlı gerçekleştiğini ortaya koyduğu gibi yazarın kahramanına da otoriter bir konuşma yaptırdığını gösterir. Bu da metinde belli bir dūřüncenin işlendiği ve bu dūřüncenin okura kabul ettirilmek/benimsenilmek istendiği anlamına gelmektedir.

Bu tür metinlerde yazar, savunduğu dūřüncelere bağlı olarak eserin **ana dūřüncesine** metinde doğrudan yer verir. “Ulaşımda demiryollarının güvenli, ekonomik, konforlu olmak gibi üstün özellikleri olduğu, bu nedenle daha çok tercih edilmesi ve korunması/kıymetinin bilinmesi gerektiği” fikri eserin geneline yayılmış durumdadır. Bu dūřüncüyü yansıtan ifadeler, eserde açıkça ve defalarca tekrar edilmektedir. Dolayısıyla öğretici metinlerde olduğu gibi incelenen eserde de açık bir mesaj verilmekte, yani eser çok değil **tek anlamlılık** özelliği taşımaktadır.

ANNEANNE

Bilenler **anlatmalı** bilmeyenlere **demiryollarının değerini.** (Alpay, 2009: 79).

şAFAK

Ülkemizin ulaşım sistemini önemsiyorum. ...

İşte ben bu yollarla uğraşacağım. Halka **ucuz ve güvenli yolu, demiryolunu sunacağım.**”

(Alpay, 2009, 39).

Eserde, tren sevgisinin konuşmalarda;

UTKU

... Tren aklımı başımdan aldı. (Alpay, 2009: 69).

Konuşmaların yanı sıra *ocukların oyunlarında*, söyledikleri *şarkılarda* bile benzer dūřüncelerin vurgulanması hatta *oynanan oyuncaklara* kadar tren ve ona duyulan sevginin yansıtılması **okur üzerinde kurulan otoriteyi** hissettirir.

- **şarkılarda tren:** Eserde ocuklar hem eserin adını taşıyan şarkıyı hem de trenin avantajlı yanlarını ve kıymetinin bilinmesi gerektiğini anlatan bir şarkıyı söyleyerek eğlenmektedir.

İDİL

Tren gelir hoş gelir. uh uh uh uhhhhhh.

ÖYKÜ

Vagonları boş gelir uh uh uh... düdüüüüttt.” (Alpay, 2009: 52)

İDİL

Bilet... bilet kontrolü yapılıyor... Biletlerinizi gösterin lütfen...

ÖYKÜ

Aaa, kontrol memuru biletleri istiyor.

ŞAFAK

Biletçi. İşte biletim.” (Alpay: 2009: 31-32).

Çocuklar, Öykü ve İdil'in anneannesinin evine geldiklerinde bahçede yine tren oyunu oynarlar. Bu sefer biri lokomotif diğerleri vagon olarak doğrudan tren olurlar.

ŞAFAK

Tren gibi sıralanmaya ne dersiniz? Bahçede ne güzel döneriz. Sonra da anneannenin kapısını çalarız. Çuf çuf çuf... düdüüüüttt

...

ÖYKÜ

Patlamak filan yok. Gelin gelin... Ben lokomotifim siz de vagonlar. ...

Hadi sıraya girin. Çuh çuh çuh çuh düdüüüüttt

Çocuklar

Çuh çuh çuh çuh... Çocuklar kapının önüne kadar tren olup gelirler. (Alpay, 2009: 41-43).

Eserde trenle ilgili olarak oynanan diğer bir oyun/üçüncü oyun ise “düşler yolunda” (gezme) olarak nitelendirilmektedir. Bu oyunda anneanne ve çocuklar gözünü kapatır ve bir tren yolculuğu yaptıklarını hayal ederler. “Neler görüyorsun?” sorusuna her biri farklı cevaplar verir.

ÖYKÜ

Anneanne gözlerini kapa ve kendini trenle Urfa'ya gidiyormuş gibi düşün. Neler görüyorsun anneanne?

ANNEANNE

Sayamadığım kadar çok elektrik direkleri, ağaçlar gözlerimin önünden hızla kayıp geçiyor... ..

Neler görüyorsun Yaman?

YAMAN

Kapkara keçiler yamaçlara tırmanmış... Yanlarında bir çoban var. Kavalındaki ezgi buraya kadar geliyor.

...

Neler görüyorsun Öykü?

ÖYKÜ

Tarlayı süren traktörü görüyorum... Bir kadın kucağında çocuk taşıyor. ...

Neler görüyorsun Utku?

UTKU

İstasyona yaklaştığımızı görüyorum. Birazdan trenin makinisti treni yavaşlatacak. Daha sonra duracağız. Bir çocuk 'su... soğuk su' diye bağırarak. (Alpay, 2009: 75-78).

3.1.4. Emir Cümleleri ve Gereklilik İfadelerine Yer Verilmesi

Konuşmayı yapan kişinin emir cümleleri kullanması otoriteye;

ANNEANNE

Bu tren hepimizin treni. Treni gözümüz gibi koruyalım ve kıymetini bilelim. (Alpay, 2009: 67).

gereklilik ifadelerini kullanması nasihatçi bir yaklaşımın varlığına işaret eder.

ANNEANNE

Bilenler anlatmalı bilmeyenlere demiryollarının değerini (Alpay, 2009: 79).

Bu ifadelerle göre, genel olarak demir yollarının kıymetinin/değerinin bilinmediği düşünülmekte ve okura bu durumun yanlışlığı anlatılmak istenmektedir.

Ben trene binerim

Anadolu'yu bir uçtan

Öbür uca gezerim

Kıymetini bilirim trenin

Gözüm gibi korurum

Güvenli yollarında

Yurdumun her yanını

Çok ucuza gezerim (Alpay, 2009: 79).

Eserde yer alan konuşmaların genelinde okurun yapması istenen/okurdan beklenen tutumların öne çıktığı görülmektedir. Örneğin, yukarıda verilen şarkıda şekil olarak geniş zaman eki kullanılmış olsa bile aslında emir anlamı taşıyan “*trenin kıymetini bil, gözün gibi koru*” iletisi açıkça verilmekte, okurun yapması istenilen, yapması beklenen tutum ve davranışların birinci şahıs anlatımıyla ifade edildiği görülmektedir.

Karademir (2012: 2104), emir kipiyle kurulan cümlelerde kişinin, muhatabından bir şeyi yapmasını istediğini, bu anlamda her emirin bir istek olduğunu ancak her isteğin bir emir olmadığını dile getirir. Ayrıca Karademir (2012: 2103), ifadenin muhatabı tarafından emir olarak anlaşılmasında sözü söyleyen kişi ile muhatabın konumunun önemli olduğunu belirtir. Yani emir verecek kişinin konum olarak muhatabın üstünde olması gereklidir. Yazar ve okur arasındaki ilişkinin bir anlamda öğretmen-öğrenci ilişkisine döndüğü bu tür metinlerde yazar otoriteyi temsil etmektedir.

3.1.5. Sloganı Andıran İfadelerin Varlığı

Slogan kavramı Türkçe sözlükte “Kısa ve çarpıcı propaganda sözü” (Türk Dil Kurumu, 2005: 1781) olarak açıklanmaktadır. Eserde demiryolu için sarf edilen “*kıymetini bilirim, gözüm gibi korurum*” cümlesinin bir slogan gibi ara ara tekrar edilmesi dikkat çekmektedir. Bu tür ifadelerin varlığı başlı başına yazarın okura düşüncesini benimsetme çabaları olarak düşünülebilir.

Eser içerisindeki konuşmalarda/nesir bölümlerinde verilen bilgi ve öğütler, yerine getirilmesi beklenen istekler aynen manzum bölümlerde tekrar edilir. Buna göre okur; ulaşımda treni tercih etmeli, demiryollarının kıymetini bilmeli, onu gözü gibi korumalı, demiryolunun kıymetini bilmeyenlere onun kıymetini anlatmalıdır.

4. Sonuç

Çalışmada incelenen “Tren Gelir Hoş Gelir” adlı metin, yazarının anlatım/üslup özelliği bakımından incelenmiş ve bu inceleme sonucunda yazarın anlatımında görülen özellikler tespit edilmiştir. Saptanan özelliklere göre metinde yazar;

- Okura adeta öğretmenlik yapmakta ve okuruna bilgi vermektedir,
- Bilgi verirken genellikle kendi doğrularını ve yanlışlarını okura kabul ettirmeye çalışmakta, eserde öğütlere/derslere yer vermektedir,
- Savunduğu düşüncelere bağlı olarak açık mesajlar vermekte ve eserin içinde ana düşünce olarak çıkarılabilecek fikirler doğrudan yer almaktadır (metin tek anlamlıdır)
- Metinde sloganı andıran cümlelere yer vermektedir,

• Aynı ya da yakın düşünceleri/bilgileri sıkça tekrar etmektedir, (tekrarın varlığı verilen bilgi ya da işlenen düşüncenin okur tarafından doğruluğunun kabul edilmesini/benimsenmesini sağlama gayretine işaret eder),

• Eleştirel ve/veya taraflı bir anlatım gerçekleştirmekte; eserde başka olasılıklara, farklı düşüncelere yer verilmemektedir,

• Okura yapması ya da yapmaması gerekenleri söylemekte, bu noktada konuşmalarda zaman zaman emir ve gereklilik kipi kullanmaktadır (emir ve gereklilik bildiren cümlelerin varlığı da nasihatçi/didaktik yaklaşımın varlığını ortaya koyar).

Yukarıda yer alan veriler değerlendirildiğinde bu özelliklerin, yazarı otoriter anlatımı benimsemiş bir metnin taşıdığı/taşıyabileceği temel özellikleri ortaya koyduğu görülmektedir. Otoriter anlatımın özelliklerine ilişkin olarak ulaşılan bu veriler, Dilidüzgün (1996: 809; 2013a: 46)'ün "Çağdaş Çocuk Yazını" ve "Ana Çizgileriyle Çocuk ve Çocuk Edebiyatı"; Fatih Erdoğan (2019: 99)'ın "İlk Hevesten İmza Gününe Çocuklar için Yazmak" adlı çalışmalarında konuyla ilgili olarak yaptıkları tespitlerle de örtüşmektedir.

Bu doğrultuda, inceleme konusu olan eserin çocuğa görelilik ilkesinin önemli bir parçası olan antiotoriter anlatım özelliğini taşımadığı, otoriter anlatım özelliğine sahip bir metin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ulviye Alpay'ın çocuk kitaplarında yer alan eğitsel iletiler üzerine yapılan bir tez çalışmasında da sanatçının okuruna ulaşmayı amaçlayan bir yazar olduğu, her kitabında eğitsel iletilerin görüldüğü, okurun eserden mutlaka yeni bilgilerle ayrılmasının hedeflendiği belirtilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada sunulmuş biçimlerine göre 164 eğitsel iletiye ulaşılmış ve bu iletilerin 64 tanesinin (%40) doğrudan aktarılan iletiler olduğu belirlenmiştir (Gürbüz, 2019: 139, 140)

Bahsi geçen özelliklere sahip metinler, okuma sırasında okurun zihinsel faaliyetlerini (düşünme, tartışma, eleştirme vb.) desteklemediği için okurun pasifleşmesine yol açmakta, eleştirel düşünmesine ve okumasına engel olmaktadır. Eserin geneline nasihatçi yaklaşımın hâkim olması; aynı bilgilerin, fikirlerin sıkça tekrar edilmesi vb. okurun eserden sıkılmasına neden olabilmektedir. Çocukların okudukları kitaplarda kendilerine öğüt verilmesinden/nasihat edilmesinden; ne yapıp yapmamaları gerektiğinin söylemesinden hoşlanmadıkları da bilinmektedir. Sever (2003: 15) de Çocuk ve Edebiyat adlı eserinde konuyla ilgili olarak "...Çocuk kitaplarında yeğlenen bu yaklaşımın, çocukları okuma eyleminden uzaklaştırabileceği de bilinmelidir" demektedir. Kısacası çocuk edebiyatı eserlerinde otoriter anlatımın benimsenmesinin en olumsuz tarafı çocukların okuma sevgisi ve alışkanlığının olumsuz etkilenebilecek olmasıdır.

Bu ve benzeri nedenlerle çocuk kitaplarında okura nasihat eden, emir veren cümlelerle seslenilmemelidir. Çocuğa görelilik ilkesi temel alınmalı, buna bağlı olarak antiotoriter bir anlatım tercih edilmeli, okurun doğru ve yanlış kendisinin karar vereceği demokratik bir edebiyat ortamı oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Alpay, U. (2009). *Tren Gelir Hoş Gelir*. İstanbul: Dünya Ağacı Yayınları.
- Aslan, C. (2019). *Çocuk Edebiyatı ve Duyarlık Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Canlı, S. (2015). "Türkçe Ders Kitaplarına Seçilecek Metinlerin Belirlenmesinde Çocuğa Görelilik İlkesi", *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s. 98-123.
- Dilidüzgün, S. (1996). *Çağdaş Çocuk Yazını –Yazın Eğitime Atılan İlk Adım-*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dilidüzgün, S. (2003). "Çocuk Kitaplarında Şiddet – Ama Hangi Şiddet?", *Çocuk Edebiyatına ve Çocuk Hekimliğine yansıyan Şiddet Sempozyumu*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basımevi.

- Dilidüzgün, S. (2007). "Öğreticilik Sorunu Bakımından Ayla Çınaroğlu'nun Çocuk Kitapları", III. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yaşayan Yazarlar Sempozyumu Dizisi – Çocuk ve Gençlik Edebiyatında Ayla Çınaroğlu Sempozyumu, 17-19 Ekim, Cilt 1, No.0, s.139-145, Eskişehir, Türkiye.
- Dilidüzgün, S. (2013a). "Ana Çizgileriyle Çocuk ve Çocuk Edebiyatı", Okulöncesinde Çocuk Edebiyatı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Dilidüzgün, S. (2013b). "Okulöncesi Çocuk Anlatıları", Okulöncesi Çocuk Edebiyatı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, F. (2019). İlk Hevesten İmza Gününe Çocuklar için Yazmak. İstanbul: Binbirkitap.
- Gürbüz, Y. R. (2019). Ulviye Alpay'ın Çocuk Kitaplarında Yer Alan Eğitsel İletiler. Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Programı Yüksek Lisans Tezi, Bayburt.
- İpşiroğlu, Z. (2008). "Çağdaş Çocuk ve Gençlik Yazınının Türkiye'deki İşlevi, Gelişimi ve Konumu", Çağdaş Türk Yazını. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- Kanter, B. (2014). "[Mustafa Ruhi Şirin ile Düünden Bugüne Çocuk Edebiyatımız, Klasik ve Kanonik Kitaplar Üzerine Söyleşi](#)". Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C/S CVII (756): 393-404.
- Karademir, F. (2012). Türkiye Türkçesinde Emir Kip(Lik)i Üzerine. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, C/S 7/4: 2091-2138.
- Kavcar, C. (1999). Edebiyat ve Eğitim. Ankara: Engin Yayınevi.
- Lukens, R. J.; Smith, J. J. ve Miller Coffel, C. (2018). Çocuk edebiyatına Eleştirel Bir Bakış (Çev. Cenk Pamay). İstanbul: Erdem Yayınları.
- Neydim, N. (2003). Çocuk Edebiyatı. İstanbul: Bu Yayınevi.
- http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/cocuk_edebiyati_au284.pdf, erişim tarihi: 24.06.2020.)
- Öktem, F. (.2014). "Edebiyatın Çocukları Terbiye Etmek Gibi Bir Derdi Olmamalı". Türk Dili Dergisi çocuk ve ilk gençlik Edebiyatı Özel Sayısı, C/S CVII (756): 260-261
- Özdemir, Ş. ve Pekyaman, A. (2005). Demiryolu ile Seyahat Eden Yolcuların Memnuniyet ve Beklentileri: Bir Alan Araştırması. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C/ S 2005-2 (11): 187-202.
- Sever, S. (2003). Çocuk ve Edebiyat. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Sever, S. (2015). Çocuk Edebiyatı ve Okuma Kültürü. Ankara: Tudem Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Yer Alan Değerler Açısından Çizgi Film İnceleme: Rafadan Tayfa Örneği

Doç. Dr. Nuray Kurtdede Fidan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2056-1994>

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Afyonkarahisar – TÜRKİYE

Filiz Kılıç

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9253-2615>

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 06.06.2020

Kabul: 16.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Çizgi Film

Değerler

Değerler Eğitim

Sosyal Bilgiler

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44068>

Öz

Sosyal Bilgiler dersinin önemli amaçlarından biri çocuklara değerleri kazandırmaktır. Daha etkili ve nitelikli değerler eğitimi için Sosyal Bilgiler dersinde öğretmenler tarafından birçok eğitim aracı kullanılmaktadır. Değerlerin kazandırılmasında özellikle destan, şiir, hikâye gibi edebi ürünlerin yanında çizgi filmler de değerler eğitimi için önemli bir yer tutmaktadır. Bu araştırmada, Sosyal Bilgiler derslerinde değerler eğitimi kapsamında yararlanılabilecek Rafadan Tayfa çizgi filminin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'ndaki değerler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Veriler, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile toplanmıştır. Çizgi filme ait 2014-2016 yılları arasında yayınlanan ve 2 sezon süren toplamda 79 bölüm içerik analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, çizgi filmin bölümlerinde toplam 17 değer tespit edilmiştir. Sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan değerlerin çizgi filmde farklı oranlarda yer aldığı belirlenmiştir. Özellikle bilimsellik, dayanışma ve sevgi değeri en fazla yer alan değerdir. Bilimsellik değeri teorik bilgiler ve günlük yaşamdan bilgiler şeklinde, dayanışma değeri ise arkadaş dayanışması ve toplumsal dayanışma şeklinde iki alt tema altında ele alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Rafadan Tayfa çizgi filmde kültürel değerlere sıkça yer verildiği belirlenmiştir. Kültürel değerler; geleneksel yemekler, geleneksel oyunlar, milli unsurlar, yöresel kıyafetler, müzikler ve belirli gün ve haftalar altında ele alınmıştır. Özgürlük, bağımsızlık ve barış değerlerine çizgi filmde diğerlerine göre daha az yer verildiği tespit edilmiştir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Kurtdede-Fidan, N. ve Kılıç, F. (2020). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Yer Alan Değerler Açısından Çizgi Film İnceleme: Rafadan Tayfa Örneği. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 49-63.

Cartoons Analysis in Terms of Values Included in the Social Studies Curriculum: The Case of Rafadan Tayfa

Assoc. Prof. Dr. Nuray Kurtdede Fidan

Afyon Kocatepe University, Faculty of Education, Department of Classroom Education, Afyonkarahisar
- TURKEY

Filiz Kılıç

Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences, Afyonkarahisar - TURKEY

Article History

Submitted: 06.06.2020

Accepted: 16.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Cartoon

Values

Values Education

Social Studies

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44068>

Abstract

One of the important goals of the Social Studies course is to bring values to children. In the Social Studies course, many educational tools are used by teachers. In addition to literary products such as epics, poems and stories, cartoons are also important for the education of values. The main purpose of this study is to analyze the cartoon of Rafadan Tayfa in the context of the values in the Social Studies Curriculum published in 2018. The research was carried out with document analysis, which is one of the qualitative research methods. The data source of this research consists of 79 sections of Rafadan Tayfa cartoon film. Rafadan Tayfa cartoon's episodes published between 2014-2016 and in 2 seasons were analyzed. In the research, most of the values in the social studies course curriculum were found in the cartoon of Rafadan Tayfa. It is seen that the most important cultural values and elements are included in the cartoon of Rafadan Tayfa. Besides, it is seen that the values of Scientificity, Solidarity, Sympathy are the most emphasized values. Scientific value is gathered under two sub-themes as theoretical and daily life information. Solidarity value is gathered in this cartoon under two sub-themes: friend solidarity and social solidarity. There are traditional dishes, traditional plays, national elements, local clothes, music, certain days and weeks from cultural values and elements. There are traditional dishes, traditional plays, national elements, local clothes, music, certain days and weeks from cultural values and elements. It was determined that values of freedom, independence and peace were given little place in the cartoon.

GİRİŞ

Çocuklar zamanlarının büyük bir kısmını eğlenirken öğrendikleri, televizyon yapımlarından biri olan çizgi film izleyerek geçirmektedir. Çizgi film; “bir konuyla ilgili olarak karakterlerin hareketlerini belirtecek biçimde art arda çizilmiş resimlerden oluşan sinema filmi” şeklinde tanımlanmıştır (TDK Türkçe Sözlük, 2005:442). Çoban Keneş (2015: 31)’e göre Türkiye’de hedef kitlesi çocuklar olan tematik kanalların sayısının artması ve içeriğinin hızla genişlemesi televizyona yönelik ilginin artmasında etkili olmuştur. Çocukların genellikle televizyon izlemesini sağlayan faktörlerden biri de çizgi filmlerdir. Çizgi filmlerin izlenme nedeni Yazıcı (2011: 341)’ya göre bilişsel, duygusal, davranış olarak çizgi film kahramanlarıyla çocuğun kendisini yakın hissetmesidir. Köprülü (2016: 157), çocukların gördükleri olayları, sevdikleri kişileri genellikle taklit ettikleri göz önüne alındığında, dil ve davranış yönünden izlediklerinden etkilendiklerini belirtmiştir.

Çocuklar çizgi filmlerden, sözlü, görsel ve sosyo-kültürel açılardan bütünüyle etkilenmektedirler (Al-Masri, 2016: 45). Çizgi filmlerin amacı öğreticiliktir. Başka bir deyişle eğlendirirken eğitmek amaçlanmaktadır. Bu durum karakterlere verilen kişilikten kaynaklanmaktadır (Güler, 1992). Güler (1989: 163), çocukların yerli çizgi filmlerin yanı sıra Türkçeye çevrilmiş çizgi filmlerde izlemesinin günlük konuşma tarzından ya da davranışlardan etkilenmesine yol açtığını belirtmiştir. Çizgi film programları içinde bulundurduğu görsel şölen ve eğlence unsurları ile çocukların dikkatini çekmektedir. Bu durum çocukta davranış değişikliklerine yol açabilmektedir (Erdoğan, 2010: 764). Okul öncesi ve ilkökul öğrencilerinin çizgi film içeriği ile ilişkili davranışlar sergiledikleri, çizgi filmlerle bağlantılı taleplerde buldukları ifade edilmektedir (Özdemir ve Ramazan, 2012: 157). Ayrıca yapılan bir çalışmada çizgi filmlerin, öğrencilerin söz varlığına olumlu etki ettiği sonucuna varılmıştır (Bursalı ve Topçuoğlu Ünal, 2015: 60). Çizgi filmlerde bulunan farklı kelimelerin ilkökul öğrencileri tarafından da kullanıldığı tespit edilmiştir (Ayan ve Baş, 2015: 84). Teymuroğlu ve Oruç (2016: 92), Sosyal Bilgiler öğretiminde çizgi film kullanılmasının öğrencilerin akademik başarılarına katkı sağladığını belirtmiştir. Çizgi filmlerde içerik doğru hazırlanırsa çocukların birçok olumlu davranış ve bilgi kazanacağı söylenebilir. Çocuklar çizgi filmlerle beraber kültürleri hakkında farkındalık kazanabilir. Çizgi filmin bu gücünden yararlanabilmek için Türk kültürüne ait kodlar taşıyan çizgi filmlerin yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Türkmen, 2012: 139). Çizgi filmler çocukların ülkesine ait kültürleri ya da başka kültüre ait özellikleri öğretmek için kullanılabilir. “Caillou” isimli çizgi film ile “Pepee” isimli çizgi filmin incelenmesi sonucunda Türk kültürüne ait değerlerin çocuklar tarafından öğrenilmesine katkı sağladığı görülmüştür (Eşitti, 2016: 125).

Çocuklar tarafından oldukça yoğun olarak izlenen çizgi filmlerin geçirilen süre ve çizgi filmlerin içeriği gereği olumsuz etkilerinin de olduğu belirlenmiştir. Karaman (2014: 66), çocukların zamanlarının önemli bir bölümünü televizyon izleyerek geçirmekte olduğunu ve televizyonun çocuklar üzerinde şişmanlık, saldırganlık, erken ergenlik, korku, yalnızlaşma, aile bireyleri arasındaki iletişimin zayıflaması gibi olumsuz etkilere neden olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Fouts ve diğerleri (2006: 15), Walt Disney şirketine ait 34 filmi inceledikleri araştırmalarında, filmlerin % 74’ünün kötü davranışa yöneltme sahnelerine maruz bıraktığını belirtmişlerdir. Deneysel koşullar altında üretilen çizgi filmlerin daha çok mizah içerdiği, daha özgün oldukları ve daha akıcı olduğu bulunmuştur (Teske, vd., 2017: 217). Eğitici amaçlı tüm çizgi filmler, senaryolarını ve içeriğindeki mesajlarını, insan hakları ve eşitlik temelinde kurgulamalıdır. Kalaycı (2015: 243) araştırmasında, incelenen çizgi filmde gösterilen etkinliklerin hem kadınlar hem erkekler tarafından yapılabilecek işler olmasına karşın çiçek sulama, sofraya hazırlama, bebekle ilgilenme gibi işler, kadın karakterlere; otomobil, bisiklet ve balon kullanma gibi becerilerin erkek karakterlere atfedildiği görülmüştür. Çizgi filmlerde yer alan öğelerin çocukları etkilediği göz önünde alındığında onların gelişim özelliklerine uygun, toplum için gerekli olan olumlu

kişisel nitelikler kazanmalarını sağlayan, evrensel veya milli değerleri kapsayan, cinsiyet ayrımcılığı yapmayan çizgi filmlerin geliştirilmesi önemlidir.

Öğrencilerin yaşadığı topluma yararlı, sorumlu birer vatandaş olarak yetiştirilmesi önemli ve gereklidir. Eğitimin bir işlevi, değerlerin öğrencilere kazandırılmasını sağlayarak etkili vatandaş yetiştirmektir (İnal, 2004). Kan (2010: 138) 'a göre, düzenli bir toplumsal yapının oluşturulması ve devam ettirilmesinde değerler önemli bir yere sahiptir. Tonga ve Uslu'ya göre (2015: 91) değer eğitime olan ihtiyaç giderek artmaktadır. İnsan hayatında değerlerin kazanılma sürecinde, özellikle ilkökul kademesi önemlidir. İlkokulda ise, öğrencilere temel değerleri kazandırmada Sosyal Bilgiler dersi önemli bir yer tutmaktadır (Sözer, 2009: 17). 2018 yılında yayımlanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda milli bilince sahip, milli, manevi ve evrensel değerleri benimseyen, hem bireysel hem de toplumsal konularda farkındalığı yüksek, duyarlı, hak ve sorumluluklarını bilen, kültürel mirası koruyup geliştirebilen, ahlaklı ve bilinçli bireyler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır (MEB, 2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında 2005 yılında 20, 2015 yılında 27, 2017 ve 2018 yıllarında da 18 değere yer verilmiştir. Geçmişten günümüze derse ait programlara bakıldığında değer aktarımında Sosyal Bilgiler dersinin önem taşıdığı görülmektedir. 2018 yılında yayımlanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda değerler; temel insani özelliklerimizi oluşturan ve hayatımızın rutin akışında ve karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmemizi sağlayan kudret ve güç kaynağı olarak belirtilmektedir (MEB, 2018). Dolayısıyla eğitim sistemi sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı olmanın dışında temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmeyi asli görevleri arasında kabul etmektedir. Öğretim programlarında asli değer olarak yer alan kök değerler; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverliktir. 2017/2018 yılı Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda 18 değer yer almaktadır. Bunlar; adalet, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, özgürlük, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, vatanseverlik ve yardımseverliktir. İlgili değerlerin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları tamamlanuncaya kadar öğrenme alanları içerisinde kazanımlarla ilişkilendirilerek verilmesi gerekmektedir.

Değerlerin kazandırılmasında önemli bir yeri olan çizgi filmlerin incelenmesine yönelik alanyazında yer alan araştırmalara bakıldığında farklı araştırmaların olduğu görülmüştür. Bu araştırmalar şunlardır: Rafadan Tayfa çizgi filminin milli ve evrensel değerler açısından incelenmesi (Şentürk ve Keskin 2019); Rafadan Tayfa'nın hareket tasarımlarının Laban Hareket Analiz (LMA) yöntemi kullanılarak incelenmesi (Arslan, Taş-Alicenap, (2019); Halk bilimi unsurlarının gelecek kuşaklara aktarımında çizgi filmlerin rolü (Aslan ve Yılar, 2019); ilkökul dönemindeki öğrencilerin çizgi film ve televizyon izleme alışkanlıkları ile çizgi film karakterlerine ilişkin algılarının belirlenmesi (Şahin ve İlhan, 2019); Ebeveynlerin çizgi filmlere ilişkin görüşlerinin incelenmesi (Yazıcı, Yaman Baydar ve Kandır, 2019); "Rafadan Tayfa" adlı çizgi filmin Hayat Bilgisi Programı'nda yer alan değerler doğrultusunda incelenmesi (Sadioğlu vd., 2018); "Küçük Hezarfen" çizgi filminin Sosyal Bilgiler programındaki değerler bağlamında incelenmesi (Selanik Ay ve Korkmaz, 2017) ve Dede Korkut çizgi filminde yer alan değerlerin incelenmesi (Yaman vd., 2015). Cebeci ve Demir (2018) çocukların çizgi filminden etkilenme durumlarını belirledikleri çalışmalarında, çocukların en çok Rafadan Tayfa çizgi filmini izledikleri, filmdeki karakterlerden Akın'ı çok sevdikleri sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca çocukların kendi öz değerlerini yansıtan yerli çizgi filmleri daha çok sevdikleri, sevimli, sempatik, güçlü ve komik karakterleri benimsedikleri, bağırıp çağıran, kaba davranan, şiddet gösteren karakterleri benimsemedikleri sonuçlarına ulaşmışlardır. Şahin ve İlhan (2019), ilkökul öğrencilerinin çizgi film izleme pratikleri ve çizgi film karakterlerine ilişkin algılarının tespit edilmesine yönelik gerçekleştirdikleri çalışmada, ilkökulda toplam 420 kişiye anket uygulamıştır. Araştırma sonuçlarına

göre, ilkokul öğrencileri tarafından en çok izlenen çizgi film 'Rafadan Tayfa olduğu belirlenmiştir. Çocuklar tarafından en çok sevilen ve izlenen çizgi film olarak Rafadan Tayfa adlı programın 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda yer alan değerler açısından incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu araştırmanın temel amacı, Rafadan Tayfa tv programını 2018 yılında yayımlanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda yer alan değerler açısından analiz etmektir. Bu amaçla araştırmanın problemini "Rafadan Tayfa çizgi filminde hangi değerlere ne oranda yer verilmektedir?" sorusu oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemeyle gerçekleştirilmiştir. Doküman inceleme, nitel araştırmada araştırmacıların kişisel, resmi ve popüler kültür dokümanlarında yer alan sözlü ve sözlü olmayan verilerin incelenmesi ve yorumlanmasıdır. Videolar, eğitim ve gelecek filmleri, dergiler, TV programları, romanlar popüler kültür dokümanları içerisinde yer almaktadır (Bogdan and Biklen, 2007: 133-140). Fotoğraf, video, filmler, notlar, mektuplar, günlükler gibi dokümanlar nitel araştırmalarda değerli bir bilgi kaynağı olabilmektedir (Bogdan and Biklen, 2007: 64; Creswell, 2012: 223). Doküman incelemede, araştırmacılar incelemeye alınan dokümanların ayrıntılı bir şekilde betimlenmesi, açıklanması ve yorumlanması konumundadır. Bu yöntemde incelenen dokümanlar sınırsız sayıda yoruma açıktır. Bu sebeple yapılacak her bir yorum araştırmacı tarafından metne atfedilen anlamları yansıttığı ölçüde geçerli kabul edilir (Vanderstoep and Johnston, 2009). Rafadan Tayfa televizyon programı, bu araştırmada doküman olarak nitelendirilmektedir.

Araştırmanın Veri Kaynağı (Dokümanlar)

Bu araştırmanın veri kaynağını (dokümanlarını), 79 bölümden oluşan Rafadan Tayfa televizyon programı oluşturmaktadır. Araştırmanın amacına bağlı olarak amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenen Rafadan Tayfa çizgi filminin 2014-2016 yılları arasında yayınlanan ve 2 sezondaki tüm bölümleri analiz edilmiştir. Rafadan Tayfa, 1 Aralık 2014'te TRT Çocuk'ta yayınlanmaya başlayan Türk yapımı animasyondur. ISF Studios şirketi tarafından yapılır. Yapımcılığını ve yönetmenliğini İsmail Fidan'ın üstlendiği animasyon Ankara'da yapılmaktadır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Rafadan_Tayfa).

Bu çizgi film eski zamanlarda İstanbul'un Anadolu Yakası'nda geçmekte ve afacan çocukların maceralarını anlatmaktadır. Her bölüm yaklaşık 15-20 dakika sürmektedir. Rafadan Tayfa çizgi filminde birçok Türkçe şarkı yer almaktadır. Çizgi filmin başlangıç şarkısının sözü ve müziği İsmail Fidan'a, düzenlemesi ise Tarkan Ergün'e aittir. Rafadan Tayfa çizgi filminde geçen olaylar; Akın, Kamil, Hayri ve Mert isimli ana karakterlerin etrafında oluşmaktadır. Bu karakterlerin özellikleri:

Akın: Çizgi filmde yaşça en küçükleridir. Yaşına göre olgun ve akıllı bir karakterdir.

Kamil: Babasının bakkalına yardımcı olan içlerinde en uzun ve zayıf görünümlü bir karakterdir.

Hayri: Sürekli yemek yemek isteyen bir karakterdir.

Mert: Karakterlerin arasında en mantıklı ve disiplinli olanıdır. Anıl'ın abisidir.

Verilerin Toplanması

Araştırmada çizgi filmin 2014-2016 yılları arasında yayınlanan ve 2 sezondaki tüm bölümleri, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim programında yer alan değerlerden oluşan, araştırmacılar tarafından geliştirilmiş bir form aracılığıyla toplanmıştır. Her biri on üç dakikadan oluşan çizgi filmde yer alan değerler bu forma işaretlenmiştir. Araştırmacılar tarafından her bir değere ait alt temalar sonra belirlenmiştir. Araştırma kapsamında etik kurul onayı (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun değerlendirme kararının tarihi=17.08.2020, Etik değerlendirme belgesi sayı numarası= 2020/130) alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi nitel araştırmalarda, verilerin içeriğinin titiz analizi, incelenmesi ve doğrulanması için sistematik bir dizi prosedürden geçerek verilerin özetlenmesi ve raporlanması süreçlerinden oluşmaktadır (Cohen, Manion and Morrison 2007: 475). Yapılan analiz kapsamında öncelikle Rafadan Tayfa programında yer alan değerlere ait ifadeler belirlenmiştir. Daha sonra bu ifadeler kodlanmış, kodlar dikkate alınarak temalar oluşturulmuştur. Bu temalar programda yer alan değerlerden oluşmaktadır. Ayrıca her bir değere (temaya) ait alt temalar oluşturulmuştur. Bu alt temalar tablo halinde verilmemiş her bir değer için altında açıklama olarak belirtilmiştir. Nitel araştırmalarda, mümkün olduğunca bilimsel ve tarafsız olmak için, araştırmacı veri toplama sürecinde sistematik olmalı ve verileri doğrulukla kaydetmelidir (Lodigo, Spaulding and Voegtle, 2010: 112).

Araştırma bulguları sunulurken verilerin aktarılabilirliğini sağlamak için, bulguların sunumunda doğrudan alıntılarla, ayrıntılı betimleme yapılmaya çalışılmıştır. Doğrudan alıntılarda ilişkilendirilen değerler programda yer alan cümle, diyalog verilerle yapılmıştır. Parantez içerisinde de hangi bölüm olduğu belirtilmiştir. Nitel araştırmalarda araştırma sonuçlarının aktarılabilirliği, analiz edilen verilerin yeterli düzeyde betimlenmesine bağlıdır. Ayrıntılı betimleme, ham verinin belirlenen kavram ve temalara göre yeniden düzenlenmiş bir biçimde okuyucuya verinin doğasına mümkün olduğunca sadık kalınarak aktarılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 281). Araştırmada dokümanlar, iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı analiz edilmiştir. İzlenen bölümlerde ortaya çıkan değerlerin yüzdeleri alınmış ve en çok karşılaşılan değerler belirlenmiştir. İki araştırmacı tarafından oluşturulan kodlar arasındaki uyum $[Görüş\ birliği / (Görüş\ birliği + Görüş\ ayrılığı) \times 100]$ formülü kullanılarak hesaplanmıştır (Miles and Huberman, 1994). Her bir değere ait uyum yüzdesi hesaplanmış ama burada ortalama uyum yüzdesi verilmiştir. Uyum yüzdesi 0.82 olarak hesaplanmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, Rafadan Tayfa çizgi filminde yer alan değerlere ilişkin elde edilen bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çizgi filminde yer alan değerlerin frekans ve yüzde oranları

Değerler	f	%
Kültürel Değerler ve öğeler	77	24.84
Bilimsellik	47	15.16
Dayanışma	34	10.97
Sevgi	34	10.97
Yardımselik	33	10.65
Saygı	23	7.42
Dürüstlük	17	5.48
Çalışkanlık	16	5.16
Estetik	16	5.16
Duyarlılık	15	4.84
Sorumluluk	15	4.84
Adalet	15	4.84
Hoşgörü	11	3.55
Vatanseverlik	9	2.90
Aile Birliğine Önem Verme	7	2.26
Özgürlük	1	0.32
Bağımsızlık	1	0.32
Barış	1	0.32

Tablo 1 incelendiğinde Rafadan Tayfa çizgi filmde en fazla kültürel değerler ve öğelerin (%24.84) yer aldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bilimsellik (15.16), dayanışma (10.97), sevgi (10.97), yardımseverlik (10.65) değerlerinin en fazla vurgulanan değerler olduğu görülmektedir.

Kültürel Değerler ve Öğeler

Rafadan Tayfa çizgi filmde kültürel değerler ve öğeler geleneksel yemekler, geleneksel oyunlar, milli unsurlar, yöresel kıyafetler, müzikler, Türk deyişleri, belirli gün ve haftalar olarak yedi alt tema altında toplanmıştır. Alt temalar arasında sırasıyla en yüksek yüzdeliğe sahip olan geleneksel yemekler (%28.57), ardından geleneksel oyunlar (%19.48), milli unsurlar (%12.99), yöresel kıyafetler (%12.99) şeklindedir. Ayrıca müzikler (% 10.39) ve belirli gün ve haftalar da (%2.60) yer almaktadır. Rafadan Tayfa çizgi filminin bölümleri içerisinde geleneksel yemeklere yapılan vurgulardan biri şu şekildedir (35. bölüm) “...öyle gerçekten; yaprak sarma, mantı, ızgara köfte, kuru fasulye, tantuni, biber dolması, sütlaç, karnıyarık, baklava, erişte, türlü, lahmacun, menemen, kısır, musakka. Aa! Ben şimdi sizi nasıl uyandıracam...” . Geleneksel yemekler için diyalog içerisinde geçerse de görsellerde biber, patlıcan kurutmaları göze çarpmaktadır.

Geleneksel oyunlar için beş taş örneği verilebilir. Bu sırada Hale ve Sevim karakterleri beş taş oynamaktadır (39.bölüm) “...ben başlıyorum. Sıra bende. Oo! Karşımda beş taş ustası varmış da haberim yokmuş. Seç bakalım son taşı...”ve çember oyunu için verilen örnek diyalogda, çocuklar çember oyunu oynamaktadır (39.bölüm)“...böyle devam et Kamil abi. Gözünü çemberden ayırma Kamil. Oluyor galiba...” şeklinindedir. Türk şarkıları için verilen örnekte Kamil karakteri “ormancı” türküsünü kendine özgü sözleriyle seslendirmektedir (17. bölüm) “geldim yine mahalleye baktım etrafa, baktım etrafa. Hayri, hemen çağırdı top oynamaya, Basri amca yanlışlıkla girdi sahaya, girdi sahaya...”.

Bilimsellik

Bilimsellik değeri teorik bilgiler ve günlük yaşamdan bilgiler şeklinde iki alt tema altında ele alınmıştır. Bu şekilde alt temalara ayrılmasının nedeni çizgi filmde bilimsellik adına ya günlük yaşamda geçen terimlere dikkat çekilmekte ya da teorik bir bilginin okunmakta olmasıdır. Çizgi filmde (20. bölüm) Hezarfen Ahmed Çelebi, NASA'nın açılımı (22. bölüm), mıknatısın kutupları (45. bölüm), göktaşlarının Dünya üzerine nasıl ulaştığı (15. bölüm)ve mirketin nasıl bir hayvan olduğu (34. bölüm) gibi bilgilerden bahsedilmiştir.

Bilimsellik, değerler arasında (%15.16) oranla 2. sırada bulunmaktadır. Alt temaları günlük yaşamdan bilgiler (%70.21) ve teorik bilgiler (%29.79) şeklinde belirlenmiştir. Günlük yaşamdan bilgilere örnek olarak çizgi filmde şu kesit verilebilir (23. bölüm), “...gemileri durdurmak için denize atılan şey neydi? Çıpa. Hıh, ben demiştin Basri amca bilir. Ne de olsa ömrü denizlerde geçti diye...” . Bu diyalog Kamil ve Basri amca karakterleri arasında geçmektedir. Teorik bilgiler için çizgi filmde geçen diyaloglardan birinde Mert karakteri (45. bölüm), “...bugün mıknatıslarda aynı kutupların birbirini ittiğini zıt kutuların ise çektiğini görmüş oldunuz, yarıştığınız arabaları manyetik alan sunumumda kullanacağım...” demiştir. Hem teorik bilgi hem de günlük yaşamdan örnekler veren kesit yine Mert karakterinin (45. bölüm), “...o havada yakalamaya çalıştığınız kutu gibi canlı cansız her şey yer çekiminden etkilenir. Fakat cisimlerin yer çekimine karşı koyması havada ki gazlar ve ağırlıkları ile ilişkilidir. Kuşlar kanat çırparak uçaklarda kanatları sayesinde bu kuvvete karşı koyar...” söylemidir.

Dayanışma

Dayanışma değeri çizgi filmde, arkadaş dayanışması ve toplumsal dayanışma şeklinde iki alt tema altında ele alınmıştır. Bu iki tema arasında arkadaş dayanışmasına daha çok yer verilmiştir. Aynı zamanda dayanışma değeri, sevgi ve yardımseverlik değerleri ile desteklenerek verilmiştir. Arkadaş dayanışması daha yüksek oranlı olup (%94.12), toplumsal dayanışma (%5.88) daha düşüktür.

Arkadaş dayanışmasına örnek olarak çizgi filmde şu kesit verilebilir (1.bölüm) “buraya gelin,

bakın bu çok önemli adamın bahçesine girmek hiç doğru değil biliyorum ama Rüstem abinin ekmek teknesi söz konusu (daire şeklinde toplanıp, el ele verirler)".

Toplumsal dayanışma için (özel bölüm) *"...neden bana yardımcı olmuyorsunuz? el ele verirsek başarılı oluruz bence tıpkı Çanakkale Zaferi'nde olduğu gibi. O zaferde Seyit Onbaşı 215 kilogramlık mermiyi tek başına kaldırmıştı. Onbaşı demişken size yaptığım afişi göstereyim. 1000 yıl geçse de asla unutmayacağız..."*. şeklinde örnek verilebilir.

Sevgi

Rafadan Tayfa çizgi filminde bu değer hayvan sevgisi, spor sevgisi, doğa sevgisi, arkadaş sevgisi, şeklinde dört alt tema altında toplanmıştır. Bu alt temalar içerisinde hayvan sevgisi en fazla vurgulanan değerdir (%66.67).

Hayvan sevgisi alt teması için çizgi filmde şu kesit verilebilir (1. bölüm) *"Adı Yumak onun, hem aşılarını da yaptırdık merak etme. Akın, bak çok bağlandın bu köpeğe, sahibi bulununca... Gidecek, evet abi biliyorum"*.

Spor sevgisi için verilebilecek kesit şu şekildedir (28. bölüm) *"Boy boy kupaları sıra sıra madalyaları olması doğal, Basri amca sporda kimse onun eline su dökemez dedi..."*.

Arkadaş sevgisi şu şekilde ifade edilebilir (29. bölüm) *"Yine başlama Hayri, ağlayıp sızlanmanın faydası yok, madem baban dükkândaki zarar karşılanacak dedi, biz de ne gerekirse yaparız hem zararı karşılar hem de babanın gönlünü alırız. Alırız di mi? Hahayt! İnsanın böyle arkadaşları varken 3 tepsi baklavanın lafı mı olur hiç?"*.

Doğa sevgisi için şu kesit verilebilir (8. bölüm) *"görüyor musunuz? İşte o fotoğraftaki küçük kavak bizim mahallemizin geleneğidir, burada büyüyen her nesil bu yaşlara geldiğinde arkadaşlıklarının sembolü olacak bir ağaç dikerler sizde bu ağacı dikecek birbirinizin ve arkadaşlığımızın kıymetini hiçbir zaman unutmayacaksınız"*.

Yardımsaverlik

Yardımsaverlik değeri, arkadaşlara yardım, yaşlılara yardım ve hayvanlara yardım alt temaları altında ele alınmıştır. Arkadaşlara yardım en fazla vurgulanan değerdir. Bu değer geçtiği kesitlerin birinde Kamil karakterinin neden olduğu bir kaza sonucunda Rüstem karakterinin köfte arabası devrilmiştir (1. bölüm) *"... kalk da Rüstem abiye yardım edelim. Bana bakın bu araba bugün tamir edilecek tek başına tamir etmeyeceksin iş bölümü yapacağız beraber tamir edeceğiz. Abi aletleri buldum, bizde boş durmadık herhalde, yağ getirdik, yaşa Hayri..."* başka bir diyalogda da Anıl ve Kamil'in Basri amcaya yardım etme istekleri şu şekilde (12. bölüm) *"...Kamil abi, Basri amcayı öyle bırakamayız. Doğru, bizim bakkaldan boya çıkaran malzemeden götürürelim..."* görülmüştür. Hayvanlara yardım için şu kesit verilebilir (1.bölüm) *"bu arada Yumak nerede hakikaten? Merak etmeyin emin ellerde. Rüstem amca Yumak'ın bakımını üstlendi ve evinin bahçesinde bakmaya başladı"*.

Saygı

Çizgi filmde saygı değeri; emeğe saygı, büyüklere saygı, haklara saygı olarak yer almaktadır. Karakterler arasında sık sık teşekkür etme ve özür dileme vardır. Emeğe saygı değeri en fazla vurgulanan değerdir. Ayrıca kadınlara, haklara ve büyüklere saygı da çizgi film de vurgulanan değerler arasındadır. Bunların yanında birbirlerine karşı kırıcı kelimelerden uzak durmaları birbirlerine karşı özverili yaklaşımları dikkat çekmektedir.

Mert karakteri ve Basri amca karakteri arasında haklara ve büyüklere saygı alt temaları şu şekilde (23. bölüm), *"...kitap değil Kamil abi günlük o. Yoksa okudunuz mu? Gözümüz takıldı Basri amca ama hiçbir şey anlamadık. Okumadığınıza sevindim. Çünkü başkasının günlüğü okunmaz di mi ..."* geçmiştir. Emeğe saygı ise şu şekilde verilmiştir (6.bölüm) *"Akın iyi misin? İyiyim abi ama kıyafetlerim kömür tozu oldu. Annecim daha dün yıkamıştı. Bir daha top falan kaçarsa hayatta girmem"* ifade edilmiştir.

Dürüstlük

Dürüstlük değeri adil olma, yalan söylememe ve haklara saygılı olma alt temaları altında ele alınmıştır. Dürüstlük temasında adil olma değeri en fazla vurgulanan değerdir.

Haklara saygılı olmak ve adil olmak değeri için (57. bölüm) *“baktık ne var ne giden bizde yanımıza aldık. İyi yapmışsınız sahibi de gelip arayacaktır zaten. Aa! İçine bakalım mı? Neyiniz var sizin? Baş sallamak yok. Cüzdani bulduğumuzda evet-hayır oynuyorduk da. Ee ben sorumun cevabını alamadım. Kamil abi bakalım mı cüzdana? Tabi, olabilir. Sen ne dersin Hayri abi? Tabi Akıncım. Anlaşıldı herkes aynı fikirde olduğuna göre cüzdani kime aitmiş öğrenelim. Yok artık ne çok para var. Bu parayla ne çok şey yapılır. Hiç yakışıyor mu abi kulaklarım inanamıyorum senden bunu beklemezdim abi”* kesiti örnek olarak verilebilir.

Çalışkanlık

Çalışkanlık değeri; iş bölümü, el becerileri, pratik olma alt temalarında ele alınmıştır. Çalışkanlık temasında iş bölümüne vurgu yapıldığı belirlenmiştir. Bu değer işlenirken (34. bölüm) *“şemsiye tamir ettiler, çamaşır katladılar, elbise diktiler”* bunları arkadaşlarına yardım etmek için hep bir arada iş birliği ile yaptılar.

Aynı zamanda 4. bölümde, 1 dakika boyunca hızlı bir şekilde evlere servis yaptılar. Bunu yapmalarının nedeni Kamil karakterinin sahipleri olduğu bakkalın işlerinin kötüye gitmesiydi. Bu durumda empati, sevgi, duyarlılık ve yardımseverlik değerleri ile evlere servis yapmaya karar verdiler. Bunu yaparken de iş birliği ile iş bölümü yaparak hareket ettiler. Diğer bir örnek ise Basri amca karakterinin bahçesini hızlı bir şekilde düzenlediler.

Estetik

Estetik değeri, sanat alt teması ile verilmiştir. Estetik değerinde yapılan çalışmaların sanat yönüne dikkat edildiği belirlenmiştir.

Bu değer verilirken ahşap maket ev içerisinde karakterlerin kuklaları gösterilmektedir. Bu değer şu diyalog ile geçmektedir (30.bölüm) *“...maket bitti. Formül mü? Biz hep birlikte hayal kuruyorduk da onu diyor Kamil abi. Senin gösterdiğin kayıp eşyayı nerdeyse buluyorduk. İyi de orada kaybolan bir şey yok ki maket evi, maket olarak gösterecektim, o kadar...”. Çocuklar beyaz kumaşların üzerine renkli boyalarla çalışma yaparken ya da Mert karakterinin domino taşlarını dizdiğinde estetik değeri verilmiştir.*

Duyarlılık

Duyarlılık değeri; hayvanlara karşı duyarlılık, insanlara karşı duyarlılık alt temaları ile verilmiştir. Çizgi filmde duyarlılık değeri olarak en çok hayvanlara karşı duyarlı olmanın vurgulandığı belirlenmiştir.

Hayvanlara karşı duyarlı olmak için şu kesit örnek verilebilir (48. bölüm) *“... Şuralara sersen yemleri daha iyi olmaz mı? Bu uçuş halindeki kuşlar için Ozan Abi böyle olunca aşağı inip vakit kaybetmiyorlar bir nevi petrol istasyonu yani. Sanırım yem bitmiş Akın, keseyi doldurman lazım. Aa öyle mi? Hemen uçurtmayı çekeyim...”. (35. bölüm) “...rozetleriniz, hepsi çok güzel keşke benimde rozetim olsaydı. O iş öyle kolay değil yani zor değil, senin de rozetin olacaktır elbet”. Mert rozeti olmadığı için üzülürken Hayri karakteri onu teselli etmektedir (29. bölüm) *“tepe taklak etmişsin. Asıl babamı görecektiniz, onca emek boşa gidince çok üzüldü. Bir tepsi baklava kolay mı hazırlanıyor. Ne yapıp edip bu işi telafi etmem lazım. Hayri abi pek bir değeri yok ama elimizde bunlar var. Bende bir de bu var aşağı mahalledeki çocuklar bir kasa gazoz vermişti belki az da olsa yararı olur. Durun demeyin öyle...”*. Bu kesitte Mert ve Akın karakterleri, baklava tepsisini deviren Hayri'ye yardım etmek ister.*

Sorumluluk

Sorumluluk değeri, toplumdaki sorumluluklar ve okuldaki sorumluluklar alt temalarında toplanmıştır. Toplumdaki sorumlulukların okuldaki sorumluluklara göre daha çok vurgulandığı belirlenmiştir. Toplumdaki sorumluluklar için şu örnek verilebilir (kadın işi, özel bölüm) *“...Ne yapıyorsunuz siz burada?, Hiç napalım, Basri Amcaya yardım ediyoruz. Neden ki?, ‘Yaşlılara Yardım*

Haftası'ndayız." şeklinde toplumdaki yaşlılara yardım etme sorumluluğu vurgulanmıştır. Akın, Ramazan günü tanıştığı karnı aç olan birini Basri Amca'nın evine getirir. Amcaya Akın durumu ifade eder ve aralarında şöyle bir diyalog geçer "...Basri amca bu Mehmet, iftar yemeğine katılabilir mi? İftar sofrasına davet olmaz kapımız tanıdık tanımadık herkese her zaman açık. Yaşasın! Sağol amca..."

Okuldaki sorumluluklar için şu kesit verilebilir (54.bölüm)"... Abi, ödevler bitti, artık bende oynayabilir miyim? Hepsi bitti mi? Bitti. Matematik? Bitti. Sosyal Bilgiler? Bitti. Güzel yazı ödevin? Bitti. Resim? Resim ödevim yok."

Adalet

Adil olma değeri; taraf tutmama, eşit davranma, ayırım yapmama alt temaları altında toplanmıştır. Adil olma alt temasına ait yüzdeliği en yüksek olan alt tema taraf tutmama olarak belirlenmiştir. Ardından eşit davranma ve ayırım yapmama alt temaları gelmektedir.

Taraf tutmama alt teması için şu kesit örnek verilebilir (masa tenisi, özel bölüm) "...iyi oldu iyi bak ne güzel oynuyorlar. Güzel bir karar almış olduk artık bir gün futbol bir gün masa tenisi oynanacak. En azından sahayı bugün biz alsaydık. Saha bi yere kaçmıyor ya. Ohooo siz iyice masa tenisine kaptırdınız..." Bu bölümde iki grup arasında yapılan bir oylama eşit sonuçlansa da bir grup diğer grubun sahada oynamasını desteklemiş ve grup içinde taraf tutulmamıştır.

Eşit davranma alt teması için şu kesit örnek verilebilir (masa tenisi, özel bölüm) "...Oyun alanında bizim de hakkımız var abi, Hale haklı en iyisi oylama yapalım. Oylama eşitken neden tenis oynuyorlar? Rica ettiler biz de izin verdik Hayri..." futbol sahasına kurulmuş masa tenisinde oynayabilmek için oylama yapılır.

Ayırım yapmama alt teması için şu kesit örnek verilebilir (kadın işi, özel bölüm), "...Siz de gelin yardım edin. Kim biz mi?, elbirliği ile bitiririz işleri. Hayatta olmaz bunlar kız işleri. Bak sen demek kız işleri. Bakalım o küçümsediğiniz onca iş o kadar kolay mıymış?...". Bu kesitte genellikle kadınların yaptıkları ev işlerini küçümseyen ve erkeklerin yapmayacağını söyleyen çocuklara bunun yanlış olduğu anlatılmak istenmiştir.

Hoşgörü

Hoşgörü değeri; affedici olma, alçak gönüllülük, alt temaları ile ele alınmıştır. Alçak gönüllü olma alt teması için şu kesit örnek olarak verilebilir (75.bölüm) "...siz bununla mı uğraşıyordunuz? Beğenmezseniz tanıdık antikacılar var vazunun bir benzeri çıkarsa haber verecekler. Beğenmekte laf mı evladım kendi ellerinizle vazo yapmışsınız bundan daha kıymetli aile yadigarı olur mu? Sağ olun çocuklar..."

Affedici olma alt teması için şu kesit örnek olarak verilebilir (1.bölüm)"...söyle bana Kamil çok mu kötü? Mert? Eyvah! Şu hale bak daha 5 taksiti vardı rahmetlinin. Hep bunun yamuk şutundan oldu mahvettin adamın ekme teknesini. Ya bende anlamadım top nasıl oraya gitti. Rüstem abi, ödesin arabanın parasını. Sen havada yuttuğun ekmeğin parasını öde asıl. Yok be abiciğim helal olsun yediklerin olacağı varmış demek ki...". Arabası devrilen Rüstem karakteri olay karşısında sakin davranır ve Hayri'nin parasını ödemediği köfte-ekmeklere karşı hoşgörülü yaklaşır ve affeder.

Vatanseverlik

Vatanseverlik değeri çizgi film de çok sık yer verilen bir değer değildir. Ancak yer verildiği sırada tarih bilinci, birlik beraberlik alt temaları ile yer almıştır. Tarih bilinci alt teması ilk sırada ardından birlik beraberlik alt teması gelmektedir.

Tarih bilinci alt teması için şu kesit verilebilir (Çanakkale zaferi özel bölüm) "...neden bana yardımcı olmuyorsunuz? El ele verirsek başarılı oluruz bence tıpkı Çanakkale Zaferi'nde olduğu gibi" ve "O zaferde Seyit Onbaşı 215 kilogramlık mermiyi tek başına kaldırmıştı. Onbaşı demişken size yaptığım afişti göstereyim. 1000 yıl geçse de asla unutmayacağız..."

Birlik beraberlik alt teması için (bugün bayram) özel bölümde geçen şu diyalog örnek verilebilir. Bayram sabahı çocukları, mahalledeki yaşlıları evlerinde ziyaret ederler "...iyi bayramlar. Sağ

olun çocuklar, ayağınıza sağlık birlikte nice bayramlara...", "... iyi dedin Basri Bey, insan özellikle yaşlanınca bayramları dört gözle bekliyor. Evlerimiz çocuklarımız, torunlarımızla dolsun onları başımızın üstünde ağırlayalım diye ...".

Aile Birliğine Önem Verme

Rafadan Tayfa çizgi filminde aile birliği değerinin vurgulandığı bölümler azdır. Ancak genel olarak aile sevgisi verilmiştir. Aile sevgisi alt teması için şu kesit örnek olarak verilebilir (75. bölüm) Basri Amca'nın ailesinden kalan vazo kırılır ve çocuklar onun benzerini yaparlar. "... her yere tek tek baktık ama kırılan vazodan bir tane bulamadık. Bulamazsınız tabi, aile yadigarı bu (vazoya bakar ve okşar). Siz bununla mı uğraştınız. Kendi ellerinizle vazo yapmışsınız bundan değerli aile yadigarı var mı?..."

Barış

Bu değer çizgi filmde küsleri barıştırma olarak verilmiştir. Herhangi bir uluslararası barıştan bahsedilmemektedir. Barış değeri, çizgi filmde nadir görülmektedir. Çocuklar arasında küçük küslükler olmakta ve kısa sürede barıştıkları gösterilmektedir (26. bölüm).

"... (Kamil'in çarptığı taş Hayri'nin topacının durmasına neden olur)

Hayri: Ooo! Müdahale var yarış baştan başlar.

Kamil: Niye canım zaten nefesi kesilmişti topacının.

Mert: Biraz sakın olun bakalım.

Hayri: O taş olmasa görürdük kimin nefesi kesilirdi.

Kamil: İsteyerek vurmadım Hayri bahane arama.

Hayri: Bahane mi? Herkes gördü ne olduğunu.

Akm: Kamil abi Hayri abine gerek var şimdi buna? Bir daha oynarız olur biter.

Mert: Akın yerden göğe kadar haklı. Altı üstü oyun canım.

Hayri: Ben bir daha oyun falan oynamam Kamil ile.

Kamil: Madem öyle bende oynamam.

Mert: Haydi, sarılın bitsin artık bu dargınlık.

Kamil: Özür dilerim, istemedim çarptı ayağım taşa Hayri.

Hayri: Senden kıymetli mi kardeşim. Dişimin ağrısıyla da biraz sert konuştum boş yere kalbini kırdım..."

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Değerlerin çocuklara kazandırılması öğretim programları aracılığıyla olabildiği gibi farklı yollarla da gerçekleştirilmektedir. Özellikle günümüzde çocukların kitle iletişim araçlarını fazla kullanması değerlerin de artık bu araçlar aracılığıyla aktarılmasını mümkün kılmaktadır. Kitle iletişim araçlarından TV'de çocuklar tarafından en fazla izlenen program çizgi filmlerdir. Çizgi filmler, çocukların bu dünyanın değerlerini öğrenmelerine yardımcı olan iyi bir eğitim ve bilgi kaynağıdır. Çizgi filmlerdeki olaylar, kahramanların karakterleri, kahramanların davranışları çocukları etkilemektedir. Burada önemli olan özellikle çocuğun içinde bulunduğu toplumun değerler sistemini yansıtan çizgi filmleri izleme imkânının ona sunulmasıdır (Cebeci ve Demir, 2018). Çizgi filmlerin çocuk üzerinde toplumun kurallarını ve değerlerini öğretmek gibi birçok olumlu etkisi bulunmaktadır. Nezaket kurallarına uygun bir şekilde konuşma ve davranma, yardıma ihtiyacı olan yaşlılara, arkadaşlara, yoksullara yardım etme, işbirliği yapma, problemi çözme yöntemlerini öğrenme, farklılıklara saygı duyma, hoşgörülü olma gibi değerlerin ve toplumsal öğelerin çocuklara kazandırılmasında çizgi filmler önemli bir kaynak olarak kullanılabilir (Habib ve Soliman, 2015).

Bu araştırmada, ilkökul dönemindeki çocuklar tarafından en çok izlenen Rafadan Tayfa çizgi filmi Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda yer alan değerler açısından analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Rafadan Tayfa çizgi filminde programda yer alan birçok değere yer verildiği sonucuna

ulaşmıştır. Özellikle Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda yer alan değerlerin yanı sıra Rafadan Tayfa çizgi filminde kültürel öğelere vurgu yapıldığı belirlenmiştir. Araştırmada Rafadan Tayfa çizgi filminde kültürel değerler geleneksel yemekler, geleneksel oyunlar, milli unsurlar, yöresel kıyafetler, müzikler ve belirli gün ve haftalar altında ele alınmıştır. Tozduman Yaralı ve Avcı (2017: 449) popüler kültür öğelerini ortaya çıkarmak açısından Rafadan Tayfa çizgi filmine dönük yaptıkları çalışmada her bölümde en az altı popüler kültür ögesi barındığı sonucuna varmışlardır. Şentürk ve Keskin (2019)'in Rafadan Tayfa çizgi filminin milli ve evrensel değerler açısından değerlendirdikleri araştırmalarında, evrensel değerlere ilişkin görsel sunumun milli değerlerden iki kat fazla olduğunu, milli değerlere ilişkin, gelenekler, mekanlar, kültürel miras, milli ve dini bayramlar; evrensel değerlere ilişkin, yardımseverlik, sevgi, saygı, dostluk değerlerinin ön plana çıktığını; milli ve evrensel kök değerlerin tamamına değinildiğini tespit etmişlerdir. Bu bağlamda bu çizgi filmin çocuklara temel kültürel öğeleri kazandırmada etkili olduğu söylenebilir. Kültürel değerlerin yeni nesillere aktarılması önem kazanmaktadır. Kendi kültürünü tanıyıp özümseyen çocuk, küreselleşen dünya içindeki yerini ve konumunu daha iyi değerlendirecek, sağlıklı bir kişilik geliştirecektir (Barış ve Ece, 2015: 343). Bir toplumun milli kimliğinin sağlıklı bir şekilde oluşturulabilmesi için, milli kültür unsurlarının doğru bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir (Özkul, 2015: 168).

Çizgi filmde Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda yer alan değerlerden en çok vurgulanan değerlerin; bilimsellik, dayanışma, sevgi olduğu belirlenmiştir. Rafadan Tayfa çizgi filminde bilimsellik değeri sürekli ele alınan bir değer olarak günlük yaşamın içerisinde yer almaktadır. Sadioğlu ve diğerleri (2018) yaptıkları araştırmada aynı çizgi filmin farklı bölümlerini Hayat Bilgisi Öğretim Programı'nda yer alan değerler açısından incelemiştir. En çok yer verilen değerlerin sırasıyla yardımseverlik, dayanışma ve bilimsellik olduğu belirlenmiştir. Selanik Ay ve Korkmaz, (2017) tarafından yapılan çalışmada Küçük Hezarfen çizgi filminde en çok yer verilen değer bilimsellik olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra kültür öğelerine rastlanmıştır. En çok yer verilen kültürel öğelerin sözlü kültürel öğeler bağlamında deyimler, efsaneler, bilmeceler, tekerlemeler atasözleri olduğu belirlenmiştir. Bu çerçevede bu çizgi filmlerin çocuklara önemli değerleri ve kültürel öğeleri aktardığı ve bu bulgunun önemli olduğu söylenebilir.

Önemli değerlerden olan özgürlük, bağımsızlık, barış değerlerine çizgi filmde çok az yer verildiği tespit edilmiştir. Selanik Ay ve Korkmaz (2017)'in araştırmasında da Küçük Hezarfen çizgi filminde en az yer verilen değer bağımsızlık olduğu belirlenmiştir. Karakuş (2015), çizgi filmler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında bağımsızlık ve vatanseverlik değerlerinin en az yer alan değerlerden olduğunu belirtmiştir. Yeter (2019), incelenen çocuk dergilerinin görsel ve metinlerinde en az rastlanan değerlerin bağımsızlık değeri olduğunu ifade etmektedir. Benzer bir çalışmada Candan ve Ergen (2014) ders kitapları üzerinde yaptıkları çalışmalarında barış değerinin en az yer verilen değer olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Alabay ve diğerleri (2018) ise çalışmalarında inceledikleri dergilerde barış değerine yer verilmediğini ifade etmişlerdir. Bu çalışmalardan farklı olarak Bölük (2018), çizgi filmlerdeki değerleri belirlediği çalışmasında barış değerinin incelediği çizgi filmlerde en fazla yer verilen değerler arasında olduğu sonucuna ulaşmıştır. Şen (2007), 100 Temel Eser serisinde bulunan kitaplarda, Sönmez (2014) ise atasözlerinde bağımsızlık değerinin en az yer verilen değer olduğunu belirlemişlerdir. Gerek çizgi filmlerde gerekse dergilerde, kitaplarda, atasözlerinde bu değerlere az yer verilmesi dikkate alınması gereken bir sonuçtur. Bu nedenle çocuklar tarafından en çok izlenen çizgi filmlerin ve okunan dergi ve kitapların bu değerlere de yer vermesi önemli görülmektedir.

Sonuç olarak Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda yer alan ve öğrencilere kazandırılması gereken pek çok değer Rafadan Tayfa çizgi filminde yer aldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra günlük yaşamda sıkça karşılaşılan kültürel değerlerde tespit edilmiştir.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlara dayalı olarak şu öneriler sunulabilir;

- Rafadan Tayfa programı, birçok değeri içerdiği için hem Sosyal Bilgiler derslerinde hem de değer eğitimi etkinliklerinde bu çizgi filminden yararlanılabilir.
- Rafadan Tayfa programı ya da çocuklar tarafından sevilen TV programları, Sosyal Bilgiler dersi öğrenme alanları ve kazanımları açısından da analiz edilebilir.
- Rafadan Tayfa programının gelecek bölümlerinde barış, eşitlik, özgürlük, bağımsızlık, tasarruf gibi değerlere daha çok vurgu yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Alabay, E., Can, B. H., Kandemir, A. B & Güney, K. (2018). TÜBİTAK tarafından yayınlanan meraklı minik çocuk dergisinin değerler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16 (35), 7-26.
- Al-Masri, H. (2016). Jordanian editorial cartoons: A multi modal approach to the cartoons of emadhajjaj. *Language & Communication*, 50, 45-58.
- Arslan, Y. & Taş Alicenap, Ç. (2019). Laban hareket analiz (LMA) yöntemi ile 3 boyutlu bilgisayar animasyonu hareket analizi: "Rafadan Tayfa" TV serisi incelemesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (32), 710-733.
- Aslan, O. & , Yılar, Ö. (2019). Halk Bilimi Unsurlarının Gelecek Kuşaklara Aktarımında Çizgi Filmlerin Rolü: Rafadan Tayfa Örneği. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(2), 646-669.
- Ayan, S. & Baş, B. (2015). Çizgi filmlerdeki söz varlığıyla ilkokul öğrencilerinin söz varlığı üzerine bir araştırma. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(4), 84-99.
- Barış, D. A. & Ece, A. S. (2015). Kültürel değerlerin aktarılmasında çocuk tekerlemeleri "tekerlemelerimizi biliyor muyuz?". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(29), 343-368.
- Bogdan, R.C. & Biklen, S.K. (2007). *Qualitative research for education: An introduction to the or and methods*. 5th Edition, Allyn& Bacon, Boston.
- Bölük, E. (2018). *Çizgi filmlerde yer alan değerlerin ilkokul hayat bilgisi öğretim programında yer alan değerler çerçevesinde incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Bursalı, H. & Topçuoğlu Ünal, F. (2015). Çizgi dizilerin 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin söz varlığına katkısı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(29), 60-74.
- Candan, D. & Ergen, G. (2014). 3. sınıf Hayat Bilgisi ders kitaplarının temel evrensel değerleri içermesi bakımından incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 134-161.
- Cebeci, S. & Demir, R. (2018). 4-6 yaş grubu çocukların çizgi filmlerden etkilenme durumları. *JASS Studies-TheJournal of Academic Social Science Studies*, 66(2), 291-306.
- Cohen, L. Manion, L. & Morrison, K. (2007). *Research methods in education* (6rd ed.). Routledge.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4. Baskı). Boston, MA: Pearson Education, Inc.
- Çoban Keneş, H. (2016). Punky ve Afacan Toto isimli çizgi filmlerde 'öteki'nin temsili. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(49), 31-50.
- Erdoğan, S. (2010). Erken çocukluk döneminde televizyonun sosyal gelişime ve değerler eğitimine etkisi. *International Conference on New Trends in EducationandTheirImplications Bildiri Kitabı*, 764-767.
- Eşitti, Ş. (2016). Çizgi filmlerde küresel ve yerel kültürün inşası: Caillou ve Pepee Örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(32), 125-144.
- Fouts, G., Callan, M., Piasentin, K., & Lawson, A. (2006). Demonizing in children's television cartoons and disney animated films. *Child Psychiatryand Human Development*, 37(1), 15-23.

- Güler, D. (1989). Çocuk, televizyon ve çizgi film. *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 5(5), 163-177.
- Güler, D. (1992). Çizgi filmlerin eğitim iletişimi boyutları ve bir örnek olay çözümlemesi. *Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları*.
- Habib, K. & Soliman, T. (2015). Cartoons' effect in changing childre nmental response and behavior. *Open Journal of Social Sciences*, 3, 248-264.
- İnal, R. (2004). *Eğitim ve iktidar-Türkiye'de ders kitaplarında demokratik ve milliyetçi değerler*, Ankara: Ütopya.
- Kalaycı, N. (2015). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Bir Çizgi Film Çözümlemesi: PEPEE. *Eğitim ve Bilim*, 40(177), 243-270.
- Kan, Ç. (2010). Sosyal bilgiler dersi ve değerler eğitimi. *Milli Eğitim*, 40(187), 138-145.
- Karakuş, B. (2015). Okul Öncesi döneme hitap eden tema içerikli çizgi filmlerin değerler eğitime katkısı yönünden değerlendirilmesi (Niloya Örneği). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12(30), 251-277.
- Karaman, K. (2014). Çizgi/dizi film karakterlerinin çocukların tüketim alışkanlıkları üzerine etkisi (Giresun Örneği). *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (7), 66-84.
- Köprülü, S. G. (2016). Çizgi film çevirisinde onomastik etki. *Söylem Filoloji Dergisi*, 1(2), 157-167.
- Lodigo, M., Spaulding, D. & Voegtle, K. (2010). *Methods in educationalresearch: Fromtheorytopractice*, 2nd Edition. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Miles, M.B. & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks CA, Kaliforniya, ABD: Sage Publications Ltd.
- Millî Eğitim Bakanlığı Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar) (2018). <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SOSYAL>; Erişim tarihi: 20.06.2020).
- Özdemir, A. & Ramazan, O. (2012). Çizgi filmlerin çocukların davranışları üzerindeki etkisinin anne görüşlerine göre incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 35(35), 157-173.
- Özkul, O. (2015). Türk kimliğini oluşturan ortak değerler. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(8), 166-185.
- Sadioğlu, Ö., Turan, M., Deveci Dikmen, N., Yılmaz, M. & Özkan Muhtar, Y. (2018). Değerlerin öğretiminde çizgi filmler: 'Rafadan Tayfa Örneği'. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 240-251.
- Selanik Ay, T. & Korkmaz, Ç. (2017). Sosyal bilgiler programında yer alan değerler ve kültürel öğeler bağlamında "Küçük Hezarfen" çizgi filmi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 49-62.
- Sönmez, Ö. F. (2014). Atasözlerinin sosyal bilgiler programındaki değerler açısından incelenmesi. *Journal of World of Turks*, 6(2), 101-115.
- Sözer, E. (2009). Sosyal bilgiler programının amaçları, ilkeleri ve temel özellikleri. Gürhan Can (Ed.), *Sosyal Bilgiler Öğretimi içinde* (s. 17-34). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi.
- Şahin, S. & İlhan, V. (2019). Primary School Children's Practices of Watching Cartoons and Their Perceptions about Cartoon Characters. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (34), 26-48.
- Şen, Ü. (2007). *Millî Eğitim Bakanlığı'nun 2005 yılında tavsiye ettiği 100 temel eser yoluyla Türkçe eğitiminde değerler eğitimi üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Şentürk, Ş. & Keskin, A. (2019). Rafadan Tayfa çizgi filminin milli ve evrensel değerler açısından değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 143-157.

- Teske, J., Clausen, C. K., Gray, P., Smith, L. L., Al Subia, S., Szabo, M. R. & Rule, A. C. (2017). Creativity of third graders' leadership cartoons: Comparison of mood-enhanced toneutral conditions. *Thinking Skills and Creativity*, 23, 217-226.
- Teymuroğlu, B. & Oruç, Ş. (2016). Sosyal bilgiler öğretiminde çizgi film kullanımının öğrencilerin akademik başarılarına etkisi. *Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi*, 2(2), 92-106.
- Tonga, D. & Uslu, S. (2015). Sosyal bilgiler dersinde kazanım-değer ilişkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 91-110.
- Tozduman Yaralı, K. & Avcı, N. (2017). Bir çizgi filmin popüler kültür açısından incelenmesi: Rafadan Tayfa. *Gümüşhane Fakültesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 449-470.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK.
- Türkmen, N. (2012). Çizgi filmlerin kültür aktarımındaki rolü ve Pepee, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(2), 139-158.
- Vanderstoep, S.W. & Johnson, D.D. (2009). *Research methods or every day life: Blending qualitative and quantitative approaches*. San Francisco: John Wiley&Sons.
- Yaman, E., Bayburtlu, F. İ., Tekir, B. & Kırman, S. (2015). Dede Korkut çizgi filminde yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(29), 245-269.
- Yazıcı, E. (2011). Televizyon yayınlarının olumsuz etkilerinden çocukların korunmasına yönelik düzenlemeler. *Radyo Televizyon Üst Kurulu uzmanlık tezi*, Ankara.
- Yazıcı, E., Yaman Baydar, İ. & Kandır, A. (2019). Çizgi film ve çocuk: Ebeveyn görüşleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 10-19.
- Yeter, F. (2019). *Çocuk dergilerinin sosyal bilgiler öğretim programındaki değerler açısından incelenmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Tüketim Davranış Düzeyinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*

Arş. Gör. Ayşe Işık Öner

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9494-2687>

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı, İstanbul – TÜRKİYE

Doç. Dr. Hatice Kadioğlu Ateş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6916-1257>

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 19.04.2020

Kabul: 19.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilir Tüketim

Sürdürülebilir Tüketim Davranışı

Öğretmen Adayı

Araştırma Makalesi

* Çalışmanın özeti, 23-27 Ekim 2019'da Muğla'da düzenlenen "2. Uluslararası Temel Eğitim Kongresi"nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42972>

Öz

Sürdürülebilirlik, artan tüketim davranışlarının doğal çevreye zarar verilmesi sonucunda ortaya çıkan kavramlardan biridir. Sürdürülebilirlik açısından hem bugünü hem yarını kurtarmak ve korumak için öğrencilere nasıl bir eğitim verileceği konusu üzerinde uzun yıllar düşünülmesi gereken küresel bir mevzudur. Temelinde, gelecek nesillerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak şimdiki neslin ihtiyaçlarını karşılaması görüşü yer almaktadır. Sürdürülebilirlik için dönüştürülebilir tüketim anlayışı büyük önem taşımaktadır. Bireylerin, erken çocukluktan yükseköğretime kadar olan döneminde sürdürülebilir tüketim bilincine sahip olarak yetişmeleri gereklidir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeyinin belirlenmesidir. Bu amaç bağlamında öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeyi incelenmiş olup çeşitli değişkenlere göre anlamlı farklılaşma olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin incelendiği bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim-öğretim yılında İstanbul ilinde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Evren İstanbul ili sınırları içerisindeki bir vakıf üniversitesinin eğitim fakültesine kayıtlı olan toplam 1250 lisans öğrencisidir. Örneklem ise ilgili üniversitede öğrenim gören 297 tane öğretmen adayıdır. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranışının orta düzeyde olduğu saptanmıştır. Öğretmen adaylarının cinsiyet, yaş, bölüm, çevre eğitimi dersi alma durumu, çevreyi koruma temalı topluluklara üye olma durumu, mesleği yapmak isteme durumu, daha önce herhangi bir lisans programından mezun olma durumu ve lisansüstü eğitimi almak isteme durumuna göre sürdürülebilir tüketim davranışı arasında anlamlı ilişki bulunmuştur.

Atf Bilgisi / Reference Information

Işık-Öner, A. ve Kadioğlu-Ateş, H. (2020). Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Tüketim Davranış Düzeyinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 65-86.

Investigation of Pre-Service Teachers' Sustainable Consumption Behavior Levels in Terms of Various Variables

Res. Asst. Ayşe Işık Öner

Istanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Education, Department of Primary Education, Istanbul
– TURKEY

Assoc. Dr. Hatice Kadioğlu Ateş

Istanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Education, Department of Primary Education, Istanbul
– TURKEY

Article History

Submitted: 19.04.2020

Accepted: 19.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Sustainability

Sustainable Consumption

Sustainable Consumption Behavior

Prospective Teacher

Abstract

Sustainability is one of the concepts that arise as a result of increasing consumption behaviors harm the natural environment. In terms of sustainability, it is a global issue that needs to be considered for many years on how to provide education to students to save and protect both today and tomorrow. It is based on the view that the needs of future generations will meet the needs of the present generation, taking into account the needs. The concept of convertible consumption is of great importance for sustainability. Individuals need to grow up with a sense of sustainable consumption, from early childhood to higher education. Accordingly, the aim of the research is to determine the pre-service teachers' sustainable consumption behavior level. In this context, the pre-service teachers' sustainable consumption behavior level was examined and it was predicted whether there was a significant difference according to various variables. In this study, where the pre-service teachers' sustainable consumption behavior levels were examined, a scanning model, which is one of the quantitative research methods, was used. The universe of the research is teacher candidates studying in Istanbul in 2018-2019 academic year. The sample of the research was determined by using simple random sampling method. Evren is a total of 1250 undergraduate students enrolled in the education faculty of a foundation university within the borders of Istanbul. The sample is 297 prospective teachers studying at the relevant university. As a result of the research, it was determined that the pre-service teachers' sustainable consumption behavior is at a medium level. A significant relation was found between the pre-service teachers' gender, age, department, environmental education lesson status, membership of the communities with environmental protection themes, the desire to do the profession, the degree of graduation from any undergraduate program and the desire to pursue graduate education.

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42972>

1. Giriş

Doğal sistemlerin artan endüstriyel ve teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan hızlı yapılanma ve nüfus artışıyla beraber etkisizleşmesi söz konusu olmaktadır. Ayrıca tüketimin kontrolsüzce artması durumu da büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Özmehmet, 2008). Artan tüketim davranışları küresel ısınma problemine, biyoçeşitliliğin ve doğal kaynakların azalmasına sebep olmaktadır. Bu durum insanlık yaşamı için en temel ihtiyaç olan temiz hava ve su problemini de ortaya çıkarmaktadır. Aşırı tüketim davranışları, ozon tabakasındaki yırtılmalar, karbon salınımının artması, yaşanabilir alanların azalması ve nükleer etkilerin artması gibi çeşitli faktörlerle dünyadaki yaşam tehdit altındadır. Aşırı tüketimle beraber doğal kaynakların azalması ve yerine konulamaması sorunu çeşitli örgüt ve kuruluşları bir takım önlemler ve çözüm önerileri almaya yöneltmiştir.

Çevreye verilen tahribat sonucu çözüm önerilerinden biri olarak sunulan sürdürülebilirlik kavramına 1987 yılında Brundtland Raporunda (Çevre ve Kalkınma Raporu) yer verilmiştir. Sürdürülebilir tüketim kavramı ise 1992 yılında Rio'da gerçekleşen Sürdürülebilir Kalkınma Eylem Planı'nda Gündem 21'de ele alınmıştır (Doğan, Bulut ve Çımrın, 2015; Özmehmet, 2008; Sefyang, 2005).

Sürdürülebilirlik, gelecek neslin ihtiyaçlarını göz ardı etmeden şimdiki neslin kendi ihtiyaçlarını karşılamasıdır (WCED, 1987). Yenilenmeyen kaynakların yerine yenilenebilen kaynakların kullanılması ve dünyayı tehdit edici hareketlerden kaçınmayı sağlayıcı eylemlerin her biri sürdürülebilirlik olarak tanımlanmaktadır (Aksu ve Gelibolu, 2015). Sürdürülebilirlik, insanın yaşam tarzından ödün vermeden düşünce tarzında değişikliğe gitmesidir. Sürdürülebilirlik toplum, çevre ve ekonomi olmak üzere üç temel bileşen içermektedir (Özmehmet, 2008). Sürdürülebilirliğin temelinde, Dünya'nın biyofiziksel durumuna, özellikle doğal kaynakların kullanımı ve tükenmesine odaklanan bir kavram olduğu açıktır (Portney, 2015). Sürdürülebilir kalkınma sürdürülebilir üretim ve sürdürülebilir tüketimden oluşmaktadır. Sürdürülebilir üretim daha temiz ve verimli kaynakların kullanımı ile başarıyla sonuçlanmakta ancak sürdürülebilir tüketimde henüz az sayıda başarı gösterilmektedir (Veenhoven, 2004).

Sürdürülebilir tüketim temelinde gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan, şimdiki neslin iyi bir yaşam için mal ve hizmetlerini karşılamasına dayanmaktadır (Aksu ve Gelibolu, 2015). Sürdürülebilir tüketim, çevre üzerindeki etkimizi azaltarak daha az ve aynı şekilde tüketim yoluyla iyi yaşamı sağlamamızdır (Jackson, 2005). Sürdürülebilir tüketim, bireylerin özel tüketim kararlarında siyasi ve çevresel seçimler yapmalarını gerektiren bir ekolojik vatandaşlık uygulaması olarak tanımlanmaktadır (Seyfang, 2005).

Hertwich (2002), Sürdürülebilir tüketimi 'ürün' ve 'yaşam tarzları' ile ilişkilendirmiştir. Ürün olarak daha az enerji ve kaynak gerektiren, sağlıksız çalışma koşullarından kaçınan, atılırken kolay geri dönüştürülebilir veya zararsız olan ürünler sürdürülebilir ürünlerdir. Sürdürülebilir yaşam tarzı ise, çevreye daha az yük bindiren ve sosyal eşitsizliklere daha az bağlı olan tüketim davranışlarıdır. Hansen ve Schrader (1997) sürdürülebilir tüketim davranışını aşırı tüketimden kaçınma ve tüketimin azaltılması, ekolojik ve sosyal açıdan sağlıklı ürünlerin seçilmesi veya ekolojik açıdan en çok etkiye sahip ürünlerin tüketilmesi olarak belirtmişlerdir. Dolan (2002), sürdürülebilir tüketimde 'ekolojik anlam' ve 'kültürel çerçeve' üzerine vurgu yapmıştır. Sürdürülebilir tüketim beklentilerinin, tüketimin kültürel çerçevelerine bağlı olması gerektiğini ve tüketicinin ekolojik düşünerek hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Birleşmiş Milletler Zirvesi 2016 yılında sürdürülebilir kalkınma amaçlarını ortaya koymuştur. Sürdürülebilir kalkınma amaçları yoksulluğu ortadan kaldırmak, gezegenimizi korumak ve tüm insanlığın barış ve refah içerisinde yaşamasını sağlamak olarak belirtilmiştir. Bu amaçların aynı zamanda ekonomik eşitsizlik, iklim değişikliği, sürdürülebilir tüketim, yenilikçilik, barış ve adaleti kapsadığı vurgulanmıştır (Birleşmiş Milletler Kalkınma Hedefi, 2016).

Bir ülkenin gelişmesi ancak eğitim yoluyla gerçekleşebilir. Devlet, vatandaşlarını istenilen biçimde yetiştirmek için eğitime ihtiyaç duyar (Kadioğlu Ateş, 2015). Eğitim yaşam boyu sürer. Çok boyutludur. Yer ve zaman açısından sınırsızdır, kültürü oluşturur (Demirel, 2002). 21. Yüzyılda pek çok etken eğitim öğretim etkinliklerini işlevsellik ve amaç yönünden değişime zorlamıştır. İnsan hakları, bilim ve teknolojiadaki gelişmeler eğitimden beklentilerin artmasını sağlamıştır (Torkildsen, 1992 akt. Aydın vd. 2012). Sürdürülebilir kalkınma amaçlarının gerçekleşmesi, sürdürülebilir bilince sahip bireylerin yetişmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu kapsamda Milli Eğitim Bakanlığı öğretim programlarında. Yüksek Öğretim Kurumu da eğitim fakültelerinin lisans programlarında güncellemeler gerçekleştirmiştir. Eğitim Fakültelerinin 2018 yılında yenilenen ortak lisans programında meslek bilgisi seçmeli ders havuzunda 'Sürdürülebilir Kalkınma ve Eğitim' dersine yer verilmiştir. Aynı zamanda 2018 yılında güncellenen öğretim programlarının özel amaçlarında sürdürülebilir bilince yer verildiği görülmektedir. Fen bilimleri öğretim programında 'birey, çevre ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi fark ettirmek; toplum, ekonomi ve doğal kaynaklara ilişkin sürdürülebilir kalkınma bilincini geliştirmek' özel amaçlardan biri olarak belirtilmiştir (MEB, 2018). Sürdürülebilirlik açısından hem bugünü hem yarını kurtarmak ve korumak için öğrencilere nasıl bir eğitim verileceği konusu üzerinde uzun yıllar düşünülmesi gereken küresel bir mevzudur.

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir tüketimin çevre ve insan üzerindeki önemli etkisi bu alandaki araştırmaları da arttırmıştır. Yurtdışında yapılan çalışmalar incelendiğinde sürdürülebilir tüketimin, tüketimin azaltılması (Jackson, 2005; Veenhoven, 2004), yeşil ürünlerin kullanımı (Tanner, Wölfing Kast, 2003; Young, Hwang, McDonald & Oates 2010), ekolojik vatandaşlık (Sefyang, 2005; Sefyang, 2006), yaşam tarzları (Hertwich, 2005; Hobson, 2002) üzerine olan etkileri incelenmiştir. Türkiye'de sürdürülebilir tüketimin, çevre bilinci (Ergen, 2014; Nakıboğlu, 2007; Özgül, 2010), değer yapıları (Aydın, 2016; Karalar ve Kiracı, 2010; Şener ve Hazer, 2007), yaşam tarzları (Karaca, 2018), tüketici eğitimi (Bener ve Babaoğlu, 2008; Hayta, 2009), farklı kuşaklardaki etkileri (Aktaş ve Çiçek, 2019; İrge ve Karaduman, 2018), bireylerin demografik özellikleri (Aksu ve Gelibolu, 2015) üzerine olan etkilerini inceleyen çalışmalara rastlanmaktadır. Ancak öğretmenler öğretmen adayları veya öğrenciler üzerine çok az sayıda çalışmalar mevcuttur. Karalar ve Kiracı (2010), öğretmenlerin bireysel değerlerinin sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmaları sonucunda sürdürülebilir tüketim davranışlarının güvenlik ve evrenselcilik değer tiplerine sahip bireylerde pozitif yönde etkili olduğunu saptamışlardır. Ateş (2018), fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranışları ve bilgi düzeyleri üzerine bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırması sonucunda öğretmen adaylarının yeterli düzeyde bilgi sahibi oldukları ve sürdürülebilir davranış gösterdiklerini belirlemiştir.

Sürdürülebilir bilince sahip bireyler yetiştirmek için sürdürülebilir bilince sahip öğretmen ve öğretmen adaylarının varlığı büyük önem taşımaktadır. Araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeyinin belirlenmesidir. Bu doğrultuda alt amaçlar şu şekildedir;

1. Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranışı ne düzeydedir?
2. Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeyi çeşitli değişkenlere (cinsiyet, bölüm, sınıf düzeyi, yaş, mesleği yapmak isteme durumu, lisansüstü eğitim almak isteme durumu, daha önce herhangi bir lisans programından mezun olma durumu, daha önce bilimsel bir çalışmanın içinde yer alma durumu, materyal tasarımı veya sanat eğitimi dersi alma durumu, çevreyi koruma temalı topluluklara üye olma durumu, çevre eğitimi dersi alma durumu) göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Alanda bu konu ile ilgili çok az araştırmanın olması nedeniyle bu araştırma ilgili diğer çalışmalara öncül olması ve alanyazına katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin incelendiği bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli geçmişte yaşanmış olan bir durumu ya da halen devam etmekte olup etkisi süren durumları betimlemeyi amaçlayan yaklaşımdır (Karasar, 2005).

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim-öğretim yılında İstanbul ilinde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Evren İstanbul ili sınırları içerisindeki bir vakıf üniversitesinin eğitim fakültesine kayıtlı olan toplam 1250 lisans öğrencisidir. Örneklem ise ilgili üniversitede öğrenim gören 297 tane öğretmen adaydır.

Tablo 1. Öğretmen Adaylarına İlişkin Demografik Bilgiler

	Gruplar	<i>f</i>	%
Cinsiyet	Kadın	250	84
	Erkek	47	16
	Toplam	297	100,0
Bölüm	Sınıf Öğretmenliği	70	23
	Okul Öncesi Öğretmenliği	116	39
	Türkçe Öğretmenliği	50	17
	İngilizce Öğretmenliği	38	13
	Özel Eğitim Öğretmenliği	23	8
	Toplam	297	100,0
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	103	35
	2. Sınıf	84	28
	3. Sınıf	69	23
	4. Sınıf	41	14
	Toplam	297	100,0
Yaş	18 yaş ve altı	27	9
	19-21 yaş arası	198	68
	22-24 yaş arası	49	16
	25-27 yaş arası	7	2
	28 yaş ve üstü	16	5
Toplam	297	100,0	

Tablo 1 incelendiğinde öğretmen adaylarının %84'ü kadın, %16'sı erkek öğretmen adayından oluşmaktadır. Öğretmen adaylarının bölümlere göre dağılımları incelendiğinde %23'ü Sınıf öğretmenliği, %39'u Okul öncesi öğretmenliği, %17'si Türkçe öğretmenliği, %13'ü İngilizce öğretmenliği ve %8'i Özel eğitim öğretmenliği bölümlerindedir. Öğretmen adaylarının %35'i birinci

sınıf, %28'i ikinci sınıf, %23'ü üçüncü sınıf ve %14'ü dördüncü sınıf öğrencileridir. Yaş dağılımına bakıldığında %9'ü 18 yaş ve altı, %68'i 19-21 yaş arası, %16'sı 22-24 yaş arası, %2'si 25-27 yaş arası ve %5'i 28 yaş ve üstü olduğu görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu ve sürdürülebilir tüketim davranış ölçeği kullanılmıştır.

Kişisel bilgi formunda öğretmen adaylarının cinsiyet, bölüm, sınıf düzeyi, yaş, mesleği yapmak isteme durumu, lisansüstü eğitim almak isteme durumu, daha önce herhangi bir lisans programından mezun olma durumu, daha önce bilimsel bir çalışmanın içinde yer alma durumu, materyal tasarımı veya sanat eğitimi dersi alma durumu, çevreyi koruma temalı topluluklara üye olma durumu ve çevre eğitimi dersi alma durumuna ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Sürdürülebilir tüketim davranış ölçeği Doğan, Bulut ve Çımrın (2015) tarafından geliştirilmiştir. Çevre Duyarlılığı (5), ihtiyaç dışı satın alma (5), tasarruf (4) ve yeniden kullanılabilirlik (3) alt boyutları olmak üzere toplam 17 sorudan oluşmaktadır. Geliştirilen ölçeğin güvenirlik analizini Cronbach Alpha testi ile gerçekleştirmişlerdir. Çevre duyarlılığı alt boyutunda $\alpha=0.75$, ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda $\alpha=0.75$, tasarruf alt boyutunda $\alpha=0.77$, yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda ise $\alpha=0.72$ Cronbach Alpha sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Tüketim Davranış Ölçeğine İlişkin Güvenirlik Katsayısı

Alt Boyutlar ve Toplam Ortalama	Cronbach's Alpha
Çevre Duyarlılığı	0.83
İhtiyaç Dışı Satın Alma	0.81
Tasarruf	0.88
Yeniden Kullanılabilirlik	0.57
Toplam Ortalama	0.76

Bu araştırmada ölçeğe ilişkin güvenirlik analizi Cronbach Alpha testi ile gerçekleştirilmiştir. Tablo 2' de araştırmaya ilişkin güvenirlik katsayıları verilmiş olup, genel güvenirliği $\alpha=0.76$, çevre duyarlılığı alt boyutu alpha güvenirliği $\alpha=0.83$, ihtiyaç dışı satın alma alt boyutu alpha güvenirliği $\alpha=0.81$, tasarruf alt boyutu alpha güvenirliği $\alpha=0.88$ ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutu alpha güvenirliği $\alpha=0.57$ olduğu tespit edilmiştir. Özdamar (2002)' a göre alpha güvenirlik katsayıları; $0.00 \leq \alpha < 0.40$ arası güvenilir değil, $0.40 \leq \alpha < 0.60$ arası düşük düzeyde güvenilir, $0.60 \leq \alpha < 0.80$ arası oldukça güvenilir, $0.80 \leq \alpha < 1.00$ arası yüksek düzeyde güvenilirdir.

Tablo 3. Sürdürülebilir tüketim davranış ölçeğine ilişkin sınırlar ve düzeyler

Seçenekler	Sınırlar	Düzeyleyler
(5) Her zaman	4.21 - 5.00	Çok Yüksek
(4) Sıklıkla	3.41 - 4.20	Yüksek
(3) Bazen	2.61 - 3.40	Orta
(2) Nadiren	1.81 - 2.60	Düşük
(1) Hiçbir zaman	1.00 - 1.80	Çok Düşük

Sürdürülebilir tüketim davranış ölçeği beşli Likert tiptedir. Ölçeğe ilişkin sınırlar ve düzeyler tablo 3'te verilmiştir. Buna göre 1.00-1.80 arası çok düşük, 1.81-2.60 arası düşük, 2.61-3.40 arası orta, 3.41-4.20 arası yüksek, 4.21-5.00 arası çok yüksek düzeyi ifade etmektedir.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırma verileri 2018-2019 bahar döneminde vakıf üniversitesindeki derse giren öğretim üyelerinin yardımıyla dersteki öğretmen adaylarından toplanmıştır. Toplanan ölçekler gözden geçirilerek 297 veri ölçeği elde edilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için çarpıklık basıklık değerlerine bakılmıştır ve normal dağılım gösterdiği tablo 4'te gösterilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1 aralığında olduğu saptanmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerleri -1.5 ile +1.5 arasında olduğu zaman normal dağılım olduğu kabul edilmektedir (Tabachnick and Fidell, 2013).

Tablo 4. Sürdürülebilir Tüketim Davranış Ölçeğine İlişkin Normallik Testi

Ölçeğe İlişkin Alt Boyutlar ve Toplam Ortalama	Çarpıklık	Basıklık
Çevre Duyarlılığı	-.098 - .141	-.402 - .282
İhtiyaç Dışı Satın Alma	.540 - .141	-.203 - .282
Tasarruf	-.392 - .141	-.697 - .282
Yeniden Kullanılabilirlik	-.120 - .141	-.320 - .282
Toplam Ortalama	-.302 - .141	.546 - .282

Normal dağılım gösterdiğini tespit ettikten sonra gruplar arasındaki farklılıkları belirlemek için bağımsız grup t-testi ve tek yönlü varyans (ANOVA) testleri yapılmıştır. ANOVA' da anlamlı ilişki saptandığı durumlarda ikili karşılaştırmalar için Scheffe testi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Birinci alt amaca ilişkin bulgular

Araştırmanın birinci alt amacı 'Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranışları ne düzeydedir?' şeklindedir. Birinci alt amaca ilişkin bulgular tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Öğretmen adayların sürdürülebilir tüketim davranış düzeyine ilişkin istatistik sonucu

Ölçeğe İlişkin Alt Boyutlar ve Toplam Ortalama	\bar{x}	SS
Çevre Duyarlılığı	2.84	.88
İhtiyaç Dışı Satın Alma	2.42	.85
Tasarruf	3.32	1.11
Yeniden Kullanılabilirlik	3.05	.89
Toplam ortalama	2.87	.54

Tablo 5'te görüldüğü gibi öğretmen adayların sürdürülebilir tüketim davranış düzeyi çevre duyarlılığı alt boyutu (\bar{x} =2.84) orta düzeyde, ihtiyaç dışı satın alma alt boyutu (\bar{x} =2.42) düşük düzeyde, tasarruf alt boyutu (\bar{x} =3.32) orta düzeyde, yeniden kullanılabilirlik alt boyutu (\bar{x} =3.05) orta düzeyde olduğu görülmüştür. Toplam ortalamasının (\bar{x} =2.87) orta düzeyde olduğu belirlenmiştir.

İkinci alt amaca ilişkin bulgular

Araştırmanın ikinci alt amacı 'Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeyleri çeşitli değişkenlere (cinsiyet, bölüm, sınıf düzeyi, yaş, mesleği yapmak isteme durumu, lisansüstü eğitim almak isteme durumu, daha önce herhangi bir lisans programından mezun olma durumu, daha önce bilimsel bir çalışmanın içinde yer alma durumu, materyal tasarımı veya sanat eğitimi dersi alma durumu, çevreyi koruma temalı topluluklara üye olma durumu, çevre eğitimi dersi alma durumu) göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?' şeklindedir.

Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren bağımsız grup t-testi tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren bağımsız grup t-testi sonucu

Ölçeğin Alt Boyutları	Cinsiyet	N	\bar{X}	SS	t	sd	p
Çevre Duyarlılığı	Kadın	250	2.83	.84	-.375	295	.708
	Erkek	47	2.88	1.04			
İhtiyaç Dışı Satın Alma	Kadın	250	2.47	.81	3.024	295	.003*
	Erkek	47	2.07	.92			
Tasarruf	Kadın	250	3.29	1.08	-.763	295	.446
	Erkek	47	3.43	1.25			
Yeniden Kullanılabilirlik	Kadın	250	3.07	.86	.804	295	.422
	Erkek	47	2.95	.97			
Toplam Ortalama	Kadın	250	2.87	.51	1.071	295	.285
	Erkek	47	2.78	.64			

Tablo 6'ya göre öğretmen adaylarının cinsiyet değişkenine göre ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda ($t=3.024$; $p<.05$) anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür. Farkın hangi grup lehine olduğunu tespit etmek amacıyla ortalamalara bakıldığında kadınların ortalaması (\bar{x} =2.47) erkeklerin ortalamasına (\bar{x} =2.07) göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Yani söz konusu farklılığın kadınların lehine

gerçekleştiği saptanmıştır.

Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin daha önce herhangi bir lisans programından mezun olma değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren bağımsız grup t-testi tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin daha önce herhangi bir lisans programından mezun olma değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren bağımsız grup t-testi sonucu

Ölçeğin Alt Boyutları	Lisans Mezunu	N	\bar{X}	SS	t	sd	p
Çevre Duyarlılığı	Evet	22	3.09	1.00	1.322	291	.187
	Hayır	271	2.83	.859			
İhtiyaç Dışı Satın Alma	Evet	22	2.01	.711	-2.320	291	.021*
	Hayır	271	2.45	.852			
Tasarruf	Evet	22	4.05	.751	3.307	291	.001*
	Hayır	271	3.25	1.119			
Yeniden Kullanılabilirlik	Evet	22	3.31	1.051	1.436	291	.152
	Hayır	271	3.03	.869			
Toplam Ortalama	Evet	22	3.04	.545	1.576	291	.116
	Hayır	271	2.85	.532			

73

Tablo 7'ye göre öğretmen adaylarının daha önce herhangi bir lisans programından mezun olma durumu değişkenine göre ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda ($t=-2.320$; $p<.05$) ve tasarruf alt boyutunda ($t=3.307$; $p<.05$) anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür. Ortalamalara bakıldığında ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda daha önce lisans programından mezun olmayanların ($\bar{x}=2.45$) olanlara göre ($\bar{x}=2.01$) ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Yani söz konusu farklılığın daha önce lisans programı mezunu olmayanların lehine olduğu saptanmıştır. Tasarruf alt boyutunda daha önce lisans programı mezunu olanların ($\bar{x}=4.05$) olmayanlara ($\bar{x}=3.25$) göre ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Farklılığın daha önce lisans programı mezunu olanların lehine olduğu saptanmıştır.

Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin çevreyi koruma temalı topluluklara üye olma durum değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren bağımsız grup t-testi tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin çevreyi koruma temalı topluluklara üye olma değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren bağımsız grup t-testi sonucu

Ölçeğin Alt Boyutları	Üye Durumu	N	\bar{X}	SS	t	sd	p
Çevre Duyarlılığı	Evet	47	3.16	.944	2.794	294	.006*
	Hayır	249	2.77	.853			
İhtiyaç Dışı Satın Alma	Evet	47	2.40	.782	-.093	294	.926
	Hayır	249	2.41	.863			

Tasarruf	Evet	47	3.64	1.164			
	Hayır	249	3.25	1.093	2.206	294	.028*
Yeniden Kullanılabilirlik	Evet	47	3.10	1.047			
	Hayır	249	3.04	.853	.432	294	.666
Toplam Ortalama	Evet	47	3.04	.599			
	Hayır	249	2.83	.519	2.501	294	.013*

Tablo 8’de öğretmen adaylarının çevreyi koruma temalı topluluklara üye olma durum değişkenine göre çevre duyarlılığı alt boyutunda ($t=2.794$; $p<.05$), tasarruf alt boyutunda ($t=2.206$; $p<.05$) ve toplam ortalamalarına ($t=2.501$; $p<.05$) göre anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür. Ortalamalara bakıldığında çevre duyarlılığı alt boyutunda üye olanların ($\bar{x}=3.16$) olmayanlara ($\bar{x}=2.77$) göre ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Farklılığın üye olanların lehine olduğu saptanmıştır. Tasarruf alt boyutunda üye olanların ($\bar{x}=3.64$) olmayanlara ($\bar{x}=3.25$) göre ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Farklılığın üye olanların lehine olduğu saptanmıştır. Toplam ortalamada ise üye olanların ($\bar{x}=3.04$) olmayanlara ($\bar{x}=2.83$) göre ortalamalarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Farklılığın üye olanların lehine olduğu görülmüştür.

Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin çevre eğitimi dersi alma durum değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren bağımsız grup t-testi tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin çevre eğitimi dersi alma değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren bağımsız grup t-testi sonucu

Ölçeğin Alt Boyutları	Dersi Alma Durumu	N	\bar{X}	SS	t	sd	p
Çevre Duyarlılığı	Evet	125	2.93	.837			
	Hayır	170	2.77	.901	1.551	293	.122
İhtiyaç Dışı Satın Alma	Evet	125	2.26	.772			
	Hayır	170	2.53	.888	-2.685	293	.008*
Tasarruf	Evet	125	3.44	1.064			
	Hayır	170	3.21	1.139	1.753	293	.081
Yeniden Kullanılabilirlik	Evet	125	3.28	.836			
	Hayır	170	2.89	.881	3.795	293	.000*
Toplam Ortalama	Evet	125	2.92	.480			
	Hayır	170	2.82	.569	1.443	293	.150

Tablo 9’a göre öğretmen adaylarının çevre eğitimi dersi alma değişkenine göre ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda ($t=-2.685$; $p<.05$) ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda ($t=3.795$; $p<.05$) anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür. Ortalamalara bakıldığında ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda dersi almayanların ($\bar{x}=2.53$) alanlara ($\bar{x}=2.26$) göre ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Farklılığın dersi almayanların lehine olduğu saptanmıştır. Yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda dersi alanların ($\bar{x}=3.28$) almayanlara ($\bar{x}=2.89$) göre ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Farklılığın dersi alanların lehine olduğu saptanmıştır.

Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin bölüm değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren tek yönlü varyans (ANOVA) sonucu tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin bölüm değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren tek yönlü varyans (ANOVA) sonucu

	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Çevre Duyarlılığı	G.Arası	1.732	4	.433	.559	.692
	G.İçi	226.047	292	.774		
	Toplam	227.779	296			
İhtiyaç Dışı Satın Alma	G.Arası	5.773	4	1.443	2.031	.090
	G.İçi	207.476	292	.711		
	Toplam	213.249	296			
Tasarruf	G.Arası	12.028	4	3.007	2.488	.044*
	G.İçi	352.875	292	1.208		
	Toplam	364.903	296			
Yeniden Kullanılabilirlik	G.Arası	7.592	4	1.898	2.470	.045*
	G.İçi	224.360	292	.768		
	Toplam	231.951	296			
Toplam Ortalama	G.Arası	.968	4	.242	.839	.501
	G.İçi	84.185	292	.288		
	Toplam	85.153	296			

Tablo 10'a göre öğretmen adaylarının tasarruf alt boyutunda ($F=2.488$; $p<.05$) ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda ($F=2.470$; $p<.05$) bölüm değişkenine göre grupların arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Tablo 11'de farkın hangi grup lehine olduğunu tespit etmek amacıyla varyansın homojenliği test edilmiştir.

Tablo 11. Homojenlik Testi tablosu

Ölçeğin Alt Boyutları	Levene İstatistiği	df1	df2	p
Çevre Duyarlılığı	1.184	4	292	.318
İhtiyaç Dışı Satın Alma	1.986	4	292	.097
Tasarruf	2.007	4	292	.094*
Yeniden Kullanılabilirlik	2.012	4	292	.093*
Toplam Ortalama	2.152	4	292	.075

Tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarının homojen dağıldığı tespit edilmiştir ($p>.05$). Ardından Scheffe analizi yapılmıştır.

Tablo 12. Tasarruf alt boyutunun bölüm değişkenine göre Scheffe Testi

		Ortalama	Se	p
Sınıf Öğrt.	Okul Öncesi Öğrt.	-.04489	.16638	.999
	Türkçe Öğrt.	.35571	.20355	.550
	İngilizce Öğrt.	-.09718	.22151	.996
	Özel Eğitim Öğrt.	-.47189	.26451	.528
Okul Öncesi Öğrt.	Sınıf Öğrt.	.04489	.16638	.999
	Türkçe Öğrt.	.40060	.18598	.329
	İngilizce Öğrt.	-.05229	.20547	.999
	Özel Eğitim Öğrt.	-.47189	.25092	.576
Türkçe Öğrt.	Sınıf Öğrt.	-.35571	.20355	.550
	Okul Öncesi Öğrt.	-.40060	.18598	.329
	İngilizce Öğrt.	-.45289	.23658	.455
	Özel Eğitim Öğrt.	-.82761	.27697	.066
İngilizce Öğrt.	Sınıf Öğrt.	.09718	.22151	.996
	Okul Öncesi Öğrt.	.05229	.20547	.999
	Türkçe Öğrt.	.45289	.23658	.455
	Özel Eğitim Öğrt.	-.37471	.29042	.797
Özel Eğitim Öğrt.	Sınıf Öğrt.	.47189	.26421	.528
	Okul Öncesi Öğrt.	.42701	.25092	.576
	Türkçe Öğrt.	.82761	.27697	.066
	İngilizce Öğrt.	.37471	.29042	.797

76

Bu analiz sonucunda gruplar arasında anlamlı bir fark görülmemiştir.

Tablo 13. Yeniden kullanılabilirlik alt boyutunun bölüm değişkenine göre Scheffe Testi

		Ortalama	Se	p
Sınıf Öğrt.	Okul Öncesi Öğrt.	.27233	.13267	.380
	Türkçe Öğrt.	.48762	.16231	.063
	İngilizce Öğrt.	.14060	.17662	.959
	Özel Eğitim Öğrt.	.28095	.21067	.776
Okul Öncesi Öğrt.	Sınıf Öğrt.	-.27233	.13267	.380
	Türkçe Öğrt.	.21529	.14829	.716
	İngilizce Öğrt.	-.13173	.16384	.958
	Özel Eğitim Öğrt.	.00862	.20008	1.00
Türkçe Öğrt.	Sınıf Öğrt.	-.48762	.16231	.063
	Okul Öncesi Öğrt.	-.21529	.14829	.716
	İngilizce Öğrt.	-.34702	.18865	.497
	Özel Eğitim Öğrt.	-.20667	.22085	.928

İngilizce Öğrt.	Sınıf Öğrt.	-.14060	.17662	.959
	Okul Öncesi Öğrt.	.13173	.16384	.958
	Türkçe Öğrt.	.34702	.18865	.497
	Özel Eğitim Öğrt.	.14035	.23157	.985
Özel Eğitim Öğrt.	Sınıf Öğrt.	-.28095	.21067	.776
	Okul Öncesi Öğrt.	-.00862	.20008	1.00
	Türkçe Öğrt.	.20667	.22085	.928
	İngilizce Öğrt.	-.14035	.23157	.985

Bu analiz sonucunda gruplar arasında anlamlı bir fark görülmemiştir.

Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren tek yönlü varyans (ANOVA) sonucu tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14. Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren tek yönlü varyans (ANOVA) sonucu

	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Çevre Duyarlılığı	G.Arası	2.151	4	.538	.696	.595
	G.İçi	225.628	292	.773		
	Toplam	227.779	296			
İhtiyaç Dışı Satın Alma	G.Arası	8.005	4	2.001	2.847	.024*
	G.İçi	205.244	292	.703		
	Toplam	213.249	296			
Tasarruf	G.Arası	15.353	4	3.838	3.206	.013*
	G.İçi	349.550	292	1.197		
	Toplam	364.903	296			
Yeniden Kullanılabilirlik	G.Arası	5.441	4	1.360	1.754	.138
	G.İçi	226.510	292	.776		
	Toplam	231.951	296			
Toplam Ortalama	G.Arası	1.186	4	.297	1.031	.391
	G.İçi	83.966	292	.288		
	Toplam	85.153	296			

Tablo 14'e göre öğretmen adaylarının ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda ($F=2.847$; $p<.05$) ve tasarruf alt boyutunda ($F=3.206$; $p<.05$) yaş değişkenine göre gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Tablo 15'te farkın hangi grup lehine olduğunu tespit etmek amacıyla varyansın homojenliği test edilmiştir.

Tablo 15. Homojenlik Testi tablosu

Ölçeğin Alt Boyutları	Levene İstatistiği	df1	df2	p
Çevre Duyarlılığı	.739	4	292	.566
İhtiyaç Dışı Satın Alma	1.214	4	292	.305*
Tasarruf	3.464	4	292	.009
Yeniden Kullanılabilirlik	.665	4	292	.617
Toplam Ortalama	.216	4	292	.930

İhtiyaç dışı satın alma alt boyutunda grupların homojen dağıldığı görülmüştür ($p > .05$) ve ardından Scheffe analizi yapılmıştır.

Tablo 16. İhtiyaç Dışı Satın Alma alt boyutunun yaş değişkenine göre Scheffe Testi

		Ortalama	Se	p
18 yaş ve Altı	19-21	.08451	.17200	.993
	22-24	-.08405	.20094	.996
	25-27	.36085	.35559	.905
	28 ve üstü	.69120	.26451	.148
19-21 yaş arası	18 yaş ve altı	-.08451	.17200	.993
	22-24	-.16856	.13377	.811
	25-27	.27633	.32243	.947
	28 ve üstü	.60669	.21790	.104
22-24 yaş arası	18 yaş ve altı	.08405	.20094	.996
	19-21	.16856	.13377	.811
	25-27	.44490	.33876	.786
	28 ve üstü*	.77526*	.24140	.038*
25-27 yaş arası	18 yaş ve altı	-.36085	.35559	.905
	19-21	-.27633	.32243	.947
	22-24	-.44490	.33876	.786
	28 ve üstü	.33036	.37993	.944
28 yaş ve üstü	18 yaş ve altı	-.69120	.26451	.148
	19-21	-.60669	.21790	.104
	22-24*	-.77526*	.24140	.038*
	25-27	-.33036	.37993	.944

Tablo 16 incelendiğinde anlamlı farkın 22-24 yaş grubu ile 28 ve üstü yaş grubu arasında, 22-24 yaş grubu arasındaki öğretmen adaylarının lehine olduğu saptanmıştır. Yani, 22-24 yaş grubu arasındaki öğretmen adaylarının ihtiyaç dışı satın alma puanları 28 ve üstü yaş grubu öğretmen adaylarına göre daha yüksektir.

Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin mesleği yapmak isteme durum değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren tek yönlü varyans (ANOVA) sonucu tablo

17'de verilmiştir.

Tablo 17. Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin mesleği yapmak isteme değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren tek yönlü varyans (ANOVA) sonucu

	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Çevre Duyarlılığı	G.Arası	5.136	2	2.568	3.391	.035*
	G.İçi	222.643	294	.757		
	Toplam	227.779	296			
İhtiyaç Dışı Satın Alma	G.Arası	.312	2	.156	.215	.806
	G.İçi	212.937	294	.724		
	Toplam	213.249	296			
Tasarruf	G.Arası	6.580	2	3.290	2.700	.069
	G.İçi	358.323	294	1.219		
	Toplam	364.903	296			
Yeniden Kullanılabilirlik	G.Arası	5.577	2	2.789	3.622	.028*
	G.İçi	226.374	294	.770		
	Toplam	231.951	296			
Toplam Ortalama	G.Arası	2.225	2	1.113	3.945	.020*
	G.İçi	82.927	294	.282		
	Toplam	85.153	296			

79

Tablo 17'de öğretmen adaylarının çevre duyarlılığı alt boyutunda ($F=3.391$; $p<.05$), yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda ($F=3.622$; $p<.05$) ve toplam ortalamaya ($F=3.945$; $p<.05$) göre mesleği yapmak isteme durum değişkenine göre gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Tablo 18'de farkın hangi grup lehine olduğunu tespit etmek amacıyla varyansın homojenliği test edilmiştir.

Tablo 18. Homojenlik Testi tablosu

Ölçeğin Alt Boyutları	Levene İstatistiği	df1	df2	p
Çevre Duyarlılığı	.894	2	294	.410*
İhtiyaç Dışı Satın Alma	.679	2	294	.508
Tasarruf	1.803	2	294	.167
Yeniden Kullanılabilirlik	.446	2	294	.641*
Toplam Ortalama	4.115	2	294	.017

Çevre duyarlılığı alt boyutunda grupların homojen dağıldığı görülmüştür ve ardından Scheffe

analizi yapılmıştır.

Tablo 19. Çevre Duyarlılığı alt boyutunun mesleği yapmak isteme durumu değişkenine göre Scheffe Testi

		Ortalama	Se	p
Evet	Hayır	.29261	.33336	.681
	Kararsızım*	.40170*	.16092	.046*
Hayır	Evet	-.29261	.33336	.681
	Kararsızım	.10909	.36212	.956
Kararsızım	Evet*	-.40170*	.16092	.046*
	Hayır	-.10909	.36212	.956

Tablo 19 incelendiğinde anlamlı farkın mesleği yapmak isteyenler ile mesleği yapmada kararsız olanlar arasında, mesleği yapmak isteyen öğretmen adaylarının lehine olduğu saptanmıştır. Yani, mesleği yapmak isteyen öğretmen adaylarının çevre duyarlılık puanları mesleği yapmada kararsız olan öğretmen adaylarına göre daha yüksektir.

Yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda grupların homojen dağıldığı görülmüştür ve ardından Scheffe analizi yapılmıştır.

Tablo 20. Yeniden kullanılabilirlik alt boyutunun mesleği yapmak isteme durumu değişkenine göre Scheffe Testi

		Ortalama	Se	p
Evet	Hayır	.72021	.33614	.103
	Kararsızım	.28299	.16226	.220
Hayır	Evet	-.72021	.33614	.103
	Kararsızım	-.43723	.36514	.489
Kararsızım	Evet	-.28299	.16226	.220
	Hayır	.43723	.36514	.489

Bu analiz sonucunda gruplar arasında anlamlı bir fark görülmemiştir.

Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin lisansüstü eğitim almak isteme değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren tek yönlü varyans (ANOVA) sonucu tablo 21’de verilmiştir.

Tablo 21. Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin lisansüstü eğitim almak isteme değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren tek yönlü varyans (ANOVA) sonucu

	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Çevre Duyarlılığı	G.Arası	3.229	2	1.614	2.114	.123
	G.İçi	224.550	294	.764		
	Toplam	227.779	296			

İhtiyaç Dışı Satın Alma	G.Arası	1.242	2	.621	.861	.424
	G.İçi	212.007	294	.721		
	Toplam	213.249	296			
Tasarruf	G.Arası	10.802	2	5.401	4.484	.012*
	G.İçi	354.101	294	1.204		
	Toplam	364.903	296			
Yeniden Kullanılabilirlik	G.Arası	5.338	2	2.669	3.463	.033*
	G.İçi	226.613	294	.771		
	Toplam	231.951	296			
Toplam Ortalama	G.Arası	3.078	2	1.539	5.512	.004*
	G.İçi	82.075	294	.279		
	Toplam	85.153	296			

Tablo 21 incelendiğinde öğretmen adaylarının tasarruf alt boyutunda ($F=4.484$; $p<.05$), yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda ($F=3.463$; $p<.05$) ve toplam ortalamaya ($F=5.512$; $p<.05$) göre lisansüstü eğitim almak isteme durum değişkenine göre gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Tablo 22'de farkın hangi grup lehine olduğunu tespit etmek amacıyla varyansın homojenliği test edilmiştir.

81

Tablo 22. Homojenlik Testi tablosu

Ölçeğin Alt Boyutları	Levene İstatistiği	df1	df2	p
Çevre Duyarlılığı	1.268	2	294	.283
İhtiyaç Dışı Satın Alma	.208	2	294	.812
Tasarruf	.412	2	294	.662*
Yeniden Kullanılabilirlik	1.605	2	294	.203*
Toplam Ortalama	.416	2	294	.660*

Tasarruf alt boyutunda grupların homojen dağıldığı görülmüştür ve ardından Scheffe analizi yapılmıştır.

Tablo 23. Tasarruf alt boyutunun lisansüstü eğitim almak isteme durumu değişkenine göre Scheffe Testi

		Ortalama	Se	p
Evet	Hayır*	.46515*	.15894	.015*
	Kararsızım	.27380	.14958	.189
Hayır	Evet*	-.46515*	.15894	.015*
	Kararsızım	-.19135	.16499	.511
Kararsızım	Evet	-.27380	.14958	.189
	Hayır	.19135	.16499	.511

Tablo 23'e göre anlamlılık lisansüstü eğitim almak isteyenler ile lisansüstü eğitim almak istemeyenler arasında, lisansüstü eğitim almak isteyen öğretmen adaylarının lehine olduğu saptanmıştır. Yani, lisansüstü eğitim almak isteyen öğretmen adaylarının tasarruf puanları almak istemeyen öğretmen adaylarına göre daha yüksektir.

Yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda grupların homojen dağıldığı görülmüştür ve ardından Scheffe analizi yapılmıştır.

Tablo 24. Yeniden Kullanılabilirlik alt boyutunun lisansüstü eğitim almak isteme durumu değişkenine göre Scheffe Testi

		Ortalama	Se	p
Evet	Hayır*	.31638*	.12715	.047*
	Kararsızım	.03524	.11966	.958
Hayır	Evet*	-.31638*	.12715	.047*
	Kararsızım	-.28114	.13199	.105
Kararsızım	Evet	-.03524	.11966	.958
	Hayır	.28114	.13199	.105

Tablo 24 incelendiğinde anlamlılık lisansüstü eğitim almak isteyenler ile lisansüstü eğitim almak istemeyenler arasında, lisansüstü eğitim almak isteyen öğretmen adaylarının lehine olduğu saptanmıştır. Yani, lisansüstü eğitim almak isteyen öğretmen adaylarının yeniden kullanılabilirlik puanları almak istemeyen öğretmen adaylarına göre daha yüksektir.

Toplam ortalamalarına göre grupların homojen dağıldığı görülmüştür ve ardından Scheffe analizi yapılmıştır.

Tablo 25. Toplam ortalamalarının lisansüstü eğitim almak isteme durumu değişkenine göre Scheffe Testi

		Ortalama	Se	p
Evet	Hayır*	.23533*	.07652	.010*
	Kararsızım	.17649	.07201	.051
Hayır	Evet*	-.23533*	.07652	.010*
	Kararsızım	-.05885	.07943	.760
Kararsızım	Evet	-.17649	.07201	.051
	Hayır	.05885	.07943	.760

Tablo 25 incelendiğinde anlamlılık lisansüstü eğitim almak isteyenler ile lisansüstü eğitim almak istemeyenler arasında, lisansüstü eğitim almak isteyen öğretmen adaylarının lehine olduğu saptanmıştır. Yani, lisansüstü eğitim almak isteyen öğretmen adaylarının toplam ortalama puanları almak istemeyen öğretmen adaylarına göre daha yüksektir.

4. Tartışma ve Sonuç

Yapılan bu araştırma sonucunda, Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeyleri daha önce bilimsel bir çalışmada yer alma durumu, sınıf düzeyi, materyal tasarım veya sanat eğitimi dersi alma durum değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği ortaya konulmuştur.

Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranışlarının orta düzeyde olduğu saptanmıştır. Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutları orta düzeyde ve ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunun da düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ateş (2018), fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranışları ve bilgi düzeylerini incelemiştir. Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeyleri ile bilgi düzeylerinin yeterli düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeyleri ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda cinsiyet değişkenine göre kadınların lehine anlamlı bir farklılık göstermiştir. Bu durumun pazarlama ve tüketim ürünlerinin çoğunlukla kadınlara yönelik olması ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Aktaş ve Çiçek (2019) araştırmaları sonucunda ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda erkeklerin lehine anlamlı bir farklılığın olduğunu tespit etmişlerdir. Ateş (2018) kadınların erkeklere göre sürdürülebilir tüketim davranışı ve bilgi düzeyi açısından daha yüksek düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Bulut, Çımrın ve Doğan (2017) yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda kadınların lehine anlamlı farklılık tespit etmiştir. Kadınların erkeklere göre yeniden kullanılabilir ürünlere yöneldiğini, satın alma yerine kiralamaı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Öğretmen adaylarının daha önce herhangi bir lisans programından mezun olma durumunun ihtiyaç dışı satın alma ve tasarruf alt boyutuna göre anlamlılık gösterdiği tespit edilmiştir. İhtiyaç dışı satın alma alt boyutunda daha önce lisans programından mezun olmayanların olanlara göre ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Tasarruf alt boyutunda daha önce lisans programı mezunu olanların olmayanlara göre ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar eğitim düzeyi ile ilişkili olabilir. Aksu ve Gelibolu (2015) eğitim düzeyi arttıkça bireylerin çevresel değerlere olan yetkinliğinin de arttığını tespit etmiştir.

Çevreyi koruma temalı toplumlara üye olan öğretmen adaylarının çevre duyarlılığı alt boyutunda, tasarruf alt boyutunda ve sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerine göre anlamlı farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Çevre duyarlılığı alt boyutunda üye olanların olmayanlara göre

ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Tasarruf alt boyutunda üye olanların olmayanlara göre ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerine göre üye olanların olmayanlara göre ortalamalarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Çevreyi koruma temalı toplumlara üye olan öğretmen adayları, olmayan öğretmen adaylarına göre oldukça düşüktür. Bu durumun anlamlı bir farklılık oluşturduğu söylenebilir. Benzer şekilde Ergen (2014) ve Karalar ile Kiracı' (2010)' nın çalışmalarında bireylerin çevreci kuruluşlara üye olma durumunun çok az olduğu tespit edilmiştir.

Çevre eğitimi dersi alma durumu ihtiyaç dışı satın alma ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutuna göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. İhtiyaç dışı satın alma alt boyutunda dersi almayanların alanlara göre ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda dersi alanların almayanlara göre ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Oğuz, Çakıcı ve Kavas (2011) çalışmaları sonucunda öğrencilerin çevre ile ilgili derslerin zorunlu olması gerektiğini belirttiklerini ortaya koymuşlardır.

Yaş değişkenine göre ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda ve tasarruf alt boyutunda anlamlılık bulunmuştur. Farkın hangi grup lehine olduğunu tespit etmek amacıyla varyansın homojenliği test edilmiştir ve ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda grupların homojen dağıldığı tespit edildikten sonra Scheffe analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda anlamlı farkın 22-24 yaş grubu ile 28 ve üstü yaş grubu arasında. 22-24 yaş grubu arasındaki öğretmen adaylarının lehine olduğu saptanmıştır. Aktaş ve Çiçek (2019) kuşaklar arasındaki ilişkiyi incelemiş ve çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma ve tasarruf alt boyutunda anlamlı farklılığın olduğunu tespit etmişler ve yaş düzeyi arttıkça sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerinin de arttığını ortaya koymuşlardır. Bulut, Çımrın ve Doğan (2017) ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunun yaş düzeyi arttıkça arttığını belirlemiştir.

Öğretmen adaylarının mesleği yapmak isteme değişkenine göre çevre duyarlılığı alt boyutunda, yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda ve sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerine göre anlamlılık bulunmuştur. Farkın hangi grup lehine olduğunu tespit etmek amacıyla varyansın homojenliği test edilmiştir. Çevre duyarlılığı alt boyutunda mesleği yapmak isteyen öğretmen adaylarının çevre duyarlılık puanları mesleği yapmada kararsız olan öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Lisansüstü eğitim almak isteme durum değişkenine göre tasarruf alt boyutunda, yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda ve sürdürülebilir tüketim davranış düzeylerine göre anlamlılık bulunmuştur. Lisansüstü eğitim almak isteyen öğretmen adaylarının tasarruf alt boyutu, yeniden kullanılabilirlik alt boyutu ve sürdürülebilir tüketim davranış düzey ortalamaları almak istemeyen öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Veenhoven (2004) sürdürülebilir tüketimin mutlulukla olan ilişkisini araştırdığında şimdiki nesilde büyük bir mutluluğun görülmediğini belirtmiştir. Ancak şimdiki neslin sürdürülebilir tüketim davranışları sayesinde yoksulluğun ve ekolojik felaketlerin önlenmesiyle gelecek nesillerin mutluluğunu arttırabileceğine vurgu yapılırsa mutluluğun artabileceğini belirtmiştir.

Araştırma sonucundan da anlaşılacağı üzere bireylerin çevre bilincine sahip olmamaları ve sürekli tüketime alıştırdığı bu dönemde sürdürülebilir tüketimin anlaşılması ve gerekliliğinin yapılması oldukça güçtür. Bu bağlamda sürdürülebilir eğitim, sürdürülebilir bilinç ve sürdürülebilir tüketici davranışları kazandırılmasında eğitim kurumlarının, ailelerin, işletmelerin ve çevreci toplulukların sorumlulukları artmaktadır. Çevreci topluluklarda ve eğitim kurumlarında bu konu ile ilgili daha fazla seminer ve eğitimler düzenlenebilir. Bu çalışma öğretmen adaylarına uygulanmıştır. Sürdürülebilir tüketim üzerine farkındalığın artması için eğitim fakültelerinde, sosyoloji ve psikoloji gibi insan temelli bilim dallarında benzer çalışmalar artabilir. Sürdürülebilir bilince sahip birey yetiştirmede önemli rol oynayan öğretmenler üzerine de bilinçlendirici ve farkındalığı artırıcı çalışmalar gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Aksu, C. K., Gelibolu, L. (2015). A Research On Determination Of The Attitudes Of University Employees Towards Sustainable Consumption. *The Journal of KAU IIBF*. 6(9). 235-248.
- Aktaş, S.C. & Çiçek, B. (2019). Farklı Kuşaktaki Kadın ve Erkeklerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının İncelenmesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*. 54(4). 1957-1978
- Ateş, H. (2018). Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının ve Bilgi Düzeylerinin Araştırılması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 31(2). 507-531.
- Aydın, A., Bakırcı, H. & Ürey, M. (2012). Serbest Etkinlik Çalışmaları Dersine Yönelik Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(193):214-230.
- Aydın, H. (2016). Çevreci Tüketicilerin Değer Temelli Bölümlendirilmesi: Çevreci Kadın Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt.4. No:2. 105-124.
- Bener, Ö. & Babaoğlu, M. (2008). Sürdürülebilir Tüketim Davranışı ve Çevre Bilinci Oluşturmada Bir Araç Olarak Tüketici Eğitimi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*. 5(1). 1-10.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Hedefi. 2016. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> dan alınmıştır.
- Bulut, Z. A., Kökalan Çımrın, F. & Doğan, O. (2017). Gender, Generation and Sustainable Consumption: Exploring the Behaviour of Consumers from Izmir. Turkey. *International Journal of Consumer Studies*. 41(6). 597-604.
- Demirel, Ö. (2002). *Öğretme Sanatı* (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Doğan, O., Bulut, Z. A., Kökalan Çımrın, F. (2015). Bireylerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının Ölçülmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. Cilt.29. Sayı:4. 659-678.
- Dolan, P. (2002). The Sustainability of Sustainable Consumption. *DIT Dublin Institute of Technology*. s.35.
- Ergen, A. (2014). Maddi Değerler. Gönüllü Sade Yaşam Biçimi. Çevre Bilgisi: Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Açısından Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İstanbul.
- Hansen, U., Schrader. U. (1997). A Modern Model of Consumption for a Sustainable Society. *Journal of Consumer Policy*. Vol.20. No:4. 443-468.
- Hayta, A. B. (2009). Sürdürülebilir Tüketim Davranışının Kazanılmasında Tüketici Eğitiminin Rolü. *Journal of Kirsehir Education Faculty*. 10(3).
- Hertwich, E. (2002). *Life-Cycle Approaches to Sustainable Consumption*. Workshop Proceedings Interim Report. International Institute for Applied Systems Analysis. Laxenburg. Austria
- Hertwich, E. G. (2005). Life Cycle Approaches to Sustainable Consumption: A Critical Review. *Environmental science & technology*, 39(13), 4673-4684.
- Hobson, K. (2002). Competing Discourses of Sustainable Consumption: Does The 'Rationalisation of Lifestyles' Make Sense?. *Environmental politics*, 11(2), 95-120.
- İrge, N. T., Karaduman, İ. (2018). X ve Y Kuşaklarında Gönüllü Sadelik Algısının Tüketici Karar Tarzlarına Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. Cilt.10. Sayı:3. 120-143.
- Jackson, T. (2005). Live Better By Consuming Less?. *Journal of Industrial Ecology*. Sa: 9 (1-2). s. 19-36.
- Kadioğlu Ateş, H. (2015). *Projeye Dayalı Öğrenme Yönteminin Öğrencilerin Sosyal Bilgiler Dersine İlişkin Tutumlarına Ve Görsel Sunu Uygulamalarına Etkisi*. İstanbul: Morpa.
- Karaca, Ş. (2018). Yaşam Tarzının Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 10(3). 403-425.
- Karalar, R. & Kiracı, H. (2010). Bireysel Değerlerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerindeki

- Etkisini Belirlemeye Yönelik Öğretmenler Üzerinde Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 2(2). 79-106.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara.
- MEB, (2018). *Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. İlköğretim fen bilimleri dersi (4. 5. 6. 7 ve 8. Sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Nakıboğlu, A. G. B. (2007). Tüketimin Çevreci Boyutu: Çevreci Tutum ve Davranışlara Göre Pazar Bölümlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16(2). 423-438.
- Oğuz, D., Çakıcı, I. Kavas, S. (2011). Environmental Awareness of Students in Higher Education. *Turkish Journal of Forestry*. Vol.12. No:1. 34-39.
- Özdamar, K. (2002). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi 1 SPSS-Minitab*. Eskişehir: Kaan Kitapevi.
- Özgül, E. (2010). Tüketicilerin Değer Yapıları. Gönüllü Sade Yaşam Tarzı ve Sürdürülebilir Tüketim Üzerindeki Etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 28(2). 117-150.
- Özmehmet, D. E. (2008). Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları. *Journal of Yaşar University*. 3(12). 1853-1876.
- Portney, K. E. (2015). *Sustainability*. The MIT Press.
- Seyfang, G. (2005). Shopping for Sustainability: Can Sustainable Consumption Promote Ecological Citizenship?. *Environmental Politics*. Vol.14. No:2. 290-306.
- Seyfang, G. (2006). Ecological Citizenship And Sustainable Consumption: Examining Local Organic Food Networks. *Journal of rural studies*, 22(4), 383-395.
- Şener, A., & Hazer, O. (2007). Değerlerin Kadınların Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*. 1-16.
- Tabachnick, B.G., Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. (sixth ed.) Pearson. Boston
- Tanner, C., & Wölfling Kast, S. (2003). Promoting Sustainable Consumption: Determinants of Green Purchases By Swiss Consumers. *Psychology & Marketing*, 20(10), 883-902.
- Veenhoven, R. (2004). "Sustainable Consumption and Happiness" Reddy. S. (Ed.). Green consumerism: Approaches and Country Experiences. *The Icfai University Press. Hyderabad. India*. 2008. ISBN 81-314-1390-0 pp. 39-68.
- WCED, (1987). Our Common Future. *World Commission on Environment and Development*. Oxford University Press. Oxford (1987)
- Young, W., Hwang, K., McDonald, S., & Oates, C. J. (2010). Sustainable Consumption: Green Consumer Behaviour When Purchasing Products. *Sustainable development*, 18(1), 20-31.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Eğitim Yaşanan Problemlere İlişkin Emekli Yönetici ve Denetmen Görüşleri*

Dr. Öğr. Üyesi Oksana Manolova Yalçın

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5215-2717>

Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Kayseri – TÜRKİYE

Bilge Kağan Bıkmaz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1846-8950>

TED Eskişehir Koleji, Özel Anadolu Lisesi, Eskişehir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 06.07.2020

Kabul: 03.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Denetim

Eğitim Denetimi

Eğitim Denetiminde Yaşanan Sorunlar

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, “Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyu”nda sözlü bildiri olarak sunulan çalışmadan üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44888>

Öz

Bu araştırmanın temel amacı, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti eğitim denetiminde yaşanan problemleri emekli yönetici ve denetmen görüşleriyle belirlemektir. Araştırma nitel bir araştırma olup fenomenoloji modelindedir. Çalışma grubunu, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak çalışıp emekli olan dört yönetici ve altı denetmen oluşturmaktadır. Veriler standartlaştırılmış, açık uçlu görüşme aracılığıyla toplanmıştır. Görüşmede yer alacak sorular kapsamlı literatür taraması sonucunda ve eğitim yönetimi ve denetimi alanında uzman görüşleri alınarak hazırlanmıştır. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde eğitim denetimi yapısının yetersiz bulunarak, beklenen yararı sağlamamakta, denetimin mevcut haliyle eğitim süreçlerini destekleyici bir niteliğine sahip değil; eğitim denetiminde belirli bir kriterlerden yoksun; var olan uygulamaların şeffaflık ilkesine aykırı bir biçimde paydaşlardan ve araştırmacılardan gizleniyor oluşu denetlenen öğretmen ve yöneticilerde yalnızca kontrol ediliyor algısı uyandırmakta; denetmen yetersizliğinden dolayı denetimler yalnızca aday ve yeni atanmış öğretmenlerle kısıtlı kalmakta; uzun yıllar görev yapmakta olan öğretmenler, bakanlık soruşturmaları dışında gözlem yapıp denetlenememektedir. Dolayısıyla, mevcut uygulamalarla eğitim denetiminden beklenen pozitif etki elde edilememekte ve bunun sonucunda denetim, eğitim-öğretim süreçlerine gereken katkıyı sağlayamamaktadır. Bu çalışmada denetmenler ve yöneticiler ortak olarak eğitim ve denetim sisteminin ivedilikle güncellenerek, denetim sisteminin çoklu denetim yapısına uyarlanması gerektiğini belirtmişler ancak beklenen değişikliklerin olacağına inanmadıkları görüşüne ulaşmıştır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Yalçın, O. M. ve Bıkmaz, B. K. (2020). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Eğitim Yaşanan Problemlere İlişkin Emekli Yönetici ve Denetmen Görüşleri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 87-114.

Perspectives of the Retired Administrators and Supervisors Related to the Existing Problems on Education Supervision in Turkish Republic of Northern Cyprus

Asst. Prof. Dr. Oksana Manolova Yalçın

Erciyes University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Kayseri – TURKEY

Bilge Kağan Bıkmaz

TED Eskisehir College, Private Anatolian High School, Eskisehir – TURKEY

Article History

Submitted: 06.07.2020

Accepted: 03.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Supervision

Educational Supervision

The Problems Encountered

Educational Supervision

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44888>

Abstract

The main purpose of this research is to specify the existing problems on educational supervision in Turkish Republic of Northern Cyprus with views of the retired administrators and supervisors. This is a qualitative research in the phenomenology style. The participants of the research are four retired administrators and six retired supervisors who have worked within the Ministry of Education and Culture in Turkish Republic of Northern Cyprus. Standardized open-ended interview questions was conducted as the data collection tool. The questions asked in the interview have been prepared as a result of comprehensive literature review and views of specialists in educational administration and supervision. Interpretive analysis technique was used in analysis of data obtained in research. According to the research results, the positive effect expected from education supervision has not been obtained due to the present implementations in Turkish Republic of Northern Cyprus and as a result of this supervision cannot provide the necessary contribution to the education-instruction process. In this research supervisors and administrators collectively indicated the necessity of urgent update in education and supervision system and the requirement of to multiple-supervision in the education supervision system. However, the study reached to the conclusion of discredit of supervisors and administrators towards the expected alteration.

GİRİŞ

Eğitim kavramı ve süreci, toplumsal değerlerle birlikte eritilip şekillendirilerek, bireyin topluma kazandırılmasını hedef alan ve bireyde istenilen kazanımların pratiksel olarak davranışlarına ve tümüyle hayatına yansımaları isteyen bir yolda ilerleyerek şekillenmiştir. Bu açıdan eğitim çok yönlü bir işlevsel süreç olarak toplumun beklentilerini karşılama sorumluluğunu da yüklenmiştir. Buna göre, söz konusu sorumluluk, eğitimin kendi örgütsel iç dinamiklerini oluşturacak boyutta bir sistem olmasını, amaç ve hedeflere uygun istenilen kazanımlara haiz bireyler yetiştirmeyi sağlayan bir yapı olmasını gerekli kılmıştır (Manolova, 2011:3).

Çağdaş eğitim sistemleri; bireylerin, yaşadıkları çağa ve topluma uyumlu bir şekilde yaşam sürmelerini ve bireysel ihtiyaçlarını sağlayıp, bireysel farklılıkları gözeterek onların kendilerini gerçekleştirmelerine olanak sağlar. Bireysel farklılıklara önem verilmesi ve bu farklılıkların gözetilmesi çok önemlidir, zira öğrenciler içinde yetişmiş olduğu kültürün yanında bir de kendi kültürlerini okulların içinde yaratırlar ve bu kültürlerin akademik çıktılarının gelişimi ve öğrencilerin seçimlerine ve değerlerine hitap etmekle büyük bir ilgisi vardır. Okulların istek ve önerilerinin raporlarına göre öğrenci başarısını yaratan okul içi faktörlerden daha çok kendilerini yetiştiren kültürün ürünü oluşlarıdır. Sosyal bir eğitim sistemine sahip olan toplumlar; tüm dünyanın kanıksadığı, gerçek ve geleceğe yapılan bir yatırım olarak görülen eğitimin, belirlenen kitle ve kitlelere istenilen nitelikleri kazandırıp; bu işlemi günü birlik planlardan uzak, amaca yönelik, esgüdümlü ve sistematik bir şekilde yaparak bireylerin eğitimini tesadüflere bırakmadan bilimsel ilkeler ışığında yürütürler (Oğuz, 2004, Akt. Deveci, 2011:2; Weis, 1985).

Her örgüt gibi eğitim örgütlerinin de sağlıklı, amaca yönelik ve verimli bir şekilde işleyerek hizmet verebilmesi için belirli norm ve yönetsel kurallara sahip olması gerekir. Eğitim örgütlerinin bir yöneticiye, yönetim yapısına ve kendi iç denetim mekanizmasına haiz bir şekilde organize olarak; geleneksel eğitim sisteminden uzak, çağdaş, bireyin ve toplumun problem çözme becerilerini geliştirerek, bilgiyi pratik yollarla sunup onlara rehberlik etme misyonunu yüklenmiş, idealist kurumlar olarak hizmet etmesi gerekmektedir. Tüm bunların gerçekleşmesi ve devamlılığının sağlanması için örgüt yönetiminin esgüdümlü bir şekilde çalışması gerekmektedir. Eğitimin en önemli kuralı olan bireysel farklılıkları göz önünde bulundurmanın önemi burada da göze çarpmakta; zira yönetimi oluşturan paydaşların farklı kişiler olduğu düşünüldüğünde, amaca ve hizmete giden yolda sapmaların oluşmaması pek olası değildir. Bu duruma istinaden her örgüt gibi eğitim örgütleri de varlığını sürdürebilmek için amaçlarını gerçekleştirmelidir. Eğitim kurumlarının da temel amaçları, bilineceği üzere çağın gereklerine göre eğitim vererek; öğretmen yetkinliklerini üst seviyelere çıkarmak, bireysel farklılıkları gözeterek öğrencileri etkileşime açık bir şekilde yetiştirmek ve çağın yenilik ve gelişimlerini takip etmek şeklinde sıralanabilir.

Her yönetsel faaliyette olduğu gibi, her zaman önem ve hayatiyet atfedilen eğitim faaliyetlerinde de, oto kontrol esas olmakla birlikte eğitim işlerinin düşünce, planlama, örgütlenme, yöneltme ve koordinasyon süreçlerinden itibaren kaynaklık, danışmanlık, rehberlik, koordinatörlük, liderlik ve değerlendiricilik fonksiyonlarıyla denetim hizmetlerinin bütün ağırlığı ile devrede tutması kaçınılmazdır (Pastırmacıoğlu, 2005:).

Denetimin önemi, örgütlerin yapısı, sistem teorisi ve yönetim süreçleri incelendiğinde daha açık görülür. Bir çevre elemanı olan örgüt, amaç ve görevlerini kendisini saran çevre içerisinde gerçekleştirmektedir. Örgüt çevreden birtakım girdiler temin eder ve bu girdileri çalıştırarak işlevsel duruma getiren yine çevredir. Yönetim süreçleri incelendiğinde denetimin; işlevini yerine getiren, örgütün amaçlarına ulaşmasında sadece sonucu değil, süreçlerin her birinin ayrı ayrı incelenmesini gerektiren son derece önemli ve tamamlayıcı bir süreç olduğu görülür (Taymaz, 2015; Eren, 2015).

Etkili ve verimli bir süreç olması için geniş, ve kümülatif inceleme gerektiren denetimin amaca da uygun olabilmesi için kısıtlı kaynaklar olan zaman ve para açısından ekonomik olması gereklidir. Zira denetlenen insan kaynağı ve diğer olası kaynaklar, maddi kaynaklarla desteklenmiş, diğer bir insan kaynağıyla yapılmaktadır ki çözüm odaklı ve amaca yönelik olabilmesi için gerektiği kadar uzun ya da kısa bir süreyle sınırlı tutulmalıdır. Sürecin uzaması, denetmenin ve öğretmenin üzerinde bir baskı oluşturarak, denetmen – öğretmen arasındaki ilişki ve iletişimi bozabilir. Denetim süresi boyunca en önemli hususlardan biri olan denetmen – öğretmen arasındaki uyum, ilişki ve etkili iletişimin, sürecin her safhasında üst düzey sonuç ve verim alınabilmesi için optimum düzeyde tutulması gerekmektedir. Taymaz'a (2015) göre de, denetimin etkili olması, denetmen ve personelin karşılıklı olarak anlaşabilmelerine, aralarında etkili iletişim sağlanmasına, denetimle ilgili hususlarda sürekli etkileşimin olmasına dayanır ve oluşturulan etkili iletişim, yardım edicilik ruhunu ve güveni artırır, paylaşım birleştirme süreci devamlı ve tutarlı olur.

İlgili alan yazında, Türkiye'de (Koşar ve Buran, 2019; Hatipoğlu ve Ordu, 2019; Özten ve Hoşgörür, 2019; Maya ve Yılmaz, 2017; Tonbul ve Baysülen, 2017; Ateş, 2014; Bilge, 2014; Bayraktar, 2014; Aküzüm ve Özmen, 2013; Kılıç, 2013; Ekinci, 2012; Memduhoğlu, 2012; Kurt, 2009; İnal, 2008) ve diğer ülkelerde (Jaffer, 2010; Plowright, 2007; Ehren ve Visscher, 2006) eğitim denetiminde yaşanan problemlere ve denetmen yeterliklerine ilişkin birçok araştırmaya rastlamak mümkündür. Bu araştırmaların ortak bulguları arasında: denetmenlerin görev çeşitliliğinin fazla olmasının her bir görevi gerçekleştirme düzeyini olumsuz etkilediği; denetmenlerin rehberlik, mesleki yardım ve işbaşında yetiştirme görevleri ile ancak değerlendirme ve soruşturma görevlerinden geri kalan zamanda ilgilenebildikleri; denetmenlerin rollerini iyi sergileyemedikleri ve denetim sürecine ilişkin güvensizliklerinin olduğu; okul öncesi eğitim alanına uygun bir denetim anlayışının bulunmadığı; denetmenlerin seçilmesi ve yetiştirilmesi konusunda eksiklikler olduğu ve denetmenlerin mesleki anlamda kendilerini yeterince yenileyemedikleri saptanmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) eğitim denetimine ilişkin çok az sayıda araştırma mevcuttur (Manolova Yalçın ve Ayan, 2020; Davut, 2017, Deveci, 2011). Doğrudan KKTC eğitim denetiminde yaşanan sorunlara ilişkin ise herhangi bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Dolayısıyla, KKTC eğitim denetimi sisteminde yaşanan sorunlara ilişkin emekli denetmen ve yönetici görüşlerinin neler olduğu bu araştırmanın genel amacını oluşturmuştur. Bu genel amaç çerçevesinde cevap aranan alt amaç soruları şunlardır:

1. Denetim kavramsal ve olgusal olarak katılımcılarda ne çağrıştırmıştır?
2. KKTC'de eğitim denetimi hangi kriterlere göre yapılmaktadır ve bu süreçte eğitim kurumlarının paydaşlarının değerlendirilmesinde hangi değişkenler etkili olmaktadır?
3. Denetim süresince kısıtlı bir kaynak olan zaman ne şekilde yönetilmektedir?
4. Okul yöneticilerinin denetim sürecine ve denetmenlere yönelik tutumlarını nasıl değerlendirirsiniz?
5. Okul yöneticilerinin süreç boyunca denetmenlerden mesleki beklentileri nelerdir?
6. KKTC eğitim sisteminde öğretmen ve denetmen sayılarının yeterlik düzeyi hakkında denetmen ve yöneticilerin görüşleri nelerdir?
7. KKTC eğitim sisteminde mesleki denetmen ve branş denetmeni yetiştirilmesi hakkında denetmen ve yöneticilerin görüşleri nelerdir?
8. KKTC'de eğitim denetimi genel olarak eğitim kurumlarına haber verilerek mi yoksa haber verilmeksizin mi gerçekleştiriliyor?
9. Denetimlerin haberli ve habersiz yapılması durumlarının her ikisinin avantaj ve dezavantajlarına ilişkin denetmen ve yönetici görüşleri nelerdir?
10. Denetim sonrasında denetmenler ve yöneticiler birbirlerine dönüt veriyorlar mı? Veriyorlar ise denetmen ve yöneticilerin dönüt verme yöntemleri nelerdir?

11. KKTC eğitim sisteminde en sık karşılaşılan denetim problemlerine ilişkin denetmen ve yöneticilerin görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması ve analizi hakkında kullanılan yöntem ve teknikler açıklanmıştır. KKTC eğitim denetiminde yaşanan problemlere ilişkin emekli denetmen ve yönetici görüşlerini belirlemeye yönelik olarak yapılan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan fenomenoloji modeli kullanılmıştır. Johnson ve Christensen'e (2014: 383) göre fenomenoloji, bir veya daha fazla bireyin bir fenomenle ilgili deneyim ve bilinçlerini betimlemeyi konu almaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu amaçsal örnekleme yöntemi ile belirlenmiş ve benzerlik örnekleme göz önünde bulundurulmuştur. Büyükoztürk ve diğerlerine göre (2011:89), amaçsal örnekleme çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durum ve kişilerin seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır. Böylece çalışma grubunu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan emekli olan dört yönetici ve altı denetmen oluşturmaktadır. Çalışma grubunu oluşturan emekli yönetici ve denetmenlerin cinsiyet, kıdem ve eğitim düzeyi değişkenlerine göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma grubunun değişkenlere göre dağılımı

Katılımcılar	Cinsiyet	Kıdem	Eğitim Düzeyi
D1	Kadın	7 yıl	Lisans
D2	Kadın	7 yıl	Y. Lisans
D3	Kadın	5 yıl	Y.Lisans
D4	Kadın	4 yıl	Doktora
D5	Kadın	7 yıl	Doktora
D6	Kadın	8 yıl	Lisans
Y1	Erkek	20 yıl	Y.Lisans
Y2	Kadın	15 yıl	Y.Lisans
Y3	Erkek	12 yıl	Y.Lisans
Y4	Erkek	15 yıl	Lisans

Tablo 1'e göre araştırmanın çalışma grubunu altı emekli denetmen ve dört emekli okul yöneticisi oluşturmuştur. Denetmen katılımcıların hepsi kadın, yöneticiler arasında ise bir kadın ve üç erkek yer almaktadır. Denetmenlerin kıdemleri 4 -8 yıl arasında, yöneticilerin kıdemleri ise, 12-20 yıl arasındadır. Denetmenlerin ikisi lisans, ikisi yüksek lisans ve ikisi doktora mezunu, yöneticiler ise üçü yüksek lisans ve biri lisans mezunudur. Çalışma grubuna dâhil edilen denetmen ve okul yöneticilerin emekli olmalarının sebebi, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı'na bağlı Milli Eğitim Değerlendirme, Denetleme ve Yönlendirme Kurulu Başkanlığı'nın görev yapmakta olan denetmenler ile görüşme yapılmasına (birçok kez talep edilmesine rağmen) onay vermemesindedir.

Verilerin Toplanması

Emekli denetmen ve yönetici görüşlerine, araştırmacılar tarafından hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formu ile ulaşılmıştır. Bu görüşme türü kapsamında bir ve birkaç açık uçlu soru ifadesi önceden belirlenir ve tüm katılımcılara aynı tarzda yöneltilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011; Büyükoztürk ve diğerleri, 2011; Johnson ve Christensen, 2014). Bu doğrultuda görüşmede yer alacak soruların hazırlanmasında kapsamlı literatür taraması ve uzman görüşlerine başvurularak 11 soruluk görüşme formu geliştirilmiştir. Katılımcı emekli denetmen ve yönetici grubu, verecekleri bilgilerin tamamen bilimsel amaçlı kullanılacağı hususunda bilgilendirilmiştir. Katılımcılardan görüşmeler için randevu alınmış ve ses kayıt tekniği kullanılarak ilgili sorulara cevaplar alınmıştır. Denetmenlerin görüşleri, "D1", "D2", "D3", "D4", "D5" ve "D6" olarak, yöneticilerin görüşleri ise "Y1", "Y2", "Y3" ve "Y4" olarak kodlanmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin geçerliği ve güvenilirliği sağlamak amacıyla veriler, inandırıcılık, aktarılabilirlik, teyit edilebilirlik ve tutarlılık olmak üzere dört süzgeçten geçirilmiştir. İnanırıcılık, araştırmada elde edilen veri ve bulguların inanılır olması ile ilişkilidir (Lincoln ve Guba, 1985, akt. Akt. Pandey ve Patnaik, 2014). Böylece araştırma süresince elde edilen veriler kâğıda dökülmüş ve rapor haline getirildikten sonra emekli denetmen ve yöneticilerle paylaşılmıştır. Emekli denetmen ve yöneticilere rapordaki bilgiler kontrol ettirilmiş ve gerekli gördükleri halde kendi istek ve görüşleri doğrultusunda değiştirebilecekleri belirtilmiştir. Aktarılabilirlik, elde edilen verilerin genellenebilirliği ve diğer bağlamlarda uygulanabilir olması ile ilişkilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011:271). Bu araştırmada, nitel bir çalışma olmasından dolayı genelleme yapmak mümkün olmamakla birlikte, araştırmanın benzer çalışmalara transfer edilebilirliğine dikkat edilmiştir. Teyit edilebilirlik, araştırmada elde edilen tüm sonuçların okuyucuya mantıklı bir biçimde aktarılması ile ilgilidir (Lincoln ve Guba, 1985, akt. Akt. Pandey ve Patnaik, 2014). Araştırmada bulguların tutarlılığının sağlanması açısından emekli denetmen ve yönetici görüşlerinden direk alıntılarla örnekler sunulmuştur.

Verilerin Analizi

Yarı yapılandırılmış görüşme formu ile emekli denetmen ve yöneticilerden toplanan verilerin betimsel analizi ile çözümleme yapılmıştır. Bu analiz türüne göre, elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Katılımcıların görüşlerini yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011:224). Bireysel görüşmeler aracılığıyla elde edilen veriler araştırmacılar tarafından yazıya aktarılmıştır. Ardından katılımcıların belirttiği görüşler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenmiş, zaman zaman katılımcıların görüşlerini yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara yer verilerek neden – sonuç ilişkisi içerisinde çözümlenmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın genel amacı doğrultusunda, emekli denetmen ve okul yöneticisi görüşlerinin tematik özetlenmesi yapılmış ve görüşler gerekli yerlerde doğrudan aktarımlara yer verilerek betimlenmiştir.

Denetimin Kavramsal ve Olgusal Olarak Denetmen ve Yöneticilere Ne Çağıştırdığına İlişkin Bulgular

Araştırmada ilk olarak katılımcılara, eğitimde denetime ilişkin tanımların kendilerinde ne çağıştırdığına ilişkin görüşlerini almak amacıyla, "Denetim; kavramsal ve olgusal olarak size ne çağıştırmaktadır?" sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan tüm katılımcıların "Eğitimde denetimin olmazsa olmazlardan biri ve vazgeçilmez bir unsur olduğu" görüşünü paylaştığı görülmüştür.

Denetmen çalışma grubundan D1 ve D5, denetim denildiğinde olumsuz bir algı ve kaygı yarattığını, ancak denetim sürecinin ana amacının yol göstermek olduğunu belirtirken, D2 denetim sürecini kalite kontrol ve gelişim olarak tanımlamış, D3 ve D4 ise toplam kalite yönetimi için açık sistemlerin bir gerekliliği olduğunu savunmuştur. D6, denetimin başarının temeli olduğunu, denetimsiz olan her şeyin şansa bırakılmış olacağını ve denetimin başarının yegâne yolu olduğunu ifade etmiştir. Denetim algısına ilişkin denetmen söylemlerin bazıları şöyledir:

D1, *"..Denetim demek kişileri kontrol etmek, açık bulmak hata bulmak anlamında değil, tabii ki eksiklikleri saptamak gereklidir ama yol göstermek, yardımcı olmak demektir."*

D4, *"...Öğretmenlerin eğitim sürecini sağlıklı bir şekilde yürüterek plan ve programları etkili bir biçimde kullanarak oluşturması için gerçek manada gerekli bir işlemdir."*

D5, *"...Yarattığı olumsuz algı ve iticiliğine rağmen, bilhassa eğitimde nesillerin doğru ve etkili yetişmesi, eğitim – öğretim süreçlerinin doğru yönlendirilmesi ve gelişimin devamı için olmazsa olmazdır."*

Yönetici çalışma grubundan Y1, denetimi, herhangi bir işin yolunda gidip gitmediğini kontrol etmek ve yolunda gitmesini sağlamak için sistemin önemli bir parçası olarak gördüğünü ve denetimin olmazsa olmaz olduğunu belirtmiş, Y2 denetimi yönetimin ayrılmaz bir parçası, mentörlük ve rehberlik etme süreci olarak tanımlarken aynı zamanda denetimin bir kalite kontrol olduğunu belirtmiş, Y3 denetimin amacı verimliliği artırmak ve süreç boyunca kılavuzluğu hedef alan bir sistem olduğunu ifade etmiştir. Y4, denetimi, yönetim sürecinin en önemli parçası olarak gördüğünü ve bu bağlamda eğitimsel hedeflere ulaşmak için de en büyük araç olduğunu aktarmıştır. Yöneticilerdeki denetim algısına ilişkin söylemlerin bazıları şu şekildedir:

Y2: *"..Denetim, yönetimin en kuvvetli parçasıdır, yönetim süreci içerisinde denetim adına herhangi bir şey yapılmazsa ucu açık bir durum oluşur ve bu belirsizlik de bizleri eğitim – öğretimde sonuca götürmez"*

Y3: *"...Maksadı verimliliği artırmak olan her türlü izleme faaliyetidir diyebiliriz ve bu izleme ve denetleme mutlaka rehberlik yapmayı, yani öğretmene yol göstermeyi de içinde barındırmalıdır."*

Y4: *"...Eğitimin ilerlemesi ve sağlıklı sevk ve idaresi için çok gereklidir. Denetim olmadan eğitimde yaptığımız her uygulama yarım kalmış demektir"*

Bu söylemlerde denetmen ve yöneticilerin fikirleri genel anlamda örtüşmektedir. Denetmen ve yöneticiler, denetimin gerekliliğini gelişimsel açıdan vurgulayarak belirtmiş, denetimin istendik özelliğinin rehberlik yapmak ve verimliliği artırmak olması gerektiğini açıklamışlardır.

Eğitim Denetimi Süreci Kriterlerine ve Bu Süreçte Etkili Olan Değişkenlerle İlgili Denetmen ve Yönetici Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt amacı doğrultusunda katılımcılara, eğitim denetiminde değerlendirme kriterleri ve değerlendirmeye etki eden pozitif ve negatif değişkenlere ilişkin görüşlerini almak amacıyla, "Eğitim denetimi hangi kriterlere göre yapılmaktaydı ve bu süreçte eğitim kurumlarının tüm paydaşlarının değerlendirilmesinde hangi değişkenler etkili oluyordu?" sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan denetmenler denetimlerin, KKTC'de bir yandan eğitim bakanlığının daha önce belirlediği kriterlere göre yapıldığını belirtirlerken, bir yandan da varolan denetim kriterlerinin güncellenmesi gerektiğini vurgulamışlar; yöneticiler ise denetimin gelişim odaklı olmadığından dolayı denetmenlerin de bir kriter gözetmedikleri görüşlerinde birleşmişlerdir. Bunun yanı sıra hem denetmen hem yönetici katılımcılar, KKTC'de denetimdeki eksiklikleri giderme ve daha nitelikli bir eğitim denetimi ile ilgili proje çalışmalarının yapıldığı, fakat siyasi nedenlerle bu çalışmaların yarım kaldığı belirtmişlerdir.

Denetmen çalışma grubundan; D1, D2, D3, D4 ve D5, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı'nın belirlemiş olduğu şablonlara göre denetim yapıldığını, öğretmen ve ders denetimlerinde en çok dikkat edilen kriterler olarak, milli eğitimin öngördüğü planların yapılması ve uygulanması, öğretmenin bilgi-

beceri ve yeterlik düzeyi, etkili sınıf yönetimi tekniklerinin uygulanışı, öğretmenlerin sınıfa hâkimiyeti, bilgiyi aktarış metotları, meslektaşlarıyla ilişkisi, motivasyonu, kılık kıyafeti ve amirleri ile olan ilişkilerine göre değerlendirme yapıldığını belirtmişlerdir. Ayrıca denetmenler, öğretmen denetimi yaparken okul yöneticileriyle ve ilgili öğretmenin zümre başkanıyla öğretmenin durumunun görüldüğünü ve elde edilen bulguların karşılaştırma yapılarak değerlendirildiği bilgisini vermişlerdir. Okul genel denetimlerinde de yine bakanlığın belirlemiş olduğu şablonlara uygun bir şekilde denetim yapıldığını belirterek milli eğitimin öngördüğü eğitim ve öğrenci hedeflerine uygun planların yapılıp yapılmadığının ve bu planların uygulanışının, okulun evraklarının düzeninin, okulun fiziki şartlarının, araç – gereç – materyal gereksinimi ve var olan araç – gereçlerin yöneticiler tarafından kullanılmasının, okuldaki öğrenci sayısı ile müdür yardımcısı sayılarının birbirine orantısının, okulun üniversite sınavı başarısının, rehberlik hizmetlerinin yapılış yeterliği ve rehberlik çerçeve planının uygulanışının, okul aile birliği çalışmalarının, yönetim – öğretmen – öğrenci – veli ilişkisinin yeterliliğinin, öğrenimin dışında yapılan etkinlikler ve Kıbrıs Türk milli değerlerine uygunluğu kriterlerinin değerlendirme aamasında gözetildiğini belirtmişlerdir. D6, Milli Eğitim Değerlendirme, Denetleme ve Yönlendirme Kurulu (MEDDYK) Yasası'nın yürürlüğe konulmasından önce emekli olduğunu belirterek görev yaptığı dönem süresince herhangi bir kriterin olmadığını, denetmenlikten önce öğretmenlik mesleğini yürütüyor olduklarından dolayı mesleki olarak ideal öğretmenin ve eğitimin nasıl olması gerektiğini düşünerek değerlendirme yaptıklarını, uzun yıllar boyunca denetimin resmi bir yasa ve sistem olmaksızın düzensiz ve sistemsiz bir biçimde yürütüldüğünü belirtmiştir.

Denetim kriterlerine ilişkin denetmen görüşlerinin bazıları şu şekildedir:

D1: "...Milli Eğitim Bakanlığı'nda uzmanlarla birlikte üzerinde uzunca çalışılarak bir şablon çıkarılmıştı. Bunlar içinde birçok değişikliği barındıran, öğretmenin hazırlığından tutun ders veriş metotlarına, kılık kıyafetine, ölçme değerlendirme metotlarına ve meslektaşlarıyla ilişkisine veya onlarla çalışma etimine uyuyor oluşuna kadar birçok başlığa ayrılmıştı. Üzerinde o kadar çalışılmasına ve denetim sistemi gerçek manada çağdaş bir yapıya kavuşmak üzere olmasına rağmen sendikaların itirazı ve sonrasında hükümet değişikliği sonucunda bütün çalışmalar yarım kaldı."

D2: "...Açıkçası 2007 yılında köhne ve gelişimden uzak kalmış bir denetim sistemini baştan başa işleyiş ve kriterlerin tamamını değiştirmek ve güncellemek suretiyle geniş çalışmalar yapılmıştı ancak eğitim sistemimizdeki süreksizliğin kurbanı oldu tüm çalışmalar diyebilirim zira şu an eğitim sürecini geliştirmeye yönelik herhangi bir kriterden bahsetmek güç."

D3: "...Kriterler ders öğretmen gözlemi ve okul denetimlerine göre değişebiliyor. Bilhassa öğretmen gözlemi için konuşabilirim. Öğretmen denetiminde öğretmenlerin bilgiyi aktarış ve öğrencilerine yaklaşma şekli ve onlarla ilişkisi çok önemlidir. En büyük gözlemci ve denetmen öğrencilerdir. Ayrıca öğretmenin meslektaşları ve okul yönetimi ile ilişkileri de oldukça önemlidir."

Denetmen çalışma grubunun tamamı bu boyutta, KKTC Eğitim Denetimi Sistemi'nde 2007 yılına kadar denetim kriterleri ve denetim sisteminin bilimsel ve çağdaş yöntemlerle yapılmadığını belirterek, 2007 yılında KKTC Eğitim Denetimi Sistemi'nde bir değişim yaşandığını beyan etmişlerdir. 2007 yılında göreve gelen hükümet ve ilgili hükümetin Milli Eğitim Bakanı'nun eskiyen denetim sistemini tamamen değiştirmek suretiyle Avrupa Birliği (AB) yardım ve hibe fonlarının desteği ve AB projeleriyle birlikte yeni projeler başlatarak, denetmen ve başdenetmenlerin, yurtdışındaki eğitim sistemleri ve eğitim denetimi yapılarını, işleyiş ve uygulanışlarını gözlemlemek, bu konular hakkında gerekli eğitimi alarak kümülatif bir proje haline getirip KKTC'de uygulamak üzere İngiltere, İskoçya, Galler, Finlandiya, Avustralya ülkelerine gönderildiğini belirtmişlerdir. İngiltere'deki "Her Majesty's Inspectors" (Majestelerinin Mufettişleri - HMI) ve "Office for Standarts in Education" (OFSTED - Eğitimde Standartlar Dairesi)'nin uyguladığı çağdaş ve gelişim odaklı sistemler KKTC eğitim sistemine

bu süreçte entegre edilmeye çalışılmıştır.

Yönetici çalışma grubundan Y1, Y3, Y4 denetmenlerin sık bir şekilde okullardaki mufredata ve bakanlığın kendilerine göndermiş olduğu programa uygun program yapılıp yapılmadığını ve aday öğretmenlerin gözlemlerinin dışında denetmenlerin herhangi bir kriter gözettilerini düşünmediklerini ve 2007'den 2010'a kadar olan dönemde kısa süre zarfında yapılan denetim projelerinin etkili olduğunu ve süreklilik arz ettiğini, ancak 2010 yılından sonra hükümet değişikliği sonucunda eski sisteme geri döndüğünü belirttiler. Y2, yalnızca aday öğretmen gözlemi ve denetimi dışında herhangi bir öğretmen denetimi veya genel denetim için müdür olarak görev yaptığı dönem boyunca denetlenmediğini belirtti. Ayrıca Y3, yalnızca programın denetlendiğini ve programları ana çıktılarına etki etmeyecek boyutta öğrenciye yönelik düzenlediklerinde denetmenler tarafından uyarıldıklarını da ekledi. Yöneticilerin tamamı bu boyutta denetmenlerin denetimlerinin yetersiz olduğunu belirterek bu eksikliği, yöneticilerin de denetim özelliği ve yetkisi olduğunu belirterek iç denetimle çözdüklerini ve inisiyatif aldıklarını belirtmişlerdir. Denetim kriterlerine ilişkin yönetici görüşlerinin bazıları şu şekildedir:

Y1: "...Eğitim sürecinin iyiye evrilmesini sağlamak adına bütün paydaşlar denetimden var olan böyle bir problemimizin yanında değerlendirme yapılan kriterler sır gibi saklanıyor. Bu konuda şeffaf olunması gerekiyor."

Y3: "...Ben bu mevcut eğitim sisteminde aday öğretmenlerin asalet tasdiki ve yıllık programlarımızın incelenmesi dışında bir kriter gözettilerini düşünmüyorum, yani bu denetim anlayışı gelişim odaklı yapılmıyor. Dolayısıyla ne kriter gözettilerini tam anlamıyla bilemediğim gibi gözettilerini değışkenleri de bilmem mümkün değil."

Bu başlık altında denetmenler genel olarak kriterlerin yetersiz olduğunu, sadece klasik tekniklerle gözlem ve denetim yapıldığını belirtmiş, yönetici grubu ise bir kriterin varlığına inanmadığını ve var olan kriterlerin şeffaflık ilkesine uygun bir biçimde paylaşılmadığını belirtmişlerdir.

Denetim Sürecinde Zaman Yönetimiyle İlgili Yönetici ve Denetmen Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt amacı doğrultusunda katılımcılara kısıtlı bir kaynak olan zamanı nasıl yönettiklerini öğrenmek amacıyla "Denetim sürecinde kısıtlı bir kaynak olan zaman ne şekilde yönetilmektedir?" sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan denetmen grubunun cevapları ortak ve benzer olarak; denetim öncesi gidilecek okul ve gözlem yapılacak okul ile ilgili düzenli bir şekilde plan yaptıkları ve esgüdümlü çalıştıklarına ilişkin bilgileri içermektedir. Yönetici grubunun cevapları ise, zaman sürecinin daha çok denetim sürecinin gidişatına ve denetmenlerin istek ve taleplerine göre yönlendirildiği şeklindedir.

Denetmen çalışma grubu; denetim öncesinde denetiminde bulunulacak okul veya gözlem yapılacak öğretmen ile ilgili planın şart olduğunu belirtmiş, ve bu bağlamda D1, D3, D4 ve D5 genel olarak etkili zaman yönetimi ve tasarrufu adına farklı bölgelerde yaşayan eğitim denetmenlerine, yolda kaybedecekleri süre hesaba alınarak öncelikle kendi bölgelerindeki okul ve eğitim kurumlarına gitme görevinin tevdi edildiğini belirtmiş, öğretmen denetiminde önceliğin aday öğretmenlere ve genç öğretmenlere verildiğini söyleyerek, onların mesleki gelişimine katkı sağlamak ve mesleki olgunluğa ulaşmaları amacıyla ve aynı zamanda sorumlu olunan öğretmen sayısına nazaran denetmen sayısının yetersizliğinde böyle bir uygulama yapıldığını eklemişlerdir. D6, coğrafyanın geniş olduğu ve denetmen sayılarının tam kapasitede olmadığı için günlük, haftalık, aylık hatta yıllık planlar yaptığını ve eski adıyla Teftiş Dairesi'nin kendileri adına böyle bir planlama ve yönlendirmede bulunmadığını

belirterek, kendilerine yalnızca plan yapmalarının telkin edildiğini ve bu planlarda öncelikle uzak bölgelerdeki okulların tercih edildiğini belirterek bu yöntemle hem zaman kazanmayı hem de kendilerini geri plana atılmış hisseden okullara destek olup bakanlıkla kopuk olan iletişimlerini tekrar tesis etmeyi amaçlamış olduklarını belirtmiştir. Denetim süreci boyunca zaman yönetimine ilişkin denetmen söylemlerinin bazıları şu şekildedir:

D1: "...Öğretmenle esgüdümlü çalışarak ve karşılıklı görüş ve dönüş alışverişinde bulunarak ve bu dönüşler vasıtasıyla öğretmene görevler vererek hem sürecin etkili bir şekilde yürütülmesini hem de zaman kazanılmasını sağlıyordum. Bize zaman kaybettiren en büyük problemimiz okullarımızın günlük bir coğrafyaya günlük bir coğrafyaya yayılması ve merkezden uzak okullara gidişimizde ulaşım sıkıntıları çekmemizdi. Tabi yine bu okullara her zaman gidemeyeceğimiz için daha titiz davranıyor, önceden sıkı planlar yapıyor ve herkesle eşit bir şekilde ilgilenmeye çalışıyordum."

D2: "...Plan yaparak eksik olan kadromuzun da zaman konusunda bizlere handikap teşkil etmesinin önüne geçmeye çalışıyorduk, sonuçta sayımız az ancak sorumlu olduğumuz öğretmen sayısı oldukça fazlaydı ve ihtiyaca yönelik olarak yeni atanmış ve aday öğretmenlere bu konuda öncelik taniyorduk."

D4: "...Normal şartlar altında zaman problemimiz yok, ancak denetmen sayısındaki yetersizlik zamanı normalden daha değerli ve problemleri bir hale getiriyor. Denetimleri zamana yaymak bizim inisiyatifimizdeydi, ancak kadro eksigi çok olunca her bölge ve okula ulaşmamız güçleşiyordu, plan ve programlarımızı iyi yapmamız gerekiyordu."

Yöneticilerin tamamı bir yandan denetim sürecinde etkili zaman yönetimi için denetmenlerle esgüdümlü çalıştıklarını ifade ederken, diğer yandan Y1, Y2, Y3, Y4, denetmenlerin bir zaman yönetimi yaptıklarını düşünmedikleri söylemlerinde bulundular. Ayrıca, KKTC'deki eğitim denetiminde zaman yönetimi konusunda büyük eksikliklerin olduğunu belirterek, öğretim yılı başlarında yalnızca yıllık program ve planların denetlendiğini ve o dönemin de okulun en yoğun dönemleri olduğundan denetimin ve denetmenlerin kendilerine ekstra bir zaman kaybı yarattıklarını ifade ettiler. Denetim sürecinde zaman yönetimine ilişkin yönetici görüşlerinin bazıları şu şekildedir:

Y1: "...Denetim uzaktan ya da telefon yoluyla olacak bir işlem değildir. Bizzat yerinde inceleyip gözlemek gerekir. Bizim ülkemizde birçok aksaklık vardır. Denetmenler sayı olarak yetersizdir ve denetmenlerin bağlı olduğu kurum alt yapı olarak yetersizdir. Denetmenler farklı farklı bölgelere giderken sayı eksikliğinden ve ulaşım problemlerinden dolayı denetimleri etkili gerçekleştiremiyorlar. Ben denetmenlerin zaman yönetimi olduğunu düşünmüyorum ve buna sebep olarak da bakanlığın kadro ve tahsis edilen imkânlardaki iyileştirici çalışmalarının olmayışına bağlıyorum."

Y2: "...Şu an uygulanan zaman yönetimi bana göre tamamen plansız ve sistemsiz olarak ilerlemektedir. Bu zamanın efektif kullanılmayışıyla da ilgilidir. Bir zaman yönetiminden bahsetmek mümkün değil çünkü denetimler adet yerini bulsun diye yapılıyor."

Y3: "...Denetim süreci boyunca zaman yönetimi tamamen denetmenlerin istek ve arzularına bağlı olarak değişir. Ben belirli bir zaman yönetimi anlayışları olduğunu da düşünmüyorum. Yani örnek vermek gerekirse okulların en yoğun dönemi olan eğitim – öğretim yılı başlarında programlarımızı incelemek üzere geldiklerinde bizlere yalnızca zaman kaybına neden oluyorlar."

Çalışma grubundaki denetmenler zaman yönetimi konusunda bakanlığın sağladığı imkânların yetersizliği ve denetmen sayısının azlığından kaynaklanan sebeplerden dolayı zaman yönetimi konusunda zorlandıklarını belirterek bu sorunu kapsamlı planlar yaparak aşmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Yönetici grubu ise denetmenlerin sayıca az olusundan dolayı denetimin amacına uygun yapılmadığını ve dolayısıyla bir zaman yönetimi olgusu ve anlayışından söz etmenin mümkün olmadığını aktarmışlardır.

Okul Yöneticilerinin Denetim Sürecine ve Denetmenlere Yönelik Tutumlarıyla İlgili Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt amacı doğrultusunda, okul yöneticilerinin denetmenlere yönelik tutumlarını öğrenmek amacıyla katılımcılara, "Okul yöneticilerinin denetim sürecine ve denetmenlere yönelik tutumlarını nasıl değerlendirirsiniz?" sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan hem denetmen grubu hem yönetici grubu, genel olarak, denetim sürecine ve denetmenlere yönelik tutumlarının olumlu olduğunu belirtmekle birlikte, bazen yöneticilerin denetmenler üzerinde bir korku ve baskı unsuru olarak gösterildiği belirtilmiştir. Okul yöneticilerinin denetim sürecine ve denetmelere yönelik tutumlarına ilişkin denetmen söylemlerinden bazıları şu şekildedir:

D1: "...Her zaman saygı ve sevgi ile karşılandık okullarda. Çünkü hangi işi yaparsanız yapın öncelikle karşınızdaki kişiye saygı göstereceksiniz zira bunlar karşılıklı değerlerdir. Bunların dışında müdürler bizleri kendilerinin anlamadığı öğretmenlere yönelik kullandığı gibi eksiklerini gidermemiz gereken öğretmenlere yönelik de belirli yönlendirmeler yaparlar. Bu alanda belirli bir tecrübeye sahipseniz iyi ve kötü niyetli yönlendirmeleri birbirinden ayırabilirsiniz. Aksi durumda kötü niyetli yöneticiler sizi bir korku unsuru olarak kullanmak isterler."

D2: "...Okul yöneticilerinin her zaman bizlere karşı tutumları olumluydu hatta çoğunluk denetmenlerin sürekli gelerek eğitimi ve gelişen süreci devamlı olarak takip etmemizi isterdi. Denetime direnç gösteren herhangi bir okul müdürüyle daha önce karşılaşmadım. Yalnızca bazı müdürler öğretmenlere karşı denetmenleri ve denetimi bir koz olarak göyerek bizleri de onlara karşı kullanmaya çalışıyorlardı."

D3: "...Tutumlar bireylerin karakterlerine bağlı olarak değişebiliyor karşılıklı uyum içerisinde olmak gerekiyor zira hepimiz sistemin gelişimi için çalışıyoruz bu yüzden ben her zaman karşılıklı çalışmaya özen gösterdiğimi söyleyebilirim."

D4: "...Bizim görevimiz bakanlığın öngördüğü eğitim programlarının tatbik edilip edilmediğine ve bu doğrultuda gereken şekilde çalışmaların yapılıp yapılmadığına bakarız. Dolayısıyla müdürler bizim okullara gidişimizden hep memnundur bu sayede öğretmenlere yönelik sorunları ve sorumlulukları bizimle de paylaşmış olurlar."

Yönetici çalışma grubunun tamamı, denetmenlerin belirttiği görüşlere paralel olarak hem denetim sürecine hem denetmenlere yönelik tutumlarının olumlu olduğunu ifade ettiler. Ayrıca yöneticiler denetmenlerle eşgüdüm içerisinde çalışmaya özen gösterdiklerini belirtmişlerdir. Okul yöneticilerinin denetim süreci boyunca denetmelere olan tutumlarına ilişkin söylemlerinin bazıları şu şekildedir:

Y1: "...Denetim sürecinde birlikte çalışmak gerekir ve sizin denetmene olumsuz yaklaşmanız yalnızca denetim sürecini değil eğitim sürecini de etkiler. Dolayısıyla denetmenlere yönelik tavrımız her zaman olumluydu."

Y2: "...Denetmene tavır ve tutumlarımız olumlu olmak zorundadır. Çünkü denetmenden meslek itibarıyla öğretmenlere mentörlük etmesini beklersiniz ve bunun için de bu şekilde davranmanız gerekir. Denetmene direnç göstermek ya da tavır takınmak uygun değildir. Bu amacı bozar. Açıkçası biz her zaman okulumuza denetmen gelsin ve birlikte çalışma yapalım, öğretmenlerimize yol göstereyin diye istedik."

Y3: "...Denetmenlere her zaman yardımcı olmaya çalışırız. Biz sorunlarımızı aktarırız ve onlar da bizden beklentilerini aktarırlar ve bu ilişki de hep bu şekilde olmalıdır."

Çalışma grubundaki yönetici ve denetmenler, denetim süreci boyunca yöneticilerin denetmenlere olumlu tavır ve tutumlarla yaklaşıklarını belirttiler. Ayrıca bu olumlu yönetici-denetmen

ilişkisinin hem eğitim sürecini hem de eğitim denetiminin hedeflere ulaşmasını da olumlu etkileyeceğine inandıklarını, aksi durumların gerilime yol açarak denetim sürecini olumsuz etkileyeceğini vurgulamışlar.

Okul Yöneticilerinin Denetim Sürecinde Denetmenlere Yönelik Mesleki Beklentileriyle İlgili Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt amacı doğrultusunda katılımcılara, yöneticilerin denetmenlere yönelik mesleki beklentilerinin neler olduğunu öğrenmek amacıyla “Okul yöneticilerinin denetim süreci boyunca denetmenlerden mesleki beklentileri nelerdir?” sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılan denetmenler, genel olarak okul yöneticilerinin bakanlıkla kopuk olan iletişimi denetmenler aracılığıyla gerçekleştirmeye çalıştıklarını ve mesleki olarak da yöneticilerin kendileriyle işbirliği yapmalarını beklediklerini dile getirmişlerdir. Yöneticiler de, denetmenlerin görüşlerini destekler nitelikte olup, bakanlığa kendilerini duyurabilmek için denetmenleri aracı olarak gördüklerini ve mesleki olarak kendilerinden öğretmenlere rehberlik etmelerini beklediklerini ifade etmişlerdir.

Ayrıca denetmenlerin de tamamı yöneticilerin kendilerinden denetlenen öğretmene mesleki olarak rehberlik yapma ve yol göstermelerini istediklerini belirtirken, bilhassa aday öğretmenlerin asalet tasdiki yapılacağında yol göstermenin bizzat o alanda yetkin, alana hâkim bir branş denetmeni vasıtasıyla yapılması gerektiğini beklediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, tükenmişlik yaşayan uzun süre görev yapan öğretmenlere de mesleki destek ve rehberlik yapmalarını beklediklerini ifade etmişlerdir. Yöneticilerin denetmenlere yönelik mesleki beklentilerine ilişkin denetmen söylemlerinin bazıları şu şekildedir:

D1: “...Okul müdürleri denetimler sırasında bilhassa genç öğretmenler ya da eksiklerini bizzat gördükleri öğretmenlere rehberlik yapmamızı, onlara yol göstermemizi bekler, bizden talep ederler ve denetim süreci boyunca şeffaf bir şekilde işbirliği yapmayı beklemekteydi.”

D3: “...Benim birlikte çalıştığım müdürlerin çoğu işbirliğine açık insanlardı ve genel itibarıyla denetmenlerden süreç boyunca işbirliği ve tabii ki öğretmenlere öğretimsel açıdan gelişmeleri için rehberlik yapmamızı beklerdi.”

D5: “...Müdürler bizden ilk olara öğretmenlere destek olarak onlara tecrübelerimizi aktarmamızı bekliyordu. Ayrıca müdürlerin birçoğu denetim maksadıyla okullarına sık sık gelmemiz beklentisindeydi.”

Yöneticiler de, denetmenlerin görüşlerinde olduğu gibi, denetmenlerden öğretmenlere rehberlik yapmalarını, onlara yol göstermelerini ve eksik kalan yanlarını kendilerine belirterek tamamlama konusunda yardımcı olmalarını ve yalnızca aday öğretmenlere değil tükenmişlik yaşayan uzun süre görev yapan öğretmenlere de mesleki destek ve rehberlik yapmalarını beklediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca yöneticilerin hemfikir olduğu bir diğer görüş ise, gerek aktif görev yapan öğretmenlerin gerekse aday öğretmenlerin denetlenmesinde ve asalet tasdikinde, denetlenen öğretmenin branşına uygun denetmenlerin denetim vazifesini yerine getirmesini bekledikleri yönünde olmuştur. Y3 ise, bu durumdan farklı olarak çok özel yetenek gerektiren spesifik alanlar dışında bir denetmenin kendi alanı olmayan bir branştan öğretmeni denetlemesinde bir sakınca olmadığını belirtirken burada önemli olanın gerekli pedagojik teknikleri bilmesi olduğunu ve bu tekniklerin de etkili sınıf yönetimi ve etkili bilgi aktarımı olduğunu belirterek bu yöntemle denetmenlerin de farklı alanları denetleyebilmek adına o konuda gerekli araştırmalar ve çalışmalar yapacağı için birçok alanı denetleyebilmek açısından daha etkili ve yetkin bir konuma geleceğini açıklamıştır. Y3, diğer yöneticilerden farklı olarak denetmenlerden yöneticilerin işlerini kolaylaştırmadıklarını ve denetmenlerin statukolara sıkı sıkıya bağlı oluşlarını eleştirerek kendilerini de statuko ve kurallara bağlı kalarak onlara uyma konusunda zorladıklarını belirtmiş, ve en çok haftalık – aylık – yıllık ders

programlarında kendilerine bu güçlüğü çıkarttıklarını ve eğitim – öğretim süreci boyunca inisiyatif almalarına karşı çıkararak denetmenlerin belirttiklerine bağlı kalmalarını istediklerini belirtmiştir. Y3, bu konuda denetmenlerden ve bakanlıktan, okullar için ihtiyaçlarına uygun bir şekilde esnek bir eğitim programı hazırlama şansını tanınmasını beklediğini ifade etmiştir. Yöneticilerin denetmenlere yönelik mesleki beklentilerine ilişkin yönetici söylemlerinden bazıları şu şekildedir:

Y1: *“...Okul müdürleri denetmenlerden açıklık, şeffaflık ve iş birliği ister. Ayrıca okul müdürü, denetmenlerin okulu sıkça ziyaret etmesini okulun ve öğretmenlerin gelişimini takip etmesini ve onlara gerektiğinde yol göstermesini bekler.”*

Y2: *“...Ben kendi açımdan söyleyecek olursam okuluma sıkça gelerek öğretmenlerime rehberlik yapmalarını beklemekteydim yani onlardan bir çok beklentim var ancak yegânesi bu diyebilirim.”*

Çalışma grubundaki denetmen ve yöneticiler, yöneticilerin denetmenlerden denetim süreci boyunca işbirliğinde bulunmayı, öğretmenlere rehberlik edip yol göstermelerini beklediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca yönetici grubu bunlara ek olarak denetmenlerin okullarını sık sık ziyaret etmesini ve öğretmenlerin gelişim ve ilerlemelerini gözlemlemesini beklemektedir.

KKTC Eğitim Sisteminde Öğretmen ve Denetmen Sayılarının Yeterliği ile İlgili Denetmen ve Yönetici Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın altıncı alt amacı doğrultusunda katılımcılara, KKTC MEKB bünyesinde görev yapan öğretmen ve denetmen sayılarının yeterliliğini öğrenmek amacıyla “KKTC Eğitim Sistemi’nde öğretmen ve denetmen sayılarının yeterliği hakkında düşünceleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Tüm katılımcılar öğretmen sayılarının yeterli, denetmen sayılarının ise okul ve öğretmen sayılarına göre yetersiz olduğunu belirtmişlerdir

Denetmen grubunun tamamı denetmen sayılarının yetersiz olduğunu belirterek görev yaptıkları dönemde de sayının yetersiz olduğunu, ancak MEDDYK bünyesinde görev yapan meslektaşlarından edindikleri bilgilere göre denetmen sayılarındaki yetersizliğin devam ettiğini belirtmişlerdir. Denetmenlerin hepsi 2007 – 2010 yılları arasında yapılması planlanan ve üzerinde çalışılan eğitim denetimi sistemindeki değişimlerin gerçekten önem arz etmesine rağmen hükümet değişikliğiyle rafa kaldırılmasının ardından denetmenlikten istifaların ve emekliye ayrılmaların yaşandığını belirtmişlerdir. Bu istifa ve emeliliğe ayrılma kararlarını, o dönemde işbaşına gelen yeni hükümetin kendilerini bir önceki hükümetin destekçileri olarak düşünmesi ve istenmeyen adam ilan edilmelerinden dolayı aldıklarını belirtmişlerdir. Denetmen grubundan D1, D2 ve D3, D5, D6 ayrıca denetmen sayılarının yetersiz oluşunda MEKB’nin denetmenlerin özlük haklarını cazip hale getirmeyişinden ve denetmen olabilme şartlarından dolayı (denetmenlerin öğretmenlere göre çalışma saatlerinin daha fazla olduğu, maddi ve statü olarak da bir artı sağlamadığı) öğretmenler tarafından tercih edilmediğini belirtmişlerdir. Denetmenlerin tamamı öğretmen sayılarının yeterli olduğunu ancak, kadrolamaların düzenli olmadığını belirtmişlerdir. Bazı brans, öğretmenlerinin bazı okullarda yeterli sayının üzerinde olduğunu, bazı okullarda ise oldukça yetersiz olmasına rağmen öğretmenlerin coğrafi konum olarak uzak olmayan diğer okula görevlendirilemediğini, sebebinin KKTC’de sendikal hakların güçlü olmasından dolayı öğretmenlerin yakın da olsa bir diğer okula gitmemek için sık sık sendikal haklarına başvurmasından dolayı aksaklık yaşandığını belirtmişlerdir. Öğretmen ve denetmen sayılarının yeterliğine ilişkin denetmen söylemlerinden bazıları şu şekildedir:

D1: *“...Tamamen kötü açıkçası hiçbir standarda uymayan çok çok yetersiz denetmen her açıdan yetersiz, yani nitelik ve liyakat yönünden de sayı yönünden de yetersizlik söz konusu.”*

D3: *“...Öğretmen sayısını yeterli görüyorum ancak, öğretmen sayıları ile ilgili denetmen sayılarına göre çok oransız olduğunu söyleyebilirim. Denetleme Kurulu’nun bünyesindeki denetmen sayısı asla*

KKTC'deki tüm okulları ve o okullardaki öğretmenleri denetlemeye muktedir değildir ve bunun sebebi de denetmenlerin sayısının vahim bir boyutta olmasıdır."

D6: "...Öğretmen sayısı önceden belirli bir süre boyunca yetersizdi ancak şu an baktığımızda öğretmen sayılarında bir doygunluk var ve bu öğretmenlerin kadrolama ve atamaları etkili olarak yapılmıyor. Denetmen sayısı ise bu doygun öğretmen mevcuduna oranla oldukça yetersizdir. Düşününün onlarca öğretmenimiz var, bu öğretmenler bizim gelecek nesillerimizi yetiştiriyor ama biz denetmen yetersizliğinden ya da yokluğundan, bu öğretmenler o nesli doğru yetiştiriyor mu ya da ne kadar doğru yetiştiriyor bilemediğimiz gibi bundan kaynaklı olarak yanlış giden bir şeyler şayet varsa düzeltermiyoruz."

Yönetici grubunun tamamı denetmen sayısının ihtiyaçları karşılayamayacak kadar yetersiz olduğunu belirtmişler ve denetmen sayısının azlığından dolayı denetmenlerin yalnızca aday öğretmenlerin asaletlerini tasdik etme ve sene başı eğitim – öğretim programlarını inceleme görevlerini yaptıklarını, diğer öğretmenlerin ve kurumun denetiminin ise yapılmadığını belirtmişlerdir. Denetmenlerin görüşlerine paralel olarak yöneticiler, öğretmen sayısının yeterli hatta bazı bölgelerde ve okullarda fazla olmasına rağmen eksik olan branşların geçici görevlendirmeye ya da yarı zamanlı bir şekilde ihtiyacı olan okula gönderilme konusunda zorluk yaşandığını, öğretmenlerin bu konuda sıkça sendikaları öne sürerek sendikal haklarına başvurduğunu, sonuç olarak sendikaların ve öğretmenin uzlaşmaz tutumlarından dolayı eğitim – öğretim hizmetlerinin bazı bölge ve okullarda aksadığını belirterek öğretmen sayılarının verimli bir şekilde kullanılmadığını aktarmışlardır.

Öğretmen ve denetmen sayılarının yeterliğine ilişkin yönetici söylemlerinden bazıları şu şekildedir:

Y1: "...Denetmen sayılarımız oldukça yetersizdir. Yetersizlik sadece sayı olarak değil nitelik olarak da kendini göstermektedir. Ortaöğretim kurumlarımızdan örnek verecek olursak, bu okullar gerek öğretmen gerek öğrenci sayısı olarak kalabalık okullardır ve farklı farklı branşları barındıran bu okullarda her branş ayrı ayrı denetleyerek, bu branşların gözleminde bulunacak yeterli branş denetmeni ya da o alanda uzman, kendini yetiştirmiş kişi sayısı da çok azdır."

Y2: "...Denetmen kadroları normal şartlar altında altmış kişiden oluşur ama bu gerekli kadro sayısına rağmen çok komik ve vahim bir sayıdadır denetmen sayıları. Bakanlık bunu bizlerden çok iyi bilmesine rağmen bu konuda hiçbir çalışma yapmıyor. Demek ki bakanlık eksiklikleri gidererek, eğitimin ileriye gitmesini istemiyor."

Çalışma grubundaki denetmen ve yöneticiler, denetmen sayılarının KKTC MEKB'ye bağlı eğitim – öğretim kurumlarına oranla oldukça yetersiz olduğunu belirterek denetmen kadrolarının hâlihazırdaki okulların denetimi için yetmediğini aktarmışlardır. Ayrıca çalışma grubunun tamamı öğretmen sayılarının ihtiyacı karşılayacak sayıda olduğunu ancak, ihtiyaca yönelik etkili kadrolamalar yapılmayarak bazı okullarda belirli branşlarda boşluk, bazı okullarda da gereksiz bir fazlalık meydana geldiğini belirterek etkili kadrolamaların yapılmadığını da aktarmışlardır.

KKTC Eğitim Sisteminde Mesleki ve Branş Denetmeni Yetiştirilmesi ile İlgili Yönetici ve Denetmen Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın yedinci alt amacı doğrultusunda katılımcılara, denetim sistemi içerisinde, mesleki ve branş denetmeni yetiştirilmesine ve buna yönelik çalışmalara ilişkin görüşlerini almak amacıyla "KKTC eğitim sisteminde mesleki ve branş denetmeni yetiştirilmesi hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların çoğu, branş denetmeni ve teknik okullar için mesleki denetmen yetiştirilmesinin elzem olduğunu, denetmen sayılarına bağlı olarak branş denetmenlerinin de oldukça yetersiz olduğunu ve MEKB'nin şu an için bu soruna yönelik etkili bir çalışması olmadığını ve

olacağını da düşünmediklerini belirtmişlerdir.

Denetmen grubu öncelikle, MEKB içerisinde özellikle eğitim denetmeni yetiştiren bir kurum olmadığı gibi brans denetmenlerini yetiştirecek bir kurum da olmadığını, bunun bakanlığın branşlarda kadro veya münhal açmasıyla gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Denetmen grubunun tamamı, brans denetmenlerinin çok önemli ve ihtiyaç dahilinde olduğunu ileri sürmüştür. Bir brans, öğretmeninin alanda uzmanlaşmış, ve o alanın öğretmeninden daha fazla bilgi sahibi olan bir denetmen tarafından gözleme tabii tutulması gerektiğini ve aynı şekilde bir aday öğretmenin asalet tasdiki, alan dışı bir denetmenin gözlemi ve onayı ile değil, ilgili alanın denetmeni tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini ve bunun için de brans denetmeni ve keza mesleki – teknik okullar için alan denetmeni yetiştirilmesinin hayati önem taşıdığını vurgulamışlardır. Mesleki ve brans denetmeni yetiştirilmesine ilişkin denetmen söylemlerinden bazıları şu şekildedir:

D1: *“...Denetmen sayısı çok yetersiz, bakanlık da bu yetersizliğe yönelik bir çalışma yapmadığı gibi brans denetmenliği gibi önemli bir kadroya ilişkin de bir çalışma söz konusu değil. Deneyimlerime dayanarak brans denetmenlerinin ne kadar önemli olduğunu söyleyebilirim ve buna çok ihtiyaç olmasına rağmen brans denetmeni yetiştirmeye ya da kadrolamaya yönelik her hangi bir çalışma yok.”*

D4: *“...Bir branşta, bir zümreyi o alanda uzman olmayan bir denetmen yalnızca belirli derecede yani belli bir noktaya denetleyebilir ve o branştaki öğretmene keza belli bir noktaya kadar rehberlik edebilir. Brans denetmenleri bunun için oldukça gereklidir.”*

Yönetici grubundan Y1, Y2 ve Y4, brans derslerinin ve öğretmenlerinin ilgili alana hakim kişiler tarafından denetlenmesinin çok önemli olduğunu ayrıca mesleki – teknik okullarda çok sayıda bölüm ve farklı alanlar olduğu ve ülke ekonomisi için ara elemanın çok önemli olduğu ve bunun için mesleki – teknik eğitimin kalitesinin düşmemesi için mesleki branşlar için de denetmenlerin eksik bırakılmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Y3, bir alandaki öğretmeni o alandaki denetmenin gözlemlemesi ve denetlemesinin elbette faydalı olacağını ancak, denetimin ve sürecin özü etkili bilgi aktarım ve sınıf yönetimi teknikleri bilindiğinde bireysel farklılıkların etkili gözetilmesini bilen bir denetmen için sorun olmayacağını ve bu şekilde alan dışı bir denetmenin gözlem yapmasının da yönlendirme ve kalite standartları açısından sorun teşkil etmeyerek bir farklılık yaratmayacağını belirtmiştir. Mesleki ve brans denetmeni yetiştirilmesine ilişkin yönetici görüşlerinden Y1’in söylemi şu şekildedir:

Y1: *“...Mufettişler ya da denetmenler, denetledikleri işi uzun yıllar boyunca bilfiil sınıflarda, laboratuvarlarda, atölyelerde yapan kişilerden oluşur. Ayrı bir denetmen yetiştirme mekanizması ya da kurum yoktur. Yani eğitim sistemimizdeki ilgili alanlardaki eksiklik, yeterlik ve geliştirilmesi gereken yönleri en iyi bilecek olan brans denetmenleri çok önemlidir. Bu konuda şu anda belirli bir çalışma yok ama önem verilmesi gereken bir husus olduğunu söyleyebilirim.”*

Çalışma grubundan denetmen ve yöneticiler, denetmen sayılarının yetersizliğine paralel olarak brans denetmenlerinin de sayılarının yetersiz olduğunu belirterek brans denetmenlerinin önemine vurgu yapmış, ancak bu konuda da bakanlığın bir çalışma yapmadığını dile getirmişlerdir.

Eğitim Kurumlarında Yapılan Denetimin Haber Verilerek mi Yoksa Haber Verilmeden mi Yapıldığı ile İlgili Yönetici ve Denetmenlerin Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın sekizinci alt amacı doğrultusunda, katılımcılara, öğretmen denetimlerinde ve genel okul denetimlerinde, denetim için okula gelineceğine dair haber verilip verilmemesi durumuna ilişkin görüşlerini almak amacıyla “Genel olarak denetimler eğitim kurumlarına öncesinden haber verilerek mi yoksa haber verilmeden mi yapılıyor? ” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar genel olarak benzer cevaplar vermiş olup denetim öncesinde haber verildiğini belirtmişlerdir.

Denetmen grubundan D1, D2, D3, D4, denetim ve gözlem için ilk görüşme ve ilk gözlemlerde haberli gidilerek öğretmenle bir ön görüşme yapıldığını ve bu görüşmede açık ve şeffaf olunarak öğretmenin hangi denetim kriterlerinden sorumlu olduğunun kendisine belirtildiği ve açık bir şekilde kendisinden ne beklendiğine ilişkin donelerin verildiğini ve ardından ilk görüşmeyi takip eden ilk gözlem ve denetime haberli gidildiği, sonraki denetimlerde ise haber verilmeden gidildiğini belirtmişlerdir. Ayrıca D1, öğretmenlere, denetim için değil, öğrenciler ve öğretim için hazırlanmaları gerektiğini ve onlara destek olmak için orada bulunduğunu her zaman belirttiğini ilave etmiştir. D2, yapmış olduğu denetimlerde her zaman öğretmene ve kuruma haber verdiğini belirterek, ansızın denetime gitmenin karşı tarafta bir gerginlik yaratacağından eğitimin temel özelliği olan gelişimsel olmasına ters düşeceğini belirtmiş, ayrıca 2007 öncesinde denetimlerin tamamen habersiz yapıldığını ve 2007 yılından sonra yaşanan değişimlerle birlikte haber verilerek denetim yapıldığını eklemiştir. D4, madde olarak yasa ya da tüzükte haberli ya da habersiz gidilmesine ilişkin belirli bir madde bulunmadığını ve bunun denetmenin inisiyatifinde olduğunu belirtmiştir. D5 ve D6, yaptığı bütün denetimleri habersiz olarak gerçekleştirdiğini söyleyerek, ancak bu şekilde öğretmenin doğal halini görebileceğini zira küçük bir toplumda yaşadıkları için farklı bir durumun suistimalleri doğuracağından amaca hizmet etmeyeceğini belirtmiştir. Denetimin haberli ya da habersiz yapılmasına ilişkin denetmen söylemlerinden bazıları şu şekildedir:

D1: "...Bence ikisinin de olması gerekiyor. Yani ben ilk görüşmelerde bir tedirginlik, heyecan ve stres yaratmamak adına hep haber vermekten yanayım. Daha sonra arada gelişim odaklı bir ilişki kurulduktan sonra öğretmenin doğal halini yakalayabilmek adına habersiz gidilebilir."

D2: "...Biz göreve başlamadan önce denetimler tamamen habersiz yapılıyordu. Ben habersiz gidilmesine karşıyım. Habersiz gidildiğinde bir gerginlik yaratıyorsunuz. Üstüne habersiz gidildiğinde öğretmenin hasta ya da özel bir durumdan dolayı ruhsal olarak hazır olmadığı bir durumuna denk geldiğinizi varsayalım, bu durumda denetim ve gözlemi yaparsanız bu eğitimdeki gelişimselliğe aykırıdır. Tamamen kural uygulamak üzere yaparsınız bunu askeri bir denetim edasıyla. Denetimi gerçekleştirmediğiniz zamanda da sonuçta oraya bir plan yapıp gittiğiniz için zaman kaybetmiş olursunuz. Her sonuçta da denetimin haberli olması gerektiğine ulaşırsınız böylece."

D6: "...Evet habersiz denetim klasik ve geleneksel bir yöntem olsa da bence etkilidir de. Çünkü haberli olursa doğal halini yakalayamıyorsunuz. Böyle olması gerekmiyor tabii ki haberli olması daha hümanist ama bu durumda da küçük bir toplum olduğumuzdan suistimalleri de beraberinde getiriyor."

Yönetici grubunun tamamı bu tutumun denetmene bağlı olarak değiştiğini bazen haberli bazen habersiz denetim yapıldığını, ancak genel olarak öğretmen gözlemlerinde haber verilerek denetime gelindiğini belirtmişlerdir. Y1, okulların bağlı oldukları daire başkanlıklarının MEDDYK'ten aldığı bilgiyle kendi bünyesindeki okullara yapılacak denetimler hakkında bilgi verildiğini belirtti. Y2, aday öğretmenlerin asalet tasdiki için gereken gözlem sürecinde genel olarak haber verilmediğini ancak öğretmene denetimin yapılacağını bildirmenin iyi bir yaklaşım olduğunu belirterek bazı zamanlarda da denetmenlerin ani bir şekilde ziyarette bulunup öğretmenin gelişimini kontrol etmesinin de iyi olabileceğini belirtmiştir. Y3, son on yıldır öğretmene haber verilerek denetlemeye gelindiğini ve aday öğretmenlerin de her gözlem öncesi haberdar edildiğini belirtmiştir. Denetimin haberli ya da habersiz yapılmasına ilişkin yönetici söylemlerinden bazıları şu şekildedir:

Y2: "...Öğretmene denetim yapılacağına bilgisinin verilmesi nazik ve insancıl bir yaklaşımdır. Çünkü denetimdeki asıl amacımız eksik tespit etmek veya cezalandırmak değil yolunda olmayan bir şey varsa onu yoluna koymak ve yol göstermektir. Bu yüzden bence öğretmenlere denetimlerin önceden haber verilmesi gerekmektedir."

Y4: "...Denetmen ve öğretmenlerin amacı ortaktır. Her iki taraf da eğitim sürecini geliştirmek ve eğitimi belirli bir standarda ulaştırmak için çalışmaktadır. Amaçlar ve hedefler de ortaksa, denetmenlerin adeta soruşturma yaparcasına habersiz gelmesi uygun değildir. Bu öğretmen ve denetmen arasındaki rehberlik ilişkisini bozar."

Çalışma grubundaki denetmen ve yöneticiler, denetim öncesinde okula ve öğretmene haber verilmesinin doğru olacağını belirterek aksi durumun eğitim ve eğitim denetiminin amacına aykırı olacağını iletmiş ve denetmen – öğretmen arasındaki rehberlik ilişkisini ve gelişimsel yönünü zedeleyeceğini, bununla da denetimden istenilen verimin alınamayacağını paylaşmışlardır.

Denetimin Haberli veya Habersiz Yapılmasının Avantaj ve Dezavantajları ile İlgili Yönetici ve Denetmen Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın dokuzuncu alt amacı doğrultusunda katılımcılara, denetimin haberli ve habersiz olması durumunda oluşturacağı avantaj ve dezavantajlara ilişkin görüşlerini almak amacıyla "Size göre denetimin haberli veya habersiz yapılması durumlarının avantaj ve dezavantajları nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar her iki durumun da avantaj ve dezavantajları üzerinde durmuşlar ve bunun sonucunda, kurum ve öğretmen denetimine gidilirken haberli gidilmesinin daha avantajlı olduğu, çoğunlukta belirtilen görüş olarak ortaya çıkmıştır.

Denetmen grubundan D1, denetime habersiz gidildiğinde doğal bir ortam yakalanabilir diyerek, "...nasıl evinize bir misafir geldiğinde ekstra bir hazırlık yaparsınız ve evinizi temizlersiniz öğretmenin denetimi ve gözlemi durumu da bu şekilde olur" örneğini vermiş, ancak, denetime habersiz gitmenin de gerilim, stres yaratacağını ekleyerek süreç içerisinde önemli olanın iyi bir gözlemci olmaktan geçtiğini belirterek öğretmenin bilgiyi aktarıp stillerinin, öğrencilerin verdiği tepkilerin ve öğrencilerin derse ilişkin bilgi durumunun iyi bir şekilde ölçülmesiyle öğretmenin durumuna ilişkin net bilgiler elde edileceğini belirtmiştir. D2, öğretmene haber vermenin ona değer verildiğinin göstergesi olduğunu, aksi durumun öğretmende üst düzey bir heyecan ve kaygı yaratacağından performansını etkileyeceğini ve dolayısıyla doğal halini gözleme şansının kaybedileceğini, önemli olanın hata aramak değil gelişim ve eğitimi ileriye götürmek olduğunu belirtmiştir. D3, her iki durumun da avantaj ve dezavantajları olduğunu belirterek haberli olduğunda doğal ortamın yakalanmadığını, öğretmenin ne derece hazırlık yaptığını ve programa ne derece uyup normal şartlar altında sınıfta nasıl bir tarz ile ders anlattığının bilinemediğinin, ancak habersiz olması durumunda bunların gözleme şansının yüksek olduğunu, fakat bu durumda da karşı tarafta kaygı ve telaş olduğunu belirterek bu durumun da gözleme olumsuz etki yaptığını ve aynı zamanda kaygı ve telaşın denetimin yol gösterici ve rehberlik rolüne aykırı olduğunu söylemiştir. D4 ve D5 ve D6, haberli olması durumunda öğretmenlerin görevlerini ve uyması gerekenleri çok da ciddiye alamayabileceklerini belirterek bunu korku unsuruna bağlamış, her insan gibi öğretmenlerin de üzerlerine düşen görevleri yapmadıklarında bundan bir zarar göreceklarını düşünürlerse daha tedbirli olacaklarını belirterek böyle olmaması gerektiğini ancak kültürel faktörlerden dolayı tamamen gelişimsel ve iyi niyetli düşünülen şeylerin suistimal edilebileceğini aktarmışlardır. Denetimlerin haberli ya da habersiz yapılmasının avantaj ve dezavantajlarına ilişkin denetmen söylemlerinden bazıları şu şekildedir:

D2: "...Eğer haber vermeden çat kapı öğretmeni denetlemeye giderseniz öğretmenle aranızda görünmeyen ancak hissedilebilen bir direnç oluşur, öğretmen size kendini kapatır ve denetimin ilerlemeci yapısından çok kontrol edildiği hissiyatına kapılır. O an öğretmen ruhen ve bedenen denetime hazır olmayabilir. Oysa denetim öncesi haber verilirse karşılıklı ilişkiler saygı ve sevgi çerçevesinde süreci geliştirme odaklı bir şekilde seyreder. Haberli denetim bence ilerleme ve gelişim odaklıdır, habersiz denetim ise tamamen kontrol ve hata bulmaya yöneliktir."

D4: "...Haberli yapılan denetim bence daha verimlidir ve daha insancıldır ve bu yöntemle öğretmene de itimat telkin edersiniz. Ancak bizim kültürel olarak bu konularda bazı eksikliklerimiz var. Bunu bütün öğretmenler için söylemem doğru olmaz ancak azımsanmayacak derecede bir çok öğretmen denetimlerin haberli oluşunu iyi yönde kullanmamaktadır. Devamlı olarak yapması gereken şeyleri yalnızca denetim zarfında yapmaktadır."

Yönetici grubunun tamamı denetimin haber verilerek yapılması gerektiğini belirtmiş, bir denetmen, yönetici ve öğretmenin aynı amaçlara sahip eğitim sisteminin paydaşları olduğunu belirterek amaçların daima eğitimin kalitesini ve KKTC eğitim sistemini ileriye taşımak konusunda ortak olduğunu ve bu konuda denetmenlerin insancıl ve nazik bir şekilde denetimlere haber vererek gelmesinin gerekliliğini vurgulamış, aksi durumun denetmenlerin rehberlik rolüne zarar vereceğini belirtmiştir. Y1, sınıfların öğretmen ve öğrencinin özel alanı olduğunu ve o özel alana müdür ve denetmenler de dahil olmak üzere, her ne maksatla kim olursa olsun habersiz bir şekilde giremeyeceğini belirtmiş ve bu konuda karşılıklı saygıya özen gösterilmesi gerektiğini belirterek amacın yanlış ve hata bulmak yerine daima var olan eğitim ve öğretimi ileriye götürmek maksatlı olması gerektiğini belirtmiştir. Y2, denetimin haberli yapılması gerektiğini belirterek karşılıklı itimat telkin etmenin önemli olduğunu belirtmiş, güvenin tesis edilemediği durumlarda da öğretmenin doğal halini yakalamak adına habersiz gelmenin önüne geçilebilmesi için de çoklu denetimin yapılması gerektiğini vurgulamış, bu yöntemle denetmenin kendi edindiği gözlem verileriyle iç gözlem verilerinin karşılaştırılması ile gerçek bir denetimden söz edilebileceğini eklemiştir. Y3, öğretmenlerin işlerini tam yaptığı sürece habersiz denetimin onlar için bir problem oluşturmayacağı ve önemli olanın öğretmenin denetim korkusuyla bir şey yapıyor olması değil, öğretime ve kendisine olan katkısını düşünerek yapılıyor olmasının gerekliliği öğretmene nazikçe söylenmelidir. Y4, denetimin gelişimsel ve rehberlik boyutuna uygun olanın haber verilerek yapılan denetim olduğunu belirtmiş, haberli denetim daha hümanist ve paylaşımlara açıkken habersiz denetimin yalnızca karşı tarafta kaygı ve stres yarattığını ve bu durumun eğitime ve ilerlemeye de ket vurduğunu belirtmiştir. Denetimlerin haberli ya da habersiz yapılmasının avantaj ve dezavantajlarına ilişkin denetmen söylemlerinden bazıları şu şekildedir:

Y1: "...Habersiz denetim yapmak hiçbir avantaj sağlamaz, yalnızca gerginlik yaratır. Bu gerginlik de bizim eğitimsel amaçlarımıza hizmet etmeyeceği gibi eğitim denetmen arasında istenilen o gelişim odaklı ilişkinin önündeki en büyük engel olur."

Y3: "Denetimin habersiz yapılması benim fikrimce çok da olumsuz bir durum değildir. Burada öğretmenin ve denetmenin algıları çok önemli. Öğretmenin yapması gerekenleri denetim korkusuyla değil zaten görevi olduğunu bilerek yapmasıdır."

Y4: "...Denetimin habersiz yapılması demek süreci ve sistemi ilerletmek için değil yalnızca senin açığı arıyorum demektir kesinlikle."

Çalışma grubundan denetmen ve yöneticiler, eğitim denetiminin amaçlara ulaşabilmesi için hümanist ve ilerlemeci bir yaklaşımla önceden denetlenecek okul ve öğretmenlere haber verilmesi gerektiği bilgisini aktarmış. Başka bir ifadeyle, denetim öncesi haberin verilmesinin yapılacak olan denetim sürecine avantaj sağlayacağını vurgulamışlardır. Aksi durumun eğitim ve eğitim denetimi sürecine herhangi bir katkı sağlamayacağını belirtmişlerdir.

Denetim Sonrasında Yönetici ve Denetmenlerin Dönüt Vermeleri ve Dönüt Verme Yöntemleri ile İlgili Yönetici ve Denetmen Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın onuncu alt amacı doğrultusunda katılımcılara, denetim sürecinin sonunda, denetmen ve yöneticilerin birbirlerine dönüt verip vermemesine ve dönüt verme yöntemlerine ilişkin

görüşlerini almak amacıyla "Denetim sonrasında denetmenler ve yöneticiler birbirlerine dönüt veriyorlar mı? Dönüt veriliyor ise dönüt verme yöntemleriniz nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Denetmen grubu, denetim sonrasında dönüt verildiğinin ve bunun spesifik bir yöntemi olmadığını belirterek, bu konuda kendi mesleki becerilerinden faydalandıklarını belirtmiş, yönetici grubu ise denetim sonrasında olağanüstü bir durum olmadığı sürece dönüt alamadıklarını ve buna karşılık olarak kendilerinin de sürece ilişkin bir paylaşım yapmalarının mümkün olmadığını belirtmişlerdir.

Denetmen grubunun tamamı denetim sonrasında öğretmene güçlü ve geliştirmesi gereken yanlarına ilişkin, sözlü bir şekilde öğretmeninin motivasyonunu kırmadan tamamen gelişim odaklı ve öğretmenin eksiklerini görmesini sağlayarak dönüt verildiğini belirtmişlerdir. D1, öğretmene öğretmenlik mesleği açısından bulunduğu yeri göstermek adına sözlü dönüt verildiğini belirtmiş, okul yönetimine de yalnızca durumu iyileştirmeye yönelik bilgiler ve öğretmenin ihtiyacı olan materyal ve mesleki desteğe yönelik sözlü bir bilgi ve dönüt verildiğini belirtmiştir. D2, göreve geldikleri dönemde yaşanan gelişmelerden örnek vererek yalnızca denetmen değerlendirmesi değil, yönetim ve öz değerlendirme şeklinde oluşacak formlar geliştirerek bu amaçla çoklu denetimi hayata geçirmeyi hedeflediklerini belirterek denetmenin okulun daha önce karşılıklı olarak yapmış olduğu iç denetleme ve değerlendirme sonuçlarını da inceleyip kendi bilgileriyle karşılaştırıp öğretmene ve yöneticiye dönüt vermesinin doğru olacağını eklemiştir. D3, D4 ve D5, D6, dönütlerin yalnızca sözlü olarak gerçekleştiği ve önce öğretmenin olumlu ve takdir edilen özelliklerden başlayarak geliştirilmesi gereken yönler doğru tamamen gelişim ve karşılıklı güven odaklı ve güven kırıcı olmayan bir dönüt verme yöntemi kullandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca denetmenlerin tamamı öğretmen gözlemi ve denetimine ilişkin yöneticilere muğlak olmayan ancak çok da detay verilmeyen bir dönüt verme şeklinin uygulandığı ve bununla yöneticinin öğretmene yönelik önyargı oluşturmaması yerine kendisine kolaylık sağlayarak mesleki olarak yardımcı olmasını sağlamayı amaçladıklarını belirtmişlerdir. Denetim sonrası denetmen ve yöneticilerin dönüt vermelerine ilişkin denetmen söylemlerinden bazıları şu şekildedir:

D1: "...Spesifik bir dönüt verme yöntemi yok. Dönütler öğretmene de okul müdürüne de sözlü bir şekilde, sohbet minvalinde olur. Yazılı bir dönüt verme yöntemi yok, yazılı olan her şeyi bağlı olduğumuz daireye veriyorduk."

D2: "...Bizim başlattığımız yeni sistemden önce herhangi bir sözlü bir dönüt de verilmiyor, bir paylaşım yapılacaksa yalnızca olumsuz yönler paylaşılıyordu."

D4: "...Sözlü dönütler veriyorduk genelde ve bu dönütlerde de onların geliştirmesi gereken yanlarını söylerken bir yandan da iyi olduğu yanlara da vurgu yapıyorduk."

Yönetici grubundan Y1, denetmenin yalnızca gerek gördüğü durumlarda yöneticiye dönüt verdiği ve bu dönütlerin yazılı olmayarak sözlü ve üstü kapalı gerçekleştiğini belirterek yazılı rapor ve dönütlerin yalnızca MEDDYK'e gönderildiğini belirtmiş ve ne öğretmenin ne de yöneticinin kendisine yazılı bir durum raporu verilmediğini ekleyerek amaçlar ortak ve gelişim hedefli olduğu sürece açık ve şeffaf bir şekilde öğretmen ve yöneticinin gerek ders gözlemi gerek okul denetimlerinde hangi noktada bulduklarını görmeleri ve eksikleri gidermeleri açısından yazılı dönüt vermenin önemli ve gerekli olduğunu belirtmiştir. Y2, denetmenlerin kısaca sözlü beyanat verdiklerini ve genel olarak verilen üstü kapalı dönütlerden çıkarım yapmakta zorlandıklarını ancak buna rağmen denetmenin dönütlerine paralel olarak okuldaki öğretmenlerle toplantılar yaptıklarını belirterek yazılı bir dönütün yalnızca bir soruşturma kapsamında verildiğini aktarmıştır. Y3 ve Y4, denetmenlerin genellikle süreç konusunda dönüt vermekten kaçındıklarını ancak ısrar edildiğinde de yalnızca belirsiz ve muğlak ifadeler kullanarak öğretim süreci boyunca öğretmenle her anı paylaşıp onları gözlemeleme şansı bulmalarına rağmen denetmenin herhangi bir bilgi paylaşmadıklarını ve yapılan bu denetim anlayışının yanlış olduğunu belirterek çoklu denetim mekanizmasının işleyişe geçirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Denetim sonrası denetmen ve yöneticilerin dönüt vermelerine ilişkin yönetici söylemlerinden bazıları şu şekildedir:

Y1: "...Denetmen gerekli gördüğü durumlarda okul yöneticisine ve gözlem yaptığı öğretmene dönüt verir. Bu dönütler de tamamen sözlü olarak verilir."

Y4: "...Denetmenlerin öğretmen ve yöneticilere verdikleri dönütler sözlü olmakla birlikte genelde belli belirsizdir. Hatta denetmenler çoğu zaman bu dönütleri vermekten kaçınırlar. Halbuki bu dönütler yazılı olarak öğretmen ve okul yöneticisine verilmesi ve bu dönütlerde de onlardan beklenenler belirtilmelidir."

Yönetici ve denetmen grubu dönütlerin yalnızca sözlü olarak yapıldığını ve çoğu zaman üstü kapalı ve belirsiz bir şekilde yapıldığını, asıl dönütün MEDDYK'e ve bakanlığa verildiğini belirtmişlerdir. Her iki grup da dönütlerin yazılı ve resmi bir şekilde olması gerektiğini aktarmış, bu yöntemle öğretmenlerin eksiklerini, güçlü ve geliştirmesi gereken yönlerini net bir şekilde görebileceğini aktarmışlardır.

Denetmen ve Yöneticilerin KKTC Eğitim Sistemi'nde En Sık Karşılaştıkları Denetim Problemleri ile İlgili Görüşlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın son alt amacı doğrultusunda katılımcılara, denetim sürecinin tüm aşamalarında sıklıkla yaşanan problemlere ilişkin görüşlerini almak amacıyla "KKTC Eğitim Sistemi'nde en sık karşılaştığınız denetim problemleri nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Tüm katılımcılar başlıca sorunun denetmenlerin hem sayıca hem nitelik olarak yetersizliğinden kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Bu durumun denetmenleri meslek içi eğitimlerle desteklemeyen MEKB'den kaynaklandığını vurgulamış ve MEKB'nin bu durumu düzeltmek amaçlı bir çalışmasının da olmadığını eklemişlerdir. Katılımcılar ayrıca yalnızca denetim sisteminde yaşanan problemleri değil, KKTC eğitim sisteminde bütünüyle yaşanan problemlere de değinmişlerdir.

Denetmen grubundan D1, eğitim kurumlarının geniş bir coğrafyaya yayılmış olmasından dolayı görev yaptığı süre boyunca ulaşım problemi yaşadıklarını, MEKB'nin kendilerine tahsis ettiği bir ulaşım aracının olduğunu, ancak bu ulaşım aracının her zaman kendilerine tahsis edilmediğini ve sık sık özveride bulunarak denetmenlerin kendi araçlarıyla okullara gittiğini ayrıca denetime gidildiğinde yeme – içme gibi temel giderlerin bakanlık tarafından çok sembolik düzeyde karşılandığını, çoğu zaman karşılanmadığını yol harcırahlarının verilmediğini, yakıt sarfiyatlarının da çok uzun bir zaman sonra verildiğini ancak bunun da denetmenlerin ibraz ettiği giderlere göre değil devletin çok uzun zaman önce belirlediği ve güncelliğini yitirmiş olan birim ve tarifelerle yapıldığını ve denetmenlerin denetim yapmalarının tamamen zorlaştırıldığını, bu mesleği özveri ve idealist duygularla yaptıklarını belirtmiştir. D2, ne eğitim sisteminde ne de denetim sisteminde süreklilik olmadığını belirterek eğitimin siyaset üstü olması gerekirken siyasetle iç içe olduğunu belirterek eğitimin siyaset üstü olması gerektiğini belirtmiş, aksi durumda siyasi atamalardan kaynaklanan yetersiz ve denetmenleri bilgi ve becerisiyle yönlendirecek kişilerin değil, birikimsiz kişilerin o makamları isgal edeceğini ve ettiğini belirterek MEKB ve MEDDYK içerisindeki ilerleme ve liyakat odaklı bir sistem yerine siyasi kararlarla yol alındığını, bunun eğitim sistemine ve dolayısıyla ülkeye zarar verdiğini belirtmiştir. Ayrıca D2, şu anda yeni başlayan denetmenlerin gerekli eğitimleri almadığını, kendi dönemlerine göre kıyaslandığında nitelik ve yeterlik olarak da çok yetersiz kaldığını belirterek MEKB'nin hizmet içi eğitimlere önem vermesi gerektiğini eklemiştir. D3, MEDDYK Yasası'nın güncellenmesi gerektiğini belirtmiş, iç tüzüklerin tam olarak açıklanarak değiştirilmesi gerektiğini ve aksi durumun görev ve rol karmaşası yarattığını aktarmıştır. D5, denetim rapor ve kriterlerinin güncellenmesi gerektiğini belirterek her bransın aynı kriter ve formlarla denetlenemeyeceğini bunun denetim sürecinde sıkıntılar doğurduğunu belirterek özellikle rehber öğretmenlerin ve mesleki uygulamalı ders veren

öğretmenlerin denetim ve gözleminde yeni kriterler ve formlar oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. D5 ve D6, okul yöneticilerinin inisiyatif almaktan kaçındıklarını ve her şeyi denetmenlerden ve bakanlıktan beklediklerini belirtmiştir. D6, sistemin oturmamış olduğunu ve 1983'te kurularak Milli Eğitim Yasası'nın 1986'da geçmiş, bir eğitim denetleme yasasının 2006'da oluşturularak yürürlüğe girebilmiş olmasının büyük bir problem ve eksiklik olduğunu, öğretmenlerin eğitime ve denetmenlere yönelik algısının zayıf olduğunu ve öğretmenlerin büyük bir çoğunluğunun denetimin hangi amaç ve hedeflerle yapıldığını bilmediklerini belirtmiştir. KKTC eğitim sistemi içerisinde sık karşılaşılan denetim problemlerine ilişkin bazı denetmen söylemleri şu şekildedir:

D1: *"...En büyük problem olarak denetmen eksikliği, buna bağlı yine brans denetmeni yetersizliği ve profesyonel olarak denetmen yetiştiren bir kurum olmadığı gibi var olan denetmenlerin sayı ve nitelik olarak yetersiz olduğunu aynı zamanda da denetmenlerin özlük haklarının yetersiz oluşunu söyleyebilirim."*

D2: *"...Bakanlık denetmen eksikliğini kapatmak gibi bir gayrete girmediği gibi denetmenlerin nitelik olarak gelişimi için gerekli hizmet içi eğitimlere de önem vermiyor."*

Yönetici gruptan Y1, denetmen eksikliğini çok ciddi boyutta olduğunu belirterek denetmenlerin okullara ulaşımı ve bu ulaşımın sağlanmasının da güçlüğüyle gerçekleştiğini, bakanlıkta Ortaöğretim Dairesi Müdürü olarak görev yaptığı dönemde denetmenlerden kendi bölgelerine yakın olan hatta bakanlığa geliş yollarının üzerindeki okullara denetimde bulunmaları için rica da bulunduğunu ve denetmenlerin de bir çok konuda özellikle özveri gösterdiğini aktarmıştır. Y1, kaliteli bir eğitim süreci için, sürecin girdi ve çıktılarının iyi kontrol edilmesi gerektiğini ancak mevcut denetim sisteminde bunun mümkün olamayacağını da belirtmiştir. Hayat boyu eğitim kadar hayat boyu denetimin de önemli olduğunu ve mevcut eğitim sisteminde çıktı olan öğrencilerin yalnızca öğrenim süreci boyunca takip edildiğini, KKTC'yi gelişmiş bir ülke haline getirmek için mezun edilen öğrencilerin takibinin yapılarak onlara mentörlük ve süpervizörlük yapılması gerektiğini vurgulamış, ve eğitim sisteminin planlı ve programlı bir biçimde yeniden revize edilerek öğrenci merkezli, hümanist, bireysel farklılıklara önem veren bir yapıya kavuşturulması gerektiğini belirtmiştir. Y2, denetmen eksikliğinden doğan büyük bir boşluk sebebiyle brans denetmenlerinin sayısında haddinden fazla eksik olduğunu belirterek denetmenlerin denetim görevlerini yerine getiremediklerini ve yalnızca aday öğretmenlerin asaletlerinin tasdikini yaptıklarını ancak yeterli derecede brans denetmeninin olmayışından kaynaklı farklı alanlardan denetmenlerin aday öğretmenlerin kadro onaylamasını yaptığını ve bu sebeple denetmenlerin mesleki beklenti ve rollerinin dışına çıkarak tasdik memuru şeklinde çalıştıklarını ve buna da bakanlığın tutumlarının sebep olduğunu belirtmiştir. Y2, mevcut eğitim denetmenlerinin yalnızca nicelik olarak değil nitelik olarak da yetersiz olduğunu bakanlığın yeterli hizmet içi eğitim vermediğini ve denetmenlerin de eğitim sistemleri ve eğitimde denetim hakkındaki paradigma ve yenilikleri takip etmediğini belirterek eğitim ve denetim sisteminin tesadüflerin eline bırakıldığını belirterek mevcut durumu eleştirmiştir. Y3, bazı eğitim denetmenleri ile iletişim problemleri yaşadığını belirterek bu problemlerin sebebi olarak denetmenleri yöneticilik görevinde daha önce bulunmamış, oluşlarına, eğitim programlarının nasıl hazırlandığını ve yürütülmesini bilmediklerini ve buna rağmen iletişim kanallarını kapatarak kendi isteklerinin olmasını talep ettiklerini, eğitim ve eğitim programlarında öğrenciye dönük olmasından kaynaklanan esnekliği kabul etmedikleri ve mevcut statükolara sıkı sıkıya bağlı kalarak sistemin ileri gitmesine taş koyduklarını belirtmiştir. Y3, çok büyük özverilerle çalışan denetmenlerin de olduğunu ancak nicelik ve nitelik olarak yetersizlikten doğan sıkıntılarının eğitim sistemini yavaşlatarak hantallaştırdığını ve bunun sonucunda art arda nesillerin kaybedildiğini ve KKTC gibi küçük bir ülkenin ancak eğitimde modernleşmeyle ayağa kalkabileceğini ve modern bir eğitim sisteminin de modern bir alt yapıyla donanmış, okullara ve çağdaş eğitim

denetimine ihtiyacı olduğunu aktarmıştır. Y4, okulların en yoğun olduğu eğitim – öğretim yılı başında ihtiyaçlarının çok olduğunu ve bu dönemde denetmenlerin yoğun ihtiyaç ve istekler karşısında okullara gitmekten kaçındıklarını, her ne kadar denetmenlerin ihtiyaçları karşılamak istiyor olmasına ve bunları bakanlığa iletcek olmalarına rağmen bakanlık tarafından sonuçsuz kalacağından denetmenlerin okul yöneticilerine tutulmayacak sözleri vermekten kaçındıklarını ve denetmen eksikliği kadar bakanlığın diğer alanlarda da çalışmalarının olmayışının denetmenleri çaresiz bıraktığını belirtmiştir. KKTC eğitim sistemi içerisinde sık karşılaşılan denetim problemlerine ilişkin bazı yönetici görüşleri şu şekildedir:

Y1: *“Denetmen kadrosunun yetersizliğinin önemli bir sorun olmasının yanı sıra denetmenlerin farklı bölgelerdeki okullara ulaşımında çektikleri zorluklar vardır.”*

Y4: *“Denetmenlerin soruşturma görevinin de olması önemli bir sorundur. Ayrıca branş denetmen sayılarının yetersiz oluşu da farklı branştan denetmenlerin uzman olmadıkları alanlarda denetim yapması o alana, öğretmene ve eğitim sürecine açıkçası hiçbir katkı sağlamıyor.”*

Çalışmaya katılan yönetici grubun tamamı KKTC eğitim sisteminde, eğitim denetimlerinin bakanlık kaynaklı sebeplerden dolayı aksadığını, denetmen sayılarının çok yetersiz olduğunu, bakanlığın denetmen açığını kapatmak adına herhangi bir çalışma yapmadığını belirterek etkili bir denetim sistemi için çoklu denetim sisteminin KKTC Eğitim Sistemi’nde tesis edilmesi gerektiğini, bunun için yurt dışındaki eğitim sistemlerinin ve bilhassa Birleşik Krallık ülkelerinde uygulanan HMI sistemini ve eğitimin standartlarını belirleyip kontrol edecek yine İngiltere’deki OFSTED kurumunun KKTC Eğitim Sistemi’ne ülkenin normlarına uygun bir şekilde adapte edilip uygulanması gerektiğini belirtmişlerdir. Yönetici çalışma grubu, ülkenin belirlenmiş bir eğitim politikası olmadığını ve eğitim politikalarının iktidardaki siyasi partinin ideolojik görüşüyle şekillendiğini ve böyle bir durumda süreklilikten söz edilemeyeceğini, siyasilerin eğitimin çok içerisinde olduğunu, eğitimle ilgili kararlara sıkça müdahale ettiğini ve hatta bazı dönemlerde denetmen ve öğretmen kadrolamalarında torpil ve kayırma gibi yöntemlere başvurduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca yöneticiler sendikalara ve sendikal haklara karşı olmadıklarını, ancak KKTC Eğitim Sistemi’nde öğretmenlerin ve sendikaların eğitim sistemini ve ideal eğitimin amaçlarını sıkça suistimal ettiğini öğretmenin haklı haksız her durumda desteklendiğini belirterek, bu durumun eğitimin ilerlemesine, sağlıklı bir şekilde denetlenmesine engel olduğunu ve sendikaların amacının dışında faaliyet gösterdiğini belirtmiştir.

Denetmen ve yönetici grubu ortak olarak, siyasi amaçlara alet edilmeyecek hangi hükümet ve iktidar iş başına gelirse gelsin değişmeyecek bir eğitim politikası talebinde bulunmuşlar, bunun KKTC için en büyük ihtiyaç olduğunu ve bununla birlikte eğitim sistemi içerisinde siyasi atamaların ve kararnamelerin, torpil ve kayırmaların önüne geçileceğini belirterek sürekliliği olan, suistimallere kapalı bir eğitim ve eğitimde denetim sisteminin acil ve gerekliliği konusunda birleşmişlerdir. Ayrıca her iki grup da eğitimde psikolojik hizmetlerin yetersiz olduğunu, bu bağlamda okul rehberlik sisteminin düzenlenerek yeniden programlanmasına ihtiyaç olduğunu belirtmiş, eğitimde merkezilesmenin KKTC gibi küçük bir ülkede iyi kullanılmadığı, sistemin hantallaştığı belirtilerek, bakanlığın eğitim kurumlarına gerekli ve yeterli katkılarda bulunamadığını ifade etmiştir. Bu sorumluluğun gerekli birim ve paydaşlara dağıtılarak sevk – idare ve inisiyatifin paylaştırılması, eğer bu yapılmıyorsa mevcut sistemde köklü reformların yapılarak eğitimin çağdaş bir görünüme ve işleyişe kavuşması gerektiğini vurgulayarak aktarmıştır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmada katılımcı denetmenler ve yöneticiler eğitim denetiminin, eğitimin ayrılmaz bir parçası ve eğitimde ilerleme ve kalite standartlarını artırmak adına bir gereklilik olduğunu vurgulamışlardır. Katılımcılar, eğitimde amaç, ve hedeflerin ne derece gerçekleştiğinin tespiti,

öğretmenlerin mesleki gelişimi ve öğretmenlere yol gösterilmesi, coğrafya sebebi ile okulların bakanlık ve müdürlüklerle kopuk olan iletişimin sağlanması, mesleki ve fiziki eksikliklerin tespiti ve eğitim sürecinin zenginleştirilmesi adına denetimi gerekli görmektedirler.

KKTC eğitim denetiminde belirli bir kriter olmayışı ya da var olan kriterlerin şeffaflık ilkesine aykırı bir biçimde paydaşlardan ve araştırmacılardan gizleniyor oluşu denetlenen öğretmen ve yöneticilerde yalnızca kontrol ediliyor algısı uyandırmaktadır.

Araştırmada KKTC Eğitim Sistemi'nde uygulanan denetim yapısının araştırmaya katılan tüm katılımcılar tarafından yetersiz bulunarak, beklenen yararı sağlamadığı, denetimin mevcut haliyle eğitim süreçlerini destekleyici bir niteliği olmadığı görüşünde birleşmiştir. Burada işaret edilen temel etken eğitim denetiminin esas amacı olan eğitim süreçlerini destekler nitelikte olmayışıdır. Araştırmaya katılanlar KKTC'de eğitim denetiminin çağdaş, denetim anlayışıyla yapılmayışının doğurduğu olumsuz sonuçlar üzerinde durarak sistemin hantallaştığını belirtmişlerdir. Memduhoglu'nun (2012) "Öğretmen, Yönetici, Denetmen ve Öğretim Üyelerinin Görüşlerine Göre Türkiye'de Eğitim Denetimi Sorunsalı" isimli çalışmasında da, benzer sorunlara ve sonuçlara rastlandığı, bu bağlamda Türkiye ve KKTC eğitim denetiminde benzer sorunların yaşandığı ve denetmen sayılarının okul ve öğretmen sayılarına oranla oldukça yetersiz olduğu, denetmenlerin soruşturma görevleri verildiğinde rol çatışması yaşadığı ve bu yapının yanlış olduğu, tüm öğretmenlerin aynı kriter ve standartlara göre değerlendirilmesinin yanlış olduğu, denetimin gereksinim ve gelişim odaklı oluşundan çok standart değerlendirme odaklı oluşu konularında sonuçların birleştiği çıkarımına varılmıştır.

Eğitim denetimi süreci boyunca zaman yönetimi denetmenlerin istekleri doğrultusunda yapılmaktadır. Denetmenlerin uzak bölgelerdeki okullara ulaşımı için bakanlığın çok fazla imkân tanımıyor olması zaman kaybını etkileyen faktörlerden biridir. Zamanı etkili yönetmek amacıyla ve denetmen yetersizliğinden dolayı, öncelikle denetmenlere yaşadıkları bölgedeki okulları denetleme görevi verilmektedir. Ayrıca etkili zaman yönetimi için denetmen ve yöneticilerin esgüdümlü çalışması gerekmektedir ve yöneticiler, denetmenlerin zaman yönetimi yapmadıklarını ve çoğunlukla zaman kaybı yarattıklarını düşünmektedirler. Denetmenler, zamanı etkili ve en verimli biçimde, gelişim odaklı kullanabilmek adına, denetim için önceliklerini aday öğretmenlere ve asil atanması yeni yapılmış öğretmenlere vermesi gerekmektedir. Bu sebeple, denetmen yetersizliğinden dolayı denetimler yalnızca aday ve yeni atanmış öğretmenlerle kısıtlı kalmaktadır. Uzun yıllar görev yapmakta olan öğretmenler, bakanlık soruşturmaları dışında gözlem yapıp denetlenememektedir.

Okul yönetimlerinin denetim süreci boyunca denetmenlere yönelik tutumları olumludur. Okul yöneticileri öğretmenlerin gelişimi açısından denetimlerin sıklıkla yapılmasını beklemektedirler. Denetmenler, okul yöneticilerinin denetim süreci boyunca kendilerine karşı tutumlarının olumlu olduğunu, aksi durumun denetmen ve yöneticilerin kişilik yapılarına bağlı olduğunu düşünmektedir.

Eğitim denetiminde okul müdürlerinin rolü büyüktür. Denetim sürecinin sağlıklı bir şekilde ve istenilen amaçlara yönelik ilerlemesi açısından denetmen ve okul müdürlerinin birbirlerine olumlu yaklaşması ve esgüdümlü çalışmaları önem arz etmektedir. Günümüz çağdaş denetim yaklaşımlarında çoklu denetim önem kazanırken okul müdürlerinin öğretmenlerle ilişkisi ve özellikle inisiyatif alabilmesinin eğitim örgütlerinin sağlıklı işleyişine ve iç denetim mekanizmalarının düzgün çalışmasına olumlu etki edeceğinden, çoklu denetim sürecinde de sağlıklı sonuç ve çıktılar elde edilecektir. Denizer'in (2016) KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı'na bağlı devlet okullarında görev yapan okul müdürü, müdür yardımcısı ve öğretmen üzerinde çalıştığı, "Okul Müdürlerinin Kişisel İnisiyatif Alma Düzeylerinin Algılanan Örgüt Sağlığı İle İlişkisi" başlıklı yüksek lisans tezinde, KKTC'de görev yapan okul müdürlerinin kişisel inisiyatif almaktan çekinmedikleri ve bunu başarılı bir şekilde buldukları okulda uyguladıklarını, aynı zamanda okul müdürlerinin okul müdürlüğüne ilişkin görevlerinde kişisel inisiyatif almaları ile okulların örgüt sağlığı arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Örgüt

savlığını ve eğitim standartlarını artırmak için okul müdürlerinin daha fazla kişisel inisiyatif alması gerekmektedir.

Denetmenler yöneticilerden yalnızca işbirliği beklemektedir. Yöneticiler ise, denetmenlerden öğretmenlere rehberlik yapmalarını, öğretmenlerin mesleki gelişimlerine katkı sağlamalarını, yalnızca aday ve yeni atanmış öğretmenlere değil uzun yıllar görev yapan ve tükenmişlik yaşayan öğretmenlere de mesleki destek ve rehberlik yapılmasını, aday öğretmenlerin asalet tasdikinin başka bir brans, denetmeni tarafından değil yalnızca ilgili bransın denetmeni tarafından yapılması gerektiği görüşündedirler.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre MEKB bünyesinde görev yapan öğretmen sayısı yeterlidir ancak etkili kadrolamalarla öğretmenler efektif bir biçimde kullanılmamaktadır ve sendikaların güçlü olmasından dolayı okul müdürleri bu konuda inisiyatif alamadıklarından kadrolarındaki öğretmen sayısını efektif olarak kullanamayarak eğitime pozitif bir yön verememektedir. KKTC eğitim denetimi yapısı içerisinde en büyük eksiklik denetmen sayılarının yetersizliği ve denetlenecek öğretmen ve okul sayılarına oranla denetmen sayısının çok az ve dengesiz oluşudur ve MEKB bu konuda gerekli çalışmaları yapmamaktadır. Denetmen yetersizliğine paralel olarak brans ve mesleki – teknik alan denetmeni eksikliği ve yetersizliği de önemli bir sorundur. Brans, denetmenlerinin farklı brans öğretmenlerine denetim yapması denetmenlerin mesleki algılarına zarar vermekte ve eğitim sürecine de bir katkı sağlamamaktadır.

KKTC eğitim denetiminde denetim öncesi haber verilmesi ya da verilmemesi durumu yasa içerisinde herhangi bir madde olarak belirtilmemesine rağmen 2007 yılına kadar denetimlerin öncesinde haber verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. 2007 yılından itibaren denetimler haber verilerek yapılmaktadır. Ancak denetim öncesinde okullara ve öğretmenlere haber verilmesi ile ilgili halen KKTC’de herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Denetimin okula ve öğretmenlere bildirilmesi denetmenlerin mesleki yaklaşımına göre şekillenmektedir.

Denetmenler haberli denetim yapılmasının daha avantajlı olduğunu aksi durumun öğretmen ve yöneticilerde yalnızca kaygı ve stres yaratacağını ve bu durumun denetimin gelişim odaklı oluşuna engel oluşturacağını düşünmektedir. Yöneticiler, denetimin haberli yapılması gerektiğini ve denetmen, yönetici ve öğretmenlerin amaçlarının KKTC Türk Eğitim Sistemi’ni geliştirme konusunda ortak olması nedeniyle denetimin habersiz oluşunun gerilim yaratacağını ancak eğitimde gelişim için gerilimin değil, akılcı ve hümanist bir yaklaşımla denetimlerin haberli olması gerektiğini ve bu konuda karşılıklı güven algısının oluşmasının önemli olduğunu düşünmektedir.

Denetmenler, denetim sonrasında öğretmenlere ve yöneticilere yalnızca sözlü dönüt vermektedir. Ayrıca öğretmenler hakkında yöneticilere denetmenler tarafından verilen dönütün yeterli olmadığını denetmenler de kabul etmekte ve verilen dönütün öğretmen ve yöneticilere formal yolla yazılı bir şekilde verilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Yöneticiler de denetmenlerin dönüt verme yöntemlerinin çok kısıtlı olduğunu, sözlü dönüt yerine yazılı bir dönüt almanın eksikleri görebilmek açısından etkili olacağını düşünmektedir.

Denetmenlerin idealist yaklaşımlarına ve eğitimi ileriye taşıma isteklerine rağmen KKTC’de eğitim denetim, gelişim ve ilerleme odaklı değil, durum ve standart tespiti şeklinde yapılmaktadır. Farklı alanlardaki öğretmenlerin denetimlerinde aynı kriter ve formların kullanılması denetim algısını tekdüzeleştirmekte ve gelişime engel olmaktadır. Yöneticiler denetmenlerin yönetim yetenekleri olmadığını ve daha önce yöneticilik görevinde bulunmadıklarından sistemin değişkenleri ve etkenlerine hâkim olmadıklarını düşünmektedir.

Yeni göreve başlayan ve hali hazırda görev yapan denetmenler nicelik ve nitelik olarak yetersizdir. MEKB, bünyesinde görev yapan denetmenlere yeterli hizmet içi eğitimi vermemektedir. MEDDYK yasasında, denetmenlerin rehberlik rollerinin yanında, soruşturma görevlerinin de olması, is,

yüklerinin artmasına ve rol çatışmasına yol açıp öğretmen – denetmen arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyerek denetimin gelişimsel ve rehberlik amacına hizmet etmemektedir. Ayrıca, denetmen katılımcıların da belirttiği gibi, denetim süreci boyunca kendilerine tahsis edilen imkânların ve verilen harcırah bedellerinin yetersiz olmasından dolayı öğretmenler arasında denetmenlik mesleği cazibesini kaybetmiştir.

KKTC’de eğitim denetimin uzun bir tarihsel geçmişe ve literatüre sahip olmayışı eğitim denetimi yapısının zayıf yanıdır. Denetmenler ve yöneticiler KKTC’de eğitimde psikolojik hizmetlerin yetersiz olduğunu, eğitim sisteminin bireysel farklılıklarını gözetemeyen bir yapıda olmadığını düşünmektedirler. KKTC eğitim denetimi sistemini gerçek yasal dayanakları, denetimin gelişimsel eğitim hedeflerini gerçekleştirme konusunda yetersizdir. Denetmenler ve yöneticiler eğitim sistemi ve denetim sisteminin ivedikle güncellenmesi gerektiğini, denetim olarak çoklu denetim sistemine geçilmesi gerektiğini ancak beklenen değişikliklerin olacağına inanmadıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılar, KKTC’de oturmuş bir eğitim politikası olmadığı ve ülke yönetiminde söz sahibi olan hükümetlerin eğitim politikasına yön verirken kendi ideolojilerini eğitime aktararak bir eğitim politikası oluşturduklarını, bunun yerine herkes tarafından kabul edilecek ve devlet tarafından tesis edilecek, siyasi kişi ve kuruluşlar tarafından değiştirilemeyecek ve yalnızca günün şartlarına ve ihtiyaçlara uygun bir şekilde revize edilebilecek, siyasi partilerin ideolojileri yerine devletin ortak ideolojisini içinde barındıran, KKTC normlarına ve Kıbrıs Türk kültürü ve milli kimliğine uygun bir eğitim politikası olması gerektiğini belirtmişlerdir. Sonuç itibarıyla devlet, varlığını sürdürebilmek ve olası tehlikeleri bertaraf edebilmek için eğitimin de içinde bulunduğu birçok araçtan faydalanır. Özellikle birey ve toplum için gerçek, çağdas, hümanist ve sürekliliği olan bir devlet ideolojisi olmalı ve eğitim politikası için bireyin ve onun özgürlüğünün merkeze alınması esas olmalıdır (Althusser, 1994 ve Gutmann, 2003, Akt. Aypay, 2015:5).

Karahanoglu’nun yapmış olduğu “KKTC Eğitim Sistemindeki Güncel Sorunların Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi” isimli çalışmasında (2015), KKTC Milli Eğitim Bakanlığı’na okullardaki yönetici ve yönetim yapılarının geliştirilmesi ve düzenlenmesi için tavsiyede bulunularak özellikle üç başlıkta; yöneticilik bilgisi, eğitime ilişkin teknik bilgi ve insan ilişkileri becerisi konularının üzerinde durulması gerektiği belirtilmiş; öğretmenlerin motivasyon kaynaklarının araştırılması, veli-okul iş birliğinin sağlanması gerektiği ve KKTC Eğitim Sistemi’ndeki aksaklık ve yetersizlikler için sistemdeki tüm paydaşların (veliler, öğretmenler, yöneticiler, sendikalar ve medya kuruluşlarının) birlikte çalışması gerektiği vurgulanmıştır ki, belirtilen çalışma sonuçları itibarıyla bu çalışmanın sonuçlarını destekler nitelikte olmakla birlikte, bilhassa KKTC MEKB’nin halihazırdaki eğitim ve eğitim denetimi anlayışını değiştirerek güncel, çağdas, bir yapı ve anlayış içerisinde eğitim faaliyet ve hizmetlerinin yürütülmesi gerektiği aktarılmıştır.

Denetmenlerin belirlenmiş profesyonel stilleri uygulayabilmesi için bakanlık tarafından eksiksiz ve sürekli olarak hizmet içi eğitimlere tabii tutulması gerekir. Ayrıca bakanlık eğitim denetmenlerini hizmet içi eğitimlerin yanı sıra lisansüstü eğitime ve araştırmaya da teşvik etmelidir. Can (2004), hizmet içi eğitimdeki süreksizliğin denetmenlerin etkililiğini azalttığını belirterek, öğretmenlerin denetmenlerin kendilerinden daha yüksek eğitim seviyesine sahip olmalarını beklediğini aktarmıştır. Alan bilgisi ve eğitimsel bilgileriyle yeterli altyapıya sahip denetmenlerin hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi denetim stillerini kavrayarak denetim rollerini başarıyla gerçekleştirmelerine olanak sağlayacaktır.

Denetim süreci boyunca eğitim denetmenlerinin rehberlik rollerini gerçekleştirememelerinin asıl ve en önemli sebebi ise denetmenlere eğitim denetmenliği görevlerinin dışında yüklenen soruşturma görevleridir. Denetmenlere verilen bu soruşturma görevleri öğretmen – denetmen arasındaki ilişkiyi sarsarak öğretmenin bakanlığa ve denetim kurumlarına olan güvenini de olumsuz

etkilemektedir. Denetim sisteminin işlerliği için bu yapının düzenlenmesi gerekmektedir. Maya ve Yılmaz (2017) ile Kılıç, Aslanargun ve Arseven'in (2013) araştırmalarında da belirtildiği gibi, denetimin sisteme yönelik olmasından dolayı sistemin bütün paydaşlarını içine alan bir denetim sistemi oluşturulmalı ve öğretmen rehberliği, kurum denetimi çağdaş anlayışlara göre yapılmalı; inceleme, soruşturma, denetim ve rehberlik hizmetleri birbirinden ayrılmalıdır zira soruşturma – inceleme olgusu denetimdeki rehberliğin doğasına aykırıdır.

KKTC eğitim denetiminde kriterlerin yeniden belirlenerek her brans için ayrı kriter ve standart formlar oluşturulmalı ve denetmenlerin profesyonel yeterlikleri açıkça belirlenip yasal zemine kavuşturularak, atamalarda "Eğitim Yönetimi ve Denetimi" alanında yüksek lisans ve doktora derecelerine sahip olan adaylara öncelik verilmelidir. Denetmenlerin nicelik ve nitelik olarak yetersiz oluşunun yarattığı zaman kaybını önlemek adına yeni denetmen yetiştirme programları oluşturulmalı, bir yandan da MEKB, denetmenlerin hizmet içi eğitimlerine önem vererek bu konuda denetmenlerin çağdaş eğitim denetim sistemleri ve denetim stilleri hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamalıdır.

MEKB denetmen açığını kapatırken brans denetmeni alımına ve brans denetmeni yetiştirilmesine önem vermelidir. Ayrıca eğitim denetmenlerine soruşturma görevi verilmemeli, soruşturma görevleri için ayrı bir denetmenlik yapısı oluşturularak öğretmenlere eğitimsel rehberlik yapacak denetmenler ile soruşturma görevi yürütecek denetmenler birbirinden ayrılarak denetmenlerin rol çatışması yaşayabileceği durumlar önlenmelidir.

Denetmen ve yöneticilerin görüşmelerde belirttiği üzere İngiltere Eğitim Sistemi'nde olduğu gibi okulların kendi kendini denetlemesi denetimin önemli bir parçası haline getirilerek, çoklu denetim uygulamaya konulmalıdır. Ayrıca Özten ve Hoşgörür'ün de (2019) araştırmasında vurgulandığı gibi, yurt dışındaki eğitim denetimi örnekleri incelenmeli ve KKTC'nin kendine özgü siyasi, sosyal, ekonomik vb. koşulları kendi içinde değerlendirilerek, kendi yönetim yapısı, eğitim sistemi ve ulusal eğitim amaçlarına uygun düzenlemelere acilen gidilmelidir.

Denetmenlik mesleğinin özlük hakları, statuları ve maddi olanakları iyileştirilerek denetmenlik mesleği cazip bir hale getirilmelidir. KKTC'de eğitim siyaset üstü bir oluşum olmalı ve MEKB siyasi kararlarla sürekli değişmeyecek bir eğitim politikası belirlenmelidir. KKTC'de sendikalar ve sendikal haklar yeniden düzenlenmeli ve sendikaların eğitim sürecini aksatacak yaklaşımlarda bulunarak sahip olduğu hakları suistimal etmesinin önüne geçilmelidir.

Ayrıca benzer ya da alternatif konularda araştırmalar yapılarak KKTC eğitim denetiminde yaşanan problemler derinlemesine incelenebilir. Bu çalışmanın nitel bir araştırma olması sebebiyle, bir başka araştırmacı tarafından nicel araştırma yöntemleri uygulanarak, benzer örneklem grupları ile araştırma tekrar edilebilir. Emekli denetmenlerinin yanı sıra, eğitimin diğer iç paydaşları olan öğrenci ve velileri ile eğitimin dış paydaşları olan alan uzmanları, meslek odaları, sendikalar ve üniversitelerin temsilcilerini de dâhil eden kapsamlı araştırmalar yapılabilir. Yapılacak olan bilimsel araştırmalar kamu ve toplum faydalarına sunularak mevcut sistemin geliştirilmesine katkı sağlanabilir. Diğer ülkelerde uygulanan eğitim denetimi uygulamaları incelenerek KKTC Eğitim Sistemi'ne uyarlamaları konusunda derinlemesine bir çalışma yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Aküzüm, C. ve Özmen, F. (2013). Eğitim Denetmenlerinin Rollerini Gerçekleştirme Yeterlikleri Bir Meta-Sentez Çalışması. *Ekev Akademi Dergisi*, 17 (56), 97-120.
- Ateş, A. (2014). Milli Eğitim Müfettişlerinin Rehberlik Rollerini Gerçekleştirme Düzeylerine İlişkin İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin Algıları. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı. İstanbul.

- Aypay, A. (2015). *Eğitim Politikası*. (1. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bayraktar, B. (2014). Meslek Liselerindeki Yöneticilerin Eğitim Denetimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Zirve Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı. Gaziantep.
- Bilge, E. (2014). İlkokul Müdürlerinin Ders Denetimleri ile İlgili Öğretmen Görüşleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın.
- Büyükoztürk, S.; Çakmak, E.K.; Akgün, O.E.; Karadeniz, S. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (10. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Can, N. (2004). İlköğretim Kurumlarının Denetimi ve Sorunları. *Milli Eğitim Dergisi*, 31 (161), 112-122.
- Davut, B. (2017). İlkokul Müdürlerinin Ders Denetimlerine İlişkin Öğretmen Görüşleri (KKTC örneği). *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Girne Amerikan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Yüksek Lisans Programı. KKTC, Girne.
- Denizer, N. (2016). Okul Müdürlerinin Kişisel İnisiatif Alma Düzeylerinin Algılanan Örgüt Sağlığı ile İlişkisi. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Girne Amerikan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Yüksek Lisans Programı. KKTC, Girne.
- Deveci, A. (2011). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Türkiye ve İngiltere'deki Eğitim Denetim Sistemlerinin Karşılaştırılması. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Girne Amerikan Üniversitesi, Sosyal ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı. KKTC, Girne.
- Ehren, M.C.M. and Visscher, A. J. (2006), Towards A Theory On The Impact Of School Inspections. *British Journal of Educational Studies Volume 54*(1), 51-72.
- Ekinci, Z. (2012). İlköğretim Okullarının Kurum Denetiminde Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Denetmen ve Yönetici Görüşleri. *Yüksek lisans tezi*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı. Bolu.
- Eren, E. (2015). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. (15. Baskı). İstanbul: Beta Yayın.
- Hatipoğlu, G. ve Ordu, A. (2019). Singapur, Litvanya, Dominik Cumhuriyeti İle Türkiye Eğitim Denetimi Sistemlerinin Karşılaştırılması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (49), 102-129.
- Jaffer, K. (2010). School Inspection and Supervision in Pakistan: approaches and issues. *Prospects Journal*, 40(3), 375-392.
- Johnson, B. and Christensen, L. (2014). *Eğitim Araştırmaları – Educational Research*. (Çev. Akdağ ve ark.). (4. Baskı). Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
- İnal, A. (2008). İlköğretim Okullarında Yapılan Denetimlerde Müfettişlerin Tutum ve Davranışlarının Öğretmenler Tarafından Değerlendirilmesi. *Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi*. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Karahanoglu, S. (2015). KKTC Eğitim Sistemindeki Güncel Sorunların Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. Tezsiz yüksek lisans bitirme projesi. Yakın Doğu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi Denetimi Ekonomisi ve Planlaması Anabilim Dalı. KKTC, Lefkoşa.
- Kılıç, A.; Aslanargun, E. ve Arseven, Z. (2013). Eğitim Denetmenlerinin Rehberlik, Denetim, İnceleme ve Soruşturma Görevlerine Yönelik Bir Olgubilim Araştırması. *Milli Eğitim Dergisi*, 197, 5-24.
- Koşar, S. ve Buran, K. (2019). Okul Müdürlerinin Ders Denetim Faaliyetlerinin Öğretimsel Liderlik Bağlamında İncelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 1232-1265.
- Kurt, S. (2009). İlköğretim Kurumlarındaki Yöneticilerin Denetleme Faaliyetlerine İlişkin Yönetici Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- Manolova, O. (2011). Mesleki Etik İlkelerine İlişkin Türkiye ve Moldova'daki İlköğretim Okulu

- Öğretmenlerinin Görüşleri. *Doktora tezi*. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Politikası Anabilim Dalı. Ankara.
- Manolova Yalçın, O. ve Ayan, M. (2020). KKTC, Türkiye ve İsveç Eğitim Denetimi Sistemlerinin Karşılaştırılmalı Olarak İncelemesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 12-26.
- Maya, İ. ve Yılmaz, A. (2017). Eğitim Denetimi Sistemleri Bakımından PISA'da Başarı Gösteren Bazı Ülkeler ile Türkiye'nin Karşılaştırılması. *Turkish Studies*, 12(3) (*Sosyal Bilimler*), 467-492.
- Memduhoğlu, H. B. (2012). Öğretmen, Yönetici, Denetmen ve Öğretim Üyelerinin Görüşlerine Göre Türkiye'de Eğitim Denetimi Sorunsalı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi* 12(1), 135-156.
- Özten, İ. ve Hoşgörür, V. (2019). Çek Cumhuriyeti, İngiltere, Finlandiya ile Türkiye Eğitim Denetimi Sistemlerinin Karşılaştırılması. *Milli Eğitim Dergisi*, 48(222), 59-81.
- Pandey, S.C. and Patnaik, S. (2014). Establishing Reliability and Validity in Qualitative Inquiry: A Critical Examination. *Jharkhand Journal of Development and Management Studies XISS*, 12(1), 5743-5753.
- Pastırmacıoğlu, O. (2005). Öğretmen Teftişine Yönelik Karşılaştırmalı Değerlendirme. *Yüksek lisans tezi*. Yakındoğu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi Denetimi Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı. KKTC, Lefkoşa.
- Plowright, D. (2007). Self – Evaluation and OFSTED Inspection: Developing an Integrative Model of School Improvement. *Educational Management Administration & Leadership*, 35(3), 373-393.
- Taymaz, H. (2015). *Eğitim Sisteminde Teftiş: Kavramlar – İlkeler – Yöntemler*. (11. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Tonbul, Y. ve Baysülen, E. (2017). Ders Denetimi ile İlgili Yönetmelik Değişikliğinin Maarif Müfettişlerinin, Okul Müdürlerinin ve Öğretmenlerin Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 16(1), 299-311.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Weis, L. (1985). *Excellence and Student Class, Race and Gender Cultures, Excellence in Education*. Altbach, P.G., Kelly, P.G ve Weis, L. (Ed.). New York: Prometheus Books.

Koronavirüs Salgını ile Ortaya Çıkan Sürecin Okul Öncesi Dönem Çocukları Üzerindeki Etkilerine İlişkin Ebeveyn Algıları

Dr. Öğr. Üyesi Pınar Aksoy

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6107-3877>

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı, Tokat – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 24.07.2020

Kabul: 10.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Okul Öncesi Dönem

Koronavirüs

Salgın

Sosyal Yaşam

Ebeveyn

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.46326>

Öz

Bu çalışmanın amacı, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerindeki etkilerine ilişkin ebeveyn algılarını incelemektir. Çalışma grubunu, okul öncesi dönemde (48-72 aylık) çocuğu olan Ankara, Kayseri ve Tokat ilinde yaşayan ebeveynlerden uygun örnekleme yöntemi doğrultusunda ulaşılan toplam 28 ebeveyn oluşturmaktadır. Çalışma verileri, çalışma grubunda yer alan ebeveynlerle yürütülen bireysel telefon görüşmeleri aracılığıyla elde edilmiş ve bu doğrultuda ebeveynlere “Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönemdeki çocuğunuz üzerindeki etkileri nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu kapsamda elde edilen veriler, betimsel analiz ile analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocuklarının en fazla *stresli/korkulu/kaygılı/endişeli/huzursuz/panik hale gelmesine* yol açtığını göstermiştir. Ebeveynler tarafından görüşmelerde iletilen ifadeler ayrıca bu sürecin çocukların *daha agresif/hırçın/dirençli olmasına, okuldan ve/veya arkadaşlarından ayrı kalmasına, canının sıkılması/duruma başkaldırmasına, doğalaçık hava ile iletişimlerinin kesilmesine, ebeveyne daha bağımlı davranmasına, bilgisayar ve/veya televizyon kullanımında artışın olmasına ve abur-cubur tüketiminde artışın olmasına ve ölüm/yakınlarını kaybetme ile ilgili düşüncelere kapılmasına* yol açtığını ortaya koymuştur. Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin sınırlı sayıdaki olumlu etkilerinden biri olarak okul öncesi dönem çocuklarının *ebeveyn ile daha fazla vakit geçirmeye başlamasını, evde zaman geçirmeyi-kardeşiyle oyun kurmayı öğrenmesini, sağlık çalışanlarına yakınlık beslemeye/olumlu algı geliştirmeye başlamasını ve hastalık-hastane ile ilgili farkındalıklarının artmasını* sağladığı da tespit edilmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan “yeni normal düzen”in sağlıkla yürütülmesi için, ebeveynlerin proaktif olması ve çocuklarının günlük rutinlerini daha düzenli ve kontrollü hale getirerek, olası tehlikeleri en aza indirmeye çalışması önerilmektedir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Aksoy, P. (2020). Koronavirüs Salgını ile Ortaya Çıkan Sürecin Okul Öncesi Dönem Çocukları Üzerindeki Etkilerine İlişkin Ebeveyn Algıları. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 115-138.

Perceptions of the Parents Regarding the Effects of the Process Occurring Due to the Coronavirus Pandemic on Preschool Children

Asst. Prof. Dr. Pinar Aksoy

Tokat Gaziosmanpasa University, Faculty of Education, Department of Preschool Education, Tokat –
TURKEY

Article History

Submitted: 24.07.2020

Accepted: 10.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Preschool Period
Coronavirus
Pandemic
Social Life
Parent

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.46326>

Abstract

The purpose of this study is to examine the perceptions of parents regarding the effects of the process occurring due to the Coronavirus pandemic on preschool children. The study group consists of 28 parents in total, who were reached by means of convenience sampling method among the parents with preschool (48 to 72 months old) children, who live in the provinces of Ankara, Kayseri, and Tokat. Study data were obtained through individual telephone calls to the parents in the study group and in this direction, the parents were addressed the question, "What are the effects of the process occurring due to the Coronavirus pandemic on your preschool child?". The data obtained in this context were analyzed by descriptive analysis. The results of the study showed that the process occurring due to the Coronavirus pandemic mostly caused preschool children *to become stressed/frightened/anxious/uneasy/unrestful/panicked*. The statements expressed by the parents in the interviews also revealed that this process caused children *to become more aggressive/resistant/testier, to remain separated from school and/or friends, to get bored/revolt against the case, to stop their contact with the nature/outdoors, to behave more dependent to parents, to increase in use of computer and/or television, to increase in consumption of junk food and to get into thoughts of death/losing relatives*. It was detected that preschool children can *start spending more time with parents, learn to spend time at home/to set a play with siblings, to feeling close to/developing positive perception towards healthcare personnel and to increase their awareness of disease-hospital* which is one of the limited number of positive effects of the process occurring due to the Coronavirus pandemic. It is recommended that parents be proactive and try to minimize potential hazards, making their children's daily routines more organized and controlled, for healthy conduct of the "new normal order" that has emerged in this process.

GİRİŞ

Okul öncesi dönemdeki çocuklar; kendilerine yönelik sergilenen tutumlardan, sorduğu sorular karşısında aldığı yanıtlardan ve içerisinde bulunduğu ortamın özelliklerinden yola çıkarak, çevresi hakkında bir çıkarımda bulunmakta ve anlam evrenini genişletmektedir. Bu süreçte çocuğun gereksinimlerinin uygun yollarla karşılanmaması ve anlamlandırılmayacağı bir yaşam düzeni içerisinde yer alması da gelişimi ve öğrenmesi açısından bir risk teşkil etmektedir. Yaşam sürecinde her yaştan bireyin kendisi için zorlayıcı görünen veya güçlük yaratan birtakım durum ve koşullarla karşılaşmaması neredeyse imkansız olmakta iken; yaşı, doğası ve gelişim özellikleri bağlamında oldukça kritik bir aşamada olan okul öncesi dönem çocuklarının da yaşam içerisinde karşılaştığı yeni durumlardan etkilenmemesi kaçınılmazdır. Okul öncesi dönem çocuğu için yeni bir kardeşin doğması, okula başlama, yeni bir eve taşınma, aile bireylerinden birinin kaybedilmesi ve bir hastalık geçirme gibi durumlar karşısında yaşamında birtakım değişikliklerin olması söz konusudur. Bunların yanında, yakın dönem içerisinde belirgin bir şekilde gündeme gelen Yeni Koronavirüs Hastalığı da çocuğun yaşamında yeni koşul ve özellikleri ve beraberinde de yeni sonuçları ortaya çıkarabilecek türden bir durumdur. Bu yöndeki durumların çocuğu ne düzeyde etkilediğinin bir göstergesi, çocuğun bu durumlara yönelik sergilediği tutum ve davranışlar olurken; bu noktada oldukça yeni bir durum olan Yeni Koronavirüs Hastalığı ile ortaya çıkan sürece ilişkin tespitler de bu sürece uyumun sağlanması noktasında kritik bir rol üstlenmektedir.

Çin'in Vuhan Eyaleti'nde 2019 yılı Aralık ayı sonlarında ortaya çıkan ve hem Türkiye'yi hem de dünyayı etkileyen bir salgın olarak Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) literatüre geçmiştir. Yeni Koronavirüs olarak bahsi geçen hastalık, 2020 yılının Ocak ayı sonlarına doğru da dünya halk sağlığını tehdit edecek bir seviyeye ulaşması nedeniyle "acil durum" olarak ilan edilmiş ve "pandemi" bir diğer ifadeyle "dünyaya yayılan (küresel) bir salgın" şeklinde nitelendirilmiştir. Koronavirüs'ün insanlarda soğuk algınlığından Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) ve Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) gibi daha şiddetli hastalıklara kadar uzanan solunum yolu enfeksiyonlarına neden olduğu görülmüştür. Ateş, öksürük ve nefes darlığı şeklindeki belirtilerle öne çıkan Koronavirüs; zatürre, ağır solunum yetmezliği ve böbrek yetmezliği gibi rahatsızlıkları da ortaya çıkarabilmektedir (Dünya Sağlık Örgütü [World Health Organization; WHO], 2020; Lai, Shih, Ko, Tang ve Hsueh, 2020). Türkiye'de 11 Mart 2020'de görülen ilk vaka, Koronavirüs ile ilgili riskli sürecin ülkemiz için de başladığının bir göstergesi olmuştur. Koronavirüs'ün hasta bireylerin öksürmesi ile yayılan damlacıkların solunması ve hastaların solunum parçacıklarıyla kirlenmiş olan yüzeylere dokunduktan sonra ellerin yıkanmadan yüz, göz, burun veya ağıza götürülmesi yoluyla bulaştığı belirtilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Koronavirüsler (KoV) ile ilgili bu salgının ciddiye alınması gereken bir vaka olduğu ortaya çıkarken, farklı yaş grupları için de ele alınması gereken bir durum olduğu öne çıkmaktadır.

Koronavirüs salgını açısından ileri yaştaki (60 yaş üstü) ve ciddi kronik (kalp hastalığı, hipertansiyon, diyabet, kronik solunum yolu hastalığı ve kanser gibi) hastalıkları olan kişilerin özellikle risk altında olduğu saptanmıştır. Buna karşın, salgının her yaştan birey üzerinde etkiye sahip olabileceği yönünde tespitlere de ulaşılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020). Beş yaştan küçük çocuklar ile 5-17 yaş ve 18-65 yaş bireyler üzerinde yürütülen bir çalışmada (Heald Sargent vd., 2020), yaş gruplarına göre Koronavirüs'e yakalanma riskinin ve hastalığın şiddetinin farklılaşabileceği tespit edilmiş olmakla birlikte, her yaştan bireyde görülebilecek bir hastalık olduğu da ortaya konmuştur. İnsan yaşamında ciddi tehdit unsuru olan Koronavirüs salgınına tüm yaş gruplarının duyarlı olduğu ve aile içindeki pozitif olguların çocuklar için temel enfeksiyon kaynağı olarak görev yaptığı belirtilmektedir (Huang vd., 2020). Çocukluk çağında yaşanan Koronavirüs salgınının çeşitli fiziksel muayene bulgularının (Oygar, 2020) ve klinik sonuçlarının (Sarı Yanartaş ve Hançerli Törün, 2020) olduğu da bildirilmiştir. Alanyazınında yakın zamanda Koronavirüs'ün genel özellikleri, bulaşma yolları, tanı ve tedavisi,

korunma yöntemleri ve ülkemizdeki durumu ile ilgili güncel bilgiler üzerine yürütülmüş çalışmalar yer almaktadır (Akbiyık ve Avşar, 2020; Uğraş Dikmen, Kına, Özkan ve İlhan, 2020; Uludağ, 2020; Yeşil ve Hacımustafaoğlu, 2020; Yıldırım ve Ertem, 2020). Koronavirüs sürecinde yaşlı bireylere ilişkin sorunlar, ihtiyaçlar ve buna ilişkin öneriler (Altın, 2020; Gencer, 2020; Malone vd., 2020; Perrotta vd., 2020; Tekindal, Ege, Erim ve Gedik, 2020) yanında, çocuklar için tanı, tedavi ve korunma yolları (Lu vd., 2020; Özdemir ve Pala, 2020; Teo ve Griffiths, 2020; Tezer ve Bedir Demirdağ, 2020) da yürütülen bazı çalışmaların konusu olmuştur. Bir çalışmada (Robertson vd., 2020), düşük ve orta gelirli ülkelerde Koronavirüs'ün anne ve çocuk ölümleri üzerindeki dolaylı etkileri araştırılmıştır. Bu kapsamdaki birkaç çalışmada, Koronavirüs süreciyle birlikte bireylerin fiziksel aktivite yapma oranlarının endişe verici bir şekilde azaldığını (Ercan ve Keklice, 2020), yalnızlık ve psikolojik dayanıklılık düzeyinde belirgin bir şekilde farklılığın oluştuğunu (Çetin ve Anuk, 2020) ve Koronavirüs salgınının çocuk ve ergenlerde duygudurum bozukluklarının başlamasında pay sahibi olduğunu (Şahbudak ve İnal Emiroğlu, 2020) ortaya koyan kanıtlara ulaşılmıştır. Koronavirüs salgınının fiziksel aktivitenin durması, yorgunluk ve halsizlik hissi, kondisyonel gerileme, fiziksel ve psikolojik güç kaybı şeklinde etkilerinin olabileceği (Akyol, Başkan ve Başkan, 2020) yönünde görüşler de mevcuttur.

Koronavirüs salgınının eğitim süreci üzerinde aksaklıklara neden olduğu ve beraberinde başlıca bir eğitim sürecini meydana getirdiği ile ilgili çalışmalar (Bloom, Reid ve Cassady, 2020; Emin, 2020; Kırmızıgül, 2020; Viner vd., 2020) da öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, Koronavirüs salgınının eğitimden ekonomiye, tarımsal üretimden sağlığa erişim hakkına ve nihayetinde sağlıklı kalma koşullarına kadar birçok düzlem üzerinde etkilerinin olduğu açıklanmıştır (Üstün ve Özçiftçi, 2020). Ulusal ve uluslararası alanyazınında Koronavirüs sürecinin sosyal yaşam üzerinde önemli etkilerinin olduğu (Amakiri, Ezeoke, Chude ve Anoka, 2020; Ghosh, Dubey, Chatterjee ve Dubey, 2020; Jiao vd., 2020; Üstün ve Özçiftçi, 2020) açıkça ifade edilmektedir. Koronavirüs vakasının çocukların zihinsel sağlığı (Imran, Zeshan ve Pervaiz, 2020) ve psikososyal gelişimi (Akağlu ve Karaaslan, 2020) üzerine etkilerini de ele alan birkaç çalışma yer almaktadır. Çaykuş ve Mutlu Çaykuş'un (2020) çalışması da Koronavirüs sürecinde çocukların psikolojik dayanıklılığını güçlendirmeye ilişkin ailelere, öğretmenlere ve ruh sağlığı uzmanlarına yönelik önerileri içermektedir. Bu çerçevede Yoshikawa vd. (2020) ise küresel bir salgın olan Koronavirüs hastalığının erken çocukluk dönemindeki gelişim üzerindeki olası etkilerinin kısa ve uzun vadeli risklerini açıklayan bir çalışma yürütmüştür. Koronavirüs ile ilgili yürütülen bu çalışmaların daha çok derleme türünde çalışmalar olduğu tespit edilmiş olmakla birlikte, Koronavirüs'ün bireyler üzerinde klinik ve biyolojik yöndeki etkilerle birlikte, ruhsal, sosyal ve psikolojik açılardan etkilere yol açan bir vaka olduğunu da vurguladığı belirlenmiştir.

Yakın dönem içerisinde son derece belirgin bir şekilde ülke ve dünya gündemine geçen Koronavirüs vakasının, gerek ailelerin düzenlerinde değişikliklere yol açması gerekse de çocukların koşulları ve olanaklarında farklılıklara neden olması itibariyle, çocuklar üzerinde derin bir etki bırakması da muhtemeldir. Yaşamın ilk altı yılını kapsayan okul öncesi dönemin insan yaşamına temel oluşturan yaşları içermesinin yanında, özbakım gelişiminin devam ettiği ve belirli temizlik alışkanlıklarının kazanıldığı bir dönem olması nedeniyle, bu dönem için etki uyandırabilecek her bir durumun yaşamın farklı dönemlerinde de önemli olacağı bir gerçektir. Okul öncesi dönem çocuklarının bireysel ihtiyaçlarını kendi başına karşılayamaması ve ruh sağlığı sorunlarına daha açık bir halde olmaları gibi nedenlerle, Koronavirüs dönemi itibariyle ortaya çıkan süreçlerden etkilenmesi de olasıdır. Bununla birlikte, Koronavirüs döneminde kurum çatısı altında eğitim almakta olan çocukların okulda devam eden yüzyüze eğitim-öğretim faaliyetlerinin kesintiye uğraması ve akranlarından ayrı kalması, dahası sokağa çıkma yasağı ile uzun süre evde kalması da çocukların yaşamlarında yeni bir düzenin oluşmasına zemin hazırlayabilecek türden durumlardır. Koronavirüs açısından çocuk nüfusunun savunmasız olması itibariyle, pediatrik açıdan çocuk koruma sistemlerinin devrede olmaması

durumunda da bu dönemin çocuk ihmal ve istismarı için bir potansiyel taşıdığı (Teo ve Griffiths, 2020) belirtilmektedir. Bu kapsamda ulusal düzeyde yürütülen bir çalışmada (Yüksek Usta ve Gökcan, 2020) altı yaşındaki çocukların ve annelerinin Koronavirüs salgınına yönelik görüşleri ve bir başka çalışmada (Demir Öztürk, Kuru ve Demir Yıldız, 2020) annelerin ve çocukların pandemi algısı incelenmiştir. Bavel vd.'nin (2020) literatürde Koronavirüs ile ilgili bilgi eksikliklerinin ve hızla hareket ederek doldurulması gereken boşlukların olduğunu ifade etmesi de bu yönde yürütülecek bir çalışmanın atılacak adımlar noktasında kilit unsur olduğunu vurgular niteliktedir.

Koronavirüs vakasına ilişkin yapılan değerlendirmeler sonucunda, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi yaşlardaki çocukların yaşamında bir değişimi ortaya çıkarması ve gelişim-öğrenme eğilimleri üzerinde yeni bir akımı başlatması güçlü bir olasılık olarak görünmektedir. Nitekim farklı yaş gruplarında ve/veya dönemlerinde yer alan bireylerin bir pandemi sürecini ortaya çıkaran Koronavirüs salgını ile baş etme biçimleri de farklılık gösterebilmektedir. Bu hususta anlam dünyası her geçen gün gelişmekte olan ve henüz işlem öncesi dönemde olan okul öncesi dönem çocuklarının pandemiye anlamlandırması da ayrıca güç olabilmektedir. Öyle ki yakın dönem içerisinde Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu [United Nations Children's Fund; UNICEF] (2020) tarafından küçük çocuklara Koronavirüs'ün nasıl anlatılacağı ile ilgili yayınlanan bir rapor, bu duruma hizmet edecek türden açıklamaları içermektedir. Okul öncesi dönem çocuklarının Koronavirüs vakası ile ilgili süreçleri anlamlandırmasında ve bu sürece yönelik tepkilerini organize etmesinde ise ebeveynleri ile ilgili faktörler önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle, bu sürecin çocuklar üzerindeki etkileri konusunda ebeveyn eksenli bir inceleme yapılmasının, çocukların en yakınında yer alan kişi kaynaklı bulguların ortaya konması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, ebeveyn perspektifinden sürecin nasıl açıklandığının görülmesi ve sürecin çocuk üzerindeki etkilerinin nasıl olduğu konusunda güvenilir verilere ulaşılması mümkün olabilecektir. Bahsi geçen bütün bu noktalardan hareketle, yürütülen bu çalışmanın problem cümlesini "*Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerindeki etkilerine ilişkin ebeveyn algıları nasıldır?*" sorusu oluşturmaktadır. Bu soruya yanıt olacak şekilde yapılacak değerlendirmelerin ise ülkemiz dâhil olmak üzere dünya literatüründe yeni bir durum olan Koronavirüs ile ilgili bilgilere alt yapı oluşturacağı ve okul öncesi eğitim alanında yürütülen durum tespiti niteliğinde ve/veya uygulama temelli çalışmalara bir rehber olacağı öngörülmektedir.

1.1 Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerindeki etkilerine ilişkin ebeveyn algılarını incelemektir. Bu doğrultuda, çalışma Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerindeki mevcut etkilerinin okul öncesi dönemde (48-72 aylık) çocuğu olan ebeveynlerin algılarına dayalı olarak tespit edilmesine yöneliktir.

YÖNTEM

2.1 Araştırma Deseni

Çalışmada, nitel araştırma desenlerinden biri olan betimleyici fenomenoloji (olgubilim) deseni kullanılmıştır. Bu yöntemde, farkında olduğumuz, ancak hakkında yüzeysel düzeyde bilgiye sahip olduğumuz ve tam anlamıyla anlamlandıramadığımız fenomenler (olgular) derinlemesine incelenmeye çalışılmaktadır. Betimleyici fenomenoloji çalışmalarında, bireylerin bir olgu, kavram ya da durum hakkındaki deneyimlerinde meydana gelen algıların betimlenmesi söz konusudur. Bir başka ifadeyle, fenomenolojik çalışmalarda bir grubun veya bireylerin olay, durum veya kavramları nasıl deneyimlediği ve bu deneyimlerden yol çıkarak ele alınan olay, kavram veya duruma ilişkin iç ve dış ilişkilerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmaktadır. Fenomenoloji deseni nitel çalışmalar, araştırma kapsamında ele alınan olguyu derinlemesine tanımaya imkân vermektedir (Christensen,

Johnson ve Turner, 2015; Creswell, 2012; Çepni, 2012; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada ele alınan ve anlaşılmasına çalışılan fenomen ise okul öncesi dönemde (48-72 aylık) çocuğu olan ebeveynlerin Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerindeki etkilerine ilişkin algılarıdır.

2.2 Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, okul öncesi dönemde (48-72 aylık) çocuğu olan Ankara, Kayseri ve Tokat ilinde yaşayan ebeveynlerden seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden ulaşılabilirlik ve elverişlilik esasına dayanan uygun örnekleme yöntemi doğrultusunda ulaşılan toplam 28 ebeveyn oluşturmaktadır. Uygun örnekleme yönteminde çalışma amacına göre, mevcut çalışmaya katılmaya gönüllülük gösteren ve kolaylıkla erişilebilir bireyler örnekleme dâhil edilmektedir (Budak ve Budak, 2014). Uygun örnekleme yönteminin ekonomiklik ve ulaşılabilirlik açısından avantajlı olması, yöntemin tercih edilme nedenlerindedir (Patton, 2014). Bu çerçevede, çalışma yansız bir seçim süreci ile tespit edilen birbirinden bağımsız ebeveynler üzerinde yürütülmüştür. Çalışma grubunda yer alan ebeveynlerin % 35.71'i (n=10) baba ve % 64.28'i (n=18'i) anne iken, hakkında değerlendirme yapılan çocukların % 57.14'i (n=16) kız ve % 42.85'i (n=12) erkektir.

2.3 Veri Toplama Aracı

Çalışma amacı doğrultusunda bu çalışmanın verileri, çalışma grubundaki ebeveynlerle yürütülen telefon görüşmeleri aracılığıyla toplanmış olmakla birlikte, bu doğrultudaki görüşmelerde araştırmacı tarafından hazırlanan ebeveynlere yönelik bir "Görüşme Formu" kullanılmıştır. Bu formun ilk kısmında görüşme yapılan ebeveynin çocuğun annesi veya babası oluşu ile çalışma kapsamında üzerinde değerlendirme yapılan okul öncesi dönem çocuğunun cinsiyeti ve doğum tarihi şeklinde genel bilgiler yer alırken, ikinci kısmında çalışmanın temel amacına yönelik bir açık uçlu soru yer almaktadır. Verilerin toplanmasına yönelik görüşme sorusu oluşturulurken, soruların çalışma amacına açıklık getirecek ve ebeveynlerin açıklamalarında sabit bir eğilim başlatmayacak türden olmasının ve dile getirmek istedikleri üzerinde ebeveynleri özgür bırakacak şekilde sınırlı sayıda genel bir sorudan oluşmasının uygun olacağına karar verilmiştir. Bu kapsamda ebeveynlere "Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönemdeki çocuğunuz üzerindeki etkileri nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Çalışma kapsamında yer alan ebeveynlere okul öncesi yaş grubunda (48-72 aylık) yer alan birden fazla çocuğu olması durumunda, yalnızca bir çocuğunu dikkate alarak görüşme sorularına yanıt vermesi gerektiği bildirilmiştir. Bu kapsamda açık uçlu bir soru eşliğinde ebeveynlerle yürütülen görüşmelerde ortaya konan ifadeler, çalışmanın veri kaynaklarını oluşturmuştur. Bu çalışma, çalışma grubundaki ebeveynler tarafından görüşmenin yapıldığı dönem içerisinde görüşme sorusuna yönelik olarak ortaya konan verilerle sınırlıdır.

2.4 Verilerin Toplanması

Çalışma verileri, çalışma amacı doğrultusunda okul öncesi dönemde (48-72 aylık) çocuğu olan ebeveynlerle araştırmacı tarafından sorulan bir açık uçlu soru eşliğinde yapılan bireysel telefon görüşmeleri yoluyla toplanmıştır. Çalışma verilerinin yüzyüze bir ortamda toplanmaması da çalışmanın Koronavirüs salgınının devam ettiği bir dönemde yürütülmüş olmasından kaynaklı olarak, sağlık açısından ortaya çıkabilecek bir riskin önüne geçmek amacıyla. Görüşmeler, araştırmacı ile okul öncesi dönemde çocuğu olan ebeveynler için uygun olan bir zaman diliminde yürütülmüştür. Bu kapsamdaki görüşmelerin her birinin ebeveynlerin de uygun olduğu belirlenen zaman diliminde gerçekleştirilmesi yoluyla, görüşme sürecinin organize bir şekilde yürütülmesi ve olası veri kayıplarının kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Çalışma verileri, 26 Nisan-18 Mayıs 2020 tarihleri arasında elde edilmiştir. Görüşme sürecinin başında, katılımcı ebeveyn ile araştırmacı ve araştırma amacı hakkında gerekli olan bilgiler paylaşılmıştır. Bu sürecin akabinde görüşmenin gönüllülük esasına göre yürütüleceği, görüşmede elde edilen bilgilerin sadece çalışma amacı kapsamında kullanılacağı,

çalışmada katılımcıların kimliğine ait bilgilere yer verilmeyeceği ve görüşmedeki bilgilerin izinleri dâhilinde ses kaydına alınabileceği açıklanarak, ebeveynlerin bunlara ilişkin onayları alınmıştır. Bu kapsamda ebeveynlerin telefon görüşmelerinde yaptığı açıklamalar ses kaydı ile kayıt altına alınmış ve sırasıyla her bir görüşme verileri araştırmacı tarafından çalışma amacı doğrultusunda yazılı hale getirilerek, analiz edilmek üzere düzenlenmiştir.

2.5 Veri Analizi

Çalışma verilerin analizinde, çalışma amacına yönelik olacak şekilde betimsel analize başvurulmuştur. Betimsel analizde, veriler daha önceden belirlenen temalara veya gözlem/görüşme süreçlerinde kullanılan sorulara göre düzenlenebilmektedir. Bu çalışmada veriler, yapılan görüşmelerde başvuru araştırma sorusuna ebeveynlerden gelen yanıtlardaki ifadelerle göre düzenlenmiştir. Betimsel analizde, elde edilen bulguların düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde ortaya konması esastır. Bu kapsamda elde edilen verilerin çarpıcı bir biçimde açıklanmasında ebeveynlerin görüşmelerde söylediklerine sadık kalınarak, bu yönde tespiti yapılan verilerin özgün biçimlerinden doğrudan alıntılarda yapılmaktadır (Creswell, 2012; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çerçevede çalışmada, okul öncesi dönemde çocuğu olan çalışma grubundaki ebeveynlerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, açık bir şekilde betimlenmiş ve çalışma amacına göre sistematik bir şekilde açıklanmıştır. Bu doğrultuda çalışma verilerinin betimsel analiz ile analiz edilmesinde aşağıdaki dört aşama takip edilmiştir.

1. *Betimsel analiz için bir çerçeve oluşturma*: Çalışmanın ilk analiz aşamasında, okul öncesi dönemde çocuğu olan ebeveynlerin Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin çocuklar üzerindeki etkilerine ilişkin algıları kapsamında ileri sürdüğü ifadelerden yola çıkarak analiz için bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu süreç, okul öncesi dönemde çocuğu olan ebeveynlerin görüşmelerde açık uçlu soruya yanıt olarak sürecin etkileri noktasında ortaya koyduğu durumlar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

2. *Tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi*: Analizin ikinci aşaması olarak, çalışma amacı doğrultusunda elde edilen veriler açık ve anlaşılır bir şekilde bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Ebeveynlerin kendileriyle yapılan görüşmelerde dile getirdiği ifadelerin içerisinde yer alan temalar ortaya çıkarılmıştır. Ebeveynlerle yapılan görüşmelerde ortaya konan ifadelerin bir kısmı da bulgular bölümünde gerekli yerlerde doğrudan aktarım şeklinde sunulmak üzere organize edilmiştir.

3. *Bulguların tanımlanması*: Analizin üçüncü aşaması olarak da Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönemdeki çocuklar üzerindeki etkilerine ilişkin ebeveynlerin ortaya koyduğu ifadeler tanımlanmıştır. Ebeveynlerin bu süreçte ortaya koyduğu ifadelerde benzer olan durumlar daha açık ve anlaşılır olması için ortak tema bünyesinde bir tablo dâhilinde ve sistematik bir şekilde açıklanmıştır.

4. *Bulguların yorumlanması*: Çalışmadaki veri analizinin son aşamasında ise okul öncesi dönemde (4-6 yaş) çocuğu olan ebeveynlerin algılarına göre Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerindeki etkilerinin neler olduğu ile ilgili betimlemeler yapılmıştır. Çalışma grubunda yer alan ebeveynlerden elde edilen verilerin ortaya konmasında her bir ebeveyn (E) için E₁ ... E₂₆ şeklinde kod isimler kullanılarak, çalışma grubunda yer alan ebeveynlerin kimlik bilgilerinin gizli tutulması hedeflenmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan çalışma bulguları için frekans değerleri (f) hesaplanmış ve elde edilen bulgular bir sıra halinde ilgili alanyazın çalışmaları ışığında tartışılarak sunulmuştur.

2.6 Geçerlik ve Güvenirlilik

Çalışmanın yürütülmesi ve raporlaştırılması aşamasında etik ilkelere bağlı kalınmış olup, bu kapsamda çalışma grubunu oluşturan ebeveynlerin gönüllülük ilkesine göre katılım göstermesi sağlanmıştır. Elde edilen verilerin ortaya konmasında, görüşme yapılan ebeveynlerin kimlik bilgilerine yer verilmemiş ve bu kapsamda gizlilik beyanına bağlı kalınmıştır. Çalışmada iç geçerliği sağlamak

amacıyla, ilgili bölümde ebeveynlerden elde edilen verilerin çalışma amacı ile ilişkisi ortaya konarak, yorumlaması yapılmıştır. Bu bağlamda dış geçerliği sağlamak amacıyla, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerindeki etkilerini belirlemek üzere okul öncesi dönemde çocuğu olan ebeveynler çalışma grubuna dâhil edilmiştir. Çalışmada telefon görüşmeleri ile okul öncesi dönemde (48-72 aylık) çocuğu olan birçok ebeveyne ulaşılmaya çalışılarak, verilerin güvenilirliğinin sağlanması da hedeflenmiştir. Bu süreçte, çalışmadan elde edilen verilerin aktarılabilirlik ilkesine bağlı kalınarak açıklanması gerektiği gözönünde bulundurulmuştur. Çalışma grubunda yer alan ebeveynler tarafından görüşmelerde dile getirilen her bir durumun eksiksiz ve objektif bir şekilde ortaya konmasına da özen gösterilmiştir. Bu kapsamda ortaya konan bulguların sağlık bilimleri alanında lisansüstü eğitime devam etmekte olan bağımsız bir araştırmacı tarafından kontrol edilmesi sağlanarak, çalışmanın güvenilirliği teyit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda bağımsız araştırmacı tarafından farklı bir etki bünyesinde açıklandığı görülen iki ayrı ebeveyne ait birer ifadenin değerlendirmesi de yeniden gözden geçirilmiş ve açıklamada yer alan ifadeye göre bıraktığı etki uygun görülen kısımda ele alınmıştır. Bu yöndeki tespitler, Miles ve Huberman'a (1994) göre %97.4 oranında bir iç tutarlılığı ifade etmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen veriler ile buna ilişkin yapılan analizler, bilimsel araştırma ilkeleri doğrultusunda ortaya konmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerindeki etkilerine ilişkin ebeveyn algıları ile ilgili bulgular sunulmuştur. Bu kapsamda elde edilen bulguların genel çerçevesi Tablo 1'de açıklanmış ve bunu takiben ebeveynlerle yapılan görüşmelerde saptanan ifadelerden alıntılar da ilgili bölümde ortaya konmuştur.

Tablo 1. Okul öncesi dönemde (48-72 aylık) çocuğu olan ebeveynlerin algılarına göre Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerindeki etkilerine ilişkin dağılımlar

	Okul öncesi dönem çocukları üzerindeki etkileri	f
	Stresli/korkulu/kaygılı/endişeli/huzursuz/panik hale gelmesi	12
	Okuldan ve/veya arkadaşlarından ayrı kalması	6
	Canının sıkılması/duruma baş kaldırması	5
	Aile içi problemlere daha çok tanık olması	5
	Daha agresif/hırçın/dirençli olması	4
	Doğa/açık hava ile iletişimlerinin kesilmesi	4
	Hareketlerinde kısıtlanmanın olması	3
	Kardeş ilişkilerinin zarar görmesi	3
	Ölüm/yakınlarını kaybetme ile ilgili düşüncelere kapılması	3
Olumsuz etkileri	Ebeveyne daha bağımlı davranmaya başlaması	3
	Daha fazla soru sorarak, onların sonucuna göre birşeyler yapması	3
	Oyun oynama gereksiniminin karşılanamaması	3
	Bilgisayar ve/veya televizyon kullanımında artışın olması	2
	Evde sürekli baskı ve aynı rutin içerisinde hissetmesi	2
	Güvensizlik geliştirmeye başlaması	2
	Depresif-karamsar olması	2
	Bir yerde yalnız kalmak/odasında uyumak istememesi	2
	Oyunlarının sınırlandırılmış olması	1
	Oyunlarının kısa süreli olmaya başlaması	1

	Abur-cubur tüketiminde artışın olması	1
	İçe kapanmaya başlaması	1
	Hasta olmaktan korkmaya başlaması	1
	Daha dürtüsel-duygusal olmaya başlaması	1
	Ebeveyn ile daha fazla vakit geçirmeye başlaması	4
Olumlu etkileri	Sağlık çalışanlarına (doktor, hemşire gibi) yakınlık beslemeye/olumlu algı geliştirmeye başlaması	2
	Evde zaman geçirmeyi-kardeşiyle oyun kurmayı öğrenmesi	1
	Hastalık-hastane ile ilgili farkındalıklarının artması	1

Tablo 1 incelendiğinde, çalışma grubunda yer alan ebeveynlerin algılarına göre Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerinde birçok etkiye yol açtığı görülmektedir. Bu kapsamdaki etkilerin büyük çoğunluğunun (23 farklı türde) olumsuz yönde etkiler olduğu ve daha nadir bir kısmının (4 farklı türde) da olumlu yönde etkiler olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda her bir ebeveyn tarafından ileri sürülen ifadelerle göre, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerinde en az bir oranında olumsuz yönde bir etkiye yol açtığı belirlenmiştir. Çalışmaya dâhil olan ebeveynlerin ortaya koyduğu ifadeler arasında en fazla (f=12) Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin bu çocukların “stresli/korkulu/kaygılı/endişeli/huzursuz/panik hale gelmesi” ile ilgili etkilerinin olduğu yönünde ifadelerin olduğu saptanmıştır. Buna ilişkin durumları ortaya koyan E₂, E₃, E₁₂, E₁₈ ve E₂₂'ye ait aşağıdaki ifadeler de bu çerçevedeki birçok etkiyi gündeme getirmektedir.

123

E₂; ... Bu süreçte özellikle kaygılı ve panik halinde olan yani, ne yapacağını bilemeyen biz anne-babalar karşısında çocuklarımızın psikolojisinin olumsuz etkilenmesi kaçınılmaz. Anne-baba kaygılı olunca çocuk kaygılı oluyor, tabii çocuk kaygılı olunca da anne-baba ayrıca kaygılı oluyor.

*E₃; Bu salgın döneminde küçük çocuklar bazı haberleri çok daha farklı algılayabilirler. Sokağa çıkma yasağını aç kalma ile, hastalığa yakalanmayı ölme ile eşleştirerek, **panik bir ruh haline geçebilmektedir...***

*E₁₂; Oğlumuz virüsün yaşattıklarından dolayı **korku duyuyor**. Kaygılı halinin sonucunda, farklı durumlara yönelik **endişeleri artarak, yaşına göre daha küçükmüş gibi davrandığı** oluyor. Böyle **gereksiz hırçınlıkları oldu**, ya da biz de olduğumuz için öyle gelmeye başladı. Yani ona virüsü anlatmak için açıklama yapmak da bazen zorlayıcı oluyor ve yaşadığı kaygının yoğunlaşmasına neden olabilir...*

*E₁₈; ... Onunla ölümle ilgili durumlardan çok konuşmamaya çalışıyoruz, ama genel olarak kızım da **kaygıya yol açıyor** bu dönem.*

*E₂₂; ...Bu süreçte belirliliğin olmaması, tıpkı yetişkinler gibi çocuklarda da **yoğun kaygıya yol açıyor**, çünkü bilgi eksikliği en temel korku nedenlerimizden biri. Biz ailelerin de bu süreçte aşırı kaygılı, korkutucu, aşırı titiz, koruyucu ve kollayıcı yaklaşımları olabilmektedir.*

Ebeveynlerin görüşmelerde dile getirdiği ifadelerle göre, okul öncesi dönemdeki çocukların bu noktada olumsuz birçok duygu durumunu birlikte yaşamasının olası olduğu da

öne çıkmaktadır. Örneğin; E₁₉ ile E₂₃'e ait ifadeler bunları açıklar niteliktedir.

E₁₉; *Anne-baba olarak bizler de panik haldeyiz. Bu durumun çocuklarımızın ruh sağlığını olumsuz etkilemesi kaçınılmaz. Aslında bu dönemi abartıdan uzak, olabildiğince sakin karşılamalıyız. Kızım kaygı ve korkularını odasında kendi başına oynadığı oyunlarına yansıtıyor daha çok. Bir gün bebeği ile "maske takmazsan mikrop sana bulaşır, sonra bu odanın oyuncuğu olamazsın" diye konuştuğuna tanık oldum. Bizler sürekli Covid-19 ile ilgili haberlere bakıp, vaka oranlarını takip ediyoruz. Bu durum onda **endişe yaratıyor**, yine bir gün "baba mikrop bize misafirliğe geldiğinde, ben kapıyı açmayacağım" demişti. Yani onun da yaşamına dâhil oluyor bir şekilde. Hatta bir gün televizyondaki haberleri izledikten sonra ağlamıştı, **ölüm korkusunu ve yakınlarını kaybetme korkusunu yaşadı** sanıyorum ki...*

E₂₃; *Bu süreçte biraz sohbet ediyorum onunla arada ama yani nasıl anlatayım... **kendini korunmasız hissediyor gibi biraz, bir taraftan da kaygılı bir hale geçti**. Daha küçük hallerine döndü sanki, birimize bir şey olacak kaygısı mı, kendisine bir şey olacak kaygısı mı bilemiyorum ama **yalnız kalmak istemiyor bir yerde**. Ya da ben de evde olduğum için **birlikte zaman geçirmek istiyor** olabilir...*

Çalışma kapsamında ilk sırada öne çıkan bulguları takiben Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin çocukların "okuldan ve/veya arkadaşlarından ayrı kalması"na (f=6) yol açtığına ilişkin belirgin bir oranda algının olduğu tespit edilmiştir. Buna ilişkin durumları, aşağıda yer alan E₅, E₁₁, E₁₈ ve E₂₈ örneğindeki ifadeler çeşitli şekillerde ortaya koymaktadır.

E₅; *... **Okulu ve arkadaşlarını özledi** bir taraftan. Normalde okula gitmekten mutlu olan bir çocuktaki çünkü.*

E₁₁; *...Bu dönemde **okula da gidemedi**. İlk başlarda bunu tatil algıladı, "tatil bitince okula gittiğimde, masada hamurla baloncuk yapacağım" gibi şeyler söylüyordu. Ama **arkadaşlarına özlem duymaya başladı**.*

E₁₈; *Kızım sürekli okulda arkadaşlarıyla daha önce neler yaptığından örnekler anlatıyordu. Normalde okula gitmekten zevk alıyordu, bu durumda okulların da ertelenmesi nedeniyle **okuluna özlem duymaya başladı ve arkadaşları ile etkinliklerinden uzak kaldı**. Bu dönemde kendimizde nasıl ona bilgi verebileceğimizi bilemiyoruz aslında...*

E₂₈; *Yakın dönem içerisinde karşı karşıya kaldığımız bu vaka, hemen hemen her ülkeyi ve de aileleri etkiledi. Salgın tüm dünyanın yaşam rutinini değiştirdi haliyle. Sosyal mesafe amaçlı çocuklarımız **arkadaşlarıyla görüşemez oldu**...*

Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönemdeki çocukların "canının sıkılması/duruma baş kaldırması"na (f=5) ve "aile içi problemlere daha çok tanık olması"na (f=5) yol açtığı ile ilgili benzer oranda tespitlere ulaşılmıştır. Örneğin; E₁₀'un ifadesi ile çocuğun aile içerisinde yaşanan olumsuz durumların içerisinde kaldığı ve aile içerisindeki gerginlikten etkilenebildiği ortaya konmuştur. E₁₆ ile E₂₁'in ifadesinde de çocuklarla evde kalmanın aileler için zorlayıcı olurken, çocuklar için de sıkıcı olduğu ve bu nedenle çocukların bir yerden sonra duruma baş kaldırmaya yol açtığı yer

almaktadır. Yapılan görüşmelerde ortaya konan E₅ ve E₁₀'un aile ile ilgili durumlara ilişkin ifadeleri ile E₁₆, E₂₁ ve E₂₂'nin çocuğun can sıkıntısı ile ilgili durumlara ilişkin ifadeleri de bu noktada yer alan çarpıcı türden örneklerdir.

E₅; *Evede olduğumuz bu süreçte ailedeki problemlerle daha çok karşılaşmak çocuğu daha gergin ve hırçın yapıyor. Yeni kardeşi oldu bir de kızımın. Haliyle kardeşiyle ilgilenildiğine daha çok tanık oluyor, belki bu dönemden kaynaklı kardeş kıskançlığı ortaya çıkacak.*

E₁₀; *Bu dönemde evde uzun kaldığımız için çocukların bazı durumlarına olan sabrımız da taşmaya başladı. Aile içerisinde yaşadığımız işe devam edememe, ekonomik sıkıntılar gibi çeşitli sebeplerden dolayı ben de gergin oluyorum, bazen odasına gönderiyorum onu, biraz ayrı zaman geçirelim diye; haliyle o da bu durumlara tanık olmuş oluyor...*

E₁₆; *Çocukların günlerce dışarı çıkmaması, sürekli aynı evin içerisinde ve aynı kişilerle zaman geçirmesi kabul edilirliliği güç bir durum elbette. Çocukları için çeşitli fırsatlar yaratılsa ve onların oyunlar oynaması teşvik edilse de bir yerden sonra çocuğun sıkılması ve olan duruma baş kaldırması şaşırtıcı olmuyor.*

E₂₁; *Bu dönemde çocuğumla açık havaya çıkmıyoruz, evde iki çocuğumla birlikteyiz, eşim işten gelirken alışverişi yapıyor. Çocuklarla sürekli ev içinde kalmak da zorlayıcı oluyor, onlar da çok sıkılıyor. Hatta benim çıkarmadığımı düşünüyor, oğlum ara ara ağlıyor "ben dışarı gideceğim" diye; ben de "Hayır! Yasak, çıkamazsın" diyorum. Ama anlatamıyorum ki çıkarsa virus bulaşacak... Biz aşırı kaygılıyız, ne kadar süre daha böyle olacağız diye... Çocuğumu da korumak kollamak zorundayım. Sonuçta bu bakteri, mikrop, virüs gibi canlıları göremiyoruz, bu yüzden anlatmak da zor. Farklı şekillerde de bulaşmış, oğlum da çocuk, dışarı çıkmak, oynamak istiyor... Yani bazen o da direnç gösteriyor.*

E₂₂; *Yakın dönemde içerisinde karşı karşıya kaldığımız Koronavirüs vakası gerek uzun süre açık havaya çıkmamaları gerekse de daha uzun süre aileleri ile birlikte evde bulunmaları gibi nedenlerle okul öncesi çocuklarını da etkileyen bir durum oluyor. Bu süreçte çocuğun ailesiyle nasıl zaman geçirdiği, bulunduğu ailedeki aile ilişkileri de oldukça önemlidir. Çocuklar gün boyu ev içinde kaldıklarından sürekli olarak sıkıldıklarından yakınmaya başladılar ...*

Bu kapsamda ortaya çıkan bulguların akabinde ise Koronavirüs salgını ile ilgili sürecin okul öncesi dönemdeki çocukların "daha agresif/hırçın/dirençli olması"na (f=4) ve "doğal/açık hava ile iletişimlerinin kesilmesi"ne (f=4) yol açtığı ile ilgili benzer oranlarda bulgulara ulaşılmıştır. Örneğin; E₄'ün ifadeleri bu dönemde çocuğun okul ve arkadaşları yanında açık havadan ayrı kaldığına değinirken; E₁₈ ve E₂₄'in ifadeleri de bu dönemde çocuğun açık havaya/dışarıya çıkamadığını ve bir şekilde doğadan uzak kaldığını vurgular niteliktedir. Bu durumlara ilişkin örnekler aşağıda yer almaktadır.

E₄; *Oğlum bu dönemde okuldan, açık havadan, ve arkadaşlarından ayrı kaldı. Tabi onların yerine bizimle de daha fazla zaman geçirmeye başladı...*

E₁₈; *Bu dönemde sürekli evde kaldı kızım benimle birlikte... Evde sıkıldı ve istediğinde de dışarıya çıkamadı. Onunla yapabileceğimiz aktivitelerde sınırlı oluyor sonuçta evde. Mesela önüne boya kalemlerini ve bir kâğıdı koyduğumda, uçurtma figürünü çizmişti resminde...*

E₂₄; Koronavirüs yetişkinleri etkilediği gibi, oyun çağında ve gelişim döneminde olan küçük yaş çocuklarını da ayrıca etkilemiştir kanaatime göre. Tam da baharın geldiği aylarda, doğanın renkleri içinde, çocukların **doğayla iç içe olacağı dönemde çocuklar evlerinde kalmak zorunda kaldılar.**

Bu noktada bir kısım ebeveynin dile getirdiği ifadelerde Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin etkileri bağlamında, çocuklarda “hareketlerinde kısıtlanmanın olması” (f=3), “ebeveyne daha bağımlı davranmaya başlaması” (f=3), “daha fazla soru sorarak, onların sonucuna göre birşeyler yapması” (f=3) ve “oyun oynama gereksiniminin karşılanamaması” (f=3) ile ilgili durumların yaşandığını öne çıkardığı görülmüştür. Örneğin; E₄ çocukların evde daha fazla vakit geçirerek, hareket ihtiyacının uygun yollarla karşılanmasında sınırlılıkların olduğunu ve E₁₁ birçok alışkanlığı değiştiği için özellikle anneye bağımlı olduğunu ifade etmiştir. Bu durumları, aşağıda ortaya konan ifadeler detaylı bir şekilde açıklamaktadır.

E₂; Salgın nedeniyle çocukların yüzde doksan dokuzunun **hareketleri bir şekilde kısıtlandı.** Buna sebep ise gerek çocuğun içinde bulunduğu durum, gerek ruh hali, gerekse de gerekli olanakların olmaması gösterilebilir...

E₄; ... Artık evde daha fazla vakit geçiriyor ama bu süre uzarsa hem gergin olacak hem de **hareket ihtiyacını uygun yollarla karşılayamadığı için daha problemlili olacak...** Rutininin **değişmesi de huzursuzluk veriyor** şu an, belki zamanla alışacağız hep birlikte böylesi bir yaşama ama henüz “**kaç gün daha geçince okul başlayacak**” gibisinden soruları oluyor.

E₁₁; Benim kızım normalde de yakın çevresindeki kişilerin duygularından doğrudan etkilenir. Bu dönemde birçok alışkanlıkları değiştiği için, **daha huzursuz ve bize özellikle de bana (anneye) daha bağımlı oldu.** Bizlerin konuşmalarından, televizyon habercilerinin heyecanından **etraftaki kaygıyı tahmin etmeye başladı.** Sorular sorarak, oyunlarına veya resimlerine bu tarz durumları yansıtmaya başladı.

E₂₃; Normalde ben kuaförüm ama işe gidemediğim için evdeyim. Çocuğumda normalde babaanne ile kalıyordu evde, **birlikte zaman geçirme fırsatımız oldu** sadece avantaj bir durum olarak. Ama bu seferde **biraz fazla bana düştü, akşam odasında uyumak bile istemiyor;** “anne içeri gitme, yanıma gel! demeye başladı her fırsatta”. Düzeni çok değişti, **bağımlı bir tavır sergilemeye başladı.**

Bahsi geçen bu durumlara paralel bir şekilde, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönemdeki çocukların “kardeş ilişkilerinin zarar görmesi”ne (f=3) ve “ölüm/yakınlarını kaybetme ile ilgili düşüncelere kapılması”na (f=3) yol açtığı yönünde tespitlere de ulaşılmıştır. E₆ ve E₁₃ ile yapılan görüşmelerde bu durumları örnekleyen ifadeler yer almaktadır.

E₆; ... Virüse karşı aileden veya sosyal medyadan sürekli olarak duydukları kötü haberlere karşı **ölüm teması üzerinde daha çok düşünmeye başladı.** Bir de eşim de ben de daha uzun süre evdeyiz, zaman zaman aramızdaki tartışmalara da **tanık olabiliyor;** inşallah bu süreç daha uzun sürmez yoksa ruhsal açıdan daha sorunlu bir hale gelebilir.

E₁₃; ... Yaşadığımız Koronavirüs günleri çocuklar üzerinde yeni yeni etkilere yol açıyor. Bu dönemde evde fazlaca durmaları nedeniyle, **kardeşi ile tartışmaları olmaya başladı**. Aslında ben de çocuğumun tepkileri ile daha yakinen karşı karşıya kaldım. Özellikle **aile ortamında baskı veya huzursuzluk olduğunda bu dönem onları etkiliyor**, yoksa bazen farkında değilmiş gibi de davranabiliyorlar.

Bu kapsamda elde edilen bulgulardan daha başka bir şekilde, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönemdeki çocukların, "bilgisayar ve/veya televizyon kullanımında artışın olması"na (f=2) ve "evde sürekli baskı ve aynı rutin içerisinde hissetmesi"ne (f=2) neden olduğu ile ilgili bulgular da yer almaktadır. Bu bulguları, E₁₂ ve E₂₄'ün açıklamaları açığa çıkarmaktadır.

E₁₂; ... Bir de bu sürede **normalden daha fazla bilgisayar veya televizyon kullanıyor**, biz de öyle olduğumuz için **abur-cubur tüketmeye başladı**.

E₂₄; Bu süreçte çocuklar evde **kendilerini sürekli baskı içerisinde ve sürekli aynı rutinde hissetmeye başladı** şüphesiz...

Bahsi geçen bu durumların beraberinde, çalışma kapsamında Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönemdeki çocukların "güvensizlik geliştirmeye başlaması"na (f=2), "depresif-karamsar olması"na (f=2) ve "bir yerde yalnız kalmak/odasında uyumak istememesi"ne (f=2) yol açtığı yönünde tespitlere de ulaşılmıştır. E₁, E₃ ve E₁₆ tarafından dile getirilen aşağıdaki ifadeler, bu durumları ele almaktadır.

E₁; Bir buçuk yaş aralıklı iki çocuğum var, büyük altı yaşında. Bu dönem onlara aynı şeyleri bazen defalarca tekrarlamamız gerekebiliyor. **Bazı bilgilerinin onaylanması veya kabul edilmesi için birkaç defa tekrar edilmesini bekliyorlar**. Koronavirüs döneminde kendilerini yoğun stres altında hissettikleri için **sordukları sorulara verdiğimiz cevaplarla kendilerine bir güvence arıyorlar** sanki. Kendi çıkarımına göre **daha sık soru sorabiliyorlar** bu dönemde...

E₃; ... Bu doğrultuda da ilk başlarda durumu anlamayan oğlum, farketmeye başladıkça sanki **güvensizlik geliştirmeye de başladı**. Eğer çocuğa gerekli açıklamalar yapılmazsa, içinde yer aldığı durumdan kendi zihinlerinde yaratacakları en olumsuz senaryoya göre bir çıkarımda bulunacak bu dönemde zannımca. Aslında durum bizim açımızdan da çok farklı değil, durumun vahim oluşunu gördükçe ciddiye alma durumumuz daha da artıyor...

E₁₆; ... Bazen biz de bu duruma sabır etmekte zorlanıyoruz, bazen davranışlarını görmezden gelmeye çalışıyoruz, bazen de ses tonunumuzla bile ona kızdığımızı gösterebiliyoruz. Her ne kadar istemesek de bu dönemde **depresif, karamsar olabiliyor** çocuk da bizimle birlikte.

Çalışmada elde edilen bulgular arasında, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin çocuklar üzerinde sadece birer ebeveyn tarafından iletilen başka yönde etkilerinin olduğu da saptanmıştır. Bu kapsamda Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerinde "oyunlarının sınırlandırılmış olması" (f=1) ve "oyunlarının kısa süreli olmaya başlaması" (f=1) yönünde etkileri de ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Bu durumlar için, E₆'nın dile getirdiği aşağıdaki ifadeler açıklayıcı olmaktadır.

E6; *Çocuğum oyun alanlarına ve açık havaya alışkın. Buralara uğramak yaşamının bir parçasıydı, bugünlerde bu duruma uyum sağlamakta zorlanıyor. Sürekli evde kaldığı ve evde zaman geçirmeye devam ettiği için oyunları sınırlandırılmış oldu...*

Bunların yanında, bu sürecin okul öncesi dönem çocukları için “abur-cubur tüketiminde artışın olması” (f=1), “içe kapanmaya başlaması” (f=1), “hasta olmaktan korkmaya başlaması” (f=1) ve “daha dürtüsel-duygusal olmaya başlaması” (f=1) ile ilgili durumları ortaya çıkardığı yönünde tespitlere de ulaşılmıştır. Buna ilişkin durumları E20, E24 ve E27’deki gibi ifadeler detaylı bir şekilde açıklamaktadır.

E20; *...Koronavirüs salgınının olduğu dönemde bu yaş çocuklarının da dışarı çıkması yasak. Bu yasaktan dolayı oyun oynama gereksinimi karşılanamıyor, evde bizimle daha çok vakit geçiriyor. Normalde ben daha çok ilgilenirdim kızımın, biraz babasının da ilgisi arttı. Eşim daha uzun süre televizyon izler oldu, haliyle çocuğum da buna daha çok maruz kalıyor. Bu nedenle sanki daha dürtüsel olmaya başladı, böyle sebepsiz yere ağladığı oluyor, aslında sözlü dile getirdiği yeni bir şey pek yok ama herşeyin farkında, içten içe daha duygusal olmaya başladı.*

E24; *... Bu nedenle sanki çocuğum içe kapanmaya başladı, eşimle birlikte şayet pek ilgilenemezsek kendi halinde çaresiz bir ruh haline bürünebilir.*

E27; *Bu dönemde sürekli oğluma ellerini ağzına götürmemesi, ellerini sık sık yıkaması konusunda uyarılarda bulunuyoruz. Bu durumda çocuklar da hasta olmaktan korkar olmaya başlamış olabilir. Biraz bencil aşamada olduğu için sadece kendi isteklerine göre beklentileri oluyor, o sıkıldığı için veya o korktuğu için birşeyler yapmamızı da bekliyor. Eve biri girecek olduğunda da endişeli oluyor, işte bu şekilde psikolojik açıdan da etkileniyor bugünlerden...*

Çalışmanın başka bir bulgusu olarak Tablo 1’de yer aldığı gibi, birkaç ebeveynin de Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerinde olumlu yönde bazı etkilerinin olduğuna ilişkin bir algıya sahip olduğu ortaya konmuştur. Bu kapsamda bir durumu dile getiren çok daha sınırlı sayıda ebeveyn olması da ayrıca dikkat çekicidir. Bahsi geçen yöndeki sonuçlara göre, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocuklarının “ebeveyn ile daha fazla vakit geçirmeye başlaması” (f=4) ve “sağlık çalışanlarına (doktor, hemşire gibi) yakınlık beslemeye/olumlu algı geliştirmeye başlaması” (f=2) noktasında katkı sağlayıcı olduğu görülmüştür. Bu durumlara değinen E9 ile E11 ve E19’un ifadeleri aşağıda yer almaktadır.

E9; *Çocuğumla oyunlar oynayarak kaliteli vakit geçirmeye çalışıyoruz. Ama Koronavirüs vakası aile içerisindeki ilişkileri de güçleştiriyor. Bu süreçte kızımın evde daha fazla vakit geçirdik, aslında birbirimiz için karşılıklı önemli olduğumuzu farkettilik. Ancak aile içerisinde çocukla iletişimi iyi tutmak gerekiyor, hatta aile bireyleri arasında bir birlik yoksa veya ilgisizlik varsa çocuk kendisini yalnız hissedecektir. Yapabildiğimiz kadarıyla güvenini sekteye uğratmayacak şekilde davranmaya çalıştık, çünkü bu dönemler geçer belki ama iyi atlatamazsak izleri kalabilir diye düşünüyorum.*

E11; *... Televizyonlar da sık sık sağlık çalışanlarından bahseden haberleri veya bir sefer sağlık çalışanları için balkonda yaptığımız alkışı izlediği için doktor, hemşire gibi sağlık çalışanlarına da daha bir yakınlık beslemeye başladı.*

E19; ... Normalde doktorlardan korktuğu olmuştur birkaç seferinde ama sürekli onları da ekranda gördüğü için **doktorlara karşı daha olumlu bir algı geliştirmeye başladı** diye düşünüyorum. Çünkü "kapıdan girmek isteyen mikrobu hem ben doktora söylerim gittiğimde, zaten o zaman giremez" demişti bir keresinde de...

Bunlara ek olarak, Koronavirüs döneminin okul öncesi dönem çocukları üzerinde "evde zaman geçirmeyi-kardeşiyle oyun kurmayı öğrenmesi" (f=1) ve "hastalık-hastane ile ilgili farkındalıklarının artması" (f=1) noktasında nadiren de olsa olumlu yönde bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur. Bu yöndeki olumlu etkiler E7 örneğindeki ifadeler arasında yer almaktadır.

E7; Kızım ve oğlum evde uzun süre aileyle birlikte olmak zorunda kaldıkları için **evde zaman geçirmeyi öğrenmeye de başladılar. Birlikte oyun kuruyorlar, ya da ben bazen bir şeyler öneriyorum. Ama oyunları kısa süreli oluyor, belki daha endişeli oldukları için olabilir; biraz sonra geliyor, "ben bu oyundan vazgeçtim, bundan sıkıldım" gibi şeyler söyleyebiliyor. Özellikle oğlum çok duygularını dile getirmez genelde ama bir sefer hastalığa ve hastaneye yatmayla ilgili bir şeyler konuştuğumuzu hatırlıyorum. Yaşları küçük olduğu için çok bir şey konuşmuyoruz ama bazı şeyleri fark ediyor olabilirler.**

SONUÇLAR, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışma kapsamında, okul öncesi dönemde (48-72 aylık) çocuğu olan ebeveynlerin algılarına göre Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin bu dönem çocukları üzerinde daha çok olumsuz yönde olmak üzere, olumlu ve olumsuz açılardan bir kısım etkilerinin olduğu ortaya konmuştur. Bu kapsamda her bir ebeveynin dile getirdiği ifadeler dayalı olarak, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin çocuklar üzerinde en az bir oranında olumsuz etkisinin olduğu yönünde algıya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocuklarının en fazla *stresli/korkulu/kaygılı/endişeli/huzursuz/panik hale gelmesine* yol açtığı tespit edilmiştir. Bunun yanında ebeveynler tarafından dile getirilen ifadeler arasında, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin bu çocukların *daha agresif/hırçın/dirençli olmasına, güvensizliğin gelişmeye başlamasına hasta olmaktan korkmaya başlamasına, içe kapanmaya başlamasına, depresif-karamsar olmasına, daha dürtüsel-duygusal olmaya başlamasına ve bir yerde yalnız kalmak/odasında uyumak istememesine* yol açtığı üzerinde durulmaktadır. Bu yöndeki sonuçların, Koronavirüs salgınının daha öncesinde yaygın olarak bilinmeyen bir vaka olması itibarıyla, çocuklar için yeni karşılaşılan bir durum olmasından kaynaklanmış olması olasıdır. Benzer bir şekilde Nicomedes ve Avila (2020), Koronavirüs sürecinin bireylerde kayıtsızlık, üzüntü, korku, şok, kaygı, endişe, korunma ihtiyacı, aşırı dikkat, iyimserlik ve sağlık bilinci kazanma gibi farklı birçok duygu durumunu ortaya çıkardığını vurgulamaktadır. Kundu ve Bhowmik'e (2020) göre; öfke, korku ve stres de bu süreçte yaşanan duygu durumlarının başında gelebilmektedir. Okul öncesi dönem çocuklarının hissettiği olumsuz duygu durumlarının önüne geçilmesi amacıyla, çocukların yalnız olmadığı, ailesinin her zaman onunla ilgilenmek üzere yanında olduğu, gerekli bir durum olduğunda sağlık çalışanlarının da onlara yardımcı olabileceği, bu sürecin sadece kendilerine yönelik bir durum olmadığı ve herkesin birbirine destek olarak bu süreci aşabileceği üzerine sohbet etmesi iyi bir yoldur. Bu süreçte çocuğun basında yer alan haberlerin ürkütücü yanlarından ziyade, bilgilendirici yanlarını edinmesi için ailelerin evde izlediği programlar konusunda da hassas davranması gerekmektedir. E25 ile yapılan görüşmede dikkat çekici bir bulgu olarak, çocuğun birşeyler yaptığında "virus şimdi bulaşmış mıdır?" diye sorarak, panik içerisinde davranmaya başladığının iletilmiş olması, bu noktada çocukta panik yaratmayacak türden açıklamalara ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Brooks vd.'nin (2020) çalışmasında, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan

süreçte stresin, enfeksiyon korkusunun, can sıkıntısının, bilgi eksikliğinin, arkadaşlar ve öğretmen ile yüz yüze temastan uzak bir yaşamın olması nedeniyle, çocuklar ve ergenler üzerinde psikolojik etkilerin yaşandığı vurgulanmıştır. Bir grup İtalyan katılımcı üzerinde yürütülen bir çalışmada (Casagrande, Favieri, Tambelli ve Forte, 2020) da Koronavirüs döneminin belirgin bir şekilde uyku problemlerini, aşırı kaygıyı ve yüksek stresi ortaya çıkardığı saptanmıştır. Bu kapsamda sistematik bir inceleme ile Koronavirüs'ün Çin, İspanya, İtalya, İran, Amerika, Türkiye, Danimarka ve Nepal nüfusunda genel olarak kaygı, depresyon, stres ve psikolojik bunalım ile ilgili belirtileri ortaya koyduğu açıklanmıştır (Xiong vd., 2020). Diğer bir açıdan bu noktada yaşanan psikolojik durumların bu dönemde meşgul olunan aktivitelerle ilişkili de olabileceği düşünülmektedir. Örneğin; Garrison ve Christakis'in (2012) tespitinde olduğu gibi üç-beş yaş çocuklarının ebeveynlerine medya kullanımı gibi konularda yapılan müdahalelerle çocukların uyku bozuklukları ve davranış problemleri kontrol altına alınabilmektedir.

Çocukların Koronavirüs döneminde ağırlıklı olarak olumsuz duygu durumları içerisinde olduğu konusunda ebeveynlerin hemfikir olduğunun belirlenmesi, bu sürecin ebeveynler tarafından benzer bir şekilde geçirilmiş olabileceğini de düşündürmektedir. Mazza vd.'nin (2020) ilettiği gibi, Koronavirüs sürecinde ebeveynler çocukları ile daha fazla zaman geçirebilmekte ve kendi duygularını da çocuklarına yansıtabilmektedir. Örneğin; salgına karşı tedbirler çerçevesinde ülkemizde ara ara belirli iller bünyesinde uygulanan sokağa çıkma yasağını veya sıklıkla yapılan "Evde kal!" şeklindeki uyarıları, ailenin karşılama şekli ve bunlar karşısında çocuğuna yaptığı açıklamalar, çocuğun süreci algılama biçimini etkileyebilecek türden durumlardır. Koronavirüs salgın süreci hem aile hem de çocuk için endişe, kaygı, korku ve panik yaşatabilecek bir durum (Jiao vd., 2020) olarak görülürken, bu sürecin ancak iyi yönetilmesi durumunda daha sağlıklı atlatılabileceği bir gerçektir. Koronavirüs süreci aynı zamanda zorlukların üstesinden gelme, yeni durumlara uyum sağlama, sorun çözme ve stresle baş etme gibi becerilere sahip olunmasını da gerekli kılmaktadır.

Çalışma kapsamında elde edilen bir başka sonuç olarak da Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin, okul öncesi dönem çocuklarının *okuldan ve/veya arkadaşlarından ayrı kalmasına* yol açtığı saptanmıştır. Okul, çocukların sadece eğitim aldığı bir yer değil, aynı zamanda sosyalleşmeye başladığı ve akranlarla oyun oynama olanağı bulduğu bir ortamdır. Okula yönelik tutum ve davranışlar üzerinde okula uyumun oluşturulması ve devamlılığın sağlanması önemlidir. Buna karşın, Koronavirüs dönemi salgından korunma tedbirleri kapsamında okula devam etmekte olan çocukların okuldan ayrı kalmasına ve okula gitmekten okuldan gelmeye kadar olan süreçlerini de içerecek şekilde günlük rutinlerinde değişikliklerin olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, bu süreçle birlikte çocukların gün içerisinde zaman geçirme şeklinde ve aktif kalma düzeyinde farklılıkların olması olasıdır. Bu durumlar eşliğinde, gerek akademik gerekse sosyal gelişim ile ilgili kazanımlar bağlamında birtakım olumsuzların yaşanması da olasıdır. Demir Öztürk, Kuru ve Demir Yıldız'ın (2020) çalışmasında, Koronavirüs sürecinde anaokulu çocuklarının okullarını özlediklerini dile getirdiği görülürken; annelerin de okulun önemini daha çok farkında olmaya başladığı belirlenmiştir. Ghosh, Dubey, Chatterjee ve Dubey'in (2020) çalışması da Koronavirüs döneminin çocukların okuldan ve arkadaşlarından ayrılmasına yol açan ve formal olmayan eğitim süreçlerinin başlamasına neden olan bir dönem olduğunu vurgulamaktadır. Bunların yanı sıra, Koronavirüs döneminde salgınla başatma tedbirlerinden biri olarak, okulların uzaktan eğitimle eğitime devam etmesinin sağlanması yoluna gidilmiştir. Ancak online eğitimin okul öncesi dönem çocukları için avantajları yanında dezavantajları da söz konusudur (Olisah Kingsley ve Mohamed Ismail, 2015). Bu çerçevede çocuğun dikkat süresinde azalma, öğrenmeye yönelik motivasyonunda düşüş ve dürtüsel davranışlarında artış yaşanmaması adına, okuldan ayrı kaldığı zaman diliminde dâhil olacağı aktivitelerin önemi büyüktür. Koronavirüs vakasının ilk baş gösterdiği ülke olan Çin dâhil olmak üzere, Türkiye yanında Avrupa'da en fazla sorun

yaşayan İtalya, dünyada en fazla sayıda tespit edilmiş hastası olan Amerika Birleşik Devletleri ve virüsün doğal yayılım gösterdiği görüşüyle uygulamalarda bulunan İngiltere gibi ülkelerde uzaktan eğitim ile çevrimiçi öğrenme süreçlerine yer verilmesi dikkat çekmektedir (Telli Yamamoto ve Altun, 2020). Uzaktan eğitim gelişmiş teknolojiye ve içerisinde bulunan çağa ayak uydurmanın bir yolu olmakla birlikte, ailelerin fiziki ve ekonomik açıdan yetersizliklerinin olması durumunda kullanımında sınırlılıkların yaşanması da söz konusudur. Bu durumların beraberinde “evde eğitim” (home-schooling) kavramı öne çıkmakta ve buna ilişkin uygulamalar bir kriz yönetimi niteliğinde önem kazanmaktadır. Okul öncesi eğitimden yükseköğretime, eğitim veren kurumların da Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan süreçten bu yönüyle etkilenmesi kaçınılmaz görünmektedir. Giannini ve Lewis’in (2020), fırsat eşitsizliğinin olduğu aile ve bölge çocukları ile ötekileştirilme eylemine maruz kalabilecek kitlelerdeki çocukların okuldan uzak kalmasının, öğrenme ile ilgili olanaklardan uzak kalmanın yanında, sosyal sorunlar yaşamasına da yol açabileceğini vurgulaması dikkat çekicidir. Okula giden çocuklar üzerinde yapılan çalışmalar (Baranowski vd., 2014; Staiano, Broyles ve Katzmarzyk, 2015; Von Hippel, Powell, Downey ve Rowland, 2007) çocukların hafta sonları ve yaz tatilleri gibi okula gitmediği zamanlarda dâhi fiziksel olarak daha az aktif olduklarını, daha uzun süre ekran karşısında kaldıklarını, uyku sürelerinin düzensiz olduğunu ve daha çok sağlıksız beslendiklerini ortaya koymuştur. Bu nedenle, çocukların açık hava etkinliklerinden ve akranlarla etkileşimden uzak kaldığı Koronavirüs döneminde çocukları, etkileyebilecek her bir unsurun olumsuz etkilerinin hafifletilmesine ihtiyaç vardır (Brazendale vd., 2017; Viner vd., 2020; Wang, Zhang, Zhao, Zhang ve Jiang, 2020). Bu bakımdan bireylerin beden ve zihin sağlığının korunması için bu dönemin aileden başlayarak iyi yönetilmesi son derece önemlidir.

Çalışmada Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocuklarının *canının sıkılması/duruma başkaldırmasına ve doğa/açık hava ile iletişimlerinin kesilmesine* yol açtığı ile ilgili sonuçlara da ulaşılmıştır. Bu durumlarla ilişkili olabilecek bir şekilde, birkaç ebeveynin bu sürecin ayrıca çocuklar üzerinde *oyunlarının sınırlandırılmış olması, oyun oynama gereksiniminin karşılanamaması ve hareketlerinde kısıtlanmanın olması* itibariyle etkilerinin olduğunu dile getirdiği saptanmıştır. Nitekim bu dönemde yazılı ve sözlü kitle iletişim araçları aracılığıyla, Koronavirüs salgını karşısında sosyal mesafenin korunması ve izolasyon amacıyla evde kalınması yönünde tedbirlerin önemli bir önleyici unsur olduğu bildirilmektedir. Bu çerçevede ailelerden de sıklıkla duyduğu açıklamalar karşısında, çocuklarının ve kendilerinin sağlığını koruma adına bu yönde uygulamaları yerine getirmeye çalışması beklenmektedir. Bu durumlar eşliğinde, çocukların dışarıya çıkmaması, açık hava oyunlarından uzak kalması, uzun süre evde zaman geçirmesi ve bu olanaklar içerisinde oyunlar oynaması söz konusu olabilecek türden durumlardır. Yüksek Usta ve Gökcan’ın (2020) çalışmasında, Koronavirüs vakasının başında çocukların bir kısmının evde daha çok sıkıldığı, ancak bir süre sonra bu duruma alışabildiği saptanmıştır. Benzer bir bulgu olarak Demir Öztürk, Kuru ve Demir Yıldız’ın (2020) çalışmasında, anaokulu dönemindeki çocukların evde oyun oynama, uyuma, televizyon izleme ve resim yapma gibi yollarla vakit geçirdiğini ve dışarı çıktıklarında bahçede oynamak, parka gitmek, piknik yapmak, sevdiklerine sarılmak, bisiklet sürmek ve okula gitmek istediğini ifade ettiği görülmüştür. Bu yöndeki ifadeler de bu süreçte çocukların evde yapabileceği aktivitelerin çeşitlenmesi gerektiği ile ilgili bir ihtiyacı vurgular niteliktedir. Bu noktada, çocuklar için organize edilecek aktivitelerin onların ilgi, sevgi, oyun-hareket ve açık hava gibi gereksinimlerine cevap vermesinin ayrıca önemli olduğu öne çıkmaktadır. Brockman, Jago ve Fox’un (2010) üzerinde durduğu gibi aktif oyunlar, çocukların fiziksel aktiviteleri üzerinde katkı sağlayıcıdır.

Çalışmada ortaya konan bu yöndeki durumların beraberinde, okul öncesi dönem çocuğunun *ebeveyne daha bağımlı davranmaya başlaması, daha fazla soru sorarak, onların sonucuna göre birşeyler yapması ve evde sürekli baskı ve aynı rutin içerisinde hissetmesi* de Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin

yarattığı etkilerden biri olmuştur. Okul öncesi dönem çocuğunun hareketli ve enerjik bir yapıda ve oyun döneminde olduğu göz önünde bulundurulduğunda, mevcut koşulların onlar üzerinde bedensel ve psikolojik etkiler yaratması kaçınılmaz görünmektedir. Okul öncesi dönem çocuğun ebeveyne ve hatta yaşamın ilk yıllarında özellikle de anneye karşı bağımlılık gösterdiği bir dönemdir. Bunun yanı sıra, bu dönemde sağlıklı bir bağlanmanın gerçekleşmesi ve çocuğun özerk kişiliğinin desteklendiği ortam ve uyaranların olması ile bağımsız bir kişilik geliştirmesi desteklenmektedir (Kostelnik, Soderman, Phipps Whiren ve Rupiper, 2018; Sheppy, 2009). Bu nedenle, Koronavirüs döneminde çocuğun sorularının yanıtlanması, korku ve kaygıyı pekiştirmeyecek açıklamalarla merakının giderilmesi ve baskıdan uzak doğal bir süreç olarak günlük rutinlerinin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmeye çalışılması son derece önemlidir. Aksi taktirde, Koronavirüs döneminin ortaya çıkardığı durum ve koşulların, çocuğun kendisinde yaşına uygun olmayan, özgüvensiz ve çekingen davranışları da ortaya çıkarması olasıdır. Çalışma bulgularında, Ez'ün çocuğunun bazı akşamları odasında uyumak istemediği ile ilgili ifadeleri de bu sürecin ortaya koyduğu örnek bir durumdur. Bu noktada bir başka durum olarak; Ez'nin de çocuğunun bir seferinde "öğretmen maskeyi çıkarmadan bize kitabı nasıl okuyacak?" diye soru sorduğunu ifade etmesi, günlük rutinindeki olası değişikliklerin çocuklar için merak uyandıran yeni durumlar olarak işlev gördüğünün bir göstergesi niteliğindedir.

Çalışma grubundaki ebeveynlerin algılarına göre, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin çocuklar için bilgisayar ve/veya televizyon kullanımında artışın olması ve abur-cubur tüketiminde artışın olması yönündeki durumları ortaya çıkardığı da tespit edilmiştir. Bu durumlar, Koronavirüs döneminde çocukların uzun süre evde kalması ile birlikte, açık hava oyunlarından ve okuldan uzak kalması nedeniyle can sıkıntısı yaşamalarından kaynaklı olarak sergilenmesi bir bakıma olası görülen davranışlar olmaktadır. Bu çerçevede, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin çocuklar üzerinde birbiriyle ilişkili etkilere yol açtığı söylenebilir. Kurt Demirbaş ve Sevgili Koçak'ın (2020) çalışmasında, ebeveynlerin bu dönemde sağlıklı, karbonhidrat ve şeker ağırlıklı beslenmeye başladığını ve evde olduğu süre içerisinde mutfakta daha çok kalarak, hamur işleri yaptığını dile getirdiği görülmüştür. Bu duruma alternatif bir çözüm olarak Gümüşgül ve Aydoğan'ın (2020) ortaya koyduğu örneklerdeki gibi Koronavirüs döneminde ev içerisinde oynanabilecek rekreatif oyunlar aracılığıyla, çocukların uzun süre hareketsiz kalarak bilgisayar oyunlarına ve akıllı telefonlara yönelmesinin önüne geçilmesi gerekmektedir. Benzer bir bulgu olarak Yüksek Usta ve Gökcan'ın (2020) altı yaş çocuklarını içeren çalışmasında, Koronavirüs dönemiyle birlikte çocukların daha çok küsmeye, hırçın olmaya ve aşırı ısrarcı olmaya başladığı görülürken, tablet ve televizyon kullanımında artışın olduğu da saptanmıştır. Bu süreçte çocukların düzenlerinde değişikliklerin olması ve bir şekilde olumsuz uyarana maruz kalması da olumsuz duygu durumu içerisinde olmasına zemin hazırlamaktadır. Kanada Pediatri Derneği'nin Dijital Sağlık Ekibi Birliği'ne [Canadian Paediatric Society, Digital Health Task Force] (2017) göre, uzun süre dijital ekran karşısında zaman geçirmek, fiziksel sağlık ve psikososyal gelişim açısından bir risk unsurudur. Lanca ve Saw'ın (2020) bu durumun göz sağlığı açısından bir sorun olduğuna yönelik tespiti de erken yaşlarda bu duruma maruz kalan çocukların ileriki dönemlerde karşılaşılabilecekleri riskler açısından ayrıca dikkat çekicidir. Vandewater vd.'nin (2007) bebeklikten okul öncesi döneme aşırı medya ve teknoloji kullanımının olmasının dijital çocukluk çağını ortaya koyduğu yönünde tespitlerde bulunmasına dayalı olarak, etkileri kontrol edilmediğinde Koronavirüs döneminin yeni bir çağ başlatması da olası görünmektedir.

Çalışmada elde edilen dikkat çekici bir başka sonuç olarak, ebeveynlerin belirgin bir kısmının Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocuğunun aile içi problemlere daha çok tanık olmasına yol açtığını ileri sürdüğü ve bu durumla ilişkili olabilecek bir şekilde bu dönemde kardeş ilişkilerinin zarar görmesinin de söz konusu olduğunu açıkladığı saptanmıştır. Aslına bakılırsa, Koronavirüs dönemi anne-babalar için de zorlayıcı olan ve birtakım güçlükleri beraberinde getiren bir

dönemdir. Örneğin; E₁₀'nun işe gidememe durumu ve ekonomik sıkıntılar içerisinde olduğu ve E₁₆'nın da bu süreçte sürekli evde kalarak çocuklarının sorunlarına sabretmekte zorluk yaşadığı ile ilgili durumları dile getirmesi, bu sürecin ebeveynlerin kendileri için de kolay olmadığını bir göstergesi niteliğindedir. Bu hususta Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocuğunun *ölüm/yakınlarını kaybetme ile ilgili düşüncelere kapılmasına* yol açtığı da çalışmada saptanan bir başka sonuçtur. Bu süreçte medya araçları ve sosyal yaşam söylemleri içerisinde birşekilde ortaya çıkan ölüm ile ilgili açıklamaların, okul öncesi dönemdeki bir çocuk için soyut kalmasından kaynaklı olarak aynı zamanda kaygı uyandırması da olasıdır. Bu nedenle, Koronavirüs döneminde çocuğa anlayabileceği bir dilde açıklamaların yapılması ve sorunla başetme gücünün geliştirilmesine yönelik yaklaşımların sergilenmesi oldukça önemlidir.

Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerinde oldukça sınırlı sayıda olumlu etkilerinin olduğu yönünde ebeveyn algılarının olması da çalışmada elde edilen çarpıcı sonuçlardandır. Bu süreçte okul öncesi dönem çocuklarının *ebeveyn ile daha fazla vakit geçirmeye başlamasının ve evde zaman geçirmeyi-kardeşiyle oyun kurmayı öğrenmesinin* mümkün olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, Koronavirüs döneminde çocukların evde normal süreçte aileleriyle geçirdiklerinden daha çok vakit geçirme imkânı bulduğunun ve sürekli evde kalma durumu karşısında kendi başlarına evde zaman geçirme yollarını keşfederek, kardeşiyle oyun kurarak günlerini geçirebildiğinin ifadesi niteliğindedir. Bu noktada E₂₅'in de çocuğuyla daha önce yapmadığı faaliyetleri yapmaya başlayarak, birlikte oyunlar oynamaya başladığını belirtmesi ise ayrıca önemlidir. Bununla birlikte, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocuklarının *sağlık çalışanlarına (doktor, hemşire gibi) yakınlık beslemeye/olumlu algı geliştirmeye başlamasına ve hastalık-hastane ile ilgili farkındalıklarının artmasına* katkı sağladığı üzerinde durulmuştur. Salgın türündeki vakalar karşısında bireylerin duruma ilişkin algılarına göre, duruma verdiği tepkilerin ve uyum düzeyinin farklılaşması olasıdır (Hekler vd., 2008). Buna dayalı olarak, Koronavirüs vakası karşısında çocukların olumlu duygu durumları veya olumlu davranış eğilimleri içerisinde olmaya başladığı durumların yer alması, süreç içerisinde kabullenmeye başladığı durumların da olduğunun bir göstergesi olarak ileri sürülebilir.

Okul öncesi dönem çocuklarının sosyal ve psikolojik gelişimlerdeki etkilerin hem kendileri hem de aileleri için önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Çocukların bu husustaki gelişimlerine katkı sağlamak üzere, ebeveynlerin hem kendilerinin hem de çocuklarının sürece hazırlanmasına yönelik adımları takip etmesi ve bu amaçla çocuklarını sosyal medyadaki ürkütücü haberlerden ve asılsız bilgilerden korumak için, araştırmacı bir tutum içerisinde olması ve çocuklarına doğru yaklaşımlarla etkili hijyen alışkanlıklarını kazandırması gerekli görülmektedir. Bu süreçle ortaya çıkan "yeni normal düzen" in sağlıklı yürütülmesi adına, ebeveynlerin proaktif olması ve çocuklarının günlük rutinlerini daha düzenli ve kontrollü hale getirerek, olası tehlikeleri en aza indirmeye çalışması önemlidir. Koronavirüs salgınının önlenmesi konusunda gerekli tedbirlerin alınarak, bulaş riskinin en aza indirilmesi için ailelerin sorumluluklarını yerine getirmesi; salgının önüne geçilmesine yönelik önemli adımlar olmakla birlikte, bu sürecin okul öncesi dönem çocuklarında yol açtığı olumsuz etkilerin önlenmesi için de öncelikli uygulamalar olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan, ülkelerin izlediği politikalar ve ailelerin sergilediği yaklaşımlar sayesinde Koronavirüs salgınının kontrol altına alınmasına katkı sağlaması ise aynı zamanda bu sürecin olumsuz etkileri için de bir tedbir niteliğindedir. Bu nedenle, okul öncesi dönem çocuğu üzerinde birçok olumsuz etkisinin olduğu tespit edilen Koronavirüs salgınının önlenmesi için ebeveynlerin ve çocukların bilinçlendirilmesi şarttır.

Koronavirüs salgınının devamlılığı halinde çocukların gelişimlerinin sekteye uğramasına ve psikolojik dayanıklılıklarının güçlendirilmesine yönelik olarak, çocuklarla birlikte evde doğal materyallerle sanat çalışmaları, hareket ve oyun aktiviteleri, müzik içerikli etkinlikler, hikâye ve masal okuma/anlatma içerikli uygulamalar vb. yürütülmesi önerilmektedir. Bu sürecin çocuklar üzerindeki

etkilerinin dışavurumunun sağlanması amacıyla, evde çocuklarla sohbet edilebilir ve çocukların istediği zamanlarda resimler yapmaları desteklenebilir. Bu doğrultuda, ebeveynler tarafından çocuklara ihtiyaç duyduğu bilgi ve beceriler hakkında gerekli açıklamalar yapılarak, sürecin korku ve kaygı temelli etkilerinin önlenmesi sağlanmalıdır. Çocukların değişikliklere ve yeni durumlara uyum sağlamasına yönelik olarak; ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte, drama çalışmalarını eşliğinde Koronavirüs ile ilgili süreçlerin tatbikatını yapması ve eğlenceli yollarla Koronavirüs'ün bulaşmasına ve önlenmesine ilişkin gerekli bilgi ve davranışları edinmelerini sağlamaya çalışması önerilmektedir. İlerleyen dönemlerdeki çalışmalarda, okul öncesi dönem çocuklarının ürettikleri metaforlar ve ortaya koyduğu resimler aracılığıyla kendilerinin Koronavirüs algısı değerlendirilebilir. Okul öncesi dönem çocuklarının Koronavirüs ile ilgili sahip olduğu algıların yürütülen uygulamalara ve yapılan açıklamalara göre değişimi ve bu süreçte oyun, drama ve müzik gibi farklı yöntem ve tekniklerin etkisi araştırılabilir. Bununla birlikte, Koronavirüs salgını ile ortaya çıkan sürecin okul öncesi dönem çocukları üzerindeki etkilerinin çocuğun yaş, cinsiyet, kardeş sayısı, ebeveyn eğitim durumu ve mesleği gibi değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenerek, henüz devam eden bir vaka olarak gündemde olan Koronavirüs salgınına ilişkin psikolojik ve sosyolojik açıdan çok yönlü bulguların elde edilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Akağlu, G. ve Karaaslan, B. T. (2020). COVID-19 ve izolasyon sürecinin çocuklar üzerindeki olası psikososyal etkileri. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 99-103.
- Akbıyık, A. ve Avşar, Ö. S. (2020). Coronavirüs enfeksiyonu hastalığının (Covid-19) epidemiyolojisi ve kontrolü. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 109-116.
- Akyol, G., Başkan, A. ve Başkan, A. (2020). Yeni tip Koronavirüs (COVID-19) döneminde spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin karantina zamanlarında yaptıkları etkinlikler ve sedanter bireylere önerileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 190-203.
- Altın Z. (2020). Covid-19 pandemisinde yaşlılar. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*, 30(Ek sayı), 49-57.
- Amakiri, P. C., Ezeoke, A., Chude, C. F., and Anoka, K. (2020). Psychological effect of pandemic COVID-19 on families of health care professionals. *British Journal of Psychology Research*, 8(2), 1-7.
- Baranowski, T., O'connor, T., Johnston, C., Hughes, S., Moreno, J., Chen, T. A, Meltzer, L., and Baranowski J. (2014). School year versus summer differences in child weight gain: A narrative review. *Childhood Obesity*, 10(1), 18-24.
- Bavel, J. J. V., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., ... Willer, R. (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behaviour*, 4(5), 460-471.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu [United Nations Children's Fund; UNICEF] (2020). *Talking about Corona Virus-19 with young children*. Retrieved from <https://www.unicef.org/lac/media/10156/file/Talking-about-coronavirus-19-with-young-children.pdf>. Erişim Tarihi: 16.07.2020.
- Bloom, D. A., Reid, J. R., and Cassidy, C. I. (2020). Education in the time of Covid-19. *Pediatric Radiology*, 50(8), 1055-1058.
- Brazendale, K., Beets, M. W., Weaver, G., Pate, R. R., Turner McGrievy, G. M., Kaczynski, A. T., Chandler, J. L., Bohnert, A., and von Hippel, P. T. (2017). *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 14(100), 1-14.
- Brockman, R., Jago, R., and Fox, K. R. (2010). The contribution of active play to the physical activity of primary school children. *Preventive Medicine*, 51(2), 144-147.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., and Rubin, G. J.

- (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *Lancet*, 395, 912-920.
- Budak, İ. ve Budak, A. (2014). Nicel, nitel ve karma araştırmalarda örnekleme. S. B. Demir (Ed.), *Eğitim araştırmaları nicel, nitel ve karma yaklaşımlar* (ss. 215-242) içinde. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Casagrande, M., Favieri, F., Tambelli, R., and Forte, G. (2020). The enemy who sealed the world: Effects quarantine due to the COVID-19 on sleep quality, anxiety, and psychological distress in the Italian population. *Sleep Med.*, 75, 12-20.
- Çaykuş, E. T. ve Mutlu Çaykuş, T. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde çocukların psikolojik dayanıklılığını güçlendirme yolları: Ailelere, öğretmenlere ve ruh sağlığı uzmanlarına öneriler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 95-113.
- Çepni, S. (2012). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş* (Geliştirilmiş 6. baskı.) Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Çetin, C. ve Anuk, Ö. (2020). COVID-19 pandemi sürecinde yalnızlık ve psikolojik dayanıklılık: Bir kamu üniversitesi öğrencileri örnekleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 170-189.
- Christensen, L. B., Johnson, R. B., and Turner, L. A. (2015). *Araştırma yöntemleri desen ve analiz* (A. Aypay, Çev. Ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th edition). Upper Saddle River, NJ: Pearson/Merrill Prentice Hall.
- Demir Öztürk, E., Kuru, G. ve Demir Yıldız, C. (2020). Covid-19 pandemi günlerinde anneler ne düşünür çocuklar ne ister? Anne ve çocuklarının pandemi algısı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 204-220.
- Dünya Sağlık Örgütü [World Health Organization; WHO] (2020). https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_3'den alınmıştır. Erişim Tarihi: 06.05.2020.
- Emin, M. N. (2020). Koronavirüs salgını ve acil durumda eğitim. *SETA/Perspektif*, 268, 1-4.
- Ercan, Ş. ve Keklicek, H. (2020). COVID-19 pandemisi nedeniyle üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite düzeylerindeki değişimin incelenmesi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 69-74.
- Garrison, M. M. and Christakis, D. A. (2012). The impact of a healthy media use intervention on sleep in preschool children. *Pediatrics*, 130(3), 492-499.
- Gencer, N. (2020). Kovid-19 sürecinde yaşlı olmak: 65 yaş ve üstü vatandaşlar için uygulanan sokağa çıkma yasağı üzerine değerlendirmeler ve manevi sosyal hizmet. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 35-42.
- Ghosh, R., Dubey, M. J., Chatterjee, S., and Dubey, S. (2020). Impact of COVID-19 on children: Special focus on the psychosocial aspect. *Minerva Pediatrica*, 72(3), 226-235.
- Giannini, S. and Lewis, G. (2020). Three ways to plan for equity during the coronavirus school closures. Retrieved from <https://gemreportunesco.wordpress.com/2020/03/25/three-ways-to-plan-for-equity-during-the-coronavirus-school-closures/>. Available date: 24.06.2020.
- Gümüşgül, O. ve Aydoğan, R. (2020). Yeni tip Koronavirüs-Covid 19 kaynaklı evde geçirilen boş zamanların ev içi rekreatif oyunlar ile değerlendirilmesi. *Spor Eğitim Dergisi*, 4(1), 107-114.
- Heald Sargent, T., Muller, W. J., Zheng, X., Rippe, J., Patel, A. B., and Kociolek, L. K. (2020). Age-related differences in nasopharyngeal severe acute respiratory syndrome Coronavirus 2 (Sars-Cov-2) levels in patients with mild to moderate Coronavirus disease 2019 (Covid-19). *JAMA Pediatrics*, 174(9), 902-903.
- Hekler, E. B., Lambert, J., Leventhal, E., Levethal, H., Jahn, E., and Contrada R. J. (2008). Commonsense illness beliefs, adherence behaviors and hypertension control among African Americans. *Journal*

- of Behavioral Medicine, 31, 391-400.
- Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Fan, F., ... Caot, B. (2020). Clinical features of patients infected with 2019 novel Coronavirus in Wuhan, China. *Lancet*, 395, 497-506
- Imran, N., Zeshan, M., and Pervaiz, Z. (2020). Mental health considerations for children & adolescents in COVID-19 Pandemic. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 36 (COVID19-S4), 67-72.
- Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Feng Fang, S., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M., and Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 epidemic. *Journal of Pediatrics*, 221, 264-266.
- Kanada Pediatri Derneği- Dijital Sağlık Ekibi Birliği [Canadian Paediatric Society, Digital Health Task Force] (2017). Screen time and young children: Promoting health and development in a digital world. *Paediatrics & Child Health*, 22(8), 461-477.
- Kırmızıgül, H. G. (2020). Covid-10 salgını ve beraberinde getirdiği eğitim süreci. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 283-289.
- Kostelnik, M. J., Soderman, A. K., Phipps Whiren, A., and Rupiper, M. L. (2018). Guiding children's social development & learning: Theory and skills (9th edition). Boston, MA: Cengage Learning.
- Kundu, B. and Bhowmik, D. (2020). *Societal impact of novel corona virus (COVID-19 pandemic) in India*. Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/osf/socarx/vm5rz.html>. Available date: 16.07.2020.
- Kurt Demirbaş, N. ve Sevgili Koçak, S. (2020). 2-6 yaş arasında çocuğu olan ebeveynlerin bakış açısıyla Covid-19 salgın sürecinin değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 328-349.
- Lai C. C., Shih, T. P., Ko, W. C., Tang, H. J., and Hsueh P. R. (2020). Severe acute respiratory syndrome Coronavirus 2 (SARS-CoV-2) and Coronavirus disease-2019 (COVID-19): The epidemic and the challenges. *International Journal of Antimicrobial Agents*, 55(3), 1-19.
- Lanca, C., and Saw, S. M. (2020). The association between digital screen time and myopia: A systematic review. *Ophthalmic and Physiological Optics*, 40, 216-229.
- Lu, X., Zhang, L., Du, H., Zhang, J., Li, Y. Y., Qu, J. ... Chinese Pediatric Novel Coronavirus Study Team (2020). SARS-CoV-2 infection in children. *The New England Journal of Medicine*, 382(17), 1663-1665.
- Malone M. D., Hogan, T. M., Perry, A., Biese, K., Bonner, A., Pagel, P., and Unroe, K. T. (2020). COVID-19 in older adults: Key points for emergency department providers. *Journal of Geriatric Emergency Medicine*, 1(4), 1-11.
- Mazza, C., Ricci, E., Biondi, S., Colasanti, M., Ferracuti, S., Napoli, C. and Roma, P. (2020). A nationwide survey of psychological distress among Italian people during the COVID-19 pandemic: Immediate psychological responses and associated factors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 17(9), 1-14.
- Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd edition). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Nicomedes, C. J. C. and Avila, R. (2020). An analysis on the panic during COVID-19 pandemic through an online form. *Journal of Affective Disorders*, 276, 14-22.
- Olisah Kingsley, S. and Mohamed Ismail, Z. (2015). Web based e-learning system for pre-school kids. *International Journal of Information System and Engineering*, 3(1), 219-232.
- Oygar, P. D. (2020). Çocukluk çağında bildirilen Covid-19'un yakınma ve fizik muayene bulguları. *Journal of Pediatric Infection*, 14(1), 49-50.
- Özdemir, Ö. ve Pala, A. (2020). Çocuklarda COVID-19 enfeksiyonunun tanısı, tedavisi ve korunma yolları. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 1(Özel Sayı), 14-21.

- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice* (4th edition). London: Sage Publications, Inc.
- Perrotta, F., Corbi, G., Mazzeo, G., Boccia, M., Aronne, L., D'Agnano, V., ... Bianco, A. (2020). COVID-19 and the elderly patients: Insights into pathogenesis and clinical decision-making. *Aging Clinical and Experimental Research*, 32(9), 1599-1608.
- Roberton, T., Carter, E. D., Chou, V. B., Stegmuller, A. R., Jackson, B. D., Tam, Y. ... Walker, N. (2020). *Early estimates of the indirect effects of the COVID-19 pandemic on maternal and child mortality in low-income and middle-income countries: A modelling study*. Retrieved from <https://www.enonline.net/attachments/3462/Early-estimates-of-the-indirect-effects-of-the-COVID-19-pandemic-on-maternal-and-child-mortality-in-low-income-and-middle-income-countries-a-modelling-study.pdf>. Available Date: 13.07.2020.
- Sağlık Bakanlığı (2020). *Covid-19 (Yeni Koronavirüs hastalığı) nedir?*. <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir>'den alınmıştır. Erişim Tarihi 10.05.2020.
- Şahbudak, B. ve İnal Emiroğlu, N. (2020). Çocuk ve ergende COVID-19 salgını ve duygudurum bozuklukları birlikteliği. *Turk J Child Adolesc Ment Health*, 27(2), 59-63.
- Sarı Yanartaş, M. ve Hançerli Törün, S. (2020). Covid-19 ve çocuk. *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 40-48.
- Sheppy, S. (2009). *Personal, social and emotional development in the early years*. New York, NY: Routledge.
- Staiano, A., Broyles, S., and Katzmarzyk, P. (2015). School term vs. school holiday: Associations with children's physical activity, screen-time, diet and sleep. *International Journal of Environmental Research Public Health*, 12(8), 8861–8870.
- Tekindal, M., Ege, A., Erim, F. ve Gedik, T. E. (2020). Sosyal hizmet bakış açısıyla COVID-19 sürecinde yaşlı bireyler: Sorunlar, ihtiyaçlar ve öneriler. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1-6.
- Telli Yamamoto, G. ve Altun, D. (2020). Coranavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34.
- Teo, S. S. S. and Griffiths, G. (2020). Child protection in the time of Covid-19. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 56(6), 1-3.
- Tezer, H. ve Bedir Demirdağ, T. (2020). Novel Coronavirus disease (COVID-19) in children. *Turkish Journal of Medical Science*, 50, 592-603.
- Uğraş Dikmen, A., Kına, M., Özkan, S. ve İlhan, M. (2020). COVID-19 epidemiyolojisi: Pandemiden ne öğrendik. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 4, 29-36.
- Uludağ, Ö. (2020). Koronavirüs enfeksiyonları ve yeni düşman: COVID-19. *Adıyaman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(1), 118-127.
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(1), 142-153.
- Vandewater, E. A., Rideout, V. J., Wartella, E. A., Huang, X., Lee, J. H., and Shim, M. S. (2007). Digital childhood: Electronic media and technology use among infants, toddlers, and preschoolers. *Pediatrics*, 119(5), 1006–1015.
- Viner, R. M., Russell, S. J., Croker, H., Packer, J., Ward, J., Stansfield, C., ... Booy, R. (2020). School closure and management practices during coronavirus outbreaks including COVID-19: A rapid systematic review. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4(5), 397-404.
- Von Hippel P., T., Powell, B., Downey, D. B., and Rowland., N. J. (2007). The effect of school on overweight in childhood: Gain in body mass index during the school year and during summer

- vacation. *Am J Public Health.*, 97(4), 696–702.
- Wang, G., Zhang, Y., Zhao, J., Zhang, J., and Jiang, F. (2020). Mitigate the effects of home confinement on children during the Covid-19 outbreak. *Lancet*, 395, 945–947.
- Xiong, J., Lipsitz, O., Nasri, F., Lui, L. M. W., Gill, H., Phan, L.... McIntyre, R. S. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on mental health in the general population: A systematic review. *J Affect Disord.*, 277, 55-64.
- Yeşil, E. ve Hacımustafaoğlu, M. (2020). Yeni Coronavirüs 2019 enfeksiyonları: Güncel durum. *Güncel Pediatri*, 18(1), 134-139.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemler* (10. basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, J. G. ve Ertem, M. (2020). COVID-19 ile ilgili yürütülen çalışmaların tanımlayıcı özellikleri ve randomize kontrollü çalışmaların içerikleri: Sistematik derleme. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 75-81.
- Yoshikawa, H., Wuermli, A. J., Britto, P. R., Dreyer, B., Leckman, J. F., Lye, S. J., Ponguta, L. A., Richter, L. M., and Stein, A. (2020). Effects of the global Coronavirus disease-2019 pandemic on early childhood development: Short- and long-term risks and mitigating program and policy actions. *The Journal of Pediatrics*, 223, 188-193.
- Yüksek Usta, S. ve Gökcan, H. N. (2020). Çocukların ve annelerinin gözünden Covid-19. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 187-206.

Danışan ve Psikolojik Danışmanın Penceresinden Terapötik İşbirliği: Çevrimiçi, Yüz Yüze ve Plasebo Gruplarının Karşılaştırılması *

Dr. Öğr. Üyesi Seher Merve Erus

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5308-3872>

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Doç. Dr. Şerife Gonca Zeren

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4904-4085>

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Çanakkale – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 24.12.2019

Kabul: 10.07.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Terapötik İşbirliği

Terapötik İttifak

Çevrimiçi Psikolojik Danışma

Araştırma Makalesi

* Bu araştırmanın verileri, ikinci yazarın yürütücülüğünü yaptığı 115K429 numaralı TÜBİTAK projesi kapsamında toplanmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40292>

Öz

Bu çalışmada çevrimiçi ve yüz yüze psikolojik danışma sürecinde, danışanların ve psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeyleri incelenmiştir. Araştırmaya, altı psikolojik danışman ve 61 danışan katılmıştır. Danışanların 21'i çevrimiçi, 25'i yüz yüze ve 15'i plasebo grubundadır. Psikolojik danışmanlar; çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarına hizmet vermiştir. Veri toplama aracı olarak Terapötik İttifak Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Danışanlar ile psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeyleri (amaç, görev ve bağ boyutları) arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Spearman Brown korelasyon analizi uygulanmıştır. Grupların terapötik işbirliği düzeylerini (amaç, görev ve bağ boyutları) karşılaştırmak için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda çevrimiçi ve yüz yüze danışanlar ile psikolojik danışmanların terapötik işbirliği (amaç, görev ve bağ boyutları) düzeyleri arasında pozitif yönde ilişki bulunurken, plasebo grubunda ise katılımcılar ile psikolojik danışmanların terapötik işbirliği (amaç, görev ve bağ boyutları) düzeyleri arasında ilişki bulunmamıştır. Bir diğer bulguya göre çevrimiçi ve yüz yüze gruplar arasında danışanların ve psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeylerinde anlamlı farklılık yoktur. Plasebo grubunda psikolojik danışmanların terapötik işbirliği (amaç, görev ve bağ boyutları) düzeyleri çevrimiçi ve yüz yüze gruplara göre anlamlı olarak düşüktür. Ayrıca plasebo danışanların terapötik işbirliği amaç puanları, diğer gruplara göre anlamlı olarak daha düşük bulunmuştur. Araştırmanın bulguları literatür ışığında tartışılmıştır. Araştırmanın sınırlılıkları ve öneriler sunulmuştur.

Atf Bilgisi / Reference Information

Erus, S. M. ve Zeren, Ş. G. (2020). Danışan ve Psikolojik Danışmanın Penceresinden Terapötik İşbirliği: Çevrimiçi, Yüz Yüze ve Plasebo Gruplarının Karşılaştırılması. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 139-152.

Client's and Psychological Counselors' Perspective on Therapeutic Alliance: Comparison of Online, Face to Face, and Plasebo Groups

Asst. Prof. Dr. Seher Merve Erus

Yildiz Technical University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Istanbul – TURKEY

Assoc. Dr. Şerife Gonca Zeren

Canakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Canakkale
TURKEY

Article History

Submitted: 24.12.2019

Accepted: 10.07.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Therapeutic Alliance

Working Alliance

Online Psychological Counseling

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.40292>

Abstract

In this research clients and psychological counselors' therapeutic alliance levels during face to face and online counseling process were examined. Six psychological counselors and 61 clients who were 21 at online group, 25 at face to face group, and 15 at plasebo group were participated in the study. Psychological counselors service to online, face-to-face, and placebo groups. Working Alliance Inventory and Personal Information Form were used as data collection tools. Spearman Brown correlation analysis was used to examine correlations between clients and psychological counselors' therapeutic alliance levels and Kruskal Wallis test was used to compare therapeutic alliance (goal, task, and bond factors) levels among the groups. As a result of the study there were positive relationships between clients and psychological counselors' therapeutic alliance (goal, task, and bond factors) at face to face and online group. There was no relationship between participants and psychological counselors' therapeutic alliance (goal, task, and bond factors) at plasebo group. Another result of the study revealed no significant differences among face to face and online groups in terms of clients and psychological counselors' therapeutic alliance (goal, task, and bond factors). Besides psychological counselors' therapeutic alliance (goal, task, and bond factors) level in plasebo group found significantly lower than face to face and online groups but participants' goal factors found significantly lower. The findings of the study were discussed in the light of the literature. The limitations of the study and recommendations are presented.

GİRİŞ

Psikolojik danışman ve danışan, kurdukları profesyonel ilişkide, danışanın duygu, düşünce ve davranışlarında istenilen değişiklikleri sağlamak üzere bir dizi etkileşime girerler. Bu etkileşim formal bir ilişki olmakla birlikte, insan olmaktan kaynaklanan unsurları da içinde barındıran, karşılıklı, karmaşık, kapsamlı ve özgün bir nitelik taşımaktadır (Gelso ve Carter, 1994). Psikolojik danışmanla danışan arasında güçlü bir terapötik ilişkinin dört ana işlevi vardır. Birincisi, terapötik ilişki bir güven ortamı yaratır. Bu ortam danışanın kişisel ve hassas konularda kendini açmasını kolaylaştırır. İkincisi, bu ilişki yoğun bir duygu için gerekli ortamı ve aracı sağlar. Üçüncüsü, etkili bir terapötik ilişki, psikolojik danışmanın sağlıklı kişilerarası ilişki yaşamasını sağlayarak daha etkili iletişim türleri geliştirmelerine katkı sağlar. Son olarak bu ilişki, danışanlar için önemli bir motivasyon kaynağıdır, danışanın etkin katılımını, güven duymasını sağlar ve umudunu artırır (Hackney ve Cormier, 2008).

Terapötik işbirliği ya da bir diğer deyişle terapötik ittifak, psikolojik danışmanla danışan arasındaki çalışma ortaklığı olarak tanımlanmaktadır ve danışanın değişimi için önemli katkılar sağlamaktadır (Andersson vd., 2012; Gülüm, Uluç ve Soygüt, 2018; Horvath, Del Re, Flückiger ve Symonds, 2011; Nath, Alexander ve Solomon, 2012; Nath vd., 2012; Safran ve Muran, 2000; Soygüt ve Işıklı, 2008; Summers ve Barber, 2003). Terapötik işbirliği, danışanın objektif bir gözle ve farklı açılardan kendisini gözlemleyebilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, terapötik işbirliği, psikolojik danışma sürecini değerlendirmede önemli bir gösterge olarak da düşünülebilir. Araştırmalar terapötik işbirliğinin, psikolojik yardımın sonucunu belirlediğini ortaya koymaktadır (Bucci, Seymour-Hyde, Harris ve Berry, 2016; Horvath vd., 2011; Westerman ve Muran, 2017; Zilcha-Mano, Dinger, McCarthy ve Barber, 2014; Zilcha-Mano ve Errázuriz, 2015; Zilcha-Mano vd., 2016)

Terapötik işbirliği psikodinamik yaklaşım kökenli bir kavramdır (Soygüt ve Uluç, 2009). Bu konudaki ilk çalışmalar incelendiğinde, Freud'un (1912) terapötik işbirliğini olumlu aktarım olarak değerlendirdiği ve "terapistle karşı duyulan dostça duygular"dan söz ettiği ancak "terapötik işbirliği" kavramını ilk kez tanımlayanlardan birinin Zetzel (1956) olduğu anlaşılmaktadır (alıntılıyan Kivlighan ve Shaughnessy, 1995). Özellikle Rogers'ın (1951) danışan merkezli yaklaşımıyla bu kavram oldukça ön plana çıkmıştır (Soygüt ve Işıklı, 2008). Summers ve Barber (2003) terapötik işbirliğini; ölçülebilir, değerlendirilebilir, yordanabilir, açıkça tanımlanabilir ve eğitimle insanlara öğretiler bir kavram olması nedeniyle psikoterapinin yeterliğinde "kutsal kase"ye benzetmektedirler.

Terapötik işbirliği ile ilgili olarak Bordin (1979) üç öge belirtmiştir. Bu ögeler; amaç, görev ve bağdır. Terapötik işbirliğinin amaç boyutu, danışan ve psikolojik danışmanın amaçları belirleme ve bu amaçlara nasıl ulaşılacağı konusunda anlaşmalarını içerir. Görev boyutu, danışan ve psikolojik danışmanın danışma sürecinde uygulanan tekniklerle ve görevlerle ilgili olarak anlaşmalarını içerir. Bağ boyutu ise danışan ve psikolojik danışman arasında karşılıklı güvenin oluşmasını ve kabulü içerir. Amaçlar, görev ve bağ, danışanla psikolojik danışman arasındaki terapötik işbirliğini anlamada yardımcı olur. Dryden (2014) bunlara dördüncüsünü eklemiştir, "görüşler". Görüşler; danışanın probleminin doğası, danışanın probleminin nasıl ele alınabileceği, danışmanın süresi, sıklığı gibi pratik konulara yönelik görüşlerdir. Danışan ile psikolojik danışmanın görüşlerinde ortaklık ne kadar olursa, terapötik işbirliği de bu durumdan o kadar olumlu etkilenir.

Terapötik işbirliği konusunda Türkiye'de sınırlı sayıda araştırma literatürde yer almaktadır. Bu araştırmalardan bazıları (Gülüm vd., 2018, Soygüt ve Işıklı, 2008; Soygüt ve Uluç, 2009) ölçek geliştirme veya uyarılama çalışmalarıdır. Yapılan bir çalışmada güvenli bağlanma biçimi ile terapötik işbirliği arasında gözlenen pozitif ilişkinin, araştırmaların ortak noktasını oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır (Soygüt, 2004). Başka bir çalışmada, Soygüt ve Gülüm (2016) terapötik ilişkide kopma anları (rupture moments) ile ilgili terapistlerin bakış açılarını, nitel yöntemler kullanarak ortaya koymuşlardır.

Teknolojinin getirdiği değişimlere paralel olarak, psikolojik danışma yardımı, çevrimiçi ortama

da taşınmaya başlamıştır. Çevrimiçi psikolojik danışma, danışan ile danışmanın ayrı veya uzak yerlerdeyken elektronik araçlarla iletişim kurdukları profesyonel danışmanlık hizmetidir (Barak ve Grohol, 2011; Bloom, 1998; Richards ve Viganò, 2012, 2013). Farklı sebepler insanların yüz yüze yerine çevrimiçi psikolojik yardım almak istemesine neden olabilir. Çünkü bazı durumlarda, yüz yüze değil de çevrimiçi yardım almak daha avantajlı olabilir. Kendilerini çevrimiçi daha rahat ifade edenler, tacize uğrayanlar, farklı cinsel yönelimler gibi nedenlerle kendilerini ifade etmekte güçlük yaşayanlar, psikolojik yardım aldıkları duyulursa damgalanmaktan endişe edenler, sık sık seyahate çıkmak zorunda olanlar, psikolojik yardım alabileceği merkezlerden uzak yerleşim birimlerinde yaşayanlar ve çeşitli sağlık sorunları veya ekonomik nedenlerle evden uzaklaşamayanlar için çevrimiçi psikolojik danışma oldukça avantajlıdır (Alleman, 2002; Aygün-Cengiz, 2007; Barak, Klein ve Proudfoot, 2009; Chester ve Glass, 2006; Cook ve Doyle, 2002; Joinson ve Paine, 2007; Joyce, 2012; Kilroe, 2010; Shaw ve Shaw, 2006). Bir diğer yandan da, İnternet'i kullanırken kendilerini çok daha rahat hisseden bireylerin ihtiyaçları dikkate alındığında, çevrimiçi psikolojik danışmanın yüz yüze psikolojik danışma kadar etkili olup olmadığının araştırılması için terapötik işbirliğinin çevrimiçi ortamda kurulup kurulmadığının belirlenmesi, oldukça önem taşımaktadır.

Çevrimiçi ortamda verilen psikolojik yardım ilişkisinde terapötik işbirliği bazı araştırmalara konu olmuştur. Farklı ülkelerde yapılan çalışmalarda çevrimiçi psikolojik danışmada terapötik işbirliğinin oluştuğu etkiler vurgulanmaktadır (Andersson vd., 2012; Barak vd., 2009; Brown, 2012; Cook ve Doyle, 2002; Simpson, 2001; Wagner, Horn ve Maercker, 2014). Çevrimiçi psikolojik danışma, Türkiye için oldukça yeni bir uygulama ve araştırma alanıdır. Var olan az sayıdaki araştırmada (Başak, Uysal ve Aşıcı, 2010; Bozkurt, 2013; Owen ve Korkut Owen, 2013; Savaş ve Hamamcı, 2010; Tanrıku, 2009; Zeren, 2014, 2015) daha çok çevrimiçi psikolojik danışma hakkında bireylerin görüşleri üzerinde durulmuştur. Sadece Zeren (2017) tarafından yapılan nitel bir çalışmada, çevrimiçi ve yüz yüze psikolojik danışma sürecindeki terapötik işbirliği, psikolojik danışman adaylarının bakış açısı dikkate alınarak araştırılmıştır. Araştırma sonucunda hem yüz yüze hem de çevrimiçi ortamda psikolojik danışman adaylarının terapötik işbirliği sağladıkları ancak çevrimiçi danışmada amaçlara ulaşmada işbirliği konusunda güçlük yaşandığı görüşüne sahip oldukları ortaya konmuştur.

Bu çalışmada, çevrimiçi psikolojik danışmada oluşması beklenen terapötik işbirliğinin psikolojik danışmanlar ve danışanlar açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarında terapötik işbirliğinin gerçekleşip gerçekleşmediği karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Araştırmada ele alınan sorular şu biçimdedir: (1) Çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarında, danışanların terapötik işbirliği düzeyleri ile psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? (2) Çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarında yer almaya göre, danışanların terapötik işbirliği düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır? (3) Çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarında yer almaya göre, psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

YÖNTEM

Katılımcılar

Bu araştırmada çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo grubunda bulunan danışanlar ve bu danışanlara psikolojik danışma hizmet veren psikolojik danışmanlar olmak üzere iki farklı çalışma grubu bulunmaktadır. Katılımcılar, araştırmacılar tarafından yapılan bir proje dâhilinde ulaşılan danışan ve psikolojik danışmanlardır.

Danışanlar

Araştırmaya 21 çevrimiçi, 25 yüz yüze ve 15 plasebo grubunda olmak üzere 61 gönüllü

üniversite öğrencisi katılmıştır. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin cinsiyet, fakülte ve sınıf düzeyine göre dağılımları ve yer aldıkları gruplar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların bulunduğu gruplar ve demografik bilgileri

Değişken		Çevrimiçi	Yüz Yüze	Plasebo	Toplam	%
Cinsiyet	Kadın	11	14	8	33	54.1
	Erkek	10	11	7	28	45,9
Fakülte	Elektrik Elektronik F.	0	5	3	8	13.1
	Kimya Metalürji F.	3	4	0	7	11.5
	İnşaat F.	2	2	1	5	8.2
	Mimarlık F.	2	0	1	3	4.9
	Makine F.	4	0	2	6	9.8
	Fen Edebiyat F.	2	2	2	6	9.8
	Eğitim F.	6	8	5	19	31.2
	İktisat ve İdari Bilimler F.	1	2	1	4	6.6
	Sanat ve Tasarımı F.	1	1	0	2	3.3
	Gemi İnş. ve Denizcilik F.	0	1	0	1	1.6
	Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	0	0	2	2
2. Sınıf		6	1	4	11	18
3. Sınıf		4	8	1	13	21.3
4. Sınıf		11	16	8	35	57.4

Tablo 1’e bakıldığında, araştırmada plasebo grubunda yer alanların sayısının diğer iki gruba göre daha az olması dikkat çekmektedir. Bunun sebebi, plasebo grubunda bulunan 38 danışanın 23’ünün oturumlar tamamlanmadan süreci yarım bırakmasıdır. Yine Tablo 1’de birinci sınıfta okuyan öğrencilerden çok azının (%3.3) proje kapsamında yardım aldığı görülmektedir. Araştırmaya katılan bireylerin yarısından çoğu (%57.4) dördüncü sınıftır. Ayrıca katılımcılar arasında en çok (%31.2) Eğitim Fakültesi öğrencilerinin yardım aldığı görülmektedir.

Psikolojik danışmanlar

Bu araştırmaya, sözü edilen proje dâhilinde, çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarına psikolojik danışma hizmeti veren altı psikolojik danışman katılmıştır. Psikolojik danışmanlar rehberlik ve psikolojik danışma lisans mezunu olmakla birlikte bu alanda yüksek lisans eğitimlerine devam etmektedirler. Psikolojik danışmanların yaşları 23-27 arasındadır. Psikolojik danışmanlar 2-5 yıl arasında mesleki deneyime sahiptir. Tablo 2’de psikolojik danışmanların cinsiyetleri ve danışan sayıları belirtilmiştir.

Tablo 2. Psikolojik danışmanların cinsiyetleri ve danışan sayılarına ait bilgiler

Psikolojik Danışmanlar	Cinsiyet	Çevrimiçi	Yüz Yüze	Plasebo	Toplam	%
Psikolojik Danışman 1	Kadın	4	5	2	11	18
Psikolojik Danışman 2	Kadın	4	4	3	11	18
Psikolojik Danışman 3	Erkek	4	5	3	12	19.7
Psikolojik Danışman 4	Erkek	4	4	2	10	16.4
Psikolojik Danışman 5	Erkek	2	4	2	8	13.1
Psikolojik Danışman 6	Kadın	3	3	3	9	14.7

Tablo 2’de görüldüğü gibi psikolojik danışmanların yüz yüze danışan sayısı minimum üç, maksimum beş; çevrimiçi danışan sayısı minimum iki, maksimum dört ve plasebo sayısı ise minimum iki ve maksimum üçtür. Psikolojik danışmanlar ortalama 10 danışana hizmet vermiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada verileri toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Formu ve Terapötik İttifak Ölçeği Hasta ve Terapist Formu kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu ile araştırmanın katılımcılarına ait demografik bilgiler (cinsiyet, yaş vb.) toplanmıştır.

Terapötik İttifak Ölçeği (TİÖ)- Hasta ve Terapist Formu

Terapötik İttifak Ölçeği, Horvath ve Greenberg (1989) tarafından geliştirilmiştir. TİÖ’nün Hasta Formu ve Terapist Formu’nun Türkçeye uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Soygüt ve Işıklı (2008) tarafından yapılmıştır. Ölçek, Bordin’in (1979) kuramlar üstü terapötik ittifak kavramsallaştırmasına uygun olarak 12’şer maddeden oluşan üç alt faktöre ayrılmıştır. Bu faktörler; görev, amaç ve bağdır. Ölçek, bu alt ölçeklerden alınan puanlar üzerinden değerlendirilebileceği gibi genel toplam puan üzerinden de değerlendirilebilmektedir (Gülüm vd., 2018; Soygüt ve Işıklı, 2008). Ölçeğin uyarlama çalışmasında TİÖ 21 terapist aracılığıyla üçüncü oturum veya izleyen oturumların ardından, terapistlerin ve hastaların terapötik ittifak düzeyleri değerlendirilmiştir. TİÖ’nün Hasta Formu için yapılan faktör analizi çeşitli konularda yardım alan 63 bireyle gerçekleştirilmiş ve faktör analizi sonucunda, katılımcı sayısının azlığına karşın özgün üç faktörlü yapının korunduğu gözlenmiştir. Otuz altı maddelik TİÖ Hasta Formu’nun Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .90 ve TİÖ Terapist Formu’nun .96’dır (Soygüt ve Işıklı, 2008).

Bu araştırmada, ölçek maddelerinde yer alan “terapist” ifadesi, ölçeğin Türkçeye uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını yapan araştırmacıların onayı ile “psikolojik danışman” olarak kullanılmıştır. Bu çalışma kapsamında TİÖ- Hasta Formu için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı amaç alt boyutunda .89, görev alt boyutunda .82, bağ alt boyutunda .83 ve toplamda .94 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca TİÖ- Terapist Formu için de, Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı amaç alt boyutunda .95, görev alt boyutunda .96, bağ alt boyutunda .93 ve toplamda .98 bulunmuştur.

Süreç

Yüz Yüze, Çevrimiçi Psikolojik Danışma ve Plasebo Süreci

Psikolojik danışma sürecinde birey merkezli psikolojik danışma yaklaşımı temel alınmıştır. Danışanların ihtiyacına bağlı değişmekle birlikte danışma oturumları her hafta, 50 dakika ve toplamda ortalama 10 oturum olacak şekilde planlanmıştır. Yüz yüze grubunda bulunan danışanlarla ortalama

dokuz oturum psikolojik danışma yapılmıştır. Yüz yüze psikolojik danışma oturumları, araştırmanın yürütüldüğü devlet üniversitesinin Psikolojik Danışma Uygulama Laboratuvarında gerçekleştirilmiştir. Çevrimiçi grubunda bulunan danışanlarla ortalama sekiz oturum psikolojik danışma yapılmıştır. Çevrimiçi psikolojik danışma oturumları Skype kullanılarak, görüntü ve ses sistemi açık biçimde yürütülmüştür. Plasebo oturumları iki haftada bir gün, 40 dakika olacak şekilde beş oturum olarak planlanmıştır. Oturumlar çevrimiçi psikolojik danışmada olduğu gibi Skype üzerinden yürütülmüştür. Plasebo oturumlarında psikoloji ile ilgili konularda sunumlar hazırlanmış, bilgi vermeye dayalı bir görüşme yürütülmüştür. Sunumlardaki konular; insan beyni, psikoloji bilimi, vücudumuzun içinde neler oluyor?, nasıl görürüz?, uyku ve biyolojik ritm olarak belirlenmiştir. Katılımcıların sunumla ilgili soruları cevaplanmış ancak kendisi ile ilgili özel bir soru sorduğunda, bilgi verme oturumları bittikten sonra kendisini anlatabileceği ve sorunları üzerine konuşabileceği oturumlara geçileceği açıklanmıştır. Araştırma süreci sonunda plasebo grubunda yer alan 15 bireyin tamamı için psikolojik yardım hizmeti sağlanmıştır.

Verilerin Toplanması

Verilerin toplanmasından önce, tüm katılımcılara bilgilendirilmiş onay formu ile araştırmanın amacı, verilerin araştırma amacı dışında paylaşılmayacağı gibi bilgiler sunulmuştur. TİÖ'nün üçüncü oturumdan sonra uygulanması, ilgili alan yazında tercih edilen bir zamanlamadır ve ölçeği geliştiren araştırmacılar da üçüncü oturumdan hemen sonra ölçek uygulamayı önermektedir. Bu nedenle çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarında yer alan tüm danışanlara ve psikolojik danışmanlara, her bir danışanla tamamlanan üçüncü oturumdan sonra, eşgüdümlü olarak, e-posta yolu ile veri toplama araçları gönderilmiştir. Bu e-postada danışanlara, sorulara verdikleri cevapların psikolojik danışmanları tarafından kesinlikle görülmeyeceği bilgisi verilmiştir. Benzer şekilde psikolojik danışmanlara da danışanlarının cevaplarını göremeyeceği bilgisi verilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 23 paket programı kullanılmıştır ve hata payı .05 olarak alınmıştır. Araştırmada danışanlar ile psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Spearman Brown korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarında terapötik işbirliği düzeyi arasında fark olup olmadığını anlamak amacıyla ilişkisiz ölçümler için Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Gruplar arasında gözlenen farkın, hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla da Mann Whitney U-testi uygulanmıştır.

Bulgular

Çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarında bulunan katılımcıların terapötik işbirliği düzeyleri ile psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Spearman Brown korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Spearman Brown korelasyon analiz sonuçları

Danışma türü	Değişkenler	1	2	3	4	5	6
Çevrimiçi	1. Danışan amaç	1					
	2. Danışan görev	.77**	1				
	3. Danışan bağ	.49*	.50*	1			
	4. Psikolojik danışman amaç	.64**	.44*	.37*	1		
	5. Psikolojik danışman görev	.69**	.45*	.28*	.58**	1	
	6. Psikolojik danışman bağ	.71**	.59**	.49*	.73**	.75**	1

Yüz yüze	1. Danışan amaç	1					
	2. Danışan görev	.90**	1				
	3. Danışan bağ	.81**	.74**	1			
	4. Psikolojik danışman amaç	.63**	.69**	.58**	1		
	5. Psikolojik danışman görev	.71**	.69**	.67**	.80**	1	
	6. Psikolojik danışman bağ	.60**	.55**	.59**	.75**	.61**	1
Plasebo	1. Danışan amaç	1					
	2. Danışan görev	.92**	1				
	3. Danışan bağ	.82**	.89**	1			
	4. Psikolojik danışman amaç	.31	.26	.12	1		
	5. Psikolojik danışman görev	.25	.23	.11	.96**	1	
	6. Psikolojik danışman bağ	.34	.30	.15	.98**	.95**	1

* $p < .05$; ** $p < .01$

Tablo 3’de danışanların terapötik işbirliği düzeyleri ile psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan Spearman Brown korelasyon analiz sonuçları bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre çevrimiçi grubunda bulunan danışanların ve psikolojik danışmanların amaç alt boyut puanları arasında, pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r=.64$; $p < .01$); görev alt boyut puanları arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r=.45$; $p < .05$) ve bağ alt boyut puanları arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r=.49$; $p < .05$); anlamlı ilişki bulunmaktadır. Yüz yüze grubunda, danışanların ve psikolojik danışmanların, terapötik işbirliğinin amaç alt boyut puanları arasında, pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r=.63$; $p < .01$); görev alt boyut puanları arasında pozitif yönlü ve yüksek düzeyde ($r=.69$; $p < .01$) ve bağ alt boyut puanları arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r=.59$; $p < .01$) ilişki bulunmaktadır. Plasebo grubunda ise katılımcılar ile psikolojik danışmanlar amaç, görev ve bağ alt boyutları arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p < .05$).

Çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarında bulunan danışanların terapötik işbirliği düzeyleri arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek amacıyla, ilişkisiz ölçümler için Kruskal Wallis testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Danışanların terapötik işbirliği düzeylerine ait Kruskal Wallis testi sonuçları

	Grup	n	Sıra Ort.	Sd	X ²	p
1. Amaç	Çevrimiçi	21	34.81	2	8.12	.02
	Yüz yüze	25	34.60			
	Plasebo	15	19.67			
2. Görev	Çevrimiçi	21	35.21	2	5.26	.07
	Yüz yüze	25	32.82			
	Plasebo	15	22.07			
3. Bağ	Çevrimiçi	21	32.52	2	.39	.82
	Yüz yüze	25	31.06			
	Plasebo	15	28.77			

Tablo 4’de görüldüğü gibi terapötik işbirliğinin görev ve bağ alt boyutları açısından gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Sadece terapötik işbirliğinin amaç alt boyutu açısından gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmuştur $X^2_{(sd=2, n=61)}=8.12$; $p < .05$). Çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarındaki danışanlar arasında gözlenen bu farkın, hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek

amacıyla Mann Whitney U-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Danışanların terapötik işbirliği amaç alt boyutuna ait Mann Whitney U testi sonuçları

	Grup	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p
Amaç	Çevrimiçi	21	22.29	468.00	78.00	.01
	Plasebo	15	13.20	198.00		
	Yüz yüze	25	23.48	587.00	233.50	.99
	Çevrimiçi	21	23.52	494.50		
	Yüz yüze	25	24.12	603.00		
	Plasebo	15	14.47	217.00		

Tablo 5'de görüldüğü gibi, danışanların terapötik işbirliği amaç alt boyut puanlarına göre çevrimiçi ile plasebo grubu arasında ($U=78.00$; $p<.05$) ve yüz yüze ile plasebo grubu arasında ($U=97.00$; $p<.05$) anlamlı farklılık bulunmuştur. Sıra ortalamaları dikkate alındığında, çevrimiçi ve yüz yüze gruplarında amaç puanlarının, plasebo grubuna göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Çevrimiçi grup ile yüz yüze grup arasında danışanların terapötik işbirliği amaç alt boyut puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>.05$).

Psikolojik danışmanların, çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarında bulunan danışanları ile ilgili olarak, terapötik işbirliği düzeyleri arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek amacıyla, ilişkisiz ölçümler için Kruskal Wallis testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Psikolojik danışmanlara ait Kruskal Wallis testi sonuçları

	Yöntem	n	Sıra Ort.	Sd	X ²	p
1. Amaç	Çevrimiçi	21	40.24	2	19.95	.00
	Yüz yüze	25	33.44			
	Plasebo	15	14.00			
2. Görev	Çevrimiçi	21	41.36	2	21.84	.00
	Yüz yüze	25	32.74			
	Plasebo	15	13.60			
3. Bağ	Çevrimiçi	21	35.83	2	11.62	.00
	Yüz yüze	25	35.06			
	Plasebo	15	17.47			

Tablo 6'da görüldüğü gibi psikolojik danışmanlara ait ilişkisiz ölçümler için Kruskal Wallis testi sonucunda, terapötik işbirliğinin amaç ($X^2_{(sd=2, n:61)}=19.95$; $p<.01$), görev ($X^2_{(sd=2, n:61)}=21.84$; $p<.01$) ve bağ ($X^2_{(sd=2, n:61)}=11.62$; $p<.01$) alt boyutlarında gruplar arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Psikolojik danışmanlara ait terapötik işbirliği puanları açısından gruplar arasında gözlenen bu farkın, hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Mann Whitney U-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Psikolojik danışmanlarda terapötik işbirliğine ait Mann Whitney U testi sonuçları

	Grup	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p
Amaç	Çevrimiçi	21	26.95	566.00	233.50	.11
	Yüz yüze	25	20.60	515.00		
	Çevrimiçi	21	24.29	510.00	36.00	.01
	Plasebo	15	10.40	156.00		
	Yüz yüze	25	25.84	646.00	54.00	.00
	Plasebo	15	11.60	174.00		
Görev	Çevrimiçi	21	27.76	583.00	233.50	.05
	Yüz yüze	25	19.92	498.00		
	Çevrimiçi	21	24.60	516.00	29.50	.00
	Plasebo	15	9.97	149.00		
	Yüz yüze	25	25.82	645.00	54.50	.00
	Plasebo	15	11.63	174.00		
Bağ	Çevrimiçi	21	23.88	501.50	254.50	.86
	Yüz yüze	25	23.18	579.50		
	Çevrimiçi	21	22.95	462.00	64.00	.00
	Plasebo	15	12.27	184.00		
	Yüz yüze	25	24.88	622.00	78.00	.00
	Plasebo	15	13.20	198.00		

Tablo 7'de görüldüğü gibi, çevrimiçi ve plasebo grupları arasında psikolojik danışmanların terapötik işbirliği amaç (U=36.00; p<.05), görev (U=29.50; p<.01) ve bağ (U=64.00; p<.01) alt boyut puanlarına göre anlamlı farklılık bulunmuştur. Ayrıca yüz yüze ve plasebo grupları arasında psikolojik danışmanların terapötik işbirliği amaç (U=54.00; p<.01), görev (U=54.50; p<.01) ve bağ (U=78.00; p<.01), alt boyut puanlarına göre anlamlı farklılık bulunmuştur. Sıra ortalamaları dikkate alındığında, çevrimiçi ve yüz yüze gruplarda amaç, görev ve bağ puanlarının, plasebo grubuna göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Çevrimiçi grup ile yüz yüze grup arasında ise psikolojik danışmanların terapötik işbirliği puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>.05).

Tartışma ve Yorum

Araştırmanın bulgularına göre, çevrimiçi ve yüz yüze danışanlar ile psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeyleri (amaç, görev ve bağ alt boyutları) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler varken, plasebo grubunda anlamlı ilişkiler bulunmamaktadır. Bu durum, danışanların ve psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeylerinin, birbirleriyle ilişkili biçimde arttığı ya da azaldığı yönünde yorumlanabilir. Bir başka deyişle hem psikolojik danışmanlar, hem de danışanlar, amaç belirlemede ve bu amaçlara ulaşmada izlenen yolları ve görevleri belirlemede ittifak içindedir. Ayrıca bu bulgu ile aralarında kurulan bağ konusunda da işbirliği olduğu anlaşılmaktadır. Alan yazında yer alan bir meta analiz çalışması (Tryon, Blackwell ve Hammel, 2007) bu bulguyu destekler niteliktedir. Araştırmanın bu bulgusu, çevrimiçi ve yüz yüze ortamda sunulan psikolojik yardım ilişkisinde terapötik işbirliğinin sağlanabildiği, danışan ve psikolojik danışmanın terapötik işbirliği düzeyinin pozitif yönde anlamlı ilişki gösterdiği yönünde ele alınabilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre, terapötik işbirliği açısından amaç, görev ve bağ alt boyutlarında çevrimiçi ve yüz yüze danışanlar arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Her iki grupta da danışanların ve psikolojik danışmanların, amaç belirlemede ve amaçlarına ulaşmada izledikleri görevler konusunda anlaştığı ve aralarında bir bağ kurulduğu açıktır. Bulgulara göre, psikolojik danışmanların da terapötik işbirliği düzeylerinde çevrimiçi ve yüz yüze gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Hem çevrimiçi hem de yüz yüze ortamda, psikolojik danışmanların danışanlarıyla amaçları ve görevleri belirleme ve bağ kurma anlamında terapötik işbirliğini sağladıkları söylenebilir. Bu bulgulara benzer olarak, bazı araştırmalar çevrimiçi psikolojik danışmada terapötik işbirliğinin etkili bir biçimde kurulduğu sonucuna ulaşmıştır (Brown, 2012; Simpson, 2001) ve bazı çalışmaların sonucunda da çevrimiçi ve yüz yüze ortamda kurulan terapötik işbirliği arasında anlamlı bir fark bulunmadığı sonucu elde edilmiştir (Andersson vd., 2012; Berry, Ashby, Ginilka ve Matheny, 2011; Cook ve Doyle, 2002; Zeren, 2017).

Bu araştırmada, psikolojik danışmanların çevrimiçi ve yüz yüze danışanlarıyla oluşturdukları terapötik işbirliği düzeyi plasebo danışanlarıyla oluşturdukları terapötik işbirliği düzeyine (amaç, görev ve bağ) göre anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. Psikolojik danışmanlar plasebo grubundaki bireylerle çevrimiçi ve yüz yüze gruplarında bulunan danışanlarına göre daha düşük düzeyde terapötik işbirliği gerçekleştirdiklerini düşünmektedirler. Oysa plasebo grubundaki danışanlarla, çevrimiçi ve yüz yüze danışanların terapötik işbirliği düzeyleri karşılaştırıldığında; terapötik işbirliğinin alt boyutlarından sadece amaç alt boyutu açısından anlamlı farklılık bulunmuştur. Çevrimiçi ve yüz yüze danışanların terapötik işbirliğinde amaç alt boyut puanları plasebo danışanlara göre anlamlı olarak daha yüksektir. Bir diğer deyişle plasebo grubundaki danışanlar, amaç belirleme dışında, psikolojik danışmanları ile terapötik işbirliği kurduklarını düşünmektedirler. Amaç alt boyutu açısından, plasebo grubunun diğer gruplardan düşük düzeyde bulunmasının nedeni, plasebo grubunda sadece psikoloji ile ilgili konularda sunumların yapılması ve katılımcıların sorunlarıyla ilgili amaç belirlememesi olabilir. Diğer alt boyutlar olan görev ve bağ boyutlarında ise plasebo danışanların, çevrimiçi ve yüz yüze danışanlar gibi, psikolojik danışmanlarıyla yakın ilişki kurduklarını ve danışma sürecindeki görevleri üstlenme ve yürütme konusunda anlaştıklarını düşündükleri anlaşılmaktadır. Her ne kadar plasebo grubunda psikolojik danışma süreci gerçekleşmemiş olsa da bu gruba süreç başlamadan önce, oturumların sunumlar yoluyla gerçekleşeceği bilgisi verilmiştir. Bu bağlamda katılımcıların oturumlarda sunum dinlemeyi önceden kabul etmiş olmaları, onlar için görev alt boyutunda anlaşma niteliği taşımış olabilir. Psikolojik danışmanlar bu sunumları, katılımcılarla birlikte belirledikleri gün ve saatte gerçekleştirmiş ve danışanlar sunumlarla ilgili soru sorarlarsa cevap vermişlerdir. Dolayısıyla plasebo grubundaki danışanlar, psikolojik danışmanla güven ilişkisi kurduklarını düşünmüş ve kabul edildikleri duygusunu hissetmiş olabilirler. Bundan dolayı görev ve bağ puanlarında gruplar arasında anlamlı bir farklılık çıkmamış olabilir. Bu bağlamda plasebo grubundaki katılımcıların psikolojik danışmanla duygusal bir bağ kurdukları söylenebilir. Amaç alt boyutunda çevrimiçi ve yüz yüze gruplara göre anlamlı bir farklılık çıkmasının nedeni ise plasebo grubundaki danışanların herhangi bir sorunu paylaşmaması ve süreçte kendisine yönelik bir amaç belirlememesi olabilir.

SONUÇ, SINIRLIKLAR VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın sonucunda çevrimiçi ve yüz yüze danışanlar ile psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Plasebo grubunda ise danışanlar ile psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeyleri arasında anlamlı ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer sonuca göre, danışanların ve psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeylerinde çevrimiçi ve yüz yüze gruplar arasında anlamlı farklılık yoktur. Ayrıca plasebo grubunda

psikolojik danışmanların terapötik işbirliği düzeylerinin çevrimiçi ve yüz yüze gruplara göre anlamlı olarak daha düşük olduğu ve plasebo danışanlar için terapötik işbirliğinin amaç alt boyutunun da, diğer gruplardan anlamlı olarak daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın sonuçları, çevrimiçi psikolojik danışmanın da yüz yüze psikolojik danışma kadar terapötik işbirliğini sağlamada etkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle çevrimiçi psikolojik danışmanın yüz yüze psikolojik danışmaya alternatif olarak kullanılması ve yaygınlaştırılması önerilebilir. Çevrimiçi psikolojik danışmanın giderek yaygınlaşması, bu alanda çalışacak, nitelikli psikolojik danışman ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle Psikolojik Danışma ve Rehberlik lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında var olan derslerde çevrimiçi psikolojik danışma konusuna yer verilmesi önerilebilir. Psikolojik danışmanların çevrimiçi psikolojik danışma yetkinliklerini arttırabilmek için hizmet içi kurslar düzenlenebilir.

Araştırmanın diğer bir sonucunda çevrimiçi ve yüz yüze gruplarında bulunan danışanların plasebo grubundaki katılımcılara göre terapötik işbirliği amaç alt boyut puanları anlamlı olarak daha yüksektir. Bu sonuçla psikolojik danışma sürecinde olan danışanların plasebo grubundaki katılımcılara göre sorunlarına yönelik amaç belirleme ve amaçlarına ulaşma konusunda daha çok işbirliği sağladıkları görülmektedir. Bu araştırmada beklenen bir sonuçtur. Ancak terapötik işbirliğinin görev ve bağ alt boyutlarında gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Terapötik işbirliği açısından ilişkide güven oluşturma, kabul görme ve görev konusunda anlaşmada gruplar arası fark çıkmaması beklenilmeyen bir durumdur. Bu açıdan karşılıklı ilişkide bir taraf psikolojik danışman iken, sadece bilgi aktarımının (sunum anlatımı) ve konulara yönelik soruların paylaşımının katılımcılarda nasıl bir bağ oluşturduğu ve katılımcıların bu işbirliğini nasıl değerlendirdiği nitel araştırmalarla incelenmesi önerilebilir. Bu incelemeyle plasebo grubunda kurulan ilişkinin profesyonel danışan ve psikolojik danışman arasındaki ilişkiden farklılıkları ve benzerlikleri değerlendirilebilir.

Çevrimiçi, yüz yüze ve plasebo gruplarında bulunan danışan sayıları araştırmanın sınırlılığı olabilir. Her bir grup için danışanların ve psikolojik danışmanların sayılarının fazla olduğu araştırmalar planlanarak araştırmanın sonuçları değerlendirilebilir. Ayrıca bu araştırmada psikolojik danışma süreci danışan merkezli yaklaşımla yürütülmüştür. Yapılacak yeni araştırmalarda çevrimiçi ortamda farklı psikolojik danışma yaklaşımlarıyla terapötik işbirliği incelenebilir.

Teşekkür

Bu araştırmanın verilerinin toplanması TÜBİTAK tarafından desteklenen 115K429 numaralı proje kapsamında gerçekleşmiştir. Bu destek nedeniyle TÜBİTAK'a ve proje ekibinde yer alan bursiyer, danışman, süpervizör ve psikolojik danışmanlara teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Alleman, J. R. (2002). Online counseling: The internet and mental health treatment. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 39(2), 199- 209.
- Andersson, G., Paxling, B., Wiwe, M., Vernmark, K., Felix, C. B., Lundborg, L., Furmark, T., Cuijpers, P., and Carlbring, P. (2012). Therapeutic alliance in guided internet-relivered cognitive behavioural treatment of depression. *Generalized Anxiety Disorder and Social Anxiety Disorder. Behaviour Research and Therapy*, 50, 544-550.
- Aygün Cengiz, S. (2007). İnternet ve etik: Örnek uygulama alanı olarak sağlık iletişimi. *Yeni Medya Çalışmaları*, 347-383.
- Barak, A. and Grohol, J. M. (2011). Current and future trends in internet-supported mental health interventions. *Journal of Technology in Human Services*, 29(3), 155-196.
- Barak, A., Klein, B., and Proudfoot, J. G. (2009). Defining Internet-supported therapeutic interventions. *Annals*

- of *Behavioural Medicine*, 38(1), 4-17.
- Başak, B. E., Uysal, Ö. ve Aşıcı, N. (2010). Rehber öğretmenlerin (okul psikolojik danışmanlarının) rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinde bilgisayar ve İnterneti kullanma durumları. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 3(1), 148- 163.
- Berry, R. M., Ashby, J. S., Gnilka, P. B., and Matheny, K. B. (2011). A comparison of face-to-face and distance coaching practices: Coaches' perceptions of the role of the working alliance in problem resolution. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 63(4), 243-253.
- Bloom, J. (1998). The ethical practice of web counselling. *British Journal of Guidance and Counselling*, 23, 53-59.
- Bordin, E. S. (1979). The generalizability of the psychoanalytic concept of the working alliance. *Psychotherapy: Theory, research & practice*, 16(3), 252-260.
- Bozkurt, İ. (2013). The new trend in psychological support practices: Online therapies. *International Journal of Human Sciences*, 10(2), 130-146.
- Brown, C. (2012). *The working alliance in online counselling for crisis intervention and youth*. Unpublished master thesis, University of Alberta, Alberta.
- Bucci, S., Seymour-Hyde, A., Harris, A., and Berry, K. (2016). Client and therapist attachment styles and working alliance. *Clinical psychology & psychotherapy*, 23(2), 155-165.
- Chester, A. and Glass, C. A. (2006). Online counselling: A descriptive analysis of therapy services on the Internet. *British Journal of Guidance & Counselling*, 34(2), 145-160.
- Cook, J. E. and Doyle, C. (2002). Working alliance in online therapy as compared to face-to-face therapy: Preliminary results. *Cyberpsychology & Behavior*, 5(2), 95- 105.
- Dryden, W. (2014). Terapötik işbirliği: İntegratif bakış açısından. W. Dryden and A. Reeves (Ed.), *Psikolojik danışma uygulamalarında temel konular* (s. 2-20) içinde (Çev. F. Akkoyun). Ankara: Nobel Kitap.
- Gelso, C. J. and Carter, J. A. (1994). Components of the psychotherapy relationship: Their interaction and unfolding during treatment. *Journal of counseling psychology*, 41(3), 296.
- Gülüm, İ. V., Uluç, S. ve Soygüt, G. (2018). Terapötik ittifak ölçeği- kısa formun psikometrik özelliklerinin incelenmesi, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 29(1):47-53.
- Hackney, H. and Cormier, S. (2008). *Psikolojik danışma ilke ve teknikleri: Psikolojik yardım süreci el kitabı* (Çev. T. Ergene ve S. S. Aydemir). Ankara: Mentis Yayıncılık
- Horvath, A. O. and Greenberg, L. S. (1989). Development and validation of the Working Alliance Inventory. *Journal of Counseling Psychology*, 36(2), 223-233.
- Horvath, A. O., Del Re, A. C., Flückiger, C., and Symonds, D. (2011). Alliance in individual therapy. *Psychotherapy*, 48(1), 9-16.
- Joinson, A. N. and Paine, C. B. (2007). Self-disclosure, privacy and the Internet. *The Oxford handbook of Internet psychology*, 2374252. Retrieved January 22, 2013, from http://www.york.ac.uk/res/e-society/projects/15/PRISD_report2.pdf
- Joyce, N. (2012). *An empirical examination of the influence of personality, gender role conflict, and self-stigma on attitudes and intentions to seek online counselling in college students*. Unpublished Doctoral Thesis. The University of Akron, Ohio.
- Kilroe, C. (2010). *A need assessment of potential online counseling service clients*. Unpublished doctoral dissertation, University of Calgary, Canada.
- Kivlighan, D. M. and Shaughnessy, P. (1995). Analysis of the development of the working alliance using hierarchical linear modeling. *Journal of Counseling Psychology*, 42(3), 338-349.
- Nath, S. B., Alexander, L. B. and Solomon, P. L. (2012). Case managers' perspectives on the therapeutic alliance: A qualitative study. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 47(11), 1815-1826.
- Owen, D. and Korkut Owen, F. (2013). Psikolojik danışmanların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmaları üzerine bir pilot çalışma. *Western Anatolia Journal of Educational Sciences*, 3(5), 51- 67.
- Richards, D. and Viganò, N. (2012). Online counseling. *Encyclopedia of Cyber Behavior*, 3(1), 699-713.

- Richards, D. and Viganó, N. (2013). Online counseling: A narrative and critical review of the literature. *Journal of Clinical Psychology, 69*(9), 994-1011.
- Safran, J. D. and Muran, J. C. (2000). Resolving therapeutic alliance ruptures: Diversity and integration. *Journal of Clinical Psychology, 56*(2), 233-243.
- Savaş, A. C. ve Hamamcı, Z. (2010). Okullarda rehberlik hizmetlerinin İnternet üzerinden yürütülmesine ilişkin veli, öğrenci ve psikolojik danışmanların görüşlerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27*, 147- 148.
- Shaw, H. E. and Shaw, S. F. (2006). Critical ethical issues in online counseling: Assessing current practices with an ethical intent checklist. *Journal of Counseling & Development, 84*(1), 41-53.
- Simpson, S. (2001). The provision of a telepsychology service to Shetland: Client and therapist satisfaction and the ability to develop a therapeutic alliance. *Journal of Telemedicine and Telecare, 7*(1_suppl), 34-36.
- Soygüt, G. (2004). Bir düzeltici bağlanma ilişkisi olarak psikoterapi: Psikoterapi süreçlerinde bağlanma ve terapötik ittifak. *Türk Psikoloji Yazıları, 7*(13), 63-77.
- Soygüt, G. ve Gülüm, İ. V. (2016). A thematic analysis of therapists' perspectives on therapeutic alliance rupture moments. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process and Outcome, 19*(2), 113-123.
- Soygüt, G. ve Işıklı, S. (2008). Terapötik ittifakın değerlendirilmesi: Terapötik İttifak Ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi, 19*(4), 398-408.
- Soygüt, G. ve Uluç, S. (2009). Psychometric properties of the Turkish Working Alliance Inventory-Observer Form. *Türk Psikiyatri Dergisi, 20*(4), 367-375.
- Summers, R. F. and Barber, J. P. (2003). Therapeutic alliance as a measurable psychotherapy skill. *Academic Psychiatry, 27*(3), 160-165.
- Tanrıkulu, İ. (2009). Counselors-in-training students' attitudes towards online counseling. *Procedia Social and Behavioral Sciences, 1*, 785- 788.
- Tryon, G. S., Blackwell, S., C., and Hammel, E. F. (2007). A meta-analytic examination of client-therapist perspectives of the working alliance. *Psychotherapy Research, 17*(6), 629-642.
- Wagner, B., Horn, A. B., and Maercker, A. (2014). Internet-based versus face-to-face cognitive-behavioral intervention for depression: A randomized controlled non-inferiority trial. *Journal of Affective Disorders, 152*, 113-121.
- Westerman, M. A. and Muran, J. C. (2017). Investigating an approach to the alliance based on interpersonal defense theory. *Psychotherapy Research, 27*(5), 620-641.
- Zeren, Ş. G. (2014). Information and communication technology in education of psychological counselors in training. *International Online Journal of Educational Sciences, 6*(2), 494-509.
- Zeren, Ş. G. (2015). Yüz yüze ve çevrimiçi psikolojik danışma: Danışanların sorunları ve memnuniyetleri. *Eğitim ve Bilim, 40*(182), 127- 141.
- Zeren, Ş. G. (2017). Yüz yüze ve çevrimiçi psikolojik danışmada terapötik işbirliği: psikolojik danışman adaylarının görüşleri. *Journal of Human Sciences, 14*(3), 2278-2307.
- Zilcha-Mano, S., Dinger, U., McCarthy, K. S., and Barber, J. P. (2014). Does alliance predict symptoms throughout treatment, or is it the other way around?. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 82*(6), 931.
- Zilcha-Mano, S. and Errázuriz, P. (2015). One size does not fit all: Examining heterogeneity and identifying moderators of the alliance-outcome association. *Journal of counseling psychology, 62*(4), 579-591.
- Zilcha-Mano, S., Muran, J. C., Hungr, C., Eubanks, C. F., Safran, J. D., and Winston, A. (2016). The relationship between alliance and outcome: Analysis of a two-person perspective on alliance and session outcome. *Journal of consulting and clinical psychology, 84*(6), 484-496.

Müzik Performans Kaygısı Envanterinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması *

Öğr. Gör. Dr. Varol Çiçek

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8513-0941>

Ordu Üniversitesi, Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi, Müzikoloji Bölümü, Ordu – TÜRKİYE

Doç. Dr. Bahar Güdek

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1174-9549>

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Samsun – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 27.06.2020

Kabul: 18.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Müzik Performans

Performans Kaygısı

Müzik Performans Kaygı Envanteri

Geçerlik

Güvenirlik

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, 2. yazar Doç. Dr. Bahar Güdek danışmanlığında, 1. yazar Dr. Varol Çiçek tarafından hazırlanan "Mesleki Müzik Eğitimi Alan Öğrencilerin Müzik Performanslarına Yönelik Kaygılarının Benlik Saygısı ve Öz Yeterlikleriyle İlişkisi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45980>

Öz

Bu çalışmanın amacı, Kenny, Davis ve Oates (2004) tarafından geliştirilen ve Kenny (2009) tarafından revize edilen Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanterini (K-MPKE) Türkçeye uyarlayarak geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını gerçekleştirmektir. K-MPKE müzik performansı sergilen kişilerin performans öncesi deneyimleri ve alta yatan psikolojik savunmasızlıkları ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Alan ve dil uzmanlarının katkısıyla ölçeğin Türkçeye uyarlanması tamamlandıktan sonra, veriler uygun örnekleme yoluyla 2018-2019 eğitim öğretim yılında, üç farklı üniversitenin müzik bölümlerine devam etmekte olan 321 mesleki müzik eğitimi alan lisans öğrencisinden toplanmıştır. Envanter, doğrulayıcı faktör analizi, geçerlik, güvenilirlik ve çeviri-geri çeviri yöntemleriyle incelenmiştir. Envanterin yapı geçerliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve üç faktörlü yapının model veri uyum oran değerlerinin mükemmel bir uyuma işaret ettiği görülmüştür. Tüm alt boyutlar ve envanterin tamamında maddeler en az .20 ve üzeri madde-toplam korelasyon değerine sahiptir. Envanterin alt boyutlarında maddeler arası ortalama korelasyon değerleri ise .28 (Psikolojik kırılganlık) ile .43 (Erken Yaşantılar) arasında değişirken, envanterin tamamının maddeler arası ortalama korelasyon değeri .31'dir. Envanterin alt boyutlarının Cronbach alpha iç tutarlılık katsayıları .60 (Erken Yaşantılar) ile .92 (Yakın Somatik Kaygı) arasında değişirken, envanterin tamamının Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .94'tür. Elde edilen sonuçlar, uyarlaması yapılan envanterin, Türkiye'de müzik performans kaygı düzeyinin ölçülmesinde geçerli ve güvenilir olarak kullanılabilir bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Çiçek, V. ve Güdek, B. (2020). Müzik Performans Kaygısı Envanterinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 153-163.

Adaptation of the Music Performance Anxiety Inventory to Turkish: A Validity and Reliability Study

Lect. Dr. Varol Çiçek

Ordu University, Faculty of Music and Performing Arts, Department of Music, Ordu- TURKEY

Assoc. Dr. Bahar Güdek

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Department of Fine Arts, Samsun – TURKEY

Article History

Submitted: 27.06.2020

Accepted: 18.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Music Performance

Performance Anxiety

Music Performance Anxiety Inventory

Validity

Reliability

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45980>

Abstract

The aim of this study is to adapt the Kenny Music Performance Anxiety Inventory (K-MPKE) developed by Kenny, Davis and Oates (2004) and revised by Kenny (2009) into Turkish and to perform validity and reliability studies. K-MPKE has been developed to measure the pre-performance experiences and underlying psychological vulnerabilities of music performers. After the adaptation of the scale to Turkish was completed with the contribution of field and language experts, the data were collected from 321 professional music education undergraduate students attending the music departments of three different universities in the 2018-2019 academic year, using appropriate sampling. The inventory was analyzed using confirmatory factor analysis, validity, reliability and translation-back translation methods. Confirmatory factor analysis was performed to test the construct validity of the inventory and it was seen that the model data fit ratio values of the three-factor structure indicated a perfect fit. In all sub-dimensions and the entire inventory, items have an item-total correlation value of at least .20 and above. In the sub-dimensions of the inventory, mean correlation values between items vary between .28 (Psychological fragility) and .43 (Early Experiences), while the average correlation value between items for the entire inventory is .31. While the Cronbach alpha internal consistency coefficients of the sub-dimensions of the inventory vary between .60 (Early Experiences) and .92 (Near Somatic Anxiety), the Cronbach alpha internal consistency coefficient of the whole inventory is .94. The obtained results, inventory adjustments made have shown that there is a reliable and valid measurement tool that can be used to measure the level of musical performance anxiety in Turkey.

1. Giriş

Müzik eğitimi kendini ifade eden, yaratıcı, bilişsel düşünen, sosyal becerileri gelişen ve kültürel birikimi artan bireylerin yetişmesine katkı sağlamaktadır. Hodges (2000), müziğin ve müzik eğitiminin insan beyniyle alakalı nöromüzikal alanda yapılan çalışmalar sonucunda, insan beyninin müziğe karşı bir tepkide bulunduğunu ve bu müziğe katılma yeteneğine sahip olduğunu, beynin müziksel işlevlerinin doğumla başlayıp yaşam boyu devam ettiğini, küçük yaşlarda başlayan müzik eğitiminin beynin müziksel işlevlerini düzenlemesine katkı sağladığını ve beynin müziksel işlevlerinin beyinde geniş bir alana yayılmış sinir sisteminden oluştuğunu kaydetmiştir (aktaran Özmenteş, 2005).

Mesleki müzik eğitimi ise, orta öğretim basamağında Türkiye'deki güzel sanatlar liselerinin müzik bölümleri, yine orta öğretim ve yükseköğretim basamağında konservatuarlar ve bunun yanında yükseköğretimde eğitim fakülteleri, güzel sanatlar fakülteleri ve müzik sahne sanatları fakültelerinin müzik bölümlerinde eğitim faaliyetleri ile sürdürülmektedir. Mesleki müzik eğitimi, müzik alanının bütününe ya da bir dalını meslek olarak seçmek isteyen, müziğe karşı yetenekli, istekli ve ilgili kişilere yönelik gerekli müziksel bilgi ve becerilerin kazandırılması yönünde yapılan eğitimidir (Uçan, 1994: 27).

Alan dersleri uygulamalı ve kuramsal bir nitelikte olduğu için mesleki müzik eğitimi alan öğrenciler, özellikle bireysel derslerini (temel piyano, şan gibi), dersin öğretim elemanlarının oluşturduğu bir jüri karşısında performanslarını sergileyerek gerçekleştirmektedirler. Performansa dayalı olan bu ders ve sınavların yanında, eğitim- öğretim yılı boyunca konser, dinleti gibi farklı etkinliklerle öğrenciler müzik sahne performansı sergileme şansına da sahip olmaktadır.

Performans, bireylerin bir alanda yapabildiklerini sahnede sergileme yoludur (Sezer, 2005). Sanatsal nitelikteki bir eserin, izleyici ya da dinleyicilerle buluşmasını sağlayan, yani sahne kanalıyla sanatçıyı toplumla buluşturan deneyim ise sahne performansı olarak tanımlanmaktadır (Ekinci, 2013: 55). Bu tanımdan yola çıkarak müzik performansını, solo ya da toplu şekilde bilinçli olarak hazırlanmış müzisyenlerin, sergiledikleri bir müzik uygulaması olarak tanımlamak mümkündür. Müzisyenlerin belirli bir süre içerisinde tamamladıkları eserleri performanslarıyla dinleyicilere aktarması, bilinçli olarak eserini icra etmesi ya da sergilemesi ise müzik sahne performansı olarak tanımlanmaktadır (Slobada, 1985).

Müzik eğitimi içerisinde performans, müzik yapmayı hedefler (Uçan, 1987). Müzik performansı herhangi bir müzik icrasıyla yakın ilişki içerisinde. Müzisyenler hazırlanmış oldukları eserleri izleyiciler karşısında bir sahnede sergileyerek performanslarını göstermektedirler. Performans, motor beceriler, uyum, odaklanma, dikkat, hafıza, duygu ve yetenek gerektiren duyuşsal, bilişsel ve sensomotor özellikleri kapsayan karmaşık ve zor bir yapıyı ortaya koyan aktivitelerdir (Altenmüller ve Pherson, 2008). Başarılı bir sahne performansı için sadece iyi icra yetmeyebilir. Bunun yanında bilişsel, psikolojik ve fizyolojik alanlarla ilgili eğitim yapılabilir. Bir müzisyenin en yüksek performansı elde edebilmesi için, mesleğine fiziksel, duygusal ve zihinsel olarak uygun olması gerekmektedir (Parry, 2004: 45).

Steptoe (2001) sahnenin, müzik performansı sergileyen sanatçıların, duygularını dinleyicilere aktarmasına olanak sağladığını ve böylelikle duygu iletişimi arasında önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir. Bazı müzisyenler için bir topluluk karşısında performans sergilemek çok heyecan verici ve olumlu bir durumken, bazı müzisyenler için de performans kaygısı yaşamalarından dolayı oldukça büyük bir sorun haline dönüşebilmektedir (aktaran Çırakoğlu, 2013: 96).

Kaygı, bireyin, problemin ne olduğunu bilmeden, anlık veya sürekli yaşadığı korku durumudur (Morgan, Wiederman ve Magnus 1998: 197). Bireyler, yaşadıkları kaygı esnasında, psikolojik ve/veya fiziksel bir gerilimin yanında, endişe, korku ve panik gibi duygular hissederler.

Öğrenme yaklaşımlarına (klasik koşullanma vb.) göre kaygılar, koşullanma yoluyla kazanılan duygu, uyarıcı niteliktedirler (Başarır, 1990). Kaygı arttıkça fiziksel duyguların yoğunluğu ve olumsuz

düşüncelerin de sıklığının artmakta olduğu bilinmektedir (Cüceloğlu, 2004). Kaygı, bireyin yaşantısına yönelik tehdit edici bir unsur olarak algılanması durumunda ortaya çıkan duygusal bir tepki olmakla beraber (Öktem, 1981), aynı zamanda insanların bazı dönemlerinde yaşadıkları, fizyolojik belirtilerle devam eden ve yaşamı tehdit edebilen korku ve endişelerdir (Yiğitoğlu, 2009). Kaygının, bireyin yaşanacak olumsuzluklara karşı önceden kendini hazırlamasını ve önlem almasını sağlaması açısından olumlu etkilerinin olduğu da belirtilebilir. Kaygı, bazen gündelik yaşamda bireyi pozitif davranışlara teşvik eden dürtüler olduğu gibi, bazen de olumlu yöndeki davranış ve eylemlerini engelleyen, genellikle huzursuzluğa yol açan bir duygudur (Başarı, 1990: 1).

Sonuç olarak, kaygıyla ilgili tanımlar incelendiğinde, araştırmacılar arasında bir görüş birliği olmamasına rağmen, kaygının psikolojik ve fiziksel gerilimlerle ortaya çıkan endişe, korku, panik ve sinirlilik gibi olumsuz davranış ve ruh halleri sonucunda görüldüğü söylenebilir.

Müzik performans kaygısı ise, müzisyenin tüm hazırlıklarına rağmen, topluluk önünde sergileyeceği performansa yönelik duyduğu endişelerdir (Kenny, 2008). Müzik performans kaygısı, psikolojik ve fizyolojik bileşenleri olan ve sergi esnasında ortaya çıkan, ayrıca bireyin performansla ilgili yaşadığı ciddi endişe durumudur (Kenny, Driscoll ve Ackermann 2016: 2).

Müzisyenlerin sahnede yaşayacağı kaygılar, performanslarını etkileyebilecek faktörlerin başında gelebilmektedir. Sahne performansına yönelik kaygı çeşitlerinden biri olan müzik performans kaygısının başlıca sebeplerinden birinin, bireyin müzik performansı sergilediği esnada meydana gelebilecek problemlerin dinleyiciler tarafından olumsuz değerlendirileceği korkusundan kaynaklandığı söylenebilir. Müzik performans kaygısı, profesyonel müzisyenlerin, müzik öğrencilerinin ve çocukların müzik performanslarını olumsuz şekilde etkilemektedir (Fehm ve Schmidt, 2006: 98).

Performans sergileyen müzisyenlerin yaşadıkları kaygıların oluşumunda, performansçının strese karşı duyarlılığı ve performans koşullarına bağlı olarak oluşan bazı faktörler önemli bir yere sahiptir (Aydın, 2017: 6). Bu faktörler içerisinde; olumsuz önyargılar, performans sergileyen sanatçıların performanslarının olumsuz olarak değerlendirileceği beklentisi, kötü performans sergilemenin olumsuz sonuçları hakkında sanatçının sahip olduğu olumsuz düşünceler, seyirci tepkilerindeki değişikliklere karşı duyarlılık, sanatçının kişilik özellikleri, ortam, önceki deneyimler gibi performans öncesinde ve performans sırasında oluşabilecek durumlar sayılabilir. Bu durumların sonucunda kaygı oluşmaktadır.

Müzik performans kaygısı, odaklanma güçlüğü, performansa yönelik olumsuz düşünceler, hata yapma korkusu, iyi bir performans sergileyememeye dönük endişeler gibi olumsuz bir takım bilişsel süreçlerden meydana gelebilmektedir (Kenny, Fortune ve Ackerman, 2011: 2). Simon ve Martens (1979) adlı araştırmacıların, spor performans kaygısına yönelik yaptıkları araştırmada spor ve müzik etkinlikleri sırasında yaşanan kaygı düzeylerini incelerken tesadüfen ortaya çıkmıştır. Araştırmada en yüksek kaygı düzeyinin solo müzik performans sergileyen erkek katılımcılarda olduğu görülmektedir (aktaran Kenny ve Osborne, 2016: 2).

Araştırmacılar müzik performans kaygısının birtakım nedenlere bağlı olduğunu tespit etmişlerdir. Bu nedenlerin bazıları müzik performans kaygısı üzerinde daha baskınken bazı nedenler ise daha geri plandadır. Plaut (1988), performans sergileyen bireylerde, izleyicinin dikkatini sahneye yöneltmesi anında, kaygı durumunun dizlerde ve ellerde titreme, nefes alışverişlerinde hızlanma, sesin titremesi, kusma ve bayılma gibi bir takım fizyolojik belirtilerle ortaya çıktığını belirtmektedir. Kenny'e göre de müzik performansı esnasında bireylerde, negatif bir takım fiziksel ve psikolojik durumların ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar heyecanlanma, ellerinin titremesi, nefes alışverişlerinin ve kalp atışlarının hızlanması, korku, kaygı, endişe gibi çeşitli olumsuz davranışlardan oluşmaktadır (Kenny, 2011).

Mesleki müzik eğitimi alan bireylerin, tanıdığı ya da tanımadığı, bir topluluğun önünde

performans sergilemesi, beraberinde bir takım korku ve kaygılar getirmektedir. Yaşanan bu kaygılar eğer olumsuz değerlendirilme korkusu içeriyorsa, sosyal kaygı bağlamında değerlendirilebilir. Wallace ve Alden (1997) sosyal yönden kaygılı müzisyenlerin, performans sergilerken kendi kendilerine değerlendirme korkusu yaşadıklarını ve olumsuz performans beklentilerine, kendi performans değerlendirmelerine ilişkin olumsuz önyargılara, performanslarının olumsuz olarak değerlendirilme beklentisine, kötü performans sergilemenin sonuçları hakkında kaygılara ve seyirci ya da jüri tepkilerine karşı aşırı duyarlılığa sahip olduklarını belirtmektedirler.

İlgili literatürler incelendiğinde farklı disiplinlerde birçok kaygı ölçeğine rastlamak mümkündür. Türkiye’de sınırlı sayıda müzik performansına yönelik kaygı araştırması vardır. Ayrıca Türkçe’ye uyarlama yapılan ölçekler farklı boyutlar ve maddeler içermektedir. Örneğin, Özevin (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan aynı envanter farklı sayıda madde ve faktörden oluşmaktadır. Bu araştırmada, müzik performans kaygı düzeyinin ölçümüne bir alternatif sunmak üzere geliştirilen Kenny Müzik Performans Kaygı Envanteri’ne odaklanılmasının sebebi, olabildiğince, orijinal envanterdeki madde sayısının korunması ve daha anlaşılır ifadelerin olması gibi unsurlara ulaşmaktır. Böylece orijinal çalışmada ortaya konan kuramsal yapı doğrulanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla araştırmada Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanteri’nin Türkçe’ye uyarlanması ve geçerlik ve güvenilirlik çalışması sunulmuştur.

2. Yöntem

Çalışma Grubu

Bu araştırmada iki farklı çalışma grubundan veri toplanmıştır. İlk olarak dil geçerliği çalışması için Orta Karadeniz Bölgesinde iki farklı ilde ikamet etmekte olan İngilizce ve Türkçe diline hâkim, farklı anadal çalgılarıyla ilgili performans sergileyen yüksek lisans (%53.3, $n=16$) ya da doktora (%46.7, $n=14$) mezunu 30 katılımcı katılmıştır. Çalışma grubunu oluşturan katılımcıların 9’u (%30) kadın ve 21’i (%70) erkektir. Katılımcıların yaş aralığı 28 ile 47 arasında değişmekte olup, ortalama yaşları 36.80’dir (S.s: 4.82). Envanterin yapı geçerliğini test etmek amacıyla yapılan faktör analizi ve güvenilirlik çalışması Orta Anadolu ve Orta Karadeniz Bölgesinde üç farklı üniversitenin müzik bölümlerine devam etmekte olan 321 mesleki müzik eğitimi alan lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Öğrencilerin 190’ı (%59.2) kadın ve 131’i (%48.8) erkektir. Öğrenciler çoğunlukla 18-22 yaş aralığında olup (%70.7, $n=227$), bu öğrencileri 23-30 yaş aralığındaki öğrenciler (%25.9, $n=83$) ve 30 yaş ve üzeri öğrenciler takip etmektedir (%3.4, $n=11$).

Veri Toplama Araçları

Kenny Müzik Performans Kaygı Envanteri (K-MPKE): Öğrencilerin müzik performans kaygılarının faktör yapısını ve K-MPKE güvenilirliğini test etmek amacıyla K-MPKE Türkçe formu kullanılmıştır. Kenny Müzik Performans Kaygı Envanteri, katılımcıların müzik performans kaygısını ölçmek amacıyla ilk olarak Kenny, Davis ve Oates (2004) tarafından geliştirilen Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanterinin, Kenny (2009) tarafından revize edilen halidir. İlk olarak, Barlow (2000)’un duygu temelli kaygı teorisine dayalı olarak 26 madde olarak geliştirilen envanter, Kenny (2009) tarafından 14 madde eklenerek ve Barlow (2000)’un duygu temelli kaygı teorisine bağlı kalınarak revize edilmiştir. K-MPKE Barlow (2000)’un teorisine uyumlu olarak erken yaşantılar, psikolojik kırılganlık ve yakın performans kaygısını değerlendirmeye yönelik maddeler içermektedir. Katılımcılar her bir K-MPKE maddesine katılma düzeylerini Kesinlikle Katılmıyorum (0)’dan Kesinlikle Katılıyorum’a (6) uzanan altılı Likert tipi bir ölçme aracı üzerinde gerçekleştirmektedir. Auckland Üniversitesi Ulusal Yaratıcı Enstitüsü’ne katılan 151 müzik ve dans öğrencileri ile yapılan çalışmada K-MPKE’ nin güvenilirlik katsayısı 0,94’ tür.

İşlem

Envanteri geliştiren Kenny’den elektronik posta aracılığıyla ölçeğin Türkçe diline

uyarlanabilmesi için gerekli izinlerin alınmasını takiben, envanterin Türkçe diline uyarlama çalışmaları başlatılmıştır. Ölçeğin uyarlama çalışmalarının gerçekleştirilmesinde Brislin (1980) tarafından önerilen çeviri-geri çeviri işlem adımları takip edilmiştir. İlk olarak, ölçeğin kaynak dil olan İngilizce dilinden Türkçe diline tercüme işlemi gerçekleştirilmiştir. Tercüme işlemleri İngilizce ve Türkçe diline hâkim, ölçek uyarlama çalışmaları konusunda deneyim sahibi 3 akademisyen ve iki mütercim tercüman tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra gerçekleştirilen tercüme, Türkçe ve İngilizce diline hâkim müzik ana bilim dalından 2 ve psikolojik danışma ve rehberlik ana bilim dalından bir öğretim elemanı tarafından karşılaştırılarak kaynak dile en yakın ve Türk kültürüne en uygun olan tercüme seçilerek K-MPKE'nin Türkçe formu oluşturulmuştur. İkinci aşamada oluşturulan Türkçe formun kaynak dile çevirisi gerçekleştirilmiş ve kaynak dildeki K-MPKE'nin maddeleriyle karşılaştırılması gerçekleştirilmiştir. Türkçe dilinden İngilizce diline çeviri işlemleri de Türkçe ve İngilizce diline hâkim müzik ana bilim dalından, araştırma konusuna aşina olmayan iki öğretim elemanı tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Bu çeviriler yine Türkçe ve İngilizce diline hâkim müzik ana bilim dalından iki ve psikolojik danışma ve rehberlik ana bilim dalından bir öğretim elemanı tarafından karşılaştırılarak en uygun olan tercüme seçilmiştir. Son aşamada, yapılan İngilizce tercüme ile K-MPKE maddeleri karşılaştırılmıştır. Gerçekleştirilen karşılaştırmalar sonucunda farklılık gösteren sınırlı sayıda madde Türkçe ve İngilizce diline hâkim müzik ana bilim dalından 2 ve psikolojik danışma ve rehberlik ana bilim dalından bir öğretim elemanı tarafından gözden geçirilerek envanterin Türkçe formuna son şekli verilmiştir. İstatistiksel analizler SPSS 23 ve Mplus 7.4 (Muthén ve Muthén, 1998-2012) programında gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

K-MPKE Türkçe'ye Uyarlama Çalışmasına Yönelik Bulgular

K-MPKE Madde Analizleri

Gerçekleştirilen madde analizleri sonucunda sırasıyla erken yaşantılar alt boyutundan madde toplam korelasyon değerleri .20'nin altında olan K-MPKE'nin 33., 23., 9. ve 5. maddeleri ölçme aracından çıkarılmıştır. Psikolojik kırılganlık alt boyutunda ise gerçekleştirilen analizler sonucunda sekizinci maddenin madde toplam korelasyon değerinin .20'nin altında olduğu görülmüştür. Bu nedenle, sekizinci maddenin de ölçme aracından çıkarılmasına karar verilmiştir. Üçüncü alt boyut olan yakın performans kaygısı boyutunda ise gerçekleştirilen madde toplam korelasyonu analizleri sonucunda sırasıyla madde toplam korelasyon değeri .20'nin oldukça altında olan 35. ve 40. maddeler ölçme aracından çıkarılmıştır. Sonuç olarak, 33., 23., 9., 5., 8., 35. ve 40. maddeler yeterli madde toplam korelasyon değerlerine sahip olmadıkları için ölçme aracından çıkarılmıştır. Geriye kalan 33 madde ile doğrulayıcı faktör analizleri gerçekleştirilmiştir.

KMPKE Doğrulayıcı Faktör Analizi

KMPKE'nin Kenny (2009) tarafından önerilen üç faktörlü yapısının Türk kültüründe de benzer olup olmadığını test etmek amacıyla DFA gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen DFA sonucunda üç faktörlü yapının model veri uyumunun χ^2/sd oranı, CFI ve TLI değerleri için mükemmel uyuma işaret ederken, RMSEA değerinin kabul edilebilir bir uyuma işaret ettiği görülmüştür ($\chi^2(492)$: 1322.689, χ^2/sd : 2.688, CFI: .990, TLI: .990, RMSEA: .073, RMSEA %90 Güven Aralığı Alt Sınır: .068, RMSEA %90 Güven Aralığı Üst Sınır: .077). Model bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise üç faktörlü yapıya mükemmel bir uyum gösterdiği görülmüştür.

Envanterin erken yaşantılar faktörü madde faktör yük değerleri .69 ile .73 arasında değişirken, psikolojik kırılganlık faktörünün madde faktör yük değerleri .31 ile .93 arasında, yakın somatik kaygı faktörünün madde faktör yük değerleri ise .36 ile .98 arasında değişmektedir. Maddelerin açıkladıkları varyans oranları ise (R² değerleri) erken yaşantılar faktöründe .48 ile .53, psikolojik kırılganlık

faktöründe .09 ile .86, yakın performans kaygısı faktöründe ise .13 ile .96 arasında değişmektedir. Modelde tüm madde faktör yük değerleri ve gizil değişkenler arasındaki korelasyonlar en az .001 anlamlılık düzeyinde manidardır. Sonuç olarak, doğrulayıcı faktör analizleri envanterin üç faktörlü yapısının müzik bölümü öğrencilerinde iyi bir uyum gösterdiğine işaret etmektedir.

Tablo 2: KMPKE Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	λ	S.H	z	R2
Erken Yaşantılar (F1)				
M27	.729	.021	34.843	.532
M29	.690	.006	112.010	.476
Psikolojik kırılganlık (F2)				
M1	.928	.011	83.265	.861
M2	.306	.016	19.327	.094
M3	.359	.009	38.397	.129
M4	.581	.008	70.623	.338
M6	.516	.017	30.280	.266
M11	.724	.015	48.964	.524
M13	.448	.052	8.659	.201
M18	.615	.052	11.722	.378
M19	.619	.007	85.816	.383
M20	.790	.003	282.029	.624
M21	.526	.008	62.488	.277
M31	.553	.030	18.644	.306
Yakın performans kaygısı (F3)				
M7	.583	.009	62.770	.340
M10	.977	.008	124.679	.955
M12	.676	.015	44.208	.458
M14	.540	.006	83.945	.292
M15	.669	.021	32.600	.447
M16	.713	.010	72.209	.509
M17	.824	.004	185.133	.679
M22	.671	.041	16.432	.450
M24	.627	.024	26.115	.393
M25	.526	.008	69.682	.277
M26	.774	.009	83.970	.600
M28	.761	.009	86.134	.580
M30	.792	.024	33.202	.628
M32	.357	.057	6.253	.128
M34	.650	.037	17.453	.423
M36	.675	.027	25.358	.456
M37	.971	.007	138.135	.943
M38	.659	.012	56.784	.434
M39	.654	.009	72.733	.428
Faktörlerarası Korelasyon				
F1	1			
F2	.717	1		
F3			1	

F3 .635 .969 1

Not: λ : Madde faktör yük değeri, S.H: Standart Hata, Tüm z değerleri ve korelasyon değerleri en az $p < .001$ düzeyinde anlamlıdır.

K-MPKE Güvenirlilik Analizleri

K-MPKE güvenirlilik analizlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla envanterin alt boyutları ve tamamı için ortalama madde korelasyon değerleri ve Cronbach alpha iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Tablo 3'te K-MPKE'nin güvenirlilik analizleri sonuçları görülmektedir.

Tablo 3: K-MPKE Güvenirlilik Analizi Sonuçları

	F1	F2	F3	KPPKE-R
	r	r	r	r
Erken Yaşantılar (F1)				
M27	.43			.41
M29	.43			.43
Cronbach alpha			.60	
Maddelerarası Ortalama Korelasyon				.43
Psikolojik kırılganlık (F2)				
M1		.36		.44
M2		.25		.24
M3		.34		.30
M4		.51		.48
M6		.51		.47
M11		.57		.66
M13		.42		.44
M18		.48		.54
M19		.56		.58
M20		.62		.68
M21		.58		.60
M31		.48		.50
Cronbach alpha				.82
Maddelerarası Ortalama Korelasyon				.28
Yakın performans kaygısı (F3)				
M7			.48	.53
M10			.65	.60
M12			.55	.56
M14			.50	.50
M15			.72	.73
M16			.64	.64
M17			.43	.46
M22			.64	.60
M24			.49	.54
M25			.57	.57
M26			.61	.63
M28			.67	.67
M30			.71	.70
M32			.29	.30

M34	.64	.63		
M36	.66	.63		
M37	.65	.60		
M38	.60	.61		
M39	.70	.69		
Cronbach alpha			.92	.94
Maddelerarası Ortalama Korelasyon			.38	.31

Not: r= Madde-toplam korelasyon değeri, K-MPKE: Revize Edilmiş Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanteri.

Tablo 3'te görüldüğü gibi tüm alt boyutlar ve envanterin tamamında maddeler en az .20 ve üzeri madde-toplam korelasyon değerine sahiptir. Envanterin alt boyutlarında maddeler arası ortalama korelasyon değerleri ise .28 (Psikolojik kırılgnalık) ile .43 (Erken Yaşantılar) arasında değişirken, envanterin tamamının maddeler arası ortalama korelasyon değeri .31'dir. Envanterin alt boyutlarının Cronbach alpha iç tutarlılık katsayıları .60 (Erken Yaşantılar) ile .92 (Yakın Somatik Kaygı) arasında değişirken, ölçeğin tamamının Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .94'tür. Nunnally ve Bernstein (1994) ölçeklerdeki maddelerin madde toplam korelasyon değerlerinin .20 ve üzerinde olmasını önermektedir. Bu bağlamda K-MPKE alt boyutlarındaki ve ölçme aracının tamamında maddelerinin yeterli düzeyde madde-toplam korelasyon değerlerine sahip olduğu söylenebilir. Diğer taraftan ölçme aracının maddeler arası korelasyon değerlerinin .15 ile .50 arasında olması önerilmektedir (Briggs ve Cheek, 1986). Bu bağlamda, ölçme aracının tüm alt boyutlarının ve tamamının yeterli düzeyde maddeler arası ortalama korelasyon değerine sahip olduğu söylenebilir. Son olarak, Cronbach alpha iç tutarlılık katsayılarına ilişkin alan yazınında hangi değerlerin kabul edilebilir ve iyi bir Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı değeri olduğuna ilişkin bir görüş birliği bulunmamasına rağmen (Green ve Salkind, 2014; Hinton, McMurray ve Brownlow, 2014; Ho, 2013; Stevens, 2012; Yockey, 2011), Hinton ve diğerlerine (2014) göre .50 ve altı Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı değerleri düşük, .50 ile .70 arasındaki Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı değerleri orta düzeyde, .70 ile .90 arası Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı değerleri yüksek, .90 ve üzeri Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı değerleri çok yüksek güvenilirliğe işaret etmektedir. Bu bağlamda erken yaşantılar alt boyutunun orta düzeyde, psikolojik kırılgnalık alt boyutunun yüksek, yakın performans kaygısı alt ölçeği ve K-MPKE tamamının çok yüksek düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak K-MPKE'den alınan puanların yüksekliği, katılımcıların Türkçe tercümesi 33 maddeden oluşan, K-MPKE Türk üniversite öğrencilerinde kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, müzik performansı sergilen kişilerin performans öncesi deneyimleri ve altta yatan psikolojik savunmasızlıkları ölçmek amacıyla Kenny ve diğerleri tarafından geliştirilen ve daha sonra Kenny tarafından revize edilen Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanteri'nin Türkçe'ye uyarlanması amaçlanmıştır. Mesleki müzik eğitimi alan lisans öğrencilerin oluşturduğu örneklemden toplanan veriler analiz edilerek çalışma tamamlanmış ve mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin, müzik performanslarına yönelik kaygıların hangi düzeyde olduğunu belirlemek için kullanılabilir bir ölçme aracı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

K-MPKE dil geçerliliği, yapı geçerliliği ve güvenilirliğine ilişkin analizler yapılmıştır. Envanterin iç tutarlılığına yönelik mesleki müzik eğitimi alan lisans öğrencilerinden oluşan örneklem grubuna ait puanlar alt boyut ve ölçeğin tamamı için iç tutarlılıkları hesaplanmıştır. Örneklem grubu için

alt boyutlara ait Cronbach Alfa katsayıları birbirine çok yakın değerlerde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlara göre, envanterin iç tutarlığı sağladığı söylenebilir.

K-MPKE dil geçerliliğini test etmek amacıyla Türkçe ve İngilizce diline hâkim 30 katılımcıya K-MPKE İngilizce formu ve Türkçe formu birlikte uygulanmıştır. Katılımcılar olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan uygun örnekleme yöntemiyle seçilmiştir K-MPKE'nin Kenny (2009) tarafından önerilen üç faktörlü yapısının Türk kültüründe de benzer olup olmadığını test etmek amacıyla DFA gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen DFA sonucunda üç faktörlü yapının model veri uyumunun χ^2/sd oranı, CFI ve TLI değerleri için mükemmel uyuma işaret ederken, RMSEA değerinin kabul edilebilir bir uyuma işaret ettiği görülmüştür. Sonuç olarak, doğrulayıcı faktör analizleri ölçeğin üç faktörlü yapısının müzik bölümü öğrencilerinde iyi bir uyum gösterdiğine işaret etmektedir.

K-MPKE güvenirlilik analizlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla ölçme aracının alt boyutları ve tamamı için ortalama madde korelasyon değerleri ve Cronbach alpha iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır.

Envanterin alt boyutlarında maddeler arası ortalama korelasyon değerleri ise .28 (Psikolojik kırılganlık) ile .43 (Erken Yaşantılar) arasında değişirken, ölçme aracının tamamının maddeler arası ortalama korelasyon değeri .31'dir. Envanterin alt boyutlarının Cronbach alpha iç tutarlılık katsayıları .60 (Erken Yaşantılar) ile .92 (Yakın Somatik Kaygı) arasında değişirken, ölçeğin tamamının Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .94'tür. Nunnally ve Bernstein (1994) ölçeklerdeki maddelerin madde toplam korelasyon değerlerinin .20 ve üzerinde olmasını önermektedir. Bu bağlamda K-MPKE alt boyutlarındaki ve ölçme aracının tamamında maddelerinin yeterli düzeyde madde-toplam korelasyon değerlerine sahip olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak K-MPKE'den alınan puanların yüksekliği, katılımcıların Türkçe tercümesi 33 maddeden oluşan, K-MPKE'nin Türk üniversite öğrencilerinde kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Altenmüller, E. and Pherson, G.E (2008). *Motor Learning and Instrumental Training*. New York: Nova Biomedical Books.
- Aydın, B. (2017). *Konservatuvarda ortaokul ve lise düzeyinde öğrenim gören müzik öğrencilerinin müzik performans kaygı düzeyleri ile duygusal zekâ düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İzmir.
- Başarır, D. (1990). *Ortaokul son sınıf öğrencilerinde sınav kaygısı, durumluk kaygı, akademik başarı ve sınav başarısı arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Brislin, R. W. (1980). Translation and content analysis of oral and written materials. *Methodology*, 2, 389-444.
- Cüceloğlu, D. (2004). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çırakoğlu, O. C. (2013). Sahnedeki düşman: Müzisyenlerde performans kaygısı üzerine bir gözden geçirme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 16 (32), 95-104.
- Ekinci, H. (2013). Müzik öğretmeni adaylarının solo sahne performansına ilişkin özgüven algularının bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 52-64.
- Fehm, L. and Schmidt, K. (2006). Performance anxiety in gifted adolescent musicians. *Journal of anxiety disorders*, 20(1), 98-109.
- Kenny, D. T. (2008). *Music Performance Anxiety*. In A. Williamon (Ed.), *International Handbook of Musicians' Health and Wellbeing*. UK: Oxford University Press.

- Kenny, D. T., Fortune, J. M. and Ackermann, B. (2011). Predictors of music performance anxiety during skilled performance in tertiary flute players. *Psychology of Music*, 41, 306-328.
- Kenny, D. T. and Osborne, M. S. (2006). Music performance anxiety: New insights from young musicians. *Advances in Cognitive Psychology*, 2(2-3), 103-112.
- Kenny, D. T., Driscoll, T. and Ackermann, B. (2016). Is playing in the pit really the pits? Pain, strength, music performance anxiety, and workplace satisfaction in professional musicians in stage, pit, and combined stage/pit orchestras. *Medical problems of performing artists*, 31(1), 1-7.
- Morgan, C. D., Wiederman, M. W. and Magnus, R. D. (1998). Discriminant validity of the SCL-90 dimensions of anxiety and depression. *Assessment*, 5(2), 197-201.
- Öktem, Ö. (1981), *Anksiyetenin Öğrenme ve Hafızaya Etkisi*. İstanbul: Güray Matbaası.
- Özevin Tokinan, B. (2014). Öğretmen adaylarının müzik performans kaygılarının bireysel özellikler bakımından incelenmesi. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 9(2), 84-100.
- Özmenteş, S. (2005). Müzik eğitiminin boyutları ve çalgı eğitimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(9), 89-98.
- Parry, C. W. (2004). Managing the physical demands of musical performance. *Musical excellence: Strategies and techniques to enhance performance*, pp.41-60. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Sezer, S. (2005). Öğrencinin akademik başarısının belirlenmesinde tamamlayıcı değerlendirme aracı olarak rubrik kullanımı üzerinde bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 61-69.
- Sloboda, J. A. (1985). *The musical mind: The cognitive psychology of music*. New York: Oxford University Press.
- Uçan, A. (1994). *Müzik eğitimi temel kavramlar-ilkeler-yaklaşımlar*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Uçan, A. (1987). Müzik eğitiminde performans testlerinin yeri, önemi ve kullanımı. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 287-307.
- Wallace, S. T. and Alden, L. E. (1997). Social phobia and positive social events. The price of success. *Journal of Abnormal Psychology*, 106(3), 416- 417.

Ahmet Hamdi Tanpınar ve Thomas Bernhard'ın Bakış Açısıyla Modernleşmenin Edebî Eleştirisi*

Doç. Dr. Cüneyt Arslan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8461-9155>

Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sakarya – TÜRKİYE

Hazal Yürüklü

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6517-0911>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya – TURKEY

Makale Geçmişi

Geliş: 08.07.2020

Kabul: 02.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Tanpınar
Bernhard
Modernizm
Edebî Eleştiri
Türk ve Alman Edebiyatı

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yapılan Yüksek Lisans Tez öğrenimi çerçevesindeki tez araştırması bulgularından elde edilen sonuçlar ışığında kaleme alınmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45691>

Öz

Batı Avrupa'da, Aydınlanma Çağı, Sanayi İnkılabı ve Fransız İhtilali gibi devrimsel fikri hareketlerin içerisinde gelişen modernleşme, Türk toplumunda Tanzimat Fermanı ile başlamış ve Cumhuriyet Türkiye'sinde gelişimini devam ettirmiştir. 19. yüzyıl ile birlikte özellikle eskiden yeniye geçiş süreci olarak tanımlanan ve literatürde kavram olarak da yerini almaya başlayan modernizmle birlikte yazarlar içinde buldukları ve kendilerini de kapsayan bu dönüşümün eleştirisini yaparken edebî anlatıyı modernleştirmişlerdir. Günümüze kadar uzanan modernleşme tartışmaları, Türk edebiyatında özellikle Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde önemli bir yer edinmektedir. Türk edebiyatının önemli değerlerinden biri olan Tanpınar aracılığıyla Türk milletinin modernizme adapte olma sürecinin önemli bir kesitine tanık olunmaktadır.

Almanca yazan yazarlar arasında yer alan Avusturyalı Thomas Bernhard eserlerini Batı Avrupa'nın savaşın etkisini henüz üstünden atmak üzere olduğu bir dönemde kaleme almış ve Tanpınar gibi bireyden topluma uzanan yenilenme sürecine eserlerinde eleştirel bir yaklaşımla yer vermiştir.

Karşılaştırmalı edebiyat biliminin yöntemlerine dayalı kaleme alınan bu çalışmada, Tanpınar ve Bernhard'ın modernizmle ilgili eleştirel düşünceleri eserlerinden örneklerle analiz edilmiş, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Her iki yazarın da edebi kurguları ve düşüncelerini aktardıkları diğer metin türleriyle 20. yüzyılın modernleşmesinin bir nevi edebî eleştirisini yapmış oldukları başlıca bulgular arasındadır. Bu tespitten yola çıkarak birbirinden farklı dillerde yazan ve doğu-batı ekseninde düşünen iki farklı kültüre mensup yazarın modernleşme olgusuyla ilgili eleştirileri karşılaştırılarak eserlerinin anlaşılmasına bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Arslan, C. ve Yürüklü, H. (2020). Ahmet Hamdi Tanpınar ve Thomas Bernhard'ın Bakış Açısıyla Modernleşmenin Edebî Eleştirisi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 165-177.

Literary Criticism of Modernization From the Perspectives of Ahmet Hamdi Tanpınar and Thomas Bernhard

Assoc. Dr. Cüneyt Arslan

Sakarya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Germany Language and Literature,
Sakarya – TURKEY

Hazal Yürüklü

Master Student / Sakarya University, Social Sciences Institute, Sakarya – TURKEY

Article History

Submitted: 08.07.2020

Accepted: 02.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Tanpınar

Bernhard

Modernism

Literary Criticism

Turkish and German Literature

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45691>

Abstract

The concept of typography, which is in the field of graphic design and carries on all written expressions and visuals related to communication, has kept its place on the agenda, especially as an artistic expression of the twentieth century. This language of expression has evolved over time and has become the most important element in advertising. So much so that in some advertising works encountered in the two thousand years, it is seen that all the visual elements that provide communication are formed from typographic elements.

This rapid change in typography over time makes it possible to see it as a stand-alone area; in this sense, design practices, events and competitions organized under this heading are on the way to be proof of this.

This functionality of typography in the world of advertising and communication is also important in terms of the courses in the education programs. Today, typography courses are available in many levels of higher education, in almost all of the graphic design education programs, both faculty and vocational schools.

Higher education, fine arts education, which is one of the important areas of graphic design education course in the curriculum of the program and examine and investigate the applications of typography; graphic design education the nature of general and specific objectives as mentioned in the programme and the achievement of important in terms of acquisition of skills has been considered. From this point of view, the effects of creative typography applications on students were examined.

The objective of the research is to seek an answer to the question of “ Does creative typography practices have an effect on students’ high level cogitation skills?”

The study was conducted on 50 students from Gazi University, Ankara vocational

GİRİŞ

Bu araştırma 20. yüzyıl modernleşmesinin Türk edebiyatının önemli yazar, akademisyen ve düşünürü Ahmet Hamdi Tanpınar'ın (1901-1962) eserlerindeki eleştirel yansımalarıyla, Avusturyalı yazar Thomas Bernhard'ın (1931-1989) yapıtlarında eleştirdiği batı modernizmini karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede farklı kültürel kimliklere sahip olup aynı zamanın ruhunu (Zeitgeist) teneffüs etmiş olan her iki yazarın da modern düşüncenin eleştirel bakışıyla, hem modern düşünce düsturuna hâkim hem de aynı zamanda entelektüel bir modernizm eleştirisi yaptıklarını görmekteyiz. Ortaya çıkan bu modernizm eleştirileri edebî eleştiri yoluyla ve edebî metin türleriyle yapıldığından filolojinin inceleme alanına girmektedir. Bu çalışma çoğulcu inceleme yöntemini benimsemektedir. Bernhard ve Tanpınar'ın modernizm eleştirilerini gösterebilmek için pozitivist (biyografik) bir yaklaşımla inceleme yapılırken bu konudaki duruşlarının birbirleriyle karşılaştırarak sonuçlar elde etmek için karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır.

Dört alt başlıkta ele alınan bu çalışmada önce edebiyat ve modernizm ilişkilendirmesi yapılarak, bahsedilen modernizm kavramının çerçevesi çizilerek buradan kavram edebî eleştiri bağlamında değerlendirilmektedir. İkinci alt başlıkta Tanpınar ile modernleşmenin Türk edebiyatındaki etki ve hareketleri incelenerek, yazarın modernizm eleştirisinin çerçevesi çizilmektedir. Bernhard ve Batı Modernleşmesi başlığı altında 20. yüzyılda Avrupa modernleşme hareketinin yazar biyografisinden yansımaları ve Bernhard'ın modernizm eleştirisi ele alınmaktadır. Çalışmanın son bölümünde farklı kültür ve koşullar içinde bulunan ve düşünen her iki yazarın modernleşme algıları ve eleştirileri karşılaştırılarak ortaklıkları ve ayrışma noktaları saptanmaktadır.

1. Edebiyat ve Modernizm İlişkisi

İngiliz toplumbilimci ve kuramcı Anthony Giddens'in "Modernlik on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder" (2020: 9) şeklinde ifade ettiği, kökleri aydınlanma dönemine dayandırılan modernizm, yeniçağ içerisinde Fransız İhtilalinin sebep-sonuç ilişkisi ve sanayileşmenin hız kazanmasıyla beşeri ve fikrî alanlarda da değişime yön veren en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda modernleşme sürecinin etkilerinin açık bir şekilde görüldüğü edebiyat ve sanat da bireyselleşerek hem biçimsel hem de içerik bakımından öznelleşmiştir. Daha önceki evrelerde edebî yorumun içerisinde bulunan rasyonelleşmemiş veya yönetime dayalı olmayan eleştiri, 20. yüzyılın başlarında artık bilimselleşmiş bir düşüncenin eleştirisine dönüşmeye başlamıştır denebilir. Nobel ödüllü yazar Paz, eleştirinin modernleşmeyle bağınu şu sözlerle ifade eder: "Modemitenin ayırt edici niteliği, ortaya çıkışının özel işareti, eleştiridir. Modern çağı oluşturan her şey araştırma, yaratı ve eylemin metodu olarak tasarlanan eleştirinin marifetiydi." (1997: 6) Düşüncenin kazandığı bir yetkinlik olarak görülebilecek eleştiri, edebiyatın anlatımcılığını da hem biçimsel hem de içerik açısından büyük ölçüde etkilemiştir.

Modernleşen düşüncenin kendisiyle 20. yüzyılda yüzleşmesinde bilimselleşen psikolojinin önemli yapı taşlarından Psikanalist Sigmund Freud (1856-1939) belirleyicidir. Psikoloji kavramının toplum içinde yerini alması, dönemin edebiyat anlayışını ve yazarların eserlerini de dönüştürmüş ve bu eserlere çok boyutluluk kazandırmıştır. Bunun gibi daha önce edebi kurguya bu şekilde hiç konu olmamış birçok modern unsur da "Freud, Adler, Jung gibi insan ruhunun bilinçaltı gerçeklerini inceleyen bilim adamları sayesinde [...] romanın konusu olmuştur." (Kantarcioglu, 2007: 25) Sanayileşme ve şehirleşmenin hızlı bir şekilde ilerlemesi modern bireyin kendini aynı anda hem anlama hem de dönüştürmek zorunda olduğu bir sürecin içinde bulmasına sebep olmaktadır. Bu zorunluluğun modern birey üzerinde yol açtığı buhranı gözlemleyen, saptayan ve yansıtan hem dönemin psikoloji alanının yeni yaklaşımları hem de edebiyatın ürettiği anlatılardır denilebilir. (Arslan, 2016: 28) Bu

karmaşık atmosferin içinde bir yandan içinde buldukları süreci anlamaya ve anlatmaya çalışarak modernleşmeyle yüzleşirken, diğer yandan da insanı ve toplumu dışarıdan gözlemleyen yazarlar, bireyin iç dünyasına ışık tutarak, modern düşüncenin içinde buldukları yüzyıldaki dönüşümünü anlatmışlardır.

Toplumu oluşturan bireyin iç dünyasının anlaşılması toplumsal olayları da anlaşılır kılmaktadır. Toplumsal rollerin iyiden iyiye şekillendiği modern zamanda, yazarlar üzerlerindeki 'toplum için sanat' sorumluluğundan sıyrılarak, anlatılacak içerikle birlikte anlatma biçimlerine de kendileri karar vermeye başlamışlardır. Toplum nezdinde başlayan eleştirel dilin yönünü bireye çevirmesi ile edebiyat dünyasının sınırları yeniden şekillenmek zorunda kalmıştır.

Bergson'cu felsefenin temelini oluşturan değişim (Bergson, 2011: 30) her alanda mevcuttur ve geçmişten bugüne kendisini olduğu gibi muhafaza eden tek bir olgunun var olmadığı sabittir. Bireyin derinliğine verilen önem kelimeye de verilmeye başlanmıştır ve kelimeler de buldukları zamanın şeklini aldıkları gibi değişen fikirlerin ışığında yeniden vücut bulmaktadırlar. "Bu kelime [Gelenek], 1917 öncesine kıyasla, bize geleneğin artık bizim sahip olmadığımız bir şey olduğunu ve geçmişten ayrılığımızı, modernliğimizi hatırlatmak için daha sık ve vurgulu olarak kullanıldı." (Langbaum, 1963: 9)¹ Yüksek binaların ve sanayi dumanının arasında sıkışıp kalan bireylerin kelimeleri döneme uygun olarak yeniden şekillenmişlerdir. Deneme türünün yaratıcısı kabul edilen Michel de Montaigne'in (1533-1592) 15. yüzyılda okura açmaya çalıştığı özgürlük ve sadelik yolunu, 19. yüzyılda Hermann Hesse romanlarında devam ettirmiştir fakat insanlık tarihinin başlangıcından bugüne dek değişmeyen tek bir kavram olmadığı gibi kelimelerin nitelikleri de değişmiştir. Bu minvalde 15. yüzyıl Avrupa'sında hâkim olan baskıcı tutum altında kaleme alınan eserlerin yerini, 19. yüzyıldaki modernleşmeyle yaşanan medeniyet değişiminin ürünü olan eserler almıştır.

20. yüzyılda tüm dünyada farklı biçimlerde de olsa kendisini gösteren modernleşme süreci her olgunun revize edilmesi manasına geliyor olmasına rağmen bu revize süreci toplumdan kopmak anlamı taşımamaktadır. Bilakis toplumu daha iyi anlamak ve anlamlandırmak adına öznenin kendi bilincini kategorik bir biçimde sorgulamasıyla, bireyden topluma uzanan bir modernleşme süreci ortaya çıkmıştır. Salt bir kurgu ve fantezi dünyası üzerine kurulu olmayan modern eserler, birey ve toplum için eleştirel-sanatsal yansımalar işlevini kazanmaktadırlar. 1922 yılında kaleme alınan Hesse'nin Siddhartha'sının (1922) Almanya ile sınırlı kalmayıp bütün dünyada etki etmesi ve bireyin modern arayış sürecinde küçümsenemeyecek bir rol oynaması bunun en belirgin örneklerinden biridir. Modernleşme sürecinde *öznesini arayan* edebiyat ve sanatın bu dönüşümünü değerlendiren Avusturyalı yazar ve yayıncı Ernst Fischer'in sözleri özellikle 20. yüzyılın ortalarındaki modernleşme seyrini özetler niteliktedir: "Sanatta ve edebiyatta insansızlaşma sadece insanın ortadan kalkması, ya da değişime uğramasıyla, "ben" in değerden düşmesiyle değil, kimi zaman da çok sert bir toplumsal eleştiri niteliğine bürünen insana karşı bir tutumla ortaya çıkıyor." (1990: 90)

Bu anlamda Don Kişot'tan modernleşme sürecine kadar birçok yönde değişime uğrayan edebiyat, değişim ve dönüşüm sürecini bundan sonra da daima yaşayacaktır. Romanlar, şiirler, tiyatro eserleri ve diğer tüm edebî türler modernleşmenin bir parçası olmak durumundadır, çünkü değişim ilkesi özellikle 20. yüzyıldan itibaren modern birey ve toplum düşüncesinin bir sabiti haline gelmiştir. Dinamik bir yapısı olan zamanın, mevcut koşullar göz önünde bulundurularak yakalanması ve anlaşılır kılınması edebiyatçılar açısından da önemli bir husustur elbette, zira aksi bir durumda zamanla paralel gelişim gösteren bireyin anlaşılması güçleşmektedir. Platon'un (MÖ 428/427 veya 424/423–348/347) varlık anlayışı (bkz. Platon, 2013) ile Heidegger'ın (1889-1976) varlık anlayışının (bkz. Heidegger, 2013) aynı kelimelerin farklı dönemlerde ve toplumlarda farklı şekillerde yorumlanması gösterir ki

¹ Çeviri tarafımızca yapılmıştır.

modernleşme sürecinin değişim ilkesi, adı henüz konulmamış olsa dahi kendisinden önce geleni değiştirerek veya dönüştürerek varlığını daima hissettirmiştir.

Makineleşme, şehirleşme ve bireyselleşme adı altında meydana gelen tüm yenilikler modern edebiyatın bir parçası olmakla beraber aynı zamanda modern edebiyatı oluşturan unsurlar içerisinde denebilir. Modernizmin olumlu ve olumsuz etkilerine, modern yazarların eserleri vasıtasıyla, diğer bir deyişle eleştirisi veya eleştirel yansıtması aracılığıyla okur tarafından tanık olunmaktadır. Geçmişten bugüne edebiyatın geçirdiği değişim hem edebî eserlerin malzemesi hem de yazarların yol haritası olarak değerlendirilebilir. Bunun en somut kanıtını bize hem kültürlerin hem de düşüncenin dönüşümünü anlatan edebiyat tarihi sergilemektedir: "Bütün edebiyat tarihi, ilkel olandan gelişkin olana doğru ilerler ve bu noktada edebiyatı da, ilkel kültürde inceleyebileceğimiz görece sınırlı ve yalın formüller grubunun karmaşıklaşması olarak görme olanağını fark ederiz." (Jameson, 2005: 63)

2. Tanpınar ve Türk Modernleşmesi

Tanpınar Türk edebiyatının modernleşmesini şu sözleriyle tarif eder: "*Modern Türk edebiyatı bir medeniyet krizi ile başlar*" (Tanpınar, 1977: 83-84). Temelleri Osmanlı İmparatorluğu döneminde atılan modernleşme hareketi, Magna Carta (1215) ve Karlofça Anlaşması (1699) ile varlığını hissettirmeye başlamış olsa da Türkiye'nin modernleşme sürecinin resmi olarak Tanzimat Fermanının (1839) ilanı ile başladığı hala genel bir kabul olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu bütünüyle bir kabullenme anlamına gelmemektedir elbette. Şark ve garp ikilemi ekseninde eleştirilen Tanzimat Fermanı, Türk gazeteci ve yazar D. Mehmet Doğan'ın Batılılaşma İhaneti adlı eserinde belirttiği gibi toplumun azımsanmayacak ölçüdeki bir kesimin batılılaşmayı ihanet olarak gördüğü ve modernizmin şarkiyata zarar verdiği görüşü halen güncelliğini korumaktadır. (bkz. Doğan, 1993)

Türk edebiyatı özellikle dil ekseninde olmak kaydıyla birçok değişime uğramıştır. Modern düşünce öncesi edebiyatın veya sanatın sosyal sınıfsallığı yerini edebiyatın herkes için olduğu görüşüne bırakmıştır. Tanzimat Fermanının ilanından sonra eserler özellikle dil olarak sadeleştirilmeye ve anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır:

"Nice Türki diniür ol şî'rekim her lafzunun halli

Lügatler bakmaya muhtac ide mecliste yaranı" (Levend, 1960: 78)

(*Meclisteki dostlar her sözünü anlamak için lügata bakmaya gereksinim duyarsa, o şiire nasıl Türkçe denir?*)²

Tanzimat döneminde başlayan sadeleşme hareketi Cumhuriyetin ilanı ile yeni Türkiye'de devam etmiştir. Türk dilinin gelişmesi adına yazarlara büyük mesuliyet düşmekteydi ve hem süregelen edebî üslubun yenilenmesi hem de modernizmi yakalamak adına *yeniyi* kurmak durumundaydılar. "Tanzimat hareketi, bir anlamda, bir "halka iniş" hareketi olduğu için edebiyatta "halkın anlayabileceği bir dil" üzerinde direnilmesini de tabii karşılamak gerekir." (Akyüz, 2015: 17)

Batı Avrupa'daki modernleşme sürecinin çok yönlü etkileri Türkiye'de de görülmekteydi. Avrupa'ya oranla daha yavaş bir ivmeye sahip olan Cumhuriyet Türkiye'si, değişen rejim ve yönetim sisteminin yanı sıra sanayileşmenin yarattığı ekonomik rekabete de adapte olmak durumundaydı. Birden fazla kabullenme sürecini kapsayan bu dönüşüm, edebî eserlerin karakterlerinin değişim sürecini de etkilemiştir. Bu etkilenme sürecini yakından takip eden en önemli Türk yazarlarından biri de Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. 1944 yılında kaleme aldığı ilk eseri *Mahur Beste* ile Türk edebiyatının yeni yönünü okuyucuya aktarmıştır ve bu değişimin haberini şu sözleri ile vermektedir: "*İnsanlığın geçireceği mühim bir macera, modern sanatın bir macerası vardır.*" (Tanpınar, 1977: 487)

Tanpınar içinde bulunduğu modernleşme evresini anlamakta güçlük çeken bir birey olmadığı

² Çeviri: Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 1983, Hil Yayın s.57

gibi bu süreci anlatmakta zorlanan bir yazar da olmamıştır. Fikirlerinde ve eserlerinde geçmiş ile yüzleşmenin yollarını aramış ve Türk okuyucusuna şark ile garp kavgası esnasında kaybedilen değerleri bizatihi göstermiştir. Değişen dünya düzeninde yakalanması gereken hususlar ve ivedilikle yapılması gerekenler vardı. Tanpınar her şeyden evvel mazi ile barışma ve geleceği kabullenme görüşündeydi nitekim geçmiş ve geleceğin bir bütün olduğu hakikatti ve bu hakikati değiştirmek mümkün değildi. Tanpınar'ın hocası ve fikirleri üzerinde büyük tesiri olduğunu belirttiği (Tanpınar, 2001: 17) Yahya Kemal'in "*ne harâbî ne harabatiyim, kökü mazide olan âtiyim*" (Çağlar, 1968: 17) sözü, yazarın zaman kavramının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Geçmişteki köklerini koparmadan kurmaya çalıştığı gelecek fikri, mazi ve gelecek çatışması arasında bir arabuluculuk görevi görmektedir. Tanpınar'ın geçmiş ve gelecek köprülemesi modern psikolojinin kurucusu sayılan Freud'un, bilinci kavramlaştırmaya çalıştığı terimleri aracılığıyla şu şekilde ifade edilebilir: "Tanpınar, Türk modernitesinin çocukluk bilincidir. Bu bilincin 'alter ego'su, geçmiş/mazi,'süper ego'su medeniyettir." (Kahraman, 2000: 37-38)

Tanpınar modernleşme sürecinin içinde bulunan Türkiye için artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını farkındaydı. Kendisinden öncekini bazen yıkarak bazen değiştirerek varlığını ortaya koyan modernizm, Türk edebiyatında geçmişle beraber varlığını ortaya koymuştur denebilir. Tanpınar'ın eleştiri hedefinde en çok da bu husus yer almıştır. Yer aldığı diğer toplumlarda bütünüyle bir yenilenme süreci yaşanırken Türk edebiyatında maziden vazgeçmemek Tanpınar'ın yazım hayatında önemli bir yer edinmiştir: "*Tanzimat bizatihi tenkit fikrinden doğmuş bir hareketti. Onunla başlayan yeni edebiyat da ister istemez tenkide dayanacaktı.*" (Tanpınar, 1988: 298)

Ahmet Hamdi Tanpınar zamanla kavgası bitmeyen Türk toplumunun edebiyata yansıyan aynası niteliğindedir. Eserlerinde sık sık kullandığı zaman metaforu³, eski ve yeni arasında kalan Cumhuriyet Türkiye'sinin adeta karikatürize edilişi gibidir. Dinamik yapısı olan zaman mefhumu, Tanpınar'ın eserlerinde karakterlerin takılıp kaldığı, zaman zaman da kurtulmak istedikleri bir yapıya sahiptir. Her şeyin bir tür yenilenme içinde olduğu modern çağda, *zaman* kavramı da yeniden şekillenmekteydi ve manası bulunduğu döneme göre değişen diğer tüm kelimeler gibi *zaman* da yeniden betimleniyordu. Tanpınar'ın Bergson felsefesi ışığında yaptığı kendine has betimlemesi (Tanpınar, 2002: 134-135) ile Türk milletinin modernizmin hangi safhasında olduğu görülmektedir. Tanpınar'ın 1961 yılında yayınlanan eseri *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* modern Türk edebiyatının en önemli yapı taşlarından biridir. Karakterlerin geçmiş ve gelecek kavgaları, modernleşme hareketinin henüz rejim değişikliği yapmış bir toplumun üzerindeki etkileri, değişen sosyal ve çevresel düzen *Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün* modern Türkiye distopyasıdır. Huxley'in Cesur Yeni Dünya'sı (bkz. 2019) için de kullanılan ve konusu gelecek zaman içerisinde meydana gelen eserler için kullanılan distopya kavramı, içerik nezdinde bakıldığında Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nü nitelemek adına yanlış bir kavram olmayacaktır: "Bergson'un felsefesinde olduğu gibi 'zaman'ı bir akış, bir 'süre' telakki eden Tanpınar, SAE'de bu sürecin içinde bir ada gibi donmuş kalmış veya onun dışına çıkmak için delice çırpınan insanları ve çevreleri canlandırmaya çalışıyor." (Uçman ve İnci, 2008: 109)

Tanpınar'ın karakterleri toplumun içinde bulunduğu modernleşme evresinde başarısız olsalar dahi bunu denemişlerdir nitekim Tanpınar'ın kendisinden sonra gelenlere öğüdü^{de} (Enginün ve Kerman, 2018: 314-315) bu yöndedir. Akan zamanı yakalamak ve bir parçası olmak, modernleşme harekâtını kendi yönüne çeviren Batı Avrupa ile olan yarışta önemli bir rol oynamaktadır. Tanpınar, Türkiye'nin bu yarıştaki yeri için hayatının sonuna dek gayret sarf etmiştir. Tanpınar'ın karakterlerinde de zaman zaman rastlanıldığı gibi modern dünyada artık bireyler tarihi yaşarken tanık olmak yerine

³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tanpınar, A. Hamdi, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, 2019, Dergâh Yayınları ve Tanpınar, A. Hamdi, Huzur, 2010, Dergâh Yayınları

yön verme girişiminde bulunabiliyorlardı. (Tanpınar, 2019: 226) Türk tarihçi, akademisyen ve yazar İlber Ortaylı bu girişimi şu sözlerle ifade etmektedir:

“Modern çağın toplumları artık tarihi yaşamayıp, yapıyorlardı. Tanzimat aydını da tutucu yöneticisinden muhalif yazarına kadar çağdaş dünyada var olmak için değişmek ve olaylara yön vermek gerektiğini anlamıştı. Geleneği korumak için onun bilincinde olmak gerekir. Varlığını sürdürülebilmek için Osmanlı aydını geleneğini ve ortamını farklı anlayışla da olsa değerlendirmeye ve eleştirmeye başlamıştı. Edebiyat zevkinden yönetime, Avrupa politikasından modernleşmenin yöntem ve ölçüsüne kadar birçok konu tartışılıyordu, hem de kahvehane sohbetiyle değil basın ve yayın aracılığıyla.” (Ortaylı, 1983: 208)

Tanpınar’ın günlüklerinde bulunan “Hayır, ben modernle ilgisiz değilim. Asrımın adamıyım. ...Nükleer devirde yaşamak behemehâl bir aberration’da can vermek değildir.” (Enginün ve Kerman, 2018: 253) sözlerinden kendisini içinde bulunduğu bu zamanın (modernleşme) neresinde konuştuğunu çıkarılabilmekteyiz. Ayrıca Tanpınar’ın bu ifadesiyle zamanının dönüşümlerinden haberdar, bunlarla hesaplaşmaya ve yüzleşmeye hazır olmanın ötesinde bu dönüşümlerin sapmalarında kaybolmamak gerektiği savı da belirlemektedir. Yaşadığı dönemin dışına çıkmak yerine içinde olmayı savunan Tanpınar, modern zamanı maziye yıkmak adına bir tehdit olarak görmemeyi yeğlemektedir. Huzur’da (bkz. Tanpınar: 2010) Mümtaz karakteri geçmiş ile gelecek arasında köprü kurmaya çalışırken görülmektedir. Mümtaz’ın kurmaya çalıştığı bu köprünün bir ayağı şark bir ayağı garptr ve Tanpınar’ın zaman telakkisi birbirinden ayrılmayan bu iki parçanın üzerinde kuruludur.

3. Bernhard ve Batı Modernleşmesi

Aydınlanma dönemi ile batıda varlığını 16. yüzyıldan itibaren hissettirmeye başlayan modernleşme süreci, daha geniş bir zamana yayılmış toplumsal, siyasal, iktisadi ve düşünsel değişimler nedeniyle bireyin adapte olmasında bir yönüyle kolaylaştırıcı bir etkiye sahipti. Sanayi devrimi, Fransız ihtilali gibi geniş alanları etkileyen hareketlere ev sahipliği yapan batı Avrupa, modernleşme sürecinin evrensel bir batılılaşma olarak yorumlanması adına da her alanda çalışmıştır denebilir.

1931 yılında hali hazırda modernleşme safhasında bulunan bir habitat içinde hayata gelen Thomas Bernhard, çocukluğundan yetişkinlik dönemine dek sorguladığı bir çağın içine doğmuş bulunmaktaydı. Sanayi çağında büyüyen Bernhard, modern şehirleşmenin birey üzerindeki olumsuz etkisi konusunda uzun süre düşünmüştür ve eserlerini bu bağlamda kaleme almıştır. Modernizmin yeniden yapılandırılmaya zorladığı tüm yaşam alanları ve bunların içinde var oldukları kültürel mekânlar başta batı Avrupa halkı olmak üzere, dünyada varlığını gösterdiği her coğrafyada benzer bir psikolojik tablo doğurmuştur. Bir buhran havası yaratan metropolleşme, Bernhard’ın psikolojisi üzerinde de olumsuz etkilere sebep olmuştur (Sarı, 2007: 130). Yazar bu durumu eserlerinde eleştirel bir bakışla ve somut coğrafi bilgiler vererek ifade etmekten de sakınmamaktadır: “Salzburg gibi aptallığın alarm verici düzeylerde olduğu kentlerde insanoğlu sürekli sarsılır, oraya buraya çekştirilir, durmadan örselenir ve törpülenir; bu işlem o kadar uzun sürer ki geriye kalan insan iğrenç, tatsız bir yapay maddeye dönüşür.” (Bernhard, 2014: 66)

1963 yılında yayınlanan ilk eseri Don (*Frost*) ile kendine has üslubuyla edebiyat dünyasına yeni bir soluk getiren Bernhard, batının yaşadığı modernleşme sürecini de gerçeklik ve kurguyla karışık bir biçimde gözler önüne sermiştir. Bernhard’ın gözünden modernleşme asla hoş bir edayla karşılanacak bir unsur olamamıştır. Yazara göre onun bireyi melankoliye, toplumu çıkmaza ve hayatı şehirleşme adı altında kaosa çevirmek dışında hiçbir rolü yoktur.⁴ Yazarın karakterlerine baktığımızda genel bir çıkarımla sürekli sorgulayan, toplumduşı ve melankolik kimseler olduğunu saptamak mümkündür.

⁴ Ayrıntılı bilgi için Bernhard Belgeseli bkz: youtube.com/watch?v=ri9TaE6q0-g 03:21-04:23

Bernhard'ın her karakterinin yazardan bir parça taşıdığını, zaman zaman eleştirel fikirleri, zaman zaman ise karakterinin bir yankısı olarak okuyucunun karşısına çıktıkları söylenebilmektedir. (Özbek, 1996: 76) Bernhard, kendisinin de izlerini taşıyan karakterleri aracılığıyla, batının modernleşme sürecinin görülmeyen taraflarını aktarmak istemiştir. “Yıllardır insanlar ‘yeni’ denen şeyin ne menem bir şey olduğunu soruyor. İşte yeni denen şey budur.” demiş Ingeborg Bachmann, altmışlı yıllarda Bernhard'ın nesri üzerine.” (Höller, 2012: 95)

İkinci Dünya Savaşı'nın (1939-1945) özellikle Avrupa olmak üzere tüm dünya üzerinde yadsınamayacak derecede büyük etkileri olmuştur. Temelde sağlık problemleri olmak üzere çevresel koşullar ve ekonomik kaygılar doğuran savaş, modernleşen dünyanın ışığında kısa sürede yerini bireylerin hodbince var olma kaygısına bırakmıştır. Bernhard özellikle anavatanı olan Avusturya ve bütün Avrupa'nın, savaşın sebep olduğu tahribatları kısa sürede onaramayacağı kanaatindeydi: “Savaş yalnızca görünürde bitmişti, insanların zihninde bütün şiddetiyle sürüyordu.” (Bernhard, 2014: 33)

Bernhard'ın batıya bakışı modern çağın sebep olduğu ‘bencillik’ ve ‘acımasızlık’ temelinde gelişmiştir. Yazarın penceresinden bize göz kırpan modern batının bireyi, birkaç yüzyıllık modernleşme sürecinin 20. yüzyılda ulaştığı zirvesinin akabinde mutsuz ve yorgundur fakat bunu gizlemek adına çaba sarf etmektedir: “Her şey onda bir maske bir rol ve oyun olabilir: dünya herkesin ölene değin kendi rolünü oynadığı tiyatrodur” (Höller, 2012: 130). Modern bireyin geçirdiği değişim süreci sadece fiziksel değil aynı zamanda psikolojik yeniliklere de sebep olmaktadır. Bernhard, kendisiyle yüzleşmekten kaçan modern bireye eserleri aracılığıyla ayna tutmak istemekteydi. Yazarın dünyasında modernleşme sürecini sağlıklı bir şekilde karşılayan ve yaşayan tek bir birey yer almamaktaydı. “Thomas Bernhard'ın eserlerinde güzelin yok edilmesi dünyanın yaşanılmaz hale gelmesine bir örnek olarak ileri sürülmektedir” (Höller, 2012: 117). Modernleşmenin sebep olduğu tüm tahribatlara rağmen Bernhard geçmişe özlem duymamaktadır. Batının geçmiş değerlerini baskıcı ve tutucu bulan Bernhard, modern dünyada bireyin üzerindeki en büyük baskıya yine bireyin kendisinin sebep olduğu görüşündedir. Bernhard, bir söyleşisinde modern dünyanın çıkmazını oluşturan eski yeni kavgasında, görüşlerinden esinlendiğini söylediği⁵ 16. yüzyıl düşünürlerinden Blaise Pascal (1623-1662) ile aynı fikirdedir: “Neden çokluğun ardından gidilir? Daha mı çok usu var? Yok, daha güçlü de ondan. Neden eski yasalar, eski inançlar özlenir? Daha mı sağladılar? Yok, onlar biricik olanlardır, bize değişik düşüncede olmak için bir tek kolaylık bile vermezler de ondan.” (Blaise, 2005: 65)

Sanayileşen dünyaya öncülük eden Avrupa'da bireyin yaşadığı olumlu ve olumsuz tüm hadiseler, edebiyat aracılığıyla aktarılmaya çalışılıyordu. Modern dönem öncesi toplumsallığı veya dışsallığı sorunsallaştıran eserler, modernleşme ile beraber bireyi ve modern bilinci temel (Arslan, 2016: 62) alan bir yöne evrilmiştir. Edebiyat bilimi açısından bakıldığında eserin içindeki karakterlerin tahlilleri yapılırken gerçeklik ve kurgu arasında kalın bir duvar yer almamaktadır artık. Modern bireyin kendisinde ve yakın çevresinde görmesi muhtemel birçok vaka eserlerin merkezinde yer almaktadır. “1960'da yeniden oluşum tamamıyla sona ermiş ve edebiyat da savaş sonrası dikilen yeni binaların zeminini araştırmaya koyulmuştu.” (Höller, 2012: 100)

Bernhard'ın edebî diliyle yaptığı eleştiri sonucu batı modernleşmeyle yüzleşmenin acımasız ve hoyrat yönünü görmüştür denebilir. ‘Şehirleşen dünyada’ kalabalık nüfusun içinde sıkışıp kalan modern birey, Bernhard'ın eserlerinde adeta dışarıdan kendisini izleyen bir yönetici konumundadır. Yazarın dünyasında kabullenilmiş bir modernizm yoktur, onun için her olgu sorgulanmaya ve dışlanmaya müsaittir. Kendisini tüm kavramlardan imtina eden Bernhard, modernleşen Avrupa'nın modernizmini kabul etmeyen aykırı yazardır (bkz. Sarı, 2006: 80-81). Burada elbette Bernhard'ın bu sorgulayıcı tutumuyla kabul etmediği modernizmi aslında yine modernizmin getirdiği eleştirel

⁵ Ayrıntılı bilgi için Bernhard Belgeseli bkz: youtube.com/watch?v=DV_7iVjYs3c 04:09-04:14

düşünce yoluyla yapmasını bir çelişki olarak değerlendirmek mümkün olsa da çalışmanın sınırları gereği burada tartışılmayacaktır.

4. Tanpınar ve Bernhard'ın Modernizm Eleştirisinin Karşılaştırması

Modernizmin genel anlamda gelişim ve dönüşüm üzerine kurulu bir yapıya sahip olduğunu çalışmamızın kuramsal kısmında saptamıştık. Bulunduğu her kültür ve topluluk üzerinde zaman zaman kısmi zaman zaman da büyük değişimlere sebep olmaktadır. Varlığını yenilenerek ve yenileyerek koruyan modern çağın birey üzerindeki etkileri göz ardı edilemeyecek düzeyde büyüktür. Modern çağın birey üzerindeki etkileri geçmiş ile gelecek arasında bir kırılmaya sebep olduğu gibi tarihi gelişime de yeni bir yön vermiştir. Mazi ile bugün arasında kurulması gereken köprü hususunda acemi olan modern birey, yaşanan bu kırılma üzerine yeniçağı kurmaya başlamıştır. "...İşte büyük kopuş: modern çağın başladığı yerde, bizim de ayrılışımız başlıyor. Bu yüzden ülkelerimizin modern tarihi tuhaf bir tarih oldu." (Paz, 1993: 31)

Hangi kültürde meydana gelirse gelsin kitlesel değişimlerin birey üzerinde reaksiyonları, kültürlerin kendilerine müstesna koşullarını göz önünde bulundurma kaydıyla oldukça benzerdir. Tanpınar ve Bernhard'ın hem içinde buldukları toplumu eleştirirken hem de birey analizi yaparken sık sık aynı eleştirel yönleme başvurdıkları ve kendileri dâhil, insanlığın bütününe sorguladıkları görülmektedir. İki yazar da modernleşme sürecinin birey üzerindeki olumsuz etkilerinden şikâyet ettikleri gibi sanayileşen dünyanın sadece çevreyi değil bireyi de büyük bir değişime sürüklediği kanaatindeydiler. Bernhard ile Tanpınar'ın ortak noktası bireyin geçirdiği değişim ve bu değişimin beraberinde getirdikleriydi. Bu bağlamda Bernhard "*İnsan insanlarla sadece kirlenir*" (Bernhard, 2015: 73) diye zamanı eleştirirken, Tanpınar "*İnsanoğlu insanoğlununun cehennemidir*" (Tanpınar, 2008: 175) diyerek 'homo homo lupus' sözünü modernleşmiş bir dille ifade ederler.

Tanzimat'tan Cumhuriyete ardi sıra yaşanan değişimler Türk toplumunda çeşitli kaygılara sebep olmuştur. Tanpınar zamanın ilerleyişine karşın, Türk toplumunun ekseriyetle kendi lehine olan gelişmeleri takip etmesi ve uygulamaya koyması kanaatindeydi. Yazarın, çalışmamızın ikinci bölümünde de değinildiği, Yahya Kemal'in "*kökü mazide olan atiyim*" sözü düsturunda geliştirdiği fikirleri, yaşanan kaygıların yersiz olduğunu göstermektedir. Köklerini sağlam temelde atan bir milletin geleceğini de aynı sağlamlıkla kurması, tarihsel bağlarına sahip çıktığı gibi istikbalini de güvence altına alacağı manası taşımaktadır:

"Zaman ve hadiselerin okyanusunda, birtakım isimlere ve müphem duygulara, müphem hatıralara tutunarak, onlarla dövüşerek yüzüyorduk. Burada yüzüyorduk kelimesini tesadüf olarak kullanmadım. Köksüz şeyler daima yüzer, daima beyhude yere bir karşı sahil arar. Hâlbuki millî hayat devamdır. Devam ederek değişmek, değişerek devam etmektir." (Tanpınar, 2001: 24)

Modern Avrupa'nın kozmik yapısı gelişimlere adapte olmaya çalışırken Türkiye'ye kıyasla daha farklı siyasal ve sosyal koşullar içindeydi ve bu da modernleşmeyi hızlandırıcı bir etki olarak görülmekteydi. Fakat bunlara rağmen Bernhard, Tanpınar'ın eskiyi tamamen silmeden yeninin kurulması fikrine karşın, eski olan her şeyden kurtulmanın gerektiği fikrindeydi. Yazar ile yapılan bir söyleşide kendisi bu konuda görüşünü şu sözlerle ifade etmiştir:

"Giderek her şeyi reddetmeliyiz. Giderek her şeye karşı olmalıyız. Amacımız olan genel yıkımda payımız olması için... Sonunda onu yeni bir şey uğruna tamamen yok edebilmek için eskiyi dağıtmalıyız. Eskiden vazgeçmeli, eski yıkılmalı, yeniyi olası kılmak için bu yeninin ne olduğunu bilemesek de... Bu süreç ne kadar acı verse de bunun olması şart, buradan geri dönüş yok. Böyle düşündüğümüz zaman eski olan her şey doğal olarak bize karşıdır. Her şey bize karşıdır." (Fleischmann, Krista tarafından gerçekleştirilen röportaj [video kaydı] ORF, Almanya. 39:12-39:47)

Hem Bernhard'ın hem de Tanpınar'ın modernleşme kavramının şekillenmesinde kültürel-

tarihsel faktörlerin rolü büyüktür. Thomas Bernhard yaşadığı kişisel problemlerden dolayı başta kendi ülkesi olmak üzere tüm Avrupa'nın karşısında duran bir yazardır. Modern batı bireyi sermaye piyasasının müsebbibi olduğu bir yarışın içindeyken kendi emeğine yabancılaşma (Marx, 2018: 195) sürecini kendi kendisine yabancılaşarak devam ettirmektedir. Bernhard, kendisine yabancılaşan bireyin insani değerler konusunda geçirdiği değişimi kabullenmediği gibi edebî dilini daima bu değişimi eleştirmek yönünde kullanmıştır: *"Dünya birkaç derece daha soğudu, kaç derece olduğunu tam olarak hesaplayacak değilim, insanlar çok daha merhametsiz ve saygısız oldular."* (Bernhard, 2015: 71)

Tanpınar ise, *"eskiden vazgeçmeli, eski yıkılmalı"* görüşünü ileri süren Thomas Bernhard'dan farklı düşünmektedir. Tanpınar bu noktada geçmişin olduğu gibi tamamen reddedilmesinden yana değildir. Çünkü Müslüman Türk tarihinde olumsuz olaylar olduğu gibi örnek alınması ve yaşatılması gereken olaylar da mevcuttur. Köksüzlük Tanpınar'a göre yanlıştır, millî hayat yukarıda da vurgulandığı gibi *"devam ederek değişmek, değişerek devam etmektir."* Bernhard ise geçmişi, ülkesine duyduğu öfke tesirinde yok saymıştır. Geçmişten devir alınması gereken herhangi bir husus olmadığını düşünen Bernhard, maziyi yıkararak yeninin kurulması gerektiği fikrindeydi. Tanpınar'ın modernizmin yıkımla değil yenilenerek kurulması görüşüne karşın Bernhard'ın yıkım fikri iki yazarın tarihsellikle olan ilişkileri adına da bir referans olarak değerlendirilebilir.

Bencil bir yaklaşım sergileyen modern birey, ilerleyen zamanla birlikte benmerkezcil bir kimlik kazanmıştır. Bireyin kendisini piramidin en üst noktasına yerleştirdiğini düşünen Thomas Bernhard, bu düşünceyi eserlerinde alaycı bir tutumla eleştirdiği gibi bunun gerçekte böyle olmadığını karakterleri aracılığıyla okuyucuya göstermeye çalışmıştır: *"Her insan tek başına olağanüstü bir kişidir ve gerçekten kendisini tüm zamanların en büyük sanat yapıtı olarak görür."* (Bernhard, 2019: 67)

Tanpınar da tıpkı Bernhard gibi modern bireyin kendisini her olgudan üstün gördüğünü düşünmüş ancak bireyin bencilliğini kabullenmemiştir. Bu konu yazarın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı eserinde sık sık eleştirilerinin hedefinde yer almıştır: *"Bütün mesele şuradan geliyor: Kendinizi zamanınızdan üstün görüyorsunuz... Entelektüel gururu. Ben bütün hakikatleri bilirim, demek istiyorsunuz! Hayır, azizim, öyle bir şey olamaz. Bir insan bütün hakikatleri bilmez, bilemez..."* (Tanpınar, 2008: 278)

Thomas Bernhard kişisel hayatında yaşadığı talihsizliklerden⁶ dolayı yaşamının hiçbir evresinde hayata sıkı sıkıya bağlı olan bir birey olmamıştır. Dünyanın suni bir kavram olduğuna inanan Bernhard, modern bireyin hayat koşturması içindeyken asıl hakikat olan ölüm fikrini unuttuğu görüşündedir ve eserlerindeki karakterlerine de bu bilinci yüklemeye çalışmıştır: *"Durmadan kendi kabuğumuzun dışına çıkma deneyi yapıyor, ama bu deneyde başarısız oluyoruz, hep tepetaklak yuvarlanıyoruz, çünkü kendi kabuğumuzun dışına ölüm dışında çıkamayacağımızı anlamak istemiyoruz."* (Bernhard, 2019: 68) Ancak ölüm olgusu ile modern mecrada meşgul olan yalnızca Bernhard olmamıştır.

Tanpınar ve Bernhard'ın ortak noktalarından bir diğeri de her iki yazarın da ölüm hakkındaki görüşleri olmuştur. Sık sık yaşadığı sağlık problemlerinden⁷ dolayı hayatı ince bir çizgi üzerinde yaşayan Tanpınar, ölüm hakkında mütemediyen düşünmekte ve modern bireyin bir sonu olan dünyevi hayat kavramını sonsuz bir değişimi merkez alan modernizmin sınırsızlığı ışığında değerlendirmeye başladığı fikrindeydi. Modern bireyin ölümlülüğe bu yaklaşımı yazarın rahatsızlık duyduğu temel konulardan biri olmuştur: *"Modern hayat ölüm düşüncesinden uzaklaşmayı emreder."* (Tanpınar, 2008: 56) Ancak Tanpınar, Bursa'da Zaman şiirinde, geçmiş kültürümüzün oluşturduğu güzellikler içerisinde ölüm gerçeğini gönül rahatlığı ile kabullendiğini şu mısralarında ifade eder:

*"İsterdim bu eski yerde seninle
Başbaşa uyumak son uykumuzu,*

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: thomasbernhard.at/das-leben/ueber-thomas-bernhard/

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: tanpinarmerkezi.com/ahmet-hamdi-tanpinar/biyografi/

*Bu hayâl içinde... Ve ufukumuzu
Çepçevre kaplasın bu ziya, bu renk,
Havayı dolduran uhrevî âhenk..
Bir ilâh uykusu olur elbette
Ölüm bu tılsımlı ebediyette”
(Tanpınar, 2012: 50-51)*

Tanpınar bu noktada da, yani ölüm karşısında takındığı tavırla da Thomas Bernhard’dan ayrılmaktadır. Thomas Bernhard’ın ölümü sadece dünyevi hayattan bir kurtuluş olarak görmesi ve başka bir anlam yüklememesi “Ölüm dediğimiz şey, yaşam boyu devam eden bir sürecin son parçasından başka bir şey değil” (Bernhard, 2016: 41) ifadesinde açık bir şekilde görülmektedir. Tanpınar’ın ölüm konusundaki görüşlerinde Türk-İslam inancında mühim bir yere sahip olan uhrevî hayat anlayışının önemli bir etkisi vardır. Ölümü bir son değil bilakis sonsuz bir başlangıç olarak gören Tanpınar’a kıyasla Bernhard, ölüm düşüncesini de hayatla bütünleştirip, hayatın bittiği noktada her şeyin biteceği kanaatindedir. Yazarların ölüm karşısındaki tutumlarının farklılıkları inançları nispetinde kültürel değerlerinden de kaynaklanmaktadır.

Tanpınar ve Bernhard’ın modernizm eleştirileri bir kez de yalnızlık hakkındaki görüşlerinde birleşiyordu. Şehirleşen modern dünyada mesafeler kısalmış olsa da bireyin kalabalıklar içinde ne denli yalnız oldukları eserlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Tanpınar modern dönemin içinde kendisine yer bulabilmiş, bu modern dünyayı kafasında yerli yerine oturtabilmiş fakat bunun sonuçlarından bir tanesi olarak sayılabilecek yalnızlıkla ne yapabileceğini, tıpkı modernleşmeyle eleştirel bir hesaplaşma içinde olan ünlü edebiyatçılar gibi (Musil, Proust, Joyce, Bernhard) bulamamıştır. Bu durum eserlerindeki karakterleri üzerinden okura şu şekilde yansımaktadır: “Her şey yolunda... Fakat yalnızız. Bütün dünyada yalnızız. Yalnızlık benim hoşuma gitmez. Anladınız mı?” (Tanpınar, 2008: 326) Tanpınar’dan farklı olmayan Bernhard, kalabalıkların içindeki yalnızlığını gizlememiştir ve bunu sıklıkla eserlerinde dile getirmiştir. Bernhard’ın yalnızlık kavramını Tanpınar’dan ayıran husus ise; Bernhard’ın zaman içinde bulunduğu modernleşmenin etki ve sonuçlarını bir yenilgi olarak kabullenmesi ve bununla yalnızca yaşamayı öğrenmesidir. Buna karşın Tanpınar hiçbir zaman bir kabullenişe yönelmemiş ve hayatının sonuna dek bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Bernhard ise kabullenilmiş yalnızlığını karakterlerine de benimsetmiştir. “Ben sona kalanım! Şimdi yalnızım..” (Bernhard, 2019: 27) Tanpınar ve Bernhard’ın benzer niteliklere sahip yorumlamalarına bakıldığı takdirde görülen şudur ki; modern hayat insanı yaşam gerçeğine yaklaştırdığı oranda diğer kavramlardan da uzaklaştırmıştır. İki farklı toplumun bireylerinin üzerinde benzer şekilde vuku bulan modernleşme süreci, yine iki farklı kültürün yazarlarının kalemlerine de benzer şekilde tesir etmiştir denebilir.

Ahmet Hamdi Tanpınar ve Thomas Bernhard’ın modernleşme kavramına geniş açıdan bakıldığı zaman görülüyor ki; iki yazarın kendi toplumlarında modernleşme adı altında gördükleri en temel problem bireydir. Tarihsel açıdan bakıldığında Yeniçağ olarak değerlendirilen zaman kesitindeki düşünce tarihi içinde meydana gelen modernleşme, her kültürün gelenek ve göreneklerini de, bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde revize etmiştir, bu değişime direnemeyen bazı normlar ise zaman içinde yok olmuştur. Bireyin kendi nezdinde muhafaza etmesi gereken insani ve ahlaki değerler de erozyona uğradıkları noktada edebiyatın eleştirel yansıtması vasıtasıyla eserlere konu olmuşlardır. Edebî kalemlerini tenkit ve ironi düsturunda kullanan yazarlar, okuyucuya bu şekilde hem Batı’da hem de Türkiye’de tezahür eden modernleşme hareketinin görünmeyen tarafını göstermeye çalışmışlardır.

5. Sonuç

Çalışmamızda Thomas Bernhard ve Ahmet Hamdi Tanpınar’ın modernizm eleştirilerinin bir kesiti incelenmiş ve birbirleriyle karşılaştırılarak bu eleştirilerindeki ortaklıkları ve ayrışma noktaları

saptanmaya çalışılmıştır. Bu karşılaştırmada her iki yazarın da dünya görüşleri, kültürel ve tarihsel koşulları ile sanat anlayışları göz önünde bulundurulmuştur. Tanpınar ve Bernhard'ın en küçük birimden başlayarak tahlil etmeye çalıştıkları modernizm, kendisini makine çağının tahribatından koruyamayan bireyi temel almıştır. Yabancılaşma teriminin iktisadi bir terim olmaktan çıkıp edebî dilde kullanılmaya başlanmasıyla beraber modern bireyin değişimi isimlendirmeye başlanılmıştır. Modernleşme adı altında Batı Avrupa'da ve Türkiye'de gerçekleşen psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve siyasal tüm değişimleri Bernhard ve Tanpınar edebiyatın yansıtıcılığında tartışmış ve eleştirel bir huzmeden geçirerek, yukarıda ifade ettiğimiz gibi bazı farklı değerlendirmeleri olmasına rağmen, edebî eleştirileriyle beşeriyete önemli bir katkıda bulunmuşlardır.

Avusturya kökenli Alman edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Thomas Bernhard, kentsel yaşamın içinde kaybolan bireyi ve toplumsal yıkıntıları acımasız bir pencereden işlemiştir. Türk edebiyatına modern düşünce ve onun eleştirisinin kapısını aralayan ve gelişiminde önemli bir katkısı olan Ahmet Hamdi Tanpınar, Türk toplumunda modern ile mazi arasında köprü görevi görmüş ve modernizmin intibak sürecinde meydana gelen aksaklıkları tıpkı Bernhard gibi eleştirel bir dil ile edebiyata aktarmıştır. Tanpınar'ın modernizm eleştirisinin Bernhard'tan farklı olarak geçmiş yıkarak değil, mazinin idrakiyle birlikte, bir yenileşme hareketi olarak şekillendiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, K. (2015) *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*. İstanbul: İnkılap Kitapevi
- Arslan, C. (2016). *Psikolojinin Edebileşmesi*. Arthur Schnitzler ve Hastalık İmgesi. Konya: Çizgi Yayınları
- Bergson, H. (2011) *Metafizik Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık
- Bernhard, T. (2014). *Kiler*. İstanbul: Sel Yayıncılık
- Bernhard, T. (2015). *Beton*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Bernhard, T. (2015). *Kireç Ocağı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Bernhard, T. (2016). *Nefes*. İstanbul: Sel Yayıncılık
- Bernhard, T. (2019) *Bitik Adam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Blaise, P. (2005). *Düşünceler*. İstanbul: Say Yayınları
- Çağlar, B. K. (1968). *Yahya Kemal'e Dair*. Taha Toros Arşivi, Dosya No:182
- Doğan, D. M. (1993). *Batılılaşma İhaneti*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Enginün, İ. ve Kerman, Z. (2018). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*. Dergâh Yayınları
- Fischer, E. (1990). *Sanatın Gerekliliği*. Ankara: Verso Yayıncılık A.Ş ve İmge Kitapevi Yayınları
- Giddens, A. (2020). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Heidegger, M. (2001). *Zaman ve Varlık Üzerine*. Ankara: A Yayınevi
- Hesse, H. (1922). *Siddhartha*. Berlin: S. Fischer Verlag
- Höller, H.(2012). *Thomas Bernhard*. İstanbul: Şule Yayınları
- Huxley, A. (2019). *Cesur Yeni Dünya*. İstanbul: İthaki Yayınları
- Jameson, F. (2005). *Modernizm İdeolojisi*. İstanbul: Metis Yayınları
- Kahraman, H. B. (2000). *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*. S.11 Mayıs-Haziran-Temmuz
- Kantarcioglu, S. (2007). *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık
- Langbaum, R. (1963). *The Poetry of Experience*. New York: The Norton Library
- Levend, A. S. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Marx, K. (2018). *1844 El Yazmaları*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Ortaylı, İ. (1983). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayın
- Paz, O. (1993). *Modern İnsan ve Edebiyat*. İstanbul: Remzi Kitapevi
- Paz, O. (1997). *Öteki Ses*. İstanbul: İnkılap Kitapevi
- Platon (2013). *Philebos*. İstanbul: Say Yayınları

- Sarı, A. (2006). *Sanat ve Normaldışılık*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları
- Sarı, A. (2007). *Thomas Bernhard'ın Şiir Dünyası*. Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Tanpınar, A. H. (1977). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Tanpınar, A. H. (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi
- Tanpınar, A. H. (2001). *Yahya Kemal*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Tanpınar, A. H. (2002). *Mücevherlerin Sırrı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Tanpınar, A. H. (2008). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Tanpınar, A. H. (2010). *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Tanpınar, A. H. (2012). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Uçman, A. ve İnci, H. (2008). *'Bir Gül Bu Karanlıklarda' Tanpınar Üzerine Yazılar*. İstanbul: 3F Yayınevi

İnternet Kaynakları

- tanpinarmerkezi.com/mehmet-kaplan-saatleri-ayarlama-enstitusu/
- tanpinarmerkezi.com/ahmet-hamdi-tanpınar/biyografi/
- thomasbernhard.at/das-leben/ueber-thomas-bernhard/
- [youtube.com/watch?v=DV_7iVjYs3c](https://www.youtube.com/watch?v=DV_7iVjYs3c)
- [youtube.com/watch?v=ri9TaE6q0-g](https://www.youtube.com/watch?v=ri9TaE6q0-g)

Aydın Epizmi Kritiği, Türk Edebiyatının İlk Devir Kroniği Okuması Olarak Halit Ziya Romanı: Üst Okuma Sistemleri Yenilenmesi Olarak Fransız Epique

Doç. Dr. İmran Gür

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4364-6007>

Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Muş – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 26.05.2020

Kabul: 15.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Modern Anlatı

Fransız Epique

Monomism

Halit Ziya Romanı

Modern Epique

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43788>

Öz

Halit Ziya Romanı'nın aydın epizmi kritiği olarak değerlendirilmesi, *Halit Ziya Romanı*'yla ilgili üç farklı sözcelem epizminin aynı düzlem üzerinden okuma terimine özgü değişimsel gelişimiyle [izdüşümsel: yapı izleksel] *İmge bilim uzamsalı* değişkeseline özgü, terim terim edimini, farklı bir okuma bilimi olarak gelişen izleksel dönüşüm değerlendirmelerini, *Halit Ziya Uşaklıgil*'in genel izleksel terim edimini, farklı bir okuma bilimi olarak gelişen izleksel dönüşüm değerlendirmelerini, *Halit Ziya*'ya özgü okuma terimselinin, [la sistematique epique; aestetica ephica] iki farklı edimibilimini barındırmaktadır. *Halit Ziya*'nın romanlarında varlık ve belirginlik kazanan *Türk Epizmi*, modern insanın oluşumunda *Paul Bourget* tarzı Fransız realizminin Türk epini biçimlendiren temel unsur olarak psikolojik gerçekçiliği geliştirmesi *Türk Epizminin* [sistemsel epique] modern insanı bulgulatmasıdır. [modern insanın olum bulumu] Toplumsal ve psikolojik bağlantılarının çözümlenebilir göstergeselliğine özgü somut bir varlık olarak *Halit Ziya Romanı*'nda insanın faktörel değişimi bağlamsal etkileşim süreçleri olumu, *Türk Edebiyatı*'nda bireyin romanlaşma evresine tekabül etmektedir. [karşılaşma düzlemleri] Modern dönümün belirgin faktör olarak roman türünü epikleştirmesi [birey anlatısı olarak epique] anlatı tekniği değişim süreçlerinde derin kırılmalara neden olmuştur. *Halit Ziya Uşaklıgil*'in romanlarında türün gelişimi modernin bulgulatılması süreci olarak verili benimsenmiş değerlerin sınıf ayrımsal gerçekleştirmeleriyle toplumsala özgü değişim süreçlerinin birey olumu çatışmasına özgü belirgin faktörelidir. [monotematique] Türk modernleşmesi bireyin toplumsal düzeylerde gelişim çerçevesinin [dumaism] psikolojiye endekslenmesiyle gerçekçilik düzlemi problemleri olarak temsilini *Halit Ziya Romanı*'nda bulur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gür, İ. (2020). Aydın Epizmi Kritiği, Türk Edebiyatının İlk Devir Kroniği Okuması Olarak Halit Ziya Romanı: Üst Okuma Sistemleri Yenilenmesi Olarak Fransız Epique. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 179-192.

The Reading Critique of Intelligence Epique: Halit Ziya's Novel As the Reading of First Period Cronique [Midterm] of Modern Turkish Literature, French Epique As the Nomenclature System of Top Reading

Assoc. Dr. İmran Gür

Mus Alparslan University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Muş – TURKEY

Article History

Submitted: 26.05.2020

Accepted: 15.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Halit Ziya Readings

Monotematism

Modern Narrative System

Imge Readings

Cult Epizm

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43788>

Abstract

The top reading system for solution Halit Ziya's Novel has been improved by İmran Gür the reading system in the process of peculiar to Halit Ziya nomenclature. As civilization nomenclature of cronique change has consist of the midterm readings [widespread academism: cult ephic] Cronique of French Ephic System in studying system peculiar to modern dynamism. Transforming is in modern nomenclature [modernism: contemporary reading system] systems. Halit Ziya's Novel Peculiar to Imge as the solution of Modern Science System [The Index of World Science Terminology] the new milimetric reading system. The French Literature Ephic as the narrative of modern is in the [modern equipment: English mean: millennium reading system] anothomy of Tanzimat's modern katedralic language of realizations [civilization]. This culture is information minimarism peculiar to Ottoman Empire as change of modern cult in Ottoman. Modernization of Ottoman of Serveti Fünun is innovation of being modern as change of technique of modern narrative. *Halit Ziya Novel*, consist of nomenclature by Imge as a two different reality. This situation is being of two different reality one and the same plane [the solution of the reality, as a new life form. In a novel similation [the solution of the theory of identical planets by Imge] of peculiar to art in the novalization of as a period cronique of Halit Ziya Novel is the indigenus a basic term. In the process of a period changes from beginning to day systematized of peculiar to *Halit Ziya Novel* Readings under six title is gathering by *Imran Gür*.

GİRİŞ

Kişi özgün değerseli ile toplumsal değer edim belirleniminin karşıt değer yapılanması, Tanzimat'a özgü değerseli [değer arayışı faktörü] çok faktörlü değişkesel edimsele eviren bireyleşme süreci, psikolojik derinliği ile yakalanmış birey olgusal devinim Türk Edebiyatı'nda türün tahkiyeleşmesiyle belirlenim kazanan realizm olgusu, Batı modernizminin anlamsal dolaylaması olarak Fransız anlatı tekniğini roman türünün temel karakteriyle örtüştüren *Halit Ziya*'da varlık kazanmaktadır. Batı Edebiyatında romanın bireyi, bireyin romanı besleyen tür belirlenimi olarak moderni problematizesi [modern bilgi teolojizmi] insana özgü iç gerçekleyimsel karşıt değer epizmine özgü oluşum süreçlerini etik çatışkılar bütünleyeninin anlatı tekniğini bilimleyen metodizm [karşıt değer tutumsal] bireyin kula evriminde edimsel özgün faktörel eksiltimi olarak değer epizmini benimseyen tutumsal, karşı yapılanma modern anlatı tutumunu merkezileştirmektedir. (Gür, 11: 508) Sosyal tipin bireye evriminde realist tutuma özdeş toplumsal yapılanma *Halit Ziya Romanı*'nda tahkiyeyi [modern composer] psikolojik derinlikle özdeşleyen Fransız sembolizmi [anlam oluşumu olarak semantizm] iç gerçeğin romanda oluşan bireyleşme temayülü olarak modernde psikolojik yaşantıya karşılık gelen destan ve masaldan ayrılan realizmde idealize edilmiş gerçek materyalizmden doğan roman kişisini merkezileştirmektedir. (Gür, 2013:507) İki farklı zihniyet bilimi olan modern donanımın idealizm materyalizm çatışmasını sınıf farkı dolaylamasını maddi imkân imkânsızlık çatışmasıyla değiştiren değer edimi, bireyin skolastizmden ideolojizme evrilmesinde 19. Yüzyıl Osmanlı Türk toplumunun yazarın zihniyetiyle çatışmasında gerçekleşen medeniyet bileşkesi olarak Halit Ziya *monotematizmi'ne özgü Bourget* tarzı Fransız epiquesi Goldman, Fisher ve Lukacs'ta belirginleşen çağdaş toplum tür edimi ve değer temsili problemi, *devir kroniği bileşkesel* epizmini gerçeklemektedir. Gerçekçi romanın yöntemleşmesi ilkesi (Özdemir, 1981: 100) *Halit Ziya*'ya özgü yazma edimseli olarak sosyalin değişim değeri sosyo-ekonomik kültürel izlekselin türü bileşkelendiren karakter yapılanması roman türünün *Halit Ziya Romanı*'yla başlayan psikolojizmi Serveti Fünun'u biçimlendiren dönem faktörel edebiyatı merkezileştiren modern arayış tutumsalına özdeşlemektedir. (Özdemir, 1981: 100)

1. Üst Yapı Kroniği Olarak Haritada Değişim: Bilgi Terimlemesi: Fransız Epique [Halit Ziya Romanı]

Halit Ziya Uşaklıgil'e özgü tematizm okuması, devir kroniği tasarımı olan Bourget tarzı Fransız Lirizmini esas alan psikolojik gerçekçi yazarın *Un Crime D'amour* ve *Le Disciple* (Bourget, 1886; 1889) okumaları temelli simgeciliğinin [Fransız epique] esasını oluşturan metinlerde belirginlik kazanan modern belirleyim olarak *Halit Ziya*'da sürerlik kazanan; yazarın *çamuru, kiri, et ve kanı* anlatmayı amaçladığı (Gür, 2019: 55) ilk romandan itibaren sekiz romanının özünü haiz okuma terimseli özgün yapı terimseli olarak İmran Gür tarafından *Türk Edebiyatı'nın* ilk Fransız roman kroniği olarak indekslenmiştir. *Halit Ziya'nın* ilk yazın deneyiminde metodizmi özgüleyen yayım aşaması, hayat [değişimsel epik: muaye edimseli] yaşam tezadı [ikili dilim] İstanbul'a gönderilen ve *Encümen-i Teftiş ve Muayene*'de eserin *Şerair-i İslamiyeye muğayereti* nedeniyle (Uşaklıgil, 1987) müsvedde eserin yayım izni alamamasına çok üzülen *Halit Ziya'yı özgüleyen metodizm'de* belirginlik kazanmaktadır. *Halit Ziya Romanı*'nda realist gerçekçi roman *tiplleşmesi* sürecine özgü değişim [metamorfizim] özünde sosyal yaşam oluşum süreçleri kasdolunarak [bilinerek bulunan] roman gerçek yaşam paralelizmi vurgulaması, yazarda sonraki süreçte belirgin faktör olarak bulunan atomizm yayını *şerair-i islamiyeye müğayir bulan encümeni sarıklarını boyunlarına dolayarak Yeni Camii civarında dolaştırmak gerektiği*, (Uşaklıgil, 1984: 151) [yöntemleşme sistemi] düşüncesinde yazarın yazım sürecini [dem] [mitik tem] *Fransız Epique'i* belirginleştiren [mektepleştirmiş] yayım endeksine temleştirmiştir. Türk Edebiyatı'nda (tahkiye) tahkiyenin yerelleşmesiyle oluşan ahlâk üçgeni benimsenen-benimsenmeyen değer tahkiyesi ve bireyselizm [sorgulama]- [epik belirleyim] çevreninde temleşmesinin ilk örneği olarak yayımlanan

[romana dönüşüm süreçlerinde epizm] [kült epizm] Türk Edebiyatı'nda kült epizm tahkiyesi, [tahkiyeleşme] olarak belirlenim [Osmanlı sistemi] kazanan *Halit Ziya Romanı*, [epigrafik çözümleme] *Türk Edebiyatı*'nın ilk kült epizmi olarak okunan [modernin düşünceleşmesinin terimlenmesi] [modern kült epizmi] yazarın sekiz romanı tahkiyenin yön ve yöntem değiştirmesine neden olmuştur.

Yazarın bilinçli realizminin ürünü ve materyalizm dialektik terimselinin Türk Edebiyatı'nın ilk endex terimlemesini haiz *Halit Ziya Romanı*, sekiz katedralik bulum üzerine terimlenmiştir. [Milim-bilim] Yazarın yazma sistem düşünümüseli olarak modern değişim süreci realizme özgü endexleyim;¹ yapı terimine özgü bulgulayım olarak romantik epik, sekiz roman boyunca devam eden maddi imkân imkânsızlık probleminde göre endekslenmiş idealizm-materyalizm çatışmasının ilk endex terimleme sistemi olması bakımından devam eden izlekselizm yazarın ilk temalarının belirlenim düzlemi olarak [mono tematique] anlam ve varlık kazanmaktadır. (Gür, 2017a: 28) Romanların medeniyet dönüşümüne özgü okunması, dönüşümün imlenmesinde romanların zihniyetini oluşturan temel okuma terimi olarak varlığını Fransız realizminin kendi devrine endekslenmiş yapı kritisizmiyle [la critique epique] modern insanın öznel olanla nesnel olanın çatışması üzerine kurulu psikolojik dönüşüm romanları içerisinde yer alan ikili karşıtlık temelli kişilik oluşumunda bulgulayan [human epique] empirizm simgesel modern dönüşüm basamağı ve psikolojik edim-bilim olarak edebiyatı metaforikleştirmektedir. (Gür, 2017b: 7) Temel gelişim çizgisini *esthétiqueépique* temel terimselinin oluşturduğu *Halit Ziya Romanı*'nda belirginlik kazanan *Türk Epizmi* (Gür, 2011b: 508) modern insanın oluşumunda *Bourget* tarzı Fransız realizminin Türk epizmini biçimlendiren temel unsuru olarak psikolojik realizmin insan deneyimidir. Değişimin modern Türk epizminin başlangıcına özgü belirlenmesi, iki farklı yönelim olarak modern insanın yön değişimiyle yeni ve modern donanımı etkilemesi, *Halit Ziya Romanı*'nda (Gür, 2017a: 537) insanın roman kişisine dönüşümünü belirleyen *Türk Edebiyatı*'nın modern olanı bilimleştirmesi sürecinde yazarın olgusal düşünüm boyutunun insanı tarihleştirilmesiyle sosyal boyut ve anlam kazanması, psikolojik derinlikli bireyin gelişiminin toplumsal ve psikolojik analizle bağlantılandırılması roman analizinde üst yapıyı [düşünselin belirlenimi] belirleyen temel faktördür. (İnce, 2002a) *Halit Ziya Romanı*'nda Modern bireyselizm bağlantılarının temel yapı unsuru olarak okumayı merkezileştiren somut değişim formunun [yaşam-bilimsel olum] edebiyatı merkezileştiren ve tarihsel süreç içindeki somut insanı belirleyen yaşam biçimleri olarak belirlenim kazanması bu biçimler içinde ve onunla ilişkisine göre insanın tarihsel varlığının değişimi, modern olanın olanaklarının aranması, insanın varlık koşullarının edebi metne aktarılması temel roman formunda belirlenim kazanan değişimin sosyal edimidir. (Gür, 2017a: 53)

Halit Ziya Romanı'nda yapı, anlamın bir birim değerinin merkez anlam birimlerine bölünmesiyle oluşan ve anlamın değişmeyen birimleri olarak konumlanan anlam oluşum birimleri, konum farkı olarak gözlemlenen birim oluşumuna esas dengeler sekiz odak bulum üzerinden okunmuştur. Anlatımda psikolojik epizm çerçevesi olan *roman tiplleşmesinin* oluşumu etrafında birimlenen modern anlam epizmi, *Halit Ziya*'da ilk romandan itibaren oluşumun etkin faktörü olarak birimlenen imkânsızlık metaforunda maddeselleşen değer edimi olarak aile ve evi karşılayan kimlik oluşum düzlemleridir. Anlam edimlemenin terim okuması olarak *Fransız Epikte* romanlaşan ana tema yapılanması birkaç faktör üzerinden varolan devrimin engellenmesi, yasak çiğneme ritüelinde belirginleşen edim-bilim anlam oluşumunda temel edimsel değişimin yasaklanmasıyla [temel faktörel], fetişizmin ana temine ilgeleşen Fransız metoforizmi, birimsel *epique* değeri olarak değişimin [modern epique eder birim] yasaklanmasına özgün tutumsalı metaforikleştirmektedir. [özgün edimsel] *Halit Ziya Romanı*'na özgü, metaforik dönüşümün simgeleşmesi [düşünümüsel] sürecinin yasaklanmış edim birim olarak gerçekleyimi, çiğnenen yasağın içselleşmesi, değer edimseli olarak karşılaşma

¹ Yener, 1959; Akalın, 1968; Uyguner, 1992; Kerman, 1995; Öner, 1999; Engin, 1996, 2006.

düzlemlerinin toplamından oluşan epikleşme temayülü, roman değişkesel beş ve yedi faktörlü tümelizm, [ölçeklendirilmiş temel epique: değer değerlendirim düzlemleri, olay örgüsü ölçütlendirme, metaforik değerlendirim ölçütleyim] toplamın edim birimi, sosyalin yasaklanması ve ölümcül yaşam formu biçimleşmesidir. [Fransız Epique] (Gür, 2017a)

Ülküsel izlek okumasına endekslenen temel terimsel olarak *Modern Epique*, (Gür, 2017a: 11) birim değer tematik oluşum düzlemlerinde modernizmin temel terimselinin bilimleşmesinin modernizm problemi açıklanmasına özdeklenen *Uşaklıgil* romanında [uzambilim] biçimlenen sosyal yaşam döngüsünü biçimlendiren epizm, Modern bulgusalın kendi bileşenini kültleştirilmektedir. Konumsal merkezleşmeye özgü değişimseli tematizm odaklı düşünsele aktaran *metamorfizim*, karakter oluşum süreçlerinin radikalde çözünümüne [karakter değişimi] özgü karakter epizmi kült birimleşmesi, [olum-bulmaları moderne özgü bulgulama] romanların olay örgüsünü merkezileştiren tematizmde beş roman boyunca roman kişisini tamamlanmayan bütünselizm parça değerlerin özne özdeksel çatışması olarak *Fransız epique*'nin yapı terimlemesine endexlenmesidir. Sürem-bilim açısından [özdeş yerdeşleyim] *Uşaklıgil'in sekiz romanı*'nın beş temsil değerinin düzlem oluşumsal, sistem değerlendirmisel, bireyin kendine özgü genişlemesi *Halit Ziya*'ya özgü modernizmi biçimlendiren içsel değer oluşumsal romanlara özgü yapı değeri çözümlemesi süreç endekslenmesinde üç farklı belirlenim düzlemi üzerinden varlık kazanan fetişizm [simgeleşme süreci epizmi] *Halit Ziya Romanı*'na özgü edim-birimleri içselleştirmektedir. (Gür, 2017a)

2. Modern Kült Tahkiye Belirlenim Düzlemleri Okuması Olarak Halit Ziya Romanı

Dil düzleminde belirim kazanan *anlatma problemi*, değişimselin modern tahkiyeleştirmesi sürecinde [modernizm] yenileşmeye özgü ilk metaforizmin simgesel ve imgesel düzlemde gerçekleşmeleri olarak bakış açısı, birbirine endekslenmiş içyapı dinamizminin üç farklı tutumsalının odaklanmasıdır. Buna göre iç çözümsel yapı dinamizmi olarak iç kroniğin devirleşmesinin iç ve dış odaklayım biçimlenmesi yeni ve farklı bir birimin gelişim özgülemesidir. [*esthétique*] (Gür, 2017a: 87) Anlatım, bulgusal bir tematik izlenme sistemi ve *Halit Ziya Romanı*'nda dil-anlatım tekniğine özgü tahkiyeleşen etik dirimsel özgün bulumlama sistemi, kavramsal epizmden tematik izlenmeye *Fransız santimantalizmi* [kült birim] anlatmanın dilde ilerleme düzeyleri kazandırılan simgeselizmi [materyalizmin boyut kazanması süreci olarak imgeleşmesi] zihinsel okültizm düzlemleri olarak belirlenim kazanan dirimdir. [edim-birimdir.] (Gür, 2017a)

Halit Ziya Romanı'nın ana temi, suça odaklanmış izlemsel, [romantizm] temanın bütünleyiminin karakter oluşumuna etkisi üzerinden hâkim bakış açısının anlatma temine dönüşümü [iç gözlemleyim] gözlemci bakış açısına odaklanan müşahit/gözlemci bakış açısıyla çoğulluk kazanmış dış ve sıfır odaklayım tematizmi çevresinde oluşan olgusal düşünüm üzerinden biçimlendirilmiştir. [materyalist epizm] Dilin anlatım problemi olarak *Fransız epique* biçimlendirmesi, romanın yapısını kuran izleksel simge tematizmi, [dekor ve panoroma temsilleri]² dil düzleminde müşahit anlatımın tanrısal anlatıcı tarafından gözlemlenmesi sonucu şahit olunanları tematizme odaklayan yapay epizmin temsil düzleminde yer alan iç dünyaya özgü masumiyet temel terimini ifade eden psikolojik olgular, (Bourge, 1886b) dil düzleminde belirlenim kazanan yazara özgü tematizm, içsel bir epizmin oluşum sürecinde anlatım tekniği düzlemini belirleyen temel faktörü yapılandıran epizmi temalaştırmaktadır. (Gür, 2017a, 270) Çoklu bakış açısının hâkim bakış açısını belirlemesi gözlemci tanımsal olarak birkaç düzlemde birden belirtke kazanmaktadır. Romanlarda iç dış çatışması bedensel ve ruhsal dolaylama olarak psikolojik sosyalizme özgü olanın [sosyal dinamizm] iç dünyaya özgü olarak sosyal tabakalaşmayı belirlemesi [mitizm], olay halkalarını belirleyen temel dinamizmi olgular hâkim bakış açısının dinamizmi yansıtmada sosyal olanla çatışması, dilsel düzlemde *bekâret, masumiyet*

²Gür, 2017, s. 71-76;107,108; 127,128; 154, 156; 191, 193; 234, 237; 275, 276; 320, 322.

kirlenmemişlik biçiminde belirlenim kazanan olay olgusal epizm simgeleşmesidir. *Halit Ziya Romanı*'nda iç dış çatışması iç dünyaya ait değerlerle [benimsenmiş toplumsal olum] *cinsellik, ve fuhuş*, düzlemlerinde [iç gezinim: psikolojik deneyim] kirlenmenin sosyal olanı belirleyen simgesizleşme süreci [benimsenmeyen iç durum] dış dünyayı epikleştiren terimlemedir. [psikolojizm]

Devrin zihniyetine özgü terimlemede materyalizmin sosyal dilimlemesine özgü [sınıf faktörel epizm] çatışmaların dış dünyayı bilimleştirmesi süreci olarak fetişizmin epikleşmesi, (Kristeva, 1982: 382) [simgeleşme] beden-ruh; cinsellik-cinsellik yoksunluğu; suç, günah-temizlik; arınma kavramlaşmasında (Jung, 1982) [materyalizmin içselleşmesi] [fetişist epique] karşıt değer epizminin döneme özgü benimsenen ve benimsenmeyen değerlerin, evlilik, fuhuş ve dinsel yapılanmasının yine aynı bakış açısının değişimi süreçlerinde tümleyenin (Gür, 2017) romanın dil ve anlatım düzleminde belirginleşen anlatımsalının [özgüt değer] yapı ve temasıdır. (Barthes, 1937) Realizmin psikolojik temellere dayandırıldığı pülüralizmin [çoklu epique] teknikleşmesi, [Fransız realizmi] Türk tahkiye tekniğinin değişiminde Türk realizminin Fransız tahkiesinin okunmasına özgü anlatma biçimlerini özgüleyen değişimseli içselleştirmesi, *Halit Ziya*'ya özgü ilk modern kült roman terimseli olarak *İmge*'ye özgü okuma sistemi tarafından endekslenen *Halit Ziya Romanı*'nın temel temi olan ölümcül [Fransız lirizmi] [yaşamı zorlayan sinizm] anlatma tekniği romanın üç anlatım düzeyini belirlemektedir. Anlatımı teknikleştiren üç temel unsurdan biri olan tanrısal odaklayım [anlatıcının romanın yerine geçtiği tutum: sıfır odaklayım] müşahit odaklayımla ikiye bölünmektedir. Gözlemciyle yer değiştiren anlatma tutumu Türk Edebiyatında ilk olmak üzere, bireyin oluşum süreci olarak benlik ayrımının iç çatışmada [düzlemsel epique] anlatıcıyla tanımlanmasıdır. İkinci temel belirlenim, [ikiye bölünmüş epik] bireyin oluşum süreçlerinin anlatma tutumunun değişiminde kendisini bireyin yerleşme süreci, gösterisel tutumun epizminde üçüncü bir anlatma problemi biçiminde gösteren anlatım düzlemlerinin epikleşmesi, tablolaşmanın³ nedeni olarak sıfır odaklayım, zaman çözümleme tekniklerinin özdeşlenmeyen gönderimi, göndergesel sistemlerinin epique değerleyimi, [ekolojik minimarizm] anlatımın tablolar üzerine kurulması, dilin bağlamsal düzenlenmesi, psikolojik donanım birey, dil üçlü diyalektizmi [sosyal epizm: bireyin çatışma düzlemleri] dili tablolaştırmaktadır. [birey özgün içselleşme].

Kişi oluşum süreçlerinde anlatma döngüsünün merkez odaklayım olarak yazarla oluşumu [yeni bir anlatım milimizmi] anlatımın romana müdahalesi, merkez kaç kuvvetinin [ayrık epizm: üçleme] farklı çatışma düzlemlerinin tek belirlenimi [Fransız epizmi] olan [üç ayrımsal] çatışmasal roman kişisi terimselinin merkezileşmesi, olay örgüsünün etrafında kurulduğu anlatma tutumsalı, iç dünya ayrıksal olarak yerleşimsel denge, (Gür, 2017a) [uzamsal epique] iç dünyaya uzaklık imi, anlatı tekniğinin epikleşmesi problemi, romanın çözüm düzlemleri olarak belirginlik kazanmaktadır. (Barthes, 1993) *Halit Ziya Romanı*'nda özgün bir tutum olarak beliren, anlatıcının anlattıklarına uzaklığı sıfır odaklayımdan [hâkim bakış açısı] müşahit anlatıma geçişte [gözlemci bakış açısı] tablolaşan karakter olumunu, roman kişisini sekiz roman boyunca bütünsel olarak tablosal milimizme [milimist ölçekleyim] dönüştürmektedir. [milimize edilmiş neden değer oluşumu] Yansıtmasal olay örgüsü döngüsü değişimseli, [nedenselizm] bağlamsal dinamizm süreci olarak Fransız epique [sosyal psikanalizm] anlatıcı yersel bağlamları özdeşleyimdir. Tematikleşen metodizm, öykü içinde zaman endekslemesi, tema oluşumsalının sekiz roman boyunca öyküleşen terimseli, [Fransız epizmi: içsel katedralizm oluşumu] dönemsal oluşum [Fransız mitik] süreçleri özgüsel canlı yaşam sahneleri, (Çetin, 2002: 21) sosyal yaşamı oluşturan [olgusal epizmin parçalanması] benimsenen-benimsenmeyen değer çatışması materyalizm-idealizm, maddi imkân-imbânsızlık düzlemlerinde gerçekleşen canlı yaşam tablolarının [paralel simestrizm] yeniden ölçeklendirilmesi, [beynelmilleizm] canlı yaşam tablolarında

³ Gür, 2017, ss. 60, 101, 123, 142, 178, 222, 256, 296.

roman kişilerinin doğal toplumsal yapılanmasına özgü simetrisel göstergesi olarak yerleşmiştir. (Gür, 2017a)

3. Modern Türk Romanı Gelişim Çizelgesi: Olgusal Zaman Endeksleyim Düzlemleri Olarak Tematizm

Uşaklıgil Romanı'nda zaman yapısal bir unsur olarak uzamın gerçekleyim işlevselidir. Vaka/öykü zamanının oluşumu, romanda dönüşümü sağlayan önemli bir faktör olarak anlatmayla olayın çatışmasından oluşur.⁴ Kısa anlatma sürelerine karşılık uzun olay zamanları psikolojik derinlikli uzam oluşumu işlevselliğine sahiptir. (Gür, 2017a: 360) *Halit Ziya*'da olay merkez olmak üzere ileriye akan geri dönen merkezileşmede vaka kuruluşu [sentetizm] [bilinç sarsılması: boyutlandırılmış] -*Bir Ölümlü Defteri* gelişen olayların kısalığı nedeniyle istisna olmak üzere- yazarın yedi romanında [söylemsizleşen epique] neden sonuç ilişkisinin sarsılmasıyla psikolojik derinlik [derin akım: bilince akan söylem] süreçleri geliştirmiştir. [sosyal olanın sarsılması]. Vaka zinciri çözünümlü *Fransız Epique* Türk Edebiyatında ilk olmak üzere psikolojik derinlikli vaka oluşumunda romanın odak noktasında bulunan olay/vaka tanımı *şimdinin* akşam ve gece odaklı gelişim sürecinin olumunda kullanılmıştır. *Halit Ziya Romanı*'nda⁵ dış bükeyi romanlaştıran, romanı söylemsizleştiren [tematizmin epizmi] dış gerçek, (sosyal epique) iç dünyası ile karşılaşan roman kişinin psikolojik iç çözümsel değerlerinin [karşıt epique] durumlaşması, romanları geçmiş ve gelecek çizgisinde konumlanan ve olay örgüsünü biçimlendiren gelişim noktalarının [olay olgulatma sistemi] romanın temel çatışmasına odaklayımda anın sosyal aşkın olumsuzunu [romanın tümelizmi] bağlayan an oluşumu olarak romanın en uzun anlatma sürelerinin kesişimidir. İç dünya oluşumunun benlik bitimi, [çözen ve bitiren: tümelizm romanı bütünleyen tanımlama] psikolojik derinliğin zamanı işlevselleştirmesi, iç dünya [psikolojik epizmi] oluşum süreçleri olarak belirginlik kazanan, psikolojik derinliğin açılım düzlemi olan, iç gerçeğin epizmi işlevi gören ritim [la nouvelle idea] [kesişim düzlemi] kişisel ve bağlantı noktalarının nedenleşmesi olarak zaman, dış dünya oluşum noktaları bağlamsalıdır. [sosyal epizmi]

Olgusal epizmin başlangıcında yer alan yazarın temsil düzlemi *Modern Türk Romanı* için modern romanın bilinç akışı yönteminin [bilinç kurgulama tekniği] başlangıcı ve psikolojik tip yaratma gerçeklik değişimin kroniği olarak psikolojik gerçekçiliği öncelemiştir. Bireyin iç özgünel bulumlanmasıyla materyalist epığın bulgusalatılması kurgu tekniğinin yenilenmesinde *Fransız epique*, gerçeğin değişim değerine öz içkin biçimlenmesinde [aestetizm dolaylaması] yazarın kurgu tekniğini borçlu olduğu roman yapısı, Fransız anlatma tekniği [narrative theory] kişiyi, toplumu bütünleyen oluşumsal olarak tanımlayan ve bütünleyeni toplum olan *epique* [birey] *Halit Ziya Uşaklıgil*'de evrensel tümelizm [manyetizm: merkeze toplayan olay] vurgusu olan *modern epique* olarak bireyin problematik doğasının çözümselinin olgusalatılmasıdır. *Romanı kişisi*, kişilik oluşumu, tümelizm etkisi, [yapay epique] iç dinamizm karşıtı odaklayım, takvim zamanının çelişmezi olarak bulunan nakletme ve özetleme zamanlarının takvim zamanına çelişmesi iç dünya oluşumudur. [sosyal cronique] Devir kronizmi esaslı anlatım, romanın takvim zamanı anlatma ve olay zamanını bütünleyen olum [an açılımı olarak] bütünleyimsel an bileşkesi endeksleyimidir. Kişinin temsil [asıl kişilik farkı psikolojik realizm: rol oluşum dolaylaması] probleminin olumu, anlatma noktasının başlangıç problemi olarak modernde kronikleşmesidir. (Gür, 2017a: 48) *Halit Ziya Romanı*'na özgü materyalizme endekslenmiş yayım süreci olarak belirlenim kazanan ilk devir kroniği açılımsal konumunda sosyal dinamizm epizmini formüle eden yapı donanımı, (Gür, 2017a: 77) nitel zamanın bulumlanması endeksli nitel çözümsel yazarın zamanıyla nitel zamanın olumsuzunu söylemsel epizmin (Ercilasun, 1994) psikolojik derinliği üzerine kurmuştur. Psikolojik derinlik süremi [zaman epizmi] *karaktere özgü dilimleşme* için nitel zaman oluşum

⁴Gür, 2017 a. ss.108, 76, 128, 156, 194, 238, 277, 323.

⁵Gür, 2017 a, ss. 55, 97, 120, 142, 172, 215, 296, 256.

süreçlerini olgusallaştıran anlatıma odaklanan olay halkalarına bölümlenmiş; vaka kuruluşunun çözümlenmesine özgü nitelme, psikolojik derinlikli karakter oluşumu, kronotip ve zamanı bütünleyen epizme özgü dolaylama çözen zamanı (İpşiroğlu, 2001) tematizmin [söylemsel oluşum] oluşum süreci ile kurmacalaşma sistemi, yazara özgü fonksiyonalizmdir. (İnce, 2002b)

4. Halit Ziya Romanında Mekânın Kültleşmesi Olarak Epique Dilimleşme: Fransız Modernizmi

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında *mekân* [kronikleşme] merkez roman kişisi tarafından tamamlanan iç epizm görüngüsel düzlem konumunda romana özgü yerleşimsel değer olarak gerçeklik kazanmaktadır. (Gür, 2017 b: 318) *Halit Ziya Romanı*'nda *mekân*, [dolaylama] roman kişisinin tamamlanmasının etkin unsuru olan psikolojik gerçekçi epizmdir ve [mekânsal donanım] roman kişisinin çatışmada temsil ettiği kavramın bütünleyeni olarak romanın çevreninde belirginlik kazanır. Realist romanın çevreni olarak işlev kazanan çevresel *mekân* realist roman kişisi oluşumunda faktörleşen seçim, yazarda tipikleştirme temayülü oluşturan toplumsal yapı çözümleme sistemleri üzerine kurulmuş dış dünya epizmi belirlenim düzlemi içkinsel dekor ve panoromalardan oluşmaktadır. İz zaman karşıtlığı [iç dünya oluşumunda ilkesel sakinim] üzerine kurulan roman edimseli, toplum roman kişisi çatışması olarak belirginlik kazanan toplumsal yapı çözümlenmeleri romanın panoramik oluşumunun temelini oluşturmaktadır. Sosyal yapı edimseli olarak karşılaşma noktaları tamamlanma faktörel tümelizm ilişkisi, epizmin oluşum faktörü olarak *mekânlaşan* dış dünya [odak bulum] [olum] daralan ve genişleyen karşılaşmalar, *mekân* karşılaşmaları [sosyal konum endekleyim] odaklı açılımlar dekoratif unsur olarak düşünülmüştür. Panoramik bütünlüğün olumu olan dekor roman kişisinin somutluğunu bütünleyen yerel faktörel tamamlamıştır. Psikolojik derinlik, roman kişisinin epizmini oluşturan sosyal faktörel; kalıtımın aktarılması ve farklı karakterleri bütünleyen unsur olarak merkez roman kişisini bütünlemektedir. (Günay, 2001) Romanda panoramik unsurun iç bükey açılım kazanan yansıtımsal işlevselizmi (Fischer, 2012) roman kişisinin uzamını dekor olarak faktörleştirmektedir.

Merkez roman kişisinin birimleşmesi, [farklı faktörel] katmansal sosyal temayül epizmi olan oda ve evi [fictifism] sosyal aitlik faktörü olarak psikolojik gerçeğin içsel kırılmasının sosyalin bütünleyeninde yansması, merkez roman kişisinin kroniğinin olgusal epizmi bulgulatmasıdır. [materyalist epique: sahiplik kompleksinin olumu] Sosyal bir tipin iç bulgulatılması konumunun açılımı olan sahip olma kompleksi, ölüm saplantısı ise oda ve ev dekorlarının dil düzleminde simgeleştiği aktarım donanım (Gür, 2017a: 317) maddi imkân-imbânsızlıkta tematik vurgu olarak bulgulatılmaktadır. Şehir dekorlaşması panoramik görünümü oluşturan ana faktör olarak sosyal konum epizmi arasında [fark faktörel] kendileşen *İmgesel* olum Fransız epizmine özgü [deneyimselin iz içkini] çevresel *imizmin* ilk ilgesel temi psikolojik anlam bulgusudur. *Uşaklıgil Romanı*'nın değişmezi olan sembolizm-simgeleşme [estetizm] romanlarda psikolojik iç gerçeğin yansıtılmasını karşılayan doğal tabiat manzarası olarak hiç yoktur. Bunun yerine peyzajın dekoratifleştiği panoromizm sözkonusudur. [olgulatılmış iç dünya] *Halit Ziya Romanı*'nda sokak panoromizmi adalet sorgulaması maddi imkân-imbânsızlık göstergeseli (Gür, 2017a; 2017b) ve [ottoman tem imi: et ve kan] yazara özgü tematizmin belirginleştiği maddi imkâna bağlı *mekân* daraltımından şehir panoromasına açılan genişleyim, [mekâna endekslenmiş olum] romanın dekorlaşmasının edimlerinde roman kişisinin merkezileşmesiyle bağlantılı olarak epikleşmedir. [mekana özgü deneyim] [karakter oluşumu] *Halit Ziya Romanı*'nda zaman özgüleyimi, dekoratif mimimarizmin ev dekorlaşması; [fetişizm] bağlamsal epik aktarımsal izdüşümsele özgü terimseli kapsayan-izgüdüm [Fransız milimarizmi] oda dekorları, genişleyen epizmin dekoru ve olayların gerçekleşme yönelimleri olarak metaforik epizme özgüdür.

Halit Ziya Romanı'nın *mekân* temsillerinde yerleşmenin *mekânı* olarak bahçe, temsil değerinin yerleşmesine özgü [uzam-bilim] bahçe dekorlarının simetrisel diziminden ölümün ve doğumun

mekânına dirimin birimlenmesidir. Paradigmalar epik uzamı gerimleyen faktörel ve panoromikleşen, *paradoxal* panoromizmin oluşumunun mekânı olarak, şehir dekorlarıyla tamamlanan sokak canlı faktörelinin [milimizm] Milenyum [dünyayı evrimleşen] değer edimselinde *İmge'*ye özgü çözümlenmesidir. (Gür, 2017a) *Halit Ziya Romanı'*nın kült yapılanması, panoromikleşen canlı yaşamı biçimlendiren faktör bakışımı epizmin bilimsel olumu, [simetrim] iki farklı dolaylamaya özgü epizmin [farklı bakışımı: aynı anda bilinen] aynı anda milimleşmesi, [kent minimarizmi] *Halit Ziya'*ya özgü kültleşme, modern epizmin şehir kültürü olarak monotematizmi epikleleyen merkez dirimini terimlemektedir. [Simetrisel] *Halit Ziya'*da şehri dekorlaştıran panoromik doku, salt olgunun [minimarizm: bilim miti: olgusal epizm] [kült epizm] [panorama: bakım] kent merkezli [sarkaç: yönelseme] cepheleşmesi [bakışım]; yayım çerçevesinde [olgusallaşma] genelleşen epik [sosyal cronique] çevreni, kentin bileşimseli olarak yaşam kroniğinde devam eden ilerleme epiğin roman kültürüdür. [kült epizm canlı yaşam formu] *Halit Ziya Romanı'*nda temalaşma, dekorlaşan panoromizmin temi mitikleştiren [mitizm] şehir kroniği evreleşmesinde peyzajın [imitation: modern kültür] yerine geçen canlı yaşam sahneleri olarak panoromikleşen görüntü, tablolaşan [fark faktörel: değişimin olgusu] simgeselin olumudur.

5. Üst Yapı Birimleşmesi Olarak Medeniyet Epizmi ve Halit Ziya Romanının Epikleşmesi

Modernin dönüşümü olarak *Halit Ziya Romanı'*nda kültleşen bilginin merkezileşmesi ancak bilgisel pülüralizmde özgünleşen modernin tip çatışması olarak (Gür, 2017a: 43) [bireyin ikiye ayrılması problemi] *Halit Ziya Uşaklıgil'*in roman kişileri Türk Edebiyatı'nda bir ilk olmak üzere psikolojik gerçekçi modern tip olma özelliği [öznelik] gösterirler. Modern tipin bulgusal olması, realist tipikliğin bireysel olumu olarak tipik yansıtmanın genelleşmesi modernin (Gür, 2017a: 347) [değişken öznelizm] türün tip oluşturma edimi olarak yerleşmesi, düşünmenin değişimi sürecinin olumlanmasıyla kişilerin edilgen tipikten etken olum sürecine geçişkenliğinin değişimsel bulgusal olmasıdır. Yazarda yazma ediminin yöntemleşmesi yer-değer [oluşum] açılımsal [sosyal epique] dönüşsel geçirim, belirgin faktörel edimselliğinin tipikleştirilmesi [tip bulgusalatma] sürecinde modernin yek-değer epizmini içselleştirmektedir. Ayrıksalın ediminde birey ayrıksal, (Gür, 1980) [sembolik milimize, değer ölçümsel] çarpaz simetriye özgün değer değişimseli, kişilik kazanma süreçlerinde modern epique, [benlik tasarımları olarak özneleşme) roman kişinin bireyleşmesi süreci olarak modernin ikizleştirdiği problem, modern krizin bireyleşmesi, araçsalın sosyal yapılanma süreçlerinin değişimi bireyin tipikleşmesinin etkin faktörüdür. [birey: modernin tipikleştirdiği epik] Bu nedenle bireyin sosyal koşullarının çatışma ve belirlenim kazandığı yapay uyum, içsel özgünlük düzeyleri olarak değişimine bağlıdır. [sosyalın yataylaştırdığı epik] Asıl çatışma düzlemlerinin iç özgünlük ve dış belirlenim düzeyleri olarak okunması ise modern bireyin belirlenmesinde iç özgünlük düzeylerinin gelişimi, [psikolojik epique] modern siyasanın bilimleştirdiği olgusal epizm, toplumsala biçim veren yönelimlerle [iç çatışkı] özdeş pülüralizm araçsalının tipikleşmesi, (Kantarcioglu, 1988) bireyin açmazını oluşturan özdeş sorunsalda [kimlikselizm: kentleşme] klasik ve romantik dönem tipikliğini [ülküsül epik] aşkın araçsalın epikleşmesi [Modern Fransız epizmi: iz içkinizm] tipin çevrenle içkinleşmesidir. Fransız natüralizminin [deneyselcilik] realize ettiği modern tipin irade problemi olarak gerçekleyimsel olumu [çevrenin ülküleştirdiği gelenek] bireysel oluşumunun öz içkinidir. Psikolojizmin modern biçimlendirmesi, romantizmin izlencesel epizmine tepki olarak modern natüralin doğaçlanması realizmde toplum karşıtı yapılanma gerektirmiştir. *Halit Ziya Romanı'*nda İnsanın bağlamsal yapılanmasının değişimi bireysel özgünlüğün edimi nedensel bağlamın değişimi ile ilgili olay çözümlenme faktörü, gerçekçiliğin romantizmden farklılaşması, insanın kişiliğinin [olgusal epizm] aklın değişimi süreçlerinin biçimlendirdiği *modern epique*, psikolojik karakterli modernin merkezileşmesine neden olmuştur. Yöntemin epizminde Psikolojik deneyselizm ve aklın milimik dolaylanması çözümlenme yönteminin edimseli olarak belirginlik kazanmaktadır.

Halit Ziya Romanı'nda merkez roman kişileri, ilkesel epizm çevreninde başkişi olumuna özgü, kişi toplum çatışmasında temsil edilen (Gür, 2017a: 61) temsil değerlerinin yüceltilmesine özgü belirleyimleri düzlemleyen, maddi imkân imkânsızlık idealizm materyalizm simgeseli [kanonizm] kader [realizm] irade, [aşkın tutumsal: birey epizmi] toplum tarafından kabul edilenle mücadele, [çatışmasal epik] kümelizm, [merkezi olanla belirlenmiş id] ideal olanla materyalin karşılaşması düzlem belirleyimleridir. Aydın epizi değerlendirim üst okuması, Halit Ziya Romanı'nda merkez roman kişilerinin temsil değerlerini bütünleyen işlevselizm [scolarism] diğer roman kişilerinin bağlamsalıyla kazandıkları işlevlere ve temsil ettikleri kavramsal epizme göre ayrımsanılmıştır. Karakter oluşumunda devir temsilleri romanı belirleyen [metodizm] faktör olarak pülüralizm farklı belirlenim düzlemlerinde genişleyim izdeksel [değer edimseline özgü [çoğul epique] çözümselin ölüm ve yaşam temsillerinin içeriksel dinamizminin yaşam anlaksal izleniminin tamamlayanıdır. Bu nedenle Halit Ziya Romanı'nda beden faktörel ayrışım, maddi imkân ayraçsal idealizmin temsildir. İmge'ye özgü tutumsalla çözümlenen Halit Ziya Romanı, bilime özgü tutumsal, Fransız Epizmi yerdeş özdeşleyim, sosyalizme özgü [türeyim: bilinç] sosyal milim genişleyim kalıtım düzlemi olarak bedenselizm, tümelist diyalektoloji, öziçkin temsil değerleri edimseli imlemesi, sosyal ilişki temsil düzlemleri, sosyal epique edimseli, sosyal düşünümün dönüşümü olarak Fransız epique, (maddi-imkân sosyal dinamizm temsili olarak simetrik epizm, ölümcül bir temsil düzlemi olarak yersel epique [erkek figürleşmesi: din epizmi] asıl bütünleyeninin öyküleştigi, olay halkaları oluşumu, [türevizm] duygu ve düşüncelerinin ölümünü temsil eden çağdaşlayım [antifaktörel] Halit Ziya Romanı'nın temsil düzlemleridir. Halit Ziya Romanı'nda sosyal yaşam imi olarak karakterler, aydın idealizmi, [karakteri biçimlendiren faktörel] dinsel sosyal yargı [mitizm] epizmi, [füye: kader-irade ahlak] ölümcül yapısal ikilem çözümseli, [yapı temsilleri] temsilen [dolayım] ide formativ [yönelme] kültür temsil düzlemleri, idealizm (Uşaklıgil, 2008: 34) [La literarre] [materyalizmin dinsel temsili] temsil değeri konumsalı odaklayımdır.

6. Fransız Tematizmi Yerel İzdeksel ve Milimetrik Dizayn Olarak Halit Ziya Romanı'nın Temleşmesi

Halit Ziya'nın sosyal yaşam fetişizmi konumsalında bulunan roman tiplerinin [temsil düzleminde edim] yaşam sınırlarının materyalist epique dolaylaması olan Fransız aydınlanmacılığı devri sonrası akıl, irade ve özgürlüğünün temel problemi olduğu modernist epik tanımsalını sorunsallaştıran özdeşleyim modern insanın problematik çözümselini öziçkin değerlendirmedir. Bireysel epik değerlendirim bulgulası olan bireysel özgünleyim, yazarın sekiz romanında tiplendirmede içkinleşen modern problematiğin taşınım düzlemlerinde temsil edilen Mazlume, Nemide, Osman Vecdi, İsmail Tayfur, Ahmet Cemil, Bihter, Ömer Behiç, Süleyman Nüzhet değer yaratımı süreçleri olarak modernin temsili odaklayımdır. Halit Ziya Romanı,⁶ ilk romandan son romana kadar temsil değerlerini genişleten dönem temsili olarak Bourget tarzı psikolojik gerçekçi çevreni edimleyen psikolojik gerçekçi tipikliğinin temsildir. [bireysel epique] İlk roman Sefile'den son roman Nesl-i Ahir'e romanlaşan edimsel, öykünün değişmeyen izleklerinin tipikleşmesi, [mono tematique] insanın üç psikolojik gerçeklik düzlemi ölüm- yaşam-dirim (Aktaş, 1996) temellendirmesinde oluşan materyalizm ve ona bağlı simgeleşme (Freud, 1997) [temsil değeri edimleri olarak ilgeleşme] merkez roman kişisini bütünleyen gerçekleşmez. Okuma sistemleri bütünselizmini parçalı doku yapılanmasına ilgeyen ve merkezleşen faktörel olarak roman kişisi temsil düzlemleri, bütünleyeninin temsili öziçkin değerlendirim [stretopist] aşamasal değişim faktörel, [sağaltım: imbilim: edimin faktörleşmesi] sosyali faktörleyen epik, zihniyet değişim süreçleri krizi konumunda bulunan modern ikilemin çözümlenmesi, diyalektiğin bireyin bilincinde yansıtılması süreçleri olarak Halit Ziya Romanı'nda [iki farklı yapı terimseli] toplumsal yapı dönüşümü evrensel taşınım belirlenimleri monotematizmini oluşturmaktadır. Yazarın

⁶Gür, 2017 a, ss. ,81, 112, 131, 160, 200, 244, 285, 332.

monotematiquei olan Bouget tarzı psikolojizmle biçimlenen psikolojik gerçekçi *büyüme* izlencesel devinim romanın üç temel izleği olan *çocukluk*, *masumiyet*, *ölüm* gerçeğini irdelemektedir.

Türk Edebiyatında neden sonuç [modern bilinç değerlendirimi: Fransız Epique] ilişkisi değişiminin [tasarlama süreçleri] *Halit Ziya*'ya özgülenmesi (Gür, 2013a: 537) Batı Edebiyatına paralelizminin modern bağlamsalı biçimlendirmesi, değişimselin modern oligulatması, gerçekçi Türk romanının oluşum sürecinin başlangıcında yer alan psikolojizm, oluşum olgusal modernist tutumu öncelemektedir. *Uşaklıgil*'e gelinceye kadar toplumsal çevrenin fetişleştirildiği [sembolik epique] somut gerçeklik realist tipiklik [pasifizizm] çevreninde şart uyum bağlamsalının iç özgün lehine değişimi süreçleştiren [özgün epizim] çevre, birey özgünselini ayrıkılaştırmak ve belirginini yinelemek [izdüşüm: olay olgusal] somut gerçeklik düzlemlerinde gözlenmeyen bir ayrımsaldır. Yazarın tip oluşumunun *Stendhal*, *Balzac* ve bilhassa *Bourget* tarzı Fransız iç geçirimli deneyimselini oluşturma yazarın tipik belirlenimini düzlemleştiren belirgin bir özelliğin [nesnelizm] toplumsal koşullar karşısındaki yansımaya özgü süreçseli (Goldman, 2013) bilimleyen sosyal-siyasa ve ekonomi değeri, sosyalin yapılandırılmasının değerlendirimi, bireyin sosyal kişiliğini önceleyen; sosyal varlık kazandırılan dil edimselinin yapılandırılmasıdır. [özgüretim] Dil edimselinin sosyal kişilik tipinin psikolojik derinliğinde aranan temsil değerlerinin edebiyata özgü çözümlenmesi bireyin değer edimselidir. (Goldman, 1980) [tematizm]

Psikolojizm, bireyin taşıdığı toplum eleştirisi değerinin savlaşması, etik değişim temellendirmeleri, [moderne özgü duyusal] edebiyatın temel değer epizminin oluşum süreçleri modern dengeselinin edebi edimselinin biçimlendirilmesidir. [Fransız epique] *Halit Ziya Uşaklıgil*'in ilk romandan son romana toplumsal bağlantıları ile devir temsili problemi olan psikolojik gerçekliğin çatışmasından oluşan modern değişimsel bulgusalı, psikolojik derinlikleri ve temsil değerleri artarak Modern Türk romanının psikolojik derinliğe sahip ilk gerçek tiplerini [Fransız epizmi] oluştururlar. *Halit Ziya Romanı*'nda tiplerin somut toplumsal gerçekleştirmeleri 19. Yüzyıl sonu 20. Yüzyıl başı değer değişimi ile Osmanlı Türk toplumunun değer oluşumu sürecinin modernizmine özgü iki farklı devir kroniği varlıksal problematik taşıyıcısı Doğu ve Batı'ya özgün değer oluşumsalı problematik değer ayrıçsalı temsiline sosyal kimlik problem edimseli olarak birey, edebiyatın temel probleminin bulgulatılmasını temsil etmektedir. *Devir Epique*'si terimseli özdeşleyimi olan *Fransız lirizmi* modernde iki farklı terimin açılımıyla tiplileştirmede iki farklı yönelimi epikleştirmektedir. (Gür, 2017a: 173) *Halit Ziya*'da yapay temsil düzlemlerinde romanlaşan sosyo-politik epik Doğu Batı sorunsalının içerikleşen [değerselizm] Osmanlı Türk toplumunun temsil değerini içselleştirmektedir.

Halit Ziya Uşaklıgil'in devrinin temsili problemi olarak tematizminin kaynağını oluşturan [monotematique] devir yazar eser üçlemesi konumsalıyla bileşkesel izlekler formunda devam eden yazarın romanlarını biçimlendiren form, doğrudan yazarın çocukluğundan gelen *ölüm saplantısı*, *cinsellik ve sahip olma kompleksi* üçgeni yazarda sürerlik gösteren anlam oluşumu sürecini boyutlandıran değişimi biçimler. (Gür, 2017a: 362) Yazarın romanlarında ölüm saplantısı etrafında oluşan ölümcül üçgen zihniyet bilinç oluşumunun milimist gelişimi olarak *materyalist epique* terimselinin *Halit Ziya*'nın materyalist zihniyetiyle [epizim] kavramlaşan tematizminin simgeselleşmesi, *iç-dış kişi-toplum* karşıtlığı [psikolojik epizim] göstergeseli olarak sahip olma kompleksini bütünleyen kader-irade, idealizm-materyalizm, maddi imkân-imbânsızlık edimselini gerçekleyimdir. Yerel özdeşleyim değerlerinin sonuçsal değişkesi olarak ortaya çıkan benimsenen ve benimsenmeyen değerlerle sosyal kronik olumlama göstergeseli formu olan toplumsal dönüşüm sorgulaması, kişi toplum belirlenimleriyle üretilen [sosyolojik epique] ilk bireysel dolaylama olan realist tipiklik, *Halit Ziya*'yı yapısal özdeşleyiminin temasal epiği olarak devriyle örtüştürür. Bireyin gelişim düzleminde belirlenim kazanan 19. ve 20. yüzyıl realist ve natüralist yazarların *Fransız Epizmi monotematizmi*'nin Goncouort Kardeşler, Balzac, Stendal ve Bourge tarzı Fransız epizmini özgüleyen *Halit Ziya Romanı*'nda ortaya

konulan dış dünya yansıtmasal roman yapılaşmasında, 19. Ve 20. yüzyıl gerçekçi romanlar ve onları oluşturan materyalist zihniyetle örtüştüğünü söyleyebiliriz. Romanların zihinsel alt yapısını, yazarın bakış açısını ve devrin zihniyetini oluşturan pozitivist materyalist zihniyet çağdaş olan Batılı yazarlarla birlikte bilinç zihniyet değişimi süreçleri olarak *Halit Ziya*'nın da temel hareket noktasını oluşturur.

Devir kroniğinin belirlenim düzleminde dönem eleştirisi niteliğindeki, 19 ve 20. yüzyıl Fransız gerçekçi romanını eleştirel gerçekçilik ya da gerçeğin özünü yansıtan *formülativ* olarak değerlendiren Lukacs'ya göre, tipikleşen birey, gerçeğin bütünsel özü yansıttığı eleştirel gerçek, bilinç değişim süreçleri ve romantik romanın yarattığı epik kahramanın yerine geçen değer arayışı içindeki değersel ve çözümsel problematik kahramandır. (Lucacs, 1999) Lucacs'ın gerçekçi romanı 19. yüzyıl romancılarının kapitalist toplumla kurdukları ilişkiyi ortaya koyan bir oluşum ve romanı destandan ayırırsa alçaltılmış, yüceliğini yitirmiş bir dünyada gerçek -doğru- değerlerin aranıdır. Roman kahramanını problematik yapan da bu arayıştır. Arayış mitinin içselleşmesi süreci olarak *Fransız Epique*, bireyin farklılaşması sürecinin ilk adımı olan moderniteyi ilk ilgeye bağlayan değişimin başlangıcını oluşturmuştur. Mitin birey özgünel gelişimi ise realist tipiklik olgusal epizm düşünümünün modern roman kişileri olarak realizmi tipikleştiren *Halit Ziya Romanı*'nda belirginleşmesidir. Psikolojik gerçekçiliğin ilk belirlenim düzlemi olarak imlenen *Halit Ziya Roman kroniği* okuması [secondarism] sürecini açıklamaktadır. Arayışın dönüşümü sürecinde birey, yazar tarafından kendi toplumunun temsilinde edilgenleşen bireyselizmin öncüsüdür. (Ercilasun, 2002)

Birey özdeksel değişimin arayış miti, *İdealizm-Materyalizm Çatışması* idealizmin algılanmasıyla materyalizme olgusalatılması süreci, *Doğu Batı Çatışması* eskinin yeniye endeksleyimi, Osmanlı'nın dönüşüm basamakları (Berkes, 1979) ve [symize] *Halit Ziya*'da evrenselleşen *bireyin intihar temi*, Emma Bovary, Anna Karanina özdeşleyimidir. *Halit Ziya Romanı*'nın karşıt değer epizmi [ideal materyalizm] oluşum basamakları *iç dünya dış dünya* çatışmasını belirleyen ilişkiler düzleminde sosyal yapılanma faktörel ve dış dünyayı kuşatan fetiş olarak monotematizm iç dünyayı yapılandıran dış dünya çatışmasında dış dünya yapılandırması [sosyalizm temelli epik] iç benlik belirleyim düzlemidir. İç dünya dış dünya çatışması, *benimsenen ve benimsenmeyen değerler* düzleminde *idealizm materyalizm değişkesi* bağlantısı, romanda merkezileşen kişinin bağımlı zorunluluk; bağımsız değişken iç ben dış bulum olgusal epik temalaşması olarak *kadere karşı* [oluşumsal süreç] iradileşen bireysel olumunu belirleyen izleklerden oluşmuştur. Toplumsal yasağın içsel çiğnenmesi, suç oluşumunun tematikleşmesi, *çocukluktan büyümeye* değişim, *kirlenmenin monotematique*'i yazarın derin üçlemesi olan sahip olma kompleksinde belirlenim kazanan *cinsellik-cinayet-tecavüz* [sosyal dinamizm] *Halit Ziya Romanı*'nın derin izlek yapılanmasıdır.

SONUÇ

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında olay örgüsü kuruluşunun, realist gerçekçiliğinin tek boyutlu yansıtılması sürecinde birey kurgusal milimleşen [bireyin intiharı problemi] birey tematizm [secondarism] *iminin*, Fransız *Equipie*'sinin ölümcül tematizm oluşumu [Bouleau] olarak okunması psikolojik gerçekle sosyal gerçeklik oluşumu arasındaki dengesiz ilişkisinden kaynaklanır. Romanların tematik epizminin bireye özgü yapı sağlamlığı değişim [ilkesel epizm] değerinin sonucudur. Roman kişilerini bütünleyen katmansal derinlik oluşumu olarak mekânsalizm [yapısal mekanizm simetrisi] zamanın bağlamsal uzamında gerçekleştirmeler ve mekân belirleyimleri arasındaki işlevselizme özgü kişisel diyalektizmin psikolojik katmanları konumunda bulunmaktadır. [sosyal edinim düzlemleri] Temanın yapılandırılması için toplumsal etik belirleyim dengesinde [ilk kült] modern olgusalın unsurları arasındaki ilişkide biçimlenen olay örgüsü roman kişilerine psikolojik derinlik kazandıran mekânsal unsurlar roman kişilerinin çatışmada temsil ettikleri kavramlara bağlanmaktadır. Mekânın değişiminin işlevleştirilmesi süreci olarak karakter oluşumu, romantik

romandan psikolojik realizme geçişte tema değişimi olarak materyalizmin ideleşmesi, değer değişim sürecinin modernist tematizminin bireyin katmansal deneyimini epikleştirmesi tiplerin bireyleşmesi sürecinde romanda yapının sağlam oluşunun gerekçesidir.

Halit Ziya Romanı, zamanı biçimlendiren [terim-edimsel] [üst yapı fonksiyonalizmi] yapısal [sosyalin kroniği] doku olarak sosyal olanın ilerleyişiyle devir temsilinde karakter oluşumunun temsil değerini artıran değişkesel epizmin odağında [olgusal zaman epizmi] devir kroniğinin intiharı edimsel birey [birey-epizm: idealizm-realizm] belirginleştirmesidir. [psikolojik sosyalizm] Sosyal tip kroniğinin zaman edimsel nedensellik bağı roman kişilerinin psikolojik derinliğini, sosyal yaşamın ilerleyiş biçimini çatışma ve karşılaşma düzlemlerinin değişimini sosyale konumlar. *Halit Ziya*'da Fransız realizmini içkinleştiren süreç olarak edebiyat, sosyal psikolojinin epikleşmesinin zeminini devirleştiren sosyal kronik oluşumunun tespiti işlevine sahiptir. *Halit Ziya Romanı*'nın yönetsel paradigması romantik romandan realizme geçişte *devir kroniği* oluşumu olarak (Parla, 2009) roman kişinin yapısal epistemik bilgisel temelli yönelimlerini belirleyen karakter oluşumu süreçlerini içkin işlevsel faktördür. [ilk devir kroniği] Romanların [mitizm] oluşum süreçleri olarak *Serveti Fünun Edebiyatı*, [Serveti Fünun'a özgü edimsel] bireyselin tümelizme biçimlendirilmesi edebiyatı taşıyan problemselin [Fransız yapılandırmacılığı süreci], birey yapılanması sürecini öziçkindir. Türk Edebiyatına Doğu Batı problemseli olarak aktarılan *Fransız Epique* Osmanlı minimarizmi olarak tasarlanan kimlik değişimi süreçselini öziçkindir. Bireyin epikleşmesinde materyalizmin belirlediği idealizm sembolizm üçlemesi, bireyin benlik değişiminin anahtarı konumunda bulunan edimsel, Modern Türk Edebiyatı'nın epikleşmesinde bireyin bilinç değişimi modernin krizi olarak üst kimlik kazanımsalını bilinçlendiren Osmanlı modern Türk modernleşmesi ayrıçsalı donanımını haiz okumalarla belirlenmiştir.(Gür, 2019: 1381) İlk okuma teriminin edinimi Serveti Fünun Edebiyatı'nı *Halit Ziya Romanı*'nda Doğu Batı ayrıçsalı ve Osmanlı Serveti Fünun evreleşmesi olarak [devir okuması ilk index] kendi devrini haiz bilgi değişiminin belirlenim düzlemlerinde üst katmansal *devir kroniği* değişkesinin bileşkesini biçimlendirmiştir.

KAYNAKÇA

- Akalin, Lütfullah Sami, A. (1968). *Halit Ziya Uşaklıgil, Hayatı Sanatı Eserleri*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gaston, B. (2006). *Su ve Düşler*, Olcay Kunal, (Çev.) İstanbul:Yapı Kredi.
- Barthes, R. (1937). *Yazı Nedir*, Enis Batur, (Çev.), İstanbul: Hil Yayınları.
- Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel Serüven*, Mehmet Rifat, Sema Rifat (Çev.), İstanbul: Hil Yayınları.
- Berkes, N. (1979). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Çetin, N.. (2002). "II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanı", Hece, Türk Romanı Özel Sayısı, Mayıs-Haziran-Temmuz, Sayı 65-66-67, ss. 21-34.
- Özdemir, E. (1981). "Gerçekçilik", Türk Dili, Yazın Akımları Özel Sayısı, Üçüncü Baskı, Ocak S.349, s. 100-110.
- Enginün, İ. (1996). "Türk Romanını Besleyen Halit Ziya", Türk Edebiyatı Dergisi, Halit Ziya Uşaklıgil Özel Bölümü, S.529, ss.90-103.
- Enginün, İ. (2006). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimattan Cumhuriyete*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, B. (1994). *Servet-i Fünun'da Edebi Tenkit*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, B. (2002). "Yenileşme Devri Türk Edebiyatında Batı Tesiri ve Servet-i Fünun'un Rolü", Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler 1, ss. 293-331.
- Earnest, F. (2012). *Sanatın Gerekliliği*, Cevat Çapan, (Çev.) İstanbul: Sözcükler Yayınevi.
- Goldmann, L. (1980). *The Hidden, Essay on Method in the Sociology of Literature*, Telos Press, Translated and edited by William Q. Boelhower. Lous, Mo: Telos Press.
- Goldmann, L. (2013). *God*, Translated by Philip Thody, Routledge: London and Newyork.

- Günay, D. (2001). *Metin Bilgisi*, İstanbul: Multilingual.
- Gür, İ. (2011a). "İntibah Romanında Modern İnsan Arayışı", Ed. O.Kemal Tavukçu, Ali Tilbe, Tekirdağ: Toprak Ofset. ss. 508-517.
- Gür, İ. (2011b). "Namık Kemal'de Modern İnsan Arayışı", Ed. Turan Karataş, O.Kemal Tavukçu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları. S. 570-580.
- Gür, İ. (2013) "Psikolojik Gerçekçi İlk Türk Romanı Aşk-ı Memnu", Ed. Mithat Durmuş, Prof. Dr. Önder Göçkün'e Armağan, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları. ss. 548-558.
- Gür, İ. (2017a). *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Yapı Tema Dil ve Anlatım*, Ankara: Grafiker Yayınları,
- Gür, İ. (2017b). *Aydınlanmaya Düşen Gölge Santimentalizm* Tepedelenizade Hüseyin Kamil, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gür, İ. (2019). "Başlangıcından Bugüne Türk Eğitim Sisteminin Eleştirisi, Volume 14 Issue 4, p. 1381-1402, DOI: 10.29228/Turkish Studies. Educational Science, 23404 ISSN: 2667-5609 Skopje/Macedonia-Ankara/Turkey.
- Huyugüzel, Ö. (2006). "Sefile Romanına Dair", Sefile, İstanbul: Özgür Yayınları.
- İnce, Ö. (2002a). *Yazınsal Söylem Üzerine*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnce, Ö. (2002b). *Tabula Rasa*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İpşiroğlu, Z. (2001). *Alımlama Boyutları ve Çeşitlemeleri*, Yazın, İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- Jung, C. G. (1982). *Analitik Psikoloji*, Ender Gürol, (Çev.) İstanbul: Hayal Yayınları.
- Kahraman, K. (1982). *Halit Ziya Uşaklıgil'in İlk Romanı Sefile* (İnceleme-metin), İzmir: Ege Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Arşivi.
- Kantarcioglu, S. (1988). *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kerman, Z. (1995). *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı İle İlgili Unsurlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kristeva, J. (2008). *Korkunun Güçleri*, Cevat Çapan, (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lukacs, G. (1999). *Estetik*, Ahmet Cemal, (Çev.), İstanbul: Hayal Yayınları.
- Önertoy, O. (1999). *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Parla, J. (1999). *Tanzimat Edebiyatının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourget, P. (1882). *Roman D'analyse*, Paris: Lemerre.
- Bourget, P. (1886a). *Un crime d'amour*, Paris: Lemerre.
- Bourget, P. (1889). *Le Disciple*, Paris: Lemerre.
- Uşaklıgil, H. Z. (1893). *Sefile*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- Uşaklıgil, H.Z. (1987). *Kırk Yıl*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Uyguner, M. (1992). *Halit Ziya Uşaklıgil Hayatı Sanatı Yapıtlarından Seçmeler*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yener, C. (1959). *Bir Romancının Dünyası ve Romanlarındaki Dünya*, İstanbul: M. Sıralar Matbaası.

Sense and Sensibility (Akıl ve Tutku) Adlı Romanı Feminist İmgeler Işığında Okumak

Prof. Dr. Hanife Nalan Genç

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7618-4825>

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Samsun – TÜRKİYE

Duygu Aydemir

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7623-8275>

Doktora Öğrencisi / Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri ABD, Giresun – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 22.05.2020

Kabul: 02.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Jane Austen

Sense and Sensibility

Kadın

Feminizm

İmge

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43741>

Öz

Jane Austen'in ilk yayımlanan romanı, temel izleğinde aşk bulunan *Sense and Sensibility* mektup formatında yazılmıştır. Farklı dillere çevirisi yapılmış olan roman gerek başlığı gerekse anlatı yapısıyla sosyal, ekonomik, düşünsel, ahlaki ve etik açıdan İngiliz toplumunun normlarını yansıtmaktadır. Bu ölçütler, kadının gerek ailevi gerekse toplumsal yaşam içinde üstlendiği rolleri ve bu rollerin işlevini ve konumunu sergilemesi bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmada söz konusu roman, anlatı yapısına doğrudan yerleştirilen veya dolaylı olarak sızdırılan feminist imgeler aracılığıyla okunmaya çalışılacaktır. İngiliz Yazını klasiklerinden biri olarak değerlendirilen roman özellikle de yazıldığı dönem itibarıyla önemli feminist düşünceler içermekte, kadına karşı bakış açısı ve ona yüklenen roller bakımından farklı açılımlar yapmaktadır. Romanı bu imgeler ışığında okumak romanın yazıldığı dönem koşulları ve toplum yapısı hakkında bilgilendirici olmasının yanında değişen kadın algısının yansımalarını göstermesi bakımından da günümüz yazın çalışmalarına model olacak niteliklere sahiptir. Çalışmada feminist yöntem bilim ilkeleri bağlamında romanda yer alan evlilik, miras, aile kavramlarının toplumsal cinsiyet algısıyla kazandıkları anlamlar bulgulanmaya çalışılmıştır. Bu algıda özellikle kadının konumu örtük ya da açık biçimde içerdikleri göndermeler bakımından değerlendirilmiştir. Romanın ana eksenini kadın ve kadınlık olgusu oluşturduğundan yapıtın anlamsal ve biçimsel özellikleri feminist imgelerle değerlendirilecektir. Bu yüzden romanı feminist imgeler ışığında okumak geniş bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Genç, H. N. ve Aydemir, D. (2020). *Sense and Sensibility* (Akıl ve Tutku) Adlı Romanı Feminist İmgeler Işığında Okumak. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 193-211.

Reading the Novel *Sense and Sensibility* (Akıl ve Tutku) in the Light of Feminist Images

Prof. Dr. Hanife Nalan Genç

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Department of Foreign Language Education, Samsun
- TURKEY

Duygu Aydemir

Giresun University, Institute of Social Sciences, Department of Communication Sciences, Giresun
- TURKEY

Article History

Submitted: 22.05.2020

Accepted: 02.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Jane Austen

Sense and Sensibility

Woman

Feminism

Image

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43741>

Abstract

Sense and Sensibility, the first novel of British novelist Jane Austen and mostly about affection, was written in the letter format. The novel, which has been translated into various languages, mirrors the standards of the British society as far as social, monetary, scholarly, ethical and moral perspectives with its title and narrative structure. These models are significant in terms of regarding the roles of women in both family and social life and the function and position of these roles. In this respect, the novel highlights feminist images that are either straightforwardly or indirectly embedded into the story structure. The tale, which is viewed as one of the master works of art of the British Literature, contains significant women's considerations as of the time it was composed, and makes various developments as far as the viewpoint towards women and the roles ascribed to them. Considering the novel in the light of these images has the qualities to be a model for the work of today's literature in terms of being informative about the conditions and social structure of the period in which the novel was written, as well as showing the reflections of the changing perception of women. In the context of feminist methodology and gender, the meanings of marriage, inheritance and family were tried to be found in the novel. In this perception, especially the position of the woman is appreciated in terms of the references they contain either implicitly or explicitly. Since the main pivot of the novel is the phenomenon of women and femininity, the semantic and formal features of the work are tried to be read with feminist images. Therefore, reading the novel in the light of feminist images has given a broad perspective of women over the history.

“Akıllı ve zekiymi, ama her konuda aceleliydi; üzüntüsü de, neşesi de ölçü tanımazdı. Cömert, sevimli, ilgi çekiciydi: tek eksiği sağduyuydu.”(Jane Austen, Akıl ve Tutku)

1. Giriş

Kadın ve erkek yüzyıllar boyu toplumlarca farklı anlamlarla anılmış ve belirli algılarla değerlendirilmişlerdir. Bu değerlendirmede kadın ve erkeğe biyolojik cinsiyetlerinin yüklediği anlamların ötesinde her toplumun kendi örf, adet, gelenek, görenek, yaşantı biçimi ve düşünce sistemine göre biçimlendirdiği roller ön plana çıkmıştır. Kadın ve erkeği psikolojik, sosyolojik, etik açıdan değerlendiren bu kalıp yargılarsa toplumsal cinsiyet algısını güçlendirmiştir. Toplumsal cinsiyetçi bakış açısına göre kadın ve erkek kendilerine kimi zaman uygun görülen kimi zamansa dayatılan bu kurallar çerçevesinde davranmaya itilmiştir. Özellikle de ataerkil yapıya sahip toplumlarda bu kurallar kadın ve erkek arasında cinsiyet eşitsizliğini beraberinde getirmiştir. Bu anlamda kadının siyasal ve toplumsal haklarının tanınması ve korunması, eşitsizliklerin önüne geçilmesi ve en önemlisi de erkekle eşit olması gerektiği düşüncesi feminizm hareketinin temel çıkış noktası olmuştur. XVIII. yüzyılda Fransa’da ortaya çıkan bu hareket kısa zamanda diğer toplumlarda da yandaş bularak güçlenmiş ve muhtelif ideolojiler yanında toplumsal hareketler ve kitle örgütlerini de içine alan bir oluşuma dönüşmüştür. Feminizm, ortaya çıkmış olduğu tarihten itibaren cinsiyetler arasındaki eşitsizliklere ışık tutmuş ve bunun aşılması için savaşım vermiş, vermeye de devam etmektedir. Feminizm “insan deneyimlerinin tamamının eril olarak tanımlanmasını reddeden bir bakış açısıdır ve kadınların erkeklere göre haksız yere daha dezavantajlı ve baskı altında olduğu inancıyla ilgilidir” (Iannone, 2001: 219). Bu harekette öncelikle kadının siyasal, sosyal, ekonomik ve eğitsel haklarını erkeğinkilerle eşit olması için çaba gösterilmiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde feminizm, kadın haklarıyla sınırlı kalmamış, bütün cinsiyet kimliklerinin ataerkil toplum yapısından dolayı yaşadığı eşitsizliklere çözüm bulmayı hedeflemiştir. Benzer şekilde Hooks (2016: 9) da “feminizm cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir harekettir” şeklinde bu hareketi değerlendirmiş ve feminizmin tüm cinsiyet kimliklerinin ataerkil toplum yapısından özgürleşmeleri için uğraş verdiğini vurgulamıştır. Ataerkil ya da patriarkal toplum, erkek egemen sistemi ve erkek otoritesini önceleyen bir tür toplumsal örgütlenme düzenini imler. Walby (1991: 20) ataerkilliğin, ev işleri, erkek şiddeti, heteroseksüellik, ekonomik ve siyasal düzlem olarak ayrı bölümlerde tanımlanabileceğini belirtmiş ve ataerkilliğin tüm toplumsal yapıya ve kurumlara işlemiş olan bir cinsiyet eşitsizliği teorisi olduğunu savunmaktadır. Ataerkil toplumlarda, kadınlar ev içinde ve çocuk bakımında görevlendirilmiş ve kamusal alandan dışlanmışlardır. Çakır (2011: 25) bu anlayış sebebiyle “kadınların yazılarını yayınlamakta güçlük çektikleri, önemsenmedikleri, hatta sırf bu nedenle erkek imzası kullanmak zorunda kaldıkları” bir dönemde toplumun kadınları nasıl ikincilleştirdiğine dikkat çekmektedir. Diğer bir deyişle, kadınlar kamusal alanın değil özel alanın gerektirdiği işleri yapmakla sorumlu tutulmuşlardır.

Avrupa’da Aydınlanma Çağı ile birlikte başlayan süreçte hız kazanan eğitsel ve yazınsal alandaki gelişmelere karşın kadınlara yazın alanı ya kapalı kalmış ya da kimi sınırlılıklarla açılmıştır. Ancak George Sand olarak bilinen Amantine Lucile Aurore Dupin gibi mücadeleci kadınların kimisi yazılarını erkek ismiyle yayınlamış, kimisi yaptığı bilimsel çalışmalarını bir erkeğin imzasıyla topluma sunmuş ya da takma isimler kullanmış, kimisi düşük ücretle çalışmaya razı olmuş, kimisi de protestolarla haklarını aramıştır. Bu süregelen eşitsizliğe kadınların örgütlü bir şekilde başkaldırması feminizm hareketiyle olmuştur. Öte yandan feminizmin dikkat çektiği cinsiyet eşitsizliğinin kaynağını öncelikle toplumsal cinsiyet rolleri oluşturmaktadır. Toplumsal cinsiyet “eril ve dişilin, toplumsal cinsiyetin varsaydığı hormonal, kromozomal, ruhsal ve performatif ara formlarla birlikte üretilmesi ve normalleştirilmesinin gerçekleştirildiği aygıt” (Butler, 2009: 75) olarak kadın ve erkeklere toplum içinde

belirli roller vermektedir. Bu roller bağlamında erkek güçlü, iktidar, akılcı, dürüst ve etken bir varlık olarak kamusal alanda konumlanırken; kadın zayıf, şefkatli, fedakâr, bakıma ve yönlendirilmeye muhtaç, edilgen varlık olarak özel alanda konumlandırılmıştır. Feminizm, aynı zamanda, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini hedef alan bir hareket ve inanç dizisidir. “Kadınların toplumsal ve siyasal haklar bakımından erkeklerle eşit seviyede olmasını savunan bir hareket olarak feminizm” (Özdemir ve Aydemir, 2019: 1710) cinsiyet eşitsizliğinin nedenlerini sorgulayarak, her alanda kadın eşitliğini savunur. Hareket özellikle kadının ataerkil sistemin baskısından kurtulmasını amaçlamaktadır. Diğer bir deyişle, feminizm, toplumsal alanın her alanında açık ve/veya örtük olan ataerkil yapılanmayı açığa çıkartarak bunları ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmada Jane Austen’in *Sense and Sensibility* adlı romanı anlatı yapısına doğrudan yerleştirilen veya dolaylı olarak sızdırılan feminist imgeler aracılığıyla okunmaya çalışılmıştır. Araştırmaya konu olan *Sense and Sensibility* romanı Austen tarafından 1797 yılında romanın başkahramanları olan “Elinor ve Marianne” adıyla yayımlanmıştır. Ancak daha sonra başlık değiştirilerek 1809 yılında tekrar yayımlanır. İngilizceden Türkçeye romanın ismi “Aşk ve Yaşam”, “Kül ve Ateş”, “Akıl ve Tutku”, “Duygu ve Duyarlık” ve “Sağduyu ve Duyarlık” olmak üzere farklı şekillerde çevrilmiştir. Austen, romanlarını yayımlatırken kendi adını kullanmamış ve örtük bir şekilde “bir hanımefendi tarafından” ifadesini kullanmayı seçmiştir. Romanın adını oluşturan “sense” ve “sensitivity” sözcükleri romanın iki başkişiyeye sahip olmasına gönderme yapmaktadır. Romanın başkişileri olan Elinor ve Marianne, Austen’in kendi kız kardeşiyle olan ilişkisinden esinlenerek oluşturulmuştur. Romanda “sense” sözcüğü akılcı; “sensitivity” ise duyguları imleyen bir anlama sahiptir. Bu yüzden “sense” sözcüğü Elinor’u; “sensitivity” ise Marianne’i temsil etmektedir. Maclean “başlığın okuyucunun metne yaklaşımını ve metni inşa etmesini kontrol etmeye çalışan bir rehber görevi üstlendiğini” (1991: 275) belirterek, metinle olan uyumlu ilişkisine dikkat çekmektedir. Görüldüğü gibi Austen, bu iki sözcüğü iki karakterle eşleştirmiştir. Daha sonra ise bu ikisi arasında romanda bir dönüşüm yaşanmaktadır. “Sense”i simgeleyen Elinor, romanın sonunda yaşadığı dönüşüm sebebiyle artık “sensitivity”e geçiş yaparken; Marianne de yaşadığı deneyimlerden dolayı “sense” konumuna evrilmiştir. Bu noktadan sonra romanda Marianne sağduyulu bir karaktere bürünmüş, Elinor ise duygusal ve romantik bir ilişkiye adım atmış ve roman bu dönüşümle sona ermiştir.

Çalışmanın Örnekleme ve Amacı

Bu çalışmanın amacı Jane Austen’in *Sense and Sensibility* romanını feminist kuram bağlamında çözümlemek ve eserin içinde barındırdığı feminist imgeleri bulgulamaktır. Eserin yazıldığı dönem itibarıyla sezdirimsel olarak aktarılan toplumsal cinsiyet rolleri üzerine kültürel ve dönemsel bir eleştiri yapmak ve bunları açıklamak da çalışmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada yapının özgün dilde (İngilizce) yazıldığı hali örneklem seçilerek ona gönderme yapılmaktadır. Buna göre İngilizce olarak yazılmış *Sense and Sensibility* romanı feminist kuram doğrultusunda okunmuş ve çözümlenmiş, imgeler saptanmıştır.

Söz konusu romanın örneklem olarak seçilmesinde ise Austen’in erkek ve kadın arasındaki duygusal ilişki bağlarını kadınların bakış açısından işlemesi, romanın başkişileri olarak birbiriyle dayanışma içinde olan iki kız kardeşi seçmesi, erkekleri ikincil rollerde temsil etmesi ve kadınların toplumsal konumlarına dair güçlü izlekler sunması etkili olmuştur. Ayrıca Austen kadınların duygusal olmaları gerektiğine dair olan kalıp yargının aksine onların mantıklı olmalarını öğütlemesi nedeniyle roman, feminist yaklaşımla çözümlemeyi gerektirmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışma yöntemi olarak betimsel analiz ana çatısı altında feminist yöntem bilim tercih edilmiş ve feminist yaklaşımdan hareketle roman, feminist imgeler ve toplumsal cinsiyet rolleri açısından

çözömlenmiştir. Feminist yöntembilim "toplumsal cinsiyet ilişkileri konusunda meşru bilgi üreten sorunlara yönelik yaklaşımlardan biridir" (Ramazanoğlu and Holland, 2004: 10). Diğer bir deyişle, bu hareket feminist araştırmacıların kökleşik yöntembilimin sınırları ile ilgili kaygılarına yanıt olarak geliştirilen ve kimi akademik araştırmalarda sıra dışı gösterilen kadınların ve diğerlerinin deneyimlerini ortaya çıkarmaya odaklanan bir yaklaşımdır. Aynı zamanda Ramazanoğlu ve Holland'a (2004: 84) göre feminist yöntembilim postmodernist düşünceden doğan, güç ve iktidar arasındaki fikirlere, deneyimlere, anlayışlara ve ilişkilere feminist kuram noktasından bakan bir etkiye sahiptir. Böylece sosyal bilimlerde başta olmak üzere farklı konulara köktenci eleştiriler getirir.

Jane Austen'in Kısa Hayat Öyküsü

Jane Austen, babası Peder George Austen'in papaz olduğu Hampshire Steventon köyünde doğar. Austen'in sekiz erkek ve bir kız kardeşi vardır. Her zaman ablası Cassandra ile aralarında sıkı bir bağ olur. *Sense and Sensibility* romanındaki Elinor ve Marianne arasındaki güçlü kız kardeş dayanışmasının buradan geldiği bilinir. Yazarın babası ve annesi çocuklarının eğitime önem veren entelektüel insanlardır. Onun öykülerdeki yetkinliği ve yergi anlayışını annesinden aldığı söylenir. Ailesi onun yazması konusunda her zaman teşvik edici bir rol üstlenir. Austen yetişkinlik dönemini piyano çalarak, ev işleri yaparak veya kiliseye giderek geçirir. Bilinen en eski yazıları yaklaşık 1787'den kalmaz ve o zamandan 1793'e kadar not defterinde üç el yazması büyük bir malzeme metni yatar: Birinci Cilt, İkinci Cilt ve Üçüncü Cilt. Bunlar, özellikle duygusal roman ve komedinin türleri olan oyunlar, kısa romanlar ve diğer nesir türleri içerir. Eski yazılarındaki coşkulu anlatım *Lady Susan* romanı ile birlikte yerini daha ciddi bir anlatıma bırakır. Burada kendi güçlü zihnini ve kişiliğini toplumsal olarak yok edilme pahasına göze alan bir kadın portresi ile Austen, aslında yeteneklerini hiç olarak gören topluma karşı öfkesini yansıtır. 1802'de Austen'in Hampshire ailesinin 21 yaşındaki varisi Harris Bigg-Wither ile evlenmeyi kabul ettiği ancak ertesi sabah fikrini değiştirdiği bilinir. Ayrıca hakkında ortaya çıkan birkaç aşk hikâyesi de vardır. Romanlarını erkek kardeşi Henry ve yayımcısı Thomas Egerton sayesinde yayımlatır. Genç denilebilecek bir yaşta Addison hastalığına yakalanan Austen, Winchester'a tedavi olmaya gider ve orada 1817'de hayata gözlerini kapar. Austen'in romanları sevgi ve evlilikle derinden ilişkili olduğundan toplumsal boyutları ayrı bir öneme sahiptir. Austen'in ölümünden sonra ablası Cassandra'nın onun birçok çalışmasını sansürlediği, yırttığı ve yok ettiği de söylenir.

1795 yılında yayımlanmaya başlayan *Sense and Sensibility* (Akıl ve Tutku) romanını 1813'te *Pride and Prejudice* (Gurur ve Önyargı), 1814'te *Mansfield Park* (Mansfield Parkı), 1815'te *Emma* takip eder. Ölümünden sonra ise 1818'te *Northanger Abbey* (Northanger Manastırı), *Persuasion* (İkna) ve 1871'de *Lady Susan* yayımlanır. Austen'in ölümüyle iki kurgusu yarım kalır ve sonra yayımlanır. Bunlar, *The Watsons* ve *Sanditon* romanlarıdır. Jane Austen İngiliz Yazını'nın en büyük kadın yazarlarından biri olarak bilinir. Adına adanmış iki müze bulunur. BBC tarafından yapılan bir ankette "Tüm Zamanların En Ünlü 100 İngilizisi" listesinde 70. sırada seçilir. BBC'nin bir başka anketinde (2005) *Pride and Prejudice* (Gurur ve Önyargı) adlı romanı tüm zamanların en iyi İngiliz romanı olarak kabul edilir.

1. Romanın Feminist İmgeler Doğrultusunda Çözömlenmesi

1.1. Kadınların Başkışı ve Orta Sınıf-Eğitilmiş-Özgür Kadınlar Olarak Yer Alması

Yazın dünyası önce erkek cinsiyete kapılarını açmış, kadınlarsa çok sonra ve bazen de zorla girebilmişlerdir. Bununsa temelde tek bir sebebe dayandığı gözlemlenmektedir: Toplumsal cinsiyet eşitsizliği. Işıklı'ya göre erkeğin ve kadının birbirine denk olmadığı, kadının akıl olarak erkekten çok alt seviyede yer aldığı ve onun görevinin sadece ev, çocuklar ve eşinin bakımı olduğu inancı, kadını kamusal alanın bütün uğraşlarından dışlamıştır (2014: 6). Ancak kadına eğitim hakkı tanınmadığı, kamusal toplantılara alınmadığı, maddi özgürlüğünü elde etme fırsatının verilmediği ve/veya olmadığı bir dönemde sayıca az olsa da bu düzene başkaldıran kadın yazarlar feminist hareketi başlatmıştır. Jane

Austen ise bu anlamda adını tarihe yazdırmış başarılı bir yazar olarak dönemin kadınlarına örnek olmuştur. Ayrıca kadınların da güzel yazılar ortaya koyabileceğini, erkeklerin egemen olduğu bir alanda varlık gösterebileceğini, dahası başarılı olabileceğini nitelikli kitaplarıyla kanıtlamıştır.

O dönemdeki kitap, roman, şiir gibi yazınsal türler çoğunlukla erkek yazarların yine güçlü, akıllı, başarılı erkek başkahramanlarını yansıtmıştır. Ancak Austen, romanlarında olay kurgusunu erkekten çok kadın başkişi üzerinde oluşturmuştur. Bu bakımdan *Sense and Sensibility* romanında başkişiyi iki kız kardeş oluşturur. Erkek kahramanlar ya dolaylı olarak ya da kadın karakterler aracılığıyla tanıtılır veya ikincil rol üstlenirler. Romanda başkahraman olan iki kız kardeş Elinor ve Marianne'in flört ve evliliğe giden yolda neler hissettikleri, düşündükleri ve yaşadıkları olaylar anlatılmaktadır. Bir açıdan bu roman bir karakter romanı sayılmaktadır çünkü kurgudan çok karakterlerin iç dünyası, düşünsel ve duygusal gelişimine odaklanılmaktadır.

Austen bu romanda olduğu gibi, gerçek hayat hikâyelerine benzer kurgular oluşturur ve bunlarda kadınların sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimini yansıtır. Kadınların toplum içinde bulunduğu konumu açık, gerçekçi ve eğretilmeli bir biçim ve dille anlatarak, onlarda bir farkındalık yaratmayı amaçlar.

Kahramanların evlerinde hizmetçi bulundurmalarından, konuştukları konulardan ve kitapta yer alan resimlerden hareketle başkişiler dâhil romandaki tüm kadınların orta sınıfa iye oldukları anlaşılmaktadır. Romanda kadın kahramanlar özellikle maddi açıdan güçlü ve eğitilmiş olarak yansıtılır. Elinor ve Marianne sanat, dans gibi konularda yeterli eğitim görmüştür. Marianne'in Willoughby ile ortak noktada oldukları konular da bunlar üzerinde temellenir¹ (s.20 ve her iki kahraman eğitimsiz kadınlarla iyi anlaşamaz. Nitekim romanda bu ifadeyi gerekçelendiren Anne ve Lucy Steele dair şu örnek tümce oldukça çarpıcıdır:

*"Marianne felt at once she had nothing at all in common with them since they were not well- educated, read very little and had no appreciation of music, and she went to play piano/ Marianne onlarla ortak hiçbir şeyinin olmadığını hemen anladı çünkü onlar iyi eğitilmemiş, çok az okuyan ve müziğin değerini bilmeyen insanlardı"*² (s.42).

Öte yandan, romanda kadınların kendi hayatları hakkında kararlarda özgür düşünebildikleri söylenebilir. Evlilik konusunda Elinor ve Marianne ailesinden bir baskı veya yönlendirme görmezler. Marianne özellikle Willoughby ile adeta flört eder ve ne annesi ne de herhangi bir aile büyüğü bunu engellemeye ya da örtbas etmeye çalışmaz. Marianne, Willoughby ile olan ilişkisinde her istediğini istediği ölçüde ve şekilde yapar. Ayrıca Elinor ve Marianne'in şehir dışına çıkıp birkaç gün aile dostlarından birinin evinde kalabilmeleri üzerlerinde bir aile baskısı olmadığını göstergesidir. Bu iki örnek dönemin kadın konumu dikkate alındığında, Elinor ve Marianne'in kısmen özgür düşünebildiklerini ve istedikleri gibi davranabildiklerini gösterir.

1.2. Erkek Otoritenin Yokluğu

Jane Austen'in çoğu romanında olduğu gibi bu romanında da başkişiler kadındır ve bundan dolayı eril bir otoriteden söz etmek olası değildir. Romanın giriş tümcelerinde tanıtılan, Elinor ve Marianne'in babası Henry Dashwood'un ölümü üzerine baba figürü de ortadan kaybolur. Benzer şekilde Austen'in da genç yaşta babasını kaybeder.

Henry Dashwood için yazılan şu tümceler incelendiğinde onun otoriter, baskıcı bir baba olmadığı çıkarımı yapılabilir:

¹ Bu çalışmada gönderme ve alıntılar Austen, J. (2005). *Sense and sensibility*. A. Cowan (Ed.). Italy: Pearson/Lang Edizioni'den yapılmıştır. Sayfa numaraları ilgili romana aittir.

² Romandan aktarılan içeriklerin yazıldığı dildeki özgün hali tarafımızca Türkçeye çevrilmiştir.

"...and he was worried about his dear daughters. He therefore made his son John promise that when his father died, he would look after his half-sisters and make sure that they have everything they needed to live comfortably/ O, sevgili kızları için endişeleniyordu. Bunun için oğlu John'a, babası öldüğünde, üvey kız kardeşlerine bakacağına ve rahatça yaşamak için ihtiyaç duydukları her şeye sahip olduklarından emin olacağına dair söz verirdi"(s.4).

Ataerkil kültürdeki baskıcı baba figürünün yerine romanda Henry Dashwood ile farklı bir baba figürü çizilir. Nitekim Henry Daswood miras kanunundan kızlarının kötü etkileneceğini düşünmektedir ve bunun için çözüm arayan bir baba görünümündedir. Daha sonra romanda babanın ölümüyle otorite anlamında bir imge kalmamıştır. Aynı şekilde annelerinin de bir otorite figürü olduğu söylenemez. Üvey oğlunun ve gelinin isteğine boyun eğerek evden ayrılması, kızlarına roman boyunca herhangi bir nedenle baskı yapmaması ve onların hayatına çok karışmaması onu otorite olarak görmemizi engeller. Ancak romanda belli başlı yerlerde az da olsa kadın otoritesi söz konusudur. Örneğin, Edward'ın annesi Bayan Fellars ve kızı Fanny Dashwood bir erkeği kontrol etme ve yönlendirme konusunda belli bir güce sahiptirler. Bayan Fellars Edward'ı Lucy ile nişanlanması durumunda mirastan çıkarmıştır. Fanny Dashwood ise kocası John'u kızlara az bir miktar miras verilmesi ve evden gitmeleri konusunda ikna etmiştir. Bu yönüyle roman kadınların bazen üzerinde baskı kurulan/kurulabilen değil aksine ilişkili olduğu erkekleri yönlendirebilecek kadar güçlü ve akıllı olduğunu gösterir. Ezilen, yönlendirilen, duygusal olarak bağımlı kadın imgesi yerine burada farklı bir toplumsal cinsiyet görünümü vardır. Kadınlar romanda otoriter ve kuralcı konumlarda olabilir ve gerek oğullarını gerekse kocalarını yönlendirebilirler.

1.3. Marianne ve Toplum Kurallarına Aykırılığı

Marianne'in karakteristik özelliklerine bakıldığında onun özgür ruhlu, toplumun kurallarına göre değil kendi isteklerine göre davrandığı dikkat çeker. Willoughby ile dans partilerinde hep yan yana olmaları, sürekli onunla gezmesi ve etrafındakileri önemsemeden onunla samimi bir şekilde sohbet etmesi gibi davranışları bunun ipuçlarıdır. Diğer yandan, Elinor duygularını bastırmakta ve toplumun bir kadından beklediği davranışları sergilemektedir. Marianne ise toplum kurallarının dışına çıkmakta ve kendi isteklerine göre davranmaktadır. Bu anlamda romanda Marianne'nin abartılmış duygusallığı; topluma karşı olan hoşnutsuzluğunu ve sosyal mekanizmalara olan karşı duruşunu göstermektedir (Keymer, 2011; Moura, 2015). Hatta Marianne, havadan sudan konuşmak, denileni yapmak gibi toplumun ondan beklediği davranışları sergilemediğinden erkek egemen toplum yapısı için bir tehdit ögesi olarak algılanabilir.

Romanın yazıldığı dönemde kadın ve erkeğin flört etmesinin bazı kuralları vardır ve bunlardan bazıları şöyle sıralanmaktadır: "...bir kadının dışarı tek başına çıkmaması, bir erkeğin evine yalnız gitmemesi, bir erkekle arabaya yalnız binmemesi, çiftlerin birbirleriyle hediyeleşmemeleri ve mektuplaşmamaları..." (López Poveda, 2012: 10-11). Marianne bu kuralların hepsine karşı gelerek Willoughby ile at binme planları yapmaktadır (s.28). Hatta Willoughby ona at hediye etmek ister ve Marianne ona saçından bir parça keserek verir (s.26). Üstelik Marianne bir gün Willoughby'ye miras kalacak olan Allenham konağına kimseye danışmadan, tek başına gider ve bunu ağzından kaçırdığında Elinor'un azarlamasına karşın, gittiği sabahın en güzel sabahlardan biri olduğunu itiraf eder (s.28). Ayrıca Marianne, Elinor'un maddi yönden kendisinin Edward'ın ailesi tarafından onaylanmayacağını ve bu yüzden Devonshire'e taşınmanın ertelenmemesi gerektiğini söylemesine şaşırarak toplum kurallarına aykırılığını belli eder (s.7).

1.4. Elinor Üzerinden Aklın Yüceltilmesi

Akıl ve mantığın altın çağını yaşadığı döneme Aydınlanma Dönemi örnek verilebilir çünkü bu dönemde akla sonsuz bir güven duyulmaktadır. Ancak dönemin düşünürleri arasında aklın, bedene ve doğaya; erkeğin kadına üstünlüğüne koşut görülen olgular benimsenmiştir. Bu felsefeye göre kadın akli

olarak yetersiz görüldüğünden dini konularda evlenene kadar babasının, evlendikten sonra eşinin yolunu takip etmeli, onun dinini benimsemelidir (Genç, 2015). Bir anlamda kadın erkeğe bağımlı ve onun izinden gidendir. Bir başka deyişle, kendi özgür iradesi yoktur. Baktemur'un (2019) bu alandaki çalışmasına göre Aydınlanma Dönemi filozofları, kadını ev ve özel alan ile eşleştirmiş ve kadına "tamamlanmamış erkek" yakıştırmalarında bulunmuşlardır. Kadın duygusallık, ev, aile ile ilişkilendirilirken; erkek akıl, kamu, dışarı ile özdeşleştirilmektedir. Ataerkil toplum kadınları akıllı olmaktan çok duygusal varlıklar olarak nitelendirilerek yazından moda-yaşamın her alanında bu kalıp yargılar taşınmaktadır.

Sense and Sensibility romanın isminin çağrıştırdığı gibi izleğinin akıl ve duygusallık kavramları üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Austen bu romanında akıllı, sağduyulu, mantıklı olmanın önemini Elinor üzerinden örneklendirmektedir. Eski, kalıplaşmış kadın imajı yerine, daha akıllıca davranan Elinor ile yeni bir kadın modeli çizmektedir. Elinor toplumun kadına dair oluşturduğu kalıp yargının aksine duygusal değil daha çok mantıklı olarak betimlenmektedir. "Elinor 18 yy'ın kadınlar hakkındaki toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını duygusal olmayı reddederek küçümsüyordu" (Prensner, 2013: 59) denilerek bu durum açıklanır. Elinor'un mantıklı bir karaktere sahip olmasına şu tümceler örnek olarak verilebilir:

"Marianne was surprised at Elinor's calm, practical attitude to such an emotional matter/ Marianne, Elinor'un böyle duygusal bir konuya karşı sakin ve pratik tutumu karşısında şaşırıldı" (s.7).

"Elinor was more realistic and practical.../ Elinor daha gerçekçi ve pratikti..." (s. 10).

"Elinor however got through this difficult period as her own character and good sense dictated/ yine de Elinor bu zor dönemi ona dikte edilen iyi bir anlayışla ve kendi karakteriyle atlattı" (s.35).

Ayrıca Elinor roman boyunca Edward'dan hoşlanmasına karşın bunu ona karşı dile getirmez. Hatta Edward'la bile yakın temasa geçmez ve duygularını hep bastırır. Lucy ile Edward'ın nişanını duyduğunda üzüntüsünü bile içinde yaşar ve daha sonra Edward'ın annesinin ne kadar zor bir kadın olduğundan söz eder. Kadınların duygusal ve romantik oluşu Elinor'un mantıklı bir karakter oluşuyla yıkılır. Kadınlar içlerinde duygu fırtınaları kopsa da mantığı ile davranabilirler. Austen Elinor'un bu özelliğini öne çıkarmak için ona karşıt karakter olarak Marianne'i konumlandırır. Zaten Austen'in çoğu eserinde kadın karakterler duygusal ve mantıklı olanlar diye ikiye ayrılır. Romanda Marianne tipik kadın toplum cinsiyet rolüne uygun olarak aşırı duygusal, kolay inanan ve romantik bir karaktere sahiptir. Bu özelliği yüzünden Willoughby'den darbe yer, aşk acısı çeker ve ölümden döner. Daha sonra Elinor'a ne kadar hatalı davranışlar sergilediğini, pişman olduğunu ve bundan sonra daha akıllıca davranacağını (s.93) söyler. Ancak "Jane Austen kadınlardaki duygusallığı, romantik özlemleri, hassaslığı bir kusur olarak görmüştür" (Yeşilgül Akdeniz, 2007: 8). Austen kadınlara adeta "evlilik" üzerinden bir gönderme yapmakta ve anılanın aksine duygusallığı bir kenara bırakıp akıllıca hareket etmelerine göndermede bulunmaktadır. Kadınların içlerinde yatan ve belki baskılanmış olan akıllı olma edimini açığa çıkarmalarını öğütler. Aynı şekilde Wollstonecraft (2004) kadınların bağımsız olması gerektiğini, bunu başarmanın tek yolunun ise akıl ve bedenlerinin güçlendirilmesiyle ve eğitimle olacağını vurgulamaktadır. Bu yüzden kadınların kamusal alanda görünürliğünün artması ve eğitim almaları önemli olmaktadır.

1.5.Feminizmi Anımsatan Kız Kardeşlik Duygusu

Feminizm, esas olarak kadınların ezilmişliğine, baskı görmesine, ikincil cinsiyet olarak atfedilmesine, kamusal alandan dışlanmasına karşın bir başkaldırı hareketidir. Aynı zamanda toplumsal düzenin ataerkil işleyişini bozarak tüm cinsiyetlere eşitlik sunan bir kuram ve yaklaşımdır. Genel olarak feminizm "...kadınların kendi aralarında bir dayanışma yaratarak, erkek egemen dünyanın norm ve değerlerine, cinsiyetçi politikalarına karşı başlatmış olduğu mücadele" (Mitchel,

1995: 6-7) olarak tanımlanabilir. Feminizmdaki “kız kardeşlik” kavramı ise kadınların özdeşleştirilmiş oldukları özel alanda yaşadıkları sorunların -kişisel olan politiktir- ilkesi doğrultusunda birbirleriyle paylaşılması ve kadınların birbirlerine destek olmasıdır. “İşte bu yüzden, kendi kişisel deneyimleri ile başka kadınların kişisel deneyimleri arasındaki benzerlikleri keşfetmek ve yaşamlarının bu yönlerini kamusal (siyasal) bakımdan önemli bir duruma yükseltmek” (Berkday, 2011: 6) kız kardeş olmanın bir gerekliliğidir.

Romanda Elinor ile Marianne arasında güçlü bir kız kardeşlik bağı olduğu görülür. Bu aralarındaki kan bağı ile kurulmuştur ancak kendi gayretleriyle de devam ettirilmiştir. İlk olarak Marianne'nin Edward'ın Elinor'dan hoşlanması üzerine her fırsatta onları yalnız bırakma çabası (s. 32, 76), Edward'ın Elinor'a hoşlandığını söylemesi için onu konuşturmaya çalışması (s.34), Edward'la Lucy'nin ayrılmasını dilemesi (s.80), onun kardeşinin mutluluğuna destek olması için verdiği destektir. Elinor ise Marianne'nin hastalığında her dakika yanında bulunur ve onun için çok endişelenir (s. 84). Willoughby ile olan kötü deneyimde de ona destek olur. Romanda kadınların iyi ve kötü olaylarda birbirlerini desteklemeleri güzel bir örnek olarak yerini almaktadır.

2. Romandaki Toplumsal Cinsiyet Görüngüleri

2.1. Miras Konusu

İlk tanıtılan kişi olarak Henry Dashwood ve amcasından miras yoluyla edindiği Norland Park'taki evi romanın giriş tümcelerini oluşturur. Henry Dashwood'un ölümünün ardından onun ilk evliliğinden olan oğlu John Dashwood'a kalacak olan miras dönemin eşitsiz miras payı politikasını yansıtmaktadır. Bu durum Henry Dashwood'un kızlarının geleceği için endişelenmesi ve oğluna kızlarına bakması için söz verdirmesi ile de okura yansıtılır. Ancak John Dashwood eşinin baskısı üzerine kız kardeşleri ve üvey annesine çok az bir miktar para bırakır ve böylece Norland Park'taki ev ve mirasın neredeyse hepsi kendisine kalır (s.4-6). Coontz, dönemin miras eşitsizliğini “toplum çok ataerkil bir kurumdu. Austen'in zamanında erkekler tüm parasal varlıkların kontrolünde idi. Akralardan bir erkek öldüğünde, parası aslında en yakın yaşayan erkek varisine aktarılırdı ve kadınlar beş parasız kalırdı” (2005: 56) şeklinde özetlemektedir.

Romanda miras konusunun yer aldığı bir diğer durum Edward Ferrars'ın annesinin mirasından çıkarılması ve yerine kardeşi Robert'ın mirası devralmasıdır. Annesi Edward'ı Lucy ile nişanlanmasına tepki olarak mirastan men eder ve tüm mirasını diğer oğlu olan Robert'a bağışlar (s.76). Miras üzerinde evli olan kız kardeşleri Fanny Dashwood'un adı hiçbir şekilde geçmez. Çünkü romanın geçtiği dönemde kadınların miras üzerinde hiçbir hakkı yoktur. Dolayısıyla, kadınlar kocalarına maddi ve manevi olarak bağımlı hale gelmekte/getirilmektedir. Bir başka yerde de Willoughby'ye teyzesinden kalacak olan miras, dönemin miras paylaşımında erkeğin iktidarını ve erkek ile kadın arasındaki siyasal uçurumu göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin miras üzerindeki bir başka önemli göstergeleri John Dashwood ve kız kardeşlerinin miras payındaki rolleridir. Romanın girişinde karakterlerle bu durum açıklanmaktadır. Amcasından Henry'e; Henry'den John Dashwood'a sonra da Jonh'un oğluna kalacak olan mirastan babalarının isteği üzerine (yasal değil) az da olsa pay alabilen kızların ekonomik olarak ayakta kalması evlenecekleri erkeklerle olacaktır. Ancak Bayan Ferrars gibi erkek anneleri ise zengin kızlarla oğullarını evlendirmek istemektir ki Edward'ın mirastan çıkarılmasının sebebi buna dayanmaktadır. Miras konusunun sıklıkla romanda ele alınması erkek-para-kadın üçlemesini ortaya koymakta ve kadının buradaki bağımlı ve ezilen konumunu gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

2.2.Evlilik Konusu

Romanda evlilik konusu iki şekilde yer almaktadır. Bunlardan ilki evliliğin daha çok maddi boyutla, ekonomik çıkarlar uğruna yapılmasıdır. Borçlu olduğu belirtilen ve teyzesinin mirasından

çıkarılan Willoughby ile zengin bir varis olan Sophia Grey'in evliliği (s.58-69), Colonel Brandon'ın erkek kardeşi ile zengin ve yetim bir kız olan Eliza'nın evliliği (s.66) ve Lucy'nin Robert Ferrars ile yaptığı evlilik (s.94) ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Ancak ekonomik temellere dayanmayan karşılıklı sevgiye dayanan evlilik olarak Elinor ve Edward'ın evliliği ve kendini kocasına adayan Marianne ile Colonel Brandon'ın evlilikleri diğerlerinden ayrılmaktadır (s.94-95).

Romanın konusu ağırlıklı olarak evlilik izleğine dayanmaktadır. Austen evliliğin orta sınıf kadınların hayatlarındaki önemini roman kişileri üzerinden göstermektedir. Bu dönemde kadınların kendi malları üzerinde bir hakkı yoktur ve evlendikten sonra bunlar eşlerine aktarılmaktadır. Nitekim Staves (1990: 52) "kocasının karısının malları üzerindeki hakkı ona karısı aracılığıyla evliliğin sonucu olarak veriliyordu" diyerek dönemin evlilik ve mal paylaşımı ilişkisine ışık tutmaktadır. Zengin olup evlenmeyi tercih etmeyen bir kadın içinse bu durum toplumda onaylanacak bir durum değildir. "Toplumda kadının yükselmesini sağlayan tek şey evliliktir" (Perkin, 1989: 54). Toplumun denetim mekanizmaları için evlilik; zorunlu ve neslin devamı için temel olan bir kurumdur; organize edilen, denetlenebilen, üzerinde söz sahibi olunan bir düzenlemedir. Bu nedenle orta sınıf kadınların dışında çalışmayan ve ancak evlenerek ekonomik ve sosyal bir statü kazanan kadınlar için de evlilik tek çıkış yoludur. Ancak yapılan evliliğin de duygusallıktan çok toplum kuralları ve mantık çerçevesinde yapılması kadına toplum içinde bir konum sağlamaktadır. Bu yüzden romanın sonunda başkahramanlar okurun istediği kişilerle evlenir ve toplumun/okurun arzu etmesi olası olan mutlu sona kavuşurlar. Nitekim evlilik erkeklerin erkekliklerini tamamlaması için de önemli bir basamaktır ve toplumun düzeni için maddi manevi şekilde desteklenen bir olgudur (Aydemir, 2018a). Romanın sonunun evliliğe bağlanması, toplumsal olarak evlilik kurumunun kadın ve erkeğin arasındaki ideal konum olarak algılanmasından ileri gelmektedir.

Evlilik konusunun toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki etkisi Elinor ve Marianne'in evliliğinde duyumsanır. Toplumun isteği gibi sonlanan romanda sevgisini içinde yaşayan Elinor toplumsal cinsiyet rolüne sadık bir kadın olduğu için ona istediği verilir, büyük bir sabırla beklediği sevdiğine kavuşur. Marianne ise toplum kurallarına uymayan aşk yaşantısı yüzünden cezalandırılır ve onu seven, güvenilir Colonel Brandon ile evlendirilerek olgunlaşır. Marianne'e toplumsal cinsiyet rolü öğretilir ve kendisini kocasına adayan, ağır başlı bir kadına dönüşür.

2.3. Toplumsal Cinsiyet Roller

Toplumsal cinsiyet rollerinin kadın ve erkeklere uygun gördüğü belli başlı karakteristik özellikler vardır. Romanın geneline bakıldığında birkaç yerde bu özelliklere gönderme yapıldığı görülmektedir. İlk olarak bu duruma Edward'ın betimlemesinde rastlanılır ve şu sözlerle tanımlanır:

"...a serious, thoughtful young man, rather shy but well-educated and sincere/ ciddi, düşünceli bir genç adam, az çok utangaç fakat iyi eğitim görmüş ve samimi" (s.6).

Ancak sonrasında iyi eğitim gördüğü, utangaç ve samimi olduğu belirtilerek ideal bir erkek (hem ciddi hem samimi) olduğu vurgulanır. Daha sonra Colonel Brandon hakkında da şöyle bir açıklama yapılır:

"a taciturn, serious man/sessiz ve ciddi bir adam..."(s.13).

Böylece romanın erkek kahramanlarına toplumsal cinsiyet rollerine uygun karakteristik özellikler biçilir. Çünkü toplumsal cinsiyet rollerine göre erkekler güçlü, ciddi, eğitilmiş insanlardır. Öte yandan erkek ve kadınların yaptığı etkinlikler ve bulunduğu uzamlar da toplumsal cinsiyet rollerinden izler taşımaktadır. "Ataerkil toplumsal yapının bir sonucu olarak kadınlar, erkekler karşısında ikincil konumda kalarak özel alan olarak adlandırılan ev içine hapsedilmiş ve onlara edilgen bir tavır biçilmiştir" (Aydemir, 2018b: 22). Bu yargının kanıtı olarak romanda John Middleton, Dashwood ailesine ziyarete gelir. Ayrıca dans partileri, akşam yemeği organizasyonları ve piknikler gibi dışarıya

ait etkinlikler yapmaktan hoşlandığı anlatılır (s.13). Burada John Middleton'a atfedilen etkinlikler ona kamusal uzamda görünürlük sağlar. Ancak aynı sayfada eşi için yapılan açıklamalarda ilgisinin sadece çocuklar olduğu ve at sürmeyi bile bilmediği belirtilir. Böylece John Middleton'ın aksine eşi ev içinde, özel alanda konumlandırılır. Devam eden tümcelerde annesi olan Bayan Jennings'in tek ilgisinin çöpçatanlık olduğundan söz edilir ve bu durumda kadınların ev içi uğraşlarına, duygusal karakterlerine ve toplumsal cinsiyet rollerine atıfta bulunulur.

Öte yandan, Willoughby'nin atıyla avdan dönüyor olması, diğer erkekler gibi dışarıdan (ev dışı) anlatı kurgusuna dahil olması ve hobileri yine toplumsal cinsiyet rollerine uygundur (s.16-19). Romanda bir başka yerde at sürmesinden söz edilen kişi Edward'dır (s.32). Kadınlar için söz edilen hobiler ise ev işlerini idame etme, dikiş dikme, piyano çalma, ev düzenleme, nakışla süsleme gibi toplumsal cinsiyete uygun edimlerdir. Kadınların ev dışında bulunmalarının romanın yazıldığı dönem göz önüne alındığında erkeklere oranla ne kadar kısıtlı olduğu görülmektedir. Ayrıca at sürmek, ava gitmek gibi daha erkeksi olarak nitelen etkinliklere karşılık kadınlar sadece dikiş dikmek, piyano çalmak gibi ev içi işlere uygun görülür. Dolayısıyla, kadınların söylemleri ve konuştukları konular daha çok bu düzlemde gerçekleşmektedir. *Sense and Sensibility* romanına bu açıdan bakan bir çalışmaya göre "kadın karakterlerin konuşmaları daha çok günlük konuşma, evlilik, görünüm ve eşyalar gibi şeyler üzerine olduğu" sonucuna varılmıştır (Hua, 2013: 352). Kadınların özel alanda konumlandırılması söylem olarak da kendini göstermektedir.

Romanda çalışan/işçi kadın olarak ise sadece "hizmetçi" rolüne rastlanmaktadır. Roman kahramanı kadınlar orta sınıfa iye oldukları için ev işlerini yapan kadın hizmetkârlara sahiptir. Romanda Marianne'in hastalığında onu tedavi eden doktorun erkek olduğu hem resimde hem de söylemde anlaşılmaktadır:

"the doctor arrived... the more medicines he tried.. /doktor geldi... daha fazla ilaç verdi" (s.84).

Bir başka bölümde de Edward'ın mirastan kovulmasıyla ona yardım etmek isteyen arkadaşı Colonel Brandon'ın ona bir iş teklifi sunduğu görülür (s. 82). Örneklerde görüldüğü üzere alt sınıftan kadınlar için çalışma hayatı; hizmetçilik, bakıcılık gibi alt sınıf ve ev içi işler demektir ancak erkekler için kamusal alan doktorluktan kilise görevlisine kadar açıktır.

2.4. Resimlerde Toplumsal Cinsiyet Üzerine Çıkarımlar

Çalışmada kullanılan romanda toplam otuz altı adet resim vardır. Çizilen bu resimlerin yansıttıkları konular içinde buldukları bölümlere uygunluk taşımaktadır ve ilgili bölümlerin kilit olayları üzerine çizilmişlerdir. Toplumsal cinsiyet açısından resimlerin hepsi incelemeye tabi tutulduğunda bazılarında toplumsal cinsiyet rollerini, eşitsizliğini yansıtan simgesel anlamlara sahip oldukları görülür. Bu imgeler kadının naif, duygusal halini yansıtırken, erkeğin güçlü ve ciddi tavrını göstermesi açısından önemlidir.

Willoughby'nin dışarıdan evin kapısına geldiğini ve kollarında Marianne'i taşıdığını gösteren resme bakıldığında³ (resim 1- s.18) Willoughby'nin sırtında bir tüfek olduğu görülmektedir. Ancak güçlü, uzun boylu ve yardımsever duruşuna karşılık Marianne zayıf, hüzünlü, kolunu omzuna atarak ona tutunan duruşu ile onun yanında ikincil konumda kalmaktadır. Adeta Willoughby bir kahraman gibi Marianne'i zor bir durumdan kurtaran kahraman veya kurtarıcı rolündedir. Devam eden resimde Willoughby'nin koltuğa yaslanmış, bir eliyle kitap diğeriyle Marianne'in elini tutmuştur ona bir şeyler okuduğu izlenimi verilmektedir (resim 2- s.20-21). Marianne ayakta, gözleri Willoughby'e kilitlenmiş, onu izlemektedir. Willoughby'nin rahatlığının, sahiplenişinin yanında Marianne sabit ve ayakta, desteksiz, ona teslim olmuş haldedir. Arkadaki iki kadın ve Colonel Brandon olduğu tahmin edilen bir erkek onları farklı açılardan izlemekte ve durumu hoş karşılamamaktadır. Bir başka resimde de

³ Çalışmada söz edilen resimler Ek'ler bölümünde verilmektedir.

Willoughby'nin Marianne'in arkasında ve onun saçını elinde tutup, dudaklarına değirdiği sahneyle karşılaşılır (resim 3- s.27). Marianne'in boynunu büktüğü ve yanaklarının kızardığı resimde mutluluğu ve utangaçlığı yansıtılmaktadır. Bir kadının kendi saçını kesip bir erkeğe vermesi ona karşı olan duygularını göstermek kadar kendini ona adanması anlamına gelmektedir.

Edward'ın dışarıdan içeri girdiğini gösteren resim (resim 4- s.33) yine erkeklerin dışarı ile özdeşleşmesi açısından önemlidir. Diğer resimde Edward'a ait olduğu düşünülen kasketi ve çubuğu onun at ile oraya geldiği izlenimini vermektedir (resim 5- s.34). Kadınlar at arabasıyla seyahat ederken, erkekler at sürmektedir ve hatta kostümleri de bu durumun izlerini taşımaktadır. Kadınlar kabarık, açık giysiler giyerken, erkekler pantolon ve çizme giyerler. Aynı resimde ayakta çay servisi yapan, kardeşine göre daha muhafazakâr giyinmiş ve hüzünlü bir yüz ifadesine sahip olan Elinor, rahat tavırlarıyla kardeşi Marianne ve onlardan bakışlarını kaçırarak Edward resmedilmiştir. Masa düzeni açısından yine erkeğin başköşede olması ve Elinor'un ona çay servisi yapması dikkate değerdir. Masa düzeni konusunda bir başka örnekte yine (resim 6- s. 41) John Middleton ve Bay Palmer'in masanın iki başında oturduğu resimde görülmektedir.

Hizmetçi kızın bir mektup getirdiği resim ise kadını çalışan, işçi olarak gösteren tek sahne olması açısından önemlidir (resim 7- s.56-57). Hizmetçi kızıdan ve masadaki yiyeceklerin çeşitliliğinden ailenin orta sınıfa iye oldukları çıkarımı yapılabilir. Doktor'un Marianne'i muayene ettiği resimde de doktorun cinsiyeti erkek olarak resmedilmektedir (resim 8- s.84-85). Kitabın son görselini oluşturan düğün resminde (resim 9- s.98) Colonel Brandon'ın kılıç ve madalyasıyla birlikte üzerindeki üniforması güçlü, başarılı erkek imgesini göstermesi açısından dikkate değerdir.

SONUÇ

Austen'ın romanlarını yazdığı dönem kadınların erkeklerle eşit olduğunu savunan kadın hareketinin filizlenmeye başladığı dönemdir. Austen kadınların toplum içinde bulunduğu konumu açık, gerçekçi ve net bir şekilde çizerken, kadınları bunu fark etmeye davet eder. Dönemin birçok yazarı gibi Austen da kitaplarını yayımlarken bir takma ad kullanır ve "bir hanımefendi tarafından- by a lady" ibaresini kullanır. Bu kullanım kitabın bir kadın tarafından yazıldığını açığa çıkarması ve yazın alanında kadın görünürlüğüne desteklemesi bakımından önemlidir. Öte yandan, bu ibare kadınlara eğitim alma ve yazma konusunda teşvik niteliğindedir.

Austen romanda tüm çıplaklığı ile kadın ve erkeğin toplumdaki sosyo-ekonomik konumlarını ve para, evlilik gibi konularda iki cinsiyetin nasıl ayrıştırıldığını işlemektedir. Sevdikleri erkekler tarafından hayatları olumsuz olarak etkilenen kadınların sorunları etkili bir şekilde anlatılmaktadır. Evliliğin aşk ve birlikteliğin ötesinde iki aile arasındaki daha politik, sosyal ve ekonomik yönüne dikkat çekmektedir. Kadınların duygusal varlıklar olmalarını bir karakterin edindiği deneyim üzerinden örneklendirmekte ve aklın yüceltilmesine gönderme yapmaktadır. Elinor ve Marianne üzerinden kadınların sosyal, duygusal ve bilişsel olarak gelişimlerini de göstermektedir. Ayrıca romanın içinde taşınmış olduğu kız kardeşlik dayanışması kadın dayanışmasını göstermesi açısından önemlidir. Çünkü Woolf'a (2017) göre erkek egemen yazında iki kadının birbirini desteklemesi, birbirini sevmesi nadir görülen olgulardır. Kadınlar genellikle birbirini kıskanan, bir erkeği elde etmek için rekabet halinde olan karakterler olarak çizilmektedir. Ancak Austen'ın Elinor ve Marianne karakterleri kadın dayanışmasını gösterir.

Kadınların yazın dünyasına giriş yapabilmeleri için romantik eserler yazmaları gerektiği bilinir. Toplumsal cinsiyet rollerine göre kadın duygusal, romantik bir varlıktır ve aileyi, aşkı, evliliği konu alan romanlar yazmaları bundan dolayı tepki çekmemiştir. Öte yandan, kadınlar ev ve ev içinde konumlandırıldığından onları ilgilendiren kitapların çoğunu da kendi yaşam biçimlerine uygun, içlerinde kendilerinden bir parça bulabildikleri kitaplar oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında, ilk

kadın yazarların bazılarının eserleri toplumsal cinsiyete uygun olarak ancak içlerinde kadının konumu için derin mesajlar taşıyan örneklerle doludur. Zaten bir kadının yazar olarak o dönemde kitap bastırması başlı başına bir başarı olarak görülmelidir. Çünkü ekonomik olarak kadınlara çok az fırsat tanınmıştır. Jane Austen'ın adını yücelten Süfrajyet hareketindeki⁴ kadınlara göre "kendi alanında başarılı işler yapmış her kadın içinde bulunduğu toplum kurallarını alt üst eden bir tartışma başlatır" (Looser, 2017: 188). Kadınlar istedikleri her işte başarıya ulaşabilecek güce sahip olarak, ataerkil anlayışa meydan okuyabilir. Poovey (1984) de Austen'ın Wollstonecraft kadar radikal bir yazar olmadığını ancak her ikisinin de "bir genç kızın olgunlaşması ve bir kadının arzuları, mülki zorunlulukları" gibi benzer konulara değindiklerini belirtir. Kendi döneminin zor koşullarında yazmayı başarması, toplumsal cinsiyet rolünü yadsıyarak evlenmemesi, romanlarda akıllı ve güçlü kadın karakterleri konu edinmesi ve geçmişten günümüze kadar feminizmin sosyal ve yazınsal bağlamda duyulmasından önce var olan her başarılı kadın hareketinin feminist bir hareket sayılması Austen'ı feminist bir yazar olarak görmemizi sağlar (Looser, 2017: 4-6). Jane Austen, yapıtlarıyla İngiliz yazının önemli yazarlarından biri olarak değerlendirilmekte ve toplumsal ilişkilere dair eserlerinde önemli imgeler barındırmaktadır. Feminist bakış açısıyla bu imgeleri çözümlmek dönemin kadın erkek ilişkilerini anlama adına okurlara önemli ipuçları verebilir.

KAYNAKÇA

- Austen, J. (2005). *Sense and Sensibility*. A. Cowan (Ed.). Italy: Pearson/Lang Edizioni.
- Aydemir, D. (2018a). Madam Bovary ve Kiralık Konak Romanlarındaki Erkek Temsillerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi. *Erkeklik ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*. 1: 1-15
- Aydemir, D. (2018b). Çaresiz Romanındaki Mediha ve Münir Karakterlerinin Beden Dilinin ve Kişilerarası İletişiminin İncelenmesi. M. Gün (Ed.). ss. (21-30). *Bilimsel Araştırmalar Kitabı: Sosyal Bilimler Dil ve Edebiyat*. Ankara: Akademisyen Yayınevi
- Baktemur, Z. (2019). Aydınlanma Çağı Filozoflarına Göre Kadın: Schopenhauer, Kant ve Rousseau Örneği. *Istanbul University Journal of Women's Studies*,1: 1-12.
- Berktaş, F. (2011). Feminist Teoride Açılımlar. Y. Ecevit & N. Karkıner (haz). *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*. ss. 2-23. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Butler, J. (2009). Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri. Ş. Öztürk (ed.) *Cogito Feminizm*, 58, s. 73-92.
- Coontz, S. (2005). *Marriage: A History*. New York: Viking Press
- Çakır, S. (2004). Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları. *Kadınların belleği*. 36.
- Genç, H. N. (2015). Jean-Jacques Rousseau'nun Emile'inde Kadın Eğitimi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/1: 25-34.
- Hooks, B. (2016). *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*. İstanbul: bgst.
- Hua, C. (2013). Critical Discourse Analysis of Women Language At The Lexical Level In Sense And Sensibility. *Academic Research International, SAVAP International*. 4/2: 347-361. CORPUS ID: 152122468
- Iannone, A. P. (2001). *Dictionary of World Philosophy*. London and New York: Routledge.
- Işıklı, Ş. (2014). Kadına Tahakküm Ya Da Eril Usun Tavırları. *Akademik Bakış Dergisi*. 43: 1-24. ISSN:1694-528X
- Keymer, T. (2011). Northanger Abbey and Sense and Sensibility. In *The Cambridge Companion to Jane Austen* (Copeland, E.; McMaster, J.). Cambridge: Cambridge University Press.

⁴ Süfrajyet Hareketi yani *Suffragettes* (Süfrajyetler) 20. yüzyılın başlarında kadınların oy hakkı (suffrage) için mücadele eden örgütlü kadınları kapsamaktadır. Kadınların oy hakkı mücadelesi için süfrajyetler, açlık grevi, intihar, sokak eylemleri gibi birçok eylemlerde bulunmuşlardır.

- Looser, D. (2017). *The Making of Jane Austen*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- López Poveda, M. (2012). *Courtship and Marriage In Sense and Sensibility* (Master's thesis). Universidad de Almería, Almería, Spain.
- Macleon, M. (1991). Pretexts and Paratexts: The Art of The Peripheral. *New literary history*. 22/2: 273-279
- Moura, F. K. (2015). Female Subversiveness In Sense and Sensibility: An Analysis of The Character Marianne Dashwood. *Curitiba*. 3/4: 301- 318.
- Özdemir, H. ve Aydemir D. (2019). Dördüncü Dalga Feminizm Üzerine. *International Social Sciences Studies Journal*, 5/32: 1706-1711. Doi Number: <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1368>
- Perkin, J. (1989). *Women and Marriage In Nineteenth-Century*. England: Routledge.
- Prensner, R. A. (2013). "She Wept For Him" Sympathy and Male Power In Sense and Sensibility. *FURJ*. 3: 56-60.
- Ramazanoğlu, C. and Holland, J. (2004). *Feminist Methodology: Challenges and Choices*. London: Sage.
- Staves, S. (1990). *Married Women's Separate Property In England, 1660- 1833*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Walby, S. (1991). *Theorizing Patriarchy*. Oxford and Cambridge: Basil Blackwell
- Wollstonecraft, M. (2004). *A Vindication of The Rights of Woman*. London: Penguin Classics.
- Woolf, W. (2017). *Kendine Ait Bir Oda* (çev. İ. Özdemir). İstanbul: Kırmızıkeddi.
- Yeşilgül Akdeniz, E. (2007). *Jane Austen'in Pride and Prejudice ve Emma Adlı Eserlerinde Kadın ve Evlilik Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

EKLER:**(1) Jane Austen'ın Eserleri**

Yayımlanmış Romanları/ Türkçe Çevirisi

1811 Sense and Sensibility / Akıl ve Tutku

1813 Pride and Prejudice / Gurur ve Önyargı

1814 Mansfield Park/ Mansfield Parkı

1815 Emma

1818 Northanger Abbey/ Northanger Manastırı

1818 Persuasion / İkna

1871 Lady Susan

Bitmeyen kurguları

1804 The Watsons

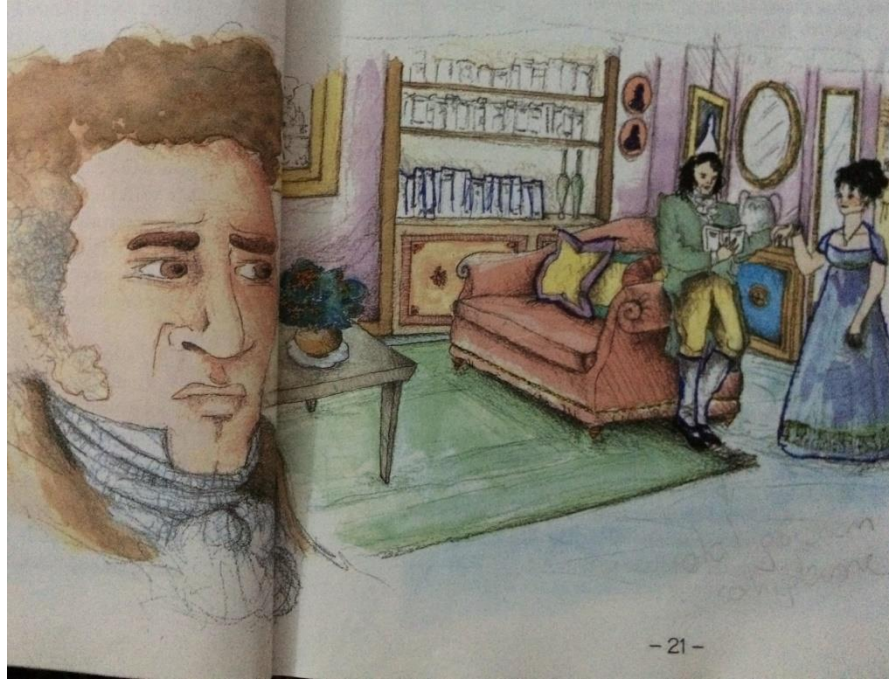
1817 Sanditon

(2) Çalışmada kullanılan resimler

Resim 1 (s.18)

Resim 2 (s.20, 21)

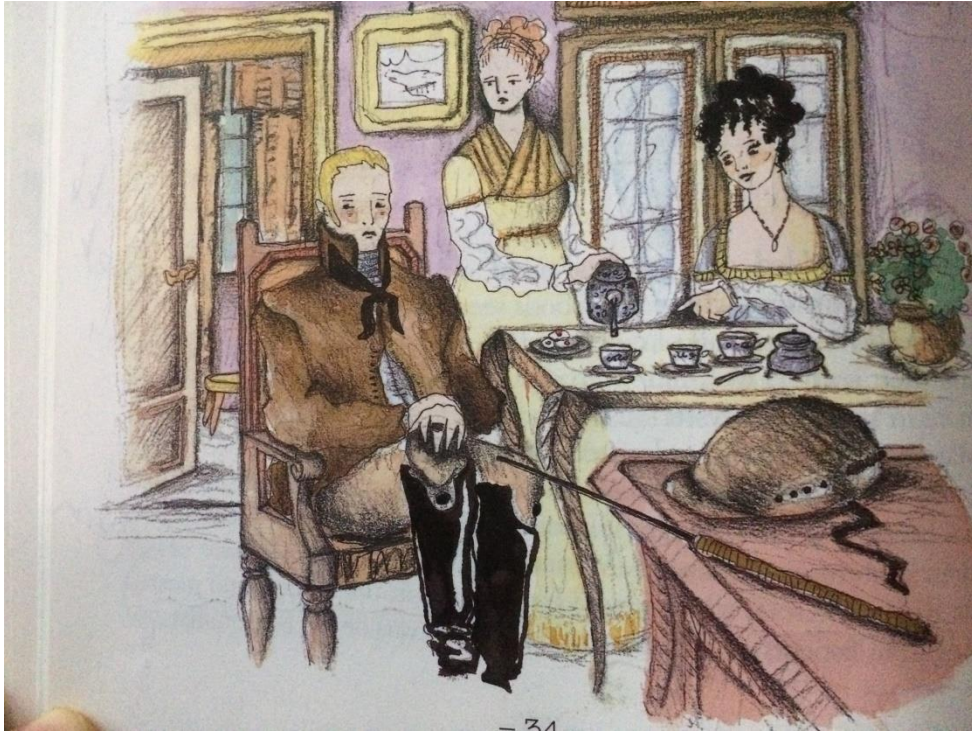
Resim 3 (s.27)

Resim 4 (s.33)

Resim 5 (s.34)

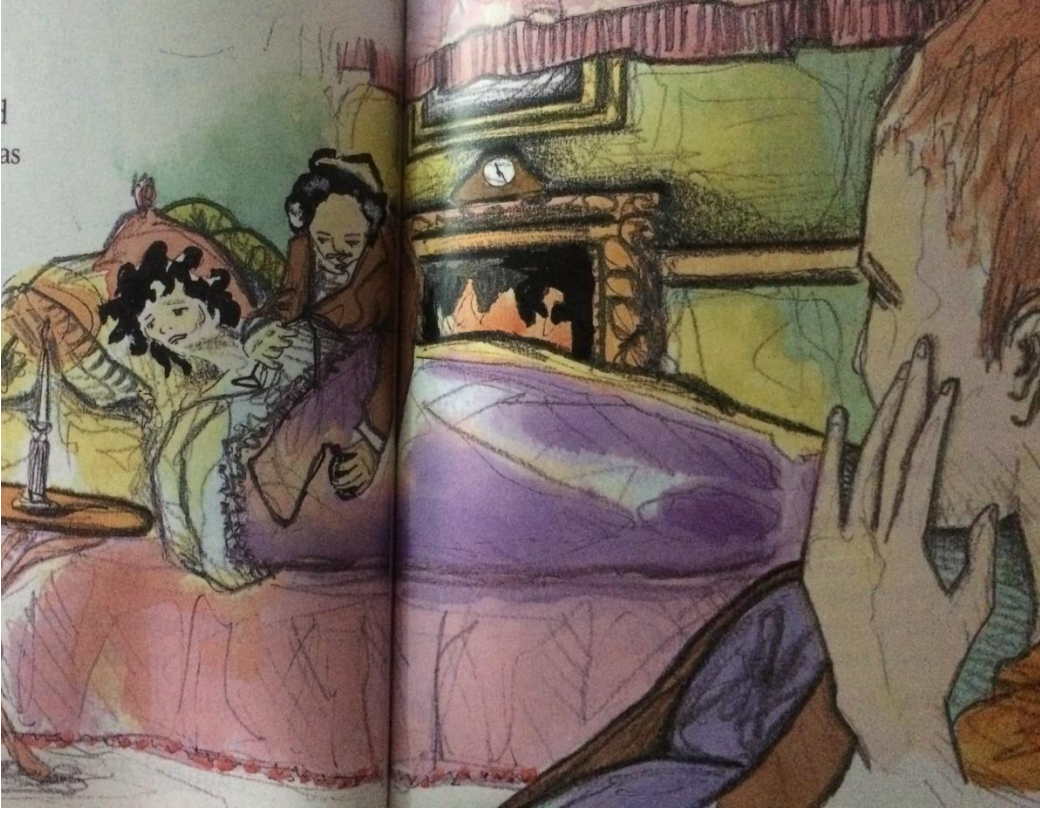
Resim 6 (s. 41)

Resim 7 (s. 56, 57)

Resim 8 (s. 84, 85)

211

Resim 9 (s.98)

Where Angels Fear to Tread: Levinas'ın "Etik İlgisellik" ve Layder'in "Önlenemeyen Arzu" Bakış Açısıyla

Dr. Öğr. Üyesi Dilek Tüfekçi Can

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8067-6032>

Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Balıkesir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 02.03.2020

Kabul: 10.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

E. M. Forster

Emanuel Levinas

Derek Layder

Etik İlgisellik

Önlenemeyen Arzu

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41983>

Öz

Meleklerin Uğramadığı Yer (1905) adıyla E. M. Forster tarafından yazılan ilk roman iki farklı kültür ve toplum arasında geçer. Forster bilinçli bir biçimde insanoğlunun tinselliği üzerinde tanınmayan yerlerin ve değerlerin etkisini ortaya koyabilmek adına hem Sawston, İngiltere'den hem de Monteriano, İtalya'dan ele aldığı karakterleri birbirleriyle karşılaştırır. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı romandaki hem kadın hem de erkek karakterlerin Edward dönemi toplumunun yerleşmiş kültürel normlar ve sosyal kodlarını Emanuel Levinas'ın "etik ilgisellik" ve Derek Layder'in "önlenemeyen arzu", ve bunların yanı sıra diğer kuramcıların bakış açılarıyla incelemektir. Bu çalışmada bir taraftan Levinas'ın "etik ilgisellik" ile birlikte "duyarlılık", "öznellik" ve "yakınlık" gibi kavramları irdelenirken diğer taraftan Layder'in "önlenemeyen arzu" kavramını da mimetik kurama uygun olarak incelenmektedir. Levinas açısından, ötekiliğe öznellik bütün karakterlerin aynı romanda olduğu gibi kendi etik ilgisellikleri aracılığıyla diğerleriyle etkileşim kurması anlamına gelir. Levinas'ın bakış açısına göre, Forster çoğunlukla benliğin önyansıtma yerini göz önünde bulundurarak karakterleri arasındaki yakınlık kavramını, daha çok tinsel ve duygusal yakınlık kavramları olarak ele alır. Bunu yapabilmek için Forster farklı ülkeler, milletler ve sınıfları ele alır. Levinas'tan farklı olarak bu çalışma aynı zamanda Layder'in bakış açısıyla karakterlerin içsel zihinsel yaşamları ve rasyonel düşünceleri içinde yer alan "önlenemeyen arzu" kavramındaki gizemi ortaya çıkarır. Çalışma hem kadın hem de erkek karakterlerin, bir dereceye kadar, kendi etik ilgisellikleri doğrultusunda davrandıklarını ve kontrol edilemeyen arzuları ile başa çıkmaya çalıştıkları sonucuna varmıştır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Tüfekçi Can, D. (2020). *Where Angels Fear to Tread: Through the Lenses of Levinasian "Ethical Relatedness" and Layderian "Uncontrollable Desire"*. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 213-231.

Where Angels Fear to Tread: Through the Lenses of Levinasian “Ethical Relatedness” and Layderian “Uncontrollable Desire” *

Asst. Prof. Dr. Dilek Tüfekçi Can

Balikesir University, Necatibey Faculty of Education, Department of English Language Teaching,
Balikesir – TURKEY

Article History

Submitted: 02.03.2020

Accepted: 10.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

E. M. Forster

Emmanuel Levinas

Derek Layder

Ethical Relatedness

Uncontrollable Desire

Research Article

* This study is a reviewed and revised version of an unpublished PhD dissertation on the novels of E. M. Forster, which is to be submitted to **Istanbul Aydın University**, English Language and Literature program in order to fulfil the requirements of a graduate student.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41983>

Abstract

The first novel written by E. M. Forster entitled *Where Angels Fear to Tread* (1905) revolves around two distinctive cultures and societies. Forster deliberately juxtaposes the characters both from Sawston, England, and Monteriano, Italy to expose the effect of unfamiliar settings and values on the spirituality of the human beings. The aim of this study is to examine the perceptions and manners of female and male characters to the established cultural norms and societal codes of the Edwardian society through the lenses of Emmanuel Levinas’s “ethical relatedness” and Derek Layder’s “uncontrollable desire”, including the perspectives of many other scholars. This study attempts, on the one hand, to explore Levinasian “ethical relatedness” with its concepts such as “sensibility”, “subjectivity” and “proximity”, on the other, discovers Layderian “uncontrollable desire” in conformity with mimetic theory. In Levinasian terms, subjectivity to otherness indicates that all the characters interact with the other by means of their own ethical relatedness as is the case in the novel. In regard to Levinas’s notion, Forster also provides proximity among his characters mostly, spiritual and emotional proximity by considering the prereflective locus of the self. In order to do this, Forster employs distant countries, nations and classes. Apart from Levinas, this study also unveils the secrecy of “uncontrollable desire” in the inner mental life and rational thought of the characters through the Layderian perspective. The study concludes that both male and female characters, somewhat, behave in conformity with their own ethical relatedness and try to control their uncontrollable desire.

INTRODUCTION

Edward Morgan Forster (1879-1970), English novelist, short story writer, essayist, librettist, and last of all, social and literary critic, wrote his first novel entitled *“Where Angels Fear to Tread”* (1905) at the age of twenty-six. His first novel indicates that he has an inborn capacity for writing as an author since his writing technique in terms of its freshness and directness plays a significant role in dealing with even the slightest and the most monotonous scenes in his novel. *“Where Angels Fear to Tread”* (WAFT), the title of which quotes Alexander Pope’s *“An Essay on Criticism”*, that is, “For fools rush in where angels fear to tread”, employs the theme of disillusionment, which is one of the commonest characteristics of the Edwardian period as the people were not satisfied with the customs, mores and ethics of the society in which they were living.

“Where Angels Fear to Tread” presents suburban Sawston with its repressive and conservative society. In the novel, the Edwardian people, who are in the throes of conventional society, are presented with their overwhelming characteristics such as having an incentive for finding solutions to their problems. In order to overcome their endless troubles and overall disillusionment, they find journey as a salvation, or in some sense, as a remedy. In other words, the Edwardian people consciously revolt against the established values and customs of the society, and they prefer travelling for their salvation in search of more liberty and freedom. Likewise, Forster presents *“Where Angels Fear to Tread”* as an example of the cynicism of the contemporary society and he offers journey as a remedy for the so-called salvation.

In the novel, Forster seamlessly weaves the story of the characters both from Sawston, England, and Monteriano, Italy to expose the effect of unfamiliar settings and values on the spirituality of the human being. He intentionally makes his characters encounter with “the other” in a particular place. Moreover, he prefers using the settings such as England and Italy, where the national and cultural disparities are vividly presented. Furthermore, he presents Italian culture as a binary opposition to British culture for the sake of portraying the cultural and social differences between the British and Italian nations. According to Sehgal, *“The English characters are born into a way of life based on hypocrisy and petty morality”* (1973: 71-72) and are all shocked by the extroverted Italian temperament in the novel. Besides, in his first novel, Forster also has been inclined to display how the British with their “Baedekers” (guidebooks) are motivated to explore Italy, the most favourite destinations at that time, as it is commonly famous for its art, culture, tradition, monuments, antique museums and paintings. Sehgal explains the English myth of Italy with these words: Italy *“affords an escape from realities of daily life [in Britain] into a life embodying fable and fact, concrete existence and romance, necessity and imagination”* (1973: 69-70) with its art, culture, tradition, monuments, antique museums and paintings.

“Where Angels Fear to Tread” reveals the “rebellions against the passive acceptance of family values” (Hall, 1958: 80) in the Edwardian period from the perspective of both Italian and English characters. In the introduction part, the attitudes of English and Italian characters along with their inherited weaknesses are presented and in the final part, the significance of this experiential knowledge of Italy on the English characters is uncovered both ethically and emotionally. What is apparent is that the inherited values of the English characters clash with those of the indigenous Italian culture in the novel. Forster exposes gender-conscious, class-conscious and race-conscious characters by juxtaposing two different cultures in his novel. The juxtaposition of two diverse cultures reveals that Forster deliberately brings them together in order to give a more identifiable aspects of Edwardian period. The novel itself includes no remarkable incidents rather it focuses on the characters and their confrontation with a *novel culture* that is completely dissimilar to that of their own. Forster elaborately creates his characters’ identity with their psychological, cultural and sociological dimensions by emphasizing their weaknesses and defects as common human beings. Moreover, he generally employs stereotypically

masculine and feminine characters who are commonly leading their lives in accordance with the societal and cultural codes and norms of the Edwardian society, which are strict, evangelical and authoritative.

Forster as an "advocate of reason, intelligence, culture, tolerance and civilization against barbarity and provincialism" explicitly "speaks out against the manners and morals of the British middle-class in his novels" (Sugate, 2012: 36). As a noteworthy writer, he is generally interested in human beings and their actual lives and selves. He creates his characters by developing their thoughts and feelings and also by following the 19th century conventional style in writing his novels, as Edwards puts it: "[Forster] does not attempt to persuade us [readers] that they are real, merely that they might be: he suggests that they behave in ways familiar to real people. He also suggests that we may learn something from the way they behave: he feels free to comment on the moral or psychological implications of their behaviour" (2002: 93). More explicitly, Forster creates his characters by developing their thoughts and feelings and also by following the 19th century conventional style in writing his novels.

"Where Angels Fear to Tread" revolves around the Herriton family. Mrs. Herriton, an aristocrat and orthodox woman, brings up her son Charles Herriton with the customs of the Victorian society. Charles Herriton, "a formidable, arrogant, orthodoxy and cold man", belongs to "artificial, materialistic middle class" (Sugate, 2012: 73). Nevertheless, Charles marries Lilia, a girl who belongs to lower class, even though his mother resists against their marriage. Charles as a decisive man shows no empathy to his mother's desires and he resolves to travel to get rid of his disillusionment, as is the case in the Edwardian period. In his adventurous travel what he expects is to reach salvation but, his expectation turns out to be a total disaster. He dies in his journey immediately after the birth of his daughter, Irma.

In the following years of her husband's death, nothing has become the same for Lilia as a female character in the Edwardian society. With the death of her husband, the disastrous years for Lilia as a young widow with a baby arrive and she vulnerably tries to endure the dominant roles of the Herritons about her life. For instance, she is not allowed to choose her own house for herself; one is taken for her and she is always criticized for not being able to manage it properly, because "She was a bad housekeeper, always in the throes of some domestic crisis, which Mrs. Herriton, who kept her servants for years, had to step across and adjust" (WAFT, 5). Remarkably, in this period, keeping a house was mainly regarded as women's primary responsibility as well as supervising servants for household chores. Then, with the proposal of her brother-in-law Philip and approval of her mother-in-law Mrs. Herriton, Lilia's journey from Sawston to Italy commences at the age of thirty-three with the accompany of a chaperon, Miss Caroline Abbott, who is ten years younger than her. Only under these circumstances, it becomes possible for her to visit Italy. However, in Italy, she falls in love with an Italian boy named Gino and then intends to get married. When the Herritons are informed about her marriage, they make many attempts to prevent it, but in vain. The Herritons attempt to prevent Lilia's marriage not only with the intention of sustaining their social and cultural stability in their own socio-cultural settings but also protecting their national heritage as they think that their heritage is "in the face of a foreign threat" (Sehgal, 1973: 79). However, Lilia marries and contemplates having a baby, but particularly a baby boy, because if she has a baby boy, she anticipates that "... he [Gino] will be different" (WAFT, 28). At a time when Lilia loses her hope and becomes ill, she dies in childbirth desperately. Mrs. Herriton, who is endowed with a patriarchal role identity, sends both Philip and his sister Harriet to bring back the baby in order to save their family name. Regrettably, Harriet, who is incompetent in adjusting herself to the conditions of Monteriano, attempts to kidnap the baby of Gino and Lilia and becomes the one who is responsible for the death of the baby in the carriage accident, which brings about chaos, disorder and sorrow. In "Culture and Anarchy", Matthew Arnold reveals that one of the sources of 'anarchy' is that "an Englishman's heaven-born privilege of doing as he likes" ([1869], 1970: 105). Similarly, Harriet has done

what she and her mother like to do irrespective of what the others think, even the legal father. Then, it becomes rather discernible that Harriet's chaotic manners cause her to be mentally unstable at the end of the novel.

Shockingly enough, the novel ends with the all-time friendship of Charles and Gino with some references to homosexuality, which is not the subject of this paper. The English characters are depicted as the ones who have remarkably changed because of their interactions with "the other" culture in Monteriano while returning to Sawston on the train. According to Frederick Williams, "in *Where Angels Fear to Tread* the Tuscan city of Monteriano had cast its spell over its English visitors, the silly, love-starved Lilia, the conventional Caroline, and the stuffy, confused Philip, causing them all to act in surprising ways" (2005: 179). Indeed, the characters who interact with "the other" commonly transform from their stereotypical Edwardian manners into someone more sociable, tolerant and lovely.

Unambiguously, the characters, in some way or other, are constrained because of the established and coded behaviour patterns of the Edwardian society. In the novel, Lilia is presented as a character whose thoughts and behaviour are more independent to some degree when compared to the others. For instance, Lilia who is trapped in the Sawstonian society as a widow has never resigned herself to her fate. Instead of accepting the Sawstonian social pressure including the Herritons, she decides not to be a victim of the society. With a fierce determination, she decides to change her life by travelling firstly and marrying secondly. Buoyantly, she succeeds in transforming her desperate situation into a pleasant one a little bit. In the novel, her decision on marrying Gino can be considered as a major change not only in her life but also in that of the others. At the very beginning, she seems as if she feels generally satisfied with her marriage rather than resentful in Italy. But after a while, everything turns upside down and she is faced with the reality, a reality which makes her phantasmagorical Italian marriage a complete disaster.

After giving a brief explanation about the novel, it is of great significance to reveal the utmost purpose of this paper. Notably, this study analyses the characters in "*Where Angels Fear to Tread*" by comparing and contrasting the notions of Emmanuel Levinas (1906-1995), a French philosopher, notable for his works related to existentialism, with those of Derek Layder (1948 -), a social scientist, renowned for his contributions to modern social theory. With these concerns in mind, this study attempts to unveil the manners and perceptions of female and male characters in "*Where Angels Fear to Tread*" in regard to Levinasian "Ethical Relatedness" and Layderian "Uncontrollable Desire" by also referring to the works of other scholars.

"WHERE ANGELS FEAR TO TREAD": THROUGH THE LENSES OF LEVINASIAN ETHICAL RELATEDNESS AND LAYDERIAN UNCONTROLLABLE DESIRE

Forster emphasizes a Levinasian perception of "infinite responsibility to otherness" in his novel entitled "*Where Angels Fear to Tread*", as revealed by Goodlad: "As a novelist for whom the encounter with otherness is primary, Forster is quite possibly Levinas's most astute literary precursor" (2006: 325). By inviting "a Levinasian perception of infinite responsibility to otherness", Forster "strives to preserve a fragile web of relationships" (Goodlad, 2006: 328) in his novel. Since the former statement requires a more comprehensible explanation, it is vital to briefly explain Levinas's contribution to identity criticism. Emmanuel Levinas theorizes the phenomenology of *ethical relatedness* and, uses the terms such as "sensitivity", "subjectivity", and "proximity" in "*Otherwise than Being: or Beyond Essence*" (1998) in order to elucidate his model on *selfhood*.

In his aforementioned work, Levinas's phenomenological analysis for contextualizing the selfhood and ethics, in a sense *ethical self*, commonly deals with a constitutive connection between subjectivity and sensitivity. Levinas states that sensitivity, which "*is the subject's subjectivity*" is related to

"its subjection to everything, its susceptibility, its vulnerability" (1998: 14). In other words, sensibility, openness to the world in which an individual is living, is generally associated with an individual's receptive skills. Yet, this does not mean that, in Levinasian terms, s/he is just receiving the information about any source of information giver, including the world itself. Indeed, in Levinasian terms, sensibility is more than having an ability to experience deep feelings.

In the novel, considering how the characters are endowed with the concept of *sensibility*, that is, a concept used in the general sense of ability to experience and understand deep feelings, helps appreciate the Levinasian perception of infinite responsibility to otherness. Among the characters, Mrs. Herriton is the one who has the utmost sensibility. In other words, Mrs. Herriton's emotive state, namely her sensibility, reveal that Lilia's marriage is going to be a failure at the very beginning of the novel: "*Neither Perfetta, nor Gino, nor Lilia herself knew the true reason of all the misery that followed. To the end he thought that kindness and a little attention would be enough to set things straight. His wife was a very ordinary woman, and why should her ideas differ from his own? No one realized that more than personalities were engaged; that the struggle was national; that generations of ancestors, good, bad, or indifferent, forbade the Latin man to be chivalrous to the northern woman, the northern woman to forgive the Latin man. All this might have been foreseen: Mrs. Herriton foresaw it from the first*" (WAFT, 41). As the quotation suggests, Mrs. Herriton's intuition about Lilia's marriage reveals that something unusual is going to happen. Indeed, she is the one who perceives that Lilia's marriage will be fiasco at the end.

As the quote above implies, Mrs. Herriton is the one whose sensibility informs that Lilia's marriage is going to be a failure. She feels intuitively the result of Lilia's marriage at the very beginning of the novel. Nevertheless, whatever the cost is, Lilia prefers a devastating marriage with an Italian man who is much younger than herself. Lilia, neither has a sense of subjectivity, in Levinasian terms, nor listens to her feminine intuition, is subjected to vulnerability at the end. As narrated above in the novel, Lilia does not see her own subjectivity. It is not perceptible for Lilia that not only the personal relations between the couples but also the cultural, social and national differences destroy their marriage. Mrs. Herriton is the only one who foresees that this marriage will be a fiasco. In other words, the sensibility of Mrs. Herriton makes her recognize intuitively what is going to happen.

Yet again, compared to the sensibility of Mrs. Herriton with that of Lilia about the issue of her marriage with an Italian man, it is inappropriate to state that Lilia's sensibility is much higher than that of Mrs. Herriton. Because Lilia fails in appreciating and responding to complex influences about her own life. For instance, she never understands or, most probably, she is likely to pretend not to apprehend that Gino has married her only for her money. In the novel, the situation of Lilia in Monteriano with her husband is narrated in the following quotation, which overtly reveals how far she is in reaching sensibility for her own life: "*The advance of regret can be so gradual that it is impossible to say 'yesterday I was happy, today I am not.'*" At no one moment did Lilia realize that her marriage was a failure; yet during the summer and autumn she became as unhappy as it was possible for her nature to be. She had no unkind treatment, and few unkind words, from her husband. He simply left her alone" (WAFT, 35). Lilia's desperate situation mainly stems from her own understanding of the world, that is, a sense which lacks sensibility.

In Levinasian perception, the concept of sensibility reveals that Lilia's subjectivity is completely related to her subjection to love and belongingness in her life. Her susceptibility and vulnerability stem from her unendurable enthusiasm for loving and belonging. Indeed, all she wants is to love and to be loved, additionally, to retain a feeling of belongingness in this world. In Sawston, she has never had a feeling of belongingness to her husband's family, the Herritons, as they are upper-middle class. Similarly, in Monteriano, she has hardly experienced belongingness because of her class distinction and cultural gap with her new husband. Thus, a critical stance uncovers that Lilia's susceptibility and

vulnerability are to do with her hunger for love and being loved. She yearns for meeting the demands of her own desires, which also reflect her subjectivity. Yet again, in Levinasian terms, Lilia's sensibility, namely her openness to the world in which she is living, particularly in Italy, is restricted to her receptive skills. Apart from her receptive skills, she gets the information from *the other*, mostly from Gino himself. However, that does not mean that her receptive skills are open to new interpretations and appreciations. Still, her sensitivity is not strong enough to appreciate Gino's real intentions about her.

Rather than simply suggesting the reception skills of an individual through the use of perceptual experience, Levinas presupposes that the *ethical self* can reveal itself on the condition that it encounters with *the other*, an irreducible relation and an indispensable condition for any individual. The encounter with the other particularly in the form of face-to-face is heavily dealt with the other's proximity, which leads to heteronomy of the other. In "*Where Angels Fear to Tread*", Mrs. Herriton is generally compared with *the other*, in the forms of Lilia and Caroline. The ethical self of Mrs. Herriton is only able to show itself when she is contrasted with the other, who are completely different from her in respect to age, attitude and manner. Only then the difference among the characters do appear.

In Levinasian terms, Mrs. Herriton is Mrs. Herriton because not only her perceptual experience but also her confrontation with *the others* have a somewhat equal responsibility in shaping her own subjectivity. Namely, her subjectivity depends upon the others whose attitudes and manners are in interaction with her as well. More explicitly, Mrs. Herriton's ethical self is revealed when Lilia makes some mistakes in terms of Edwardian standards such as falling in love with a man named Mr. Kingcroft, a man from the lower class and then, marrying an Italian man Gino, similarly, from the lower class. More elaborately, these are the ones which will never and ever be accepted by Mrs. Herriton as a plutocrat, who is profoundly dependent on the mores of the Edwardian society. Moreover, even if she is a widow just like Lilia herself, there is no indication, even the slightest one in the novel that she has thought of marrying a man. Her utmost aim is only to protect her family name at the expense of dedicating the lives of her daughter-in-law and grandson. According to Goodlad, "[...] it is not only the stalwart materfamilias who attests to ethical dysfunction, but also the younger, more congenial women with whom she is contrasted" (2006: 313). Precisely, her existence with her actual identity depends on the existence of the others such as Lilia and Caroline.

As for Layder, what he strongly believes is that, an enjoyable and satisfying life heavily depends upon the individual's ability in translating her/his "wishes, hopes, desires and needs into reality" (2004: 1). To him, this necessitates an individual to be able to "*manage and deal with other people*" so that they naturally provide one with the things one needs most such as "*love, companionship, attention, care, a sense of purpose, feelings of elation and joy and so on*" (2004: 2). In order to do this, an individual is required to appreciate other people's moods, attitudes and preferences and then, take action on the information s/he has gained to make his/her own needs and desires fit effectively to the those of "others". A Layderian notion of "other" is somewhat alike to that of Levinasian, particularly its relationship with the ethical self, which can reveal itself on the condition that it encounters with the other.

Apart from Layderian basic perspectives on how to lead a satisfying life as an individual by considering the others' emotional needs and desires, Silvan Tomkins, as a founding theorist of basic emotions, compares and contrasts *primary emotions* with *secondary emotions*. To her, whereas the former one, which includes surprise, interest, joy, rage, fear, disgust, and anguish, "are genetically built into the human brain by natural selection", the latter one, namely the secondary emotions, such as "guilt, shame, embarrassment, empathy", are regarded as "culturally determined" ones (cited in LeDoux, 2015: 120). Correspondingly, in "*Where Angels Fear to Tread*", Forster is much more concerned with the secondary emotions of the characters than the primary ones. It means that he endows his characters

with the emotions which are "culturally determined" rather than "genetically inherited". If so, then, addressing the question of what "culture" is undoubtedly gives us some insights about the "culturally determined emotions". According to Raymond Williams, culture is a "[...] *particular way of life which expresses certain meanings and values not only in art and learning, but also in institutions and ordinary behaviour. The analysis of culture [...] is the clarification of the meanings and values implicit and explicit in a particular way of life, a particular culture*" (1965, 57-58). Williams also makes a distinction between culture and society with an emphasis on "culture as a standard of excellence" and "culture as a whole way of life". While Williams suggests a general definition on the culture by connecting it to the society, T. S. Eliot gives more explicit examples on what culture is in his review entitled *Notes Towards the Definition of Culture*: "[...] *all the characteristic activities and interests of a people. Derby Day, Henley Regatta, Cowes, the 12th of August, a cup final, the dog races, the pin table, the dartboard, Wensleydale cheese, boiled cabbage cut into sections, beetroot in vinegar, 19th Century Gothic churches, the music of Elgar*" (1948: 298). Both of these definitions by Williams and Eliot highlight the general characteristics of culture with their connection to way of life.

Similar to T. S. Eliot's definition, Roland Barthes explicitly states that the concept of culture extends beyond the library, opera and theatre to include everyday life: "*The whole of France is steeped in this anonymous ideology: our press, our films, our theatre, our pulp literature, our rituals, our Justice, our diplomacy, our conversations, our remarks about the weather, a murder trial, a touching wedding, the cooking we dream of, the garments we wear, everything in everyday life is dependent on the representation which the bourgeoisie has and makes us have of the relations between men and the world*" (1972: 140). The definition of Barthes on culture explicitly attempts to demarcate the borders of culture by exemplifying a number of social occasions.

As known, the characters in "*Where Angels Fear to Tread*" are presented as real like characters whose manners, reactions, hopes, desires, troubles and so on are reflections of actual men and women. More explicitly, they lead their lives in a culture, where the demarcations of which is carefully drawn by the scholars such as Williams, Eliot and Barthes above. Thus, the characters in the novel are commonly endowed with the "culturally determined emotions", the roots of which are founded in the doctrines of mimetic theory. In regard to mimetic theory, the characters are ordinarily viewed as the *prototypes of actual human beings*, whose manners are meaningful in particular settings and whose inner selves are subjected to culturally determined emotions. Accordingly, the characters are assumed to be the prototypes of actual human beings namely, the representatives of life-like characters, who are influenced by the other factors such as family, friends, relatives, education, ethnicity, work, class, gender, politics and history in a socio-cultural structure. Similarly, the characters, who lead their lives in a particular socio-cultural setting in the novel, are influenced by the society as none of them can be said to be "outside" of the society, namely each one is "inside" the society. It is also evident that the characters are not able to stand completely apart from the mores of Edwardian society even if they attempt to retain a certain amount of independence.

In a particular society, for the welfare of an individual, one of the most important things is to provide the individual with the requisite conditions in order to meet the demands of emotional needs and desires. Yet, meeting the demands of the individual is heavily based on the tension between psychological reality and social reality. Derek Layder in his work entitled "*Modern Social Theory: Key Debates and New Directions*" (1997) argues about the tension between *psychological reality* and *social reality* by referring to the duality of "separateness" and "relatedness". Explicitly, this tension indicates the in-betweenness of the individual who is leading a life of his/her own and having a dependent or over-dependent life on others.

In the novel, Lilia has experienced the duality mentioned by Layder in her life, namely she is

stuck between “separateness” and “relatedness” in her new life in Monteriano. For instance, when Lilia suggests her husband Gino that “Let’s have plenty of men – and make them bring their womankind. I mean to have real English tea-parties” (WAFT, 28), a cultural occasion she adopted in Sawston. Gino replies that “There is my aunt and husband; but I thought you did not want to receive my relatives” and adds “But you would be right, [...] They [the relatives] are not for you. Many of them are in trade, and even we are little more; you should have gentlefolk and nobility for your friends” (WAFT, 28), a cultural prejudgment he is exposed to in Monteriano. Specifically, what Gino expects from her is to become acquainted with the people who are belonging to the respected families of the higher social class. Similarly, Lilia, a class-conscious character, as an additional note, who was also a member of the lower-class before her marriage with Charles, unceasingly interrogates her new husband’s acquaintances: “But besides your families I must have other people here. Your friends have wives and sisters, haven’t they?” and asks another question to him, “Well, who are the principal here? Who leads society?” (WAFT, 28). All these statements on inquiring about the people of Monteriano imply that Lilia hungers for satisfying her psychological needs, as itemized in Maslow’s *hierarchy of needs*, such as *belongingness and love needs* which include intimate relationships and friends; *esteem needs* such as prestige and feeling of accomplishment.

Sooner or later, Lilia comprehends that the replies of Gino never satisfy her demands, eventually she goes further and further and, asks whether the men he was talking to in the afternoon are from the lower class or not. Paradoxically enough, Gino is unable to recollect the names of his low-class friends. At the end of this interaction, the narrator gives the reader an insight about what she has felt about the situation she is involved in: “Lilia gathered somehow from this conversation that Continental society was not the go-as-you-please thing she had expected. Indeed, she could not see where the continental society was. Italy is such a delighted place to live in if you happen to be a man” (WAFT, 29). Actually, let alone satisfying her own psychological needs from the other people in Monteriano, Lilia is unable to satisfy her need of belongingness and love from Gino because of his manners which shows masculine superiority.

As indicated in this setting, where Lilia wants to meet with the Italian high-class people, she experiences the tension between psychological reality and social reality, both of which refers to the concepts of “separateness” and “relatedness”, suggested by Layder (1997). In other words, Lilia’s *psychological reality* requires that she constantly wants to get to know the higher-class Italians whereas her *social reality* implicates that she is involved in a marriage where such encounters are almost impossible because of her husband’s social position, that is a low-class man. Thus, such an in-betweenness also shows that “separateness” mainly stems from the Italian socio-cultural structure due to her “relatedness” to British socio-cultural structure. Thus, Lilia’s neither *belongingness and love needs*, nor *esteem needs* are satisfied in this situation because of the incongruence of *psychological reality* and *social reality*, as proposed by Layder (1997) himself.

As has already been revealed, the Layderian notions on *psychological reality* and *social reality* are associated with the duality of “separateness” and “relatedness”. The self, which is not just a body with a brain inserted in, have an *inner mental life* which is rich with emotions; and functional in feeding the behaviour (Layder, 1997). Indeed, even if the individuals are donated with emotions, they commonly calculate the pros and cons of their actions before they do anything cognitively. Yet again, it does not mean that they are separated from their feelings, motivations, instincts and emotions. Namely, the individuals use both cognitive and affective skills to appreciate the things happening around them, Furthermore, it would not be wrong to assert the idea that every type of attempt which exclude emotion and motivation from *rational thought* creates chaos for the individuals who are interacting with each other in a social structure. Yet, both emotional and rational side never gives an individual complete

freedom of action because of continual need of controlling self.

On the issues of *inner mental life* and *rational thought* emphasized by Layder (1997), the following illustration provides how inner mental life and rational thought of Philip work together in order to give a meaning to the things he has experienced in his life. In his second trip to Italy, when he is there to 'rescue' the baby, at the opera scene, Philip has experienced a revival of interest in himself and his aesthetic views rather than his pre-determined mission: "*As for Philip, he forgot himself as well as his mission. He was not even an enthusiastic visitor. For he had been in this place always. It was his home*" (WAFT, 75). Furthermore, on the next day, when Philip is asked what he plans to do about the baby, he claims that he is able to understand the situations of all the interested parties. He eventually expresses how his inner mental life and rational thought are completely in conflict with each other and how they are forced to reach a concession: "*Some people are born not to do things. I'm one of them; I never did anything at school or at the Bar. I came out to stop Lilia's marriage, and it was too late. I came out intending to get the baby, and I shall return an 'honourable failure'. I never expect anything to happen now, and so I am never disappointed. You would be surprised to know what my great events are. Going to the theatre yesterday, talking to you now - I don't suppose I shall ever meet anything greater. I seem fated to pass through the world without colliding with it or moving it - and I'm sure I can't tell you whether the fate's good or evil. I don't die - I don't fall in love. And if other people die or fall in love they always do it when I'm just not there. You [Miss Caroline Abbott] are quite right; life to me is just a spectacle, which - thank God, and thank Italy, and thank you - is now more beautiful and heartening than it has ever been before*" (WAFT, 96). In this quotation, Forster deliberately unveils the conflict between inner mental life and rational thought. Philip seems to be in a dilemma whether to carry out his mission on taking the baby or not because he believes that such as a situation is completely related to the interested parties.

The basic psychological needs such as love and respect, acceptance and approval are all indispensable parts of an individual's health, happiness and mental state, according to Layder (1997). He also states that the emotions such as *self-love*, *self-acceptance* and *self-approval* make a meaning if they are reciprocal in an interaction. Because these emotions are generally considered as social needs which can be supplied by close members such as lovers, friends, family, colleagues firstly, and then distant members of the society. To him, since every individual in the society are dependent on each other, the mutual exchanges among the individuals play crucial roles for the social interaction, which requires a *give and take*. Thus, being an individual necessitates to be partly in control of the interaction in order to make it a successful one. In a broader sense, *personal control* gives support to the self in shaping an individual's feelings and desires. Namely, personal control, which helps "reduce the uncertainty and unpredictability" (Layder, 1997: 15), is crucial for the maintenance of the self in social interaction.

As Layder puts it, being "*out-of-control*", or *not having enough control in certain areas, can seriously damage personal relationships*" and can also prevent individuals "*from leading satisfying and fulfilling lives*" (1997: 13). For instance, from the "outside", the conversation on rescuing the baby from the hands of his father metaphorically between Philip and Harriet in Italy seems rather logical at first sight as they have been there to complete their mission, namely "*to get the baby back, and for nothing else*" (WAFT, 64) and "*to get the baby out of Monteriano*" (WAFT, 67) in order to save their family names. However, a closer inspection unveils their misdeed, which turns out to be a murder more than a failure. While carrying out her mission, Harriet's decision on kidnapping the baby leads to a domestic chaos because of the confusion between her mind and emotion. After the carriage crash, "*Harriet still screamed like a maniac, 'I stole it. I stole it! I stole it! It slipped out of my arms!'*" (WAFT, 104). According to Gordon, "*the British fear of voice in 'Where Angels Fear to Tread' is a fear of its power to subvert other, presumably more humanistic values imagined to be the repository of the western logocentric family*" (1985: 317). At last, it becomes apparent that Harriet has been completely out of control while she is carrying out her mission. In other words, "... she

had yielded to a grotesque temptation" (WAFT, 105), for kidnapping the baby, which shows her *uncontrollable desire* and her unpleasant or offensive behaviour. According to Layderian notion, Harriet's losing control increases the *uncertainty* and *unpredictability* in her life. According to his explanation, Harriet's becoming out of control while insisting on taking the baby firstly damages herself, and then her personal relationship with the others, which also make it a matter of question whether she will be able to lead a satisfying and fulfilling life after she has committed a crime. The question remains unanswered in the novel. Yet, not only the attitudes of Harriet but also those of Philip lead to tragedy. To Simon, "... Philip, who has not taken his mission seriously, and Harriet, who has taken it far too seriously, are both responsible for this catastrophe" (1985: 205). Because both of them are unable to balance their self-control.

On the issue of "out-of-control", Gino can hardly be said to a man who is at ease in controlling himself. In his statement, Watson emphasizes the cruelty of Gino who has difficulty in controlling himself: "[...] the meddling benevolence of English visitors to Italy ends in disaster and the death of an infant; the hero, Philip Herriton, conscientiously returns to the Italian father to tell the news, and the Italian, acting on a sudden impulse, twists his broken arm till he screams" (2003: 629). Gino's becoming out-of-control can be expected as he has lost his infant. But what is not expected is that he shows his violence to the one who brings the news to him. As seen, Gino changes intensely in the course of the novel. Simon explains his gradual change with these words: "... the natural comic man, Gino; although he is emotionally insensitive during much of the story, sometimes unconsciously cruel, he becomes a gentler and more sympathetic figure by the end" (1985: 207). Indeed, Gino is a dynamic character rather than a static one throughout the novel.

As far as social criticism is concerned, Layderian *personal control* is commonly to do with how to "reduce the uncertainty and unpredictability" in social interaction. In contrast to Layder, Levinas explains the subjectivity of the others with the possibility of intentionality whose connections are not embedded in a foundation. Levinas proposes that "Before thinking or receiving objects, the subject is steeped in it" (1998: 124) in his work "Discovering Existence with Husserl" (1949-1967), which can be best understood with the reference of John Drabinski. To Drabinski, Levinasian sensibility is "not an aspect of intentionality" but rather it is "the very possibility of intentionality – the nonintentional [...] the origin without apriori and without foundation" (2001: 151). Thus, ethical subject is, in some sense, *prereflective locus of the self*. Levinas clarifies the concomitant relationship between sensibility and subjectivity. To him, *sensibility*, as a constituent part of the "subjectivity of the subject" shapes the initial contours of subjectivity. As for subjectivity, Krueger also explains what Levinas explicitly means by it, "the locus or place of contact where self and world, interiority and exteriority, meet and interpenetrate" (2008: 606). In other words, Levinasian subjectivity has nothing to do with the intentional structures of consciousness or with the level of personal consciousness rather it deals with the prereflective level of the animate body.

More justifiably, the proposal of Levinas, which is stated previously about "Before thinking or receiving objects, the subject is steeped in it", indicates that characters react in conformity with the prereflective locus of the self. On this issue, the relationship between Philip and Miss Caroline Abbot exemplifies how the subjectivity functions in the train scene at the end of the novel. Mr. Herriton assumes that he has instantly fallen in love with Miss Caroline Abbot. According to Levinasian sensibility, which is related to the subjectivity of the subject, Mr. Philip Herriton is the subject while Mr. Abbot is the object. Namely, before thinking about the object (Miss Abbott), the subject (Mr. Herriton) knows that the subject (Mr. Herriton) has spent a lot of time thinking or learning about the object (Miss Abbott). Because, "He [Philip] had known Miss Abbott for years, and had never had much opinion about her one way or the other. She was good, quiet, dull, and amiable, and young only because she was twenty-three..." (WAFT, 13). As the extraction suggests, Philip's sensibility on Miss Abbott is "not an aspect of intentionality" because of the fact that Philip's ethical self is under the strong influence of his

prereflective locus while returning to Sawston from Monteriano in the train. His prereflective locus reminds him of her youth and her personality, but nothing else. In reality, Caroline is not the one Philip intends to get married with. However, Philip's sensibility is related to his "nonintentionality", which neither has a "piori" nor "foundation", as emphasized by Levinas. Unpredictably, his nonintentionality turns out to be an intentional result. Without knowing that Caroline is in love with Gino, Philip attempts to propose marriage to her. The question is how Philip's ethical self is activated. Most probably, the answer is through his prereflective locus, which is inherent in his sensibility, within a number of ethical relatedness.

With the aim of explaining what Levinas means, Judith Butler in her work entitled *Giving an Account of Oneself* reveals how the self is shaped with these words: "... Levinas makes clear that, before we can speak about a self who is capable of choice, we must first consider how that self is formed. This formation takes place, in his words, "outside of being [essence]" (2005: 85-86). Indeed, the sphere in which the subject is said to emerge is "preontological" in the sense that the phenomenal world of persons and things becomes available only after a self has been formed as an effect of a primary impingement.

As far as ethical relatedness is concerned, it can be asserted that for the English, Italy becomes a place where the visitors need to break down all the barriers to get to know the city with its cafés, opera houses, vivid streets and outgoing and cheerful Italians. However, Lilia, Philip and Caroline all experience varying degrees of success in learning how to connect in Italy. At the end of the novel, both Philip and Caroline become much more aware of themselves than they were at the very beginning of the novel. Their conversion from ignorance to self-consciousness is apparent in every aspect. On the train from Monteriano to England, Philip recognizes that his relations with the people around him are incomplete and he experiences discontentment. Because "*Self-consciousness is always driven, quite literally, by an alterity that has become internal, a set of enigmatic signifiers that pulse through us in ways that make us permanently and partially foreign to ourselves*" (Butler, 2005: 98). Accordingly, what Philip recognizes is his partial foreignness to himself. Like Philip, Caroline also experiences real sadness. On their way back, Philip, who realizes that he is in love with her, thinks that Caroline is unhappy and hopeless because of the unstated love she suffered for him. Unfortunately, it turns out to be a complete mistake for him as Caroline reveals that she is in love with not him, but Gino and she gives an excuse by saying that, "*Tell me I'm a fool or worse – that he's [Gino] a cad. Say all you said when Lilia fell in love with him. That's the help I want. I dare tell you this because I like you- and because you're without passion; you look on life as a spectacle; you don't enter it; you only find it funny or beautiful. So I can trust you to cure me*" (WAFT, 115). As seen, Philip's sensitivity is far from conceiving the things around himself. He neither comprehends his partial foreignness to himself nor her unrequited love.

It is also significant to reveal that Philip has a low sense of sensibility. He neither recognizes his own situation nor that of Caroline. His senses are far from appreciating what Caroline thinks and feels. He even does not understand that she is in love not with him, but conversely, that she loves someone else, which indicates that both his *inner mental life* and *rational thought* are in conflict with each other, as emphasized by Layder. Yet again, it is important to note that Philip has never found Caroline as an attractive young lady, as indicated in the novel, "*there was nothing in her appearance or manner to suggest the fire of youth*" (WAFT, 13). Frederick Toates explains how an individual becomes (un)attractive to another one with these words in his work entitled "*How Sexual Desire Works: The Enigmatic Urge*", "*[a]rousal induced by physical exertion, humour, or exposure to erotic stimulation tends to make an attractive partner still more attractive but an unattractive partner still more unattractive*" (2014: 169). From the very beginning of the novel till the end, Caroline has been a rather "dull" girl for Philip. Thus, neither Philip nor Caroline has had such feelings of sexual arousal towards each other, as proposed in Frederick's explanation. However, in the novel, Philip is not presented as a failure as well, he tries to understand

the whole world from his own perspective. His love, which he thinks mutual, helps him grow his solitary. Then, he learns what real life is with all its grief and joy even if he is unable to connect and idealize it with his own life. Precisely, Philip is the one who treats everyone near him humanely.

Levinasian philosophy commonly revolves around the ethical body interacting with other bodily subjects. More explicitly, its main concern with how the body should live its ethics is considered as *ethical relatedness*. Ethical relatedness encompasses a wide variety of issues and activities such as eating and drinking, which can also be regarded as metaphysical enjoyment and nourishment, from basic to much more complicated ones. Even if these activities are not emphasized too much neither philosophically nor historically, they sustain the ethical body. Moreover, Levinas's concept of ethical relatedness, a philosophy which indicates the ethical body interacting with other bodily subjects, reveals how the body lives or should live its ethics. In other words, our bodies act prereflectively, and know how to act and make a link with the outer world. As Dewey suggests, "*we walk and read aloud, we get off and on street cars, we dress and undress, and do a thousand useful acts without thinking about them*" (1922/ 1988: 124) because all these universal qualities enable our bodies to display an adaptive and affective intelligent that make individuals do these things for themselves.

As for Levinasian ethical relatedness, Caroline's interacting with other bodily subjects, namely Philip himself, indicates how she should live in accordance with the ethical standards. For instance, Lilia's utterance on her love of Gino namely, "*That I love him [Gino]*" reveals that how her ethical body reacts prereflectively. In other words, she knows how to act. Accordingly, Caroline makes a link with the outer world by crying as she knows that she has fallen in love with him, and it is impossible for her to reunion with him as she is leaving from Monteriano: "*Her body was shaken with sobs, and lest there should be any doubt she cried between the sobs for Gino! Gino! Gino!*" (WAFT, 115). Furthermore, her prereflective knowledge also suggests that Philip is going to say the same things to her when Lilia has fallen in love with Gino. Then she cries, "*I love him, I'm not ashamed of it. I love him, and I'm going to Sawston, and if I mayn't speak about him to you sometimes, I shall die*" (WAFT, 115). Goodlad clarifies the paradoxical relationship of the characters whose affective expressions and ethical relations are somewhat knotty: "*In Where Angels Fear to Tread, Forster's multi-faceted crossings - between Northern and Southern, male and female, Protestant and Catholic, heteronormative and queer, upper-class and déclassé - expose the troubling disjunctions between affective expressions of care (affiliation) and the ethical relations to which they only sometimes give rise (epistemological adequacy and normative response)*" (2006: 311). Indeed, the characters who are representative of different social status are presented in context where their affective states and ethical relations are in conflict with each other.

In the novel, the characters exist inside the society, and the society where the characters live commonly resides in the characters as well. Therefore, the Sawstonians exist in the Sawston society, and interchangeably, the Sawston society where the characters live generally resides in the characters. That means that both characters and society are under the strong influence of the place where the Sawstonian culture exists. Womack explains the relationship between characters and places as such: "*In Where Angels Fear to Tread the characters of Lilia, Caroline, and Philip become triangulated by the Herriton family's regressive social ideology. Each character's liberating voyage to Italy results in his or her rediscovery of the qualities of friendship and aesthetic experience unavailable in Sawston's priggish environs*" (2000: 133). Specifically, the English characters who are exposed to a foreign culture are affected deeply by the newly discovered meanings such as friendship and aestheticism, which are deficient in the snuffy atmosphere of English culture.

The characters, who are presented with their unique characteristics, are mainly the products of their own society or vice versa. For instance, the way the unique members of the Herritons responses to the event of Lilia's marriage imply similarities as they are the "insiders" of the same society and are

heavily dependent on the social norms of Edwardian society. In other words, all the members of the family have reacted against the marriage of Lilia with a man whose race and class are not compatible with theirs. In fact, according to Womack, Lilia is "[...] an interloper that they [the Herritons] tolerate in deference to Charles's memory and because of their feelings of responsibility for Charles and Lilia's daughter Irma" (Womack, 2000: 134). As inferred from the illustration, the *collective identity* makes the individuals give similar reactions to the same incident in a particular situation.

Unlike collective identity, "*Personal identity is always caught up in, and constantly emerges from, this tension between fitting in with society and other people (especially those with whom we are intimate) and wanting to follow our own desires, hopes and wishes*" (Layder, 2004: 2). To Levinas, personal identity is a formation of human subjectivity, which emerges from an individual's sensibility, namely from his/her precognitive bodily openness to the world. Phenomenologically, interiority (inner world) and exteriority (social world) are the integral parts of an individual. Levinas considers that subjectivity emerges from individual's prereflective and affective engagement with the social world. For instance, Lilia's interiority and exteriority reveal what type of a personal identity she is donated with. She is presented as a female who is also caught between accommodating herself to the Edwardian society and running after for her personal desires, hopes and wishes. According to Schwarz, Lilia is the one who is "*attracted and aroused by the primitive energy of Gino, the young Italian son of a dentist, who, by English standards, lacks culture and civilization*" (1983: 628). At last, she finds herself choosing her way of life in pursuit of her own desires, hopes and wishes. Only then does she decide to get married with Gino.

On the other hand, Gino's prereflective engagement is revealed as "[...] Gino is a discernibly Carpenterian figure: the embodiment of an affective, even nurturing masculinity, and one through which the enticements of class difference are magnified by the supplementary eroticism of 'Southernness'" (Goodlad, 2006: 315). Gino's affective engagement is presented when he shares his thoughts with her wife Lilia about living in the same house with his family: "Gino was quite willing too, for he was an affectionate youth who liked a large home-circle, and he told it as a pleasant bit of news to Lilia, who did not attempt to conceal her horror" (WAFT, 26). Another exemplar about Gino's affective engagement with his family can be given: "*His father complained that prosperity was already corrupting him and making him unsympathetic and hard; his mother cried; his sisters accused him of blocking their social advance. He was apologetic, and even cringing, until they turned on Lilia. Then he turned on them, saying that they could not understand, much less associate with, the English lady who was his wife; that there should be one master in that house – himself*" (WAFT, 27). As inferred, Gino's prereflective engagement and affective engagement have to do with only his subjectivity, in Levinasian terms, the concept of which emerges from Gino's own sensibility and his precognitive openness to the world itself. Thus, Gino's personal identity is formed through his thoughts, that is, either fitting into the society or following the desires of his own.

Layder unambiguously unearths the fact that an individual's competency in establishing satisfying personal relationships in a society is the result of his/her endeavour. Specifically, "Being able to participate competently, smoothly and satisfyingly in personal relationships and in social life generally is a skilled accomplishment and requires a great deal of effort, energy and ingenuity" (Layder, 2004: 2). Among the English characters, Caroline as a young girl is the one who accommodates herself to the newly encountered social norms and codes of Monteriano straightforwardly. Indeed, Caroline, as a "charming" and "sober" (WAFT, 5) girl is generally competent in forming her relationship with *the other* because of the fact that she gives too much energy and effort in order to establish strong and satisfying personal relationships. For instance, it is her own identity which prevents Philip and Gino from harming each other physically and spiritually in the scene where the baby accidentally dies. Since Caroline treats everyone compassionately, she seems as if she has the most potential in establishing strong personal relationships.

In the novel, Lilia is presented as a young woman who is flexible and endurable. One of most significant aspects about her character is that she changes emotionally and rationally in the course of time. It is apparent that she evolves from an independent woman into an altruistic one throughout the novel. Lilia, after reaching certain phases of life, has experienced some key passages such as getting married, having a child, witnessing her couple's death, and living through critical illness, all of which entail alterations or adjustments in her actual self. Nevertheless, the process of change requires a kind of struggle in her life. For instance, after her husband's death, her struggle for being a single mother for her daughter results in disruptive crises such as difficulty in setting the house chores and managing the servants.

Apart from sensibility and subjectivity, Levinas also puts his views on proximity in *"Otherwise than Being: or Beyond Essence"*. Levinas, just like sensibility, thinks that proximity is not a cognitive process, namely, it is not *"the identity of an ego endowed with knowledge"* (1998: 83). In other words, Levinasian concept of proximity is a human phenomenon and a lived space that denotes the distinctive feature of human interrelatedness rather than a physical distance or a static space. For instance, in the novel, the proximity among all characters are not arbitrary. Forster places each of the character rather idiosyncratic features, all of which signify their interrelatedness. Specifically, each one arranges his/her proximity to each other in order to continue his/her interrelatedness in his/her interactions. The interrelatedness of the characters never indicates a physical or a static distance, as suggested by Levinas, that is, the characters are all endowed with distinctive interrelatedness. Unambiguously, the bond between them indicates a kind of spiritual, cultural and social infrastructure, whose interrelatedness also stem from prereflective locus of the self historically. For instance, the catastrophe in the novel mainly stems from the concept of proximity among the characters. Because, with the news of a new-born baby whose mother has died in giving birth, the Herritons are all alerted by the possibility of defining their status as a relative for the new-born baby. Because they think that both Irma, who is from Charles Herriton and Lilia Herriton, and the nameless infant, who is from Gino Carella and Lilia Carella, are siblings. As seen, the Levinasian proximity suggests not the physical distance but the distance which is rooted in the interrelatedness.

As for the proximity between Caroline and Philip, it is important to suggest that the intimate relationship between them is mistaken particularly by Philip himself. Proximity in the sense of distinctive feature of human interrelatedness is presented through Philip who endeavours to understand the whole world from his own perspective as *"a self-conscious, disengaged man who has difficulty feeling"* (Schwarz, 1983: 629). For instance, Philip is mistaken in appreciating the proximity between himself and Caroline. His assuming that Caroline is in love with him is the result of his inconsistency and incompetency in arranging the proximity between the individuals, which also indicates his lack of sensibility, as has already been proposed. Alan Wilde explains Philip's proximity in his relationship with these words: *"He [Philip] is focusing once again on the surface of things and over-idealizing his love for woman as once he did his love for Italy. Furthermore, he resigns himself too easily to his defeat, as if defeat were in truth what he desired. His love is unreal precisely because it lacks sexual passion, or, more generally, vitality and body; it is a weak and intellectual passion"* (1961: 215). As inferred, Philip is presented as a man who shows empathy for a woman who refuses his love. Because he thinks that maintaining a sexual affair and relationship with a woman is not a success but a failure, particularly because of his homosexual desire.

The concept of empathy, as a high-level cognitive activity which is explained by developmental psychology and cognitive science, has two approaches, one is *"Theory Theory"* and the other one is *"Simulation Theory"* of empathy. Apart from these, Levinas asserts the idea that emphatic awareness of others is a phenomenon inserted into an individual's bodily subjectivity. The basic question is: how an

individual pass from an immediate awareness of interiority into an emphatic awareness of others, namely exteriority? It can best be explained by Meltzoff's words: "[...] exteroception (perception of others) and proprioception (perception of self) speak the same language by birth" (2005: 72), which means that they function together in order to make a unified form of *emphatic awareness*. According to Levinasian explanation, emphatic awareness of others is related to an individual's subjectivity. For instance, in the scene, where Caroline and Philip are arguing about whether Philip is able to persuade Gino to take the baby or not, Caroline asks very crucial questions: "Do you want the child to stop his father, who loves him and will bring him up badly, or do you want him to come to Sawston, where no one loves him, but where he will be brought up well?" (WAF, 95). As seen, these questions are the exemplars of Meltzoff's exteroception and proprioception, two of which indicate emphatic awareness of Caroline herself.

Another illustration for emphatic awareness, the scene, where Gino's wife Lilia lies ill and she is about to give a birth, can also be given. In this scene, Gino's main concern was not about her wife but about what the sex of his new-born baby. He worries secondarily about her. "Gino was distracted. She [Lilia] knew why: he wanted a son. He could talk and think of nothing else. His one desire was to become the father of a man like himself; and it held him with a grip he only partially understood, for it was the first great desire, the first great passion of his life. Falling in love was a mere physical triviality beside this divine hope of immortality: 'I continue'" (WAF, 42). More explicitly, what he wants most is to maintain his lineage with a new-born baby boy rather than to continue his life with his English wife.

As the remarks above that are germane to the discussion suggest that ethical maturity is pertinent to subjectivity. An individual's encounter, in this case Gino's encounter, with his new-born baby, does not mean that he is reaching a strong ethical maturity. Because an individual's experiential encounter with *human otherness* is a requisite but not an adequate condition for reaching a vigorous ethical maturity. Gallagher attempts to explain this encounter as: "Perceptual access to the other person's contextualized bodily movements, gestures, and facial expressions, and so forth does give us a partial sense of what is going on with them, what they mean and what they feel. This, together with our interactions with others in pragmatic and social contexts, where those contexts and situations enrich our understanding even further, gives us a relatively stable, but still relatively elemental understanding of them" (2007: 363). Remarkably, Gino's ethical maturity coincides with the death of his wife, apparently, in the scene where he tries to bath his son. Moreover, Gino reaches ethical maturity after he has learned how to care for a baby after his wife's death and how it becomes almost impossible to leave him to the hands of the Herritons. Briefly, as indicated by Meltzoff (2005), reaching ethical maturity requires some experience about exteroceptive and proprioceptive skills.

Levinasian subjectivity arises from an individual's embodiment and the worldly relatedness of his/her embodiment. It also explores that sensibility involves "breakup of identity", which is indeed related to the "subject's subjectivity" and also leads to "broken" subjectivity" and last, results in "a defeat of the ego's identity" (1998: 14-15). For instance, Gino Carella, who represents the best qualities of Italians, is a character with the spirits of enthusiasm, amusement and honesty. Moreover, to Wilde, "Gino functions primarily as the human embodiment of Forster's primitivistic ideal" (1961: 210). On hearing his son's death, Gino felt completely overwhelmed by feelings of anger. Moreover, his attempted murder of Philip and his continual torment of him indicate not only his primitivistic but also his conventional masculine and insane manner. Furthermore, even if his behaviour to Philip can be reasonable, and to some degree, "natural" as he has lost his beloved one along with his hope and future, that does not mean that he is not cruel, violent and brutal. Basically, the scene where Gino tortures Philip on hearing that his baby is dead reveals breakup of identity, as Gino thinks the baby is the one which makes a connection between his embodiment and worldly relatedness. When he is faced with the reality, he shows the signs of anger and frustration, all of which results in "a defeat of the ego's

identity”.

In her essay entitled “Happy Objects”, Sara Ahmed states the importance of familial relationship in order to lead a more secure life by emphasizing that, “[T]he family is the main social structure for organizing relations of attachment and (ideally) rendering them as secure as possible. Secure attachment relations are important to an enduring sense of contentment, thus to happiness” (2010: 35). Similarly, In “*The Theory and Technique of Family Therapy*” (1979), Charles P. Barnard and Ramon Garrido argue the significance of family in providing emotional and psychological separation of the self. According to Barnard and Corrales, the family is divided into two, one is *functional*, and the second one is *dysfunctional*. Whereas in functional families, individual members are able to think, act and feel for themselves and thus, they change into completely realized selves, in dysfunctional families, family members develop pseudo selves which is fostered by a sense of anxiety. Additionally, in dysfunctional families, individuals commonly unable to maintain stability between their inner feelings and outward behaviour (1979: 85-87). Forster in this work attempts to emphasize the role of the family in the Edwardian period in regard to identity formation process of the individuals by unveiling dysfunctional Herriton family. Womack clarifies that “[...] Mrs. Herriton preserves her family’s rigid sense of morality and virtue, the process of triangulation determines the nature of many of the novel’s human relationships. Family members - under the scornful gaze of Mrs. Herriton, the defacto protector of the family’s value system - maintain their interpersonal equilibrium by covertly scapegoating each other for subscribing to values that conflict with the narrow and lofty social standards of Sawston” (2000: 130). This quote directly shows that how the members of the Herritons are unable to sustain a stable identity between their inner self and outer self because of their being under the constant surveillance of Mrs. Herriton.

Forster, in his novel, shows his humanist philosophy through Lilia, Caroline and Philip, who explore a new sense of identity particularly in Monteriano. Italy, without doubt, provide them with a stress-free social atmosphere along with overenthusiastic and vociferous Italians, whose manners suggest cordiality. In the novel, the confrontation of three characters with the Italians enhances their understandings of the origins of different cultural norms and societal codes.

CONCLUSION

This study, on the one hand, explores Levinasian “ethical relatedness” with its concepts such as “sensibility”, “subjectivity” and “proximity”, on the other, discovers Layderian “uncontrollable desire” in E. M. Forster’s novel entitled “*Where Angels Fear to Tread*”. In Levinasian terms, subjectivity to otherness indicates that all the characters interact with each other through their own cultural codes as is the case in the novel. Precisely, the lives of the English characters are affected by the Italian mores throughout the novel. However, the Italians are also affected by their interactions with the others, namely the English. For instance, Gino’s transforming from a young man into an adult and from a disinterested husband to a loving and caring father reveals how his ethical self is under the strong influence of the others. In Levinasian terms, Forster also provides proximity among his characters mostly, spiritual and emotional proximity by considering the prereflective locus of the self. In order to do this, Forster employs distant countries, nations and classes. Because he believes the importance of places in shaping the identities, and thus, he consciously highlights the distinctive qualities of Italy and England.

In conclusion, Forster presents how the English middle-class bourgeois is in conflict with the lower class because of their ethical relatedness in the novel. Furthermore, Forster’s creating his characters in accordance with the views of mimetic theory simply suggests that each character has their own emotional needs and desires, as revealed by Layder himself. Accordingly, appreciating an individual means much more than getting some clues about his/her intentions and reflections, particularly about their “uncontrollable desire”. Rather, “uncontrollable desire” unveils the secrecy in

the *inner mental life* and *rational thought* of the characters. Moreover, Forsterian way of creating characters has to do with Layderian criticism in respect to their portrayal as characters whose *self-love*, *self-acceptance* and *self-approval* are interacted reciprocally. Furthermore, the notion of Layder on "out-of-control" gives an insight on how the characters are able to react against the things they do not favour. Besides, Layderian approach definitely makes a clear distinction between being an *outsider* and *insider* in dealing with the perspectives of the characters.

Last but not least, the study concludes that both male and female characters, somewhat, behave inconformity with their own ethical relatedness and try to control their "uncontrollable desire". Nearly all of the characters in the Edwardian society appear to satisfy their needs, wishes and desires, which are commonly accepted as appropriate by the others in the society. However, the poor Lilia and her husband Charles resist the mores of the society by marrying someone from the lower class. It is thought-provoking that two of the characters die in the novel. Specifically, it is a not coincidence that both Lilia and Charles die either at the very beginning or at the end of the novel. Because they both challenge the cultural norms and codes of the society by their choice of marriage; at first, Charles marries Lilia a girl from the lower class, and then Lilia marries Gino a boy from the lower-class. By marrying someone from the lower class, they show their disapproval of cultural norms and societal codes of the Edwardian society. They rebel against the established norms and in return, not only did they pay it with their lives, they also sacrificed their own children.

REFERENCES

- Arnold, M. (1970). *Culture and Anarchy*. (Ed.). J. Dover Wilson, Cambridge: Cambridge University Press [1869].
- Barnard, C. P., & Corrales, R. G. (1979). *The Theory and Technique of Family Therapy*. Charles C. Thomas Pub Ltd.
- Butler, J. P. (2005). *Giving An Account of Oneself*. New York: Fordham University Press.
- Drabinski, J. (2001). *Sensibility and Singularity: The Problem of Phenomenology in Levinas*. Albany: SUNY Press.
- Edwards, M. (2002). *E. M. Forster: The Novels*. London: Palgrave.
- Eliot, T. S. (1948). *Notes towards the Definition of Culture*. London: Faber & Faber.
- Forster, E. M. (1993). *Where Angels Fear to Tread* (1st pub. 1905 by William Blackwood & Sons, Edinburgh, London). USA: Dover Thrift Editions.
- Gallagher, S. (2007). Simulation Trouble. *Social Neuroscience*, 2(3/4), 353–365.
- Goodlad, L. M. E. (2006). Where Liberals Fear to Tread: E. M. Forster's Queer Internationalism and the Ethics of Care. *A Forum on Fiction*, 39(3), 307-336.
- Gordon, J. B. (1985). The Third Cheer: "Voice" in Forster. *Twentieth Century Literature*, 31(2/3), 315-328.
- Hall, J. (1958). Forster's Family Reunions. *EHL*, 25(1), 60-78.
- Krueger, J. W. (2008). Levinasian Reflections on Somaticity and the Ethical Self. *Inquiry*, 51(6), 603-626.
- Layder, D. (1997). *Modern Social Theory: Key Debates and New Directions*. London: University College London Press.
- Layder, D. (2004). *Social and Personal Identity: Understanding your Self*. London: Sage.
- LeDoux, J. (2015). *Anxious: Using the Brain to Understand and Treat Fear and Anxiety*. New York: Penguin.
- Levinas, E. (1998). *Discovering Existence with Husserl*, (Trans.). R. Cohen & M. Smith. Evanston: Northwestern University Press.
- Meltzoff, A. (2005). "Imitation and other minds: The "like me" hypothesis", in S. Hurley & N. Chater (Eds.), *Perspectives on Imitation: From Neuroscience to Social Science*, (pp. 55–78). Cambridge: MIT Press.

- Sara, A. (2010). Happy Objects. in Greg, M. & and G. Seigworth (Eds.). *The Affect Theory Reader*. (29-51). Durham: Duke UP.
- Schwarz, D. R. (1983). The Originality of E. M. Forster. *Modern Fiction Studies*, 29(4), 623-641.
- Sehgal, R. P. (1973). *The function of multi-national characters, alien settings and diverse mores in E. M. Forster's three international novels: "Where Angels Fear to Tread" (1905), "A Room with a View", (1908), and "A Passage to India", (1924)*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Ottawa, Canada.
- Simon, R. K. (1985). E. M. Forster's Critique of Laughter and the Comic: The First Three Novels as Dialectic. *Twentieth Century Literature*, 31(2/3), 199-220.
- Sugate, A. S. (2012). *The Novels of E. M. Forster: A thematic Study*. Unpublished Doctoral Dissertation.
- Toates F. (2014). *How Sexual Desire Works: The Enigmatic Urge*. Cambridge: Cambridge UP.
- Watson, G. (2003). Forever Forster: Edward Morgan Forster (1879-1970). *The Hudson Review*, 55(4), 626-632.
- Wilde, A. (1961). The Aesthetic View of Life: Where Angels Fear to Tread. *Modern Fiction Studies*, 7, 207-216.
- Williams, F. (2005). E. M. Forster's Alexandrian Quartet. *Hermathena*, (179), 165-193.
- Williams, R. (1965). *The Long Revolution*. Harmondsworth: Penguin.
- Womack, K. (2000). A Passage to Italy: Narrating the Family in Crisis in E. M. Forster's "Where Angels Fear to Tread". *Mosaic: A Journal for the Interdisciplinary Study of Literature*, 129-144.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Bazı Romanlarının Aşk Açısından Değerlendirilmesi

Öğr. Gör. Dr. Pelin Dimdik Emeksiz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7045-1307>

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 15.04.2020

Kabul: 01.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Hüseyin Rahmi Gürpınar

Türk Romanı

Popüler Roman

Aşk

İnsan Psikolojisi

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42917>

Öz

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 41 adet romanı yayımlanmıştır. Bu çalışmada yazarın konuyla doğrudan ilgili olan 25 romanı incelenmiştir. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın ilgili romanlardan aşk hakkındaki görüşlerini tespit ettik. Böylece Gürpınar'ın eserlerinde savunduğu aşkla ilgili düşüncelerin ve okuyucuya iletmek istediklerinin anlaşılmasını kolaylaştırmayı hedefledik. Bu makalenin amacı Hüseyin Rahmi'nin romanlarındaki aşk konusunu psikolojik bir bağlamda ele almak ve yorumlamaktır.

Aşk konusu her dönem güncelliğini koruyan bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşk yaşantılarının işlendiği romanlar, okura her zaman ilgi çekici gelmiştir. Romanını daha cazip kılmak isteyen yazar, ana konu doğrudan aşk olmasa bile onu bir aşk öyküsüyle birlikte sunar. Türkiye'de çok satan romanlar, en çok seyredilen dizi ve filmler incelendiğinde birçoğunun içeriğinde etkisi güçlü bir aşk hikâyesinin var olduğu söylenebilir.

Aşk, insan yaşamının bir parçasıdır. Âşık olmak güzeldir. Saygı ve sevgi gibi pozitif duyguların karşılıklı olarak yaşandığı aşkta olumsuz bir taraf yoktur. Çoğu aşk faciası, araya giren engellerden veya yanlış kişiye karşı beslenen güçlü duygulardan kaynaklanmaktadır.

Hüseyin Rahmi'nin romanlarındaki âşıkların sonu çoğu zaman trajiktir. Aşk intiharı, aşk esareti, karşılıksız aşk, reddedilme, aşkın istismarı eserlerde işlenen konular arasındadır. Yazar, eserlerinde aşkın tehlikelerine dikkatleri çekmek istemiş görülmektedir. Aşkın gereğinden fazla yüceltilmesi ya da küçümsenmesi zararlı etkiler, telafisi mümkün olmayan sonuçlar ortaya çıkarabilir.

Âşık olunan kişinin karşısında mantığın kaybolduğu bir gerçektir. Romanlar bu prensibe dayanarak yazılmış izlenimi vermektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Dimdik-Emeksiz, P. (2020). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Bazı Romanlarının Aşk Açısından Değerlendirilmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 233-249.

Evaluation of Some Novels of Hüseyin Rahmi Gürpınar From the Perspective of Love

Lect. Dr. Pelin Dimdik Emeksiz

Istanbul University, Faculty of Education, Department of Turkish Education, Mugla – TURKEY

Article History

Submitted: 15.04.2020

Accepted: 01.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Hüseyin Rahmi Gürpınar
Turkish Novel
Popular Novel
Love
Human Psychology

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42917>

Abstract

41 novels of Hüseyin Rahmi Gürpınar have been published. In this study, 25 novels of the author, which are directly related to the subject, were examined. We determined the views of Hüseyin Rahmi Gürpınar about love from related novels. Thus, we aimed to make it easier to understand what Gürpınar intended to say about love which he advocated in his works and to understand what he wanted to convey to the reader. The purpose of this article is to subject and interpret the love issue in Hüseyin Rahmi's novels in a psychological context.

The issue of love emerges as an issue that keeps up to date in every period. Novels in which love experiences are processed always appeal to the reader. The author, who wants to make his novel more attractive, presents the novel with a love story, even if the main subject is not direct love. When the best-selling novels, most watched series and movies are examined, it can be said that many of them have a strong love story in their content.

Love is part of human life. It is good to fall in love. There is no negative side in fondness, where positive emotions such as respect and love are experienced mutually.

The end of the lovers in the novels of Hüseyin Rahmi is often tragic. Love suicide, love captivity, unrequited love, rejection, love abuse are among the topics covered in the works. The author seems to have wanted to draw attention to the dangers of love in his works. Too glorifying or underestimating love can have harmful effects, irreparable consequences.

It is a fact that logic is lost in the face of the person who falls in love with. Roma give the impression written based on this principle.

Giriş

Aşk, çağlar boyunca insanların zihnini meşgul eden çok boyutlu bir kavramdır. Farklı branşlarda aşk üzerinde çalışmalar yapmış bilim adamları bu olguya yönelik çeşitli teoriler üretmişlerdir. Cinselliği de içinde barındıran aşk, belli bir süre zarfında kişinin karşı cinse duyduğu kuvvetli ve karmaşık bağımlılık hissi olarak tanımlanabilir. Âşık olan kişinin beyinde birtakım kimyasal değişiklikler gözlemlenmiştir. Dolayısıyla aşk psikolojik bir süreç olduğu kadar somut göstergeleri olan fizyolojik bir karakter de taşır. Bu kavram, bünyesinde her ne kadar olumlu duygu durum süreçlerini barındırıyor gibi gözükse de bireydeki muhakeme gücünü kaybettirmesi bakımından geçici bir hastalık olarak da nitelendirilmektedir. Marazi duygulara daha çok sevdiğine kavuşamama durumlarında rastlanır.

Ne zaman ve nasıl âşık olacağımızı çoğunlukla kendimiz seçemeyiz. Beyinde başlayan aşk, hormonları canlandırarak insanı kuşatır ve esir eder. Şuurun fonksiyonunu yitirdiği bu süreçte birey çocuklaşmaya başlar, mantıklı bir şekilde davranamaz olur. Tüm benlik sevilen kişi tarafından sarılmıştır. Onsuz her şey anlamını yitirir. Âşık olandan başka hiç kimsenin yaşama imkânının olmadığı bu durum sarsıcı ve marazi bir haldir. (Demir, 2012: 105) "Alışılmışın dışında, içgüdüsel davranışlar âşık olmanın en belirgin" özelliği olarak düşünülebilir. (Kadın ve Erkek Ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi, 1975: 406)

Aşkın kendine has bir söylemi ve niteliklerinden kaynaklanan ahlaki birtakım kıstasları mevcuttur. Ancak aşk serbest bırakıldığında her türlü kuralı çiğneyecek anarşik bir yapıya da sahiptir. Bu nedenle toplumsal yapının devamlılığının sağlıklı bir şekilde yürütülmesi adına tüm diğer konularda olduğu gibi aşk konusunda da birtakım ilkeler belirlenmiştir. İlişkilerde sevgi duyulanı tercih etmek "sağduyulu ahlakın temel araçlarından biri olmalıdır." (Russell, 1983: 88)

Aşkın ve sevginin kendine has birtakım etik-estetik değerleri vardır. Bu mefhumlar içlerinde iyi niyet, dürüstlük ve sevecenlik gibi pozitif edimleri de taşır. Sevgi ve aşk ile yaşanan cinsellikte evlilik dışı da olsa bir ahlaksızlık söz konusu değildir. Ahlaklı olmak, cinsel istismar başta olmak üzere her türlü sömürüye karşı çıkmakla mümkündür. Başkasını zarar veren tüm eylem ve davranışlar ahlaksızcadır. (Yılmaz, 2005: 501)

"Aşk ve Para, Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde en büyük rolü oynar. Bütün olaylar bu iki temele dayanır. Dünyanın düzeni de bunlar üzerine kurulmuştur. Bu eserlerdeki aşk, mantığı durduracak, muhakemeyi yanaltacak, iradeyi kötürüm hâle getirecek kadar şiddetlidir. Kahramanlar bir kez kendilerini buna kaptırdılar mı, kimliklerini unuturlar; hâli, geçmişi, geleceği düşünmezler; evlerini, barklarını hatırlarına bile getirmeden gözleri kapalı uçuruma yuvarlanırlar. Hiçbir engel, kendilerini bu sonuçtan kurtaramaz." (Levend, 1964: 67-68)

Aşk kavramı Hüseyin Rahmi'nin romanlarında hem romantik açıdan ele alınmış hem de şehvet hissini daha yoğun olduğu, sevginin geri planda kaldığı tensel hazların tatmini olarak iki yönlü değerlendirilmiştir. Bu bakımdan sevgi duygusunun karşılıklı bir biçimde yaşanmadığı aşklarda sağlıklı bir beraberlik söz konusu değildir.

"Beyoğlu çevrelerinde batılı ülkelerden para kazanmak için gelmiş tiyatro oyuncularını ve çalgıcılarla ya da yerli gayrimüslimlerden fahişelik yaparak hayatını kazanan cazibeli ve cilveli kadınlarla ciddi anlamda evlilik amacından çok gönül eğlendirmek, hovardalık etmek amacıyla sefahat hayatı yaşarlar. Bu kadınlar, çok güzel, kurnaz, tamamıyla paradan, maddeden, tensel hazlardan başka amaçları olmayan kişilerdir. Metresi oldukları alafrangalık özentisindeki saf mirasyedi Türk gençlerine âşık olmazlar ve evlilik düşüncesinde değillerdir. Tek amaçları onların saf duygularını sonuna kadar sömürüp bütün paralarını soymaktır. Gençleri paraları bitince de kolayca bir kenara atıverirler." (Çetin, 2010: 57)

Hüseyin Rahmi, eserlerinde anlatıcı olarak kendi düşüncelerine de yer vermiştir. Kadın-erkek

ilişkileriyle alakalı birçok konuda fikrini dile getiren yazarın aşk hakkındaki düşüncelerini değerlendirerek aktarıyoruz:

“Metres”(1316) romanında aşkı romantik açıdan ele alan yazar, onu hayatın merkezine oturtmuştur. Sevmek ve sevilmeye, dünyanın bütün acıları karşısında bir avunma ve mutluluk vasıtası olarak bakar. Gençlik, hayatın boşluğunu bunlarla dolduramazsa artık onun için tatlı hayallerin yerini acı dolu çılgınlıklar alacaktır demiştir:

“Sevilmekte, şüphe bulunmayan sevilmekte, itimatla sevilmekte, mânen, maddeten ne büyük bir hayat tesliyeti vardır. Dünyanın bütün canfersâ âlemlerine, bütün tahammülsüz kederlerine karşı koyacak her lisanda yalnız şu kelimelerdir: Sevmek, sevilmek... Sevildiğine kanaatle sevdiğini hisseden bahtiyardır. Gençliğin, hayatı uzun bir muhabbet gibi gören gençliğin hep o yakıcı gözyaşları buna inanmamak yüzünden dökülmüyor mu? Bütün hayalât semâmızı dolduracak işte yalnız şu kelimeler değil midir? Sevmek, sevilmek hayatın boşluğu, melâl fezâsı bu iki kelimecikle doldurulamazsa gençlik altın kanatlarıyla hayal asumânında artık uçamaz, belki çırpır. Artık onun nağmeleri tabiatın ahenginden alınmış bir terâne değildir. Acı bir tazallüm feryadı, bir şikâyet vâveylâsıdır.” (Gürpınar, 1316: 374-375)

Bireyler ilişkide bulunduğu insanlardan kendilerine iyi ve kötü gelen yönlerini öğrenir. Onların kendinde hangi özelliği cazip addettiğini ve neyi yadırgayıp anlamsız bulduğunu fark eder. Kendini keşfetmeyi sağlamakla beraber bireylerin aşk ve iş yaşantıları her zaman olumlu neticelenmemektedir. Bireyler, aşk ilişkilerinde bazen umutsuzluk ve reddedilme gibi durumlarla karşılaşabilmektedirler. (Atak ve Taştan, 2012: 538-539) Reddedilme karşısında beynin psikolojik acı merkezleri uyarılmaktadır. Uzmanlar bu bölgelerin, reddedilişten dolayı aşırı duyarlı hale gelebileceğini belirtmektedirler. “Birçok dilde, reddedilmekten kaynaklı ‘kalp kırıklığı’nu tarif eden kelimelerin fiziksel acının lügatından ödünç alındığına da dikkat çekilmektedir.” (Goleman, 2006)

Bir aşk bittiğinde geriye her zaman terk edilen ve terk eden olmak üzere iki taraf kalmaktadır. Terk edilen, genellikle acı çeken mağdur olarak algılanır. Terk eden ise acımasız ve vefasız olarak nitelendirilir. Ancak bu durumda her iki tarafı da dinleyerek karar vermek gerekir. İlişkileri bittiği halde farklı nedenlerden ötürü bir arada kalan çiftler de bulunabilmektedir. Uzmanlar eğer mutsuz bir ilişki varsa bitirilmesi gerektiğini söylemektedirler. (Bayraktar, t.y. 38)

Evlilik öncesi flört dönemi gençlerin birbirlerini tanımaları ve kendilerine uygun eş adayını seçmeleri için bir hazırlık evresidir. Bu aşamada çiftler birbirlerine uygun olmadıklarını anlarırsa ayrılmaya karar verirler. (Kadın ve Erkek Ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi, 1975: s.151-152)

“Flört başlangıcındaki beklentiler ile bir süre sonra ortaya çıkan gerçeklerin farklılığı da [çiftlerin] (...) birbirlerini sahtekârlıkla suçlamalarına ve duygusal olarak uzaklaşmalarına neden olabilmektedir. Aşk endüstrisinin ürettiği fantazyalarla, hiçbir gerçek flörtün uzun soluklu olarak rekabet edebilmesi mümkün değildir. Bir yerden itibaren reel olan kifayetsizleşir ve bireyler yeni aşklara yelken açmaya başlarlar.” (Battal, 2008: 14)

“Tesadüf”(1316) romanında, bizi gerçekten seven insanların kıymetini ancak onları kaybettiğimiz zaman anlarız diyen Hüseyin Rahmi, gençlikte insanın aşk konusunda değişken olduğunu, fakat gönlü bu hercailiklerden usanınca, hayatın yorgunluk devresinde dinginlik ve vicdan tesellisi aradığını belirtir:

“Bizi samimiyet-i ruhîyle sevenler hakkındaki bu kayıtsızlığımız, nankörlüğümüz onların gaybubetleri, vefatlarıyla ekseriya hissiyatımız üzerinde bir aksülamel husule getirir. Kendilerini elden çıkardıktan sonra kıymetlerini anlarız. Gençlikte hemen umumiyetle gönlümüz, her cihete meyl-i deveranı görülen o fırladıklara benzer ki rüzgâr-ı sevda ne taraftan vezan olursa o cereyana kapılmakta, her sarsar-ı aşk ile dönmekte güçlük çekmez. Fakat gönül bu hercailiklerden usanınca, aşk ve hevadan

yorulunca, evvelki huzuzat-ı nefsanî artık şefkate tahavvül eder, hayatın yorgunluk devresinde badema sükûnet-i ruh, teselli-i vicdan arar.” (Gürpınar, 1316: 490-491)

Bütün aşklar mutlu bir şekilde başlar ancak her zaman bu şekilde bittiği söylenemez. Zaman içerisinde ilişkilerde yıpranmalar meydana gelebilir, fikir ayrılıkları, tartışmalar, kıskançlıklar ortaya çıkar ve sevgililerin beraberlikleri artık çekilmez bir hâl almaya başladığında taraflardan biri bu ilişkiye nokta koymak ister. Bazı durumlarda ise karşı tarafın hiçbir kusuru olmaksızın kadın yahut erkek, araya başkasının girmesiyle sevgilisini terk eder. İşin en dokunaklı kısmı böyle bir durumda terk edilen kişinin yaşadıklarıdır. (Işık, 2012) Fisher liderliğinde yapılan bir araştırma, terk edilme neticesinde oluşan yoğun acı ve mutsuzluk hissinin beynin motivasyon, ödül ve bağımlılıkla ilgili bölgeleriyle ilintili olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuçlar, aşk duygusunun hedef odaklı bir motivasyon ve bağımlılık olduğu savını doğrular niteliktedir. Bu durum da sevilen, âşık olunan kişiden vazgeçmenin ne kadar zor olduğunu gözler önüne serer. (Vıçıl, 2010: 12-13)

Halk arasında yerleşik bir kanaat olan kederden verem olmak, bunalım ve stresin bağımsızlık sistemini zayıflattığının anlaşıldığı günümüzde, dikkate alınmayı ve irdelenmeyi bekleyen bir hipotez olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşk acısının insanı bunalıma sürüklediği ve bunalımın da hastalığa yakalanma riskini arttırdığı uzmanlar tarafından dile getirilir. (Dalar, 2010: 112-113) Hayatın birey için anlamını yitirmeye başlaması da çeşitli psikolojik sorunlara kapı aralar. Süreç daha kötüye giderse fiziksel rahatsızlıklar da baş gösterebilmektedir. Araştırmalar, “evlerinde önemli bir karmaşa yaşayan yeni evli kadınların bağımsızlık sistemlerinin çöktüğünü ve daha iyi ilişkileri olanlardan daha sık hastalandıklarını göstermiştir.” (Legato, 2008: 166)

Hüseyin Rahmi, “Billur Kalp”(1926) romanında aşkı, gençliğin teselli kaynağı, gönülleriyle yaşayan insanların ise hayat mücadelesinde muhtaç olduğu bir nimet olarak görür. Ona göre aşk, dinlerin tarif ettiği ilahi saadettir. Ancak onun yaraladığı hassas kalpler, eski zevk ve neşelerini kaybeder; deliliğin, intiharın eşiklerinde dolaşır. Kimileri bu kötü ruh halinden kendilerini kurtarabilmek ve teselli bulmak adına Tanrı’ya sığınır:

“Bir lütfâ bize eza çektiren ve galiba cefakârlığı için sevilen hayat, gaddar, bi-his devam ediyor. Cisimlerinden ziyade ruhlarıyla yaşayan insanlar ekmekten ziyade sevdaya, vefaya muhtaçtır. Midelerinden evvel kalplerinden zehirlenirler. Vade-i hululünde nihayet bizi ikna edecek olan zamanı her saniye öldürmek için uğraşırız. Bütün didişmelerimiz, eğlence aramalarımız onun nasıl geçtiğini duymamak içindir.

Hayatın boğucu kasvetleri içinde gençliği teselliyle yaşayan yalnız bir şey vardır: Aşk... Onun nurdan kanatları üzerinde yükseldiğimiz zaman bizi arşâlâya yaklaştıran bir cennet kokusu alırız. Dinlerin bize tarif ede ede anlatamadıkları lâhuti saadeti duyar, onun beşiğinde sallanarak gördüğümüz muğfel rüyanın mestîsi içinden ebediyen başımızı kaldırmak istemeyiz.

Bu bir rüyadır. Belki rüyalardan daha yalancı, daha hayalî bir şeydir. Aynı rüya bir daha görülebilir. Lakin aşkın hançerlediği hassas kalpler ilelebet mecruh kalır. Sönmüş vefaların eski şiddette bir daha iki kalpte birden tutuşmalarına imkân yoktur. Hareket, hıyanet karşısında sönmez görünen iptila aşk değildir. O iğrenç bir şeydir.

Hayata yalnız aşkın şevkiyle tahammül edenler onun gaddar tanesiyle vuruldukları gün, artık dünyayı görececek gözleri kalmaz. Zevk, neşe her şey söner. İntihardan, tımarhaneden kendilerini kurtarabilecek kadar metanet gösterenler bile insanlardan uzak dağ başlarında uzletgâhlar, savmaalar, tekkeler, manastırlar, çilehaneler ararlar. Bütün ma-sivadan ümitlerini keserek teselli bulmak için nerede olduğu bilinmeyen o gizli kuvvetin kokusuna giderler.” (Gürpınar, 1926: 597-598)

Cinsiyet ayrımı yapmaksızın, terk edilmenin insan üzerindeki etkisi büyük oranda aynıdır. Kişinin karşısındakine olan sevgi ve bağlılığının yoğunluğu onun bu durumdan etkilenme derecesini belirler. Genelde terk edilen taraf hazırlıksızdır. Terk edilmenin acısını daha da ağırlaştıran şeyse

kişinin bir başkası uğruna terk edilmesidir. Hal böyleyken ego da büyük ölçüde zarar görmektedir. (Topaloğlu, 2011: 23-24)

“Terk edilmek aslında hem kadınlarda hem erkeklerde beyin devrelerindeki aşk tepkimesinin derecesini yükseltir. Beynin bu kısmı umutsuzca, aç bir biçimde sevgiliyi arar. Yoksunluk – uyuşturucuya duyulan açlık gibi- kontrolü ele geçirir. Kendinizi, hayatınız tehdit altındaymış gibi hissettiğiniz anlar olur. (...) Beynin endişe ve eleştirel yargıyla ilgili kısmı sevgiliyi kaybetmek üzerine olumsuz düşünceler üretmeye başlar. Bu iyice motive olmuş, odaklanmış hâl, saplantılı düşüncelerin toplantı alanıdır. Bu ruh hâli, güveni ve bağlılığı değil, sevgiliye yönelik acı dolu bir arayışı ortaya çıkarır.” (Brizendine, 2012: 108)

“Deli Filozof”(1964) adlı romanda aşkın şiddetinin ayrıldıktan sonra anlaşılacağını söyleyen yazar, kişinin sevgilisiyle darılmadan önce acı çekmemek için iyi düşünmesi gerektiğini belirtir:

“Bazı muhabbetzedeler sevgililerinden gördükleri eza ve cefaya dayanamayarak tutuldukları bir sinir buhranı anında ne olursa olsun feveran ile kat’î münasebete atılırlar. Lâkin bozuştuktan sonra gelen nedamet ıstırabı evvelce çekilen azaplardan bin kat müthiştir. İnsan bu ayrılışa tahammülünün derecesini bilerek sevgilisiyle darılmalıdır. Evvelce şiddeti pek bilinmeyen aşkın kuvveti ayrıldıktan sonra anlaşılır. Bu tahammülsüzlük neticesinde insan sevgilisinin insafına sığınmak ızdırarında kalınca bütün gönül imtiyazlarını kaybederek kendini galip mağlûp vaziyetine düşürmüş olur.” (Gürpınar, 1964: 203)

Düşlerde canlandırılan sevgilinin bir yüzü olmayabilir. Ya da bu yüz bir film yıldızına yahut çok da fazla tanınmayan bir şahsa ait olabilir. Kadın ve erkeği birbirine yaklaştıran manevi ve biyolojik öğeler ne olursa olsun, etkilenme başladığı andan itibaren hayal gücü de devreye girer. Genellikle hayalimizdeki kişi bizde yarattığı tesirden habersizdir. (Kadın ve Erkek Ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi, 1975: 553-554)

“Ölümler Yaşıyor Mu?”(t.y.) romanında Hüseyin Rahmi, sinema yıldızlarına âşık olan kişiler hakkında şunları söylemektedir:

“Bütün dünya sahnelerinde yılda birçoğu parlayıp birçoğu sönen bu gölge sanatçılarına âşık olanların sayısı çok. Kişi bir, ondan doğan ziller sayısız. Sevdalananlar arasında bu gölgeler bölünebilirse de canlı artisti nasıl paylaşabiliriz? Bu garip hastalığa tutulan zavallı dişi ve erkek âşıkların iniltileri hep boşa gidecek, ara sıra birer hayalet kucaklamaktan başka nasipleri olmayacak.” (Gürpınar, t.y.:249)

Aşağıda Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın yazdığı 25 adet roman aşk konusuyla ilgili olarak incelenmiştir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Bazı Romanlarının Aşk Açısından Değerlendirilmesi

Gürpınar'ın eserlerinde aşk çok işlenen bir konudur. Ama bu ilişkiler genellikle birbirini seven iki gencin sonunda evlenip mutluluğa kavuşmasıyla sonuçlanmaz. Yazar bu tarz romanlar yazmayı tercih etmemiştir, çünkü onun düşüncesine göre aşk çılgınlık sayılabilecek tehlikeli bir cinsel tutkudur ve kısa zamanda doyuma erişerek söner. Gürpınar'ın romanlarında idealize edilmiş bir aşk, karşılıklı derin bir sevgiye dayanan ve uzun süre devam eden bir ilişki ya da evlilik çok nadirdir. (Moran, 2004: 123)

Mesela “Şık”(1336) romanında Şöhret ile Madam Potiş beraberliğinde, “Mürebbiye”(1927)'de Anjel'in Amca Bey, Sadri ve Dehri Efendi ile olan ilişkisinde, “Tesadüf”(1316)'te Mail'in Şöhret'le yaşadığı birliktelikte, “Metres”(1316)'te Hami-Müştak ve Reyhan üçlüsünün Parnas'la olan münasebetinde, “Tebessüm-i Elem(1339)” romanında, Kenan'la Vuslat beraberliğinde, “Toraman(1335)” romanında Binnaz ve Şuayp Efendi arasındaki ilişkide aşktan ziyade cinsel hazların yanında maddî çıkar ön plandadır.

“Şık”(1336) romandaki Adel-Maşuk ilişkisi ise yapmacıklıktan uzak ve samimidir. Sevgilerinde

karşılıklı bağlılık ve güven vardır. Onların ilişkileri bir tür birlikte yaşamadır. Kalabalık mekânlardan uzak durma ve kabullenilmemekten dolayı çevreden gizlenme gibi davranışlar sergilerler. (Şık, 1336: 93-99)

“İnsanlar Maymun Muydu?”(1968) adlı romanda Ali Şeref, Muallâ Lâhuti Efendi'nin kızı Selase'yi sevmektedir. Genç adam, bu kızla evlenmek ister, ancak anne ve babasının rızasını alamaz. Bu nedenle ailesiyle kavga eden Ali Şeref, evi terk ederek Muallâ Lâhuti Efendi'nin evine yerleşir.

“Aşk bazı kahramanlar için önceden belirlenmiş bir kaderin yaşanmaya başlamasıdır. Onlar için sonradan bir başkasına âşık olmak gibi bir durum söz konusu olamaz. Kaderleri, daha dünyaya gelmeden evvel, eksik olan ruhlarını tamamlayacak kişiyi belirlemiştir. O belirlenen kişiler de çok uzaklarında değildir. Aşkın öznelere olan kahramanlar, genellikle çocukluklarını bir arada, birbirleriyle oyun oynayarak geçirirler. Çocukluklarında geçirdikleri bu zaman dilimi onlar için ileride yaşayacakları büyük aşkların habercisidir. (...) Çocukluk çağlarında bir arada yaşayan roman karakterleri “henüz anlamını bilemedikleri” farklı bir sevgi ile bakarlar birbirlerine. Birbirlerine bakışları çok masum ve samimidir.” (Özcan, 2008: 78)

“İffet”(1927) romanında Latif'le İffet'in aşkı da böyledir. İffet'in sevdiği genç, teyzesinin oğlu Latif'tir. Latif, İffet'in çocukluk aşkıdır. (Gürpınar, 1927; 92) Genç kız, delikanlının yaşama tutunma sebebidir. Onsuz bir hayat düşünemez.

Her aşkta seviye seviye bir tabi olma, meydana gelebilecek her türlü olumsuzluğu göze aldırta bir feragat, özellikle aşkın ilk devresinde sevilen kişiye karşı “köle olurum” sözünü söyletecek kadar bir esaret vardır. Ancak bu çoğunlukla aralarında pek fazla yaş farkı bulunmayan gençler arasında görülen ve bazen Kerem-Aslı, Romeo-Julliete, Paul-Virginie, Manon-Lescuat gibi yapıtların betimlediği sevda trajedilerini yaratan karşılıklı coşkulu bağlanma hakiki aşkın öğelerinden biridir. (Adasal, 1963: 390)

Hayatın yükünü omuzlarında hisseden Latif, idealize edilmiş bir aşkla İffet'e bağlıdır. Gerçeklerin aksine zihinsel arka planda pek de dikkat etmediğimiz bir ideal kadın ya da erkek tarifi mevcuttur. Örneğin erkeğin hayallerinde ideal kadın, annesine karşılık gelir ve bu kadın tıpkı onun gibi eline erkek eli değmemiş olmalıdır. Erkek, eşiyile evlilik öncesi birlikte olmuşsa, o kız artık kafasındaki ideal kadın olmaktan çıkar. Eski çağlarda sevgililer bu nedenle cinsellik söz konusu olunca sabırlı bir bekleyiş içine girmişlerdir. Toplumsal kurallar, ahlaki algılar, beklentiler ortak ve genellikle bunun dışına çıkmamaya çalışırlar. (Demir, 2012: 70-71)

Bunun yanında dış etkenler ve zorluklarla el ele mücadele etme gücünü gösterebilmeleri de âşık olmanın tazeliğini yıllarca koruyabilmelerinde önemli bir etkidir. Evlenmek niyetinde olan çift, arzu ve hayallerini temelinden etkileyen yoksullukla, ortak bir amaç için omuz omuza bir mücadele içine girmiştir. Böylece dıştan gelen bu engel karşısında ortak menfaatler için bir dayanışma ve iş birliği ortamı doğar (Alberoni, 1990: 84) ve onları birbirlerine daha çok bağlar.

Latif ve İffet birbirlerine âşık olmakla yaşamlarındaki eksikliklerinin kendilerine verdiği huzursuzluğu nispeten ortadan kaldırmış gözükmektedirler. Yaşamın genel akışı çoğunlukla, bireyin kendisine karşı hissettiği hafif bir beğeni ile kişisel noksanların fark edilmesinden kaynaklanan hafif bir tedirginlik arasında gidip gelir. Tüm insanlarda sarıh bir dürtü olarak tanıdığı diğerleri gibi genç, yakışıklı, akıllı ve güçlü olma isteği mevcuttur. Tıpkı onlar gibi başarılı olmayı, benzer avantajlar ve mevkilerinin olmasını arzu ederler. Kişinin kendisinden memnun olması istisnai bir durumdur. Bu nedenle insanda genellikle kendine karşı sürekli bir huzursuzluk ve az da olsa kendini beğenme hissi mevcuttur. Bireyin bu hoşnutsuzluğunun artması onu âşık olmaya eğilimli kılar. Dolayısıyla kişiyi aşka sürükleyen, içsel memnuniyetsizlikten kurtulma çabasıdır. Bu, başlangıçtaki mükemmel olma arzusunun yerini alır ve hırsla ilişkili bir mesele olarak karşımıza çıkar. Âşık olmak kişisel hırslara hizmet eder ve bu durum bir başarı olarak algılanır. (Reik, 2006: 46-48)

Bu bakımdan “Mürebbe”(1927) romanında Amca Bey de fiziksel kusurlarına rağmen

Fransızca aşk cümleleri bulup Anjel'e söylemeye başlar. Kamburunu gizlemek için kıyafetler yaptıran adam, Anjel'den aşkına karşılık görebileceği umuduyla bu davranışları sergilemektedir. Âşık olunan kişiye aşkı ifade eden sözcükler sarf edildiği andan itibaren duygular saklı bulunduğu zihinden çıkıp sözel boyuta taşınmış olur. Böylece iki kişi arasında bir iletişim başlar. Birçok insan, karşısındaki kişiye hissettiği aşkı ifade etmek için şiirsel, özel bir dil kullanma ihtiyacı duyar, kendisine tuhaf görünse de bu böyledir. "Burada dünyada her şeyden çok arzulananı ifade etmek için kullanılan evrensel (aşk) dilini buluruz." (Alberoni, 1990: 15) Anjel, Amca Bey'in aşkına karşılık verir, fakat ona âşık değildir. Bu bakımdan hissedilen duyguların tek taraflı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu ilişkide cinsel hazlar ön plandadır.

Ergenlik çağındaki Şemi de Anjel'e karşı yakınlık hissetmeye başlar. Anjel, tıpkı öteki erkekler gibi bu genci de etkisi altına almıştır. Onun hayatında başka bir kişinin olmadığını düşünen Şemi, Mürebbiye ile evlenmek niyetindedir. Ancak on sekiz yaşındaki gencin Anjel'e olan romantik aşkı tek taraflıdır. Onun hissettikleri "yarı aşk, yarı yalan, yarı inanç, yarı kendini inandırmadır." (Alberoni, 1990: 2215-216) Delikanlı zihninde yarattığı Anjel'i sevmektedir. Onun bu kadına atfettiği ve idealleştirdiği niteliklerle, gerçekler örtüşmez. Şemi bu aşka hayal kırıklığına uğrar.

Çoğu genç romantik aşkın tek başına, iyi bir evlilik veya beraberlik için yeterli olacağı kanısındadır. Ancak bu türden bir aşkla her zaman üstün birlikteliklerin yaşanacağı anlamına gelmez. Çünkü genellikle sosyal bakımlardan birbirine denk olmayan çiftler arasındaki beraberlikler uzun süreli olmamaktadır. (Wilson ve Mclaughlin, 2002: 23-24) Bu bakımdan romantik hayalleri bir kenara bırakıp daha gerçekçi ilişkiler peşinde koşmak gelecekte yaşanılması muhtemel sorunları önlemek adına atılacak önemli bir adım olacaktır. Şemi'nin genç ve deneyimsiz olması yaşadığı bu ilişkide ayrıntıları değerlendirmesine engel teşkil etmiştir. Bunda gerçekte bir fahişe olan Anjel'in, konaktakilere ahlaklı ve dindar olarak tanıtılması da büyük rol oynar.

"Aşka karşı tutumumuz yaşa göre değişir. Çocukluk tecrübelerimiz, sevgimizin başkaları tarafından alınması ve onların sevgilerini anlatma yolu düşüncemizi etkiler ve ergenlik çağına girdiğimizde, aşktan beklediklerimizle, sevebileceğimiz kişinin nasıl olabileceği konusunda bir izlenim edinmiş oluruz. Ergenlik çağı yalnızca duygusal yönden sevme tecrübesini tanıtmakla kalmaz, aynı zamanda çocukluk çağının ana ve babaya karşı duyulan sevgisinin yerini alacak bir başka sevgiyi de getirir. Bir gencin sevdiği ilk kimse, çocukluk tecrübelerine dayanarak kendisine bir şeyler verebilen kimse olur." (Kadın ve Erkek Ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi, 1975: 406)

Bu bakımdan Anjel'in mürebbiye olmasının Şemi'nin ona karşı güçlü duygular beslemesinde etkili olduğu söylenebilir.

Anjel, Aşçıbaşı Tosun'u da kendisine âşık etmiştir. O, bu tutumuyla okuyucunun gözünde alçalırken, Tosun'un Anjel'e olan safça hayranlığı daha iyi meydana çıkar. Bu suretle, Hüseyin Rahmi, birbirine zıt iki zihniyeti karşılaştırma imkânına kavuşur. (Kerman, 1998: 89) Aşçıbaşı Tosun'un Anjel'i gördüğünde zihnin mürebbiyenin yanında denetim altına alamadığı duygular ürettiğinin farkına varır. Onun profesyonelleştiği işinde dahi aksamalar yaşamasına neden olan Anjel, Tosun için heyecan verici bir süjedir. Bilinçaltı bile bu süjeden etkilenir. Tosun artık memleketindeki sevdiği kadını rüyasında göremez olur. Çünkü eksikliği hissedilen bir varlığın yerini onun yokluğunda reel bir varlık almaya başlamış ve tatmin için beynin suni doyum mekanizmasına ihtiyaç kalmamıştır:

"Anjel yürek gıcıklayıcı, süzük tebessüm gösterip badehu akidemi, gevrek tatlı bir kahkaha salıvererek Fransızca der ki: Aji başı muhtırma kaydedilmeye layık olanlardan biri de sensin... O güzel bıyıklarınla bu şerefi ihtiraza dua-yı istihkak edebilirsiniz.

Aşçı Tosun, o tebessümdeki letafeti, o kahkahadaki tatlılığı şimdiye kadar ateş üzerinde miyanesini kokuttuğu, kıvamını getirdiği hulviyyâtın hiçbirinde görüp tatmamış olduğundan kalbi yerinden kopup da boğazına tıklanmış gibi zavallı herif heyecanlar içinde oracıkta yılışır kalır. Söylenen

sözlerden hiçbirini anlayamaz. Fakat suret-i ifadeden o sekrin kahkahalardan kendine iltifat olduğunu hisseder.

(...) Bu kokona benden ne istiyor canım? Gördüğü yerde sırtıyo... Benim de elim ayağım donakalıyor... İşim bitiyö... Tüh! Allah cezanı vere. Bu karı bana alakalandı mı acep? Beni günaha sokuyo... Ocak başında kokona aklıma gelince bütün damarlarım pelveze gibi depreşiyor... Yemeklere attığım tuzun kararını şaşırıyorum canım... Bunun için dört defadır efendiden takdir yiyorum... Hep bu haller memleketteki Ayşe'ye malum oluyo galiba! Kokona bu konağa geleli gayrıkk Ayşe'nin hiç düşüme girdiği yok... Bu işin Allah encamını hayrede..." (Gürpınar, 1927: 42-44)

İlişkinin üzerinden zaman geçtikçe bir kaçan diğer taraf kovalayan durumuna geçmeye başlar. Problemler de bu noktadan itibaren açığa çıkar. Erkekler kadınlara kıyasla ilişki sürecinde daha rahat davrandıklarından kaçan taraf algısını yaratırlar. Bu nedenle beraberlikten yakınan taraf genellikle kadındır. Çoğu kadın eşinin ya da sevgilisinin kendisini anlamadığından, ilgisizliğinden, ihtiyaç duyduğu zamanlarda yanında olmamasından rahatsızdır. Bu tür birliktelikler onlara ciddi sıkıntılar yaşatmaktadır. Benzer durumlarda erkekler de aynı duyguları hissederler. (Demir, 2012: 77-79)

"Sevda Peşinde"(1328) adlı romanda, Sermet Bey dedikoducu kişilerin evlilik hakkındaki karamsar düşüncelerden etkilenecek bir süre bekâr kalmayı tercih etmiş, ancak elinde olmadan bir kıza âşık olunca da dünya evine girmekten daha fazla kaçamamıştır. İki yıl boyunca mutlu bir evlilik hayatı süren çiftin arasında kendilerinin dışında gelişen birtakım olaylar nedeniyle anlaşmazlıklar baş gösterir. Sermet Bey, beraberliklerinin geleceği konusunda son derece eminken eşi Seza Hanım'ın karamsar felsefesi karşısında şüphelere düşer. Seza Hanım, evlilik hayatında mutluluğun uzun süreli olmayacağı kanısındadır. Ona göre evlendikten bir süre sonra ya erkek kadından ya kadın erkekten yahut her ikisi de birbirinden bıkmaktadırlar. Bu da birtakım felaketlere zemin hazırlamaktadır. (Gürpınar, 1328: 66-67)

"Bir Muadele-i Sevda"(1315) romanında Naki, Bedia ile tanışana kadar hiçbir kadını böylesine arzulamamıştır. Çünkü kolay erişilebilir özneler aşk için her zaman iyi bir aday değildir. Bu bakımdan çevresindeki kadınlarda aradığını bulamaz. İlk hamlesinde kırılmış ve engellenmiş olan aşk arzusu ona ulaşamamanın verdiği hisle giderek şiddetini arttırır. Ruh halinde değişimler gözlemlenir. Daha önce zevk aldığı şeylerden tat alamamaya başlar. Duygular aşama aşama hastalıklı bir hal alır.

Bir kişi, kendisini değersiz hissediyorsa, zihninde mükemmel bir aşk düşü kurar ya da başka insanları aşağılayan bir tutum takınmaya başlar. "Gücünü olduğu gibi ortaya koyma ya da aradığı sevgi dolu ilişkiyi yaşama şansı pek yoktur. (...) Hiç kimseyle gerçek bir beraberlik kuramaz; kursa bile karşısındakine çok fazla bağımlı olur." (Kadın ve Erkek Ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi, 1975: 549)

Bedia, eşi Naki için sabit bir fikir haline gelmiştir. Her zaman kadınlar tarafından beğenilmiş ve karşılık görmüş olan genç adam, karısının evliliklerinin ilk gecesindeki olumsuz davranışları ve babasının evine dönmeyi istemesi yüzünden düş kırıklığına uğrar. Bu durum Bedia'yı, Naki'nin gözünde daha cazip bir hale getirir. Eşinin onu reddetmesinden sonra duygularını tahlil etmeye başlayan Naki, karısına âşık olduğunu fark edecektir:

"Ben onu seviyor muydum? Bu suali gönlüme karşı pek çok defa irat ettim. Suali irat ediyör, fakat cevap bulamıyordum. Seviyorum desem gönlümde öyle şiddetli bir arzu yok. Sevmiyorum karar versem niçin zihnim hemen durmaksızın onunla meşgul oluyor? Bu hal infial eseri de olabilir mi? Bedia ile kendi aramda bir muhayyel rakip tasavvur ettikçe niçin kıskançlığa benzer şedit bir his beni sarsıyor. Bir insan sevmediği bir kimseyi de kıskanabilir mi? Hay hay; iyi biliyorum ki, bir müddet münasebette bulunup da pek sevmediğim bir iki kadını kıskandığım vâki oldu. Bu da o kabilden mi? Belki... O zaman işte böyle tefekkürat keşmekeşi içinde kaldım. Sonradan anladım ki, o esnalarda ben Bedia'yı geniş bir muamma ile sevmiyor imişim... Lakin kendini odadan kovduğum sırada çıkarken bana

fırlattığı ateşin nazar gönlüme küçük bir kıvılcım düşürmüş. Bundan pek çabuk iştaie müstait olduğumu anlayamamışım. Ya nasıl anlayabileyim? Bu nevi kıvılcımlar bir donanma esnasında fişeklerden havaya saçılan şulepareler gibi gönlüme yüzlerle iner, çok sürmez, yine sönerdi. Bunu da öyle zannettim.

Ben yine eski havaperestliği ele aldım. Vur patlasın âlemlerine daldım.(...) Üç beş altınla gönülleri satın almak daha doğrusu isticar edilen kadınların sevda oyunlarından usanç, nefret geldi. Artık bunların hiçbirisiyle eğlenmez oldum. Günden güne rengime arız olan solgunluk, kalbimin melalinden mütevellit her hal ve hareketimdeki infial asarı, şiddet ve hiddet, hayattan bizarlık gibi fevkalade ahvalim baba ve anamın dikkatini celp etti. Bedia'nın üzerine beni evlendirmeğe kalktılar... Annem ondan güzelini bulacağına söz verdi. Bu teklifi kabul etmedim. Çünkü kalbimde Bedia'ya karşı o muhabbet düğümü varken diğer bir kadını sevmeyeceğimi binaenaleyh o gelen kıza da yazık olacağını biliyordum. İştihakım Bedia'ya, hep o aşk istihkâmına matuftu. Onun fethi ile şimdiye kadar zevk almadığım en tatlı sevda lezzetleri bulacağım gibi geliyordu. Artık bende bir hayat emeli şeklini alan bu hedefe vusuldeki müşkülât büyüdükçe bu arzu da kalbimde o nispette şiddetleniyordu." (Gürpınar, 1315: 117-119)

Esasında gerçek şöyledir: Bedia ile sevgilisi Fatin'in evlenmelerine genç kızın ailesi karşı çıkmakta ve onu başkasıyla evlendirmek istemektedirler. Çift, amaçlarına ulaşmak için bir anlaşma yapar. Buna göre Bedia, evlendiği adamı düğün ertesi terk edecektir. Buna rağmen, Naki ile evlenen Bedia'nın ilk geceden hemen sonra babasının evine geri dönmesini farklı yorumlayan Fatin, Nazire ile evlenir. Durumu öğrenen Bedia da eşi Naki ile barışıp evine dönünce genç adam yaptıklarına pişman olur. Bedia ile tekrar mektuplaşmanın yollarını aramaya başlar. Böylece yeniden ilişki kuran iki sevgili eşlerini aldatırlar. Bir süre sonra Naki'nin her şeyi öğrendiğini anlayan Bedia yaptıklarına pişman olur. Kocasından kendisini affetmesini ister.

Aşk bazen tek taraflı olabilmektedir. Bu bakımdan kendi zihninde tasarladığı aşk öznesiyle hissi bir etkileşime girmeye çabalayan âşğın durumu çoğunlukla trajiktir. Aşkı hayalinde yaratan kişi, karşındakinin davranışlarından, sözlerinden kendi kurgusunun ispatına yönelik anlamlar çıkarmaya başlar. "Gerçekle karşılaştığı zaman ise kurduğu hayal dünyasıyla birlikte gerçek dünyası da yıkılır." (Özcan, 2008: 85-86)

"Nimetşinas"(1927) romanında Nihat keman çalarak sevdasını dile getirip ağlamaktadır. Neriman da kapı arkasında dinlediği kemandan duygulanıp ağlamaya başlar. Bu sırada Neriman'ı gören Nihat dayanamayıp ona aşkını ilan eder. Neriman buna tepki göstererek ikisi arasında böyle bir ilişkinin asla mümkün olamayacağını Nihat'a anlatır:

"Beyefendi bana karşı aşk kelimesini istimalden sizi men ederim. Saadet-i ailenizi beyhude mahvetmiş, beyhude yorulmuş olursunuz. Velinimetim hanımımın zevci, benim aşkım olamaz. Siz, sadakat-i zevciyenizi çiğnemekten çekinmiyorsunuz. Fakat ben vazife-i nimetşinasîden bir an ayrılmam. Beyefendi çıkınız, şimdi hanım gelir, bizi bu halde görürse artık ihtira edeceğiniz sille tokat misallerine kimseyi inandıramazsınız." (Gürpınar, 1927: 145)

Nihat, Neriman'ın hizmetçi olmasından dolayı aşkına karşılık vereceğini düşünmektedir. Bu nedenle evli olmasına aldırış etmeden genç kıza duygularını açma cesareti gösterir. Neriman'ın keman sesinden duygulanıp ağlamasını Nihat yanlış algılar. Çünkü âşık bir insanın beyni, âşık olunan kişinin en basit davranışlarını yorumlayarak kendi lehine çıkarımlar üretir. Statüsel dengesizlik ile hüznü duygularla örülü bir ortamın sunduğu avantajları değerlendirmek isteyen Nihat, bu aşkta hayal kırıklığına uğrar.

"Gönül Bir Yel Değirmenidir Sevda Öğütür"(1943) romanın kahramanı Halis, eniştesi gibi Hürrem Medarı'nın eşi Cevher'e âşık olur ve ona bir aşk mektubu verir. Fakat kadından bir karşılık görmez. Halis, Cevher'i eniştesi Şadan'dan kıskanmaktadır. Cevher'in nedenini bilmediği bir sebepten

ötürü onun yanında rahat davranamadığını düşünür.

Ergenlik döneminde mantıktan ziyade duygular ön plandadır. Bu dönemde ergenler kendilerini yoğun aşk yaşantıları içinde bulabilirler. Aşk böylece heyecanları ve elemeleriyle, bilhassa romantizmiyle hayatın en önemli edimlerinden biri olmaktadır. Aşkı idealleştirme eğilimi önceleri erkek ve kız ergenlerde aynıdır. Kızlar, erkeklerden çok daha uzun zaman imgesel aşklarla doyuma ulaşabilirler. Onlar için aşkı hissetmek tek önemli şey olduğundan sevilen kişinin nesnel gerçekliğinin olması zorunlu değildir. Ancak erkek ergenin idealleştirilmiş aşk imgelerinin erotik boyutunun farkına varması uzun sürmez. Onun daha aktif ve daha şuurulu cinselliği realiteye gitmesini sağlayarak hayaller içinde oyalanmaktan ziyade dürtülerini eyleme koymaya yönelir. Bu bakımdan gerçek dışı aşkları bırakıp karşı cinsten bir partner bulmanın yollarını arar. (Dessart, 1965: 19,205-207)

“Cehennemlik”(1940) romanında Ferhunde'nin kızı Mahmure, Hasan Ferruh Efendi'nin evlatlığı Şemsi'yi sevmektedir. Genç kız bu duygusunu kimseye sezdirmeden kendi içinde yaşar. Her gece yatağa Şemsi'nin fotoğrafıyla birlikte girer. Esasında onların sevgileri karşılıklıdır. Şemsi bir gün çeşme başında Mahmure'nin ayaklarını öperek ona olan aşkını ilan eder. Birbirlerine gün geçtikçe daha çok bağlanırlar. Görüşmemek onlar için son derece acı vericidir. Gençler evlenmek niyetindedirler. Ancak arada engeller vardır.

“Şıpsıvdi”(1327)'de Rebia evlenmek vaadi ile âşık olduğu Bedri tarafından kandırılıp hamile bırakılır. Bedri'ye hamile olduğunu söyleyen Rebia hemen evleneceklerini zanneder. Bedri bu olaydan sonra kendisine bir mektup yollar. Delikanlı aşk konusunda yeni fikirlere sahiptir. Hamile bıraktığı Rebia'ya sahip çıkmaz. Sevginin bir gün tükenmesinin doğal olduğunu, onun zorla sürdürülemeyeceğini bunun tabiat kanunlarına aykırı olduğunu ifade eder.

Aşk içinde sevilen kişiye bir şeyler verme isteğini de taşır. Böylelikle bireyler aşkı, sevenin sunduğu maddi imkânlarla ölçmeye başlarlar. Bunun neticesinde ilişki bir çıkar beraberliğine dönüşür. (Kadın ve Erkek Ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi, 1975: 897) Aşk bu şekilde bir tüketim eylemi haline gelmiştir. Onun sürmesini sağlayan şartlar ortadan kalktığında birliktelik son bulur. Böylelikle aşk, maddi ve manevi açıdan veren taraf için yıkıcı bir faaliyete dönerken, alan tarafın memnuniyeti ile kıyaslandığında muvazenesiz bir tablo sergilemektedir. O, her ne kadar ölçülebilir objektif değerler içermese de mağduriyet göz önüne alındığında bir taraf için yol açtığı çıkar kaybı çok daha büyüktür.

“Cehennemlik”(1940) romanının kahramanlarından Şaban'a bir akrabasından yüz elli lira miras kalmıştır. Genç adam akrabasından kalan bu parayı sevdiği bir kadın uğrunda harcar. Şimdilerde ise temiz bir aşkla başka bir kızı sevmekte ve onunla evlenmeyi düşünmektedir.

Köle olma hâlet-i ruhiyesiyle ve “körü körüne bir aşkla sevda objesine bağlanan insanların hâline “aşk esareti” diyoruz. Aşkta sevilenin arzularına ve emirlerine râm olmak, onun için her şeyi yapmak ve onun her çeşit ihtiraslarının esiri olmak gibi hâller kısmen mevcuttur. Lâkin hakikî “aşk esaretinde” bütün bunlar inanılmayacak kadar mübalağalıdır.” (Adasal, 1963: 390-391)

“Kaynanam Nasıl Kudurdu?”(1927) romanında Ayşe Makbule'nin oğlu Ali Harun, Dürdane isminde bir genç kıza âşık olmuştur. Kız da onu sevmektedir. Asil bir aileye sahip olan Dürdane ile evliliklerine annesi hakkındaki dedikoduların engel olacağını düşünen Ali Harun, onunla evlenebilmek için hiç çekinmeden her şeyi yapabilecek gücü kendinde bulur. İçki masasında eniştesi Osman Zihni'ye evlenmek için gerekirse annesini öldüreceğini bile söyler. Ali Harun sevgilisi Dürdane ile sonunda evlenir.

“Şıpsıvdi”(1327) adlı romanda Mahir, evli olan Madam Mc Ferlan'a çılginca âşık olur. Onunla dostluğunu ilerletebilmek için yaptığı hırsızlık dolayısıyla babası tarafından evlatlıktan reddedilir, yine bu kadın yüzünden severek evlendiği eşiyile de arası bozulur. Tüm bu olanlara daha fazla dayanamayan Mahir yaşamına son verir.

“Namuslu Kokotlar”(1973)'da evli bir müşterisine âşık olan şoför Seyfettin, Şehnaz adlı bu

kadınla gezintiye çıktıkları esnada arabayı bir uçurumun üzerine kırarak ümitsiz aşkıyla beraber intihar eder.

“Ölüm Bir Kurtuluş mudur?”(2010) romanında Âdil Cevri, evli ve iki çocuk babasıdır. Hizmetçileri Gülfem’e âşık olan adam, karısının üzerine onunla evlenmek ister. Yeni kanun buna müsaade etmediğinden boşanıp Gülfem’i almak niyetindedir. Âdil Cevri’nin oğlu Fahir de aynı kızı sevmektedir. Gülfem’i, baba oğul birbirlerinden kıskanırlar. Fakat genç kız ikisine de yüz vermez. Gülfem kendi gibi konakta çalışan Veysi’yi sevmektedir. Fahir, Gülfem’i hem babasından hem de Veysi’den kıskanmaktadır. Bir gün Veysi ile Gülfem konaktan kaçıp intihar ederler.

“Metres”(1316) adlı romanda Hami, bir Çarşamba günü evinin karşısındaki pastaneye girerek metresi Parnas’ı gözlerken âşığı Reyhan’ın apartmana girdiğine şahit olur. Bir süre sonra Hami de içeriye girerek kendi dairesinde Reyhan ve Parnas’ı yatakta yakalar. Kısa bir tartışmadan sonra Parnas’ın teklifi üzerine Hami ve Reyhan düello yapmaya karar verirler. Hami ile Reyhan aynı kişiyi istemektedir. İsteklerine ulaşmak için kıyasıya savaşılmaya hazırdırlar. Parnas’a sahip olabilmek adına hayatlarını kaybetmeyi göze almışlardır. Bu kendilerine göre onurlarını temizleme yoludur. İki âşık silahları ile karşı karşıya gelirler. Hami vurulur.

“Hayattan Sayfalar”(1335)’da odalık müessesesinin sakıncalarına ve erkeğin bencilce eylemlerinin eşini hüsrana uğratarak ölüme sürüklemesi konusuna kısaca da olsa değinilmiştir. Romanda dizginlenemez şehvetin, insanların hayatını karartacak boyutlara nasıl ulaştığına tanık oluruz. Bu eserde paşa, karısının ölümünden biraz da kendisini sorumlu tuttuğu için üzüntüyle beraber vicdanında bir eziklik hisseder. Kendisini çok seven hanımından son odalığı Aramdil’i istifra için izin aldığı vakitler, kadın hastalanıp yatalara düşmüştür. İki eş arasında, sıklıkla kıskançlık kavgaları yaşanır. Paşa da eşinin ölümünü buna bağladığı için cenazede kendini suçlu hisseder. Ancak genç odalığına karşı her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olan paşa, onun aşkıyla tüm sıkıntısını unutmaktadır.

Odalıklara âşık olan gençler de vardır. Onlar için elde edememenin verdiği hırsyla birleşen bir sevdalanma söz konusudur. “Muhabbet Tılsımı”(1928) romanında Pervin sekiz on yaşındayken Ragıp Adnan’a bu kızın onun odalığı için hazırlandığını söylerler. Başlangıçta Pervin’e önem vermeyen Ragıp Adnan, onu daha şimdiden her emrine itaat ettirmek için sert davranır. Fakat Çerkes kızı efendisinin oğlunun bu tavırlarını dikkate almaz. Ragıp Adnan kendine karşı kayıtsız kalan bu kızı her geçen gün daha çok sevmeye başlar. Yalnız bu sevgisini kıza açmayı izzetinefsine yakıştıramayan delikanlı, kimseye sezdirmeksizin gizliden gizliye sevdasını kalbinde taşır.

Oysaki Pervin, Ali Bekir’e âşıktır. Bir gün Ali Bekir’e niyetinin ciddi olduğunu, eğer kabul ederse bu konaktan beraber kaçmak istediğini belirtir. Delikanlı, Pervin’in teklifini kabul eder. İki âşık, kendilerine engel olmaya çalışan Ragıp Adnan’ın üzerine oda kapısını kilitleyerek oradan kaçarlar. Birbirlerini seven Aziz Sakıp ile Gülizar da çarşafı birbirine düğümleyerek konaktan kaçmayı başarırlar.

Sevgi objesinin algılanması muhakeme yeteneğini etkileyen haz beklentisine neden olur ve kişi bilişsel yetilerini devamlı olarak sevgi objesine ulaşma amacıyla kullanır. “Bu acı verici yansıma kara sevda yani mâlihûlyâdır.” (Oral, 2009: 4) Tennov, kara sevdanın doyuma ulaşmamış arzu olduğunu ifade eder. Bu durumda sevilen kişi aşkıya karşılık verdiği takdirde sevdanın şiddetinde bir sönüş yaşanır. Sizi olabildiğince etkileyen, size alımlı gelen kişi elde etmekte zorluk çektiğiniz kişidir. Çılgınca âşık olma beraberinde birtakım sorunları da getirir. Öncelikle kara sevdaya tutulan kişi, âşık olduğu insanın kendi gereksinimlerine hitap edecek tek insan olduğu kanaatini geliştirir. O, esasında iyi yönlerini abarttığı hayali bir varlığa sevdalanır, gerçek birine değil. Kara sevda da “sürekli âşık olunan kişiyi düşünmek, güçlü çekim, acı çeken bir yürek, içinin kıpır kıpır olması, huzursuz uykular” gibi aşk ile ortak tecrübe vardır. Bu nedenle gerçek aşk ile kara sevdayı tam olarak ayırt etmenin kesin bir yolu

yoktur. (<http://bilgi.iliskidegerlendirme.com/>, 2013)

“Dirilen İskelet”(1946) romanında Tayfur, bir kez gördüğü Didon Paşa'nın kızı Bânû ile evlenmek istemektedir. Bânû'yu bir haftadır göremeyen delikanlı bu durumdan dolayı ıstırap çekmekte, yaptığı şeylerden tat alamamaktadır. Tayfur âdeta karasevdaya tutulmuştur. Doktor Ferhat, Tayfur'un durumunu şöyle özetlemektedir:

“-Sana akşam sabah sofraya hazırız buyurunuz, diyorlar. Ceplerin para dolu. Sen bu evde bir küçük (Senyör)sün... Bir konak halkı senin emrinle oturup kalkıyor. Aklına gelen eğlenceyi, delilikleri yapmaktan seni meneden bir fert yok... Bu kadar refah, saadet sana çok geldi. Hazmedemedin. Kendi kendine mezarlıklarda, Eyüp semtlerinde bir dert aradın. Nihayet âlâsını buldun. Başında maişet derdi ve bugünün başka şey düşünmeye meydan bırakmayan geçinme endişeleri olsaydı o kızın yılan gibi dimağına giren sevdası kanını bu kadar çabuk zehirleyerek istilâ edemezdi. Bu senin tutulduğun (normal) bir aşk ve alâka değil âdeta karasevda... Görüyorum ki sözlerin bozuk. Gözlerin bozuk, âsâbın bozuk... Nabzın bozuk., fikrin bozuk. Niçin saklayayım hastasın.” (Gürpınar, 1946: 192-193)

“Son Arzu”(1338) romanında da benzer bir durumla karşılaşırız. İlk defa bir erkeği seven Nuruyezdan, gezide gördüğü Rıdvan Sabih'i bir türlü aklından çıkaramamaktadır. Hatta onun yüzünden geceleri uyku uyuyamaz olmuştur. Bulunduğu oda genç kıza dar gelir. Duygu değişimleri yaşayan Nuruyezdan bazen gülmekte, bazen ağlamakta, sinir buhranları, ümitler, ümitsizlikler, baygınlıklar içinde sabaha kadar onu düşünmektedir.

Sevenler, birbirlerini görmekten zevk almaktadırlar. Sevilen kişiyi görememekten kaynaklanan üzüntü ve acı ile “beynin motivasyon, ödül ve bağımlılıkla ilgili bölgeleri arasında bir ilişkili olduğu” görülmüştür. Böyle bir durumda beynin fiziksel acı ve sıkıntı ile ilgili bölgeleri aktive olmaktadır. Duygusal bağ kurulan kişilerle karşılaşıldığında, nötr kişilere verilen tepkilere oranla beynin belli bölgelerinin daha fazla uyarılması dikkat çekici bir bulgudur. “Bu alanlar özellikle uyarıcı madde bağımlılığında görülen dopaminerjik ödül sistemi ile ilişkisi olduğu saptanan beyin bölgeleridir.” Bu bakımdan aşkın bir tür bağımlılık olduğu söylenmektedir. (Vıçıl, 2010: 12-13)

“Ölümler Yaşıyor mu?”(t.y.) adlı romanda Leman ile bitişik köşkteki komşularının oğlu arasındaki aşk da böyledir. Zira Leman ile Keramet birbirlerini görmek için sık sık köşklerinin bahçelerine çıkarlar. Fakat nadiren de olsa birbirlerini göremedikleri vakit hemen karamsarlığa kapılırlar. Çünkü görme eylemi âdeta bir uyarıcı madde gibi iç sıkıntılarını ve karamsarlıklarını gideren bir bağımlılık haline dönüşmüştür.

Düşlerde canlandırılan sevgilinin bir yüzü olmayabilir. Ya da bu yüz bir film yıldızına yahut çok da fazla tanınmayan bir şahsa ait olabilir. Kadın ve erkeği birbirine yaklaştıran manevi ve biyolojik öğeler ne olursa olsun, etkilenme başladığı andan itibaren hayal gücü de devreye girer. Genellikle hayalimizdeki kişi bizde yarattığı tesirden habersizdir. Erkeklerin çoğu, yolda ya da ulaşım araçlarında tesadüf eseri gördüğü ve daha önce hiç tanımadığı kızlara yönelik hayaller kurarlar. Kadınlar da tanımadıkları kimselerle ilgili olarak erkeklere oranla cinsel içeriği daha az baskın olan romantik nitelikli düşlere dalarlar. Onların kurguları çoğunlukla belli bir kişi etrafında sabitlenir. Gece ya da gündüz kurulan bu düşler, yaşamın sadece küçük bir kısmını işgal ettiği sürece zararsızdır. Oysa bazı kimselerin kurdukları hayallere kendilerini fazla kaptırmaları neticesinde düşünle gerçek arasında bir ayırım yapmak zorlaşır. Bu durum da düş sahibi için acı verici sonuçlar doğurabilir. (Kadın ve Erkek Ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi, 1975: 553-554)

Aynı romanda, Şemet ergenlik çağlarında sinema oyuncularından birine âşık olmuştur. Bu sevgisini kimselere açamayan genç kız, gündüz düşlerinde, gece rüyalarında hep onunla yaşamaktadır. Onu görebilmek arzusuyla yemeden içmeden kesilmiş, uykuları bozulmuştur.

“Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç”(1327) romanında İrfan Galip ve Feriha Davut birbirleriyle mektuplaşarak âşık olurlar. İrfan Galip yüzünü bile görmediği, yalnızca mektuplarından

tanıdığı Feriha Davut'a kısa bir tereddütten sonra evlenme teklif eder. Genç kız bu teklifi kabul edecektir. Fikirlerin karşılıklı olarak mektupla dile getirilmesinden sonra İrfan aradığı kadının Feriha olduğu düşüncesine kapılmış ve onun cismani özelliklerini bilmeden yalnızca düşünsel düzlemdeki benzerliklerinden yola çıkarak kendisine eş olarak seçmiştir.

SONUÇ

Aşk, belli bir süre zarfında kişinin karşı cinse duyduğu kuvvetli ve karmaşık bağımlılık hissi olarak tanımlanabilir. Hüseyin Rahmi'ye göre aşk hayatın zorlukları karşısında bir avunma vasıtasıdır. Ancak aşk bir teselli kaynağı olduğu kadar insana acı veren bir histir de. Çünkü kimileri için aşk hayatın tek anlamıdır bu nedenle aşk acısı bazı insanları intihara kadar sürükleyebilir.

"Namuslu Kokotlar"(1973)'da evli bir müşterisine âşık olan şoför Seyfettin, Şehnaz adlı bu kadınla gezintiye çıktıkları esnada arabayı bir uçurumun üzerine kırarak ümitsiz aşkıyla beraber intihar eder.

"Ölüm Bir Kurtuluş mudur?"(2010) romanında Âdil Cevri, evli ve iki çocuk babasıdır. Hizmetçileri Gülfem'e âşık olan adam, karısının üzerine onunla evlenmek ister. Yeni kanun buna müsaade etmediğinden boşanıp Gülfem'i almak niyetindedir. Âdil Cevri'nin oğlu Fahir de aynı kıızı sevmektedir. Gülfem'i, baba oğul birbirlerinden kıskanırlar. Fakat genç kız ikisine de yüz vermez. Gülfem kendi gibi konakta çalışan Veysi'yi sevmektedir. Fahir, Gülfem'i hem babasından hem de Veysi'den kıskanmaktadır. Bir gün Veysi ile Gülfem konaktan kaçıp intihar ederler.

"Şıpsevdi"(1327) adlı romanda Mahir, evli olan Madam Mc Ferlan'a çılgınca âşık olur. Onunla dostluğunu ilerletebilmek için yaptığı hırsızlık dolayısıyla babası tarafından evlatlıktan reddedilir, yine bu kadın yüzünden severek evlendiği eşiyile de arası bozulur. Tüm bu olanlara daha fazla dayanamayan Mahir yaşamına son verir.

Hüseyin Rahmi, "Billur Kalp"(1926) romanında aşkı gençliğin teselli kaynağı, gönülleriyle yaşayan insanların ise hayat mücadelesinde muhtaç olduğu bir nimet olarak görür. Ona göre aşk, dinlerin tarif ettiği ilahi saadettir. Ancak onun yaraladığı hassas kalplerin, eski zevk ve neşelerini kaybederek; deliliğin, intiharın eşiklerinde dolaştığını, kimilerinin de bu kötü ruh halinden kendilerini kurtarabilmek ve teselli bulmak adına Tanrı'ya sığındığını ifade eder.

"Dirilen İskelet"(1946) romanında Tayfur, bir kez gördüğü Didon Paşa'nın kızı Bânû ile evlenmek istemektedir. Bânû'yu bir haftadır göremeyen delikanlı bu durumdan dolayı ıstırap çekmekte, yaptığı şeylerden tat alamamaktadır. Tayfur âdeta karasevdaya tutulmuştur.

"Son Arzu"(1338) romanında da benzer bir durumla karşılaşırız. İlk defa bir erkeği seven Nuruyezdan, gezide gördüğü Rıdvan Sabih'i bir türlü aklından çıkaramamaktadır. Hatta onun yüzünden geceleri uyku uyuyamaz olmuştur. Bulunduğu oda genç kıza dar gelir. Duygu değişimleri yaşayan Nuruyezdan bazen gülmekte, bazen ağlamakta, sinir buhranları, ümitler, ümitsizlikler, baygınlıklar içinde sabaha kadar onu düşünmektedir.

Ölümler Yaşıyor mu?(t.y.) adlı romanında, Şemet ergenlik çağlarında sinema oyuncularından birine âşık olmuştur. Bu sevgisini kimselere açamayan genç kız, gündüz düşlerinde, gece rüyalarında hep onunla yaşamaktadır. Onu görebilmek arzusuyla yemeden içmeden kesilmiş, uykuları bozulmuştur.

"Cehennemlik"(1940) romanında Ferhunde'nin kızı Mahmure, Hasan Ferruh Efendi'nin evlatlığı Şemsi'yi sevmektedir. Genç kız bu duygusunu kimseye sezdirmeden kendi içinde yaşar. Her gece yatağa Şemsi'nin fotoğrafıyla birlikte girer. Esasında onların sevgileri karşılıklıdır. Şemsi bir gün çeşme başında Mahmure'nin ayaklarını öperek ona olan aşkını ilan eder. Birbirlerine gün geçtikçe daha çok bağlanırlar. Görüşmemek onlar için son derece acı vericidir. Gençler evlenmek niyetindedirler. Ancak arada engeller vardır.

“Metres”(1316) romanında aşkı romantik açıdan ele alan yazar, onu hayatın merkezine oturtmuştur. Sevmek ve sevilmeğe, dünyanın bütün acıları karşısında bir avunma ve mutluluk vasıtası olarak bakar. Gençlik, hayatın boşluğunu bunlarla dolduramazsa artık onun için tatlı hayallerin yerini acı dolu çılgınlıklar alacaktır demiştir.

“İffet”(1927) romanında İffet’in sevdiği genç teyzesinin oğlu Latif’tir. Latif, İffet’in çocukluk aşkıdır. Genç kız, delikanlının yaşama tutunma sebebidir. Onsuz bir hayat düşünemez.

“Tasadüf”(1316) romanında, bizi gerçekten seven insanların kıymetini ancak onları kaybettiğimiz zaman anlarız diyen Hüseyin Rahmi, gençlikte insanın aşk konusunda değişken olduğunu, fakat gönlü bu hercailiklerden usanınca, hayatın yorgunluk devresinde dinginlik ve vicdan tesellisi aradığını belirtir.

“Deli Filozof”(1964) adlı romanda aşkın şiddetinin ayrıldıktan sonra anlaşılacağını söyleyen yazar, kişinin sevgilisiyle darılmadan önce acı çekmemek için iyi düşünmesi gerektiğini söyler.

“Bir Muadele-i Sevda”(1315) romanında Naki, Bedia ile tanışana kadar hiçbir kadını böylesine arzulamamıştır. Çünkü kolay erişilebilir özneler aşk için her zaman iyi bir aday değildir. Bu bakımdan çevresindeki kadınlarda aradığını bulamaz. İlk hamlesinde kırılmış ve engellenmiş olan aşk arzusu ona ulaşamamanın verdiği hisle giderek şiddetini arttırır. Ruh halinde değişimler gözlemlenir. Daha önce zevk aldığı şeylerden tat alamamaya başlar. Duygular aşama aşama hastalıklı bir hal alır. Bedia, eşi Naki için sabit bir fikir haline gelmiştir. Her zaman kadınlar tarafından beğenilmiş ve karşılık görmüş olan genç adam, karısının evliliklerinin ilk gecesindeki olumsuz davranışları ve babasının evine dönmeyi istemesi yüzünden düş kırıklığına uğrar. Bu durum Bedia’yı, Naki’nin gözünde daha cazip bir hale getirir. Eşinin onu reddetmesinden sonra duygularını tahlil etmeye başlayan Naki, karısına âşık olduğunu fark edecektir.

Aşk kavramı Hüseyin Rahmi’nin romanlarında hem romantik açıdan ele alınmış hem de şehvet hissinin daha yoğun olduğu, sevginin geri planda kaldığı tensel hazların tatmini olarak iki yönlü değerlendirilmiştir. Bu bakımdan sevgi duygusunun karşılıklı bir biçimde yaşanmadığı aşklarda sağlıklı bir beraberlik söz konusu değildir.

Mesela “Şık”(1336) romanında Şöhret ile Madam Potiş beraberliğinde, “Mürebbiye”(1927)’de Anjel’in Amca Bey, Sadri ve Dehri Efendi ile olan ilişkisinde, “Tasadüf”(1316)’te Mail’in Şöhret’le yaşadığı birliktelikte “Metres”(1316)’te Hami-Müştak ve Reyhan üçlüsünün Parnas’la olan münasebetinde, “Tebessüm-i Elem(1339)” romanında, Kenan’la Vuslat beraberliğinde, “Toraman(1335)” romanında Binnaz ve Şuayp Efendi arasındaki ilişkide aşktan ziyade cinsel hazların yanında maddî çıkar ön plandadır.

Sonuç olarak aşk, insan yaşamında bir ihtiyaç olduğu kadar insan için birtakım tehlikeleri de barındırabilen karmaşık bir yapıdadır. Doğru insana duyulan aşkta huzur ve mutluluk vardır. Aksi takdirde yıkım yaşanabilir.

KAYNAKÇA

- Aşk ve Kara Sevda; Aşk ve Bağımlılık. Erişim tarihi: 12.01.2013, <http://bilgi.iliskidegerlendirme.com/>
- Adasal, R. (1963). *Tabii ve Hasta Cepheleri ile Cinsiyet, Aşk, Evlilik*. Ankara: Tarhan Kitabevi.
- Alberoni, F. (1990). *Aşık Olmak ve Aşk*. İstanbul: Düzlem Yayınları.
- Atak, H. ve Taştan, N. (2012). Romantik İlişkiler ve Aşk (Romantic Relationships and Love). *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, C/S. 4(4): 520-546.
- Battal, A. (2008). *Boşanma Sebepleri (Bilimsel Araştırma Projesi Uygulama Sonuçları)*. İstanbul: Eflatun Matbaacılık.
- Bayraktar N. Terk Etmenin Dayanılmaz Ağırılığı!. *Yeni Aktüel*, S. 188: 38.

- Brizendine, L. (2011). *Erkek Beyni*. (Çev. Gül Tonak). İstanbul: Say Yayınları.
- Çetin, N. (2010). İkinci Abdülhamit Dönemi Türk Romanı (1878-1908). *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, S.65-67: 39-59.
- Dalar, L.; Üner, S.; Karasulu, A L., vd. (2010). Keder Verem Eder mi? Aktif Akciğer Tüberkülozlu Hastalarda Depresyon ve Anksiyetenin Periferik T Lenfosit Subpopülasyonu ile İlişkisi. *Tur Toraks Dergisi*, S.11: 112-116.
- Demir, D. (2012). *Aşk ve Aldatmak*. İstanbul: Çatı Kitapları.
- Dessart, C. (1965). *Le developpement sociale de l'enfant et de l'adolescent*. (Çev. Bekir Onur). Brüksel.
- Goleman, D. (10 October 2006). Friends for Life: An Emerging Biology of Emotional Healing. *The New York Times*.
- Goleman, D. (22 Ekim 2006). İnsan Beyninin Bir Sırrı Daha Çözülüyor. *Radikal Gazetesi*.
- Gürpınar, H R. (1926). *Billur Kalp*. İstanbul: Marifet Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1315). *Bir Muadele-i Sevda*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1940). *Cehennemlik*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1964). *Deli Filozof*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Gürpınar, H. R. (1946). *Dirilen İskelet*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- Gürpınar, H. R. (1943). *Gönül Bir Yel Değirmenidir Öğütür*. İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- Gürpınar, H. R. (1335). *Hayattan Sayfalar*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1927). *İffet*. İstanbul: Marifet Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1968). *İnsanlar Maymun muydu?*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Gürpınar, H. R. (1927). *Kaynanam Nasıl Kudurdu?*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1327). *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1316). *Metres*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1928). *Muhabbet Tilsimi*. İstanbul: Marifet Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1927). *Mürebbiye*. İstanbul: Marifet Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1973). *Namuslu Kokotlar*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Gürpınar, H. R. (1927). *Nimetsinas*. İstanbul: Amedi Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (t.y.). *Ölümler Yaşıyor mu?*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Gürpınar, H. R. (2010). *Ölüm Bir Kurtuluş mudur?*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Gürpınar, H. R. (1328). *Sevda Peşinde*. İstanbul: Selânik Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1338). *Son Arzu*. İstanbul: Orhaniyye Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1336). *Şık*. İstanbul: Kitabhane-i İslâm ve Askerî.
- Gürpınar, H. R. (1327). *Şıpservedi*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1339). *Tebessüm-i Elem*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1316). *Tesadüf*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Gürpınar, H. R. (1335). *Toraman*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Işık E. "Terk ederken bunları asla yapmayın!", *Milliyet Blog*. Erişim tarihi: 11.09.2012, <http://blog.milliyet.com.tr/>
- Kadın ve Erkek Ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi. (1975). *Aşık Olmak*. (s.406) İçinde. İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Kadın ve Erkek Ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi* (1975). *Aşkın Gücü*. (s.897) İçinde. İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Kadın ve Erkek Ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi* (1975). *Sevginin Değişik Görünümleri*. (s.549) İçinde. İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Kadın ve Erkek Ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi* (1975). *Düşsel Aşk*. (s.553-554) İçinde. İstanbul: Gelişim Yayınları.

- Kadın ve Erkek Ruhsal ve Cinsel İlişkiler Ansiklopedisi* (1975). Nikâhsız Evlilikler. (s.151-152) İçinde. İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Kerman Z. (1998). *Yeni Edebiyatı İncelemeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Legato, M. J. (2008). *Erkek Neden Hatırlamaz, Kadın Neden Unutmaz* (Çev. Meral Gaspıralı). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Levend, A. S. (1964). *Hüseyin Rahmi Gürpınar*. Ankara: TDK Yayınları.
- Moran, B. (2004). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oral, E. T. (2009). Karasevda'dan Depresyon'a Hüznün Tarihi. *Başka Psikiyatri ve Düşünce Dergisi*, S.2: 1-10.
- Özcan, R. (2008). *Türk Romanında Aşk (1872-1900)*, Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Reik, T. (2009). *Aşk ve Şehvet Üzerine*. İstanbul: Say Yayınları.
- Russell, B. (1983). *Evlilik ve Ahlak*. İstanbul: Say Kitap Pazarlama.
- Topaloğlu T. (2011). Düş Peşine, İzmir. Erişim tarihi: 02.09.2012, e-motivasyon.net, s. 23-24.
- Vıçıl, O. (2010). Umutsuz Aşk, Bağımlılık Mıdır?. *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, S.513: 12-13.
- Wilson, G. D. ve Mclaughlin, C. (2002). *Aşk Bilimi*. İstanbul: Çitlenbik Yayınları.
- Yılmaz, O. (2005). *Aşkın Evrimi*. İstanbul: Ceylan Yayınları.

Derviş Hasan Medhî'nin Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî Adlı Eserinin Türk Kitap Sanatları Açısından Değerlendirilmesi

Doç. Dr. Ruhi Konak

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2936-5647>

Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kastamonu –
TÜRKİYE

Arş. Gör. Mine Dilber

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6000-7915>

Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kastamonu –
TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 03.07.2020

Kabul: 11.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Şehname

Derviş Hasan Medhi

Minyatür

Tezhip

Ebru

Resim

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44846>

Öz

Fars edebiyatının önemli yapıtlarından biri olarak kabul edilen, kahramanlık ve destansı olayları ele alan Şehname İslam dünyasının en çok tanınan ve okunan eserlerinden birisidir. Firdevsi tarafından İran'da yazılmaya başlanan kitabın çok sayıda kopyası süslenmiş ve metinde anlatılan çok sayıda konu resimlendirilmiştir. Bu bakımdan kıymetli kitap özelliği taşıyan Firdevsi Şehnamesi, Osmanlı hükümdarları tarafından da beğeni ile okunmuş ve kütüphanelerinde bulundurulmuştur. Gelişen süreçte kimi Osmanlı Sultanları atalarının veya kendi Şehnamelerini hazırlatırken kimisi de Firdevsi Şehnamesi'nin tercümesini yaptırmıştır. Bu tercüme eserlere kimi zaman kitabı hazırlatan sultanın beğenisi doğrultusunda yeni bölümler eklenmiştir. Böylece ilgili Osmanlı Sultanının şehnamesine dönüşen kitap Sultanın kendini anlatma veya kendisinden bahsetme aracı da olmuştur. Günümüze gelen örneklerine bakıldığında şehname, edebi bir eser olma özelliği taşımasının yanı sıra kitap sanatları açısından da önemli bir yere sahiptir. Yurtiçinde ve yurtdışında birçok kütüphane, müze ve özel koleksiyonda gerek Firdevsi'ye ait Şehnamenin farklı yazarlar tarafından istinsah edilen örnekleri, gerek başka isimlerle hazırlanan nüshaları, gerekse orijinal eserin tercümeleri mevcuttur. Çalışmanın konusunu oluşturan ve Derviş Hasan Medhî'ye ait olan Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî adlı eser Paris Bibliotheque Nationale'de yer almaktadır. Cilt, ebru, resim ve tezhip sanatına dair örnekleri barındıran el yazması, çalışma kapsamında Osmanlı kitap sanatları açıdan incelenmiştir. Eserde yer alan cilt, tezhip, ebru ve resim (minyatür) örnekleri dönem, üslup özellikleri ve sanatçı bağlantıları açısından analiz edilmiştir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Konak, R. ve Dilber, M. (2020). Derviş Hasan Medhî'nin Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî Adlı Eserinin Türk Kitap Sanatları Açısından Değerlendirilmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 251-271.

Evaluation of Derviş Hasan Mehdi's Artwork Titled Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî on Terms of the Turkish Art Works

Assoc. Dr. Ruhi Konak

Kastamonu University, Faculty of Fine Arts and Design, Department of Traditional Turkish Arts,
Kastamonu – TURKEY

Ress. Asst. Mine Dilber

Kastamonu University, Faculty of Fine Arts and Design, Department of Traditional Turkish Arts,
Kastamonu – TURKEY

Article History

Submitted: 03.07.2020

Accepted: 11.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Şehname

Derviş Hasan Medhi

Miniature

Illumination

Marbling

Painting

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44846>

Abstract

Considered as one of the important works of Persian literature, Şehname, which deals with heroic and epic events, is one of the most known and read works of the Islamic world. Many copies of the book, which was written by Firdevsi in Iran, are decorated and numerous subjects described in the text are illustrated. In this respect, the Firedevsi Şehname, which has the feature of a valuable book, was read by Ottoman rulers with pleasure and for hide it in their libraries. During the developing period, while some Ottoman Sultans were preparing their ancestors or their own Şehnames, who made the translation of the Firedevsi Şehname too. New sections were added to these translated works in line with the appreciation of the Sultan who had prepared the book. Thus, the book, which became the Shahnameh of the related Ottoman Sultan, became an intermediary for the Sultan to explain himself or mention him. The Şehname that can look at the examples that come to our day, has an important place in terms of book arts as well as being a literary work. There are both the copies made by other authors, the copies made by other names, and translations of the original work in your library, museum and private collections at home and abroad. Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî is located in Paris Bibliotheque Nationale. This work, in which there are examples of binding, marbling, painting (miniature) and illumination art, was examined from the point of view of Ottoman book arts within the scope of the study. The binding, illumination, marbling and painting (miniature) examples in the work, in terms of period, style features and artists were examined.

GİRİŞ

İran'ın milli destanı aynı zamanda Fars edebiyatının önemli eserlerinden biri kabul edilen (Kanak, 2010:289); mesnevi türünde ve altmış bin beyitten oluşan Firdevsî'ye ait *Şehnâme* (Sachın, 2015:1), yüzyıllar boyunca İslam dünyasında, halk arasından, seçkin saray çevrelerine dek her düzeyde tanınıp sevilmiş önemli bir edebi eserdir. İslam öncesi İran'ın efsanevi ve tarihi şahırlarının ve onlara sadakatle bağlı beylerin efsane tarihlerini anlatan bu destanın çok sayıda resimli kopyaları hazırlanmış, tasvirleri İslam görsel kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Tanındı, 2008:268).

Şehname'de Pişdadiler (Yerdelen, 1997:101), Keyaniler (Kurtuluş, 2002:346), Eşkaniler (Yerdelen, 1997:101) ve Sasaniler (Naskalı, 2009:174) dönemine ait destansı olaylar ele alınır. Eserde, Cemşid, Dahhak, onunla savaşan demirci Gave, Feridun, yedi güç işi başaran Zaloğlu Rüstem, Turan ülkesinin hükümdarı Efrasiyab (Alp Er Tunga), Keykavus, Keyhüsrev, İsfendiyar, Dara ve İskender gibi simalar yer almakla birlikte, Türk kültürüyle ilgili bilgiler de bulunur.

Osmanlı okuyucusu için hazırlanan şehnameler, tercüme nüshalar, Osmanlı sultanları ile ilgili bölümlerin eklendiği tercüme nüshalar ve Osmanlı Sultanları hakkında hazırlanan şehnameler olmak üzere üç farklı örnek bağlamında ortaya çıkmaktadır. Bu el yazmalarının çoğu tezhip, cilt, hat, ebru ve resim (minyatür) sanatlarının önemli örneklerini bulundurmaları bakımından dikkat çekmektedir.

Sarayda Osmanlı sultanları için hazırlanan tercüme şehnamelerden birisi II. Osman'ın dâhil edildiği, Medhi mahlaslı Derviş Hasan tarafından yazılmıştır. Eserin günümüze ulaşan üç resimli nüshası dünyanın farklı koleksiyonlarına dağılmıştır. Bunlardan Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi'nde ve St. Petersburg Üniversite Kütüphanesi'nde bulunan elyazmaları birbirinin devamıdır. Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan nüsha ise aynı metnin birinci cildir. Her iki nüsha da Âdem ile Havva hikâyesi ile başlar. Paris nüshası Bijen ile Fûrûd'un öyküsü ile sona ererken daha uzun olan Uppsala nüshası Rüstem ile Berzu'nun öyküsü ile tamamlanır. Uppsala nüshasında Medhî Şehnâme'nin ilk cildini tamamladığı için Allah'a şükreder ve ikinci cildinde Rüstem, Efrâsiyâb ve Keyhüsrev'in hikâyelerini anlatacağını söyleyerek eserinin II. Osman tarafından beğenilmesini temenni eder. Medhî'nin tercümesinin bu üç resimli nüsha dışında günümüze ulaşan resimsiz bir kopyası bilinmemektedir. Bu durum tercümenin sadece Sultan II. Osman için yapıldığını, daha sonra da diğer Şehnâme çevirileri gibi yaygınlık kazanmadığını gösterir (Değirmenci, 2007: 102; Değirmenci, 2012: 99-100).

Bu çalışmaya konu edilen eser Paris Bibliothèque Nationale'de Supplément-Turc 326 envanter numarasıyla kayıtlıdır, (HPTTPS-1). 17. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı saray nakkaşhanesinde hazırlanan eser, cilt, tezhip, resim ve ebru sanatları bakımından önemli örnekleri barındırmaktadır.

İlgili dönemde Osmanlı saray nakkaşhanesinde üretilen el yazmalarında uygulanan cilt süslemeleri çoğu açıdan 16. yüzyılın ikinci yarısına ait üslubun devamı niteliğinde olmasına rağmen (Arıtan, 1993: 557), kompozisyonların düzeni ve motiflerin zarafeti açısından belirli bir oranda gerileme ve değişim görülür (Özcan, 1993: 243): 17. yüzyıl ciltlerinde 16. yüzyılın ilk yarısında yapılmaya başlanan saz yolu üslubunun uygulandığı, gömme altın şemseli olarak tasarlanmış ve içleri kalıpla saz yolu üslubunda yapılmış bezemeler mevcuttur (Tanındı, 1999: 106). 16. yüzyılın ikinci yarısında Kara Memi tarafından uygulanmaya başlanan yarı üsluplaştırılmış çiçeklerle kurgulanan şükufe tarzı süslemelerin (Atasoy, 2011: 159-160), klasik devrin bütün sanat dallarına hâkim olan stilize nar çiçeği, altılı çiçek, çintemani-bulut ve bilhassa tırtıllı yaprak (Arıtan, 1993: 557) motifleri ile kurgulanan tasarımların 17. yüzyıl cilt süslemelerinde kullanıldığı görülür.

17. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ebru sanatına ilişkin bilgiler sınırlı olmakla birlikte, 1608 yılında yazılan Tertib-i Risâle-i Ebrî adlı bir eserden bahsedilmektedir. Eserde o tarihte ebruya, kâğıt boyamaya ve âhârleme (cılalama) usullerine dair bilinenlerin bir araya getirildiği ifade edilmektedir. Tertib-i Risâle-i Ebrî adlı eserde Şebek lakabıyla anılan ebru sanatçısı Mehmet Efendi'ye (Derman, 1977:

26) ait ebruların, 1595 tarihli Hadikatü's-Süedâ el yazmasında zeminde kullanıldığı yayınlarda geçmektedir. Ayrıca Gûy u Cevgân adlı eserde de ebruların kullanıldığı ve yazı zemini olarak kullanılan bu ebruların sulu bir astar üzerine alınmış "Tarz-ı Kadîm" ebrular olduğu ifade edilmektedir (Gülgen, 2016: 156). Bununla birlikte 16. yüzyılın sonlarından itibaren hazırlanan resimli el yazmalarının çoğunun cilt kapaklarında, yan kâğıdı olarak, ebru örneklerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

17. yüzyıl Osmanlı resim sanatı, 16. yüzyılın ikinci yarısında Nakkaş Osman ve Nakkaş Hasan atölyelerinde üretilen çok sayıda resmin belirleyiciliğinde yaşanmış olan, klasik döneme nazaran daha mütevazı bir süreçtir. Klasik dönemin nakkaşaneyi ön plana çıkaran kimlikçi yaklaşımı ile izlenen üslubu, bu dönemden itibaren sanatçı merkezci bir tutum ile sürdürülür. 17. yüzyıl Osmanlı resim sanatı, birbirini üslup açısından takip etmeyen, saraya bağlı veya bağımsız sanatçıların bir araya gelerek resimledikleri el yazmaları, albümler, sayfa veya murakka resimleri ile tanımlanır.

17. yüzyılda üretilen el yazmalarının resimlenmesi işinde görevli birçok nakkaş olmasına rağmen bunlar arasında ismi bilinen nakkaş sayısı birkaç kişiyi geçmemektedir. Sözü edilen nakkaşlardan en çok dikkat çeken kuşkusuz Nakkaş Nakşi'dir.

Nakkaş Nakşi¹ özelinde bakıldığında 17. yüzyıl Osmanlı resim sanatının, deneysel yorumlara olan eğilimden dolayı, klasik beğeniden farklılaşarak özgünleşme çabasında olduğu anlaşılır. Bu bakımdan 17. yüzyılda, Nakkaş Osman ve Nakkaş Hasan'ın görkemli üsluplarının etkileriyle belirgin klasik üslubun alt akım olarak devam ettiği fakat 17. yüzyılın ilk yarısının, özgünlüğüyle dikkat çeken Nakkaş Nakşi resimleri ile temsil edildiği kabul edilmelidir.

17. yüzyıl tezhip sanatı açısından değerlendirildiğinde bu yüzyılın ilk yarısı önceki dönemlerin devamı niteliğinde olup klasik üslupta yapılan tezhibin yanı sıra 16. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan saz yolu üslubunun 17. yüzyılın başlarına kadar yapılmaya devam edildiği, altın ve muhtelif renklerle gerek sulandırılarak gerekse blok boyanan ve mürekkeple tahrir çekilen halkâr ve şikaf halkâr çalışmalarının yapıldığı görülmektedir (Mahir, 2009: 379). 15. yüzyılın sonlarından itibaren yapılmaya başlanan (Derman, 2012: 337) ve 17. yüzyılda da yapılmaya devam eden Tuğra süslemeciliği de bu dönemde yapılan tezhip çalışmalarına örnek teşkil etmektedir. (Mahir, 2009: 392). Diğer taraftan Kara Memi'nin Muhibbi Divanı için yaptığı halkâr tasarımlarında kullandığı kuralsız dal hareketlerine benzer tasarımlar ile 17. yüzyılda da karşılaşılır: Klasik Osmanlı tezhiplerinde motiflerin dal giriş ve çıkışları belirli kurallara bağlıyken Kara Memi ve 17. yüzyılda hazırlanan elyazmalarında görev alan bazı sanatçılara ait eserlerde bu kuralların dikkate alınmadığı görülür (Foto.1).

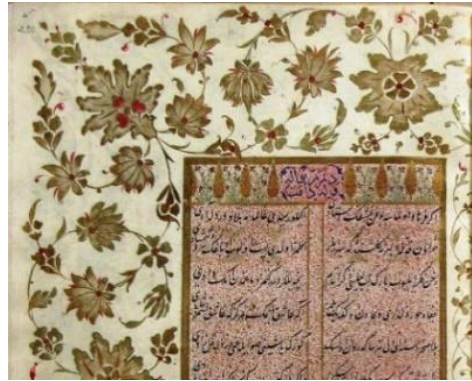

Foto.1: Muhibbî Dîvânı, İÜKT 5467, 250a (Atasoy, 2016: 24)

¹ Sanatçı hakkında yayınlardaki genel düşünceyi oluşturan yorumlar için bkz: Atıl, 1978: 103.

El Yazmasının Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi

Derviş Hasan Medhi tarafından yazılan Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî adlı eserin hazırlanış hikâyesi, kitap metninde şu şekilde aktarılmıştır:

Pâdişâhın devletinin devamı için dua ve sena ettikten sonra İskender tarzlı pâdişâhın şerefli tabiat, latîf unsurlarını bilmek ve ruhlarına sevinç verecek destanı nakletmeyi murat eyledim. Sorucu olup dedim ki: Ey Şehriyâr, bu değersiz ve günahkâr kul nasıl bir destan takrir etsin, safalı Hamza'dan veya Büyük Süleymannâme'den veya Firdevsî'nin Şehnâmesi'nden bunların hangisinden (nakletmem) fermân olunur deyip cevabını gözleyip durdum. Bu soruyu sormaktan benim muradım padişahın durumunu öğrenmekti. Hatırıma gelen anlam bu idi ki eğer Şehnâme'yi isterse dünyanın durumunu bilmeğe ve adaletle devleti yönetmeye gönülleri meyleder dedim. Çünkü gönlümden geçen bu idi. O zaman inciler saçan sözlerinden şu gönül okşayan eşsiz sözler çıktı. Buyurdular ki Firdevsî'nin Şehnâmesinden nakleyleyesin. Ta yazılış sebebinden sonuna dek. (...) Bu sözden gönlüm ferahladı. Böylece bu işe başlamış oldum.

Böylece başlangıçtan Keykubad zamanına dek Şehnâme'yi nakleyledim. Adaleti şiar etmiş olan güzel sözler söyleyen pâdişâhın bir mutlu saatinde emirleri şöyle oldu ki benim adıma Şehnâme'yi Türkçe diline tercüme eylesin. Her ne isteği var ise katımdan makbuldür. Ama noksân kalmasın diye fermân çıktığında ben padişahla görüştüüm, yeri öpüp dua ettim. O adil sultânın fermanına boyun eğdim ki onun inci saçan dillerinden çıkan cevaplarını ikballi ve saadetli bildim. Daha sonra Şehnâme'nin yazımına başladım. Allah inayetiyle tamamlanmasını nasip ve müyesser ede. İki cihan sultanı cin ve insanların Peygamberi hürmetine, âmîn, yâ muîn, ya erhamerrahimîn, yâ hayra'n-nasrîn... (Https-1).

Toplamda 308 varaktan oluşan eser 33x22 cm. ölçülerine sahiptir. Orijinal ciltli el yazması nestâlik hatla Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Eserin 15 sayfasında resim ve bazıları resimli sayfalarda olmak üzere 12 sayfasında süsleme mevcuttur. Bu sayfaların tamamında altın sulandırma yöntemiyle yapılmış halkâr tarzı süsleme bulunmakla birlikte, 1b sayfasında halkâr tarzı süslemenin yanı sıra başlık (unvan) tezhibi yer almaktadır.

El yazmasının 24 sayfasında resim için yer ayrıldığı; ayrıca eserin bazı sayfalarındaki yazı metninin altın cetvel ile çevrelenmesine rağmen, bazı sayfalarda cetvel kullanılmadığı görülmektedir. Bu bakımdan el yazmasının resim, süsleme ve yazım programı açısından tamamlanmadığı büyük oranda eksik bırakıldığı söylenebilir. Değirmenci, hattatı hakkında bilgi bulunmayan el yazmasının Mustafa Ağa'nın özel kütüphanesi için Medhi tarafından yazılmış orijinal nüsha olduğunu ve Mustafa Ağa'nın sürgüne gönderilmesinden dolayı bitirilemediğine ilişkin yorum yapmıştır (Değirmenci, 2007: 103-104).

Kütüphane kayıtlarında 1601-1650 yıllarına tarihlendirilen eser 17. yüzyılın ilk yarısında üretilmiştir. Yazar eserin önsözünde Sultan III. Murat'ın (982-1003/ 1574-1595) ve III. Mehmed'in² (1003-1012/ 1595) hizmetinde olduğu, I. Ahmet (1012-1026 /1603-1617) ve II. Osman'a Mustafa Ağa tarafından tanıtıldığına dair bilgiler sunmaktadır (Https-1).

El yazması eser kahverengi bir deri ile kaplanmıştır. Cilt alt kab, üst kab ve miklepten³ oluşmaktadır. Cildin alt ve üst kablarda yer alan süsleme aynıdır. Kütüphane tarafından dijital ortama aktarılan görseller arasında miklebin dış yüzeyini gösteren bir numune bulunmamaktadır. Eserin cildinde beyzi (oval) formda dendanlarla dilimli olarak tasarlanmış bir şemse formu, bu formun iki ucunda ise yine dendanlarla sınırlandırılmış salbek bulunmaktadır. Şemse süslemesinde orta kısma yerleştirilen büyük bulut motifinin yanı sıra altından dolanan sarmal dallarla birlikte hâtayi, penç ve

² Kütüphane kaydında Muhammed olarak geçmektedir.

³ Müze dokümanları arasında miklep görseline ulaşılamadığı için bu alanda bir süsleme olup olmadığı bilinmemektedir.

gonca motifiyle hançer yapraklarından oluşan serbest formda yapılmış bir kompozisyon mevcuttur (Foto. 2, 3) .

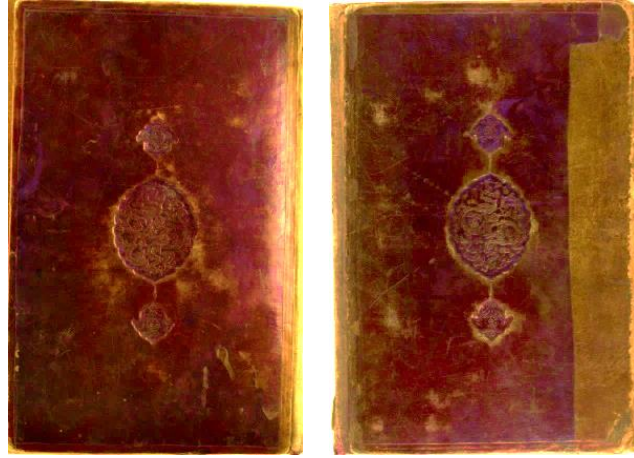

Foto. 2, 3: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326 cildin ön ve arka kapağı (HPTTPS-1)

Salbeklerde bulunan süslemede ise ortabağdan çıkmış hançer yaprakları ve dallar üzerinde yer alan hâtayı, penç motifleri ve hançer yapraklarından oluşan simetrik bir tasarım uygulanmıştır. Cilt üzerine uygulanan bezeme deri renginde bırakılmış ve kalıplı cilt tekniği uygulanmıştır. Cilt yüzeyine, köşebent ve şemse alanının etrafına süsleme yapılmamıştır (Foto. 4).

Foto 4: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, cilt ön kapak detay (HPTTS-1)

Çizim. 1: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, cilt ön kapak detay çizimi

Müze kayıtlarında cildin orijinal olup olmadığı veya restore edilip edilmediği hususunda bilgiye yer verilmemiştir. Ancak sayfalara tamir amaçlı yapıştırılan kâğıtlar ve sayfa kenarlarının tıraşlanmış olmasından yola

çıkarak, eserin restorasyon geçirdiği söylenebilir. Eserin cildinde tamir izine rastlanmamıştır.

Eserin iç kapağında, yan kâğıdı olarak kullanılan, yüzeyinde açık kobalt mavisi, oksit sarı ve aşı kırmızısı renkleri ile yapılmış bülbülyuvası tekniğinde ebrular yer almaktadır. Ebrularda, zamana bağlı olarak renk bozulmaları oluşmuştur. Cildin alt kapağı ve mıklebini birleştiren sertab kısmı ise kahverengi deri ile kaplanmıştır (Foto. 5, 6).

Foto. 5, 6: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326 cildin ebrulu iç kapakları (HPTTSP-1)

El yazmasının 1a sayfasında, ilgili yere sonradan eklendiği düşünülen bir resim mevcuttur. Bu resim el yazmasının 94b, 101b, 117a, 124b, 130a, 148a, 155a, 166a, 239a sayfalarındaki resimlerin dokuzu ile benzerlik göstermektedir. Fakat bu on resmin kalitesi ve üslup özellikleri, orijinal olduğu düşünülen diğer resimlerden farklıdır. Derinlik, perspektif, mekân, zaman ilgileri doğrultusunda gerçekleşen kurgu; dağ, tepe, kaya, bitki örtüsü, mimari elemanların formları ve boyama tekniklerine ilişkin uygulamalar açısından geleneksel Osmanlı resmi özelliklerini yansıtmış gibi görünen bu resimlerin, insan ve hayvan figürlerinin anatomilerindeki hatalar ve boyama tekniklerinin uygulanışındaki acemilik dikkate alınarak, nakkaş olmayan bir kişi tarafından, yapıldığı söylenebilir (Foto.7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16).

Foto. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 1a, 94b, 101b, 117a, 124b, 166a, 130a, 148a, 155a, 239a (HPTTSP-1)

4a sayfasında yer alan resim, el yazmasında bulunan beş orijinal örnekten birisidir. Kompozisyon düzeni açısından diğer örneklerden farklılaşan resim, Nakkaş Nakşi üslubunun özelliklerini yansıtmaktadır (Foto. 17).

Nakkaş Nakşi resimlerine bakıldığında temel özelliklerinin klasik dönem Osmanlı resim üslubu bağlamında kalmasına rağmen kurgunun deneysel bir tavırla şekillendiği görülür: Doğa ve mimari tasvirlerinde, yüzeyde derinlik, perspektif, uzak, yakın ilişkisi üzerine arayışlara şahit olunur. Sanatçının figürleri iki grupta ele alınabilir. Bunlardan dikkat çeken sivri uçlu, uzun ve kemerli burunlu, genellikle dişleri görünen yaşlı, kambur ve aynı zamanda desen açısından anatomik kusuru olmayan insan figürleridir (Foto. 19, 20). Diğer gruptaki figürler de ilk gruptaki figürler gibi anatomileri doğru olmakla birlikte yüz ve beden hatları oldukça düzgündür (Foto. 18, 22). Nakkaş Nakşi'nin fırçası çok ince olmakla birlikte, bazı eserlerinde dağ, tepe kontörlerinde tamamlanmamış hissi hâkimdir. Bu özellik doğrultusunda bakıldığında, 4a sayfasında yer alan resmin üslubu, figür, renk, kurgu ve ışık özellikleri bakımından 1620 tarihli Tercüme-i Şehname (UUL, Celsing,1) ve 1605 tarihli Nadiri Divanı (TSM. H. 889) gibi eserlerde yer alan ve Nakkaş Nakşi'ye atfedilen resimlerin üslubuyla aynıdır.

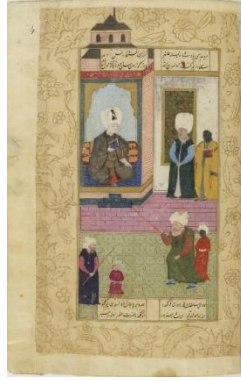

Foto. 17: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 4a (HPTTPS-1)

Yayınlarda, el yazmasının 4a sayfasındaki resimde Sultan II. Osman'ın Mustafa Ağa'nın aracılığıyla Derviş Hasan Medhî'yi kabulünün tasvir edildiği belirtilmektedir. Fakat metin ve resim detayları açısından incelendiğinde, resmin kurgusunun metinde anlatılanlardan farklılaştığı anlaşılmaktadır.

El yazmasını resimleri açısından inceleyen Değirmenci, yazı (metin) resim ilişkisini şu şekilde kurmaya çalışmıştır: Tasvirde Sultan Osman, olasılıkla Topkapı Sarayı'nda bulunan köşklere birinde tahtında oturur. Karşısında Uppsala nüshasında olduğu gibi Mustafa Ağa, arkasında, bir elinde Ağa'nın tespihini diğer elinde ise Ağa'nın Sultan'a göstereceği kitabı tutan, "çırağı" ile beklemektedir. Resmin karşı sayfasındaki metin okunduğunda resmin tasvir ettiği konu anlaşılır: Metinde Medhî, Mustafa Ağa vasıtasıyla Sultan II. Osman'ın huzuruna kabulünü anlatır. Hikâyeye göre, bu buluşma esnasında yazdığı kitaplardan birini Sultan Osman'a sunan Medhî bu kitabı ile Sultan'ın beğenisini kazanır. Sultan Osman bunun üzerine Medhî'nin ahvalini Mustafa Ağa'dan sorar, Ağa da "hakikat" üzere Medhî'yi Sultan'a anlatır. Sultan'ın imtihanından geçen Medhî Şehnâme'yi tercüme etmekle görevlendirilir. Bu durumda, Mustafa Ağa'nın çırağının elinde tuttuğu kitap Medhî'nin yazdığı ve Sultan'a örnek olarak gösterilen eserlerden biri ya da simgesel olarak 'yazacağı' kitaptır. Yazara göre sahnenin önünde ellerinde sopa olan figürlerden sağda yer alan ve diğerine göre daha yaşlı olan kişi bu sırada epeyce yaşlanmış olması gereken Medhî Meddâh olmalıdır. Karşısındaki profilden betimlenen

uzun yüzlü kişi de olasılıkla devrin ünlü nakkaşı Nakşî'dir. Ellerindeki sopalarla birbiriyle konuşurken betimlenen Medhî ve Nakşî hünerlerini Sultan'ın huzurunda sergiliyor olmalı. Etraftaki cüceler de bir eğlence anının resmedildiğini gösterir. Böylece, bu tasvirin yazar, nakkaş ve hâmiyi betimleyen bir resim olduğu anlaşılır (Değirmenci, 2007. s.134; Değirmenci, 2012: 127-128).

Değirmenci metnin detaylarını resmin kurgusuna bağlama yoluna gitse de yazarın kurguladığı düzenle ressamın düzeni mantık olarak örtüşmemektedir. Zira metinde yazar, ressam ve Mustafa Ağanın aynı zamanda huzurda bulunduğuna ilişkin bilgi yoktur. Bu bakımdan II. Osman'ın, Mustafa Ağa'yı kabulü konulu resmin, bu şekilde anlaşılması mümkün değildir.

Tahtta oturan Sultan II. Osman figürünün sol tarafında biri elinde kitap bulunan, diğeri elleri önünde bağlı iki figür ayakta durmaktadır. Ayrıca resim alanının alt tarafında sağ ve sol kenarlardan ikişerli gruplar halinde birbirine doğru ilerleyen dört figür yer almaktadır. Bu figürlerden, sağ tarafta ağa figürlerinin altında yer alanlardan biri elindeki bastonu yukarı doğru kaldırmış yaşlı erkek figürü, diğeri ise siyahi bir delikanlı figürüdür. Diğer kenarda ise yine elinde baston bulunan erkek figürü ve bir cüce figürü yer almaktadır. Figür tipleri, Nakkaş Nakşî üslubunu bire bir yansıtmaktadır (Foto. 17).

Yukarıda alıntısı yapılan metinde, Nakkaş Nakşî ve Medhi Meddah hakkındaki yorum, metnin görsel bağlantılarını resimde toparlamak açısından mantıklı gibi görünse de resim alanının alt tarafında bulunan figürlerin sultanın huzurunda olmadıkları yönünde yorum yapmak da mümkündür. Söz konusu figürlerin farklı olay örgüleri ile farklı mekân ve zaman bağlamında yer aldıkları da söylenebilir. Zira jest, mimik, bakış, duruş, yön ve yöneliş durumları ile figürler üç farklı küme oluşturmaktadır.

Bu kurguda resmin iki şekilde okunma olasılığı vardır. Bu olasılıklardan ilki, farklı mekânda gerçekleşen farklı olayların, aynı kompozisyonda tasvir edilmiş olmasıdır. Bu tür bir olasılık dikkate alınarak resme bakıldığında, resimdeki figür kümelerinin iç diyalogları bakımından üç farklı olay örgüsü ile karşılaşılır. Bu bakımdan altta iki grup halinde bulunan figürler, sultanın huzurunda değildir (Foto. 18, 19, 20). Resim alanında görünüyor olmalarının huzurda bulunmaları ile değil, konunun genel bağlamıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Foto. 18, 19, 20: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 4a detay (HPTTPS-1)

İkinci olasılık ise Sultan II. Osman ve ağalar ile alttaki dört figürün aynı mekânda gerçekleşen bir olay örgüsü içinde yer alıyor olmalarıdır. Bu yönde bir yorum, tavırlardaki lakaytlıktan dolayı, sarayın kuralları ve iktidar imgesinin dışı vurumu açısından pek olanaklı değildir. Diğer taraftan Nakkaş Nakşî ve Meddah Medhi olarak tanıtılan figürler, görevleri ne olursa olsun, resmiyetlerinden ödün verilmeyecek makamda oldukları bir gerçektir. Ayrıca meddahlıkla ilgili gösteri yapan figürlerin bu denli bağımsız pozisyonlara yönelmeleri mümkün değildir.

Dikey gelişen dikdörtgen bir formda tasarlanan resmin sol üst köşesinde Sultanın oturduğu baldaken tarzındaki tahtın yaslandığı duvarın bağlı olduğu binanın veya binaların çatısı iki aşamada verilerek, tasvir resim alanının dışına taşırılmıştır. Resmin alt ve üst kısmında iki mısradan oluşan yazının yazıldığı kartuşların kurgusuyla cetvellere hareketlilik kazandırılmıştır. Ağa figürlerinin arkasında bulunan duvardaki pencerede tasvir edilen yeşil alan ile mekânın bir iç mekân olduğu yönünde fikir oluşturulmuş; hacimli olarak tasvir edilen tahtın öne doğru gelişen çıkıntısıyla oluşan derinlik yanılması doğrultusunda kompozisyon hareketlendirilmiştir.

Taht ve fondaki duvarın bitiminden itibaren başlayan zemin, iki renk ve farklı desenler ile tasarlanmıştır. Üst tarafta dikdörtgen formlu yer seramiği veya döşemelik taş vurgusu yapılırken alt tarafta çokgen formlu seramik yüzey etkisi oluşturulmuştur. Zemin döşemesinin halı değil de taş veya seramik malzeme ile ikiye ayrılmış olmasından yola çıkarak, bu iki farklı renk ve desenin farklı mekânları vurgulamak üzere kurgulandığı söylenebilir. Böylece ressam, Sultanın huzurundaki Mustafa Ağa'nın kim veya kimler hakkında sunum yaptığı hususuna gönderme yapmak üzere ressam ve yazar figürlerini kurguya eklemiş olabilir. Fakat her durumda buldukları mekân II. Osman'ın huzuru değildir. Benzer yorumlara Osmanlı resim sanatının farklı örneklerinde de rastlamak mümkündür.

Eserde kullanılan renkler lacivert, kobalt, mavi ve tonları, gri, beyaz, kırmızı, sarı, yeşil ve tonları, pembe, yavruağzı, altın, kahverengi ve bordodur. Adı geçen renkler, Nakkaş Nakşi ile anılan diğer el yazmalarında kullanılan renkler ve tonları ile benzerdir, (21).

El yazmasının 17b sayfasında yer alan resimde 'Huşeng Şah'ın siyah devi öldürmesi' sahnesi tasvir edilmiştir. Resim, üslup özellikleri açısından, el yazmasındaki diğer resimlerin üslubundan farklıdır.

17b sayfasında yer alan resim, bazı açılardan Nakkaş Nakşi üslubundan oldukça uzaklaşır. Resimde tasvir edilen figürler, baş büyüklükleri, dolgun yüz hatları, uzun boylu ve zinde duruşları ile ilk bakışta, Nakkaş Nakşi üslubuna benzerlik oluşturmaktadır. Ancak resim, kurgu, renk ve boyama tekniği detayları bakımından Nakkaş Nakşi üslubundan farklılaşır. Bu farklılaşma doğa elemanlarının tasarım ve uygulamalarında da görülür.

Foto: 21: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 17b (HPTTPS-1)

Kurgu açısından Nakkaş Nakşi üslubundan uzaklaşan resim, detayları açısından incelendiğinde Nakkaş Osman üslubuna yakınlaşır. Bu nedenle Nakkaş Nakşi'nin, el yazmasının resimlenmesi işine katkısının, 4a sayfasındaki eserle sınırlı olduğu söylenebilir.

Dikey gelişen dikdörtgen bir form içinde tasarlanan kompozisyonda, resim alanı yer çizgisi ile ikiye bölünmüştür. Yer çizgisinin alt tarafı düz zemin, üst tarafı ise öndekinin üstünde büyük bir ağaç

olan, iki sıra tepe formunda şekillendirilmiştir. Resimde dağ, tepe, kaya, ağaç ve küçük bitki örtüsüne ilişkin detayların 4a, 39a, 53b ve 75b sayfalarındaki resimlerden daha kalın fırça darbeleriyle boyandığı ve genel işçilik özelliklerinin söz konusu örneklerden farklılaştığı söylenebilir.

Yukarıdaki detaylar doğrultusunda 17b sayfasındaki üslup yer çizgisinin kullanılması, dağ tepe formlarında kontör renklerinin zemin renginden farklılaşması ve ağaç tasvirinin detayları açısından Nakkaş Osman üslubunu işaret etmektedir. Dolayısıyla resmi yapan sanatçının Nakkaş Osman atölyesi ile ilgili olduğu söylenebilir.

Renk özellikleri açısından da farklılaşan eserde somon, yeşil ve tonları, kahverengi, pembe, sarı, beyaz, gri, siyah, mavi tonları, krem ve yavruağzı renkler kullanılmıştır. Üslup, somon rengin kullanımı, resim alanının merkezine yerleştirilmiş olan ağaç tipi ve küçük bitki örtüsü gibi detaylar doğrultusunda 1580 civarlarına tarihlendirilen Kırk Vezir Hikâyesi (İÜK, T. 7415), 1590 tarihli Şemailname-i Ali Osman (TSM. A. 3592), 1590 tarihli Firasetname (PBNF, T. 1055), 1595-1600'lere tarihlendirilen Tercüme-i Cifru'l Cami (TSM. B 373), 1601-1602'ye tarihlendirilen Destanı Ferruh-u Hüma (İÜK, T. 1975) resimleri ile benzerlik oluşturmaktadır.

Resim, el yazmasının 39a, 53b ve 75b sayfalarında yer alan örneklerle karşılaştırıldığında da üslubun, düzen ve özellikle dağ, tepe formlarının renklendirilmesi bakımından değiştiği anlaşılır. Ayrıca kaş, göz, burun, çene anatomileri bağlamında figür anatomilerindeki yorumlar da farklı sanatçıları işaret etmektedir (Foto. 22, 23, 24, 25).

Foto. 22, 23, 24, 25: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 17b, 39a, 53b, 75b (HPTTP1)

Eserin 39b, 53b ve 75b sayfalarında da resim yer almaktadır. Bu sayfalardaki resim alanları altın cetvellerle çevrelenmiş; alt ve üst kısımlarına altın kuzularla çevrelenen ikişer mısralık metin yerleştirilmiştir (Foto. 26, 27, 28).

El yazmasının 39b sayfasında yer alan 'Zahhâk'ın Demavend Dağı'nda mihlanması' ve 53b sayfasında yer alan 'İrec'in kardeşleri tarafından öldürülmesi' konulu resimler, el yazmasının hazırlanması işinde görev alan bir diğer sanatçıyı işaret etmektedir. Bu bağlamda 39b ve 53b sayfalarında, dikey gelişen dikdörtgen bir form içinde tasarlanan kompozisyonlarda, resim alanının fonunda krem ve gök mavisi renklere boyanmış tepeler ve altınla boyanmış gökyüzü kurgulanmıştır.

39b sayfasında siyah renkte boyanan yeraltı mağarasının durumu ve diyagonal eksende dizilmiş atlı insan figürlerinin düzeni doğrultusunda, resim alanında yüzey etkisi azaltılarak, belirli oranda atmosfer hissi oluşturulmuştur (Foto. 26).

53b sayfasında fon, 39b sayfasıyla aynı renkler ve boyama teknikleriyle oluşturulmuş; fakat, tasvir edilen konuya bağlı olarak manzara özellikleri farklılaşmıştır (Foto. 27). Tepelerin formu, buldukları koordinat ve alt tarafta yer çizgisi ile oluşturulan renk ayrımı doğrultusunda resim alanında atmosfer etkisi oluşturulmuştur. Resim alanının alt tarafına yerleştirilmiş olan iki kaya tasviri ile de söz konusu atmosfer hissi güçlendirilmiştir.

Üslup açısından el yazmasında yer alan diğer resimlerden farklılaşan iki örnekte de doğa motifleri, insan ve hayvan figürleri anatomi, renk ve uygulama teknikleri açısından başarılı şekilde resmedilmiştir.

Resimlerde, krem, mavi tonları, sarı, yeşil tonları, kırmızı, turuncu, kahverengi, pembe, siyah ve beyaz renkler kullanılmıştır. Renklerin dağılımı fondaki kobalt ve zemindeki yeşil renklerin kontrast ve komplementi olarak şekillenmiştir.

Foto. 26, 27: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 39b, 53b (HPTTPS-1)

El yazmasının 75b sayfasında "kulenin tepesinde duran Rûdâbah'ın, uzun saçlarını Zâl'e indirmesi" konulu resim yer almaktadır (Foto. 28). Resmin etrafındaki bezemenin 39b ve 53b sayfalarındaki bezemeye küçük farklarla aynı olması resimleri de aynı sanatçının yapmış olması ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak figürlerin yüz hatları ve boyama tekniği bakımdan benzerlikleri dışında üslubun diğer iki örnekle herhangi bir benzerliği yoktur. Bu ayrışmanın resmin konusuna bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir: Zira diğer iki örnekte doğa tasviri yapılmasına rağmen bu örnekte mimari tasvir yapılmıştır. Figür anatomileri ve iççilik özelliklerinden yola çıkarak 75b sayfasındaki resim, 39b ve 53b sayfalarındaki sanatçıya atfedilebilir.

Dikey gelişen dikdörtgen bir form içinde tasarlanan resimde gece gerçekleşen bir olay tasvir edilmektedir. Bu bağlamda resim, arka fonda kobalt gökyüzü, ortada hissedilir şekilde atmosfer hissi uyandıran hacimli olarak tasarlanmış ve yoğun bezeme uygulanmış mimari elemanlar; alt tarafında büyük ve küçük bitki örtüsünden oluşan yeşil doğa tasviri ile kurgulanmıştır. Mimari elemanların

ebatlarına göre biraz daha büyük tasvir edilen figürlerin yorumu, Osmanlı resim sanatı biçim özellikleri doğrultusunda şekillenmiştir.

Resim alanının üst tarafında fonu dolduracak şekilde tasvir edilen gökyüzü, nizami bir düzen doğrultusunda yerleştirilmiş yıldız motifleri ve üstte cetvel ile yazı kartuşunun sol üst köşesinin kesiştiği yerde dörtte bir oranında ay figürü olduğu halde tasvir edilmiştir.

Resim alanının sol tarafında oda içinde gösterilen bir kadın figürü dizlerine kadar bir açıklıkta yapıda pencere, kapı, balkon gibi açıklıklar olmadığı durumda tasvir edilmiştir. Normalde iç mekânda bulunan figür, nakkaşın bilinen gerçekliğe gönderme yapma isteği bağlamında şeffaf duvar etkisi oluşturularak beden boyu ile gösterilmiştir. 4a sayfasındaki Sultanın Mustafa Ağa'yı kabulünü konu alan resimde ve 39b sayfasında yer alan 'Zahhâk'ın Demavend Dağı'nda mihlanması' konulu resimde benzer yaklaşım sergilenmiştir.

Ayrıca 39b, 53b ve 75b sayfalarında yer alan resimler ilk bakışta Nakkaş Osman üslubuna dâhilmiş gibi görünse de detaylara bakıldığında bu yönde yapılan yorumun tutarlı olmayacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu aşamada söz konusu üç resmin sanatçısının üslubunun özgün olduğunu belirtmek gerekir.

Foto. 28: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 75b

El yazması eserin 1b sayfasında başlık tezhibi yer almaktadır. Başlık tezhibinin alt tarafındaki yazı alanı altın kuzularla, üçü dar ikisi geniş beş paftaya bölünmüştür; sağ ve sol kenarlardaki paftalara halkâr tarzı süsleme uygulanmıştır; orta kısımda kalan dar pafta ise boş bırakılmıştır. Bu dar paftanın iki yanına yazı metni yerleştirilmiştir. Kenarlarda kalan dar paftaların içine "s" kıvrımlı dallar üzerinde altınla boyanarak siyah renkte tahrirlenmiş bir bezeme uygulanmıştır. Desen oluşturulurken penç, gonca motifi ve basit yapraklardan yararlanılmıştır; desen ters simetrik olarak tasarlanmıştır (Foto 29, çizim.2).

Tahrir renginin seçiminde siyahın tercih edilmesi ve işçiliğin düşük olmasından yola çıkarak, pafta süslemeleri hakkında iki farklı yorum yapmak mümkündür: Bu yorumlardan ilki bu paftalardaki süslemenin tezhip olarak planlandığı ancak eserin bitirilmesi mümkün olmadığı için tezhip zemininin renklendirilemediği yönündedir. İkinci yorum ise söz konusu süslemenin cetvelkeş tarafından uygulandığı bu sebeple işçiliğin dış pervaz süslemelerindekinden daha düşük olduğu yönündedir. Zira cetvellerde kullanılan altının rengi, dış pervazdaki motiflerin zemin boyamaları ve tahrirlerindeki işçilik çok farklıdır. Bu farklılık motif kataloğu açısından da dikkat çekmektedir.

Metnin üst kısmında yer alan başlık tezhibinde yazı alanı, altınla boyanmış ayırma rumi ve ortabağların iç formuyla oluşturulmuştur. Yazı alanının zemini altınla boyanarak boş bırakılmış ve çevresine tezhip uygulanmıştır. Yazı alanının sağında ve solunda yer alan ortabağların iç zemini bordo, altında ve üstünde yer alan ortabağların zemini ise siyah renkte boyanarak içine yarım penç motifi, dal

ve yaprak yerleştirilmiştir. Burada simetrik olarak kurgulanan bitkisel süsleme, desenin başlangıcı mahiyetinde kullanılmıştır. Bu alandaki süslemenin etrafına, beyaz renkte üç nokta uygulaması yapılmıştır.

Ayırma rumiyle oluşturulan yazı paftasının dışında, açık mavi, açık pembe, sarı, sülyen ve beyazla boyanmış penç ve gonca motifinin yanı sıra altınla boyanan sarmal dallar ve sülyen, beyaz ve sarıyla renklendirilen yapraklardan oluşan ¼ oranında simetrik bir tasarım uygulanmış; zemin kobalt mavisi ile renklendirilmiştir.

Eserin başlık tezhibinin üst kısmında tac tezhibi bulunmaktadır. Bu tezhipte de başlık tezhibinde olduğu gibi altınla boyanan ayırma rumilerle pafta alanları oluşturulmuş ve zemin ayırımına gidilmiştir. Fakat tac tezhibinde ortabağ kullanılmamış, ayırma rumilerden çıkan sencide rumiler kullanılarak "s" kıvrımlıyla yapılan bir süsleme uygulanmıştır. Tac tezhibinde başlık tezhibinde uygulanan özellikler mevcut olmakla birlikte, çınar yaprağı formunda hâtayi motifi eklenmiş ve desen ½ oranında simetrik olarak tasarlanmıştır. Tac tezhibi, altın ve kobaltla boyanan dendanlarla sınırlandırılmış; kırmızı çizgi üzerine kobalt mavisiyle renklendirilen penç ve hâtayi motifinin yanı sıra basit yapraklar ve geometrik şekillerle oluşturulan tığlarla sonlandırılmıştır.

Başlık ve taç tezhibi, kuzu ve çetvellerle çevrelenmiş, çetvellerin zeminine beyaz renkte artı "+", eksi "-" işaretleri uygulanmıştır.

Sayfadaki yazı alanı ve başlık tezhibi altınla boyanan çetvelle çevrelenmiş, dış pervaz alanına ise penç, gonca ve çınar yaprağı formunda hâtayi motifiyle açık hançer yaprağı kullanılarak tek iplik üzerine serbest formda halkâr tasarımı uygulanmıştır. Motiflerin bazı kısımları kâğıt renginde bırakılmış, diğer motif ve yapraklar altınla sulandırılarak tahrirlenmiştir. Sayfanın kenarlarına tamir amaçlı olarak kâğıt yapıştırılmıştır. Söz konusu kâğıt parçaları bazı motiflerin ve dalların üzerine geldiği için süslemenin bazı kısımları görünmemektedir. Ayrıca el yazmasındaki diğer bazı sayfalarda da olduğu üzere restorasyon sırasında sayfa kenarlarına kâğıt yapıştırılmasından dolayı ilgili alana denk gelen motifler yarımır. (Foto 29, çizim. 2).

Foto. 29 ve Çizim.2: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 1b (HPTTPS-1)

El yazması eserin 2a sayfasındaki yazı alanı altınla boyanmış kuzularla, ikisi üstte ve dar biri altta ve geniş olmak üzere üç paftaya ayrılmış; yazı alanının sağ ve sol kısımlarındaki dar paftalara ve dış pervaz alanına 1b sayfasında uygulanan bezemenin benzeri bezemeler uygulanmıştır. 1b sayfasından farklı olarak bu sayfada dış pervaz desenine bazı farklı motifler eklenmiştir. Ayrıca altta kalan geniş yazı alanının cümle sonlarına, salyangoz formunda altınla boyanmış ve siyah tahrir çekilmiş noktalar (durak) yapılmıştır. Restorasyon sırasında sayfa kenarlarının kesilmiş olmasından

dolayı ilgili alana denk gelen motifler yarım dır. (Foto. 30, çizim. 3). Bu sayfadaki süslemenın, desenın genel özellikleri ve müzehhibın işçilik performansı açısından 1b sayfasındaki bezemenın sanatçısı veya sanatçıları tarafından yapıldığı söylenebilir.

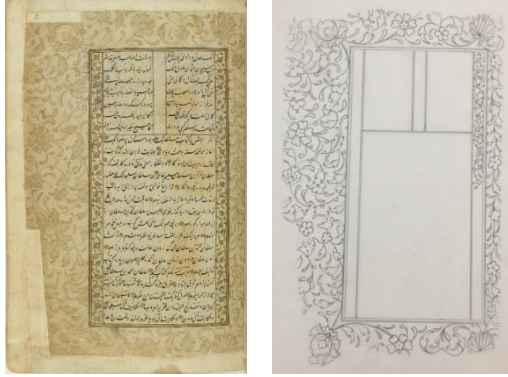

Foto. 30 ve Çizim.3: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, halkâr uygulaması, 2a (HPTTPS-1)

Bu sayfada hâtayi ve gonca motiflerinin alt kısımlarından dal girişi ve çıkışı yapıldığı görülmektedir, Foto 31, 32, 33. Bu bakımdan halkâr uygulaması, işçilik açısından zayıf olsa da Kara Memi'nin Muhibbi Divanı'nda yer alan tasarımları ile benzerliği açısından dikkat çekmektedir.

Foto. 31, 32, 33: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, halkâr uyg., 2a (HPTTPS-1)

El yazması eserin 4a sayfasında Nakkaş Nakşi üslubunu yansıtan resim yer almaktadır. Resmi çevreleyen dış pervazda penç, gonca, çınar yaprağı ve klasik formda hâtayi motiflerinin yanı sıra hançer yapraklarından oluşan tek dal üzerine serbest kurgulu halkâr süslemesi yer almaktadır. Ayrıca yaprak ve dallar üzerinde yer yer salyangoz motifi yapılmıştır. Tasarımın üç kenarı aynı desenin devamı olarak tasarlanmış; kitabın sırt bölümüne gelen kenarda ise resmin sayfadaki yerleşimine bağlı olarak tasarım incelmış ve motifler değişmiştir. Önceki örneklerin aksine bu sayfadaki halkâr uygulamasında, altın sulandırma tekniği kullanılmamış, sadece altınla tahrir çekilmiştir. El yazmasındaki 1b ve 2a sayfalarında olduğu üzere bu örnekte de restorasyon sırasında sayfa kenarlarına kağıt yapıştırılmasından dolayı ilgili alana denk gelen motifler yarım dır. (Foto. 17, çizim. 4).

Çizim. 4: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 4a

Tahrirlerin işçilik özellikleri ve fırça karakterinden yola çıkarak bu sayfada çalışan müzehhibin 1b ve 2a sayfalarında çalışan sanatçıdan farklı olduğu söylenebilir. Bu çeşitlenme diğer sayfalarda da görülmektedir. Çoğunlukla resimli sayfa ve karşısındaki sayfaların bezendiği eserde, resimlerin üslubundaki çeşitlenme süslemelerde de görülmektedir. Bu bakımdan resimleri yapan sanatçıların kendilerine verilen sayfaların süslemelerini de yapmış olma olasılıkları yüksektir.

El yazmasının UUL, Celsing,1'de bulunan nüshasının takdim minyatüründe duvar yüzeyine Nakkaş Nakşi tarafından uygulanan süsleme, Supplément-Turc 326 4a sayfasındaki halkâr uygulamasında görülen motiflerle aynıdır. Dolayısıyla 4a sayfasındaki halkâr bezemesinin Nakkaş Nakşi tarafından yapıldığını söylemek mümkündür. Nakkaş Nakşi'ye atfedilen resimlerdeki duvar, halı, vb. süslemelerinden yola çıkarak sanatçının tezhip konusunda çok yetenekli olduğu hususu da bu iddiayı desteklemektedir (Foto. 34, 35).

Foto. 34: Tercüme-i Şehname (UUL, Celsing,1), 1b detay (HPTTPS-3)

Foto. 35: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 4a detay (HPTTPS-1)

El yazması eserin 14a sayfasında da üslup ve işçilik özellikleri bakımından diğer sayfalardaki örneklerden farklılaşan halkâr tarzında bir süsleme mevcuttur. Sayfada yazı alanı altınla çekilmiş kuzularla beşi dar yedisi geniş on iki paftaya bölünmüştür. Geniş paftalara yazı yerleştirilirken dar paftalara penç, gonca ve basit yaprak motifli sarmal dallardan oluşan ters simetrik kurgulu negatif özellikli bir süsleme uygulanmıştır (Foto. 36, çizim. 5).

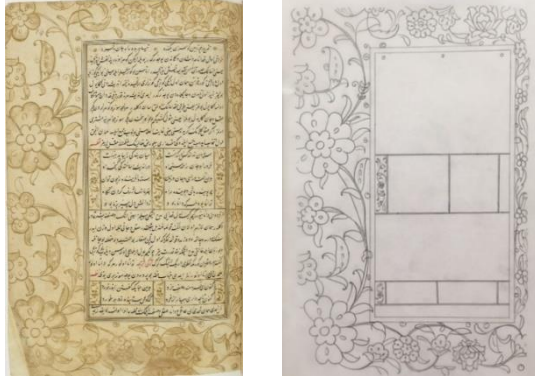

Foto. 36 ve Çizim. 5: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 14a (HPTTPS-1)

Dış pervazda, serbest hareketli sarmal dallara yerleştirilen hâtayi, penç, gonca, basit yaprak motifli ile tasarlanmış halkâr tarzında süsleme yer almaktadır. Motiflerin zemini altın sulandırma şeklinde renklendirilmiştir. Bazı motiflere çift tahrir uygulanırken bazılarında tek tahrir uygulanması yapılmıştır. Bu yaklaşım dallarda da görülmektedir. Motiflerin anatomileri ve fırça hareketleri ile belirgin kontur değerlerine dikkat edildiğinde uygulamanın, bir müzehhip tarafından, iki farklı seviyede işçilikle hızlıca yapıldığı söylenebilir.

El yazmasının 17b sayfasında resmin etrafını çevreleyen halkâr tarzındaki süslemenin de üslup ve işçilik özellikleri bakımından, 18a sayfasındaki örnekle benzerlik oluştururken diğer sayfalardaki örneklerden farklılaştığı görülmektedir (Foto. 21, çizim.6).

Resmin çevresindeki halkâr bezeme, resim ile resim alanının alt ve üst taraflarında sola yaslı şekilde istiflenen ikişer mısralık beyne's sutûrlu yazının formuna göre sağ köşelerde içe doğru girintili olarak tasarlanmıştır. Yazı ve resim alanı altın cetvellerle çevrelenmiştir. Dış pervazda yer alan halkâr, meşimeleri siyahla renklendirilmiş penç, hâtayi motifleri, göbekleri yine siyahla renklendirilmiş çınar yaprağı formunda hâtayi motifleri, açık hançer yapraklar ve basit yaprakların serbest dönüşlü sarmal dallar üzerine yerleştirilmesi ile tasarlanmıştır. Motiflerin zemini altın sulandırma tekniğinde renklendirilmiş ve altınla tahrirlenmiş; süsleme altınla çekilen kuzuyla sınırlandırılmıştır, (Foto. 38, çizim.6).

El yazması eserin 18a sayfasında yer alan yazı alanı dördü dar yedi paftaya ayrılmıştır. Dikey dar paftalar boş bırakılmış diğerleri yazı ile doldurulmuştur. Yazı alanı yine altınla boyanan cetvellerle

çevrelenmiştir. Dış pervaz alanında, eserin 17b sayfasında yer alan bezemeye aynı özelliklere sahip bir hâlkâr uygulaması mevcuttur (Foto. 38, çizim. 6).

Foto. 38-Çizim. 6: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 18a (HPTTPS-1)

El yazması eserin 40a sayfasında yazı alanı, altınla çekilen kuzularla üçü dar yedi paftaya ayrılmıştır. Geniş paftalar yazı ile doldurulmuş; dar paftalar ise boş bırakılmıştır. Dış pervazda, meşime kısımları kırmızıyla renklendirilmiş, diğer bölümleri ise altınla sulandırma tekniğiyle boyanmış, penç, gonca, çınar yaprağı formunda tasarlanmış hâtayi, basit yaprak motifleri ve sarmal dallarla simetrik olarak kurgulanmış halkâr süslemesi yer almaktadır, (Foto. 39, çizim 7).

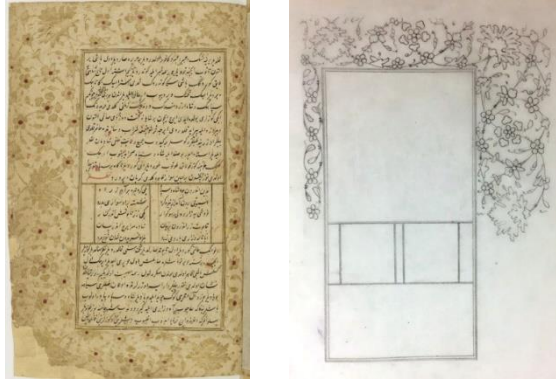

Foto. 39 ve çizim. 7: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 40a (HPTTPS-1)

Süsleme tasarım özellikleri bakımından el yazmasındaki 39b, 40a, 53b, 54a, 75b, 76a sayfalarında yer alan süslemelerle benzeşmektedir, (Foto. 40, 41, 42, 43, 44, 45). Sadece 76a ve 75b sayfasında uygulanan süslemeye, anatomiler ve işçilik özellikleri aynı olan motiflerin yerleri değiştirilmiş ve meşime kısımlarında kırmızı renk kullanılmamıştır (Foto. 46, 47)

Foto. 40, 41, 42, 43, 44, 45: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 39b, 40a, 53b, 54a, 75b, 76a, detay (HPTTPS-1)

Foto. 46, 47: Paris Bibliotheque Nationale Supplément-Turc 326, 54a, 76a (HPTTPS-1)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Supplément-Turc 326 envanter numaralı eser Paris Bibliotheque Nationale'de (Fransa Ulusal Kütüphanesi) Département des Manuscrits > Turc (El yazması Bölümü > Türkçe bölümünde yer almaktadır. Kütüphanenin envanter kayıtlarında, 17. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen eser, Firdevsi Şehnâmesi'nin, Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî adı ile nestalık hatla Türkçeye çevrisine yeni bölümler eklenmesi ile oluşturulmuştur. Bu bilgilerden yola çıkarak eserin müellifinin Firdevsî, müstensihinin ise Derviş Hasan Medhî olduğu anlaşılmaktadır.

17. yüzyıl Osmanlı cilt, hat, ebru, tezhip ve resim sanatlarının özelliklerini yansıtan örnekleri barındıran el yazmasının hazırlanmasında görevli müzehhib, mücellid, ebru sanatçısı, hattat ve 4a sayfasında yer alan resim ve resmin çevresindeki halkâr tarzı süslemenin üslup özellikleri doğrultusunda Nakkaş Nakşî'ye yapılan atıf dışında, nakkaşlar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

El yazması eserin 33×22 cm. ölçülerinde ve kahverengi deriden imal cildi alt kap, üst kap, sırt, sertâp ve miklepten oluşmaktadır. Kalıplı cilt tekniği ile yapılan süsleme, 17. yüzyıl Osmanlı cilt sanatı özelliklerini yansıtmaktadır. Cildin her iki kapağında da aynı desen uygulanmıştır. Cilt, süslemesinde kullanılan motiflerin anatomisi, uygulama tekniği ve işçilik özellikleri bakımından döneminin iyi örneklerindedir.

İç kapakta yan kâğıdı olarak kullanılan ebruların tekniği doğrultusunda, el yazmasının üretildiği tarihte, Osmanlı saray nakkaşhanesinde gelgit ebru tekniğinin uygulandığı anlaşılmaktadır. Aynı dönemde üretilmiş farklı el yazmalarında da görülen bu uygulama 17. yüzyılda Osmanlı ebru sanatının, günümüzde, bir önceki yüzyıla göre daha fazla örnekle temsil edilmesi bakımından önemlidir.

Kütüphane kayıtlarında cildin değiştirildiği veya restorasyona tabi tutulduğu yönünde bilgi mevcut değildir. Bu nedenle el yazmasının cildi ve yan kâğıdı olarak kullanılan ebruların orijinal haliyle günümüze geldiği söylenebilir. Ancak el yazmasının sayfalarının kenarlardan kesildiği ve bazı sayfalara tamir amaçlı kâğıt yapıştırıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda eserin kabında tamir izine rastlanmamış olmasına rağmen eserin iç kısımlarının restorasyon geçirdiğini söylemek mümkündür.

El yazmasının 12 sayfasında süsleme uygulanmıştır. Bu sayfalardan ilki olan 1b sayfasındaki unvan (başlık) tezhibinin çevresine halkâr süslemesi uygulanmıştır. 2a, 4a, 14a, 17b, 18a, 39b, 40a, 53b, 54a, 75b, 76a sayfalarında ise sadece halkâr uygulaması yapılmıştır.

El yazması eserin tezyinatında, gonca ve penç motifinin yanı sıra çınar yaprağı formunda ve klasik formda tasarlanmış hâtayi motifi, açık ve kapalı hançer yaprak, basit yapraklar, aynı zamanda

ayırma ve sencide rumi, bulut motifi, ortabağ ve dendanlar kullanılmıştır. Süslemelerin tasarım özellikleri dikkate alındığında, kompozisyon kurguları ve kullanılan motifler açısından, tezhip ve halkâr uygulamalarının klasik üslup özelliği taşıdığı; hatta 2a sayfasındaki halkâr uygulamasında Kara Memî'nin bazı eserlerinde görülen kuralsız dal giriş çıkışlarına benzer bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir.

Bununla birlikte tasarım ve uygulama tekniği açısından benzeşmeden söz edilse de el yazmasındaki halkâr ve tezhiplerin işçilik özellikleri bakımından 16. yüzyıla ait klasik örneklerin titiz işçiliği ile mukayese edilemeyeceği söylenmelidir.

El yazmasında yer alan süslemelerin bir bölümünün eserin resimlerini yapan sanatçılar tarafından yapıldığını söylemek mümkündür. Zira süslemelerdeki işçilik özellikleri, motif anatomileri ve desen kurguları çoğunlukla resimli sayfaların belirleyiciliğinde çeşitlenmektedir. Bu doğrultuda 1b, 2a sayfasındaki süsleme; 14a sayfasındaki süsleme; 17b ve 18a sayfalarındaki süsleme; 39b, 40a, 53b, 54a, 75b, 76a sayfalarındaki süslemeler motif anatomileri, fırça değerleri ve işçilik özelliklerindeki özgünlüklerden dolayı dört farklı sanatçıyı işaret etmektedir. Diğer taraftan eserin cetvellerini çeken cetvelkeşin de yazı alanlarında oluşturduğu paftaları negatif tarzında bezemelerle doldurmuş olma ihtimali vardır.

El yazması eserde 15 adet resim yer almaktadır. El yazmasının, 1a, 94b, 101b, 117a, 124b, 130a, 148a, 155a, 166a, 239a sayfalarında yer alan resimler, yazmaya sonradan eklenmiş olduğu düşünülen düşük kalitede örneklerdir. 4a, 17b, 39b, 53b, 75b sayfalarında yer alan 5 adet resim ise klasik Osmanlı resim üslubunun 17. yüzyıla yansımaları doğrultusunda şekillenen eserlerdir. Bu resimler üslup özellikleri açısından üç farklı yaklaşıma işaret etmektedir.

4a sayfasında yer alan Sultan II. Osman Dâarüssaâde Ağası el-Hac Mustafa Ağa'yı kabulü konulu resim farklı el yazmalarında olup Nakkaş Nakşi'ye atfedilen bir grup resim ile birebir örtüşen üsluba sahiptir. Bu bakımdan sanatçı el yazmasının bir resmini yapmıştır.

17b sayfasında yer alan Huşeng Şah'ın siyah devi öldürmesi' konulu resim ise sakalsız figürlerin yüz anatomileri açısından Nakkaş Nakşi eserlerine benzerlik oluştursa da kompozisyon düzeni ve renk özellikleri açısından Nakkaş Osman üslubu ile ilişkili bir sanatçıyı işaret etmektedir. Bu bakımdan resmin her iki sanatçıdan da etkilenen başka bir sanatçı tarafından üretildiği söylenebilir.

39a ve 53b sayfasında yer alan 'Zahhâk'ın Demavend Dağı'nda mihlanması' ve 'İrec'in kardeşleri tarafından öldürülmesi' konulu resimler sanatçısı aynı kişi olmak koşuluyla diğer örneklerden farklılaşmaktadır. Ayrıca 75b sayfasında yer alan resim mimari ve doğa tasvirleri açısından diğer örneklerden farklılaşsa da figürlerin yüzlerindeki boyama ve işçilik özellikleri 17b ve 53b sayfalarındaki resimlerle benzeşmektedir. Bu nedenle 75b sayfasındaki resmin sanatçısının da 17b ve 53b sayfalarındaki resimlerin sanatçısı olduğu söylenebilir.

Eserin takdim sayfasında yer alan resmin, Nakkaş Nakşi tarafından yapılmış olmasından yola çıkarak el yazmasının süslenme ve resimlendirme işinin başında Nakkaş Nakşi'nin görevli olduğu da söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Atasoy, N. (2011) Hasbahçe. İstanbul. Milenyum Yayıncılık.
- Atasoy, N. (2016) Kara Memî. İstanbul. Masa Yayınları.
- Atıl, E. (1978). "Ahmet Nakşi, An Eclectic Painter Of The Early 17th Century. Fift International Congresses of Turkish Art. Budapest, 103-121.
- Özcan, A. R. (1993) " Osmanlılarda Kitap Sanatları, Osmanlılarda Cilt", Osmanlı Ansiklopedisi, İstanbul. İz Yayıncılık. V, 243.
- Antan, A. S. " Ciltçilik ", *İslam Ansiklopedisi*, TDV yayınları, İstanbul 1993, VII, ss.551-557.

- Derman, M. U. (1977). *Türk Sanatında Ebru*. İstanbul, Ak Yayınları.
- Derman, M. U. (2012). "Tuğra". *İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul: 336-339. TDV Yayınları.
- Değirmenci, T. (2007). *Resmedilen Siyaset: II. Osman Devri (1618-1622) Resimli El Yazmalarında Değişen İktidar Sembolleri*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Değirmenci, T. (2012). *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar- II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri*. İstanbul. Kitap Yayınevi.
- Gülgen, H. (2016). "Türk Ebru Tarihi'nde Ustalar ve Üslup Değişimi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 25-1, 153-183.
- Kanar, M. (2010). "Şâhnâme", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.38, İstanbul: 289.
- Kurtuluş, R. (2002). "Keyâniler" *İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, C. 25. Ankara: 346.
- Mahir, B. (2009). *Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu*. A. R. Özcan (Editör). Hat ve Tezhip Sanatı. Ankara: 378-395. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Naskalı, E. (2009). "Sâsânîler", *İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, C.36. İstanbul: 174-176.
- Sachin, G. (2015). "17. Yüzyılda Yapılmış Mensûr Şehnâme Tercümesi III. c, (vr. 121b-151a, İnceleme, Metin, Dizin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tanırdı, Z. (1999). "Osmanlı Sanatında Cilt", *Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, Ankara: C.11, 103-107.
- Tanırdı, Z. (2008). "Sultanlar, Şairler ve İmgeler: Şehnâme-i Firdevsi'nin Mukaddimesinin Resimleri", *Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2008/2. Bursa: 268.
- Yerdelen, C. (1997). "Divan Edebiyatı Kaynaklarından Şehname", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8. 99-104
- HPTTSPS-1: <http://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc346647/>: Erişim Tarihi: 03. 07. 2020, 11.35
- HTTPS2:http://www.alvinPortal.org/alvin/view.jsf?aq=%5B%5B%7B%22A_FQ%22%3A%22otto%22%D%5D%5D&c=16&aqe=%5B%5D&af=%5B%22RES_facet%3Atext%22%5D&searchType=EXTENDED&pid=alvin-record%3A55591&dswid=-7842: Erişim Tarihi: 03. 07. 2020, 11.50.

“Kodaly” Şarkı Söyleme Merkezli Müzik Öğretim Yönteminin İncelenmesi ve Kokas Pedagojisi Destekli Bir Örnek Ders Modelleme Çalışması

Öğr. Gör. Dr. Tuğçem Kar

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0252-2537>

İstanbul Teknik Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Ses Eğitimi Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 21.07.2020

Kabul: 21.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Müzik Eğitimi

Müzik Okur-Yazarlığı

Kodaly Yöntemi

Şarkı Söyleme Merkezli Müzik Eğitimi

Kokas Pedagojisi

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45428>

Öz

Eldeki çalışma Kodaly Şarkı Söyleme Merkezli Müzik Öğretim Yönteminin ilkeleri doğrultusunda Kokas Pedagojisi destekli bir örnek ders tasarlamayı amaçlamıştır. “Kodaly Yöntemi”, müzik öğrenimi yolunda her gereksinimin titizlikle belirlendiği ve bu gereksinimlere yanıt vermek üzere her aşamanın özenle kurgulandığı bir bütündür. Kodaly’nin Fonomimi, Tartimmimi, Parmak Portesi, Tonik Sol-Fa, Çubuk Notasyon gibi teknikleri ile erken yaş müzik eğitimi ve müzik okuryazarlığının desteklenebileceği düşünülür. Bu yolla hem müzikal altyapısı donanımlı ve kültürlü şarkıcıların yetişmesine hem de “herkesin sahip olduğu çalgı kendi sesidir” anlayışıyla “herkes için müzik” felsefesinin gerçekleşmesine hizmet edilebileceği öngörülmektedir. Macar müzik pedagogu ve müzik psikoloğu Klara Kokas’ın müzik pedagojisi; kişilik gelişimi, müzik, hareket ve el sanatları yoluyla yetenek gelişimini ön planda tutmaktadır. Kokas Pedagojisinde yer alan öğrenci odaklı, yaratıcılık ve doğaçlama etkinlikleri ile ise bireye müzikal anlamda kendini gerçekleştirebilme imkânı sunulabilir. Ayrıca araştırmada Kodaly Yöntemi ve Kokas pedagojisi aktiviteleri, Bloom’un tam öğrenme ilkeleri ile uyum içinde midir sorusuna da cevap aranmaktadır. Araştırmada doküman inceleme yolu ile literatür taranmış ve bilimsel yayınlara ulaşılmıştır. Kaynaklardan elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile incelenerek, analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda araştırmacının bu alanda katıldığı seminerlerden öğrendiği müzikal etkinliklere de yer verilerek önerilerde bulunulmuştur. Kodaly Metodu ve Kokas Pedagojisine ait etkinlikler bir derleme çalışmasıyla bir araya getirilerek Bloom’un bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor öğrenme alanlarını kapsayan bir ders oluşturulmaya çalışılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kar, T. (2020). “Kodaly” Şarkı Söyleme Merkezli Müzik Öğretim Yönteminin İncelenmesi ve Kokas Pedagojisi Destekli Bir Örnek Ders Modelleme Çalışması. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 273-288.

Analysis of Kodaly Singing-Centered Music Training Method and a Sample Lesson Modeling Study Supported by Kokas Pedagogy

Lect. Dr. Tuğçem Kar

Istanbul University, Turkish Music State Conservatory, Department of Vocal Training, Istanbul –
TURKEY

Article History

Submitted: 21.07.2020

Accepted: 21.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Music Education

Music Literacy

Kodaly Method

Singing Centered Music Training

Kokas Pedagogy

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45428>

Abstract

The present study aimed to design an exemplary lesson supported by Kokas Pedagogy in line with the principles of the Kodaly Singing-Centered Music Teaching Method. The "Kodaly Method" is a whole in which every need is meticulously determined in the path of music learning and every stage is carefully designed to respond to these needs. It is thought that early age music education and music literacy can be supported with the techniques of Kodaly's "Fonomimi", "Tartimmimi", Finger Stave, Tonic Sol-fa, Stick Notation. In this way, it is foreseen that both the training of the well-equipped and cultured singers and the realization of the philosophy of "music for everyone" with the understanding that "the instrument that everyone has is their own voice" can be served. The music pedagogy of Hungarian music pedagogue and music psychologist Klara Kokas prioritizes the development of talent through personality development, music, movement and crafts. With the student-oriented, creativity and improvisation activities in Kokas Pedagogy, the individual can be given the opportunity to realize itself in a musical sense. In addition, in the research, an answer is sought to the question whether the Kodaly Method and Kokas Pedagogy activities are in harmony with Bloom's Full Learning Principles. In the research, the literature was scanned through document analysis and scientific publications were reached. The data obtained from the sources were analyzed and analyzed with the descriptive analysis method and in line with the obtained results, suggestions were made by including the musical activities that the researcher learned from the seminars in this field. By combining the activities of the Kodaly Method and Kokas Pedagogy with a compilation study, it was tried to create a lesson covering Bloom's cognitive, affective and psycho-motor learning areas.

1. GİRİŞ

Her ülke kendi eğitim sistemi içerisinde ihtiyaçları doğrultusunda program oluştururken, hem evrensel kazanımları hem de o ülkeye ait dokunun izlerini taşıyan yerel ve milli kazanımları göz önünde bulundurur. Eğitim programı içerisinde yer alan derslerin bazıları genel kültüre bazıları genel yeteneğe hizmet etmektedir. Programda yer alan faaliyetlerin içeriği ve tercih edilen öğretim yöntemi, erken yaşlarda bireyin yeteneğinin keşfi ve geliştirilebilir olup olmadığı hakkında öğretmenlere bilgi verebilir. Eğitimciler bu verileri doğru değerlendirip öğrencilerini başarılı olabilecekleri alanlara yönlendirdikleri takdirde, eğitim sisteminin de başarıya daha yakın olacağı düşünülmektedir. Ayrıca sanatsal faaliyetlerin ve bazı özel öğretim yöntemlerinin bireyin diğer kültür derslerindeki başarısını ve analitik zekâsını da olumlu etkilediği yönündeki araştırmaların varlığı eğitim ve öğretimin bir bütün olduğunu ve tam öğrenme anlayışıyla kalıcı ve bütünsel başarının sağlanabileceğini bizlere göstermektedir.

Ülkemizde, diğer müzik eğitimi yöntemleriyle kıyaslandığında daha az uygulanan “Kodaly Yöntemi”, bir yaklaşım değil, bir sistem olması nedeniyle farklılık ve önem taşır. Bu farklılığı yaratan en önemli unsurlardan biri, solfej eğitimi konusunda etkili olmasıdır. Müzik okuryazarlığını ve “herkes için müzik” felsefesini ön planda tutar. Temel çalgısının her bireyin kendi sesi olduğu görüşü üzerine oturtulan, müzik eğitimine aktif katılımın önemini her zaman vurgulandığı, işitme becerisinin geliştirilmesi ve müzikal okuryazarlığın artmasının amaçlandığı yöntemde, erken dönem müzik eğitimi önemli bir yer kaplar. Bu sistemde çocukluktan başlayıp yetişkinliğe kadar uzanan süreçte müzikal anlamda okuryazar bireylerin yetiştirilmesi hedeflenir böylelikle müzikal altyapısı donanımlı ve kültürlü şarkıcıların yetiştirilmesi de öngörülmektedir. Diğer yandan Macar müzik pedagogu ve müzik psikoloğu olan Klara Kokas, pedagojik uygulamalarını çocukların yaratıcılığı ve çocuk merkezli bir duyarlılık etrafında inşa etti ve onun temel pedagojik kaynağı da müzikti. Ülkemizde Ses Eğitimi ile ilgili bölümlere lisans düzeyinde öğrenci kabul edildiği düşünüldüğünde, bu sistemin bireye kazanımlarının geleceğin profesyonel şarkıcılarına gerek ensemble çalışmalarında gerekse müzikal yaratıcılık, doğaçlama ve yorumculuk yönlerine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Alan ile ilgili literatüre baktığımızda; Kodaly Yöntemi ile müzik eğitimi alan bireylerde okuryazarlık, aritmetik, mekânsal zamansal akıl yürütme, zekâ ve sosyal duygusal gelişim konularında gelişmelerin olduğu görülmüştür. Gromko (2005), işitsel algılamının gelişimini vurgulayan müzik öğretiminin, özellikle çocukların ses parçalarına ayırma becerileri yani sözcükleri bireysel seslere ayırma kabiliyeti konusundaki bilincinin gelişmesinde önemli kazanımlara yol açacağı hipotezini test etmiştir. Çalışma, açık bir şekilde Kodaly tabanlı müzik eğitimine atıfta bulunmamakla birlikte, metodoloji bölümü çok benzer öğrenme deneyimlerini tanımlamaktadır.

Gardiner, Fox, Knowles ve Jeffrey, Nature'da (1996) Kodaly'ye dayalı müzik eğitimi ve eğitim başarısı da dahil olmak üzere birkaç yıl sonra tam bir biçimde (Gardiner, 2000) sanat eğitimi araştırmasının korelasyonunu yayınlamışlardır.

Geoghegan ve Mitchelmore (1996) ise, Kodaly tabanlı müzik eğitimi ve matematik becerileri ile ilişkili olan Avustralya'daki bir araştırmada, okul öncesi bir Kodaly tabanlı müzik programının muhtemelen matematiksel başarı üzerinde etkili olduğunu keşfettiler. Müzik programına katılan 35 okul öncesi -okul girişinde müzik deneyimi olmayan- çocuk, 39 anaokul öğrencisiyle karşılaştırıldı. Bütün çocuklar benzer sosyoekonomik geçmişe sahip ailelerdendi. Testlerin analizinde, müzik eğitimi alan öğrencilerin “Erken Matematik Testi”nde anlamlı derecede yüksek puanlar aldığını ortaya koydu.

Hurwitz ve arkadaşları (1975), araştırmacılar tarafından geçici alan yeteneğini ölçmek olarak tanımlanan görevlerdeki grubunun performansını karşılaştırdı. Elde edilen sonuçlar, deney grubundaki erkek çocukların kontrol grubuna göre daha iyi performans gösterdiğini, ancak kızlar grubu arasında anlamlı bir fark olmadığını ortaya koydu.

Schellenberg (2004), bir yıl boyunca dört farklı gruba rastgele çocuk örneklem grubu atanan bir çalışmayı üstlendi. Bunlardan biri Kodály'ye dayalı dersler (ses) ve bir tane de klavye dersi almaktı. İki kontrol grubu ya müzikal olmayan sanatsal etkinlikte (drama) ders aldı ya da hiç ders almadı. Dört grubun tümü, zaman periyodu boyunca bekleneceği gibi IQ'da artış sergiledi; ancak müzik grupları tam ölçekli IQ'da daha büyük artışlara sahipti. Kodály tabanlı müzik eğitiminin üstün olduğunu gösteren bu sonuçlar, müzik araştırmacılarını farklı müzik uygulamalarının yararları üzerine daha fazla araştırma yapmaya teşvik etmektedir.

Luca (2008) çalışmasında, Kokas'ın seanslarının ağır engelli bireylerin müzikle duygusal bir ilişki geliştirmelerine, zorlu davranışları azaltmalarına ve müziğe bedensel tepkileri düşündükleri için sosyal etkileşimleri teşvik etmelerine yardımcı olduğunu, optimal çoklu duyuş ortamın bu kişilerin anlayışını, fiziksel ve duygusal refahlarını destekleyip motivasyonlarını yüksek seviyede tuttuğunu belirtmiştir.

Vass (2018), List Müzik Akademisi Kodaly Enstitüsü ile işbirliği içinde yaptığı araştırmasında, müzik eğitiminde hareket, müzik ve yansımayı birleştiren deneyimsel bir yaklaşım olan Kokas pedagojisine odaklanmıştır. Makale bu pedagojinin müzik öğretmeni eğitimi bağlamındaki ilişkisini ortaya koyarak yüksek öğrenim araştırma alanına katkıda bulunmuştur. Araştırmaya göre Kokas, pedagojik dönüşüm kaynağı olarak deneyime dayalı müzikal yatkınlığı kanıtlar ve deneyim merkezli pedagojiler aracılığıyla yaratıcı, araştırmacı zihin alışkanlıklarının kolaylaştırılmasını teşvik eder.

1.1. Zoltan Kodaly

Macar besteci, etnomüzikolog ve müzik eğitimcisi Zoltan Kodály, 16 Aralık 1882 tarihinde, Macaristan'ın Kecskemet şehrinde dünyaya gelmiştir. Kodály, üniversitede dil ve edebiyat üzerine eğitim almış, bir yandan da Budapeşte'deki Ferenc Liszt Ulusal Müzik Akademisi'nde kompozisyon bölümü öğrencisi olmuştur (Houlahan and Tacka, 2015). Bu yıllarda, müzik eğitimindeki eksiklikleri ve Macar halk müziğinin unutulmaya yüz tuttuğunu fark etmiş ve pek çok Macar müzisyenin pedagojik eser ve uygulamalarla katkıda bulunduğu bir müzik eğitimi reformunun öncüsü olmuştur (Yiğit, 2000).

"Kodály, özellikle küçük çocukların eğitimleriyle ilgilenmiş olup, eğitimin, mümkün olan en erken yaşta başlaması gerektiğine inanmıştır. Kodály, geliştirdiği yöntem ile çocuğun doğal gelişimine odaklanan bir yaklaşım sergilemiş, çocuktaki bilinen olgulardan yola çıkarak, okul öncesi döneminden başlayan sürece odaklanmış, ve devamında da müzikal açıdan "okuryazar" yetişkinlere ulaşmayı hedeflemiştir. Müzikal açıdan "okur-yazar" olmuş bir birey, çevresindeki sesleri duyar, ayırt eder, düşünür, sembolleri okur ve yeni sesler üretir. Bu bağlamda, Kodály, "müzik herkes içindir" felsefesini takip ederek, herkesin müzikal açıdan "okuma-yazma" bilen bir birey olması gerektiğini savunmuştur" (Özeke, 2007:113).

Ayrıca, Kodály anadilin çocuklar için çok önemli olduğuna inanarak özellikle kendi kültürünün halk müzikleriyle ilgilenmiştir. Kodály yaklaşımı, aslında müzikaliteyi geliştirmek ve çocukların nasıl daha iyi öğrenebileceğine açıklık getirmek için düşünülmüş sistematik bir dizi fikirdir. Bu sistem içinde, Kodály, şarkı söylemenin hem kulağı hem de zekâyı geliştirdiğini söylemiş, bu yolla "kulaklarıyla görüp, gözleriyle duyabilen okur-yazar çocuklar yaratabileceğine inanmıştır" (Boshkoff 1991; Aktaran: Özeke 2007: 113).

1.2. Kodaly'nin Yaklaşımını Besleyen Unsurlar

Yöntemin amaçları ve felsefesi Kodály'a ait olmakla birlikte, öğrenme araçlarından bağlı solmizasyon ve el işaretleri (fonomimi), bu araçlara son halini veren J. Curwen'dan, ritim heceleri de Galin-Paris-Chevé metodundan alınmıştır (Şimşek, Bilen 2017: 4310).

"Bir dili konuşup, yazıp anlayabilen her insan, müziğin dilini de aynı oranda öğrenmeye yeterlidir." felsefesiyle yola çıkan bir sistemdir. Müzik okur- yazarlığı, seçilmiş ufak bir azınlığın becerisi olmamalı, aksine tüm insanlığın genel bilgisinin, kültürünün bir parçası olmalıdır. Ulusal

müziğe büyük önem veren besteci, halk türkülerinin tüm bireyler için erken müzik eğitiminde kullanılması gereken bir kaynak olduğu düşüncesini vurgulamıştır (Türkmen, 2017).

Kendi kültüründen yola çıkarak ve temelde şarkı söyleme temelli görüşe dayandıran Kodaly, halk ezgilerini temel almış ve yönteminde kullanmıştır. Yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene ilkesi ön plana çıkmaktadır.

Besteci, Bela Bartok ile karşılaşmaları ve aralarında oluşan dostluk ve müzikal birliktelik sonrasında, Macar halk müziğini evrensel boyuta taşıma amacıyla derleme çalışmaları yapmışlar ve çok sayıda halk ezgisine ulaşmışlardır (Yıldırım, 1995).

Béla Bartók ve Zoltán Kodály, birçok Macar halk şarkısı kategorisi olduğunu keşfetmişlerdir. Béla Bartók, ezgileri büyük ölçüde pentatonik eski üslupla karma makamlı ve *heptatonik* dizili yeni üslup birleşimi olarak nitelendirmiştir. Béla Bartók, Zoltán Kodály ile Macar, Adnan Saygun ile Türk halk müzikleri üzerine uzun uğraşlar gerektiren, detaylı çalışmalar yapmıştır. Bestelerinden, folklorlardan ama daha çok Macar halk müziğinden yararlanmıştır. Tüm şarkıların ortak bir kökenden geldiğini ve bu nedenle de tüm ulusların kardeş olduklarını bilimsel olarak kanıtlamaya çabalamıştır (Pekdemir, 2015: 15-17).

Zoltan Kodaly'nin Çuvaşlar ve diğer İdil-Ural Türk ve Fin boylarının müzikleri üzerinde başlattığı derleme çalışmalarını, daha sonra onun yolundan giden öğrencisi Laszlo Vikar (08.06.1929) ile Gabor Bereczki 1958-1979 seneleri arasında devam ettirmiş ve Macar halk müziğinin Ural-Altay halklarının müzikleriyle olan ortak noktalarını belirleme başarısını göstermişlerdir. (Esin, Sazak, 2016: 596).

Béla Bartók ise temele, doğal yapıya inmeyi hedeflemiştir. Elindeki folk müzik materyallerini, Batı müziğinin ana akımından türetilen formlarla birleştirmiştir. "Zoltán Kodály ile ben, doğu ile batının bir sentezini yapmak istedik" (Schönberg çeviri, 2013: 532) demiştir.

Béla Bartók, Türk ve Macar ezgilerini karşılaştırdığında sekiz heceli kesitlerin hemen hemen aynı yapıda olduğunu belirtmiş, farklarını ise şöyle açıklamıştır: Araştırmalardaki Türk ezgileri Macar ezgilerinin aksine asla VII. Dereceye ulaşmamıştır. Türk ezgileri yalnızca melodi hatlarının son seslerinde açık pentatonik yapıya sahipken, Macar ezgileri genelinde bu yapıya sahiptir. İlk cümlelerin beşli aşağısından tekrarlanarak gelen ikinci cümlede sık kullanılan inici yapının bir çeşidi olan göçürücü isimli transpoze içeren yapılar Macar ezgilerinin aksine Türk ezgilerinde görülmemektedir (Pekdemir, 2015: 36).

1.3. Kodaly Yöntemine Genel Bir Bakış

Boshkoff'un (1991) vurguladığı gibi, "Kodaly yöntemi çocukları müzikal birer birey haline getirmek için tasarlanmış bir düşünceler bütünü, bir sistemattir. Buradan yola çıkarak Kodály, şarkı söylemenin hem kulağı, hem de zekâyı geliştirdiğini belirtmiş ve bu sayede müzikal okuryazar çocuklar yaratabileceğine inanmıştır" (Aktaran: Özeke 2007: 113).

Kodály, yöntemini, tamamen gelişimsel yaklaşımı (child-development approach) takip ederek yani çocuğun doğal gelişimini göz önünde bulundurarak şekillendirmiştir. Kodály yönteminde kullanılan tekniklere kısaca bakılacak olursa *ta, ti-ti, tri-tri* v.b. gibi isimlerle adlandırdığımız ritmik hecelere, fonomimi diye adlandırdığımız el işaretlerine ve "yer değiştirebilen do" sistemi dediğimiz "aralıklama yöntemi" ile solfej eğitimine rastlamak mümkündür (Özeke, 2007: 113).

İyi bir müzisyen olmanın temelinde, müzikal yazma ve okumanın olduğu düşüncesinden hareketle bütünselleştirilen Kodály yönteminin ana fikri, nota okumanın, tıpkı bir lisanı öğrenmeye, okumaya ve konuşmaya benzediği ve müzik dilinin daha geniş kitlelerce konuşulduğu bir dünyada, müzikten ve hayattan alınan zevkin de çoğalacağı inancıdır (Yıldırım, 1995).

1.3.1. Kodaly Yönteminin Amaçları

- Her bireyde var olan müzik kapasitesini en üst düzeye çıkarmak,
- Tıpkı konuşma dilinde olduğu gibi, müzik dilini çocuklara öğretmek onları müzikal okur-yazar hale getirmek,
- Çocukları kendi kültürlerinin sanatsal mirasları ile tanıştırmak,
- Çocukları önemli sanat eserleriyle tanıştırmak ve bu müzikleri dinleme, çalışma, analiz etme yoluyla müziği içselleştirmelerini ve sevmelerini sağlamaktır (Yıldırım, 1995: 26).

1.3.2. Kodaly Yöntemi Araçları

1.3.2.1. Tonik Sol-Fa (Bağlı solmizasyon)

Hareketli Do, tüm majör dizilerin do majörde, tüm minör dizilerin la minörde merkezlenmesi esasına dayanır. Bunun sebepleri şu şekilde sıralanabilir: Do majör ve la minör tonaliteleri değiştirici almayan, en sade haldeki majör ve minör tonalitelerdir. O nedenle müziksel okumayı ve aralık düşünmeyi kolaylaştırıcı rol oynarlar (Şimşek, Bilen, 2017: 4311).

Tonik Sol-fa sistemi bir heceleme temeli üzerine kuruludur. Her nota, hecesinin ilk harfi ile gösterilir; böylece, özellikle çocuk müzik eğitiminde, dizekte notaları görmeden önce ses ve aralık bilgisi yerleştirilir (Şimşek, Bilen, 2017: 4311).

Heceler geleneksel sistemdeki haliyle karşılaştırıldığında şöyledir:

Örnek 1: Sol-fa Nota İsimlerinin Kısaltmaları

Do re mi fa so la ti
d r m f s l t

Burada tonaliteye ait yedinci (sensible) sesin "si" yerine "ti" olarak adlandırıldığını görüyoruz. Çünkü diyez alan seslerin "i" vokali ile bemol alan seslerin de "a" vokali ile değiştirildiğini göreceğiz. Fonetik olarak da "i" vokali yanına geldiği konsonantı inceltmekte, "a" vokali de yanına geldiği konsonantı kalınlaştırmaktadır. Mesela do diyez "di" olarak isimlendirilirken, re bemol "ra" olarak isimlendirilir. Sol sesindeki "l" konsonantı notaların akıcı söylenebilmesi için kaldırılmıştır. Sol diyez "si" olarak okunacağı için, si sesi de "ti" olarak okunmaktadır.

Örnek 2: Seslerin Oktavını Belirleyen İşaretler

Sol la ti do re mi fa sol la ti do re mi
s, l, t, d r m f s l t d' r' m'

Nota isimleri kısaltmalarının hangi oktavda olduğunu belirlemek için orta do'nun altındaki notaların sağına virgül konur, ince do ve üstündeki notalar için de kısaltma harfinin sağ üst köşesine apostrof denilen kesme işareti konur.

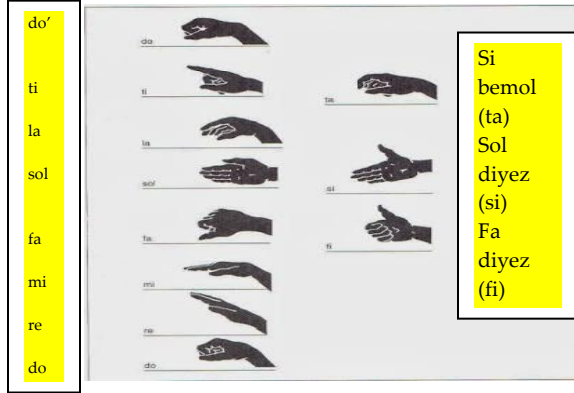
Örnek 3: Değiştirici İşaretler İle Seslerin İsimlendirilişi

do di re ri mi fa fi so si la li ti do' ti' ta la lo so fe fa mi ma re ra do

Kaynak: (Şimşek, Bilen, 2017: 4311).

1.3.2.2. El İşaretleri (Fonomimi)

Örnek 4: Curwen'in El İşaretleri - Fonomimi

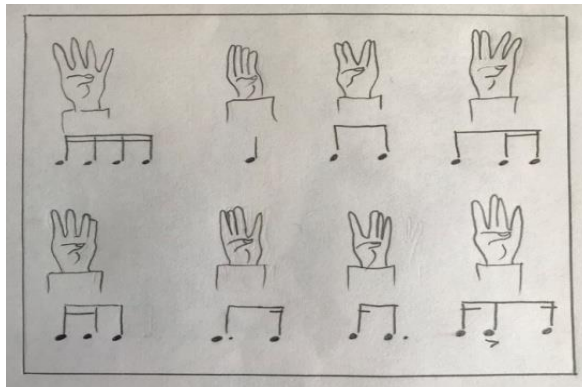

İlk kez John Curwen tarafından kullanılan, Maurice Chev  tarafından geliştirilen el işaretleri sisteminin asıl amacı, görsel bağlamda seslerin birbirleriyle ilişkisini kurarak doğru entonasyonla seslendirilmelerine yardımcı olmaktır (Şimşek, Bilen, 2017: 4311).

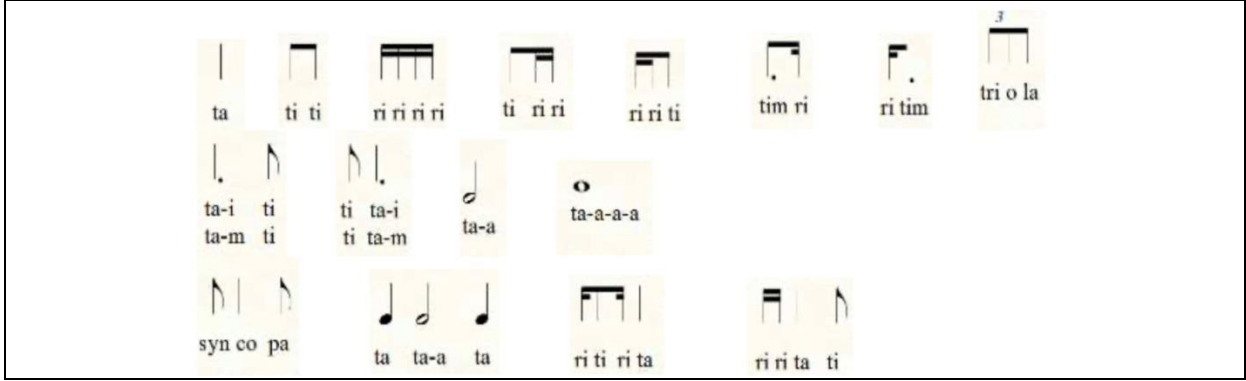
1.3.2.3. Ritim heceleri ve ritim çubukları (Tartımmimi)

Ritim heceleri, nota değerlerini ve ritim gruplarını öğretmeyi amaçlar. Ritim kalıpları, çubuk notasyon adı verilen teknikte notaların yalnızca sapları yazılarak gösterilir. Birlik notalar ve ikilik notalar süreyi tanımlayamayacağı için yalnızca sap kullanılarak yazılmaz.

Örnek 5: Tartımmimi (Araştırmacının Çizimi ile)

Örnek 6: Ritim Heceleri (Şimşek, Bilen, 2017: 4311).

1.3.2.4. Parmak Portesi

Bu araçta da parmaklar portre olarak kullanılır. Serçe parmak birinci çizgi, yüzük parmağı ikinci çizgi, orta parmak üçüncü çizgi, işaret parmağı dördüncü çizgi baş parmak da beşinci çizgi olur. Parmak araları da porte aralarındaki boşluklar olarak düşünülür. Bu çalışma sırasında eğitimci parmakları ve boşluğu gösterirken öğrenciler notaları seslendirirler. Öğrencilerde aralık kavramını, tiz ve pes seslerin pekiştirilmesini sağlayan bir çalışmadır.

Örnek 7: Parmak Portesi (Araştırmacının foto ve çizimi ile)

1.4. Kokas Pedagojisi

Klara Kokas (1929-2010) bir müzik öğretmeni ve müzik psikoloğuydu. Yöntemi müzik, hareket ve el sanatlarına dayanıyordu. Bu nedenle reform pedagojisi ve karmaşık sanat pedagojisi olarak da tanımlanır. Klara Kokas'ın pedagojisinin ana unsurları ve özellikleri, kişilik gelişimi ve müzik eğitimi alanlarındaki -20. Yüzyıl Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki pedagoji eğilimleri reform uygulamalarına kıyasla devrim niteliğindeki yeni fikirlerdi (Pukanszky-Nemeth, 1996).

British Kodaly Akademisi'nin ders içeriklerinde Kokas Pedagojisi dersini şöyle tanımlanmaktadır; Kodaly müzik eğitimi metodunun kapalı bir eğitimi sistemi olmadığını ancak çeşitli yaratıcı pedagojik yaklaşımlarla tamamlanabileceğini kanıtlayan ve Macaristan'ın en ilham verici müzik pedagoğlarından biri olan Klara Kokas tarafından geliştirilen Kokas Pedagojisi, çocukları yoğun ilgiye ve mutlak bir klasik müzik algısına yönlendirmenin en iyi yolunun hareket, aktivite ve yaratıcı çalışma olduğunu vurgulamaktadır. Kokas Pedagojisi, müziği bir bütün olarak algılamalarına yardımcı olmak için hem çocuklarla hem de yetişkinlerle yaşa uygun bütünsel bir yaklaşım içerir. Müzik dinlemenin yoğun odağını ona doğal ve fiziksel

bir şekilde anında yanıt vermenin çeşitli yollarıyla birleştirerek, müzikteki her dakika değişikliğini hareket yoluyla yansıtır. Amaç yalnızca dinleme algısını ve müzikal takdiri ilerici bir şekilde geliştirmek değil aynı zamanda ve daha önemlisi kişinin kendi duygusal iç dünyasının yorumunu ve ifadesini keşfetmesidir.

“Kokas” a ait ana unsurlar müzik, doğaçlama, hareket, yaratıcı hikâyeler, görsel sanatlar, resim ve çizimdir. Bununla birlikte en önemli bileşeni onu çocuklara bağlayan çok özel ve samimi ilişkidir.

Müziğe kendiliğinden hareketlerle bedensel cevap veren, müzik ile bedensel ifade arasında bağlantılar oluşturan bu yaklaşım, aidiyet duygusunu güçlendiren anlamlı ve keyifli iletişim yolları sağlamak için yeni bir yol açmaktadır. (Luca, 2018).

Kokas Pedagojisi, 2014 yılından beri Budapeşte’deki List Akademisi’nin yükseköğrenim programının bir parçasıdır (Deszpot, 2015).

2. YÖNTEM

Araştırmada doküman inceleme yolu ile literatür taranmış ve bilimsel yayınlara ulaşılmıştır. Kaynaklardan elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile incelenerek, analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda araştırmacının bu alanda katıldığı seminerlerden öğrendiği müzikal etkinliklere de yer verilerek önerilerde bulunulmuştur. Kodaly Metodu ve Kokas Pedagojiine ait etkinlikler bir derleme çalışmasıyla bir araya getirilerek Bloom’un bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor öğrenme alanlarını kapsayan bir ders oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bloom Taksonomisi öğrencilerin bilişsel becerilerini sınıflandıran en temel beceri olan “bilgiyi hatırlama” dan en zor beceri olan “bilgiyi değerlendirmeye” kadar kategorilendirme yapan bir sistemdir. Kodaly Metodu’nun bilişsel becerilerdeki kazanımlarını bu altı basamağa göre tanımlamaya çalışalım.

1. Bilgi (Remembering)

Kodaly metodunun araçlarını, neyi ifade ettiğini bunlarla ilgili tanımları ve kavramları hatırlar, betimler ve öğrenir, bu araçlar hakkında bilgi sahibi olur. “Metodun araçlarını hakkındaki bilgileri hatırlama.”

2. Kavrama (Understanding)

Kodaly metodu araçlarının müzikal olarak kendisine sağlayacağı katkıları sınıflandırır, açıklar, tanımlar, anlar ve yöntemin ilkelerini de kavrar. Bilgilerin ne anlama geldiğini açıklayabilir. „Metodun araçlarının nasıl kullanacağını anlama.“

3. Uygulama (Applying)

Kodaly Metodu araçlarının nasıl kullanılacağını öğrenir ve araçları uygulayabilir. Öğrendiği bilgileri başka bir eser üzerinde kullanır, uygular ve planlayabilir. Bilgiyi yeni bir şekilde kullanabilir. Metodun araçlarını kullanma.”

4. Analiz (Analyzing)

Kodaly Metodu araçları ve uygulamaları hakkında deneyimler, soru sorar, karşılaştırır. Karşılaştırdığı fikirler arasında bağlantı kurabilir. „Metodun araçlarını analiz etme amaç sonuç bağlantısını kurma.“

5. Sentez (Evaluating)

Yöntemin araçlarını, ilkeleri hakkında yargıya sahip olur, savunur, eleştirir ve değerlendirme yapabilir. “Metodun araçları ve uygulamalar hakkında değerlendirme yapma, yargı sahibi olma”

6. Değerlendirme (Creating)

İşlevsel bir bütün oluşturmak, yeni bir ürün veya bakış açısı oluşturmak için öğeleri bir araya getirebilir. Yöntemin ilkeleriyle dizayn eder, inşa eder, geliştirir, formüle eder, yeniden aranje eder ve yaratır. “Metodun araçlarını kullanarak yeni öğelere uyarlama ve yeni müzikler yaratma.”

Kokas Pedagojisi destekli Kodaly Metodu’nun Tam Öğrenme İlkelerine göre kazanımlarını incelediğimizde;

Bilişsel Alan: Tonik Sol-fa, Parmak Portesi, Ritim Heceleri, Ritim Çubukları, Fonomimi ve Tartımmimi gibi Kodaly Müzik Eğitimi tekniklerini tanır. Tonik Sol-fa ile notaların natürel ve altere ses olarak isimlendirilişlerini, portedeki yerlerini, seslerin ait olduğu oktavı, tüm majör tonları Do Majör, tüm minör tonları la minör üzerinden hareketli anahtar ile seslendirilebileceğini bilir. Parmaklarını serçe parmaktan yukarıya doğru porte çizgileri ile olarak düşünebilir, gösterilen parmak ya da boşluktaki nota ismini söyleyebilir ve seslendirebilir. Kendisi de parmak portesini gösterip seslendirebilir. Ritim çubuklarının nota değerlerini ve hangi ritim gruplarına ait olduğunu kavrayabilir. Ta/ titi/ riririri/ timri/ritim gibi ritim hecelerinin hangi ritim gruplarına ait olduğunu bilir ve ritimleri seslendirebilir. Fonomimi ile seslerin hangi el işaretleri ile gösterildiğini kavrar ve seslendirebilir. Kendisi de el işaretlerini gösterebilir. Tartımmimi ile nota değerlerinin ve ritim gruplarının hangi el işaretleri ile gösterildiğini kavrar ve seslendirebilir.

Duyuşsal Alan: Kokas pedagojisi bireylerin müzikle duygusal bir ilişki geliştirmelerine, müziğe bedensel tepki vermeyi düşündükleri için sosyal etkileşimleri teşvik etmelerine yardımcı olur. Optimal çoklu duyusal ortam onların anlayışını destekler, fiziksel ve duygusal refahlarını destekler ve motivasyonlarını yüksek seviyede tutar. Müziğe tepki veren vücut hareketlerinin yakından analizi, bilişsel işlemlerinin daha derinlemesine anlaşılmasına yol açabilir (Luca, 2008).

Devinişsel Alan: Fonomimi, Tartımmimi, Parmak Portesi ile bedenini kullanarak öğrenmenin gerçekleşmesine katkı sağlar. Bu alan Kokas pedagojisinin vazgeçilmezi olan devinim etkinlikleri ile desteklenir ve öğrenme bedenini devreye girmesiyle daha kalıcı hale getirilebilir.

2.1. Kodaly Yöntemi ve Müzik Eğitimi Öğrenme Alanları

Özel müzik öğretim yöntemleri müzik eğitiminde alana özgü; yine öğrenciyi aktif kılacak ve bilgiyi yapılandırmasına yön verecek müzik öğretim ve yöntemlerini içermektedir. Özel Müzik Öğretim Yöntemleri; Müziksel Toplu Söyleme Yoluyla Müzik Öğretimi "Kodaly" (Uçan, 1999) .

MEB Müzik Dersi Öğretim Programında 4 öğrenme alanı bulunur.

Dinleme-Söyleme, Müziksel Algı ve Bilgilenme, Müziksel Yaratıcılık, Müzik Kültürü (MEB, 2017).

Kodaly Yöntemi; Uçan'ın belirlemiş olduğu genel müzik öğretim yöntemlerinden anlatım, tartışma, soru/cevap, karşılıklı konuşma, görüşme, araştırma/inceleme, sunma/alma, bulma/keşfetme, yaratma/üretme, Araştırma/İnceleme, oyunlaştırma, rol yapma, örnek olay inceleme, yaşam öyküleme, işbirliği yapma, paylaşma, sorun çözme, gösterme, yaptırma, tasarlama/gerçekleştirme, yapma/yaşatma gibi kazanımları bünyesinde bulundurmaktadır (Uçan, 1999; MEB, 2007).

Kodaly Yöntemi ayrıca müzik dersi öğrenme alanlarından dinleme-söyleme, müziksel algı ve bilgilenme, müziksel yaratıcılık ve müzik kültürü alanlarına aşağıdaki gibi hizmet etmektedir.

Dinleme – Söyleme: Dinlediği müzik ezgisini tekrar eder.

Dinlediği ritim kalıplarını seslendirir.

Ses ve ritim grupları oluşturur.

Müzik çalışmalarını sergiler.

Müziksel Algı ve Bilgilenme: Kodaly Pedagojisine ait eğitim araçlarını algılar, sesi ve bedeni ile bilişsel ve devinimsel olarak uygular.

Temel müzik yazı öğelerini kullanır.

Müzikte dizileri tanır.

Müzikte bağl solmizasyon ile hareketli solfej yapar.

Müziksel Yaratıcılık: Kendi oluşturduğu ezgileri seslendirir.

Oluşturulmuş ezgileri çeşitlendirerek varyasyonlar yapar.

Kendi oluşturduğu ritim kalıplarını bedeni ile seslendirebilir.

Oluşturulmuş ritim kalıplarını çeşitlendirebilir.

Bildiği müziklere basit ritim eşlikleri yazar.

Müzik Kültürü: Müziğin diğer sanatlarla ilişkisini kavrar.

Dinlediği farklı türlerdeki müziklerle ilgili duygu ve düşüncelerini açıklar.

Sanat, sanatçı ve sanat eseri kavramlarını açıklar.

Müzik alanına ait ana ve yan meslekleri tanır.

Dinlediği müzikleri müzikal anlamda değerlendirebilir.

Yerelden ulusala, halk müziğinden klasik müziğe müzik bilgisi edinmeye başlar.

2.2. Kokas Pedagojisi Destekli Örnek Kodaly Müzik Dersi

Bir Kodaly ders planı genel hatlarıyla 3 bölümü kapsamaktadır.

I. Hazırlık

II. Sunuş

III. Uygulama (Mann, Lovell, & Tekse, 1998; Aktaran: Özeke 2007: 114).

Hazırlık bölümü genelde öğrenmenin bilinçsiz bir şekilde gerçekleştiği bölümdür. Bu bölüm, çocuğun yapılan etkinliklerden zevk almasını ve eğlenmesini sağlayan fakat aslında okuma-yazma becerilerine ulaşmasına altyapı hazırlayan bölümdür. Sunuş bölümünde öğretmenin yönlendirmesiyle yapılan keşifler ile öğrenciden öğretilen bilgilerin bilinçli bir şekilde keşfedilmesi ve tanımlanması istenir (Özeke, 2007: 114). Uygulama bölümü öğrenilmiş veya sunulmuş olan bilgilerin başka bir durum içinde kullanılması şeklinde ifade edilebilir (Çaytemel, 2017: 21).

a. Ezgi ve ritim öğretiminde kulaktan öğretim yönteminin kullanılması.

b. Toplu şarkı söyleme çalışmalarında piyano eşliğinin tercih edilmemesi.

c. Müzik kültürü aktarımında halk türküleri, ezgileri başta olmak üzere dünyaca ünlü bestecilerin eserlerinin öğretilmesi.

2.2.1. Hazırlık (Dikkat Çekme)

TANIŞMA VE SELAMLAŞMA; (Müzikal Yaratıcılık ve Devinimsel gelişimi destekler.)

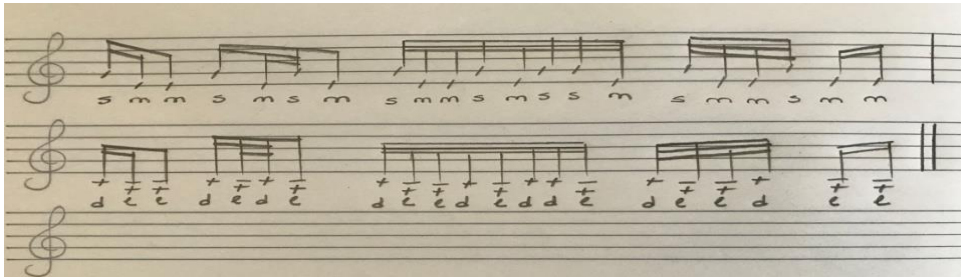
Öğrenciler öğretmen çevresinde daire olur. Eğer ilk ders ise her bir öğrenci sırayla kendi ismini istediği bir melodi ve bir hareket ile söyler. Hem melodide hem de harekette özgür bırakılan öğrenci dersin ilk dakikalarında yaratıcılığa yönlendirilir. Ayrıca ses ve beden koordinasyonu ile devinim yapmış olur. Arkadaşlarının yarattıklarını görür ve hayal gücü zenginleşir. 2017 yılında gerçekleşen I. İstanbul Kodaly Günleri'nde LFZE Kodaly Institute Eğitmeni Katalin Körtvesi'nin "Kokas Pedagojisi" eğitiminden alınmıştır. Ayrıca bu etkinlik sadece tanışma için değil, selamlaşma kelimeleriyle her dersin başında ya da "Bugün Nasıl Hissediyorum" başlığı gibi çeşitli başlıklar seçilerek, duygu durum kelimeleriyle uygulanabilir.

DEVİNİM; (Evrensel Repertuar Bilgisi ve Devinimsel gelişimi destekler.)

O günkü derse özel seçilen klasik müzik repertuarından bir eser eşliğinde öğrenciler kendilerine eş seçerler ve karşılıklı olarak dururlar. Bir öğrenci yönetici bir öğrenci ayna olur. Eser çalınmaya başlar, yönetici eserin bölümlerine ve eserdeki belli öğelere göre hareketlerini tutarlı bir şekilde planlar ve ayna da yöneticiyi senkronizasyonu bozmamak üzere aynen takip eder. Sonra yönetici ve ayna yer değiştirerek etkinlik tekrarlanır.

SES AÇMA; (Dinleme-Söyleme /Tonik Sol-fa / Müzikal Bellek gelişimini destekler.)

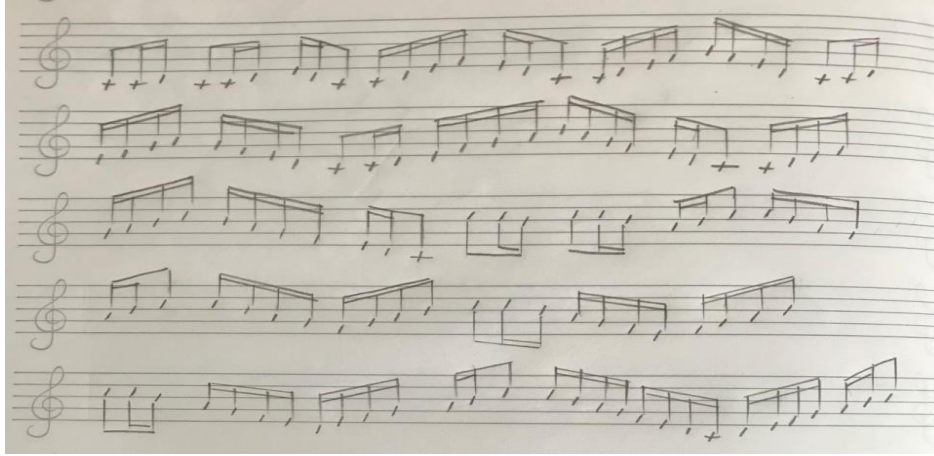
Ses Açma Egzersizi (Hareketli " Do " ile birkaç tondan yapılır).

LFZE Kodaly Institute Eğitmeni Katalin Körtvesi'nin I. Kodaly Günleri "Solfej" eğitiminden alınmıştır (2017). Araştırmacının el yazısı ile.

KOORDİNASYON EGZERSİZİ (Zihin, Ses, Beden Koordinasyonu gelişimini destekler.)

("fa" notası her geldiğinde notanın adını söylemeden el çırparak, "ti"(si- yeden) notası her geldiğinde sağ ayağı yere vurarak yapılır)

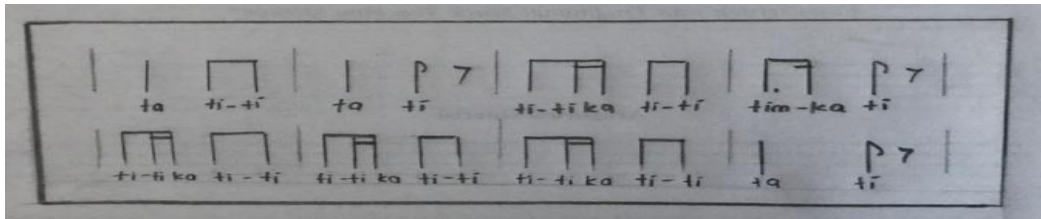
LFZE Kodaly Institute Eğitmeni Katalin Körtvesi'nin I. Kodaly Günleri Solfej eğitiminden alınmıştır (2017). Araştırmacının el yazısı ile.

2.2.2. Sunuş (Kavramları Açıklama)

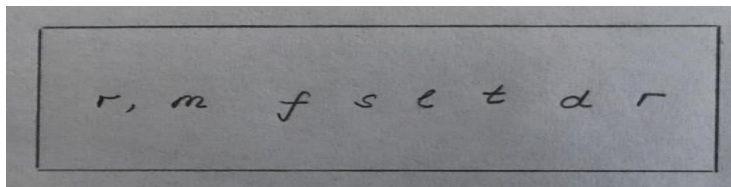
RİTİM VE TONALİTE EGZERSİZİ (Bilişsel gelişimi destekler.)

Egzersiz o günkü üniteye ait olarak öğretilecek şarkının tonalitesinde seçilir. Şarkının ritmik öğeleri çubuk notasyon ile ayrıca verilir ve alkışlayarak çalmaları istenir. Sonra tonaliteye ait nota harfleri verilir ve öğrencilerin söylemesi istenir. Önce beraber olarak sonra öğretmenin seçtiği öğrenciler öğretmenin gösterdiği nota harfinin sesini verir.

"Çarşıya Vardım" Türküsünün Ritim Çalışması: (Tartimmimi ve Ritim Heceleri ile uygulanır.)

"Çarşıya Vardım" Türküsünün Tonal Çalışması: (Fonomimi ile uygulanır.)

2.2.3. Uygulama (Güdüleme)

Üniteye ait şarkı, ritim ve tonalite egzersizlerinden sonra tahtaya yazılır ya da notası verilir. Bu aşamaya gelene kadar öğrenciler şarkıyı deşifre etmek için hazırlanmışlardır. Ardından şarkıyı ritim, solfej ve sözleriyle yeniden ele alma, Kodaly araçlarını kullanarak doğaçlama ve modülasyon etkinlikleri yapmaya başlanır.

- Şarkının ritmik yapısı üzerine çalışmalar
 - Ritim heceleri ve ritim çubuklarıyla şarkı notalar olmadan yazılır.
 - Tartımmimi ile ilk söz ve ikinci sözün ritmik farklılıkları gösterilir.
 - Sınıf gruplara ayrılır ve ritmik çok seslilik ve beden perküsyonu uygulanır.
- Şarkının melodik yapısı üzerine çalışmalar
 - Fononmimi ile şarkının notaları gösterilir, aralık kavramı görsel olarak yerleştirilir.
 - Sol-fa nota isimleri notalar olmaksızın ritim çubukları altına yazılır.
 - Parmak portesi okumalar sırasında kullanılır.
- Şarkının solfeji üzerine çalışmalar
 - Şarkı notası ve ritmik kalıbıyla söylenir.
 - Sınıfta bireysel olarak okuma ve improvizasyon üzerine egzersizler yapılır. Örneğin; şarkının dördüncü ölçüsünü değiştirme gibi bireysel etkinlikler yapılabilir.
 - Birlikte okuma sırasında iki kişi improvize ses tutma ve çok seslilik egzersizlerine yönlendirilir.
 - Şarkıya sözleri eklenir ve birlikte söylenir.
 - Şarkı sözlerinde değişiklik veya yeni söz yazma çalışması yapılır.
 - Bağıl solmizasyon ile re'ye la diyerek tonalite modüle edilir.
 - Modüle edilen tonda okurken bir yerde tekrar eski tonaliteye la eşittir re yazarak hareketli anahtar uygulamasına dönülür.
 - Türkü söylenirken yaratıcı devinimsel hareketler ile temalara göre dans edilebilir.

Saip Egüz'ün Piyano Eşlikli Halk Türküleri Albümünden "Çarşıya Vardım"

2.2.4. Değerlendirme

Bu bölümde öğrenciler yaptıkları bilişsel, devinişsel ve duyuşsal egzersizlerle "dikkat çekme, kavramları açıklama ve güdüleme" aşamalarından geçtiklerini kavrarlar. Kokas'a ait müzikal ve

devinimsel olarak yaratıcılık içeren bir selamlaşma ile derse başlamış, ses-beden-zihin koordinasyonu etkinliği ile odaklanmışlardır. Hemen ardından klasik müzik dinleme ve anında bedenle müziğe tepki verme etkinliği uygulanarak yine müzik-hareket birlikteliği desteklenmiştir. Ayna etkinliği eşini taklit ederken senkronize olmayı öğretir. Ardından çalışılacak halk müziğine ait türkünün ritmik öğeleri ve tonalitesini barındıran etkinlikler Kodaly metodu araçları kullanılarak işlenmeye başlanır. Bu bölümde kavramlar açıklanır. Ve son olarak türkü sözleri, müziği ve ritmik yapısıyla öğrenilir. Bu etkinlikleri uyarlamaları, güdülemeleri ve yaratıcı çalışmalar oluşturmaları için imkân sağlanır.

3. SONUÇ

Kodaly Metodu, amacın açık bir biçimde belirlendiği, ihtiyaçların çok iyi saptandığı bu ihtiyaçların giderilmesinde hiç bir aşamanın ihmal edilmediği ve fiile geçirilmesiyle sonuca ulaşması kesinleştirilen çok kapsamlı bir sistemdir. Halk müziği materyalinden yola çıkılması, müziğe en erken yaşta başlanması, en uygun enstrümanın herkesin sahip olduğu "ses" olduğunun üzerinde durulması, aktif müzik yapmanın önemi, sadece en değerli materyallerin kullanılması, içten duyumun geliştirilmesi ve müzikal okuryazarlığın sağlanması, yaratıcılığa verilen önem metodun genel ilkeleridir.

Eldeki çalışma, "Kodaly" Şarkı Söyleme Merkezli Müzik Öğretim Yönteminin ilkeleri doğrultusunda Kokas Pedagojisi destekli bir örnek ders tasarlamayı amaçlamıştır. Kodaly Yöntemi araçları ile Bloom'un Taksonomisi'ndeki bilişsel alana, Kokas pedagojisindeki kişilik gelişimi ve öğrenci odaklılık ile duyuşsal alana, devinimin temel alındığı etkinliklerle de psikomotor alana hizmet edecek şekilde planlanan örnek müzik dersinin sağlayabileceği artı değerler aşağıdaki gibi öngörülmektedir;

1. Kodaly Yönteminin felsefesi ve ilkeleri doğrultusunda, Türk Halk Müziğini de kullanarak hazırlanacak bir "İlk Devre Müzik Dersi" programı, Kokas Pedagojisinde yer alan çocuklara yoğun ilgi ve mutlak bir klasik müzik algısına hareket, aktivite ve yaratıcılık ile ulaşma gayesi ile desteklenirse, hem erken dönem müzik eğitiminin getireceği kazanımların artacağı hem müzik okuryazarlığı oranlarının artacağı hem de Halk Müziği ve Klasik Müzik ile yerelden ulusala bir müzik kültürünün oluşturulacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, temelde şarkı söylemeye dayanan bu metotla yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene giderek ilerleme kaydedilebileceği ve halk müziği materyalinin bu felsefe temelinde kullanılabileceği, bu noktada Köy Enstitülerindeki müzik eğitimi içeriğinin de analiz edilmesinin önem arz edebileceği düşünülmektedir.

2. Kodaly Yöntemini besleyen Fonomimi, Tartımmimi, Parmak Portesi, Tonik Sol-Fa, Çubuk Notasyon gibi teknikler ile Kokas Pedagojisinin yaratıcılık ve doğaçlamayı ön planda tutan öğrenci odaklı etkinlikleriyle desteklenen bir yapı inşa edilirse, ileride müzikle profesyonel olarak ilgilenecek kişiler için ideal bir altyapı oluşturmak, amatör olarak ilgilenecek kişiler için de müzikle hayat kalitelerini arttırmak mümkün görülmektedir. Unutulmamalıdır ki Kodaly Yöntemi'nin en önemli felsefesi "herkes için müzik"tir ve amaç tüm ülkede müzik kültürünü geliştirmektir. Müziği meslek olarak seçecek profesyonel şarkıcı adaylarının ise Kodaly Yöntemi sayesinde müzikal altyapılarının ve müzikalitelerinin gelişeceği, müzikal anlamda daha yaratıcı olacakları dolayısıyla daha kültürlü şarkıcılar olabilecekleri düşünülmektedir.

3. Etnografik olarak, Macar müziği ve Türk müziğinde yer alan ortak bazı unsurlar dikkate alındığında bu yaklaşımın müzik eğitimimizde kullanılabilirliği mümkün görülmektedir. Ortak bir takım kökler (pentatonik dizi-gam, aksak ritimler, halk melodilerinin benzerliği vb.), bize bu yaklaşımın eğitim sistemimizde kolaylıklar sağlayacağına işaret vermektedir. Halk müziğimizde pentatonizm ile ilgili hususiyetleri bulabiliriz (Saygun,1986: 160).

“En iyi müfredat ve en bilge düzenlemeler, eğer kimse onları inançla ve hevesle pratiğe koymazsa, değersizdirler.” (Kodaly, 1974).

KAYNAKÇA

- Boshkoff, R. (1991). Lesson Planning the Kodály Way. *Music Educators Journal*. Ekim 30-34.
- Çaytemel, S. (2017). Gençlerin Yaratıcılığında Müzik Öğreniminin Etkileri, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Deszpot, G. (2015). Musical Transformation . In: Kiss László, Lutter Imre (ed.): Learn and Teach The Better! Differentiating Pedagogical Methods and Mentoring - A Collection of Methodological Texts. *Association of Hungarian Poets*, Budapest. 175 p. ISBN 978-963-12-3389-5 145-151
- Gardiner M. F. (2000). Music, Learning, and Behavior: A Case for Mental Stretching. *Journal for Learning Through Music*, 72-93.
- Gardiner, M. F., Fox, A., Knowles, F., & Jeffrey, D. (1996). Learning improved by Arts Training. *Nature*, 381(6580), 284-284.
- Gazimihal, M. R. (1936). *Türk Halk Musikilerinin Temel Hususiyetleri Meselesi*, İstanbul.
- Geoghegan, N., Mitchelmore, M. (1996). Possible Effects of Early Childhood Music on Mathematical Achievement. *Australian Research in Early Childhood Education*, 1, 57-64.
- Gromko, J. E. (2005). The Effect of Music Instruction on Phonemic Awareness in Beginning Readers. *Journal of Research in Music Education*, 53(3), 199-209.
- Houlahan, M., Tacka, P. (2015). Kodály Today, A Cognitive Approach to Elementary Music Education. *Oxford University Press*, United States of America
- Hurwitz, I., Wol, P. H., Bortnick, B. D., Kokas, K. (1975). Nonmusical Effects of the Kodály Music Curriculum in Primary Grade Children. *Journal of Learning Disabilities*, 8(3), 167-174.
- Kodaly, Z. (1974). *Selected Writings*, Corvina Press, Budapest.
- Luca, T. (2018). Therapeutic Application of The Kokas-Method in Music Therapy for People with Severe Disabilities, *Journal of Russian&East European Psychology*, Volume 55, Issue1: Music Therapy, 85-105.
- Müzik Dersi Öğretim Programı*, MEB, Ankara, 2017.
- Özeke, S. (2007). Kodály Yöntemi ve İlköğretim Müzik Derslerinde Kodály Yöntemi Uygulamaları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* XX (1), 111-119.
- Pekdemir, R. (2015)., Nasyonalizmin Bela Bartok'un Müziğine Etkisi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Pukanszk, B., Nemeth, A. (1996). *Nevelestörténet "History of Education"* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiado.
- Saygun, A. A. (1986). Türk Halk Musikisinde Pentatonizm Broşürü Üzerine, *Orkestra Aylık Müzik Dergisi*, S.160.
- Schellenberg, E. G. (2004). Music Lessons Enhance IQ. *Psychological Science*, 15(8), 511-514.
- Şimşek, P. R., Bilen, S. (2017). Etkili müzikal okuryazarlığa ulaşmak: Kodály Yöntemi, *Journal of Human Sciences*, 14(4), 4308-4319.
- Uçan, A. (1999). İlköğretimde Müzik Öğretimi, Millî Eğitim Bakanlığı: İlköğretimde Etkili Öğretme ve Öğrenme Öğretmen El Kitabı – Modül 9, Ankara: MEB Projeler Koordinasyon Merkezi Başkanlığı Yayınları
- Vass, E. (2018). Musical co-creativity and learning in the Kokas pedagogy: Polyphony of movement and imagination, *School of Education*, Western Sydney University, Australia.

- Yıldırım, K. (1995). Kodály Yöntemi ile Müzik Eğitimi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yiğit, E. F. (2000). Müzik Eğitiminde Kodaly Metodu'nun Rolü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Covid-19 Sürecinde Uzaktan Yürütülen Müzik Öğretimi Uygulamalarının 8-15 Yaş Grubu Çocuklarındaki Yansımaları Üzerine Bir Durum Çalışması *

Göksen Tosuner

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3651-8827>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Anabilim Dalı, Kayseri – TÜRKİYE

Prof. Dr. Nazife Oya Levendoğlu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3397-6961>

Erciyes Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü, Kayseri – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 21.07.2020

Kabul: 13.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Çevrimiçi Eğitim

Korona Virüsü

Pandemi Süreci

Çocuk Psikolojisi

Müzik Eğitimi

Araştırma Makalesi

* Bu makale, Prof. Dr. N. Oya LEVENDOĞLU danışmanlığında Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü yüksek lisans nitel araştırma yöntemleri dersinin bir uygulama çıktısıdır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45437>

Öz

Bu çalışma Covid-19 salgını sebebiyle sosyal izolasyon sürecinde çocuklara verilen uzaktan müzik eğitiminin, öğrenme durumlarını ve süreçlerini nasıl etkilediğini anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma bir genelleme çalışması olmayıp, nitel araştırma geleneğine bağlı bir durum çalışması olarak yapılmıştır. Çalışmanın odaklandığı temel konu, genel olarak "Covid-19 salgını sürecinde uzaktan eğitimle yürütülen müzik dersleri, çocukların öğrenme süreçlerini nasıl etkilemektedir?" sorusu ile oluşturulmuştur. Bu soruya cevap bulmak amacıyla, Kayseri T.C. M.E.B. Özel Katre Müzik Kursu bünyesinde uzaktan eğitim alan 8-15 yaş grubu çocuklar çalışmaya dahil edilmiş ve bu öğrencilerin süreç içindeki tutumları, gözlem notları ve öğrenci günlükleri ile takip edilmiştir. Öğrencilerden elde edilen bu veri setine ilave olarak, çocuk gelişimi ve pedagojisi alanında uzman kişilerin görüşlerine başvurulmuştur. Çalışmanın analiz kısmında, elde edilen tüm verilerin çözümlenmesi tematik ve renkli kodlamalarla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan kodlamaların tematik analizinin güvenilirliğini artırmak ve iç-geçerlilik sağlamak için üç uzman meslektaş çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmaya ek bilgi sağlamak amacıyla nitel çalışmaların açık uçlu soru tipine ilave olarak bu çalışmada uzaktan eğitim modeliyle piyano dersi alan yirmi öğrenciye dersler sırasındaki tecrübelerini ve verilen eğitimin verimliliğini anlamaya yönelik 5 ölçekli 10 soruluk Likert tipi bir anket uygulanmıştır. Araştırma sürecinde elde edilen bulgularla, uzaktan eğitim modeliyle uygulanan müzik derslerinde kesintisiz ve verimli bir süreç sağlanabilmesi için belirli teknolojik aletler ve yüksek hızlı internet altyapısı gerekmektedir. Bu doğrultuda, çocuğun sosyal izolasyon sürecinde düzenli olarak almış olduğu müzik eğitimiyle ortaya çıkan çoklu kazanımların günlük yaşantısını olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Tosuner, G. ve Levendoğlu, N. O. (2020). Covid-19 Sürecinde Uzaktan Yürütülen Müzik Öğretimi Uygulamalarının 8-15 Yaş Grubu Çocuklarındaki Yansımaları Üzerine Bir Durum Çalışması. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 289-308.

Impact of Creative Typography Practices Higher Order Thinking Skills of Students in Graphic Design Education

Göksen Tosuner

Master Student / Erciyes University, Institute of Social Sciences, Department of Music, Kayseri –
TURKEY

Prof. Dr. Nazife Oya Levendoğlu

Erciyes University, Faculty of Fine Arts, Department of Music, Kayseri – TURKEY

Article History

Submitted: 21.07.2020

Accepted: 13.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

On-line Education
Corona Virus
Pandemic Process
Child Psychology
Musical Education

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45437>

Abstract

This study is done due to understand and describe the effects of on-line music lessons, levels of learning and lecturing sessions during the period of Covid-19's social isolations. Though it is not a general study of its concept; it's related to a qualitative search on traditional studies. The main subject where this work focuses on, is the question that how does this Covid-19 pandemic effect the students' on-line lessons and levels of learning. In order to find an answer to that question, the students aged 8-15, taking on-line lessons from Kayseri (National Education Ministry) Katre Music School, were included to this study and monitored and watched for their attitudes during the period, within the research notes and students' diaries. In addition to those data sets (notes) taken from the students, some advices, about child development and pedagogy, were also obtained from the consultants and (or) supervisors. When at the part of analyzing of the study, all the obtained datas' analysis were realized by thematic and colored (coloured) codings. To increase the reliability and the validity of the codings that used through the research, 3 colleagues of specialist were also included to the study. To obtain additional knowledge to the study subjoining the open-ended question (quest) types of nitel works, a 10 questioned survey of 5 point Likert scale was used to figure out the efficiency of the education and also the experiences of the 20 students who took piano lessons via the on-line education modeling. Within the conclusions of findings during the research period, it was seen that, to achieve an efficient and uninterrupted process using the on-line education modeling in music lessons, some specific technological devices and high speed internet infrastructures are needed. In this direction, it was concluded as; by taking regular musical education, the multiple earnings positively affected the student's daily life through this isolation time.

1. Giriş

İlk kez 2019 yılı Aralık ayında Çin anakarasında başlayıp kısa süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına alan ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen korona virüsü kaynaklı Covid-19 hastalığı, ülkemizde ilk olarak 11 Mart 2020' de saptanmıştır (T.C Sağlık Bakanlığı, 2020). Hastalığın insandan insana bulaşma özelliği nedeniyle, tüm dünya ile birlikte ülkemizde de hızla yasaklar ve gönüllülük esaslı tedbirler alınmaya başlanmıştır. Türkiye'de alınan ilk tedbirler, 16 Mart 2020 tarihi itibarıyla yurtdışı seyahat kısıtlamaları ve ülke genelinde okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ile yükseköğretimde eğitime ara vermek olmuştur. T.C. Sağlık Bakanlığı ve Ocak 2020 tarihinde alanında uzman hekimlerden oluşturulmuş "Bilim Kurulu" tavsiye kararları almaya başlamış ve önlemler kapsamında mecbur kalınmadıkça dışarı çıkılmaması, evlerde kalınması, zaruri şartlar gereği dışarı çıkılması durumunda sosyal mesafeye dikkat edilmesi ile ilgili uyarılar yapmıştır.

Sosyal mesafe kuralının daha etkin uygulanabilmesi amacıyla 21 Mart 2020 tarihinde yayımlanan T.C. Cumhurbaşkanlığı genelgesi ile 65 yaş ve üzeri tüm vatandaşlar ile kronik hastalığı bulunan vatandaşlara yönelik sokağa çıkma yasağı uygulamaya konulmuştur. 11 Nisan 2020 tarihi itibarıyla de sadece hafta sonlarını kapsayacak şekilde T.C İçişleri Bakanlığı Genelgesi ile otuz Büyükşehir'in belediye sınırları içinde ve Zonguldak ilinde sokağa çıkma yasağı uygulaması başlamıştır. Yine bu tarihlerde şehirlerarası yolculuklar da idari izne tabi hale getirilmiştir. 19 Nisan 2020 tarihinde yayımlanan başka bir genelge ile sokağa çıkma yasağının kapsamı genişletilerek 20 yaş altı vatandaşlara da sokağa çıkma yasağı uygulaması hayata geçirilmiştir. Sosyal mesafe kurallarının uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla alınan bu önlemler, insandan insana yayılma özelliği taşıyan yeni tip korona virüsün yayılma hızını kontrol altına almak ve engellemek için son derece önemli görülmektedir.

Salgın sürecinin uzuyor olması ara verilen eğitim konusunda yeni model arayışlarını gündeme getirmiş, bu bağlamda uzaktan eğitim modeli oldukça önem kazanmıştır. Tüm okullarda eğitime ara verilmesi sonrası, Milli Eğitim Bakanlığı uzmanları geleneksel eğitim modeline alternatif olarak uzaktan eğitim modeli konusunda yoğun çalışmalar gerçekleştirmiştir. EBA ismi verilen Eğitim bilişim ağı isimli projenin altyapı çalışmaları hızla tamamlanarak, tüm sınıflar için uzaktan eğitim programları hazırlanmış ve 23 Mart 2020 tarihi itibarıyla ilk, orta ve lise düzeyinde internet ve televizyon yayınları aracılığıyla öğrencilerin derslere katılımı sağlanmıştır. Aynı şekilde üniversitelerde de 23 Mart 2020 tarihi itibarıyla eğitimin dönem sonuna kadar uzaktan eğitim modeliyle devam edeceği ilan edilmiştir.

Alınan pandemi tedbirleri sonucunda özellikle okul çağındaki çocukların, okul dışındaki zamanlarda katıldıkları sanatsal, kültürel ve sosyal faaliyetlerin durması, bu alanlarda hizmet veren özel öğretim kurumlarının kapanması ve sonrasında gelen sokağa çıkma yasakları neticesinde, öğrencilerin evde kalma süreleri artmış ve bu durum boş zamanların değerlendirilmesi konusunda yeni arayışlar doğurmuştur. Özellikle okul çağında çocuğu olan ebeveynler bu hassas sürecin çocukta oluşturacağı psikolojik etkilerin azaltılması ve çocukların kaliteli zaman geçirmeleri gibi talepler üzerine çeşitli faaliyet arayışlarına yönelmiştir. Bazı özel öğretim kurumları tarafından, pandemi öncesinde sanat eğitimi alan çocukların özel eğitimlerinde aksama olmaması açısından uzaktan eğitim denemeleri başlatılmıştır.

Bu tür salgın ve felaketlerde bireylerin morallerinin mümkün olduğu derecede yüksek tutulması, karantina sürecinde çocukların psikolojik olarak etkilenmelerinin önüne geçilmesi oldukça önemli görülmektedir. Bu bağlamda bazı dernek ve kuruluşlar konunun uzmanlarının görüş ve bilgilerini içeren pandeminin getirmiş olduğu psikolojik etkileri içeren, oluşabilecek psikolojik durumlarla başa çıkabilmek için alınabilecek önlemler ve en önemlisi çocuk ruh sağlığını anlamak onunla empati kurup iletişimi kuvvetlendirmek adına rehberler ve bildiriler hazırlayarak yayımlamışlardır (Sağlık Bakanlığı, 2020; Unicef, 2020; Türkiye Psikiyatrist Derneği, 2020).

1.1. Sosyal İzolasyon Sürecinin Çocuk Psikolojisi Üzerinde Etkisi

Bütün dünyayla birlikte ülkemizde de Covid-19 virüsünün yayılması, insan yaşantısında büyük ve olumsuz değişiklikler oluşturmuştur. Birçoğumuz bu olumsuz değişikliklerin getirmiş olduğu kaygı, korku ve stresle mücadele etmeye çalışırken, çağın getirdiği bu yeni düzene uyum sağlamakta en çok güçlük çeken çocuklar olmuştur. COVID-19'un kişilerin üzerinde oluşturduğu etki düşünüldüğünde, diğer bireylere göre gelişim döneminde olan çocukların bilişsel, sosyal, fiziksel ve dil gelişimi noktasında yaşamlarına zarar verme olasılığı daha yüksektir (Lieberman, Chu, Van Horn ve Harris, 2011).

Bu yeni dönemin getirmiş olduğu yaşantı şekli zorunlu ya da gönüllü olarak yaş ve sağlık durumuna göre değişen karantina, sosyal izolasyon ve günlük yaşantıda sosyal mesafe olmuştur. Sosyal izolasyon tanımı gereği, bireyin diğer kişilerle olan iletişimi ve etkileşimi olmaması ya da sınırlı sayıda kişiyle iletişim ve etkileşimi kurmasıdır (Rook, 1984; De Jong Gierveld, Tilburg ve Dijkstra, 2006; Zavaleta, Samuel, China, 2014: 9). Sosyal izolasyon ile psikolojiye etki edebilecek temel ve en karmaşık duygu durumu yalnızlaşma ve yalnızlık hissi olmuştur. Kırıl ve Mavruk'a göre psikolojik bakış açısıyla yalnızlık hissi, sosyal ihtiyaçları karşılanmayan bireyin bu durumda verdiği tepkileri içeren karışık duyguları barındıran durumdur (Kırıl, Mavruk, Kırıl, 2019). Yapılan araştırmalardan yola çıkarak Arbuckle, yalnızlığın bireyin yaşantısında gösterdiği davranış değişikliğinin yanı sıra stres hormonlarının, bağışıklık sisteminin ve kardiyovasküler fonksiyonların değişimine de neden olarak fizyolojik olarak etkileyen bireyi erken ölüme kadar götürebileceğini ifade etmiştir (Arbuckle, 2018: 15). Her yaşta her durumda yalnızlık hissini hissedebilecek olan insanların, günümüz dünyasında bu durumla başa çıkamayıp pandeminin hayatına etki etmesi muhtemel olumsuz psikolojik durumlara zemin hazırlayarak daha büyük etki oluşturmaya sebep olmaktadır. Çetin ve Anuk ise yalnızlığı tanımlarken, hayatın her anını etkileyebilen iç karartan, psikolojik olarak zayıflatan bir durum olduğunu bireyin dayanıklılığını düşürebileceğini ifade etmiş olup ve farkındalık oluşturması halinde bu durumla baş edebileceğini belirtmiştir (Çetin ve Anuk, 2020).

Okulların kapanmasının ardından gelen dışarı çıkma yasağıyla çocukların bir anda değişen günlük yaşantıları evde daha çok vakit geçirmelerine sebep olmuştur. Çocuklarda bu durum bir anda toplumdaki dışlanmış, asosyallığe itilmiş hissetmelerine yol açmış ve yalnızlaşmalarına sebep olmuştur. Araştırmalarda pandemi sürecinde sosyal izolasyona maruz kalan çocuklarda sosyal yetersizlikle oluşabilecek davranış değişiklikleri öfke, değersizlik, korku, üzüntü, suçluluk, kaygı durumları olarak belirtilmiştir (Boelen ve Spuij, 2013; Scheeringa, Zeanah ve Cohen, 2011). Dış dünyayı sürekli gözlemleyen ve ailesinin yaşantısını model alan çocukların geçirdiğimiz bu süreçte etrafındaki insanların korku ve kaygılarından da daha çok etkilenerek panik düzeylerinin artması, mutsuzluk, huzursuzluk ve dikkat dağınıklığı, hiperaktivite durumlarının açığa çıkmasına neden olmaktadır.

Çocuklar zor zamanlarda kendi duygularıyla başa çıkamayıp farklı şekillerde dışa vurum yaşamaktadırlar. Bu bağlamda korku ve üzüntü gibi duyguları olumlu ve net bir şekilde ifade etme yolları bulmasına yardımcı olmak çok önemlidir. Yaşadığımız süreçte ailenin iyi bir gözlem yapması ve çocuğun günlük hayatta alışkın olduğu rutinleri olabildiğince devam ettirmeleri ya da yeni rutinler oluşturması uzmanlar tarafından da sık sık dile getirilmektedir. Yapılan kişisel görüşmede uzman pedagoğ Esra Yıkıcı bu durumu şöyle ifade etmiştir.

Sosyal izolasyon sürecini iletişimsizlik olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Sosyal izolasyon sürecinde eskiden buluşmalarla gerçekleştirdiğimiz görüşmeler yerini telefona ve görüntülü konuşmaya bıraktı. Ben bu süreci fiziksel izolasyon olarak tanımlamanın daha doğru olduğunu düşünüyorum. Tüm Dünyayla aynı anda daha önce hiç yaşamadığımız bir duyguyu yani karantina sürecini yaşamaktayız ve bu durumdan psikolojik olarak en çok etkilenen çocuklar oldu. Çocuğun hayatında çevresel etkinin azalmasıyla

doğasına aykırı bir durum oluşmuştur. Çocuklar bir araya gelir ve etkileşime geçerek birbirlerine yeni bilgiler aktarır, sokakta oynayan çocuk çevreden etkilenir, duygusal olarak birbirlerine yardım etmeleri, tartışmaları, barışmaları, insani duygularını geliştirir. Bunlardan mahrum kalan çocuklar karantinanın tüm yükünü sırtına yüklemiş oldu (E. Yıkıcı, kişisel görüşme, 10 Haziran 2020).

Bu alıntıdan yola çıkarak çocuğun dış dünyayla bağlantısını desteklemek ve sosyalleşme imkanı sunmak için yaşına uygun kontrollü bir şekilde sosyal iletişim programları kullanmasına imkan tanınmalıdır. Şahan Aktan ve Önder, psikolojik olarak sosyal doyumluğa ulaşan çocuklarda, özgüven, öz-farkındalık, hassaslık, işbirliği yapma, empati yapma ve dostça davranma gibi insani duyguların geliştiği, yaşantısına etki ettiğini ve gözlemlenimin mümkün olduğunu çalışmalarında belirtmişlerdir (Şahan Aktan ve Önder, 2018).

Sosyal izolasyon döneminde çocuğun ve ailenin tüm rutinlerini bırakması durumunda ortaya çıkacak olumsuz durumları Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği konuyla ilgili yayımladıkları rehberde durumu şöyle açıklar;

Türk çocuk ve genç psikiyatri derneğinin bildirisinden yola çıkarak çocukların ruhsal, sosyal, akademik, motor, zihinsel gelişimlerini sekteye uğratabilir hatta farklı psikiyatrik sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlayabileceğini veya zeminde olan bazı sorunların (takıntı, saplantı, mükemmeliyetçilik, sağlık kaygısı, ayrılma kaygısı, travma ile ilişkili bozukluklar, depresif duygu durum, kaygı ile ilgili durumlar, sanrısız durumlar....) ağırlaşmasına yol açabilir (Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği, 2020).

Her çocuk duygularını ifade ederken kendi becerileri doğrultusunda bir dil kullanır. Uzmanlar tarafından çocuğun psikolojisine dair fikir edinmek için yaptığı resimlerden oynadığı oyunlara kadar her faaliyeti bilinçaltının dışı vurumu olarak incelenmektedir. Çocukların iç dünyalarında yaşadığı duyguları günlük yaşantılarına ve psikolojilerine yansımalarını net bir şekilde ifade etmeleri ve aynı zamanda rahatlamalarına yardımcı olmak, daha huzurlu hissetmelerini sağlamak için müziği araç olarak kullanmak mümkündür. Yapılan çalışmalarda Mozart, Beethoven, Chopin, Schumann, Schubert ve Brahms gibi klasik müzik bestecilerinin piyanoyla icra edilen klasik müzik eserlerinden oluşturulan repertuarlar ya da çok bilinen eserlerin kolay düzenlemeleri çocukların psikolojik problemlerine olumlu etki ettiği belirtilmektedir (Altınöğçek, 2005). Bu bağlamda müzik eğitimi alan çocukların müzik yeteneğini geliştiren eğitsel işlevin yanı sıra çocuk ruhuna katkıları literatürde büyük bir yere sahiptir. Günümüzde yaşanan bu yeni sorunlarla baş etmek için ritim tutma, dans etme, çalgı çalma, şarkı söyleme ve müzik dinleme gibi müzikal aktiviteler çocuğun yaşamına hoşluklar katmak, zamanı daha keyifli geçirmek, iç dünyasında yaşadığı duyguları açığa çıkarmak, yaşantısında oluşan olumsuz çevre etkisini azaltarak odağını değiştirmek ve en önemlisi çocuğun ruh sağlığına olumlu katkılar sağlaması için büyük önem arz etmektedir.

1.2. Çocuk Psikolojisinde Müziğin Destekleyici İşlevi

Müzik en temel anlamıyla duygu ve düşünceleri bir takım kurallar çerçevesinde sesler ve notalarla anlatmaktır. “Koch’a göre müzik; ses aracılığı ile duyguların anlatımıdır. Tolstoy’a göre ise insanın başka bir zaman duymuş olduğu bir duyguyu kendinde canlandırdıktan sonra, başkalarının da duyabilmesi için sesler aracılığıyla onlara aktarmaktır” (Çalık Çetin, 2007: 83). Müzik tüm benliğimizi saran, ruhumuzu derinden etkileyen, vücudumuzu harekete geçiren, anılarımızı canlandıran, bulunduğumuz ortamdan uzaklaşarak hayallerle yeni kapılar aralayan, büyüyle bize farklı duygular yaşatan bir sanat dalıdır.

İnsanların müzik hayatı doğduğu gün başlar ve ölene kadar devam eder. Hatta anne karnından

İtibaren seslere olan duyarlılığımız müziğe olan ilgimizin başlangıcıdır. Hayatın getirdiği günlük stres ve yorgunlukla baş etmek ve gevşemek için, sinirlendiğimizde sakinleşmek için, neşelenmek ve hüzünlenmek gibi bir çok sebeple hayatımızın içerisine müziği dahil ederiz. Ruh halimize uygun bir müzik tarzına fark etmeden uyum sağlarız. Müzik terapistleri ağrı tedavilerinde dikkati başka yöne çekmek için müzik dinletilmesinin stresi ve ağrıyı hafifletme ve hatta iyileştirici bir etki oluşturduğunu belirtmektedirler. Campbell bedeni, her birinin benzersiz sanatsal yeteneği ve akort edilme şekli olan çok hassas bir enstrümanlar topluluğuna benzetmiştir (Campbell, 2002). İnsanlar bir orkestra şefi gibi bu büyük orkestrayı istediği şekilde yönetebilmesi ve psikolojik olarak olumlu etkilenmesi mümkündür.

Müziğin insanlar üzerinde psikolojik olarak etkisi sürekli olarak vurgulanmış ve bu etkinin sadece insanlar değil tüm canlılar üzerinde olduğu yapılan araştırmalarla da kanıtlanmıştır. Öyle ki eskiden beri psikolojik hastalıklarda tedavi amaçlı kullanılmış ve günümüzde de hala kullanılmaya devam edilmektedir. Bu bağlamda Gerçel'de araştırmasında müzikle tedavinin insanların ruhsal ve bedensel rahatsızlıkları iyileştirmek için yüzyıllar boyu çeşitli tedavi yöntemlerinin yanı sıra müzik tedavi yöntemlerini de kullanmış ve geliştirerek günümüze kadar ulaştırmayı başardığını belirtmiştir (Gerçel,2006: 698).

Tüm dünyada yaşanan karantina ve sosyal izolasyon sürecinin çocuk dünyasına etkisini anlamak üzere görüşlerine başvuru olan çocuk gelişimci Tuğçe Kaman Aslan konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Günümüzde karantina ve sosyal izolasyonun yaşanması sebebiyle evde fazla vakit geçiren çocuklarda boş vakitlerinin artması, sosyalleşememe ve iletişim kuramama gibi nedenlerden dolayı yalnızlaşma, dikkat dağınıklığı, mutsuzluk, kaygı ve öfke durumlarının oluşması söz konusudur. Sosyal izolasyon çocuklarda korku ve ardından kaygı durumunu tetikleyebilir. Yaşayacağı bu olumsuz duygular yaşam kalitesini olumsuz etkileyecektir. Öğrenmelerini destekleyecek etkinliklere teşvik edilmeleri onların bu süreçle baş edebilmeleri zamanlarını meşguliyetlerle daha dolu dolu geçirmeleri için çok önemlidir (T. Kaman Aslan, kişisel görüşme, 18 Nisan 2020).

Bu söylemlerden de yola çıkarak çocuk ruhuna yansıyan olumsuz sorunlarla müziğin büyüdü gücüyle başa çıkmak ya da sorunların etkilerini azaltmak mümkündür.

Müziğin etkilerini tıbbi açıdan değerlendiren araştırmacılar müziğin bir psikofizyolojiye sahip olduğunu ve insan organizmasını doğrudan etkilediğini ifade etmektedir. Bu yönüyle müzik ruhsal tedavilerde kullanılan yöntemler arasında yer alır. Grebene'in konuyla ilgili görüşleri de bu durumu doğrulamaktadır. Grebene göre insanların yaşadığı her türlü psikolojik sorunlara çözüm üreten müzik bazı fizyolojik hastalıklara da çözüm üreterek tedavi imkanı sunmaktadır. Tedavi metodu olarak dinletilen şarkılar insanın duygu dünyasına etki edecek güce sahiptir (Grebene, 1978, s. 7). Konuyla ilişkin çalışmaları bulunan ve on dördüncü yüzyılda yaşayan Fransız doktor Fodere müziği yorgunluktan kurtulmak ve eğlenme amacıyla ya da etkileyici ve teskin edici ilaç olarak iki bakış açısıyla ele almıştır (Akkuş, 2007: 102).

Müziğin psikolojik ve fizyolojik etkilerinin ortaya çıkmasını sağlayan en aktif yöntemlerden biri de çalgı eğitimidir. Uçan' da müziğin özü itibarıyla eğitsel bir nitelik taşıdığını ve herkesin, müzikle ilişkisine göre etkileneceğini, kazanımlar sağlayacağını kaleme almıştır (Uçan, 1996: 30). Bu bağlamda her insanın becerisi ve ilgisi doğrultusunda bir çalgı aleti çalarak müzik eğitimini kapsamlı hale getirmesi mümkündür. Çalgı çalan bireylerin zihinsel yönden görsel, işitsel ve dokunsal algılarının koordineli olarak beyine uyarımlar göndermesi, beyine birçok işlevi aynı anda yapmak durumunda olduğunu gösterir. Bu yönüyle düzenli yürütülen çalgı eğitimlerinin bilişsel algı üzerinde geliştirici bir önem taşıdığı ifade edilmektedir. Müzik eğitiminin bireyin duyuşsal ve devinışsel davranışlarındaki olumlu etkilerinin yanı sıra, bireyin bilişsel öğrenmelerinde de önemli ölçüde etkili rol oynadığı

bilinmektedir. Bu bağlamda Karaçay'ında dediği gibi müziğin insan beyninde öğrenme, dil, duyguların ifadesi, hafıza, fizyolojik ve motor kontrol gibi işlevleri etkilediğini söylemek mümkündür (Karaçay, 2010). Çalışmalarında çocukluk döneminde müzik eğitime başlamanın faydalarına değinen Karakelle ve Demirtaş, erken yaşta müzik eğitime başlamanın zihnin hayal yaratma yetisini, hislerini ifade etme becerisini, merak duygusunu, öz varlığına duyduğu değeri artıracadı fikrini ifade etmektedirler (Karakelle ve Demirtaş 2013).

Öte yandan Nörobilim uzmanlarının yapmış olduğu çalışmalarda da beynimizin müziğin duygu-durumsal boyutlarını algılamak için farklı ve yalnızca müziğe özgü işlemler yaptığını yani müzik dinlerken veya yaparken ortaya çıkan, ayakla ya da alkışla tempo tutmak, dans etmek gibi davranışlar ile neşe, mutluluk, üzüntü, keyif, hüzün gibi duygu durumlarının açığa çıkması müziğin biyolojik etkilerini de ortaya koymaktadır (Torun, 2016: 67).

Günümüzde müzik eğitiminin çocukların gelişimine ve eğitim hayatlarına olumlu yansımalarının oluşturduğu, özellikle müzik eğitiminin bilişsel başarı, disiplin, genel kültür ve duygusal tatmin sağlaması konusunda gelişen farkındalıkla müzik eğitimlerine verilen önem artmıştır. Müziğin çocuk gelişimine etkileri üzerinde çalışan Demirova, dil gelişimi, duygusal (duyuşsal) ve sosyal gelişim, bedensel ve psikomotor gelişimi olarak sınıflandırmıştır (Demirova, 2008). Duyuşsal alan insanın duygularını içeren davranışları ifade eder. Gable ve Wolf duyuşsal alanı "Karşılaştıkları farklı durumlarda bireyler, kendilerini düşünme, eyleme geçme ve hissetme gibi özelliklerle ifade ederler. Düşünme ve eyleme geçme bilişsel ve psikomotor özellikleri karşılarken; hisler duyuşsal alanın içerisine girer ki bunlar insanların duygularını açıklama nitelikleridir" (Gable & Wolf, 1993: 4). olarak tanımlamışlardır. Bu tanımla birlikte düşünüldüğünde müziğin duyuşsal yeteneği aktive etmesi çocuk psikolojisi alanına, muhakeme edebilen, düşünme yeteneği ve hislerini ifade etme becerisi gelişmiş, arzu ettiği bir konuda eyleme geçme cesareti gösteren çocuklar olarak yansiyacaktır. Müzik eğitimi bu bağlamda çocukların psikolojik gelişiminde büyük önem taşımaktadır.

İnsan ve toplum yaşamında önemli işlevleri bulunan müziğin duygu, düşünce, tasarım ve izlenimleri belli bir güzellik anlayışına göre, düzenli ve uyumlu bir armoniyle anlatma işlevleri bulunmaktadır. Bu işlevleri Uçan'ın yapmış olduğu çalışmada da müziğin çocukların hayatının her anında yer bulduğu ve böylece fizyolojik ve psikolojik etkileriyle uyarıldığı, sosyal çevrelerini yapılandırdığı, duygu ve düşüncelerini ifade etme aracı olduğu, öğrenme yaşantılarına olumlu kazanımlar sağladığı, kendi kültürünü ve tarihini öğrenmeye yardımcı olduğunu belirtmektedir (Uçan, 1994).

Müzik tüm bu yönlerinden dolayı yüzyıllardır çoklu kazanım etkisiyle önem ve gerekliliğini artırmış olup faydalı bir eğitim aracı olmuştur.

1.3. Covid-19 Sürecinde Eğitim Uygulamalarına Bir Bakış

Tarih boyu tüm dünyada yaşanan ya da tekrar yaşanması mümkün olan; deprem, ererzyon, tsunami, hortum, sel baskını, yangınlar ve bulaşıcı hastalık durumlarında eğitim sürdürülebilirliğin önemi, planlanması ve acil durum planı olarak uygulanmaya hazır olması önem taşımaktadır. Kayıhan ve Tönük (2011) eğitimde sürdürülebilirliğin temel eğitim binalarının doğru amaçla, kullanıma elverişli ve fonksiyonel olması yani mekan açısından sürdürülebilirliğini ele almıştır (Kayıhan ve Tönük, 2011). Pandemi sürecinde sosyal mesafe oluşturarak virüsün bulaşıcılığını önleme kapsamında eğitime yeni bir düzenleme gelerek uzaktan eğitim stratejileri kullanılmış ve zaman ve mekan sınırları ortadan kaldırılmıştır. Telli Yamamoto ve Altun'a göre eğitimde sürdürülebilirlik için uzaktan ve uzaktan eğitimini etkili bir öğretim yöntemi olarak kullanılması için mevzuat, altyapı, insan kaynakları, içerik ve uygulama basamakları izlenerek uygun içerikler oluşturulması gerektiğini belirtmişlerdir.

21. Yüzyılda bilgi teknolojilerindeki çalışmalar büyük gelişme sağlayarak yeni eğitim modelleri oluşturulmasına olanak tanımıştır. Çağın getirmiş olduğu yeni eğitim modellerinden biri de uzaktan

eğitimidir. Uzaktan eğitim, günümüzde gelişen iletişim teknolojileri sayesinde telekonferans ve internet aracılığıyla yapılmaktadır. Bu şekilde yapılan uzaktan eğitim sayesinde aralarında kilometrelerce mesafe olan insanlar bile birbirlerini görüp duyabilme ve daha esnek zamanlarda eğitim görme imkânına sahip olmaktadır. İşman uzaktan eğitimi, öğretmen ve öğrencinin aynı mekanlarda bulunmak zorunda olmadığı ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin bilgi iletişim teknolojileri aracılığı ile yürütüldüğü bir eğitim sistemi olarak tanımlamıştır (İşman 2008: 66). Bugün uzaktan eğitim modeli, tüm dünyadaki örgün ve yaygın eğitim sistemlerinin seviye ayırt etmeksizin kullandığı bir model olmuştur.

Uzaktan eğitim modeli, eğitimin her alanında kullanılmasının yanı sıra müzik eğitiminde de gerekli teknik altyapıya ulaşabilen tüm öğrencilere bu olanağı sağlamaktadır. Levendoğlu'na göre, bir sınıfın içerisinde bulunan öğretmen ve öğrencilerden oluşmuş klasik okul sistemi artık bugün tek alternatif olmaktan çıkmıştır ve müzik eğitiminin çehresi çarpıcı bir biçimde değişmeye başlamıştır (Levendoğlu, 2004: 2). Bu bağlamda uzaktan eğitim gelişen teknolojinin de yardımıyla, öğrenenle öğretmenin fiziksel olarak birbirinden uzakta olduğu bir eğitim biçimi olma özelliğiyle, isteyene, istediği yaşta, istediği yer ve zamanda ve hızda öğrenme olanağı sağlamaktadır.

Dünya sağlık örgütünün 11 Mart 2020 yılında pandemi olarak ilan ettiği yeni tip korona virüs salgını sonrası birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de eğitim öğretim süreçleri uzaktan eğitime sürecine dönüştürülmüş olup yaşanan olağanüstü bu süreç, uzaktan eğitim modelinin önemini bir kez daha ortaya çıkartmıştır. Bu noktada zorunlu olarak geçilen uzaktan eğitim modeline verilen önem ve bu alanda yapılan çalışmaların sayısı artırılmıştır. Çaykuş ve Mutlu Çaykuş'un da ifade ettiği gibi okullar çocukların evden sonra en çok vakit geçirdiği ikinci evleri gibidir. Pandemi sürecinde psikolojik dayanıklılığı artırmak için çocuk ve öğretmen arasında kurulan etkili iletişim çok önemlidir (Çaykuş ve Mutlu Çaykuş, 2020). Öztürk ve arkadaşlarının bu süreçte anne ve çocuklarının pandemi algısını anlamaya yönelik yapmış oldukları araştırmanın sonucunda çocukların öğretmenlerini, arkadaşlarını özlemelerinin yanı sıra okuldaki etkinlikleri özledikleri ve okulu unutacaklarına dair endişelerinin olduğuna ulaşılmıştır (Öztürk Demir, Kuru, Demir Yıldız, 2020). Bu bağlamda pandemi döneminde yapılacak uzaktan eğitimle eğitimin duyuşsal ve bilişsel kazanımlarına ulaşmak mümkün olmaktadır.

Sağır, Eden ve Şalliel' nin uzaktan eğitim üzerine yapmış olduğu çalışmada da belirttiği gibi geçmişte tek yönlü iletişim olarak kullanılan mektup ve radio ile eğitim uygulamaları yapılmıştır (Sağır vd., 2014). Bu uygulamalar zamanla yerini televizyona bırakmış olmuştur. Gelişen teknolojiyle çift yönlü iletişim bilişim teknolojileriyle konferansların yanı sıra sosyal medya platformları, video barındırma siteleri, yazılım programları ve mobil uygulamalarla eğitim metodolojileri ve stratejileri 21. Yüzyılda uzaktan eğitim modeli tek ve çift yönlü iletişim mecraları oluşturarak yeni bir vücuda bürünmüştür. Bu yeni dönem yaygın kullanılan uzaktan iletişim modellerini aşağıdaki tabloda sınıflandırmak mümkündür.

Tablo 1. 21. Yüzyılda Yaygın Kullanılan Uzaktan Öğretim Modelleri Şeması

Bilişim teknolojileri bilgi ve iletişim için kullanılan bilgisayarlar dâhil bütün teknolojileri kapsamaktadır. Bilişim teknolojisi yazılım, hizmetler, donanım, ekipmanlar olarak dört ana kategoriye ayrılmaktadır (teknolojide.com). Bu kategorilerden yola çıkarak yukarıdaki tabloda da belirtildiği gibi yeni dönem uzaktan eğitim modelinde yaygın kullanılan tek ve çift yönlü etkileşim yöntemi olarak iki başlık altında sınıflandırılabilir. Tek yönlü etkileşimle yapılan öğrenme faaliyetlerinin yapıldığı anda öğretmen ve öğrenci birbirine soru cevap etkileşimine giremezler. Covid-19 pandemi sürecinde Milli eğitim bakanlığı tarafından eğitim bilişim ağları kapsamında televizyon ve bilgisayar aracılığıyla her sınıfa ve derse özel olarak ders müfredatları hazırlanmış olup öğretmen, veli ve öğrencilerin istediği zamanlarda ulaşımına imkan tanınmıştır (eba.gov.tr). Çift yönlü etkileşimle uzaktan öğretim modeli ise karşılıklı bağlantı kurarak soru cevapla iletişime geçip dersin yürütülmesine olanak sağlamaktadır. Gelişen teknolojiyle farklı seçeneklerle iletişim kurulan bu modelde, telefon ve bilgisayar aracılığıyla konferansın yanı sıra yazılım programları, mobil uygulamalar, sosyal medya paylaşım platformlarıyla canlı, görüntülü ve sesli iletişim yöntemiyle yeni bir boyut yakalamıştır.

Watkins ve arkadaşlarınına göre uzaktan eğitim modeli gerek eğitim bilimleri gerekse teknolojik açıdan bakıldığında yeni yazılım ve donanımların geliştirilmesi ile değişime uğrayarak deneyim ve tecrübeler sonucu yeni öğretim stratejileri geliştirilmesine imkan tanımaktadır (Watkins, Leigh, Triner, 2004).

Tüm bu kavramsal çerçeveye bağlı olarak uzaktan eğitim teknolojilerinin müzik eğitiminde kullanılmasının, pandemi sürecinde çocuk psikolojisine verdiği destek aşağıdaki yöntem ve süreçte anlaşılabilir çalışılmıştır.

2. Yöntem

Çalışma, bir genelleme çalışması olmayıp, nitel araştırma geleneğine bağlı bir durum çalışmasıdır. Durum çalışmaları, genellikle birden fazla veri toplama yöntemi ile yapılan nitel çalışmalarda zengin veri elde etmek için yaygın kullanılan bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu çalışmada durum çalışması deseninin tercih edilme nedeni, sıra dışı bir sürecin içinde bulunan çocukların, bu süreçte aldıkları müzik eğitiminin onların dünyasını nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktır. Durum çalışması deseninin belirli bir ortama odaklanan ve bu ortamda olup bitenleri her yönüyle anlamaya çalışan odağı, böylesi bir çalışma için tercih nedeni olmuştur.

2.1. Veri toplama aracı

Çalışmada Kayseri’de faaliyet gösteren T.C. M.E.B. Katre Müzik Okulu’nda örgün piyano eğitimi alan 8-15 yaş aralığında 10 öğrenciye uzaktan eğitim verilmiştir. Eğitim Skype programı üzerinden gerçek zamanlı görsel – işitsel telekonferans ile çift yönlü etkileşim bilgisayar modeli ile gerçekleşmiştir. Eğitim süresi, haftada 2 gün 45’er dakika olarak belirlenmiş ve 8 hafta sürmüştür. Bu araştırmada öğrenme ortamında meydana gelen etkileşimin izlenebilmesi için araştırmacı tarafından süreç boyunca yarı yapılandırılmış gözlem notları tutulmuş ve çalışmanın çoğu bölümlerinde video ses kayıtları yapılmıştır. Yapılan bu kayıtlar daha sonra izlenerek deşifre edilmiştir. Katılımcı öğrencilerden ders günlükleri tutulması istenmiştir. Öğrencilerle yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla yapılmıştır. Görüşmeler boyunca ses kaydı alınmış ve daha sonrasında alınan bu kayıtlar dinleyerek yazıya dökülmüş ve analiz edilmiştir. Uzaktan eğitim modeli ile piyano eğitimi veren başka bir öğretmenin gözlem notları ve görüşleri de çalışmaya ilave edilmiş ve çalışmaya ek olarak bir çocuk gelişim uzmanı ve bir uzman pedagoğa konuyla ilgili bilgilerine ulaşmak üzere kişisel görüşme yapılmıştır. Çalışmaya ek bilgi sağlamak amacıyla nitel çalışmaların açık uçlu soru tipine ilave olarak bu çalışmada uzaktan eğitim modeliyle piyano dersi alan yirmi öğrenciye dersler sırasındaki tecrübelerini ve verilen eğitimin verimliliğini anlamaya yönelik 5 ölçekli 10 soruluk likert tipi bir anket uygulanmıştır. Uzaktan eğitim modeliyle piyano dersi veren başka bir öğretmenin de tecrübe ve görüşlerinden faydalanmak üzere yarı yapılandırılmış form yardımıyla yapılan kişisel görüşme çalışmaya dahil edilmiştir.

2.2. Veri analiz süreci

Çalışmanın bu bölümü Covid-19 salgını sebebiyle sosyal izolasyon sürecinde çocuklara verilen uzaktan müzik eğitiminin psikolojik katkılarını değerlendirmek amacıyla yapılan görüşmelerin sonucunda elde edilen bulguların tematik kodlamalarına yer verilmiştir. Tablo 2’de bir tema başlığı altında kodlanmış sekiz farklı durum ortaya çıkmıştır. Öğrenme durumu (f5) tema başlığı olarak belirlenmiş olup, kodlar ise sırasıyla materyal geliştirme (f,5) odaklanma ve dikkat dağınıklığı (f,4), ortam etkisi (f,3), teknolojik imkanlar (f,6), (f,5 derslerin verimliliği (f,6), çoklu kazanım (f,3), duyuşsal kazanım (f,5), boş zaman değerlendirme (f, 7) olarak kodlar oluşturulmuştur. Ortaya çıkan bu veriler analiz edilerek sırasıyla açıklanmıştır.

Yapılan çalışmalar sonunda toplanan verilerin analizinde çalışmanın güvenilirliğini ortaya koymak ve iç-geçerlilik sağlamak için üç uzman meslektaş görüşlerine başvurulmuş ve renkli kodlamalara dayanan tematik analizler oluşturulmuştur. Uzman meslektaş görüşlerinde de bu kodlamalar, büyük oranda tutarlılık göstermiştir.

3. Bulgular ve Yorum

Gözlem, görüşme ve öğrenci günlüklerinden elde edilen verilerde beliren tema ve kodlar aşağıda tablolandırılmıştır. Süreç boyunca çocukların öğrenmelerini etkileyen unsurlar ve bu sürecin yürüyüş biçimi, aşağıdaki kavramlar bağlamında detaylandırılarak anlatılmıştır

Tablo 2. Tematik kodlama

SN	Tema	Kodlar	Katılımcı	f
1	Öğrenme durumu		(Ö1,Ö2,Ö3,Ö6,Ö9)	5
1.1		Materyal geliştirme	(Ö4,Ö6,Ö7,Ö8,Ö9)	5
1.2		Odaklanma ve dikkat dağınıklığı	(Ö1,Ö2,Ö8,Ö10)	4
1.3		Ortam etkisi	(Ö4,Ö8,Ö9)	3
1.4		Teknolojik imkanlar	(Ö1,Ö3,Ö4,Ö5,Ö6,Ö7)	6
1.5		Derslerin verimliliği	(Ö1,Ö2,Ö3,Ö5,Ö6, Ö7)	6
1.6		Çoklu kazanım	(Ö6, Ö7,Ö8)	3
1.7		Duyuşsal kazanım	(Ö2,Ö3,Ö4,Ö5,Ö6)	5
1.8		Boş zaman değerlendirme	(Ö1,Ö2,Ö3,Ö4, Ö5, Ö6, Ö8)	7

3.1. Öğrenme Durumu

Genel anlamda öğrenme, belli bir durum karşısında kazanılan deneyimler sonucu ortaya çıkan sistematik davranış değişikliğidir. Kaya, Çevre yalnızca öğretimin olduğu yeri değil, aynı zamanda bilgileri aktarmada ve öğrencinin çalışmasına yön vermede gerekli yöntemleri, teknikleri ve araç-gereçleri de içerir. Bilgi ve çevrenin de programda yer alan öğretim hedefine bağlı olarak değişebileceğini söylemiştir. Bu bölümde Covid-19 pandemi döneminde uzaktan eğitim modeliyle uygulanan piyano eğitimleri sürecinde öğrenmenin getirdiği bilişsel başarılarla dair araştırmacı ders gözlem raporlarından ve öğrenci ders günlüklerinden elde edilen bulgulardan örnekler yer verilmiştir.

Daha önce dikkat dağınıklığı ve isteksizlik yaşayan "Ö5" de uzaktan eğitim sürecinde kendi güvenli ortamında olmanın vermiş olduğu rahatlık ve ailesinin yardımlarıyla derse olan ilgisinde artış gözlemledim. Derse genel tekrarlar başladık. En sevdiği şarkıları arka arkaya çaldı ve sonrasında 4/4 lük 16 ölçüden oluşan küçük bir şarkıya çalışmaya başladık. Dersin sonuna geldiğimizde bu şarkıyı artık akıcı bir halde çalabiliyordu. Başarının getirmiş olduğu mutlulukla diğer derse kadar çalışmaya devam edeceğini söyledi (Araştırmacı ders gözlem raporu). Bugün dersimiz çok iyi geçti. Ödevlerimi yaptığım için şarkılarımı çok güzel çaldım. Öğretmenim beğendiği için beni tebrik etti. Bu benim için çok güzel bir andı. Bundan sonra daha düzenli çalışmaya ve daha çok şarkı öğrenmeye karar verdim (Ö5 ders günlüğü).

Geleneksel eğitim modelinin haricinde günümüzde eğitim stratejisi olarak yeni yaklaşımların kullanılması öğrenimi kolaylaştırması, öğrencinin farklı bir bakış yakalaması için önemlidir. Düşünme eylemini benimsemek, bilgiyi beyinde betimlemek, öğrenmeye olan merakı, heyecanı ve ilgiyi artırmak eğitim sürecinin de kalitesini artırmaktadır. Bu bağlamda öğrenme durumunu pozitif etkileyecek olan temel durumlardan biri yaratıcı düşünmedir. Clatf yaratıcılığı, birey hayatının tümüne etki eden, yalnızca sanatla ilgili olmayıp, hayat boyu devam eden bir beceri olarak açıklamıştır (Craft, 2003). Sternberg ve Lubart ile Beetlestone yaratıcı düşüncesinin her insanda bir miktar bulunduğunu fakat zekaya göre insanlarda farklılık ve değişkenlik gösterdiğini çalışmalarında belirtmiştir (Sternberg ve Lubart, 1995, Beetlestone, 1998). Eriç ve Wegerif çalışmalarında bireyin yaratıcı davranmasının düzeyinin yaşantısında kazandığı alışkanlıklarına, yaratıcı düşünme teknikleriyle ilgili eğitim alınmasına, kişinin yenilik, değişim ve gelişime açık olması ve en önemlisi hayal gücünün yeteri kadar kullanılmasıyla gelişeceğini ifade etmiştir. Ek olarak Eriç, iyi bir öğretmenden beklentinin eğitim sürecinde yaşanan probleme farklı çözüm önerisiyle yaklaşması ve öğrencilerde yaratıcı düşüncenin

ortaya çıkarılmasının sağlanması olmalıdır (Eriç, 1998, Wegerif, 2007). Öğrenci görüşmelerinde bu duruma dair veri elde edilmiştir.

Öğretmenin derse işlediği odada bir sürü ekran var. Uzay üssüne benziyor (ÖG4). Uzaktan eğitimde piyano çalarken ekrana bakmadığımda öğretmenimi yanımda hissediyorum (ÖG8). Yeni bir şarkıya başladığımızda öğretmenim bana birkaç kere çalarak dinletiyor. Sonra ödev olarak şarkıya uygun masal uydurup resim yapmamı istiyor. Bende şarkıyı tekrar internetten tekrar dinleyerek bu ödevi yapıyorum. Böylelikle öğreneceğim şarkıyı tanıyıp, nota üzerindeki terimleri daha iyi anlıyorum (ÖG7). Derste oturmaktan sıkıldığımda kaplumbağa ve tavşan oyunu oynuyoruz. Öğretmenim piyano çalıyor yavaş ritimde çaldığında kaplumbağa (Largo) hızlı çaldığında tavşan (presto) gibi odanın içinde hareket ediyorum (ÖG5).

Yukarıdaki öğrenci görüşmelerinden verilen alıntılarda da görüldüğü gibi öğrencilerin ders sırasında yaşanan olumsuz durumlarla baş etmek için ya da ders verimliliğini artırmak için hayal güçlerini kullanmalarına ve fikir üretmelerine fırsat tanımak dersi daha keyifli bir hale taşımaktadır. Uzman pedagoğ Esra Yıkıcı ile yapılan kişisel görüşmede bu konuyla ilgili görüşlerini dile getirmiştir.

Hayal gücü mücizevi bir alan. Bireyin hayal gücü sermayesi, zihninde biriktirdikleridir. Bazen bir sürü materyal hazırlarsınız çocukta hiç bir şey uyandırmaz bazen de bom boş bir oda da ortaya çıkanlara şaşırırsınız. Hayal gücüyle bir serüvene çıkarken hiçbir objeye ihtiyaç duymayabilir ya da bir materyali o anki duygu durumuna göre farklı bir şekilde kullanabilir. Çocuğun bilişsel ve motor gelişimini takip ederek birçok şey üretebiliriz. Çocuğun düşünmesine fırsat tanınmalıyız. Kurucusu olduğum kreşte montessori yaklaşımından faydalanıyoruz (E. Yıkıcı, kişisel görüşme, 10 Haziran 2020).

Montessori, psikiyatrist ve pedagoğ olan María Montessori tarafından okul öncesi eğitime farklı ve yenilikçi bir bakış getirmek için ortaya konulan bir yaklaşımdır. Ulutaş, Ersoy'un ve Kayılı, Arı'nın çalışmalarında belirttiği gibi, felsefe olarak her çocuğun farklı zeka yapısına sahip olduğunu ve belirli bir ritimle geliştiğini, kapasitesi ve ilgi alanı doğrultusunda eğitilmesini, önce kendini tanıma, kendini kontrol etme ve kendini disipline etme kapasitelerini geliştirmesi ve gerektiğine inanarak bir metodolojiyle eğitimde farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur (Ulutaş ve Ersoy 2004). Müzik eğitiminde kullanılan yaratıcı düşünce temelli olup hayal gücünden beslenen Orff eğitimi, Dalcrose yaklaşımı, Kodaly yöntemi ve hatta yaratıcı dramada çocukta bilişsel, psikomotor becerilerini geliştirmenin yanı sıra farkındalıklarını da artırmaktadır. Bilen ve arkadaşlarına göre Orff yaklaşımının eğitim felsefesini temel alarak derse aktif katılımın sağlanması, yaratıcı düşüncenin gelişmesinin hafızaya etkisini hedefleyen bir çalışma oluşturmuşlardır. Bu çalışmada Orff eğitiminin gözlem, taklit, deneyim ve yaratma sürecini benimseyerek masallarla şarkı söyleyerek, orff çalgıları çalarak müzik eğitimi süreci planlamışlardır (Bilen, Özevin ve Canakay, 2011).

3.2. Materyal Geliştirmenin Odaklanma Ve Dikkat Dağınıklığındaki Etkisi

Öğretim materyalleri, öğrencilerin birden fazla duyusuna hitap ederek etkili ve kalıcı öğrenmeye olanak sağlar. Bu yöntem, ders süresince ilgisini ve dikkatini toplamakta güçlük çeken öğrencilerde öğrenmeyi kolaylaştırır. Aynı zamanda öğrencinin bir konuyu anlamak için farklı yöntemlerinde olduğunu fark etmesi derse olan isteğini artırmasının yanında eğlenceli ve verimli bir ders geçirmelerini sağlamaktadır. Kullanılacak materyaller öğrenme süreci içerisinde öğretmen tarafından değişik ortamlarda öğrencilere sunacak yönde olmalıdır. Kaya, öğretim materyallerinin önceden geliştirilen öğretim programının ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanmalı ve materyallerin kullanımında hedef kitleye uygun öğretim stratejisiyle uygulanmasını belirtmiştir (Kaya, 2006). Özetle materyal geliştirme öğrenciye çoklu öğrenme, dikkat ve odaklanmada artış, kalıcı öğrenme ve soyut olanı somutlaştırmayı sağlar. Araştırma süresinde uzaktan eğitim modeliyle işlenen derslerde kalıcı ve

kolay öğrenme sağlayıcı materyaller, öğrenci ve öğretmen iş birliği içerisinde fikir yürütülerek derse dahil edilmiştir. Öğrencilere ders sırasında nota değerlerinin ve ritim çalışmalarının, evde bulabileceği *lego, yapboz, oyuncak bebek, makarna, boya kalemleri* gibi materyallerle anlatılmıştır. Bu çalışmalar sonrası yapılan öğrenci görüşmelerinden elde edilen verilerden bazıları aşağıda verilmiştir.

Öğretmenimin oyuncak bebeğine piyano çaldırması çok komikti. Nota sürelerini legolarla anlatınca daha iyi anladım (ÖG4). Notaları defterime çizip altına sürelerine uygun gelecek şekilde makarna yapıştırmak eğlenceliydi. Derste oyuncak bebeklerime konser vermek de çok hoşuma gitti (ÖG9).

Öğrencilerin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere sosyal izolasyon sürecinde yapılan uzaktan eğitim modeliyle müzik derslerinde kullanılan oyuncaklar dersin daha keyifli geçmesini ve ders konusunun daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır. Oyuncakların farkındalıklı ve amaçlı kullanıldığı takdirde öğrencinin motivasyonunu ve derse olan ilgisini artırdığını görmek mümkündür. Otacıoğlu, çalışmasında müzik eğitimcilerinin daha çok geleneksel yöntemlere bağlı olduğunu ve öğretmen merkezli bir öğretme stili geliştirdiğini belirtmiştir. Bu yaklaşımın değiştirilerek dersin bilişsel kısımlarına öğrenci merkezli bir yaklaşımla çocukların hayal gücüne ulaşmayı somut olan şeyi soyutlaştırabilmeyi, öğrencileri izleyerek yeni fikirler elde edebileceğini belirtmiştir (Otacıoğlu, 2008).

Müzik eğitiminin yanı sıra müzik terapi eğitimi almış Deniz Kömek'le yapılan kişisel görüşmede, dikkat dağınıklığı ve odaklanma noktasında elde edilen bulgulardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Alanım ve ilgim doğrultusunda disleksi çocuklara da piyano eğitimi veriyorum. Uzaktan eğitimde de bu çalışmalara devam etmeye başladım. İlk gözlemlediğim durum, çocukların evde alıştıkları ortamda dikkat ve uyarıcı etkisinden sıyrılıp derslere daha çok odaklanma ve istek artışı olduğudur. Evdeyken her boş vakitlerinde piyano çalmaları, eskiden sağ ve sol eli karıştıran, unutkanlık ve dikkat dağınıklığı yaşayan çocuklarda daha iyi hale geldiğini görmekteyim. Sıkıldığı zaman "hadi matematik sorusu çözeyim" diyen öğrencim olmadı fakat sıkıldığında bir müzik aleti çalıp eğlenen çok öğrencim oldu (D. Kömek, kişisel görüşme, 25 Nisan 2020).

Akyürek, disleksi çocuklar üzerine yaptığı çalışmalar, disleksi çocukların özel yeteneklerini ve kuvvetli yanlarını sınıflandırırken müzik yeteneğine de değinmiştir. Yine çalışmada her disleksi çocuğunun öğrenme durumunun farklılık gösterdiği, çocuğun kişisel özelliklerine göre eğitim stratejileri geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Akyürek, 2017). Bu bağlamda uzaktan eğitim modeli, özellikle bireysel yapılan derslerin eğitim stratejileri belirlenen genel yöntemlere ek olarak her çocuğa göre farklı planlanarak olumlu sonuçlanabileceğini, uygun stratejilerle dikkat, ilgi ve beceri düzeylerinin artırılacağını, kişisel görüşmede belirtilen çocuğun bulunduğu ortamın odaklanma durumuna olumlu ya da olumsuz etkilerini anlamak mümkündür.

3.3. Teknolojik İmkanların Eğitim Ortamı Üzerindeki Etkisi

Teknik sözcüğünden gelen teknoloji, köken itibarıyla araç anlamına gelmektedir. Uzaktan eğitim modelinde ise kullanılan ilk araç teknolojik aletlerdir. Yaşanan bu süreçte eğitim ve öğretimin kesintisiz devam edilmesi için Türkiye'de kamu ve özel tüm eğitim kurumlarında uzaktan eğitim stratejileri revize ederek kullanılmaya başlanmıştır (Bailey, 2020). Böylelikle çocukların teknolojik imkanların uzaktan eğitime elverişli olup olmağı bu bağlamda önem kazanmıştır.

Araştırma süresinde, öğrenciler tarafından genellikle dizüstü bilgisayar, akıllı telefon veya tablet bilgisayarlarda yer alan kamera, mikrofon ve hoparlörleri kullanılarak, görüntülü – sesli Skype yazılım programı ile bağlantı sağlanmaktadır. Öğrenciler derslere, piyano olan bir odada ailelerinin desteğiyle gerekli teknolojik altyapı sağlanarak katılım sağlamışlardır. Uzaktan eğitim modelinde,

kullanılan teknolojik cihazdaki ses iletim kalitesi, kullanılan internet altyapısındaki erişim hızının yüksek ve kaliteli olması, öğrencinin bulunduğu ortamın ders işlemeye elverişli olması, önemli bir noktadır. Uzaktan eğitim modelinin bu yönüne, eğitim süreci sonrasında başvuru öğrenci görüşlerinden bazılarına aşağıda verilmiştir.

Eş zamanlı çalmak çok zor oluyor. Görüntüde gecikme yaşandığı için bugün metronom konusunu işlerken çok zorlandığımı fark ettim (ÖG1). Sürekli ekrana bakmak gözlerimi yoruyor (ÖG4). Derslerde bazen görüntü donmaları ve ses gecikmeleri yaşanıyor. Böyle zamanlarda öğretmenle birbirimiz anlamakta güçlük çekiyoruz. Dersin büyüü kaçıyor (ÖG7). İstedğim zaman öğretmenle iletişime geçiyorum. Ödevlerimi videoyla çekip öğretmene gönderiyorum. Sorularımı anlık sorabiliyorum. Eskiden dersi bekliyordum (ÖG2). Derse evden katılmak çok heyecanlıydı. Öğretmenimi bilgisayardan izlemek bilgisayar oyunu oynamak gibiydi çok keyifli zaman geçirdim (ÖG3).

Öğrencilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bu veriler uzaktan eğitimde kullanılan bilişim teknolojilerinin yeterliliği ve kalitesi, dersin verimliliği ve akıcılığı noktasında oldukça önem taşımaktadır.

3.4. Derslerin verimliliği ve Boş vakitleri değerlendirme

Bu bölümde araştırma sürecinde derslere katılan öğrencilerin derslerin verimliliğine ve boş vakit değerlendirmelerine dair yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Şu an hiç evden çıkamıyorum. O yüzden piyano derslerim bana değişiklik oluyor. Öğretmenimle sohbet etmek ve piyano çalmak beni çok mutlu ediyor. Ayrıca okula gitmediğim için çok fazla vaktim var daha rahat çalışıyorum (ÖG5). Öncesinde okuldan servisle kursa geliyordum. Şimdi daha çok vaktim var (ÖG7). Şuan her şeyi planlı yaşıyorum. Tüm derslerin saatleri var. Bende ona göre hareket ediyorum ve daha iyi oldu. Piyanoya daha çok vakit ayırıyorum. Aynı zamanda gitarda çalışıyorum ve zamanım daha hızlı geçiyor (ÖG8).

Çocuk gelişimi alanında uzmanla yapılan kişisel görüşmeden boş vakitleri değerlendirme konusunda elde edilen veriler şunlardır.

Çocukların evde keyifli vakit geçirmelerini sağlamak için öncelikle kendilerini keşfetmelerine imkan tanımak için fırsat verilmeli. Evde bulunan malzemelerle yeni ve farklı materyaller geliştirerek yeni oyunlar üretmelerini sağlayabiliriz. Var olan hobilerini geliştirmeleri için motive edebilir, farklı hobiler edinmesinde yardımcı olabiliriz (T. Kaman Aslan, kişisel görüşme, 18 Nisan 2020).

Yukarıdaki alıntılardan yola çıkarak çocukların sosyal izolasyon sürecinde okulların kapanması ve dışarı çıkma yasağının getirisi olarak evde geçirdikleri zamanda artış, boş zamanları değerlendirmede yaşadıkları güçlükler sıkılma ve hayatlarının plansız bir yaşam döngüsüne dönüşmesidir. Bu süreçte piyano eğitim rutinini devam ettiren öğrencilerin uzaktan eğitim sürecindeki geçirdikleri ders saatleri, müzik yeteneğini geliştirmek için yaptıkları ödevler için harcadıkları zaman ve eğlenmek için çalgı aleti çalmaları, gün içerisinde geçirdikleri boş zamanları renklendirdiğini ifade etmişlerdir.

3.5. Çoklu Kazanım

Müzik dersi; öğrencilerin duygu ve düşüncelerini müzik yoluyla ifade etmek, sanatsal bakış açısı kazanmak, psikomotor becerilerini geliştirmek amacı taşır. Birçok eğitim dalının birbiriyle iç içe olması, farklı öğretim stratejilerinden faydalanılması ve kazanımlarının etkileşime uğraması söz konusudur. Öğrenme ve öğretme sürecinde kazanımın birden fazla alana etki etmesi ve sonuç vermesiyle çoklu kazanım meydana gelmektedir. Bu bağlamda müzik dersi Köksal, Nacakçı ve Kurtuldu'nun da çalışmasında yer verdiği bir nöroloji uzmanı olan Garner'in çoklu zeka teorisiyle

örtüşmektedir. Çoklu zeka teorisi, eğitimde birey merkezli bir yaklaşım olup, Gardner'a göre zekanın sekiz farklı alanı bulunmaktadır. Bu alanlar; sözel/ dilsel, mantıksal/ matematiksel, görsel, bedensel, müziksel, sosyal, kişisel, varoluşçu zeka alanlarıdır (Gardner, 1993, Köksal, 2006, Nacaklı ve Kurtuldu, 2011). Bu sekiz maddenin de aktif yöntemle işlenen müzik eğitimini kazanımlarının içerisinde görmek mümkündür. Yapılan görüşmelerde de bu durumun öğrenciler de farkındalık sağladığı dile getirilmiştir. Bunlardan bazıları aşağıda örnek olarak verilmiştir.

Bir derste şarkıyı anlatırken matematik, hayat bilgisi, Türkçe ve beden eğitimini de işlemiştik. Nota süreleri matematik, bestecinin hayatı ve şarkının doğadan örneklerle anlatılması hayat bilgisi, şarkıyı kelimelere ayırdık Türkçe, parmak ve kol hareketleri beden eğitimi dersi gibiydi. Benim için çok eğlenceli ve hızlı geçen bir ders oldu (ÖG6). Müzik dersi yeni bir dil öğrenmek gibi, her ders yeni Türkçe ve İtalyanca kelimeler öğreniyorum (ÖG10).

3.6. Duyuşsal Kazanım

Duyuşsal hedefler, bireyin ilgilerini, tutumlarını, akademik özgüvenini düzeylerini; başka bir deyişle bu alan, sevgi, korku, beğenme, takdir etme, hayranlık duyma, değer verme gibi duyuşsal yönlerin baskın olduğu alandır. Duyuşsal kazanımı Duman ve Yakar bireyin öğrenme sürecinde hissettiği duyguların tamamını kapsadığını, bu duyguların süreç boyunca devam ettiğini ve öğrenme sürecine önemli bir etkiye sahip olduğu için öncelik verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Duman ve Yakar, 2017).

Müzik eğitimi birçok kazanımı sağlayan bir alandır. Özellikle bireysel eğitim verilen çalgı eğitim sürelerinde öğrenciyle duygusal bağ kurmak kaçınılmazdır. Sosyal izolasyon sürecinde temassız bir eğitim modeli hali alan uzaktan eğitim modelinin çocuklara yansımaları yapılan görüşmelerde gözlemlenmiştir. Bu bölümde araştırmacının ve öğrencilerin tuttuğu ders günlüklerinden elde edilen örnek bulgulara yer verilmiştir.

Piyano çaldığım için parmaklarım güçleniyor ve okulda yazı yazarken ellerim ağrımıyor. Diğer arkadaşlarım yazı yazarken yoruluyorlar (Ö6 ders günlüğü). Öğretmenim bugün çok neşeliydi. Sanki yanımda gibi beraber zaman geçirdik. Ders öncesinde çok çalıştığım için derste öğretmenim şarkıyı çalışımı çok beğendi. Bunu annemde duydu ve oda bana aferin dedi ve bugün çok güzel bir gün oldu (Ö3 ders günlüğü).

Küçük yaş öğrencilerim dışarı çıkma yaşağı başladığından beri psikolojik olarak suçluluk duygusu yaşıyorlar. Neden çıkamadıklarını ve evde kaldıklarını sorguluyorlar. Bu süreçte piyanoya olan sevgi bağları kuvvetlendi ve çalışmalarında artış gözlemliyorum. Bu noktada müziğin duyguları ifade etme yönünü kullanıyor doğaçlama melodiler üretmeye gayret ediyorlar (Kişisel görüşme, D. Kömek, 25 Nisan 2020).

Yukarıdaki söylemlerden yola çıkarak duyuşsal kazanımın kapsadığı, bireyde dikkat, algı, davranış, tutum, merak, ilgi, ihtiyaç, farkındalık, motivasyon öğeleriyle ders sürecinin verimini artırarak başarıya ulaşmada kolaylık, iletişim kolaylığı ve gönül bağı diye nitelendireceğimiz olguları pekiştirmektedir. Müziğin en temel tanımından yola çıkarak duyguları ifade etme yönünü de araştırmaya katılan ve kişisel görüşme yapılan (Ö4) aşağıdaki ifadeyle müziği kendini ifade etme, duygularına yön vermeye araç olarak kullandığını anlamak mümkündür.

Kendimi mutsuz ya da sinirli hissettiğimde piyano çalıyorum. Bu beni çok rahatlatıyor. Bazen ders çalışırken çok yoruluyorum o zaman mola verip piyano çalıyor ya da klasik müzik dinliyorum (ÖG4).

Çalışmaya ek olarak araştırmaya katılan 20 öğrenciyle on sorudan oluşan likert tipi bir anket yapılmıştır. Öğrencilerin anket sorularına verdiği cevaplar kaydedilmiş ve uzaktan eğitimle piyano derslerine katılan öğrencilerin tecrübelerine yönelik elde edilen veriler Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin tecrübelerine yönelik cevaplar

	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Dersler çok eğlenceli geçti.	19	1			
Benim için kötü bir deneyim oldu.				1	19
Kurs ulaşımına harcadığım zamanı farklı uğraşlara ayırabilirim.	16		3		1
Uzaktan eğitimle öğrenmek beni çok zorladı.		1	2	2	15
Ödevlerimi çalışmakta çok zorlandım.				1	19
Ders çok sıkıcıydı.					20
Yüz yüze eğitime göre daha iyi odaklandım.	10		9		1
Uzaktan eğitim ders kalitesini artırmaktadır.	2		15		3
Öğretmenle sürekli iletişim kurma imkânını faydalı buldum.	19	1			
Uzaktan eğitimle piyano dersi almaya devam edebilirim.	10		10		

Tablo 2' de analiz edilen verilere göre ankete katılan öğrencilerin tamamı derslerin eğlenceli geçtiğini, kendileri için güzel bir tecrübe olduğunu belirtmiştir. On altı öğrenci bu süreçte zamandan tasarruf ettiğini, bir öğrenci bu duruma katılmadığını, üç öğrenci ise bu konuda kararsız kaldığını belirtmiştir. Uzaktan eğitim modelinin ders kalitesini artırması konusunda iki öğrenci kesinlikle katılmış, on beş öğrenci kararsız kalmış ve üç öğrenci kesinlikle katılmadığını ifade etmiştir. Yüz yüze eğitime göre daha iyi odaklandım sorusuna verilen cevaplarda on öğrenci kesinlikle katılıyorum, dokuz öğrenci kararsızım ve bir öğrenci kesinlikle katılmıyorum şeklinde yanıtlamıştır. Ankete katılan tüm öğrenciler öğretmenle anlık iletişime geçme imkanını faydalı bulmuştur. Uzaktan eğitimle piyano dersi almaya devam etme sorusuna öğrencilerin yarısı kesinlikle katılıyorum cevabı verirken diğer yarısı kararsız kalmıştır.

SONUÇ

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen bulgular doğrultusunda varılan sonuçlar üzerinde durulmuştur.

Araştırmaya katılan öğrencilerin görüşleri doğrultusunda çalışmanın ana hedefi olan sosyal izolasyon sürecinde çocuklara verilen uzaktan müzik eğitiminin öğrenme süreçlerini nasıl etkilediği değerlendirilmiştir. Özellikle materyal geliştirme, çoklu ve duyuşsal kazanım, boş zamanları değerlendirme gibi başlıklarda çocukların verimli bir süreç yürüttükleri anlaşılmıştır. Bununla birlikte ortam ve odaklanmaya dair konularda uzaktan eğitimin hem verimli hem de nispeten odaklanmayı güçleştirebilen yönlerinin olduğu görülmüştür. Yine araştırmada görülen odur ki odaklanma konusunda yaşanan güçlükler, çocukla kurulan empati ve kullanılan materyallerle aşılabılır bir hale

gelmektedir.

Uzaktan eğitim modeli sürecini yürütmekte en önemli unsurlardan birinin, kesintisiz ve kaliteli iletişimi sağlayacak teknolojik aletler ve internet erişimi olduğu görülmüştür. Bu imkanların öğrenci ve öğretmende eş düzeyde sağlanması gerekliliği de görüşme ve deneyimlerle öne çıkan bir unsur olmuştur.

Araştırmaya katılan öğrencilerin pandemi sürecinde evde geçirdikleri boş zamanlar, müzikle daha verimli bir hale dönüşmüş, çocuklar psikolojik açıdan da bu süreçte desteklenmişlerdir.

Öğrenciler boş vakitlerini değerlendirirken sürekli aynı şeyleri yapma durumundan sıyrılmak için piyano çalmayı bir araç olarak kullandıklarını ve yaptıkları çalışmalar sonucunda zamanın daha kaliteli geçtiği, başarı duygusunun mutluluk getirdiğini günlüklerinde ifade etmişlerdir. Buna benzer tespitler, uzman görüşmelerinde yapılmıştır.

Düzenli alınan müzik eğitimi, öğrencileri okul başarısında da desteklemekte ve bu yönüyle çoklu bir kazanıma dönüşmektedir. Müzik eğitiminin ders başarısına katkıları, yapılan birçok araştırmada da kanıtlanmıştır. Bu araştırma özelinde, çocukların zamanı doğru planlama alışkanlığını kazanmalarında, müzik eğitiminin büyük rol oynadığı gözlemlenmiştir.

Çalışma sonucunda Covid-19 salgını sebebiyle sosyal izolasyon sürecinde çocuklara verilen uzaktan müzik eğitiminin birçok psikolojik katkısının da olduğu anlaşılmıştır. Çalışma süresince bu öğrencilerin süreç içindeki tutumları, araştırmacı tarafından tutulan ders gözlem notları ve öğrenci günlüklerinden elde edilen verilerle sosyal izolasyon sürecinde öğrencilerin kendileri için hazırlanan piyano eğitimine kolaylıkla uyum sağladıkları görülmüştür.

Yapılan görüşmeler ve ek olarak uygulanan ankette tespit edilen önemli çıkarımlardan biri de bu sürecin geleneksel eğitim modeline entegre olması noktasında oluşan kararsızlıklardır. Öğrencilerin büyük bir kısmı uzaktan eğitimin ders kalitesini arttırdığı ve yüz yüze eğitime göre daha iyi odaklanma sağladığı konusunda kararsız kalmıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasında temel sebep uzaktan eğitimde, iletişim ve etkileşimin bilgisayar üzerinden sağlanıyor olmasına karşın örgün piyano eğitiminde yaygın olarak kullanılan öğretim stratejilerinin fiziksel temas temelli oluşudur. Öğrencilere göre teknik konuların öğrenilmesi geleneksel eğitim modelinde daha kolaydır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Ü. (2007). Müziğin insan sağlığı üzerindeki yeri ve önemi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 98-103.
- Akyürek, G. (2017). *Disleksi çocuklarda bilişsel terapinin yürütücü görevler ve aktivite rutinlerine etkisi*, [Yayımlanmış Doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Altınölçek, H., 2005. öğrencilerin psikolojik sorunlarını gidermede müziğin terapik etkileri. Bildiri, I. Müzik Öğretmenleri Ulusal Sempozyumu, Kadıköy Halk Eğitim Merkezi, İstanbul. 2-3
- Arbuckle, F. G. (2018). Loneliness: A global pandemic. *health progress*. July-August, 15-19.
- Bailey, J. (2020). Closing schools to slow a pandemic. educational next. Retrieved from <https://www.educationnext.org/closing-schools-to-slow-a-pandemic-coronavirus-covid-19-public-health/#>, Erişim zamanı: 03 Haziran 2020 saat 11:00
- Beetlestone, F. (1998). *Creative Children, Imaginative Teaching*. Buckingham: Open University Press.
- Bilen, S. Özevin, B., & Canakay, E. U. (2011). *Orff destekli etkinliklerle müzik eğitimi*, (2. Baskı), Ankara: Müzik Eğitimi Yayınları.
- Bilişim ve teknoloji, (http://www.teknolojide.com/bilisim-teknolojilerinedir_3254.aspx), Erişim zamanı: 03 Haziran 2020 saat 13:00
- Boelen, P. A., & Spuij, M. (2013). Symptoms of post-traumatic stress disorder in bereaved children and

- adolescents: Factor structure and correlates. *Journal of abnormal child psychology*, 41(7), 1097-1108.
- Campbell, D. (2002). *Mozart Etkisi*. Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul
- Craft, A. (2003). Creative thinking in the early years of education. *Early Years: An International Journal of Research and Development*, 23(2), 143-154.
- Çalık Çetin G. (2007) *Etkinliklerle Müzik Öğretimi* (3. Baskı) Ankara, Kök yayıncılık
- Çaykuş, Ö. G. E. T., & Çaykuş, Ö. Ü. T. M. Covid-19 pandemi sürecinde çocukların psikolojik dayanıklılığını güçlendirme yolları: ailelere, öğretmenlere ve ruh sağlığı uzmanlarına öneriler. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, cilt 7, sayı 5 yıl, s, 95-113.
- Çetin, C. , & Anuk, Ö. , (2020) Covid-19 Pandemi Sürecinde Yalnızlık Ve Psikolojik Dayanıklılık: Bir Kamu Üniversitesi Öğrencileri Örneği, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, cilt 7 sayı 5 yıl, s 170-189
- De Jong Gierueld, J., Van Tilburg, T. & Dijkstra P. A. (2006). Loneliness and social isolation. In: D.Perlman and A.Vangelisti (Eds.), *Cambridge handbook of personal relationships* (pp.485-500). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Demirova, G. (2008) Piyano Eğitiminin İlköğretim Öğrencilerinin Dikkat Toplama Yetisine Etkisi [Yayımlanmış Doktora Tezi] Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Duman, B., & Yakar, A. (2017). Öğretime yönelik duyuşsal farkındalık ölçeği. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 6(1), 200-229.
- Eriç, M. (1998). *Kültür ve Yaratıcılık*. İstanbul: Kazancı Yayınları.
- Gable Robert K. & Wolf Marian B. , (1993) *Instrument Development in the Affective Domain: Measuring Attitudes and Values in Corporate and School Setting*, (2nd Edition), Kluwer Academic Publishers, Boston-Dordrecht-London.
- Gardner, H. (1993). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. A Subsidiary of Perseus Books, L.L.C. U.S.A. (Tenth-anniversary edition).
- Gençel, Ö. 2006 Müzikle tedavi. *Kastamonu dergisi*, 14 (2), 697-706.
- Grebene, B. (1978) *Müzikle Tedavi* Ankara: Güven Kitabevi Yayınları.
- İşman. A. , (2008), *Uzaktan Eğitim*. (3. Baskı) Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Karaçay, B. (2010). Müzik ve beyin. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, Temmuz 2010 Yıl 43 Sayı, 512.
- Karakelle, S., & Demirtaş, H. O. (2013) *Piyano eğitiminde pedagojik yaklaşımlar*. (1. Baskı) Ankara: Pegem Akademi.
- Kaya, Z. (2006). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. (2. Baskı) Ankara: Pegem yayıncılık
- Kayıhan, K , Tönük, S . (2011). Sürdürülebilirlik Bilincinin İnşa Edileceği Binalar Olma Yönü ile Temel Eğitim Okulları . *Politeknik Dergisi* , 14 (2) , 163-171 .
- Kayılı, G., & Arı, R. (2011) Examination of the Effects of the Montessori Method on Preschool Children's Readiness to Primary Education, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimler Educational Sciences: Theory & Practice* - 11(4) • Autumn • 2104-2109 Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları İletişim Hizmetleri Tic. Ltd. Şti.
- Kıral, G., Mavruk, C. & Kıral, E. (2019). Fiziksel Yetersizlik, Umutsuzluk, Parasal Problem ve Sosyal Sermayenin Yalnızlık Hissi Üzerine Etkisi.Cilt:14, Sayı:20 *International Journal of Society Researches* ISSN:2528-9527 E-ISSN: 2528-9535.
- Köksal, S. M. (2006) Kavram öğretimi ve çoklu zekâ teorisi, cilt:14 no:2 *Kastamonu Eğitim Dergisi* 473-480.
- Levendoglu, N. O. (2004) Teknoloji destekli çağda müzik eğitimi 1924-2004 *Musiki Muallim Mektebinden Günümüze Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sempozyumu Bildirisi SDÜ*, 7-10 Nisan 2004, Isparta.
- Lieberman, A. F., Chu, A., Van Horn, P., & Harris, W. W. (2011). Trauma in early childhood: Empirical evidence and clinical implications. *Development and Psychopathology*, 23(2), 397-410.

- Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Bilişim Ağı, <http://www.eba.gov.tr/> Erişim 03 Haziran 2020 saat 13:50.
- Nacaklı, Z. , Kurtuldu, M. K. , *Müzik eğitiminde yeni yaklaşımlar*. (1. Baskı), Ankara: Ant Yayıncılık.
- Otacıoğlu, S. G. (2008). Okul öncesi çocuk merkezli öğrenme ve müzik stratejileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(23), 157-171.
- Öztürk Demir, E., Kuru, G, Demir Yıldız, C. (2020). Covid-19 Pandemi günlerinde anneler ne düşünür çocuklar ne ister? Anne ve çocuklarının pandemi algısı. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (5), 204-220
- Rook, K. S. (1984). Research On Social Support, Loneliness, and Social Isolation: Toward An Integration. *Review of Personality & Social Psychology*.5, 239-264.
- Sağır, T., Eden ve A., Şalliel, O. (2014). Müzik eğitiminde uzaktan eğitim ve orkestra uygulamaları. *İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi*, 4 (9) , 69-79
- Scheeringa, M. S., Zeanah, C. H., & Cohen, J. A. (2011). PTSD in children and adolescents: toward an empirically based algorithm a. *Depression and anxiety*, 28(9), 770-782.
- Skype Limited. (2011). *Skype Connect Troubleshooting Guide*.
- Sternberg, R.J., Lubart, T.I. (1995). *Defying The Crowd: Cultivating Creativity in a Culture of Conformity*. New York: Free Press.
- Şahan Aktan, B. , Önder, A. , (2018) Okul Öncesi Dönemde Psikolojik Dayanıklılık, Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi , Cilt 4, Sayı 2, 20-30
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020). Koronavirüs Salgını ile Mücadele Kapsamında Pazar/Satış Yerleri İle İlgili Ek Genelge. <https://www.icisleri.gov.tr/koronavirus-salgini-ile-mucadele-kapsaminda-pazar-satis-yerleri-ile-ilgili-ek-genelge> , Erişim 11 Mayıs 2020 saat 14:00
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). COVID-19 - Yeni Koronavirüs Hastalığı Güncel Durum. <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/> Erişim 2 Mayıs 2020 saat 13:00
- Torun, Ş. (2016) Osmangazi Tıp Dergisi, (özel sayı 1): 66-70 Toward an empirically based algorithm. *Depression and anxiety*, 28(9), 770-782.
- Türkiye Çocuk Ve Genç Psikiyatrisi Derneği Covid-19 (Korona) Virüs Salgını Sırasında Aile, Çocuk Ve Ergenlere Yönelik Psikososyal Ve Ruhsal Destek Rehberi <https://www.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/6/2020/03/cogepdercovid-19rehberi30mart2020.pdf.pdf> Erişim 21 Haziran 2020 saat 13:00
- Türkiye Psikiyatri Derneği (2020) <https://www.psikiyatri.org.tr/menu/161/cov%C4%B1d-19-ve-ruh-sagligi> Erişim 21 Haziran 2020 saat 12:00
- Uçan, A. (1994). *Müzik Eğitimi. Temel Kavramlar – İlkeler – Yaklaşımlar*. (2. Baskı) Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Uçan, Ali (1996). *İnsan ve Müzik İnsan ve Sanat Eğitimi*. (2. Basım) Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Ulutaş, İ. , Ersoy, Ö (2004) Okul Öncesi Dönemde Sanat Eğitimi Cilt:12 No:1 *Kastamonu Eğitim Dergisi* 1-12
- Unıcef (2020). COVID-19 Ebeveyni Olmak, COVID-19 Hakkında Konuşmak. https://868b1700-4f92-4143-a9e14d615770397f.filesusr.com/ugd/d13cc0_2da2137f5a394f77a9686aa13be024b7.pdf
- Watkins, R., Leigh, D., & Triner, D. (2004). Assessing readiness for e-learning. *Performance Improvement Quarterly*, 17(4), 66-79.
- Wegerif, R. (2007). Teaching thinking: Metaphors and taxonomies. *Dialogic Education and Technology: Expanding the Space of Learning*, 125-157.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (11. Baskı) Ankara: Seçkin yayıncılık
- Zavaleta, D., Samuel, K. & China, M. (2014). Social Isolation: A conceptual and Measurement Proposal,

OPHI Working Paper No. 67, Oxford.

Kişisel Görüşmeler:

Esra Yıkıcı, Kişisel görüşme, 10 Haziran 2020, Kayseri

Tuğçe Kaman Aslan, 18 Nisan 2020, İstanbul, Telefon irtibatı

Deniz Kömek, 25 Nisan 2020, Kayseri, Telefon irtibatı

Basın İşletmelerinin ve Dağıtım Kanallarının Tekelleşmesi Açısından Etik

Doç. Dr. Murat Sezgin

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2200-3301>

Uşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, Uşak – TÜRKİYE

Görkem Boran

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5021-745X>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Uşak – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 03.07.2020

Kabul: 12.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Basın

Tekelleşme

Dağıtım

Etik

Dağıtım Kanalları

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44852>

Öz

Basının kamuoyu üzerinde bir ideoloji yaratma konusundaki gücü herkes tarafından bilinen bir gerçek. Basının bu gücünü fark eden sermaye sahibi insanlar internetin de yaygınlaşması ile basın sektörüne daha çok girmeye başladılar. Sermaye sahibi patronların gazete, dergi, radyo, televizyon ve hatta dağıtım kanalı gibi işletmeleri satın almaları, basında tekelleşme kavramını ortaya çıkarmış ve bu durumu alışlagelmiş bir hale getirmiştir. Enerji, maden, petrol, otomotiv, inşaat, finans ve turizm gibi farklı iş alanlarında faaliyet gösteren iş adamları, kendilerinin ve şirketlerinin reklamlarını yapmak ve basını siyasi ilişkilerde kullanmak isterlerken, aynı zamanda kamuoyu üzerinde bir söz sahibi olmak amacıyla da basın kuruluşlarını satın alırlar. Holding sahibi patronlar devletten bazı çıkarlar elde etmek adına pek çok ödün vermekte ve bu da basın sektöründe çalışan kişiler üzerinde yoğun bir baskı oluşturmaktadır. Türkiye’de medyanın durumu, yıllarca bu sektör içerisinde uğraş gösterip tutunmaya çalışan kişilerin yerlerini, büyük sermaye sahibi patronlara bırakmasıyla günden güne kötüleşen bir hal almaktadır. Sektördeki holdingleşmeler temel basın ilkelerini hiçe sayarak pek çok etik sorunu da beraberinde getirmektedir. Çalışmanın amacı, tekelleşmeden kaynaklanan, etiksel çerçeveye aykırı olan bir durumun eleştirel yönlerini sunmak ve tartışma formları hazırlamaktır. Aynı zamanda bu çalışma, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı’na bağlı yüksek lisans tezinde daha detaylı bir biçimde incelenmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Sezgin, M. ve Boran, G. (2020). Basın İşletmelerinin ve Dağıtım Kanallarının Tekelleşmesi Açısından Etik. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 309-322.

Ethics in Terms of Monopolization of Press Companies and Distribution Channels

Assoc. Prof. Dr. Murat Sezgin

Usak University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Advertising, Usak – TURKEY

Görkem Boran

Master Student / Usak University, Institute of Social Sciences, Department of Communication Sciences, Usak – TURKEY

Article History

Submitted: 03.07.2020

Accepted: 12.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Media
Monopolization
Distribution
Ethics
Distribution Channels

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44852>

Abstract

It is well-known that media has the power to create an ideology over public opinion. People with capital who realized the power of the media started to enter into the media sector more than ever with the spread of the internet. The acquisition of businesses such as newspapers, magazines, radio, television and even distribution channels by the owners of capital created the concept of monopolization in the media and made this situation customary. While businessmen operating in different business areas such as energy, mining, oil, automotive, construction, finance and tourism want to promote themselves and their companies and use the press in political relations, they also buy the media organizations to have a voice in public opinion. Holding owners make many compromises in order to gain some interests from the state, which puts intense pressure on those working in the media sector. The situation of the media in Turkey is deteriorating day by day as people who have worked and tried to hold on within this sector for years leave their places to the owners who have a large capital. Conglomerations in the sector cause many ethical problems by ignoring basic media principles. This study aims to present the critical aspects of a situation arising from monopolization that is contrary to the ethical framework and to prepare discussion forms. On the other hand, this study is examined in more detail in the master's thesis of the Department of Communication Sciences at the Institute of Social Sciences of Uşak University.

GİRİŞ

Dünya üzerinde sürekli gelişen teknoloji sayesinde her geçen gün bilginin önemi kat ve kat artmaktadır. Teknolojinin hızla ilerlemesi, her alanı olduğu gibi basını da oldukça fazla etkilemektedir. Elde edilen bilgilerin sağlamlasını yapmak, tek bir kaynakla kalmayıp az bir çaba ile birçok kaynağa kolayca ulaşmak mümkündür. Gazete, dergi, televizyon, radyo ve internet gibi kitle iletişim araçları teknoloji ile doğru orantıda sürekli bir yenilenme göstermektedir. Basın kuruluşları da bu hız yarışında, insanların isteklerini yerine getirmek adına birbirleriyle sürekli bir çekişme halindedir. Bu tempo içerisinde bilgiyi çok çabuk aktarma ilkesinden hareketle sektörde birçok etik sorun meydana gelmektedir.

Basın kuruluşları aynı zamanda birer işletmedir. Ticari işletmelerin asıl amacı kar elde etmek olduğu için hedefler bunun üzerine belirlenir. Sermaye sahibi insanların medya patronluğunu olduğu günümüz Türkiye'sinde gideri minimuma indirerek, geliri maksimum seviyeye çıkarmak adına basının, halkı bilinçlendirmek ve kamu yararını gözetmek olan kuralı, yerini para ve güç hirsına bırakmış durumdadır.

Dağıtım ise pazarlamanın alt katmanlarından biridir ve aynı zamanda pazarlamanın tamamını temsil etmektedir. Pazarlama, bir ürün ya da hizmetin henüz oluşturulmadan hedef kitleye varıncaya kadar geçen süre ve sonrasında ürün ve hizmetle ilgili satıştan sonra destek gibi pek çok adımı kapsar. Dağıtım kanalı da, bir ürünün üretici firmadan tüketiciye ulaştırılmak için izlediği yolu ifade eder. Her gün fazlaşan rekabet ortamında, hedef kitleye en iyi hizmeti aktarabilmek ve işletme kar oranını yükseltmek amacıyla üretici bir işletmenin, doğru bir dağıtım kanal sistemi kullanması gerekmektedir.

Basın işletmelerinde ve dağıtım kanallarında günden güne artan holdingleşmenin Türk medyası açısından birçok olumsuz yönü mevcut. Tekelleşen bir medya kuruluşunun veya dağıtım kanalının etik ilkeler dahilinde faaliyetlerini sürdürebilmesi çok mümkün değildir. Bu nedenle tekelleşme olgusunun basın sektöründe yer edinmiş olması, basını 'taraf' algısı ile karşı karşıya getirmektedir.

Etik Kavramı

Geçmişten günümüze birçok tanımı yapılan Etik kelimesi, Yunanca 'ethos' yani töre anlamına gelen kelimedenden türemiştir. İnsanın iyi bir kişiliğe ve karaktere sahip olabilmek için neler yapması gerektiği anlamına gelen bir terimdir. Türkçede ahlak sözcüğü ile karşılığını bulur. İnsan davranışları suç boyutuna ulaşmadıkça etik değerlere uymasa bile yasa tarafından herhangi bir yaptırıma tabii tutulmasına imkan yoktur. Çünkü etik herkesçe bilinen ancak yazılı olmayan, toplumun kendi kendine oluşturduğu davranış kurallarıdır.

İnsanoğlunun yeryüzüne gelişiyle pek çok kavram ortaya çıkmıştır. İyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış karşıtlıkları, bireylerin davranışlarının insan topluluklarının özelliklerine göre anlamlandırılmasıyla önem kazanmıştır. Birey davranışlarının toplumsal ahlak anlayışıyla değerlendirilmesi ile birlikte ahlak dışı davranış olarak nitelendirilen olumsuzluklarda ayıplama, gruptan dışlama gibi toplumsal yaptırımlar söz konusu olabilmektedir (Genç, 1998: 358).

Etik ahlak felsefesidir ve felsefenin dört ana dalından birini oluşturur. Yanlış olan ile doğru olanı ayırt etmek amacıyla insan davranışlarının ve eylemlerinin doğasını araştırır. Etik ve ahlak kelimesi bazı felsefeciler tarafından aynı anlama gelse de, bu görüşün aksini savunan birçok felsefeci de bulunmaktadır. Dünyanın her yerinde etik kavramı, genellikle meslek grupları içerisindeki çalışan bireylerin birbirleri arasındaki ve aynı zamanda topluma karşı göstermiş olduğu davranış tutumlarını gözetken ve bu davranışlara toplum gözüyle bir tür disiplin sağlayan bir olgudur. Ahlak ise, insanların toplum içerisinde ve sosyal yaşamları bütününde karşılıklı ilişki ve davranışlarına disiplin sağlayan bir diğer olgudur.

Etik kavramı, genel standartlardan ziyade belli özel yapılar için olan davranış kurallarını oluşturur. Yani etik kavramı toplum içinde var olan kurumlar, gruplar ya da meslek örgütleri için geçerli sayılan davranış biçimleri niteliğindedir. Bu nedenle etik genellikle meslek yapılanmasıyla anılmaktadır. Tıp etiği, gazetecilik etiği, spor etiği bunlara örnektir. Etik davranış kodları genel ahlak ilkeleri doğrultusunda meslek ve yapılanmalar üzerinde şekillenmektedir. Bir davranışın ahlaki olup olmadığı sorusu davranışı gerçekleştiren bireyin toplumsal değerlerden ne kadar aldığıyla sınırlanabilir (Çavuş, 2010: 6-7).

İnsanların yaşam tarzlarında ve meslek hayatlarında etik ilkelerin var oluşu, toplumsal refahı sağlamak adına oldukça önemli bir role sahiptir. Bu sebeple insanların ikili ilişkilerinde, neyin iyi veya neyin kötü olduğunu, etik çerçeve içerisinde düşünerek hareket etmesi, etiksel kuralların bilincinde olması ve davranışlarını buna göre belirlemesi toplum adına huzurun oluşmasında temel nitelik sağlamaktadır. Bu bağlamda etik değerler, sağlıklı toplum oluşturma ve iyi birey yaratma gücüne sahiptir. Ülkemizde 1960 yılından günümüze kadar olan süreçte basının etik çerçevesi kapsamında çözüm odaklı ve başarılı olmuş bir çalışmadan söz edilemez. Dolayısıyla konu ele alındığında genelde 1960'da İsveç örneğini baz alarak gerçekleştirilen Basın Ahlak Yasası ve bunu pratiğe geçirmekle yükümlü olan Basın Şeref Divanı ilk girişim olarak kabul görmüştür (Uluç, 2001: 85).

Başlıca Etik Kurallar

Etik, insanoğlunun hayatında her an karşısına gelebilecek, ahlakın kuram tarafı, felsefenin ise ahlak bilgisi doğrultusunda bir araya gelen kurallarıdır. Farklı bir bakış ile ahlaki yaşayış şekli, toplum bilincine yerleşmesi durumunda oluşan felsefi açıdan da yorumlanabilen bir alandır. Hak, sorumluluk, vicdan, iyi ve erdem gibi kavramlar etik çerçevesi kapsamında yüzyıllar içerisinde oluşmuş değerlerdir.

Basında etik daha çok, basın çalışanlarının etik anlayış ve davranış biçimlerini ele alır. Meslek etiği ya da ahlak etiği gibi konularla bilinen etik ilkeler bütünü bu kabullenişin sorumlusu olarak da anımsanabilirler.

Yayın kuruluşları tarafından imzalanan Yayıncılık Etik İlkeleri şu şekildedir;

- İnsan onuruna, temel hak ve özgürlüklere karşı duyarlı ve saygılı olmak,
- İfade özgürlüğü ve haber alma hakkı çerçevesinde, olay ve olguları doğru, tarafsız ve eksiksiz bir şekilde yayınlamak,
- Yayıncılık ilkesini çıkar ve haksız amaç uğrunda kullanmamak,
- Kültürel çeşitliliğin ve çok sesliliğin korunmasına özen göstermek,
- Yayınlarımızda din, ırk, dil, renk ve cinsiyet ayrımcılığına, aşağılama ve önyargılardan uzak durmak,
- Kurum ve kişilerin cevap ve düzeltme haklarına karşı saygı göstermek,
- Toplumda infial ve korku yaratabilecek olaylar olduğunda ve kriz zamanlarında sağduyulu olabilmek,
- Şiddeti teşvik etmemeye ve meşrulaştırmamaya dikkat göstermek,
- Mahremiyet ve özel hayata saygı göstermek,
- Kadınların sorunlarına duyarlı olmak ve kadınları nesneleştirmekten kaçınmak,
- Gençler ve çocukları uygunsuz içeriklerden ve yayınlardan korumaya özen göstermek,
- İzleyicilerin ve dinleyicilerin gereksinim ve beğenilerine önem vermek (www.rtuk.gov.tr)

Etik kurallara uyulup uyulmaması bireyin kendi ile alakalı vicdani bir durumdur. Kimi zaman gazeteciler haberi detaylandırmak adına etik kuralları dikkate almadan hareket edebilmektedir. Örneğin bir gazeteci haberi daha fazla okunabilir kılabilmek adına bir çocuk tacizi haberinde çocuğun adı ve soyadını hatta resmini bile yayımlayabilir. Gazeteler saklanabilir olduğundan aynı zamanda

belge niteliğindedir. Yıllar sonra bu haber çocuğun karşısına çıktığında o an bütün yaşadıklarını tekrar hatırlayarak ilki kadar etkilenmiş olur ve bu durumdan psikolojik olarak oldukça zarar görmüş olabilir. Haberlere konu olabilecek kişileri sıkıntıya sokabilecek veya rahatsızlık verebilecek iki davranış biçimi mevcuttur. Bunlardan ilki, haber malzemesini toplamak, ikincisi ise bu malzemeyi yayımlamaktır (Belsey ve Chadwick, 2011: 97).

Aynı şekilde canice işlenen cinayet haberlerinde kişinin ve yakınlarının isim ve soy isimlerinin verilmesi durumunda insanların yaşayabileceği baskı ve ürkeklik hali yadsınamaz iken muhabirlerin bu gibi durumlarda olayı yaşayan şahsın yerine kendi yakınına koyup empati kurması gerekmektedir. Zira aynı muhabir tanımadığı bir kişinin yaşadığı olay gibi kendi yakınının yaşadığı benzer bir olayı da aynı haber diliyle yazıp yayımlayabilecek midir? Bunun gibi detaylar birçok etik kurallarını kapsar. Bir başka örnek ise bir kazada hayatını yitirmiş kişilerin yani cesetlerin görüntülerini yayımlamaktır, aynı şekilde bu fotoğrafların yayınlanması da aile içerisinde psikolojik olarak çöküntüye sebep olacaktır.

Tekel Kavramı

Tekel kelimesi bir sektörde üretici veya dağıtımçı olan tek bir firmanın olması anlamındadır. Tekeller, özel şahısların sahibi oldukları ve tekel fiyatları belirlemek adına piyasada belirli sektörler içerisinde tek kontrol sahibi olan ekonomik, kar amacı güden oluşumlardır. Tekel kavramı, bir anlaşma olarak, rekabet yarışına son vermek ve fiyatlandırmaları tek başına belirlemek amacıyla birkaç işletmenin gönüllü olarak bir araya gelerek tek bir çatı altında toplanmasıdır.

Basında Tekelleşme

Tekel, adından da anlaşılacağı gibi piyasada tek bir alıcı veya tek bir satıcı gücün bulunması anlamına gelmektedir. Basında tekel kavramı ise birbirine benzeyen medya araçlarının veya farklı medya araçlarının tek bir gücün sermayesi altında toplanmasıdır.

Günümüz dünyasında, bir araya gelerek farklı tarzlardaki tekelleşmeleri oluşturan işletmeler içerisinde, yazılı, sözlü veya görüntülü ayrımı yapmadan tekelleşmiş basın işletmeleri de mevcuttur. Birikim ve tekelleşen işletmelerin ortaya çıkmasının pek çok sebebi mevcuttur. Bunlar, siyasal nedenlerden ziyade, dünya pazarlarındaki para akışının sağlanması, teknoloji bağlamında büyümeler, arz talep algısının kar oranları ile olan süreci dikkatten uzak tutulmamasıdır. Medya sektöründe ise, siyasal yapıdaki tekellerden daha çok ticari amaçlı tekellerden ve birikimden söz etmek mümkündür. Bu olguya, dünyadaki birçok ülkede olduğu üzere Türkiye’de de rastlanmaktadır. Medya tekelleri, ister ulusal isterse uluslar arası olsun, yanında medya baronlarından bahsetmek artık normal görülmektedir (Tokgöz, 2013: 35).

Medya kavramının en basit ifadesi kitle iletişim araçlarının tümü anlamında kullanılmaktadır. Akademik olarak yanlış olsa dahi kitle iletişimindeki ticari ve kamusal örgütleri vurgulamak adına kullanılır. Basın sektöründe tekelleşme iki şekilde meydana gelmektedir. İlki basının kamuya hizmet eden ifadesiyle anılan kamu tekeli adı altında bütünleşmesidir. İkincisi ise basındaki tekelleşme, şahıs şirketlerinin kapitalist düzende arz, talep ve dağıtım bağlamında kontrol oluşturmalarını hedefleyen birçok strateji ile büyümeye giden yolun bir sonudur (Erdoğan, 2002: 418).

Basında gerçekleşen tekelleşme ele alındığında, bazı hususlar göz önüne alınmalıdır. Basın işletmeleri çok hızlı bir şekilde gelişim gösteren teknoloji ile baş etmek durumunda kalmışlardır. Bu sebeple gelişmiş baskı teknikleri tercih edilmiş, bilgi işlem makinelerinin kullanım aşamasında bir düzenleme yapılmıştır. Tüm bu teknikler oldukça pahalı olduğu üzere basın işletmelerinin yapmak durumunda oldukları yatırım faaliyetlerinin boyutları da oldukça genişlemiştir. Teknolojik gelişimlere ayak uyduramayan kuruluşların tamamen yok olmamak adına, farklı grupların içerisinde yer bularak yayın hayatını sürdürdüğü görülmektedir. (Türkoğlu, 2006: 105).

Basındaki tekelleşmeler birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Farklı sektörlerde de görüldüğü üzere Türkiye ve dünyada basındaki tekel olgusunun artması ekonomik açıdan 3 şekilde gerçekleşmiştir. Bunlar; yatay, dikey ve çapraz tekelleşmedir. Basın sektörüne girmek isteyen grup şirketlerin yapısı, tekel biçimini belirleyici kılmaktadır.

Yatay Tekelleşme

Yatay tekelleşme aynı türden işletmelerin aynı çatı altında birleşerek tek bir yönetim ile ortak ürün üretmeleridir. Örneğin iki farklı telefon üreticisi fabrikanın sahibinin aynı kişi olmasıdır. Medya sektöründe ise bir kişinin aynı anda iki farklı gazetenin, iki farklı derginin veya iki farklı radyonun sahibi olmasıdır.

Gazetelerin, radyoların ve televizyonların ekonomik açıdan rakip işletmelere ayak uydurmada çektikleri zorluklar yayın hayatlarını sürdürebilme bağlamını doğrudan etkilemekte, özellikle yerel basında, bazı işletmeler kapanmakta ya da el değiştirmek durumunda kalmaktadır. Yaşanan el değişimleri genelde farklı yayın organlarının da sahibi olan 'medya patronlarına' doğru olmakta; bu gibi medya patronları, basın işletmelerinin mevcut yönetim ve yazı işleri çalışanlarını muhafaza etmektense 'havuz' sistemi ile aynı çatı altındaki tüm yayın organlarını finanse etmektedir. Dolayısıyla, bu gibi işletmelerde yayın politikalarından haberlerin içeriğine kadar birçok benzerlik meydana gelebilmektedir (Avşar, 2002: 40).

Dikey Tekelleşme

Dikey tekelleşmede, bir üretim alanında aynı ürünlere benzer üretimin değişik evreleri aynı kişinin sahipliğine girmektedir. Medyada dikey tekelleşme ise; sermaye sahibi patronların hem gazete hem de radyo satın alıp aynı anda yönetmesidir.

Günümüzde gerçekleşen teknolojik gelişmeler bağlamında Türkiye'de basının sermaye ve siyaset oyununu oynamasını birbiriyle ilişkili olarak arttırmıştır. Kitle iletişiminde mülkiyet birlikleri sektör içerisinde geniş tekellerin oluşmasına doğru yol almış ve tekelleşen gruplar arasında belirli kuralları olmayan ve genelde kamuoyuna doğrudan yansıtılan seviyesiz rekabet ve çatışmaları doğmuştur (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 453).

Ülkemizde basın sektöründe buna benzer büyüme biçimleri özellikle 2000 yılından sonra yaygın olarak artmıştır. Bu tarz büyümeler sektörün oligopol yapısını muhafaza etmekte ve yeni medya imkanlarının sektörde yer edinebilme şansını oldukça azaltmamayı. (Sayılğan, 2009: 82).

Çapraz Tekelleşme

Çapraz tekelleşme ise birden fazla ve farklı türlerdeki işletmelerin aynı kişinin bünyesi altında toplanmasıdır. Örnek vermek gerekirse, gazete, radyo istasyonu, televizyon kanalı, yayınevi gibi birçok medya kuruluşunun sahipliğinin yanı sıra banka, inşaat, tekstil, petrol ya da enerji gibi farklı alanlarda da sahipliğin olmasıdır. Başka bir örnek ise Demirören Holding'in Milliyet Gazetesi'nin sahibi olmasının yanında aynı zamanda petrol şirketinin de sahibi olmasıdır.

Türk basın sektöründe sıradanlaşmış hale gelen holdingleşmenin ve dolayısıyla işletmelerin önüne çıkan rekabet algısının oluşturduğu süreç, sektördeki tekelleşmenin gün geçtikçe katlanarak artış gösterdiği ve önünü almanın iyice zorlaştığı şekilde vazgeçilmez bir konuma geldiği açıkça ortadadır. Tekelleşme ve holdingleşme kelimeleri birbirlerine sıkıca sarılmış iki kavramdır. Farklı sektörler açısından holdingleşme olmadan tekelleşmenin olabileceği mümkün olsa da, basın sektörü açısından düşünüldüğünde holdingleşme olmadan tekelleşmenin olabileceğini düşünmek pek doğru değildir (Bulunmaz, 2011: 242).

Kısasa özetlemek gerekirse büyük ölçekli medyalar, farklı olan hedef kitlelerini diğer

işletmelere satan kuruluşlardan meydana gelir. Ortaya koydukları dünya tablosu satıcılar ile alıcıların çıkarları ve perspektifleri ile ürünü yansıtır, bu duruma pek şaşırılmaz. Gerçekten sektördeki işletmelerin mülkiyetinin yoğunlaşması normal dışı boyutlardadır ve bu tekelleşme eğilimleri her geçen gün daha da artmaktadır. Ayrıca sektörde yönetici konumunda olan kişiler ya da bu kesim içerisinde yorumcu statüsüne ulaşanlar aynı ayrıcalık sağlanan elit kesime aittirler ve bu kesimin onların kendi sınıf çıkarlarını da elinde bulundurarak ayrıcalıklı elit kesimin algı potansiyeli, tutumları, davranışları ve özelemleri paylaşmalarını beklemek doğaldır. Sistem içerisinde kendine yer edinen gazetecilerin, genel anlamda değerleri içselleştirerek bu ideolojik baskılara ve yayın politikalarına uyum sağlamadıkları takdirde başarılı olmaları söz konusu değildir. Bir fikri benimserken bir fikir söylemek kolay değildir ve uyum sağlayamayanlar bu gibi mekanizmalarla yok olacaktırlar (Chomsky, 2002: 12-13).

Dağıtım Kavramı

Geniş anlamıyla dağıtım kavramı, bir ürün ya da hizmeti üretildiği yerden alıp tüketileceği yere gönderebilmek için gerekli olan tüm eylemlerin birleşimidir. Farklı bir deyişle dağıtım kavramı, üretilmiş hazır olan mal ve hizmetlerin, tüketicilere ulaştırılması ile ilgili tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Tarif etmek gerekirse, belirli birimlerde toplanarak sınıflandırılan ürün veya hizmetlerin, değişik tüketim ortamlarının farklı tüketim modelleri kapsamında talep edilen yerlerde, talep koşullarına uygun biçimde temin edilmesine dağıtım adı verilir (Öztermiyeci, 2016: 18).

Farklı bir tanıma göre dağıtım, bir ürünün veya hizmetin bir merkezden farklı merkezlere gönderilmesidir. Dağıtım, sadece bir malın ya da hizmetin bir yerden bir başka noktaya fiilî olarak gönderilmesi işlemi değildir. Dağıtım kavramı, satış, pazarlama faaliyetleri ve finansal işlemlerle birlikte bir bütünü oluşturur (MEGEP, 2013: 3).

Dağıtım, şirketlerin pazarlama bileşenlerine ulaşmada vazgeçilmez bir unsurdur. İşletmeler, tüketicinin istekleri doğrultusunda uygun tüm koşulları oluştursalar da ürün ve hizmetlerin tüketicilerin istediği zaman ve yerde hazırlanmış olmasını beklerler ve bu eylemler hayata geçmedikçe tüm uğraşlar boşa gidebilir.

Dağıtım, pazarlama stratejilerinde dört önemli ana faktörü üstlenmektedir (Odabaşı ve Oyman, 2002: 255):

1- Dağıtım, belirlenen hedef kitle için ürünü ulaşılabilir hale getiren bir sistemdir.

2- Dağıtım, bahsedilen mal veya hizmetin sembolik bir iletişim aracıdır.

3- Tüketici hizmetinin ve tatmininin garantisini verir.

4- Kişisel pazarlama ve satışı vazgeçilmez kılan ürün ve hizmetler için bulunmaz bir iletişim ağıdır.

Dağıtım kanalı

Dağıtım kanalı, daha çok sanayi devriminin etkileri ve yığın üretimlerin çoğalmaya başlamasıyla beraber, satın aldıkları ürün ve hizmetleri farklı yerlere götürerek satışını yapan seyyar satıcılar aracılığı ile ortaya çıkmıştır. Bu insanlar hem yeni bir mesleki atılımın oluşmasına neden olmuş, hem de dağıtım kanalı ifadesinin belirgin şekilde kendini şekillendirmesine sebep olmuşlardır. İnsanoğlu ihtiyaçlarını giderebilmek maksadıyla eski tarihlerden bu güne kadar olan süreçte ürünlerin el değiştirmesi işlemlerini benimsemişlerdir. Zaman içerisinde bu faaliyetlere aracı olan bazı insanlar ve kurumlar ortaya çıkmıştır. Ancak dağıtım kanalı terimi, pazarlamanın yükselişi ile doğru orantılı olarak daha çok gelişmiştir. Pazarlamanın ortaya çıkışı ve yayılması ile dağıtım kanalı kavramı da kendine literatürde yer edinmeye başlamıştır (Eroğlu, 2005: 3-13).

Dağıtım kanalı kavramı, ürünlerin üreticiden tüketiciye ulaştırılmasında izlediği yol şeklinde tanımlanır. Elbette mal veya hizmetlerin insan eli değmeksizin tüketicilere gönderilmesi söz konusu olamaz. Çeşitli pazarlama ve satış işletmeleri, kendi görev ve işlevlerini gerçekleştirerek malların ve hizmetlerin hareketini sağlamış olur ve böylelikle ürünleri üreticiden tüketiciye aktarmış olur.

Dağıtım kanalındaki üyeler arasındaki alışverişin ilişkinin doğrudan veya dolaylı olması halinde dağıtım kanalları sınıflara ayrılabilir. Doğrudan olan dağıtım, kanal üyelerinin sevkiyatını üstlendiği tüm ürünlerin dağıtım işlevinin eksiksiz yerine getirmesidir. Bu dağıtımın sorunsuz yürüyebilmesi için bazı koşulları sağlamak gerekir (Kıvrak, 2014: 38).

1. Üretimle tüketim bileşenleri arasındaki sürecin az olması,
2. Üretim ve tüketim hızının doğru orantılı olması,
3. Müşteri ya da tüketici sayılarının az veya belirli merkezlerde bir araya gelmiş olması,
4. Bir seferde gerçekleşen satın alma büyüklüğünün veya birim fiyatın yüksek olması,
5. Ürünlerin yeterince standartlara uygun üretilmiş olması.

Basında Dağıtım

Dağıtımın olmazsa olmazlarından olan bir kanal da basındır. Basılı olan yayınların satışlarının artması ve bununla birlikte tirajlarının da yükselmesini etkileyen faktörlerin başında dağıtım kanalı gelmektedir. Bir üretici ne kadar değerli ürün veya hizmet üretirse üretsin bu malı tüketici ile buluşturamıyor, satış yapamıyorsa, üretim sürecindeki titiz çalışmaların önemi olmadığı için basın sektöründe gerçekleştirilen titiz ve yoğun çalışmaların arkasında yeterli olmayan bir dağıtım kanalı olması, tüm çalışmaların değerlerini etkisiz kılar.

Diğer bir tanıma göre ise dağıtım, basılmış olan eserlerin çok sayıdaki okuyuculara ulaştırılmasıdır. Buna göre basılmış eserlerin okuyucuyu kitlesinin egemenlik alanına sokulmasıyla dağıtım işlemi gerçekleşmiş olur. Örnek vermek gerekirse bir yayının veya eserin, okuyucunun posta kutusuna bırakılmış olması dağıtımın tamamlanmış olduğu anlamına gelir (MEGEP, 2013: 3).

Basın sektöründe üretilen süreli yayınların ömrü çok kısadır. En hızlı bayatlayan, değer kaybı en çabuk olan üründür. Günlük çıkan bir gazetenin ömrü en fazla yirmi dört saattir. Zaman ilerledikçe gazetenin satılma olasılığında düşüş yaşanır. İlk on iki saatte bir gazete satılmamış ise satış şansı hemen hemen yoktur. Gazete bu süreç içerisinde okuyucusu ile buluşturulmadığı veya satılmadığı takdirde önemi eski kağıt fiyatına dönüşmektedir.

Gazeteler sürekli olarak zamanla yarış halindedir ve bu yarış kazanmak zorunda olan gazete ve dergiler karşısına çıkan iki aşamalı engeli geçmek zorundadırlar. Bu aşamalardan birincisi baskıya hazırlık ve baskı sürecidir. Baskıya hazırlık ve baskı sürecinde Türkiye Avrupa'nın önde gelen makine parkı ve son teknolojik ürünlere sahip ülkelerinden birisi olup bu duruma son derece ayak uydurmuştur. Ancak ikinci aşama olan pazarlama ve dağıtım gelindiğinde gelişmiş ülkelere bakıldığında geri kalmış durumdadır (Binatlı, 2002: 73).

Dağıtımın Tek Bir Kanala Bağlanması: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama

Turkuvaz Dağıtım Pazarlama şirketi, Turkuvaz Medya Grubu'na bağlı, Türkiye'deki dağıtım şirketlerinden biridir. Türkiye genelinde basılı yayınların okuyucuya ulaşması kapsamında bir köprü görevi görmektedir. Turkuvaz Dağıtım, basın sektöründe dağıtım ağını paylaştığı Yayın Satış Pazarlama ve Dağıtım Anonim Şirketi'nin (Yaysat) de faaliyetlerini durdurulmasıyla Türkiye'de sektörün tek dağıtıcısı olmuştur.

Türkiye'de Yaysat'tan sonra, ikinci bir dağıtım firması olan Birleşik Basın Dağıtım şirketi, 2005 yılında Ciner Grubu'na satılmış ve ismi Merkez Dağıtım olmuştur. 2007'de Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu, Ciner Grubu'na ait olan şirketler ve medya kuruluşlarının yanı sıra Merkez Dağıtım'a da el

koymuştur. 2008'de Çalık Grubu, TMSF'nin satış ihalesini kazanmış ve bu grup içerisindeki tüm medya kuruluşlarıyla birlikte Merkez Dağıtım'ın da yeni sahibi olmuştur. Çalık Grubu tüm medya kurumlarını Turkuvaz Medya adı altında toplamıştır. Merkez Dağıtım'ın ismi de Turkuvaz Dağıtım Pazarlama olarak değiştirilip faaliyetlerine devam etmiştir (Yılmaz, 2011: 30).

Turkuvaz Medya Grubu'na ait olarak, Sabah, Daily Sabah, Fotomaç, Takvim ve Yeni Asır gibi gazetelerin dağıtımını sağlayan Turkuvaz Dağıtım aynı zamanda Posta, Hürriyet, Sözcü, Fanatik, Cumhuriyet, Akşam, Dünya, Korkusuz, Milliyet, Türkiye, Milli Gazete, Aydınlık, Yeni Akit, Yeniçağ, Yenişafak, Birgün, Milat, Yeni Birlik, Diriliş Postası, Analiz, Karar, Yeni Mesaj, Anayurt, Yeni Asya, Ege Telgraf, Bursa Olay, Dokuz Eylül Doğru Haber, Haber Ekspres, Günlük Evrensel, İlkes, Karadeniz, İz Gazete, Hürriyet Daily News, Ticaret Gazetesi, Taka, Türkçün, Şok, Yeni Bakış, Yenigün, A Takımı, Yarış, Yeni Yaşam Bank gazetelerinin ve değişik periyotlu yaklaşık 442 adet yabancı ve 423 adet yerli derginin dağıtım ve pazarlama faaliyetlerini yürüten bir dağıtım şirkettir (<http://www.tdp.com.tr>).

Turkuvaz Dağıtım Pazarlama, bünyesinde beş adet Bölge Müdürlüğü, iki adet Bölge Temsilciliği ve bunlara bağlı olarak 160 yetkili satıcı, 18.625 son satıcı ayrıyeten 3.953 özel bayilik olmak üzere, toplamda 22.578 satış noktası ile dağıtımını gerçekleştirdiği yayınları hedef kitleye ulaştırmayı sağlamaktadır. Dağıtım çalışmaları 1.146 dağıtım aracı ile günlük yaklaşık 65.000 km yol gidilerek gerçekleştirilmektedir (<http://www.tdp.com.tr>).

Basın İşletmelerinin Tekelleşmesi Açısından Etik

Çağdaş demokrasinin en temel unsurlarından biri olan medya, yazılı, görsel ve işitsel iletişim araçları sayesinde toplumsal olayları büyük kitlelere aktararak kamuoyu yaratma ve halkı bilinçlendirerek haber alma özgürlüğünün sağlanması işlevlerini yerine getirmektedir. Basının haberleri toplama ve aktarma görevlerinin haricinde toplumun haber alma hakkını koruma görevi, tekelleşmeler sebebiyle günümüzün önemli sorunları arasında yer edinmiştir. Toplumun haberlere ulaşabilme hakkının korunabilmesi, basının özgür bir biçimde çalışma ortamına sahip olmasıyla doğru orantılıdır. Basın çalışanların baskı altında olması halinde, topluma dürüst, yalansız ve tarafsız haber ulaştırabilmek zor olmaktadır. (Demir, 1998: 112).

Basın sektöründe temel değerlerin yok olmasının başlıca sebebi büyük medya şirketlerinin kendi kurallarını kendisinin koyabilmesidir. Büyük medya grupları sektörde hatırı sayılır bir yere sahiptir. Bunun sebebi ise ekonomik açıdan güçlü olmalarıdır. Bu gibi işletmeler Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün uygun gördüğü özlük hakları çalışma saatleri ve istihdam oluşturma şartlarına uymadan çalışabilmektedirler.

Küçük ölçekli işletmelerinin sorunu ise kurumda çalışanların çalışma haklarını ekonomik kaygılar sebebiyle kötüye kullanmasıdır. Küçük işletmeler Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün sunduğu kurallara uymaktadırlar. Ancak ekonomik sıkıntılar sebebiyle yasal çalışan sayılarını en alt seviyede tutmaktadırlar. Bu nedenle çalışan sorumlulukları azalır, iktisadi açıdan kazanım üretirler. Resmî olmayan işçi çalıştırarak çalışanların, çalışma saatleri ve koşulları ağırlaştırılmakta aynı zamanda özlük hakları hiçe sayılmaktadır.

Farklı sektörlerde faaliyet gösteren sermaye sahibi iş adamları, kendi reklamlarını yapabilmek, siyasi ilişkilerde var olabilmek ve kamuoyu üzerinde bir etki oluşturabilmek adına farklı basın işletmelerini kendi himayeleri altında toplamaktadır. Orta ve küçük ölçekli medya işletmelerinin bu denli büyük sermayeler arasında sektörde tutunması imkansız bir hal almaktadır. Bu gibi tekelleşmeler basın çalışanlarının her geçen gün zor durumda kalmasına neden olmaktadır.

Herhangi bir basın işletmesinde çalışan bir kişinin, çalıştığı kurumun ideolojisine aykırı veya o kurumun çıkarlarını zedeleyecek bir görüş bildirmesi günümüz şartlarında mümkün değildir. Aynı zamanda tekelleşmeler göz önüne alındığında tamamen farklı sektörden olan bir şirket eğer aynı

patronunun himayesi altında ise aynı şekilde o kurumu zedeleyecek bir görüş sunmak, basın çalışanının işsiz kalma riskini göze almış olması anlamına gelir. Bu gibi durumlar basında tarafsızlık ilkesinin önemini yitirmiş olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca herhangi bir basın kuruluşunda çalışırken farklı sebeplerden ötürü işsiz kalan bir çalışanın, tamamen farklı ideolojiye sahip bir basın kurumunda iş bulması da oldukça zordur. Tekelleşme olgusu sadece sektörü değil, sektördeki çalışanları da derinden etkilemektedir.

Basın ile etik kavramlarının karşı karşıya geldiği diğer bir konu ise, medya iktidar ilişkilerinin iç içe geçmiş halde olmasıdır. Devleti yönetenler basına yönelik olarak yasal ya da yasadışı bazı uygulamaları gerçekleştirebilmektedir. Aynı doğrultuda medya gücünü elinde bulunduran kişiler de devletin çeşitli imkanlarından faydalanabilmek adına medyayı bu amaç doğrultusunda kullanabilmektedirler. Her iki durum da demokrasiyi olumsuz şekilde etkileyen bir süreçtir.

Dağıtım Kanallarının Tekelleşmesi Açısından Etik

Pazarlama çalışmaları kapsamında dağıtımın yeri oldukça önemlidir. Dağıtımın sorunsuz devam edebilmesi de dağıtım kanallarıyla ilgili olduğu gerekçesiyle işletmelerde dağıtım kanalları da önemli bir unsurdur. Firmaların pazarlama girişimlerinin başarılı olması, dağıtım kanallarının sorunsuz işliyor olabilmesiyle doğru orantılıdır. Dağıtım kanalı görevini düzgün yapamıyorsa bundan işletme çatısı altında yapılan her türlü faaliyet etkilenecektir. Bu sebeple dağıtım kanallarının doğru ve sorunsuz şekilde çalışması, doğru kişiler tarafından yönetiliyor olması, doğru ve aktif biçimde kullanılması işletmelerin sektörlerde varlığını sürdürebilmeleri açısından oldukça gereklidir.

Basın işletmelerinde iki türlü dağıtım sistemi kullanılır. Bunlar doğrudan ve dolaylı dağıtım olarak bilinen bayilik sistemi ve abonelik sistemidir. Bayilik sistemi, dağıtım yapan aracı kurumların birleşmesi ile oluşan bir süreçtir. Ürünler basın işletmesi, dağıtım şirketi, baş bayi ve tali bayi sıralamasından sonra okuyucuyla buluşur. Satış fiyatı baz alınarak belirlenen komisyon dağıtım kanalındaki şirketlere ödenir. Okuyucular istediği yer ve zaman da ürüne kolaylıkla ulaşabilmelidir. Gazete ve dergideki içeriklerin anlık olarak değişebilmesi ve tüketim süresi oldukça az olması sebebiyle dağıtım önemli bir yere sahiptir. Ürünlerin dağıtımının gecikmesi okuyucunun o ürün yerine farklı bir ürünü satın almasına sebep olabilir.

Türk basınında dağıtımını Turkuvaz Medya Grubuna ait olan Turkuvaz Dağıtım Pazarlama şirketi elinde bulundurmaktadır. Bir basın işletmesinin sektörde varlığını sürdürebilmesi için bu dağıtım şirketinin bünyesi altında dağıtım faaliyetini sağlamak neredeyse bir zorunluluk olmuştur. Dağıtım konusu basın işletmeleri için oldukça maliyetli ve aynı zamanda farklı bir uzmanlık gerektirdiği gerekçesiyle işletmelerin dağıtımlarını kendi başlarına gerçekleştirmeleri oldukça zordur.

Dolaylı olan dağıtım yani bayilik sistemi gazete ve dergilerin okuyucuya aktarılmasındaki dağıtım görevini üstlenen çeşitli aracı işletmelerin de ortaklaşa oluşturduğu bir dağıtım hattıdır. Bu hattı oluşturan araçlar, gazete işletmesi, dağıtım şirketi, baş bayi, tali bayi ve hedef kitleden meydana gelmektedir. Bayilerin satış işlemlerinde satış fiyatı baz alındığında belli miktar para komisyon adı altında, dağıtım kanalı üzerindeki üye olan firmalara gönderilir. Satış fiyatının belli olduğu orandaki bu komisyonun bir kısmı bayilik ücretleri, bir kısmı ise sevkiyat, araç ve işçi giderlerinden oluşur. Aynı zamanda iadeler de bu maliyetlere bir gider olarak belirtilmektedir (Sayılğan, 2010: 140).

Dağıtım firmaları açılmadan önce yayınların satış ücretlerinin basın işletmelerine ulaşması konusunda bazı gecikmeler ve düzensizlikler olmaktadır. Dağıtım şirketleri bu akıştaki para ilişkilerine düzen sağlayarak basın kuruluşlarına güvence olmuştur. Bu sistem ile kazanılan para tüm basın işletmelerine dağıtım firmaları tarafından aynı ana ulaştırılmaktaydı.

Bayilik sisteminde birçok tekel oluşmuştur. Zamanla sermaye sahibi işletmeler, kendi dağıtım firmalarını kurmuş ve küçük ölçekli işletmelerin sektörde tutunmalarını oldukça zorlaştırmışlardır.

Günümüze baktığımızda da dağıtım şirketlerinin sayısı geçmişten bugüne azalarak ilerlemiştir. Yaysat'ın da kapanması ile sektörde sadece Turkuvaz Dağıtım şirketi kalmıştır. Diğer dağıtım sistemi ise aboneliklidir. Abonelik sistemi basın işletmeleri için en karlı sistemdir. Doğrudan, araya hiçbir aracı girmeden yapılan dağıtımdır. Pazarlama alanında en yoğun olarak çalışılan kısımdır.

Ülkemizde ise yazılı basın dağıtımında abonelik sistemi hedef kitle tarafından çok fazla tercih edilmemektedir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri abonelik sistemine yönelik etkin ve pratik bir dağıtım sisteminin geliştirilmiş olmamasıdır. Bu nedenle bazı basın kuruluşları abonelik seçeneğini hedef kitlelerine sunmamaktadır.

Hedefe ulaşma açısından dağıtım pazarlama çalışmalarında eksik kalan yerleri kapatmak zorundadır. Ancak tekelleşmiş bir sektörde dağıtım kanalının bir gruba bağlı olması, varlıklarını sürdürülebilmek adına işletmeleri bazı mecburluklara yöneltmektedir. Devletin basın işletmelerine destek amaçlı bir dağıtım kanalı ve sisteminin olmaması pek çok işletmeyi mevcut dağıtım işini yapan şirkete ve o şirketin kurallarına, politikalarına mecbur bırakmaktadır. Dolayısıyla tekelleşen sektör içerisinde dağıtım kanallarının da tek kanala bağlanması etiksel çerçevenin dışında kalmaktadır.

Tablo 1: Türkiye'deki gazete ve dergilerin sayısı

Yayın Türü	Yıl	Toplam Sayı	Yerel Sayı	Bölgesel Sayı	Ulusal Sayı
Gazeteler	2013	3100	2813	107	180
	2014	2944	2619	143	182
	2015	2731	2447	112	172
	2016	2527	2293	66	168
	2017	2474	2247	51	176
	2018	2463	2248	44	171
Dergiler	2014	4176	1595	274	2307
	2015	4071	1513	296	2262
	2016	3738	1470	218	2050
	2017	3650	1230	186	2234
	2018	3499	1099	150	2250

(Türkiye İstatistik Kurumu, Yazılı Medya İstatistikleri, 2018)

TÜİK'in 2018 yılında yayınlamış olduğu Yazılı Medya İstatistikleri verileri kapsamında gazetelerin ve dergilerin yayın bölgesine göre sayısını gösteren tablo incelendiğinde, 2013 yılından 2018 yılına kadar olan süreçte yerel, bölgesel ve ulusal olarak toplam gazete sayısındaki azalış açıkça gözlemlenmektedir. Gazete sayılarının düşmesinin sebepleri arasında; maliyetlerin fazla oluşu, tirajların düşüklüğü, tekelleşmeler, küçük işletmeler açısından devlet desteğinin yetersiz kalması, yazılı basının eski yıllara göre daha az tercih edilmesi vb. gibi pek çok neden gösterilebilir. Bu nedenlerden birisi de sermaye sahibi patronların medya sektörüne girerek basın işletmelerini satın almasıdır. Daha

çok yerelde gözlemlenen düşüşün genel toplama da yansdığı görülmektedir.

Büyük medya gruplarının olduğu bir sektörde küçük ölçekli işletmelerin varlığını devam ettirebilmesi oldukça zordur. Büyük medya grupları kendi dağıtım ağını oluşturabilirken küçük işletmeler ise yayınlarını okuyucuya aktarabilmek için bu şirketlerin kurduğu dağıtım kanallarını tercih etmek zorunda kalmaktadır. Aynı şekilde dergi sayılarının da toplamına baktığımızda 2014 yılından 2018 yılına kadar olan süre baz alındığında giderek düşüş olduğu gözlemlenmektedir.

Çözüm Önerileri

Sistemin daha sağlıklı bir yapıda olması ve tekel anlayışının ortadan kalması için patronların medya üzerinde egemenlik kurmasının önüne geçilmelidir. Her sektör için ayrı bir 'üst limit' belirleyerek medya içerisinde sahiplik oranları belirlenebileceği gibi, aynı zamanda kamu ile iş yapma oranına bağlı olarak da birtakım farklı düzenlemeler yapılabilir. Fakat, bu uygulamalar gerçekleştirilirken oldukça sistemli bir şekilde hareket edilmeli ve en küçük ayrıntıya kadar incelenmelidir. Farklı bir deyişle, tekelleşmelerin ve holdingleşmenin meydana getirdiği zorlayıcı ve sıkıntılı yapıyı yok etmek adına düzenlemeler yaparken, eşit olmayan bir uygulamanın varlığını da ortaya çıkarmamak gerekir (Bulunmaz, 2011: 245). Devletin de büyük sermayelerin değil, sektörde barınmaya çalışan ve sektöre yeni girmeye çalışan işletmeler adına birtakım görevler üstlenmesi gerektiği açıkça ortadadır.

Dijital dünyanın hızı düşünüldüğünde, bu durumun basın sektöründe yarattığı etkiye ve değişikliklere bakarak, basılı yayın abonelik sisteminin şu anki halinden daha iyi bir duruma getirilmesi adına gözlemlenen hiçbir çalışma, inanç ve isteğin yeterli seviyede olmadığı açıkça ortadadır. Bu değişim ve tekelleşmeler yakın gelecekte yazılı basında dağıtımın git gide azalacak ve ürünleri dağıtma maliyetini karşılayamayacak duruma gelmesini aynı zamanda marjinal faydasının da yok olacağını göstermektedir. Bunların önüne geçebilmek adına sosyal olarak nitelendirilen devletin ilgili kurumları, yazılı basının ayakta kalabilmesi ve dağıtımın sağlanabilmesine destek veren projeler hazırlayıp en kısa zamanda faaliyete geçirmelidir.

Bu açıdan devlet başta olmak üzere medya işletmelerine de bu konuda sağlam adımlar atılması ve başarıya ulaşma konusunda küçük ve orta ölçekli basın işletmelerinin desteklenmesi, tekelleşmenin önüne geçilmesi, basında özdenetimin sağlanması gibi görevler düştüğünü söyleyebiliriz. Ancak büyük holdingler basın kuruluşlarını satın alarak, sektörde tekelleşmeye sebebiyet vermekte, pek çok gazete veya dergi aynı medya grubu mensubu olmaktadır. Hatta sadece basın işletmesini satın almakla kalmayıp dağıtım şirketinin de satın alınması yine sektör açısından etik ilkeleri ihlal etmektedir. Çünkü dağıtım yapan kurum önceliği elbette kendi ürünlerine vermekte olup, farklı bir yayın politikası olan bir medya kuruluşunun yazılı ürünlerini dağıtmama kararı da alabilir. Bu da tarafsızlık ilkesini hiçe saydığı gibi aynı zamanda halkın haber alma özgürlüğüne de kısıtlayan bir durumdur.

Dağıtım firmalarının her basın işletmesine uyguladığı ücret politikası eşit değildir. Dağıtım firmaları tirajı yüksek olan yayınlardan da az, tirajı düşük olan yayınlardan ise daha çok ücret talep etmektedirler. Bu durum dağıtım firmalarının işine gelse de küçük ölçekli basın işletmelerinin ekonomik açıdan olumsuz etkileneceği bir durumdur. Küçük ölçekli işletmeler gazetelerin veya dergilerin birim dağıtım maliyetlerinin fazla oluşu durumunda sektörde tutunmakta zorlanmaktadır. Dağıtım sağlayan aracı kurumların tüm basın işletmelerine eşit düzeyde olacak şekilde bir ücret politikası uygulaması etik açıdan da daha uygun olacaktır. Bu sayede küçük ölçekli işletmeler sektörde varlığını sürdürebilecek ve büyük ölçekli işletmelere karşı bir rekabet oluşturabilecektir.

Aslında basın kuruluşları diğer pazarlama faaliyetlerinden hariç, dağıtım uygulamalarındaki tercih ettikleri stratejilerde farklılık gösterebilirler. Örneğin Türkiye Gazetesi geçmiş yıllarda aboneliğe teşvik amacıyla gazeteye abone olan her okuruna emeklilik sigortası imkanı sunmaktaydı. Şimdi ise

internetin yaygınlaşması ile hayatımıza giren yeni medya kavramı içerisinde e-abonelik adı verilen ve internet üzerinden erişim sağlanan bir abonelik sistemi mevcut.

Basın sektörü ve dağıtım kanallarında gerçekleşen tekelleşmeler doğrultusunda etik ilkelerin önüne geçilmesini sağlamak amacı ile devlet tarafından gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ve kontrolü sağlamak amacıyla devlet merkezli iyi bir denetim sisteminin oluşturulması oluşan tekeli yapının kırılmasına yardımcı olacaktır. Basının kendi içinde özdenetimi oluşturması, basın sektöründe çalışanların kendi sorunlarına belirli yöntemlerle müdahale etme olanağını mümkün kılacaktır. Basın çalışanlarının kendi özdenetim sistemlerini oluşturmaları, gerek siyasal iktidardan gerekse medya patronlarından gelecek sansür nitelikli uygulamaların veya çıkar kapsamında üretilmiş içeriklerin de yok olmasında önemli rol üstlenebilir.

Farklı bir bakış açısı ile her sene üniversitelerin iletişim fakültelerinden çok sayıda öğrenci sektörde iş bulma umudu ile mezun olmasına rağmen basının eleman talebinin artmaması ve mezun olan kişilerin ancak sınırlı bir bölümünün stajyer olarak işe kabul edilmesi, basındaki istihdam sorununun en önemli nedenlerinden birini açıkça ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Teknolojinin hızla gelişmesi, hayatın her alanında olduğu gibi, basın sektöründe de yeni değişimlere sebep olmuştur. Günümüzde artık geleneksel medyanın yerini yeni medya olarak adlandırdığımız kavrama bırakması ile birlikte dijital ve sosyal medya kavramlarının hayatımızda yer edinmesi ve bunların medya sektöründeki etkinliklerini hızla geliştirmesinin, ülke çapında gazete ve dergi dağıtım sayılarını olumsuz olarak etkilediği ortadadır. Yeni medya, bilgiye ve habere ulaşım süresini azaltmakta ve erişilebilirliği oldukça kolaylaştırmaktadır. Ancak bu durum bayi ve büfelerin satışlarında, dağıtım sayılarında büyük bir düşüşe sebep olmuştur. Abonelik ve elden dağıtım gibi, yazılı basının olmazsa olmaz kriterleri de, gün geçtikçe daha az tercih edilir duruma gelmiştir.

Tekelleşmeler sendikacılığa kesinlikle karşıdır ve bu durum medya mensuplarını olumsuz etkilemektedir. Holding patronları iktidardan bir çıkar elde etmek için pek çok ödün vermekte ve bu da medyada çalışan gazeteciler üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. Medyada dağıtım kanallarının da tekelleşmesi ile küçük ve orta ölçekli işletmeler tirajlarının düşüklüğü sebebiyle dağıtım maliyetlerini bile çıkarmakta zorlanmakta ve zaman içerisinde faaliyetlerine son vermek durumunda kalmaktadır. Böylelikle sektörde holdinglerin sınırsız egemenliği hakim olmaktadır.

Medyada sektöründe gerçekleşen tekelleşmeler etik ilkeleri yok sayar. En başta tekelleşmenin bile etiğe aykırı olduğunu düşünürsek beraberinde paralel olarak gelişen her şey etiğe karşı olacaktır. Dağıtım kanallarında gelişen tekelleşmeler gibi. Her şeyden önce tekelleşme, anlatımda ve düşüncede çoğulculuğa karşı bir yapılanmadır. Kitle iletişim araçlarının sermaye holdinglerinde birleşmesi, anlatım ve düşünce özgürlüğüne kısıt koyar. Medya çalışanlarının sayısında düşüş gözlemlenir ve medya genel anlamda tekdüzeliğe yönelir.

Basın işletmelerinde ve dağıtım kanallarında tekelleşme faaliyetleri Türk medyasında günden güne daha farklı sorunları ortaya çıkarmaktadır. Etik ilkeleri göz önünde bulundurmaksızın hareket edilmesine neden olmaktadır. İşletmelerin ve çalışanların sektör içerisinde var olabildiğini zorlaştırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Avşar, Z. (2002). Medyada Klasik Etik Kodlar Bir İllüzyon Mu?, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi Cilt 2, Sayı 3.
- Belsey, A. ve Chadwick, R. (2011). Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar, Çev: Nurçay Türkoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları 2.Baskı.

- Bulunmaz, B. (2011). Holdingleşme Ekseninde Türk Medyasında Tekelleşme Sorunu, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Cilt 9, Sayı 36.
- Binatlı, C. (2002). Türkiye'de Gazete ve Dergilerin Dağıtım Yapısındaki Gelişmeler. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, İstanbul.
- Chomsky, N. (2002). Medya Gerçeği, Çev: Abdullah Yılmaz-Osman Akınhay, İstanbul: Everest Yayınları 3.Basım.
- Çacuş, S. (2010). Yerel Medya ve Etik, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Demir, V. (1998). Türkiye'de Medya ve Özdenetimi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2002). "Tekelleşme, Medya ve Medya Pratikleri", Toplum ve Hekim Kasım-Aralık Cilt:17 Sayı:6.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2010). Öteki Kuram, Yenilenmiş 3.Baskı.
- Eroğlu, H. A. (2005). Endüstriyel İşletmelerde Dağıtım Kanalları Seçimi ve Dizaynı. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Genç, A. (1998). Türk Televizyon Haberciliğinde Etik Sorunlar, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, sayı 7.
- Kıvrak, S. (2014). "Gıda Sektöründe Dağıtım Kanalı Modelleri Ve Seçim Yaklaşımları", Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- M.E.B. (Milli Eğitim Bakanlığı), (2013), Gazetecilik Yayın Dağıtım, Ankara, MEB Yayınları.
- Odabaşı, Y. ve Oyman, M. (2002). Pazarlama İletişimi Yönetimi, Eskişehir, Mediacat Yayınları.
- Özsever, A. (2004). Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları 1.Baskı.
- Öztermiyeci, M. (2016). Basın İşletmelerinde Dağıtım Fonksiyonu AB-Türkiye Karşılaştırması ve Türkiye'deki Abonelik Sistemi Üzerine Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Ekonomisi ve İşletmeciliği Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Radyo Televizyon Üst Kurulu (1994). Yayıncılık Etik İlkeleri, <https://www.rtuk.gov.tr/yayinciduzenlemeleri/3746/3908/yayincilik-etik-ilkeleri.html> (erişim tarihi: 26.05.2020).
- Sayılgan, E. (2010). Medya İşletmelerinde Pazarlama Yönetimi, İstanbul, Beta Basım.
- Sayılgan, E. (2009). Medya Sektöründe Rekabet Olgusu ve Medyaya Giriş Engelleri, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı 15.
- Tokgöz, O. (2013). Temel Gazetecilik, İmge Kitapevi Yayınları 10.Baskı Ankara Kasım 2013.
- Turkuvaz Dağıtım Pazarlama, <http://www.tdp.com.tr/hakkimizda/sirket-profil> (erişim tarihi: 15.05.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2018). Yazılı Medya İstatistikleri.
- Türkoğlu, N. Editör (2006). Medya Okuryazarlığı, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını 1.Baskı, İstanbul.
- Uluç, G. (2001). Basın ve Etik, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, sayı: 11.
- Uzun, R. (2007). İletişim Etiği Sorunlar ve Sorumluluklar, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi Birinci Baskı.
- Yılmaz, R. (2011). Türk Basınında Abone Sisteminin Gazete Satışına Etkisi ve Zaman Gazetesi Örneği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Gazetecilik Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Nasslar Işığında Ahiret Mükafatları

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Namlı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7099-3018>

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Nevşehir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 03.06.2020

Kabul: 11.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Kelâm

Âhiret

Cennet

Cehennem

Mükâfat

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43957>

Öz

Allah'a imandan sonra en önemli iman esaslarından birisi hiç şüphesiz âhirete imandır. Âhirete iman ilâhî dinlerin özellikle de İslam'ın temel inanç esaslarındandır. Kur'an'da âhiretten bahseden çok sayıda ayet vardır. Dünya hayatı geçici, âhiret ise sonsuzdur. Cennete gitmek ise inanan her Müslümanın temel hedefidir. Cennetin kazanılması için dünyada iman etmek en önemli şarttır. İmansız cennete gitmek mümkün değildir. Ancak Kur'an'da cennete gitmek için sadece iman etmekten bahsedilmez, sâlih ameller de cennete gitme vesilesi olarak takdim edilir. Buradan sâlih amel olmadan cennete gidilemeyeceği gibi yanlış bir sonuç çıkarmamak gerekir. Bazı şartlar dahilinde salt iman etmekle de kişi cennete gidebilir. Sâlih amel iman için bir zırh mesabesinde olup, kişinin imanını korumasına ve güçlendirmesine yardım ettiği için her zaman imanla birlikte anılır. Cennete giriş kişinin kendi amelleri dikkate alınarak belirlenmekteyse de Yüce Allah'ın izin verdiği meleklerin ve bazı sâlih kulların şefaatleri de geçerli olmaktadır. Cennet mükâfat yeridir. Cennet nimetleri dünyadaki nimetlerin kat kat fazlasıdır. Cennet ve nimetleri sonsuzdur. Cennette verilenler asla dünyada yapılanların matematiksel karşılığı değildir. Orada Yüce Allah'ın sonsuz rahmeti devreye girer ve cennetlikler ebedî bir hayatta asla dünyadaki amelleriyle karşılığını ödeyemeyecekleri lütuflara mazhar olurlar. Cennetin kapısından girildiğinde cennetliklere, gönülden her türlü süflî duyguyu silmek üzere Kevser havuzundan içirilir. İkrâm edilen suyla başlayan cennet nimetlerinin en üstünü ise yüce Allah'ın zatını temaşa etmektir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Namlı, A. (2020). Nasslar Işığında Ahiret Mükafatları. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 323-342.

Hereafter Rewards in the Light of Religious Texts

Asst. Prof. Dr. Abdullah Namlı

Nevsehir Hacı Bektas Veli University, Faculty Theology, Department of Basic Islamic Sciences,
Nevsehir – TURKEY

Article History

Submitted: 03.06.2020

Accepted: 11.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Kalām (Islamic Theology)

Hereafter

Paradise

Hell

Reward

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43957>

Abstract

One of the most important essentials of faith is doubtlessly believing in the hereafter after believing in Allah. Belief in the Hereafter is one of the fundamental beliefs of divine religions, especially in Islam. There are many verses in the Qur'an that mention about the hereafter. The life of the world is temporary and the Hereafter is eternal. Going to heaven is the main goal of every Muslim who believes. Belief in the world is the most important condition for the attainment of Paradise. It is not possible to go to heaven without faith. However, in the Qur'an, it is not only mentioned to believe in going to heaven, but good deeds are also presented as an occasion to go to heaven. It should not be wrong to conclude from here that one cannot go to heaven without righteous deeds. Under certain circumstances, one can go to heaven by pure faith. Goodness is armor for faith and is always remembered with faith because it helps one to maintain and strengthen faith. Although the entry into heaven is determined by one's own deeds, the intercession of angels and some righteous servants permitted by Almighty Allah is also valid. The heaven is rewarding place. The heaven blessings are multiple times more than the blessings in the world. The heaven and its blessings are infinite and endless. What is given in heaven is never the mathematical equivalent of what is done in the world. Therein, the infinite mercy of Almighty God comes into play, and in the eternal life, the people who goes to heaven are granted grace that they cannot repay with their deeds in the world. When you enter through the gates of paradise, the top of the heaven blessings that start with the water offered from Kevser pool to erase all sorts of sensual feelings from the heart is to touch the essence of Almighty Allah.

GİRİŞ

Âhiret iman, iman esaslarından birisidir. Âhiret kelâm ilminin en önemli üçüncü alanıdır. Kelâmcılar, iman esaslarını “icmâlî” ve “tafsîlî” diye basamaklandıkları gibi üçlü bir sistemle “Usûlü’s-Selâse” adını verdikleri bir sistemle de tasnif etmişlerdir. Bu terkip “Temel, esas” mânâsındaki “asl”ın çoğulu “usûl” ile “üç” mânâsındaki selâse kelimesinin birleşmesiyle oluşan bir terkip olup “İslam akaidinin üç temel esası” demektir. Bunlar ulûhiyet, nübüvvet ve âhiret konularıdır (Topaloğlu-Çelebi, 2010, s. 326). Âhiret konuları kelâm ilminin sem’iyyât kısmına girmektedir. Sem’iyyât, esasları sem’, nakil ve vahiy yoluyla elde edilen konulardır. Sem’iyyât, esas itibarıyla, âhiret konularını içerir ama sem’iyyât bir nakil veya tebliğ görevi olan nübüvvetle tanınmaktadır (Gölcük, 2016, s. 299; Namli, Nübüvvet Müessesesi ve Muarızların İleri Sürdüğü Bazı İtirazlar, 2018, s. 470-504). Bununla birlikte ölüm ve sonrası ilâhî dinlerin olduğu kadar filozofların da önem verdiği kadim bir meseledir (Karaağaç, 2016, s. 115-128).

Âhiretin varlığı aklen câiz ve mümkün olduğu gibi naklen de sâbit bir gerçektir. Âhiret duyular âleminin ötesinde bir yer olmasından dolayı gayb perdesi ardındaki bu yerin varlığının pozitif bilim, empirik olaylar ve teknolojik araçlarla ispatlanması mümkün değildir. Âhiret denilen bu metafizik âlemin varlığını kabul etmek bir inanç meselesidir. Âhiretin varlığı, ancak kendisini va’d eden zâtın açıklamaları ve O’nun Resûlünün tasvirleriyle ortaya konulabilecek bir hadisedir (Gölcük, 2016, s. 435; Kara, 2002, s. 78; Karaağaç, 2016). Kur’an’da, âhiretin varlığı ve âhiret halleri anlatılmakla yetinilmeyip onu inkâr edenlere karşı da en güzel şekilde deliller getirilerek varlığı ispat edilir. Âhiretin varlığı hakkında Kur’anî delillerden birkaçı şöyledir: İlk yaratılış (bk. Yâsîn 36/78-79), zor olan şeyleri yaratma (bk. el-Ahkâf 46/33), varlığı imkânsız gibi görünen şeyleri yaratma (bk. Yâsîn 36/80; Kâf 50/3), insanın yaratılışı ve ölü toprağın yeniden diriltiştir (bk. Hac 22/5; Fâtır 35/9).

İslamiyet’te dünya ve âhiret birbirinin devamı olarak görülmüştür. Dünyada yapılan iyi veya kötü her şey âhirete yansır. Dünya ile âhiret birbirine bağlıdır. Dünya, âhiretin tarlasıdır ve âhiret içindir. Âhiret de dünya için; bu dünyanın nizam ve düzeni için gereklidir. Âhiret, insanın kalbine nakşedilmiş olan ebedîlik arzusunu tatmin etmektedir (Toprak, Ölümünden Sonraki Hayat Kabir Hayatı, 1997, s. 24-25). Âhirette, yaratıcısı önünde hesap verme duygusu da toplum içerisindeki kötülükleri, fitne ve fesadı, zulüm, cinayet ve haksızlıkları önleyen en önemli etkenlerdendir. Bu duygu insanı daima iyilik yapmaya sevk eder. Karşılaşılan zorluklar karşısında insanın ruhunu hafifletir, yeni ümitlere yelken açmasına vesile olur ve musibetlere karşı tahammül gücünü artırır.

İnsanoğlunun yaratılışında bulunan özelliklerden biri de adalet duygusudur. Dünyanın hiçbir yerinde sürekli bir adaletin varlığından söz edilemez. Dünyada yapılan haksızlıkları görüp bundan rahatsızlık duyan herkes mutlak âdil büyük bir mahkemenin kurulmasına, hesabın görülmesine ve adaletin gerçekleşmesine inanmak ister (Toprak, Ahirete İman, 2015, s. 21; Paçacı, 1994, s. 96-99; Eker, 1993, s. 47-49). İşte bugün “yevmü’-d-đin” diye vasıflanmış olan âhiret günüdür.

Cennete girmek matematiksel hesaplarla da olmamaktadır. İman ettikten sonra farz ibadetleri yerine getirmek cennete girmenin sebebi ise de; ibadet vb. hayır işleri, saadeti ve cennete girmeyi gerektirmediği gibi, günahlar da şekâveti ve cehenneme girmeyi gerektirmemektedir. Saadete ermek ve cennete girmek Allah’ın rahmeti ile şekâvette kalmak ve cehenneme atılmak da Allah’ın adaletiyle olmaktadır (Semerkandî, 2008, s. 147).

Bizim bu çalışmadaki amacımız, Allah’ın sonsuz, sınırsız rahmetinin bir tecellisi olarak âhiret hayatındaki cennete kullarına ne gibi mükâfatlar verdiğini ayetler ve hadisler ışığında ortaya koymaktır. Kaynaklarımız ise Kur’an ayetleri ve sahih hadislerle bu iki kaynağı mesnet kabul eden kelimelerin temel eserleridir.

1. CENNET MÜKÂFATLARI

Âhirette mükâfat ancak cennete girmekle olur. Cennet kelimesi “örtmek, kapatmak, gizlemek” anlamlarına gelen *c-n-n* kökünden türeyen bir isimdir ve çeşitli bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe anlamına gelmektedir (Şahin, 1989, s. 374-376). Dünyada iman edip, hayırlı işler işleyenlerin ahirette mükâfatlandırılacağı yer cennettir.

Cehmiyye ekolü, Basra Mu'tezilesinden Dırar b. Amr (ö. 200/815) ve onu takip eden Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre cennet ve cehennem şu an mevcut olmayıp, âhiret gününde yaratılacaklardır. Bu görüşte olanlara göre Hz. Âdem ilk yaratıldığında dünya bostanlarından bir cennet bahçesinde idi (Bağdâdî A. , 2002, s. 262-263; Pezdevî, 1963, s. 165; Taftâzânî, 2007, s. 136). “O ilk yaratıldığında dünyada bir bahçede idi” şeklindeki iddiaların reddi sadedinde Mâtürîdî kalamcısı Pezdevî (ö. 390/999) şu naklî delili getirmektedir: “Hz. Âdem'in girdiği cennetten bahsedilirken el-Bakara 2/35; Tâhâ 20/117, 119. âyetlerinde haber verilmektedir ki, şayet Âdem cennetten çıkarsa şakilik yapar. O, cennette acıkmaz, açık kalmaz, susamaz ve onu güneş çarpmaz. İşte bütün bunlar da dünya bahçelerinin değil, Adn cennetlerinin sıfatlarıdır. Bu âyetlerin delâletlerinden anlıyoruz ki Hz. Âdem, yaratıldığında Adn cennetlerindeydi (Pezdevî, 1963, s. 165). Pezdevî, ‘şayet Hz. Âdem, Adn cennetlerinde idiyse buradan çıkış nasıl olur, oraya giren bir daha çıkmaz’ diye itiraz edilirse buna şöyle cevap verileceğini ifade eder: “Mesele itiraz edildiği şekilde değildir. Melekler bu cennetlere giriyorlar, çıkıyorlar. Her kim Adn cennetlerine mücâzât/mükâfatlandırma yoluyla girerse, oradan asla çıkmaz, çıkarılmaz. Şüphesiz Allah, Adn cennetlerini zatının bir lütfu, fazl ve ihsanı olarak, ebedî kalınmak üzere, amellerin mükâfatı olarak yaratmıştır.” (Pezdevî, 1963, s. 166). Mu'tezile kalamcılarında Ka'bî (ö. 317/927) ise cennet ve cehennem her ikisinin de şu anda yaratılmış veya yaratılmamış olmasını câiz görmektedir. Ona göre şayet her ikisi de yaratılmışlarsa fânî/yok olmaları ve kıyamet gününde tekrar yaratılmaları da câizdir (Bağdâdî A. , 2002, s. 262). Cennet ve cehennem hal-i hazırda yaratılmış olmadığı düşüncesinde olanlara göre bu ikisi yaratılmış olsalardı, “Onun meyveleri, yenilecek şeyleri ve onun gölgeleri dâimî, devamlı, süreklidir.” (er-Ra'd 13/35) ve “O'nun zâtından başka her şey helâk/yok olucudur” (el-Kasas 28/88) âyetlerinin gereği olarak yiyecekleri her an taze kalmazdı ve onların bozulması, kokuşması câiz olurdu. Bu ise mümkün değildir. (Taftâzânî, 2007, s. 136).

Mu'tezile'nin cennet ve cehennem şu an mevcut olmadığı iddiasına karşılık Ehl-i Sünnet ekolleri cennet ve cehennem yaratılmış ve mevcut bulunduğu ve her ikisinin de ebedî olup, fânî olmayacakları konusunda ittifak etmişlerdir (Taftâzânî, 2007, s. 136; Semerkandî, 2008, s. 145). Ayrıca “bir anlık, bir lahzalık helâk olma” teorisi de geliştirilmiştir. Buna göre, cennetteki her şeyin kendi zâtı itibarıyla aynen devamı mümkün değildir. Yiyeceklerin devamlılığından maksat bir yiyecek biter bitmez karşılığında aynısının Allah tarafından derhal yaratılacak olmasıdır. Bu şekildeki devamlılık da bir lahzalık helâke aykırılık oluşturmaz. Çünkü böylesi bir helâk fenâyı da gerektirmez. Sadece o yiyeceklerden bir an faydalanmak mümkün olmaz. Kasas 28/88. âyetinin hükmünün gerçekleşmesi için bir defaya mahsus olarak cennet ve cehennem helâk olur diyenler de vardır. Bunlar anlık helâki cennet ve cehennem ebediliğine aykırı görmemişlerdir (Taftâzânî, 2007, s. 136).

1.1. Cennet Nîmeti

Âhiret hayatının yaşanacağı yerlerden biri olan cennet, metafizik bir konudur. Metafizik bir âlemi tasvir etmenin güçlüğü bilinen bir gerçektir. Dünyadaki zaman ve mekân kavramlarına uygun olmayan ve niteliğini bilmediğimiz bir âlemi insanın anlaması kolay değildir. Bu sebeple cennetin içeriği, fânî dünyadan verilecek örnekler üzerinden ifade edilmiş, sembolik anlatımlar kullanılmıştır. Hem zaten Kur'an'da cennetin içeriğinin tamamı zikredilmemiştir. Sadece cennet nimetlerinden bazı örneklemeler yapılmıştır (bk. es-Secde 32/17; Yâsîn 36/57; ez-Zuhuruf 43/71; Kâf 50/35). Kur'an'da açıkça ifade edildiği gibi “Rahmân, Adn cennetlerini kullarına giyaben (cenneti görmedikleri halde)

vadetmiştir” (Meryem 19/61) ve insanlara cenneti tanıtmıştır (bk. Muhammed 47/6). Cennete girecekler için mahşer meydanında cennet çok yakına getirilir (bk. et-Tekvîr 81/13). Onlara sağ ve önlerinde cennete doğru yollarını aydınlatan ışıklar verilmiştir (bk. el-Hadîd 57/12; et-Tahrîm 66/8). Cennetlikler oraya geldikleri zaman kapılarında kendilerini karşılayacak görevliler vardır. Onlar için cennetin açılacak çok sayıda kapısı ve kapılarında da güvenlik görevlileri vardır (bk. ez-Zümer 39/73). Allah’a ve resûlüne itaat edenler cennette nebîler, siddîklar, şehitler ve sâlihlerle beraberdirler (bk. en-Nisâ 4/69).

Bağışlayıcı ve merhametli olan Allah’ın ikramı olarak, cennette insanların arzuladıkları her şey bulunmaktadır (bk. Fussilet 41/31-32). Cennetin kendisine has özel bir iklimi vardır. Orası ne aşırı sıcak ne de soğuktur. Cennet sakinleri bunaltıcı sıcak ve üşütücü soğuk görmeyecekler, güzel, latif bir iklimde yaşayacaklardır (bk. en-Nisâ 4/57; el-İnsan 76/13). Orada rengi, tadı, kokusu değişmeyen, bozulmayan su ve süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzme baldan ırmaklar ve her türlü sebze ve meyveler vardır (bk. Muhammed 47/15; er-Rahmân 55/52). Suyuna kâfur katılmış çeşmeler (bk. İnsân 76/5-6), zencefil ile tatlandırılmış “Selsebil” çeşmesi (bk. el-İnsân 76/17-18) ve “Tesnîm” pınarı bulunmaktadır (bk. el-Mutaffifîn 83/27-28). Cennetin içecek ve içkilerinde sersemletme (*ğavl*), sarhoş etme (*nezf*) ve baş ağrıtmaya (*sad’*) yoktur (bk. es-Sâffât 37/45-47; el-Vâkıa 56/17-18). Cennet halkı altından bilezikler, inciler takınacaklar ve orada koltuklar, tahtlar üzerine oturup, yaslanarak yeşil sündüs ve ince ve kalın ipekten elbiseler giyeceklerdir (bk. el-Kehf 18/31; el-Hac 22/23). Cennet meskenleri de dünyada benzerlerinin bulunduğu çeşitli şekillerde olacaktır. Cennette odalardan oluşan evler (bk. el-Furkân 25/75; ez-Zümer 39/20), içerisinde sürekli yaşam imkanı bulunan lüks çadırlar (bk. er-Rahmân 55/72), evler ve kasırlar bulunmaktadır (bk. et-Tahrîm 66/11; el-Furkân 25/10). Bu meskenlere cennete girenler yerleştirilecektir. Cennet sakinlerinin sahip oldukları bu meskenlerin dekor ve tefrişatları hakkında da çok sayıda ayet vardır. Cennet meskenlerinin içerisinde ve müştemilatında tahtlar, koltuklar (bk. el-Hicr 15/47; es-Sâffât 37/44; et-tûr 52/20; el-Ğâşiye 88/13), cibinlikli sedirler (bk. el-Kehf 18/31; Yâsîn 36/56), ipekten yataklar (bk. er-Rahmân 55/54), sergiler, minderler, kırlentler (bk. er-Rahmân 55/76; el-Ğâşiye 88/15-16) vb. cennetliklerin ihtiyaç duyacağı her türlü ev eşyası bulunmaktadır. Cennette aile hayatı devam edecek, kadınlar son derece güzel ve alımlı olacaklardır. (bk. es-Sâffât 37/48-49; ed-Duhân 44/54; et-Tûr 52/20). Cennetliklerin hanımları ile birlikte bütün arzuları gerçekleşecektir (bk. Yâsîn 36/55-57). Cennete girenler ve hanımları en güzel şekilde ağırlandı ve sevinçli, mutlu bir hayat yaşayacaklardır. (bk. ez-Zuhruf 43/70). Cenneti hak etmek şartıyla Adn cennetlerine insanlar ataları, zevceleri ve evlatlarıyla beraber girecekler ve en iyi şekilde ağırlandı olacaklardır (bk. er-Ra’d 13/23-24; el-Mü’min 40/8). Cennet hûrilerinin yaratılışı da kendilerine özel olacaktır (bk. el-Vâkıa 56/35). Cennette erkeklerin hûriler ile evlenmeleri de mümkün olmakla beraber (bk. ed-Duhân 44/54; et-Tûr 52/20) kadınların yine insan cinsinden evlilikleri söz konusudur (Kara, 2002, s. 211). Bazı kesimlerce hûrilerle evlenme konusunun abartılarak, istismar aracı olarak kullanılması da doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Zira hûriler sanıldığı gibi aksine sadece cinsel objeler değildir. Ahiret yurdunda onlarla evlenmenin birçok hikmeti vardır. En önemli hikmetlerinden birisi de insana ait olan özel meskenlerinde eşlerine yalnızlık hissettirmeyecek ve onlarla sohbet arkadaşı olacak zevceler olmalarıdır. Ayrıca onlar kocalarına son derece bağlı olacaklar, gözlerini onların üstünden ayırmayacaklardır (bk. es-Sâffât 37/48; Sâd 38/52; er-Rahmân 55/56). Hûriler cennette kocalarına en güzel şekilde hizmet edecek ve onları onurlandıracaklardır (Kara, 2002, s. 221-236). Hûrilerin zevce olarak hizmetlerinin yanında bir de görevi özel olarak cennetliklere hizmet etmek olan “Ğilmân” ve “Vildân” olarak isimlendirilen ebedî olarak genç kalan hizmetçiler vardır (bk. et-Tûr 52/24; el-Vâkıa 56/17; el-İnsan 76/19).

Cennetliklerin kalpleri, gönülleri her türlü kötü duygulardan arındırılacak, mutlu, huzurlu, dostluk ve kardeşliğe dayalı bir yaşam süreceklerdir (bk. el-Hicr 15/47). Orada boş söz ve yalana yer yoktur (bk. en-Nebe 78/35). Âhiret hayatı ebedî olacak, cennetliklerin mutlu hayatı sonsuza kadar

devam edecektir (bk. el-Bakara 2/25). Cennet mükâfatları hem maddî hem de mânevîdir. Mânevî nimetler maddî olanlardan daha üstün olacaktır. Mesela; "Allah'ın rızâsı (*ridvân*) cennet nimetlerinin en büyüğüdür" (Âl-i İmrân 3/15; et-Tevbe 9/21, 72). Cennetliklerin bedenleri için de durum aynıdır. Onlar bedenen diriltiip, ruhları bedenlerine îade edilecek ve cennette bu şekilde yaşayacaklardır (bk. el-Kiyâme 75/3-4). Fakat onların yeni bedenleri cennet şartlarına uygun olarak yaratılacaktır.

Dünyada imtihan için var olması aklen câiz olan bazı beşerî zaafı ve kötü huyların cennette bulunmaması da önemli nimetlerdendir. Cennette korku, üzüntü, tasa, keder yoktur (bk. el-A'râf 7/49; ez-Zuhrûf 43/68), aksine yüzlerine sevinç hâkimdir (bk. el-Kiyâme 75/22; Abese 80/38-39; el-Mutaffifîn 83/24). Kur'an'da *ğill* diye ifade edilen kalbe ait kötü huylardan kin ve nefret cennetliklerde bulunmayacaktır (bk. el-A'râf 7/43; el-Hicr 15/47). Orada boş söz (bk. Meryem 19/62), günaha sebep olan sözler (bk. et-Tûr 52/23) ve yalan (bk. Nebe 78/35) asla olmayacaktır. Beşerî zafiyetlerden olan yorgunluk (*naseb*) ve bıkkınlık (*lüğûb*) da bulunmayacaktır (bk. el-Hicr 15/48; Fâtır 35/35 (Kılıçarslan, 2020, s. 391)).

Cennet tertemizdir. Orada çevreden veya insanların bedenlerinden kaynaklanan herhangi bir pislik, çöp veya atık meydana gelmeyecektir. Tükürme ihtiyacı, burun akıntısı, küçük ve büyük abdest bozma ihtiyacı olmayacaktır. Yenilecek şeyler misk kokan bir terleme ile vücuttan atılacaktır. Elbiseleri eskimeyecek, gençlikleri de dâimî olacaktır (Müslim, 1991, s. "Cennet", 17-19; Tirmizî, ts., s. "Sıfatü'l-Cennet", 7; Sâlimî, 2017, s. 260). Ahiret geçici olan bu dünyada kazanılır. Dünya hayatının fâni olmasına karşılık ahiret yurdu ise ebedîdir.

1.2. Geçici Dünyaya Karşılık Ebedî Âhiret

Geçici dünyada elde edilen iman, yapılan sınırlı ibadet ve taata karşılık ebedî cennet ve nimetleri; yine bu dünyada kesb edilen inkâr ve isyana da ebedî cehennem ve azap vardır. Cennet ve cehennemde cismânîlik hak olduğu gibi her ikisinin halkı için de fenâ/yok olmak yoktur (Semerkandî, 2008, s. 146). Cehmiyye fırkası cennet ve cehennem her ikisinin de fâni olduğunu iddia etmiş, diğer ekoller ise bunu reddetmişlerdir (Bağdâdî A. , 2002, s. 263; Pezdevî, 1963, s. 166; Taftâzânî, 2007, s. 136). Taftâzânî (ö. 793/1390)'ye göre Cehmiyye'nin bu iddiası Kur'an, sünnet ve icmâya muhalif, bâtıl bir görüştür. Onlar herhangi bir delile dayanmadıkları gibi şüpheye mahal bırakacak ve kâle alınacak değerde bir şey de söylememişlerdir (Taftâzânî, 2007, s. 136).

Cehmiyye fırkası dışındaki diğer fırkalar, cennet ve cehennem ebedîliği, cennet nimetlerinin devamlılığı, kâfirlere cehennem azâbının sürekliliği hakkında ittifak etmişlerdir. Mu'tezile kelamcısı Ka'bi, cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme girmelerinden sonra her ikisinin de fâni/yok olmalarının câiz olmadığı görüşündedir (Bağdâdî A. , 2002, s. 263; Pezdevî, 1963, s. 166). Yine Mu'tezile ekolünden olan Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın ise, cennet ve cehennemliklerin hallerinin bir müddet sonra nihayete ereceğini, onların sükûna erip, hareketsiz ve sakin kalacaklarını, hareket ettirildiklerinde hareketli, hareketsiz bırakıldıklarında kendi hallerinde kalmaya devam eden taşlar konumunda olduklarını, bu durumda Allah'ın, onlara karşı herhangi bir fiilde bulunmaya güç yetiremeyeceğini, onlara fayda ve zarar cinsinden herhangi bir yaptırımında bulunamayacağını iddia ettiği ileri sürülmüştür. Ona izafe edilen bu iddianın gerçek olduğunu farz ederek hayalimizde canlandırarak olursak, her iki gurubun da içinde buldukları halden usanmış, bıkmış, psikolojik olarak tükenmiş ve var olmaktan haz duymaz olmuş varlıklara dönüşmüş oldukları kanaatine varırız. Ancak Ebü'l-Hüseyin el-Hayyât (ö. 300/913)'a göre Ebü'l-Hüzeyl'in yukarıdaki sözleri yanlış anlaşılmıştır. Ona göre Ebü'l-Hüzeyl özet olarak; cennet ehlinin akıl ve bedenleri sağlıklı olarak cennette bulunurlarsa, fiilleri de tercih edip, gerçekleştirmeleri mümkün olursa bu durumda emir ve nehye muhatap olmuş olurlardı. Böylelikle cennetin durumu dünyaya benzerdi, demek istemektedir. Hayyât'a göre cennet ehlinin taşlara benzetilmesi ise yalan ve iftiradan ibarettir. (Hayyât, 1993, s. 70-72).

Cennet nimetleri ve ondan faydalanma dâimîdir (bk. er-Ra'd 13/35). Bu nimetlerin bir noktadan

sonra sona ereceğini Cehm b. Safvân (ö. 128/745) iddia etmektedir (Hayyât, 1993, s. 12). Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın (ö. 226/840) da aynı görüşte olduğu söylenmekteyse de Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât bunun Ebü'l-Hüzeyl'e atılmış bir iftira olduğunu, zira bu düşüncenin Allah'ı inkâra götüreceğini ifade etmektedir (Hayyât, 1993, s. 12).

Dünyanın fânî, âhiretin ise sonsuz olması dolayısıyla karşılığında ebedî olan cennetin kazanıldığı ibadetler de her halükârda az olacaktır. Bu durumda hesapsız rızıklandırma çeşidi devreye girecektir. Kur'an'da "*hesapsız rızıklandırma*" olarak adlandırılan, matematik kurallarına bağlı olmayan, sonsuz bir mükâfatlandırma şekli daha vardır ki, bunun üst sınırı yoktur. Allah, dilediği kullarına hesapsız mükâfat, hesapsız rızık vereceğini belirtmektedir: "Allah dilediği kimseyi hesapsız rızıklandırır" (el-Bakara 2/212; bk. Âl-i İmrân 3/27, 37). "Şüphesiz ki sabredenlere, mükâfatları, hesapsız olarak ödenir" (ez-Zümer 39/10). Âyetteki *hesapsız* kelimesini Allah ve kulları bakımından, dünya ve âhîret açısından ayrı ayrı değerlendirmemiz uygun olur. Çünkü Allah'a göre her şey hesaplıdır, miktarı bilinmektedir. Fânî varlıklar ve Allah tarafından sonradan ebedî kılınan her şey Allah'ın ezeli ilminde mevcuttur (Namlı, İbadetler ve Allah'ın Çeşitlendirilmiş Sevaplandırma Şekilleri, 2018, s. 564-598).

İnsana gelince onun, en ince ayrıntılarına kadar her şeyi tek tek hesaplaması ve hafızasında tutması mümkün değildir. İnsanın bilgisi sınırlıdır, beşerî bir zaaf olarak ve duruma göre de bir lütuf olan unutkanlık nedeniyle hafızası zayıftır (bk. el-Bakara 2/44, 282, 286; el-En'âm 6/41). Beşer açısından *hesapsız* kelimesi çokluk nedeniyle hesaplamakta zorluk çekilen şeyler için de kullanılabilir. Allah'ın hem dünyada hem âhirette kullarına ihsan ettiği şeylerin çokluğu nedeniyle hesap edilemeyen anlamını ifade etmek üzere Kur'an'da "*hesapsız ecir*" ve "*hesapsız rızık*" şeklinde tabirler zikredilmektedir (Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Şur'ân, 2005-2007, s. 2/285, 12/258, 312). Diğer taraftan insanların ve dünyanın fânî oluşuna bağlı olarak insanın rızıkının da dünyada sınırlandırılmış olması gayet normaldir. Zira dünya rızık, işe olma durumu ve ihtiyaca göre takdir edilmektedir. Dünyada insana, Allah'ın rızık olarak takdir ettiğinden başkası asla ulaşmaz (Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Şur'ân, 2005-2007, s. 2/9). Dünya fânî/sonlu, âhîret ise ebedî/sonsuzdur. Bu şartlarda dünyada 'hesapsız rızıklandırma' ifadesinin mecazî olduğunu söylememiz uygun olacaktır. Nitekim bir şahsın sınırsız infakta bulunduğunu söyleyebilmek, kişinin iyilik ve ihsanı çok olmakla nitelendiği zaman mümkün olabilmektedir (Râzî, 1981, s. 8/10). Türkçemizde "*malının haddi hesabı yok*" sözü kişinin malı çok olduğunda 'sayılamayacak kadar malı var' anlamında kullanılmaktadır. Böylelikle dünyada verilen hesapsız rızık kesretten kinaye olarak anlamamız mümkün olabilmektedir (Namlı, İbadetler ve Allah'ın Çeşitlendirilmiş Sevaplandırma Şekilleri, 2018, s. 564-598).

Hesapsız kelimesi âhîretle ilgili olarak düşünüldüğünde ise bu kelimeyi ebedîlik/sonsuzluk kavramı ile beraber değerlendirmek gerekmektedir. Cennet ve cehennem ebedîliği, buna bağlı olarak insanların âhîrette ebedîliği bağlamında düşünmek 'hesapsız' kelimesini hakiki mânâsında anlamayı gerektirmektedir. Çünkü cennet ve cehennem ebedî olduğundan nimet ve ceza da ebedî yani hesapsız olmak durumundadır. Hesap edilebilen her şey sonludur. Sonsuz ise hesap dışıdır. İlgili âyetlerin yorumunda kelamcı müfessirler bunu açıkça ifade etmişlerdir (Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Şur'ân, 2005-2007, s. 2/9, 12/312; Râzî, 1981, s. 26/254).

Hesapsız rızıklandırma ile alakalı diğer bir konu da Allah'ın lütuf ve ihsanı ile ilgilidir. Allah'ın, insanın amellerinin karşılığında daha fazlasını lütfetmesidir. Allah, kullarının amellerinin miktarına göre sevap vermek mecburiyetinde değildir, üstelik kat kat fazlasını da verebilir ve verecektir de. Hiçbir konuda O'nu hesaba çekecek biri yoktur (Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Şur'ân, 2005-2007, s. 2/9, 2/285, 10/176; Râzî, 1981, s. 8/10, 26/254). Allah, lütufkârlığı sebebiyle, kullarına sevapları "*ed'âfen müdâafe*" kat kat arttırarak verebilir (bk. el-Bakara 2/245). Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), âyette ifade edilen, sabrın karşılığında verilecek olan hesapsız ecir konusunda Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/915) ile Kadı Abdülcebâr (ö. 415/1025) arasında meydana gelen fikir ayrılığını da nakletmektedir: Cübbâî'ye göre; sabredenlere

hak ettikleri verilir. Daha fazlası da Allah'ın fazlı olarak verilir ki, hesapsız olan da işte budur. Hak edilenden başkası verilmezse bu hesaba göre verilir. Kadı Abdülcebbar ise bunun doğru olmadığını, çünkü Allah'ın ecri hesapsız olarak vasıflandırdığını, şayet sadece hak edilen ecir verilmiş olursa bunun bir fazl/ihsan olamayacağını söylemektedir (Râzî, 1981, s. 26/253-254). Ancak burada herhangi bir adaletsizlik de yoktur. Ayrıca cennette, "hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin aklına gelmeyen" şeyler de vardır (Buhârî, ts., s. "Tefsir", 32-1; Hanbel, 1993, s. 3/61, 143, 223; Taberânî, 1984, s. 6/122).

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944)'ye göre bazı kulların âhirette hesaba çekilmeden cennete yerleştirilmesi de câizdir (Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Şur'ân, 2005-2007, s. 10/176). Râzî, dini için dünyada her türlü zorluk ve acıya tahammül eden ehl-i belânın (dini uğrunda her türlü belaya katlananların), âhirette kazanacağı sevabın ölçü ve tartıya sığmayacağını, Mîzanın bu sevabı tartabilecek özellikte olmadığını, onların mükâfatlarının amelleri tartılmaksızın verileceğini ifade etmektedir (Râzî, 1981, s. 26/254).

Âsî mü'minlere verilecek mükâfatlardan birisi de cehennemde ebedî kalmamaktır.

1.2.1. Cehennemde Ceza Çekildikten Sonra Cennete Girilmesi

Dünyada inkâr ve günaha batmış insanların Allah'ın adaletine uygun olarak âhirette cezalarını çecekleri yer cehennemdir. Cehennem âhiretteki ebedî ceza yeridir. İmansız ölenler ebedî olarak cehennemde kalırlar. Günahkâr mü'minler ise işledikleri suçlara göre cezalarını çektikten sonra cennete gireceklerdir (bk. el-A'râf 7/46-49; Fâtır 35/7; el-Cin 72/23).

Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen bir kimse, iki isim ve iki hüküm arasındadır. Ona kâfir denemeyeceği gibi mü'min de denemez. Ona fâsık denir. O, *el-menziletü beyne'l-menziletayn* denilen ara formdadır (Kadı Abdülcebbar, Şerhu'l-uşûli'l-ğamse, ta'lîk. Ahmed b. el-Hüseyin Mânkdîm, 2010, s. 685, 700). Mu'tezile'ye göre Va'id ilkesinin umûmî olması sebebiyle fâsık olan kimse dünyada iken tövbe etmediği için küfür üzere ölmüş olduğundan dolayı ateşte ebedî olarak kalır ve orada ebedî azap görür. Âsinin hali de iki halden başka şekilde olamaz; ya affedilecek veya edilmeyecektir. Eğer affedilmezse cehennemde ebedî olarak kalacaktır. Şayet Allah, onu affederse cennete girer veya girmez. Eğer cennete girmezse bu doğru olmaz. Çünkü cennet ve cehennem arasında başka bir yurt yoktur. Cehenneme girmeyince zorunlu olarak cennete girmesi gerekir. Cennete girdiği zaman da ya sevaplandırılarak veya Allah'ın bir lütfu olarak girer. Cennete lütuf olarak girmesi ise câiz değildir. Zira ümmetin ittifakına göre mükellef olan biri cennete girdiğinde elbette onun hali *vildânün muhalledûn=daima çocuk ve genç kalan cennet görevlileri*'nden, çocuklardan ve delilerden farklı olacaktır. Böyle bir kişinin sevaplandırılarak cennete girmesi de câiz değildir. Çünkü o bunu hak etmemiştir. Sevabı hak etmeyi sevaplandırmak da kabîhtir/çirkindir. Allah Teâlâ kabîh olanı işlemez. Öyleyse âsî de kâfir gibi ebedî olarak cehennemde kalacaktır. (Kadı Abdülcebbar, Şerhu'l-uşûli'l-ğamse, ta'lîk. Ahmed b. el-Hüseyin Mânkdîm, 2010, s. 656).

Ehl-i Sünnet ekollerine göre ise, tövbe etmeden ölen günahkâr Müslümanların durumu Allah'ın irâde ve meşietine kalmıştır. Allah, onların imanlı olması ve iyilikleri bulunması sebebiyle şayet dilerse kendi fazlı ve keremi ile onlardan bir kısmını azâp etmeden bağışlar. Başka bir affetme yolu da Allah'ın hayırlı kullarına, günahkâr kullarına şefaet etme izni vermesi yoluyla onları affetmesidir. (Nesefî, 2003-2004, s. 2/368). Diğer taraftan Allah, bir kısım günahkârları da günahları miktarınca bir müddet cehennemde cezalandırır sonra da onları affedip, rahmetiyle cennete gönderir (Bağdâdî A. , 2002, s. 266; Nesefî, 2003-2004, s. 2/368). Günahkâr mü'minin sonu elbette cennettir, ateşte ebedî olarak kalmaz (Nesefî, 2003-2004, s. 2/368).

Ahiretteki en önemli mükâfatlardan birisi de hiç şüphesiz şefaattir. Şefaet cennete girmeden önce de cennete girdikten sonra da olabilecek bir uygulamadır.

1.3. Şefaât

Ahirette şefaât doğrudan Allah'ın kendisinin veya izin vereceği başka bir kulunun affetmesi durumudur. Bu şartlarda şefaât etmesine Allah'ın izin verdiği kimsenin şereflendirilmesi, onurlandırılması söz konusu olmaktadır. Şefaatte dolaylı olarak affeden gerçekte yine Allah'tır. Şefaât; insanın âhiret hayatında tövbe etmesi, Allah'ın da kulun bu tövbesini kabul edip affetmesi şeklinde olan bir bağışlama değıldir (İbn Fûrek, 1987, s. 167; Kadı Abdülcebâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 14/404). Zira ahiret tövbe yeri değıldir.

Şefaât inancının daha iyi anlaşılması için onun Kur'anî temellerine göz atmamız uygun olacaktır. Kur'an, indirildiği zaman zarfında muhataplarının kabul ettiği bazı inanç ve uygulamaları kökten reddetmiştir. Bazılarını da olduğu gibi bırakmış, bazılarını ise kısmen düzelterek kabul etmiştir. Şefaât konusu Kur'an'ın kısmen düzelterek kabul ettiği inançlardan birisidir. Câhiliyye Arapları için şefaât bilinmeyen bir kavram değıldi. Onlar, Allah'a inanmakla beraber O'nun katında aracılık yapan melekler, insanlar ve birtakım varlıklar bulunduğuna inanmaktaydılar. İşte Kur'an, onların, Allah dışında şefaâtçiler aramalarının yanlış olduğunu ortaya koymuştur (Namli, Allah'ın İsim ve Sıfatlarının Sonsuzluğu Bağlamında Şefaât, 2019, s. 264-276; Kılıçarslan, 2020, s. 482-489).

Asr-ı Saadet dönemindeki müşrik ve inkârcıların yanlış şefaât inanışları; "(Ey Muhammed), onları yakın kıyâmet günü hakkında uyar. O gün kalpler hüüzün dolu olarak hançerelere, yürekler, ağızlara gelmiştir. Zâlimler için samimi bir arkadaş ve sözü dinlenecek bir şefaâtçi asla yoktur" (el-Mü'min 40/18) buyurularak reddedilmiştir. "Kıyâmetin kopacağı gün suçlular tüm ümitlerini kaybederler. Onların, Allah'a şirk koştukları şefaâtçiler de yoktur ve onlar (cehennemlikler) şirk koştukları ortaklarını da inkâr etmişlerdir" (er-Rûm 30/12-13) âyeti, müşriklerin iddia ettiği gibi putların bir şefaâtlerinin olmayacağını haber vermektedir.

Tamamı Allah'a ait olan, özel izne bağlı bulunan bir şefaât uygulaması yapılacak olmasına rağmen Müslümanların da şefaate güvenerek sâlih amelleri, hayırlı işleri, iyi ve güzel davranışları terk etmemeleri gerektiği, dünyada yapılan iyilikler karşılığında kazanılan sevapların şefaât beklentisinden daha öncelikli olduğu ortaya konmuştur. "Ey îman edenler, içinde hiçbir alışverişin ve hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin bulunmadığı bir gün (hesap günü) gelmeden önce sizlere rızık olarak verdiğimiz şeylerden infâk edin. Kâfirler (var ya; işte) onlar zâlimlerdir." (el-Bakara 2/254).

Biz, Kur'an'da yer alan cennet mükâfatlarından özellikle şefaât inancını incelemek istiyoruz. Zira inanılması gerekenler hususlar her şeyden önce Kur'an'a dayanmalıdır. Bu bakımdan Kur'an'ın ana çerçevesini çizdiği şefaât inancı ile ilgili âyetleri gruplandırmakta fayda görüyoruz. Bu konuda bazı kesimlerce toplumda meydana getirilmeye çalışılan kafa karışıklığını gidermeyi amaçlıyoruz. Bazı âyetlerde Allah'ın dışında gerçek şefaâtçilerin bulunmadığı, şefaatin tamamının Allah'a ait olduğu ifade edilmektedir. "Yoksa onlar, Allah'ın dışında, şefaâtçiler mi edindiler? De ki; ya onlar hiçbir şeye mâlik değıller ve onlar akledemezler olsalar da mı! De ki; şefaatin tamamı Allah'a aittir. Göklerin ve Yeryüzünün hükümrânlığı O'nundur. Sonra sizler hepiniz, O'na döndürüleceksiniz" (ez-Zümer 39/43-44) âyetleriyle Allah'ın dışında müşriklerin güvendikleri şefaâtçilerinin âhirette asla mevcut olmayacağı vurgulanarak onların yanlış inançları reddedilmiştir. Diğer taraftan Kur'an'da şefaatin tamamının sadece Allah'a ait olduğu belirtilerek müşriklerin yanlış şefaât anlayışlarına karşılık doğru şefaât inancı ortaya konmuştur. Aynı zamanda bu âyetten hak olan şefaatin, Allah tarafından kime ve her ne şekilde tahsis edilirse edilsin neticede yine Allah'ın hoşnutluğuna ve şefaatle alakalı olarak kendisinin koyduğu kurallara göre işleyeceği de apaçık anlaşılmaktadır (Namli, Allah'ın İsim ve Sıfatlarının Sonsuzluğu Bağlamında Şefaât, 2019, s. 264-276; Kılıçarslan, 2020, s. 482-487).

Bir kısım âyetlerde Allah Teâlâ, tamamı kendisine ait olan şefaât konusunda bazı kullarına izin vererek, kendisi dışında şefaât edeceklere istisna getirmektedir. O, kendilerini şereflendirmek için kullarından bazılarını şefaât etme izni vereceğini ifade etmektedir. "O'nun izni olmadan O'nun katında

şefaata edecek olan kimdir?" (el-Bakara 2/255) "Rahmân'ın katından kesin bir söz alan kimseden başka onlar asla şefaate sahip olmayacaklardır." (Meryem 19/87) "O'nun katında O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati asla fayda vermeyecektir. Nihayet, onların kalplerinden korku giderildiği zaman onlar; sizlerin Rabbiniz ne buyurdu?, derler. Onlar da hakkı buyurdu, derler." (Sebe 34/23).

Şefaata konusuna Allah'ın iznine bağlı olmasına ilave olarak sözünden râzı olacağı kimse nitelemesi ile bir şart daha getirilmiştir. "O gün Rahmân'ın, ona izin verdiği ve onun sözünden râzı olduğu kimseden başkasının şefaati asla fayda vermeyecektir." (Tâhâ 20/109) İzne bağlı ve sözünden râzı olma şartının şefaata edene mi yoksa şefaata edilene mi ait olduğu ihtilaflıdır. Zira lafız iki mânâyâ da uygundur.

Allah'ın izniyle şefaata edeceklerin en başında Hz. Peygamber gelmektedir. O, her peygamberin kendisine özel ve makbul bir duasının bulunduğu ve onunla duâ ettiğini, önceki peygamberlerin bu duâlarını yaptıklarını, kendisinin ise özel duâsını ümmetine şefaata etmek amacıyla âhirete bıraktığını haber vermiştir (Buhârî, ts., s. "Daavât", 1; Müslim, 1991, s. "İman", 334). Hz. Peygamber; "Şefaatom ihlasla kelime-i şehâdet getiren, kalbi ve dili ile tasdik eden kişi içindir" (Hanbel, 1993, s. 3/323) buyurmuştur. Başka bir rivayette de Hz. Peygamber, ümmetinin yarısının cennete girmesi ile şefaata etme arasında muhayyer bırakılmış, o da şefaati tercih etmiştir (Tirmizî, ts., s. "Sıfatü'l-Kıyâmet", 13). Ehl-i Sünnet ekollerinin benimsediği rivayetlere göre Resûlullah, büyük günah işleyenler için de şefaatin söz konusu olacağını, kendisinin de bunlara şefaata edebileceğini haber vermiştir (Ebû Dâvud, 1988, s. "Sünnet", 21; Tirmizî, ts., s. "Sıfatü'l-Kıyâmet", 11; İbn Mâce, 1975, s. "Zühd", 37; Hanbel, 1993, s. 4/78; İbn Fûrek, 1987, s. 167). Hz. Peygamber, şefaata edebileceklerin en başında peygamberleri, âlimleri ve şehitleri saymaktadır (İbn Mâce, 1975, s. "Zühd", 37). Hz. Peygamber'in hadislerinde uygulaması anlatılan şefaata konularının temelini de Kur'an'ın düzelterek kabul ettiği şefaata inancı oluşturmaktadır (Buhârî, ts., s. "Daavât", 1; Müslim, 1991, s. "İman", 304, 306). Mesnedi Kur'anî temele dayanan her konuda olduğu gibi bu konuyla da ilgili hadislerin tahriclerinin yapıpı, mütevâtir, meşhur ve âhâd şeklinde kabul edilmelerinin itikat açısından herhangi bir sakıncası da yoktur.

Meleklerin şefaati Allah'ın şefaata edilmelerine râzı olduğu kimseler için meleklerle şefaata izni verildiğinde geçerli olacaktır. "O (Allah, kullarının) yaptıklarını, yapacaklarını bilir. Onlar, O'nun rızasına ermiş olandan başkasına şefaata etmezler. Onlar, O'nun (azâbının) korkusuyla, titreyenlerdir." (el-Enbiya 21/28). Görüldüğü gibi şefaata, âhiret için kuralsız, şartsız, genel bir uygulama değil daha ziyade Allah'ın bazı şartlara bağladığı özel bir durumdur. Allah, şefaatin şartlarından hepsini açıklamamakla beraber, bir şekilde kendi rızasına uygun olan kulları için şefaatin varlığını zikretmiştir.

Kelam ekolleri şefaata konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyenin şefaata veya şefaatsiz bağışlanması kâfirin bağışlanması gibi mümtenîdir, imkansızdır (Kadı Abdülcebbar, Şerhu'l-uşûli'l-hamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdim, 2010, s. 622, 677-682; Kadı Abdülcebbar, el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 14/403-404; Neseî, 2003-2004, s. 2/397). Onlar, şefaati 'fazilette ziyâdelik' mânâsına te'vîl etmişlerdir. Çünkü onlara göre günahkârlara şefaata etmek diye bir şey yoktur (İbn Fûrek, 1987, s. 167). Mu'tezile için bu te'vîlin de bazı sakıncalar içerdiğini belirtmek durumundayız. Cennetlikler arasında derece farkının bulunduğu, âhiretteki derece ve faziletlerin dünyadakine göre çok daha büyük olduğu, Kur'an'da ifade edilmesine rağmen (bk. el-İsrâ 17/21) bazı Mu'tezile âlimleri sistemlerinin gereği olarak serbest irade ve şuurla yapılmış amelleri sayesinde cennete layık mü'minler arasında rütbe farkını kabul etmeyip, mutlak eşit olan mükâfata inanmış görünmektedirler (Sâlih, 2014, s. 109). İbrahim en-Nazzâm (ö. 220/835)'ın, Allah'ın cennetlik olarak yüceltiği kimselerin üstünlük bakımından birbirinden farkı olmadığını iddia ettiği nakledilmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim ile diğer mü'minlerin çocukları arasında fark olmadığı gibi cennette mü'minlerin çocuklarının üstünlük dereceleri ve nimetleri ya da mertebeleri

yılanların, akreplerin vs. derecesinden üstün değildir. Çünkü bu hayvanların da bu çocuklar gibi amelleri yoktur, dediği öne sürülmektedir. (Bağdâdî A. , 1991, s. 106).

Cârullah ez-Zemahşerî (ö. 538/1143), el-İsrâ 17/21. âyetinde zikredilen derece ve fazilet farkını “şan ve şeref” anlamına alıp, bu konudaki farklılığın daha büyük olacağını; orada sevâplandırma, hasenatın karşılığının verilmesi ve şereflendirmenin söz konusu olduğunu söylemektedir. Sonra da görüşünü desteklemek için; “Ey dünya meclislerinde kendini yükselterek şeref yarışına giren kişi, sen âhiret meclislerinde kendini yükseltip şeref yarışına girmek istemez misin? Zira âhiret daha büyük ve daha faziletlidir.” şeklinde bir kelâm-ı kibar zikretmektedir (Zemahşerî, 1998, s. 3/506).

Ehl-i Sünnet ekollerinin anladığı mânâda bir şefaati Mu'tezile asla kabul etmemektedir. Onlar, şefaati beş ilkelerinden üçüne aykırı bulmaktadırlar. Mu'tezile büyük günah işleyenini şefaati yoluyla affedilmesini va'd ve va'îd ilkelerine aykırı görmektedir. Bu sebeple onlar, âhirette şefaatin varlığına dair delil getirilen âyetleri te'vîle yönelmektedirler. Onlara göre şefaatin te'vîli, cennetliklerin mertebelerinin yükseltilmesidir. Ayrıca onlara göre şefaati, şefaati edilecek olanın bir ihtiyacına erişmesini sağlamaktır. Mu'tezile'ye göre âhirette cezalandırılmayı hak eden suçlunun affedilmesi şeklinde bir şefaatin gerçekleşmesi Allah'ın adaletine aykırı olur. Zira büyük günah, cehennemde kalmanın temel sebebidir. Tövbe etmeden ölenler ebedî cehennemlidir. Fakat günahkarların azapları kafirlerin göreceği azaptan biraz daha hafiftir. Bu durum onların “el-Menziletü Beyne'l-Menziletayn” ilkelerinin âhiretteki yansıması olmaktadır. Küçük günahlar ise bir ceza karşılığı olmaksızın bağışlanmaktadır (Kadı Abdülcebâr, Şerhu'l-'uşûli'l-ğamse, ta'lîk. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdîm, 2010, s. 622, 677-682; Kadı Abdülcebâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 14/403-404; Mâtürîdî, Kitâbü't-tevhîd, 2017, s. 476; Pezdevî, 1963, s. 131, 142; Gölcük, 2016, s. 472). Mu'tezile şefaati kabul etmezken, onların kelâmî görüşlerinin büyük bir kısmını benimseyen Şîa ekolleri şefaati genel olarak kabul ederler. (Esedî, 2001, s. 13, 89, 125).

Ehl-i Sünnet ekollerine göre Allah'ın büyük günah işleyeni fazlı ve rahmeti ile bağışlaması câizdir ve bu bağışlanma bir hikmete mebnidir. Allah'ın, resûller ve nebilerin şefaati ile sâlih kimselerin, babaların, oğulların, akrabaların, hocaların ve öğrencilerin şefaati ile affetmesi de câizdir (Nesefî, 2003-2004, s. 2/397). Bir topluluğun, diğer topluluğa, fakirin zengine, mazlumun zâlime, evlatların babaları ve atalarına şefaati câizdir (İbn Fûrek, 1987, s. 169). Eş'arîlere göre Hz. Peygamber'in şefaati, günahlarında haddi aşanlar içindir. Tövbe edenler için şefaati, tövbelerinin kabulü içindir. Muhsinler için şefaati, nimetlerin ve derecelerinin artması içindir (İbn Fûrek, 1987, s. 167).

Eş'arî kelamcısı İbn Fûrek (ö. 406/1015), cehenneme gireceklere şefaati edilmesinin geçersiz olduğu iddialarına karşı şu savunmayı yapmaktadır: Şefaati inkâr edenler; “Sizler, günahkârlar çekmeleri gereken azâp miktarınca cezalandırıldıktan sonra imanları sebebiyle cennete girecekler”, diyorsunuz. İşte bu durumda şefaati nerede kaldı? derlerse onlara denilir ki; “Şayet günahkârlara cehennemde azap edilirse bu durumda şefaati, onların azaptan hak ettiklerinin tamamını yaşamadan önce ateşten çıkmaları için olur. Diğer taraftan cehennemdeki günahkârlar için şefaati, her zaman onların içinde buldukları ve hak ettikleri azâbın hafifletilmesidir.” (İbn Fûrek, 1987, s. 169).

Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037), şefaati inkâr edenlerin metaforik bir hikâyeye ile kendilerini savunmaya çalıştıklarını zikretmektedir. Hikâyeye göre bir adam karısını boşamak, köle ve cariyelerini azat etmek veya şefaate layık olacak bir amel işlemek için Allah'a yemin etmek istemektedir. Bu adama verilecek cevap ne olmalıdır? Günahlardan sakınması emredilecek olursa, günahattan sakınan kişinin şefaate ihtiyacı yoktur. Günah işlemesi emredilecek olursa bu durumda da ümmetin icmâsına aykırı hareket edilmiş olur. Bağdâdî bu hikâyeye şöyle cevap veriyor: “Şefaate nail olacak bir amel işlemek için yemin eden kişinin yeminini bozup, keffâret vermesi gerekir. Çünkü âhirette şefaate erişmek, hak etmekle değil Allah'ın lütuf ve inâyetiyle olmaktadır.” (Bağdâdî A. , 2002, s. 269).

Şefaatin zamanına gelince; İbn Fûrek, onun cennete girmeden önce de cennete girildikten sonra da olabileceğini ifade etmektedir. Şayet cennete girmeden önce olursa cennete daha hızlı girmek ve kişinin korktuğu şeylerden uzaklaşması için olur. Şefaet cennete girdikten sonra olursa, ikram edilen şeylerin arttırılması demek olur. Şefaet cehenneme girdikten sonra olursa, ondan bir topluluğun çıkması mânâsına gelir (İbn Fûrek, 1987, s. 167). Zira hadis-i şerifte “kalbinde zerre ağırlığınca iman olan kişi ateşten çıkacaktır”, buyrulmuştur (Buhârî, ts., s. “İman”, 33; Müslim, 1991, s. “İman”, 302, 325).

Sonuçta Allah’ın dünyada affedebileceğini kabul ederken, âhirette affetmesini imkansız görmek; O’nun sonsuz olan tüm sıfat ve güzel isimleri ile özellikle merhametli, bağışlayan ve affeden olduğunu belirten isimlerinin işlevselliğini kaybettiğini iddia etmek olur ki bu mümkün değildir. Çünkü Allah’ın tüm isim ve sıfatları sonsuzdur.

Cennetin en önemli nimetlerinden biri de Kevser havuzudur.

1.4. Kevser Havuzu

Hiz. Peygamber’e özel olarak verildiği Kur’an’da ifade edilen Kevser Havuzu da cennetliklerin mükâfatlandırıldığı nimetlerden biridir (bk. el-Kevser 108/1). Onun suyundan Allah’ın dilediği mü’minler içeceklerdir (Pezdevî, 1963, s. 162). Hadislerde Kevser Havuzu hakkında “Havuzumun uzunluğu bir aylık mesafedir. Kenarları düzgündür. Suyu gümüşten daha parlaktır. Kokusu da miskten daha güzeldir. Bardakları da gökteki yıldızlar gibidir. Her kim ondan içerse bundan sonra asla susamaz” buyrulmuştur (Müslim, 1991, s. “Fedâil”, 27). Diğer bir rivayette de; “Cennette bir nehirdir ki, iki kenarı, sahilleri altındandır, içeceği süttten daha beyazdır, baldan daha tatlıdır, bardakları da gökteki yıldızlar sayısı kadardır” (Tirmizî, ts., s. “Tefsîr”, 108) denilmiştir. Havuz özel olarak Hiz. Peygamber’e ikram edilmiş, fazlın ve mertebenin en yükseğidir. Bu konuda Hiz. Peygamber’den gelen haberleri akıl kabul eder, anlar ve açıklar. Sahih hadisleri de kabul etmek en doğru olanıdır (İbn Fûrek, 1987, s. 173; Taftâzânî, 2007, s. 133). Ancak Mu’tezile, Kevser Havuzu hakkında gelen haberleri mütevâtir olmadıkları için kabul etmemektedir (Pezdevî, 1963, s. 163). Halbuki cennette değişik ırmakların varlığından bahsedilir. “Müttakîlere va’d edilen cennetin misâli; orada (rengi, tadı, kokusu) değişikliğe uğramayan sudan ırmaklar ve tadı değişikliğe uğramayan süttten ırmaklar ve içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve saf, süzme baldan ırmaklar vardır.” (Muhammed 47/15). Pek çok âyette (bk. el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15, 136, 195; el-Ankebût 29/58; ez-Zümer 39/20) cennetteki ırmaklardan bahsedildiği halde Mu’tezile’nin Kevser Havuzu’nun varlığını inkâr etmesini anlamak mümkün değildir. Bu ırmaklardan birinin özel olarak onu onurlandırmak için Hiz. Peygamber’e tahsis edilmesinin ne sakıncası olabilir?

Cennetliklere verilecek manevî nimetlerden birisi hiç şüphesiz rü’yetullahtır.

1.5. Rü’yetullah

Cennetliklerin ulaşabilecekleri nimetlerin en büyüklerinden birisi şüphesiz rü’yetullah yani Allah’ı görmeleridir. Diğer nimetlerin büyük bir kısmı maddî olduğu halde rü’yetullah manevî yönü ağır basan bir nimettir.

Ebû Hanîfe (ö. 150/767)’ye göre cennet ehli için cihetsiz, teşbihsiz ve keyfiyetsiz olarak Allah Teâlâ’yı görmek haktır. Rü’yet, mü’minlerin baş gözleriyle ve Allah ile aralarında bir mesafe olmaksızın, keyfiyeti anlaşılmas ve benzetilemez bir halde vâkî olacaktır (Ebü’l-Müntehâ, ts., s. 73; Uçkaç, 2007, s. 108-111; Pezdevî, 1963, s. 77). İlgili âyet ve hadisler binaen Ehl-i Sünnet ekolleri Eş’arîlik ve Mâtürîdîlik rü’yetullah hakkında ittifak etmişlerse de Mu’tezile bunun imkânsız olduğunu savunur (Kadı Abdülcebbar, el-Muğnî fi ebvâbi’t-tevhîd ve’l-adl, 2012, s. 4/52; Kadı Abdülcebbar, Şerhu’l-‘uşûli’l-hamse, ta’lik. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdîm, 2010, s. 224). Rü’yetullah hakkında en başta Mu’tezile te’vîle yönelmiştir. İlk dönemlerde bu konuda görüşü bulunmayan Hâricîler, Zeydiyye, Şîa (Râfızîler), Cehmiyye ve bazı Mürcie fırkaları da Mu’tezile gibi âyetlerin zâhirî mânâlarını te’vîle ederek,

bu konudaki hadisleri de önemsemeyerek Allah Teâlâ'nın görülemeyeceğini, görülmesinin imkansız olduğunu ileri sürmüşlerdir (Pezdevî, 1963, s. 78; Koçyiğit, 1974, s. 6).

Tevhîd ehli olmakla övünen Mu'tezile, Allah'ı gözle görme imkânını hiçbir şekilde kabul etmemektedir. Onlara göre Allah mefhumunda maddî olan her şeyin reddedilmesi gerekir. Allah'ı görmenin tek yolu O'nunla karşı karşıya olma ve O'ndan gelen ve insanların gözünün ağ tabakasını etkileyen ışık hüzmeleridir. Onlar bu şekildeki görülmeyi câiz görenlerin tekfirini de ileri sürmüşlerdir. Mu'tezile'ye göre Allah'ın görülmesini her ne tarzda olursa olsun kabul etmek doğru olmaz (Bağdâdî A. , 1991, s. 82, 121). Kadı Abdülcebâr, Mücessime ile bu konuda ittifak ettiklerini ifade etmektedir. Mücessime'ye göre Allah cisim olmazsa görülmesi de câiz değildir, cisim olması durumunda görülmesi de doğru olur (Kadı Abdülcebâr, Şerhu'l-'uşûli'l-ğamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyin Mânkdîm, 2010, s. 224). Ona göre gören ve görülenin karşı karşıya olması gerekir. Allah'ın fizikî olarak başka bir varlığın karşısında olması ise mümkün değildir (Kadı Abdülcebâr, Şerhu'l-'uşûli'l-ğamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyin Mânkdîm, 2010, s. 240). Basra Mu'tezilesi'nden olan Dırar b. Amr (ö. 200/815), ise Allah'ın mahiyetinin kıyamette mü'minler tarafından altıncı bir hisle görülebileceği görüşündedir. (Pezdevî, 1963, s. 78; Bağdâdî A. , 1991, s. 82, 158).

Rü'yetullah'ın imkânı ve imkansızlığı hakkında genellikle aynı âyetler delil olarak getirilmektedir. Bu âyetlerden birisi Hz. Mûsâ'nın Allah Teâlâ ile mülâkâtını anlatan âyettir. (وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَايَ وَلَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرَايَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا) "Mûsâ, Bizim tâyin ettiğimiz vakitte geldiği ve onun Rabbi, onunla konuştuğu zaman o; ey benim Rabbim, bana (cemâlini) göster de, ben, Sana bakıp, göreyim, dedi. O buyurdu ki; sen, Beni asla göremezsin. Fakat sen, dağa bak. Şayet o (dağ) yerinde durabilirse sen de Beni görürsün. Rabbi dağa tecellî ettiği zaman onu paramparça, darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın olarak yere kapandı." (el-A'râf 7/143)

Mu'tezile kelimalarına göre âyetin (لَنْ نَرَايَ) "Beni asla göremezsin" ifadesinde yer alan (لَنْ) "len" edatı bütün gelecek zamanı olumsuz kılmaktadır (Râzî, 1981, s. 14/242). Fahreddin er-Râzî, bu âyette (لَنْ) "len" olumsuzluk edatının geleceği devamlı surette nefyettiğinin ileri sürülemeyeceğini, Hz. Mûsâ'nın rü'yet talebi anında bu isteğin nefyinden ibaret olduğunu ifade etmektedir (Râzî, 1981, s. 14/242-243). Bu edatın tüm istikbali nefyetmediğine örnek olarak "(Yahûdiler), kendi istek ve irâdeleriyle işledikleri şeyler (günahlar) sebebiyle onu (ölümü) ebediyyen asla temennî etmezler" (el-Bakara 2/94-95; el-Cum'a 62/6-7) âyetlerinde "ölümü asla temenni etmezler" buyrulmakla beraber âhirette hayvanlar gibi toprak olmayı (bk. en-Nebe' 78/40) ve helâk edilmeyi temennî edeceklerini bildiren âyetleri (bk. el-Furkân 25/13-14; el-İnşikâk 84/11) delil getirmektedir (Râzî, 1981, s. 14/242). Zira cehennemlikler azâba dayanamayıp "Ey Mâlik, Rabbin, bizim ölümümüze hükümsün (bizleri öldürsün), diye nidâ (feryat, figân) ederler." (ez-Zuhruf 43/77). Eğer (لَنْ) "len" olumsuzluk edatı Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi bütün gelecek zamanı nefyetseydi cehennemliklerin toprak olmayı ve ölmeyi temenni etmeleri imkansız olurdu. Bu âyetlerden bahsi geçen edatın sadece dünya hayatına yönelik olarak gelecek zamanı olumsuzlaştırdığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu âyet âhirette Allah'ın görülmesine engel değildir.

Kadı Abdülcebâr (ö. 415/1025)'a göre, Mu'tezile'nin genel görüşüne uygun olarak âyette Yüce Allah, rü'yeti dağın yerinde durabilmesine bağlamakla beraber dağı paramparça ederek görülmesinin mümkün olmadığını pekiştirmiştir (Kadı Abdülcebâr, el-Muğnî fî ebvâbî't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 4/168-170). Yine ona göre Allah'ın rü'yeti dağın yerinde durabilmesine bağlamasından maksat; onun yerinde durmasını şart koşmak değil aksine "teb'îd: uzaklaştırma"dır. Bu sebeple Arapların "teb'îd: uzaklaştırma" yoluyla bir şeyin imkansızlığını gösterdikleri gibi rü'yetullahın meydana gelmesi mümkün olmayan bir şeyle ilintili hale getirilmesiyle Hz. Mûsâ'nın da Allah'ı görmesinin imkansızlığı ortaya çıkmış olmaktadır. Kadı Abdülcebâr, "teb'îd: uzaklaştırma" konusunda "Şüphesiz ki

âyetlerimizi yalanlayan ve onlara karşı kibirlenenler, büyüklük taslayanlar var ya; onlar için semânun kapıları asla açılmayacak ve nihayet onlar deve iğne deliğinden geçinceye kadar, asla cennete giremeyeceklerdir.” (el-A’râf 7/40) âyetini de delil getirmektedir (Kadı Abdülcebâr, el-Muğnî fî ebvâbi’t-tevhîd ve’l-adl, 2012, s. 4/168). Ancak Kadı Abdülcebâr’ın ileri sürdüğü ayette geçen ‘devenin iğne deliğinden geçemeyecek olması’ örneği imkansızlığı ifade etmekteyse de ‘dağın yerinde durabilmesi’ imkan dahilindedir.

Ehl-i Sünnet ekollerine göre âyetten anlaşılan husus şudur: Hz. Mûsâ, Allah’ı görmek isteğinde bulunmuş ve bunu da apaçık ifade etmiştir. Şayet Allah’ın görülmesi mümkün olmasaydı, Hz. Mûsâ imkân dahilinde olmayan ve Allah’a yakışmayan bir şeyi istemiş olurdu. Bununla birlikte Hz. Mûsâ’nın Allah’ı görmek istemesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi: Onun, Allah’ın görülemeyeceğini bilmemesi sebebiyle bu istekte bulunmasıdır. Bu ise zayıf bir ihtimaldir. Çünkü o, bir peygamberdir, Rabbinin cahili olan biri, peygamber olamaz. İkincisi: Onun, Allah’ın dünyada görülebileceğini veya görülmeyeceğini bildiği halde görme isteğinde bulunmasıdır. Bu durumda yine iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi: Hz. Mûsâ, dünyada Allah’ın görülemeyeceğini bildiği halde ondan, Allah’ı açıkça kendilerine göstermesini isteyenlerin; “Bizler, Allah’ı açıktan açığa, apaçık görünceye kadar sana asla, hiçbir zaman inanmayacağız” (el-Bakara 2/55 bk. en-Nisâ 4/153) diyenlere ve daha sonraki nesillerden böyle düşünenlere karşı bir delil olsun diye bu istekte bulunmuş olabilir. İkincisi ise Hz. Mûsâ, Allah’ın görülmesinin mümkün olduğunu bilerek bu imkânın dünyada gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlamak için bu istekte bulunmuş olmasıdır. (Mâtürîdî, Kitâbü’t-tevhîd, 2017, s. 159; Pezdevî, 1963, s. 79-80; Râzî, 1981, s. 14/238-239; Kılıçarslan, 2020, s. 338). Her iki ihtimalin de vakiya uygun olduğunu ifade edebiliriz. Zira aksi halde hikmete aykırı bir istekte bulunmuş ve itaba maruz kalmış olurdu (bk. Hûd 11/42, 45-46; Tâhâ 20/121-122).

Hz. Mûsâ’nın Allah’ı görme isteğine verilen cevap bu konunun nirengi noktasıdır. Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ’nın kendisini görme isteğine karşılık “sen, Beni asla göremezsin” buyurarak dünyanın fizikî şartlarının kendisini görmeye engel olduğunu Hz. Mûsâ’ya ifade buyurdu. Rü’yetin gerçekleşebilmesini de dağın yerinde durabilmesi şartına bağlamış olmakla rü’yetin mümkün olduğunu belirtmiş oldu. Dağa tecelli etmekle de dağın yerinde durmadığı görüldü. Bu olayın sonucunda Hz. Mûsâ, Allah’ın görülmesinin mümkün olduğunu fakat dünyanın fizikî şartlarının rü’yete uygun olmadığını ilme’l-yakîn, ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîn olarak kavramış oldu.

Ebü’l-Hasen el-Eş’arî (ö. 324/936)’ye göre şayet Allah, rü’yetin uzak ve imkansız bir şey olduğunu Hz. Mûsâ’ya “teb’îd: uzaklaştırma” yoluyla beyan etmek isteseydi; rü’yeti gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şeye bağlar, dağın yerinde durabilmesi gibi mümkün olan bir şeye bağlamazdı. Bu durum Allah’ın görülebilir olduğuna dalâlet etmektedir. Eş’arî, câhiliyye dönemi kadın şâirlerinden el-Hansâ’nın kardeşiyle harp halinde olan birisiyle barışmamak için sözü imkansız bir işe getirdiğini ve “Zift karası beyaza dönüşmedikçe harp ettiğim kimselerle asla barışmam” dediğini delil olarak getirmektedir. Ona göre Hz. Mûsâ’ya, rü’yetin imkansızlığı “teb’îd: uzaklaştırma” yoluyla açıklansaydı, bu örnekte olduğu gibi elbette mümkün olmayan bir işe bağlanması gerekirdi. (Eş’arî, 1977, s. 43-44). Şayet Allah hiçbir şekilde görülemez olsaydı, Allah’ın ona; “Ben asla görülmem” buyurması yeterli olurdu. Allah’ın görülebileceğinin bir diğer delili de rü’yetin câiz olan bir olaya bağlanmasıdır. O da dağın yerinde durabilmesi şartıdır. Mümkün olan bir şarta bağlanan şey de mümkündür. Bu durum rü’yetin zâtî itibarıyla mümkün olmasını gerektirmektedir (Râzî, 1981, s. 14/240). Allah Teâlâ’nın görülmesinin mümkün olması, dağın O’nu görmesi ile Hz. Mûsâ’nın rü’yet hazzına nâil olamaması elbette çok farklıdır. Allah’ın görülebilen bir varlık olduğu, Hz. Mûsâ’nın Allah Teâlâ ile mülâkâtında dağın Allah Teâlâ’yı gördüğü, bu yüzden de paramparça olduğu görüşünü savunanlar vardır. (Koçyiğit, 1974, s. 26-27) İnsan için görme fiili göz duyusuyla gerçekleştiğine göre bu dünyada gözün görülebilir olan bir şeyi görememesi her şeyin görülemez olduğuna değil gözün o varlığı görme

kudretinin eksikliğine delâlet eder. Eski zamanlarda teorik olarak varlığı kabul veya reddedilen, hücre, mikrop, atom gibi varlıklar günümüzde mikroskop denilen aletlerle görülebilmektedir. Milyonlarca ışık yılı uzaktaki yıldızlar, gezegenler ve gök cisimleri çok güçlü teleskoplarla müşahade edilebilmektedir. Evrende varlığı bilinen ve görebilmenin engelleri kaldırıldığı zaman müşahade edilebilen varlıklar bulunduğu göre âhirette hem cennetin fizikî şartlarının dünyadan farklı olması hem de insan gözünün bazı sınırlarının Allah tarafından bertaraf edilmesi sonucunda rü'yetullahın gerçekleşmesi mümkün olabilecektir. Dolayısıyla el-A'râf 7/143. âyeti Allah'ın âhirette görülemeyeceğine delâlet etmez.

Rü'yetullah hakkındaki ikinci âyet: (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ) "O gün (Âhiret günü), Rabbine bakan, parıldayan, yüzler vardır." (el-Kiyâme 75/22-23) âyetidir. Âyetin zahiri mânâsı cennetliklerin sevinçlerinin yüzlerine aksetmesinden ve Rablerini seyretmelerinden bahsetmektedir. Ehl-i Sünnet ekolleri âyetin bu zahiri anlamını benimseyip kabul etmişlerdir.

Mu'tezile bu âyetin rü'yetin imkânına delâlet etmediğini ortaya koymaya çalışmış ve te'vîl yoluyla âyetin zahiri mânâsı dışında değişik anlamlara geleceğini ileri sürmüştür. Kadı Abdülcebâr bu konuda birkaç farklı te'vîl zikretmektedir. O, kelimenin düşünmek, acımak, merhamet etmek, beklemek ve rü'yet mânâları bulunduğunu kabul etmekle beraber âyette geçen "nazar" kelimesinin hiçbir şekilde rü'yet demek olmadığını belirtmektedir. Nazar bir şeyi görmek için yüzü o tarafa çevirmektir ve görmenin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Arap dilinde nazar kelimesi yüze atfedilmiş ama tüm vücut kastedilmiştir. Hilalin doğuşunu bekleyen bir topluluk için nazar kelimesi kullanılabilir. Ama gören anlamında "râî" kelimesi hilali görmedikçe kullanılamaz. Gizli veya görünmeyen bir şeye bakan (nâzır) kişiye gören (râî) denilmez. Burada nazar kelimesiyle kastedilen şey, birisini beklemek veya birisinden bir şeyler beklemek anlamındadır (Kadı Abdülcebâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 4/191-192; Kadı Abdülcebâr, Şerhu'l-'uşûli'l-hamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyin Mânkdîm, 2010, s. 235-242).

Eş'arî de nazar kelimesinin değişik anlamlara geldiğini zikretmekte ve bunu değişik âyetlerle desteklemektedir. Sonra da bu âyette geçen nazar kelimesinin rü'yet anlamına geldiğini delillendirmeye koyulmaktadır. Ona göre âyetin anlamı düşündürmek değildir. Zira âhiret düşünme ibret alma yeri değildir. Yüzdeki her iki gözle beraber zikredildiğinde beklemek mânâsına da gelmez. Nazar kalple beraber zikredilince gözle görmek demek olmadığı gibi yüz kelimesi ile beraber zikredilince de beklemek anlamına gelmez. Nazar cennette beklemek demek de değildir. Zira beklemekte hüznün ve iç burukluğu mevcuttur. Halbuki cennet halkı için "hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir beşerin aklına gelmeyen şeyler" (Buhârî, ts., s. "Tefsir", 32-1; Hanbel, 1993, s. 3/61, 143, 223; Taberânî, 1984, s. 6/122) mutlu bir hayat tarzı ve devamlı nimetler bulunmaktadır. Hal böyle olunca cennetliklerin sürekli bekleyenler durumunda olmaları câiz değildir. Cennetliklerin hatırlayıp akıllarına gelen her bir şey hatırlar hatırlamaz kendilerine getirilir. Allah'ın cennetliklerden acıma bakışı istemesi de câiz değildir. Çünkü yaratılmışların yaratanlarına acıma bakışı ile bakmaları mümkün değildir. Bu durumda nazar kelimesine verilen mânâlardan ilk üçü doğru olmayınca rü'yet anlamı geçerli olmakta, cennetliklerin Rablerini göreceklere anlamına gelmektedir (Eş'arî, 1977, s. 35-37). Mâtürîdî de bu âyet hakkında Eş'arîlerle aynı düşünceleri paylaşmaktadırlar (Mâtürîdî, Kitâbü't-tevhîd, 2017, s. 160; Pezdevî, 1963, s. 81-82; Nesefî, 2003-2004, s. 1/523).

Rü'yetullah hakkındaki üçüncü âyet: (لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ) "Onlardan iyilik yapanlar için, daha güzel bir iyilik ve bir ziyâde vardır." (Yûnus 10/26). Ehl-i Sünnet ekolleri bu âyette yer alan "ziyâde" kelimesini rü'yetullah şeklinde tefsir etmektedirler (Eş'arî, 1977, s. 45-46; Mâtürîdî, Kitâbü't-tevhîd, 2017, s. 160-161; Pezdevî, 1963, s. 82; Nesefî, 2003-2004, s. 1/524; Râzî, 1981, s. 17/18). Bu tefsirin temelleri sahabe ve Hz. Peygamber'e varan isnad sistemine dayanmaktadır. "Ziyâde" kelimesinin rü'yetullah şeklinde tefsiri yirmi bir sahabîden nakledilmektedir (Nesefî, 2003-2004, s. 1/525). Hz.

Peygamber'den rivayete göre o şöyle buyurmuştur: "Cennetlikler cennete girdiği zaman Allah Teâlâ onlara: Başka bir şey istiyor musunuz, size ziyadeleştirip daha fazlasını vereyim, der. Onlar da: Sen yüzümüzü ağartmadın mı? Sen, bizi cennete koyup, cehennemden kurtarmadın mı? (daha ne isteyelim ki), derler. Hz. Peygamber devamla buyurdu ki: Sonra perde kalkar ki, cennetliklere daha önce Rablerine bakmaktan daha tatlı bir şey verilmemiştir." Hz. Peygamber bu hadisi irad ettikten sonra devamında yukarıdaki âyeti okumuştur (Müslim, 1991, s. "İman", 297).

Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) âyette geçen "ziyâde" kelimesinin rü'yetullah demek olduğunu değişik sahabîlere ulaşan isnatlara dayandırmaktadır (Taberî, 2001, s. 12/156-162). "Ziyâde" kelimesinin tefsiri ile ilgili olarak Taberî'de yer alan üç rivâyet gurubu daha vardır. Bunlar; kelimenin bir iyiliğe karşı on misli ile sevap verilmesi; Allah'ın mağfiret ve rızası; bir de dünyadaki sınırlı rızıklandırmaya karşılık âhirette hesapsız rızıklandırma şeklinde tefsir edilmesi ile ilgilidir. Pezdevî de "ziyâde" kelimesinin farklı tefsirlerini zikrederek bunların Hz. Peygamber'den rivayet edildiğini belirtmektedir (Taberî, 2001, s. 12/162-165; Pezdevî, 1963, s. 82).

Râzî âyeti gramer bakımından incelemekte (*الْحَسَنَى*) "el-hüsnâ" kelimesinin müfred/tekil olarak elif lâm takısı (*ل*) almış olduğunu, bu sebeple de bir önceki âyette geçen "Dâru's-Selâm: Selâmet Yurdu" ismine delâlet ettiğini ifade etmektedir. Müslümanların ittifâkıyla bu kelime cennetin isimlerindedir. İyilik yapanlara cennet va'd edildiğine göre cennetle birlikte verilecek olan "ziyâde"nin cennette olan her şeyden daha farklı başka bir şey olması gerekir. Aksi takdirde iki farklı kelimeyle aynı şeyin verileceği ifade edilmiş olur ki, bu da âyette lüzumsuz bir tekrara neden olur. Bu da delâlet etmektedir ki "ziyâde"den murad edilen şey rü'yetullahtır (Râzî, 1981, s. 17/81).

Mu'tezile bu âyetin rü'yetin imkânına delâlet etmediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Onlara göre bu âyet zâhiri itibariyle rü'yetullahla delil olamaz. Hz. Peygamberden gelen haberler de ahâd cinsinden olduğundan böyle konularda delil olarak kullanılamazlar (Kadı Abdülcebbâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 4/212-215). Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/915) "ziyâde" kelimesinin tefsiri ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den nakledilen haberlerin muhtelif olduğunu bu tefsirlerden birinin de cennetliklere 'bir iyiliğe on misli ile sevap verilmesi' olduğunu bu sebeple de kendi te'vîllerine bir aykırılık bulunmadığını savunmaktadır. Ona göre "ziyâde" kelimesinin rü'yetullah olarak te'vîl edilmesi kendilerinin savunduğu bu te'vilden üstün değildir (Kadı Abdülcebbâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 4/212; Râzî, 1981, s. 17/81-82). Kadı Abdülcebbâr, Cübbâî'nin delillerini zikrederken "ziyâde" kelimesi üzerine ilave olduğu şey cinsindedir ve böyle olması gerekir diye kendilerine ait bir görüşü de ifade etmektedir. (Kadı Abdülcebbâr, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 4/213).

Fahreddin er-Râzî, Kadı Abdülcebbâr'ın bu türlü te'vîllerine cevap vererek onu nakzetmektedir: Bir şeyin üzerine ilave edilen belirli bir miktar ile beraber zikredilmişse "ziyâde"nin de onun cinsinden olması gerekir. Fakat herhangi bir miktar zikredilmemişse "ziyâde"nin farklı, esas verilenden başka bir şey olması gerekir. Örnek olarak bir kimse diğerine; "sana on kile (müd) buğday ve bir de ziyade veririm" dese, buradaki ziyâdeliğin de buğday cinsinden olduğu anlaşılır. Ama bir miktar zikredilmemiş; "sana buğday ve bir de ziyâde veririm" demiş olunursa buradaki "ziyâde" kelimesinin buğdaydan başka bir şey ifade etmesi gerekir. Bu âyette zikredilen "hüsnâ" kelimesi cennettir, mutlak olarak ifade edilmiştir ve herhangi bir miktar da belirtilmemiştir. O halde cennet nimetlerine ilave olunan şeyin cennette var olanlardan farklı bir şey olması gerekir ki bu da Hz. Peygamber'den sahih bir şekilde rivâyet edilen hadislerdeki rü'yetullahtır (Râzî, 1981, s. 17/81-82).

Rü'yetullah hakkındaki dördüncü âyet: (*لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ*) "O'nu gözler (dünyada) asla idrâk edemez (göremez)ler. Ve O (bütün) gözleri idrâk eder (görür)." (el-En'âm 6/103).

A'râf 7/143. âyetinde olduğu gibi Mu'tezile bu âyeti de rü'yeti reddetmek için delil olarak kullanmıştır. Kadı Abdülcebbâr, bu âyette geçen "idrâk" kelimesinin "basar" kelimesi ile birlikte

kullanıldığında özel olarak gözle görmeyi ifade ettiğini, bu sebeple de âyetin Allah'ın görülemediğine delâlet ettiğini, gözlerin O'nu asla göremeyeceğini savunmaktadır (Kadı Abdülcebbar, el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl, 2012, s. 4/146).

Mâtürîdî'nin bu âyetin yorumuyla ilgili olarak Mu'tezile'nin düşüncelerine katılmadığını görmekteyiz. O, "idrak" kelimesine Mu'tezile'nin anladığı "basar" anlamını vermez. Ona göre "idrak", bir şeyi tüm cihetleriyle kapsayıp iç yüzünü anlamak demektir. Diğer taraftan ona göre Allah'ın görülmesi gereklidir, haktır. Ancak bu görülme idraksiz ve tefsirsiz yani keyfiyetsiz (bu dünyada iken anlayamayacağımız) bir şekilde olacaktır. Şayet Allah görülemez olsaydı bu âyete göre gözle idrakinin nefyedilmesinin bir hikmeti kalmazdı. Çünkü O'nun dışındaki varlıklar zaten rü'yetsiz algılanamaz. Allah'ın dışında yaratılmışların sadece rü'yetle algılanıp, idrak edilmesi gerçeğine binaen O'nun diğer varlıkların idrak edilmesini sağlayan dünya gözüyle idrak edilmesinin olumsuzlanması (nefy) durumunun başka bir mânâsı yoktur (Mâtürîdî, Kitâbü't-tevhîd, 2017, s. 158). Allah burada idraki olumsuzlamıştır ama rü'yeti değil. İdraki nefyetmek suretiyle zâtını övmüştür. Bu durum; "İnsanlar, O'nu ilim bakımından asla kavrayamaz, kapsayamazlar" (Tâhâ 20/110) âyetinde olduğu gibi bir övgüdür. Burada insanın ilminin varlığının kabulü fakat kapsayışın (ihâtanın) reddi vardır. İdrak hakkında da durum aynıdır. Diğer taraftan idrak, sınırlı ve hacimli bir şeyi kapsamak demektir. Allah ise sınırlandırılmakla vasıflanmaktan münezzehtir. Çünkü sınırlı olmak, sonlu olmaktır ve en üstün olmaktan da uzak kalmaktır. Her şeyin -tat, renk, lezzet, koku ve eşyaların kendilerine has ayırıcı özellikleri gibi- kendi yolunca idrak edilebileceği sınırı vardır. Allah, akıl ve a'râzlara varıncaya kadar her şey için idrak edilip, kendisiyle ihâta edileceği bir yön var etmiştir. Ancak, bu âyette Allah, zâtının kendine has yollarla idrak edilmesine sebep olacak sınırlar ve yönlere sahip bir varlık olmadığını haber vermektedir. Allah'ın hem görülmesi hem de bilinmesi bu esasa dayanır (Mâtürîdî, Kitâbü't-tevhîd, 2017, s. 162-163). Onun bu izâhlarından anlıyoruz ki, Mâtürîdî'ye göre Allah idrâk edilemez ama görülebilir.

Eş'arî, ise "idrak" kelimesine Mu'tezile'de olduğu gibi "basar" anlamı vermektedir. O, bu duruma göre Allah'ın dünyada idrak edilemez, ancak âhirette idrak edilebilir olduğunu söylemektedir. Eş'arî, rü'yetullahın bir cennet nimeti olmasından hareketle dini yalanlayan kâfirlerin Allah'ı göremeyeceklerini de dile getirmektedir. Rü'yetullahın gerçekleşeceğine dair başka âyetler bulunması (bk. el-Kiyâme 75/22-23) sebebiyle bu âyetin cennette rü'yetullahı olumsuzlamadığını zira Allah'ın kitabında tenâkuz olmasının imkânsız olduğunu savunmaktadır (Eş'arî, 1977, s. 47).

Fahreddin er-Râzî'ye göre rü'yetullah mümkün olmasaydı Allah Teâlâ'nın bu âyette "Gözler O'nu idrak edemez" buyurarak kendisini övmesinin bir anlamı olmazdı. Zira yok (mâdûm) olan bir şey görülmez. İlim, kudret, irade, kokular, tatlar hiçbir şekilde görülmez. Görülmesi mümkün olmayan bir şeyle övünmek de doğru olmaz. Bilinmektedir ki bu âyette Allah Teâlâ kendisini övmektedir. Yine bilinmektedir ki Allah'ın görülmesi mümkün olduğu takdirde övünme bir anlam ifade eder. Bu durumda bu âyet Allah'ın görülmesinin câiz olduğuna delâlet etmektedir. İşin özü şudur: Bir şeyin zâtı itibarıyla görülmesi mümkün olmadığı zaman onun görülmeyişinde o şeyi methedip, tazim etmek gerekmez. Ama zâtı itibarıyla görülmesi câiz olan bir şey eğer bir nedenden dolayı görülemiyorsa o zaman ayette geçen ifade şekli, bu mükemmel gücün ve kudretin övüldüğüne büyük ve saygın olduğuna delâlet eder. İşte böylece bu âyet Allah Teâlâ'nın zâtı itibarıyla görülebileceğine delâlet etmektedir (Râzî, 1981, s. 13/131).

Mâtürîdî kelamcısı Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1114) rü'yetullahın aklen câiz, naklen vacip olduğu kanaatindedir (Nesefî, 2003-2004, s. 1/508). Akıl bu konuda şu hükmü vermektedir: Mevcut olan her şeyin görülmesi câizdir. Allah da mevcuttur. Şu halde Allah'ın görülmesi de câizdir. Diğer taraftan Allah'ı görmek gözde çok kuvvetli ve farklı bir görme gücünün varlığına bağlıdır. Bu dünyada ise insanların gözünde bu özellik bulunmamaktadır (Uçkaç, 2007, s. 110).

Kur'an âyetleri rü'yete delâlet etmiş olsa bile Mu'tezile'nin kendilerinin "Tevhîd" ilkesine aykırılık oluşturacağı düşüncesiyle bu âyetleri te'vîle tabi tutup, istedikleri mânâyâ ulaşmaları yadırganacak bir durum değildir.

Rü'yeti isbât eden hadislerin varlığı karşısında nefyine delâlet eden tek bir hadisin bile rivâyet edilmemiş olması Ehl-i Sünnet ekollerinin görüşünü destekleyen delillerden bir diğeri olmaktadır (Mâtürîdî, Kitâbü't-tevhîd, 2017, s. 161; Koçyiğit, 1974, s. 8). Bu tartışmaları geride bırakıp, rü'yetullah nimetinin cennette nasıl gerçekleşeceğine göz atalım. Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre insanlar; "Ey Allah'ın Resûlü Rabbimizi kıyâmet günü görecek miyiz?, diye sordular. Resûlullah; "Dolunay gecesinde ayı görme konusunda şüpheye düşer misiniz?" buyurdular. Onlar: "Hayır, ey Allah'ın Resûlü" dediler. Resûlullah; "Bulutun arkasında değilken güneş hakkında şüpheye düşer misiniz?" buyurdular. Onlar: "Hayır, ey Allah'ın Resûlü" dediler. Resûlullah; "Sizler de O'nu böyle göreceksiniz" buyurdular... (Müslim, 1991, s. "İman", 299, 302; İbn Mâce, 1975, s. "Mukaddime", 13). Rivâyate göre sahâbe ile Resûlullah bir dolunay gecesi beraberce oturuyorlarken birden Resûlullah dolunaya bakarak buyurdular ki; "Şüphesiz sizler kıyâmet günü Rabbinizi bu dolunayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. (Kalabalık sebebiyle, görür müyüm, göremez miyim diye) O'nu görmekte sıkıntı çekmeyeceksiniz." (Buhârî, ts., s. "Tevhîd", 24; Müslim, 1991, s. "Mesâcid", 211-212; Tirmizî, ts., s. "Sıfatü'l-Cennet", 16; İbn Mâce, 1975, s. "Mukaddime", 13).

Allah Teâlâ'nın dünyada görülmesi mümkün olmakla beraber bir kısım ulemaya göre asla vâkî olmamış ve vâkî de olmayacaktır. Ancak Ehl-i Sünnet âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre rü'yet bir defaya mahsus olmak üzere gerçekleşmiştir. Onlara göre Hz. Peygamber, Miraç gecesinde "âyetü'l-kübâ" (bk. en-Necm 53/18) olarak ifade edilen Cenâb-ı Hakın zâtını görmeye müşerref olmuştur. Ancak onlar Miraç gecesinde gerçekleşen bu rü'yetin dünyanın fiziksel ortamında olduğunu asla iddia etmemişlerdir. Âhirette ise rü'yet hem mümkündür hem de cennetlikler için gerçekleşecektir.

SONUÇ

İslamiyet'te Âhirete iman, inanılması gereken esaslardandır. Dünya ve âhiret birbirinin devamıdır. Dünyada yapılanların tam karşılığı âhirette alınacaktır. Allah, dünyayı imtihan alanı, âhireti de mükâfat yeri olarak yaratmıştır. O, rahmeti, gazabını geçmiş olması sebebiyle dünyada işlenen iyi amellerin sevâplarını kat kat fazla vermek istemektedir. O, kullarının lehine, kötülük ve günahların aksine pozitif bir ayrımla iyilik ve ibadetleri on kat, kırk kat, yedi yüz kat fazlasıyla sevâplandırmaktadır. Cennette farklı mükâfatların bulunduğu haber verilmesinin bir hikmeti de insanları ibadet etmeye ve cennete özendirmeye teşvik mahiyeti taşımaktadır. Cennette mükâfatlar verilirken matematiksel kurallardan ziyade fazl ve ihsana bağlı bir ödüllendirme söz konusu olacaktır. Çünkü Allah, geçici dünyaya karşılık ebedî cenneti vermektedir. Zira dünyada yapılan ibadetler sınırlı, cennet nimetleri ise sonsuzdur. Cennet nimetlerinin hesapsız olması cennetin sonsuz olmasındandır.

Cennette akla hayale gelmeyecek kadar çok çeşitli nimetler bulunmaktadır. Cennet, insanın gönlüne hoş gelecek her türlü nimetle bezenmiştir. Orada insanı rahatsız edecek hiçbir şey yoktur. Cennette öne çıkan en önemli mükâfatlar dünyanın sonlu olmasına karşın, âhiret hayatının sonsuz olmasıdır. Bir kısım günâhkâr Müslümanların cehennemde cezalarını çektikten sonra cennete alınmaları da çok büyük mükâfatlardır. Keza umûmî bir uygulama olmayan şefaaf da yine bir kısım günâhkâr Müslümanlar için geçerli bir uygulamadır. Cennete girildikten sonra elde edilecek mükâfatlardan Kevser Havuzu da oraya girenleri her türlü yanlış ve kötü duygulardan temizleyecek bir nimettir. Cennetin ruhî ve mânevî mükâfatlarının zirvesi ise rü'yetullah yani Allah'ın zatının temaşa edilmesidir.

Rü'yetullah, Kevser havuzu ve umûmî bir uygulama olmayan şefaaf, cennet nimetleri olarak Kur'an'da ve sahih sünnette zikredilen konulardan bazılarıdır. Ehl-i Sünnet ekolleri Eş'arîlik ve

Mâtürîdîlik zikredilen cennet nükâfâtlarının tamamını kabul etmektedirler. Mu'tezile ekolü ise bu konularda farklı bir anlayışa sahiptir. Onlar, cennet mükâfatlarıyla ilgili hadislerin çoğunu kabul etmeyerek, bir kısım âyetleri de te'vîl ederek âhîret tasavvurunu kısır bir hale dönüştürmektedirler. Kur'an ve Sünnette bazı cennet nimetleri dünyadaki nimetlere benzetilmiş olmakla beraber Mu'tezile'nin cennet tasavvurunun dünyadan farkı yok gibidir. Âhîretle ilgili âyetlerin te'vîl edilmesi, hadislerin kabule yanaşılmaması zorunlu olarak onların âhîret algılarını kısırlaştırmıştır. Böylelikle Mu'tezile cennet tasavvurunu dar bir alana sıkıştırmış gibidir. Onlar tövbe etmeden ölen günâhkâr bir mü'minin cehennemde cezasını çektikten sonra cennete gitmesini, şefaati, Kevser havuzunu ve rü'yetullah nimetini kabul etmemektedirler.

KAYNAKÇA

- Bağdâdî, A. (1991). *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fıçlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bağdâdî, A. (2002). *'Uşûlü'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Buhârî, M. b. (ts.). *Şahîhu'l-Buhârî (el-Câmi'u's-Şahîh)*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Ebü Dâvud, S. b.-S. (1988). *Sünenü Ebî Dâvud*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye.
- Ebü'l-Müntehâ, A. b. (ts.). *Fıkh-ı Ekber ve İzâhu*, trc. Dursun Sabit Ünal. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Eker, H. (1993). *Ahîret Bilinci*. İstanbul: Denge Yayınları.
- Esedî, M. H. (2001). *Şefaât Üzerine*, trc. Cafer Bendiderya v.dğr. İstanbul: Kevser Yayıncılık.
- Eş'arî, E.-H. (1977). *İbâne 'an uşûli'd-diyâne*. Kahire: Dâru'l-Ensâr.
- Gölcük, Ş.-T. S. (2016). *Kelam*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Hanbel, A. b. (1993). *el-Müsned*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî.
- Hayyât, E.-H. A. (1993). *el-İntişâr ve'r-red alâ İbni'r-Râvendî el-mülhid*. Beyrut: Evrâku Şarkıyye li't-Tibâat.
- İbn Fûrek, E. B. (1987). *Mücerredü maqâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik.
- İbn Mâce, M. b.-K. (1975). *Sünen*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî.
- Kadı Abdülcebbar, A. b. (2010). *Şerhu'l-'uşûli'l-ğamse, ta'lik. Ahmed b. el-Hüseyn Mânkdîm*. Kahire: Mektebetü Vehbe.
- Kadı Abdülcebbar, A. b. (2012). *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kara, Ö. (2002). *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Karağaç, H. (2016). İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Ölüm ve Ötesi. *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science* 4/32, 115-128.
- Kılıçarslan, M. (2020). *Molla Fenârî'nin Usûlü Üzere Meryem Suresi Tefsiri*. İstanbul: Kalem Yayınları.
- Koçyiğit, T. (1974). *Kur'an ve Hadiste Rü'yet Meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Mâtürîdî, E. M. (2005-2007). *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. İstanbul: Dâru'l-Mîzân.
- Mâtürîdî, E. M. (2017). *Kitâbü't-tevhîd*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Müslim, M. b.-K. (1991). *Şahîhu Müslim*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî.
- Namli, A. (2018). İbadetler ve Allah'ın Çeşitlendirilmiş Sevaplandırma Şekilleri. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2, 564-598.
- Namli, A. (2018). Nübüvvet Müessesesi ve Muarızların İleri Sürdüğü Bazı İtirazlar. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2, 470-504.

- Namlı, A. (2019). Allah'ın İsim ve Sıfatlarının Sonsuzluğu Bağlamında Şefaahat. *RessCongress Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri* (s. 264-276). Nevşehir: Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi, 5/2 (2019).
- Nesefî, E.-M. (2003-2004). *Tebşiratü'l-edille fi 'usûli'd-dîn*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Paçacı, M. (1994). *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*. İstanbul: Nun Yayıncılık.
- Pezdevî, E.-Y. (1963). *Usûlü'd-dîn*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Râzî, F. (1981). *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Sâlih, S. (2014). *Ölümden Sonra Diriliş Cennet-Cehennem, trc. Şerafeddin Gölcük*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Sâlimî, E. Ş. (2017). *et-Temhîd fi beyâni't-tevhîd*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Semerkandî, E. M. (2008). *Akîdetü'r-rükniyye*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Şahin, M. S. (1989). Cennet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7/374-376. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Taberânî, E.-K. S. (1984). *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Taberî, M. b. (2001). *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Şur'an*. Kahire: Hicr li't-Tıbbâati ve'n-Neşr.
- Taftâzânî, S. M. (2007). *Şerhu'l-akâid*. Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî.
- Tirmizî, M. b. (ts.). *el-Câmi'u's-şahîh (Sünenü't-Tirmizî)*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Topaloğlu-Çelebi, B.-İ. (2010). *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Toprak, S. (1997). *Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı*. Konya: Esra Yayınları.
- Toprak, S. (2015). *Ahirete İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Uçkaç, A. (2007). *Lutfu'l-Allâm fi Akâidi'l-İslam (Ehl-i Sünnet Akâidi)*. Malatya: Teknik Ofset.
- Zemahşerî, C. (1998). *Keşşâf an hakaiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Riyad: Mektebetü'l-Abikân.

Mısırlı İbn Hacer El-Heytemî'nin Eseri Tahrîru'l-Makâl Üzerinden Dönemin Eğitim Problemlerine Bakış

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Çetinel

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9851-2711>

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Nevşehir – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 27.07.2020

Kabul: 14.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Eğitim Tarihi

İbn Hacer el-Heytemî

Çocuk Hakları

Eğitim Yönetimi

Mısır Eğitim Tarihi

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45436>

Öz

16. yy. Mısır'ında mutasavvıf kimliğinin yanı sıra dönemin eğitim problemlerine yönelik çözümleriyle de dikkat çeken, önde gelen Şafii alimlerden olan İbn Hacer el-Heytemî, Tahrîru'l-Mâkâl isimli eserinde; kadılıktan ayrılarak dönemin yetimhanelerinden birinde müderrislik yapmaya başlayan bir dostunun kendisine yönelttiği, eğitim öğretim sürecinde karşılaşılabilecek muhtemel problemleri nasıl çözmesi gerektiğine yönelik soruları, büyük bir hassasiyetle cevaplamaya çalışmıştır. Bu çaba sonucu, bazıları çağımızda da güncelliğini koruyan eğitimle ilgili sorunlara dair kapsamlı tahliller ortaya çıkmıştır. İbn Hacer'in çözüm getirmeye çalıştığı eğitimle ilgili sorunlar arasında, çocukların öğretmen tarafından eğitim öğretim amacı dışında görevlendirilip görevlendirilemeyeceği, çocuğun çalıştırılması konusunda kimlerin yetki sahibi oldukları, öğrencinin okula devamı hususunda öğretmenin ve vakıf yöneticilerinin sorumluluklarının neler olduğu, dayanın çocuğun eğitiminde bir yöntem olarak kullanımıyla ilgili incelikler yer almaktadır. İbn Hacer'in verdiği cevapların satır aralarında 16. yy Mısır'ı ve dolayısıyla Osmanlı toplumsal yapısı ile ilgili bir takım bilgiler edinmek de mümkün görünmektedir. İbn Hacer tarafından cevaplandırılmaya çalışılan eğitime dair sorulardan bir kısmının aradan geçen yüzyıllara rağmen güncelliğini koruyor olması da dikkat çeken bir diğer husustur. Bu nedenle araştırmada, halen güncelliğini koruyan bu hususlarla ilgili çözümlenmelere de yer verilmiştir. Eğitim ve disiplinle ilgili hususlar, derinlemesine olmasa da hukukun temel ilkelerinden olan masumiyet karinesi (the presumption of innocence), cezalandırmada delilin önemi gibi farklı bakış açılarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırmanın yöntemi; Tahrîru'l-Mâkâl isimli eserin, Arapça asıl metnine sadık kalınarak sosyal bilimlerde sıkça kullanılan araştırma yöntemlerinden olan içerik analizine tabi tutulmasına dayanmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Çetinel, H. (2020). Mısırlı İbn Hacer El-Heytemî'nin Eseri Tahrîru'l-Makâl Üzerinden Dönemin Eğitim Problemlerine Bakış. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 343-362.

*A Look at the Educational Problems of the Period Through
Egyptian Ibn Hacer Al-Haytami's Work "Tahrîru'l-Makâl"*

Asst. Prof. Dr. Hasan Çetinel

Nevsehir Haci Bektas Veli University, Faculty of Theology, Department of Philisopy and Religious
Sciences, Nevsehir – TURKEY

Artcile History

Submitted: 27.07.2020

Accepted: 14.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

History of Education

Ibn Hajar al-Haytamî

Children's Rights

Management of Education

Egyptian History of Education

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45436>

Abstract

Ibn Hajar al-Haytami one of the leading shafii scholars in 16th century gained great importance not only with his sufi career also his analysis about educational problems of the period. In his work titled Tahrîru'l-Mâkâl, he tries to answer the questions of his friend, who left his profession after becoming a teacher that started to teach at one of the orphanages of the time, with great sensitivity about how he should behave regarding the problems that may be encountered during the education process. As a result of this effort, comprehensive analyzes have emerged regarding educational problems, some of which are still up to date. Among the problems related with education that Ibn Hajar tries to solve are whether the children can be assigned by the teacher outside the purpose of learning and teaching or not, who may have the authority to employ the child, what are the responsibilities of the teacher as well as the foundation administrators for the student's continuation to school and the use of the beating as a method in the education of the child. It is also possible to obtain some information about Egypt of the 16th century and therefore the Ottoman social structure between the lines of the answers given by Ibn Hajar. It was also noteworthy that some of the questions on education, which were tried to be answered by Ibn Hajar, were still up-to-date despite the passing centuries. For this reason, the article includes analyzes regarding these topics which are still actual. Issues related to education and discipline, though not in depth, have been tried to be analyzed with different perspectives such as the presumption of innocence, which are among the basic principles of law, and the importance of evidence in punishment. The method of the research; it is based on the content analysis of the work named Tahrîru'l-Mâkâl, which is one of the frequently used research methods in social sciences, by adhering to the original Arabic text.

GİRİŞ

İslam tarihi içerisinde ilme ve âlime verilen değer, ilmin hem insanlar hem de yüce yaratıcı nezdinde kişiye kazandırdığı statü gibi nedenlerden dolayı ömrünü ilim öğrenmeye ve öğretmeye adanmış nice kutlu sima yaşamıştır. Müslümanlar, dinlerinin direktifleri doğrultusunda ideal bir dünya kurmanın, toplumsal-kültürel ilerlemenin ilimsiz olmayacağını birçok dünya medeniyetinden çok daha önce fark etmişlerdir. Dolayısıyla ilme karşı bu müspet yaklaşımın bir sonucu olarak İslam coğrafyasının genelinde farklı türlerde ilim merkezleri ve kurumları yaygınlaşmış, bunun sonucunda da canlı bir kültürel iklim ortaya çıkmıştır.

Araplar arasında İslam öncesinde yazı kültürü yaygın değildi. Daha çok sözlü gelenek hâkimdi. Bu dönemde ilmî verileri paylaşmanın ve yaymanın yegâne metodu ezberdi. Kendisi de bir ümmi olan Peygamberin teşvikiyle de İslami gelenek içerisinde yazının bir bilgi aktarım yöntemi olarak yaygınlaşmasına tanıklık edilmiştir (Zehebî, 1985: I, 63). Rasûlullah'ın Bedir esirlerinin bazılarını bir grup müslümana okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakması bu anlamda manidardır (Hanbel, 2001: IV, 92). Yazma işi, özellikle de Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini koruma altına alma gibi hayati önemi haiz bir gerekçeyle peyderpey yaygınlaşmıştır. Daha sonra bu durum hadislerin yazılması ve diğer ilimlerin yazıya aktarımıyla hız kazandı. Müslümanların felsefi ve tabii ilimlere merakıyla birlikte tercüme hareketi başladı ve bu sayede İslam medeniyeti bütün alanlarda olumlu bir ivme yakaladı. Bu süreçte ilmin ne tür ilke ve yöntemlerle yapılacağı, öğrenmenin adabı noktasında çalışmalar ile "Adâb-ü Talebi'l-İlm", "el-Âdâb" kavramlaştırmaları altında yeni bir ilmî alan ortaya çıkmıştır. İmam Buhârî'nin (ö.256/870) Edebü'l-Müfred (Buhârî, 1988), İbn-ü Müflih'in (ö. 763/1362) el-Âdâbü's-Şer'iyye ve'l-Minâhü'l-Mer'iyye (İbn-ü Müflih, t.y.) isimli eserleri genel ahlaki konuların ele alındığı eserlere örnek verilebilir. Bunların dışında doğrudan ilim adabını konu edinen eserlere de; Zernûcî'nin (ö. 620/1223) Ta'limü'l-Müte'allim (Zernûcî,1981), İmam Nevevî'ye (ö. 676/1277) ait Âdâbü'l-Âlim ve'l-Müte'allim (Nevevî, 1987) örnek olarak sunulabilir.

Kuşkusuz tarih boyu eğitim öğretim süreçlerinin temel aktörleri öğretmen ve öğrenciler olmuşlardır. Yukarıda isimlerini verdiğimiz eserler (Kur'an kıraati eğitimi, hadis, fıkıh gibi), muhtelif uzmanlık alanlarındaki öğretmenlerin niteliklerine odaklanmanın yanı sıra ilim talebesinin sahip olması arzu edilen temel ahlaki değerlere yönelik ilkeler de içermektedir. Ortaçağ İslam dünyasında yaygın öğretim kurumlarından olan, daha çok yetim ve öksüzlerin okumakta oldukları vakıf okullarının öğrenci ve öğretmenler açısından disiplin durumlarını düzenleyen yazılı yönetmelikleri yoktu. Araştırmanın konu edindiği eser olan İbn Hacer el-Heytemî'ye ait Tahrîru'l-Makâl'de de yoğunluklu olarak birinci kısma; yani öğretmenin nitelikleri, eğitim yöntemi, ondan beklenen sorumluluklar ve okullardaki disiplin meselelerine yer verilmektedir. Özel sebeplerle kadılık görevini bırakan ve sonrasında hayatına yetimlerin öğrenim gördüğü bir vakıf okulunda müderris olarak devam edecek olan bir kişi, eğitim sürecinde karşılaşılabileceği sorunlarla ilgili olarak dönemin önemli Şafîî âlimi İbn Hacer el-Heytemî'den fetva talebinde bulunur. Dolayısıyla araştırmada içerik analizine tabi tutulan bu eser, eğitimle ilgili bir takım sorulara verilmiş bir fetva niteliği taşımaktadır ki, dönem gözetildiği takdirde bu durum ona, bir vakıf okulunun yönetimine dair hukuksal bir metin niteliği de kazandırmaktadır.

Modern hukuk öncesi dönemlerde İslam dünyasında fetvaların, birey davranışları, toplumsal düzen ve yine birey-devlet ilişkileri bağlamında ne denli önemli rol icra ettikleri bilinmektedir. Fetvalar o dönemde yaşanan müşahhas olaylar için verilen dinî hükümlerdir. Özellikle yazıya geçirilenler daha sonra bu tür sorunlarla karşılaşılabilecekler için örneklik teşkil edeceği için pratik faydalar sunmaktaydı. Özen, İslam hukukunun alt dalları arasında sayılan fetva ilmi (ilmü'l-fetevâ) hakkında Taşköprülüzâde [Taşköprizâde] Ahmed Efendi'ye (ö. 968/1561) ait şu tanımı aktarır; "cüzi vâkıalar hakkında fakihlerin verdikleri hükümlerin kendilerinden sonraki yetersiz kişilerin işi kolay olsun diye rivayet edildiği bir

ilimdir." (Özen, 2005:252). Dolayısıyla, kendisine yöneltilen eğitime dair sorulara yaşadığı dönemde kadılık görevi üstlenen bir İslam hukukçusunun verdiği cevapların, dinî olduğu kadar hukuki boyutu da mevcuttur ve bağlayıcılığı vardır. Müderrisliğe başladıktan sonra yüzleşebileceği ve zihnini meşgul eden olası sorunlar nedeniyle fetva isteyen kişi, bir yandan kendisini dinî-vidani olarak rahatlatmak isterken bir taraftan da karşısına çıkabilecek hukuki problemlerde lehine kullanabileceği bir fetva alma gayretindedir. Osmanlı'da fetva kurumundan alınan bu tarz fetvaların, olası hak ihlallerinde ve kişiler arası haklara dayalı çekişmeli durumlarda kullanıldığı bilinmektedir. İslam dininin kişisel, ailevi ve toplumsal meselelerle ilgili hüküm icra eden emir/tavsiye niteliğindeki normatif yapısı da (Meriç, 2012: 105) göz önüne alınca araştırmanın konusu ve önemi daha iyi kavranacaktır. Bu durumda; araştırmanın konusunu oluşturan eğitimin o dönemdeki sorunlarından bir kısmına dönük bu fetvaların, eserin kaleme alındığı yüzyılın eğitim kurumları olan medreselere dair (vakfiyeler dışında) yazılı yönetmeliklerin olmadığı o dönemde, icra etmekte oldukları hukuki ve sosyal fonksiyon gözden kaçırılmamalıdır.

Araştırmanın Konusu

Çalışmanın konusunu; İbn Hacer el-Heytemî'nin eğitimcilere yönelik tavsiyelerini içeren Tahrîru'l Mâkâl isimli eserinin, kadılıktan istifa ettikten sonra yetim öğrencilerin okumakta oldukları bir medresede müderrisliğe başlayan arkadaşının kendisine yönelttiği sorulara verdiği cevapları barındıran bölümü oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın giriş bölümünü müteakip öz şeklinde müellifin hayatı, eserleri ve araştırmanın konusunu oluşturan bölümün yer aldığı eser olan; "Tahrîru'l-makâl fî âdâbi ve ahkâmi ve fevâidi yehtâcü ileyhâ müeddibü'l-etfâl" isimli eseri hakkında literatür taraması yoluyla bilgi verilecektir. Peşi sıra, ilgili bölüm sosyal bilimlerde sıkça kullanılan bir yöntem olan "içerik analizi" aracılığıyla analize tabi tutulacaktır.

İçerik analizi, birçok tanımı yapılsa da en bilindik tanımları arasında Carl Roberts'a ait şu tanım yer almaktadır: Sosyal bilimler amaçlı olarak, bir metne veya sembolik bir materyale uygulanan her hangi bir metodolojik ölçmedir (Hepkul, 2002: 3). Örülmüş, Holsti'den; sosyal bilimlere ait hemen hemen tüm çalışmaların yazılı materyal ve dokümanların dikkatli bir şekilde okunmasına bağlı olduğu bilgisini aktarır. Yazılı bir metnin en temel özelliği ise, iletişim değeridir. İletişimin temel paradigması ise; "Kim, kime, neyi, nasıl söyledi ve etkisi ne oldu?" şeklinde formüle edilmektedir. İçerik analizi ise bu paradigmalardan bir tanesi için yapılabileceği gibi iki veya daha fazlası için de yapılabilmektedir (Örülmüş, 2019: 215-217). Bu çalışmada, müellif İbn Hacer'in ismini vermediği dostu tarafından kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplar, eserin orijinal Arapça metni esas alınarak içerik analizine tabi tutulmuştur.

1. İbn Hacer el-Heytemî

Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567), Mısırlı bir Şafî fıkıhçısıdır. Hicrî 909'da (1503), Recep ayında, Mısır'da el-Ğarbiyye şehrinde yer alan bir mahalle olan Ebu'l-Heytem'de dünyaya geldi (Ziriklî, 2002: 234). Babası, o henüz küçük bir çocukken vefat etmiştir. Babasının vefatından sonra İmam Şemsüddîn İbn Ebi'l-Hamâil ve İmam Şemsüddîn eş-Şinnâvî tarafından yetiştirilmiştir. Mensubu olduğu Benî Sa'd kabilesinin Ensarla olan bağı nedeniyle el-Ensârî nisbesiyle anılan el-Heytemî, çok az konuştuğu için kendisine el-hacer (taş) lakabı verilen bir dedesi nedeniyle diğer akrabaları gibi İbn Hacer adını almıştır (İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, 1986: X, 542).

H. 933'te (1527) hac için Mekke'ye giden İbn Hacer, orada bir süre kaldıktan sonra Mısır'a dönmüştür. H. 937 (1531) yılında çocukları ile birlikte tekrar hacca giden İbn Hacer, h. 940 (1534) yılında

bir daha ayrılmamak üzere yine Mekke'ye gitmiştir ('Aydarûs, 1984: 260). Tefsir, hadis, fıkıh gibi temel İslâmî ilimlerin yanı sıra matematik, tıp, mantık, sarf, nahiv, meânî, beyân ve tasavvuf gibi ilim dallarının çoğunda eser kaleme alabilecek seviyelere ulaşmıştır (islamansiklopedisi.org.tr , 2020). H. 971(1564) yılında Şam'da öldüğüne dair bir söylenti çıkmış, kendisi için gıyabi cenaze namazı dahi kılınmıştır. Hayatta olduğu ortaya çıktıktan bir kaç yıl sonra H. 974 (1567) yılında Mekke'de vefat etmiştir (Guzzî , 1997: III, 102; Kehhâle, t.y.: II, 152).

2. İbn Hacer el-Heytemî'nin Eserleri

İbn Hacer, birçok İslâmî ilim alanında onlarca eser vermiştir. Daha çok fıkıhçılığı ile meşhurdur. Kendisi Şâfiî'dir ve Nevevî'nin Şâfiî fıkına dair Minhâcü't-ţâlibîn adlı eserinin en önemli şerhlerinden birisi olan Tuĥfetü'l-muĥtâc bi-şerĥi'l-minhâc adlı eseri ile tanınır (Heytemî, t.y.: 2). Fıkıh konularına göre düzenlenmiş soru ve cevaplardan oluşan bir fetva mecmuası olan el-Fetâva'l-kübra'l-fıĥhiyye'si de onun Şâfiî fıkına dair önemli eserlerindedir.

İbn Hacer'in fıkıh, siyer, hadis gibi temel İslâmî ilimlerde verdiği onlarca eser arasında bir de eğitime dair görüşlerine yer verdiği; "Tahrîru'l-makâl fî âdâbi ve ahkâmi ve fevâidi yeĥtâcü ileyhâ müeddibü'l-etfâl" isimli eseri kaleme almıştır.

Araştırma, Türkçeye; "Çocuk Terbiyecilerinin İhtiyaç Duyduğu Konularda Çocukların Terbiyesi ve Bu Konudaki Hükümlerin İncelenmesine Dayalı Görüşler" şeklinde çevrilebilecek bu eseri esas alınarak, İbn Hacer'in eğitime yönelik görüşlerini analiz amacıyla hazırlanmıştır. Bundan sonra eser adı kısaltılarak "Tahrîru'l-Makâl" şeklinde ifade edilecektir.

3. İbn Hacer el-Heytemî'nin Tahrîru'l-Makâl İsimli Eseri

Hicrî 10. yüzyıla (M. 16. yy) ait bu eser, eğitim problemlerine cevaplar üretmenin yanı sıra dönemin toplumsal yapısına dair önemli sosyolojik veriler de sunmaktadır. Özellikle yazıldığı dönemin okul ve medreselerinin yapılarına dair önemli bilgiler yer almaktadır. İbn Hacer bu bölümü, kadılıktan istifa ettikten sonra yetimlerin okuduğu bir vakıf okulunda öğretmenliğe başlayan, ihlas ve samimiyetine güvendiği bir dostunun kendisine yönelttiği, çocukların eğitim sürecinde karşılaşılması muhtemel bir takım sorulara cevap vermek amacıyla kaleme almıştır. Bölümün hemen başlangıcında, yaşadığı dönemde hukuk sisteminin maruz kaldığı dejenerasyona işaret eden şu satırları kaleme alır: "Günümüz kadıları, yüksek değerleri terk ederek, dünyanın alçak işlerine düştüler ve kadılık meşgaleleri nedeniyle hayır işlerinden ve mutluluk kaynaklarından uzak kaldılar." (Heytemî, 1987: 66).

On altıncı yüzyılda İslam toplumunda çocuk hakları bağlamında tartışılan ve normlar geliştirilmeye çalışılan konu başlıkları göz önüne alındığı takdirde İbn Hacer'in eserinde yer verdiği görüş ve tespitleri, ayrı bir önem arz etmektedir. Müellif, vakıf okulunda okumakta olan yetim talebelerin şahsında, bir çocuğun hangi durumlarda farklı işlerde çalışmaya zorlanabileceğini, hangi hususlarda sadece ücreti karşılığında görevlendirilebileceğini ve bu görevlendirmede anne, baba, hoca, çocuğun vasisi ve hâkim gibi otoritelerin pozisyonlarını tartışmaya açmaktadır. Tartışmaya açtığı hususlar arasında, eğitimin kadim sorunları arasında yer alan, çocuğun eğitiminde dayak meselesi de yer almaktadır. Müellifin eserini kaleme aldığı dönemde dayanın, dünya genelinde çocuğun eğitiminde bir terbiye metodu olarak kullanıldığı bilinen bir durumdu (Bayraktar, 1990: 545-556).

Çocuğun eğitim amaçlı dövülmesi meselesini tartışırken, erkeğin eşini haksız yere dövüp dövmediği hususunda karı kocanın beyanları çeliştiği takdirde hangisinin esas alınacağı konusunu da değerlendirmeye tabi tutar. Bu konuda her hangi bir naklî bilgiye rastlamadığını, bundan hareketle kadının beyanının da esas alınabileceğini belirtir. Ancak erkeğin kadına veli kılınması ve normalde eşine karşı haddi aşmayacağı ön kabulü nedeniyle, onun beyanının doğru kabul edilmesinin daha uygun olacağını altını çizer. Dolayısıyla müellif (bugün dahi toplum vicdanında tartışılan) sosyal bir

konuya yönelik düşüncelerini incelikli bir üslupla ortaya koyar.

İbn Hacer, eserinde İslam kültüründe yaygın olarak bilinen bir yöntem olan ve fıkıh, kelam, hadis gibi ilimlerde sıkça kullanılan *ķâlû* ve *ķulnâ*/dediler, dedik (soru-cevap) tekniğini kullanmıştır. Bu yöntem, okuyucunun zihnine ve muhayyilesine canlılık kazandıran ilmî münazara tekniğine karşılık gelmektedir. Müellif, soruları yalnızca bir takım ilmî delillere dayandırmakla yetinmemekte, bu delillere gelebilecek itirazları da göz önüne alarak incelikli cevaplar üretmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla kitabın içeriği, başlığıyla uygunluk arz etmektedir. Bir taraftan söz konusu sorulara nakle dayalı cevaplar üretirken, bir taraftan da yorumlarıyla konuya açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Kitap, dönem gözetildiği takdirde esas olarak çocuk terbiyesine dair fikhî bir metin niteliği taşımaktadır. Çocuğu merkeze alarak onun terbiyesinden sorumlu şahıslarla çocuk arasındaki hukuki ilişkileri kapsamaktadır. Müellif, çocuğa ve onun terbiyesine dair meseleleri çocuğu kuşatan sosyal çevrede yer alan ve onun eğitiminden sorumlu karakterler olan; anne, baba, öğretmen, vakıf idarecisi ve dönemin en üst bürokrati sayılabilecek kadı gibi karakterler yönüyle kritiğe tabi tutmaktadır. Kendisine yöneltilen soruları analitik bir bakış açısıyla ele aldığı bu kitap, İslam medeniyetinin çocuk algısına, onun haklarına bakış açısına ve toplumdaki yerine ne kadar önem verdiği dair güçlü anlatımıyla da dikkat çekmektedir.

Bir hususun altının çizilmesi önem arz etmektedir. Soruları yönelten de cevaplayan da aslı görevleri kadılık olan ilim adamlarıdır. Meslekler arasında bugün olduğu gibi normatif ayrımların olmadığı o dönemde bu anlaşılabilir bir durumdur. İlim tahsil etmiş, toplum nezdinde belirli bir saygınlık elde etmiş konum sahibi kişiler, yeri geldiğinde bir muallim olarak nesillerin dini değerler doğrultusunda yetiştirilmelerine öncülük etmişlerdir. Yeri geldiğinde de muamelata dair konularda insanlara yol gösteren, aralarındaki ihtilafları çözüme kavuşturmada onlara rehberlik eden fakihler olarak, hukukçu kimlikleriyle ön plana çıkmışlardır. Bazen de insanların bedenlerinde ve ruhlarında açığa çıkan hastalıkların tedavisi için birer şifacı gibi kendilerine danışılan tabipler olarak toplumda ön plana çıkmışlardır. Eğitim de toplumsal bir olgu olarak söz konusu diğer alanlarla sıkı bir bağa sahiptir. Eserde eğitim problemleri ele alınırken, konunun hukuki yönünün de göz ardı edilmediği görülecektir. Vakıf okulunda çalışırken karşılaşılabileceği sorunlarla ilgili soruları yönelten de sorulara cevap vermeye çalışan da aslı görevleri kadılık ve ana ilgi alanları İslam hukuku olan kişilerdir. Bu durum eseri, okul yönetimi ve disiplin gibi eğitim ortam ve sürecini düzenleyen yazılı yönetmeliklerin olmadığı o dönem için önemli kılmaktadır (Sherman, 2019: 13-14).

İbn Hacer el-Heytemî, eserinde fakih bir ilim adamı olarak öncelikle Kur'ân ve Sünnet'e müracaat ederken, icmâ ve kıyası da görüşlerine dayanak olarak kullanmaktadır (Gazzâlî, 1993: 80). Şafiî mezhebine mensup bir fakih olduğu için nakillerin hemen hemen tamamında Şafiî kaynaklara atıflarda bulunmaktadır.

Bu çalışmada, söz konusu eserin Arapça esas nüshası esas alınarak yapılan bu genel değerlendirme sonrasında, İbn Hacer el-Heytemî'nin eğitim hakkındaki görüşlerine kaynaklık eden bölümün içerik analizine geçilebilir.

4. Tahrîru'l-Makâl'in İçerik Analizi

4.1. Eserin Kaleme Alınış Gerekçesi

Müellif, kitabını kaleme alma nedenini şu şekilde açıklar: "Salih dostlarımızdan bir tanesi kadılık görevi aldı. Kendisinden beklenildiği gibi hüküm verirken büyük günaha düşme korkusuyla, dürüstlikle, adaletle hareket etti ve güvenilir birisi olarak sorunları Allah'a danışarak, bir süre görevini sürdürdü. Ancak çok geçmeden kadılık yapmaktan vaz geçti, bu kararında ısrarcı oldu ve görevi naibine devrederek kadılıktan ayrıldı. Bu kararının sonuçları hakkında Allah'a sığındı. Ailesine yetecek miktarda rızık olmamasına, şartların baskısına rağmen evine ve ailesine döndü. Kadılık yapmaktansa

çocuk okutmayı tercih eden bu dostuma Allah, birazdan cevaplayacağımız sorulara kaynaklık eden bir okulda öğretmenlik nasip etti. Şimdilerde kadılık görevini üstlenerek kendisini kor ateşlere atan kimselerin zıddına, kendisi için en sağlıklı yolu tercih etti. Günümüz kadıları, yüksek değerlerden dünyanın alçak işlerine düştüler ve kadılık meşgaleleri nedeniyle hayır işlerinden ve mutluluk kaynaklarından uzak kaldılar. Onlar amelleri boşa çıkanlardır. “Dünya hayatında, çalışmaları boşa gitmiştir, oysa onlar güzel iş yaptıklarını sanıyorlardı.”(El-Kehf 18/104.). Arkadaşım, mektepteki çocukları okuttuğunda olası tehlike ve günahlardan kaçınmak için cevaplarını merak ettiği bazı soruları yazılı olarak bana yöneltti. Ben de imamların bu husustaki kitaplarını okumaya başladım ve ona kimi durumlarda nassa dayalı, kimi durumlarda ise istinbat yoluyla cevaplar verdim. Allah’a şükürler olsun ki nitelikli ve sağlam cevaplar ortaya çıktı. Eğitimcilere, doğru yolu arayanlara kaynak olması; sınırı aşanlara uyarı, salihlere yardım olsun diye ancak Allah’ın yardımı ve inayeti ile baş edebileceğim bu zorlu işe giriştim ve öncelikle bir giriş bölümü yazdıktan sonra, sorulara verdiğim cevaplarla bir araya getirdim.” (Heytemî, 1987: 66-67).

Müellifin eseri kaleme alış gerekçesini ortaya koyduğu bu satırlar sonrasında yaptığı değerlendirmelerin kendi dönemi açısından taşıdığı değeri ortaya koymak açısından birkaç hususun altı çizilmelidir.

-Müellifin yaşadığı dönem, Mısır’ın köklü eğitim kurumu Ezher merkezli olarak ilmi anlamda canlı bir kültürel merkez olduğu döneme tesadüf etmektedir. Kendisi de bu ilmi canlılığa katkıda bulunan isimler arasında yer almaktadır (Ekinci, 2019, 44-45). Bu durumu onun eğitim üzerine tespitlerini değerlendirirken göz önüne almak gerekmektedir.

- Müellif, kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları bir İslam hukukçusu olarak din merkezli bir bakış açısıyla kaleme almıştır. Eserin kaleme alındığı dönemde yalnızca İslam dünyasında ve doğuda değil, Hıristiyan dünya ve batıda da semavi dinlerin hakimiyeti her alanda etkindi. Feodalitenin düzen olarak benimsendiği ortaçağ Avrupası’nda kilise, eğitim olgusunu da sahiplenmiş ve tüm bireylerin inançlı birer Hıristiyan olarak yetiştirilmesini amaç edinmiştir. Modern anlamda yeni bir şeyi keşiften ve sorgulamaktan uzak, kilise tarafından mutlak doğru kabul edilenleri ezbere dayalı skolastik düşüncenin yaygın olduğu bu dönemde İslam dünyasında çok daha farklı bir kültürel ortam mevcuttu. Ortaçağ Avrupası’nda yaygın skolastik düşünceye karşın, İslam dünyası kendine has bir medeniyet ve felsefe geliştirmiştir. Skolastik düşünce ile karşıtlık içerisinde olmasından dolayı da “antiskolastik” felsefe şeklinde nitelendirilmiştir (Oktay, 2018, 75-76)

- Eserin kaleme alındığı dönemde henüz bugün bilinen anlamıyla eğitim bir bilim dalı olarak ortaya çıkmamıştı. Dolayısıyla program geliştirme, eğitim yönetimi ve denetimi, eğitim ekonomisi ve planlama, eğitim psikolojisi vb. eğitim bilimlerinin alt dallarının varlığından bahsetmek de mümkün değildi. İbn Hacer’in dönemin eğitim sorunlarına getirmeye çalıştığı çözümleri değerlendirirken bu durumun göz önünde bulundurulması da bu okuyucu ve araştırmacıları anakronizme düşme riskinden koruyacaktır.

4.2. Yöneltilen Sorular ve İbn Hacer’in Cevapları

Kitap, bütün olarak ele alındığında yedi bölümden oluşmaktadır. Bunlar:

1. Kur’an ehlinin şerefine dair hadîs-i şerifler.
2. Kur’ân öğrenen ve öğretenin faziletine dair bazı hadîs-i şerifler.
3. Kur’an öğretimi karşılığında ücret almanın caiz olduğuna dair hadîs-i şerifler.
4. Kur’anda öğretimi karşılığında ücret almanın caiz olmadığına dair hadîs-i şerifler.
5. Geçen hadîs-i şeriflerle amel etme hususunda ulema arasındaki ihtilaflar.
6. Öğretmenin sakalsız öğrencilerin yüzlerine ilim dışı amaçlarla bakamayacağına dair bölüm.
7. Arkadaşı tarafından İbn Hacer’e yöneltilen sorular ve İbn Hacer’in verdiği cevaplar.

Bu araştırma; eserin kaleme alındığı dönemde çocuk olgusuna bakış, çocuğun eğitimine ve

onun haklarına yaklaşım vb. başlıklarda önemli veriler içermesi sebebiyle, İbn Hacer el-Heytemî'nin bir eğitimci ve hukukçu hassasiyetiyle cevaplamaya çalıştığı yedinci bölümün hazırlanmasına kaynaklık eden soru ve cevaplar esas alınarak hazırlanmıştır.

Müellifimiz, eserin yedinci bölümünü daha önce de belirttiği üzere, İslâmî gelenekte önemli bir öğretim tekniği olan; (kâlû ve kûlnâ) yani soru cevap tekniğini kullanarak kaleme almıştır. İlk olarak, dindeki samimiyeti ve ihlasına güvendiği, kadılığı bırakarak bir vakıfta öğretmenliğe başlayan ismini zikretmediği dostunun sorularını peş peşe sıralar. Bu soruları kendi içerisinde belli başlıklar altında toplamak mümkün görünmektedir. İlk soruların, öncelikli olarak okula devam etmeyen öğrencilerin takibi ve tekrar okula devamının sağlanmasıyla ilgili öğretmenin sorumluluklarına yönelik olduğu görülmektedir.

4.2.1. Okula Devam Etmeyen Öğrencilerle İlgili Öğretmenin Sorumlulukları

Müellif, okula devam etmeyen öğrencilerle ilgili öğretmenin sorumluluklarına dair kendisine yöneltilen şu sorulara yer verir:

-Yetimler için vakfedilmiş bir okulun yöneticisi, çocukların okutulması ve terbiyesi için bir hoca ayarlamışsa, bu çocuklardan okula gelmeyenlerin arkasından birisini göndermesi gerekir mi, gerekmez mi? Şayet evet dersiniz, o çocuğu getirecek kişiye kendi malından mı yoksa vakıf malından mı ödeme yapması gerekir?

-Okuldan kaçan veya gelmeyen çocukları getirmek için yine çocuklardan bazısını göndermeye hakkı var mıdır, yok mudur? "Hayır, göndermesi gerekmez" dersiniz; o halde, (hocanın) gelmeyen öğrenciyi vakfın sorumlusuna bildirmesi gerekir mi? Haber verdiği takdirde görevlinin o çocukları geri getirmeyeceğini, hatta yöneticinin onları okuldan ihraç ederek yerlerine başka çocuk alacağını bilse dahi...(Heytemî, 1987: 68).

İbn Hacer, bu soru grubuna Allah'a hamd ve senâ, peygamberine salât-ü selâmdan sonra konuya hâkimiyetini ve verdiği önemi gösterir nitelikte uzun uzadıya cevap vermeye çalışmıştır.

Kendisi de bir Şâfiî âlimi olan müellif, bu konuda Şâfiî hukukçuların bir hükmüne yer verir. Buna göre; elbise yıkatan birisine başlangıçta elbiseyi taşıma işi karşılığı ayrıca bir ücret konuşulmadığı takdirde taşıma ücreti düşmez. Bu taşıma ücreti yıkayana düşer. Çünkü taşıma fiili yıkama işlemine dâhildir. İbn Hacer, Şâfiî âlimlerin bu görüşüne yer verir ve bir kıyasta bulunur. Bu kıyastan hareketle çocukların eğitimi işine kalkışan birisinin onların toplanması ve derse getirilmesinden sorumlu olduğunu belirtir. Çünkü onların derse getirilmesi eğitimin bütününe dâhildir. Bu kural, ancak adı geçen fakih ile bu şekilde sözleşme yapılmış ise geçerlidir. Nasıl ki okulun öğretmeni için öğrencileri okula getirme zorunluluğu yoksa belirli sayıda öğrenciyi okutmak için ücret tayin edilmiş fakihin de öğrencileri getirmesi şart değildir (Heytemî, 1987: 70).

Sonrasında yukarıdaki çamaşır yıkayan adam örneğinin aksine, Ezrak'ın Kadı Hüseyin'den bir nakline yer verir. Bu görüşe göre; birisi bir başkasına şunu bir beldeden diğer beldeye taşırsan şu kadar para alırsın dese, o eşyayı almaya gittiğinde hiç bir şey bulamadığı takdirde sözleştiklerinin aksine her hangi bir ücret hak etmez. İbn Hacer, bu iki durum arasında hiçbir zıtlık olmadığını çünkü her hangi bir hizmet verene düşenin taşıma işini bizzat kendisinin üstlenmesi olduğunu belirtir. Ancak onun bulunan bir şeyi taşıma zorunluluğu olduğunu, hali hazırda orada bulunmayan bir şeyi başka bir yerden getirme zorunluluğu olmadığını da ekler. Taşımak üzere geldiği eşya orada bulunmasa dahi ücretinin tam olarak ödenmesi gerektiğini belirttikten sonra bunu daha önce anlatılan çamaşır yıkama durumuyla benzeşmediğini belirtir. Yıkacak elbiseleri almak üzere eve gitmesinin, onları getirme eylemiyle eşit olduğunu, taşımak üzere gittiği ve onları hazır bulamadığı için de bu şekliyle "cu'âle¹

¹ "Yapmak, etmek, kılmak" anlamındaki ca'l (cu'l) kökünden türemiş olan cu'âle (ci'âle, ce'âle), bir fıkıh terimi olarak yapılacak belirli bir iş karşılığında ödenecek ücret, ayrıca böyle bir ödemeyi taahhüt etme, vaad etme anlamına gelir. Bu şekilde verilen

meselesinden ayrıldığını da ekler (Heytemî, 1987: 71).

İbn Hacer, “çocukların okula getirilmeleri ile yıkama meselesi farklı durumlardır” şeklinde gelebilecek bir itiraza da; normal olanın çocukların okula kendilerinin gelmesi olduğu, eğitim işinin gerçekleşmesi için hocanın onları getirmesinin şart olmadığı şeklinde cevap verir. Çamaşır yıkama meselesinde ise durumun farklı olduğunu, çamaşırlar yıkama mahalline kendileri gelemeyeceği için iş akdine göre o çamaşırların yıkanmak üzere getirilmesinin hizmet verenin sorumluluğunda olduğunu söyler. Buna göre yıkama işinin gerçekleşmesi için yıkama işini üstlenenin çamaşırları getirmesi gerekir (Heytemî, 1987: 72).

Devamla; bu konunun aslında kafa karıştırmayacak derecede açık olduğunu, bu karmaşadan hareketle konuya dair itiraz geliştirenlerin; muallim, ücretlendirme (icar) ve irsâd² meselelerini tam olarak anlamadıklarını ifade etmiştir. Şu husus açıktır ki, çocukların getirilmesi hocanın görevi değildir. Ancak hocanın dikkat etmesi gereken bir başka noktaya işaret etmektedir. Bu da; kendisine belli bir sayıda öğrenciyi okutmak karşılığında bir bedel tayin edilmişken, bu öğrencilerden bir kısmı gelmediği takdirde bunlar yok hükmünde mi, var hükmünde mi olduğu sorunudur.

İbn Hacer, Beğavî'nin (ö. 516/1122) vermiş olduğu bir fetva ile bu konu arasında benzerlik kurar. Bu fetvaya göre; birisi bir başkasıyla 10 zira' pamuk satın almak veya örmek üzere anlaşmış ve on yerine dokuz zira' pamuk satın almış veya örmüşse (sözleşilen miktardan az olduğu için) hiçbir ücret talep edemez. Ne tam ne de eksik, ne de denginin karşılığını hak eder.³ Yok hükmünde değilse ki o, şart koşulan işin bir kısmını yapmıştır. Bunun, iki şeyi iade etmek üzere söz veren birisinin bir şeyi iade etmesiyle benzerliği vardır. İşin bir kısmını yaptığı için cu'lün, bedelin yarısını hak eder. İbn Abdî's-Selâm'dan (ö.660/1262) birinci duruma dair bir örnek sunulacaktır. Ancak ikincisinin doğruluğu açıktır. Birinci durum ile ikincisi arasında fark vardır. Çünkü dokuz zira' kumaş on zira' yerine geçmez. Ki bu durumda işverenin amacı tam olarak gerçekleşmemiştir. Böylece hiçbir ücret hak etmemiş olur. Beğavî bu konuda fazla yapmanın eksik yapmakla eşit olduğunu ortaya koyar. Der ki: bunu on yerine on bir zira' satın alsa veya öre yine aynı şekilde hiçbir ücret hak etmez (Heytemî, 1987: 72).

Müellif, bu noktadan hareketle çocukların bir kısmının eğitilmesiyle vakfedenin amacının bir kısmının gerçekleşmiş olacağını ve bunun gereği ücreti hak edeceğini belirtir ancak mezheplerin görüşlerinden buna muhalif bir tanesini seçer ise seçiminin bu durumla bir bağlantısı olmadığını ekler. İki durum arasındaki farkın kendi görüşünü desteklediğini belirtir. Başlangıçta (okutulmaları karşılığı) ücret şartı konulmuş öğrencilerden bazıları kaçarsa, hocanın yalnızca katılanların ücretini alabileceğini söyler. Bu konuya dair şu örneğe başvurur: Kırk öğrenciyi okutması şart koşulmuşken on öğrenci kaçmış veya mazeretleri nedeniyle gelmemişse bu durumda öğretmen ücretin yalnız %75'ini alabilir. Ücretin geri kalanı yani katılmayan on öğrencinin ücretiyle birlikte tamamını almasının helal olmayacağını altını çizerek. Okula gelmedikleri gün onlara bir şey öğretmediği için, hocanın bu hususta dikkatli olması gerektiğini, birçok kişinin bu konuda hassasiyet göstermediğini de görüşlerine ekler. Bu durumda ücretin tamamını almak istiyorsa öğretmenin çocukları okula getirmesi gerektiğini de vurgular (Heytemî, 1987: 73).

ücret veya mükâfata da cu'âle, cî'âl ve cu'l denir.” Bkz. (Aydın, 1993: VIII, 77-78)

² “İrsâd: Araçça'da; tahsis kılma anlamına gelmektedir. “ersade lehü'l-emr” yani ona özellikle tahsis etti anlamındadır. Fikhî bir istilah olarak ise; imamın belirli bir arazinin gelirinin bir kısmını beytül mâlin giderleri için tahsis etmesi anlamına gelmektedir. Hanefîlerde de, irsâd şu anlamda kullanılmaktadır: Vakfın kazancının bir kısmının, imarının zaruretinden kaynaklanan borçlarının ödenmesi için tahsis edilmesidir.” Bkz. (Vizâratü'l-Evkâf el-Kuveytiyye, 1984: III, 106)

³ “Misli bir fikhî terimi olarak; çarşıda pazarda benzeri bulunan, aralarında önemli farklılıklar olmayan mallara denir. Ölçek veya tartı ile satılan ya da piyasada benzeri bulunan mallar mislidir.” Bkz. Vizâratü'l-Evkâf el-Kuveytiyye , *el-Mevsûatü'l-Fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, c. 34, s. 133.)

4.2.2. Okula Devam Etmeyen Öğrencileri Okula Getirmek İçin Diğer Öğrencilere Görev Verilmesi

İbn Hacer'in bu soruya yönelik cevabını, çocuğun faydasını gözeten pozitif bir yaklaşımla vermeye çalıştığı göze çarpmaktadır. Konuyu; "Çocuğu her hangi bir görevi yerine getirmek üzere kimler görevlendirebilir?", "Kimler çocuğa karşılıksız iş yaptırma hakkına sahiptir?", "Hangi durumlarda çocuğa ancak belli bir ücret ödeyerek görev verilebilir?" gibi sorulara cevaplar arayarak açıklamaya çalışır. Bu hususta yine önde gelen Şâfiî imamların görüşlerine başvurur. en-Nevevî'nin (676/1277), İbn Salâh'ın (643/1245) görüşüne tabi olarak verdiği bir fetvadın hareketle; bir babanın çocuğunun eğitimi maksadıyla adet olduğu üzere onu ücret ödemeksizin görevlendirme ve görevini yapmadığı takdirde de dövme hakkı olduğu görüşündedir. İbn Salâh'ın bir babanın çocuğunun maslahatını gözeterek, onu iyi yetiştirmek ve terbiyesi adına normalde ücret almadan yapılan bir iş için görevlendirme hakkı olduğuna dair sözünü beğendiğini söyleyen İbn Hacer, bu noktada çocuk hakları bağlamında çok manidar bir saptamada bulunur. Bir babanın çocuğuna eğitim amacı ve onun maslahatı dışında her hangi bir iş için görev vermesi durumunda, emeğinin karşılığı ücreti çocuğa ödemesi gerektiğini söyler. Benzer maksatlar için görevlendirme hususunda çocuğun anne tarafından büyükbabasının dahi yetkisi olmadığını söyleyerek çocuk hakları konusunda özgün bir yaklaşım ortaya koyar (Heytemî, 1987: 74).

Kim tarafından olduğu fark etmeksizin çocuğa angarya niteliğinde görev veren herkesin bunun karşılığı ücret ödemesi gerektiğini vurgular. Bu tespitlerden hareketle, hocanın ücretli veya ücretsiz hiçbir surette okula gelmeyen öğrencilerin arkasından diğer öğrencileri gönderme yetkisi olmadığı kaydını düşer. Çocuğun anne tarafından dedesinin bu yetkisi yokken, hocasının da hiçbir şekilde yetkisinin olamayacağını belirtir. Kendisine bu soruyu yönelten dostu, yetimlerin okumakta olduğu bir vakıf okulunda çalıştığı için babaları hayatta olmayan bu çocukların babalarından izin alma şansı olmadığından, kati surette bu yetimleri okula gelmeyen öğrencilerin peşi sıra gönderemeyeceğini belirtir. Bir hoca öğrencisini böyle bir görev için ancak babasının izni ile görevlendirebilir ki bu çocuklar adına annesi, vasisi veya dönemin kadısından izin almak dahi, (ücretsiz) görevlendirilmeleri için yeterli değildir notunu düşen İbn Hacer, bu şekilde çocuk hakları bağlamında günümüz normlarına yaklaşan bir görüş ortaya koyar. Yine de onun velisi ya da yerine geçen kimse, ücreti karşılığında bir işe görevlendirme izni verirse hoca veya başkası için bu durumun caiz olabileceği kaydını düşer (Heytemî, 1987: 76).

Yukarıdaki satırlarda İbn Hacer'in bir babanın çocuğunun eğitimi ve maslahatı için ona iş verebileceği görüşünün beraberinde aynı maksatla onu dövmebileceği yönündeki beyanı dikkat çekmektedir. İlerleyen satırlarda müstakil bir başlık altında eğitimde dayak hakkındaki görüşlerine değinilecek olsa dahi, sözün bu noktasında İbn Hacer'in çocuğun eğitim maksatlı dövülmesine nasıl baktığına, kısaca değinilebilir. Ona göre dayak, aslında çocuğu çalıştırmaktan daha ağır bir durumdur. Ancak çocuğun eğitimi ve onun maslahatı için ücretsiz çalıştırılması yalnız babanın yetkisi dâhilindeyken, yine çocuğun eğitimi ve maslahatı için dövülmesi hususunda çocuğun annesi, velisi veya vasisi konumunda olan insanların da yetkili olduğunu belirtir. Bu anlamda; çocuğun velisi, vasisi durumunda olan insanların yetki vermesi halinde hocanın da çocuğun eğitimi ve maslahatı için onu dövme hakkı olacağını ekler. Bir kez daha çocuğun ücretsiz bir işte babası dışında kimse tarafından çalıştırılmayacağını hatırlatır. Bu görüşünü de, çocuğun eğitim veya maslahat için bir işte çalıştırılması hususunda en hassas ve çocuğa karşı en şefkatli kişinin babası olduğu kanaatiyle açıklar. Konuyu şu ifadelerle özetler: "Çocuğun çalıştırılmasının sebebini ancak babası bilebilir, bir başkası baba gibi bilemez. Dayağın zıddına çalıştırma izni sadece babaya hasır. Çünkü dayağın sebebini babanın dışındakiler de bilebilir. Dayak izni yalnız babaya has değildir. Bu konuda düşün!" (Heytemî, 1987: 76).

4.2.3. Çocuğun Eğitiminde Dayağa Başvurulması

İbn Hacer'in çocuk terbiyesinde dayağın bir yöntem olarak kullanılmasına dönük cevabından önce bu konuda kendisine yöneltilen soruları sıralamak yerinde olacaktır. Çünkü cevabının kapsamını bu sorular belirlemektedir. Yöneltilen soru incelendiğinde eğitimde dayağın bir yöntem olarak kullanımıyla ilgili birkaç ana unsura dikkat çektiği görülecektir:

Bunlar: Anne, baba, veli, vasi gibi çocuktan sorumlu olanların izni olmaksızın hoca çocuğu tedip amaçlı dövülebilir mi? Bu konuda hocaya kimler yetki verebilir? Çocuk hangi amaçla dövülebilir? Eğer çocuğun eğitim ve terbiye amaçlı dövülmesi caizse, dövmenin miktarı ne olmalı? Hatanın karşılığı olarak en alt miktarla yetinilmeli midir?

Maddeler halinde sıralanacak olursa cevaplamaya çalıştığı sorular arasında yer alanlar;

1. Derste dalıp giden, başkasından bir şey alan veya bir çocuğa söven, vuran bir çocuğa fakihin vurma hakkı var mıdır?

2. O kendisinden veya sözüne güvenilir bir başkasından öğrencinin sözlü veya fiili bir kabalıkta bulunduğunu öğrendiğinde öğrenciyi ahlaki ve terbiyesi için mi dövmeli yoksa yalnızca eğitimi için mi dövmeli?

3. Bu hususta mümeyyiz olanla, olmayan ve buluş çağına erenle, ermeyen arasında fark var mıdır?

4. Dövmek caiz ise miktarı var mıdır, yoksa fakihin içtihadına mı bağlıdır?

5. Fakih, yapılan hatanın karşılığı yeter miktarla yani en alt sınırla yetinmeli midir?

6. Diğer yetimlerin ve fakihin ihtiyaçlarını gidermesi için bir annenin çocuğu hakkında izin verme yetkisi var mıdır veya kadı bu noktada yetkili midir? (Heytemî, 1987: 77).

İbn Hacer, çocuğun eğitiminde dayağın bir yöntem olarak kullanılmasyla ilgili farklı problemlere işaret eden bu tür soruları yine Şafii fıkıh metodolojisiyle cevaplandırmaya çalışır. Konuya dair lehte ve aleyhte görüşleri sıralar. İlk olarak çocuğun dövülebilmesi hususunda hocaya kimin yetki verebileceği konusuna değinir. Ezri'î'nin, namaz hükümleri ve çocuğun dövülmesine dair ahkâmı örnek alarak annenin, anne tarafından dedesinin ve çocuğun kefilinin hocaya dayak izni verebileceği yönündeki görüşü hakkında ulemanın sustuğunu söyleyen İbn Hacer, bu konuda fiili bir icmânın oluştuğunu söyler (Heytemî, 1987: 80). Dolayısıyla, tartışılmaya açık olmakla birlikte çocuğun terbiye amaçlı dövülebilmesi hususunda annesinin, anne tarafından dedesinin ve velisinin hocaya yetki verebileceğini aktarır. Bu konuda Kâmûlî'ye ait şu fetvaya da yer verir: "Muallim, çocuğu babasının izniyle tedip edebilir ve velinin çocuğu eğitim için mektebe göndermesi ona bu konuda izin verdiğini ortaya koyar. Bu eylem bunun için yeterlidir." (Heytemî, 1987: 79). İbn Hacer, sözün bu noktasında velinin çocuğu okula gönderiyor olmasının dayağa rıza gösterdiği anlamına gelmeyeceğini net ifadelerle ortaya koymaya çalışır. Çocuğun her hangi bir konuda tecziyesinin velisinin yetkisinde olduğunu, bu konuda naip sayılabilecek olan hocaların veli izni olmaksızın yetkisi olmadığını söyledikten sonra, çocuğun yalnız eğitime gönderilmiş olmasının dayak izni anlamına gelmeyeceğini, çünkü çocuğunu eğitime gönderip dayak izni vermeyen birçok kişinin var olduğunu ekler. Velinin sözlü olarak ifade etmedikten sonra bu konuda susmasının, çocuğun dövülmesine izin verdiğini anlamına hamledilemeyeceği kaydını düşer (Heytemî, 1987: 77).

Müellifin çocuğun eğitimi süreçlerinde dayağın bir yöntem olarak kullanılmasına yönelik yaklaşımıysa, çocuğu merkeze alan bir yapıdadır. O, dayağın mümkün merteye çocuk terbiyesinde bir yöntem olarak kullanılmaması yönünde görüş beyan eder. Şu satırlarda onun bu konudaki yaklaşımını görmek mümkündür: " Bize, Şeyhü'l-İslâm Müctehid Takî es-Sübkî'nin, çocuklarının eğitimcilerini ezber nedeniyle onları dövmekten nehyettiği bilgisi ulaştı. Bu konuda Ezri'î'nin fiilî icmâ görüşüne itibar edilmez. Muallimlerin çocukları velilerinin izni olmadan dövmeleri, onların cehaletlerinden kaynaklanan fiilleridir ve itibar edilmez. Bununla birlikte cezalar konusunda mümkün merteye ihtiyatlı

davranılması ve acele edilmemesi gerekir. Bu konuda, ashabımızdan gelen bir icmâ vardır. Hiçbir Şafîî'nin karşı gelmeyeceği; muallimin çocuğu babasının, dedesinin, vasisinin, kayyumun, annesinin izni olmadan dövemeyeceği yönünde nakledilen ve kendisine dayanılan mezhep (görüşü) budur. Bu sıralama benden daha önce hiç kimse tarafından anılmamış olsa dahi gayet açıktır." (Heytemî, 1987: 78).

İbn Hacer, Kamûlî'nin "vâsî ve emînu'l hâkim, baba mesabesinde" görüşünün de yukarıdaki satırlarda ifade ettiği hükme hamledilebileceğini söyledikten sonra, çocuktan kötü bir davranış sadır olduğunda veya onun ıslahı için, geçerli bir dayak izni olduğu takdirde, hocanın öğrenciyi dövmebileceğini belirtir.

Müellif, her hangi bir izne dayalı olmaksızın çocuğun dövülemeyeceği ve bu izni kimlerin verebileceği gibi hususları açıkladıktan sonra, çocuğun eğitimi maksadıyla dövülebileceği, izni olan hocanın çocuğu hangi hususlarda dövmebileceği ve bu dövmenin biçimi gibi konuları izaha geçer. Bu konudaki tespitlerine gelince:

1. Öğrencinin ezber konusundaki tembelliği ve ilgisizliği nedeniyle hocanın kendi görüş ve içtihadı ile öğrenciyi dövmesi doğrudur (Heytemî, 1987: 78).

2. Çocuğun dersten kaçması, bir başkasına eziyet etmesi veya uygunsuz söz söylemesi gibi fahiş hatalar konusunda hocanın dayak atması için bizzat görmesi veya sözüne güvenilir bir başkasından duyması yeterlidir (Heytemî, 1987: 78).

İbn Hacer, hocanın kendisi görmediği halde sözüne güvenilir birisinden aldığı duyumla öğrenciyi cezalandırması meselesini; kadının aleyhine bir delil bulmadan sadece gelen bilgiye dayalı olarak birisini ta'zîr etmesi veya had uygulaması caiz değildir görüşü ile karşılaştırır. İki durumun birbiri ile çelişmeyeceğini, hoca ile kadının durumunun aynı olmadığını belirtir. Çünkü kadı iddia makamıdır, suçluyu ıslah etmekten sorumludur. Ona göre; hocanın öğrencisini dövmesi şer'î bir delile bağlı olduğu takdirde eğitim ve öğretimden beklenen fayda kaçırılmış olur. Çocuğun ta'zîrini gerektiren davranışı hususunda hocanın kendi bilgisiyle veya güçlü kanaatiyle hareket etmesi yönünde bir müsamaha vardır (Heytemî, 1987: 79).

Müellif, hocanın ancak kendisine gerekli izin verildikten sonra; gerek şahit olduğu, gerekse güvenilir bir duyum sonrası cezayı hak edecek yanlışları sonrasında öğrencisini ta'zîr edebileceği görüşünü delilleriyle ve kıyaslamalar yoluyla ortaya koyduktan sonra; dövmenin biçimi, miktarı gibi hususları açıklamaya koyulur. Ona göre; hocanın bu konuda çocuğun suçu oranında kafi gördüğü derecede (aşırıya kaçmadan) dövmesi caizken, yeter miktarın üzerinde bir derece arttırması caiz değildir (Heytemî, 1987: 80). Peygamberimizden mürsel bir haber olarak gelen "Had olmaksızın had uygulayan kişi sınırı aşmıştır." hadisini kaynak vererek; hocanın had cezasında kırk, diğer hususlarda yirmiyeye ulaştırmasının caiz olmayacağını, bilakis bundan daha azının gerektiğini söyler. Sahîhaynda yer alan. "Ancak Allah'ın hakları konusunda uygulanan bir hadde ondan fazla celde vurulabilir." rivayetinin ise, âlimler tarafından inkar edilmeksizin sahabenin rivayete aykırı uygulamasıyla neshedildiği bilgisini verir. Şafîî âlimlerin görüşünün de bu olduğunu Allame Konevî'nin şu görüşü ile destekler: " Sahabenin bu rivayete aykırı hareketi sabit olduktan sonra bu durumu öncelemeye hamletmek gerçekleşmemiş bir neshe hamletmekten daha uygundur." (Heytemî, 1987: 80).

İbn Hacer, hocanın öğrencisini onu yanlışından alıkoyacak mahiyette ve yaralayıcı olmayacak şekilde ta'zîr etmesinin caiz olabileceğini söyler. Ezrî'nin tanımıyla; bir organın veya nefsin telef olmasına, birkaç kez vurulduğu için kan çıkmasına neden olan vb. yaralayıcı dayak (mübrih) konusunda dikkatli olunmalıdır. İbn Hacer, "Sizden birisi dayak esnasında yüze vurmasın" hadis-i şerifini naklederek hocanın dayakta çocuğun yüzüne veya ölümcül organlarına vurulmaması gerektiği uyarısında bulunur. "Dayaktan kasıt terbiyedir, öldürmek değil" diyerek bu konuda net bir tutum ortaya koyar." (Heytemî, 1987: 80). Aynı zamanda kendi döneminde dayak konusunda yapılan

yanlıklar ve aşırılıklara dikkat çeker mahiyette bir takım uyarılarda da bulunmaktadır. Bu satırlardan, dayanın eğitimde bir yöntem olarak kullanıldığı o dönemlerde bu tarz aşırılıkların yaşanmakta olduğu yönünde bir kanaat oluşmaktadır. İbn Hacer'in söz konusu aşırılıklara işaret eden açıklamalarına gelince:

Dayakta sürekli aynı yere vurulmamalıdır.

Yüz, kulak altı, genital bölge ve gırtlak boşluğu gibi ölümcül yerlere vurulmamalıdır.

İki vuruş arasında ilk darbenin acısının azalabileceği bir süre olmalıdır.

Vuran kişi, vuruşu daha etkili olsun diye koltuk altı beyazı görünecek derecede kolunu kaldırmamalıdır.

Sopa kullanıyorsa, çubukla sopa arasında orta hacimli ve orta ıslaklıkta olmalıdır. Deriyi açacak şekilde aşırı ıslak, hiç acıtmayacak biçimde de kuru olmamalıdır (Heytemî, 1987: 80).

İbn Hacer, hiç acıtmayacak şekilde hafif dokunarak da kolunu indirmemelidir diye bir uyarıda da bulunur ki muhtemelen dayakta asıl olan, çocuğu yanlıştan alıkoyacak derecede cezalandırmak olduğuna göre dövüyormuş gibi yapmanın etkili olmayacağına olan inancından dolayı bu uyarıda bulunmuştur (Heytemî, 1987: 80).

Müellif, çocuğun eğitiminde dayanın bir araç olarak kullanılması meselesini fikhî açıdan etraflı bir tarzda ele alırken, dayak konusunda dönemin genel yaklaşımını ortaya koyan bir yöntem izlemektedir. Örneğin; çocuğun eğitim maksatlı dövülmesi meselesini, bir kadının kocası tarafından dövülmesiyle kıyaslar. Her iki meseleyle ilgili Şafî mezhebi imamlarından fetvalar aktaran İbn Hacer, tüm çabasını özetler mahiyette şunları söyler: "Dayak fayda verecek düşüncesiyle atılmalı, aksi takdirde kesinlikle dayaktan kaçınılmalıdır. Aynı şekilde dayak ne korkutucu, ne kan dökücü, ne de yaralayıcı olmalıdır. Yüze vurulmamalı, ölümcül olmamalıdır."

Eğitimde dayak meselesinde bunca görüş geliştiren İbn Hacer'in kendisinin de çocukluğundan itibaren bu tarz dayak olaylarına maruz kalmış olabileceği tahminlerden kaçmayacaktır. Çocuğu eğitmek ve ahlaken terbiye amaçlı dayaya başvurmak konusunda özellikle kendileri de dayaya maruz kalan eğitimcilerin daha tutucu olabildikleri, çocuğun eğitimi için yeri geldiğinde dayaya başvurulabileceği yönünde eğilim sergiledikleri düşünülmektedir. Açıklan, Ankara'da öğretmenlerle birlikte yürüttüğü paylaşım gelişim seminerinde iki yüz elli kişilik gruba "İçinizde okulda dayak yemeyeniniz var mı?" sorusunu yönelttiğini, yalnızca iki kişinin dayak yemediğini beyan ettiğini aktarır. Öyle ki gruptan kimi öğretmenlerin "Dayak olmazsa öğrenciler nasıl adam olacak?" şeklinde dayaktan yana tavır gösterdikleri bilgisini verir. Açıklan, bunda özellikle geçmişte dayak olgusunun yaygın olarak karşımıza çıktığı köy enstitüleri, öğretmen ve ilköğretmen okullarında yetişen öğretmenlerin daha iyi öğretmenler oldukları ve daha öğretmen ruhuna sahip oldukları algısının etkili olduğunu vurgular. Açıklan, bir okulda eğitime taraf olan bütün bireyler tarafından dayak reddedilip, tepki görmediği müddetçe o okulun şiddet için uygun bir ortam olarak varlığını sürdüreceği tespitinde bulunur (Açıklan, 2001: 166-167).

Okullarda disiplin amacıyla başvuru fiziksel ceza uygulamalarının bütün kültürlerde var olduğu, çok eski zamanlardan itibaren okullarda uygulana geldiği sosyal bir vakiadır. Olayın kültürel yönünü ortaya koyan farklı kültürlerle ait atasözleri mevcuttur. Bir Peştun atasözü: "Dayanın olduğu yerde düzen ve saygı vardır." derken benzer şekilde dayanın Cennet'ten çıkma olduğunu, öğretmenin vurduğu yerden gül biteceğini söyleyen Türk atasözleri de fiziksel şiddetin geçmişte kültürel kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Günümüzde ise, çocuğun eğitiminde dayanın ve diğer korkutma yöntemlerinin yanlış yaklaşımlar olduğu herkesçe kabul görmektedir. Öğrencilere karşı otoriter her türlü yaklaşımın, onları okuldan ve toplumdaki soğuttuğu da bir başka eğitsel gerçek olarak kabul görmektedir (Özdemir, 2014, 381). Dayanın kültürel anlamda kabul gördüğü,

İbn Hacer'in çocuğun eğitim maksatlı dövülmesi ile kocası tarafından dövülen eşin durumunu

kiyaslarken bir nüans açığa çıkar: “Koca için uygun olan, kendi payına düşen hususta eşini affetmesidir. Veli için ise tıpkı hoca ve naibi gibi çocuğu affetmemesidir. Çünkü bu konuda maslahat dayak yiyen kişi lehinedir.” İbn Hacer burada açıkça, çocuğun maslahatı için dövülmesi gerekiyorsa dövülmeli, bundan dönülmemelidir gibi bir görüş beyan etmektedir. Bu görüşünü desteklemek için de iki zayıf rivayete başvurmuştur. Bu rivayetlerden birincisi: Rasûlullah: “Sizden birisinin çocuğunu sopayla dövmesi, onun için bir sa’y tasaddukta bulunmasından hayırlıdır.” rivayetidir. İkincisi ise: Rasûlullah: “Allah, çocuğunu terbiye etmek üzere evinde sopa asan birisine rahmet etsin.” demiştir, şeklindeki rivayettir.⁴

İbn Hacer, kendisine yöneltilen, “Baliğ olmayan çocuk veya velisi hocanın gereksiz yere dayak attığını iddia ederlerse, hangisinin sözü geçerli olur?” şeklindeki bir soruya da yine eşler arasında vuku bulan bu tür bir iddia ile kıyas kurarak şöyle cevap verir:

“Derim ki; zevce konusunda durum ne ise bunda da aynı olması gerekir. Bu konuda muteber olan İbn Rif’a ve onun tabilerinin görüşüdür. Zevce yersiz sebepten dolayı dövüldüğünü iddia ederse, bu durumda kocanın sözü doğru kabul edilir. Bu konuya dair her hangi bir nakle yani bilgiye rastlamadım (Heytemî, 1987: 82). Bu hususta kadının görüşü de kabul edilebilir. Yine de asıl olan erkeğin kadına karşı haddi aşmamasıdır. Benim kanaatime göre de güçlü olan görüş budur” (Heytemî, 1987: 82-83).⁵

İbn Hacer’in yukarıdaki satırlarda geçen “Bu konuya dair her hangi bir nakle yani bilgiye rastlamadım. Bu hususta kadının görüşü de kabul edilebilir.” şeklindeki ifadesi, yaşadığı dönemde ne tür eleştiriler aldı bilinmez ancak eşler arasında vuku bulan şiddet olaylarında kimin beyanının esas alınacağı konusu günümüzde de tartışılmaya devam eden hukuksal ve toplumsal bir mesele olarak varlığını devam ettirmektedir. İbn Hacer’in bu konuda kati görüş ortaya koyacak bir nakle rastlamadığını söylemesi, kadının beyanının da esas alınabileceği görüşü ve erkeğin kadına karşı haddi aşmaması yönündeki uyarısı, onun bu konularda yapıcı ve ılımlı bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

Müellif, hocası tarafından haksız yere dövüldüğünü iddia eden bir çocuk konusunda çocuğun mu yoksa hocanın mı beyanı esas alınmalıdır problemini yine bir kıyas ile açıklamaya çalışır. Ona göre hoca, öğrenci velisinin vekilidir. Yani veli, çocuğunun terbiyesi hususunda hocayı vekil kılmıştır. Bu durumda vekaleti veren, vekalet verdiği şey hususunda vekil kılınanın haddi aştığını iddia ederse, vekalet verenin aksine vekilin sözü geçerlidir. Bu açıdan hocanın sözünü doğru kabul etmek, kocanın sözünü kabul etmekten daha evladır. Hocanın aleyhine, onu nâib kılan birisi bir iddiada bulunduğu ve vekil kılınanın dışında vekilin tasdikini gerektirdiğinden dolayı ikisinin farkı apaçıktır (Heytemî, 1987: 82).

İbn Hacer, aslında günümüz ticaret ve amme hukukunda da sıkça kullanılan vekâlet verme meselesine benzer bir uygulamaya işaret etmektedir. Nasıl ki, noterlik üzerinden alma, satma vb. ticari işlemler için karşılıklı güven merkezli verilmiş bir vekâlet ile, vekil kılınan kişi yetkilendiriliyor ve bu

⁴ İbn Hacer, zayıf veya mevzu olup olmadıklarına bakmaksızın tüm rivayetleri kullanması yönünden eleştirilere maruz kalmıştır. (islamansiklopedisi.org.tr, 2020)

⁵ Bu bölüm metinde şu şekilde geçmektedir: “و قد يقال القول قولها، لأن الأصل عدم تعديه، فيكون القول قوله” Bu cümle yapısı ile anlam arasında bir çelişki görülmektedir. Konu kadın ve erkek arasında meydana gelen bir niza’ durumunda hangisinin beyanının esas alınacağı gibi hassas bir noktaya işaret etmektedir. Günümüzde dahi bu husus canlılığını korumaktadır. Bahsi geçen anlam ve metin çelişkisi, kullanılan zamirlerden kaynaklanmaktadır. İlk cümlede geçen; “و قد يقال القول قولها،” (ها)zamiri esas alınınca kadının beyanının esas alınacağı gibi bir anlam çıkmaktadır. Ancak sonraki cümlelerde erkeğin beyanının esas alınacağı zira İslam hukukunca erkeğin kadına veli kılınması ve eşine karşı haddi aşmaması esas olduğundan hareketle belirtilmektedir. (Heytemî, 1987: 82-83)

vekaletle dayalı tesis ettiği işlemlerden dolayı sorumlu tutulamıyorsa⁶; çocuğun eğitimi için vekil kılınmış öğretmen ile öğrencisinin birbiriyle çelişen beyanlarında da öğretmenin beyanına öncelik sağlanmalıdır.

Öğrenci ve öğretmeni arasında vuku bulan dayak iddiası problemi günümüz eğitim sisteminde de tartışmalı bir durum olarak karşımızda durmaktadır. Bu türden eğitim öğretim ortamlarının atmosferini bozan olaylarda yerine göre öğrencinin, yerine göre de öğretmenin mağdur olduğu bir gerçektir. Öyle ki olayı yaşayanların yakınları, diğer öğrenciler ve öğretmenler ile okulun genel işleyişi, bu tür olaylardan menfi yönde etkilenmektedir. İbn Hacer'in burada örneklendirmeye ve açıklamaya çalıştığı olayda iki taraf mevcuttur: Birinci taraf; öğretmeni tarafından haksız yere dövüldüğünü iddia eden çocuk, diğeri ise net bir şekilde açıklanmamış olsa da muhtemelen çocuğu haklı yere dövdüğünü iddia eden öğretmen. İbn Hacer, vekil ile onu vekil kılan üzerinden bir kıyasta bulunarak burada öğrenci velisinin vekil kıldığı hocanın beyanının esas olduğu tespitinde bulunur. Dönemin toplumsal yapısı ve dayanın eğitim sisteminde bir yöntem olarak kullanılıyor olması olgusuyla örtüşen bir hüküm olarak göze çarpmaktadır.

Modern eğitim politikaları, bırakın fiziksel şiddeti, sözlü, psikolojik vb. şiddetin her türlü ile tartışma götürmeyecek şekilde mücadele etmeye odaklanmıştır. Öğretmen yetiştirme politikaları, okullarda yürütülmekte olan rehberlik faaliyetleri, şiddetin önlenmesine yönelik geliştirilen stratejilere rağmen bu türden tatsız olayların halen yaşanıyor olması, sorunun sadece eğitim politikaları boyutuyla değil; siyasal, sosyolojik, hukuksal ve akademik boyutlarıyla ele alınması gereğini ispatlar mahiyettedir.

Bu noktada İbn Hacer'in çözüm getirmeye çalıştığı bu sorun, farklı bir kurgu ile şu şekilde ifade edilerek soruların sayısı artırılabilir. Bir çocuk öğretmeni tarafından dövüldüğünü iddia etse, öğretmen de dövmediği iddiasında olsa, kimin beyanı doğru kabul edilmeli? Üstelik, olayın öğrenci ve öğretmen dışında tanığı yok. Olaya dair ne bir şahit, ne bir kamera kaydı ne bir tıbbî rapor var. Böylesi bir durumda kimin beyanı esas kabul edilmelidir?

Çerçevesini çizmeye çalıştığımız türden ihtilafli beyanlara dayalı olaylar günümüzde de yaşanmaktadır. Elbette bu tür ihtilafli durumlar okulda yaşanıyorsa olayın boyutuna göre ya kurumun kendi inceleme ve soruşturma mekanizması devreye girmekte ya da adli süreç başlatılmaktadır. İfadeye çalıştığımız durumun hukuksal arka planını çizmek bu araştırmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak, İbn Hacer'in özellikle eşler arasında darp iddiası durumunda "Kimin beyanı esas alınmalı?" sorusuna vermeye çalıştığı cevaptan hareketle konuya dair kısa bir değerlendirmede bulunmak mümkün görünmektedir.

İbn Hacer, "Bu konuya dair her hangi bir nakle yani bilgiye rastlamadım." derken esasında dini gelenek içerisinde bu ihtilafli konuda nihai olarak, şunun beyanı esastır demenin mümkün olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla erkeğin beyanı esastır yerine kadının beyanının da esas alınabileceğini ifadeye çalışmaktadır. Bu noktada sorulması gereken bir diğer önemli soru; illa ki birinin beyanını diğerine tercih etmek gerekli midir? Erkeğin beyanı esastır veya kadının beyanı esastır gibi kesin bir yargı, kimi durumlarda evrensel hukukun temel ilkelerinden olan masumiyet karinesi (The Presumption of Innocence) yani suçluluğu ispat edilene kadar kişinin suçsuz kabul edilmesi ilkesinin önüne geçmiş olmuyor mu? (Şık, 2002: 104).

Erkeğin beyanı esastır veya kadının beyanı esastır dendiği takdirde, tanıklı veya maddi delilli olmayan suçlamaların hangisinin gerçeğe; hangisinin muhatabı yıpratma, ona zarar verme, itibarsızlaştırma amaçlı iftiraya dayalı olduğunu ayırt edene kadar yaşanan sürecin tarafların

⁶ Nitekim modern hukuk sistemleri açısından da verilen resmi vekaletlerde karşılıklı güven duygusuna atıf yapılmaktadır. (Bkz. Öz, 2015: 887)

psikolojileri ve sosyal statüleri üzerindeki etkileri nelerdir? Kriminoloji (suç bilimi) ("<https://sozluk.gov.tr/>", t.y.) tekniklerinin geliştiği, suça dair maddi ve tıbbî delillere ulaşma imkânının arttığı günümüzde, masumiyet karinesi ilkesi doğrultusunda suçu ispatlanana kadar kişi hürriyetini kısıtlamamak bireyin ve toplumun maslahatı açısından tercih edilmeli midir? türünden soruların cevaplandırılması önem arz etmektedir.

Muhteva olarak konuya yakın bir olaylar silsilesi yaşandığı için Yusuf kıssasına değinmek yerinde olacaktır. Yusuf'a duyduğu arzu nedeniyle onunla odada yalnız kalmak isteyen kadın, ortamdan kaçmaya çalışan Yusuf'un arkasından yetişir ve gömleğinden yakalayarak yırtılmasına neden olur. Kapının hemen önünde kocasıyla karşılaşan kadın, "Senin ailene kötülük etmek isteyeninin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir?" (<https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir/>, 2020) şeklinde Yusuf'a iftirada bulunur. Elbette böylesi zor durumda kalan Yusuf da "Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi" (Yûsuf, 12/26.) şeklinde kendisini savunacaktı. Buraya kadar kendi şerefini kurtarma derdinde olan kadını ve iftiraya maruz kalan Yusuf'un tavrını anlamak mümkün. Bu olayda Kur'an'ın andığı üçüncü bir kişilik vardır. Olayın üstüne gelen ve hem kadını hem de Yusuf'u dinleyen, kadının ailesinden vicdan sahibi bir kişilik. Her iki tarafın beyanının dışında akli bir yaklaşım sergileyen bu kişi, olayın çözümünde maddi bir delile işaret eder. "Kadının akrabasından biri şöyle bilirkişilik yaptı: Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, bu ise yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir, bu doğru söyleyenlerdendir." (Yûsuf, 12/26-27.), (Taberî, 2000: XVI, 53; Kurtubî, 1964: IX, 172). Kur'an'ın "ve-şehide şâhidün..." (şahit) şeklinde nitelediği bu kişi, olayın çözümünde maddi bir delile işaret etmekteydi. İslam hukuku açısından bakıldığında olayların çözümünde şahitlerin varlığına ve maddi delile odaklanmak, olası adaletsizlikleri önlemenin en önemli koşulları olarak ön plana çıkmaktadırlar.⁷

Suç ve suçluyla mücadele için öncelikli olarak yapılması gerekenin cezaları arttırmak mı olduğu ya da bireyi suça iten durumların suç ortaya çıkmadan önlenmeye çalışıldığı bir toplumsal yapının oluşturulmasında mı olduğu gibi hususlar, eğitimciler, hukukçular, sosyologlar, siyasetçiler vb. konunun taraflarınca türlü yönleriyle tartışılmaktadır. Ancak tüm tarafların kabul edeceği temel husus, konunun en önemli ayağının eğitim ayağı olduğu husussudur.

Yukarıdaki satırlarda tartışılan hususlarda eğitim politikaları anlamında öne çıkan yön, tüm bu sorunların aşılması için eğitim süreçlerinin insana, hayvana, doğaya saygıyı da içeren temel insani değerlere sahip bireyler yetiştirecek şekilde düzenlemesi gereğidir. Eğitim sistemine dâhil olan her bireyi, farklılıklarla bir arada yaşama, ötekinin düşüncelerine saygı, şiddetin her türüsüne karşı tavır ortaya koyma, dürüstlük, adil olma, gibi temel dini ve etik değerleri edinmeye dayalı bir değerler eğitimi sürecine dahil etmek eğitimin öncelikli hedefleri arasında olmalıdır.

İbn Hacer, çocuğun eğitiminde dayanın bir yöntem olarak kullanılması hususunda son olarak dayanın miktarıyla ilgili bir açıklama yapmaya çalışır. Bu noktada Kadı İbn Şureyh'in, Hîra mağarasında Rasûlullah ile Cebrail arasında yaşanan ilk vahiy hadisesinde yaşananlardan hareketle, bir hocanın öğrencisine en fazla üç defa vurabileceği yönündeki fetvasına yer verir ve bunun üzerine değerlendirmelerde bulunur (Heytemî, 1987: 83). Çünkü o gün mağarada Cebrail, Peygamberimize yönelik "Oku!" emrinin ardından üç kez onu kuvvetlice sıkmıştı. Mağarada Peygamberimiz ve Cebrail arasında yaşanan olayın İbn Şureyh'in anladığı tarzda, hocanın öğrencisine en çok üç defa vurabileceği şeklinde anlaşılamayacağını açıklamaya çalışır. Çünkü Cebrail Peygamberimize "Oku!" derken ondan bilmediği bir şeyi okumasını istiyordu. Onun Peygamberi sıkmasının amacı cezalandırmak değil, onun

⁷ Şahitliğin İslam hukuku açısından önemi ve olayın modern hukuk ve İslâm hukuku açısından mukayesesi için bkz. (Sağlam vd., 2012: 98-100)

dikkatini celp etmek ve yaşadıklarının gerçek olduğuna dikkat çekmektir. Dolayısıyla bir hocanın öğrencisini bilmediği bir şey hususunda cezalandırması, onu dövmesi adil bir durum değildir. Bir de burada sıkma durumu vardır ki İbn Hacer bir kez daha, öğrencinin boğazını nefes alamayacağı derecede sıkmanın, maazallah öğrencinin ölümüne yol açabilecek bütün dövme biçimlerinin icmâen haram olduğunu hatırlatarak bu konudaki sözlerini tamamlar (Heytemî, 1987: 83-84). İbn Hacer'in dostu tarafından kendisine yöneltilen sorulara cevabı aktardığımız bu pasajla son bulur (Heytemî, 1987: 84).

SONUÇ

Bu araştırmada, İbn Hacer gibi dini hassasiyeti yüksek, ilmî kişiliği ve Şâfiî fıkhına hâkimiyeti nedeniyle yaşadığı dönemde saygı görmüş, hemen hemen bütün temel İslami ilim dallarında onlarca eser vermiş bir âlimin eğitimcilere tavsiyelerini içeren Tahrîru'l Mâkâl isimli eserinden hareketle eğitim hakkındaki düşüncelerine değinilmiştir. Dindeki samimiyetine ve güvenilirliğine inandığı, kadılık yerine bir yetimhanede öğretmenliği tercih eden dostunun kendine yönelttiği sorulara verdiği cevaplardan hareketle dönemin eğitim sorunlarına dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Araştırmada eğitim meselelerine dair kendisine yöneltilen sorulara Şafii fıkhı çerçevesinde cevap vermeye çalışan müellifin bu çabasının hukuksal değeri üzerinde durulmuş, fetvaların yüzyıllar boyu Müslüman toplumların sosyal düzenini sağlamadaki hukuksal değeri üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bir İslam hukukçusunun eğitim merkezli sorulara ürettiği bu cevaplar, modern anlamda eğitim yönetimi biliminin ortaya çıkmadığı ve eğitim kurumlarının işleyişini düzenleyen yönetmeliklerin henüz yazılmadığı o dönem için önemli eğitsel ilkeler barındırmaktadır.

Müellifin cevaplar üretmeye çalıştığı sorunlardan bir kısmının günümüzde de tartışılıyor olması, ne onların ileri görüşlülüğüne ne de bizim gericiliğimize hamledilebilir. Dönem ve coğrafya farkına rağmen merkezinde insanın yer aldığı eğitim olgusunun, her dönem ve coğrafyada benzer sorunlarının olması anlaşılabilir bir durumdur. Üstelik görüşlerine odaklanılan müellifin müslüman olması, eserini kaleme aldığı coğrafyanın bir Osmanlı toprağı olması, onu bizim için daha değerli kılmaktadır. Çocuğun eğitimi, çalıştırılması vb. hususlarda kimlerin ne derece yetkisi olduğu, öğretmen öğrenci münasebetleri, bir ceza yöntemi olarak çocuğun terbiyesinde dayağa başvurulması vb. meselelere dair yorumları, genel olarak İslami ilimler ve usul çerçevesinde cevaplandırmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak özellikle hakkında naklî bir veri olmayan hususlarda icmâ ve kıyas gibi tali delillere başvuran müellifin, kimi durumlarda dönemin hâkim anlayışını yansıtır tarzda şahsi yorumlarda bulunduğu da bir diğer göze çarpan husustur.

İslâmî gelenek içerisinde genel anlamda toplumun huzur ve refahını korumak, kötü davranışların yaygınlaşmasını önlemek, caydırıcılık vb. nedenlerle cezanın yerinde ve ölçülü kullanımına yönelik genel bir kabulün varlığı bilinmektedir. Yine İslami gelenekte, çocuğun eğitimi için dayak ve değnek asla birincil araç olarak kabul görmemiştir. Kızlarını, torunlarını, sahabeden yanında yetişen Enes b. Malik gibi çocukları bir kez olsun azarlamamış, dövmemiş bir Nebî, daima müslüman eğitimcilerin rol modeli olmuştur. Eğitim, baskıcı, otoriter yöntemlerden ziyade sevgi, güzel örnek olma, nasihat ve güzel telkinler yoluyla yürütülebilecek bir süreçtir. Ancak tüm yollar tükendikten sonra çocuğun terbiyesi maksatlı, belirli sınırlar içerisinde ve öğretmen ile öğrenci arasında güven duygusunun tesisi sonrası bir disiplin cezası uygulamasına ruhsat verilmektedir (Bayraktar, 2015: 224-225). (Bayraktar, 2010, 224-225)Nitekim müellifimizin bu konudaki düşüncelerinin de aynı minval üzere olduğu, yapıcı ve ılımlı bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Araştırmada, eğitim ortamlarında yaşanan dayak iddialarında kimin beyanın esas alınacağına dair tartışma, modern hukuk sisteminin önemli kavramlarından masumiyet karinesi bağlamında analize tabi tutulmuştur. Delile dayalı yargı mekanizmasını ön plana çıkaran bir yaklaşımın,

yaşanabilecek mağduriyetleri önlemede sunabileceği katkı, gerek hukukun genel ilkeleri ve gerekse İslami değerler açısından ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çocuğun babası tarafından sadece onun terbiyesi ve maslahatı gözetilerek bir iş için görevlendirilebileceği, bunun dışında bir amaçla babası dahi olsa ücretsiz olarak çalıştırmayacağı tespiti, günümüz çocuk hakları normlarına yaklaşan bir niteliktedir. İsviçre gibi UNICEF'in kurulmasına öncülük etmiş, modern Avrupa'nın merkezinde yer alan bir ülkede bazı çocukların ailelerinden kopararak Alplerdeki çiftlik sahiplerine çocuk işçi olarak satıldıkları ve bu çiftliklerde ilkel koşullar altında çalıştırıldıkları, zaman zamanda şiddet ve tacize maruz kaldıkları bilinmektedir. Bu uygulamanın on sekizinci yüzyıl sonlarından bin dokuz yüz yetmişli yıllara kadar devam etmiş olması da göz önüne alınınca (Türkkol, 2016: 25-26), İbn Hacer'in çocuğa angarya iş verilemeyeceği şeklinde özetleyebileceğimiz bu tespitinin, kendi dönemi için ne denli kıymetli bir çocuk hakları normu olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Yetim çocukların eğitimi için kurulmuş bir vakıf okulunun sevk ve idaresi ile orada eğitim gören çocukların hakları etrafında şekillenen eserin, kaleme alındığı dönemde çocuk hakları anlamında taşıdığı değeri anlamak için "Diğer dünya toplumlarında çocuğa bakış nasıldı? Özellikle kimsesiz çocuklarla ilgili ne tür politikalar benimseniyordu?" meselesine odaklanmak gerekmektedir. Avrupalı tarihçilerin çalışmalarına göre, 13. yüzyıldan itibaren evlilik dışı ilişkiler ve yoksulluk nedeniyle Avrupa'da kitlesel çocuk ölümleri meydana gelmiştir. Kilise tarafından evlilik dışı ilişkinin ve kadın sağlığını tehdit eden kürtajın da yasaklanması nedeniyle genç kadınların çoğu çocuklarını öldürür ve çöp yığınları ile kanalizasyonlara atar hale gelmişlerdir. Bunun üzerine Katolik Kilisesi bebeklerin hayatlarını ve ruhlarını kurtarmak adına "buluntu evi" adı altında bir uygulamayı başlatmış, kiliselere genç annelerin çocuklarını tanınma korkusu yaşamadan rahatlıkla terk edebilecekleri döner kapı şeklinde "buluntu kutuları" yerleştirmişlerdir. Fikir vermesi açısından yüzde verilecek olursa, Paris, Milan ve Avrupa'nın diğer büyük şehirlerinde 18. Yüzyılın sonları ile 19. Yüzyılın başlarında terk edilen çocukların sayısı, şehirlerdeki toplam doğumların %20'sinden fazlaydı. Yaman, Fuchs'tan yaptığı alıntıda 1800'lü yıllarda sadece Paris'te yıllık 4.500 çocuğun terk edildiği bilgisini verir. 13. Yüzyılda başlayan çocuk terki uygulaması ve sonrasında başvuru buluntu evleri ve buluntu kutuları uygulamaları ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren kapatılmıştır (Yaman, 2020: 39-42). İslam'ın açlık ve geçim korkusu ile çocuğun öldürülmesini kesin bir dille yasaklamış olması, çocuk terkinin İslam hukukunda yasaklı bir eylem olması vb. sebeplerde İslam toplumlarında tarihin hiçbir döneminde kitlesel anlamda çocuk terki görülmemiştir (Yaman, 2020: 39). Dolayısıyla müellifin eserinde tartışmaya açtığı, çocuğun terbiye maksatlı olarak dövülmesi olayını bu tarz dönemsel ve kültürel veriler ışığında değerlendirmek gerektiği de ortadadır.

Müellifin öğrencilerin okula devam ettirilmesi, devam etmeyenlerle ilgili öğretmenin ve vakıf yöneticilerinin sorumlulukları vb. meseleleri, yapılan sözleşmeler ve genel vakıf ilkeleri üzerinden kıyaslar yoluyla, Şafii fıkhı doğrultusunda çözümlemeye çalışması da takdiri hak eden bir diğer husus olarak dikkat çekmektedir. Bunu yaparken de İslam hukuk usulü ilkelerine dayalı çözümlemelerde bulunması, hem konuya verdiği önemin bir ispatı hem de henüz eğitim yönetimi ve denetiminin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmadığı dönemlerde İslam dünyasında dar kapsamlı da olsa bu konularda düşünsel bir çabanın varlığını göstermesi açısından önemlidir. Günümüz eğitim sisteminde de hali hazırda öğrencilerin okula devamının sağlanması bir eğitim problemi olarak yöneticilerin önünde durmakta, sorunun çözümü yönünde kanun ve yönetmelikler hazırlanmakta, her dönemde yeni eylem planları oluşturulmaktadır.

Yaşadığı dönemin eğitim sorunlarına dair görüşlerine odaklandığımız müellifin, meselelere ilmi bir perspektiften ve analizi bir üslupla yaklaşan müslüman bir âlim olması, üstelik söz konusu âlimin günümüz tabiriyle bir Osmanlı vatandaşı olması da bu araştırmaya önem kazandırmaktadır. Bu

yönüyle de genel anlamda eğitim tarihi, özel anlamda Osmanlı tarih ve kültürü ile Mısır eğitim tarihi üzerine çalışan araştırmacılara katkı sunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkalın, A. (2001). Daha Bir Dayağa Dayanıksızlaşan Okul . Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 26 (26) , s. 165-167.
- 'Aydarûs, Muhyiddîn (1984). en-Nûris-Sâfir 'an-Ahbâr el-Karn'il-'Âşir. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Aydın, M. A. (1993). Cuâle, TDV. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (c. 8, s. 77-78)
- Bayraktar, F. (1994). Eğitimde Disiplin, Ceza ve Dayak Üzerine. Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sayı 1, s. 97-108.
- Bayraktar, F. (2015). İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri. İstanbul: İfav. (Bayraktar, 2010, 224-225)
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil (1988). Edebü'l-Müfred. (thk. Semir Zuheri). Riyad: Mektbetü'l Meârif.
- Ekinci, M. S. (2019). *Medrese Eğitiminde Yenilik*. 1. Bs. İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed (1993). el-Müstaşfâ min 'İlmi'l-Usûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Genç, Ö. (2016). Çocukların Ortaçağ Avrupa'sındaki Yeri. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, 1/1, s. 241-261.
- Guzzî, Necmüddîn (1997). el-Kevâkib es-Sâire bi-A'yân el-Mietî'l-'Âşira. (thk. Halil el-Mansûr). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. (2001). (cilt 4) Müsned_i Ahmed. (thk. Şu'ayb Arnavut, 'Âdil Mürşid vd.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Hanbelî, İbnü'l-İmâd (1986). Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâr-ı men Zeheb. (thk. Mahmûd el-Arnaut). Beyrut: Dâr-u İbni Kesîr,
- Hepkul, A . (2002). Bir Sosyal Bilim Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18 (1) , s. 1-12.
- Heytemî, İbn Hacer (1987). Tahrîru'l-Makâl fî Âdâbi ve Ahkâmi ve Fevâidi Yehtâcü ileyhâ Müeddibü'l-Etfâl. (thk. Muhammed Süheyl ed-Dıbs). Beyrut: Dâru İbni Kesîr.
- Heytemî, İbn Hacer (t.y.). Tuḥfetü'l-Muḥtâc bi-Şerḥi'l-Minhâc. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ.
- İbn-ü Müfliḥ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. (t.y.). el-Âdâbü's-Şer'iyye ve'l-Minhâhü'l-Mer'iyye. Beyrut: Âlemü'l Kutup.
- Kallek, C. (1999). İbn Hacer el-Heytemî. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (c. 19, s. 531-534)
- Kehhâle, Ömer Rızâ (t.y.). Mu'cemi'l-Müellifîn. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâs.
- Kittânî, Muhammed 'Abdu'l-Hay (1982). Fihrisü'l-Fehâris ve Mu'cemü'l-Me'âcim. (thk. İhsan Abbâs). Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Kur'an Yolu. 13 Temmuz 2020. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kurtubî (1964). el-Câmi' li-'Ahkâmi'l-Kur'ân. (thk. Ahmed Baraddûnî). Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye.
- Lowry, J. E. (ed.) (2019). İslâm'ın Klasik Çağında Hukuk ve Eğitim. İstanbul: Klasik, 2019.
- Meriç, N . (2012). Fetva Soruları ve Sosyoloji Araştırmalarında Okunma İmkânı . Eskiyeşi , sayı:24, s. 105-108.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref (1987). Âdâbü'l-'Âlim ve'l-Müte'allim. Tanta: Mektebetü's-Sahâbe.

- Öğülmüş, S . (2019). İçerik Çözümlemesi . Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES) , 24 (1) , s. 213-228 . DOI: 10.1501/Egifak_0000000729
- Oktaç, A. (2018). *Eğitime Giriş*. 9. Bs. Ankara: Pegem Akademi.
- Öz, S. (2015). Vekâlet Sözleşmesinin Vekâlete Özgü Sebeplerle Sona Ermesi. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6/4, s. 874-944.
- Özdemir, S. (2014). "Okul ve Şiddet". *Eğitim Sosyolojisi*. (Ed). Özdemir, M. Ç. Ankara: Pegem Akademi.
- Özen, Ş. (2005). Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3/5, s. 249-378.
- Sağlam, Hadi vd. (2012). İslâm Hukuku ve Modern Hukuk Bağlamında Şahitlik Müessesesinin Değerlendirilmesi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 5/2, s. 87-103.
- Şık, H. (2002). Suçsuzluk Karinesi. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 1, s. 103-145.
- Taberî (2000). *Câmi'ü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. (thk. Ahmed Şâkir). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Tan, M. (1990). Eğitimde Bedensel Ceza. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. 23/2, s. 545-556.
- Türköl, F. (2016). Lobcilik ve İsviçre'nin Sözleşmeli Çocukları; Verdingkinder. Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 3 (2), s. 25.
- Yaman, F. (2020). Çocuk Terkinin Karanlık Yüzü-Tarihsel Süreç ve Modern Dönemdeki Uygulamalar. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (1985). *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*. (thk. Şuayb el-Arnâvût). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Zernûcî (1981), *T'alîmü'l-Müte'allim Tar'ik'üt-Te'allüm*. (thk. Mervân Kabbânî). Beyrut: el'Mektebü'l-İslâmî.
- Zirikî, Hayrüddîn (2002). *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin.
- Bayraktar, Mehmet Faruk. *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.

İbn Teymiyye'nin Felsefî Yöntem Eleştirisi ve Müslüman Filozofları Tekfir Etme Gerekçeleri

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Barlak

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9086-4379>

Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Sinop – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 13.07.2020

Kabul: 20.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Kelâm

Felsefe

İbn Teymiyye

İslam Filozofları

Tekfir

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.46336>

Öz

İbn Teymiyye'nin Müslüman filozoflara ve felsefeye yönelik yaklaşımını iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Bunların ilki, felsefî yönetime ilişkin eleştirel tutumu, ikincisi ise teolojik meselelerde felsefecilerin sunduğu çözüm önerilerine yönelik reddiyeleridir. İbn Teymiyye'nin felsefî yönetime ilişkin eleştirilerinin üç noktada toplandığı görülmektedir. Bu eleştirilerin ilki, nakil karşısında akla verilen statü; ikincisi, naslarda tevlin gerekli görülmesi; üçüncüsü ise herhangi bir konuda doğruya ulaşmak için mantık ilminin yegâne yöntem olarak tespit edilmiş olmasıdır. İbn Teymiyye, bu konulardaki tutumlarından dolayı Müslüman filozofların bilgi temeline dayanmayan geçersiz bir zeminde düşünce ürettiklerini ileri sürmekte, bundan dolayı hatadan uzak kalamayacaklarını ifade etmektedir. Müslüman filozofların teolojik meselelerde ortaya koyduğu görüşlerden İbn Teymiyye'nin reddine konu olan hususların ise sekiz maddede toplandığı görülmektedir. Bu sekiz madde, âlemin kıdemi, Allah'ın cüz'ileri bilmemesi, meâdın (ahirette insanların bedenlerinin yeniden yaratılmasının) gerçekleşmeyeceği, peygamberlik, melekler, Allah'ın kelâmı, şefaahat, Allah'ın meşîetinin ve kudretinin inkârı ile ilgili görüşleri içerir. İbn Teymiyye, Müslüman filozofların bu sekiz konu ile ilgili görüşlerini detaylı olarak ortaya koymuş ve her bir konudaki görüşe dair eleştirilerini dile getirmiştir. Buna ilave olarak Müslüman filozofların bu konulardaki görüşleri sebebiyle küfre girdiklerini de açıklamalarına eklemiştir. Bu makalenin hedefi, İbn Teymiyye'nin felsefî yönetime ilişkin üç eleştirisini ve Müslüman Filozofları tekfir etmesine sebep teşkil eden teolojik konulardaki sekiz reddiyesini ele alıp incelemektir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Barlak, M. (2020). İbn Teymiyye'nin Felsefî Yöntem Eleştirisi ve Müslüman Filozofları Tekfir Etme Gerekçeleri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 363-378.

Criticism on the Philosophical Method of Ibn Taymiyya, and His Reasons for the Takfir of Islamic Philosophers

Asst. Prof. Dr. Muzaffer Barlak

Sinop University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Sinop – TURKEY

Article History

Submitted: 13.07.2020

Accepted: 20.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Kalam

Philosophy

Ibn Taymiyya

Islamic Philosophers

Takfir

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.46336>

Abstract

It is possible to evaluate Ibn Taymiyya's approach to Islamic philosophers and philosophy in two ways. The first one is the critical attitude towards philosophical method, and the second one is the refusal to the solutions offered by philosophers on theological issues. It is seen that Ibn Taymiyya's criticism of the philosophical method is collected in three points. The first one is the status given to the mind in the face of narration, the second one is the necessity for the interpretation regarding the Verses of the Quran and Hadiths (i.e. the nas), the third is that the science of logic was identified as the only method to reach accuracy in any subject. Ibn Taymiyya claims that Islamic philosophers produce thoughts on an invalid basis that is not based on the basis of knowledge because of their attitudes on these issues; and therefore, they cannot stay away from making mistakes. It is seen that the issues, which are the subject of the rejection of Ibn Taymiyya, were collected under eight items regarding the opinions that Islamic philosophers put forward on theological issues. These eight articles include the seniority of the universe, the fact that Allah does not know the particulars (i.e. the cuz), the fact that the "mead" "resurrection" (i.e. the recreation of the bodies of people in the Hereafter) will not take place, prophecy, the angels, the word of Allah, the intercession, the denial of Allah's "mashiat" (i.e. the freedom of Allah in His actions) and his mightiness. Ibn Taymiyya detailed the opinions of Islamic Philosophers on these eight issues, and expressed his criticism on each issue. In addition, he also added that Islamic philosophers became disbelievers because of their opinions on these issues. The purpose of this article was to address and examine ibn Taymiyya's three critiques on the philosophical method, and his eight rejections on theological issues that led to him to criticize Islamic philosophers.

Giriş

1. İbn Teymiyye'nin Felsefî Yönteme İlişkin Eleştirileri

Modern dönemde insanlığın bilim alanında ulaştığı seviyenin, bu dönemde benimsenen bilimsel paradigmayla ilişkilendirilmesi mümkündür. Çağdaş bilimsel paradigmanın en belirgin niteliği ise eleştirel akılçılık olarak temayüz etmektedir. Eleştirel akılcı düşünce modern dönemin bilim anlayışının temel bir özelliği olarak görülse de İslam düşünce tarihinde bu düşünme biçiminin önemli temsilcilerinin bulunduğunu ifade etmek gerekir. İslam düşünce geleneğinde eleştirel bakış açısı ile öne çıkan düşünürlerden biri ve belki en önemlisi İbn Teymiyye'dir. İbn Teymiyye, kendi döneminde düşünsel faaliyet yürüten bütün yaklaşımları özgür bir yaklaşımla ve objektif bakış açısıyla değerlendirme cesareti göstermiş bir düşünürdür. Bu yönü itibarıyla İbn Teymiyye'nin, modern bilim anlayışına zemin hazırlayan önemli bir basamak olduğunu söylemek mümkündür. O, kimlerin veya hangi görüşlerin itibar gördüğünü göz önünde bulundurmaksızın yalnızca verilerin sağlayacağı hakikat bilgisine odaklanmıştır. Onun, muarızlarına karşı cesaretle yürüttüğü fikrî mücadele, günümüz bilim dünyası açısından mümtaz bir örnek sunmakta ve eleştirel akılcı yaklaşım tarzı da günümüz bilim çevrelerine hakikat arayışında yol göstermektedir. Bu gerekçelerle İbn Teymiyye'nin eleştirel tavrının günümüz insanları tarafından bilinmesini sağlamak elzem görünmektedir.

İbn Teymiyye, döneminin kalamcı, tasavvufçu ve felsefecilerini ayırım gözetmeksizin eleştiriye tâbi tutmuştur. Ancak o, gerek Kelâm ilmine gerekse Tasavvufa yönelik eleştirilerinde aslında felsefî faaliyetleri karşısına almaktadır. Onun eleştirisine konu olan asıl nokta, İslâmî ilimlerin, İslâmî olmayan felsefî yöntem ve araçlar esas alınarak yürütülmesidir (Kutluer, 2001: 185). Ona göre İslam düşünürlerinin dinî nasrlara aykırı birtakım kanaatler ileri sürmelerinin sebebi, Aristo ve diğer Yunan düşünürleri ile Harran Sâbîilerinin düşüncelerine öykünmüş olmalarıdır (Özervarlı, 1999: 409).

İbn Teymiyye, kalamcı ve filozofların¹ kullandığı birçok kavramı, Kur'an ve Sünnet terminolojisinin dışında oluşturulması gerekçesiyle eleştirmekte ve türedi bir terminoloji üzerinden Allah'ın hakikatının gündem edinilmesini baştan yapılmış bir yanlış olarak değerlendirmektedir. Bu hatalı başlangıçtan dolayı da isabetli herhangi bir teolojik meselede doğru kanaate ulaşılmasının mümkün olmayacağını ileri sürmektedir. Bu kapsamda nebevî yöntemin dışına çıkan bir kanıtlama aracı olmasından dolayı, hudûs delilini bile işlevsel bir delil olarak görmemekte, hatta bu delilin, birçok yeni probleme kapı aralayan temel bir sorun kaynağı olduğunu ifade etmektedir (İbn Teymiyye, 1979: 3/227). İbn Teymiyye'nin eleştirisine konu olan hususlardan biri de kalamcı ve filozofların, nasrlarda geçen kavramları, mecralarından saptırarak, bağlamının ve maksadının dışında ele alıp tartışmalarıdır. Tevhid kavramı etrafındaki söylemler, bu durumun bariz örneklerinden biridir. Nitekim tevhid, nasrlarda, sadece Allah'ı ilah edinmek, sadece O'na ibadet etmek, sadece O'na güvenmek, O'nun için sevmek, O'nun için nefret etmek ve sadece O'nun için çalışmak anlamlarında kullanılmışken, kalamcılar, bu kavram üzerinden Allah'ın, cüzlerine ayrılmayan, benzeri olmayan ve ortağı olmayan bir varlık olduğunu ifade etmeye yönelmişlerdir (İbn Teymiyye, 1979: 1/224-225).

Nasrların temel vurgularını ihmal eden ve hatta saptıran yaklaşımlar, ilahi mesajın doğru bir şekilde anlaşılmasına gölge düşürmekte ve yapay tartışma gündemleri oluşturarak Müslüman düşünürleri hedeften saptırmaktadır. İbn Teymiyye'nin bakış açısıyla bu hedef sapmasına sebep olan felsefî yöntemin yanlışlarını üç başlıkta özetlemek mümkündür.

1.1. Akıl Statüsü

İbn Teymiyye'ye göre akıl ile nakil birbirleri ile tam olarak barışıktır ve ikisinin istikameti de aynıdır. Bu açıdan kalam, felsefe ve tasavvufun ulaştıracağı hakikatın birbirinden farklı olması söz

¹ İbn Teymiyye, filozoflar veya felsefeciler ifadesi ile Aristo'ya tâbi olan Meşşâî filozofları kastetmektedir. Bu filozofların önde gelenleri arasında Fârâbî ve İbn Sînâ'yı göstermek mümkündür (Uyanık ve Akyol, 2015, 1337).

konusu olamaz. O kadar ki bu yöntemleri kullanan bireyler sahih nakle ve sarih akla sâdık kalmalıdır (Koca, 1999: 392). İbn Teymiyye'ye göre aklın doğru kullanılması durumunda sahih nakille çelişmesi imkânsızdır. Şayet akıl ve nakil arasında bir tezat bulunduğu görülürse, ya akıl doğru kullanılmamıştır ya da nakil sıhhatli değildir (İbn Teymiyye, 1979: 1/147). İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımında, tüm kabiliyetleriyle birlikte aklın işlevsel görüldüğü düşünülebilirse de aslında o, aklın ancak vahyin içeriği ve metodu sınırlarında kullanılması durumunda doğruya ulaşma aracı olabileceğini ön görmektedir (Abrahamov, 2009: 399).

Aklın ve naklin doğruya ulaşmada değeri bulunan araçlar olduğu genel bir kabul olarak görülse de akıl ve naklin çatışması durumunda bu iki bilgi kaynağından hangisinin öne geçirileceği hususu İbn Teymiyye'nin tartışma gündeminde yer bulan bir konudur. İbn Teymiyye, kelamcılar tarafından dile getirilen akıl ve naklin çatışması durumunda aklın nakle tercih edilmesi yönündeki kanaati reddeder. Ona göre kelamcıların bu tercihi, onların akli, naklin temeli olarak görmelerine dayanır. Buna göre İbn Teymiyye açısından akıl ile naklin çatışması durumunda aklın, nakle tercihi söz konusu değildir (İbn Teymiyye, 1979: 1/4). Nitekim nakil karşısında akla öncelik tanımak, doğruya ulaşmada referans değer olarak kabul edilebilecek birbirinden farklı sınırsız sayıda akla işaret edecektir. Bu ise tutunulacak sabit bir doğru düşüncesini imkânsız kılacaktır. Bundan dolayı aklın nakle değil, aksine naklin akla önceliği söz konusudur (İbn Teymiyye, 1979: 1/146).

Kelamcılarının temâyülünü akıldan yana gösteren ve bu kanaat ile öne çıkan bir isim olarak Râzî'nin görüşlerini değerlendiren İbn Teymiyye, aklın, naklin önüne geçirilmesini kesin bir dille reddetmektedir (İbn Teymiyye, 1979: 1/4). Nitekim naslar, aklîliğin ötesinde veya karşısında bir konumda değildir. Din, vahiyle bildirilmiş ve naklin içinde yer alan akli delillerle de takviye edilmiştir. Bunun ötesinde bir akılcılık, selefî yoluna aykırı bir tutum olup hataya sürükleyecektir (İbn Teymiyye, 1991: 16/471). İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımında kelamcılarının semiyâyâta karşı mesafeli bir tutum benimsediği gibi bir izlenim oluşmaktadır. Bununla birlikte kelamcılarının önemli ölçüde felsefî terminolojiye ve felsefî mesâile yönelmeleri İbn Teymiyye'de böyle bir tepkiyi doğurmuş gibi görünmektedir (Özervarlı, 2008: 83). İbn Teymiyye'nin kelamcılara yönelik bu eleştirisini haklı bulmak pek mümkün görünmemektedir. Kelamcılarının akla öncelik vermesi, sahih naklin göz ardı edilmesi mahiyetinde değil, aksine sahih olmayan naklin delâletini reddetmek şeklinde bir tavrıdır. Kelamcılarının sahih nakil konusunda akla verdikleri yetki ise nassı makul bir izah ile yorumlamaktan ibarettir. Selefi anlayış çerçevesinde, herhangi bir nassı kavramak mümkün olmadığında onu lafız olarak olduğu gibi kabul etmek tercih edilebilecek bir tutumdur. Ancak bunun karşısında kelâmî yaklaşımla aynı nassı aklın rehberliğinde uygun bir izahla kavramaya çalışmak daha anlamlı bir tavır olarak görülebilir.

1.2. Naslarda Tevilin Kullanımı

İbn Teymiyye, Kur'an'ın hiçbir şekilde yorumlanmaması gerektiği anlayışını (tefvîz) kabul etmez. Bu yaklaşımından hareketle İbn Teymiyye'nin klasik bir selef düşünürü olarak görülmesi doğru olmayacaktır. O, benimsediği yöntem ve üzerine söz söylediği konular bakımından kelâm ve felsefe ile bir şekilde hemhâl olmuş ve yeni bir selefi anlayışın temsilcisi olarak görülmüştür (Aydın, 2003: 216-217). Klasik Selefî yaklaşımın ötesinde İbn Teymiyye'nin, nasların anlaşılmasına yönelik olarak tercih ve tavsiye ettiği yöntem, nasların yine naslar aracılığıyla anlaşılır kılınmasıdır (İbn Teymiyye, 1979: 1/201). Bunun karşısında naklin anlaşılması konusunda aklın temel bir ölçü olarak değerlendirilmesi, İbn Teymiyye'nin reddettiği ve haram saydığı bir husustur (İbn Teymiyye, 1972: 105). Ona göre naklin tevil edilmesi ihtiyacının hissedilmesi, akıl ve nakil arasında teâruz bulunabileceği ön kabulüne dayanmaktadır. Böyle bir ön kabul, anlaşılmadığı düşünülen naklin, aklın ölçüsüne sunulmasına ve bu da naklin, akıl karşısında geri planda kalmasına sebep olmaktadır. Buradan ise tevil ameliyesi doğmaktadır. Hâlbuki ona göre akıl ile nakil arasında çatışma olamayacağı anlaşılmalı olsaydı, nasların doğru anlaşılması noktasında teville başvurma yanlılığı da anlaşılmalı olurdu (İbn Teymiyye, 1979:

1/4-7).

İbn Teymiyye'nin tevil karşısındaki tutumunun temelinde haberi sıfatlar konusunun yer aldığı görülmektedir. Nitekim kelâm düşünürleri el, yüz, oturma, gelme ve inme gibi, naslarda Allah'a izafe edilen, ancak yaratılmışlara ait nitelikler olarak bilinen bu hususların Allah'a izafesini teşbih ve tecsim odaklı bir yaklaşım olarak algılamış, bundan dolayı haberi sıfatların tevil edilmesi gerektiği anlayışına yönelmişlerdir. İbn Teymiyye ise naslarda açık olarak ifade edilen hususların, sadece aklın gereklerine uymaması sebebiyle, bilindiği anlamdan başka anlamlarda anlaşılmasını makul bulmamakta ve böyle bir yaklaşımı, nasların aslı anlamları dışına hamledilmesi olarak yorumlayıp reddetmektedir. Ona göre haberî sıfatlar söz konusu olduğunda doğru olan tutum, onları aslı manalarından koparmak değil, aksine bu sıfatların yaratılmışlara benzemeyen bir gerçekliğe ve sadece Allah'a mahsus olan bir hakikat değerine sahip olduklarını kabullenmektir. Böyle bir yaklaşım, fikir sahibi kimseyi hem nassın beyanına müdahale etmekten hem de teşbih ve tescime düşmekten emin kılacak bir yöntem olacaktır (İbn Teymiyye, 1991: 3/3-4). Öyle görünüyor ki burada temel alınan hassasiyet, nassın lâfzına riâyet etmek, ama yaratan ve yaratılan farklılığını her an hatırd tutmaktır. İbn Teymiyye'nin bu hassasiyetinin teşbih ve tescime meyleden ekoller karşısında oluştuğu düşünülebilir. Müşebbihe ve mücessime, antropomorfist bir yaklaşımla haberi sıfatları hâdis varlıklardaki niteliklerin benzerleri olarak anlayınca, İbn Teymiyye bu tutumu Allah'ın şânına lâyük bulmamış ve reddetmiştir. Ancak onun bu yaklaşıma yönelik reddi müşebbihe ve mücessime ile sınırlı kalmamış, yöntem benzerliğinden dolayı Ehl- Sünnet'in bu konudaki kanaati de red sahasına eklenmiştir. Nitekim Ehl-i Sünnet haberî sıfatları dilin kullanımına uygun manalarda anlamakta, İbn Teymiyye ise keyfiyetsiz olarak lafızları kabul etmektedir. Açıkçası ulaştıracağı sonuçlar bakımından bu iki yöntem birbirinden çok da farklı görünmemektedir.

1.3. Doğru Bilgiye Ulaşma Konusunda Mantık İlminin Değeri

İbn Teymiyye'nin bildirdiğine göre filozoflar, mantık ilmini doğru düşünmenin vazgeçilmez bir ölçüsü olarak görmektedirler. Filozoflara göre mantık, düşünceyi hataya düşmekten koruyan bir fonksiyona sahiptir ve aklî ilimlerin ölçüsüdür. İbn Teymiyye, bu yaklaşımın doğru olmadığını ve doğru düşünmek için mantık ilmine ihtiyaç bulunmadığını ifade eder. İbn Teymiyye'ye göre mantık kuralları, bir beşerin ürettiği aklî esaslardan ibarettir. Oysa aklî ilimler, herhangi bir bireyin ihdas ettiği esaslar ile değil, Allah'ın bütün insanlarda var ettiği idrak araçları ile kavranır ve değerlendirilir. Bu araçlar ise Allah tarafından bütün insanların fitratlarına yerleştirilmiştir. Aklî hükümlerde esas olan taklit değil, bireyin kendi kavrayışıdır. Bundan dolayı aklın vereceği hükümlerde, beşer mahsulü ilkelere riayet anlamına gelecek şekilde aklı hatadan koruyacak mantık ilkelerinden söz etmek anlamsızdır. Nitekim ona göre mantık ilminin kurulmasından önce de insanlar doğru bilgiye ulaşabilmekteydi (İbn Teymiyye, 1976: 26). Bu ifadeleriyle İbn Teymiyye'nin mantık ilmini tamamen gereksiz gördüğü anlaşılmaktadır.

İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımının aşırı bir söylem olduğunu ifade edenler bulunmaktadır. Buna göre mantık ilmi, doğru düşünmeyi başlatan bir mîlat değil, insanların fitratlarında var olan kuralların düzenlenip bir disiplin haline getirilmesinden ibarettir. Dolayısıyla mantık ilminin kurulmasından önceki insanların da doğru düşünebildiğini söylemek, mantık ilminin gereksizliğini göstermez (Hûyî, 2016: 151-170).

İbn Teymiyye, mantık ilminin eleştirisi kapsamında tanımlar ve kıyaslar olmak üzere başlıca iki konuda görüş beyan etmektedir. (Sarıkavak, 1997: 65-67). Mantık ilminin kurucu ilkelerinden biri, tanımlar olmadıkça tasavvurların elde edilemeyeceği şeklindedir (İbn Teymiyye, 1976: 4). İbn Teymiyye de mantık ilminin gereksizliğini ve hataya sürükleyen bir yöntem olduğunu ifade etmek üzere, mantıkta doğru düşünmenin ilk unsuru olarak görülen tanımların işlevsizliğini savunarak söze başlamaktadır. Ona göre mantık disiplininin kurulmasından önce de ilimler vardır. İnsanlık, bütün bu

ilimleri tanımlar olmadan elde etmiştir. Gerek peygamberler gerekse onların ilimle meşgul olan takipçileri tanımlara ihtiyaç duymamışlardır. Hz. Peygamber'in ümmetinden ilk üç asırda yaşayan nesil de ümmetin en bilgili kişileri olmalarına rağmen tanımlar olmadan ilmî faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Ne zaman ki kelamcı ve felsefeciler mantık ilmine tâbi olarak tanımlar üzerinden fikir yürütmeye başlamışlardır, işte karşıtlıklar ve cehâlet de o zaman ortaya çıkmıştır (İbn Teymiyye, 1951: 185).

İbn Teymiyye, tanımların işlevsizliğini ortaya koymak üzere on bir delil getirmiştir. Bu delillerde özetle şu hususları vurgulamıştır: (1) "Tasavvurlar ancak tanım ile elde edilir" önermesi, mantık ilminin gerekliliğini ortaya koyan ilk önerme olduğu halde, bu önerme herhangi bir bilgiye veya delile dayanmadığından, bu prensip üzerinden doğru bilgiye ulaşmayı ummak makul değildir. (2) Tanımı ilk yapan kişi, kendisine sunulan herhangi bir tanım bulunmadığı halde, tanımladığı şeyi tanımlayabildiğine göre, şeylerin tanımlanmadan bilinmelerinin de mümkün olduğu anlaşılır. (3) Din, sanat ve bilim gibi uzmanlık alanlarında fikir yürüten kişiler, elde edilmesi neredeyse imkânsız olan cins ve ayrıma dayalı tanımlar üzerinden değil, ortak terimlerle konuşur ve anlaşılır. (4) Her bir insan, kendi ilkeleri doğrultusunda tanım yaptığından, tanımlar konusunda uzlaşısı yoktur. Bireyler, birbirlerinin tanımlarını kabul etmedikleri halde, tasavvurlar mevcut olduğu ve bilgi aktarımı sağlanabildiğine göre, tasavvurların tanımlara dayandırılması makul değildir. (5) Tanımlar, ancak tümele işaret eder. Tümelin varlığı ise dış dünyada gerçekliği olmayan sadece zihinsel bir varlıktır. Dolayısıyla tanımlar, gerçekliği karşılamaz. Gerçekliği ancak tekilerden hareketle oluşan tasavvurlar karşılar. (6) Herhangi bir cinsin altında bulunmayanın tanımlanması mümkün olmadığına göre, akıl gibi gerçeklikler tanımlanamaz. Herhangi bir cinsin altında bulunmadığı halde aklın tasavvuru var ama tanımı yok ise bu durum, tasavvur için tanımın gerekli olmadığını gösterir. (7) Tanımlar, kavramlarla oluşturulduğuna göre, bireylerin tanımları kavraması için tanımda geçen kavramların tasavvurlarını taşıması gerekir. Bir yandan tasavvurun, tanıma dayandığı ileri sürülürken, bir yandan da tanımı kavramak için tanımı oluşturan kavramların tasavvurlarına sahip olmanın gerekliliği, tanımların, tasavvura temel teşkil etmediğini gösterir. (8) Tasavvur, zihinsel bir gerçeklik olduğundan, ifade edilmese de var olabilir. Bu durum tanım olmadan da şeylerin tasavvur edilebileceğini gösterir. (9) Şeylere ait tasavvurlar ya renk ve tat gibi dış duylara konu olur ya da açıklık ve sevgi gibi duyumsamaya konu olur. Her iki durumda da tanıma ihtiyaç bulunmamaktadır. (10) Herhangi bir tanımı duyan kimse, kendisinde herhangi bir tasavvur oluşmaksızın bu tanıma itiraz edebildiğine göre, tasavvurların tanımlara dayanmadığı anlaşılır. (11) Filozoflara göre bazı tasavvurlar apaçık olduklarından tanımlanmalarına ihtiyaç yoktur. İnsanların algı düzeyleri farklı olduğuna göre böyle genel bir yargıda bulunulamaz. Buna göre hangi tasavvurların tanımlanması ve hangilerinin tanımlanmaması gerektiği bilinemeyeceğinden, tasavvurların tanımlara dayandırılması doğru olmaz (İbn Teymiyye, 1976: 7-14; Hasırcı, 2010: 71-76).

İbn Teymiyye'nin, mantık ilmine yönelik eleştiri kapsamında ele aldığı ikinci konu, kıyaslar üzerinedir. İbn Teymiyye, İslam filozoflarının kanaatlerinden süzerek elde ettiği (Hasırcı, 125) "tasdike ulaşmak yalnızca kıyas ile mümkün olur" yargısından hareketle kıyasa yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre bu cümlenin bizzat kendisi bedihi bir hakikat olmadığı gibi filozoflar, bu yargının doğru olduğunu kanıtlayabilecek herhangi bir bilgiye de sahip değillerdir. Ayrıca doğruya ulaşmada tek yöntemin kıyas olmadığı, mantık ilminin de gösterdiği bir durumdur. Bu gerekçeler, kıyasın, tasdiki doğuran yegâne yöntem olmadığını ortaya koymaktadır (İbn Teymiyye, 1976: 88).

İbn Teymiyye burada aktardığımız gerekçelerle felsefî yöntemin dayanaklarının geçersiz olduğunu ve bundan dolayı felsefî temellere dayalı düşünmenin de herhangi bir gereklilik taşımadığı kanaatindedir. Bunun da ötesinde İbn Teymiyye'ye göre felsefî yönleme tutunmak, kişileri doğrudan hataya sürükleyen bir etkidir. Çünkü doğru düşünmeyi sağlayacak olan zemin, bir beşerin ortaya koyduğu kurallar üzerinde değil, Yüce Yaratıcı'nın insan fitratına yerleştirdiği kavrama araçları ve

peygamberleri aracılığıyla insanlara ulaştırdığı hakikate dair bilgiler üzerinde kurulabilir.

İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımının indirgemeci bir tutum olduğu söylenebilir. Zira mantık ilmini yöntem olarak benimseyen düşünürler açısından tasdiki doğuran tek yöntemin kıyas olmadığı görülmektedir (Hasırcı, 126). Ayrıca mantık ilmi, İbn Teymiyye'nin bahsettiği Allah tarafından fitratlara yerleştirilmiş olan kavrayışın karşısında konumlandırılmış bir araç değil, aksine insanların fitratlarında yer alan bu kavrayış unsurlarının bir bütün halinde düzenlenmesi ve kurallar dizgesi haline getirilmesidir. Bu kuralların doğru bilgiye ulaşma konusunda mutlak birer ölçüt olduğunu ifade etmek belki doğru değildir. Ancak mantık ilminin her türlü faydadan uzak ve işlevsiz bir çaba olduğunu söylemek de isabetli olmayacaktır.

2. İbn Teymiyye'nin Müslüman Filozofları Tekfir Etme Gerekçeleri

İbn Teymiyye, felsefi yöntemin yanlışlığını ve felsefecilerin düşüncelerinin bozukluğunu ifade etmekle kalmamış, bunun yanı sıra bir yandan felsefi yönetime alternatif olabilecek bir akıl yürütme yöntemi geliştirmeye çabalarken, bir yandan da felsefi yöntem kullanılarak ortaya konulan birçok konudaki çözüm önerilerine reddiyeler yazıp, bu meselelerle ilgili kendi çözüm önerilerini geliştirmiştir (Hasırcı, 2014: 148). Yukarıda İbn Teymiyye'nin felsefi yönetime yönelttiği eleştirileri ele aldık ve onun, bu yöntemin karşısında Selefi metodu alternatif bir yaklaşım biçimi olarak ortaya koymaya çabaladığını ifade ettik. Çalışmamızın bu bölümünde ise İslam filozoflarının görüş beyan ettiği ve İbn Teymiyye'nin, onların bu görüşlerini küfür sebebi saydığı sekiz konu üzerinde durmaya çalışacağız.² İbn Teymiyye'nin İslam filozoflarını tekfir ettiği bu sekiz konu, âlemin kıdemi, Allah'ın cüz'ileri bilmediği, meâdın (ahirette insanların bedenlerinin yeniden yaratılmasının) gerçekleşmeyeceği, peygamberliğin hakikati, meleklerin hakikati, Allah'ın kelâmının mahiyeti, şefaatin hakikati, Allah'ın meşîetinin ve kudretinin inkârı ile ilgili bahislerden oluşmaktadır (İbn Teymiyye, 1976: 523). Şimdi sırasıyla İslam filozoflarının bu konulardaki kanaatlerini ve İbn Teymiyye'nin bu kanaatlere yönelik eleştiri ve reddiyelerini ele almaya çalışacağız.

2.1. Âlemin Kıdemi

İbn Teymiyye'ye göre felsefeciler, âlemin kadîm olduğunu ve kendinden dolayı var olan bir illetten sudûr etmek yoluyla varlık bulduğunu ileri sürmektedir. Onların bu görüşü, akıllar nazariyesinin bir yönünü ifade eder. İbn Teymiyye'ye göre ise şeriat açısından veya akıl açısından bu görüşün doğruluğunu ortaya koymak mümkün değildir. Bu görüş, müşrik Arapların ve Ehl-i Kitab'ın benimsediği anlayışa kıyasla çok daha bozuktur (İbn Teymiyye, 1986: 107).

İbn Teymiyye'ye göre filozofların, âlemin kıdemi ile ilgili görüşlerinin tutarsızlığını ve yanlışlığını altı açıdan açıklamak mümkündür: (1) Felsefeciler, feleklerin kadîm olduğunu söylemişlerdir; ancak "kadîm olan" demek, başka bir varlığın tesiri bulunmaksızın hep var olan demektir. Hâdis ise vücuda getirilen şeydir. O halde vücuda gelmesi, başka bir varlığa bağlı olan bir varlığın kadîm varlık olduğu söylenemez. (2) Felsefeciler, "tek olandan ancak tek çıkar" yargısını ileri sürmüşlerdir. Bu yargıya ilave olarak tek olması hasebiyle Allah'ın, terkibe konu olabilecek tarzda birçok nitelikte vasıflandırılmayacağını iddia etmişlerdir. Bu kapsamda tek olan varlık için, ilim, irade, kudret vb. bütün sıfatların aslında aynı şey olduğunu ve ilim ile âlimin, kudret ile kâdirin, görülen ile görenin vb. birbirinden farkının bulunmadığını söylemişlerdir. İşin gerçeği ise, bunun aksidir. Nitekim teklik, dış dünyada algılanabilen bir olgu değil; ancak zihnen bilinebilecek bir tasavvurdur. Felsefecilerin, bu bağlamda söyledikleri her şey geçersizdir. Çünkü ileri sürdükleri "tek olandan ancak tek çıkar" yargısı, onların vehminden ibaret olup hiçbir bilgiye dayanmamaktadır. Dolayısıyla bu yargıya bağlı olarak ileri sürülen diğer bütün yargılar da geçersizdir. (3) Birçok özelliği bünyesinde

² İslam düşünce tarihinde tekfir geleneğinin beşerî ve dinî hayattaki izdüşümü için bkz. (Fevzi Rençber, 2017: 77-102).

taşıyan ve sonradan var olma vasfına sahip olan varlıkların, vasıfsız bir teklikten sudûr ettiğinin düşünülmesi, bâtil bir görüştür. (4) Vasıfsız bir teklik, kendinden sudûr eden şeyleri bilemez. Böyle bir iddianın gerçeklik değerinin görülebileceği hiçbir örnek yoktur. (5) Sudûr nazariyesi, bir alttaki varlığın, bir üstteki varlıktan ortaya çıkması anlamında olduğuna göre ve tek'ten ancak tek'in çıkacağı iddia edildiğine göre, kâinattaki her şeyin, bir üst kategorinin eseri olması gerekir. Böyle bir düşünce, saçmalamanın zirvesidir. (6) Kâinâttaki her şey, tek bir şey'den değil, aksine çiftlerden meydana gelmektedir. Bu durum, "tek'ten ancak tek çıkar" yargısının hatalı bir yargı olduğuna işaret eder. Bu ise sudûr nazariyesinin, bir yanılığdan ibaret olduğu sonucuna ulaştırır (İbn Teymiyye, 1986: 107-109).

İbn Teymiyye bu açıklamaları ile sudûr nazariyesini ve bu bağlamda âlemin kîdemini reddetmekte, böyle bir düşüncenin Allah'ın yaratıcılık vasfını âtil bıraktığını savunmaktadır. Allah'ın iradesinin, kudretinin ve yaratıcılığının inkârı, bu görüşün, İbn Teymiyye nazarında küfre konu olmasını gerektirmiş gibi görünmektedir. Buna ilave olarak âlemin kadîm olduğunun iddia edilmesi, ezeli varlıkların çokluğunu gerektirecektir. Bu da İbn Teymiyye'nin bu konu üzerinden filozofları tekfirini doğuran diğer bir gerekçe olarak görülmektedir. İbn Teymiyye'nin, âlemin kîdemini savunmalarından dolayı filozofları tekfir etmesi, onun perspektifinden bakıldığında oldukça haklı görülebilir. Ancak filozofların kaygıları dikkate alındığında, onların bu görüşe meyletmelerinin, tamamen anlamsız ve gereksiz bir tavır olmadığı da düşünülebilir. Zira buradaki temel sorun, kadîm bir varlığın nasıl olup da hâdis surette eylemde bulunabileceği meselesidir. İbn Teymiyye selefi bir tutumla hem Allah'ın kadîm hem de mahlûkâtın hâdis olduğunu ifade ederek ortada hiçbir sorun yokmuş gibi bir tavır sergilese de ona bu rahatlığı veren, aslında kadîm varlıktan hâdis eylemin sudûru problemiyle ilgilenmemesidir. Filozoflar ise bu soruna çözüm üretme kaygısıyla böyle bir görüşe meyletme ihtiyacı hissetmişlerdir. Belki filozofların kanaatlerinin isabetli olduğunu söylemek güçtür; ancak onların görüşlerinin isabetsizliğinin karşısında İbn Teymiyye'nin kusursuz bir âlem görüşü kurguladığını ifade etmek de pek mümkün değildir.

2.2. Allah'ın Cüz'ileri Bilmemesi

Filozofların düşüncesi çerçevesinde değerlendirildiğinde, Allah'ın, kulların eylemlerini bütün cüz'î boyutlarıyla birlikte bilmesi imkânsızdır. Nitekim kulların durumları değişkendir. Şayet Allah, kulların durumlarını cüz'î boyutlarıyla bilmiş olsaydı, kulların durumları değiştikçe O'nun bilgisinin de yenilenmesi ve değişmesi gerekirdi. Yenilenen ve değişen bir bilginin kusursuz olduğu söylenemez. Bundan dolayı Allah, kulların durumları ile ilgili tikelleri; ancak tümel kanunları içinde bilir (Çağırıcı, 1995: 9/109).

İbn Teymiyye, filozofların bu akıl yürütmesini hatalı görmektedir. Nitekim filozofların, Allah'ın ilmi ile ilgili kusur olarak gördükleri "değişim"i, İbn Teymiyye, yetkinlik sebebi olarak görmektedir. Daha açık bir ifade ile Allah, ancak kulların durumlarını değişen bütün hâlleri ile bildiğinde kusursuz bir ilim sıfatıyla nitelenebilir. Allah, şayet kulların değişime uğrayan durumlarını, ancak bu tikeller gerçekleştiğinde biliyorsa, bu durumda Allah'ın bilgisinin eksik olduğu ve O'nun kâmil mânâda âlim olmadığı düşünülür. Bundan dolayı İbn Teymiyye'ye göre Allah'ın bilgisinin cüz'ileri içermediği ve O'nun, cüz'ileri ancak küllî kâideler içinde bildiği yönündeki görüş yanlıştır. Bunun aksine Allah, tümeli tümel, tikeli de tikel olarak bilir ve O'nun bilgisi, tüm değişiklikleri içeren bir sûrette, tikellerin ve tümellerin tamamını kuşatmıştır (İbn Teymiyye, 1979: 10/184-185).

İbn Teymiyye'ye göre filozofların, Allah'ın cüz'iyâtı bilmediği şeklindeki görüşleri, onları, Yahudi, Hıristiyan ve müşrik Arapların küfründen çok daha derin bir küfrün içine düşürmektedir. Nitekim ona göre Ehl-i Kitap ve müşrik Araplar, dua ederler ve Allah'ın, onların dualarını duyup, bu dualara icâbet edeceğini kabul ederlerdi. Oysa filozoflar, Allah'ın, kâinattaki tikelleri bilmediğini iddia etmektedirler. Kâinatta olan bitenin iç yüzüne vâkıf olmadığı için de filozofların kabulündeki Tanrı, ne duaları duyar ne de onlara icabet eder (İbn Teymiyye, 1986: 112).

Allah'ın cüz'ıyyâtı bilmediğinin iddia edilmesi, İbn Teymiyye tarafından Allah'ın ilmine iliştirilmiş bir kusur olarak değerlendirilmiştir. Birçok nass ile Allah'ın her şeyi bildiği ve O'nun sıfatlarının her türlü eksiklikten arınmış olduğu ifade edilmişken, Selefi yöntem eşliğinde, İbn Teymiyye'nin böyle bir iddiayı kabul etmesi mümkün görünmemektedir. Nitekim Allah'ın her şeyi bildiği ve kusursuz sıfatlarla vasıflanmış olduğu şeklindeki İslâmî ilke ile çelişmesi sebebiyle, İbn Teymiyye'nin böyle bir görüşü, küfür sebebi saydığı görülmektedir.

Allah'ın cüz'ıyyâtı bilmediği iddiası gerçekten de naslardaki mâlumâtta oldukça kopuk bir yaklaşım olarak görülmektedir. Allah'ın her şeyi bildiğini beyan eden ayetler bu iddianın yanlışlığını ortaya koymak için yeterlidir. Ancak bu ayetlere ilave olarak Yusuf (as)'ın rüya yorumlarını, Musa (as)'ın Hızır (as) ile yaptığı yolculukta geleceğe matuf olarak gerçekleştirilen eylemleri ve henüz gerçekleşmemiş olaylarla ilgili Kur'an'da bildirilen gayb haberlerini dikkate aldığımızda, Allah'ın geleceği bütün ayrıntılarıyla bildiğinin açık olarak ortada olduğunu ifade etmek gerekir.

2.3. Ahirette İnsanların Diriltilmesi

Meâd, İslam düşüncesinde, insanların ahirette diriltilmesi ve ruhların bedenlere iade edilmesi gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Özervarlı, 2003: 28/211). Ahirette insanların diriltilmesinin ne şekilde olacağı ise, İslam düşüncesinin tartışmalı konularındandır. Bu tartışmalar içerisinde dirilişin bedenen olacağı düşüncesi, cumhurun kanaati olarak bilinmektedir. Bunun karşısında dirilişin bedenen değil, sadece ruhen olacağı düşüncesi ise İslam filozofları tarafından savunulmaktadır (İlgaroğlu ve Yaqoob, 2019: 3086).

İbn Sînâ, ahiretteki dirilişin bedenen değil ruhen gerçekleşeceğini ayrıntılı olarak ele alan filozoflardandır. İbn Sînâ'ya göre "Ey huzura ermiş olan nefis! Sen O'ndan, O da senden hoşnut olarak Rabbin'e dön" (Fecr 89/27) ayeti, ahiretteki dirilişin bedenen değil, ruhen olacağına dair delil mahiyetindedir. Nitekim ayette cennete girmesi üzere kendisine hitap edilen varlık, beden değil, nefistir ve nefis, ruhtan başka bir şey değildir. İbn Sînâ, bu ayetteki hitaptan hareketle cennette nimete kavuşacak ve cehennemde azaba düşecek olan varlığın insanın ruhu veya onunla aynı anlama gelen nefsi olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre cennetin nimetini veya cehennem azabını tatmak için bedene ihtiyaç yoktur (Gürbüz, 2014: 105).

İbn Sînâ'ya göre dirilişin ruhen gerçekleşeceği, bu ayetin dışında bazı aklî delillerle de sabit olan bir husustur. Bu deliller şöyledir: (1) Yüce yaratıcı herhangi bir mekânda bulunmaktan, soyutluk veya somutluk ile nitelenmekten, zaman, mekân, nitelik, nicelik gibi kategorilerden ve her türlü değişimden uzak olarak bilinmelidir. Bu durum, O'nunla ilgili hiçbir hâlin, insanlar tarafından gerçek anlamıyla bilinmeyeceğini gösterir. O halde bu konuda geliştirilecek olan yaklaşım da bu dünyanın koşullarından hareketle oluşturulmamalıdır. (2) Bilimsel veriler, ölmüş-çürümüş bedenlerin tekrar canlanmasının imkânsızlığını göstermektedir. Bedenlerin sabit maddelerle hayat sürmemesi de bu durumu destekler. Hayat döngüsel olduğuna göre, bazılarının bedenlerine ait unsurlar, nesiller değiştikçe başkalarının bedenlerine ait unsurlar haline gelir. Bu ise aynı maddi unsurlardan dirilmenin gerçekleştirilmesini imkânsız kılar. (3) İnsanın hakikati, nefisinden ibarettir. İnsanın, insan olmasında, bedenine ait unsurların hiçbir ontolojik katkısı söz konusu değildir. O halde dirilişin bedenen olmasını gerektirecek bir durum da söz konusu değildir (Gürbüz, 2014: 105-118).

İbn Teymiyye, yukarıdaki türden açıklamaları referans alarak, felsefecilerin, ilk yaratılışı kabul etmedikleri gibi, insanların ahirette diriltileceğini de inkâr ettiklerini ileri sürmektedir (İbn Teymiyye, 1986: 112). Filozofların, aklî gereklilikler çerçevesinde, insanların ahirette diriltileceklerine dair açık nasları inkârını küfür sebebi olarak gören İbn Teymiyye, bu yöndeki görüşleri sebebiyle filozofları tekfir etmiş gibi görmektedir.

İbn Teymiyye'nin bu konudaki görüşlerinden dolayı filozofları tekfir etmesi, naslara muhalefet odaklı bir gerekçeyle ilişkili görünmektedir. Nitekim Kur'an'da insanların bedenlerine ait unsurlar

dirilişe konu edilmiş (Kıyâme 75/4), birçok nassta, insanların azaba sokulan organlarına doğrudan işaret edilmiştir. Bununla birlikte metaforik anlatımlar dışında ahiret ahvâli ile ilgili anlatıların, insanların kavrayışına hitap etmeyeceği ortadadır. Şu halde bu meselenin iki kabul eşliğinde ele alınması gerekir. 1. Ahiret ahvâli şahit âlemin koşullarıyla benzer koşullara sahip olmayabilir. 2. İnsanların kavrayabilmesi gayesiyle ahiret ahvâline dair anlatılar, metaforik öğeler içerebilir. Bu iki husus, her iki cenahın da iddiasında isabetli olduğunu kesin olarak ortaya koymasına engeldir. Bundan dolayı böyle bir konu üzerinden fikir sahiplerinin birbirlerini tekfiri doğru bir tavır olarak görülemez.

2.4. Peygamberliğin Hakikati

İbn Teymiyye'ye göre felsefeciler, mutluluğa ulaşmak için akli yeterli görmekte ve ilahi bir haber akışı gerçekleşmeksizin, insanların hakikati bilerek mutlu olabileceklerini düşünmektedirler (İbn Teymiyye, h. 1422: 130). İbn Teymiyye'nin aktardığına göre Ebû Bekir Zekeriya er-Râzî gibi filozofların bir kısmı peygamberliği tamamen inkâr eder. İbn Sînâ'nın da içinde bulunduğu diğer kısım filozoflar ise peygamberliği kabul eder, ancak onlar bu kabullerini, âlemin kadîm olduğu inancı ile birlikte ele alır. Bu ikinci gruba göre peygamberlik, yetenekli bazı insanların üstün kavrayış, etkili hitap ve üst düzey tasavvur kabiliyetine sahip olmalarından ibarettir. Bu görüşte olanlara göre peygamberlerin başlıca üç özelliği bulunmaktadır: (1) Hızlı ve isabetli kavrayış gücü (2) Muhatapları etkileme gücü (3) Üstün sezgisel güç. Bu güçlerin ötesinde peygamberi diğer insanlardan ayıran herhangi bir özellik söz konusu değildir (İbn Teymiyye, h. 1422: 131).

İbn Teymiyye, filozofların vahiy anlayışlarının sahih İslam algısı ile örtüşmediğini ve bu konuda da onların derin bir sapkınlık içinde olduklarını beyan etmektedir. İbn Teymiyye'nin aktardığına göre filozoflar, vahyi, naslarda bildirilen şekilde bir bilgi akışı olarak görmemektedir. Filozoflara göre Allah'ın sözü, peygamberlerin zihinlerinde/nefislerinde beliren sesler; melekler ise peygamberin zihninde beliren sûretler ve nurlardır. Bu haller ise bir kimsede ancak çaba göstermek ve kalbini arındırmak sûretiyle ortaya çıkar. Bu görüşlerinden dolayı filozoflar, peygamberliğin kesbî olduğunu kabul etmiş durumdadırlar. İbn Teymiyye, bu yaklaşımın somut bir göstergesi olarak, kendi döneminde, filozoflardan bazılarının peygamberlik beklediğini gördüğünü ifade etmektedir. Hatta bu kimselerden bazıları, Peygamberlerin mucizelerine benzer olağanüstü işler göstermek kastıyla sihyacılıkla da uğraşmışlardır. Nitekim onlar, peygamberlerin elinde gerçekleşen olağanüstü olayların sihir olduğuna inanmaktadırlar (İbn Teymiyye, h. 1422: 131-132).

İbn Teymiyye'ye göre felsefecilerin bir iddiası da filozofların, peygamberlerden üstün olduğu şeklindedir. Filozofların, peygamberlerden üstün olmasının gerekçesi ise, peygamberlerin hakikat bilgisine vasıtalı olarak ulaşması, filozofların ise vasıtasız olarak ulaşmasıdır (İbn Teymiyye, h. 1422: 134).

İbn Teymiyye, filozoflar ve peygamberlerin, benzer hakikatleri farklı yollarla elde eden iki farklı grup oldukları iddiasının kökten yanlış olduğunu ifade etmektedir. Ona göre böyle bir iddia, filozofların, kendi hayalleri ile peygamberlerin bildirdiklerini benzer nitelikte görmelerinden kaynaklanmaktadır. İşin aslında ise filozoflar, ancak iç dünyalarındaki tahayyüllere sahip iken, peygamberler, kendi bilgileri veya tahayyüllerine değil, bunun ötesinde, Allah tarafından kendilerine haricen aktarılan hakikat bilgisine sahiptirler (İbn Teymiyye, h. 1422: 136).

Filozofların, peygamberliğin hakikati ile ilgili bu tür yaklaşımları, nasların zahirini esas alan İbn Teymiyye'nin din algısında açık bir red gerekçesi oluşturmuş gibi görünmektedir. Peygamberliğin kesbî yolla elde edilmesi, peygamberin hakikat bilgisini haricen değil, üstün kavrayış yeteneğiyle elde etmesi ve filozofların peygamberlerden üstün olması gibi kabuller, İbn Teymiyye tarafından küfür sebebi olarak değerlendirilmiş ve İbn Teymiyye peygamberlik anlayışları sebebiyle filozofları tekfir etmiştir. İbn Teymiyye'nin peygamberlik konusunda filozoflara yönelttiği eleştirilerin indirgemeci bir bakışı yansıttığı ifade edilebilir. Nitekim Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ'ya göre peygamberlik, herhangi bir

kimsenin değil, ancak Allah'ın peygamberlik melekesini verdiği kimselerin elde edebileceği bir pâyedir. Diğer taraftan İbn Teymiyye'nin, vahiy konusundaki görüşleri sebebiyle filozofları eleştirmesi isabetli bir bakış olarak görülmektedir. Zira filozofların vahiy algısı tamamen kurgusal bir tasarım olarak görebileceğimiz sudûr nazariyesinin ve sudûr nazariyesi eşliğinde sıralanan ay üstü/ay altı âlem ilişkilerinin bir yönünü ifade eder. Bu kapsamda Peygamberin vahiy alması, onun faal akılla irtibatı şeklinde anlaşılmıştır. Oysa faal akıl da dahil olmak üzere ay üstü/ay altı âlemdeki varlık kategorilerinin tamamı indî nitelemelerden ibarettir. Şahıslara ait indî nitelemeler üzerinden ilahi âlem de dahil bütün varlık sahasının şematize edilmesi ve bu şema içerisinde naslardaki beyana uygun olmayan bir vahiy anlayışının geliştirilmesi isabetli bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin bu konu hakkındaki beyanlarında haklı olduğunu ifade etmek mümkündür.

2.5. Meleklerin Hakikati

İbn Teymiyye, filozofların melekler ile ilgili görüşlerinin Yahudi, Hıristiyan ve Arap müşriklerin bu konudaki görüşlerinden çok daha büyük bir yanlışlığı olduğunu belirtmektedir. Nitekim Yahudiler, Hıristiyanlar ve Arap müşriklerinin büyük bir kısmı meleklerle şeytanları aynı türden varlıklar olarak kabul etmekte; itaatsizlik yapan meleklerin Allah'ın katından kovulduğunu ve kovulan bu meleğin şeytana dönüştüğünü söylemekte; bu kapsamda İblis'in cinlerin atası olduğunu ileri sürmekte olsalar da bu yanlış inanışları içinde de olsa, bir şekilde meleklerin varlığını kabul etmektedirler. Filozoflar ise akıllar ve nefisler türünden olabilmenin dışında meleklerin gerçekliğini hiçbir şekilde kabul etmemektedir. Bu durumda meleklerle dair inanç konusunda filozoflar, Yahudi, Hıristiyan ve Arap müşriklere kıyasla çok daha derin bir inkâr içindedirler (İbn Teymiyye, 1986: 111-112).

İbn Teymiyye'nin, filozofların melek anlayışını bu denli bâtil görmesi, yaratan-yaratılan karşıtlığının korunmaması ile ilgili görünmektedir. İbn Teymiyye, melekler için Allah'ın yarattığı bir varlık olmanın ötesinde ve sudûr anlayışı kapsamında özel bir konum ihdas edilmesini, Allah'ın yegâne yaratıcı olması anlayışına aykırı görmektedir. Bu düşüncesinin devamı mahiyetinde meleklerin de maddi varlıklar olduğunu, nurdan yaratıldıklarını ve ontolojik statü olarak Allah karşısında, diğer yaratılmışlara nispetle daha özel bir konuma sahip olmadıklarını ifade etmektedir (Hûyî, 2016: 167).

Filozofların, sudûr anlayışı çerçevesinde meleklerle özel bir statü ihdas etmiş olması ve buradan hareketle Allah'ın yaratıcılığını âtil duruma düşürmüş olmaları, İbn Teymiyye'nin, onları bu görüşleri sebebiyle tekfir etmesi sonucunu doğurmuş gibi görünmektedir. Buna ilave olarak meleklerin, naslarda belirtilen görevleri yerine getiren ve ontolojik bir statüye sahip bulunan varlıklar olmadığı yönündeki kabul de İbn Teymiyye'nin reddini doğuran sebepler arasında görülmektedir. Nitekim bir üst başlıkta açıklandığı üzere vahiy, Cebrail aracılığı ile Allah'tan elçisine doğru gerçekleşen bir bilgi akışı olarak değerlendirilmediğinde, Cebrail adında ontolojik hakikati bulunan bir meleğin somut varlığı da geçersiz kılınmış olmaktadır. İbn Teymiyye'nin, filozofların meleklerle ilgili görüşlerini tekfir etmesinde bu gerekçenin de etkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

Gayb âlemine ait unsurlar olmaları ve beşerî tecrübe sahasında örneklerinin veya benzerlerinin bulunmaması açısından melekler ile ilgili kanaatlerin nass dışında şekillendirilmesi uygun olmayacaktır. Naslara bakıldığında ise İbn Teymiyye'nin de ifade ettiği gibi meleklerin Allah ile insan arasında bulunan ara bir varlık kategorisi olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Bundan dolayı diğer varlıklar için söz konusu olduğu gibi meleklerin de varlık statüsü açısından yaratan-yaratılan zıtlığında ele alınması isabetli bir yaklaşım olacaktır.

2.6. Allah'ın Kelâmının Mahiyeti

İbn Teymiyye'ye göre Kur'an, bizzat Allah'ın kelâmıdır. Ona göre "Kur'an, gerçekten Rabbin'den

indirilmiştir" (En'am 6/114) ayeti, bu görüşün açık delilidir. Bu ayete benzer pek çok ayet de³ bu görüşün doğru olduğuna delâlet etmektedir (İbn Teymiyye, 2004: 142-144). İbn Teymiyye'ye göre bu ayette geçen "gerçekten Rabbin'den indirilmiştir" ifadesinin bazı delâletleri vardır. Bu ayet, (1) "Kur'an yaratılmıştır" diyen kimsenin sözünün geçersizliğine, (2) Kur'an'ın, yaratılmış varlıklardan değil, bizzat Allah'tan indirildiğine, (3) felsefecilerin Kur'an hakkındaki sözlerinin geçersizliğine, (4) Küllâbiyye'nin ve Eş'ariyye'nin Kur'an hakkındaki sözlerinin geçersizliğine delâlet etmektedir. İbn Teymiyye'nin bildirdiğine göre felsefeciler, Kur'an'ın Allah'tan doğrudan Peygamberin kalbine inen bir mana olduğunu kabul etmemektedirler. Onlara göre Kur'an, faal akıldan veya Allah'ın dışındaki başka bir makamdan Peygamberin ruhuna (nefis) feyezana etmiş, yani bir üst makamdan taşarak bir alt makama ulaşmıştır. İbn Teymiyye, İslam filozoflarının bu iddiasının, daha önceki bütün iddialardan çok daha büyük bir küfür ve dalâlet olduğunu ifade etmiştir (İbn Teymiyye, 2004: 151-152).

İbn Teymiyye, Kur'an ile ilgili görüşlerini, Selef akidesine aykırı iddiaların çürütülmesine hasretmiş gibi görünmektedir. Bu kapsamda o, felsefecilerin akıllar teorisi dahilinde ileri sürdüğü vahiy anlayışını uydurma bir yaklaşım olarak değerlendirmekte, Kur'an'ın, Allah'tan değil de farklı bir makamdan Peygambere intikal ettiği şeklindeki görüşü açık bir küfür olarak görmektedir. Selefin yöntemine uygun olarak⁴ Kur'an ayetleri ve sahih naslar çerçevesinde bu görüşün geçersizliğini ortaya koymaya çabalayan İbn Teymiyye, bu felsefi yaklaşımın doğruluğuna delâlet eden hiçbir gösterge bulunmadığını, aksine bütün nasların bu görüşün bâtil olduğuna işaret ettiğini bildirmektedir (Esen, 2001: 270-271).

Filozofların Kelâmullah görüşü, sudûr nazariyesinden başlayıp, meleklerin ve peygamberlerin hakikati ile devam eden görüşlerin vardığı noktayı ifade eder. Nitekim filozofların bakışında peygamber, faal akıldan kendisine bilgi akışı olan bir makamdadır. Dolayısıyla ontolojik hakikati bulunan harici bir varlık olarak meleklerin bu sürece dahil söz konusu değildir. Bu durumda peygamberin yaşadığı bilgi edinme süreci dış kaynaklı değil, bireysel tecrübeye dayalı bir süreçtir. O halde bu bilginin sözel ifadesi olan kelimeler Allah'a değil, peygambere aittir. İbn Teymiyye, nasların lafızlarında yer alan hususlara uygun bir yönde ortaya konulmayan bu düşünceleri, her bir aşamadaki geçersiz saydığı yaklaşımlar sebebiyle küfür gerekçesi olarak kabul etmiş gibi görünmektedir.

Filozofların kelâmullah ile ilgili bu yaklaşımlarının modern dönemde de tercih edilen bir görüş olduğunu ifade edebiliriz. Müsteşrik W. Montgomery Watt'ın, Fazlurrahman'ın ve diğer modernist İslam düşünürlerinin bu kanaatlerden az veya çok faydalandığı söylenebilir. Nitekim kelâmullah hakkındaki bu yaklaşım, tarihselci düşünce için uygun bir zemin oluşturmaktadır. Zira vahye konu olan kelimeler, doğrudan Allah'a ait değilse ve bu kelâmı oluşturan zihin, aslen peygamberin zihni ise, bu kelâmın geçerlilik sahası da ilgili dönemin insanlarıyla sınırlı kalacaktır. Kanaatimizce böyle bir yaklaşıma meyletmek, ilahi buyruklar noktasında içinden çıkılmaz bir karmaşaya sebep olacak ve Kur'an'ın Müslümanlar nezdindeki itibarını ve yaptırimsallığını zedeleyecektir. Bundan dolayı İbn Teymiyye'nin de ifade ettiği gibi böyle bir yaklaşımın isabetli bulunması güçtür.

2.7. Şefaatin Hakikati

İbn Teymiyye, felsefecilerin şefaatin ile ilgili görüşlerini, onları tekfir etme gerekçelerinden biri olarak anmış olsa da onların şefaatin konusundaki kanaatlerini ayrıntılı olarak ele almamıştır. Bununla birlikte onun, filozofları, şefaatin konusu üzerinden iki gerekçeyle tekfir ettiğini düşünmek mümkündür. Filozofların, Allah'ı ilk illet olarak nitelendirmeleri ve bu çerçevede kâinatta cereyan eden bütün işleyiş zorunlu bir sürecin eseri olarak kabul etmeleri, bu gerekçelerin ilki olarak görülebilir. Nitekim İbn Teymiyye'ye göre filozoflar, kâinâtın varlığını, Allah'ın varlığı için bir gereklilik olarak görmüşler, bu

³ Bakara, 2/97; Şuarâ 26/192-195; Tekvir 81/19-21.

⁴ Selefin yöntemi ile ilgili geniş bilgi için bakınız: (İbn Teymiyye, 1972: 93-105).

gerekliliği kendisinden uzak tutma kudretinin de O'nda bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunun da ötesinde filozoflar, Allah'ın kâinattaki herhangi bir şeyi değiştirmeye iradesinin de kudretinin de bulunmadığını iddia etmektedirler. Onlara göre kâinatta olup biten her ne varsa bunların hepsi, belli bir zorunluluk çerçevesinde akıp gitmektedir ve Allah'ın eylemleri de bu zorunlu sürecin birer parçası olarak gerçekleşmektedir. Hâlbuki böyle bir düşüncede yaratan/meydana getiren varlığa yer yoktur (İbn Teymiyye, 1986: 112-113). Muhtemeldir ki İbn Teymiyye, filozofların şefaathat ile ilgili görüşlerini de bu zorunluluk kapsamında küfre gerekçe saymıştır. Nitekim İbn Teymiyye'ye göre naslar üzerinden yapılacak olan bir değerlendirmede, Allah'ın, kullarının bazılarını şefaathat yetkisi vermesi ve diğer bazılarını da böyle bir şefaathatten yararlandırması, zorunlu bir sürecin bir parçası olarak görülemez. Aksine Allah, fâil-i muhtar bir varlık olarak, dilediği varlıklara şefaathat yetkisini verir ve dilediği kullarını da bu şefaathatten faydalandırır. Diğer bir ifade ile şefaathat, tamamen Allah'ın iznine ve uygun görmesine tâbidir (İbn Teymiyye, 1998: 2/358-359).

İbn Teymiyye'nin, şefaathat konusu üzerinden filozofları tekfir etmesinin ikinci gerekçesi ise vahdet-i vücûd anlayışının bir uzantısı olarak görülebilir. Nitekim ona göre vahdet-i vücûd anlayışını savunan bidatçi tasavvuf ehli, peygamberlikle ilgili konularda felsefecilerin izini takip etmiştir (İbn Teymiyye, h. 1422: 134-135). Vahdet-i Vücûd anlayışının temelleri de felsefeden elde edilmiştir. Bu anlayışa göre kâinatta gerçekleşen her şey, varlığın birliğinin bir tezahürüdür. Bu çerçevede iman eden kişi, Allah'a itaat ile iman etmektedir; inkâr eden kişi de yine Allah'a itaat ile inkâr etmektedir. Zira her şey, aslında bir şeydir ve bir olanın içinde karşıtlıktan bahsedilemez. Daha açık bir ifadeyle varlığın birliği, iradenin tekliliğini gerektirir. O halde Allah, kimin ne yapmasını dilemişse, o varlık ancak onu yapmaya memurdur. Aynı fertlerin olduğu bir yerde karşıtlıklardan veya karşı çıkmadan söz etmek mümkün olabilirdi. Vahdet-i Vücûd felsefesinde ise varlık, çokluk değil, ancak teklik olduğuna göre, gerçekleşen her şey ancak tek olanda meydana gelmektedir (İbn Arabî, 2013: 66).

İbn Teymiyye, İbn Arabî'nin ortaya koyduğu bu teoriyi açık bir dille reddetmiş, bu düşüncenin aksine, Allah ile diğer varlıklar arasında tam bir karşıtlık olduğunu ifade etmiştir (İbn Teymiyye, h. 1422: 139-140). Şefaathat de bu kapsamda değerlendirdiğimizde, şefaathate izin veren Allah olmakla birlikte, şefaathat yetkisini kullanan veya şefaathatten faydalanan varlık, Allah'ın kullarıdır. İbn Teymiyye, yaratan ile yaratılan ayrılığının yok sayılmasından hareketle, bu anlayışın uzantısı mahiyetindeki bir şefaathat anlayışını küfür gerekçesi olarak değerlendirmiş gibi görünmektedir.

İbn Teymiyye, şefaathat konusunda başlıca üç görüşün bulunduğunu ve bu görüşlerin ikisinin aşırı, birinin ise orta yol olduğunu söylemiştir. Aşırı görüşlerin ilki, müşrikler, Hıristiyanlar ve Yahudilerin benimsediği sapkın ve şirk odaklı şefaathat anlayışıdır. Böyle bir şefaathat anlayışının İslam'ın temellerine aykırı olduğu ortadadır. İkinci aşırı görüş ise her türlü vesileciliği reddeden ve bu kapsamda şefaathatin de hak olmadığını iddia eden Mutezile ve Haricilerin şefaathat anlayışıdır. İbn Teymiyye bu yaklaşımın da naslara uygun olmadığını ve hakikati yansıtmadığını belirtmektedir. İbn Teymiyye'ye göre şefaathat konusundaki orta yol, sahabe, tabiin, Müslümanların önderleri ve Ehl-i Sünnet'in benimsediği üzere, naslarda belirtilen şekilde bir şefaathatin varlığına inanmaktır (İbn Teymiyye, 1998: 2/358-359). Buna göre şefaathat, İslam ümmetinden büyük günah işlemiş olan kimseler içindir ve Allah'ın izin verdikleri tarafından yapılan şefaathat, bu kimselerden azabın kaldırılması için bir vesiledir (İbn Teymiyye, 1999: 196-197). Bununla birlikte İbn Teymiyye'nin şefaathat anlayışı, gerekçesiz bir koruma/kayıma mantığı üzerine kurgulanmamıştır. Ona göre bir kişi Allah'a olan kulluğunda ne kadar samimi ve ihlaslı ise şefaathatçilerin şefaathatine de o kadar lâıyk olur. Bunun karşısında her kim Allah'tan başkasına dayanıp güvenir ve ondan medet umarsa, şefaathatten de o kadar uzak kalır (İbn Teymiyye, 1998: 2/362).

Naslarda şefaathatin hakikati ile ilgili pek çok beyan bulunmaktadır. Bundan dolayı şefaathatin hakikat değerini reddetmek, açık nasları inkâr etmek anlamına gelecektir. Filozofların, kendi

kurgularının eseri olan kategorik yapılanmanın zarar görmemesi uğruna şefaatin hakikatini inkâr etmeleri isabetli bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Bundan dolayı şefaati reddetmeleri sebebiyle İbn Teymiyye'nin filozoflara yönelik eleştirilerinin haklı gerekçelere dayandığı ifade edilebilir.

2.8. Allah'ın Meşîetinin ve Kudretinin Mahiyeti

İbn Teymiyye'nin, Allah'ın meşîeti konusundaki görüşleri sebebiyle filozofları tekfir etmesi, filozofların deterministik bir anlayışa meyletmeleri ile ilişkilendirilebilir. Nitekim İbn Teymiyye'ye göre filozoflar, tıpkı akılların ve nefislerin tedricen sudûr etmesinde olduğu gibi, kâinattaki bütün gerçekleştirmeleri sebep-sonuç ilişkileri bağlamında algılamakta, kâinatın işleyişinde Allah'ın irade ve meşîetini âtil durumda bırakmaktadır (İbn Teymiyye, 1996: 115-117).

İbn Teymiyye, illet-malul ilişkisi kapsamındaki görüşleri bakımından felsefecilerin tutarsızlık ve çelişkilerinin, Hıristiyanların söylemlerinden bile daha bozuk olduğunu ifade etmektedir. Bu kapsamda filozoflar içerisinde sahih din algısına en yakın olduğunu düşündüğü İbn Rüşd'ün görüşlerini ele alan İbn Teymiyye, onun temel amacının, Allah'ı, fâil-i muhtar değil, bunun aksine belli şeylerin gerçekleşmesi için gerekli bir şart statüsünde göstermek olduğunu ileri sürmüştür. Diğer bir ifade ile İbn Rüşd, Allah'ın, isteyerek ve seçerek eylemde bulunan bir varlık değil, gerçekleşecek olan şeylerin meydana gelmesi için varlığı gerekli olan ve iradesi dışında bu gerekliliği yerine getiren bir varlık olduğunu ortaya koyma çabasıdır. En azından İbn Teymiyye, İbn Rüşd'ün kastının, bu olduğunu ifade etmektedir (İbn Teymiyye, 1986: 113). Bu doğrultuda İbn Teymiyye'ye göre filozoflar, Allah'ın, tercihli olarak değil de belli bir sürecin zorunlu işleyen parçası olarak eylemde bulunduğunu savunmaları bakımından O'nu hakkıyla bilememiş ve O'nun meşîetini yok saymışlardır. Bu ise onları küfre sürüklemiştir.

İbn Teymiyye'nin, Allah'ın meşîet ve kudreti ile ilgili yaklaşımı, sebep-sonuç ilişkisini belirleyici kılan filozofların görüşü ile insan eylemlerinin zorunlulukla meydana geldiğini ileri süren cebirci görüşün aşırılıklarından uzak durmayı hedefleyen bir kaygıyı yansıtmaktadır. Bu kapsamda İbn Teymiyye, konu ile ilgili mülâhazasına başlarken kaderin, gerçekleştirilen eylemler veya gösterilen ihmaller karşısında ileri sürülecek bir bahane değil; ancak inanılacak bir şey olduğunu belirtmektedir. Buna göre mümin kimse, sıkıntılar ve belâlar karşısında kaderi ve Allah'ın meşîetini ön plana çıkarırken, azâlarından sâdir olan hatalar karşısında Allah'tan bağışlanma dilemeye yönelmelidir. İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımı, hayatın iki kategoride değerlendirilmesini öngörmekte gibidir. Birinci kategori, Allah'tan gelen ve imtihan kastına binaen karşılaşılan sıkıntı ve belâlar; ikinci kategori ise kulların kendi tercihlerinin sonucu olarak meydana gelen ve herhangi bir zorunluluk veya belirlenmişlikle nitelenemeyecek olan beşerî eylemlerdir. İbn Teymiyye, cebirci yaklaşımların güçlü delillerinden biri olarak görülen bir rivayeti de bu kapsamda değerlendirmiş ve bu kategorik ayrım temelinde ele alındığında ilgili rivayetin de sorun teşkil etmeyeceğini beyan etmiştir. Bu rivayet, Hz. Musa ile Hz. Âdem arasında geçtiği bildirilen bir diyalogdan oluşur. Rivayete göre Hz. Musa, Hz. Adem'i kınamış ve ona, ilk günahı işleyerek cennetten kovulması; bundan dolayı bütün insanlığın da cennette yaşama imkânından mahrum kalması hakkında sormuştur. Hz. Adem'in ise bu soru karşısında, "Allah'ın, benim yaratılmamdan önce hakkımda takdir ettiği bir konuda beni kınama!", şeklinde cevap verdiği bildirilmiştir.

İbn Teymiyye, bu rivayete binaen cebirci bir yaklaşımla insanın tercihlerinin Allah'a havale edilmesinin yanlış olacağını bildirmektedir. Buna göre bu rivayette Hz. Âdem'in Allah'a havale ettiği eylem, Hz. Âdem'in yasağa/günaha meyletme tercihi değil, günahla sınanma hadisesidir. Bunun ötesinde bir anlayış, yani insanlara ait eylemlerin, kulların zorunlu kılınması suretiyle gerçekleştirildiği yönündeki bir görüş, hiç kimsenin işlediği suçtan dolayı kınanmamasını gerektirecektir. Ona göre şayet yapılan eylemlerden dolayı kaderin bahane edilmesi makul ve geçerli bir yol olsaydı, insanların bir arada yaşamaları dahi mümkün olmazdı. Nitekim insanlara kötülük yapan her kişi böyle bir bahaneye

sığınmakla cezalandırılmaktan azâde olur, böyle bir ortamda sosyal düzeni yürütmenin imkânı kalmazdı (İbn Teymiyye, 1998: 2/389-390).

İslâmî naslardan hareketle deterministik bir yaklaşıma varmak oldukça güçtür. Nitekim Allah, neredeyse her konudaki gerçekleşme süreçlerini kendi iradesine bağlamış ve O'nun iradesinin dışında hiçbir şeyin meydana gelmeyeceğini sıklıkla vurgulamıştır. Bundan dolayı filozofların mekanik bir işleyişe meyleden irade anlayışlarını kabul etmek gerçekten de güçtür. Bunun karşısında İbn Teymiyye'nin açıklamalarının kader konusundaki soru işaretlerini gideren bir bakış sunduğu da söylenemez. Ancak o, bu girift problem üzerinde görüş oluştururken en azından Allah'ın şânına yakışmayan düşüncelerden sakınmış ve bu sayede selefi yaklaşımın bilinemezci limanında güven içinde kalmayı tercih etmiştir.

SONUÇ

İbn Teymiyye, Selefi anlayışın tezâhürü olarak, nass odaklı bir din algısını esas almış, gerek yöntem belirleme gerekse görüş geliştirme süreçlerinde sadece nass temeline dayanmayı hedef edinmiştir. Onun, felsefi yöneme ve teolojik konularda felsefecilerin geliştirdiği çözüm önerilerine karşı ortaya koyduğu eleştirel yaklaşım da bu hedef doğrultusunda şekillenmiştir. İbn Teymiyye, felsefenin kullandığı yöntemi, bütün olarak reddetmiştir. Çünkü ona göre felsefenin yöntemi, akli öne alan ve nassı arka planda bırakan bir mahiyettedir. Oysa din konusunda akıl, neyin doğru olduğunu belirleyebilecek bir kabiliyette değildir. İbn Teymiyye'nin felsefeye dönük bu yaklaşımının, ilgili dönem için yaygın bir tavır olduğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle kelâm ulemâsı açısından filozofların dinî konulardaki söylemlerinin neredeyse tamamı bâtil görüşler olarak kabul edilmiş, pek çok kelâm düşünürü İbn Teymiyye'ye benzer şekilde Müslüman filozofları tekfir etmiştir. Ancak bu doğrultuda İbn Teymiyye'yi farklı kılan önemli bir ayrım noktası, onun sadece felsefecilerin görüşlerini değil, aynı zamanda bütün araçlarıyla birlikte felsefi yöntemi eleştiriye tâbi tutmuş olmasıdır. Nitekim Gazzâlî başta olmak üzere pek çok kelamcı felsefi yöntemi baş tâci etmiş, mantık ilmini ustaca kullanmaya çabalamış ve bu ilmin başlıca unsurları olan tanım ve kıyas gibi araçlardan rahatlıkla faydalanabilmiş iken, İbn Teymiyye, eleştirel bakış açısını bir bütün olarak işletmiş ve gerek felsefi yöntemi gerekse bu yöntem ile ulaşılan bütün sonuçları toptan reddetmiştir. Bununla da sınırlı kalmamış ve alternatif bir yaklaşım olmak üzere kendi bilgi sistemini oluşturmayı denemiştir. Bu kapsamda mantık ilminin yerine insan fitratında mevcut bulunan akli kavrayışı yerleştirmiş, herhangi bir konuda hükme varmak için ise nassa bağlı kalmayı temel düstûr edinmiştir.

İbn Teymiyye, akıl, tevil ve mantık eksenli düşünme olgusu terk edilmedikçe, içine düşülen problemleri durumdan kurtulmanın mümkün olmayacağını ifade etmektedir. Ona göre nastan uzaklaşan ve nastan uzaklaştığı nispette de İslam'ın mesajından kopan Müslüman düşünürler, kendileri saptıkları gibi tâbilerini de saptırmışlardır. Sapkınlık konusunda en uç noktada bulunan grup ise, nastan en çok uzaklaşan ve akla en büyük yetkiyi veren filozoflardır. Bundan dolayı teolojik konularda ortaya koydukları pek çok görüş sebebiyle filozofların tekfir edilmeleri gerekir.

İbn Teymiyye'nin bakış açısıyla değerlendirildiğinde, filozofların tekfir edilmelerini gerektiren teolojik görüşlerin tamamının, sudûr görüşleri temelinde oluştuğunu ifade etmek mümkündür. Sudûr nazariyesi eşliğinde, Allah'ın yaratıcı fonksiyonunu devre dışı bırakan veya en azından koşullu hale dönüştüren bir düşünce sürecine girildiği görülmektedir. Allah'ın eylemleri, O'nun irade ve kudretinin eseri olmaktan uzaklaşıp zorunlu bir sürecin mekanik unsurlarına dönüştürülünce, diğer teolojik alanlar da bu sürecin etkisinde kalmış ve fâil-i muhtâr bir Tanrı anlayışından, zorunluluk odaklı bir Tanrı anlayışına geçiş yapılmıştır. Bu durum teolojik bütün bahislerde nassı temel alan İbn Teymiyye tarafından şiddetle eleştirilmiş ve böyle bir düşünce serüveninde üretilen bütün görüşler, küfre gerekçe

olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede İbn Teymiyye'nin felsefecilerin görüşlerine yönelttiği eleştirilerin bütün yönleriyle yersiz veya bütün yönleriyle tutarlı olduğunu söylemek güçtür. Ancak iki düşünce sisteminin birbirine taban tabana zıt yöntemler eşliğinde fikir geliştirdikleri hesaba katıldığında, tekfir ameliyesinin çok da isabetli bir yaklaşım olmayacağı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abrahamov, B. (2009). "Akıl-Nakil Uyumu Noktasında İbn Teymiyye'nin Yaklaşımı", Çev. Salih Özer, Yıl: 4, Sayı: 1-2, 385-400.
- Aydın, H. (2003). "İbn Teymiyye'ye Göre Kelâm ve Kelâmcılar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 7/1, 211-233.
- Çağırıcı, M. (1995). "İbn Teymiyye'nin Bakışıyla Gazzâlî-İbn Rüşd Tartışması", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, cilt: 9, 77-126.
- Deniz, G. (2014). "İbn Sina'da Ruhsal Diriliş ve Bazı İtirazlar", *Eskiyeni*, 29, 103-120.
- Esen, M. (2001) "İbn Teymiyye'nin Kelâmullah Tartışmalarındaki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 42, 257-271.
- Hasırcı, N. (2010). *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Hasırcı, N. (2014). "İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi", *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 148. 132-149.
- Hûyî, A. Z. (2016). "Gazzâlî ve İbn Teymiyye", Çev. Naim Döner, *Artuklu Akademi*, 3 (1), 151-170.
- İlgaroğlu, M. C. ve Yaqoob, L. H. (2019). "Fârâbî ve Hocazâde'nin Görüşleri Bağlamında Meâd Meselesi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3085-3100.
- İbnü'l-Arabî, M. (2013). *Fusûsu'l-Hikem*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabcacı Yayıncılık.
- İbn Teymiyye, T. (1979). *Der'u't-Teârûzi'l-Akl ve'n-Nakl*, Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye.
- İbn Teymiyye, T. (1998). *İktidâu's-Srâtî'l-Müstekîm li-Muhâlefeti Eshâbi'l-Cehîm*, c. 1-2. Riyad: Dâru İsbîliye.
- İbn Teymiyye, T. (h. 1422) *.el-İmânü'l-Evsat*, Riyad: Dâru Tayyibe.
- İbn Teymiyye, T. (1996). *İsim ve Sıfat Tevhidi*, çev. Heyet, İstanbul: Tevhid Yayınları.
- İbn Teymiyye, T. (1999). *Kaidetün Celîletün fi't-Tevesşüli ve'l-Vesîle*, Riyad: Riâsetü İdâratî'l-Buhûsî'l-İlmiyye ve'l-İftâi'l-İdâratî'l-Âmme li't-Tiba.
- İbn Teymiyye, T. (1976). *Kitâbu'r-Redd ale'l-Mantikiyyîn*, Lahor: İdâretu Tercümânî's-Sünne.
- İbn Teymiyye, T. (1972). *Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr*, thk. Adnan Zerzur, Dumaşk, y.y.
- İbn Teymiyye, T. (1991). *Mecmûu Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Teymiyye, T. (2004). *er-Risâletü'l-Baalbekkiyye*, Riyad: Dâru'l-Fadîle.
- İbn Teymiyye, T. (1951). *Nakzü'l-Mantık*, Kahire: Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammed.
- İbn Teymiyye, T. (1986). *Tefsîru Sûrati'l-İhlâs*, Bombay: Dâru's-Selefiyye.
- Koca, F. (1999). "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *DİA*, c. XX, İstanbul, 391-405.
- Kutluer, İ. (2001). *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özerverli, M. S. (2008). *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Özerverli, M. S. (1999). "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *DİA*, c. 20, İstanbul: TDV Yayınları, 405-413.
- Özerverli, M. S. (2003). "Mebde ve meâd". *DİA*, c. 28, Ankara: TDV Yayınları, 211-212.
- Rençber, F. (2017). "İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, c. 10, Sayı 1, 77-102.
- Sarıkavak, K. (Bahar 1997). "İbn Teymiyye'ye Göre Felsefe ve Filozoflar", *Felsefe Dünyası*, 24/63-72.
- Uyanık, M. ve Akyol, A. (2015). "İbn Teymiyye ve Felsefe", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni İslâm Düşüncesinin Altın Çağı*, c. 5, İstanbul: İnsan Yayınları

Kur'ân Âyetleri Işığında "Ses" Kavramı ve Ses Anlamını İfade Eden Bazı Kelimelerin Tespiti ve İncelenmesi

Muhyettin Polat

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4294-7748>

Van – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 14.06.2020

Kabul: 23.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Kur'ân'da Ses

Savt

Sayha

Saika

Nida

Nakur

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44221>

Öz

Arapçada "ses" kelimesinin karşılığı olarak en yaygın anlamda kullanılan kelime, "savt" (صَوْت) sözcüğüdür. Bu makalede "ses" "صوت" kavramı ve "ses" kavramının anlamını ifade eden bazı kelime ve kavramlar ele alınacaktır. Kur'ân-ı Kerim'de "ses" kavramının ne şekilde işlendiğini bilmek büyük önem arz etmektedir. Bu kelime ve kavramların insan psikolojisi üzerindeki tesirlerine Kur'an'ın bakış açısının ne olduğunu ve bu kavramları, müfessirlerce yapılan çeşitli açıklamalar çerçevesinde incelenecektir. Tespit ettiğimiz kadarıyla Kur'ân-ı Kerim'de öne çıkan bazı ses kavramları: "savt", "sayha", "nida", "hems", "kavl", "saika", "sahha", "karia", "emir", "muhaseme", "mükâleme", "terennüm", "hacce", "necva", "nutuk", "lafız", "dua", "tazarru", "ezan", "sûr", "nâkûr", "dabha", "zikir", "tilavet", "savt'n-neml (karınca sesi)", "kuşların sesi" "vahiy sesi", "meleklerin sesi", "cinlerin sesi", "şeytanın sesi", "cennet sesi", "cehennem sesi", "kadın sesi", "müzik ve çalgı sesi", ve "hamir" (Eşek) sesi olarak geçmektedir. Bu kavramların hepsini bir makalenin sınırları içerisinde detaylı olarak incelemek mümkün olmadığından, bu makalede, "savt", "sayha", "nida", "hems", "saika", "emir", "terennüm", "dua", "tazarru", "ezan", "vahiy sesi", "sûr", "nakûr", "dabha", "karınca sesi", "kuşların sesi", "kadın sesi", "müzik ve çalgı sesi", ve "hamir" (eşek) sesi olmak üzere ondokuz başlıktan ibaret belirli kelime ve kavramları incelemeyi uygun gördük. Bu çalışmamızda bu kavramların sözlük ve terim anlamlarının yanısıra bu kavramları, klasik Kur'an tefsirlerinden elde edilen veriler çerçevesinde araştıracağız.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Polat, M. (2020). Kur'ân Âyetleri Işığında "Ses" Kavramı ve Ses Anlamını İfade Eden Bazı Kelimelerin Tespiti ve İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 379-393.

The Concept of "Sound" in the Light of the Qur'an Verses and Determination and Examination of Some Verses in Which Sound is Mentioned

Muhyettin Polat
Van – TURKEY

Article History

Submitted: 14.06.2020

Accepted: 23.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Sound in the Quran

Sawt

Sayhah

Saeiqa

Nida

Naqur

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44221>

Abstract

As equivalent to term "sound", the word used the most commonly in Arabic is the word "savt". In this article, the concept "sound" "صوت" and some terms and words expressing the meaning of the concept of "sound" will be discussed. It is of great importance to know how the concept of "sound" is handled in the Quran. We will examine these concepts and what is Qur'an's point of view towards the effects of these words and concepts on human psychology within the framework of various explanations made by the commentators. As far as we have determined, some prominent sound terms in the Quran are mentioned as: "sawt", "sayhah", "nida", "hams", "Qavl", "saeiqa", "sakha", "Qaria", "amr", "mukhasima", "mukâlama", "tarannum", "hajjah", "najwa", "nataq", "lafz", "duea", "tadaræ", "azan", "sûr", "naqur", "dabha", "dhikr", "tilawa", "ant sound", "bird sound", "revelation sound", "the sound of the Angels", "the sound of the Jinnis", "the sound of the Satan", "the sound of Heaven", "the sound of Hell", "Woman sound", "the sound of Music and Instrument", and "the sound of Himar(Donkey)". Since it is not possible to examine all of these terms in detail within the boundaries of an article, we found it appropriate to examine certain words and concepts in our article consisting of nineteen titles, including "sawt", "sayhah", "nida", "hams", "saeiqa", "amr", "tarannum", "duea", "tadaræ", "azan", "sûr", "naqur", "dabha", "ant sound", "bird sound", "revelation sound", "woman sound", "the sound of Music and Instrument", and "the sound of Himar(Donkey)". In this study, we will investigate these concepts in the framework of the data obtained from the classical Quran interpretations as well as the lexical and word meanings of these concepts.

GİRİŞ

Arapçada ses kelimesinin karşılığı olarak en yaygın anlamda kullanılan kelime, “Savt (صَوْت)” sözcüğüdür. Savt (صَوْت) sözcüğünün çoğulu “esvat (اصوات)” olarak gelir. İbn Manzûr, bu kelimenin ilk anlamını “el-cers (الجرس)” olarak verir. Cers ise, duyulabilen ses “sayha” demektir. İbn Manzûr, “Savt”, “insan ve diğer varlıkların sesidir (الصوت صوت الانسان وغيره)” der. Bu kelime aynı zamanda *yüksek ses* anlamını da gelir. Sesi yüksek bir adam için “racülün satun) (رجل صات)” denilir (İbn Manzûr, trs: II, 56). İsfahânî, savt kelimesini “iki cismin birbirine vurulması sonucunda ortaya çıkan sıkışık hava” olarak da tanımlamaktadır (İsfahanî, trs: 496).

Savt (صوت) titreşen cisimlerin etkisiyle oluşan dalgaların işitme organı üzerinde meydana getirdiği duyum olarak tanımlanır (Mustafa İbrahim, vd. 1969: 527). Savt, ses çıkarmak, gürültü yapmak, bağırarak ve sesini yükseltmek demektir (Mutçalı, 2011: 493). Nahiv âlimlerine göre, hikâye eden tüm lafızlar savt anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle savt; herhangi bir lafızla bir şeyi men etmek, çağırmak, dua etmek, hoşnut olmak, incitmek ve hasret için hikâye (oluşturan) edilen her şeydir (Mustafa İbrahim, vd. 1969: 527).

Kur’an-ı Kerim’e bakıldığında sesin bütün canlılar için temel bir ihtiyaç olduğu görülmektedir. Muhtelif sûre ve âyetlerde: “قال” “söyledi” (Yasin, 36/20), “قُلْ” “söyle” (İhlas, 112/1), “قالوا” “söylediler” (Mülk, 67/9), “قولوا” “söyleyin” (Bakara, 2/136), “اقرأ” “oku” (Alak, 96/1), “اقرأوا” “okuyun”, (Muzemmil, 73/20), “فاستمعوا” (Araf, 7/204), “dinleyin” “انصتوا” “susun”, (Araf, /204) “فادكروا” “zikredin” (Bakara, 2/136), “قالت نملّة” “bir karınca söyledi” (Neml, 27/18) ve “ينعق” “mücerret bir ses-haykırış” (Bakara, 2/171) gibi ilâhî ifadeler zikredilmektedir. Bu ifadeler, bize sesin bütün canlıların birbirleri ile iletişim kurabilmeleri ve birbirlerini anlayabilmeleri için temel bir unsur ve önemli bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Kur’an-ı Kerim’de, ses olayına bakıldığında, ilâhî mesajların vahiy yoluyla peygamberlere iletilmesinin, peygamberlerin bu mesajları söz (ses) ile insanlara ulaştırmasının, insanların kendi aralarında lisan-i kal (söz dili) ile birbirleriyle iletişim kurmalarının ve diğer canlıların da birbirleriyle lisan-i hal (hal dili) ile (Neml, 27/18) olan iletişimlerinin ses ile oluştuğu görülmektedir.

Kur’ân, bütün insanların dünya ve ahiret saadeti için yol gösteren bir ilâhî mesajdır. Bir mesajın insan üzerinde etkili olabilmesi ancak beş duyu organından biri olan işitme organı kulak ile mümkün olur. Kur’an’ın insana hitap etmesi, vahiy ile ses arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Sese muhatap olan kişinin tepkisi, o sesin mahiyet ve özelliklerine göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin; fısıltı, feryat, çığlık, nida, gürültü, bağırma, çağırma gibi ses çeşitleri insanların farklı tepkiler göstermesine yol açmaktadır. Kur’ân-ı Kerim, çoğu yerde bu ses çeşitlerine muhatapların değişik tepkiler verdiğine değinmektedir (Bakara, 2/19; Zümer 39/23; Hud, 11/94 vb.).

Ses, bilimsel olarak her ne kadar bu şekilde tanımlanmışsa da aslında ses, mahiyeti tam olarak idrak edilemeyen bir enerji dalgasıdır. Bu anlamda ses, Cenâb-ı Allah’ın mucizelerindedir. Ses, muhataplarına (canlılara, cisimlere ve diğer varlıklara) sirâyet ettiği ortama göre farklılıklar göstermektedir. Ayrıca bilimin alanı dışında kalan bazı ses alanları da vardır. Örneğin, Cenab-ı Allah’ın meleklerle, peygamberlere, bazı özel şahıslara ve diğer varlıklara yaptığı hitap ve vahiy gibi. Buna örnek olarak Cenab-ı Allah, Kur’ân-ı Kerim’de: “وإذ قال ربك للملائكة: *“Rabbin meleklerle söyledi”* (Bakara,2/30), *“فإنها اهبطوا منها فليأمنوا مني”* (Kasas, 28/7) *“Musa’nın annesine vahiyettik”* *“وَأوحينا إلى أم موسى: *“Hepiniz cennetten ininiz dedik.”* (Bakara, 2/38), *“Ey nebi”* (Tahrîm, 66/1) *“يا أيها النبي، *“Onun emri, bir şeyi dileyince ona sadece *“Ol.”* der. O da hemen oluverir”* (Yasin,36/82) buyurmuştur. Kur’ân-ı Kerim’in muhtelif yerlerinde buna benzer birçok âyet geçmektedir. Bu ilâhî hitapların, muhataplarına hangi yollarla ve nasıl ulaştığı bilimin alanı dışında kalmaktadır. Nitekim ses, yüce Allah’ın emrinde hareket eden ve bu anlamda “ol” emrine muhatap olan bir yapıya da sahiptir (Yasin,36/82). Bazı âyetler incelendiğinde, Cenâb-ı Allah’ın**

emriyle sesin bir azap olarak kavimlerin helakında istihdam edildiğini görmekteyiz. Örneğin; Lût Kavmi, Semûd Kavmi, Habibü'n-Neccar Kavmi ve Medyen halkı gibi toplumlar yüksek frekanslı sesle helak olmuşlardır. Bu makalemizde bu kavimlerin helak ediliş şekillerine ayrı ayrı değineceğiz.

Kur'an-ı Kerim'de Ses İfade Eden Bazı Kavramlar

1. Savt (صوت)

"savt", "صَوْتٌ" "Savete" fiilinin mastarıdır. Savt kök harflerden oluşan s-v-t kök harflerden oluşur. Savt sözlükte, ses, nağme, azgi anlamlarına gelir. Çoğulu "اصوات" "esvat" olarak gelir (İbn Manzûr, trs: II, 57). Ayrıca yüksek ses anlamına da gelmektedir (İsfahanî trs: 496) Bu kelime Kur'ân-ı Kerim'de tüm formlarıyla birlikte (İsra, 17 /64 ve Taha, 20 / 108) âyetlerinde birer defa, (Lokman, 31/19) âyetinde üç defa ve (Hucurât, 49 / 2-3) âyetlerinde üç defa olmak üzere sekiz defa geçmektedir. Bu âyetlerde geçen "savt" "صوت" (ses) kelimesi, farklı anlamlar ifade etmektedir. Örneğin, İsrâ sûresinde: *وَاسْتَفْرِزُوا مِنْ أَصْوَاتٍ مِّنْ هُمْ هُمْ* "Onlardan gücünün yettiğini sesinle yerinden oynat" (İsrâ 17/64) âyetinde geçen ses kelimesi, davet ve çağrı anlamında (Razî, h. 1401: XXI, 6-7), Taha sûresinde: *وَأَسْمِعْ إِلَىٰ هَمْسًا* "Rahman'ın huzurunda sesler kısılır, fısıltıdan başka bir şey işitemezsin" (Tâhâ 20/108) âyeti ile Lokman sûresinde: *وَإِغْضُضْ* "Sesini de kıs. Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir" (Lokman 31/19) âyetinde geçen "Savt" "صوت" kelimeleri "ses" anlamındadır (Mukatil, II, 257-258). Hucurât sûresinde: *لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ* "Seslerinizi peygamberin sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, peygambere yüksek sesle bağırmayın" (Hucurât 49/2-3) âyetlerinde geçen ses kelimelerinin ise "kavl" (söz) anlamında kullanıldığı görülmektedir (Razî, h. 1401: XXVIII, 114; Beydâvî, h. 1418: V, 133).

2. Sayha (الصيحة)

"sayha" "صَيْحَةً" kök harflerden türeyen s-y-h kök harflerden oluşur. "sayha" sözlükte, "ses," "bağırmak," "çığlık," "çağırma," "haykırış," "nara," "feryat," "yaygara," "gürültü," "azap," "helak etme" gibi anlamlara gelir. Sayha kelimesi, Kur'an'da 13 yerde geçmektedir (İbn Manzûr, trs: 56-57; Mutçalı, 2011: 496; Cevheri, h. 1430: 665). Sayha kavramı, bazı kavimlerin (Lût, Semûd, Medyen, Habib-Naccar Kavmi) helak edilmesinde kullanıldığı için "azap" anlamında da kullanılmıştır. Sayha kelimesi, Kur'an'ın dokuz sûresinde onüç defa zikredilmiştir (Abdulkaki, 1945: 317). Bunlar, (Hud, 11/67,94; Hicr, 10/73,78; Mu'minun, 41/91; Ankebut, 29 /40; Yasin, 36 /29,49,53; Sad, 38 /15; Kaf, 50 /42; Kamer, 54 /31; Münafikûn, 63/4) sûreleridir.

2.1. Sayha Kelimesinin Ses Anlamında Kullanılması

Kur'ân-ı Kerim'de: *يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَلِكَ يَوْمَ الْخُرُوجِ* "O gün o çağırma gerçek olarak duyularlar. İşte bu, (dirilip) çıkış günüdür" (Kaf, 50/42). Bu âyette sayha kelimesi, "sûra üfürülme sesi" anlamındadır (Taberî, h.1422: XXI, 476). O gün, Cebrail ya da İsrâfil bir kaya üzerinde durarak mahşer için şu şekilde nida edecektir: "Ey çürümüş kemikler, paramparça olmuş eklemler, un ufak olmuş kemikler, yok olmuş kefenler, boş kalpler, çürümüş bedenler, akmuş gözler! Âlemlerin rabbinin huzuruna arz olunmak üzere kalkın!" diyecek (Kurtubî, h. 1427: XIX, 464). Burada geçen sayha kelimesi ses anlamında kullanılmıştır.

2.2. Sayha Kavramının Çığlık Anlamında Kullanılması

Sayha kavramının çığlık anlamında kullanılmasına dair şu iki âyeti örnek verebiliriz:

1. *إِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ* "Tek bir çığlık (ses) kopar, hepsi hemen huzurumuza getirilmiş olacaklar" (Yasin, 36/53). Bu âyette geçen sayha kelimesi, İsrâfil (a.s.)'in "sûra" üçüncü üfürüşü anlamındadır (Taberî, h. 1422: IX, 459).

2. *وَمَا يَنْظُرُ هُمُ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَّا هُمْ مِنَ فَوَاقٍ* "Bunlarda ancak bir an gecikmesi olmayan tek bir çığlık beklemektedirler" (Sad, 28 /15). Bu âyet-i Kerime, şu şekilde izah edilmiştir: "Ey Muhammed! Bu Kureys müşrikleri, ancak birinci sûra üflenirken meydana gelecek olan çığlığı beklemektedirler. O çığlık

meydana gelince artık onun tesirinden kurtulmak mümkün değildir” (Taberî, h. 1422: XX, 33-34).

2.3. Sayha Kelimesinin Azap Anlamında Kullanılması

Cenâb-ı Allah, Kureyş müşriklerinden önce gelen, Nuh kavmi, Ad kavmi, kazıklar sahibi Firavun ve kavmini, Semûd kavmi, Lût kavmi ve Eyke halkının kendilerine gönderilen peygamberleri ve kitapları yalanladıkları için nasıl bir azaba uğradıklarını şöyle beyan etmektedir: *إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً: “Biz onların üzerine tek sayha (korkunç bir ses) gönderdik; açılıcının topladığı kuru ot gibi kırılıp döküldüler”* (Kamer, 54/31). Bu âyet-i Kerime’de sayha kelimesi, azap anlamında kullanılmıştır (Beydavi, h. 1418: V,167; Hazin, h. H. 1425: IV, 220).

2.4. Sayha Kelimesinin Gürültü Anlamında Kullanılması

Cenâb-ı Allah, bir âyet-i Kerime’de, Hz. Peygamber’e münafıkları, şöyle tavsif etmektedir: *وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَانُهُمْ وَإِنْ يُقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ كُحُوبٌ مَسْتَدَّةٌ يُحْسِنُونَ كَلِمَ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمْ الْعَدُوُّ فَاحْذَرهُمْ فَاذْهَبْهُمْ اللَّهُ أَنْ يُؤْفَكُونَ* *“Onları gördüğün zaman cisimleri hoşuna gider (çünkü gösterişli adamlardır), konuşmalar sözlerini dinlersin, onlar dayatılmış odunlar gibidirler. Her bağırtıyı kendi aleyhlerinde sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın. Allâh onları kahretsin, nasıl da (haktan) döndürülüyorlar?”* (Münafikûn, 63/4). Bu âyette geçen sayha kelimesi gürültü anlamında kullanılmıştır (Kurtubî, h. 1427: XX,15-17; Taberî, h. 1427: XXII; 653).

2.5. Sayhanın Yüksek Frekanslı ve Helak Edici Ses Anlamında Kullanılması

Kur’ân-ı Kerim’in ifadesiyle, farklı zaman ve mekânlarda bazı kavimler, Cenâb-ı Allah tarafından gönderilen peygamberlerin uyarılarına uymayarak onları yalanlayıp ilâhî dini kabul etmemişlerdir. Onlar, çeşitli söylem ve eylemleriyle peygamberleri sürgün etmek ve taşlamakla tehdit etmişlerdir. Onların, küfür ve isyanlarına karşılık Cenâb-ı Allah, onları, çeşitli azap şekilleriyle (kimini tufanla, kimini denizin suyuyla, kimini rüzgârla, kimini taş yağmuruyla) helak etmiştir. Onların bir kısmını da (Lût, Semûd, Medyen-Eyke ve Habib-i-Neccar’ın kavmi gibi kavimleri) ses ile helak etmiştir. Bu başlık altında sesle helak olan kavimlerin helak olmalarının sebep ve sonuçlarını özet olarak ele alacağız.

2.5.1. Hz. Lût (a.s.)’un Kavmini Helak Eden Sayha(قوم لوط)

Lût, Hz İbrahim’in yakın akrabası (yeğeni) olup, önceleri Hz. İbrahim ile beraber iken ona iman etmiş daha sonra Şam’a, oradan da Ürdün ve Filistin’e hicret etmiştir. Hz. İbrahim, Filistin tarafına yerleşirken; Lût, Ürdün’ün batısında, ölü deniz (Lût Gölü)’nün güney havzasına yerleşmiş ve “Sodom” kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Ancak Hz. Lût’a ayrı bir kitap verilmemiş; Hz. İbrahim’in şeriatını tebliğ etmekle görevlendirilmiştir (Hazin, h. 1425: II, 225; Çimen, 2007: 264-265).

Kur’ân’ın lisanıyla, Hz. Lût ile kavmi arasındaki diyalog şöyle geçmektedir: *“Lût (kavmi)’de gönderilen elçileri yalanladı (Şuara, 26/160).“Kardeşleri Lût, onlara şöyle demişti: “Âlemlerin içinde erkeklere mi gidiyorsunuz?” (Şuara, 26/165),“Siz, sizden önce âlemlerden hiç kimsenin yapmadığı bir fuhşa gidiyorsunuz”(Ankebut, 29/28), “Siz (kadımları bırakıp) erkeklere gidiyorsunuz, yol kesiyorsunuz ve toplantılarımızda edepsizce şeyler yapıyorsunuz ha? “Kavmi’nin cevabı, sadece: *اِنَّنَا بِعَذَابِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصّٰدِقِيْنَ: “Eğer doğrulardan isen, haydi Allâh’ın azabını getir! demeleri oldu”* (Ankebut, 29/29) Bunun üzerine Lût (a.s.): *رَبِّ زَجْرِيْ وَرَبِّ اَهْلِيْ مَا يَعْجَلُوْنَ* *“Rabbim, beni ve ailemi bunların yaptıklarından kurtar!”* (Şu ‘ara, 26 / 169) şeklinde dua etti. Lût (a.s.)’un duasına icabet eden Cenâb-ı Allah, erkek kılığında melekler gönderdi. *“Elçilerimiz Lût’a gelince, (Lût) onların yüzünden üzüldü ve onlardan dolayı içi daraldı da bu, çetin bir gündür”* (Hûd, 11/77) dedi. Ve Hz. Lût: *“Keşke benim size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı veya güçlü bir kaleye sığmabilseydim!”* (Hûd, 11/80) dedi. Lût (s.a.)’un bu üzüntü ve sıkıntısını gören elçiler (melekler), şöyle dediler: *“Ey Lût, biz senin Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamazlar. Gecenin bir kısmında aileni yürüt; içinizden “karından” başka hiç kimse geri dönüp bakmasın! Çünkü ötekilerine isabet eden (azâb) ona da isabet edecektir. Başlarına gelecek azâb zamanı, sabah vaktidir. Sabah da yakın değil mi?”* (Hûd, 11/81) dediler.*

Lût kavminin helakı ise şöyle beyan edilmektedir: فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ مُشْرِقِينَ “Şafak vakti, korkunç bir çığlık onları yakaladı” (Hicr,15/73), فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَابًا مِّن سَجَلٍ “O kentün üstünü altına getirdik ve üzerlerine de çamurdan pişmiş taşlar yağdırdık” (Hicr, 15/74), Biz de onu ve âilesini tamamen kurtardık” (Hicr, 10/74), “Yalnız geride kalanlar arasında bulunan bir koca kariyı müstesna” “Sonra ötekilerini hep yıktık, helâk ettik” (Şuara, 26/172).

2.5.2. Semûd Kavmini Helak Eden Sayha (قوم ثمود)

Semûd, bir Arap kabilesinin ismi olup bu ismi büyük babaları olan Semûd’dan almışlardır. Ayrıca şöyle de denilmiştir. Semûd, az su demektir. Bu kabilenin suyu az olduğundan bu isim ile tesmiye edilmiştir. Semûd kavminin yerleşim yeri, Hicaz ile Yemen arasında “Vadilkura”dır. Semûd, b. Amir b. İrem b. Sam b. Nuh’tur (Beydâvî, h. 1418: III, 20). Semûd Kavminin Helakı: Cenâb-ı Allah, Semûd kavmine Hz. Salih’i peygamber olarak göndermiştir (Beydâvî, h. 1418: 1319: III, 20). Hz. Salih de diğer peygamberlerin yaptığı gibi, kavmini, putları bırakıp yalnızca Allah’a ibadet etmeye davet ediyordu. Semûd kavmi, Salih Peygamberin davetine uymuyor, onu yalanlıyor ve ikazlarını dinlemeyerek şöyle diyorlardı: “Aramızdan bir beşere mi uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık etmiş oluruz dediler.” “Vahiy, aramızda ona mı verildi? Hayır, o, yalancı ve şımarığın biridir (dediler)” Yarın onlar, yalancı ve şımarığın kim olduğunu bileceklerdir (Kamer, 54/24-27). Hz. Salih’in kavmi, kendisinden peygamberliğinin doğruluğunu gösteren bir mucize olarak Hicr bölgesinde bulunan “Kâibe” isimli bir kayadan, doğurması yakın bir deveyi çıkarmasını istediler. Bunun üzerine Hz. Salih, istedikleri mucizenin gerçekleşmesi için rabbine dua etmiş ve adı geçen kaya yarılarak, içinden iri, kusursuz, yavrusu karnında hareket eden bir deve çıkmıştır. Bunun üzerine kavminin ileri gelenleri ve etrafındakilerden bir kısmı ona iman etmişlerdir. Hz. Salih’in kavmine mucize olarak gönderilen deve, yapısı ve su içmesi ile diğer develerden farklıydı. Semûd kavminin su içtikleri kuyudan bir gün kendileri bir gün de deve su içiyordu. Böyle bir durumla karşılaşan Semûd kavmi, buna tahammül edemeyip deveyi öldürmeye ve geceleyin de gelip Hz. Salih (a.s.)’ı öldürmeye karar verdiler (Beydâvî, h. 1418: III, 21). Bunun üzerine Salih Peygamber, onlara şöyle dedi: “Ey kavmim, işte şu, Allâh’ın devesi, size bir mu ‘cizedir. Bırakın Allâh’ın arzında yesin, ona bir kötülük dokundurmaym, yoksa sizi yakın bir azâb yakalar!” (Hûd,11/64). Derken deveyi boğazladılar ve rablerinin buyruğu dışına çıktılar; “Ey Salih, eğer hakikaten elçilerdensen, bizi tehdit ettiğün (azâb)ı bize getir!” dediler (A’raf,7/77). (Salih) dedi ki: “Yurduzda üç gün yaşayın, (sonra mahvolacaksınız); bu, yalan olmayan bir uyarıdır!” (Hud,11/65) dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah: فَلَمَّا جَاءَ أُمَّرْنَا نَجِيئًا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا “Nihâyet emrimiz gelince Salih’i ve onunla beraber inanmış olanları, bizden bir rahmetle kurtardık, (onları) o günün zilletinden (kurtardık)İşte Rabbin öyle güçlü, öyle galiptir”(Hud, 11/66) ve وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِيِينَ “Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı, yurtlarında çöküp kaldılar”(Hud,11/67) buyurmuştur. Semûd kavmi, Hz. Salih (a.s)’ in söylediği üç günü beklemiş ve onların birinci gün yüzleri sararmış, ikinci gün kızarmış, üçüncü gün simsiyah olmuştur. Dördüncü günde güneş doğarken gökten şiddetli bir gürültü (ses); yerden de şiddetli bir sarsıntı başlamış, böylece o “sayhanın” (sesin) etkisiyle hepsinin kalpleri yarılarak helak olmuşlardır (Beydâvî, h. 1418: III, 21; Razî, h. 1401: XIV 173-174).

2.5.3. Hz. Şuayb (a.s.)’ın Kavmini Helak Eden Sayha (قوم شعيب)

Bir Arap kabilesi olan Medyen halkı, Şam ile Hicaz arasında “Maan” yakınında yer alan ve “Medyen” olarak tanınan bir şehirde ikamet ettiklerinden dolayı onlara “مدین” “Medyen” halkı denilmiştir (İbn Kesir, h. 1419: IV, 295).

Cenâb-ı Allah, Medyen halkına peygamber olarak gönderdiği Hz. Şuayb’ın Medyen halkıyla olan mücadelesini, onlara yaptığı çağırısı, tebligatı, tavsiyeleri ve onların akibetini Kur’ân’ın ifadesiyle şöyle beyan etmektedir: “Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik). Şuayb: “Ey kavmim, dedi, Allah’a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur; ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bolluk içinde görüyorum ve

ben sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum!" (Hûd, 11/84), ve "Ey kavmim, ölçüyü ve tartıyı tam dengeli yapın, insanların eşyasını eksik vermeyin ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak kötülük etmeyin! (Hûd, 11/85), "Eğer inanan insanlar iseniz, Allâh'ın bıraktığı (kâr), sizin için daha hayırlıdır. Fakat ben sizin üzerinize bekçi değilim! (Hûd, 11/86) dedi. Hz. Şuayb kavmi ise şöyle dedi: "Ey Şuayb, senin söylediklerinden çoğunu anlamıyoruz, biz seni içimizde zayıf görüyoruz. Kabilen olmasaydı seni mutlaka taşılayacagız! Senin bizim yanımızda hiçbir değer yoktur!" (Hûd, 11/91). Hz. Şuayb'ın uyarılarına kulak asmayan bu kavmin helakını, Cenâb-ı Allah, Kur'an-ı Kerim'de şöyle beyan etmiştir: وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِرِينَ كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُغْدًا لِّمَدْيَنَ كَمَا بَعَدَتْ ثَمُودُ (Hûd, 11/94), "Sanki orada hiç şenlik kurmamışlardır. İyi bilin ki, Semûd (kavmi) nasıl uzaklaşıp gittiyse Medyen halkı da öyle uzaklaşıp gitti" (Hûd, 11/94).

2.5.4. Habib-i Neccar'ın Kavmini Helak Eden Sayha (قوم حبيب النجار)

Habib-i Neccar, Hz. İsa döneminde, hasta oğluyla birlikte Antakya şehrinin girişinde ikamet ettiği bir sırada, Hz. İsa'nın şehre gönderdiği elçilerle karşılaşır. Aralarında geçen konuşma neticesinde onları, hasta olan oğlunun yanına götürür. Elçilerin yaptıkları dua üzerine oğlu iyileşince o da havarilere tereddütsüz iman etmiştir. Daha sonra o, havarileri savunduğu ve onlara yardımcı olduğu için Antakya halkı tarafından şehit edilmiştir (Hazin, h. 1425: IV 5; Taberî, h. 1427: XIX, 419-420; Razî, h. 1401: XXVI, 54-55). Zemaşerî'ye göre bahsi geçen kavim, Habib b. İsrail en-Naccar'ın kavmidir. Antakya'da yaşayan ve kabri Antakya çarşısında bulunan Habib-i Neccar, Hz. Peygamber dünyaya gelmeden altı yüz sene önce ona iman etmiştir. Habib-i Neccar, Hz. İsa (a.s.)'nin yardımcılara iman edip onları savunduğu için kavmi tarafından çok feci bir şekilde işkence edilerek (bağırsakları makatından çıkıncaya kadar) öldürülmüştür. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, o kavmi, tahrip gücü yüksek olan bir sesle helâk etmiştir (Zemaşerî, h. 1418, V, 171). Habib-i Neccar ile kavmi arasında cereyan eden vakı 'a, Yasin sûresinin onyedici âyetinde yirmidokuzuncu âyetine kadar toplam onyedici âyette zikredilmektedir. Habib-i Neccar kavminin ses ile helak edildiğine dair âyet şöyle geçmektedir: (Onları helâk eden) korkunç sestən başka bir şey değildi. Birdenbire sönüverdiler" (Yasin, 36/29).

3. Nida (نداء)

Nida, sesin yükselmesi, izhar etmesi, mücerred ses, bileşik ses, bağırma, çağırma, ilan, duyurmak anlamlarına gelmektedir (İsfahanî, trs: 796-797; Mustafa İbrahim, vd. 1969: 912; Mutçalı, 2011:873). Nida kavramı, Kur'an-ı Kerim'de de mücerred ses (Bakara, 2/171), mürekkep ses (Şuara, 26/10), davet (Maide, 5/58), çağırma, izhar etmek (Ali-İmran, 3/193) anlamlarına gelmektedir. Ayrıca, meclis ve toplantı yeri anlamlarına da gelmektedir. Örneğin: Meryem sûresinin 73. âyetinde: أَيْ الْقَرِيبَاتِ حَيْرٍ "İki topluluktan hangisinin makamı daha hayırlı, meclisi (mevkii) daha güzeldir?(Meryem, 19/73) geçen "ند يا " "nediyyen" kelimesi (Kurtubî, h. 1427: XIII, 501), Ankebut sûresinin 29. âyetinde: وَتَأْتُونَ فِي "ناديكم" "nadiküm" kelimesi (Kurtubî, h. 1427: XVI, 359) ve Alak sûresinin 17. âyetinde: "فَلْيَدْعُ نَادِيهِ" "O zaman (o gitsin) de meclisini (adamlarını) çağırın" geçen "ناديه" "nadiyahu" kelimeleri meclis ve toplantı yeri anlamında kullanılmıştır (Kurtubî, h. 1427: XXII, 358; İsfahanî, trs: 797). Mekke müşrikleri, meclis olarak kullandıkları toplantı yeri için de "دار الندوة" "Daru'n-Nedve" ismini kullanmışlardır (İsfahanî, trs: 797).

Nida kelimesinin Kur'an-ı Kerimde muhtelif anlamlarda olmak üzere, 54 defa geçmektedir (Abdülbaki, 1945: 291). Bu kelimenin geçtiği her yerde, bir kıssa bulunmaktadır. Burada bahse konu kıssaların detayına girmeden bazı peygamberlerin Cenâb-ı Allah'a yaptıkları nidâ ve yakarış ile Cenâb-ı Allah'ın onlara yaptığı nidaları birkaç âyetle özetlemeye çalışacağız.

3.1. Cenâb-ı Allah'ın Hz. Musa (a.s)'ya Yaptığı Nida

Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerim'de, Hz Musa'ya gelen nida ile ilgili bir âyette şöyle buyurur: فَلَمَّا أَنَا مُوسَىٰ بِأَنَا مُوسَىٰ إِنَّ أَنَا رَبُّكَ فَاحْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى (Mûsâ), o gördüğü (ateşin yanı) na gelince kendisine "Ey Mûsâ!" diye seslenildi. "Ben, (evet) ben senin Rabbinim! Pabuçlarını çıkar. Çünkü sen, kutsal vadide, Tuvâ'dasın." (Taha, 20/11-12). Bu âyetin tefsiriyle ilgili bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Hz. Musa (a.s), medyenden, annesinin yanına dönmek için, Hz. Şuayb(a.s)'dan müsaade alarak yola çıkar. Yola çıktığında karlı soğuk bir cuma gecesi idi ve o gecede bir oğlu dünyaya gelir. Hz. Musa, hayret ederek düşer ve ateş yakmak ister. Ancak çakmağı ateşi tutuşturamaz. O, bununla uğraşırken, yolun sonunda, uzaktan bir ateş görür.

Kur'an'da Hz. Musa'nın sadece bir ateş gördüğü ifade edilirken onun gördüğü ateşle ilgili müfessirler çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Ancak zikredilen bu görüşler, makalemizin sınırlarını aştığından, biz burada konuyla ilgili özet olarak sadece İbn Abbas ve Veheb b Münebbih'in görüşlerine değineceğiz. İbn Abbas: "O, tepeden turnağa bembeyaz bir ateş gibi olan yeşil bir ağaç görmüştü, ateşin parlaklığı ve ışığından, ağacın da yeşilliğinden dolayı şaşakaldı. Çünkü ne ateş, o ağacın yeşilliğini bozabiliyordu ne de o ağacın yeşilliği ve suyun çokluğu, ateşin ışığını söndürebiliyordu. O esnada meleklerin tesbihlerini duydu ve büyük bir nûr gördü" demiştir (Razî, h. 1401: XXII, 15-19).

Veheb b münebbih ise şöyle der: "Musa (a.s), gördüğü şeyi ateş sanmıştı, ateşten istifade etmek için ağacın ince tarafından tutmak isteyince ateş, Hz. Musa (a.s)'ya doğru meylettir. Hz. Musa, ateşten ürktü ve geri durdu. Ama hem ateşin Hz. Musa (a.s)'ya, hem de Hz. Musa (a.s)'nın ateşe karşı olan arzusu devam etti. Sonra da ateş, hiç yanmamış ve olmamış gibi, aniden sönmüştü. Hz. Musa (a.s), bakışlarını o ağacın dallarına doğru çevirdiğinde, o anda gözlerin bakmadığı ve yeşilliği adeta gökyüzüne doğru gökle yer arasında bir nurun yükseldiğini gördü. O anda Cenâb-ı Allah tarafından şöyle bir emir geldi: وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ "Ben seni Peygamber seçtim. Şimdi vahyolunacakları dinle" (Taha, 20/13). Bu âyetteki hitap, Cenâb-ı Allah'ın Hz. Musa'ya o anda vahyettiğini ve onu peygamber olarak seçtiğini göstermektedir (Kurtubî, h. 1427: XIV, 18-26; Razî, h. 1401: XXII, 15-19).

3.2. Cenâb-ı Allah'ın Hz. İbrahim'e Olan Nidası

Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrahim'e yaptığı nidayı şöyle beyan etmektedir: أَلَيْسَ بِإِبْرَاهِيمَ وَأَنَّا نَدِينَاهُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ "Biz ona: "İbrahim!" diye seslendik. "Sen rüyayı doğruladın, işte biz, güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız!" (Saffat, 37/ 104-105). Bu âyetin tefsiriyle ilgili Razî şöyle bir açıklama yapmıştır: "Hz. İbrahim (a.s), oğlunu kesmek için yanı üstü yatırdığında, dağ tarafından, "İbrahim! Rüyanı gerçekleştirdin" diye nida edildi." Muhakkik ulema ise, bu teklifin sebebinin Hz. İbrahim(a.s)'in, Allah'ın emir ve tekliflerine en mükemmel şekilde boyun eğmiş olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, onu, böylesi zor ve çetin bir teklifle mükellef tutup, hem kendinden hem de çocuğundan mükemmel bir biçimde saygı ve itaat meydana gelince, buna mukabil Cenâb-ı Allah'ta "Ey İbrahim! Rüyanı gerçekleştirdin" buyurmuştur. Yani bu rüyadan elde edilmek istenen maksat elde edilmiştir" (Razî, 1401: XXVI, 157-158).

3.3. Hz. Yunus (a.s.)'un Rabbine Olan Nidası

Yunus (a.s), Asur devletinin başkenti olan ve yarım milyondan fazla nüfusu olan "Ninova"nın halkına gönderilen peygamberdir. Ninova halkının ahlaki bozuk olup puta taparlardı. Kur'an-ı Kerim'de, azap yaklaşmaktayken tevbe ettikleri ve tevbelerinin Allah tarafından kabul edildiği ifade edilen tek halk Ninova halkıdır. Hz. Ali'den aktarılan rivâyete göre, Yunus (a.s.), otuz yaşında "Ninova" halkına peygamber olarak gönderilmiş ve onları otuzüç yıl boyunca tevhit dinine davet ettiği halde bu süre içerisinde kendisine biri âlim ve hâkim, diğeri abit ve zahit olmak üzere sadece iki kişi inanmıştır (ez Zebidi 1978: Sahihi Buhârî Muhtasarı ve Tecridi Sarih Tercümesi, IX, 151). Bu duruma kızan Yunus (a.s.), onlardan ayrılır. O, kavminden ayrıldıktan sonra Ninova halkı, azabın kendilerine mutlaka

geleceğini anlayınca çocuklarını ve hayvanlarını alarak çöllere çıktılar ve orada rablerine yalvararak göndereceği azabı kendilerinden kaldırılmasını talep ettiler. Cenâb-ı Allah da onların dualarını kabul edip azabı kendilerinden kaldırmıştır. Hz. Yunus ise bu arada kavminden uzaklaşmak için bir vapura binerek denize açılır. Vapurun yükü ağır olduğundan vapurdakiler batıp boğulacaklarını anlayınca aralarında kura çekmek suretiyle içlerinden birinin denize atılması gerektiğini kararlaştırdılar. Böylece üç defa kura çekilir üçünde de Hz. Yunus'a çıkar. Bunun üzerine Hz. Yunus soyunarak kendisini denize atar. Cenâb-ı Allah'ın Yunus'u yutmakla görevlendirdiği bir balık Yunus'u yutar (Taberî, h. 1422: XXII, 625-631). Yunus (a.s.), karanlıklar içinde (denizin, gecenin ve balığın karnı) rabbine şöyle niyaz eder: "لا اله الا انت سبحانك اني كنت من الظالمين" "Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni tenzih ve tesbih ederim. Doğrusu ben, zalimlerden oldum" (Enbiya, 21/ 87). Bunun üzerine Cenab-ı Allah: "Biz de duasını kabul edip onu sıkıntılardan kurtardık. İşte biz, Müminleri böyle kurtarıyoruz" (Enbiya, 21/ 88) buyurmuştur.

3.4. Hz. Eyyub (a.s.)'un Rabbine Olan Nidası

Kur'an-ı Kerim, tefsir, kısasu'l-Enbiya ve tarih kitaplarından, Hz. Eyyûp (a.s.)'un kendisine musallat olan şeytanın hile ve desiselerinden dolayı malından, evladından, bedeninden çok zor bir imtihana tabi tutulduğunu, ancak gösterdiği sabır ve metanet sayesinde O zor imtihanı başarıyla kazandığını ve Kur'ân-ı Kerim'in "Nisa, 4/163; Enam 38/84; Embiya, 21/83; Sad, 38/41 olmak üzere dört âyetinde ismi zikredilen (Abdülbaki, 1945: 108) bir peygamber olduğunu öğrenmekteyiz. Müfessir Beydavî'nin naklettiğine göre, Hz. Eyyup, varlıklı ve aile efradı geniş bir zattı. Evinin yıkılması sonucu aile fertlerinin çoğunu kaybetmiş, malı mülkü de elinden gitmiş ve ağır bir bedeni hastalığa da müptela olmuştu. Hastalığı, kimine göre yedi, kimine göre onüç, kimine göre ise onsekiz yıl devam etmiştir. Ancak o, bütün bu felaketlere rağmen hâlimden şikâyet eder duruma düşmemek ve ilâhî takdire rıza ve sebat göstermek amacıyla durumunu, Cenâb-ı Allah'a arz etmek, ondan sıhhat ve afiyet istemekten çekiniyordu. Nihâyet eşinin ricası üzerine içinde bulunduğu durumunu rabbine şöyle arz etmiştir (Beydavî, h. 1418: IV, 58): "إِذْ نَادَى رَبَّهُ أُنْيُوبُ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ" *Eyyûb'u da an. O, Rabbine: "Bu dert bana dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin!" diye dua etmişti*" (Enbiya, 21/83).

3.5. Hz. Zekeriya (a.s.)'nın Rabbine Olan Nidası

"وَإِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ" *Zekeriya'yı da (an). Rabbine: "Rabbim, beni tek bırakma! Sen, vârislerin en iyisisin (her şeyim sana kalacaktır)" diye dua etmişti*" (Enbiya, 21/89). Ey Muhammed, sen Zekeriya'yı da an. Bir zaman o rabbine şöyle yalvarmıştı: "Rabbim, sen beni zürriyetsiz olarak, tek başıma bırakma. Sen bana, Yakup ailesinden birini mirasçı kıl. Ancak, mirasçılardan en hayırlısı sensin." Bana bir mirasçı vermenin hayırlı olup olmadığını ancak sen bilirsin. Biz, Zekeriya'nın duasını kabul ederek onu dünyada tek başına bırakmadık. Ona mirasçı olarak Salih bir evlat olan Yahya'yı bahsettik (Taberî, h. 1427: XVI, 387).

4. Ezan (أَذَان)

"E-z-n" "ذ-ن" kök harflerden türeyen ve "أذن" "ezene" fiilinin mastarı olan "أَذَان" "ezan" kelimesi sözlükte, "bildirmek, duyurmak, seslenmek, çağrıda bulunmak, ilân etmek" anlamlarına gelir. Terim olarak farz namazların vaktinin geldiğini, nasla belirlenen sözlerle ve özel şekilde müminlere duyurmayı ifade eder (Çetin, 1995: "Ezan" DİA, XII,48-42). Ezan kelimesi, Tevbe sûresinin üçüncü âyetinde: "وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ" "Allâh ve Elçisinden insanlara duyurudur" (Tevbe, 9/3) "bildiri ve ilâm" anlamında geçerken, Maide ve Cuma sûrelerinde "nidâ" kavramıyla geçmektedir (Çetin, 1995: "Ezan" DİA, XII,48-42). Maide sûresinde: "وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ" "Namaza çağırıldığımız zaman" (Mâide 5/58) ve Cuma sûresinde ise: "إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ" "Cuma günü namaz için çağırıldığında zaman" (Cuma 62/9) şeklinde geçmektedir (Razî, 1401: XIV, 229).

5. Dua (دُعَا)

Dua, "دعا" çağrı, istek ve talep demektir (İsfahanî, trs: 315; Mutçalı, 2011: 269). Allah'a yapılan çağrı ve talep sözü (İbrahim Mustafa, 1969: 287) anlamlarına gelmektedir. Dua kelimesi, türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de 210 yerde zikredilmektedir (Abdübaki, 1945: 257-260). İsfahanî, dua (دُعَا) ve nida (نِدَاء) kelimelerinin birbirine benzerliğinden, bu iki kelimenin bazen birbirinin yerine kullanıldığını ifade eder. Bu ifadesine şu âyeti: كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ صُمِّ (Hidâyet çağrısına kulak vermeyen) kâfirlerin durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer" (Bakara 2/171) delil olarak göstermektedir (İsfahanî, trs: 315). Ancak "ندا" "nidâ" kavramıyla "يا" "ya" veya "يا" "eya" edatlarıyla çağrı yapılırken "دعا" "dua" kavramı ile bir isim belirtilerek çağrı yapılabilmektedir. Örneğin, "Ya falan!" gibi (İsfahanî, trs: 315). Kur'an-ı Kerim'de, kulun Allah'a yönelmesi ve taleplerini ona arz etmesine yönelik çok sayıda âyet mevcuttur. Burada dua'nın ehemmiyet ve önemini beyan eden şu âyeti zikretmekle yetinelim: قُلْ مَا يَنْعِبُكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ "De ki: "Duaânız (ibadetiniz) olmadıktan sonra Rabbim sizi ne yapar?" (Furkan, 25 / 77).

6. Tazarru (تَضَرُّع)

Tazarru, yalvarmak, ita 'at etmek, niyaz etmek, rica etmek, dilemek gibi anlamlara gelmektedir. (Mutçalı, 2011: 416). Cenâb-ı Allah: وَأَذْكُرُ تَزَكُّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَائِلِينَ "Ey Muhammed, sabah akşam yalvararak, korkarak, yüksek olmayan bir sesle rabbini içinden zikret. Gafillerden olma" (A'raf, 7 / 205) buyurmaktadır. Âyet-i Kerime'de kulun, sabah akşam rabbini içinden gizlice anması ve gafillerden olmaması öğütlenmektedir. Bu hususta Ebu Hüreyre (r.a.), Rasûlullah (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir. Cenâb-ı Allah buyuruyor ki: "Kulum beni nasıl zannederse ben öyleyim. O beni andığı zaman ben onunla beraberim. Eğer beni içinden anarsa ben de onu içimden anarım. Eğer beni bir topluluğun içinde anarsa ben de onu, o topluluktan daha hayırlı bir topluluğun içinde anarım. Eğer kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşacak olursa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Eğer o bana yürüyerek gelecek olursa ben ona koşarak varırım" (Buhari, Tevhit, bab: 15: Tirmizi, Da 'avat, 13. Hadis no: 3603; Taberî, h. 1422: X, 668).

7. Saika (صَاعِقَة)

Saika kelimesi, yıldırım sesi, şimşek, ölüm ve azap anlamlarına gelmektedir (Mutçalı, 2011: 481). "صَاعِقَة" "saika," gökten inen ateş, helak edici azap, şiddetli bir gürültü içinde nûranî ve ş 'ulevî olarak gökten inen bir cisimdir (Mustafa İbrahim, 1969: 515). Bu kelimenin Kur'ân'da da aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir: "O, yıldırımlar gönderip onlarla dilediğini çarpar" (Rad, 13/13). Sâika kelimesinin, Kur'an-ı Kerimde sekiz sûrede on yerde geçtiği görülmektedir. Bunlar: Zümer, 39 / 68; Tur, 52 / 45; Araf, 7 / 143; Bakara, 2 / 19-55; Nisa, 4 / 153; Fusilet, 41 / 13' te iki defa, R 'ad, 13 / 13; Zâriyât, 51 / 44 (Abdübaki, 1945: 407) sûreleridir.

Bazı dil bilimcileri, saika kelimesinin ölüm, azap ve ateş olmak üzere üç anlama geldiğini ifade etmişlerdir (İsfahanî, trs 485). Bunlar şöyledir:

1. Ölüm anlamında kullanılması (Zümer, 39 / 68), 2. Azap anlamında kullanılması (Fusilet, 41/13), 3. Ateş anlamında kullanılması (Rad, 13 / 13).

8. Hems (هَمْس)

Hems, sözlükte gizli ses demektir (İsfahanî, trs: 846). Hems, mırıldamak, fısıldamak anlamlarına da gelmektedir (Mutçalı, 2011: 948).

Hems kelimesi, Kur'an'da bir defa geçmektedir (Abdübaki, 1945: 738). Cenab-ı Allah, bu âyette: "O gün hiç pürüzü olmayan çağrıcıya uyarlar (ondan sapma imkânı yoktur). Rahman'ın huzurunda sesler kısılır, fısıltıdan başka bir şey işitemezsin (Taha, 20/108). O

gün rahman olan Allah'ın huzurunda bütün sesler kısılacak; fısıltıdan veya ayak seslerinden başka hiçbir şey duyulmayacaktır. Bu âyette geçen hems kelimesi, gizli ses anlamında kullanılmıştır (Taberî, h. 1422: XVI, 129; Kurtubî, h. 1427: XIV: 139).

9. Emir (أمر)

Emir, sözlükte emir vermek, komut vermek ve talimatlandırmak anlamlarına gelmektedir (Nur, 24 / 43). Emir kelimesinin, Kur'an'da 256 yerde geçtiği görülmektedir (Abdulkaki, 1945: 76- 79). Cenâb-ı Allah, Kuran-ı Kerim'in birçok yerinde peygamberlere, topluluklara, insanlara, diğer varlıklara has ve am olarak çeşitli konularda hitaben emir ifade eden âyetler zikretmiştir. Buna örnek olarak şu âyetleri gösterebiliriz:

1. Hz. Muhammed'e: فَمُ فَأَنْذِرْ يَا أَيُّهَا الْمَدْيَنِيُّ “Ey örtüsüne bürünen, kalk, uyar” (Müdesir, 74 / 1-2).

2. Yeryüzüne: وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْبَلِي (Nihâyet) “Ey yer, suyunu yut ve ey gök tut!” (Hud, 11/ 44).

3. Hz. İbrahim'in ateşine olan emri (seslenişi): فُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ “Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol dedik” (Enbiya, 21 / 69).

10. Terennüm (ترنم)

Ses anlamına gelen kavramlardan biri de terennümdür. Terennüm, mırıldanmak, besteli, nağmeli söylemek (musiki), sevinç şarkısı ve şarkı demektir veya besteli, tiz, hoş ezgilerle nağme ve ahenk anlamına gelir (Mutçalı 2011: 343; Çetin, 1998: 118). Ayrıca bu kelime, bülbülün ötüşü anlamında da kullanılır (Çetin, 1998: 117).

11. Bazı Kuşların Sesi (صوت بعض الطيور)

İnsanlarda olduğu gibi diğer canlılar âleminde de iletişim vardır. Çünkü onlar da ses çıkarıyor. Ancak duyma frekansımız bu seslerin hepsine uyumlu olmadığından bir kısmını duyarız ancak ne anlama geldiğini bilmeyiz. Örneğin kuş, kurbağa, aslan, kaplan, kedi, köpek, yılan ve eşeklerin çıkardığı sesler gibi. Bazı hayvanların çıkardığı sesleri de hiç duyamayız. Karınca ve bazı böceklerin çıkardığı sesler gibi. Ancak Cenabı-Allah kuşların ve bazı hayvanların mantığını (dilini) bazı peygamberlere bildirmiştir. Hz. Süleyman'ın karınca ile hüthütün (ibibik kuşu) ve diğer hayvanların dilini bilmesi ve onlarla konuşması gibi (Kurtubî, h. 1427: XVI, 122-124; İbni Kesir, h. 1419: VI 165-167). Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle: وَسُلَيْمَانَ دَاوُودَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلِمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ وَأَوْتَيْنَا مَن كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُ الْفَضْلُ الْمُبِينُ “Süleyman Davud'a varis oldu: “Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden bolca verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur dedi” (Neml, 27 /15) buyurulmuştur.

Âyet-i Kerime'de, Hz. Davud'a ve Hz. Süleyman'a verildiği beyan edilen ilimden kastedilen, kuşlarla ve diğer hayvanlarla konuşma ilmidir (İbni Kesir, h. 1419: VI 165).

12. Karınca Sesi (صوت النمل)

Kur'an-ı Kerim, Hz. Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen ordularından bahs ederken, karıncaların arasında çok gelişmiş “sesli bir haberleşme sisteminin” bulunduğuna işaret eden bir âyette şu şekilde ilginç bir bilgi vermektedir: حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِي النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطَمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ “Nihâyet karınca vadisine geldiklerinde, bir dişi karınca dedi ki: “Ey karınca topluluğu, kendi yuvalarımıza girin, Süleyman ve orduları, farkında olmaksızın sizi kırıp geçmesin” (Neml, 27/18). Bu âyet-i Kerime'de, Cenab-ı Allah'ın Hz. Süleyman'a, insanlarla “lisan-ı kal” (sözle) iletişim yapabilme kabiliyetini verdiği gibi karınca ve diğer hayvanlarla da “lisan-ı hal” ile iletişim yapabilme kabiliyeti verdiği anlaşılmaktadır.

13. Vahyin Sesi (صوت الوحي)

Vahiy, gizli konuşmak, fısıldamak, ilham, işaret ve revelasyon yapmak gibi anlamlara gelir (Mutçalı, 2011: 969). Vahiy kelimesinin türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de 77 defa geçtiği görülmektedir (Abdulkaki, 1945: 876-877).

Kur'ân-ı Kerim'in, birçok yerinde Cenâb-ı Allah'ın mütekellim olduğu ifade edilmektedir. Şu âyette: وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا "Allah Musa ile gerçekten konuştu" (Nisa,4/164) geçtiği gibi. Ancak kelamının mahiyeti, kadim veya mahlûk, nefsi veya lafzi olduğu ve işitilme keyfiyeti gibi hususlara yer verilmemiştir. Allah'ın kelamının, ancak vahiy ile mümkün olabildiği bir âyette şöyle beyan edilmektedir: "Allah'ın vahiy ile veya perde arkasından yahut bir elçi gönderip ona kendi izniyle dilediği şeyi vahiy etmesinden başka bir suretle konuşması hiç bir insana müyesser olmaz. O yücedir, hikmet sahibidir" (Şura, 42/51).Bu âyette vahyin üç şekline vurgu yapıldığı gibi, vasıtalı /vasıtasız vahiy çeşitlerine de işaret edilmiştir.

14. Sûr Sesi (صوت الصور)

Sûr kelimesi, sözlükte seslenmek, çağırmak, ses çıkarmak ve eğmek" anlamlarına gelir. Kökü (صور) sûrdur. Aynı kökten gelen es-Sûr (الصُّور), içine üflenen boynuzla benzer bir şey, ses çıkaran eğri boynuz" anlamlarında kullanılmıştır (Cevheri, 1430: 662; İbrahim Mustafa, 1969: 528). Cenâb-ı Allah, sûr sesini, rûh ve suretlerin (şekillerin) cesetlere dönmelerine sebep kılacaktır. Sûr kelimesi, boynuzla benzer bir şey olup ve o sûrun içinde tüm insanların suretleri (şekilleri) bulunmaktadır. Bu nedenle sûr olarak adlandırılmıştır (İsfahanî, trs: 498). Sûr kelimesi, Kur'an'da, üfürme anlamına gelen (نفخ) "nefha" kelimesiyle birlikte on yerde zikredilmiştir. Bunlar: (En 'âm 6/73; Kehf 18/99; Tâhâ 20/102; Mu 'min ûn 23/101; Neml 27/87; Yesin 36/51; Zümer 39/68; Kâf 50/20; Hakka 69/13; Nebe 78/18 (Abdülbaki, 1945: 416).

Kur'an-ı Kerim'de haber verildiği üzere kıyamet günü, canlılarla birlikte tüm evrenin yok olacağı dehşetli bir gündür. Bu yok oluş, şimdiye kadar hiçbir yerde görülmemiş olaylar sonucunda gerçekleşecektir. O gün, insanların, hayvanların, var olan her şeyin ve kısacası kâinatın ölüm günüdür. O gün, Allah'ın yüce kudretinin açıkça görüleceği ve bütün insanlar tarafından idrak edileceği gündür. O gün, inkârcılar için dehşet, korku ve acı dolu bir gündür. O gün, daha önce yaşanmamış bir pişmanlık ve korku yaşanacaktır. Kur'ân-ı Kerim'de, bu konu ile ilgili şöyle buyurulmuştur: وَنُفِّخُ فِي الصُّورِ "Sûr'a üflenmiş, göklerde ve yerde olanlar (korkudan) bayılmışlar, ancak Allâh'n dilediği sarsılmamıştır. Sonra ona bir daha üflenmiştir, birden onlar kalkmış, bakıyorlardı" (Zümer, 39/69). Buradaki korkunç ses ikinci sûrun üfürülüştür (Diyaneyt Vakfı Kur'an-ı Kerim Meali) denilmiştir.

15. Nâkûr Sesi (صوت النا قو)

Nakara kelimesi, "kazmak, oymak, vurmak, gagalamak" fiilinden gelen "نَاقُور" "nâkûr", "nefesli saz," anlamına gelir (Mutçalı, 2011: 909). "نَاقُور" "nâkûr," "فاعول" "faûl" vezninde olup ses anlamındadır. Asıl anlamı ses çıkarmaya sebep olan "نَاقُور" "dövme" demektir (Beydâvî, 1418: 260; Burselvi, h. 1270: XIX, 120).

Nâkûr kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de bir defa geçmektedir (Abdülbaki,1945: 717). Cenâb-ı Allah, Müdessir suresinin sekizinci âyetinde şöyle buyuruyor: فَذَلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ "Sûr'a" فاذا نفخ في الناقور فذلك يومئذ يوم عسير على الكافرين غير يسير "üflendiği zaman işte o gün, çetin bir gündür! Kâfirler için kolay değildir" (Müdessir,74/8.9.10).Râzî'ye göre, Cenâb-ı Allah, sûra, "sûr" ve "nâkûr" diye iki isim vermiştir. Müfessirlerin çoğu, buradaki nâkûr'un da "sûr" olduğu görüşündedir. İnsanların ölümleri için yapılacak nefha ile dirilmeleri için yapılacak nefha (üfleme) birbirinden farklıdır. Bu yüzden sûra her iki nefha da yapılacaktır. Rivâyete göre "O sûrda ruhlar adedince delikler mevcuttur. Ona üflendiğinde, her bir rûh, sûrdan çıkar kendi bedenine girer ve Allah'ın izniyle beden yeniden hayat bulur. Böylece bu sûrun birisinin "nakr" diğerinin "nefh" edilmek üzere iki aleti olduğu muhtemeldir (Razî, h. 1401: XXX.196). Ayrıca aynı kökten gelen "نَاقُور" "nakûr" hurma üzerindeki "yarık" ve "zerre" anlamına gelir (Mutçalı, 2011: 909) "نَاقُور" "nakûr" kelimesi Kur'an'da zerre anlamında iki yerde geçmektedir (Nisa 4/53.124; Abdülbaki, 1945: 717).

16. Dabha Sesi (صوت الضح)

Dabha, sözlükte koşmak, koşarken atın çıkardığı ses, hırıltı, ateş veya güneşin bir şeyin rengini değiştirmesi, siyahlaştırması, bronzlaştırması ve tilki sesi” gibi anlamlara gelir (Cevherî, 1430: 669; Müncüt trs: 445).

İslam âlimleri ve dilbilimcileri “dabha” kelimesi hakkında farklı izahlar yapmışlardır:

a) Dabha, sesli sesli solumak, karartmak anlamlarına gelir (Mutçalı, 2011: 498).

b) Dabha kelimesi, atın nefes almasını ifade eder. Atlar koştuklarında karınlarının boşluğunda çıkan ses anlamına gelmektedir(Bagâvî, h. 1409: VIII, 507).

c) İbn-i Abbas’tan aktarılan rivâyete göre, atlar, köpekler ve tilkiler koştuklarında, onlarda “dabha” sesi meydana gelir. Bu üçünün dışındaki hayvanlarda “dabha” sesi meydana gelmez (Bagâvî, 1409: VIII, 507; Taberî, h.1422: XXIV; 571; Bursevî, h. 1270: XXX.215). Bu konuyla ilgili, Kur’ân-ı Kerim’de: *وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا* “*Andolsun nefesleriyle (güp güp) ses çıkararak koşan(at)lara, (Tırnaklarıyla yerden) Ateş çıkaranlara, Sabahleyin akın edenlere*” (Adiyat, 100/1-3)buyrulmaktadır. Razî, bu âyet-i Kerime’de geçen dabha kelimesini: Atların koştuklarında nefeslerinin çıkardığı ses şeklinde açıklamıştır (Razi, h.1401: XXXII, 63-65).

17. Kadın Sesi (صوت النساء)

Kur’ân-ı Kerim’de söz (ses) ifade eden kavramlardan biri de kadın sesidir. Cenâb-ı Allah, peygamber eşlerine: *يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَحْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا* “*Ey peygamber kadınları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allâh’ın buyruğuna karşı gelmekten) korunuyorsanız, sözü yumuşak (kırarak) bir eda ile söylemeyin ki, kalbinde hastalık bulunan kimse tamah etmesin; güzel, (kuşkudan uzak bir biçimde) söz söyleyin*” (Ahzâb, 33/32) buyurmuştur. Bu âyette Cenab-ı Allah, peygamber hanımlarının diğer kadınlar gibi olmadığını, son peygamber olan Hz. Muhammed’in eşleri olmaları münasebetiyle şeref ve fazilet bakımından daha üstün olduklarını ve başka mümin hanımların cezasının iki katı; mükâfatlarının da, diğer kadınların mükâfatlarının iki katı olacağını beyan etmiştir (Sabunî, h.5402: II,523). Bu Âyette geçen emir her ne kadar Rasûlullah’ın hanımları için buyurulmuş ve onların özel durumlarını vurgulamış ise de, hüküm bütün müslüman hanımları kapsamaktadır. (Türkiye, DİA Meali, 1993).

18. Müzik ve Çalgı Sesi (صوت اهو والموسيقى)

Bu konu ile ilgili Cenâb-ı Allah, bir âyet-i Kerime’de: *وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُجْرًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ* “*İnsanlardan öylesi var ki; bilgisizce (insanları) Allâh’ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için boş hadisi (eğlence sözünü) satın alır. İşte onlara küçük düşürücü bir azâb vardır*” (Lokman,31/6) buyurmuştur.

Müfessirler bu âyet-i Kerime’yi farklı şekillerde izah etmişlerdir. Ebi Ümame el-Bâhilî (r.a.)’den nakledilen bir rivâyete göre, âyette zikredilen boş sözler satın almaktan maksat, şarkı söyleyen cariyeleri satın almaktır. Ebi Ümame, Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Şarkı söyleyen cariyeleri satmayın, satın almayın, onları bu hususta eğitmeyin. Onların ticaretinde hiçbir hayır yoktur. Onların paraları haramdır.” Ebu Ümame bu âyetin, Rasûlullah’a bu gibi konularda indiğini söylemiştir. Abdullah b. Mes ‘ud, Abdullah b. Abbas, Cabir b. Abdullah, Mücahid, Said b. Cübeyr ve İkrime gibi müfessirler de bu görüştedir (Taberî, h. 1422: XVIII, 532 533; Kurtubî, h.1427: XVI, 457-458). Taberî, âyet-i Kerime’de zikredilen boş sözden kastın, kişiyi Allah yolundan alıkoyan, Allah ve Resulü tarafından yasaklanan her türlü sözler; Allah’ın yolundan kastın, Kur’ân okumak, Allah’ı zikretmek ve insanları Allah’a yaklaştıracak her türlü ibadet, her türlü itaat ve Allah’ın dini;batıl sözleri satın alanlardan maksadın ise bu sözler vasıtasıyla insanları Allah’ın yolundan alıkoymak ve Allah’ın diniyle alay etmek olduğunu söyler. Bu itibarla onlara, kıyamet gününde hor ve hakir düşüren çetin bir azap vardır. Çünkü onlar kendileri sapsmış diğer insanları da saptırmaktadırlar (Taberî, 1422: XVIII, 532

533).

19. Eşek Sesi (صَوْتُ الْحَمِيرِ)

Kur'ân-ı Kerim'de ses ifade eden kavramlarından biri de "صَوْتُ الْحَمِيرِ" "eşek sesi"dir. Cenâb-ı Allah, âyette şöyle buyurmuştur: وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَأَعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ "Yürüyüşünde tutumlu ol, (orta yürü, ne çabuk ne de çok yavaş git, ölçülü hareket et), sesini de kıs. Çünkü seslerin en çirkinini eşeklerin sesidir" (Lokman, 31/ 19).

Bu âyette, en çirkin sesin hamirin (eşeğin) sesi olduğu zikredilmiştir. Ahmet Eflaki, bütün canlıların sesleri içerisinde en çirkin sesin eşeğin sesi olmasının hikmetini şöyle anlatmıştır: Mevlana, bir gün medresesinde olan talebelerine ders verirken bir ara onlara, "Cenab-ı Allah, Kur'an-ı Kerim'de, en çirkin ses eşeğin sesidir diye zikretmiştir. Peki, sizce tüm hayvanların içerisinde eşeğin seçilmesindeki hikmet nedir?" diye sorar. Talebeleri, bu durumun açıklamasını kendisinin yapmasını rica ettiler. Mevlana: "Her hayvanın kendisine mahsus bir zikri, bir tesbihi ve bir iniltisi vardır. Mesela devenin böğürtüsü, aslanın kükremesi, av hayvanlarının inlemesi, sineklerin vızıltısı, arıların uğultusu onların zikirleridir. İnsanların teşbihi ve zikri olduğu gibi gökteki meleklerin de zikri ve tesbihleri vardır. Hâlbuki biçare eşek sadece iki vakitte anırır. Birisi, cinsi yakınlık istediğinde, diğeri acıktığında. Demek ki eşek, şehvetinin ve boğazının esiridir. Gönlünde Allah'a ait bir dava, bir sevda bulunmayan, sadece midesini ve şehvetini düşünen birisinin sesi Allah katında eşek sesi gibidir veya daha aşağıdır" (Eflakî, (trs): I, 287). Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu kaydedilmiştir: "Eşeğin anırmasını işittiğiniz vakit şeytandan Allah'a sığınınız. Çünkü o bir şeytan görmüştür" (Sahih-i Müslim, Hadis no: 2729; Sahih-i Buhârî, Hadis no: 3303; Kurtubî, h. 1427: XVI, 484). Razi, eşek sesinin çirkinliğini şöyle açıklar: "Her canlının sesinden, mesela deve vb. hayvanların ya yükün ağırlığından ya da yorgunluktan dolayı bağırdığı anlaşılır. Ama eşek, yükün altında ölüp gitse veya öldürülse, katiiyen ses çıkarmaz. Ama hiç gerekli olmayan bir zamanda anırır. İşte bu durumda onun sesi yadırganır" (Razî, h. 1401: XXV, 152).

SONUÇ

Dünya âleminin sonu, ahiret âleminin başlangıcı şiddetli ses ile meydana geleceğinden Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerim'de sesin önemine vurgu yaparak ses ifade eden kelimeleri sık sık kullanmıştır. Ayrıca, Arapların kendi aralarında kullandıkları kelime ve kavramlara da zaman zaman yer vermiştir. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim'de ses kavramının ne şekilde işlendiğini ve hangi anlamlarda kullanıldığını bilmek büyük önem arz etmektedir. Kur'an-ı Kerim, insanlarda, hayvanlarda, tabiatta, kâinatta mevcut olan ses kavramları ile uhrevî âlemde meydana gelecek olan ses kavramlarına vurgu yapmıştır. Bu çalışmamızda söz konusu kavramlardan otuz beşi tespit edilerek makalenin özet kısmında zikredildi. Makalemizin sınırlarının dar olması sebebiyle bu kavramlardan: "savt", "sayha", "nida", "hems", "saika", "emir", "terennüm", "dua", "tazarru", "ezan", "vahiy sesi", "sûr", "nâkûr", "dabha", "karınca sesi", "kuşların sesi", "kadın sesi", "müzik ve çalgı sesi", ve "hamir" (eşek) sesi olmak üzere on dokuzunu ele aldık. Yaptığımız tespitler neticesinde sesin insan ve diğer tüm canlıların birbirleri ile iletişim kurmaları ve birbirlerini anlamaları için temel bir ihtiyaç olduğunu müşahede ettik. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de, ses olayına baktığımızda, Cenab-ı Allah'ın ilahî mesajları vahiy yoluyla peygamberlere, peygamberlerin bu mesajları insanlara, insanların da bunları birbirlerine iletmesine vasita olduğunu gördük. Sesin genel olarak iletişim vasıtası olması münasebetiyle nimet; ancak Cenab-ı Allah tarafından bazı kavimlerin helakında kullanıldığı için de felaket olduğunu müşahede ettik.

KAYNAKÇA

Abdulgani, M. F. (1945). *el-Muemu'l-Müfehres, li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye.

- Beğâvî, B. (h.1409). *Tefsiru'l-Beğavî-Me'âlimu't-Tenzil*, Riyad: Dâru't-Tayyibe.
- Beydâvî, N. (h.1418). *Envaru't-Tenzil Esraru't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Bursevî, İ. H. (h. 1270). *Rûhu'l Beyan*, İstanbul: Osman Bey Matbaası.
- Cevherî, İ. (h. 1420). *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l -'Arabiyye*. Kahire: Daru'l-Hadis.
- Çetin, A. (1998). "Kur'an Kıratında Musikinin Yeri", Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (7).
- Çimen, A. E. (2007). *Niçin Helak, Oldular*, İzmir: Işık Akademi, Yay.
- Ebi Zekeriya, (h.1393). *Y. Riaz'ü s-sahilin*, Beyrut: Daru'l-Kutuplu-Maruf.
- Ebu Davud. (trs.), *Sünen*, Beyrut.
- Eflaki, A. (1959). *Ariflerin Menkıbeleri*, (Çev: Tahsin Yazıcı), I, Ankara: MEB Yayınları.
- Es-Seyyid, E. (h. 1300). *İnet't Talibin*, Mısır: Daru Kutubu'l-Arabiyye.
- Ez-Zebidi, Z. A. (h. 1298). *Sahihi-Buhari Ve Tecridi-Sarih Tercümesi*, Ankara: Başbakanlık Yayınevi.
- Hazin, A. (h.1425). *Tefsiru'l-Hazin*, (Birinci Baskı), Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye.
- İbn Kesir, İ. (h.1421). *Tefsirü'l-Kura'nı Azim*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye.
- İbn Manzûr, (trs). *Lisanu'l-Arap*, Lübnan: Daru Sadr.
- İsfahânî, R. (trs). *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- Kurtubî, M. (h.1427). *el-Camiû li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye..
- Mustafa, İ. (1960). *el-mu 'cemi'l-vasit*, (Yayınevi ve Yeri Yok).
- Mutçalı, S. (2011). *el Mu 'cemu'l Arabiyyi'l Hadis*, İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Razî, F. (h.1401). *Mefatihü'l Ğayb*, Beyrut: Daru'l Fikr.
- Sabunî, M. A. (h. 1402). *Safvetut-Tefasir*, Beyrut: Daru'l-Kur'ân'il-Kerim.
- Sahihi Muslim, (h. 1374). Mısır: Dâru'l İhyai'l-Kutubi'l-'Arabiyye.
- Taberi, M. (h.1422). *Camiu'l-Beyan, an Tevîli-Ayi'l Kur'ân*, Kahire: Müessesetu'r-Risale.
- Tirmizî, M. (trs). *Süneni Tirmizî*, Mevkiu'l-İslam.
- Zemahşerî, Ö. (1418). *el-Keşşaf an Hakaiki Ğavamidi't-Tenzil, ve Uyûni'l-Âkâvîli fi Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-Arabi.

Endüslülerin Fas'a (el-Mağrib) Göçleri ve Bölgedeki Sosyokültürel Etkileri

Prof. Dr. Lütfi Şeyban

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1825-0097>

Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 13.07.2020

Kabul: 01.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Fas
Mağrib
Endüslü
İspanya
İlişkiler

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45208>

Öz

Endüslü alanındaki bilimsel çalışmaların İspanya dışındaki kaynak coğrafyalarından birisi Maşrik ise bir diğeri de Fas ülkesi yani el-Mağrib'tir. Fas, İslam'ın ilk yayılma döneminde 705 yılına kadar süren fetih harekâtı neticesinde, Emevîler'e bağlı İfrîkiye eyaletinin bir parçası haline dönüştürüldü. 711 Yılında Mağrib'ten çıkarma yaparak İspanya'yı da fetheden Müslümanlar, 150-200 yıllık sürede Endüslü'ü mümtaz bir İslam yurdu haline getirdiler. İşte bu tarihî süreçte, Fas merkezli Mağribîlerin bu sürece katkıları, diğlerinden çok daha fazla oldu. Fas, Endüslü devirlerinde onunla tek bir organizma gibi bütünleşerek "Afrika'nın Endüslü'ü" sıfatını kazandı. Endüslü'ten bakıldığında IX. asırda İdrisîler ile başlayan ve daha sonra Murâbitlar, Muvahhidler ve Merînîler dönemlerinde süren ilişkiler, hem Endüslü'nün müdafaasına hem de insan kaynakları bakımından zenginleştirilmesine yaramıştır. Fas tarafından bakıldığında ise bu ilişkiler, bölgenin siyaset, iktisat, tarım, ilim, kültür, sanat ve mimari alanlarında büyük kazanımlar elde etmesine vesile olmuştur. Endüslü'nün kaybindan sonra Endüslüslülerin başta gelen sığınakları olması hasebiyle ise "Yaşayan Endüslü" olarak anılmaya başlanmıştır. Çünkü XV.-XVI.-XVII. asırlarda on binlerce Endüslü bu ülkeye göç ederek yaşama imkânı buldu. İşte bu nedenle, Endüslü'nün Fas ile ilişkilerinin araştırılması önem arz etmektedir. Peki, bu sonucu hazırlayan tarihi ve coğrafi şartlar ile o şartlarda gerçekleşen tarihi göçler ve bu göçlerin Mağrib coğrafyasındaki etkileri nelerdi? Bu çalışmada Fas'ın Endüslü ile ilişkilerine konu teşkil eden tarihi Endüslü göçlerinin belirlenmesi ve Fas'taki toplumsal sonuçlarını ele almak amaç edinilmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Şeyban, L. (2020). Endüslüslülerin Fas'a (el-Mağrib) Göçleri ve Bölgedeki Sosyokültürel Etkileri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 395-423.

Migrations of Andalusians to Morocco (al-Maghrib) and Sociocultural Effects in the Region

Prof. Dr. Lütfi Şeyban

Sakarya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Sakarya – TURKEY

Article History

Submitted: 13.07.2020

Accepted: 01.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Morocco

Maghrib

Al-Andalus

Spain

Relations

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45208>

Abstract

One of the main resource geographies of scientific studies in the field of Andalusian history is the Moroccan country, the Maghrib. Morocco became a region of the Province of Ifriquia (North Africa) at the Umayyad Period. Then, in 711, the Muslims who conquered the area from Maghreb to Spain, made Al-Andalus a great Islamic land in a short time. During this duration, the Moroccan-based Maghreb's contributions to this duration were much more important than others. Thus, Morocco merged with Andalusia as a single organism for many centuries and gained the title of "African Andalusia". From the Andalusia, the relations that started with the Idrisids in the 9th century and then continued during the periods of Almoravids, Almohads and Merinids served both the protection of Al-Andalus and its enrichment in terms of human resources. From Morocco, these relations have led the region to achieve great gains in the fields of politics, economics, agriculture, science, culture, art and architecture. After the loss of Al-Andalus, it became known as "Living Andalusia" because it is the leading refuge of the Andalusians. So, in the 15-16-17 centuries, tens of thousands of Andalusians had the opportunity to live by migrating to this country. In this study, it is aimed to identify and evaluate historical events in Andalusian-Moroccan relations.

Giriş

Endülüs ya da Müslüman İberya ile Kuzey Afrika ya da Mağrib bölgesi arasında yaşanmış olan tarihi ilişkiler, Batı ve İslam dünyasında çokça çalışılan fakat Türkiye’de yeterince üzerinde durulmayan bir konudur. Konu gerçekte Akdeniz Dünyası Araştırmaları içinde mühim bir yer tutmaktadır. Dünyada Endülüs, Mağrib, Batı Akdeniz ve İslâmi Batı gibi ad ve kavramlarla bilimsel literatürde zenginlik arz eden araştırmalar, son yıllarda Türkiye’de de ivme kazanmış görünmektedir. Ayrıca, Türkiye’nin İspanya ve Fas ile ilişkileri de son yıllarda kültürel ve ticari alanlarda gelişme göstermektedir.¹ Dolayısıyla bu konunun incelenmesi, güncel önemini muhafaza eden bir husustur.

Kuzey Afrika bölgesinde hâkim toplumsal unsur daha çok Berberiler, biraz da Vandallar’dan oluşmaktadır. Eski Yunan ve Latin kaynaklarında Berberi halkı için, Yunan ve Latin dünyasının dışında kalanlar manasında Barbaroi, Barbari (barbar) adlandırması yapılmıştır. Müslüman Araplar bölgeyi fethettiklerinde bu kelimeyi “Berberî” olarak telaffuz etmişlerdir.² Cermen halklarından birisi olan Vandallar’a gelince, bunlar 429-534 yılları arasında Roma İmparatorluğu’ndan ele geçirdikleri İspanya’nın Galisya ve Baetica ile Kuzey Afrika ve Akdeniz adalarında bir krallık kurmuşlardır. Kral Genserik liderliğinde Roma’yı tahrip ederek yağmalamaları (455) sebebiyle, adları ‘vandal’ şeklinde kasıtlı bir yıkımla özdeş hale getirilmiştir. Vandallar ihlâslı Arian Hristiyanlar idi. Afrika’daki Roma Katolik Kilisesi öncülüğünde Roma despotluğuna şiddetle karşı koydular. Ancak 533 yılında Belisarius yönetimindeki Doğu Romalılar Kuzey Afrika’yı işgal ettiler ve kiliseleri Roma Katoliklerine geri verdi. Her halükârda Vandallar’ın halk olarak bölgedeki varlığı devam etti. Hatta Emevîler devrinde (661-750) bölgeye hâkim olduktan (50/670) sonra Vandallar ile kaynaşan Müslümanların, İspanya ve Avrupa hakkındaki bilgileri onlardan almış olmaları; hatta bu nedenle, fetihten sonra İspanya’yı, Vandal yurdu manasındaki Vandalus’tan mülhem Endülüs diye adlandırmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Fetihden itibaren birkaç asır içerisinde bölge halkının İslamlaşmasıyla birlikte Berberilerin ekserisi, Vandalların ise tamamı Araplaşmıştır.³

Bugün resmi adı el-Memleketü’l-Mağribiyye (Mağribî Melikliği) olan ülke, Türkiye’de Fas Krallığı olarak bilinmektedir. Otuz altı milyonu aşan nüfusuyla Kuzey Afrika’nın en kalabalık ülkesidir.⁴ Endülüs-Fas ilişkileri konusunda yapılmış ulusal ve uluslararası bilimsel çalışmalar beklendiği kadar zengin değildir. Bu çalışmanın konusuyla kısmen örtüşen çalışmalar ise daha da azdır.

¹ Konu, dünyadaki bilimsel literatürde yeri olan bir alandır. Kavram araştırması için bkz. “دراسات عالم البحر الأبيض المتوسط”, “Estudios del mundo mediterráneo”, “Mediterranean World Studies”, “Études du monde méditerranéen”. Son yıllarda Türkiye-Fas ilişkileri konusunda bkz. “Fas ve Türkiye: 500 Senelik Ortak Hafıza Sempozyumu”, Türk Tarih Kurumu, çevrimiçi: ttk.gov.tr (09.07.2020); “Türkiye-Fas İlişkilerinde Yeni Dönem”, 02 Mart 2015, çevrimiçi: ayk.gov.tr (09.07.2020); Zekeriya Kurşun, “Türkiye Mağrip Birliği’ni mi uyandırıyor?”, *Yeni Şafak*, 15 Haziran 2020, çevrimiçi: yenisafak.com (09.07.2020).

² Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî (ö.821/1418), *Subhu’l-a’sâ fi sinâati’l-inşâ*, Matbaatü’l-Emîriyye, Kâhire 1333/1915, V, 99; Rene Basset, “Berberiler”, *İA*, II, 525-34; G. Yver, “İfrîkiye”, *İA*, V/2, 939-40; Hakkı Dursun Yıldız, “Berberiler”, *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/berberiler (11.04.2020); İbrahim Harekât, *el-Mağrib abre’t-târih*, Dâru’r-reşâdü’l-hadîse, ed-Dârulbeyzâ’ 1984, I, 18; Ramzi Rouighi, “The Andalusian origins of the Berbers?”, *Journal of Medieval Iberian Studies*, 2/1, January 2010, s. 93.

³ Guillermo Gozalbes Busto-Enrique Gozalbes Cravioto, “Marruecos en los primeros geógrafos árabes orientales”, *BIBLID*, 47 (1998), pp. 167-185; Brian H. Warmington, *North Africa/The Vandal Conquest*, çevrimiçi: britannica.com/place/North-Africa/The-Vandal-conquest; “Vandal: Germanic People”, A. Britannica, çevrimiçi: britannica.com/topic/Vandal-Germanic-people (11.04.2020); Harekât, *el-Mağrib*, I, 63; Mağrib ya da Kuzey Afrika’nın tarihi konusunda geniş bilgi için bkz. İbrahim Harekât, “Fas-Tarih”, *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/fas#2-tarih (11.04.2020); İbrahim Harekât, “Mağrib”, *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/magrib#1 (13.04.2020); Élise Voguet, “Islamisation de «l’intérieur de du Maghreb»: les fuqahâ’ et les communautes rurales”, *REMMM*, 126, s. 151; Georges Marçais, *Bilâdü’l-Mağrib ve alâkatühâ bi’l-Maşriki’l-İslâmî fi’l-usûri’l-üstâ*, çev. M.A. Heykel, İskenderiye 1991; M. Muhammed Zeytûn, *el-Müslimûn fi’l-Mağrib ve’i-Endeliüs*, el-Mektebetü’l-İskenderiyye, İskenderiye 1990, s. 5.

⁴ Sırn Erinç, “Fas”, *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/fas#1 (06.07.2020).

İslam tarihi kaynaklarında, İslam yurdunun merkez kısmı Maşrik'in batı kanadı olarak zikredilen Mağrib, Mısır'ın batısından başlayarak Atlas Okyanusuna kadar uzanır. Kuzey Afrika'yı ve Endülüs'ü içine alan geniş bir coğrafyanın adıdır. Fakat daha çok tercih edilen tabir ise, kaynaklardaki "Mağrib ve Endülüs" şeklindeki kayıttır.

Mağrib ve Endülüs İslam coğrafyaları, dokuz asır boyunca (700-1600) Doğu İslam ülkesi Maşrik ile adeta bütünleşmiş durumdaydı. Siyaseten farklı devletler olsalar da, İslam yurdunun bir parçası olarak, gerek insan varlığı ve gerekse kültürel ve iktisadi alanlarda neredeyse tam bir birliklilik söz konusuydu. Maşrik'ta muhtelif sebeplerle tutunamayan veya hizmet gayesi güden dinamik insanların göçleri sayesinde, İslam medeniyetinin dil, din, kültür, vs. bütün birikimi bölgeye taşınmıştır. Hatta bu medeni gelişmenin her türden sonuçları sekiz asırlık Endülüs devirleri boyunca büyük ölçüde Avrupa toplumlarına da taşınmıştır.⁵

Kaynaklar konusunda burada zikredilmesi gereken bir hususa gelince, bilindiği gibi Reconquista hareketinin tamamlanmasının ardından İspanya ve Portekiz krallıkları Kuzey Afrika sahillerini hedef aldılar. Bundan dolayı bu devletlerin arşivleri yanında, Fas'ın arşiv ve tarih kaynakları daha mühimdir elbette. Bu kaynaklardan bir kısmına doğrudan, diğer bir kısmına da tetkik eserler üzerinden erişme imkânı olmuştur. Nitekim bugün elimizde bulunan İber Yarımadası ve Kuzey Afrika Ortaçağ tarihine dair tetkik eserlerin birçoğu, bölge devletlerinin arşiv ve vekâyinâmelerine müstenittir.⁶

A. Endülüs'ün Kaybı (Reconquista) Süreci ve Sonrasında Endüslüslüler

Müslümanı ve Yahudisiyle Endüslüslülerin ekserisi, Hıristiyan saldırıları karşısında düşen şehirlerde kalarak yaşantısını sürdürmeye çalıştı.⁷ Bunlar ırk olarak Arap, Berberi ve Yahudilerden oluşmaktaydı. Müslüman olanlar kendilerini Müdeccen, Yahudiler ise Sefarad olarak adlandırdı. Ancak, Endüslüslüleri din değiştirmeye zorlayan İspanyollar ise Müslümanları Morisko (Morisco, Morisc, Moor), Yahudileri Konverso (Converso) adıyla ötekileştirip toplumdan dışlamayı seçtiler. Arapça lügatta Müdeccen, ikâmet ettiği yere alışan kimse manasına sahip olup İspanyolca'da 'Mudejar' şeklinde telaffuz edilir.⁸ Kavram Osmanlı Devleti belgelerinde ve Osmanlı intelijensiyasında Müdeccel,

⁵ Endülüs medeniyetinin çağdaşlarıyla ilişkileri, onların arasındaki yeri ve bugünkü insanlığa mesajları konusunda daha fazla bilgi ve değerlendirme için bkz: Sâmîye M. Mes'ad, *el-Alâkâtü beyne'l-Mağrib ve'l-Endelüs fi asr'l-Hilâfeti'l-Ümeviyye (300-399/912-1008)*, İskenderiye 2000; D. James, "Al-Andalus in Africa: Some Notes in the Transfer of Technology by the 17th Century Spanish Morisco Refugees to North Africa and the Sahel", *Al-Andalus in Africa, Manuscripta Orientalia*, 17/2 (December, 2011), s. 28; Francisco Vidal Castro - Manuel Villar Raso, *El zoco: vida económica y artes tradicionales en al-Andalus y Marruecos*, El legado andalusí, Sierra Nevada, Granada 1995; Susan Douglass, "Achievements and Contributions of al-Andalus: Exploration of Material Culture and Science", çevrimiçi: islamicpain.tv/wp-content/uploads/sites/271/2019/12/Final-Lesson-Plan-9.pdf (09.07.2020); Ahmet Ocak, "Selçuklu Medreselerinin Mağrib ve Endülüs Üzerindeki Etkileri", *Turkish Studies*, 4/3 (2009), s. 1622-1647; Rûveyda Meral, *Tasavvuf Tarihinde Horasan ve Endülüs Etkileşimi: Abdullah el-Ensârî el-Herevî ve İbnü'l-Arif Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ. SBE, İstanbul 2019.

⁶ Bu hususta bilgi için bkz. Daniel Hershenzon, "Traveling Libraries: The Arabic Manuscripts of Muley Zidan and the Escorial Library", *Journal of Early Modern History*, 18 (2014), pp. 535-558; "Primera Cronica General de España", haz. R. Menendez Pidal, *España Musulmana*, II, Espasa Calpe, Madrid 1955; Sir John Froissart (ö.1440'tan sonra), *The Chronicles of England, France, Spain*, ed. E. Rhys, E.P. Dutton and Co., New York 1906; *The Chronicle of Alfonso the Emperor* (XII.yy.), haz. ve çev. G.E. Lipskey, The Iberian Resources Online, California 2000, çevrimiçi: libro.uca.edu (Mart 2001); Alessandro Silvestri, "Archives of the Mediterranean: Governance and Record-Keeping in the Crown of Aragon in the Long Fifteenth Century", *European History Quarterly*, 46/3 (2016), pp. 435-457; Lawrence J. McCrank, "Documenting Reconquest and Reform: The Growth of Archives in the Medieval Crown of Aragon", *The American Archivist*, 56/2 (Spring, 1993), pp. 256-318; Adam J. Kosto, "The Liber feudorum maior of the counts of Barcelona: the cartulary as an expression of power", *Journal of Medieval History*, 27 (2001), pp. 1-22.

⁷ Robert I. Burns, *The Crusader Kingdom of Valencia: Reconstruction on a Thirteenth-Century Frontier*, The Iberian Resources Online, Harvard 1967, çevrimiçi: libro.uca.edu (Mart 2001), s. 10.

⁸ Muhammed A. İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1997, VI, 56; Abdurrahman Ali el-Haccî, *et-Târîhu'l-*

Mübtedel ve Müdeccer şeklinde kullanılmıştır.⁹ Müdeccel, Deccal kavramının da kökü olan 'del'den türemedir ve 'Deccal'ın eline düşmüş' şeklinde ifade edilebilecek anlamıyla kavramlaşmıştır. Mübtedel, kıymetli ve saygıdeğer kılınmış manasıyla daha çok Osmanlı açısından bir bakışı yansıtır. Müdeccer ise, kaçmak zorunda bırakılan manasıyla İspanya'dan kaçıp gelen Endülüs milleti mensuplarını ifade ediyor görünmektedir.

Morisko kavramı, bugünkü İspanya ve Portekiz topraklarını kapsayan Endülüs Yarımadasında, Müslümanların elindeki son şehir Gırnata'nın (Granada) 1 ya da 2 Rebülevvel 897/2 ya da 3 Ocak 1492 tarihinde düşmesinden kısa süre sonra, Müdeccen Müslümanlar için Hıristiyanlar tarafından aşağılama ve ötekileştirme ifadesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mağribli veya Moritanyalı ve sahte Hıristiyan manasına gelir. Bu adlandırma, Müslümanların, ülkede asırlardır yaşayan herkes gibi, sekiz asırdır vatan edindikleri yurtları İspanya'ya ait ya da İspanyalı olmadıklarını vurgulayarak onları ötekileştirme, dışlama ve de onlara lâyıık görülen sistemli toplumsal baskıyı meşrulaştırma maksadıyla icat edildiği bilinmektedir.¹⁰ Ayrıca Tagarten vardır ki, bu Endülüs göçmenleri için yalnızca Cezayirli tarafından kullanılmıştır. Osmanlı Padişahı tarafından Cezayir Beylerbeyine hitâben yazılan bazı fermanlarda bu kavram geçmektedir.¹¹

Reconquista hareketi neticesinde düşen şehirlerde kalan Endülüslüler, düşüşü takip eden ilk yıllarda siyasî ve iktisadî şartlar gereği Hıristiyan yöneticiler tarafından himaye altına alındılar. Ancak özellikle Zellâka savaşının (479/1086) ardından, İspanya Katolik Hıristiyanları ile Endülüslüler arasındaki mücadele adeta bir ölüm kalım savaşına dönüştü. Bu gelişme ise Müdeccenler ve Yahudiler üzerindeki din değiştirme baskılarının artmasına ve kötü muamelelerin zamanla şiddetlenmesine yol açtı.¹² Çünkü kendilerine uygulanan toplumsal baskılara karşı insani haklarını savunacak siyasî ve İslâmî müesseselerden mahrum duruma düştüler. Ayrıca konjonktürel olarak Mağrib ve Maşrik'teki İslam devletlerinden ciddi bir destek alabilecek durumda da değillerdi. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen Hıristiyan şehirlerinde kalan Endülüslüler, İslami kültürün İspanya ve diğer Avrupa Hıristiyanlarına mâledilmesi sürecinde mühim bir aracılık rolüne sahip oldular. Dolayısıyla bu yeni durum, asırlar boyu süregelen kültürel etkileşim sayesinde oluşan Endülüs kültür dünyasının daha da zenginleşmesini sağladı.¹³

Endelüsi mine'l-fethi'l-İslâmî hattâ sukûti Gırnata, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1997, s. 570; Eliyahu Ashtor, *Jews of Moslem Spain*, trn. J.M. Klein, I, Philadelphia 1993, s. 12.

⁹ CDA, Mühimme Defteri, 14/283; CDA, Mühimme Defteri, 78/1124; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, I, İstanbul 1980, I, 61; Ali Rıza Seyfi, *Barbaros Hayreddin*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1330, s. 37; Evliya Çelebi (ö. 1095/1684), *Seyahatnâme*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1314 (M. 1896), 916/1510 Yılı Olayları, I, 431, 433.

¹⁰ E. Levi-Provençal - M. Cavid Baysun, "Moriskolar", *İA*, VIII, 427-429; İspanyol literatüründe Moriskolar ile ilgili kayıtlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Israel Burshatin, "The Moor in the Text: Metaphor, Emblem, and Silence", *Critical Inquiry*, Autumn 1985, s. 98.

¹¹ Bkz. Benhafri Chakib, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara H.Ü. 1989, s. 100; CDA.- M.D. 23, Hüküm: 244, 284.

¹² Henry Charles Lea, *el-Arab ve'l-Müslimûn fi'l-Endelüs ba'de sukûti Gırnata*, çev. H. Saîd el-Kermî, Dâru Lübnan, Beyrut 1988, s. 39-40; R.M. Abdulhalîm, *'Alâkât beyne'l-Endelüsi'l-İslâmiyye ve İsbânyâ en-Nasrâniyye fi asri Benî Ümeyye ve Müllûki'l-Tavâif*, Kâhire, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, (ty), s. 416; Anonim, *el-el-Hulelü'l-mevflîyye fi zikri'l-ahbâri'l-Merrâküşiyye*, nşr. I.S.A. Allouche, Rabat, 1936, I, 253; L.P. Harvey, "The Mudejars", *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden, Brill, 1992, s. 176-178; John Boswell, *The Royal Treasure: Muslim Communities Under The Crown of Aragon in the Fourteenth Century*, New Haven 1977, The Iberian Resources Online, çevrimiçi: libro.uca.edu (Mart 2001), s. 4

¹³ Angel Gonzalez Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, çev. Hüseyin Mûnis, Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye, Kahire 1955, s. 488; Burns, *Crusaders*, s. 12; İbrahim Harekât, "Fas-Kültür ve Medeniyet", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/fas#5-kultur-ve-medeniyet (02.07.2020); *Judíos y musulmanes en al-Andalus y el Magreb. Contactos intelectuales*, ed. Maribel Fierro, Casa de Velázquez, Madrid 2018, I, 33.

Hıristiyanların idaresindeki şehirlerde göç ve din değiştirme baskıları, Müslümanlardan ziyade Yahudiler üzerinde artmaya başladı. Hâdiselerin sancılı seyri 793/1391 yılında başladı ve 897/1492'de yaşanan Büyük Kovulma ile sonuçlandı. Muhtelif gelişmeler ve kanunlar birbirini izledi. En sonunda İspanya Devleti, 1 Cemaziyelâhir 897/31 Mart 1492 günü, tüm Yahudileri ülkeden kovmayı öngören bir kanun çıkardı. Kanun iki ay sonra yürürlüğe konuldu ve yüz bin kadar Yahudi üç ay içinde ülkeden sürgün edildi. Sürülen Yahudilerin ekserisini Osmanlı Devletinden gayri kabul eden olmadı. Bu sürgünden dört-beş yıl sonra (901/1496-902/1497), Portekiz Krallığı da, ülkenin yerlisi olan Yahudileri muzır bir unsur addederek ülkeden kovdu. Hıristiyanlar tarafından toptan sürgün edildiler. Sonuçta İberyâ'nın Endülüs Yahudileri bu tarihten sonra daha çok Selanik, İzmir, İstanbul gibi Osmanlı şehirlerinde hayatlarını sürdürmeye başladılar ve kısa sürede bölgelerinde etkin birer topluluk haline geldiler.¹⁴

22 Muharrem 897/25 Kasım 1491 tarihinde imzalanan 47 maddelik Gırnata Teslim Antlaşmasıyla Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabella, Müslümanların temel insani haklarını garanti aldılar. Ancak, 1 Rebiülevvel 897/2 Ocak 1492 tarihinde İspanya Katolik Reconquista Hareketi (718-1492) tamamlandıktan sonra, anlaşmanın kuralları üç yıl kadar geçerliliğini sürdürdü. 902/1497 yılından itibaren sosyopolitik baskılar hak ihlalleri şeklinde başladı. İspanya Krallığı, Katolik dini liderlerin baskısıyla Müslümanları ya din değiştirmek (Hıristiyanlaşmak) ya ülkesini terk etmek ya da kalıp Engizisyon¹⁵ işkencesi altında ölmek seçenekleriyle karşı karşıya bıraktı. Bu Müslümanlar arasında, İslami devirlerde İslamlaşmış olan Roma ve Vizigot tebaasından eski Hıristiyanlar yani Müvelledler de vardı. Bu zor şartlar altında göçler hız kazandı. Önce maddi imkânları iyi olanlar ülkeyi terk ettiler. Ardından gelen bir asır boyunca, ülkenin en donanımlı ve en üretken kesimini oluşturan Endüslülerin hicreti gerçekleşti. En son 1017-1023/1609-1614 yıllarında uygulanan Büyük Sürgün kanunuyla ise, Müdeccenlerin yaklaşık olarak üçte ikisi kendi vatanından ayrılmak zorunda kaldı. 902/1497'den 1023/1614'e değin bir asır süren bu 'soykırım' süreci Hıristiyanlaştırma, Engizisyon takibi, işkence, katliam ve sürgün (dinî - etnik temizlik ve expulsion)¹⁶ safha ve yöntemlerini kapsamakta olup, Modern Avrupa tarihinin ilk sistemli devlet soykırımı olarak kayıtlara geçmiştir. Göç veya sürgün yoluyla kendi ülkesi Endülüs'ten ayrılmak zorunda kalan Müdeccen ya da Müslümanların ekserisi, Kuzey Afrika'ya, burada özellikle Fas'a geçerek orada yeni bir hayata başladı. Bir kısmı da Fransa ve İtalya üzerinden çok zorlu bir yolu geçmeyi başararak Osmanlılar'ın (701-1341/1302-1922) Balkan şehirlerine, İstanbul'a ve de Adana-Çukurova bölgesine ulaştılar.¹⁷ Öte yandan, yoğun olarak XVI. yüzyılda gerçekleşen bu göç döneminde, Fas (el-Mağrib) hâriç Kuzey Afrika bölgesi artık Osmanlı ülkesinin doğal bir parçası haline geldi.

Sonuç olarak, Yeniçağ'ın İspanyolları ve Portekizlileri, 902-1023/1497-1614 yılları arasında, her türlü devlet imkânını seferber ederek, kendileri gibi asırlardır o toprakların yerlisi halinde yaşamış Endüslüleri hıristiyanlaştırma çabası içinde oldu. Bir asır süren bu 'soykırım' süreci sonunda,

¹⁴ Guillermo Gozalbes Busto, *el-Moriskiyûn fi'l-Mağrib*, çev. Merve M. İbrahim, el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfe, Kâhire 2005, s. 21; Moshe Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri: Tarihsel Bakış*, Jerusalem 1982, s. 18; Andrew C. Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", *The American Historical Review*, Volume LXXIV, N. 1 (October 1968), s. 3; Naim Güleriyüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 1993, I, 41; Jack Attali, *1492*, çev. M. Ali Kılıçbay, Yapı Kredi, İstanbul 1992, *1492*, s. 155; Daha fazla bilgi için bkz. Norman Roth, *Conversos, Inquisition, and the Expulsion of the Jews from Spain*, University of Wisconsin, Madison 1995.

¹⁵ Hıristiyanlık'tan uzaklaşan veya dinî esaslara aykırı davranan kimseleri cezalandırmak için kurulan Katolik kilise mahkemeleri. Bkz. Kürşat Demirci, "Engizisyon", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/engizisyon (11.07.2020).

¹⁶ Mikel de Epalza, "Estructuras de acogida de los moriscos emigrantes de España en el Mágreb (siglos XIII al XVIII)", *Alternativas, Cuadernos de Trabajo Social*, N. 4 (1996), s. 50.

¹⁷ Antonio Domínguez Hurtez-Bernard Benjent, *Târîhu Müslimî'l-Endelüs el-Moriskiyûn*, trc. A. Salih Taha, Dâru'l-İşrâk, Katar 1989, s. 220, 27; Lütfi Şeyban, *Mudejares & Sefarades Endüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri*, İstanbul 2010, s. 33-75.

görünürde Hıristiyan sayılan fakat “zorla hıristiyanlaştırılmış” bir topluluk ortaya çıktı. Bu insanlar içlerindeki kendi dinine ait hisleri ve bu hissiyatın tezahürü olan dini ya da toplumsal geleneklerini gizli sürdürmek zorunda kaldıklarından dolayı, hem maddi sıkıntıları hem de manevi acıları birarada yaşadılar. İşlediği acımasız asimilasyon politikaları sayesinde İspanya Krallığı, Müslümanlar ve Yahudilerden oluşan Endülüslüleri, kendi Hıristiyan toplumu bünyesinde eritmeyi amaçlamıştı. IX-XII/XIV-XVII. Yüzyıllarda gerçekleşen Endülüs Milleti soykırımı, günümüz dünyasında artık bütün insanlık adına yüz kızartıcı bir suç olarak anılması gerekirken, İspanyol ve Portekizliler hemen her şehirde her yıl düzenli olarak şenlikli festivaller düzenleyerek, yaptıkları insanlık suçunu kabul etmediklerini göstermeyi sürdürmektedirler.¹⁸

Bugün, İspanya’dan sürgün edilerek Afrika, Avrupa, Asya ve hatta Amerika kıtasına dağılan Müdeccenler ile Yahudilerin sayısını kesin olarak bilme imkânı yoktur. Kabul edilen görüşe göre bu sayı en fazla altı ilâ yedi yüz bin arasındadır. Büyük Sürgün öncesi İspanya’da Müslümanlar ile Yahudilerin toplam nüfusu sekiz yüz elli bin civarındaydı. 897/1492 Yahudi ve 1017/1609 Müdeccen sürgünü sonrasında bu rakam üç yüz elli bine kadar düşmüştür. Aradaki fark beş yüz bindir ki, bu sürgün edilenlerin ortalama sayısıdır.¹⁹ Demek ki, sürgünden sonra İspanya’da üç yüz ilâ dört yüz bin arasında çoğunluğu Müslüman ve bir kısmı da Yahudi asıllı Endülüslü, İspanya’da kalmayı bir şekilde başarmıştır denebilir.

B. Genel Olarak Kuzey Afrika Bölgesi ve Fas’ta (el-Mağrib) Endülüs Mühâcirleri

Endülüs’ün son iki buçuk asrında ve düşüşünü takip eden bir asır içinde, Endülüslülerin hayatını ifade etmede kullanılabilecek birkaç kavramlar bellidir. Bunları kayıp, mağduriyet, engizisyon, işkence, katl, göç, sürgün, Mağrib, karşılaşma, zorluk ve kaynaşma olarak sıralamak mümkündür. Bu kavramlar içinde konumuz açısından önem taşıyanlar şüphesiz son dördüdür. Endülüs millet kimliğinin Mağrip’te yeni bir topluma eklenmesi, her iki taraf için de zorlu bir süreci ifade etmektedir. Elbette bu süreçte tarafların işini kolaylaştıran etkenler de yok değildi. Bu noktada maziden gelen sosyokültürel ilişkiler altyapısına bakmak gerekmektedir.

Mağrib ile Endülüs arasındaki ilişkiler ilk fetih yıllarından itibaren içiçe geçmiş bir yapı arz eder. Nitekim Endülüs’ün fethi, Araplar yanında binlerce Berberi askerinin de katılımıyla gerçekleşmişti. Ayrıca Doğu İslam dünyası Maşrik’in uzak bir parçası olarak Mağrib, İslami medeniyetin Endülüs’e taşınmasında etkin bir rol üstlenmişti. Ezcümle, 92/711’den 1023/1614’e değin geçen tam dokuz asır boyunca, dini ve toplumsal birçok ortak payday sahip olan Mağrib ile Endülüs coğrafyaları arasında,

¹⁸ Endülüs’ün kaybı evveli ve sonrasında Endülüslülerin durumları, onların hıristiyanlaştırılma çabaları ve buna karşı direnişleri konusunda daha fazla bilgi için bkz. Mikel de Epalza, *Los moriscos antes y después de la expulsión*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, Alicante 2001, s. 18 vd.; Lea, s. 194; Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M. Ali Kılıçbay, II, İmge, Ankara 1994, II, 154-170; Mehmet Özdemir, “İspanya Krallığı’nın XVI.Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası-I”, *AÜİFD*, XXXV, Ankara (1996), s. 243-284; İnân, VI, 411; Muhsin Cemaleddin, “Tardü’l-Müslimîn mine’l-Endelüs: Merâhilühü, âsâruhü ve netâicüh”, *el-Endelüs kurûn mine’t-takallübât ve’l-atâât*, Riyad, 1996, II, 129; Rodrigo de Zayas, “Endülüs’te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi”, *Endülüs’ten İspanya’ya*, TDV, Ankara 1996, s. 109-114; Eric Calderwood, “La celebración de al-Andalus también fue una parte importante de la cultura fascista”, çevrimiçi: cordopolis.es (10.07.2020); Manuela Marín, *Al-Andalus y los andalusies*, Icaria, Barcelona 2000, s. 27.

¹⁹ İnân, VI, 402; Ali el-Muntasır el-Kettânî, *İnbiâsü’l-İslâm fi’l-Endelüs*, Câmiatü’l-İslâmiyyeti’l-Âlemî, İslâmâbâd 1992, I, 245, 248; Tarik Boubker, “Los descendientes de los moriscos”, çevrimiçi: webislam.com/articulos/38754-los_descendientes_de_los_moriscos.html (06.07.2020); “Moros y cristianos: los moriscos de Albaida”, ed. Webislam, çevrimiçi: webislam.com/articulos/18124-moros_y_cristianos_los_moriscos_de_albaida.html (06.07.2020).

kesintisiz şekilde aktif bir sosyokültürel alışveriş gerçekleşti.²⁰ Bu alışverişin Kuzey Afrika'daki merkezî ülkesi şüphesiz Fas (el-Mağrib) oldu.

Endülüs'ten Kuzey Afrika bölgesine gerçekleşen göçler dört farklı tarihte gerçekleşmiştir. İlk küçük göç dalgası oldukça erken bir zamanda, 478/1085 yılında Tuleytula'nın (Toledo) düşüşüyle başladı ve zamanla Sarakusta (Zaragoza) gibi kuzeydeki şehirlerin de düşmesiyle (512/1118) bu göç dalgasına yenileri eklendi. Bundan evvel de bazı küçük gurupların göçü söz konusudur, fakat nüfus olarak yoğun olmadığı için pek zikre değer görülmemektedir. Mesela 136/745 yılında açlık sebebiyle Mağrib'in er-Rif denilen bölgesindeki en-Nükûr Emirliği'ne göç etmişlerdir. İkinci dalga, Endülüs-Muvahid ordusunun yaşadığı büyük İkâb hezimetini (Las Navas de Tolosa, 608/1212)²¹ sonrasında yaşandı. 608/1212 Yılı, birçok tarihçi tarafından aynı zamanda Endülüs Devleti'nin fiili çöküşünün başlangıç tarihi olarak kabul edilir. 478/1085 ve 608/1212 tarihleri akabinde yaşanan göçlerin esas olarak iki sebebi vardı. İlki, içte siyasi istikrarsızlığın sebep olduğu toplumsal sorunlar ve ikincisi, dışta Hıristiyan güçlerin artık karşı konulamaz birer düşman haline dönüşmüş olmalarıydı. Özellikle ilim ve ticaret erbabından Endüslülerin bir kısmı mezkûr iki tarihte ülkeden ayrıldı. 897/1492 öncesinde yaşanan birkaç dalga da önde gelen Endülüs şehirleri Kurtuba (Cordoba, 633/1236), İşbîliye (Sevilla, 640/1243), Meriye (Almeria) ve Kâdis (Cadiz) şehirlerinin 894/1489 yılında düşmesi sonucunda gerçekleşen göçlerdir. Krallık mezkûr senelerde göç etmek isteyenlere, yanlarında menkul mallarıyla birlikte ülkeden hicret izni verdi.²²

Üçüncü göç dalgası, Gırnata merkezli son bölgenin kaybının (897/1492) ardından yaşanandır. Ancak bu yıl daha çok havâs kesimden göç edenler oldu. Çünkü Müslüman halkın ekserisi teslim anlaşmasında kralların verdiği haklara güvenerek kendi ülkesinde kaldı. Hatta Fas'a göç edip orada rahat edemediğinden geri dönenler bile az değildi. Mesela 1493 yılı sonlarında Melîle'ye bilhassa krallığın teşvikleri sonucu göç eden kadı ve komutan gibi bazı devlet ricâli ile daha çok Metrîl (Motril) halkından bir topluluk, ülkelerine geri dönme izni alabilmek için şehirde İspanyol çıkarlarına hizmet etmeye başladılar. Ne var ki kendileri Endülüs'e dönemedikleri gibi, Melîle İspanya işgaline maruz kaldı. Neticede Müslümanlara tanınan ve can, mal, din, dil, nesil güvenliğini kapsayan insani haklar, ülkenin kaderinde çok etkili bir elit gurup olan Katolik din adamlarını rahatsız etti. Gerçekte ülkedeki Hıristiyan halka nisbetle çok daha kalifiye ve üretken durumdaki Müslüman nüfusu kaybetmek istemeyen krallık, siyasetin ortağı durumundaki kilisenin baskısı sonucu Müslümanların haklarını kısıtlamaya ve onlar üzerinde baskı politikaları uygulamaya başladı. Bunun üzerine 904/1499 yılından itibaren Gırnata'dan başlayarak birçok şehirde yönetime karşı Müdeccen/Morisko isyanları patlamaya başladı. Şiddetle bastırılan isyanları ise yoğun halk göçleri takip etti.²³

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Binşerîfe-Muhammed b. Abbûd, "el-Endelüs ve'l-Mağrib", *Muallimetü'l-Mağrib (Encyclopedie du Maroc)*, III, 820-822; Ramzi Rouighi, *The Making of a Mediterranean Emirate: Ifriqiya and Its Andalus, 1200-1400*, University of Pennsylvania, Philadelphia 2011, s. 1-22.

²¹ İkâb felâketi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Lütfi Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz, İstanbul 2003, s. 275; Camilo Gómez-Rivas, "Las Navas de Tolosa, the urban transformation of the Maghrib, and the territorial decline of al-Andalus", *Journal of Medieval Iberian Studies*, 4/1, pp. 27-32.

²² Muhammed Razûk, *el-Endüsiyyûn ve hicrâtühüm ilâ'l-Mağrib hilâle'l-karneyn 16-17*, İfrîkiye eş-Şark, Rabat 1991, s. 154; Busto-Cravioto, s. 130; Cemil Hamdâvî, "Hicretü'l-Endelüsiyyûn ilâ Muntakatî'r-Rîf mine'l-Mağribi'l-Aksâ", *Mağres*, çevrimiçi: maghress.com (11.07.2020).

²³ Elkbir Atouf, *Migrations forcées: représentations et mémoires andalouses en Espagne et au Maroc (XVe-XVIIe siècles)*, Association Marocaine d'Etudes et de Recherches sur les Migrations, rapport – version décembre 2013, s. 29; İnân, VI, 310; Mar Jónsson, "The expulsion of the Moriscos from Spain in 1609–1614: The destruction of an Islamic periphery", *Journal of Global History*, 2/2 (2007), pp. 195-212; Razûk, *el-Endüsiyyûn*, s. 155. Bu süreçte özellikle Granada'daki Müslümanların durumlarıyla ilgili geniş bilgi için Alman J. Münzer'in seyahatnamesi önemlidir. bkz. Jerónimo (Hieronymus) Münzer, *Viaje por España y Portugal, Reino de Granada*, haz. Manuel Espinar Moreno, Método Ediciones, Granada 2008, s. 111.

Son olarak, Büyük Sürgün yıllarında (1017-1023/1609-1614) gerçekleşen yoğun göçler en büyük dalgayı oluşturdu. Göçmenlerin sayıları konusunda araştırmalarda büyük bir belirsizlik ve karmaşa söz konusudur. Yalnızca Büyük Sürgün yıllarında göç edenlerin sayısı en az yüz seksen bin, bunlardan Fas'a yerleşenlerin sayısı ise altmış-yetmiş bin olarak tahmin edilmektedir. Bunların otuz bin kadarı Cebel-i Târik Boğazı'na bakan kuzey şeridinde, on bin kadarı Tıtvân şehrinde, yirmi bin kadarı Şeşâven ve el-Kasru'l-Kebîr ve Rabat gibi şehirlerde, geriye kalan on bin kadarı ise Miknâs, Merâkeş (Merâkeş), Fâs, Asfâ, Selâ ve Vecde gibi diğer Mağrib şehirlerinde kendilerine yeni bir hayat kurma imkânı bulmuşlardır.²⁴ Daha ayrıntılı bakıldığında, Kastilya ve Estremadure bölgelerinden göçen Endülüslüler büyük oranda Vâdî Ebî Rakrak ve özellikle Rabat'a; Gırnatahlının ekserisi Fâs ve kuzey şehirlerine; Belensiye, Mürsiye, Aragon ve Katalonya mühâcirleri ise Tıtvân ve Rabat'a yerleşmişlerdir.²⁵

Endülüslü göçlerinin yoğun olarak Fas topraklarına yöneldiği yıllarda, bölgede iki devlet vardı. Bunlar Sa'dîler (916-1069/1511-1659) ile Vatâsîler (875-961/1471-1554) idi.²⁶ İçlerinde Yahudilerin de olduğu büyük topluluklar halinde gelen mühâcirler, bölgede kendilerine tahsis edilen yerlerde kısa sürede mahalleler ve kasabalar oluşturdular. Bundan böyle Mağrib bölgesine yerleşen Endülüslü Yahudilerine *Megorachim* dendi.²⁷ Eskiden beri yerleşik olanlarına ise *Toshabim* denirdi.²⁸ Hatta Selâ örneğinde olduğu gibi, Müdeccenlerden bazıları yerleştikleri yerde bağımsızlıklarını ilan ederek küçük emîrlikler bile kurdular. Ardından ülkede hem idari hem de askeri alanlarda etkili mevkilerde görev aldılar. Özellikle içlerinde Hz. Hasan'ın (ö. 49/669) soyundan gelen Şerîfler'den sayılan Irak ve Sıkkiliye (Sicilya) menşeli olup Kâdiriyye ve benzeri muhtelif tarikatlere mensup bulunan Endülüslüler, diğerlerine nazaran Fâs Şerîfleri nezdinde daha fazla itibar görmüşlerdir. Nitekim buradaki Şerîfler, II./VIII. yüzyılın sonundan günümüze kadar, içlerinden başta Fâs şehri olmak üzere ülkede yönetime hâkim olan hanedanlar da çıkarmışlardır. Bunlar Muhammed en-Nefsüzzekiyye'ye (ö. 145/762) mensup Şerîfler sülâlesi Hasenîler, 172-374/789-985 yılları arasında Fas'ta hüküm süren ilk İslâm hanedanı İdrîsîler (172-314/789-926), Sa'dîler (917-1069/1511-1659) ve XI./XVII. yüzyıldan günümüze kadar Fas'ı yöneten İslâm hanedanı Filâlîler'dir. Bu dönemde bölgede iki hayati mesele vardı. İçte Vattâsî-Sa'dî mücadeleleri ve dışta İberyâ gazâsı, yani İspanya ve Portekiz saldırılarına karşı cihat hareketi. Bu iki meseleden birincisinde Endülüslüler, kendilerine kucak açan Vattâsîler'in (875-961/1471-1554) yanında yer aldılar ve onlarla birlikte Sa'dîler'e karşı muharebeye katıldılar. İkinci meselede de yine Vattâsîler'in yönlendirmesiyle, komutan Ahmed el-Attâr örneğinde olduğu gibi, Portekiz ve İspanyol hedeflerine karşı hem pekçok operasyon düzenlemişler hem de Melîle gibi bazı sahil şehirlerinin savunmasını istlenmişlerdir. Diğer yandan, XVI. yüzyılda gerçekleşen bu göçler sonucunda bölgede nüfus dengeleri de değişmeye başladı. Mesela mühâcir Yahudilerin nüfusunun dört bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Yüzbinlerle ifade edilen Müslüman mühâcir nüfusunun sayısını ise yaklaşık olarak bile tahmin etmek güçtür.²⁹

Bugünkü Fas (el-Mağrib) Krallığının yer aldığı topraklara göç eden Endülüslüler, ilk zamanlarda Sultan Mulay Zeydan (1082-1139/1672-1727) tarafından iyi karşılandılar. Fakat genelde Mağrib halkı tarafından pek hoş karşılanmadılar. Fas ile Tıtvân şehirleri bunun istisnasını teşkil eder.

²⁴ Atouf, s. 39; Kettânî, *İnbiâs*, I, 227; Hurtez-Benjent, s. 281.

²⁵ Harekât, *el-Mağrib*, II, 204.

²⁶ XVI. Yüzyılın ilk yarısında Kuzey Afrika'nın coğrafyası ve demografyası üzerine geniş bilgi için bkz. Hasan b. Muhammed el-Vezzân el-Gırnâtî, Afrikalı Leo (ö. 957/1550'den sonra), *Vasfu İfrîkîyâ*, nşr. M. Haccî-M. Ahdar, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1983; Chakib, s. 129; Harekât, *el-Mağrib*, II, 205.

²⁷ Busto, *el-Moriskîyyûn*, s. 242.

²⁸ Busto, *el-Moriskîyyûn*, s. 260.

²⁹ Muhammed Razûk, "İdrîsîler", *DîA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/idrisiler (11.04.2020); Chakib, s. 129; Harekât, *el-Mağrib*, II, 204-205; Epalza, "Estructuras", s. 43.

Çünkü, oralarda daha eski tarihlerde gelip yerleşmiş ve nüfuz sahibi olmuş birçok Endülüs menşeli topluluk bulunmaktaydı. Diğer şehirlerde hoş karşılanmayışlarının sebebi ise, daha çok iki halk arasındaki kültürel farklılıklar olsa gerektir. Çünkü, Endülüs'ten gelenlerin hemen tamamı, şiddetli bir Hıristiyanlaştırma ya da Engizisyon zulmüne maruz kalmış kuşaklardan oluşmaktaydı. Yani bu insanların kendi milli kimliklerini oluşturan İslâmi değerlerin yaşatılmasını sağlayan gelenekler resmen yasaklanmış, yerine Katolik gelenekleri devlet zoruyla ikâme edilmişti. Kendi dilleri Arapça veya Berberice'yi konuşmaları yasaklandığından, yalnızca İspanyolca konuşabiliyorlardı. Müslüman değil, İspanyol isimleri taşıyorlardı. İslâmî bir toplumda yaşayarak dinini içselleştirme şansları olmadığı için İslami hayat tarzına ait bilgi, duygu ve görgüden büyük ölçüde mahrum idiler. Buna karşın Hıristiyan âdetlerinden oldukça yüksek oranda etkilenmişlerdi. Yani bu insanlar hem düşünce hem görünüm hem de yaşayış tarzları bakımından artık İslam toplumuna yabancı bir unsura dönüştürülmüşlerdi. Bu yüzden yerli Fas veya Mağrib halkından bir kısmı, onların bu "gayri İslami" görüntülerine bakarak, "Kastilya Hıristiyanları" diye yaftalayıp ötekileştirdikleri Endüslülülere karşı, düşmanca bir tutum takınmayı normal saymışlardı. Ezeli kader birlikteliğine sahip bu her iki toplum için de oldukça üzücü olan bu sonuç, bazı Müdeccen ya da Endülüs mühâcir topluluklarını, bağımsız bir devlet kurma düşüncesine bile yöneltmiştir. Ancak, bu olumsuzluklar yanında, Mağribîlerin Endüslülülere kabul etmelerini sağlayan ve uzun asırlar içinde atılmış olan manevi temeller de mevcuttu. Müslümanları kardeş bilip onlarla kaynaşmanın dinin gereği olduğu anlayışı, Hac ziyareti vesilesiyle bu anlayışın pekiştiriliyor oluşu, İslâm'ın şehirli ve âlemi karakteri, İslâmlaşmanın Kuzey Afrika'da şehirleşme tarihi üzerine etkileri, Endüslülülerin Mağrib ve Maşrik yurtlarına seyahat ve rihle geleneği ve son olarak, VI./XII. asırdan itibaren Reconquista nedeniyle düşen şehirlerden Mağrib'e gerçekleşen göçler, bu temeli oluşturan unsurların önde gelenleridir.³⁰

Burada Endülüs'ün son hanedanı Nasrîler'in (635-897/1238-1492)³¹ son sultanı XI. Muhammed b. Ali Ebû Abdullah el-Gâlib-Billâh es-Sağîr'in (887-888/1482-1483, 892-897/1487-1492)³² âkıbetine değinmek yararlı olacaktır. İspanyolların Çocuk Kral (el rey chico) diye adlandırdıkları ve Boabdil şeklinde telaffuz ettikleri Ebû Abdullah, 1 Rebiülevvel 897/2 Ocak 1492 tarihinde ülkesini savaşmaksızın Katolik krallara teslim ettikten sonra, anlaşmada kendisine tanınan imtiyazlar gereği bir yıl kadar İspanya'da kaldı. Ancak bir Müslüman liderin varlığı krallar için bir tehdit olarak algılandığından, göç etmeye mecbur bırakıldı. 27 Cemaziyelâhir 898/15 Nisan 1493 tarihli anlaşmayla ülkeden sürgün edildi. Hıristiyan kaynaklarından öğrendiğimize göre es-Sağîr, Gırnata'yı terk ederken tepede dönüp şehre bakıp ağlar. Yanındaki annesi Âişe Sultan da ona, "erkekler gibi savunamadın ülkeni, şimdi otur kadınlar gibi ağla!" der. Son sultan, beraberinde halktan ve havâstan bin yüz otuz ilâ iki bin dokuz yüz on dokuz arası mevcutlu bir topluluk olduğu halde, krallığın kendisine tahsis ettiği gemilerle Meriye (Almeria) sahilinden Fas'a geçti. Burada Vattâsî Emîri Muhammed eş-Şeyh tarafından iyi karşılandı. Fakat gerçekte Mağrib halkı kendisine, "Endülüs'ün düşüşünün baş sorumlusu" olarak bakıyor ve ondan hoşlanmıyorlardı. Bu olumsuz bakış Fâs şehri emîrini de etkilediğinden, geçiş öncesinde es-Sağîr, eş-Şeyh'a, düşüşe giden süreçteki hatalarını itiraf ederek mazeret beyan edici içerikte bir mektup

³⁰ Endüslülülerin Mağrib bölgesine göçleri konusunda geniş bilgi için bkz. Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 130; Aziz Sâmih İlter, *Şimâli Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936, s. 196; Kettânî, *İnbiâs*, I, 227-229; Hurtez-Benjent, s. 298; Lea, s. 211; Epalza, "Estructuras", s. 37; Rabah Saoud, "The Impact of Islam on Urban Development in North Africa", FSTC Limited (Manchester 2004), çevrimiçi: muslimheritage.com/islam-urban-development-north-africa (09.07.2020), pp. 1-17.

³¹ Nasrîler hakkında bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Nasrîler", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/nasriler (02.06.2020).

³² Endülüs araştırmalarında Ebû Abdullah'ın kaçınıcı Muhammed olduğuna dair yakın zamana kadar bir belirsizlik mevcuttu. Bu nedenle bazı kayıtlarda XI. Muhammed ve diğer bazılarında XII. Muhammed olarak görmek mümkündür. Ancak son yıllarda XI. Muhammed şeklinde kabulü yaygınlaşmıştır.

göndermiştir.³³ Sonuçta es-Sağîr Vattâsîler'in himayesinde Fâs şehrine yerleşti. Burada kendisine Endülüs mimari tarzında bir köşk inşa ettirdi ve 940/1527 yılında burada öldü. Şehrin Bâbü's-Şerîa adındaki kapısının dış tarafındaki musallâ hizasına defnedildi. Cezayir'in Tilimsân (Tlemsen) şehrinde öldüğüne ve mezarının burada bulunduğu dair iddialar varsa da henüz kanıtlanmamıştır.³⁴

X./XVI. Yüzyılda Mağrib şehirlerindeki Endülüslüler, ülke savunması dışında toplumun idare, iktisat ve eğitim alanlarında da etkin olmaya başladılar. Şehir ve ev mimarisi, muhtelif zanaat kolları, yeni sanat dalları, yerel ve beynelmilel ticaret ve devlet sekreteryasını oluşturan kitâbet gibi alanlarda faaliyet gösterdiler. Mesela Endülüslü havâs kesimden çoğunluğun yerleşmiş olduğu Fâs şehri kısa sürede silah imalathaneleri, değirmenleri ve ipekli dokuma tezgâhlarıyla ülkenin ve bölgenin önde gelen üretim merkezi haline dönüştü. O çağlarda, Kuzey Afrika halkıyla Endülüslüler arasında, zikredilen toplumsal alanlarda oldukça büyük farklar olduğu bilinmektedir. Özellikle ticarete Yahudilerin, artık Akdeniz'in büyük ticarethanelerine mâlik olarak, buralarda Hıristiyanların başvurdukları kreditor ya da banker işlevi gördüklerini ve kervan faaliyetini elde tuttuklarını gözlemek mümkündür. Sonuçta bu Yeniçağ'da İstanbul, Venedik, Lizbon ve Amsterdam'daki Yahudi kolonilerinin bir zaferi söz konusudur. Dolayısıyla Endülüs göçmenlerinin bölgenin medeni gelişimine ve refahına, ayrıca asırlardır kabile devletlerinin egemen olduğu siyasi bir coğrafyada millet olma bilincinin gelişimi sonucu bir medeniyete sahip olmalarına da büyük katkılar sunduklarını anlamak zor değildir. Nitekim, İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374) gibi Endülüslü tarihçilerin Mağrib'te kaleme aldıkları metinler okunduğunda, bu gerçeği anlamak kolaylaşacaktır.³⁵

Eldeki kaynaklar, Endülüslülerin etkilerini Fas bölgesinin şehir hayatındaki kültürel çeşitlilik ve görünürlük bakımından da gözleme imkânı sunar. Onlar kültürel seviye ve gelenekleri açısından olduğu kadar, görünüm itibarıyla da Kuzey Afrikalı Müslümanlardan ayrılıyorlardı. Yerli halka nisbetle daha medenî ve gelişmiş addedilen Endülüs mühâcirleri, bölge halkının gözünde büyük bir itibar sahibiydiler. Nitekim, bölge liderleri, ülkelerini geliştirmek amacıyla Endülüslülerin göçünü teşvik ederler, gelenleri iyi karşılar ve onlara yüksek makamlar ile ülkenin mühim işlerini tevdi ederlerdi. Nitekim buna benzer düşüncenin mahsulü olarak, Bicâye gibi bazı şehirlerin nüfus üstünlüğünü kısa zamanda Endülüsler ele geçirdi. Bu gelişme sonucunda Mağribî ile Endelüsî (Endülüs menşeli) farkı ortaya çıktı. Hatta bu fark ve toplumsal ayırım, o zamanlardan bugüne varlığını muhafaza etmektedir. Bölgede yaşayanların ifadesiyle, bugün yerli bir Fas'lı ya da Kuzey Afrikalı ile Endülüs asıllı Fas'lı veya Kuzey Afrikalı, cilt renklerindeki fark nedeniyle birbirinden ayırt edilebilmektedir. Bu kültürel farklılıkların sürdürülmesindeki belirleyici etkenlerin başında, Endülüslü kadınların büyük oranda

³³ Mektubuna gayet edebi ve etkileyici bir ad da koymuştur: "er-Ravzu'l-âtrî'l-enfâs, fî't-tevessülü ilâ'l-Mevlâ'l-İmâm Sultânî Fâs" (Fas Sultanı Efendi Başkan'a tevessül konusunda, nefisleri güzel kokuya boğan bir cennet bahçesi). Bkz. Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî et-Tilemsânî (ö. 1041/1631), *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsü'r-ratib ve zikri vezîrihâ Lisânüddîn İbni'l-Hatîb*, nşr. Yusuf Muhammed Bukâî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998, I, 367; İnân, VI, 280, 434

³⁴ Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 152.

³⁵ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. David S. Powers, *Law Society and Culture in the Maghrib: 1300-1500*, Cambridge University, Cambridge 2002, s. 27; Camilo Gómez-Rivas, "Exile, Encounter, and the Articulation of Andalusi Identity in the Maghrib", *Medieval Encounters*, Brill, 20 (2014), s. 351; James, s. 27; Braudel, *Akdeniz*, II, 193, 197; Chakib, s. 133-149; Hess, s. 6; Harekât, *el-Mağrib*, II, 214; Antonio Bravo Nieto, *Arquitectura y Urbanismo Español en El Norte de Marruecos*, Junta de Andalucía, Sevilla 2001, s. 19; Randy K. Schwartz, "Crossing Gibraltar: Medieval Morocco as Culinary Bridge", *Proteus: A Journal of Ideas*, 17/1 (2000), pp. 63-68; Garcia-Contreras Ruiz, "Châteaux et paysans dans le nord de Guadalajara: réflexions sur l'étude du peuplement rural à la frontière d'al-Andalus", *Terroirs d'Al-Andalus et du Maghreb viiie-xve siècle: Peuplements, ressources et sainteté*, Bouchène, Saint-Denis 2015, pp. 51-82; Câsim el-Ubûdî-Cengiz Tomar, "İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-hatib-lisanuddin (04.07.2020); Muhammed Mezyân, "el-Müessirâtü'l-Endelüsiyye fî fenni'l-mî'mâriyyi'l-Mağribî", *Zehratü's-Şark*, çevrimiçi: zahratachark.com (11.07.2020).

kendileri gibi Endelüsî erkeklerle evlenmeleri, bu mümkün olmadığı takdirde, yerli veya bedevî bir erkekle evlenmektense bekâr kalmayı tercih etmeleri geliyordu.³⁶

Endülüs göçmeni Müdeccenlerin artık yaygın şekilde meskûn olduğu Kuzey Afrika bölgesi, 897/1492'de Gırnata'nın düşmesinin ardından İspanya ve Portekiz saldırılarına maruz kaldı. Bu işgalci güçlere karşı bölge idarecilerini sürekli uyararak Osmanlı padişahı, bölgenin güvenliğine ve tebeasının huzuruna gücü nisbetinde gereken ihtimamı göstermiştir. Ayrıca, ilk Beylerbeyi Barbaros Hayreddin Paşa (ö. 953/1546) Dönemi'nden itibaren Cezayir'i merkez yapan Osmanlı idarecileri, 935-1023/1529-1614 yılları arasında, Endülüs Müslümanlarını İspanyolların elinden kurtarmak için pek çok operasyon gerçekleştirmişlerdir. Aynı dönemde Fas'taki Sa'dîler Osmanlılara karşı İspanyollar ile işbirliği yaparken, mezkûr Türk denizcileri yaklaşık seksen sene boyunca onbinlerce Endüslüslüyü İspanya'dan Osmanlı ülkesine nakledip güvenli bir hayata kavuşmalarına aracılık etmişlerdir. Diğer yandan, Osmanlılar Garp Ocakları adını verdikleri Fas dışındaki Kuzey Afrika eyaletlerini, bir gelir kaynağından çok, devletin ve İslam dünyasının savunmasında ileri karakol, işgalci Hıristiyan devletlere karşı bir müdafaa hattı olarak konumlandırmıştı.³⁷

Osmanlıların Kuzey Afrika ve Akdeniz'e hâkim olma mücadelelerinde Endüslüslülerin büyük katkı ve destekleri olduğu artık bilinen bir husustur. Ancak konu Türkiye'de pek bilinmemektedir. Oysa Fas ve diğer Mağrib coğrafyasını yeni yurt edinen Endülüs mühâcirleri, çok geçmeden bölgede etkin bir varlık göstermeye başladılar. Büyük kısmı karada ve denizde iyi birer savaşçı oldukları için bölgedeki Türk liderler bunlardan istifade yoluna gittiler. Barbaros Hayreddin'den başlayarak Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki liderleri, hem işgalci İspanyolları bölgeden uzaklaştırma operasyonlarında hem de yerli âsî liderlerle mücadelelerinde Endülüs mühâcirlerinden büyük destek almışlardır. Mesela Barbaros Hayreddin, 923/1517'de Tenes hâkimi Hâmid el-Âbidîn'in güçlerini yendiği Şelef muharebesinde, bin Yeniçeri yanında beş yüz kadar da Gırnata, Aragon ve Belensiye Müdeccenlerinden oluşan bir güç istihdam etti. Yine Barbaros, Tilemsen şehrini de Müdeccenlerin desteğiyle ele geçirdi. Ayrıca ele geçirilen şehirlerin müdafaa amacıyla bırakılan muhafız birlikleri de büyük ölçüde yine Endüslüslüler ve zamanla bunlara eklenen Türk Yeniçerilerinden müteşekkildi. Mesela Barbaros 923/1517 yılında Medea'yı ele geçirdiğinde, Osmanlı hâkimiyetinin tesisi ve korunması amacıyla buraya Müdeccen ve Türk askerlerden oluşan birlikler konuşlandırdı. Diğer bir örneğe bakıldığında, 947/1541'de Kral V. Karl'ın (905-965/1500-1558) Cezayir saldırısı esnasında Cezayir hâkimi olan Hasan Paşa (947-951/1541-1544), şehri müdafaa ederken yararlandığı birlikleri arasında sekiz yüz Yeniçeri ve çok sayıda Endüslüslü de bulunmaktaydı. Çok sayıda Endüslüslü, Kuzey Afrika'da Cezayir merkezli tesis edilen Garb Ocakları'nın idaresinde Osmanlı kuvvetlerine katılarak hem bunların sayısını artırmış hem de idari-askeri varlıklarını takviye etmişlerdir.³⁸

Osmanlılar kıtadan ayrıldıkları son güne kadar yerli ahali arasındaki dini dokuya müdahale etmediler. Hatta, kendileri Hanefî mezhebinden oldukları halde bölgede yaygın olan Mâlikî ve Şâfiî mezhebi mensubu Müslümanlarla herhangi bir meseleleri olmamıştır. Anadolu'dan getirilen Türk

³⁶ Hurtez-Benjant, s. 292-293; Halil Cin, "Mağrib Ülkeleri Üzerinde İslamın ve Türklerin İdari ve Hukuki Tesirleri", *OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 2 (Ocak 1991), s. 15-38; Endülüs göçmenlerinin büyük kitleler halinde gelerek yerleşmelerinden sonra Kuzey Afrika bölgesinde, özellikle Mağrib denen Fas'ta Endülüs medeniyetinin tesiriyle Endülüs-Mağrib medeniyetinin gelişimi hızlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 266-326; Chakib, s. 84; Dominique Valérian, "Le rôle de la diaspora andalouse dans le commerce des ports maghrébins (XIe-XVe siècle)", journals.openedition.org/framespa/2939; Diego Melo Carrasco, "Al-andalus y el Magreb: nazaries y benimerines; notas en torno a una 'historia paralela'", *Marruecos y América Latina*, ed. J.J. Vagni-L. Calle, Coquimbo 2014, s. 33.

³⁷ Orhan Koloğlu, "Libya: Osmanlı Dönemi", *DİA*, XXVII, 179.

³⁸ Seyyid Muradî (ö. XVI. yüzyıl ortaları), *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İzmir 1995, s. 399; İlater, s. 53; Chakib, s. 129-133; Hurtez-Benjant, s. 279; H. Serdar Tabakoğlu, *Akdeniz'de Osmanlı-İspanya Rekabeti, 1560-1574: Teşkilat, Denizgücü ve Savaş*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜ. SBE, İstanbul 2016, s. 205; Epalza, "Estructuras", s. 49.

asıllılar için Hanefi müftü tayin edilirken, yerli halka kendi mezheplerinden müftüler görevlendiriliyordu. Tarikatlar konusunda da hoşgörülü tavır takınarak onların faaliyetlerini desteklemişler, Avrupalıların yaptıkları gibi şeyhleri ve müritleri cezalandırmamışlardı. Çünkü Osmanlı Devleti kendi kültürünü emperyalist bir tavırla tebaasına kabul ettirme gibi bir geleneğe ve siyasete sahip olmamıştır. Bunun için Garp Ocakları'nın devamı olan bugünkü Cezayir, Tunus ve Libya'da Türkçe konuşan bir toplum mevcut değildir. Avrupalıların sadece yarım asır müddetince sömürgeleştirdikleri kıtada, yirmi beş ülkenin resmi dili Fransızca ve bir o kadarı İngilizce olup, birkaç ülkede de Portekizce ve İspanyolca resmi dil olmaya devam etmektedir.³⁹ Bu "modern" gelişme, bölgede mevcut bütün halkları olduğu kadar, Endülüs menşeli toplulukları da derinden etkilemiş; onların son üç asır boyunca kesbettikleri İslami hayat tecrübelerinin yerini, Fransız ve benzeri Avrupa Hıristiyan kültürleri almıştır.

C. Dârülbeyzâ (Kazablanka) Şehrinde Endülüslüler

Fas'ın kuzeybatısında ve Atlas Okyanusu kıyısında yer alır. Aynı adı taşıyan eyaletin merkezi olup, ülkenin en önemli ticaret ve sanayi şehri konumundadır. Bugün şehrin yalnızca batı kesimine ad olan Enfâ, şehrin Ortaçağ'daki adıdır. Enfâ, IX./XV. yüzyılda Portekizliler tarafından tamamen tahrip edilmiş ve bu yöre Portekiz denizcileri arasında, bir işaret olarak harabelerin üzerine inşa ettikleri beyaz boyalı bir binadan dolayı "Casa Branca" (beyaz ev) adıyla anılmaya başlanmıştır.

Daha sonra İspanyollar bunu "Casa Blanca" şeklinde söylemişlerdir. Bu ad, Masanî (Alevî) Şerîfi Mevlây (Sîdî) Muhammed devrinden (1170-1207/1757-1792) itibaren de Dârülbeyzâ şeklinde Arapçaya tercüme edilmiş olup, bugün Araplar arasında bu haliyle, Batı dünyasında ise Casablanca şekliyle tanınmaktadır. Enfâ'nın, Bergavâtar ve Murâbitlar zamanında olduğu gibi Muvahhidler döneminde de (524-668/1130-1269) medeniyet alanında önemli bir varlık gösteremediği ve buraya nisbet edilen herhangi bir fikir adamının da yetişmediği görülmektedir.

Sadece coğrafyacı İdrîsî (ö. 560/1165), ticaret gemilerinin uğradığı bir liman olarak adından bahsetmektedir. Enfâ'yı hareketli bir askerî liman haline getirenler Merînîler'dir. VII./XIII. yüzyılın ortalarında Zenâte kabileleriyle iskân edilen şehir, kısa sürede Tâmisnâ eyaletinin merkezi haline geldi. Ya'küb el-Mansûr (579-595/1184-1199), Endülüs'e geçişi sırasında (676/1278) müstahkem bir deniz üssü haline gelmiş olan Enfâ'dan yardım almıştı. İspanyol kaynaklarından, Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in de (ö. 776/1375) ayrıntılı biçimde bahsettiği bu dönemde Aragon, Kastilya ve Cenova krallıklarının şehirde dâimî temsilci bulundurdukları ve ticaret gemilerinin devamlı şekilde limana gelip gittikleri öğrenilmektedir.⁴⁰

D. Merâkeş Şehrinde Endülüslüler

Merâkeş, Murâbitlar (448-541/1056-1147) hanedanının gerçek kurucusu sayılan Yusuf b. Taşfîn (465-500/1073-1106) tarafından kurularak geliştirilen bir şehirdir. Yusuf burayı 454-470/1062-1077 yılları arasında kendi devletine başşehir olarak inşa ettirmiştir. Yusuf'un Endülüs'e de hakim olmasıyla şehre

³⁹ Kavas, Ahmet, "Afrika'da Türklerin Hakimiyeti ve Kurdukları Devletler", *Türkler- Osmanlı, Yeni Türkiye*, Ankara 1999, I, 586. Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkileri ve Osmanlı'nın Akdeniz dünyasıyla ilgili ekonomik politikalarıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 261; Mehmet Bulut, "Merkez, Akdeniz'den Atlantik'e Kayarken Avrupalılar ve Osmanlılar", *Doğu Batı*, S. 34 (2005-06), s. 223-230.

⁴⁰ Muhammed Razûk, "Dârülbeyzâ", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/darulbeyza (06.07.2020).

Endüslü havâs kesimin ilgisi artmaya başlamıştır. Nitekim Yusuf ve haleflerinin tercih ve himâyesiyle, şehrin ve dolayısıyla ülkenin dini, adli ve idari makamlarında umumiyetle Endüslü ilim adamları istihdam edilir oldu. Bu sayede Endüslü kültürünün V./XI. yüzyılda evvelki devirlere nisbetle çok daha yoğun şekilde Mağrib coğrafyasına nüfuz ettiğini anlamak güç olmasa gerektir.

Şehirlerin düşüşünün hızlandığı VII./XIII. yüzyıldan itibaren Endüslüslüler, komşu Mağrib şehirlerinde olduğu gibi Merâkeş'te de kendilerine yeni bir hayat kurma imkânı bulmuşlardır. Özellikle X./XVI. yüzyılda Sa'dîler devrinde gerçekleşen göçler yoğun ve mühimdir. Çünkü şehre yerleşen göçmenler, hem Sa'dî hanedanına hizmet eden ordu birliği teşkil ederek hem de Ahmed el-Haşârî el-Gırnâfî gibi âlim ve diplomatların çalışmaları sayesinde, kısa sürede şehir hayatına entegre olmakla kalmadılar, aynı zamanda bütün Mağrib/Fas coğrafyasında da etkin olmaya başladılar.

Şehre gelen göçmenlerin takip ettikleri yol, daha çok Mağrib'in Atlas Okyanusu sahilinde Portekiz işgali altındaki limanlardan geçiyordu. Çünkü bu limanların Merâkeş ile ticari bağlantıları güçlüydü ve aradaki ulaşım imkânları diğer iç şehirlere nazaran daha iyi durumdaydı.

Merâkeş, Endüslü menşeli kalifiye topluluklar sayesinde, özellikle kırsal bölgeyle entegre bir yapı arz eden şehir hayatının inşası ve geliştirilerek bugünlere aktarılması hususunda, adeta bölgenin başat şehri konumunda bulunmuştur. Mağrib ve Endüslü'e dair kaynaklara bakıldığında, bir medeniyet organizasyonunda bulunması gereken tüm unsurların, kendi içinde bütünlük arz eden bir nizam dâhilinde bu şehirde tesis edildiğini görmek mümkündür. Şehrin tarihi yapısı, bu bakımdan Endüslü milletinin medeniyet kurucu vasfına da iyi bir örnek teşkil eder.⁴¹

E. Rabat Şehrinde Endüslüslüler

Rabat, esas olarak Muvahhidler'in ilk hükümdarı Abdülmümin tarafından, 544/1150 yılında Endüslü seferleri için bir ordugâh kale olarak inşa edilmiştir. Ancak, Mağrib'te yaşanan iktidar mücadeleleri nedeniyle, bu ordugâhtan Endüslü'e yapılması planlanan seferler gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte, 579/1184 yılından 596/1199 yılına kadar, Rabat'ın kurucusu Abdülmü'min'in torunu Halife Ya'kûb el-Mansûr, Rabat için inşaat projeleri yapmaya başladıysa da, bu kale-kasabanın sûrlarıyla birlikte inşası asla tamamlanmadı, onun ölümüyle birçok bina yarım kaldı. Bu kısa dönemde (579-595/1184-1199), minaresi Merâkeş'teki Kutubiye Minaresi ve İşbîliye'deki (Sevilla) el-Melviye (La Giralda) Kulesi ile kuzen olan ünlü Hassan Camii'nin de içinde bulunduğu bazı binalar inşa edildi. Ancak, bunlardan geriye yalnızca şehri çevreleyen beş buçuk km kadar olan sûrlar ile Bâbürruvâh ve Bâbüldâyeye kapıları bugüne kadar varlığını sürdürdürebildi. Takip eden elli yıl içinde kasabada halktan çok az bir nüfus da yaşamaya devam etti.

Rabat, Muvahhidler'in Endüslü'ste müttefik Haçlı ordularıyla karşısında aldıkları İkâb hezimetinin (609/1212) ardından canlılığını yitirmeye başladı. Ancak VII./XIII. Yüzyılın ortasında Merînîler'in tarih sahnesine çıkışıyla birlikte Rabat-Selâ Vadisindeki bu küçük köyün de kaderi değişmeye başladı. Bu zamandan XI./XVII. yüzyılın başında Endüslüslülerin gelişine kadar Rabat, daha çok üzüm bağları sayesinde geçinen yaklaşık yüz haneden müteşekkil bir nüfusun yaşadığı bir yer olarak kalmıştır. Aynı dönemde nehrin karşısındaki Selâ, durgun Rabat'a oranla daha hareketli bir şehirdi.

Rabat'a son şehir Gırnata'nın düşüşü sonrasında Endüslü'sten gelenler de söz konusudur fakat, Fas'ın diğer sahil şehirlerinde olduğu gibi burada da Endüslüslü mühâcirlerin meskûn olması, daha çok

⁴¹ Daha fazla bilgi için bkz. Âişe Bûbekr-Fâtımatü'z-Zehrâ el-Bû'merânî, *Medînetü Merâkeş hülâle asrayî'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn, el-karn 5-6/11-12*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü'l-Ceylâlî, Milyâne 2016, s. 8 vd.; Kettânî, *İnbiâs*, I, 227; Hurtez-Benjent, s. 281; Epalza, "Estructuras", s. 47; Muhammed Razûk, "Merâkeş", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/merakes (07.07.2020); Mehmet Özdemir, "Yûsuf b. Tâşfîn", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/yusuf-b-tasfin (11.07.2020).

Büyük Sürgün (1017-1023/1609-1614) neticesinde gerçekleşmiştir. İspanyollar tarafından Endülüs'ten kovulan bu halkın kâhir ekseriyetini Müslümanlar, az bir kısmını da Yahudiler oluşturmaktaydı. Kesin bir sayıya ulaşmak mümkün olmamakla birlikte, yaklaşık olarak on beş bin olduğu söylenebilir. Çünkü Belensiye, Mürsiye, Aragon, Katalonya, Kastilya ve Estremadure bölgelerinden gelen göçmenlerin yirmi bin kadarının Tıtvân, Şefşâven, el-Kasru'l-Kebîr, Vâdî Ebî Rakrak ve özellikle Rabat'a yerleştiği bilinmektedir. Selâ'ya yerleşenler Rabat'ta meskûn olanlara nisbetle daha fazla "İspanyollaşmış" görünümlü olanlardı. Çünkü kılık-kıyafetleri ve konuştukları dil bütünüyle İspanyol idi. Oysa bu yerleşimden sonra Fas halkı, Rabatlılar için "Rabat'tan Müslümanlar" ifadesini kullanmaya başladılar.

1016/1608 yılı ve sonrasında gelen göçmenlerden bir kısmı da, salt Endülüslülerden müteşekkil bir yerde yaşama arzusuyla Rabat'ı tercih ettiler. Yeni gelenlerle birlikte Rabat'ın Endülüslüler tarafından mamur bir şehir hale getirilmesi, doğal olarak civar kabile veya yörelerden buraya zamanla azalan veya çoğalan nicelikte göç hareketine de sebep olmuştur. X./XVI. Yüzyılın ortalarında yoğun olarak gelen göçmenler içerisinde daha evvel Fâs şehrine yerleşmiş olanlar da vardı. Bu dönemde yerliler yanında daha çok Endülüs menşelilerden oluşan nüfus, o günden bugüne şehrin toplumsal temelini teşkil eden havâs aileleri kapsamaktadır. Bunların içinde Mağrib asıllı Müslüman olan aileler geleneksel olarak "Hanîfîn" adıyla, Endülüs asıllılar ise "Endelüsiyyîn" adıyla anılırlar. Burada Hanîf, tevhdî ehli Müslüman manasındadır.

Şehrin göçmenleri biraz daha ayrıntılı ele alındığında görülecektir ki, Rabat ve Selâ'ya 1016/1608 yılında ilk ulaşan Endülüslülerin tamamı Extremadura'nın Hornachos Köyü'nden geldiler. Bu grup rüşvet yoluyla Extremadura için çıkarılan sınır dışı emri yayınlanmadan evvel İspanya'yı terk etmeyi ve iyi bir köy olarak Rabat'a yerleşmeyi başardı. Bu Hornachos'lu aileler (Hornacheros), İspanya'yı servetlerini yanlarına alarak terk ettikleri ve bir topluluk halinde yerleşme imkânı buldukları için daha sonra gelecek olanlardan daha şanslıydılar. İşte küçük bir köy olan Rabat'ı bir şehir olarak yeniden imar eden bu mühâcirlerdir. Hatta bu topluluk adeta bağımsız bir emîrlik ya da devletçik haline bile dönüştü ve zamanla Yeni Dünya'dan (Amerika) zengin yükleriyle geri dönen Avrupa ticaret gemilerine karşı korsanlık faaliyetine de başladı.

Lakin 1038/1629 yılından sonra Rabat merkezli bu Müdeccenler/Moriscolar (Hornacheros), yerel siyasi çekişme yaşamaya başladılar ve bu nedenle korsanlık faaliyetini azaltma konusunda İspanya ile müzakerelere bile girdiler. Gerçekte bunlar Granada Alpujaras dağlarının isyancı Müdeccen/Moriscolarından sonra en güçlü İspanya muhalifi bir Müslüman guruptu. Haddizâtında 1608'de sınır dışı edilmeden önce kraliyet tarafından kendilerine yöneltilen suçlamalar şunlardı: Kuzey Afrikalı ve diğer Müslümanlarla iletişimi sürdürmek; gizli konseylerin tutulması; para sahteciliği; çevredeki Hristiyanların huzurunu bozmak; Kastilyancayı öğrenmemek, kendi dili Arapçayı konuşmayı tercih etmek; Hristiyan inancını ciddiye almamak ve İslami âyinlerini uygulamak; köylerine giren Hristiyanlara saldırmak ve öldürmek; haydutluk yapmak. Elbette bu suçlamalar onları Müslümanların nezdinde değerli kılan unsurlardır. 1636'da Rabat-Selâ bölgesi çevresinde yerel ve uluslararası anlaşmazlıklar yeniden nüksetti.

1076/1666 yılında Rabat-Selâ bölgesinin hâkimiyeti bir Alevî Şerîfi⁴² olan Abdülkâdir Marînu'nun eline geçti. Onun hâkimiyeti altında bölgede Alevî hanedanının etkinliği artarken, diğer yandan "Selâ-Rabatî Endülüs Cumhuriyeti"nin bağımsızlığını kaybetmesi söz konusuydu. Ancak Rabat yine de bir korsan merkezi olarak kaldı. Rabat'tan İspanya-Portekiz Katolik hedeflerine karşı korsanlık faaliyeti, 1790'lara hatta ondokuzuncu yüzyıla kadar devam etti. Bununla birlikte, Avrupa ticaretinin Akdeniz bölgesinde artan hâkimiyeti sonucu hem korsanlık son buldu hem de Avrupa ile resmi ticari

⁴² Hz. Ali Evlâdı (Aleviyyûn) vasıtasıyla Hz. Muhammed'in soyundan gelenlere atfedilen ve Seyyid ile eşanlamlı bir unvan. Bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Seyyid", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/seyyid (06.06.2020).

ilişkilere girilmesi zorunlu hale geldi. Fas tarihinde bu dönem aynı zamanda Fas'ın Avrupa'ya bağımlılığının başlangıcına da işaret eder ve bu süreç, 1912 yılında Fas'ın Fransa ve İspanya tarafından koruma amaçlı işgaliyle sonuçlandı.

Tüm Mağrib'te olduğu gibi bu şehirdeki Endüslüler de yerli halka nisbetle daha beyaz tenli ve Avrupai bir görünüme sahiptiler. Hatta isimleri de İspanyollarınkine benzerdi. Bu fiziki ayırmadan başka onlar yerli halk tarafından düzgün ve daha medeni insanlar olarak görülüyorlardı. O vakitlerden bu vakte değin şehrin Faslı olsun ya da olmasın Rabat'a sonradan yerleşen birçok sâkini, Hanîfîn veya Endelüsiyyîn ile tanışmanın çok zor olduğunu ve bu iki grubun kendi içine kapalı kalarak yalnızca kendi aralarında ilişkiler sürdürdüklerini söylemektedir. Bu ise şehrin havâs tabakası ile halk tabakası arasındaki sosyal ayırımın halen sürdürdüğü anlamına gelmektedir. Ancak bu vâkıa, Rabat'ın Endüslülerini şehir içinde belirgin şekilde üstün kılarken, ülke içinde bir nevi silik kalmaları sonucunu da doğurmuştur. Yine de bu gerçek Faslıların milli belleğindeki Endülüs kimliğinin tarihsel önemini ortadan kaldırmadığı gibi, Endülüs menşeli Rabatlıların başşehirde etkili ve güçlü bir grup oldukları gerçeğini ortadan kaldırmıyor.

Bugün Rabat'ta, kökenleri şehrin Müdeccenler/Moriskolar tarafından ilk iskânına kadar izlenebilen yaklaşık 45-60 arası Endülüs menşeli Mağribi aile vardır. Ayrıca, Endüslü olup Fas'taki kökenleri Tıtvân ve Fâs şehirlerine uzanan birkaç aile daha mevcuttur. Şimdiye kadar kaydedilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, tüm bu Endelüsi ailelerin şehrin ve ülkenin şehirli elitinin daha vasıflı bir bölümünü oluşturması tesadüf değildir. Endüslülerin ülkeyi Kral'ın rehberliğinde yönettiği o kadar yaygın bilinen bir husustur ki, Endülüs menşeli olmayan şehirli elitlerin bile önemlerinden dolayı Endüslü olduğuna inanılmaktadır. Örnek olarak Bennani ailesi ve Tijani ailesi verilebilir. Bu iki aile, Endüslü olmadıkları halde, Faslılar tarafından Endüslü olarak adlandırılırlar. Halbuki bunların servet ve şöhretleri, ülkenin farklı tarihi hâdiselerinden kaynaklanmaktadır.

Başşehir Rabat'ta krala hizmet eden birçok Faslı, Endülüs menşeli olduğu için ünlüdür. Çünkü bu kimlik, beraberinde çok bilgili, varlıklı ve medeni olma niteliklerini taşır. Nitekim Endülüs aile isimlerinin nesiller boyu sürdürülmesi, ayırıcı havâs kimliğinin kalıcılık vasfına hizmet eden mühim bir unsur teşkil etmiştir. Ayrıca siyasette yer almayı istemeyen ve şehrin üst orta sınıfının bir parçasını teşkil eden Endüslülerin, daha ziyade müzik veya ahşap işleri gibi sanat ve zanaat miraslarını sürdürüyor olmaları da, onların özgün kimliğinin ve toplumsal imtiyazlarının korunmasında etkili diğer mühim bir unsurdur. Bunlar Fas'ın her yerinden gelerek başşehirde yaşayan ve hükümet, iş dünyası, eğitim veya hizmet odaklı mesleklerde çalışan eğitimli kişilerdir. Endülüs menşeinden gelme soyadına sahip olan aileleri tespit etmek amacıyla birçok liste yapılmıştır. Rabat şehrinde bu soyadları arasında en çok bilinenlerin sayısı kırk beş ilâ altmış arasındadır.

Bu Endüslü-Rabatî ailelerinden soyu tükenmeden devam eden ve halen mevcut olan bazılarının isimleri şöyledir: Baina (Baena'dan), Bargash (Vargas'tan), Bennamar, Bentuja, Blanbou, Piro, Berrado, Basir (Vacher'den), Berbich, Belamino (Palamino'dan), Baris (Perez), Bayanat, Buno (Bueno), Bin Tahir (Pantoja'dan), Bin Dahak, Bin Duru, Belafrej (Palafres'ten, bağımsızlık hareketinde ünlü bir aile), Belfakîh (tanınmış), Binqadur, Binamrou, Belkahia (tanınmış), Kilito (quilato), Takito, Tamoro, el-Tunsi/el-Tûnisî, Juriu (tanınmış), el-Hadad, el-Hafî, Dinia (Denia'dan), Daqaq Diaz, el-Ronda/el-Rundî (Ronda'dan), Rakik, Rodiaz, Zibrou, Zabrou, ez-Zabdî, el-Zehrâ, Zatut/Zutut, Tifur, Taifur, Karaksho (Carrasco'dan), Kantharoun, Guedira (Guedira'dan), el-Lûşî (Loja'dan), Libaris (Pilares?), Lamirou (Ramiro?), Lmalqa (Malaga'dan), Lemddouar (Almodovar'dan), Marsil (tanınmış), Mulatou, Molin (tanınmış), Marinu (tanınmış), Moudon, el-Maras, el-Madur (Almodovar'dan), Daka, Ashur, Amani, Ghanam (diplomatik ve idari görevlerle ünlü), Famarada, Fashardo/Fishrado, Fanj irou/Fenj iro, el-

Kurtubî (Cordoba'dan), el-Kıstâlî (El Castillo'dan), el-Kasrî (Caceres'ten), Kriyon (Carrion'dan), Kûriyâ (Correa'dan), Sabata (Zapata), Şıklant, Marino, Zutu, Jabron, Zabro, Bilsiou, Zakik, Aztut.⁴³

F. Fâs Şehrinde Endülüslüler

Şehrin kurucusu İdrîsîler (172-314/789-926) hanedanıdır. Evvelki bölümde bu hanedanla ilgili genişçe bilgi verildiğinden, burada yalnızca Fâs şehrine Endülüslülerin katkıları üzerinde durulacaktır. Hanedanın kurucusu Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın neslinden olup, soyu Fas şeriflerinin bir kolunu meydana getiren İdrîs b. Abdullah'tır (I. İdrîs, 172-175/789-791). İdrîs'in oğlu babasının kale-kasaba olarak kurduğu Fâs'ı başşehir yaptı. Devletini Arap-İslam devleti tarzında teşkilâtlandırdı ve gerçekleştirdiği fetihlerle sınırlarını genişleterek Mağrib-i Aksâ'nın en güçlü devleti haline getirdi.

Kurtuba'da (192/807 ve 202/818) ve Tunus'ta (209-211/824-826) meydana gelen isyanlar yüzünden kaçarak veya sürgünle Fas'a gelen Araplar devletin idari, askeri ve kültürel üst kademelerinde görevlendirdi. Bu sayede İdrîsîler Maşrık-İslam devlet geleneğini tevârüs ederek, Fâs şehri merkez olmak üzere bölgede kalıcı devlet geleneğini de başlatmış oldular.

Başşehir Fâs'a gelerek yerleşen Kayrevân'lular (Karaviyyîn Mahallesi/Üdvetü'l-Karaviyyîn) ve Müvelled asıllı Kurtuba'lular (Endülüslüler Mahallesi/Üdvetü'l-Endelüsiyyîn), kısa sürede iktidarın belirleyicisi konumuna yükselerek bölgenin havâs kesimini teşkil ettiler. Kurtuba'luların en az sekiz yüz aileden müteşekkil bir topluluk olduğu tahmin edilmektedir. Bu iki tabakanın havâs ya da eşrâfı sayesinde Endülüs'teki Şam karakterli siyaset ve toplum gelenekleri de bölgeye taşınmaya başlandı. Hatta şehir dokusunun şekillenmesinde de etkili oldular. Mesela Endülüs Mahallesinin yolları taş döşeliydi. Bunun o çağda İslam dünyasında bir ilk olduğu iddia edilir. Özellikle İdrîsîler'in en güçlü hükümdarı olarak tanıtılan İmam IV. Yahyâ (ö. 310/922) devrinde, saray erkânı ve ulemâsının ekserisini Endülüslüler oluşturuyordu.

Sonraki uzun asırlar boyunca, gerek Fâs şehrinde gerekse Mağrib ülkesinde, bu iki mahalle eşrâfının çoğunlukla kendi aralarında ve bazen de ülkenin yöneticisini belirleme amacıyla girdikleri mücadele ve çatışmalar, bölgenin tarihini belirleyen mühim olaylar arasında sayılır. Hatta şehirdeki bu çatışmalar sebebiyle her iki taraf da kendi mahallesini sûrlarla çevirip muhkem bir mahal haline dönüştürerek diğerinden ayırmıştır. Ancak Murâbitlar'ın meşhur lideri Yusuf b. Taşfîn, şehrin bu haline rıza göstermedi. Mahalle sûrlarını yıktırdı. Hem sokakları hem de han, hamam ve mescit gibi toplumsal müesseseleri yeniledi. Onun bu tür çalışmaları sayesinde Fâs şehri eskisine nazaran çok daha mamur hale döndü. Nitekim kuruluşundan itibaren şehirde inşa edilen mescit sayısı yeterli değildi. Bunların içinde en büyükleri Endülüs Mahallesi'ndeki Câmü'l-Eşyâh ile bunun tam karşısına inşa edilmiş olan Câmü'l-Karaviyyîn idi. Yusuf, her mahalleye ve her sokağa yeni mescitler inşa ettirdi. Hatta mescidi olmayan bir sokak olduğunu öğrendiğinde oranın halkını cezalandırırdı.

Bu mescitler, tüm İslam dünyasında olduğu gibi özellikle ilim müessesesi olarak hizmet verdi. Endülüs'ün iki efsane şehri Kurtuba ve İşbiliye'nin düşüşünden yaklaşık 50 yıl sonra, 685/1286 yılında, Kastilya Kralı IV. Sancho (656-694/1258-1295) ile Merînî Sultanı Ebû Yûsuf Ya'kûb (656-685/1258-1286) arasında yapılan antlaşmadan sonra Fas'a gönderilen on üç deve yükü kitap Karaviyyîn Kütüphanesi'ne konmuştur. Ayrıca, kuruluş yıllarından itibaren Kuzey Afrika'dan Maşrık İslam şehirlerine yüksek tahsil için rihle yapanların çoğunluğu Fâs şehrinde çıkmıştı. Çünkü ülkede ve İslam dünyasında bir ilim adamının hangi şehirlerde ve de hangi hocalardan ilim tahsil ettiğine bakılır, hem

⁴³ Kettânî, *İnbiâs*, I, 227; Beebe Bahrami, *The Persistence of the Andalusian Identity in Rabat, Morocco*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Penn Libraries, University of Pennsylvania 1995, s. 57, 109-125, 142; Diego Melo Carrasco, "Al-andalus y el Magreb: nazariés y benimerines; notas en torno a una 'historia paralela", *Marruecos y América Latina*, ed. J.J. Vagni-L. Calle, Coquimbo 2014, s. 32; İbrahim Harekât, "Rabat", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/rabat (08.07.2020); Epalza, "Estructuras", s. 47.

halk hem havâs tarafından ona göre kendisine değer verilir. Diğer yandan, Endülüs'ten Fâs'a tahsil için gelenler çok olduğu gibi, Fâs'tan Endülüs şehirlerine gidenler az değildi.

Gırnata'nın düşüşünden itibaren Mağrib'e göçlerin yoğunlaşmasıyla birlikte, özellikle Büyük Sürgün'de Endülüs'ten kovulan Gırnatalıların ekserisi Mağrib'in Fâs ve kuzey şehirlerine iskân edilmiştir. Gırnata halkının özellikle tarımda ve tarıma bağlı muhtelif zanaat dallarında çok mâhir oldukları bilinmektedir. Fâs şehri topraklarının sulak ve verimli olması, onları buraya çeken mühim bir etken olmalıdır. Hem tarım arazilerine hem de şehir halkına su sağlayan, ayrıca yüzlerce değirmeni çalıştıran kaynak ise, Cevâhir vadisinden akan ırmaktır. Şehre ve çevresindeki zirai alanlara İdrîsîler zamanında döşenen su şebekesi, XIV./XX. yüzyıla gelinceye kadar fevkalâde randımanlı hizmet görmüştür.

VIII./XIV. yüzyıldan itibaren Endülüs'ten gelen sermaye ve meslek sahibi yahudiler Fas'taki ticarî hayatta çok önemli rol oynadılar; hatta sarayın siyaseti üzerinde de etkili olmaya başlayarak bir zaman sonra bazı vezirlikler ve önemli mevkiiler elde edip mutlak nüfuzlarıyla Merînîler'in idareden uzaklaştırılmasına yol açtılar. Tarihinin en parlak günlerini Merînî idaresinde yaşayan Fas'ta muhtelif sanat dalları ortaya çıktı, özellikle Endülüs tarzı mimari ve süsleme sanatı yayılmaya başladı. Bütün Mağrib'i etkisi altına alan bu tarz, bazı değişikliklerle birlikte orijinal çizgisini koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Bu dönemde ilmî faaliyetlerde de büyük gelişme olmuş, çok sayıda medrese inşa edilerek Mâlikî fihkî yaygınlaştırılmıştır. Karaviyyîn Camii vakıflar sayesinde büyük bir ilim merkezi haline geldi; burada özel kitapları ve dersleri olan ilmî kürsüler kuruldu.⁴⁴

G. Şefşâven Şehrinde Endülüslüler

İspanyolca ile Fransızcada Chefchaouen ve İngilizcede Shafshawan şeklinde yazılan Şefşâven, Tıtvân ile Vezzân (Ouezzane) arasında bölgenin emniyet ve beslenme kaynakları bakımından stratejik mevkiinde yer alır.⁴⁵ Re'sü'l-mâ' (suyun başı) lakabından da anlaşılacağı üzere bilhassa ilkbaharda gürleşen su kaynaklarıyla da meşhurdur.

875/1471 yılında, Abdüsselâm b. Müşeyş neslinden gelen gazi Musa b. Râşid tarafından, Akdeniz'den gelen Portekiz saldırılarına karşı duracak gönüllü mücahitlerin öncülüğünde Endülüs'ten sürülenlerin meskûn olacağı bir sığınak ve bir askeri kasaba olarak inşa edilmiştir. Sa'dîler tarafından ele geçirildiğinde benzer fonksiyonunu sürdürmüş ve şehir olarak da gelişmiştir. Bilhassa 897/1492 yılından sonra, yerli Ğumâra kabileleriyle birlikte birçok Endülüslü (Müslüman ve Yahudi) buraya yerleşti.

Bilhassa iki meşhur göç döneminde (897/1492 ve 1017-1023/1609-1614), Fas ülkesine göç eden Endülüs mühâcirlerinden yirmi bin kadarı, el-Kasru'l-Kebîr ve Rabat yanında Şefşâven'e de

⁴⁴ Kalkaşendî, V, 247; Sâmîye M. Mes'ad, *el-Alâkâtü beyne'l-Mağrib ve'l-Endelüs fi asri'l-Hilâfeti'l-Ümeviyye (300-399/912-1008)*, İskenderiye 2000, s. 20, 99-112; Mehmet Özdemir, "Müvelledün", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/muvelledun--endulus (19.04.2020); Fernando R. Mediano, "L'élite savante andalouse à Fès (XVème et XVIème siècle)", *Poetry, Politics and Polemics: Cultural transfer between the Iberian peninsula and North Africa*, ed. Otto Zwartjes, vd., Orientations-IV, Editions Rodopi B.V., Amsterdam 1996, pp. 83-94; İbrahim Harekât, "Fas", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/fas--fas (04.07.2020); Muhammed b. İbrahim Ebâ'l-Hayl, *el-Endelüs fi'r-rub'i'l-ahîr mine'l-karni's-sâlisi'l-Hicrî (275-300/888-912)*, Riyad 1995, s. 83; Harekât, *el-Mağrib*, I, 110. Özellikle Endülüs ile Fâs şehri arasındaki ilmi-kültürel münasebetler konusunda tafsilatlı bilgi için bkz. Eymân bint Dahîlüllâh el-Usaymî, *el-Alâkâtü'l-ilmîyye beyne'l-Endelüs ve Medîtetü Fâs (201-897/817-1492)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü Ümmî'l-kurâ, Mekke 2009, s. 25-45; Miguel Á. Manzano, "La Península Ibérica y el norte de África en los inicios del bajo Medievo: relaciones políticas y apuntes historiográficos", 711-1616: *de árabes a moriscos Una parte de la Historia de España*, ed. M. Fierro vd., Al-Babtain Foundation, Córdoba 2012, pp. 67-86; Abdülhâdî et-Tâzî, "Karaviyyîn Camii", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/karaviyyin-camii#1 (06.07.2020); Harekât, *el-Mağrib*, I, 97-98, 109; Yılmaz Öztuna, *İslam Devletleri, Devletler ve Hanedanlar*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, I, 209.

⁴⁵ Şehrin alternative adları ve yazılışları şöyledir: Şâven, Chaouen, Chechaouen, Chechaouene, Shafshawan, Xauen, Xexauen.

yerleşmiştir. İçlerinde Endülüs Yahudilerinden bir gurup da vardır. Zamanla yerli kabile halklarından da gelip yerleşenler olmuştur.

Demografik yapısının da işaret ettiği gibi, Şeşâven o çağların ziraat, zanaat, ticaret, ilim ve teknikte öncü toplumu olan Endülüslüler için oldukça elverişli bir ortam sunuyordu. Uğradıkları hem maddi hem manevi büyük toplumsal yıkımlardan sonra burada yeniden hayata bağlanmaları nisbeten daha kolay olacaktı. Nitekim, iskânın akabinde şehir tıpkı Tıtvân, Rabat, Merâkeş ve Fâs şehirlerinde olduğu gibi, mezkûr toplumsal alanlarda hızlı bir gelişim gösterdi ve çevre iller ya da halklar bakımından da kalkınmada örnek-model teşkil etti. Tabakât ve edebiyat kitaplarında Şeşâvenî künyesine sahip yüzlerce ilim adamıyla karşılaşmak mümkündür. Büyük oranda Endülüslü asker, kadı, âlim, sanatkâr ve idarecilerin elinde huzurlu bir topluluk olarak varlığını sürdürdü.

Bugün şehir, kendine özgü Endülüsvârî şehir dokusu, câmileri, evleri, sanatı ve renkleriyle, dağlardan sulanan bereketli bahçeleriyle meşhurdur. Özellikle Fas'ı gezen Avrupalılar için popüler tatil ve turistik yerlerden birisidir. Fas şehirleri arasında eşsiz bir renk olan binalarının mavi duvarlarıyla ünlüdür. Ancak, bize göre mimaride oldukça yapay ve zevksiz görünen bu mavi renklendirme, turizm ekonomisini canlandırma maksadıyla son zamanlarda yapılmış olmalıdır. Çünkü Endülüs mimari geleneğinde maviden ziyade beyaz hakim olup, şehiriçi ve yakın çevresindeki yeşil bitki dokusuyla birlikte, birbiriyle oldukça uyumlu bir estetik bir görünüm arz eder.⁴⁶

H. Tıtvân Şehrinde Endülüslüler

Bugünkü Tıtvân, el-Cedîde (yeni) olarak anılan yeni şehir olup, IX./XV. yüzyılın sonunda inşa edilmiştir. Şehrin çekirdeği ise el-Kadîme sıfatıyla anılan eski şehirdir. Uzun asırlar var olan fakat Muvahhidler devrinde çıkan iç kargaşa esnasında yerlilerinden sekiz yüz kişinin katledilmesi sonrasında adeta terk edilen ve harap vaziyetteyken, 540/1125 yılında Gırnata'lı eş-Şeyh Abdülkâdir et-Tebbîn'in, beraberindeki Şeyh Ebû Abdullah el-Feccâr ve kalabalık bir insan topluluğuyla buraya yerleşmesi sayesinde mamur hale gelmiştir. Şehre bir çarşı, değirmenler ve çeşmeler yapan et-Tebbîn'in şehrin ve halkının gelişmesine olan katkıları önemlidir. Bu aynı zamanda Endülüs'ten Tıtvân'a ilk ciddi göç hareketi sayılmaktadır. Daha sonra Merînî Sultanı Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ya'kûb en-Nâsır (1286-1306) tarafından 685/1286 yılında bir kasaba inşasıyla şehrin savunması güçlendirilmiştir. Ancak bir asır kadar sonra İspanyol saldırıları sonucu harap hale dönmüş ve altmış sene kadar ıssız kalmıştır. Şehrin bu talihsiz durumu, 889/1484 yılında Endülüs'ün Belensiye, Mürsiye, Aragon, Katalonya bölgeleri göçmenlerinden, hatta özellikle Gırnata sürgünlerinden Ebu'l-Hasan Ali el-Mendârî el-Gırnâtî (ki, kendisi Nasrî Sultanlığında üst düzey bir komutan idi) liderliğindeki on bin kadarının, Vattâsî Emîri Muhammed eş-Şeyh'in izniyle buraya yerleşmesi sonucu değiştirdi.

Lakin bu yerleşme pek kolay gerçekleşmedi. Çünkü o civardaki Benî Hurmüz, Benî Sâlih ve Benî Sâlim kabilelerinin şehir arazisi üzerinde hak iddia etmeleri çatışmaları kaçınılmaz kıldı. Hatta çatışmalarda başarısız olan mezkûr kabileler, tamamı Gırnatalılardan müteşekkil üç yüz ilâ dört yüz süvari ile müdâfaa-i nefis eden Endülüs mühâcirlerine karşı İspanyol ordusundan destek bile talep ettiler. Bu durumda komutan el-Mendârî hem Vattâsîler'den hem de Şeşâven Komutanı Ali b. Râşid'ten aldığı takviye güçlerle Tıtvân'a mâlik oldu ve burayı yeniden imar ederek Endülüslüler için huzurlu bir yer haline dönüştürdü. Hemen bütün gelenek ve kurumlarıyla Endülüs ruhunu yaşatacak küçük bir Gırnata inşa etti ve bundan sonar şehir "Küçük Gırnata" veya "Gırnata'nın Kızı" adıyla anılmaya başlandı. Ayrıca, şehrin yeni Gırnata'lı hâkimleri kısa süre sonar İspanyol ve özellikle Portekiz

⁴⁶ Busto, *el-Moriskiyân*, s. 220-227, 260-270; Harekât, *el-Mağrib*, II, 219; Kettânî, *İnbiâs*, I, 227; Halima Ferhat, "Shafshawan", *EP*, ed. P. Bearman vd., çevrimiçi: referenceworks.brillonline.com (11.07.2020); "Chefchaouene", *Encyclopaedia Britannica*, çevrimiçi: britannica.com/place/Chefchaouene (11.07.2020).

hedeflerine karşı hem denizde hem karada yoğun bir korsan saldırı hareketine girişti ve bu gazâ faaliyeti uzun yıllar sürüdürülerek bir geleneğe dönüştü. Bu sebeple kendisi hem Mağribiler hem de Endüslülüler arasında bir kahramana dönüştü.

Mertîl nehrinin verimli ovalarına hâkim bir konumda bulunan kasabada, Endüslülülerce ihya edildiği zamanda ancak kırk-elli ev ve seksen kadar nüfus varken, sonradan gelen Mağribi ve Endelüsi halkın gayretleri ve imar ve inşaat faaliyetleri sayesinde büyükçe bir şehre dönüştü. Nehrin şehrin içine kadar uzanan üç farklı uzantısı, tekne ve küçük gemilerin şehre girişi bakımından önemlidir. Ancak el-Mendârî öncülüğündeki Endüslülülerin buraya yerleşmedeki asıl maksatları, müstahkem bir mevki inşa ederek Akdeniz'den gelecek Hıristiyan saldırılarına karşı durarak, kovuldukları vatanlarına bir gün muzaffer şekilde geri dönme umuduydu. Bu hedefe erişme uğrunda şehrin surları ve kalesini güçlü bir istihkâm ve müdafaa unsuru olarak ettikten başka, cihat ederken bu iş için zorunlu olan donanmayı da inşa ettiler. Ardından Akdeniz sularında uzun yıllar İspanyol ve Portekiz gemilerini sıkıştırarak onlarla sayısız muharebeye giriştiler.

Şehrin yapısı kare-plan üzerine ve mahalleler de bahçeli-ev modeliyle inşa edildi. İçine yeni bir idare merkezi (kasaba) inşa edilerek çevredeki surlar yenilendi ve şehre giriş kapıları da yapıldı. Zamanla zindanları o kadar büyüdü ki, aynı anda binlerce esir veya mahkûmu barındırabilecek kapasiteye yükseldi. Çünkü bir yandan şehrin inşası sürerken diğer yandan da Portekiz ve İspanyollarla çatışmalar sürüyordu. Çatışmalarda ele geçirilen birkaç Hıristiyan esir, gündüzleri şehrin inşaatında çalıştırılırken, geceleri de kalenin zindanlarında geçiriyorlardı. Hem bu Hıristiyan esirler hem de resmi görevlilerin kayıtları sayesinde Tıtvân'daki Endüslülülere dair Hıristiyan kaynakları da oluşmuştur. Şehrin zamanla yıkılmaya yüz tutan şehrin ulucamisi, 1223/1808 yılında Süleyman el-Alevî tarafından yıkılarak yeniden inşa edildi.

Şehre Endüslüsten yalnızca Müslümanlar değil Yahudiler de gelip yerleştiler. Ali el-Mendârî liderliğinde inşası henüz tamamlandığı zamanda, 897/1492 yılında İspanya Krallığının emriyle tıpkı Müslüman komşuları gibi kendi vatanından kovulan Yahudilerin bir kısmı (ki bunlar sonraki asırlarda Sefarad Yahudileri olarak anılacaklardır) Tıtvân şehrini göç yeri olarak seçti. Tüm Endüslülüler gibi onlar da Endüslülü kimlikleriyle gurur duyan bu Yahudiler, şehrin ve bölgenin gelişmesine katkı sağlayan mühim topluluklardan biri olarak tarihe geçtiler. Bugün başşehir Rabat'ta krala hizmet eden birçok Tıtvânî Endüslülü, Endüslüs menşeli olduğu için etkin şehirli havâs tabakadan olmakla ünlüdür. Çünkü burada Endüslüs kimliği beraberinde çok bilgili, varlıklı ve medeni olma niteliklerini taşır.⁴⁷

Şimdi, bu şehrin Endüslüs menşeli meşhur ailelerin, İspanya baskısı altında İspanyollaşmış ya da İspanya'da iken kullandıkları aile adlarından bazılarını zikredelim. Sıralama alfabetik olup, ilk ad İspanyolcadır. Eğer bir adın Arapçasını tespit edebildiysek onu da parantez içinde veriyoruz.

Acevedo (ez-zebede), Algaida (el-Gaydâ', Gideon, kadim Yahudi tarihinden bir lider), Allecanti (el-Kantî), Alvaro (el-Vera?), Aragón/Ragún, Aranda/Randa (er-Rundî), Ayala/Ayana ('Ayâlî?),

⁴⁷ Muhammed Dâvud, *Muhtasarı târihi Tıtvân*, el-Matbaatü'l-Mehdiyye, Tıtvân 1375/1955, s. 9; Busto, *el-Moriskiyûn*, s. 31; Razûk, *el-Endelüsiyyûn*, s. 160-165; Kettânî, *İnbiâs*, I, 227; Harekât, *el-Mağrib*, II, 219-220; Guillermo Gozalbes Busto, "La nobleza granadina en la fundación y desarrollo de Tetuán (Siglos XV al XVII)", *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. Sección Árabe-Islam*, Vol. 40-41 (1991-1992), çevrimiçi: revistaseug.ugr.es (04.06.2020); G.G. Busto, "Las fuentes ibérica para la historia de Tetuán (siglos XVI y XVII)", *Miscelánea de estudios árabes y hebraicos. Sección Árabe-Islam*, Vol. 44 (1995), pp. 465-472; Abdülaziz Şehber, "Cevânib min târihi cemâati Yahûdi Tıtvân. Basmât Sefârdiyye fî kadâi Mağribî", *Hespêris-Tamuda*, 51/2, (2016), pp. 313-340; Bahrami, s. 61; M. İsa Harîrî, *Târîhu'l-Mağribî'l-İslâmî ve'l-Endelüs fi'l-asri'l-Merînî 610/1213-869/1465*, Dâru'l-kalem, Kuveyt 1987, s. 32; Epalza, "Estructuras", s. 41, 48; Abdelaziz Chahbar, "Tétouan, petite Jérusalem", *Tétouan, capitale Méditerranéenne*, ed. M'hammad Benaboud, Association Tétouan Asmir, Tétouan 2004, s. 114-119; G.G. Busto, *Marruecos en la Baja Edad Media: los andalusis en la fundación de Tetuán y Xauen*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universidad Complutense de Madrid, Madrid 2015, s. 62, 145-196, 210, 280; M'hammad Bennaboud, "The Muslims and Jews of Tétouan", *Qantara*, Interview-23.04.2014, çevrimiçi: en.qantara.de/print/17798 (09.07.2020).

Baeza/Baesa (el-Beyyâsî), Bailén, Barreiros/Barriroch, Benavides (Bin Âbidî), Bermejo/Bermiyo, Blasco/Blachco, Boyer/Buiyer, Bueno/Bueno, Burguete/Berrquita, Cabrera/Kabrera, Candela/Kandila (el-Kandîlî), Cárdenas/Kardenach, Carrión, Castillo, Chaves, Chulo, Conacho, Doblón, Federico, Fernando, Flamenco, Fuentes, García, Guzmán, Hernando/Herrando, Jaén/Yajin (el-Ceyyânî), León/Liön, Lobato/Lebbat, Lucas/Lukach, Madera/Madira, Maldonado, Manco, Marchena, Marín, Martín/Martil, Marzo, Medina/Mendis, Mendoza, Molina, Montemayor, Montemío, Montoro, Morales/Morarich, Mulato/Molato (Mulâtî), Murcia, Noche, Paez, Pereda/Breda, Pérez, Polo, Ponce/Panzi/Banzi, Puerto, Ramírez, Ramón, Ramos/Remmuz, Redondo, Reina, Requena/Rcaina, Rocas, Roque, Ruiz, Salas, Sendero/Chendir, Serrano/Cherrano, Sordo, Torres, Valdivia/Bendibia, Valenciano (el-Belensî), Valenzuela, Vargas/Bargach, Vera/Bera. Görüldüğü gibi aile adlarının hemen tamamı İspanyolca aslına uygun tespit edilerek kaydedilmiştir. Ancak bunların bugünkü Tıtvân'da Arapça dilindeki yazılış ve telaffuzları elbette biraz farklı olabilir. Bunların yanı sıra, Endülüs menşeli oldukları resmi ve özel belgelerle sâbit olan ancak İspanyol aileler arasındaki eşdeğerleri bilmeyen Tıtvân'lı aileler de mevcuttur. Bu türe örnek de şunlardır: Ağzûl, el-Endelüsî, el-Mendârî, el-Attâr, Şavudrî, Şurbî, Kurtubî, Dâvûd, el-Hâc, Ğaylân, Ğarnâtî, Lebbâdî, Mustafâ, Kaysî, Râfiî, Seffâr, Tınâne, Tûb.⁴⁸

İ. Tanca Şehrinde Endülüslüler

Tanca'da bugün Endülüs menşeli aileler yok denecek kadar azdır. IX./XV. yüzyılın başlarından itibaren Portekiz Hıristiyan işgali altında olması dolayısıyla Endülüs'ten gelen müslüman muhacirler şehri tercih etmemişlerdir. Fakat aynı dönemde Endülüs Yahudilerinin yoğun göçüne sahne oldu.

Şehir, Kuzey Afrika, Endülüs ve Batı Akdeniz tarihinde önemli rol oynadı. Fethin ilk yıllarında şehir bölgede İslâmî tebliğ ve eğitimin merkezi haline getirildi. Aynı zamanda Endülüs fethini gerçekleştirecek birliklerin toplanma noktası oldu. Nitekim Târık b. Ziyâd (ö. 102/720) da, Tanca valisi olarak görev yaparken İfrîkiye Eyalet Valisi Musa b. Nusayr (ö. 98/717) tarafından İspanya ya da İberya'nın fethiyle görevlendirildi. Emevîler'in (41-132/661-750) Musa'dan sonraki Kuzey Afrika valilerinin kavmiyetçi siyaset izlemeleri yüzünden Tanca, Hâricîliği benimseyen Berberîler'in çıkardığı isyanlara sahne oldu (123/740). İsyân Mağrib bölgesinin tamamında, hatta Endülüs'te de etkili oldu.

Tanca IX. yüzyılın başlarında İdrîsîler'in eline geçti. Endülüs Emevîleri (138-422/756-1031) Halifesi III. Abdurrahman (300-350/912-961), Fâtımîler'in (909-1171) yayılmacı siyasetine karşı 314/926 yılında Tanca ile birlikte Melîle'yi (Melilla) ilhak etti. Bundan bir buçuk asır sonar 470/1077 yılında şehri zabteden Murâbitlar'ın lideri Yûsuf b. Taşfîn, şehrin limanını Endülüs'te Kastilya Katolik güçlerine karşı kazandığı Zellâka (Sagrajas) Savaşı için geçiş güzergâhı olarak kullandı. Murâbitlar'ın yerini alan (542/1147) Muvahhidler'in devrinde Tanca, tersane ve Endülüs'e asker sevkiyat noktası olarak ehemmiyetini muhafaza etti. Daha sonra Merînîler'in elinde (672/1273) de benzer fonksiyonu ifa etti.

818/1415 yılında Sebte'yi ele geçiren Portekizliler, bir müddet sonra 11 Rebiülevvel 876/28 Ağustos 1471'de Tanca'yı işgal ettiler. Portekiz yönetimi, müslüman halkın büyük kısmının ayrıldığı şehri daha ziyade boğazın kontrolünü sağlayan askerî bir liman olarak kullandı. Bu arada Tanca Ulucamii kiliseye çevrilirken önemli yapıların bazıları yıkıldı ve onların yerine kiliseler ve Portekiz tarzı sivil ve askerî binalar yapıldı. Bu gelişme, aynı zamanda Endülüs Müslüman göçmenlerin şehre neden ilgi göstermediklerini de

⁴⁸ Hasna Daoud, "Las familias tetuanies de origen andalusí", *Identidad Andaluza*, çevrimiçi: webislam.com/articulos/62209-las_familias_tetuanies_de_origen_andalusi.html (06.07.2020).

açıklamaktadır. Bundan sonraki asırlarda Müslümanlar, Portekizliler ve hatta İngilizler arasında el değiştiren şehir, en son Fas Filâli Sultanı Mevlây İsmâil döneminde yeniden müslümanların eline geçti (1095/1684).

Şehirde yetişen ve Tancî (günümüzde Tancâvî) nisbesini taşıyan meşhur kimselerin başında eski şehrin ortasında kabri bulunan ünlü seyyah İbn Battûta gelmektedir. 1417-1418/1996-1997 İbn Battûta yılı ilân edilmiş ve dünyanın bu en büyük seyyahı adına bir müze kurulmuştur. 1373-1394/1953-1974 yılları arasında ülkemizin bazı üniversitelerinde İslâmî ilimler alanında dersler veren ve çok sayıda akademisyenin yetişmesine yardımcı olan Muhammed Tancî de Tanca asıllıdır.⁴⁹

SONUÇ

Toplumsal tarih bakımından Fas'luların/Mağriblilerin Endüslüler ile olan tarihî ilişkileri ve neticelerini üç başlıkta değerlendirmek mümkündür.

Birincisi, her dönemde toplumsal ve kültürel etkileşim olgusudur. 92/711 Yılında İspanya'yı fetheden Müslüman ordusu, Araplardan ziyade Berberilerden müteşekkildi. Dolayısıyla fetihle birlikte Endüslü'e Araplardan daha fazla sayıda Berberi iskân edilmişti. Müslüman olan bu Berberilerin zaman içinde hem Araplar ve hem de İberyâ'nın yerli unsurlarıyla ırkî ve kültürel karışımı neticesinde ise, Endüslü Milleti (Andalusiler veya Endüslüler) olarak tanımlanan toplum meydana geldi. Fas bölgesinde oluşan ilk önemli İslâmî devlet İdrîsîler'dir. Bu devlet zamanında başlayan ilişkiler, daha çok Endüslü'ten Fas'a medenî yani idari, kültürel ve sanatsal unsurların taşınması şeklinde cereyan etti. İdrîsîler'e son veren Şîu Fâtımîler devrinde ise, siyasi-askeri mücadeleye rağmen Endüslü'ten kültürel devşirme devam etti. Fakat aynı şekilde Mısır yoluyla Maşrik İslam yurdundan kültür ve teknoloji transferi de büyük boyutlara ulaştı.

İkinci başlık, orta ve son dönemlerde siyasi ve askeri desteği kapsar. Özellikle Endüslü Emevî Devleti'nin yıkılmasının ardından, Endüslülerin kendi ülkelerini korumaktan aciz kalmaları ve Mağriblilerden askeri destek almaları sonrasında, ülke art arda gelen iki Mağrip devleti Murâbitlar ile Muvahhidler'e bağlı bir mümtaz eyalet konumunda yönetildi. Bu süreçte Fas/Mağrib toplumu Endüslü'ten çok şey öğrendi ve aynı zamanda milli varlığının ekserisini Endüslü'ü müdafaa etme uğrunda sarf etti. Çünkü Endüslü'te Hıristiyanlara karşı yaşanan harplerin ağır iktisadi neticeleri elbette öncelikle Endüslü toplumunu, fakat ondan daha fazla Mağrib halkını etkiliyordu. Endüslü tarihinde "Mağribiler" adıyla anılan bu dönemde gerçekleşen karşılıklı toplumsal etkileşim sayesinde ise, Mağrip halkıyla Endüslülerin kaynaşması daha ileri seviyelere çıktı. Artık Mağrip bölgesi Endüslü tarzında eğitim, tarım, şehirleşme, kültür, mimari ve sanat faaliyetlerinin çok daha yoğun yaşandığı bir yer haline dönüştü. Mağrip'teki bu Endüslü tarzına dönüşüm süreci, Muvahhidler sonrası Endüslü'teki son devlet Nasrîler ile Mağribi Merînîler arasında da aynı yoğunlukta devam etti.

Üçüncü ve son başlık ise, Endüslü'ün düşüşünden sonraki dönemde gerçekleşen insani ilişkileri ele alır. Endüslüler, 897/1492 yılında son Endüslü hanedanı Nasrîler'in düşmesinden kısa süre sonra İspanya Krallığı tarafından zorunlu din değiştirme ya da göç ve sürgün seçenekleriyle karşı karşıya bırakıldılar. 1023/1614 yılına değin süren bu süreçte, Endüslülere bütün Kuzey Afrika ülkeleri (Fas, Cezayir, Tunus, Moritanya) bir sığınak teşkil etti. Fakat özellikle Fas bu konuda öne çıktı. On binlerce Müslüman ve Yahudi Endüslü bu ülkeye göç edip yerleşti. Bundan sonra artık Mağribi olarak anılan Endüslüler, hem yeni yurtlarına uyum sağlayarak kısa sürede bölgenin en gelişmiş topluluğu haline geldiler hem de İspanya'da (Endüslü'te) kalan soydaş ve akrabalarına yardım ettiler.

⁴⁹ Nadir Özkuyumcu, "Tanca", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/tanca (11.07.2020).

'Endülüslü Tehciri', insanlık tarihinde ender görülen büyük insanlık trajedilerinden birisidir. Bu trajedinin kurbanı Endülüs Müslümanları ve Yahudileri, sorumlusu ise genelde Papalık etkisindeki Hıristiyan Avrupa özeld e İspanya-Portekiz Katolik elit sınıflarının fanatizmi; başka bir ifadeyle, Yahudi ve Müslüman düşmanlığını kendilerine siyaset aracı haline dönüştürmüş olan Ortaçağ-Yeniçağ Avrupa Katolik Kilisesi Papalık ile Papalığın emrinde çalışan İspanya yöneticileri ve Engizisyon görevlileridir.

Gerçekte 'Kuzey Afrika'ya Endülüslülerin hicreti' olgusu, Fas'ta/Mağrib'te VII.-XII./XIII.-XVIII. yüzyıllar arasında beş asır sürecek etkileyici bir toplumsal değişim sürecinin de tetikleyicisi oldu. Reconquista ve hicret dönemleri hassaten Endülüslüler ve genelde tüm Müslümanlar adına trajik asırlar olarak tarihe geçti. Bu süreçte Endülüs halkının ekserisi canları dâhil hemen her şeyini kaybetti.

Buna mukabil, belki bu kayıpların bir tesellisi olarak algılanabilecek şekilde, Mağrib ya da Kuzey Afrika coğrafyası bu gelişmelerden kazançlı çıktı. Çünkü İber Yarımadası'nun yetişmiş insan gücünü teşkil eden Endülüs mühâcirleri, Mağrib'e gelirken yanlarında asırların birikimi olan bilgi, yetenek ve teknikleri de getirmişlerdi. Daha da mühimi, bizzat kendileri Fas'tan Trablus'a kadar uzayan Mağrib/Kuzey Afrika coğrafyasında mahalleler, köyler ve kasabalar kurarak; zirai, iktisadi, ilmi, kültürel ve teknik alanlarda kendi tarihi tecrübelerini hayata geçirdiler, bu şekilde Mağribi halklara örnek-model oluşturdular.

Tam olarak dört asır süren (608-1023/1212-1614) 'Endülüslülerin hicreti' sayesinde, Mağribi halklar tarımda sulama kanalları ve tekniklerinin kullanılması; Amerika menşeli domates ve patates gibi yeni bitkilerden yararlanılması, Endülüs-İberya mimari tarzıyla köyler, kasabalar, evler ve saraylar inşa edilmesi, Endülüs-Maşrik ilminin camiler ve medreselerde okutulması gibi birçok medeniyet unsurunu kendi hayatlarında görme imkânına erişmişlerdi.

Kuzey Afrika bölgesi Fas, Cezayir ve Tunus'ta birkaç şehrin bu medeni faaliyetlerin merkezleri haline dönüşmesi sayesinde, o çağlarda genel olarak İslam coğrafyasında görülen teknik ve kültürel durgunluğa karşın, her alanda gözle görülür gelişmelerin yaşandığı bir bölge haline dönüştü. Bu sonuç, aynı zamanda Endülüs milletinin medeniyet kurucu vasfına da işaret etmektedir. Nitekim daha I. Abdurrahman devrinde başlayan yeni bir toplum ve devlet inşa etme süreci, o zamandan IX./XV. yüzyılın sonuna değin Endülüs toplumunda, buna muvâzi şekilde XI./XVII. yüzyılın sonlarına değin de Mağrib coğrafyasında fâsılasız şekilde sürmüştür. Bu süreçte inşa edici taraf baskın şekilde Endülüslüler olup, kültürel benimseme ve iktibas ameliyesi ise daha ziyade Mağribilerin tercih ettiği veya benimsediği bir tutum olmuştur.

Fas toplumunda Endülüs kimliği ilk günlerden bugüne devam etmektedir. Üstelik din, dil ve kültürün güçlü etkileşim gücüne rağmen. Bunun ana neden/etkenleri arasında dördünü öne çıkarmak mümkündür. İlk olarak, Kuzey Afrika'da Endülüs mirasının güçlü bir tarihsel sürekliliğinin varlığı, sürgün edilen topluluklara kendilerini entegre edebilecekleri baskın bir kültürel altyapı temin etmişti. İkincisi, baskın endogami uygulamaları ve topluluk içine/lehine dönük diğer sosyal uygulamalar, Endülüslüler arasında kuşaklararası bir sürekliliği güçlendirmişti. Üçüncüsü, Endülüs kimliğinin hem anlamlı hem de esnek ve karmaşık bir sosyokültürel bağlam/anlam dünyasına sahip tek kimlik olması da mühim bir etkendi. Dördüncü ve son olarak, yerli Faslılar, ekseriya Endülüs-İspanyol mirasına olan yakınlıklarına dayanarak, Endülüslü olmaktan ziyade onun arkasındaki kültürel anlamları daha değerli görüyorlar ve yeni komşularında bu kültürel değerleri görmek istiyorlardı.

Sonuç olarak bu çalışma, Fas'ta yaşayan Endülüs kimliği ve kültürünün tarihi süreçte meydana gelen vak'a ve mana bağlamını inceleyerek, bir yandan Fas toplumundaki kültürel etkileşim ve zenginliğe dikkat çekerken, diğer yandan kısmen entegrasyon ve asimilasyon kavramlarına da gönderme yapar niteliklere sahiptir. Ayrıca bir toplum içindeki farklı bir kimliğin kalıcılığına genel bir örnek-model de sunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA**A. Kaynaklar**

- Anonim, *el-Hulelü'l-mevşiyye fî zikri'l-ahbâri'l-Merrâküşiyye (783/1381)*, nşr. I.S.A. Allouche, Rabat 1936.
- Evliya Çelebi (ö. 1095/1684), *Seyahatnâme*, İkdâm Matbaası, I, İstanbul 1314 (M. 1896), I, 916/1510 Yılı Olayları.
- Froissart, Sir John (ö.1440'tan sonra), *The Chronicles of England, France, Spain*, ed. E. Rhys, E.P. Dutton and Co., New York 1906.
- Hasan el-Vezzân, İbn Muhammed el-Gırnâtî, Afrikalı Leo (ö. 957/1550'den sonra), *Vasfu İfrîkiyâ*, nşr. M. Haccî-M. Ahdar, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, I, Beyrut 1983.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali (ö.821/1418), *Subhu'l-a'sâ fî smâati'l-inşâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, V, Beyrut 1987.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah (ö. 1067/1657), *Tuhfetü'l-kibâr fî esfâri'l-bihâr*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, I, İstanbul 1980.
- Kosto, Adam J., "The Liber feudorum maior of the counts of Barcelona: the cartulary as an expression of power", *Journal of Medieval History*, 27 (2001), pp. 1-22.
- Makkarî, Ebu'l-Abbâs Şîhâbüddîn Ahmed b. Muhammed et-Tilemsânî (ö. 1041/1631), *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikri vezîrihâ Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, nşr. Yusuf Muhammed Bukâî, I, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998.
- McCrank, Lawrence J., "Documenting Reconquest and Reform: The Growth of Archives in the Medieval Crown of Aragon", *The American Archivist*, 56/2 (Spring, 1993), pp. 256-318.
- Osmanlı Arşivi: CDA, Mühimme Defteri, 14/283; CDA, Mühimme Defteri, 78/1124; CDA.- M.D. 23, Hüküm: 244, 284.
- "Primera Cronica General de España", haz. R. Menendez Pidal, *España Musulmana*, II, Espasa Calpe, Madrid 1955.
- Seyyid Muradî (ö. XVI. yüzyıl ortaları), *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İzmir 1995.
- Silvestri, Alessandro, "Archives of the Mediterranean: Governance and Record-Keeping in the Crown of Aragon in the Long Fifteenth Century", *European History Quarterly*, 46/3 (2016), pp. 435-457.
- The Chronicle of Alfonso the Emperor (XII.yy.)*, haz. ve çev. G.E. Lipskey, The Iberian Resources Online, California 2000, çevrimiçi: libro.uca.edu (Mart 2001).

B. Tetkik Eserler

- Abdulhalîm, R.M., *'Alâkât beyne'l-Endelüsi'l-İslâmîyye ve İsbânyâ en-Nasrâniyye fî asri Benî Ümeyye ve Mülûki't-Tavâif*, Kâhire, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmîyye, (ty).
- Ashtor, Eliyahu, *Jews of Moslem Spain*, trn. J.M. Klein, I, Philadelphia 1993.
- Atouf, Elkbir, *Migrations forcées: représentations et mémoires andalouses en Espagne et au Maroc (XVe-XVIIe siècles)*, Association Marocaine d'Etudes et de Recherches sur les Migrations, rapport - version décembre 2013.
- Attali, Jacques, 1492, çev. M.Ali Kılıçbay, Yapı Kredi, İstanbul 1992.
- Bahrami, Beebe, *The Persistence of the Andalusian Identity in Rabat, Morocco*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Penn Libraries, University of Pennsylvania 1995.
- Basset, Rene, "Berberiler", *İA*, II, 525-34.
- Bennaboud, M'Hammad, "The Muslims and Jews of Tétouan", *Qantara*, Interview-23.04.2014, çevrimiçi: en.qantara.de/print/17798 (09.07.2020).
- Binşerîfe, Muhammed-Muhammed b. Abbûd, "el-Endelüs ve'l-Mağrib", *Muallimetü'l-Mağrib (Encyclopedie du Maroc)*, III, 820-822.

- Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.
- Boswell, John, *The Royal Treasure: Muslim Communities Under The Crown of Aragon in the Fourteenth Century*, New Haven 1977, The Iberian Resources Online, çevrimiçi: libro.uca.edu (Mart 2001).
- Boubker, Tarik, "Los descendientes de los moriscos", çevrimiçi: webislam.com/articulos/38754-los_descendientes_de_los_moriscos.html (06.07.2020).
- Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M. Ali Kılıçbay, II, İmge, Ankara 1994.
- Bûbekr, Âişe-Fâtımatü'z-Zehrâ el-Bû'merânî, *Medînetü Merâkeş hılâle asrayi'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn, el-karn 5-6/11-12*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'l-Ceylâlî, Miliyâne 2016.
- Bulut, Mehmet, "Merkez, Akdeniz'den Atlantik'e Kayarken Avrupalılar ve Osmanlılar", *Doğu Batı*, S. 34 (2005-06), s. 223-230.
- Burns, Robert I., *The Crusader Kingdom of Valencia: Reconstruction on a Thirteenth-Century Frontier*, The Iberian Resources Online, Harvard 1967, çevrimiçi: libro.uca.edu (Mart 2001).
- Burshatin, Israel, "The Moor in the Text: Metaphor, Emblem, and Silence", *Critical Inquiry*, Autumn 1985.
- Busto, Guillermo Gozalbes, *el-Moriskiyyûn fi'l-Mağrib*, çev. Merve M. İbrahim, el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfe, Kâhire 2005.
- Busto, Guillermo Gozalbes, *Marruecos en la Baja Edad Media: los andalusis en la fundación de Tetuán y Xauen*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universidad Complutense de Madrid, Madrid 2015.
- Busto, Guillermo Gozalbes-Enrique Gozalbes Cravioto, "Marruecos en los primeros geógrafos árabes orientales", *BIBLID*, 47 (1998), pp. 167-185.
- Calderwood, Eric, "La celebración de al-Andalus también fue una parte importante de la cultura fascista", çevrimiçi: cordopolis.es (10.07.2020).
- Carrasco, Diego Melo, "Al-andalus y el Magreb: nazaríes y benimerines; notas en torno a una 'historia paralela'", *Marruecos y América Latina*, ed. J.J. Vagni-L. Calle, Coquimbo 2014, pp. 29-46.
- Castro, Francisco Vidal-Manuel Villar Raso, *El zoco: vida económica y artes tradicionales en al-Andalus y Marruecos*, Series: El legado andalusí, Sierra Nevada, Granada 1995.
- Cemalettin, Muhsin, "Tardü'l-Müslimîn mine'l-Endelüs: Merâhilühû, âsâruhû ve netâicüh", *el-Endelüs kurûn mine't-takallübât ve'l-atâât*, Riyad, 1996, II, 111-138.
- Chahbar, Abdelaziz, "Tétouan, petite Jérusalem", *Tétouan, capitale Méditerranéenne*, ed. M'hammad Benaboud, Association Tétouan Asmir, Tétouan 2004, s. 114-119.
- Chakib, Benhafri, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara H.Ü. 1989.
- "Chefchaouene", *Encyclopaedia Britannica*, çevrimiçi: britannica.com/place/Chefchaouene (11.07.2020).
- Cin, Halil, "Mağrib Ülkeleri Üzerinde İslamın ve Türklerin İdari ve Hukuki Tesirleri", *OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 2 (Ocak 1991), s. 15-38.
- Daoud, Hasna, "Las familias tetuanies de origen andalusí", *Identidad Andaluza*, çevrimiçi: webislam.com/articulos/62209-las_familias_tetuanies_de_origen_andalusi.html (06.07.2020).
- Dâvud, Muhammed, *Muhtasaru târihi Tıtvân*, el-Matbaatü'l-Mehdiyye, Tıtvân 1375/1955.
- Demirci, Kürşat, "Engizisyon", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/engizisyon (11.07.2020).
- Douglass, Susan, "Achievements and Contributions of al-Andalus: Exploration of Material Culture and Science", çevrimiçi: islamicspain.tv/wp-content/uploads/sites/271/2019/12/Final-Lesson-Plan-9.pdf (09.07.2020).
- Ebâ'l-Hayl, Muhammed b. İbrahim, *el-Endelüs fi'r-rub'i'l-ahîr mine'l-karni's-sâlisi'l-Hicrî (275-300/888-912)*, Riyad 1995.
- Epalza, Mikel de, "Estructuras de acogida de los moriscos emigrantes de España en el Mágreb (siglos XIII al XVIII)", *Alternativas, Cuadernos de Trabajo Social*, N. 4 (1996), pp. 35-58.

- Epalza, Mikel de, *Los moriscos antes y después de la expulsión*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, Alicante 2001.
- Eriç, Sırrı, "Fas", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/fas#1 (06.07.2020).
- "Fas ve Türkiye: 500 Senelik Ortak Hafıza Sempozyumu", Türk Tarih Kurumu, çevrimiçi: ttk.gov.tr (09.07.2020).
- Ferhat, Halima, "Shafshawan", *EP*, ed. P. Bearman vd., çevrimiçi: referenceworks.brillonline.com (11.07.2020).
- Gómez-Rivas, Camilo, "Exile, Encounter, and the Articulation of Andalusî Identity in the Maghrib", *Medieval Encounters*, Brill, 20 (2014), pp. 340-351.
- Gómez-Rivas, Camilo, "Las Navas de Tolosa, the urban transformation of the Maghrib, and the territorial decline of al-Andalus", *Journal of Medieval Iberian Studies*, 4/1, pp. 27-32.
- Gozalbes Busto, Guillermo, "La nobleza granadina en la fundación y desarrollo de Tetuán (Siglos XV al XVII)", *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. Sección Árabe-Islam*, Vol. 40-41 (1991-1992), çevrimiçi: revistaseug.ugr.es (04.06.2020).
- Gozalbes Busto, Guillermo, "Las fuentes ibérica para la historia de Tetuán (siglos XVI y XVII)", *Miscelánea de estuios árabes y hebraicos, Sección Árabe-Islam*, Vol. 44 (1995), pp. 465-472.
- Güleryüz, Naim, *Türk Yahudileri Tarihi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, I, İstanbul 1993.
- Haccî, Abdurrahman Ali, *et-Târîhu'l-Endelüsî mine'l-fethi'l-İslamî hattâ sukûti Gırnata*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1997.
- Hamdâvî, Cemil, "Hicretü'l-Endelüsiyyîn ilâ Mintakatî'r-Rîf mine'l-Mağribi'l-Aksâ", *Mağres*, çevrimiçi: maghress.com (11.07.2020).
- Harekât, İbrahim, "Fas-Kültür ve Medeniyet", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/fas#5-kultur-ve-medeniyet (02.07.2020).
- Harekât, İbrahim, "Fas", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/fas--fas (04.07.2020).
- Harekât, İbrahim, "Fas-Tarih", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/fas#2-tarih (15.06.2020).
- Harekât, İbrahim, "Mağrib", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/magrib#1 (21.06.2020).
- Harekât, İbrahim, "Rabat", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/rabat (08.07.2020).
- Harekât, İbrahim, *el-Mağrib abre't-târîh*, Dâru'r-reşâdü'l-hadîse, I-III, ed-Dârulbeyzâ' 1984.
- Harîrî, M. İsa, *Târîhu'l-Mağribi'l-İslâmî ve'l-Endelüs fi'l-asri'l-Merîni 610/1213-869/1465*, Dâru'l-kalem, Kuveyt 1987.
- Harvey, L.P., "The Mudejars", *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden, Brill, 1992, s. 176-178.
- Hershenson, Daniel, "Traveling Libraries: The Arabic Manuscripts of Muley Zidan and the Escorial Library", *Journal of Early Modern History*, 18 (2014), pp. 535-558.
- Hess, Andrew C., "The Moriscos: An Otoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", *The American Historical Review*, Volume LXXIV, N. 1 (October 1968), s. 1-25.
- Hurtez, Antonio Dominquez-Bernard Benjent, *Târîhu Müslimî'l-Endelüs el-Moriskiyûn*, trc. A. Salih Taha, Dâru'l-İşrâk, Katar 1989.
- İlter, Aziz Sâmih, *Şimâlî Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936.
- İnân, Muhammed A., *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I-VI, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1997.
- James, D., "Al-Andalus in Africa: Some Notes in the Transfer of Technology by the 17th Century Spanish Morisco Refugees to North Africa and the Sahel", *Al-Andalus in Africa, Manuscripta Orientalia*, 17/2 (December, 2011), pp. 28-32.
- Jónsson, Mar, "The expulsion of the Moriscos from Spain in 1609-1614: The destruction of an Islamic periphery", *Journal of Global History*, 2/2 (2007), pp. 195-212.
- Judíos y musulmanes en al-Andalus y el Magreb. Contactos intelectuales*, ed. Maribel Fierro, Casa de Velázquez, I, Madrid 2018.

- Kavas, Ahmet, "Afrika'da Türklerin Hakimiyeti ve Kurdukları Devletler", *Türkler- Osmanlı*, Yeni Türkiye, Ankara 1999, I, 575-588.
- Kettânî, Ali el-Muntasır, *İnbiâsü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Câmîatü'l-İslâmiyyeti'l-Âlemî, İslamâbâd 1992.
- Koloğlu, Orhan, "Libya: Osmanlı Dönemi", *DİA*, XXVII, 179.
- Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, "Seyyid", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/seyyid (06.06.2020).
- Kurşun, Zekeriya, "Türkiye Mağrip Birliği'ni mi uyandırıyor?", *Yeni Şafak*, 15 Haziran 2020, çevrimiçi: yenisafak.com (09.07.2020).
- Lea, Henry Charles, *el-Arab ve'l-Müslimûn fi'l-Endelüs ba'de sukûti Gırnata*, çev. H. Saîd el-Kermî, Dâru Lübnan, Beyrut 1988.
- Levi-Provençal, E.-M. Cavid Baysun, "Moriskolar", *İA*, VIII, 427-429.
- Manzano, Miguel Á., "La Península Ibérica y el norte de África en los inicios del bajo Medievo: relaciones políticas y apuntes historiográficos", *711-1616: de árabes a moriscos Una parte de la Historia de España*, ed. M. Fierro vd., Al-Babtain Foundation, Córdoba 2012, pp. 67-86.
- Marçais, Georges, *Bilâdü'l-Mağrib ve alâkatühâ bi'l-Maşrıkü'l-İslâmî fi'l-usûri'l-vüstâ*, çev. M.A. Heykel, İskenderiye 1991.
- Marín, Manuela, *Al-Andalus y los andalusies*, Icaria, Barcelona 2000.
- Mediano, Fernando R., "L'élite savante andalouse à Fès (XVème et XVIème siècle)", *Poetry, Politics and Polemics: Cultural transfer between the Iberian peninsula and North Africa*, ed. Otto Zwartjes, vd., Orientations-IV, Editions Rodopi B.V., Amsterdam 1996, pp. 83-94.
- Meral, Rûveyda, *Tasavvuf Tarihinde Horasan ve Endülüs Etkileşimi: Abdullah el-Ensârî el-Herevî ve İbnü'l-Arif Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ. SBE, İstanbul 2019.
- Mes'ad, Sâmiye Mustafa, *el-Alâkâtü beyne'l-Mağrib ve'l-Endelüs fi asri'l-Hilâfeti'l-Ümeviyye (300-399/912-1008)*, Ayn l'iddirâsât ve'l-buhûsi'l-insânîyye ve'l-ictimâiyye, İskenderiye 2000.
- Mezyân, Muhammed, "el-Müessirâtü'l-Endelüsiyye fî fenni'l-mî'mâriyyi'l-Mağribî", *Zehratü'ş-Şark*, çevrimiçi: zahratachark.com (11.07.2020).
- "Moros y cristianos: los moriscos de Albaida", ed. Webislam, çevrimiçi: webislam.com/articulos/18124-moros_y_cristianos_los_moriscos_de_albaida.html (06.07.2020).
- Mûnis, Hüseyin, *Târîhü'l-Mağrib ve hadâratühû*, Beyrut 1992.
- Münzer, Jerónimo (Hieronymus), *Viaje por España y Portugal, Reino de Granada*, haz. Manuel Espinar Moreno, Método Ediciones, Granada 2008.
- Murphy, James C., *The History of the Mahometan Empire in Spain*, William Bulmer and Co., London 1816.
- Nadeau, Carolyn A., "Contributions of Medieval Food Manuals to Spain's Culinary Heritage", *Cincinnati Romance Review*, 33 (Winter 2012), pp. 59-77.
- Nieto, Antonio Bravo, *Arquitectura y Urbanismo Español en El Norte de Marruecos*, Junta de Andalucía, Sevilla 2001.
- Ocak, Ahmet, "Selçuklu Medreselerinin Mağrib ve Endülüs Üzerindeki Etkileri", *Turkish Studies*, 4/3 (2009), s. 1622-1647.
- Öz, Mustafa, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-b-abdullah-el-ehdi (18.04.2020).
- Özdemir, M., "İspanya Krallığı'nın XVI.Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hıristiyanlaştırma Politikası-I", *AÜİFD*, XXXV, Ankara (1996), s. 243-284.
- Özdemir, Mehmet, "Müvelledûn", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/muvelledun--endulus (19.04.2020).
- Özdemir, Mehmet, "Yûsuf b. Tâşfin", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/yusuf-b-tasfin (11.07.2020).
- Özkuyumcu, Nadir, "Tanca", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/tanca (11.07.2020).

- Özkuyumcu, Nadir, *Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Manisa 2007.
- Öztuna, Yılmaz, *İslam Devletleri, Devletler ve Hanedanlar*, Kültür Bakanlığı, I, Ankara 1996.
- Palencia, Angel Gonzalez, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, çev. Hüseyin Mûnis, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1955.
- Powers, David S., *Law Society and Culture in the Maghrib: 1300-1500*, Cambridge University, Cambridge 2002.
- Razûk, Muhammed, "Dârülbeyzâ", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/darulbeyza (06.07.2020).
- Razûk, Muhammed, "İdrîsiler", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/idrisiler (11.04.2020).
- Razûk, Muhammed, "Merâkeş", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/merakes (07.07.2020).
- Razûk, Muhammed, *el-Endelüsiyyûn ve hicrâtühüm ilâ'l-Mağrib hilâle'l-karneyn 16-17*, İfrîkiye eş-Şark, Rabat 1991.
- Rosser-Owen, Mariam, "Andalusi Spolia in Medieval Morocco: 'Architectural Politics, Political Architecture'", *Medieval Encounters*, 20 (2014), pp. 152-198.
- Roth, Norman, *Conversos, Inquisition, and the Expulsion of the Jews from Spain*, University of Wisconsin, Madison 1995.
- Rouighi, Ramzi, "The Andalusi origins of the Berbers?", *Journal of Medieval Iberian Studies*, 2/1, January 2010, s. 93-108.
- Rouighi, Ramzi, "The Berbers of the Arabs", *Studia Islamica*, 106 (2011), pp. 49-76.
- Rouighi, Ramzi, *The Making of a Mediterranean Emirate: Ifriqiya and Its Andalusis, 1200-1400*, University of Pennsylvania, Philadelphia 2011.
- Ruiz, Garcia-Contreras, "Châteaux et paysans dans le nord de Guadalajara: réflexions sur l'étude du peuplement rural à la frontière d'al-Andalus", *Terroirs d'Al-Andalus et du Maghreb viiiè-xve siècle: Peuplements, ressources et sainteté*, Bouchène, Saint-Denis 2015, pp. 51-82.
- Sánchez, P., "Marruecos tras la conquista islámica. Un estudio de geografía dialectal", *EDNA*, 11 (2007), pp. 101-119.
- Saoud, Rabah, "The Impact of Islam on Urban Development in North Africa", FSTC Limited (Manchester 2004), çevrimiçi: muslimheritage.com/islam-urban-development-north-africa (09.07.2020), pp. 1-17.
- Schwartz, Randy K., "Crossing Gibraltar: Medieval Morocco as Culinary Bridge", *Proteus: A Journal of Ideas*, 17/1 (2000), pp. 63-68.
- Şehber, Abdülaziz, "Cevânib min târihi cemâati Yahûdi Tıtvân. Basmât Sefârdiyye fî kadâi Mağribî", *Hespéris-Tamuda*, 51/2, (2016), pp. 313-340.
- Sénac, Philippe, *Le Maghreb, al-Andalus et la Méditerranée occidentale (VIIIe-XIIIe siècle)*, Université de Toulouse, Le Mirail 2007.
- Şendeb, M. Hüseyin, *el-Hadâratü'l-İslamiyye fî Bağdâd fi'n-nısfı's-sânî mine'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî (467-516)*, Dâru'n-nefâis, Beyrut 1984.
- Şeyban, Lütfi, *Mudejares & Sefarades Endüslüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri*, İz, İstanbul 2010.
- Şeyban, Lütfi, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz, İstanbul 2003.
- Seyfi, Ali Rıza, *Barbaros Hayreddin*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1330.
- Sharon, Moshe-Sevilla, *Türkiye Yahudileri: Tarihsel Bakış*, Jerusalem 1982.
- Sîsâlim, İsam Sâlim, *Cüzürü'l-Endelüsî'l-Mensiyye*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1984.
- Tabakoğlu, H. Serdar, *Akdeniz'de Osmanlı-İspanya Rekabeti, 1560-1574: Teşkilat, Denizgücü ve Savaş*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜ. SBE, İstanbul 2016.

- Tâzî, Abdülhâdi, "Karaviyyîn Camii", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/karaviyyin-camii#1 (06.07.2020).
- "Türkiye-Fas İlişkilerinde Yeni Dönem", 02 Mart 2015, çevrimiçi: ayk.gov.tr (09.07.2020).
- Ubûdî, Câsim - Cengiz Tomar, "İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-hatib-lisanuddin (18.04.2020).
- Usaymî, Eymân bint Dahîüllâh, *el-Alâkâtü'l-ilmîyye beyne'l-Endelüs ve Medîtetü Fâs (201-897/817-1492)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü Ümmî'l-kurâ, Mekke 2009.
- Valérian, Dominique, "Le rôle de la diaspora andalouse dans le commerce des ports maghrébins (XIe-XVe siècle)", journals.openedition.org/framespa/2939.
- "Vandal: Germanic People", A. Britannica, çevrimiçi: britannica.com/topic/Vandal-Germanic-people (11.04.2020).
- Voguet, Élise, "Islamisation de «l'intérieur du Maghreb»: les fuqahâ' et les communautés rurales", *REMMM*, 126, pp. 141-152.
- Warmington, Brian H., *North Africa/The Vandal Conquest*, çevrimiçi: britannica.com/place/North-Africa/The-Vandal-conquest.
- Yiğit, İsmail, "Nasrîler", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/nasriler (02.06.2020).
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Berberiler", *DİA*, çevrimiçi: islamansiklopedisi.org.tr/berberiler (11.04.2020).
- Yver, G., "İfrîkiye", *İA*, V/2, 939-40.
- Zayas, Rodrigo de, "Endülüs'te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDV, Ankara 1996, s. 109-114.
- Zeytûn, M. Muhammed, *el-Müslimûn fi'l-Mağrib ve'i-Endelüs*, el-Mektebetü'l-İskenderiyye, İskenderiye 1990.

Romanların Sosyal Dışlanmaya Karşı Direnişi

Prof. Dr. Yusuf Genç

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6580-0883>

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Sakarya – TÜRKİYE

Cengizhan Aynacı

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6536-6642>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Sakarya – TÜRKİYE

Hanife Doğan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1292-4860>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Sakarya – TÜRKİYE

Samet Kulaoğlu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5017-6165>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Sakarya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 27.02.2020

Kabul: 15.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Romanlar

Sosyal İçerme

Sosyal Dışlanma

Dezavantajlı Gruplar

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41948>

Öz

Sosyal dışlanma, kendini birçok farklı alanda gösteren ve bazı kesimlerin yaşadığı topluma katılımını zorlaştıran toplumsal bir problemidir. Çağlar boyunca toplumun bazı kesimleri, yaşadıkları toplumun dışında tutulmuş, kendilerini gerçekleştirmeleri ve sosyalleşmeleri engellenmiştir. Her toplumda farklı şekilde ortaya çıkan bu toplumsal problemi, yaşadığımız coğrafya içinde en çok yaşayan gruplar hiç şüphesiz Romanlardır. Romanların sahip oldukları dezavantajlı durumlar ve toplumdan dışlanmalarına karşı, 20. yüzyıl sonlarına kadar kalıcı politikalar üretilmemiştir. Bu tarihle beraber, gerek yerel gerekse uluslararası alanda Romanların yaşadıkları dezavantajlı koşullara ve sosyal hayattan dışlanmalarına karşı faaliyetler gerçekleştirilerek problemlerine çözüm üretmeye başlanmıştır. Bu makalede amaç; toplumda dezavantajlı gruplar arasında sayılan Romanların sosyo-demografik özelliklerinin sosyal dışlanma algılarıyla ilişkini ölçmek ve sosyal hayata katılımlarını artırmaya yönelik politika önerileri sunmaktır. Araştırma, nicel araştırma yöntemi ve anket (survey) tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre, Romanlar en çok etnik kimlik, eğitim durumu ve yoksulluk sebebiyle dışlandıkları, dışlanmalarının yaşam memnuniyetleri ile ilişkili olduğu, çocukların okulda yaşadıkları dışlanma durumundan annelerin babalara göre daha fazla dışlanmışlık algısına sahip oldukları ve sahip olunan ekonomik durumla sosyal dışlanmışlık algısı arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda, başta eğitim olmak üzere Romanların bireysel ve toplumsal gelişimine katkı sağlayacak her politikanın, toplumdaki eşitsizlikleri ortadan kaldıracığını ve bireyler arası sosyal adaleti sağlayacağını söylemek mümkündür.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Genç, Y.; Aynacı, C; Doğan, H. ve Kuloğlu, S. (2020). Romanların Sosyal Dışlanmaya Karşı Direnişi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 425-444.

The Opposition of Romani People to Social Exclusion

Prof. Dr. Yusuf Genç

Sakarya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Social Service, Sakarya – TURKEY

Cengizhan Aynacı

Master Student / Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Social Service, Sakarya – TURKEY

Hanife Doğan

Master Student / Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Social Service, Sakarya – TURKEY

Samet Kuloğlu

Master Student / Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Social Service, Sakarya – TURKEY

Article History

Submitted: 27.02.2020

Accepted: 15.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Romans

Social Inclusion

Types of Social Exclusion

Disadvantaged Groups

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.41948>

Abstract

Social exclusion is a social problem that manifests itself in many different areas and makes it difficult for some people to participate in the society they live in. For ages, some sections of society have been excluded from the society in which they live, and prevented from performing and socializing themselves. The groups that have experienced this social problem differently in every society are undoubtedly the Roma. Against the disadvantages of Roma and their exclusion from society, 20. it was not until the turn of the century that permanent policies were produced. With this date, activities against the disadvantaged conditions and exclusion of Roma from social life both locally and internationally have started to produce solutions to their problems. The aim of this study is to measure the relationship between the socio-demographic characteristics of Roma and their perceptions of social exclusion and to provide solutions for the participation of Roma in society with the studies carried out for their participation in social life. The research was carried out using quantitative model and survey technique. The results concluded that Roma are most often excluded because of their ethnic identity, educational status and poverty, their exclusion is related to their life satisfaction, parents have more perception of exclusion in their children's school situation than parents, and there is a significant relationship between economic situation and social exclusion perception. In line with these results, it is possible to say that any policy that will contribute to the individual and social development of Romani people, especially education, will eliminate inequalities in society and ensure social justice among individuals.

GİRİŞ

Toplumlar bünyesinde barındırdığı insanlara uygun statüler ve roller yüklerler, her statü de mesleki temayüzle diğer insanların ihtiyaçlarının giderilmesini sağlar. Bu insanlar, sahip oldukları sosyo-ekonomik özellikleriyle bir yandan hayatlarını idame ettirmeye çalışırken bir yandan da topluma katkıda bulunmaya çalışırlar. İnsanların farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip olması, tüm insanların ortak paydada toplumsal bütünleşmesini ve kalkınmasını önleyen etkenler arasında sayılabilir. Bu farklılaşma, bazı birey ya da grupların toplumun çeşitli alanlarının dışına itilmesine sebep olur. Sahip oldukları değerler sistemi ve yaşam biçimleriyle toplumda farklı karakteristik özellikler gösteren ve toplumun bazı kesimleri tarafından dışlanan gruplardan birisi de Romanlardır. Toplum içerisinde çeşitli sınırlandırmalara maruz kalan Romanlar, sosyal, kültürel, eğitim ve istihdam gibi birçok alanda kendilerini geliştirmekte zorlanmakta ve bu durum onları yaşadıkları toplumda dezavantajlı konuma getirmektedir. Dezavantajlı durumda olan birey veya gruplar yeni risklerle karşı karşıya kalmaktadır.

Sosyal dışlanma; ekonomik, sosyal, siyasal, hukuki, kültürel ve davranışsal boyutları olan; nesnel olduğu kadar öznel değerlendirmelere de açık; gerekçe, biçim ve sonuçları itibariyle girift bir süreç bütünüdür anlatılmaktadır (Genç ve Dalkılıç, 2013: 467). Sosyal dışlanma, birey veya grupların, çeşitli nedenlerle toplumsal faaliyetlere katılma veya kaynaklardan yararlanma noktasında kısmen ya da tamamen toplumun dışında kalmalarıyla temel yurttaşlık eylemlerine katılmama durumunu ifade eder. Toplumda birçok alanda kendini gösteren bu olgu, bireylerin kendilerini gerçekleştirmeleri neticesinde topluma katılımlarını ifade eden sosyal bütünleşmenin zıttıdır. Bir diğer tanıma göre sosyal dışlanma; bireylerin, fırsatlara erişiminin önüne engeller koyulması, toplum ve çevreyle olan bağlarının kopması, yurttaşlık haklarından yararlanamaması ve yoksun bırakılması olarak tanımlanabilir (Sapançalı, 2005: 53). 1980'li yıllarda ortaya çıkan ve başlangıçta siyasi özellikler taşıyan bu kavram günümüzde içerisinde daha çok sosyolojik ve kültürel boyutlu içerikler barındırarak toplumda imkân ve hizmetlere erişimde sorun yaşayan birey ve gruplar için kullanılmaktadır. Sosyal dışlanma mağdurlarının topluma yeniden kazandırılması, niteliklerinden yararlanılması, toplumsal bütünleşme temel hedefine katkı sağlanması ve insani yaşam şartlarının oluşması için çalışmalar yapan mesleki alan da sosyal hizmetlerdir.

Ülkelerin sahip oldukları değerler ve özellikler birbirinden farklı olduğu için sosyal dışlanmaya attıkları anlamlar da birbirinden farklıdır. Bu farklılığın kaynağında, ülkeler arasındaki gelişmişlik ve kültür farkı, siyasal bakış açılarının farklı olması toplumsal hayata katılmada zorluk yaşayan kesimlerin birbirinden farklı olması gibi faktörler mevcuttur. Bu durum, sosyal dışlanmanın yaşandığı toplum içerisinde kendine has özelliklere sahip olduğunu göstermektedir (Özgökçeler ve Bıçkı, 2010: 221). Sosyal dışlanmaya maruz kalan kesimler bir etnik grup olabildiği gibi yoksulluk sorunu yaşayan, engelli ve yaşlı konumunda olan bireyleri de kapsamaktadır. Bireyler, gruplar, toplumlar ve hatta devletler de dışlanma yaşayabilmektedir. Her toplumun sosyal dışlanmaya yüklediği anlam ve hedef kitlesi birbirinden farklı olduğu gibi önlenmesine yönelik önlemler de farklıdır. Türkiye'de veya diğer ülkelerde bu alanda en fazla sorun yaşayan etnik grup veya alt kültür Romanlardır.

Sanayi devrimi sonrası hızlı kentleşme ve kentleşmenin sağlıksız gerçekleşmesi, göç eden bireylerin kente uyumunda ciddi zorluklar yaratmıştır. Özellikle 1990'lardan itibaren "neo-liberal" politikaların etkisiyle artan kentsel yoksulluk ve toplumsal dışlanma süreçlerini dezavantajlı kesimler üzerinde büyük bir etkiye neden olmuştur (Altnova ve Gökçeaslan Çiftçi, 2009: 643).

Romanlar, sahip oldukları değer anlayışları ve marjinal yapıları nedeniyle, yaşadıkları her ülke ve zamanda dışlanmayla karşı karşıya kalmış bir topluluktur. Avrupa'da özellikle Naziler tarafından katledilen ve soykırıma uğrayan Romanlar, toplum-karşıtı olmakla suçlanmış, ayrıca ırk biyolojisi incelemelerinde melez bir ırk olarak görülmüşler, Almanya ve Fransa'da kamplara hapsedilmişlerdir (Asseo, 2004: 140). Yaşadıkları sosyal dışlanma durumu, Osmanlı Devleti zamanından günümüz

Türkiye'sine kadar devam etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde Romanlara bakış açısı, Avrupa'dakinin aksine zulüm ve katliamlarla değil, onların rahat ve güvenli bir şekilde ülke topraklarında yaşayabilmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Özkan, 2000: 2).

Yaşadıkları toplum içerisinde çeşitli alanlarda sosyal dışlanma riskiyle karşı karşıya kalan Romanlar hakkında oluşmuş birçok olumsuz değer ve yargı kalıpları olduğu gibi bunların pek çok da sebepleri vardır. Romanlar, yaşadıkları yerlerde diğer insanların pek de alışık olmadığı bir hayat tarzını benimserler ve alışkanlıkları diğer insanlardan oldukça farklıdır. Bu farklılıklar, Roman olmayan insanların Romanlara karşı olumsuz düşünce ve tutum geliştirmesine sebep olmaktadır. Romanlara atfedilen çeşitli meslek, sıfat ve lakaplar yaşadıkları sosyal dışlanmanın göstergeleri olarak görülmektedir.

Toplumda özellikle esmer tenli olmaları, renkli ve farklı giyim tarzları, konuma tarzları, müziğe ilgi duymaları ve folklorik dansları, belirli meslekleri icra etmeleri (müziyenlik, kâğıt toplayıcılığı vb.) ve kültürleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Diğer taraftan toplumda Roman olmayanlar tarafından Romanlara karşı olumlu ve olumsuz yargılar bulunmaktadır. Her çağ ve dönemde olduğu gibi Romanlar farklı yaşamları ve farklı yerlerden gelmelerinden dolayı evrensel olarak davetsiz misafir ve yabancı olarak görülmüştür (Williams, 1994: 2).

Sosyal dışlanma, çeşitli alanlarda bireyleri dezavantajlı duruma getirmesinin yanında önemli bir toplumsal sorunun temelini hazırlamaktadır. Kişilerin çeşitli alanlarda toplumun dışına itilmesi, hem onların toplum kaynaklarından eşit olarak yararlanamamasına hem de onlardan beklenen geri bildirimlerin alınamamasına neden olmaktadır. Bu durum, ekonomik olarak işsizliğin ve yoksulluğun, sosyal olarak ise topluma katılımın engellenmesi gibi sorunların başlangıcı olmaktadır. Bunun sonucu olarak Romanlar, toplumsal bir faaliyete katılım gösterme de geri kalmakta ve kendilerini toplumda ifade edememektedirler.

Romanlar, yaşadıkları çevre içerisinde oldukça düşük yaşam standartlarına sahip gruplar olarak, sağlıksız yaşam koşulları içerisinde hayatlarını sürdürmektedirler. Bu durum onların, konar-göçer bir hayat tarzı benimsemelerinde ve sürekli yer değiştirmeye meyilli bir alışkanlığa sahip olmalarında etkilidir. Böyle bir hayat tarzı düşüncesinde, ayrımcılığa uğramaları, toplumsal faaliyet ve hizmetlerden yararlanamamaları etkili olmuş ve kendilerine has bir değerler sistemine sahip olmalarını sağlamıştır.

1. ROMANLARIN SOSYAL İÇERME EĞİLİMLERİ

Tarihsel süreç içerisinde Romanlar için yürütülen politikalar ve verilen hizmetler oldukça kısıtlı olmuş, hizmetlerden yararlanamamaları da onları yaşadıkları toplumun dışına çıkararak farklı yerlere göç etmelerine sebep olmuştur. Romanların etnik kökeninin nereye dayandığına dair pek çok araştırma yapılmakta ve farklı yorumlara ulaşılmaktadır. Günümüzde Romanların büyük bir çoğunluğu yerleşik hayatı seçmekte, ancak kendine has yaşam tarzlarından taviz vermeyerek içinde yaşadıkları topluma entegre olamamaktadırlar.

Toplumsal yaşama aktif olarak katılmada yapabilirliğin sınırlanması, yoksulları ve dışlanmışları toplumsal işlevlerinden yoksun duruma düşürmektedir. Bu durum onları günümüz emek piyasasından, siyasal süreçlerden ve toplumsal ilişki ağlarından dışlamaktadır. Sonuçta bu, onların toplumsal pozisyonlarını, politik etkinliklerini ve iyileşme olasılıklarını da geniş ölçüde etkileyerek yoksulluklarını kronikleştirmektedir (Karakas, 2010: 11).

Yirminci yüzyılın sonlarına kadar devletler, Romanların sahip oldukları problemlerin tespit edilmesi ve çözüme kavuşturulması için özel herhangi bir politika üretmemişlerdir. Yirminci yüzyılın sonlarına yaklaşılırken artan demokrasi anlayışı, temel hak ve özgürlüklerin uluslararası alanda daha

çok gündeme gelmesi ve siyasi platformlarda ele alınması, Romanların temel hak ve özgürlüklerden yararlanmaları, topluma katılarak kendilerini gerçekleştirmelerinin önünü açmıştır. Türkiye’de 2010 yılından sonra başlayan Roman açılımından sonra bu kesimin taleplerinde çeşitlenmeler oluşmuş, kendilerine yönelik özgüvenleri gelişmiş, siyasal, eğitim, istihdam ve sosyal hayatta daha çok yer almaya başlamışlardır.

Artan farkındalık faaliyetleri ve yürütülen politikalar sonucunda gerek ülkelerin kendi içerisinde gerekse uluslararası platformlarda Romanların toplum içindeki görünmezlik durumları gün yüzüne çıkmış, yaşadıkları dezavantajlı durumların tespit edilmesi ve sosyal dışlanmaya karşı tedbir alınması amacıyla birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar Romanların toplumun çeşitli alanlarında yaşadıkları dışlanma olgusuna karşı direnç göstermelerine ve toplumsal katılımlarına imkân sağlamıştır. Bu sayede, Romanların sosyo-ekonomik olarak kendilerini geliştirmeleri, kültürel ve siyasal alanlarda ise kendilerini temsil etmeleri mümkün olmuştur.

1.1. Ekonomi ve İşgücü Piyasasına Katılım

Sosyal dışlanmanın ekonomik boyutu, bireylerin emek ve işgücü piyasasının dışına itilmesini kapsar. Romanların, emek ve işgücü piyasasından uzak tutulması, kısa ve uzun vadede işsizlik problemini meydana getirmektedir. Kişiler, düzenli bir gelir elde edemedikleri gibi kredi olanaklarından da faydalanamamakta ve dolayısıyla yaşamlarını sürdürmek için gerekli olan ekonomik birikime ulaşamamaktadır (Adaman ve Keyder, 2006: 9).

Sosyal dışlanmanın en belirgin ögesi yoksulluktur ve Türkiye’deki Romanların çoğu, ekonomik yoksunluk yaşamaktadır. Sosyal güvenlik kapsamında istihdam edilen Roman sayısı yok denecek kadar azdır. Romanların çalıştığı işler, çoğu zaman geçici, yarı zamanlı ve kayıt dışıdır. Aynı zamanda bu işlerde, genellikle sağlık ve güvenlik kaygıları göz ardı edilerek çalışılmaktadır (Uzpeder ve diğerleri, 2008: 57-101).

İşgücü piyasasında yaşanan bu dışlanma durumu, Romanları toplumda bazı belirli işleri yapmaya yöneltmiş, bu işler zamanla ‘Roman işleri’ olarak anılmaya başlamıştır. Hurdacılık, kâğıt ve plastik toplayıcılığı hamallık gibi sosyal güvencesi olmayan bu işler, Romanların toplumsal statüsünü de belirleyen bir durum haline gelmiştir (Akkan ve diğerleri, 2014: 125).

Romanların sahip oldukları ekonomik dışlanma konusuyla ilgili çalışmalar, 2000’li yılların başında Avrupa’da toplantılar ve etkinlikler gerçekleştirilerek başlamıştır. Romanları temsil etmek üzere farklı ülkelerden toplanan temsilciler bu topluluğun yaşadığı yoksulluk ve sosyal dışlanmayla çözümler üretmeyi amaçlamışlardır. 2005 yılında ise, Roman nüfusunun yoğunlukta olduğu Avrupa ülkelerinin öncülüğünde 2005-2015 yıllarını kapsayacak “Roman On Yılı” işbirliği kurulmuştur.

Türkiye’de de Romanların ekonomik problemlerinin tespiti ve giderilmesine yönelik TAİEX mekanizması çerçevesinde; İŞKUR tarafından 2010 yılında “Türkiye’de Roman Vatandaşlar”, 2011 yılında “Roman Vatandaşlarımızın Türk İşgücü Piyasasına Entegrasyonunun Sağlanması İçin Çözüm Önerileri”, 2012 yılında ise “Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kurulu” konulu çalıştaylar düzenlenerek hem konuya dikkat çekilmiş hem de yürütülecek sosyal politikalara öncülük edilmiştir.

Gerek uluslararası gerekse ulusal alanda gerçekleştirilen bu çalışmalarla, Romanların emek ve işgücü piyasasına katılımının artırılarak işsizliğin önüne geçilmesi ve dezavantajlı durumların giderilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmaların öncülüğüyle, Roman vatandaşlar yalnızca toplumun kendilerine affettikleri meslekleri yapmamakta, devlet memuriyeti, esnaflık ya da yerel yönetimler bünyesinde işçi olarak hizmet vermektedirler.

1.2. Hizmetlere Erişim Talebi

Sosyal dışlanmanın önemli bir görünüşü de bireysel ve toplumsal hizmetlere erişememeyi içerir. Bu durum sosyal dışlanmanın emek ve işgücü piyasasından dışlanmasıyla doğrudan ilgilidir. Ekonomik yoksunluk yaşayan Roman vatandaşlar, ihtiyaçları olan hizmetleri karşılayamayacak

duruma geldiklerinde gerek yaşanan ev içinde (su, doğalgaz vs.) gerekse ev dışında (toplu taşıma, finansal hizmetler vs.) temel hizmetlerin kullanımından mahrum kalırlar (Giddens, 2012: 403). Bir hizmetin sunumundan önce ilgili hedef kitlede ihtiyaç hissettirme, hizmetler için farkındalık kazandırma ve talep oluşturma önemli bir aşamadır. Bu durum ilgili kitleyi var olan alışkanlıkları bir kültür haline getirme yerine, yeniliklere ve toplumun diğer katmanlarıyla uyumlu olma ihtiyacı duyma ve kendini geliştirme ihtiyacı hissettirecektir.

Roman vatandaşlar, daha çok kentlerin kenar ve kıyı bölgelerinden yaşamayı tercih etmektedirler (Genç ve diğerleri, 2015: 86). Kentlerin kenar ve kıyı bölgeleri, kamu ve yerel yönetimler tarafından genelde en az hizmet alan bölgeler olması sebebiyle Romanların hizmetlerden yararlanmasını engellemekte, bu duruma bir de mekânsal dışlanma kaynaklı hizmet alamama sorunu eklediğinde ortaya çifte sorun çıkmaktadır (Taylan ve Barış, 2015: 44).

AÇSHB tarafından yayınlanan ve 2016-2021 yıllarını kapsayan "Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Ulusal Strateji Belgesi" ile Romanların eğitim, sağlık, sosyal haklar ve kamu hizmetleri gibi genel hizmetlere erişimlerinin kolaylaştırılması sağlanmıştır. Bu yenilikçi politikalar Romanların hizmetlere erişimde kamusal ve sosyal alanları zorlamalarına, eksikliklerinin farkına varmalarına ve modern hizmetlerden yararlanma taleplerinde daha kararlı olmalarına katkı sağlamıştır. Bu sosyal grup eskiye nazaran günümüzde toplumun diğer kesimlerine sunulan hizmetlerin farkına varmış, kendileri için de bunların bir gereklilik olduğunun farkına varmış ve hizmetlere erişim için ısrarcı olmaya başlamışlardır.

1.3. Toplumsal İlişkilerde Gelişim ve Kültürel Dönüşüme Eğilim

Romanlar genellikle, toplumsal ilişkilerden, kendi Roman toplulukları dışındaki kişilerle sosyal ilişki kurmaktan, bu ilişkileri geliştirmekten ve komşuluk ilişkilerinden dışlanmaktadır (Akkan ve diğerleri, 2007: 53). Romanların yaşam biçimlerinin toplumun genelinde farklı kabul edilmesi; hatta bu farklılıklara, kalıp yargıların ve önyargıların eklenmesi suretiyle damgalanması da maruz kalınan bir çeşit dışlanmadır (Taylan ve Barış, 2015: 45). Romanlar kimlikleri ve yaşam şekillerinden dolayı toplum tarafından kötü alışkanlıklara sahip insanlar olarak algılanırlar. Bu da onların hem mahalle yapılarına (şehir merkezinden uzak), hem de yaşamlarına etki etmiştir (Uçum, 2008: 138). Ancak Romanların büyük bir bölümünün geleneksel yapılarını ve mevcut yaşam tarzlarını koruma istek ve ısrarları dışlanmalarında önemli yer tutmaktadır. Bu algı ve yaşam tarzının kırılması için kendi aralarında oluşturdukları veya onlar için uygun görülen toplu yaşam alanlarından ayrıştırılarak diğer etnik ve sosyal katmanların arasında yaşamaları ve bu unsurlarla sosyal etkileşim halinde olmalarına fırsat verilmeli ve gerektiğinde buna zemin oluşturulmalıdır.

Roman mahallelerinin suç üreten mahalleler olarak damgalanması, Romanların mahalle dışındaki kent yaşamına katılmasını da engelleyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Roman denilince insanların aklına 'hırsız' ve 'uğursuz' gibi dışlayıcı kelime kalıplarının geldiğini söyleyen Romanlar, kentteki merkezlere gidemediklerini; örneğin alışveriş merkezine gidemediklerini, lokantada yemek yiyemediklerini dile getirmektedirler. Romanların damgalanan mekânları, onların kentle bağlarını kopararak, mekânlarından çıkamaz, topluma katılamaz hale getirmektedir (Akkan ve diğerleri, 2014: 121). Ancak Roman açılımı sonrası bu kesimin kendi aralarında örgütlenmelerinin hızlandığı, toplumun her alanında yer almaya başladıkları ve hızlı bir sosyalleşme sürecine girdiklerini söylemek mümkündür. Yerel, ulusal ve uluslararası projelerle sosyalleşme, toplumla entegre olma, istihdam alanlarına katılım sağlama, eğitim seviyelerini yükseltme ve vasıflı işlere yönelme gibi faaliyetlere girdikleri görülmektedir.

Roman vatandaşlara karşı ön yargıların giderilmesi, toplumsal ilişkilerin geliştirmesi, eşitlik ve kardeşliğin pekiştirilmesi amacıyla, hükümet politikası olarak 2010 yılı Mart ayında Türkiye'nin 40 ilinden yaklaşık 20 bin Roman vatandaşın katılımı ile bir buluşma tertip edilmiştir. 2012 yılı Nisan

ayında Roman STK temsilcileri farklı siyasi parti temsilcilerini ziyaret ederek pozitif ayrımcılık veya olumlu yöntemler ile dezavantajlı konumlarının dikkate alınarak yeni anayasada Romanların; kültürel, eğitim ve öğretim, barınma, kaynaklara ulaşma, çalışma haklarının her alanda korunması ve uygulanmasının kanun ve yönetmelikler ile desteklenmesi ve denetlenmesini talep etmişlerdir. Bu taleple Romanların, toplumsal ilişkilerinin artırılması ve kültürel dönüşümünün sağlanması hedeflenmiştir (ASPB, 2014: 2).

2012 yılı Aralık ayında o zaman adı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olan AÇSHB bazında gerçekleştirilen bir toplantıda, Romanların üye olduğu sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla oluşturulan Türkiye Roman Hakları Forumu (ROMFO), dezavantajlı konumda bulunan ve sosyal dışlanmaya maruz kalan Roman vatandaşların problemlerine çözüm bulmak için görüş alışverişinde bulunmuş ve Romanların da elini taşın altına koymalarının önemine vurgu yapılmıştır. Bu süreçten sonra Romanların sosyal dışlanmaya karşı dirençlerini artırdıkları ve kamusal alanlar dâhil birçok sahada daha belirgin olmaya başlamışlardır.

2013 yılında Roman olmayan vatandaşlarla Roman vatandaşların toplumsal ilişkilerini ve manevi bağlarını güçlendirmek amacıyla Valiliklerinin ev sahipliğinde ilgili STK'larla birlikte Roman vatandaşlar için Çanakkale, Mersin, Edirne, İstanbul, İzmir, Kocaeli ve Tekirdağ illerinde iftar programları düzenlenmiş ve bu programlara çok sayıda katılım olmuştur. Yine 2013 yılı ve sonrasında birçok ilde yaşayan Roman vatandaşlar Bursa, İstanbul, Çanakkale ve Şanlıurfa başta olmak üzere iller arası kültür gezileri düzenlenerek vatandaşların sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmaları teşvik edilmiş, tarih bilinci ve kültür alışverişi sağlanmış, açık toplum olmaları için adımlar atılmıştır. Bu tür etkinlikler Roman vatandaşları tarafından ilgi görmüş ve sosyal dışlanmaya karşı önemli bir direnç oluşmuştur.

1.4. Eğitim Seviyesinde İlerleme

Roman mahallelerinde eğitimle ilgili gözlemlenebilecek ilk olgu, eğitim düzeyinin ve okullaşma oranlarının düşüklüğüdür. Romanların topluluk normu gereği eğitime değer vermedikleri, çocuğun okullu olmasının topluluk içinde bir değer taşımadığı fikri sıkça ortaya çıkan bir durum olduğu yerel idareciler tarafından da vurgulanmaktadır. Ancak yapılan bazı araştırmalarda, eğitime erişimin Romanların diğer alanlarda yaşadığı sorunlar ile ilişkili ve yoksulluğun eğitimden kopuşun temel sebeplerinden biri olduğu gözlemlenmektedir (Akkan ve diğerleri, 2011: 63-66).

Romanlar, genelde bir mahallede yaşadıklarından Roman çocukları aynı okulda eğitim almak durumunda kalmakta ve bu durum onların toplumdan dışlanmalarını arttırmaktadır. Öte yandan farklı okullarda eğitim alan Roman çocukları da diğer öğrenciler tarafından istenememekte ve bu durum da ayrı bir dışlanma biçimini doğurmaktadır (Genç ve diğerleri, 2015: 86). Roman çocuklarının okula devam edememe nedenlerinden en önemlisi, diğer alanlarda karşılaştıkları sosyal dışlanmaya okul sıralarında da maruz kalmalarıdır. Okulda yaşadıkları sosyal dışlanma, Roman çocuklarının okuldan soğumalarına ve okuldan ayrılmalarına neden olmaktadır. Bu dışlanma iki boyutta ele alınabilir; Birincisi, Roman çocuklarının diğer öğrenciler tarafından dışlanması, ikincisi ise Romanlar hakkındaki olumsuz tutum ve düşüncelerden öğretmen ve okul idarecilerin etkilenmesidir (Akkan ve diğerleri, 2011: 63-66).

Çocukların eğitimden kopuşunda ve okuldan ayrılmalarında sosyal dışlanmanın haricinde ekonomik yetersizlik ve erken evlilik gibi birçok etkenin varlığından söz edilebilir. Maddi yetersiz içinde olan ailelerin çocukları için okul araç-gereçlerini temin edememe, okula vasıta ile gidiyorsa yol masraflarını karşılayamama sebebiyle eğitim hayatlarından kopmalar yaşamaktadırlar.

Roman çocukların eğitim hizmetlerinden yararlanması, erişim ve devamlarının sağlanması, akademik gelişimleri ve okullarda karşılaştıkları sorunlara çözüm üretmek üzere bakanlıklar bünyesinde birçok çalışma yapılmıştır. Örneğin; 18-19 Şubat 2011 tarihlerinde İstanbul'da "Risk

Altındaki Çocukların Kaliteli Eğitime Erişimi- Roman Çocuklar ve Eğitim” konulu çalıştay yapılmış, 16 Mart 2013 tarihinde ASPB koordinasyonunda Gençlik ve Spor Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İŞKUR ve Diyanet İşleri Başkanlığı işbirliği ile Roman ailelerinin farkındalığını artırmak ve desteklemek, çocukların okula devamını ve okul başarılarının artırılmasını sağlamak amacı ile Mersin’de Çocuk Sanat Evi ve Etüt Merkezi açılmış, 2015 yılında Kocaeli’nde bildirili Uluslararası Roman Sorunları Çalıştayı düzenlenmiştir. Diğer illerde de bunlara benzer çalışmalar yapılmakta ve Roman çocuklarının eğitiminde başarının artırılması için farkındalık ve bilinç oluşturulmaktadır. Bu araştırmanın yapıldığı Sakarya’da yaşayan Roman çocukları arasında (diğer illerde de bu tür örneklere rastlamak mümkündür) Üniversite eğitimi gören ve örnek teşkil edebilecek düzeyde olan pek çok genç bulunmaktadır.

Roman vatandaşlar çocuklarının nitelikli işlerde çalışabilmesi, istihdamlarının artırılması ve vasıflı hale gelmeleri için eğitimin şart olduğu kanaatine eriştikleri ve bu alanda çocuklarına yatırım yapmaya başladıkları görülmektedir. Bu süreçte yeni yeni üniversite eğitimi gören, kamuda ve yerel yönetimlerde çalışma fırsatı bulan Roman gençlerinin etkili olduğu ve rol model yönteminin sonuç vermeye başladığı söylenebilir.

2. YÖNTEM VE METODOLOJİ

Bu araştırmanın temel amacı, Roman vatandaşlar için uzun yıllardır devam eden sosyal dışlanma probleminin, Romanlar tarafından nasıl algılandığı ve bu sorunun çözümüne yönelik nasıl bir direnç oluşturduklarını incelemektir. Romanların sosyo-demografik özellikleri, kendilerini nasıl tanımladıkları, aile yapıları, yaşam doyumları ve yaşadıkları diğer problemlerin ortaya koyulması da alt amaç olarak belirlenmiştir.

Makalede oluşturulan teorik alt yapının ardından araştırmanın sorularına cevap oluşturmak üzere nicel verilere dayalı saha araştırması yapılmıştır. Romanların, Roman olmayanlar tarafından sosyal dışlanmaya maruz bırakılmaları sonucunda, dışlanmaya karşı algılarını, tutumlarını ve bu duruma karşı geliştirdikleri direnci belirlemek üzere yüz yüze görüşme (anket) tekniğiyle alan taraması yapılmıştır.

Araştırma 2018 yılında yapılmış olup evreni, Sakarya ilinde yaşayan Roman vatandaşlar oluşturmaktadır. Örneklem, Erenler ve Geyve ilçeleri Yenimahalle ve Çeltikler mahallelerinde ikamet eden 97 kadın ve 103 erkek olmak üzere toplam 200 Roman vatandaşdır. Örneklem içerisinde yer alan Roman vatandaşlar, basit tesadüfi örnekleme yöntemine uygun olarak belirlenmiş ve haneler rastlantısal olarak seçilmiştir.

Araştırmanın alt amaçlarına ilişkin soru cümleleri şu şekildedir:

- 1- Romanların eğitim seviyesindeki farklılaşma sosyal dışlanmalarını nasıl etkilemektedir?
- 2- Romanların kendilerini dışlanmış olarak görmelerinde hangi değişkenler etkilidir?
- 3- Romanların hayat memnuniyetleri ile sosyal dışlanma seviyeleri arasında anlamlı fark var mıdır?
- 4- Romanların kendilerini dışlanmış hissetmeleri, cinsiyetlerine göre farklılık gösterir mi?
- 5- Sahip oldukları ekonomik durumun, kendilerini dışlanmış hissetmelerindeki etki düzeyi nedir?
- 6- Romanlarda yaşanan yer ile sosyal dışlanmışlık arasında anlamlı fark var mıdır?
- 7- Romanların yaşları ile kendilerini sosyal dışlanmış olarak hissetmeleri arasında anlamlı fark var mıdır?

Araştırmada ölçmek istenilen temel parametreler; Romanlarda aidiyet ve kimlik, aile yapıları ve ilişkileri, sosyal sermaye ve sosyo-ekonomik durum, sosyal yardımdan faydalanma durumu, yaşam

doyumları ve sosyal dışlanma algıları ve durumlarıdır. Bu parametrelerin belirlenmesi amacıyla Roman vatandaşlara anket formu yönlendirilmiştir.

Üç bölümden oluşan anket formunun birinci bölümü, Romanların sosyo-demografik özellikleri; ikinci bölüm, Romanların kendilerine yönelik algıları, sosyal çevreleri tarafından maruz kaldıkları dışlanma düzeyleri ve çevrelerine karşı duydukları korku ve/veya endişeleri ve karşılaştıkları sosyal dışlanma durumu; üçüncü bölüm, mahallelerinden memnuniyet düzeyleri, roman olmayan komşularıyla olan ilişkileri, hayatlarından memnuniyet dereceleri, sosyal hayatta karşılaştıkları sorunlara yönelik düşünceleri ve gelecekte beklediklerini belirlemeye yönelik soruları içermektedir. Ayrıca Romanların dışlanma algılarını ölçmek amacıyla Taylan ve Barış (2013) tarafından geliştirilen ve sosyal dışlanmayı ölçmeyi amaçlayan Sosyal Dışlanma Algısı ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 8 sorudan oluşmaktadır ve 5'li likert şeklindedir (1=Hiçbir zaman, 5=Her zaman). Ölçeğin güvenilirlik sayısının ($\alpha=0,825$) olması beklenenden oldukça yüksek olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmada ise ölçeğin Cronbach's Alpha değeri $0,847$ şeklinde belirlenmiştir.

Elde edilen veriler, SPSS 22.0 veri analiz programı aracılığıyla temel istatistik göstergelerinin (frekans, yüzde, aritmetik ortalama) ve karşılaştırılmalı tabloların (cross-tabulation) analizleriyle yorumlanmıştır. Karşılaştırılmalı tabloların yorumlanmasında frekans tabloları ki-kare testi ve bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Araştırma, uygulanan soru formundan alınan nicel bulgular, evren ve örneklemde değerlendirilen Romanlarla sınırlandırılmıştır.

3. BULGULAR

Roman vatandaşların sosyal dışlanma algıları ve buna karşı geliştirdikleri dirençleri belirlenmek istendiğinden nicel verilere dayalı saha araştırması tercih edilmiştir. Makale konusunun sınırlılığı dikkate alınarak çalışmada kullanılan soruların tamamı burada kullanılmamış, sadece konu ile ilgili olanlar değerlendirilmiştir.

3.1. Demografik Özellikler

Araştırmaya katılan Romanların yarısından fazlasını erkekler ($0,515$), kalan kısmını kadınlar oluşturmuştur ($0,485$). Cinsiyet belirgin bir değişken olması dolayısıyla kadın ve erkekler sayısal olarak dengeli bir şekilde seçilmiştir. Katılımcıların $0,58$ 'i 14-25 yaş aralığında ergen ve genç, $0,42$ 'si 25 yaşın üzerinde yetişkinlerden oluşmuş, büyük bir bölümü evli ($0,655$), üçte biri bekâr ve çok azı da boşanmış veya duldur. Eğitim süreçlerinin dışlanma ile ilişkisini ölçmek ve genç neslin algısını belirlemek üzere çoğunluğun 25 yaş altı gençlerden oluşmasına özen gösterilmiştir. Yaş aralıkları genç olmasına rağmen evli olanların sayısının çok olması Romanlarda halen erken evliliğin yaygın olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 1: Araştırma Grubunun Demografik Özellikleri

	Yüzde		Yüzde
Cinsiyet		Çalışma Durumu	
Kadın	48,5	Evet	22,2
Erkek	51,5	Hayır	77,8
Yaş		Medeni Durum	
14-18	33,3	Evli	65,5
19-25	24,7	Bekâr	33,5
26-33	23,3	Boşanmış	0,5
34-40	17,7	Dul	0,5
40 ve üzeri	1		

Eğitim Durumu		Sosyal Güvence Durumu	
Okur-yazar değil	41,4	SSK	14
Okur-yazar, diploma yok	12,6	BAĞ-KUR	3
İlkokul	20,2	Emekli Sandığı	0,5
Ortaokul	18,2	Genel Sağlık Sigortası	52
Lise ve dengi	6,6	Özel Hayat Sigortası	0,5
Üniversite ve üzeri	1	Sosyal Güvencem Yok	30

Eğitim seviyelerinin çok düşük olduğunun tespit edildiği bu çalışmada, Romanların yarısından fazlasının herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmadığı, bu oranı ilk ve orta düzeyde eğitim seviyesine sahip olanlar takip ettiği, lise ve üzerinde eğitim seviyesine sahip olanlar ise yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Bu veriler Türkiye'deki Romanların eğitim seviyesi oranları ile benzerlik göstermektedir.

TÜİK (2019)'e göre Türkiye'de okuma yazma bilmeyenlerin oranı %2,8 'dir. Roman vatandaşların durumuyla kıyaslama yapıldığında; Roman vatandaşlarda okuma yazma bilme oranının Türkiye geneli oranının oldukça altında olduğu görülmektedir. Romanlar arasında eğitim düzeyinin düşük olması, yaşamış oldukları birçok sorunun ana sebebini oluşturmaktadır. Eğitimsiz bireyler vasıfsız işlerde çalışmaktadırlar ve toplumda sosyal uyum konusunda sorun yaşamaktadırlar. Eğitim seviyesi bireyin vasıf ve niteliğini gösterir.

Romanların, yaklaşık %23'ü herhangi bir kurum/kuruluşta çalışmakta ve %80'i herhangi bir işte çalışmamaktadır. Bu durum sosyal güvencelerine de yansımış olup SSK güvencesi olanlar %14 gibi düşük bir oranda, sosyal güvencesi olmayanların oranı %30 ve yarısından fazlası genel sağlık sigortası kapsamındadır. Kapsamlı sosyal güvenlik sistemlerinden yoksun olan Romanlar, çoğunlukla belirli bir zaman ve ücret düzeni olmayan işlerde gününbirlik çalışmaktadırlar.

3.2. Romanların Sosyal Dışlanma Alanları

Romanlar toplum içerisinde çeşitli alanlarda yaşadıkları yoksunluklarla sosyal dışlanmaya maruz kalmakta, bu durum onların topluma katılımında birçok problemle karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Tablo 2: Romanların Dışlanma Alanları

Dışlanma Türü	Evet	Hayır
Ekonomik (Maddi) Durum	%55	%45
Eğitim Durumu - Seviyesi	%56	%44
Giyim Tarzı	%50	%50
Etnik Köken (Kimlik)	%57	%43
Konuşma Tarzı (Şive, Ağız)	%51,5	%48,5
Dini İnanç - Mezhep	%31,5	%68,5

Araştırmada, Romanlara yöneltilen "Kendinizi hangi alanlarda dışlanmış hissediyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplar sonucunda; Romanların, en çok etnik kimlikleri –Roman olmaları- sebebiyle (%57) dışlandıkları görülmektedir. Bu sıralamayı eğitim durumu (%56), ekonomik durum (%55), konuşma tarzı (%51,5), giyim tarzı (%50) ve dini inanç/mezhep (31,5) izlemektedir. Katılımcıların yarıya yakını herhangi bir dışlanma yaşamadıklarını ifade ederek hayatlarından memnun oldukları görülmektedir. Ancak Romanlar gündelik hayatta toplumun diğer kesimleriyle çok fazla bir ilişki

içerisinde olmayıp özellikle çalışmayan kadınlar ve çocuklar daha çok kendi aralarında sosyalleşmektedir. Bu verilerin bu durumdan beslendiği söylenebilir. Diğer araştırmalarda Romanların dışlanma oranları daha yüksek çıkmaktadır.

Taylan ve Barış (2015: 74), Romanların, roman olmayanlar tarafından maruz bırakıldıkları sosyal dışlanmaya yönelik düşünce ve tutumlarını belirlemeye yönelik çalışmalarında; Romanların en çok dışlanmaya maruz kaldıkları alanların eğitim (%37,7) ve yoksulluk (%36,7) olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Her ne kadar Roman olmaları sebebiyle dışlandıkları var sayılsa da Romanlar kendilerinin eğitim ve yoksulluk sebebiyle dışlandıklarını düşünmektedirler.

Diktaş ve diğerleri (2016: 18) Romanların Türk eğitim sistemi içerisinde yaşadıkları problemlerin tespit edilmesi amacıyla yaptıkları araştırmada, ailelerin, çocuklarının eğitim öğretim yaşantılarında karşılaştıkları birinci problemin Roman olmalarından kaynaklı önyargı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Roman çocuklarının karşılaştıkları ön yargı sebebiyle okulu pek sevmedikleri, bu yüzden derslerine gereken önemi vermedikleri ve bu sebeple evde dahi ders çalışmadıkları görülmüştür.

Kentsel dönüşüm ve sosyal içerme bağlamında Bolu'da yaşayan Romanların sosyal, kültürel ve ekonomik konumlarının güçlendirilmesi suretiyle sosyal entegrasyonlarının ve istihdam edilebilirlik kapasitelerinin artırılmasını hedefleyen Hep Birlikte Daha Güzel Yarınlar Proje Sonuç Raporu ve Roman Sorunları Alan Araştırması (2017)'na göre; Romanların %72,8'i kendini yoksulluk, %62,4'ü etnik kökeni ve kimliği, %57,8'i eğitim seviyesi nedeniyle, %56,4'ü ise Roman mahallesinde yaşadığı için mahalle dışından olumsuz tavırlarla, %47,3'ü giyim kuşamı, %31,7'si ise şive ve konuşma biçimi nedeniyle kendini dışlanmış hissetmektedir. Bu bulgular sosyal dışlanmanın birden çok sebebi olduğunu ve bu sorunun çok boyutlu ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Benzer bir bulguya İlhan ve Fırat'ın (2019: 10), Romanlarda yoksulluk ve sosyal dışlanma araştırmasında rastlanmıştır. Araştırmaya katılan Romanların yalnızca %2,4'ü toplumda herhangi alanda dışlanmadıklarını belirtmişlerdir. En fazla dışlanmanın görüldüğü alan ise Romanların etnik köken olarak Roman oldukları için mahallelerinden dışlandıkları şeklindedir (%68). Bunu sırasıyla iş yerlerinden dışlanma (%12,4) ve kamu alanlarından dışlanma (%10,4) izlemektedir.

Romanlar etnik yapılarıyla ve yaşam kültürleriyle özdeşleşmiş ve bu kültürü koruma niyetinde olan bir topluluktur. Yaşam tarzlarını en belirgin olarak giyim kuşamları, müzikleri, ev ve yerleşke şekilleri belirlemektedir. Roman açılımından sonra bu tutumda önemli kırılmalar yaşanmakta ve gecekonduculardan düzenli evlere, gününbirlik işler yerine düzenli ve nitelikli işlerde çalışmaya, giyim şekillerinde modern görünüme, müzikal etkinliklerde farklı enstrümanlara yer verenlerin ve eğitimde çitayı yükseltenlerin sayısında artışlar görülmektedir.

3.3. Romanlarda Eğitim Durumu ve Sosyal Dışlanma Algısı İlişkisi

Romanların toplumun gerisinde kalmalarındaki en belirgin sebep, eğitim eksikliğidir. Eğitimsizlik ya da eğitim seviyelerini düşüklüğü, vasıfsız ve kısa süreli işlerde çalışmanın, demokratik katılımsızlığın, haklardan biber olmanın bir göstergesi iken, toplumun ötekisi veya yabancı olmaya da sebep olmaktadır (Kolukıncı, 2006: 10). Araştırma sonuçlarına göre, Romanların sahip oldukları eğitim seviyesi ile sosyal dışlanmaya maruz kalmaları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur ($p < 0,05$). Üniversite mezunlarının oranı çok düşük olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde edebilmek için bu kesim kapsam dışında bırakılmıştır. Verilen cevaplara bakıldığında okur-yazar olmayanların %28,7'si, okur-yazar olup fakat diploması olmayanların %50,0'i, ilköğretim mezunu olanların %62,5'i, ilköğretim mezunu olanların %62,5'i, ortaokul mezunu olanların %60,6'sı hiçbir zaman dışlanmaya maruz kalmadıklarını belirtmişlerdir.

Eğitim seviyeleri arttıkça dışlanma oranları azalmaktadır. Burada, eğitimin toplumsal bütünleşmeyi sağlama işlevinin önemi görülmektedir. Aynı zamanda eğitim, bireylerin toplumda dışarı atılmasını önlemekte ve onları toplumsal hayata katılımı açısından önemli bir görevi yerine

getirmektedir.

Romanlar, eğitim yoluyla bireyler işlevselliğinin farkına varmakta, vasıf gerektiren işlerde çalışabilmekte ve toplumdaki yerini almaktadır. Romanların yıllardır devam eden problemler sarmalının eğitim yoluyla aşılabileceği aşikârdır. Eğitim sayesinde toplumsal eşitsizlikler azalır ve roman vatandaşlarda toplumdaki saydam piramidin en üstüne çıkma fırsatını elde etmiş olur. Bireylerin bilgi birikimlerinin artması, toplum içerisinde kendilerini ifade etmelerine ve statü kazanmalarına olanak sağlar. Bu sayede bireyler, toplumsal süreçlere daha hızlı adapte olarak toplumsal kalkınmaya yardımcı olurlar.

Bayram ve diğerleri (2010: 89) tarafından yapılan bir araştırmada, bireylerin eğitim düzeyleri arttıkça maddi yoksunluk ve sosyal katılımcılık alanlarında daha az sosyal dışlanmışlık hissine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda eğitimin, yalnızca Romanların için değil, toplumda yaşayan herkesin hem yoksunluk durumlarını ortadan kaldıran bir araç hem de topluma katılımlarını artıran önemli bir etken olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Romanların Eğitim Düzeyleri ile Kendilerini Dışlanmış Hissetme İlişkisi

		Kendimi toplumdaki dışlanmış hissediyorum						
		Eğitim Durumu	Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Sık sık	Her zaman	Toplam
Eğitim Durumu	Okur-yazar değil	Eğitim Durumu	28,70%	26,30%	15,00%	17,50%	12,50%	100,00%
		Dışlanmış Hissetme	26,10%	67,70%	48,00%	60,90%	43,50%	41,90%
	Okur-yazar, diploma yok	Eğitim Durumu	50,00%	4,20%	25,00%	8,30%	12,50%	100,00%
		Dışlanmış Hissetme	13,60%	3,20%	24,00%	8,70%	13,00%	12,60%
	İlkokul	Eğitim Durumu	62,50%	7,50%	5,00%	15,00%	7,50%	100,00%
		Dışlanmış Hissetme	28,40%	9,70%	8,00%	26,10%	13,00%	20,90%
	Ortaokul	Eğitim Durumu	60,60%	9,10%	12,10%	3,00%	15,20%	100,00%
Dışlanmış Hissetme		22,70%	9,70%	16,00%	4,30%	21,70%	17,30%	
Lise ve dengi	Eğitim Durumu	50,00%	25,00%	8,30%	0,00%	16,70%	100,00%	
	Dışlanmış Hissetme	6,80%	9,70%	4,00%	0,00%	8,70%	6,30%	
Üniversite ve üzeri	Eğitim Durumu	100,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	100,00%	
	Dışlanmış Hissetme	2,30%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,00%	
Toplam	Eğitim Durumu	46,10%	16,20%	13,10%	12,00%	12,00%	100,00%	
	Dışlanmış Hissetme	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	

Eğitim seviyesi ile sosyal dışlanmışlık hissetme arasında anlamlı ilişki olmadığı sonucuna ulaşılan araştırmalar da mevcuttur. Hep Birlikte Daha Güzel Yarınlar Proje Sonuç Raporu ve Roman Sorunları Alan Araştırması (2017)'nda; Bolu'da yaşayan Romanların eğitim düzeyi ile Roman kimliğinden dolayı sosyal dışlanmaya maruz kalma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki

olmasa da ($p>0,05$), istatistiksel anlamlı ilişki durumunun kritik sınırdaki olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyi düşük olanlar Romanların, daha yüksek eğitimlilere göre Roman kimliğinden dolayı kendini daha fazla dışlanmış algıladıkları belirlenmiştir. Okur-yazar olmayanların, kendilerini en çok dışlanmış algıladıkları, bu sıralamayı okur-yazar olup diploması olmayanların izlediği tespit edilmiştir. Kendisini en az dışlanmış hissedenlerin, araştırma grubu içerisinde en eğitilmiş grubu oluşturan lise mezunları olduğu görülmüştür.

3.4. Romanların Hayat Memnuniyetleri ve Kendilerini Dışlanmış Hissetme İlişkisi

Hayat memnuniyeti, bireyin tüm yaşantısını kapsayan, çeşitli boyutlar içeren ve nasıl bir ruh sağlığı içerisinde olduğunu gösteren öznel iyi olma biçimidir. Bu durum, bireyin, sahip olduğu şeyleri nasıl anlamlandırdığı ile ilişkilidir. Sahip olduğu şeyler sebebiyle hayata karşı memnuniyet derecesi yüksek olan bireyler, kendini gerçekleştirme ve topluma katılım süreçlerinde daha atılgan olurlar. Hayata karşı memnuniyetsizlik kişinin aksiyonalist olmasını engelleyerek bireyin toplumun dışında kalmasına sebep olur.

Araştırmada Romanların %70,2'sinin hayatından memnun olduğu görülmüştür. Romanların çoğu düşük yaşam standartlarında hayatlarını idame ettirmelerine rağmen toplumda yer alan diğer bireylerin fikirlerini önemsemediklerini, hayatlarından memnun olduklarını, bu nedenle dışlanmaya maruz kalmanın onlar için bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir. Romanlar, kendilerinin en belirleyici özelliğini "eğlenceli" (%43,5) olarak tanımlamışlardır. Bu çıktı, Romanlar hakkında yapılan diğer araştırmalarla da desteklenmektedir. Alanyazında Romanların belirleyici özellikleri incelenirken "eğlenceli, neşeli, müziği ve dans etmeyi seven" şeklinde ifadelerle rastlanılmaktadır.

Romanların hayatlarından memnun olma durumları ile dışlanmaya maruz kalmaları arasında anlamlı bir ilişki ($p<0,05$) vardır (Tablo:4). Gündelik yaşamda hayatından memnun olanların kendini daha az dışlanmış hissettiği, hayat memnuniyeti azaldıkça daha fazla sosyal dışlanmışlık algısına sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 4: Romanların Hayat Memnuniyeti Dışlanma İlişkisi

		Hayattan memnuniyet derecesi				
		Çok memnun	Memnun	Ne memnun, ne değil	Memnun değil	Hiç memnun değil
Kendini dışlanmış hissetme.	Hiçbir zaman	%46,2	%38,5	%6,6	%3,3	%5,5
	Nadiren	%32,3	%45,2	%19,4	%3,2	%0
	Bazen	%32	%36	%16	%12	%4
	Sıklıkla	%13,6	%31,8	%22,7	%9,1	%22,7
	Her zaman	%17,4	%26,1	%17,4	%21,7	%21,7
	Toplam	%34,9	%37	%13	%7,3	%7,8

($P<0,05$)

Bayram vd. (2010: 89) tarafından yapılan ve hayattan memnuniyet ile algılanan sosyal dışlanma arasındaki ilişki hakkında yapılan araştırmada, yaşam tatmini ile sosyal dışlanma boyutları arasında negatif yönlü ilişki bulunmuştur. Yaşam tatmini yüksek olan bireylerin sosyal dışlanmışlık düzeylerinin daha düşük olduğu, sosyal dışlanmışlık hissetme algısının yükseldiği durumda ise hayat memnuniyetinin azaldığı sonucuna varılmıştır.

Benzer bulgular Szukielojc-Bienkunska (2005) ve Shields vd. (2009) tarafından yapılan çalışmalarda da görülmüş ve yaşam tatmini (hayat memnuniyeti) yüksek olan bireylerin toplumda kendini daha az dışlanmış hissettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda, yaşam tatmininin yalnızca Romanlarda değil, toplumun tüm kesimlerinde sosyal dışlanmaya doğrudan etki ettiğini söylemek mümkündür.

3.5. Sosyal Dışlanma Algısının Cinsiyetle İlişkisi

Sosyal dışlanma, cinsiyet temelinde incelendiğinde, dışlanma nedenlerinin biyolojik cinsiyete dayandığı söylenebilir. Kadın ve erkeğin sosyal dışlanmaya maruz kalmada yaşadıkları toplumun cinsiyetlere yüklediği anlamlar önemli yer tutar. Toplumsal cinsiyet rolleri gereği toplum tarafından kadına atfedilen roller, onların yalnızca belirli alanlarda var olmalarına sebep olur. Bu durum, eşitsizliği ve ayrımcılığı tetiklemekte, kadının dışlanma riskini artırmaktadır. Kadın bedeninin erkeğe göre daha zayıf ve güçsüz oluşuna yüklenen anlamlar, kolektif yaşama düzeninin bütün alanlarına taşınarak kadınların erkeklerden farklı oldukları dile getirilmektedir (Bora, 2005: 37). Bu bakış açısı toplumda, kadınlara her türlü uygulamanın yapılacağı bir nesne olarak bakılmasına zemin oluşturur. Böyle bir durumda, toplum içerisinde kadınların erkeklere oranla daha fazla dışlandıkları ya da kendilerini daha fazla dışlanmış hissetmeleri kaçınılmaz olur.

Yukarıdaki düşüncüyü test etmek üzere Romanların cinsiyetleri ile sosyal dışlanmışlık algıları arasındaki ilişki karşılaştırıldığında (Tablo 5); anlamlı ilişki olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Cinsiyetin dışlanmışlık algısı üzerinde anlamlı fark oluşturmamasının, araştırmanın örnekleme özgü bir durum olduğunu belirtmek gerekir, çünkü farklı sonuçlara ulaşılan araştırmalar da mevcuttur. Örneğin, "Hep Birlikte Daha Güzel Yarınlar Projesi" (2017) kapsamında gerçekleştirilen ve Bolu örneğinde uygulanan araştırmada, Romanların cinsiyeti ile sosyal dışlanmışlık algılarının istatistiksel olarak farklılaştığı görülmüştür ($p<0,05$). Buna göre, Bolu'da yaşayan Roman kadınlar, erkek Romanlara göre kendilerini daha fazla dışlanmış olarak algulamaktadırlar. Kadınların daha fazla dışlanmaya maruz kaldığını algılamaları, Romanlara yönelik genel ayrımcılığın yanı sıra cinsiyet ayrımcılığının kadınlar aleyhine tevarüsünün sosyolojik bir yansıması olarak yorumlanabilir. Bir nevi çifte dışlanma ve ayrımcılık olarak adlandırılacak bu durum, kişileri hem Roman hem de kadın olmasıyla çifte dışlanma sonucunu doğurmaktadır.

Tablo 5: Cinsiyete Göre Sosyal Dışlanmışlık Algısı

	Cinsiyet	Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık Değeri (sig.)	T değeri
Sosyal Dışlanmışlık Algısı	Kadın	17,8021	8,34723	,895	,132
	Erkek	17,6500	7,76290		

Dışlanmışlık algılarının cinsiyetlere göre farklılık göstermesi, Romanların ebeveyn olarak çocukları için de aynı algı ve tutumlara sahip olmasına sebep olabilir. Kadınlar, erkeklere göre daha fazla kendilerini dışlanmış hissettiklerinde, anne olarak çocuklarının da bu durumla karşı karşıya

kalacağını düşünürler.

Araştırmada, Romanların okullarda çocuklarının dışlandığına dair algılarında ebeveynlerin cinsiyetine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<,05$). Anneler, babalara göre çocuklarının eğitim aldıkları okullarda daha fazla dışlanmaya maruz kaldıklarını belirtmişlerdir (Tablo 6). Ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili sosyal dışlanmışlıklarının farklı olmasında çocukların anne ve babalarıyla olan iletişimlerinin farklı düzeyde olmasının etkisinden söz edilebilir. Anne ve babalarına karşı farklı tutum ve davranış kalıpları edinen çocuklar, aile içerisinde bir ebeveynine karşı kendisini daha yakın hissedebilir. Bu durum anne ve babanın çocuğuna karşı farklı derecede ilgi göstermesine zemin oluşturur.

Tablo 6: Ebeveynlerin Dışlanmaya İlişkin Algıları

	Cinsiyet	Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık Değeri (sig.)	t değeri
Çocuğun okulda kendisini dışlanmış hissetmesi	Kadın	2,1648	1,43189	,027	2,239
	Erkek	1,7241	1,18802		

Roman erkekler, kadınlara oranla kendilerinin sosyal dışlanma yaşadıklarını kabul etmemektedirler. Bu durumun kendileri için bir zayıflık olduğunu ve bu zayıflığın da toplum içerisinde kendilerinde bir eksiklik oluşturduğunu düşünmektedirler. Dışlanmışlığın ortaya çıkması, onların dışlanma boyutlarını yaşamalarına sebep olacağından bu durumu kabul etmemeleri makul bir sebeptir. Aksi durumda emek-işgücü, sosyal, kültürel, siyasi alanlarda kendilerini temsil etmekte veya topluma katılımda sorunlar yaşamaları olağanlaşacaktır.

3.6. Sosyal Dışlanma Algısı ile Ekonomik Durum İlişkisi

Ekonomik durum, insanların ihtiyaçlarını belirleme ve karşılama düzeylerini belirlemelerinde etkili olan önemli bir parametredir. İhtiyaçlar imkanları ölçüsünde karşılandığından insanlar yetersizlikleri dolayısıyla asli ihtiyacını gideremediği zaman yaşam kaliteleri düşmektedir. Ekonomik yoksunluk, yoksulluk kavramı ve yoksulluğun yaptırımları insanların birçok alandan dışlanmasına sebep olmaktadır. Yani sosyal dışlanma ile yoksulluk arasında anlamlı bir ilişki olup sosyal dışlanma ilk ortaya çıktığı zaman yoksullukla birlikte anılan bir kavramdı.

Romanların sosyal dışlanma boyutları değerlendirildiğinde; ilk dikkat çeken şey ekonomik yoksunluk içinde olmalarıdır. Bunun oluşmasında, düzenli gelire sahibi olmamaları ve iş gücü piyasalarına katılımlarının zorluğudur. İşgücü piyasasında Romanlara yönelik önyargılar ve olumsuz tutumlar, işverenlerin bu vatandaşları çalıştırmalarını engelleyerek sosyal dışlanmanın tüm boyutlarını birlikte yaşamalarına sebep olmaktadır.

Araştırmada (Tablo 7), Romanların sahip oldukları ekonomik durum ile kendilerini dışlanmış hissetmeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur ($p<,05$). Romanların gelir düzeyi arttıkça sosyal dışlanma algısında azalma olduğu görülmektedir. İnsanların ekonomik durumlarında meydana gelen iyileşmelerin toplum kaynaklarından daha fazla faydalanmalarına fırsat verdiği ve toplumla bütünleşmelerinin sağlanmasında önemli bir rol üstlendiği söylenebilir.

Tablo 7: Aylık Gelirin Sosyal Dışlanma Üzerine Etkisi

Kendimi Toplumdan Dışlanmış Hor Görülmüş Hissediyorum							
		Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Çoğunlukla	Her zaman	Toplam
Aylık Ortalama Gelir	0-750 TL	30,5%	16,90%	20,30%	16,90%	15,30%	100,00%
	751-2000 TL	51,10%	13,80%	11,70%	12,80%	10,60%	100,00%
	2001 TL +	73,50%	8,80%	5,90%	2,90%	8,80%	100,00%
	Toplam	48,7	13,9	13,4	12,3	11,8	100

$p < 0,05$ (gerçekleşen değeri= 0,024)

Gelir düzeyinin yükselmesi, bireylerin kılık-kıyafet, yaşanılan konut, alınan eğitim, sosyo-kültürel faaliyetlere katılım ve yaşam kalitesinin niteliğini artırmaktadır. Bu etkenler toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında önem arz eden dinamiklerdir. Bireylerin ortak paydada buluşması, ortak eylemler gerçekleştirmesi ve birbirlerini kendilerine yakın hissetmeleri aynı sosyo-ekonomik düzeyde kişilerle gerçekleştirdikleri eylemlerdir. Romanların ekonomik yoksunluk içerisinde olmaları, onların toplumun diğer kesimleriyle ilişki kurmalarını engellemekte ve kendilerini bazı alan ve kesimlerin dışında tutmaları/tutulmaları sonucunu doğurmaktadır.

Bu veriler, sahip olunan ekonomik durumun sosyal dışlanmaya maruz kalma ile ilişkili etkenlerden biri olduğunu göstermektedir. Konu ile ilgili yapılan bir araştırmada (Karataşoğlu ve İslamoğlu, 2016: 38), Mardin ili örneğinde gelir seviyesi ile sosyal dışlanma ilişkisi üzerinde durulmuş, gelir seviyesi ile sosyal dışlanma boyutları arasında (siyasal katılım alanı hariç) ters yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Gelir seviyesi yükseldikçe tüm alt yaşam alanlarında sosyal dışlanmanın azaldığı görülmüş, tersi durumda ise gelir seviyesinin azalmasının sosyal dışlanmayı arttığı ve şiddetlendirdiği sonucuna varılmıştır.

3.7. Yaşanılan Yerleşke ve Sosyal Dışlanma Algısı İlişkisi

Romanlar, sosyal dışlanmanın mekânsal boyutu sonucu şehir merkezlerinden uzak ve kenar bölgelerde yaşamaktadırlar. Şehir merkezinden uzakta, gecekondu veya getto şeklinde yaşayan ve çeşitli boyutlarda dışlanan Romanlar, toplumun norm ve değerlerine uygun sosyal davranış kalıpları sergilemekte problem yaşamakta ve şehir toplumuna uyum sağlayamamaktadırlar. Aynı şehir içinde olan ve aralarında sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel imkânlar açısından büyük farklılıklar olan mahalleler ve burada yaşayan insanlar, toplum huzuru için tehdit oluşturmaktadır.

Şehir içinde yapılan hizmetlerin bölgelere göre farklılaşması şehrin sağlıklı şekilde gelişmesi engellemektedir. Bir tarafta yetersiz alt yapı hizmetlerinden dolayı sağlıklı ortamlar, diğer tarafta modern, düzenli ve gösterişli yapıların bulunduğu şehir kurgusu, kalkınma açısından çarpık bir tablo oluşturmaktadır. Romanların şehrin gelişmemiş bölgelerinde yaşamaları, onların toplum hayatından uzaklaşmalarına, kent kültürüne, kentlilik bilincine ve hemşerilik duygularına yabancı kalmalarına sebep olmaktadır. Araştırmanın verileri de bu düşünceleri desteklemektedir.

Araştırmada, Romanların yaşadıkları mahalleler ile kendilerini dışlanmış hissetmeleri arasında anlamlı ilişki bulunmuştur ($p < 0,05$). Çeltikler Mahallesi'nde ikamet eden Romanlar, Yenimahalle'de ikamet eden Romanlara göre kendilerini daha fazla dışlanmış hissetmektedirler (Tablo 8). Bu durumun oluşmasında, Yenimahalle'nin Sakarya'nın şehir merkezine daha yakın mesafede olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. İlçelere göre şehir merkezine yakın yerleşkelerde yaşamak, topluma katılım, toplumsal ihtiyaçların giderilmesi, kaynaklara erişim ve ihtiyaçların giderilmesi daha kolay ve daha

hızlı sağlanmaktadır.

Tablo 8: Yaşanılan Yer ile Sosyal Dışlanmışlık Arasındaki İlişki

	İkamet Edilen Yer	Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık Değeri (sig.)	T değeri
Sosyal Dışlanmışlık Algısı	Yenimahalle	15,6047	7,59455	,000	,132
	Çeltikler mah.	19,6768	7,75232		

Sakarya'nın Geyve ilçesinde bulunan Çeltikler Mahallesi'nin merkezden uzak olması Romanların şehir merkezlerinde bulunan hizmetlere erişimini ve ihtiyaçlarını gidermelerini güçleştirmektedir. İlçe/belde ya da köylerin şehir merkezlerinden daha az gelişmiş ve kaynaklara erişimin kısıtlı olması sebebiyle buralarda yaşayan ve sosyal dışlanma algı düzeyi daha yüksek olan Romanların bir süre sonra öz saygıları ve hayata karşı olan ümitleri kırılabilir. Mahallelerin dış dünyadan koparılması, gittikçe daha da yoksullaşmalarına yol açar ve kentler için sosyal problem üreten merkezler hâline dönüşebilir. Kırsalın olumsuz izlerine bir de Romanların dezavantajlı durumları eklendiğinde yeni sorunlar ortaya çıkabilir.

SONUÇ

Toplumsal bütünleşmenin sağlanması, insanların ortak paydada buluşturulmasıyla mümkündür. Romanların maruz kaldıkları sosyal dışlanma sebebiyle yaşadıkları toplumda dezavantajlı konumda bulunan sosyal gruplardır. Çeşitli alanlarda dışlanmaya maruz kalmaları ve bu durumun gelişmelerini yavaşlatması, onlar hakkında yeni sosyal politika üretilmesi ve uygulanmasını gerekli kılmaktadır.

Araştırmada, Romanların en çok etnik kökenleri sebebiyle dışlandıkları görülmektedir. Bunu, eğitim hizmetlerinden ve iş-emek piyasasından dışlanma izlemektedir. Konu hakkında yapılan diğer araştırmalarda da dışlanma alanlarını en çok etnik kimlik, eğitim ve ekonomik durum oluşturduğu ve bu araştırmanın sonuçlarıyla paralellik arz ettiği görülmektedir. Hayat memnuniyeti ile kendini dışlanmış hissetme arasında anlamlı ilişki olduğu ve hayata karşı memnuniyetin artmasının sosyal dışlanmışlık algısını azalttığı tespit edilmiştir.

Dışlanmışlık algısının cinsiyete göre farklılaşmadığı, bununla beraber ebeveynler arasında annelerin babalara oranla çocuğunun daha fazla dışlandığını hissettiği belirlenmiştir. Ekonomik durumun sosyal dışlanmışlık ile ilişkili olduğu, gelir seviyesinin yükselmesinin dışlanmışlık algısını azalttığı sonucuna varılmıştır. Yaşanılan yer ile dışlanmışlık algısı arasında anlamlı fark belirlenmiş, şehir merkezine daha yakın olan Romanların kendilerini daha az dışlanmış hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun oluşmasında şehir merkezlerinin kozmopolit yapılarının etkili olduğu düşünülmektedir.

Yaşanılan dışlanma durumu, bir diğer dışlanmanın sebebi veya sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, eğitim hizmetlerinden yararlanamamanın en önemli sebebi ekonomiden yoksun olmaktır. Bu durum Romanlarda erken evlilik problemini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, Romanların yaşamış oldukları bir dışlanma alanı, diğer dışlanma alanlarını beraberinde getirmekte ve kendilerini sosyal dışlanma sarmalının içine almaktadır.

Eğitim seviyesindeki artış/azalış, Romanların kendilerini dışlanmış hissetmeleriyle ilişkilidir ve eğitim seviyesindeki azalış kendilerini daha fazla dışlanmış hissetmelerine sebep olmaktadır. Dışlanmışlık problemi hayattan memnuniyetin azalması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Hayata karşı memnuniyetsizlik, toplumsal faaliyetlere katılımı engellemektedir. Romanlar, hizmetlere erişim

problemlerinden dolayı hayata dair amaç ve hedef belirlemede zorlanmaktadır.

Eğitim, toplumdaki tabakaları birbirine yaklaştıran en önemli etkidir. Romanların eğitim hayatlarındaki aksamalar, kendilerini geliştirmelerini engellemektedir. Bu durumun oluşmasında ebeveynlerin bilinçsiz olması önemli yet tutmaktadır. Eğitim hayatlarına erken yaşta veda eden çocuklar, maddi imkânsızlıklar ve aileye ekonomik destek sağlamak amacıyla işgücü piyasalarına girerek çocuk işçiliğine ve kayıt dışı istihdama yol açmaktadırlar. Çocuk işçiliğinin Romanlar arasında yaygın olmasından dolayı Roman çocuklarının eğitimde üniversite seviyesine kadar ilerlemeleri oldukça düşük ihtimaldir.

Romanların sosyal içermelerine yönelik yürütülecek politikalar, eşitsizliklerin ortadan kalkması ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Roman çocuklarının eğitime katılımlarının artırılmasına yönelik sosyal içerme politikaları için başta MEB ve AÇSHB'ye bağlı birimler olmak üzere yerel yönetimler bünyesindeki sosyal hizmet birimlerinde Romanlara yönelik projeler artırılmalı, programlar yürütülmeli ve toplumsal farkındalık kazandırılmalıdır. Roman çocuklarının yalnızca kendi etnik kökenindeki çocuklarla değil, kendisi gibi olmayan diğer öğrencilerle kaynaşması ve sınıflar arası bütünlüğün sağlanması için birey, grup ve toplum temelli çalışmalar yapılmalıdır. Sosyal dışlanmanın bireyin yalnızca maddi sermayesinde yaşadığı yoksunluk durumu değil aynı zamanda psiko-sosyal gelişimini de olumsuz etkilediği düşünüldüğünde okullarda görev yapan rehberlik ve danışmanlık birimleri ile sosyal hizmet merkezlerindeki psiko-sosyal destek birimlerine önemli görevler düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Adak, N. (2009). "AIDS ve Sosyal Dışlanma", Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet Sempozyumu (12-14 Kasım), Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Ankara.
- Adaman, F. ve Keyder, Ç. (2006). Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma, https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf, Erişim Tarihi: 14.09.2020
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2014). *Roman Vatandaşlarımıza Yönelik Yapılan Çalışmalar*. 23.01.2014 Tarihli Bilgi Notu.
- Akkan, B.E., Karatay, A., Erel, B., ve Gümüş, G. (2007). *Romanlar ve Sosyal Politika*, Sosyal ve Kültürel Yaşamı Geliştirme Derneği, İstanbul.
- Akkan, B.E., Deniz, M.B. ve Ertan, M. (2014). "Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri", Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, İstanbul.
- Akkan, B.E., Deniz, M.B. ve Ertan, M. (2014). Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Politika. İçinde: Betül Altuntaş (Ed.), *Yoksulluğun ve Sosyal Dışlanmanın Romanlaşması*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Altınova, H. ve G. Çiftçi, E. (2009). "Korunma Altına Alınan Çocuklara Yönelik Yaratıcı Drama Uygulamalarının Önemi", Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet Sempozyumu (12-14 Kasım), Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Ankara.
- Asseo, H. (2004). *Çingeneler Bir Avrupa Yazgısı* (Çev. Orçun Turkey). 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ata, H. K. (2010). *İstanbul'da Kentsel Dönüşümün Sosyal Dışlanmaya Etkilerinin Değerlendirilmesi: Tarlabası Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Bayram, N., Sam, N., Aytaç, S., Aytaç, M., (2010). 'Yaşam Tatmini Ve Sosyal Dışlanma', "İş, Güç" *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 4, ss. 79-92.
- Bora, A. (2005). *Kadınların Sınıfı*. 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Diktaş, A., Deniz A.Ç. ve Balcıoğlu, M. (2016). 'Uşak'ta Yaşayan Romanların Türk Eğitim Sistemi İçerisinde Yaşadıkları Problemler', *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, ss. 1121-1142.
- Erdoğan, B. ve Köten, E. (2014). *Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Fırat, M. ve İlhan, S. (2019). 'Çingenelerde Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma: Malatya Örneği', *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3, ss. 265-277.
- Genç, Y., ve Dalkılıç, P. (2013). 'Yaşlıların Sosyal Dışlanma Sendromu ve Toplumsal Beklentileri', *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt: 6, Sayı: 4, ss. 461-482.
- Genç, Y., Taylan, H.H. ve Barış, İ. (2015). 'Roman Çocuklarının Eğitim Süreci ve Akademik Başarında Sosyal Dışlanma Algısının Rolü', *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 33, ss. 79-97.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*, 1. Baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gökbayrak, Ş. (2005). 'Avrupa Birliği'nin Sosyal Koruma Sorunsalı Olarak Sosyal İçerme Politikaları', *Çalışma Ortamı Dergisi*, Sayı: 80, ss. 16-18.
- Göregenli, M. (2012). *Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıp yargı ve Ayrımcılık, Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar (Der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan)*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karakaş, Mehmet (2010). 'Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma', *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, ss. 1-16.
- Karataşoğlu, S. ve İslamoğlu, E. (2016). 'Gelir Seviyesi ile Sosyal Dışlanma İlişkisi Üzerine Bir Araştırma', *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 12-41.
- Kolukırık, S. (2004). *Aramızdaki Yabancı: Çingeneler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Türkiye.
- Özgökçeler, S. ve Bıçkı, D. (2010). *Özürlülerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar*, Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, Denizli, Türkiye.
- Özkan, A. R. (2000). *Türkiye Çingeneleri*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Özpınar, Ş., Özpınar, Ö. ve Çondur, F. (2013). 'Türkiye'de Üç Büyük Kentte Cinsiyete Göre Sosyal Dışlanma', *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 31-44.
- Proje Sonuç Raporu ve Roman Sorunları Alan Araştırması (2017). *Hep Birlikte Daha Güzel Yarınlara*, Proje No: Trh4.1.Isedp/P-03/1425, Yayımcı Kurum: Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti.
- Sapancalı, F. (2005). 'Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri', *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2005/3, ss. 51-106.
- Shields, M. A., Price, S. W., & Wooden, M. (2009). 'Life Satisfaction and the Economic and Social Characteristics of Neighborhoods', *Journal of Population Economics*, Volume: 22, Issue: 2, pp. 421 - 443.
- Szukielajc-Bienkunska, A. (2005). *Poverty and Social Exclusion in Poland*, Seminar on Poverty Measurement (30 November – 2 December), Paris, France.
- Taylan, H. H. ve Barış, İ. (2015). *Romanlar ve Sosyal Dışlanma*, 1. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Topuz, S. K. (2010). *Yurttaşlık Kavramı ve Türkiye'de Yurttaşlık: Edirne Çingenelerinin/Romanlarının Yurttaşlık Algısı Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2019). Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı, 2008-2019, Erişim Tarihi: 14.09.2020.
- Uçum, Ö. (2008). *Kocaeli Çingenelerinde Evlenme Geleneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, Türkiye.
- Uzpeder, E., Danova, S., Özçelik, S. ve Gökçen, S. (2008). *Biz Buradayız! Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Halk Mücadelesi*, 1. Baskı, İstanbul: Mart Matbaacılık.

Williams, P. (1994). 'The European Odyssey of the Gypsies on The Road', *Unesco Courier*, November, Volume: 47, Issue: 11.

Urfa Haçlı Kontluğuna (1098-1149) Karşı Selçukluların, Zengilerin, Artukluların, Musul ve Halep Atabeyliklerinin Ortak Mücadelesi *

Doç. Dr. Bahattin Keleş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4445-3303>

Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Şırnak – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 03.07.2020

Kabul: 19.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Selçuklular

Zengiler

Musul ve Halep Atabeyliği

Haçlılar

Urfa Haçlı Kontluğu

Araştırma Makalesi

* Bu makale I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa'da 25-27 Mart 2016'da düzenlenen sempozyumda "Urfa Haçlı Kontluğuna (1098-1149) Karşı Selçuklu, Artuklu, Musul ve Halep Atabeylerinin Ortak Mücadelesi" adlı bildirinin hem başlığı hem de içeriği genişletilmiş halidir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44847>

Öz

XI. Yüzyılda İslam dünyası hiç beklemediği bir zamanda Haçlı tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Avrupalılar 1071 yılından itibaren Anadolu'yu fethetmeye başlayan ve gittikçe Anadolu topraklarının büyük bir kısmını ele geçirip Bizans İmparatorluğu topraklarını giderek sıkıştırmaya başlayan Türkleri Anadolu'dan atmak istemişlerdir. Türkleri Anadolu'da atmak, İslam dünyasının zenginliğinden faydalanmak ve kutsal toprakları ele geçirmek için bir savaşın başlaması kaçınılmaz olmuştur. Bu savaşların adı da 1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri'dir. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın 1092 yılında ölümünden sonra başlayan taht kavgaları devletin merkezi otoritesini büyük oranda sarsmış ve 1096 yılında başlayan Haçlı Savaşlarına Selçuklular hazırlıksız yakalanmıştır. Berkyaruk-Muhammed Tapar mücadelesi Haçlılarla uğraşmaya zaman bırakmamış ve devletin merkezi otoritesi uzun bir süre sarsılmıştır. Berkyaruk'un 1104 yılında vefat etmesi üzerine tahta tek başına geçen Muhammed Tapar Haçlılarla Suriye topraklarında amansız bir şekilde mücadeleye devam etmiştir. Anadolu topraklarında ise başlangıçta I. Kılıç Arslan ve daha sonra ise I. Mesud bu mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Haçlılar Anadolu'ya 1096 yılından itibaren büyük kalabalık ordular halinde gelmeye başlamışlar ve 10 Mart 1098 tarihinde Urfa'da Urfa Haçlı Kontluğunu, 03 Haziran 1098 tarihinde ise Antakya Prinskepliğini kurmuşlardır. Haçlılar yollarına devam ederek kutsal saydıkları Kudüs'e ulaşmışlar ve burada da 15 Temmuz 1099 tarihinde Kudüs Krallığını kurmuşlardır. Urfa Haçlı Kontluğunu yıkmak için Selçuklular çok büyük mücadeleler vermiş ve Musul ve Halep Atabeyliğinden, Zengiler'den de yardım almak suretiyle bu mücadelesini sonuna kadar sürdürmüşlerdir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Keleş, B. (2020). Urfa Haçlı Kontluğuna (1098-1149) Karşı Selçukluların, Zengilerin, Artukluların, Musul ve Halep Atabeyliklerinin Ortak Mücadelesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 445-456.

The Joint Struggle of the Seljuks, the Zangid, the Artuqids, the Mosul and Aleppo Atabegs against the County of Edessa (1098-1149)

Assoc. Dr. Bahattin Keleş

Sirnak University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Sirnak – TURKEY

Article History

Submitted: 03.07.2020

Accepted: 19.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

The Seljuks

The Zangid

The Artuqids

The Mosul and Aleppo Atabegs

The County of Edessa

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44847>

Abstract

In the 11th century, the Islamic world faced the Crusader danger at an unexpected time. Europeans wanted to expel Turks from Anatolia, who began conquering Anatolia from 1071 and gradually seized a large part of Anatolian lands and began to gradually tighten the lands of the Byzantine Empire. The war was inevitable as they wanted to drive the Turks out of Anatolia, take advantage of the wealth of the Islamic world and take over the holy lands. These wars which started in 1096, were named Crusades. The throne fights that started after the death of the Great Seljuk Sultan Melikshah in 1092 greatly shook the central authority of the state and the Seljuks were caught unprepared for the Crusades, which started in 1096. The Berkyaruk-Muhammed Tapar struggle did not leave time to deal with the Crusaders, and the central authority of the state was shaken for a long time. When Berkyaruk died in 1104, Muhammed Tapar, who sat alone on the throne, continued to fight the Crusaders on the Syrian territory relentlessly. In the Anatolian territory, initially Kılıç Arslan I and later Mesud I continued this struggle. The Crusaders started to come to Anatolia in large crowded armies since 1096 and established the County of Edessa in Urfa on 10 March 1098 and The Principality of Antioch on 03 June 1098. The Crusaders continued their way and reached Jerusalem, which they deemed holy, and established the Kingdom of Jerusalem on July 15, 1099. The Seljuks made great struggles to demolish the County of Edessa and continued this struggle until the end with the help of Mosul and Aleppo Atabegs and Zangids.

GİRİŞ

İslâm Dünyası, XI. Yüzyılın sonlarından itibaren taht kavgaları, emir ve komutanlar arasındaki çıkar çatışmaları ve mezhep çekişmeleriyle yoğun bir şekilde uğraşırken, doğu-batı mücadelesinin en mühim ve hareketli safhasını teşkil eden Haçlı saldırılarına maruz kalmıştır. O dönemin Müslüman hükümdar ve emirleri Haçlı seferlerini önemsemeyip aralarındaki mevcut anlaşmazlığı ve rekabeti bir kenara bırakıp müşterek düşmana karşı ortak hareket etmek yerine, bu kısır çekişmelerine devam etmişlerdir. Bu durum ise I. Haçlı Seferi'nin hedefine ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Ortaçağ tarihinin en önemli hadiselerinden bir olan Haçlı seferleri, Ortadoğu'nun siyasi, askeri ve dini bütün dengelerini bozması ve ayrıca İslam dünyasını uzun yıllar meşgul etmesi itibariyle ciddi sonuçlar doğurmuştur¹.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (M.1072-1092) ölümünü takiben Ortadoğu'da Haçlılara karşı mücadele başlamış, fakat çok yoğun bir şekilde gelen Haçlı ordusuna karşı yeterli mücadele yapılamamıştır. Böylece uygun bir ortamdan yararlanmasını bilen Haçlı liderleri, önce Urfa Haçlı Kontluğu'nu (10 Mart 1098), sonra Antakya Prinskepliğini (03 Haziran 1098) ve daha sonra da Kudüs Krallığını (15 Temmuz 1099) kurarak Suriye ve Filistin'e yerleşmişlerdir.²

Antakya, Urfa ve Kudüs böylece birer birer Haçlıların eline geçmiş ve her üç şehir de bir Haçlı Prensiği'nin başkenti olmuştur. Böylece Haçlılar Ortadoğu'ya yerleşmiş oldular ve uzun bir süre de bu bölgeden ayrılmadılar.³

XI. yy. ortalarından itibaren Türklerin Suriye ve Filistin'e girmeleri ve ayrıca Anadolu'yu yurt edinmeye başlamaları üzerine, Avrupa ülkeleri "Kutsal toprakları kurtarmak" sloganıyla harekete geçerek önce Türkleri Anadolu'dan atmak ve daha sonra da Anadolu ile birlikte bütün Ortadoğu'yu ele geçirmek amacıyla düzenledikleri Haçlı Seferleri ile büyük sıkıntılara sebep olmuşlardır.⁴

Sultan I. Kılıç Arslan I. Haçlı Seferi'ne (1096-1099) katılan Haçlı ordularının çok kalabalık olması nedeniyle Anadolu'dan geçmesine engel olamamıştır. Böylece Haçlılar uzun mücadeleden sonra Urfa, Antakya, Kudüs'de kontluklar kurmuşlardır. Özellikle Antakya ve Kudüs'te çok büyük katliamlar yaparak çok sayıda Müslüman'ın kanını dökmüşlerdir. 1101 yılında Anadolu'ya giren 3 Haçlı Ordusu da birbiri ardına imha edilmiştir. Böylece Avrupalılar Türklerin Anadolu topraklarından kolayca atılamayacağını anlaşılmış oldular.⁵

Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk Döneminde Urfa ve civarında Haçlılarla Mücadele

Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk, babası Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra taht kavgaları ve kardeş isyanlarıyla meşgul olduğundan Haçlılarla ciddi bir şekilde mücadele edememiştir. Bu dönemde Sultan Berkyaruk'un emri ile birçok Müslüman emirin katılımıyla Haçlılara karşı gerçekleştirilen yegâne sefer, Musul emiri Kürboğa'nın Urfa üzerine 4 Mayıs-25 Mayıs 1098 tarihinde yaptığı ve sonuç olarak başarısızlıkla sonuçlanan kuşatma olmuştur. Kürboğa bu sırada yukarı el-Cezire bölgesinin en kudretli hâkimiydi ve çoktan beri Haleb'i almak için buraya göz koymuş bulunuyordu⁶. Ancak Musul emiri Çökürmüş ile Artuklu Emiri Sökmen'in 1104 yılında Haçlılar karşısında kazandıkları başarı ise oldukça önemlidir. Çünkü bu sefer sırasında Urfa Kontu Baudoin du Bourg ile Tell-Başır senyörü Joscelin de Courtenay esir edilmişlerdir. Böylece bu iki emir Harran Savaşı

¹ Osman G. Özgüdenli, Selçuklular, İsam Yayınları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, c.I.s.207.

² Abdülkerim Özyayın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511 /1105-1118). Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990, s.89.

³ John Freely. At Üstünde Fırtına Anadolu Selçukluları (çev. Neşenur DOMANIÇ) İstanbul 2008 s.44.

⁴ Yaşar BEDİRRHAN, Ortaçağ Tarihi, Eğitim Kitabevi Yayınları Konya 2007, S.275; Işın DEMİRKENT "Haçlı Seferlerinin Mahiyeti ve Başlaması", Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhü Semineri. (26-27 Mayıs 1997), Bildirileri, İÜEF, İstanbul 1998, S. 1-14.

⁵ Muharrem Kesik, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesut Dönemi (1116-1155), TTK Basımevi Ankara 2003, s.77; Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, İstanbul 1974 1-2 S. 37 vd.

⁶ Erdoğan Merçil, Makaleler, Bilge-Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s.129.

sırasında tüm anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp ortak hareket ettikleri için bu sefer Müslümanların lehine sonuçlanmıştır. Bu zafer hakimiyet alanlarını Suriye yöne doğru genişletmek isteyen Franklar için ağır bir darbe olmuştur.⁷

Sultan Berkyaruk çok genç yaşta yakalandığı çiçek hastalığından dolayı 1104 yılında vefa etmiş ve onun yerine kardeşi Muhammed Tapar geçmiştir. Muhammed Tapar döneminde de Haçlılarla amansız bir şekilde mücadele devam etmiştir.

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar Döneminde Urfa ve civarında Artuklu, Dımaşk ve Musul Atabegliği ile Birlikte Haçlılara Karşı Ortak Mücadele

Sultan Berkyaruk'un ölümünden sonra Musul emiri Çökürmüş 1105 yılında Berkyaruk'un yerine geçen Sultan Muhammed Tapar'a itaat arz edip sevgi ve bağlılığını bildirmiştir. Sultan tarafından iyi bir şekilde karşılanan ve görevine iade edilen Çökürmüş aynı yıl Urfa üzerine yürüdü. Bu sırada Urfa Richard de Selarne'nin idaresindeydi. Richard akılsızca bir hareketle bulunarak askerleriyle birlikte bir çıkış hareketi yaptı. Fakat onun bu tedbirsizliğinden yararlanan Müslüman askerler derhal harekete geçip Frank askerleri üzerine hücum ederek 450 Frank askerini öldürdüler. Böylece Urfa'yı mateme boğan güçlü emir Çökürmüş büyük bir zaferle Musul'a döndü.⁸

Fars ve Huzistan bölgesinde bağımsız bir şekilde hüküm süren emir Çavlı Sakavu Sultan Muhammed Tapar'a biat etti ve Sultan onun bu davranışından memnun kalarak Musul bölgesinin idaresini ona verdi (1106).⁹ Ancak Musul hâkimi Çökürmüş bu tayinden memnun kalmayarak ona karşı koymaya çalıştı. Emir Çavlı, Çökürmüş'ü öldürünce Musul ileri gelenleri küçük yaştaki oğlu Zengi'yi onun yerine geçirdiler. Ayrıca Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'a haber göndererek Musul'u kendisine teslim edeceklerini bildirdiler. Çavlı ilk savaşta muvaffak olmadı ve böylece I. Kılıç Arslan ise Musul'a girdi (22 Mart 1107).¹⁰ Fakat başlangıçta savaşın seyri I. Kılıç Arslan lehine gelişirken daha sonra I. Kılıç Arslan'ın yanında savaşa giren Doğu Anadolu Beylerinin Çavlı tarafına geçmesi sebebiyle I. Kılıç Arslan bozguna uğradı ve Habur suyundan karşıya geçmek isterken üzerindeki ağırlıklar yüzünden boğuldu (3 Haziran 1107). I. Kılıç Arslan'ın cesedi birkaç gün sonra Habur'a bağlı Şemsaniye'de bulundu ve cenazesi Meyyafarikin'e götürülerek Kubbetü's-Sultan denilen türbeyle defnedildi. Böylece Çavlı Musul'u ele geçirmiş oldu.¹¹

Urfa'nın Haçlılar tarafından 1098 yılında ele geçirilmesi üzerine Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı harekete geçirdi ve Sultan bölgedeki emirleri sıkıntıdan kurtarmak amacıyla Urfa'nın alınmasının emrini verdi. 1110 yılında Urfa'yı kuşatan Selçuklu ordusu şehri alamayarak geri döndü. Urfa kuşatmasına katılmayan Melik Rıdvan bundan istifade ederek Haçlıların elinde bulunan bazı yerleri almak için harekete geçti. Ancak Tancred'in Urfa'dan hareket etmesi üzerine Melik Rıdvan çekilmek zorunda kaldı. Tancred'in Halep ve civarını sıkıştırması üzerine Melik Rıdvan bir heyet oluşturarak Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'dan yardım istemek zorunda kaldı ve sultana bir heyet gönderdi. Bunun üzerine Muhammed Tapar Musul Valisi Mevdud Komutasında bir orduyu buraya

⁷ A. Özaydın, a.g.e., s.90; Ali Sevim, "Sökmen b. Artuk", DİA, XXXVII, s.393.

⁸ A. Özaydın, a.g.e., s.91; Coşkun Alptekin, "Artuklular", DİA, III, 415.

⁹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara 2005, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 260; Osman Çetin, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Bursa 2016, Emin Yayınları, s. 127.

¹⁰ Fahamettin Başar, *İslam tarihi*, İstanbul 1994, Kayahan yayınevi, VIII., s. 253.

¹¹ Erdoğan Meçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, Nobel Yayınevi, İstanbul 2008, s.96-97; Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, c.VII, s.157.; Claude Chaen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, e Yayınları, İstanbul 1994, s.100-101.; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular*, Cilt I, İsam Yayınları, Ankara 2018, s.222.

gönderdi. Selçuklu ordusu Harran'dan Suriye'ye gelip Joscelin yönetiminde bulunan Tell-Başir'i kuşattı. Fakat emirler arasında çıkan bazı anlaşmazlıklar nedeniyle kuşatma kaldırıldı (1111).¹²

Haçlılar, sahil bölgesini ve Suriye'deki kaleleri ele geçirdikten sonra Müslüman halka zulüm ve işkence yapıyor ve bir kısmını da katletmeye başlamışlardı. Halktan gelen şikâyetler üzerine Muhammed Tapar, Emir Çavlı Sakavu kumandasında büyük bir orduyu Haçlılara karşı sefere memur etti. Fakat emirler arasındaki çıkar çatışması yüzünden bu sefer gerçekleşemedi. Trablusşam Emîri Fahrülmülk İbn Ammâr ile Dımaşk Atabegi Tuğtegin'in Haçlılar'a karşı yardım istekleri de aynı sebeplerden dolayı cevapsız kaldı (502/1108). Aynı yıl Çavlı, Melik Rıdvan'ın Halep'e dönmesinin ardından Halep Selçuklularının elinde bulunan Balis'i işgal etti. Bunun üzerine Melik Rıdvan Antakya Prensi Tancred ile bir ittifak yaparken Çavlı da Urfa Kontu Baudouin ile bir ittifak yaptı. Müttefikler Tell-Başir yöresinde karşılaştılar. Yapılan savaş sonunda ağır kayıplar veren Joscelin, Baudouin ve Çavlı geri çekilmek zorunda kaldı. Bu zaferden sonra Rıdvan, Çavlı'nın ele geçirdiği Balis şehrini geri aldı.¹³ Bunun üzerine Melik Rıdvan, bu olaydan sonra Antakya hâkimi Tankred'e bir mektup yazarak "Çavlı'nın Halebi ele geçirmek niyetinde olduğunu ve eğer bu gerçekleşirse Haçlıların artık Suriye'de tutunamayacaklarını" bildirerek ondan yardım istedi. Başarısızlığa uğrayan Emir Çavlı ise Sultan Muhammed Tapar'a itaatten başka bir çare kalmadığını anlamıştı. Emir Çavlı, Emir Hüseyin'e güveniyordu ve onun yardımı sayesinde İsfahan'da bulunan Sultan Muhammed Tapar'ın çadırına götürdü ve sultanın huzuruna çıktı ve Emir Çavlı elindeki kefeniyle sultanın huzurunda ondan aman diledi ve sultan da ona aman verdi. Bunun üzerine diğer emirler gelerek Emir Çavlı'yı kutladılar.¹⁴

1109 yılında Bağdat'a gelen Sultan Muhammed Tapar Emirlerle haber gönderip bu yıl Haçlılara karşı cihada kararlı olduğunu bildirdi. Ahlatşahlar'dan Emir Sökmen el Kutbi, Musul emiri Şerefü'd-din Mevdud b. Altuntekin ve Artukoğlu İlgazi'ye mektup yazıp Franklara karşı sefer hazırlıklarına başlamalarını ve Musul'a bağlı beldeleri Haçlı tehdidine karşı korumalarını emretti. Mevdud ve Sökmen derhal bir araya geldi ve bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra bu arada Artukoğlu Necmeddin İlgazi de askerleriyle birlikte el Cezîre'ye geldi ve bu orduya katıldı. Müslüman emirler önce Urfa'nın fethedilmesine karar verdiler ve ele geçirinceye kadar şehri muhasara altında tutacaklardı. 1110 yılında Urfa önüne gelip şehri her taraftan kuşatıp giriş ve çıkışları engellediler. Haçlı reisleri Urfa'nın uzun süre muhasara edilmesi üzerine büyük bir açlık ve ölüm tehlikesi ile karşı karşıya kaldılar.¹⁵

Diğer taraftan Urfa önüne gelen Kudüs Kralı, Urfa kontu ile dargın olan Antakya Prinkepsi Tankred'i yanına çağırıp onu kont ile barıştırdı ve Tankred bin beş yüz kişilik atlı birliğiyle Haçlı birliğine katıldı. Haçlı çetesindeki bu birleşme üzerine Dımaşk Atabegi Tuğtegin hemen Mevdud'un yardımına geldi. Birleşik Haçlı ordusu Mevdud'u takibe başladıysa da Tuğtegin'in gelmesiyle güçlenen Müslümanlarla karşılaşmaktan vazgeçip geri döndü ve Samsat'a doğru çekildi. Fakat Mevdud Haçlıların peşini bırakmadı. Onlara Fırat Nehri'ni geçerken ani bir baskında bulundu ve nehrin doğusunda kalanları da kılıçtan geçirdiği gibi bütün ağırlıklarını ganimet olarak aldı. Daha sonra

¹² Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekâyi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136-1162) (nşr. ve trc. H.D. Andreasyan), Ankara: 1987, s.234; Refik Turan ve diğer yazarlar, Selçuklu Tarihi El Kitabı Ankara 2012, s.229-230; Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1997, Boğaziçi Yayınları, s.146.

¹³ Abdülkerim Özaydın-Erdoğan Merçil, Büyük Selçuklu Devleti, Nobel Yayınevi İstanbul 2008, s.229; Işın Demirkent, a.g.e., s.112.

¹⁴ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür, TTK. Yayınları, Ankara 1995, s.186; Ali Sevim, Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi, Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu yayınları, s. 120 vd.

¹⁵ Abdülkerim Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, s.104; Işın Demirkent, "Mevdud b. Altuntegin", DİA, XXIX, 428.

Urfa'yı kısa bir süre kuşattı ve ardından Harran üzerinden Musul'a döndü. Mevdud bu seferiyle Urfa'yı ele geçiremedi ama Haçlılara ağır bir darbe indirmiş ve Haçlı kontluğunun temellerini sarsmış oldu.¹⁶

Haçlılar'la mücadeleden vazgeçmeyen Muhammed Tapar, Musul Emîri Mevdud b. Altuntegin kumandasındaki bir orduyu Urfa üzerine gönderdi (503/1110). Selçuklu ordusu uzun bir süre mücadele etmesine rağmen şehri ele geçiremedi, ancak Fırat kenarında Franklara ağır bir darbe indirdi. Mevdûd 504 (1111) ve 505 (1112) yıllarında Urfa'ya iki sefer daha düzenleyerek bazı başarılar kazandıysa da yine Urfa'yı fethedemedi. Ardından Atabeg Tuğtegin, Mevdûd, Sincar Emîri Temirek ve Ayaz b. İlgâzî'nin emrindeki kuvvetlerden oluşan Selçuklu ordusu Taberiye yakınlarında Haçlı ordusunu yenilgiye uğrattı (11 Muharrem 507 / 28 Haziran 1113). Selçuklu kuvvetlerinin ani bir baskınıyla başlayan ve bu baskının üç kez tekrarlanmasıyla Haçlıların iki bin kişilik bir kayıp vermesine sebep olmuştur. Bir kısım asker de tutsak alınmıştır ve bu tutsak alınanlar arasında Kudüs Kral Baudouin de vardı, fakat tanınmadığı için elinden silahı alındıktan sonra kaçmayı başarmıştır. Haçlıların bir kısmı da Taberiye gölünde boğulmuştur¹⁷. Mevdûd'un aynı yıl Dımaşk'ta bir haşhaşi tarafından hançerlenerek öldürülmesi Haçlılarla mücadele eden Selçuklu ordusu için ağır bir kayıp olmuştur¹⁸. Muhammed Tapar, Mevdûd'un yerine Aksungur el-Porsukî'yi Musul valiliğine tayin edip Haçlılar'la cihada memur etmiştir. Aksungur, Musul'a gelince İmadeddin Zengi b. Kasımu'devle Aksungur, Sincar hakimi Temirek ile diğer emirler Selçuklu ordusuna katılmaya başladılar. Daha sonra Aksungur, Ceziret-i İbn Ömer (Cizre) 'e gitti ve Mevdud'un naibi burayı ona teslim etti. Aksungur, burdan sonra Mardin'e geçti ve İlgazi b. Artuk da ona boyun eğmek zorunda kaldı ve oğlu Ayaz'ı 300 askerle birlikte Aksungur'a katılmak için gönderdi. Böylece Selçuklu kuvvetleri 15 bin kişilik bir süvari gücüne ulaştı ve 15 Mayıs 1114 tarihinde Urfa önlerine geldi.¹⁹

Urfa üzerine yürüyüp şehri iki aydan fazla muhasara eden Aksungur, yiyecek sıkıntısı ve emirlerin çekişmesi yüzünden kuşatmaya son vermek zorunda kaldı. Aksungur dönüşte Urfa, Serûc (Suruç), Sümeysât(Samsat) ve Fırat kenarında Haçlılar'a ait ekili araziye ve bahçeleri tahrip ettirdi (507/1114). Daha sonra Dımaşk Atabegi Tuğtegin ve İlgazî'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı Haçlılar'la ittifak yaptığını haber alan sultan, Hemedan Emîri Porsuk b. Porsuk'u Haçlılar'a karşı mücadele ile görevlendirdi, ancak Selçuklu ordusu Teldânis'te Haçlılar'ın beklenmedik baskını karşısında mağlûp oldu (509/1115). Suriye'deki olayların bu şekilde Haçlıların lehine gelişmesi Atabeg Tuğtekin'i harekete geçirdi ve yardım istemek ve aleyhindeki dedikodu ve yanlış düşünceleri ortadan kaldırmak amacıyla Sultan Muhammed Tapar'ı ziyaret etmeye karar verdi. Sultan bu sırada Bağdat'ta bulunuyordu. Atabeg Tuğtekin Bağdat'ta gerek sultan ve gerekse Halife Muztazhir tarafından iyi bir şekilde karşılandı ve itibar gördü. Sultan, ona çeşitli hediyelerle Suriye valiliğini içeren bir menşur verdi. Tuğtekin, bu menşurla askeri, idari, mali ve hukuki yetkilere sahip oluyordu. Böylece Tuğtekin Haçlı tehlikesini öne sürerek Bağdat'tan ayrıldı. Aksungur el-Porsukî ise, 1114'te kaybettiği itibarını tekrar kazanmak amacıyla ve Tuğtekin'in desteğiyle Bikâa vadisindeki Haçlılara saldırdı; 3000'i aşkın Frank şövalyesini öldürüp çok miktarda ganimetle geri döndü (510/1116)²⁰.

¹⁶ Işın Demirkent, "Mevdud b. Altuntegin", DİA, XXIX, s.428.

¹⁷ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s.196.

¹⁸ Gürhan Bahadır, Antakya Haçlı Prensiği, (1098-1126), Ankara, 2013, Pegem Akademi Yayıncılık, s.115.; Runciman Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, (çev. Fikret İşıltan), TTK. Basımevi, Ankara1998, c.II, s.105.

¹⁹ İbn Kalanisi, Ebu Ya'la Hamza b. Esed, Zeylû Tarih-i Dımaşk (nşr.Süheyl Zekkar), Dımaşk 1983, s.305; İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kamil fi't-Tarih*, (Çev. Abdülkerim Özaydın) İstanbul: Ocak yayınları, X. s. 399 vd; Ebu'l-Ferec, Gregory, (Bar Hebraeus) İbnü'l-İbri, Ebu'l-Ferec Tarihi (çev.Ö.Rıza Doğrul),II, s.352 vd.; Ali Öngül, Selçuklular Tarihi I, Emek Matbaası, Manisa 2007, s.246.

²⁰ İbnü'l-Kalanisi, a.g.e., s.314 vd; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s.200; Ali Öngül, a.g.e., s.249.

Emir Tuğtekin, Halep Selçuklu emiri Melik Rıdvan'ın ölümü üzerine melik olan Alparslan tarafından Halep'e çağrıldı. Bunun üzerine Halep'e devlet işlerini düzenlemek üzere giden Tuğtekin, Alparslan'ın üst düzey devlet yöneticilerini öldürmeye başlaması üzerine ıslahatlarına başlayamadan Dımaşk'a geri döndü. Halep'te devam eden olaylar ise bir süre sonra melikliğin yıkılmasıyla son buldu. Tuğtekin ve İlgazi anlaşarak Sultan'a karşı ittifak yaptılar ve güçlenmek amacıyla Haçlıları da ittifaklarına kattılar. Sultan Haçlılara ve isyankar emirlere karşı Porsukoğlu Porsuk idaresinde bir ordu gönderdi. Bunun üzerine Tuğtekin ve İlgazi Haçlılardan ayrıldılar. Atabey Tuğtekin, Sultan Muhammed Tapar'dan özür dilemek için Bağdat'a gitti ve Sultan tarafından affedildi. Bu ziyaret sırasında Suriye Valiliğine tayin edildiğine dair Sultan'dan bir menşur aldı. Musul valisi Aksungur ve Tuğtekin, Trablus Kontu Pons üzerine yürüdüler ve ağır kayıplar verdirdiler. Tuğtekin, İlgazi ile de birleşip Esarib'i ele geçirdi. Birleşik Haçlı ordusu ile de Tell-Danis'te karşılaştılar (1119). Ancak savaştan kesin sonuç alınmadı. Daha sonra Antakya Prinkepsliği topraklarına saldırdılar ama herhangi bir sonuç alamadan geri döndüler. Tuğtekin 1123 yılında Hıms'ı geri almak için teşebbüste bulunduysa da muvaffak olamadı.²¹

Haçlılar, Dımaşk Atabeyliği için çok önemli bir şehir olan Sur şehrini 8 Temmuz 1124 tarihinde ele geçirdiler. 1125 yılında Haleb'i ele geçiren Aksungur Porsuki ile Tuğtekin, Hama'da güçlerini birleştirerek Kefertab'ı ele geçirdiler. Daha sonra Halep yakınlarındaki el-Azaz bölgesinde Kudüs Kralı II. Baudouin ile karşılaştılar ve onunla yaptıkları savaşta yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar.²²

Zengiler Döneminde Urfa ve civarında Haçlılarla Mücadele

Melikgazi 1130 yılında Klikya bölgesine girerek burada birçok kaleyi fethetti ve Thoros'un yerine geçen oğlu Leon'u yıllık vergiye bağladı ve daha sonra Urfa üzerine yürüdü ise de burayı alamadı. İmadeddin Zengi'nin genişleme hareketleri karşısında, toprakları tehdit altında kalan Artuklular birleştiler. İki taraf arasında yapılan muharebede İmadeddin Zengi, Artuklu ordusunu geri çekilmeye mecbur etti. Bir süre sonra iki taraf arasında barış yapıldı ve 1130 yılında antlaşma imzalandı. Daha sonra Artuklulardan Davud ile mücadeleye başlayan Zengi, Amid'i (Diyarbakir) ele geçirdi ve şehri, kendi adına hutbe okunması şartıyla, Artuklulardan Timurtaş'a bıraktı (1141). İmadeddin Zengi'nin idaresi altına almak için çalıştığı devletlerden birisi de Böriler idi ve bir müddet sonra, onlar da İmadeddin Zengi'nin hakimiyetini tanımak mecburiyetinde kaldılar. Böylece, bölgede güçlü bir hakimiyet tesis ettikten sonra Haçlılarla mücadeleye başladı ve Esarib Kalesini kuşattı. Kudüs kralının yardıma gelmesine rağmen Haçlıları yendi ve kaleyi ele geçirdi. Sonra, Haçlı Kontluğu işgalindeki Urfa üzerine yürüdü. Çünkü Urfa Kontluğu, Zengiler Devletini ikiye ayıran bir durumda ve ticaret yolu üzerinde çok önemli bir mevkideydi. İnce bir siyasetle Hıristiyanları birbirinden ayırıp, Haçlılar arasında çıkan anlaşmazlıktan faydalanan Zengi, Katoliklerden memnun olmayan Ermenilerin de desteğiyle, 1144 senesinde Urfa'yı ele geçirdi ve bu zafer, bütün İslâm dünyasında sevinçle karşılandı²³. Fakat Avrupada şok etkisi yarattı. Ve Hristiyan alemi büyük bir dehşete düşürdü. Panik içerisinde kalan Avrupalılar yeni bir haçlı seferi hazırlığına başladılar.²⁴ Urfa'nın Müslümanların eline geçmesi, Hristiyan aleminde büyük bir şaşkınlığa sebep oldu. Bunun üzerine Papanın da teşvikiyle Hristiyan aleminde İkinci Haçlı Seferi için hazırlıklar başlatıldı.²⁵ II. Haçlı seferine katılan Mukaddes Roma-Germen imparatoru III. Konrad idaresindeki haçlı ordusunun büyük bir kısmı 1147 yılında hezimete uğramış ve İznik'e çekilmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Fransa kralı VII. St. Louis komutasındaki diğer

²¹ Hasan Akyol, Selçuklu Tarihi El Kitabı, Ankara 2014, s.238

²² İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s.161; Hasan Akyol a.g.e s.238.

²³ Murat Öztürk, Irak Selçuklu Devleti Atabegleri, Bilge-Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2019,s.61-62.

²⁴ Muharrem Kesik, Sultan I. Mes'ud- Nureddin Mahmud b. Zengi İttifakı ve Urfa Haçlı Kontluğunun Yıkılışı, Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, sayı 3, s. 88-89.

²⁵ Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1998, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 295-296.

haçlı ordusu da Yalvaç civarında mağlup edilmiştir. Bu iki ordu ancak deniz yoluyla Akka'ya ulaşabilmiştir.²⁶ Bu durumda göstermektedir ki Haçlılar üç seferi de Anadolu üzerinden yapmaya çalışmışlardır. Her üç seferde de büyük zorluklar yaşamışlardır. Ve Türkler haçlılara Anadolu'da vermemeye çalışmıştır. Osman Turan, Anadolu'ya Alman imparatoru III. Konrad ve Fransa Kralı VIII. St. Louis komutasında gelen Haçlı ordularından korkan Bizans İmparatoru bu gelen ordunun imha edilmesi için Türklerle gizli bir şekilde anlaşmış olduğunu söylemektedir. Ekim 1147 tarihinde Anadolu'ya gelen bu ordunun Selçuklar tarafından perişan ve imha edildiğini ve çok az bir kısmının geri dönebildiğini ifade etmektedir. Birbirinden habersiz Anadolu'ya gelen bu iki ordudan St. Louis'in komutasındaki ordu Almanların Konya'yı işgal ettiklerini sanmışlardı. Fakat gerçeği öğrenince Anadolu'dan geçmenin imkânsızlığını anlayarak yollarını değiştirerek Efes, Denizli ve Antalya istikameti izleyerek gitmişlerdir. Antalya'ya vardıklarında zengin olanlar Suriye'ye gemiyle geçmişlerdir. Geriye kalanlar ise Türklerin ve Rumların taarruzları karşısında perişan olmuşlardır. Hatta Rumlar, Haçlıları soyup paralarını almalarına rağmen, Türkler Haçlıların bu perişan vaziyetini görünce onlara para ve ekmek verdiler, hastalarını tedavi ettiler. Türklerin bu iyiliklerini gören üç binden fazla Frank Müslüman oldu. Rumların hıyanetini ve Türklerin şefkat ve merhametini anlatan bir haçlı yazarı "ey ihanetten daha zalim olan merhamet" ifadesiyle Türklerin iyilik ve merhamet göstererek Hristiyanların dinlerini satın aldıklarını ve haçlılar din değiştirirken hiçbir baskı görmediklerini de ilave etmektedir.²⁷

Urfa'nın Zengi tarafından fethi üzerine düzenlenen II. Haçlı seferinden Dımaşk'a gelen Haçlılar şehri kuşattılar ve Vezir Muineddin Üner'in girişimleri ve yiyecek stoklarının tükenmesi üzerine Haçlılar kuşatmayı kaldırdılar. Atabeyliğin zor zamanlarında idare kabiliyeti ile Atabeyliği ayakta tutmaya çalışan Vezir Muineddin Üner hastalanarak 1149 yılında öldü. Atabeg Abak, Ünerden sonra başka bir emirin bu derece güçlenmesini istemeyerek bütün yetkileri kendi elinde topladı. Bu durum, diğer Atabeg idarecilerinin isyanına sebep oldu. Bu karışık durumdan yararlanmak isteyen Atabeg Nureddin Mahmut, bir yandan Dımaşk emirlerini kendi safına çekmeye çalışırken diğer yandan da Haçlılara karşı bir sefer düzenliyormuş gibi davranıp Atabeg Abak'tan asker istiyordu. Amacı Dımaşk'ın askeri gücünü zayıflatmaktı. Ancak Atabeg Abak, Nureddin'in bu isteğine olumsuz cevap verdi. Fakat Nureddin Mahmut buna rağmen şehri kuşatarak Abak'ı anlaşmaya zorladı. Yapılan anlaşmaya göre Dımaşk atabeyliği Nureddin Mahmut'un hakimiyeti altına giriyordu. Ancak Nureddin Mahmut bunu yeterli görememiş olacak ki, ertesi sene tekrar Dımaşk üzerine bir sefer düzenledi.²⁸

Musul ve Halep Atabeyi İmameddin Zengi'nin Haçlılarla yaptığı amansız bir mücadeleden sonra Urfa Kontluğunu 1144 yılında ortadan kaldırması sonucunda, Antakya Prenslüğü, Trablus Kontluğu ve Kudüs Krallığının geleceği tehlikeye düşmüş oldu. Haçlılar Suriye de sıranın bir gün kendilerine geleceğinden korkarak aceleci bir şekilde Avrupa'dan yardım istediler. Bunun üzerine Türkiye Selçuklu Sultanı Mesut, Bizans ve Haçlılara karşı Güneydoğu'da Mahmut ve Artuklu melikleriyle birleşerek Haçlılara karşı taarruza geçti. Nureddin önce babası İmameddin Zengi'nin şehadeti ve Ermenilerin isyanı üzerine Joscelin tarafından işgal edilen Urfa'yı ikinci defa fethetti (1146). Atabeg İmadeddin Zenginin şehadeti üzerine düşmanları, Zengi tarafından alınan yerleri tekrar ele geçirmek için harekete geçtiler. Urfa'da çıkan bir isyan sonucunda II. Joscelin, kısa süreliğine şehre hakim olduysa da Nureddin Mahmud, kısa süre içerisinde isyanı bastırarak Urfa'ya yeniden hakim oldu. Urfa'nın Nureddin Mahmud tarafından ele geçirilmesi üzerine harekete geçen Haçlılar, Suriye topraklarını ele geçirmek için Dımaşk'a gelerek şehri her taraftan kuşattılar. Bunun üzerine Nureddin

²⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, s. 61.

²⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1999, Boğaziçi yayınları, s. 294-295; Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1971, Turan Neşriyat Yurdu, s. 48 vd.

²⁸ Hasan Akyol, a.g.e. s.240.

Mahmud ve Seyfeddin Gazi, Haçlılara karşı amansız bir şekilde Dimaşk'ı savundular. Bu güçlü savunma karşısında Haçlılar fazla dayanamadılar ve kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar²⁹.

Sultan Mesut 1149 yılında da oğlu Kılıçarslanla birlikte doğuda yerleşmiş olan Franklara karşı harekete geçip Maraş'ı kuşattı ve aldı. Sultan Mesut 1150 yılında Haçlıların elinde bulunan Göksun, Behisni (Besni), Göynük, Ayntab (Anteb), Duluk ve Raban şehirlerini ele geçirdi. Daha sonra Telbaşiri kuşattı ve Ermenilerden bazı yerleri aldı, Sultan Mesut Fethettiği yerleri Merkezi Elbistan olan oğlu Kılıç Arslan'ın idaresine verdikten sonra geri döndü.³⁰

Kutsal Roma ve Fransa Kralının Musul Atabeyi İmameddin Zengi'nin Urfa'yı Haçlılardan alması üzerine II. Haçlı seferini Şam ve Urfa dahil olmak üzere Suriye bölgesini almayı hedeflemiştir.³¹

II. Haçlı Seferine Fransa Kralı VII. Louis'in idaresinde Fransızlar ve Alman Kralı III. Konrad'ın idaresinde bulunan Almanlar katıldılar³². Haç'ı ilk kabul eden Fransa Kralı Louis oldu. Pek çok şövalye ve ileri gelen kişiler kralı örnek aldılar. Bu çağrıya karşı geniş bir halk tabakası ile asiller daha fazla heyecan gösterdiler. Küreğini ve sabanını bırakan herkes bu sefere katılmak için koştular. 1146 yılında Almanya'da mahsul beklenenden çok az olmuş ve kıtlık baş göstermişti. Böylece halk Papa'nın çağrısına bu kıtlık yüzünden ve doğunun zenginliğinden faydalanmak hayali ile tereddütsüz katılmıştı.³³

Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud Döneminde Urfa ve civarında Haçlılarla Mücadele

Sultan Mesut, II. Haçlı seferi için gelip Anadolu'dan geçmeye çalışan Haçlı ordusuna ağır darbeler indirmiştir. Sultan Mesut, Bizans ile barış halinde bulunmasından, Haçlıların Dimaşk önünde hezimete uğramasından ve Antakya Prinkeps'i Raymond'un da öldürülmüş olmasından faydalanarak Artuklular ve Zengiler ile ortak hareket ederek, Kuzey Suriye'deki Haçlılar üzerine sefere çıktı. Türkler, Haçlılar üzerine üç koldan saldırdılar ve bölge Türk hâkimiyeti altına girmektedir. Sultan Mesut kendisine karşı çıkan II. Joscelin idaresindeki Haçlıları geri püskürterek bunları Tellbaşir yakınlarına kadar kovaladı. Sultan Mesut Tellbaşir kalesini kuşattıysa da Kont Joscelin'in eline geçirmiş olduğu Selçuklu esirlerini geri vermesi ve Sultan'ın hâkimiyetini tanınması şartıyla iki taraf arasında barış yapıldı ve böylece kuşatma kaldırıldı.³⁴

Antakya Prinkeps'i Raymond'un Nureddin ile giriştiği savaşta öldürülmesi üzerine Antakya'da idareyi onun karısı Constance üstlenmişti, Patrik Aimery de ona yardımcı olmuştu. Urfa'nın fethi ile sadece Tellbaşir ve civarındaki bazı kaleleri elinde bulunduran II. Joscelin'in de Nureddin'in eline esir düşmesi üzerine buranın idaresini hanımı Kontes Beatrice aldı. Ancak Mesut'un ve Nureddin'in taarruzlarına karşı bölgeyi savunmak hemen hemen imkânsız hale gelmişti. Şehir bölgede oturan fakat kaçıp buraya sığınan Haçlı ve Ermenilerle dolmuştu. Nureddin'in fetihleri sebebiyle Tellbaşirin Antakya ile bağlantısı tamamen kopmuştu diyebiliriz. İşte tam bu karmaşık durumdan faydalanmaya çalışan ve Urfa'nın düşmesinden sonra Tellbaşir'e yerleşmiş bulunan Kont Joscelin ise bu sırada Kudüs Haçlı Krallığından aldığı destek ile topraklarını genişletmeye çalışmaktaydı. Joscelin özellikle de Kontluğunun eski merkezi olan Urfa'yı geri almak için büyük gayret sarfetmekteydi. Buarada İmadeddin Zengi'nin yerine geçen oğlu Nureddin Mahmud (1146-1174) ise bölgede Haçlılara karşı büyük bir cihad başlatmış bulunuyordu. Nureddin Mahmud, Türkiye Selçuklu sultanı Mesut'un kızı Selçuka Hatun ile evlenmiş ve böylece Türkiye Selçuklularının desteğini de kazanmıştı. Fakat Nureddin Mahmud'un 1149 yılında Joscelin'in üzerine gönderdiği ordu büyük bir başarısızlığa uğramış ve hatta

²⁹ Hasan Akyol, "Suriye Selçukluları", Selçuklu Tarihi el Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s.243.

³⁰ Yaşar Bedirhan, a.g.e., s.285-286.

³¹ Arthur Goldschmidt Jr. – Lawrence Davidson, Kısa Ortadoğu Tarihi, Çev. Aydemir Güler, Doruk Yayınevi, İstanbul 2008, s.139.

³² Claude Cahen, Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı (çev. Mustafa Daş), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s.159.

³³ Muharrem Kesik, a.g.e. s.78-79.

³⁴ Süryani Mikhail, Kronik (1166-1199), nşr. ve trc. J. B. Chabot, Paris. 1899-1924, III, s.294; Muharrem Kesik, a.g.e., s.108-109.

silahları bile Joscelin'e esir düşmüştü. Bunun üzerine Joscelin, Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'a, Nureddin Mahmud'un ordusundan ganimet olarak aldığı birkaç silahla birlikte bir mektup göndermişti. Joscelin Sultan Mesud'a gönderdiği mektupta, "İşte bunlar senin damadının silahlarıdır; onun başına gelenlerin daha büyüğü yakında senin başına da gelecektir." Diyerek tehdit dolu ifadeler kullanarak haddini aşması bardağı taşıran son damla olmuştur³⁵.

Sultan Mesut bu olaylar karşısında fazla duyarsız kalmayarak harekete geçmiş ve ordusuyla Joscelin'in üzerine yürümüştür. Sultan İlk önce Maraş geliyor ve şehri kuşatıp alıyor. Buradaki Haçlıların hayatlarına dokunmuyor ve onların Antakya'ya gitmelerine müsaade ediyor. Bundan sonra Sultan Mesud Tellbaşir önlerine kadar geliyor, fakat daha önce yazdığı mektupla Sultan Mesud'a meydan okuyan Joscelin Selçuklu ordusunun karşısına çıkamaya cesaret edemiyor (1149). Bu durum karşısında Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud ısrar etmeyerek geri dönüyor³⁶. Fakat Sultan Mesud bir yıl sonra eski Urfa Kontu Joscelin'in üzerine tekrar yürümüş ve Göksun, Behisni, Göynük, Ayıntab, Duluk, Raban ve Merzuban gibi Doğu Akdeniz bölgesinin önemli kale ve şehirlerini ele geçirmiştir. Sultan Mesud bundan sonra Tellbaşir önlerine gelerek Kont Joscelin'i kuşatarak onu abluka altına almıştır. Tam bu sırada damadı Musul ve Halep atabegi Nureddin Mahmud kayınpederi Sultan Mesud'a destek vermek için Tellbaşir önlerine geldi. Sultan Mesud, Tellbaşir'in fethini damadı Nureddin Mahmud'a bırakarak bölgeden ayrılmıştır. Kont Joscelin, Nureddin Mahmud'a karşı koyamayacağını anlayınca ailesini ve ağırlıklarını yanına alarak Antakya'ya kaçmıştır. Böylece Nureddin Mahmud Tellbaşir'i teslim almıştır. Şehirten kaçmış olan Kont Joscelin ise, daha Antakya'ya varmadan yolda Türkmenler tarafından yakalanıp tutsak alınarak Haleb'e gönderilmiştir. Esir edilen Joscelin burada Nureddin Mahmud'a teslim edilmiş ve Nureddin Mahmud ise onu hapse attirmiştir.³⁷ Kont Joscelin burada bir daha kurtulamamış ve hapishanede 9 yıl sonra ölmüştür³⁸.

Tam bu sırada Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Kontese'nin elinde kalan araziye satın almak üzere teklifte bulundu. Durumun kendileri için ne kadar tehlikeli olduğunun farkında olan Beatrice, Kudüs Kralı Baudouin'e danıştıktan sonra İmparatorun teklifini kabul etti. Bizansın Kilikya valisi Thomas'ın getirdiği torbalar dolusu altın karşılığında Beatric'e elindeki Tellbaşir, Samsat, Birecik, Ayıntab, Dülük ve Ravendan Kalelerini ona teslim edip kızı Agnes ve oğlu III. Joscelin ile birlikte Kudüs'e gitti.³⁹

Yukarıda saydığımız bölgelerin Bizans kontrolüne bırakılması Türk akınlarını durdurmadı. 1151 yılında Sultan Mesut Damadı Nureddin Mahmut ve Artuklu Hükümdarı Timurtaş birlikte bu bölgeye taarruz ettiler. Sultan Mesut, Ayıntab ve Dülük'u; Nureddin, Ravendan, Kurus, Burcu'r-Rasas ve Tellbaşir'i; Timurtaş ise, Samsat ve Birecik'i ele geçirdiler. Bunun sonucunda Haçlılar'ın hâkimiyetindeki bu bölgelerin Türklerin eline geçmesinin yanısıra aynı yıllarda sürdürülen bu mücadeleler esnasında Antakya Prinkepsi Raymond'un ve Maraş senyörü Renaud'un öldürülmesiyle Urfa Kontu II. Joscelin'in esir edilerek hapse atılması Urfa yöresindeki Haçlı hakimiyetine büyük bir darbe indirmiştir.⁴⁰ Böylece Haçlıların Güneydoğu Anadolu'da kurmuş oldukları Haçlı Kontluğu da tamamen ortadan kaldırılmış oldu⁴¹.

³⁵ İbnü'l-Esir, c.XI, s.137; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1971, s.187.

³⁶ Salim Koca, Türkiye Selçukluları Tarihi, c.II, Karam Yayınları, Çorum 2003, s.143.

³⁷ Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Ravendan", Belleten, 61/216 Ağustos 1992, s. 381.

³⁸ Ebu'l-Ferec Tarihi, c.II, s. 388.; İbnü'l-Esir, c.XI, s.137.; Salim Koca, a.g.e., s.143 vd.

³⁹ Runciman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, (çev. Fikret Işıltan), Ankara: (TTK Yayınları) 1987, II, 276; Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, İstanbul: Dünya yayıncılık, s.118; Muharrem Kesik a.g.e., s. 109-110.

⁴⁰ Süryani Mikhail, a.g.e., III, S.289; Rumcımam, a.g.e., 2, 273; Muharrem Kesik, a.g.e., s. 110-111; Bahattin Kök, "Mahmud Nureddin Zengi", DİA, XXXIII, s.260.

⁴¹ Ali Öngül, Selçuklular Tarihi II (Anadolu Selçukluları ve Beylikler), Emek Matbaası, Manisa 2007, s. 65.

SONUÇ

XI. yüzyılda İslâm dünyası Ortadoğu topraklarında beklenmedik bir anda Haçlı seferleriyle karşı karşıya kalmıştır. Anadolu topraklarına giren Haçlılar Urfa'da, Urfa Haçlı Kontluğu'nu (1098), Antakya'da Antakya Prinskepliğini (1098) daha sonra da Anadolu toprakları dışında ise Kudüs Krallığı'nı (1099) kurmuşlardır. Haçlılar İslâm coğrafyasına siyasi, dini, askeri ve ekonomik amaçlarla gelmişlerdir.

Haçlıların saldırıları sırasında gerek Büyük Selçuklu Devleti ve gerekse Türkiye Selçukluları ve diğer atabeglikler zaman zaman birbirleriyle mücadele halinde olmuşlardır. Haçlılar, İslâm dünyasındaki bu kısır çekişme yüzünden rahatlıkla değişik yerlerde kontluklar kurabilmişler ve uzun süre Anadolu'da ve Ortadoğu'da mücadelelerine devam etmişlerdir. Özellikle Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyaruk ve Muhammed Tapar ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ve Sultan Mesut zamanlarında Haçlılarla amansız bir şekilde mücadele yapılmıştır. Bu sultanlar, Musul ve Halep Atabegliği, Artuklu ve daha sonra Musul Atabegliğini hakimiyetlerine alan Zengilerden yardım isteyerek mücadelelerini sonuna kadar sürdürmüşlerdir ve bunda da başarılı olmuşlardır.

Ancak Tuğtegin ve İlgazi gibi bazı Türk emirleri zaman içerisinde bazen Haçlılarla ittifak yaparak Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a karşı isyan etmişler ve bu durum ise Haçlılarla mücadeleyi sıkıntıya sokmuştur. Sultan Muhammed Tapar'ın bu emirlere karşı mücadele etmesi üzerine adı geçen emirler zaman içerisinde Haçlılarla yaptıkları ittifaktan vazgeçmişler ve Muhammed Tapar'dan gelip özür dilemişlerdir. Haçlılara karşı en önemli mücadele İmameddin Zengi tarafından 1144 tarihinde yapılmıştır. Zengi'nin 1144 senesinde Urfa'yı fethetmesi üzerine II. Haçlı seferi başlamış ve Anadolu topraklarında büyük katliamlar yaşanmıştır. İmameddin Zengi'den sonra yerine geçen oğlu Nureddin Mahmûd döneminde de büyük mücadeleler yaşanmış ve Urfa Haçlı Kontu Joscelin yakalanmış ve hapse atılarak 9 yıl sonra hâpiste hayatını kaybetmiştir. Nureddin Mahmud döneminde Urfa'dan sonra Göksun, Behisni (Besni), Göynük, Ayntab (Antep), Düluk ve Raban gibi şehirler ele geçirilmiştir. Haçlılar Ortadoğu topraklarında Memlûkler'in 1296 yılında Haçlılara karşı yaptığı Akka'nın fethinden sonra bu topraklardan tamamen uzaklaşmışlardır.

KAYNAKÇA

- Akyol, H. (2012). *Selçuklu Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Alptekin, C. (1989). "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Başar, F. (1994). *İslam tarihi*, İstanbul: Kayahan yayınevi.
- Bedirhan, Y. (2007). *Ortaçağ Tarihi*, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Claude, C. (1994). *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul: e Yayınları.
- Claude, C. (2013). *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. (çev. Mustafa Daş). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Çetin, O. (2016). *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Bursa: Emin Yayınları.
- Demirkent, I. (1974). *Urfa Haçlı Kontluğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Demirkent, I. (1992). Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Ravendan, *Belleten*, 61/216 Ağustos, s. 371-381.
- Demirkent, I. (1997). *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya yayıncılık.
- Demirkent, I. (1998). "Haçlı Seferlerinin Mahiyeti ve Başlaması". Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri: 26-27 Mayıs 1997, İstanbul: Bildiriler (s.1-14), İÜEF.
- Demirkent, I. (2004). "Mevdud b. Altuntegin". TDV İslâm Ansiklopedisi. Ankara. 29. Cilt, s. 427-429.
- Ebu'l-Ferec, G. (Bar Hebraeus) İbnü'l-İbri. (1945). *Ebu'l-Ferec Tarihi* (çev. Rıza Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Freely, J. (2008). *At Üstünde Fırtına Anadolu Selçukluları*. (Çev. Neşenur Domaniç) İstanbul: Doğan Kitap.

- Goldschmidt, Jr A. ve Davidson, L. (2008). *Kısa Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Aydemir Güler). İstanbul: Doruk Yayınevi.
- Gürhan, B. (2013). *Antakya Haçlı Prensiği*, (1098-1126). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali. (2016). *El-Kâmil fi't-Târîh*. (Çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul: Ocak Yayınları.
- İbn Kalanisi, Ebu Ya'la Hamza b. Esed. (1983). *Zeylû Tarih-i Dımaşk*. (nşr. Süheyl Zekkar), Dımaşk.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı yayınları.
- Kesik, M. (2003). *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesut Dönemi (1116-1155)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Kesik, M. Sultan I. Mes'ud- Nureddin Mahmud b. Zengî İttifakı ve Urfa Haçlı Kontluğunun Yıkılışı, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, s. 83-99.
- Köymen, M. A. (1998). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (2003). *Türkiye Selçukluları Tarihi*, Çorum: Karam Yayınları.
- Merçil, E. (2008). *Büyük Selçuklu Devleti*, İstanbul: Nobel Yayınevi.
- Merçil, E. (2011). *Makaleler*, İstanbul: Bilge-Kültür-Sanat Yayınları.
- Merçil, E. ve Özaydın, A. (2008). *Büyük Selçuklu Devleti*, İstanbul: Nobel Yayınevi.
- Öngül, A. (2007). *Selçuklular Tarihi I*, Manisa: Emek Matbaası.
- Özgül, A. (2007). *Selçuklular Tarihi II (Anadolu Selçukluları ve Beylikler)*, Manisa: Emek Matbaası.
- Özaydın, A. (1990). *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511 1105-1118)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özgül, O. G. (2018). *Selçuklular*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, M.. (2019). *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, İstanbul: Bilge-Kültür-Sanat Yayınları.
- Runcîmam, S.. (1987). *Haçlı Seferleri Tarihi*, Cilt 2. (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A.. (1989). *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Süryani M.. (1899-1924). *Kihronik (1166-1199)*, Cilt 3. (trc. J. B. Chabot), Paris.
- Urfalı M.. (1987). *Urfalı Mateosos Vekâyi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. (nşr. ve trc. H.D. Andreasyan), Ankara.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (1997). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (1999). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi yayınları.
- Yazıcı, N. (2005). *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Meclis Açış Konuşmalarında Sosyal Politikalara Yaklaşımı

Doç. Dr. Fuat Uçar

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2036-6689>

Giresun Üniversitesi, Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Giresun – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 20.08.2020

Kabul: 14.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

İsmet İnönü
İkinci Dünya Savaşı
Millet Meclisi
Tutanak Dergisi
Sosyal Politika

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45878>

Öz

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Meclis açış konuşmaları, İkinci Dünya Savaşı ve çok partili hayata geçiş sürecini kapsamı bakımından oldukça önemli bir dönemi kapsamaktadır. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen savaşa girmiş gibi etkisini ağır bir şekilde hissetmiştir. Diğer politikalar gibi sosyal politikalar da ekonomide ve toplumsal yapıda yeni bir yapılanma sürecinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Savaşın etkileriyle ortaya çıkan karaborsacılık, stokçuluk, enflasyon gibi çeşitli uygulamaların sosyal hayata yönelik önemli etkileri olmuştur. Böylece ekonomik politikalar gibi sosyal politika uygulamaları da toplumun memur, işçi ve küçük köylü kesimlerini öncelikli olarak ilgilendirmiştir. İnönü'nün Meclis açış konuşmaları Meclis'e bilgi vermek ve hükümete yol göstermek niteliğinde olmuştur. İnönü'nün Meclis aracılığı ile kamuoyunu da bilgilendirmeye yönelik konuşmalarında sosyal politikalara yönelik önemli değerlendirmeler yer almıştır. Bu kapsamda İnönü konuşmalarında sosyal politikalar yönünden çeşitli kavramlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu kavramlar vergilendirme sistemi, toprak reformu, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve çalışma hayatının düzenlenmesine yönelik çeşitli mevzuat düzenlemeleri şeklinde olmuştur. Ayrıca İnönü Meclis açış konuşmalarında hükümetçe alınan ekonomik tedbirlerin gerekliliğini ifade etmiş, halktan tasarrufta bulunmaları ve destek vermeleri temennisinde bulunmuştur. İnönü'nün konuşmalarında üzerinde durduğu sosyal politika konuları daha sonraki dönemlerin sosyal politikalarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Uçar, F. (2020). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Meclis Açış Konuşmalarında Sosyal Politikalara Yaklaşımı. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 457-472.

Approach of the President Ismet Inonu to Social Policies in the Opening Speeches of Assembly

Assoc. Dr. Fuat Uçar

Giresun University, Rectorate Department of Ataturk's Principles and Revolution History Department,
Giresun – TURKEY

Article History

Submitted: 20.08.2020

Accepted: 14.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Ismet Inonu
Second World War
National Assembly
Minute Journal
Social Policy

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45878>

Abstract

President Ismet Inonu's opening speeches of the Assembly comprises a very important period in terms of containing the Second World War and the transition to multi-party system. Although Turkey did not get involved in the Second World War, it felt the impact heavily as if it got involved. Social policies, like other policies, emerged as a product of a new structuring process in the economy and social structure. Several economic measures taken to reduce the effects of the war had important impacts on social life such as black-marketeering, stockpiling and inflation. In this way, social policy implementations, like economic policies, primarily concerned civil servants, workers and small peasants of the society. Inonu's opening speeches of the Assembly had the characteristics of informing the Assembly and guiding the government. Inonu made significant evaluations towards social policies in these speeches which were also intended to inform the public through the Assembly. Within this scope, Inonu's speeches focused on various concepts from the point of social policies. These concepts were taxation system, land reform, struggling with infectious diseases and various legislative arrangements to adjustment of working life. In the opening speeches of Assembly, Inonu expressed the necessity of the economic measures taken by the government and desired public to save on and support. Social policy issues that Inonu emphasized in his speeches played an important role in shaping the social policies of later periods.

GİRİŞ

Sosyal politika, toplumsal yaşamın birçok alanında ekonomik ve sosyal yapılara bağlı olarak oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Dinamik bir süreci ifade eden sosyal politikaların aynı zamanda ekonomik, siyasal ve hukuksal nitelikleri de bulunmaktadır. Cumhuriyet'in ilanı ile hızlı bir gelişim gösteren çağdaş bir devlet kurma çalışmalarının ilk yıllarında sosyal politika kapsamında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu kapsamda Cumhuriyet'in ilanı öncesinde 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan *İzmir İktisat Kongresi* önemli bir gelişme olmuştur.

Siyasi ve ekonomik özelliklerinin yanında sosyal politikalar yönünden de önemli kararların alındığı *İzmir İktisat Kongresi*'nde; işçi temsilciliği, sendika ve grev hakkının tanınması, sekiz saatlik iş günü, ücretli hafta ve bayram tatili, ücretli yıllık izin, kıdem tazminatı, sağlık, kaza ve yaşlılık sigortasının kabul edilmesi, sağlık koşullarının düzeltilmesi, çalışma yaşamının resmi denetime tabi tutulması, 1 Mayıs'ın İşçi Bayramı olarak benimsenmesi ve asgari ücretin saptanması amacıyla önemli çalışmalar yapılmıştır. Daha sonra 1930'da çıkarılan *Umûmî Hıfzıssıhha Kanunu* ile çocuk ve kadın işçiler için ilk kez bazı sosyal politika önlemleri gündeme gelmiştir. 1935'te hafta tatilinin Cumartesi günü öğleden sonrayı da kapsayacak şekilde Pazar günü olarak kabul edilmesi sosyal yaşamı düzenlemeye yönelik önemli değişiklikler olmuştur.¹ Ayrıca 15 Haziran 1937'de yürürlüğe giren *İş Kanunu* da Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı sosyal politika yasalarından birisi olmuştur. Bu kanun yürürlüğe girene kadar Türkiye Cumhuriyeti sosyal politika bakımından yavaş sayılabilecek bir gelişme göstermiştir.² Ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarında hayır işleriyle ilgilenmek amacıyla kurulan ve faaliyetlerini günümüzde de devam ettiren önemli sosyal yardım kuruluşlarından birisi olan *Yardım Sevenler Derneği* bu dönemde kurulmuştur.³

1940'lı yılların başından itibaren İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri nedeniyle başlayan ekonomik sıkıntıları fırsat bilen ve bundan yararlanmak isteyen çeşitli toplumsal sınıfların ortaya çıkması hükümetleri çeşitli tedbirler almaya yöneltmiştir.⁴ Bu koşullarda devlet bir dizi kararlar alarak ekonomik hayatı kontrol altında tutmaya çalışırken, sosyal hayata yönelik çeşitli politikalar da geliştirmiştir. Savaş yıllarında Türkiye'de gözle görülür bir seviyeye ulaşan fakirlik ve yoksulluğun azaltılması yolunda birtakım gönüllü hayır kuruluşları da devletle aynı doğrultuda ve benzer güdülerle sosyal yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Türkiye savaşa girmemiş olmasına rağmen, savaş yılları büyük yoksulluk yılları olarak yaşanmış, savaşın Türkiye ekonomisine ve toplumuna önemli etkileri olmuştur.⁵ Öncelikle fiyat kontrolü ve dış ticaretin düzenlenmesi amacıyla 18 Ocak 1940'ta kabul edilen 3780 sayılı *Milli Korunma Kanunu* çıkarılmıştır. Savaş koşullarının neden olduğu ekonomik sıkıntıların azaltılmasının yanında, toplumun sosyal yönünden de desteklenmesi bakımından; 30 Aralık 1940'ta 3959 sayılı *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Teşkiline Dair Kanun* ile 11 Ağustos 1942'de çıkarılan *Amele*

¹ Eray Alaca, *Orta Asya'dan Günümüze Türk Tarihi ve Kültürü*, 2. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2019, s. 228-230.

² Bkz. Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Kitabevi, Ankara, 1992, s. 59, 79, 91-96.

³ Türkiye Yardım Sevenler Derneği 19 Şubat 1928'de Mevhibe İnönü'nün öncülüğünde kurulmuş, Atatürk'ün isteği üzerine 28.1.1938'de derneğin adı Türkiye Yardım Sevenler Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. Bkz. Fuat Uçar, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarına Bir Örnek: İzmir Yardım Sevenler Derneği", *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C. 9, S. 33, 2017, s. 20.

⁴ Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 119.

⁵ Tek parti dönemi idarecileri sık sık yoksullukla mücadelenin önemine dikkat etmişlerdir. Bu nedenle yoksulluğun azaltılması, insanların temel ihtiyaçları konusundaki mahrumiyetlerinin önlenmesi, dış politika kadar önemli bir "ulusal dava" halini almıştır. İçeride insanları birbirine bağlı tutan bağlar ancak bu şekilde korunabilmiştir. Ekonomik, idari ve askeri alanlarda verimliliğin sağlanması, yabancı devletlerin propaganda faaliyetlerinin etkisizleştirilmesi ancak böyle mümkün olabilmiştir. Bkz. Murat Metinsoy, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yardım Sevenler Cemiyeti: Ankara'dan Türkiye'ye Yayılan Sivil Toplum Seferberliği", *Cumhuriyet'le Büyüyen Yardım Sevenler*, MRK Baskı, Ankara, 2018, s. 104.

Birliği Hakkında Kararname kabul edilmiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu döneminde (1942-1945) savaş zengini olan ticaret burjuvazisini ve aşırı kazançları vergilendirmeye yönelik olarak önemli hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda 12 Kasım 1942'de kabul edilen 4305 sayılı *Varlık Vergisi Kanunu*, 4 Haziran 1943'te çıkarılan 4429 sayılı *Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu* ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ısrarlı girişimleri sonucu 4753 Sayılı *Çiftçiye Topraklandırma Kanunu* 11 Haziran 1945'te çıkarılmıştır.⁶ Söz konusu bu vergi uygulamalarının köylü kesime ciddi bir mali külfet getirmesi, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin 14 Mayıs 1950 seçimlerini Demokrat Parti (DP) karşısında kaybetmesinde önemli rol oynamıştır.

25 Ocak 1945'te 4792 sayılı *İş ve İşçi Bulma Kurumu*'nun kurulmasının ardından, Birleşmiş Milletler ana belgesini imzalayan hükümet, sosyal politika yönünden bazı adımlar atma gereği duymuştur. Bu gelişmeler, dünyadaki savaş sonrası eğilimlere paralel olarak çalışma hayatı ile ilgili işleri düzenleme, yürütme ve denetleme amacıyla *Çalışma Bakanlığı* kurulmuştur. İlk aşamada merkez örgütü olarak 8 Haziran 1945'te 4763 Sayılı Kanun ile kurulan *Çalışma Bakanlığı*'na Sadi İrmak atanmıştır.⁷ Ayrıca 13 Haziran 1945'te *İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Hakkında Kanun* tasarısı da hazırlanmıştır. Söz konusu tasarının gerekçesinde; hazırlanan sigorta mevzuatının "bütün ecnebi memleketler mevzuatına hâkim olan bir prensip" olduğu vurgulanmıştır. Bu kanun kapsamında; sağlık yardımı, hastalanan işçinin doktora muayene ettirilmesi, işçiye ilaç sağlanması ve gerekiyorsa işçinin hastanede tedavisi öngörülmüştür.⁸ Sosyal politikalar yönünden önemli diğer gelişmeler ise *İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu*'nun uygulanmasını sağlamak üzere; sosyal güvenin sağlanması konusunda 9 Temmuz 1945'te kabul edilen 4792 sayılı yasa ile *Çalışma Bakanlığı*'na bağlı *İşçi Sigortaları Kurumu*'nun kurulması ve 16 Temmuz 1945'te 4792 sayılı *İşçi Sigortaları Kanunu*'nun çıkarılması olmuştur.⁹ 26 Ocak 1946'da kabul edilen *İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun* tasarısının gerekçesinde; Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından kabul edilen sözleşme gereğince, ücretli iş bulma bürolarının kapatılacağı ve bu alanda devletin düzenleyici rol oynaması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰ Bu şekilde emek ve iş lehine yönelik ilgili kurumların oluşturulması ve ekonomik politikalar çerçevesinde çeşitli yasal düzenlemelerin yapılması sosyal politikaların şekillenmesinde etkili olmuştur.

Bu gelişmeler çerçevesinde bakıldığında, gerek İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, gerekse çok partili döneme geçişten sonraki yıllarda, devlet-toplum ilişkileri de ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. Türkiye'nin söz konusu bu siyasal ve sosyal süreci "köyden şehre göçlerin başladığı, yoksulun seçmen olarak önem kazandığı bir dönem" olarak nitelendirilmiştir. Dönemin sosyal politika uygulamalarındaki sınırlılıklara ilişkin Ayşe Buğra tarafından yapılan değerlendirmeye göre bu dönem;

"Aynı zamanda, Türkiye'nin içinde yer aldığı 'özgür dünya'da refah devleti uygulamalarının 'vatandaşlık hakları' temelinde yürürlüğe girdiği, bu uygulamaların Türkiye'de tartışılmaya başlandığı ve çok sınırlı bir kesimi kapsayan sosyal güvenlik kurumlarının ortaya çıktığı bir dönem. Ama bu gelişmelerin,

⁶ 1940'lı yılların ekonomik yapısını oluşturan ilgili kanunların ekonomik ve toplumsal etkileri hakkında bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. II, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 373-443; Cemil Koçak, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 253-284; Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 197-213; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. II, Remzi Kitabevi, Ankara, 1968, s. 340-346; Tekeli-İlkin, *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. 3, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 147-182; Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010; Zeki Çevik, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Toprak Reformu ve Uygulamaları", *Türkler*, C. 17, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 2002, s. 677-678.

⁷ Tefvik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 307; Cemil Koçak, *Rejim Krizi Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 551.

⁸ Koçak, *Rejim Krizi...*, s. 552-554.

⁹ Koçak, *Rejim Krizi...*, s. 556; Talas, *a.g.e.*, s. 126; Çavdar, *a.g.e.*, s. 308.

¹⁰ Koçak, *Rejim Krizi...*, s. 558.

toplumun bütün fertlerini, Batı'da olduğu gibi, vatandaşlık hakları temelinde topluma entegre etmeye çalışan bir sosyal politika yaklaşımı içinde biçimlendiklerini söylemek imkansız."¹¹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasal düzenin demokratikleşmeye yönelmesiyle sosyal politikaların hak ve özgürlükler yönünde yeni düzenlemeler gündeme gelmeye başlamıştır.¹² Ayrıca savaş sonrası dönemde 7 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması, 21 Temmuz 1946 seçimleri ve 19 Temmuz 1948'de Millet Partisi'nin kurulmasıyla sosyal politika sorunları parti programlarında ve seçim çalışmalarında yer almaya başlamıştır.¹³ Ülkenin siyasi olarak demokratikleşme sürecine girdiği bu dönemde, sosyal politika alanında bir takım ciddi düzenlemelere de gidilmiştir. Meclis'in 26 Şubat 1947'de kabul ettiği 5018 numaralı *İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun* ile sendikal faaliyetlerin çerçevesi belirlenmesine rağmen, bu kanun olumlu sonuçlar verememiştir.¹⁴

1948'de düzenlenen *Türkiye İktisat Kongresi*, iktisadi hayatta olduğu kadar sosyal politikalar ile ilgili olarak da önemli bir atılım olmuştur.¹⁵ Haziran 1949'da *İş Kanunu*'na tabi işyerlerinde sigortalı çalışanlara, yaşlılıkları halinde bağlanacak maaşları ve yapılacak diğer ödemeleri düzenlemek üzere *İhtiyarlık Sigortası Kanunu*¹⁶ ile *İller Bankası Kanunu* kabul edilerek, toplum çeşitli sosyal hak ve güvenceler yönünden desteklenmiştir. Yine 1949'da Emekli Sandığı'nın farklı devlet kurumlarında çalışan memurları tek çatı altında toplayacak şekilde yeniden düzenlenmesi; 1949'da geniş ölçüde karine esasına dayanmasından dolayı sosyal adalete ters düşen, ayrıca kaçakçılığı da önleyemeyen *Kazanç Vergisi* kaldırılarak, yerine *Gelir Vergisi* ile *Kurumlar Vergisi* ve *Esnaf Vergisi*'ni kapsayan yeni bir sistem getirilmiştir. Bu yeni sistem hükümet tarafından çeşitli mali nedenlere, eğitim ve sosyal yatırım konularında artan devlet ihtiyaçlarına ve sosyal adalet kaygılarına dayandırılmıştır.¹⁷ Oluşturulan bu yeni sistemde, "işçinin, haklarını adalet mercilerinde çabuk, kolay ve ucuz bir surette istihsal etmesini" sağlamak amacıyla 4 Ocak 1950'de *Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu*¹⁸ ile 30 Ocak 1950'de *İş Mahkemeleri Kanunu*" Meclis tarafından kabul edilmiştir.¹⁹

Türkiye'nin ILO'dan kaynaklanan uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmeye özen göstermesinin yanında; Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne 1947'de üye olmasının etkisiyle, 1945-1950 döneminin sosyal politika mevzuatı bu çerçevede şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde sosyal politika alanındaki yoğun girişimleri, özellikle dış etkenlere bağlayan Cemil Koçak; iktidar partisi CHP'nin bu konudaki tutumunu "bu yeni dönemde, siyasal, sosyal ve ekonomik görüşlerini yeniden gözden geçirme ihtiyacı duyan CHP'nin bu alanda herhangi bir yeni anlayışa varamadığı"²⁰ şeklinde eleştirerek; bu dönem sosyal politika uygulamalarında dış etkinin belirleyici olduğunu iddia etmiştir. Yine bu dönemde CHP ile DP arasındaki ideolojik makas açıklığının

¹¹ Ayşe Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2018, s. 16.

¹² Talas, *a.g.e.*, s. 127.

¹³ Osman Akandere, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Çok Partili Hayata Geçişte Kullanılan İlk Muhalefet Partisi 'Milli Kalkınma Partisi' ", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 1998. ss. 157-191; Osman Akandere, "1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVI, S. 76, 2010, ss. 1-26; Eray Alaca, *Ansiklopedik Tarih ve Tarih Eğitimi Sözlüğü*, Efe Akademi, İstanbul, 2019, s. 6,73, 74, 83.

¹⁴ Çavdar, *a.g.e.*, s. 307; Aydemir, *a.g.e.*, s. 353-354.

¹⁵ Kongre için bkz. Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 131; Tekeli-İlkin, *Savaşın İçinden...*, s. 269-276.

¹⁶ Koçak, *Rejim Krizi...*, s. 565; Talas, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁷ Buğra, *a.g.e.*, s. 160-161; Timur, *a.g.e.*, s. 144-145.

¹⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)*, D. 8, C. 23, B. 25 (4 Ocak 1950), s. 2.

¹⁹ TBMMTD, D. 8, C. 23, B. 36 (30 Ocak 1950), s. 397-401.

²⁰ Koçak, *Rejim Krizi...*, s. 550-551; Boratav, *a.g.e.*, s. 100.

sanıldığından çok daha az olduğunu da belirten Koçak; iki partinin sosyal politikalara bakışında ideolojik bir yakınlığın söz olduğunu olduğuna yönelik değerlendirmesine göre:

“Özellikle sosyal politika alanı, bize bu konuda İngiltere’den gelen rüzgârın etkisini göstermesi bakımından çok yararlıdır. Savaş sonrasında İngiltere’de İşçi Partisi’nin sosyal politika alanındaki atılımları, Ankara’yı da yakından etkilemişti. Bu alanda, işçilere yönelik o zamana kadar görülmemiş ölçekte bir yardım programı gündeme gelmişti. Genişletilmesi düşünülmeyen tek alan, sendikaların özgürce faaliyet göstermesiydi. Sendikalar sıkı gözetim altına alınırken, bir yandan da işçi örgütlenmelerin bir anlamda denetim dışına kaymasına izin verilmemişti. Sendikalar yasası, hem anti-komünizm rüzgârının yaygınlığını, hem de milliyetçi ve vesayetçi ideolojinin ağırlığını rahat bir şekilde izlememize imkân vermektedir.”²¹

Bu şekilde Türkiye’nin genel olarak sosyal politika uygulamaları; tarihsel arka plan ve uluslararası bağlamında olduğu gibi Milli Şef ya da İnönü dönemi sosyal politikaları da çeşitli iç ve dış etkenlere bağlı olarak gelişmiştir. Bu durum sosyal politikalarla ilgili kurumların ve yasal mevzuatın gelişmesinde önemli derecede etkili olmuştur.

Cumhurbaşkanı İnönü’nün Meclis açış konuşmaları gerek İkinci Dünya Savaşı yıllarını, gerekse çok partili hayata geçiş sürecini kapsamı bakımından ayrıca önem kazanmaktadır. Bu çalışmada Cumhurbaşkanı sıfatıyla İnönü’nün Meclis açış konuşmaları; devlet-toplum ilişkilerinin 1940’lı yıllarda geçirdiği dönüşüm çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca dönemin toplumsal, ekonomik ve siyasal koşullarının etkisinde şekillenen sosyal politika uygulamalarının Cumhurbaşkanı İnönü’nün Meclis açış konuşmalarına yansımalarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

İSMET İNÖNÜ’NÜN VI. DÖNEM MECLİS AÇIŞ KONUŞMALARI

I. Yasama Yılı Meclis Açış Konuşması (1 Kasım 1939)

İnönü 11 Kasım 1938’de Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk yasama yılı açış konuşmasını 1 Kasım 1939’da yapmıştır. Aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı’nın ilk ayları da olan bu dönemde İnönü, konuşmasının genel çerçevesinde; 1938 yılının vatanda huzur ve emniyetin, fikirlerde ve cemiyette hakikî bir asayişin hüküm sürmesiyle geçtiğini, Cumhuriyet’in vatandaşta ve ülkede en büyük nimeti olan haysiyet ve emniyeti tamamen hâkim kıldığını ifade etmiştir.²² İnönü sosyal politikalar kapsamında değerlendirilebilecek ifadesiyle; hükümetin köy hayatında kolaylığı ve ilerlemeyi temin etmek için gerekli tedbirleri Meclis’e arz etme kararında olduğunu belirtmiştir.

Memleketin sağlık, sosyal yardım ve dayanışma işlerinin, içinde bulunulan şartlar dâhilinde önemlerini artırdığını ifade eden İnönü, bu kapsamda “*Salgınlarla mücadele ve koruma tedbirleri, memleket müdafaaasının safhaları için de daha çok kıymetli olacaktır. Sıhhi teşkilâtımızın fennen sağlam esaslara müstenid bulunmasından, ansızın çıkacak hâdiselere karşı kendimizi emniyette hissetmek istiyoruz*”²³ değerlendirmesini yapmıştır. Bu şekilde İnönü, bu politikaların savunma politikaları gibi önemli olduğuna ve bu konularda hazırlıklı olmak gerektiğine vurgu yapmıştır. Ziraat Vekâleti’nin meselelerini, millî bünyenin en önemli konuları gibi takip ettiğini belirten İnönü, toprak meselesi gibi önemli bir meseleye de dikkat çekmiştir.²⁴ Üretim gücünün artırılması ve köylünün geçimin daha da yükseltilebilmesinin tarımda araç gereç ve bilgi meseleleri gibi temel ihtiyaçlar olarak karşılanmasına bağlı olduğunu, hükümet olarak buna ikna olduklarını ifade etmiştir.²⁵

İçinde bulunulan olağanüstü şartlara da dikkat çeken İnönü, “*İktisadî hayatımızın nizamını*

²¹ Koçak, *Rejim Krizi...*, s. 595-596.

²² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, D. 6, C. 6, İ. 1 (1.11.1939), s. 2.

²³ *TBMMZC*, D. 6, C. 6, İ. 1 (1.11.1939), s. 2, s. 4.

²⁴ Toprak sorununun çözümü amacıyla ilk girişim 1937’de Anayasa değişikliğiyle, İnönü ve 153 arkadaşının teklifiyle Anayasa’nın 74. maddesine bir fıkra eklenmek suretiyle başlatmıştır. Tekeli-İlkin, *Savaşın İçinden...*, s. 150.

²⁵ *TBMMZC*, D. 6, C. 6, İ. 1 (1.11.1939), s. 4.

muhafaza etmek için, ayrıca kanunî tedbirlere ihtiyaç göstermesi ihtimali vardır. Büyük Millet Meclisinin, memleketin iktisadî bünyesini sağlam bir surette muhafaza ve devam ettirmek için, isabetli tedbirleri daima ittihaz edeceğine milletimiz emindir”²⁶ ifadeleriyle; iç ve dış şartlara bağlı olarak ekonomik ve sosyal hayat için gerekli tedbirlerin alınacağını ifade etmiştir. Bu şekilde İnönü, İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla karşılaşılabilecekler konusunda hazırlıklı olmayı, bu konuda Meclis’in gerekli tedbirleri almaktan ve bunları uygulamaktan kaçınılmayacağı konusundaki kararlılığını da ifade etmiş olmaktadır.

II. Yasama Yılı Meclis Açış Konuşması (1 Kasım 1940)

İnönü II. Yasama Yılı açış konuşmasına, geçen bir sene içerisinde ülkenin emniyet ve asayişinde önemli ölçüde etkili olabilecek hiçbir olayın meydana gelmediğini belirterek başlamıştır. Dünyayı sarsan büyük buhrana rağmen Türkiye’nin vatandaşların huzurunu temin edebilen müstesna memleketlerden biri olduğunu belirten İnönü konuşmasına; milletin hükümete güvenin tam ve samimi olmasının milli kuvvetin kaynağı olduğunu ifade ederek başlamıştır.²⁷

İnönü, özel idareler ve belediyelerin yetki ve imkânları çerçevesinde, artan ihtiyaçları arzu edildiği gibi karşılayabilmeleri için aynı zamanda mali kaynaklarının da artırılması gerektiğini belirtmiştir. Yine belediyelerin ve bunlara bağlı kurumlardaki memurların emeklilikleri hakkında Meclis’e sunulmuş lâyihanın kanun haline gelmesinin, buralarda çalışan vatandaşların ve ailelerinin hem gelecekleri açısından hem de gördükleri hizmetin selameti bakımından faydalı olacağını belirtmiştir.²⁸

İnönü, 1939 Yasama Yılı açış konuşmasında; sağlık politikalarıyla olduğu kadar toplumsal yaşamla da yakından ilgili olan salgın hastalıklarla mücadele ve korunmada gelinen noktanın önemini “Bugünkü şartlar altında bir kat daha ehemmiyet kazanmış olan hastalıklardan korunma işlerinde, Hükümetin aldığı tedbirlerin muvaffakiyetli neticelerini görmek memnuniyeti mucip olmaktadır. Bu tedbirler, memleketimizi, içinde bulunduğumuz şartların doğurabileceği büyük salgınlardan korumuş olduktan başka, hariçten memleketimize girmesi mümkün hastalıklarla mücadeleyi de kolaylaştırmaktadır”²⁹ şeklinde ifade etmiştir. İnönü, ayrıca Erzincan başta olmak üzere birçok yerde meydana gelen depremler nedeniyle oluşturulan Millî Yardım Komitesi’nin ve Kızılay Cemiyeti’nin çalışmalarını şükranla anmıştır. Yine köylü ve üreticinin ekonomik yönden kalkınma ihtiyacının, hayat pahalılığı ve gelecek endişesi kadar üzerinde durulması gereken önemli bir konu olduğunu ifade etmiştir. Millî Korunma Kanunu’na göre birçok gerekli tedbirlerin alındığını belirten İnönü, gerekirse bu hususta icap eden yeni kanunların da Meclis’e getirilmesinin kaçınılmaz olacağını ifade etmiştir.³⁰ İnönü’ye göre hükümetin sosyal politikalar kapsamında icraatları; küçük esnafa ve dokuma sanayine yönelik teşvik edici kredilerin temini, dokumacıların kooperatifleşmesine yönelik çalışmalar, bu amaçla sadece tarım ve hayvancılıkla uğraşan köylülerin boş zamanlarda çalışmalarına ve temel ihtiyaçlarına yönelik refah ve sosyal seviyelerini yükseltmek bakımından ilk merhale olarak dokumacılığın köylerde yaygınlaştırılması şeklinde olmuştur.³¹

III. Yasama Yılı Meclis Açış Konuşması (1 Kasım 1941)

İnönü bu yasama yılı konuşmasında savaşın gelişimine ve buna bağlı dış politik gelişmelere yönelik uzun değerlendirmelerinin yanında, önceki yasama yılı konuşmalarında olduğu gibi; sağlık

²⁶ TBMMZC, D. 6, C. 6, İ. 1 (1.11.1939), s. 5.

²⁷ TBMMZC, D. 6, C. 14, İ. 2 (1.11.1940), s. 4.

²⁸ TBMMZC, D. 6, C. 14, İ. 2 (1.11.1940), s. 4.

²⁹ TBMMZC, D. 6, C. 14, İ. 2 (1.11.1940), s. 5.

³⁰ TBMMZC, D. 6, C. 14, İ. 2 (1.11.1940), s. 6.

³¹ TBMMZC, D. 6, C. 14, İ. 2 (1.11.1940), s. 6.

işlerinde programlı çalışmaların devam ettiğini, memleket dâhilinde büyük salgın hastalıkların görülmediği gibi diğer memleketlerdeki salgınların da hudutlarımızı aşmasına meydan verilmediğini ifade etmiştir. İnönü ayrıca 1939 Meclis açış konuşmasında olduğu gibi sosyal yönü kuvvetli olan toprak meselesine özellikle yeniden değinme ihtiyacı hissetmiştir. İnönü'ye göre:

"Toprak kanunu, Büyük Meclise sunulmak üzeredir. Birçok araştırmalardan anlıyoruz ki, toprağı hiç olamayan köylünün nispeti mahduttur. Devlet malı toprak dağıtmak suretiyle, bu nispet yıldan yıla azalmaktadır. Bununla beraber, toprağı olmayıp, kendi başına ocak kurmak isteyenlere toprak temini, Cumhuriyetin en ziyade ehemmiyet verdiği bir meseledir. Nüfusun çoğalması ve intikal suretiyle parçalanması neticesinde, elindeki toprağı bu günkü işleme kudret ve vasıtalarına, çoğalan yaşama ihtiyaçlarına artık yetişmemeye başlayan az topraklı köyler ve köylüler vardır. Bunları, kendilerine daha yüksek yaşama imkânı verecek miktarda toprak sahibi kılmak ve bu topraklarda iş yapma kudretini tam kıymetlendirecek verimli bir işleme için lüzumlu araçlarla donatmakta acele etmek lâzımdır. Yüksek ilgi ve incelemenizle, en iyi şeklini alacağına emin olduğum kanunun bir an evvel çıkarılmasını arzu ediyoruz."³²

İnönü, İkinci Dünya Savaşı'nın en çok hissedilen tarafının hayat pahalılığı olduğuna özellikle vurgu yapmıştır. Ayrıca önemli toplumsal bir sorun olan ihtikârla (vurgunculuk) mücadeleye esas olan fiyat tespiti muamelelerinde hükümetin aracıya, tüccara, emeğinin, bilgisinin ve sermayesinin karşılığı olan hakkı verdiğini ifade etmiştir. Bu şekilde İnönü "bu hakkın hududu, fevkalâde hallerin yarattığı bulanık havayla değil, millî gelirden bu zümreye düşecek hissenin normal ölçüsüyle tayin edilmelidir ve böyle tayin edilmektedir"³³ ifadeleriyle vurgunculara uyarıda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Yine hükümetin, ağırlığı her gün artmakta olan savaşın zararlı etkilerini önleyebilmek için, *Millî Korunma Kanunu*'nun öngördüğü uygulamalara yeni uygulamaların da ilave edileceği tekliflerinin yakında Meclis'e arz edeceğini belirtmiştir.³⁴ İnönü'nün bu ifadeleri daha sonra çıkacak olan bir dizi kanunların haberi niteliğinde olup, toplumun bu konuda önceden bilgilendirilmesine yönelik ifadeler niteliğindedir. Mevcut fiyatların kalıcı ol(a)mayacağını belirten İnönü "Harp sonrası devresinde fiyat düşmesini beklemek lâzımdır. Bu itibarla, müstahsilin buna şimdiden kendini alıştırması ve çok tasarruflu hareket etmesi ve harp sonundaki buhranı karşılayacak bir ihtiyatla mücehhez olması icap eder"³⁵ diyerek, toplum olarak da tedbirli ve tasarruflu olunması gerektiğine dikkat çekmiştir.

İnönü, hükümetçe uygulanan sosyal politikalar çerçevesinde, Ereğli kömür havzasındaki ocaklarda çalışan binlerce işçinin geçim ve sağlıklarının, rahatça çalışmalarının emniyet altına alındığını belirtmiştir. Aynı zamanda, işçiyi işine ve iş yerine ısıdırmaya yarayan ve verimi arttıran tedbirlerden alınan iyi neticelerin ve bu yoldaki çalışmanın devlet elindeki diğer kurumlara da yayılmasına yol açtığını ifade etmiştir.³⁶ Ayrıca İnönü, *İş Kanunu*'nun uygulanmasının *Millî Korunma Kanunu*'na göre alınan kararlar çerçevesinde yürütüldüğünü; bu suretle ilgili iş yerlerinde çalışma süreleri, sağlık ve fennî şartlarının gerektirdiği ölçüde arttırılarak üretim hacminin ihtiyaçları karşılamasına çalışıldığını belirtmiştir.³⁷

Özellikle çalışanlara yönelik hukuki ve sosyal düzenlemeler konusunda; o zamana kadar hukukî ve sağlık nedenlerine göre düzenlenmeye çalışılan işçi hayatının iş kazaları, meslekî hastalıklar ve analık hallerine karşı, maddî yönden de teminat altına alınmasını sağlayacak olan işçi sigortalarına ait kanun projesinin Meclis'e arzedildiğini de ifade etmiştir. Bu kanunun kabulü ile işçilerin hayatında

³² TBMMZC, D. 6, C. 21, İ. 3 (1.11.1941), s. 4.

³³ TBMMZC, D. 6, C. 14, İ. 2 (1.11.1940), s. 5.

³⁴ TBMMZC, D. 6, C. 14, İ. 2 (1.11.1940), s. 5.

³⁵ TBMMZC, D. 6, C. 14, İ. 2 (1.11.1940), s. 5.

³⁶ TBMMZC, D. 6, C. 14, İ. 2 (1.11.1940), s. 5.

³⁷ TBMMZC, D. 6, C. 14, İ. 2 (1.11.1940), s. 6.

daha refah sağlayıcı neticeler elde edileceğinin umulduğunu belirten İnönü; işçilerin, elverişli oldukları işlere yerleştirilmelerine ve çeşitli işler için de elverişli işçiler bulunmasına aracılık edecek bir kurumun kurulmasına dair olan kanun projesinin de Meclis'e sunulduğunu belirtmiştir.³⁸ İnönü'nün burada ifade ettiği söz konusu kanun tasarıları daha sonra Meclis tarafından kabul edilerek toplum hayatına kazandırılmak suretiyle, sosyal politikalar konusunda önemli bir dayanak teşkil edilmiştir.

İnönü, 1939 Yılı Meclis açış konuşmasında ifade ettiği köylünün üretimini artırmak ve hayat pahalılığını azaltmaya yönelik sosyal politika uygulamalarına 1941 Yılı Meclis açış konuşmasında da değinmiştir. Bu kapsamda; küçük sanat kooperatiflerinin artmasında, içinde bulunulan şartların ve hükümetçe ele alınmış olan ham madde dağıtma işlerinin etkili olduğunu belirtmiştir. Ancak, bu kooperatiflerin sadece o günün ihtiyaçlarının etkisi altında vücut bulan birer kurum olmadığı, ekonomik ve sosyal yönden de kendilerinden devamlı hizmet beklenen müesseseler olduklarından, bunların kooperatifçilik ruhuna en uygun bir şekilde çalışmalarını sağlamak için uygun görülecek tedbirlerin geciktirilmeksizin alınması gerektiğini de ifade etmiştir.³⁹ İnönü'nün bu tür değerlendirmeleri, hükümetlerin köylüye yönelik politikalarının sosyo-politik yönünü de ortaya koymuş olmaktadır.

IV. Yasama Yılı Meclis Açış Konuşması (1 Kasım 1942)

1942 yılı, Türkiye'nin savaş dönemi politikalarında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Savaşın etkisiyle fiyatlar hızla artarken, ayrıca tedavüldeki para miktarının da hızla yükselmeye başlaması ülkenin temel sorunu haline gelmiştir. Böylece 1942 yılının en önemlisi sosyal nitelikli ekonomik gelişmeleri 13 Ocak'ta ekmeğin karne ile satılmaya başlanması ve 12 Kasım 1942'de *Varlık Vergisi* uygulamasına geçilmesi olmuştur. Bu siyasal ve ekonomik ortamda İnönü'nün 1 Kasım 1942'de yapmış olduğu Meclis açış konuşması önceki yasama yılı açış konuşmalarına göre biraz daha kısa olmuştur.

İnönü, geçen bir sene zarfındaki çalışmaların sonuçlarının dikkatle incelenmeye değer olduğunu belirterek; bu süreçte ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal duruma yönelik olumsuz atmosferi "*Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belâsı, bugün vatanınım ıstırap içinde bulunduruyor*"⁴⁰ şeklinde ifade etmiştir. İnönü'nün diğer Meclis açış konuşmalarına göre oldukça kısa olan bu konuşmasında; ekonomik sorunlara özellikle de bunun neden olduğu, etkileri bakımından daha sonra da sık sık gündeme gelecek olan vurgunculuk gibi sosyal etkilere özellikle dikkat çekmiştir. Yine hükümetlerin çabalarına toplumdaki yeterince desteğin gelmediğini de belirten İnönü'nün bu konudaki değerlendirmesi şu şekilde olmuştur:

"Acı ile hatırlamalıyız ki milletin işe işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet hükümetlerinin sarf ettikleri gayretlere, iki seneden beri, cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir. İşte bugün ilk hallolunacak mesele, umumî itimat havasının iade edilmesidir. Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakcı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan bir kaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç, beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır."⁴¹

İnönü ayrıca "*ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç*

³⁸ TBMMZC, D. 6, C. 14, İ. 2 (1.11.1940), s. 6.

³⁹ TBMMZC, D. 6, C. 14, İ. 2 (1.11.1940), s. 6.

⁴⁰ TBMMZC, D. 6, C. 28, İ. 4 (1.11.1942), s. 4.

⁴¹ TBMMZC, D. 6, C. 28, İ. 4 (1.11.1942), s. 4.

kimseye, hiç bir zümreye tanımamalıyız" ifadesiyle; fırsatçılığa ve vurgunculuğa asla müsaade edilmeyeceğine de vurgu yapmıştır. Yine hükümetin politikalarına toplumsal destek talebinde bulunan İnönü "Tarihte büyük meseleler halletmiş bir milletin evlâtlarıyız. Kendimize, milletimize güvenimiz, her vaziyette en isabetli tedbirleri bulacağımıza güvenimiz, her zamandan fazla ve kuvvetlidir"⁴² sözleriyle her vatandaşın milletine, Cumhuriyet hükümetine güvenmesi ve yardım etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

İSMET İNÖNÜ'NÜN VII. DÖNEM MECLİS AÇIŞ KONUŞMALARI

I. Yasama Yılı Meclis Açış Konuşması (1 Kasım 1943)

1943 yılı Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı dışında kalmasına rağmen savaşın olumsuz etkilerinin tüm şiddetiyle hissedildiği bir yıl olmuştur. Dış politikada yoğun diplomatik görüşmeler devam ederken, iç politikada da 4 Haziran 1943'te *Toprak Mahsulleri Vergisi* çıkarılmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü, bu yasama yılında da kısa denebilecek bir konuşma yapmıştır.

Konuşmasında geçen senenin zor şartlar ve sorunlarla geçtiğini belirten İnönü, İkinci Dünya Savaşı'nın siyasî ve ekonomik etkilerinin Türk milletinin yaşayışı üzerinde geniş olumsuz etkiler yaptığını ifade etmiştir. Yaşan olumsuzluklara rağmen Meclis'in ekonomik ve sosyal sorunlar karşısında yapmış olduğu çalışmalarını "Eski güçlükler henüz tamamıyla düzelmemiş ve yenileri meydana çıkmış olmakla beraber Millet'in yaşayışında ve geçiminde geçen seneden daha iyi bir haldeyiz"⁴³ şeklinde takdir edici bir değerlendirmede bulunmuştur. Halkın birçok sıkıntının olduğunu ifade eden İnönü; göze batanlar içerisinde aylıkların ve dar gelirlilerin geçimlerinde çektikleri zorluklara ve bazı zayıf karakterli memurlarda görülen doğru yoldan sapma istidadının ortaya çıktığına vurgu yapmıştır. Bu şekilde sosyal problemlere dikkat çeken İnönü, bunları büyük cihan felâketinin meydana getirdiği hastalık halleri olarak nitelendirmiştir.⁴⁴ Hükümetlerin vurguncularla uğraşmak için bir iki tedbirle değil, birçok tedbirler ile çalışmaya mecbur olduğunu; gerekirse ekonomik ve sosyal düzenleme konusunda etkili yeni tedbirlere gidilebileceğini de ifade etmiştir.

İnönü, idarenin ve idarecilerin doğru yoldan sapmadığı ve yetkilerini şuurulu kullanmaları durumunda, ortaya çıkacak sosyal ve idarî hastalıkları tedavi etmenin güç olmayacağını; her çeşit sıkıntıların en çok bir kaç büyük merkezde kendini hissettirdiğini ve memleketin büyük bölümünün daha elverişli geçim şartları içinde olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Aynı zamanda memleket müdafaasına yönelik artan ihtiyaçları temin amacıyla; alt üst olmuş ekonomik şartların olumsuz etkilerini azalmak için Meclis'in istediği yeni vergileri, milletin yürekte ödemeğe çalıştığını, bu şekilde büyük davalar içinden selâmetle çıkmanın bedelinin, kan fedakârlığı kadar vergi tahammülü olduğunu da ifade etmiştir.⁴⁶ Türk milletinin savaş haricinde kalmakla beraber dört seneden beri fedakârlıklar, ıstıraplar içinde dünya buhranının tepkilerini şiddetle hissettiğini belirten İnönü; memleket içindeki sıkıntıların etkilerini koruduğunu ifade etmiştir. Yine İnönü, hemen her yasama döneminde belirtme gereği duyduğu salgın hastalıklara karşı geniş mücadelenin devam ettiğini, şimdiye kadar atlatılan bir kaç salgında başarılı sonuçlar alındığını ve önümüzdeki ihtimaller için de uyanık ve hazır bulunmanın önemine dikkat çekmiştir.⁴⁷ Görüldüğü gibi İnönü ekonomik sıkıntıların belirli yerlerde sınırlı düzeyde olduğunu; fakat *Toprak Mahsulleri Vergisi* gibi yeni vergi uygulamasının toplumdaki mevcut olumsuzlukları daha da artıracak olmasına dikkat çekerek, halkın desteğinin sağlanmasının önemini ifade etmiştir.

⁴² TBMMZC, D. 6, C. 28, İ. 4 (1.11.1942), s. 4.

⁴³ TBMMZC, D. 7, C. 6, İ. 1 (1.11.1943), s. 3.

⁴⁴ TBMMZC, D. 7, C. 6, İ. 1 (1.11.1943), s. 3.

⁴⁵ TBMMZC, D. 7, C. 6, İ. 1 (1.11.1943), s. 3.

⁴⁶ TBMMZC, D. 7, C. 6, İ. 1 (1.11.1943), s. 4.

⁴⁷ TBMMZC, D. 7, C. 6, İ. 1 (1.11.1943), s. 5.

II. Yasama Yılı Meclis Açış Konuşması (1 Kasım 1944)

İnönü konuşmasında müttefikler lehine olumlu ifadeler kullanarak; büyük devletler ve bütün komşularımızla münasebetlerimizin dostça olduğunu, gelecek senenin şartlarının çok nâzik olacağını ifade etmiştir.⁴⁸ Aynı zamanda beslenme ve gıda sorununa, gündelik hayatın sıkıntılına ve toplumsal boyutuna da dikkat çeken İnönü bu konuda “*Son senelerimizin başlıca kaygısı memleket içinde beslenmenin güçlüğü ve ihtikâr belâsının zararları olmuştur*”⁴⁹ değerlendirmesini yapmıştır. Önceki yasama dönemlerinde ifade ettiği gibi, bu yasama döneminde de salgın hastalıklar konusunda uyarıda bulunmayı da ihmal etmemiştir. İnönü bu konuda “*Büyük harp ve siyaset devrelerinin fena arkadaşı olan salgın hastalıklar da memleketimizi tehdit etmekten geri kalmamıştır*”⁵⁰ diyerek, savaşın neden olduğu sağlık ve toplumsal sorunlara yeniden dikkat çekmiştir.

Cumhurbaşkanı İnönü, konuşmasında toplumsal bir mesele olan toprak kanununun çıkarılmasının önemini “*Eğer kuvvetle ümit ettiğim gibi bu sene Toprak Kanununu çıkarırsak, ziraat bakımından büyük neticeler verecek ve içtimai bünyemizin esas bir meselesi olan dâvayı temel bir tedbire bağlamış olacağız*”⁵¹ şeklinde ifade etmiştir. İnönü’nün, dönemin sosyal politikalar bakımından önem arz eden uygulamalara yönelik başka bir değerlendirmesi de şu şekildedir:

“İş hayatının hukuki münasebetler[in], sosyal ve sıhhi icaplar bakımından düzenlenmesi, Cumhuriyetin en çok ehemmiyet verdiği konulardan biridir. Hükümet kendi elindeki kurumlarda çalışan işçilerin hallerini ve yaşayışlarını iyileştirmek için büyük gayretler göstermiş ve büyük masraflar yapmaktadır. Bu emeklerin müspet neticelerini alıyoruz. İş kazaları, meslek hastalıkları ve analık sigortası kanunu ile sigorta idaresi teşkilâtına bakacak kanun projeleri yürürlüğe girince iş ve işçi hayatının düzelmesinde yeniden kuvvetli adımlar atmış olacağız.”⁵²

İnönü, iki sene önce büyük şehirleri günü gününe beslemek darlığı çekilirken, şimdi Ticaret Vekilliğinin kontrolü altında stokların arttığını; bu stokların memlekette hiç bir zaman görülmemiş derecede önemli miktarda olduğunu belirtmiştir. Bu şekilde önemli toplumsal bir sorun olan pahalılıkla mücadelenin hükümetin başlıca meselesi olmaya devam ettiğini belirten İnönü; bu durumu “*Günü gününe beslenmek kaygısını çekmiş olan şehirlerimiz, kesiksiz bir intizamla ve uzun zamanlara yetecek ambarlarla beslenmektedir. Hükümetçe dağıtılan yiyecek tayımlarının arttırılabilmesi de, kaydolanmağa değer bir muvaffakiyettir*”⁵³ şeklinde ifade etmiştir.

Her yasama dönemi açış konuşmasında olduğu gibi bu yasama dönemi açış konuşmasında da, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve halk sağlığını korumada hükümetin kararlılığını “*Malarya [sıtma] ve öteki içtimai hastalıklarla mücadeleyi en yakın fırsatta bütün memleketi kaplayacak bir mikyasta genişletmeliyiz*” şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca İnönü’nün ilk kez 1944 yasama yılında ifade ettiği “*suçlu çocukların terbiyesine bakan kurum daha kudretli hale getirilecektir*”⁵⁴ ifadesi sosyal politikalarla ilgili önem verilen bir diğer konu olmuştur.

III. Yasama Yılı Meclis Açış Konuşması (1 Kasım 1945)

⁴⁸ TBMMZC, D. 7, C. 14, İ. 2 (1.11.1944), s. 2.

⁴⁹ TBMMZC, D. 7, C. 14, İ. 2 (1.11.1944), s. 2.

⁵⁰ TBMMZC, D. 7, C. 14, İ. 2 (1.11.1944), s. 3.

⁵¹ TBMMZC, D. 7, C. 14, İ. 2 (1.11.1944), s. 3.

⁵² TBMMZC, D. 7, C. 14, İ. 2 (1.11.1944), s. 4.

⁵³ TBMMZC, D. 7, C. 14, İ. 2 (1.11.1944), s. 4.

⁵⁴ TBMMZC, D. 7, C. 14, İ. 2 (1.11.1944), s. 6.

Cumhurbaşkanı İnönü, konuşmasına 1945 yılına doğru rejimin liberalleştirileceğini belli eden sözlerle başlamış ve İkinci Dünya Savaşı ve artan diplomatik gelişmeler nedeniyle oldukça uzun sayılabilecek konuşma yapmıştır. Çeşitli iç ve dış meseleler üzerinde duran İnönü; dış politikaya ilişkin açıklamalarının yanında; toprak mahsulleri vergisi ile ihracat vergilerinin kaldırılması teklifinden duyduğu memnuniyeti ve ekonomik ve sosyal meselelere olan duyarlılığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılması teklifinden gerçek bir sevinç duydum. Türk milleti dar zamanlarda kendinden istenen fedakârlıkların, ilk imkân belirir belirmez, hafifletilmesi için Büyük Meclisin ve Cumhuriyet Hükümetinin gösterdiği dikkati farkedecektir. İhracat vergisinin kaldırılması da, iyi bir teşebbüstür. Mahsullerimizin cihan piyasasında tutunması için Hükümetin durmadan tedbir arayacağına güveniyoruz”⁵⁵

İç politikada gerek bu dönemde gerekse daha sonraki yıllarda zaman zaman gündeme gelen, siyasi yönü olduğu kadar toplumsal yönü de bulunan toprak reformu sorunu İnönü'nün önem verdiği konulardan biri olmuştur. İnönü bu konuya ilişkin görüşlerini Meclis'e hitaben yapmış olduğu konuşmada “Geçen toplantıda, uzun ve geniş tartışmalardan sonra, Toprak Kanununu kabul buyurdunuz. Çalışan çiftçinin kendi işleyeceği toprağın kendi malı olması prensibi, bu memleket için uzun zamandan beri kıymetli bir hayal idi. Toprak Kanununun adaletli, vukufu ve mümkün olduğu kadar çabuk tatbiki ile bu kıymetli hayalin memleketi yükselten bir gerçek olduğu anlaşılacağı günleri ümitle bekliyoruz”⁵⁶ şeklinde ifade etmiştir. Bu şekilde yapılacak toprak reformunun önemine, ülke ve toplum için gerekli bir uygulama olduğuna, bu nedenle Meclis'in söz konusu girişiminin önemli olduğuna vurgu yapan İnönü; konuşmasında aynı zamanda toprak reformu gibi toplumsal yapıyla ilgili konun yanında vergiler üzerinde de önemle durmuştur.

İSMET İNÖNÜ'NÜN VIII. DÖNEM MECLİS AÇIŞ KONUŞMALARI

I. Yasama Yılı Meclis Açış Konuşması (1 Kasım 1946)

Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1946 Yılı Meclis açık konuşmasının bir özelliği de, iki gün sonra Celal Bayar'ın “Cumhurbaşkanın nutkuna cevap” olarak bir beyannameyi basına vermiş olmasıdır.⁵⁷

İnönü'nün Meclis açış konuşmasının ilk dikkat çekici özelliği, önceki konuşmalarına göre bir hayli kısa olmasıdır. Bu kısa konuşmasında İnönü; Cumhuriyet hükümetinin memleketin malî ve ekonomik işlerini ön plâna aldığını, hükümetin bu yolda geniş ve esaslı tedbirlere cesaretle girdiğini belirterek, dikkatli ve devamlı çalışmaların zamanla memlekette geçim şartlarını iyileştireceğine yönelik kuvvetli ümidinin olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ İnönü, konuşmasında sosyal politikalarla ilgili olarak; Meclis'e takdim olunan yeni bütçede, memleketin bayındırlık ve savunma ihtiyaçlarının yanında, memurların geçiminde ve köy okullarının yapımında yardım tedbirlerinin düşünüldüğünü ifade etmiştir. İnönü'nün sosyal politikalara yönelik bu kısa değerlendirmesinden sonra demokratik gelişim ve dış politikaya yönündeki değerlendirmesi daha fazla ön plana çıkmıştır.

II. Yasama Yılı Meclis Açış Konuşması (1 Kasım 1947)

Cumhurbaşkanı İnönü, konuşmasında yeni yıl bütçesinde gelirlerin büyük kısmının millî savunma ihtiyaçlarına ayrıldığını, Cumhuriyet hükümetinin iç ve dış şartların elverdiği imkânlar nispetinde, memleketin ekonomik işlerini ve bunların başında geçim zorluğu meselesini ön plâna aldığını belirtmiştir. İnönü, hükümetçe başvurulacak sürekli tedbirlerin yanında milletçe gösterilecek

⁵⁵ TBMMZC, D. 7, C. 20, İ. 3 (1.11.1945), s. 3.

⁵⁶ TBMMZC, D. 7, C. 20, İ. 3 (1.11.1945), s. 3.

⁵⁷ Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, (yayımları yok), 1970, s. 218-220.

⁵⁸ TBMMZC, D. 8, C. 2, İ. 1 (1.11.1946), s. 3.

anlayış ve yardımların da bu çetin konuda etkili olacağını umut edildiğini ifade etmiştir.⁵⁹ Görüldüğü gibi savaş koşulları nedeniyle hükümetin ekonomi ve sosyal politikalarının birçoğundan olumsuz etkilenen ve geçim zorluğu çeken halktan, 1943 yılı konuşmasında ifade ettiği gibi vergilerin ödenmesi ve hükümetin bu konudaki politikalarının gerçekleşmesi hususunda anlayış ve fedakârlık beklentisi söz konusudur. Ayrıca İnönü "Harb faciasının neticeleri olarak en zengin memleketlerde dahi tazyikini artıran ve bütün dünya milletlerini her bakımdan türlü fedakârlık ve mahrumiyetlere katlanmak zorunda bırakan eşsiz sıkıntılar, bizi de milletçe ve devletçe hayatın her sahasında, daha ciddî tasarruf gayretlerine götürecek bir dereceye varmıştır"⁶⁰ diyerek; milletçe hemen her alanda fedakârlığın ve tasarrufun gerekliliğine dikkat çekmiştir.

Çiftiçi topraklandırma işine dikkatle ve adaletle devam edileceğini belirten İnönü, bu konuyu Cumhuriyet idaresinin temel umdelerinden biri olarak görmüştür.⁶¹ İnönü, sosyal politikalar kapsamında, çalışma hayatına ve çalışanların yaşam standartlarının yükseltilmesine yönelik temennisini de şu şekilde ifade etmiştir:

"Her sahada çalışan işçilerin yaşama seviyelerinin yükseltilmesi, çalışanlarla çalıştıranlar arasında, karşılıklı menfaat istismarına meydan vermeyen ahenkli işbirliğinin sağlanması ve bu suretle Türk Demokrasinin sosyal adalet idealine doğru gelişmesi, Hükümetçe üzerinde durulması gereken esaslı tedbirlerdir. Vergi sistemimizi, bu arada gümrük tarifesini düzeltme ve iyileştirme yolundaki çalışmalar devam edecektir. Büyük Meclise sunulmuş olan Gelir Vergisi tasarısının, değerli incelemeleriniz neticesinde kanunlaşması, bu sahada hayırlı bir adım olacaktır."⁶²

İnönü, sağlık politikaları kapsamında halka daha iyi bir sağlık hizmeti vermek amacıyla yıl içerisinde yeni hastaneler açıldığını ve mevcutlara da yeni yataklar ilâve edildiğini belirtmiştir. İnönü'nün; koruyucu hekimliğin müspet neticelerinin köylere kadar ulaştırılacağı, sağlık plânı ve sağlık sigortaları tasarılarının da Meclis'e sunulacağını ifade etmesi⁶³ sağlık politikalarına bağlı olarak sosyal politikaların da ihmal edilmediğini göstermektedir.

III. Yasama Yılı Meclis Açış Konuşması (1 Kasım 1948)

Cumhurbaşkanı İnönü, konuşmasında toplum sağlığının korunması ve salgın hastalıklarla mücadelenin aralıksız devam ettiğini, bilhassa sıtma savaşından iyi sonuçlar alındığını ifade etmiştir. Ayrıca mevcut hastanelere yeni yataklar eklenmiş, yeniden yaptırılan hastane, doğumevi ve sağlık merkezlerinin yakında halk hizmetine açılacağı, bütün dünya memleketlerini ciddî surette meşgul eden verem âfeti ile daha geniş ölçüde savaşmak, veremli vatandaşları âcil bakıma ve tedaviye kavuşturmak için hükümetin gerekli tedbirleri önemle aldığını belirtmiştir.⁶⁴ Böylece sağlık alanındaki politikalar, sosyal politikaların da şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Hükümet toplumsal yansımaları çok yüksek olan yasaların Meclis'ten geçirilmesinde acele etmemiş, toplumda tartışılmasına, görüşülmesine olanak tanımayı amaçlamıştır.⁶⁵ Bu nedenle vergi tasarılarının Meclis komisyonlarında görüşülmesi oldukça uzun sürmüştür. İnönü, konuşmasında bu yöndeki çalışmaların felsefesini detaylı olarak açıklamış ve yasanın 1949'da Meclis'ten geçirilmesini bir hedef olarak belirtmiştir. Bu çerçevede İnönü'nü vergi sistemi, emeklilik gibi toplumsal özellikleri de bulunan uygulamalar hakkında yapmış olduğu değerlendirme şu şekildedir:

" (...) Bir yandan vergi sistemimizi adaletli ve verimli bir hale koymak yolunda yürürken, öte

⁵⁹ TBMMZC, D. 8, C. 7, İ. 2 (1.11.1947), s. 2.

⁶⁰ TBMMZC, D. 8, C. 7, İ. 2 (1.11.1947), s. 2.

⁶¹ TBMMZC, D. 8, C. 7, İ. 2 (1.11.1947), s. 3.

⁶² TBMMZC, D. 8, C. 7, İ. 2 (1.11.1947), s. 3.

⁶³ TBMMZC, D. 8, C. 7, İ. 2 (1.11.1947), s. 3.

⁶⁴ TBMMZC, D. 8, C. 13, İ. 3 (1.11.1948), s. 5.

⁶⁵ Tekeli-İlkin, *Savaşın İçinden...*, s. 269.

yandan kadro giderlerinin ve istihlâke harcanan giderlerin esaslı şekilde indirilmesi yollarının da araştırılması ve bulunması malî politikamızın ana istikametidir. İki yıldan beri dikkatli çalışmalarınızla kanunlaşmak, yoluna, girmiş olan gelir vergisinin vergi sistemimizdeki inkılâba, hayırlı bir başlangıç olacağına inanıyoruz. Bu yıl içinde bu verginin kanunlaşacağını umuyoruz. Yakında incelemelerinize sunulacak olan emeklilik kanun tasarısının 1949 yılında kanunlaşması da hem kadro giderlerinde tasarruf sağlanmasına, hem de emeklilerimizin daha refahlı yaşama şartlarına kavuşmalarına hizmet edecektir.”⁶⁶

Topraksız çiftçiye toprak dağıtılması faaliyetinin devam ettirileceğini, ifade eden İnönü; halkın yakacak ve kereste ihtiyaçlarını karşılamak üzere orman kanununda gerekli tadillerin prensipten fedakârlık etmeden yapılacağını da söylemiştir.⁶⁷ Yine İnönü, çalışma hayatının düzenlenmesi, işçilerin ve ailelerinin refahlarının artırılması ve çalışma güçlerini emniyet altına alacak tedbirlerin alınmasını iş hayatındaki faaliyetlerin esasları olarak görülmüş; işçi sigortaları arasına ihtiyarlık ve hastalık sigortalarının da katılması için gerekli tedbirlerin tamamlanacağını ifade etmiştir.⁶⁸

IV. Yasama Yılı Meclis Açış Konuşması (1 Kasım 1949)

Cumhurbaşkanı İnönü'nün Meclis yerine Kamutay kelimesi gibi öz Türkçe kullanmayı tercih ettiği konuşmasında; yaklaşan seçimler nedeniyle demokratikleşme, yeni rejimin kurulması, seçim vb. kavramlara yönelik açıklamalar ön plana çıkmıştır.

Toprak kanunundaki bazı hükümlerin tadili maksadıyla hazırlanmış olan tasarının Meclis komisyonlarında incelenmekte olduğunu belirten⁶⁹ İnönü; geçen yıl kabul edilen ihtiyarlık sigortası kanununun yürürlüğe girdiğini söylemiştir. İnönü, ayrıca çeşitli konularda yapılan ya da yapılması uygun görülen sosyal politikalara yönelik mevzuat düzenlemeleri hakkında da bilgi vermiştir. Bu kapsamda; Meclis'e sunulmuş olan iş mahkemeleri, iş kanunu tasarıları ile sunulmak üzere olan hastalık sigortası kanunu kabul edildiği takdirde, iş hayatını düzenlemek, sağlık ve güven içinde tutmak, işçilerin daha huzurlu çalışmasını sağlamak hususundaki gayretlerin iyi sonuçlar vereceğini ifade etmiştir.⁷⁰ Ayrıca vatandaşın sağlığını koruma yolundaki çalışmaların her gün yeni başarılar kaydettiğini, sıtma ile savaşın kati neticesine doğru hızlı gelişmeler olduğunu, verem mücadelesinin Yüce Kamutay'ın geçen yıl kabul ettiği kanun ile yeni bir safhaya girdiğini memnunlukla belirtmiştir. Kimsesiz çocukların himayesi hakkındaki kanunla da hayırlı bir yola girildiğini belirten İnönü, yurdun muhtelif köşelerinde açılmakta olan yeni sağlık kuruluşlarının vatandaş sağlığını koruma işini geliştireceğini söylemiştir.⁷¹ Bu şekilde İnönü'nün ifadelerinden anlaşıldığı üzere, ekonomi ve sağlık politikaları kapsamında sosyal politikaların da bir takım yeni uygulamalarla geliştirildiği görülmektedir.

SONUÇ

Cumhurbaşkanı İnönü, Meclis açış konuşmalarında mevcut siyasal, toplumsal, ekonomik koşullar ile iç ve dış politikaya ilişkin görüşlerini ifade etmiştir. Bu açıdan İnönü'nün Meclis açış konuşmalarının genel hatlarıyla iki boyutu vardır: Birincisi, bir önceki yasama yılının öne çıkan olaylarının genel bir değerlendirmesinin yapılması, ikincisi de hükümetin hedeflerinin ifade edilmesidir. Bu şekilde aynı zamanda hükümetin icraatları hakkında hem Meclis hem de kamuoyu

⁶⁶ TBMMZC, D. 8, C. 13, İ. 3 (1.11.1948), s. 6.

⁶⁷ TBMMZC, D. 8, C. 13, İ. 3 (1.11.1948), s. 5.

⁶⁸ TBMMZC, D.8, C. 13, İ. 3 (1.11.1948), s. 5.

⁶⁹ TBMMZC, D. 8, C. 21, İ. 4 (1.11.1949), s. 5.

⁷⁰ TBMMZC, D. 8, C. 21, İ. 4 (1.11.1949), s. 5.

⁷¹ TBMMZC, D. 8, C. 21, İ. 4 (1.11.1949), s. 6.

bilgilendirilmiş olmaktadır. Bu çerçevede İnönü her yıl 1 Kasım günü Meclis'te gerçekleştirdiği nutuklarla yeni yasama yılını açmıştır.

İnönü Cumhurbaşkanı sıfatıyla 1939-1950 döneminde on bir kez Meclis açış konuşması yapmıştır. İnönü'nün konuşmaları Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yılları ve çok partili hayata geçiş sürecini kapsamı bakımından önemli bir dönemini kapsamıştır. Bu açıdan özellikle savaş yıllarında yaşanan yoksulluk ve dönemin ekonomi politikaları daha sonraki yıllarda "açlık", "yoksulluk", "karne uygulaması" vb. yönden tartışılırken, aynı zamanda dönemin sosyal politika uygulamaları da günde gelmiştir. Bu şekilde İnönü'nün Meclis açış konuşmaları konjonktür itibarıyla oldukça önem arz eden bir dönemde yapılmış olmaktadır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı İnönü, dönemin şartları gereği savunma, güvenlik ve ekonomik politikaların yanında; toprak reformu, çalışan kesimlere ve çalışma hayatına yönelik çeşitli mevzuat düzenlemeleri ile vergilendirme sistemi gibi toplumsal ve iş yaşamına yönelik çeşitli sosyal politikalar üzerinde durmayı da ihmal etmemiştir. Bu kapsamda İnönü konuşmalarında; yoksulluk, sosyal güvenceler ve sosyal alanlarda devletin sorumluluklarına dikkat çekerek, bu konuda devletin sorumluluk almasının önemine vurgu yapmış olmaktadır. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi, yoksulluk sorununun sosyal politikalar yoluyla çözülebileceği bir döneme geçiş ifade etmesi bakımından önemli olmuştur. Bu amaçla O'nun Cumhurbaşkanlığı döneminde; toplumun memur, işçi ve köylü kesimlerine yönelik olarak sosyal politikalar kapsamında çok sayıda kanun çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu dönem, özellikle vergi uygulamaları kapsamında toplumsal ve ekonomik yönden "küçük köylülüğün" önemini koruduğu yıllar olmuştur.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün her yasama yılında yapmış olduğu Meclis açış konuşmalarında üzerinde durduğu sosyal politikaların içeriğini; toprak reformu, yoksulluk, karne uygulaması, ihtikâr, sağlık ve çalışma hayatına yönelik bir dizi hukuki düzenlemeler, vergilendirme sistemi, sendikacılık ve sigorta sistemi gibi toplumun oldukça geniş bir kesimine yönelik uygulamalar oluşturmuştur. Dolayısıyla hem yürütme organının başı hem de Cumhurbaşkanı sıfatıyla İnönü'nün Meclis açış konuşmalarındaki bu yaklaşımı; ülkenin önemli sorunlarından olan toprak reformu, iş hukuku ve eğitim gibi sosyal sorunlara duyarsız kalmadığını göstermiştir. Yine İnönü'nün Meclis açış konuşmalarındaki bu tavır, dönemin şartları gereği temel sorunlar olan savunma ve ekonomik problemlerin yanında, imkânlar dâhilinde çeşitli toplumsal sorunların çözümüne yönelik olarak sosyal politikalara da önem ve öncelik verdiğini göstermektedir.

Bu kapsamda Cumhurbaşkanı İnönü'nün Meclis açış konuşmalarında ifade ettiği sosyal politikalar kapsamına giren konular ekonomi ve sağlık alanlarıyla doğrudan ilgili konular olmuştur. Böylece ekonomi ve sağlık politikaları gibi sosyal politikalar da; Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı döneminde karşılaştığı ağır ekonomik sorunlar çerçevesinde toplumda yeni bir denge arayışının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de demokratikleşme eğilimlerinin artmasının bir sonucu olarak; sendikalar yasasının hazırlanmasında olduğu gibi dış etkenlerin dönemin sosyal politikalarının gelişmesinde etkili olduğu görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında Cumhurbaşkanı İnönü'nün Meclis açış konuşmalarında ifade ettiği sosyal politikalarla yönelik değerlendirmelerinde; bir lider olarak Cumhurbaşkanı İnönü'nün hükümetçe alınan ekonomik tedbirlere halktan tasarruflar yoluyla destek arzusunu, toplumdaki dayanışma, birlik ve beraberlik duygusunu ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu açıdan Cumhurbaşkanı İnönü'nün konuşmalarında ifade ettiği sosyal politikaya yönelik uygulamalar; İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sosyal politikaların kurumsallaşmasında ve sonraki dönemlerde iktidarların sosyal politikalarına kaynaklık etmesi bakımından önemli rol oynamıştır.

KAYNAKÇA**Resmi Yayınlar**

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Kitaplar

Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi*, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Alaca, Eray, *Ansiklopedik Tarih ve Tarih Eğitimi Sözlüğü- 1*. Efe Akademi, İstanbul, 2019.

-----, *Orta Asya'dan Günümüze Türk Tarihi ve Kültürü M.Ö. 5000-M.S. 2018*, 2. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2019.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Cilt: 2, Remzi Kitabevi, Ankara, 1968.

Buğra, Ayşe, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2018.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 2, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

-----, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt: 1, İletişim Yay. İstanbul, 2010.

-----, *Rejim Krizi Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Pamuk, Şevket, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 197-213;

Talas, Cahit, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Kitabevi, Ankara, 1992.

Tekeli, İlhan-İlkin, *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, Cilt: 3, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Timur, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3. Baskı, imge Kitabevi, Ankara, 2003.

Token, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, (yayımlı yeri yok), 1970.

Makaleler

Akandere, Osman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Çok Partili Hayata Geçişte Kullanılan İlk Partisi 'Milli Kalkınma Partisi'", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 4, 1998. ss. 157-191.

-----, "1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXVI, Sayı: 76, 2010, ss. 1-26.

Çevik, Zeki, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Toprak Reformu ve Uygulamaları", *Türkler*, Cilt: 17, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 2002, ss. 677-686.

Metinsoy, Murat, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yardım Sevenler Cemiyeti: Ankara'dan Türkiye'ye Yayılan Sivil Toplum Seferberliği", *Cumhuriyet'le Büyüyen Yardım Sevenler*, MRK Baskı, Ankara, 2018, ss. 94-143.

Uçar, Fuat, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarına Bir Örnek: İzmir Yardım Sevenler Derneği", *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 33, 2017, ss. 18-26.

Modernite ve Küreselleşme Bağlamında Türkiye'de Dini Grupların Radikalleşmesi Meselesi

Doç. Dr. Hüseyin Arslan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2655-5894>

Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 21.11.2019

Kabul: 18.08.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Modernite
Küreselleşme
Dini Grup
Sekülerleşme
Radikalizm

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39851>

Öz

Modernleşme ve küreselleşme insanoğlunun yaşadığı iki önemli süreçtir. Her iki süreçte toplumsal hayatta çok önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu anlamda modernleşme ve küreselleşmenin etkilediği en önemli sosyal kurumların başında din ve dinin taşıyıcısı dini gruplar gelmektedir. Modernite akla çok büyük önem vermiştir. Bu nedenle toplumsal ilişkilerde ve kurumlarda akılcı esaslar uygulamıştır. Bu yüzden moderniteye “Akıl Çağı” ismi verilmiştir. Modern dönemde, özellikle sekülerleşmeyle birlikte, dinin sahip olduğu güç ve etki kaybolmaya başlamış ve dinin yerini rasyonel bilimin açıklama modelleri almıştır. Bu nedenle modernizmin dini dar bir alana hapsedtiğini söylemek mümkündür. Modernitenin dini dar bir alana hapsedmesine rağmen küreselleşmenin başlamasıyla dinin önündeki engeller kalkmaya başlamıştır. Başka bir ifadeyle, insanlar küreselleşme döneminde dinin toplumsal hayattaki canlanmasına ve kutsalın dönüşüne tanıklık etmişlerdir. Türkiye’deki dini gruplar da modernite ve küreselleşme sürecinden etkilenmişler ve çeşitli iddialarla gündeme gelmeye başlamışlardır. Bu iddiaların temelini oluşturan ana unsur dini grupların sekülerleştikleri ve asli görevlerinden uzaklaştıkları söylemidir. İşte bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki dini grupların nasıl sekülerleşmeye ve radikalleşmeye başladıklarını tartışmaktır. Bunun için birinci adımda Batı’da modern ve küresel dönemde dine biçilen rol üzerinde durulmaktadır. Daha sonra mevcut durumdan hareketle Türkiye’de sekülerleşen dini grupların radikalleşme tehlikesi ele alınmaktadır. Son olarak da Türkiye’deki dini grupların radikalleşme tehlikesinin önüne geçilebilmesi için çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Arslan, H. (2020). Modernite ve Küreselleşme Bağlamında Türkiye'de Dini Grupların Radikalleşmesi Meselesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 473-490.

In the Context of Modernity and Globalization the Radicalization Issue of Religious Groups in Turkey

Assoc. Dr. Hüseyin Arslan

Police Academy, Institute of Security Sciences, Department of Security Strategies and Management,
Ankara – TURKEY

Article History

Submitted: 21.11.2019

Accepted: 18.08.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Modernity

Globalization

Religious Group

Secularization

Radicalism

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39851>

Abstract

Modernization and globalization are two important processes for human beings. Both processes have undergone significant changes in social life. In this sense, the most important social institutions affected by modernization and globalization are religion and religious groups that are the bearers of religion. Modernity has given great importance to the mind. Therefore, it has applied rational principles in social relations and institutions. Therefore, modernity is called "Age of Reason. In the modern era, especially with secularization, the power and influence of religion began to disappear and religion was replaced by models of explanation of rational science. Therefore, it is possible to say that modernism confines religion to a narrow space. Although modernism imprisoned religion in such a narrow space, with the onset of globalization, the obstacles to religion began to disappear. In other words, people witnessed the revival of religion in social life and the return of the sacred during the period of globalization. Religious groups in Turkey also influenced by modernity and globalization processes and have begun to come up with a variety of claims. The basis of these claims is the discourse that religious groups are secularized and distanced from their essential duties. That's the purpose of this study to discuss the religious groups in Turkey how they begin to secularization and radicalization. The first step is to focus on the role of religion in the modern and global era in the West. Then, moving from the current situation are discussed the danger of radicalization of secularized religious groups in Turkey. Finally, various proposals are made in order to prevent the radicalization of religious groups in Turkey.

GİRİŞ

Son zamanlarda en çok tartışılan kavramların başında radikalleşme kavramı gelmektedir. Özellikle küresel çapta radikalizmle mücadelenin başladığı andan itibaren hedefe konan bu kavramın yanına bir de din motifi yerleştirilmiştir. Böylelikle din, radikalleşmeyi sağlayan en önemli etmenlerden biri olarak gösterilmeye başlanmış ve din motifli radikalizm tartışmaları artan bir ivme kazanmıştır. Bu tartışmalara rağmen aslında semavi dinlerin asli metinlerinde radikalleş(tir)menin olmadığı ve hiçbir semavi dinin gerçek öğretilerinin bir radikallik üretmediği bilinmektedir.

Tarihsel bağlamda kadim birer sosyal kurum olan dinlerin kendi inanç sistemleri doğrultusunda inananlarına empoze ettiği dünya görüşlerinde zamanla meydana ge(tiri)len kırılmalar üzerinden üretilen yeni dinsel kimlikler bahsi geçen radikalleşmeyi sağlamaktadır. Üretilen bu yeni tür radikalleşme sayesinde din istismarı farklı boyutlara ulaşmakta ve bu kurumu istismar edenler tarafından din bir meşrulaştırma aracına indirgenmektedir. Bunun arkasında ise kendi çıkarları doğrultusunda çok farklı alanda fayda sağlamak bulunmaktadır. Bu amaçla kullanılan yöntemin başında, dinin asli kaynaklarında yer alan ve bağlularının duygularını zirveye taşımaya yarayan önemli kavramların içinin boşaltılarak ve bağlamından koparılarak yeni anlamlar yüklenmesi gelmektedir. Bu şekilde din motifli ve çok tehlikeli yeni bir radikalleşme üretilmektedir. Böylelikle doğru olmayan dini bilgiyle teçhiz edilmiş bir halde yeniden üretilen bir bireyin yaptıkları sayesinde din motifli radikalizm algısı oluşturulmakta ve tartışmaların odak noktasına yerleştirilmektedir. Adına ister dini radikalizm ya da din motifli radikalizm isterse din istismarına dayalı radikalizm densin, bu tür bir radikalleşme içinde belirli seviyede keskinlikler, karşıtlıklar, tahammülsüzlükler, sığ ve bir o kadar da dar düşünce ve davranış kalıpları barındırmaktadır. Tüm bunlar da bu tür radikalleşmeden beslenenler için hedeflenenin çok ötesinde kazanç ve çıkar sağlamaktadır.

Türkiye de benzer sıkıntılardan nasibini alan ülkelerden biridir. Bu anlamda özellikle dini gruplar¹ yüzünden oldukça hararetli tartışmalar yapılmaktadır. Çünkü Türkiye dini gruplar bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Öyleki bu gruplar geleneksel birer fenomen olarak Selçuklu'dan Osmanlı'ya, Osmanlı'dan da Türkiye Cumhuriyeti'ne tevarüs etmişler ve Türkiye'nin toplumsal yapısına eklenmiş bir halde yıllardır varlıklarını sürdürmüşlerdir. Üstlendikleri rolü de rahatlıkla nesilden nesile aktarma imkanı bulmuşlardır. Din ortak paydasından beslenen bu oluşumların yıllarca asli fonksiyon olarak icra ettikleri görevler ve üstlendikleri sorumluluklar, toplum nezdinde kabul ve itibar görmelerini sağlamıştır. Ancak dini gruplarla ilgili Türkiye'de başlayan tartışmalarda, dünyevileşme ya da sekülerleşme fenomenleri üzerinden bu yapıların bir kısmının, kuruluş amaçlarının dışına çıkarak katı bir şekilde radikalleştiği ve din istismarı yaparak din-devlet, din-siyaset problematiğinde önemli rol oynadıkları öne sürülmektedir. Bu nedenle aşırıya kaçan radikalleşmenin bir adım sonrasının terörizme ve farklı arayışlara kayma ihtimali içermesi göz önüne alındığında, aşırı radikalliği içselleştiren dini grupların Türkiye'de rejim değişikliği talebini içerebilecek bir istikamete yönelme olasılığının olması, durumun vahametini ve tehlikenin boyutlarını ortaya koymaktadır.

Bu tespitin arka planında din adına hareket ettikleri iddiasıyla ortaya çıkan ancak din istismarı yaparak güç devşiren ve Türkiye'de mevcut rejimi yıkararak kendi liderliklerinde yeni bir rejim kurma amacıyla hareket eden iki grubun yaşattıkları yatmaktadır. Bunlardan ilki 1980 askeri darbesinden sonra Almanya'ya yerleşen ve ölünceye kadar "İslam Devleti" kurma amacıyla hareket eden Cemalettin Kaplan'ın liderliğini yaptığı gruptur. İkincisi ise "hizmet hareketi" maskesiyle din istismarı üzerinden kendisine büyük bir güç devşirerek yerellikten küresellik kazanan terör örgütü lideri Fetullah Gülen'in FETÖ'sünün 15 Temmuz 2016'da darbe girişiminde bulunarak Türkiye'ye büyük bir acı yaşatmasının

¹Makale boyunca dini gruplardan kasıt dini cemaatler ve tarikatlar olacaktır.

payı büyüktür. Peşi sıra kamuoyunca "Furkancılar" olarak bilinen Alpaslan Kuytul liderliğindeki gruba ve son olarak da Harun Yahya müstearlı Adnan Oktar'ın başında olduğu şebekeye, ellerindeki bilgi ve belgelere dayanarak güvenlik güçleri tarafından operasyon yapılması ve bunların adli makamlara hesap vermeye başlaması, Türkiye'deki dini grupların radikalleştiği tartışmalarını tetiklemiş ve bu oluşumların bir kısmının farklı ajandalarının olup olmadığı ve başka odaklara hizmet edip etmediği şüphelerini arttırmıştır.

Unutmamak gerekir ki Türkiye'nin en yumuşak karınlarından birisi dindir ve toplumun yapı taşlarının başında gelen dinin bu yapıda oynadığı rolün iyi tahlil edilmesi önemlidir. Zira din adına ortaya çıktığını iddia eden ancak dinden ziyade siyaset, ekonomi, iletişim, eğitim vb. asli fonksiyonları dışındaki tali işlerle meşgul olan ve devlet kadrolarından makam ve mevki kapmak için birbirleriyle yarışan bazı dini grupların bu tür hareket tarzının sonrasında aşırılığa varan bir radikalleşme yaratma ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenlerle bu çalışmanın amacı da, mevcut realiteden ve eldeki verilerden hareketle, Türkiye'deki dini grupların modernite ve küreselleşme sürecinden etkilenecek sekülerleştikleri ya da dünyevileştikleri ve dini istismar ederek din motifli radikalizme doğru kaymaya başladıkları meselesini tartışmaktır. Bunun için önce Batı'da modern ve küresel dönemde dine biçilen rol üzerinde durulmaktadır. Daha sonra Türkiye'deki mevcut durumdan hareketle sekülerleşme/dünyevileşme kapsamında Türkiye'de dini grupların radikalleşme tehlikesi ele alınmaktadır. Son olarak da dini grupların radikalleşmesinin önüne geçilebilmesi için alınması gereken tedbirler hususunda çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

1. MODERNLEŞME VE KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA BATI'DA SEKÜLERLEŞME YA DA DÜNYEVİLEŞME OLGUSU KARŞISINDA DİNE BİÇİLEN ROL

1.1. Modern Dönemde Dine Biçilen Rol

Bütün dinler başlangıçta ayrı bir grup ve cemaat biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla Hristiyanlık ve İslam örneğinde olduğu gibi kendi içlerinde çeşitli alt gruplara, mezheplere, fırkalara, tarikatlara, cemaatlara vb. ayrılmışlardır. Dinlerin bu şekilde alt fraksiyonlara ayrılması, beraberinde yeni arayışları ve tartışmaları getirmiştir. Felsefi olarak tevhit inancıyla, bir liderin rehberliğinde yola çıkan bu yapılar hedefe varmak için birbirinden farklı yöntemler ve yollar seçmiştir. Bu yöntem ve yol farklılığıyla mevcudiyet kazanan bu tür oluşumlar, sonuçta kategorik olarak toplum içinde yer alan sosyal grupların özel bir türünü oluşturmuştur.

Bahsi geçen ve modern dönemin birer ürünün olarak kabul edilen bu dini grupların (Arslan 2012, 30) ortaya çıkışında çeşitli etmenlerin varlığı söz konusudur. Bunlar arasında sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel sebepler sayılabilir. Bu sebeplerin ya tek başına biri ya da topluca hepsi etkili olabilmektedir. Bir dinin vazettiği ibadetler ve dini ritüeller konusunda zamanla ortaya çıkan farklı düşünce yapıları ve farklı uygulamalar dini grup/cemaat veya mezheplerin farklılaşmasında etkili olmuştur. Bu farklılıklar bireyleri kendi açısından uygun olan dini gruplara sevk etmektedir.

Bir toplumda zamanla sosyal normlar ve ahlaki değerler üzerinde meydana gelen değişme ve gelişmeler, dini grupların şekillenmesinde ve çeşitlenmesinde belirleyici olmaktadır. Özellikle kültürel ve etnik farklılıkların belirgin olduğu toplumlarda yayılan dinlerin, bu toplumlarda nesilden nesile aktarılan yeni sosyal norm ve ahlaki değerlerle karşılaşması, dindeki bazı emir ve yasakların ihmal edilip uygulanmamasına ya da tam tersi içi boşaltılan kavramlara yüklenen yeni anlamlar vasıtasıyla daha fazla katı kurallarla uygulanmasına yol açabilmektedir. Bu durum dinin bağlularında bir kafa karışıklığı yaratmakta, dinin mesajında bir taviz veya uzlaşma eğilimi gibi algılanabilmekte, bağlular arasında tepkilere ve protestolara yol açabilmektedir. Dolayısıyla aynı dinden beslenen farklı dini gruplara mensup müntesipler arasında bir dini algılayış karmaşası baş gösterebilmektedir. Zamanla bu yapılar birbirini rakip olarak görebilmekte ve biri diğerini bir tehdit olarak algılayabilmekte ve aşırılığa

varan bir radikalleşme üretebilmektedir.

Bu meyanda insanlık tarihinde din ile ilgili ortaya çıkan gelişmeler ve yaşanan tartışmaların zirve yaptığı önemli fenomenlerin başında modernite ve küreselleşme dönemleri gelmektedir. Bu dönemlerde dine biçilen rolün ve bunun taşıyıcısı ve uygulayıcısı durumundaki inanan ve düşünen insanın geçirdiği değişimin ve dönüşümün iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Çünkü gerek modern dönem ve gerekse de küresel dönem dinin algılanış ve dine yaklaşım tarzları açısından içlerinde barındırdığı önemli tartışmalarla bize pek çok ipucu ve cevap vermektedir.

Dinin ve dinle ilgili argümanların en çok tartışıldığı dönemlerden biri olan modernite kavramının ortaya çıktığı tarihle ilgili pek çok tartışma vardır ve mutabık kalınmış bir tarihten bahsetmek de mümkün değildir. Bu nedenle bu kavramın ne zaman ortaya çıktığını sorgulayan Octavio Paz, kimileri için Rönesans, Reform ve Amerika'nın keşfinin modernitenin başlangıç dönemi olduğunu, kimileri için de modernitenin tarihini ulus devletlerin doğması, bankacılığın kurulması, kapitalist pazarın ortaya çıkması ve burjuvazinin oluşmasıyla başlatıldığına vurgu yapmaktadır. Paz'a göre, sayıları çok fazla olmayan bir kesim için teknik ve endüstri alanında bir devrimin olmadığı 17. yüzyılın bilimsel ve felsefi devriminin modernitenin ortaya çıkmasında belirleyici bir unsurdur ancak çoğunluğun eğilimi 18. yüzyıldan yanadır (Paz, 2000: 184-185).

Modernitenin akla verdiği değer ve bu nedenle akılı başat alması, toplumsal ilişkilerde ve kurumlarda akılcı esaslar gütmesi bu fenomenin "Akıl Çağı" olarak isimlendirilmesini sağlamıştır. Bu nedenle Alain Touraine, Batı'daki en güçlü modernlik yaklaşımının, "akılcılaştırma" sürecinin belirleyicisi bir pozisyon olduğunu belirtmiş ve moderniteyle başlayan "akılcılığın" geleneksel toplumsal bağları, duyguları ve inançları yıktığını vurgulamıştır (Touraine, 2002: 25).

Modernleşme ve onunla birlikte başlayan sanayileşme, şehirleşme ve kültürel çoğulculuk süreçleri Batı'da sekülerleşmeye yol açmıştır. Bu açıdan sekülerleşme kavramı doğaüstü güçlerden veya kutsaldan uzaklaşma yönünde gerçekleşen bir eğilimi ifade etmektedir (Kirman 2008, 281). Batı'da yaygın bir şekilde hakim olan inanca göre de sekülerlik modernizmin üzerine dayandığı parametrelerden birisidir ve sekülerlik olmadan modernizm olmaz düşüncesi oluşmuştur. Sekülerlik kavramı ve onun türevleriyle ilgili tartışmalar da daha çok modernizmin çeperleri etrafında olmaktadır. Bu nedenle bir zihniyet ve hayata bakış konusunda Batı dünyasının yazılı tarihinde geriye doğru gidildikçe sekülerliğin işlediğini görmek mümkündür (Tekin, 2012: 183).

Sekülerleşme kavramı sosyal bilimler literatürüne sosyolojinin bir armağanı olarak girmiş ve Batılı düşünürlerce çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Brayn Wilson sekülerizasyonu, dini düşünce, muamelat ve kurumların sosyal önemini yitirdiği bir süreç olarak görürken; Viktor Lidz sekülerleşmeye, dini inançlar, ibadetler ve cemaat duygusunun toplumun ahlaki hayatından uzaklaştırılması olarak bakmıştır. Daniel L. Edwards'a göre mistisizm dahil din ile ilgili tüm konu ve tutumlara karşı tam manasıyla bir ilgisizleşme anlamına gelen sekülerleşme, El Wood'a göre yarı paganlaşmaya tekabül ederken, Peter L. Berger için kilisesizleşmedir (Altıntaş, 2002: 63). Edwards, Wood ve Berger'in de dikkat çektiği gibi aşırı sekülerleşme sonucunda Batı'nın yaklaşık olarak son iki asırda yaşadığı değişim ve dönüşüm yüzünden bir taraftan güçlü ulusal ya da azınlık kimlikleriyle bağlantılı olan kiliselerin kuvveti ve nüfuzu azalırken diğer taraftan da bu kiliselerin etik unsurlarına ve otorite tarzına büyük ölçüde yabancılaşmıştır (Taylor, 2014: 593).

Sekülerleşme ya da dünyevileşme etkilerinin hızla yaşanmaya başladığı modern dönem ideolojik olarak dini dar bir alana hapsedmiş ve dinin doğal ve sosyal dünyaya dair açıklamalarına meydan okumaya başlamıştır. Bu süreçte bilimsel manada da yeni gelişmeler yaşanmaya başlanmış ve modern bilim tabiatı doğaüstü, aşkın güçlerle açıklamak yerine, yaratılışın evrimin bir sonucu, evrenin de madde ve enerjiden müteşekkil olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Bu gelişmeler haliyle dinin geleneksel egemenlik alanına bir darbe vurmuş ve alanını bir hayli daraltmıştır.

Batı’da yaşanmaya başlanan sekülerleşme veya dünyevileşme süreciyle birlikte işin içine daha çok sosyolojik ve toplumsal boyut girmiştir. Başka bir ifadeyle algıların, düşünce ve kanaatlerin dünyevileşmesi ve dine dayandırılmayan toplumsal hayatın ve bu hayatı düzenleyen kanunların, normların ve dini ritüellerle ilgisi olmayan dünyevi bir etik ve yaşam anlayışının yaygınlaşması söz konusudur. Kısacası Max Weber’in ifadesiyle "dünya dinsel büyüünden arındırılmış", yani insan zihni din ve dinin getirilerinin yerine diğer bilimlerle ve açıklama modelleriyle doldurulmuştur. Bu konuya değinen Mehmet Ali Kirman'a göre, Weber’in dünyanın büyüünden arınması ve toplumun rasyonelleşmesi kavramlarıyla ifade etmeye çalıştığı olguyla ilişkili olan sekülerleşme, toplumsal açıdan ele alındığında dinin gün geçtikçe etkisizleşerek ve önemini kaybederek günlük hayattan çekilmesi ve yerini, bilimin ve aklın egemen olduğu bir duruma bırakmasıdır (Kirman, 2008: 281). Hâlbuki evrenselliği tartışma götürmez bir gerçeklik olan dinlerin, tarih boyunca birer olgu olarak varlıklarını sürdürdüğü ve her toplumsal hayata katkı verdiği ve içine doğdukları toplumların iliklerine kadar işlediği bilinmektedir (Tümer, 1994: 317).

Dinlerin ve dinlerin tebliğcisi peygamberlerin toplumun genel yapısına ve işleyişine farklı bakış ve hayat tarzı sunmasından kaynaklanan sıkıntıların yaşandığı da tarihi bir realitedir. Dolayısıyla eski düzene alışmış olan insanların itirazlarıyla ve yaptırımlarıyla karşılaşan dinler, farklı tarihsel dönemlerde en aşağı ve en tepe noktalar arasını içeren farklı tür muamele tarzlarına maruz kalmaktan kurtulamamıştır.

Bu meyanda tarihin kaydettiği en eski klasik meşruiyet kaynaklarından biri olarak kabul edilen din, insanlığın tarihi akışı içinde yeri gelmiş bir kralın, bir hükümdarın, bir idarecinin iktidarının meşruiyet kaynağı olmuş, yeri gelmiş Hıristiyan dünyasında olduğu gibi dinin en yetkin temsilcisi olan papaya yeni bir krala tacını giydirtme yetkisi vermiştir. Ancak yeri gelmiş din, geri kalmanın müsebbibi sayılmış, günah keçisi ilân edilmiş, Tanrı ile kul arasında bir ilişkidenden ibaret görülerek dünyevi işlerden ve kamusal hayattan dışlanmış.

Batı’da sekülerleşmenin başlamasıyla din hayatı ve dünya hayatı ayrımı dinin hüküm sürdüğü hemen her toplumda tartışılan konuların başına yerleşmiştir. Hıristiyanlıkta sık sık vurgulandığı gibi "Sezar’ın hakkı Sezar’a, Tanrı’nın hakkı Tanrı’ya" anlayışı vardır. Bu sözden kastedilen din hayatı ile dünya hayatı gibi iki hayatın olduğu ve moderniteyle beraber yaygınlık kazanan laiklik sistemiyle dini ve dünyevi hayatın birbirinden ayrıştırılmasıdır. Erol Güngör, bu sözden ve iki hayatın ayrımından hareketle, "din hayatı ayrı, dünya hayatı ayrıdır" sözünün insan ve toplum hakkında bilgisi olmayanların kolayca kabullenebilecekleri bir durum olmakla birlikte, konuyu biraz derinden inceleyenler için böyle bir ayrımın hiçbir şey ifade etmediğini belirtmektedir. Hıristiyanlığın tarih içinde bu realiteye daha uygun bir devir yaşadığını vurgulayan Güngör’e göre, Hıristiyan dünyasında din ile dünya birbirinden hiçbir zaman ayrılmamış, yalnızca dinin siyasi ve idari otorite üzerindeki etkisi bazen az bazen de çok olmuştur (Güngör, 2006: 53). Bu bağlamda Güngör’ün de işaret ettiği üzere günümüzde Batı toplumlarında dini kısmın toplumsal yapıda eksikliğinin hissedildiğini söylemek mümkündür. Çünkü geçmişte tarihsel konum olarak din, Batı’da siyaset de dâhil olmak üzere, sosyal hayat, kurumlar ve yasalar üzerinde karar verici bir yetkiye sahipken, modern dönemde batı toplumuna oldukça yabancı kalan bir pozisyona getirilmiştir.

Neticede feodal dönemde iktidar ortağı olan din ve dini kurumlar, Rönesans, reform hareketleri, aydınlanma dönemi, sanayi devrimi, rasyonalite, modernite ve küreselleşme gibi insanlık tarihinde iz bırakan dönemlerde kendisine biçilen role uygun hareket etmek zorunda bırakılmıştır.

Bu tarihsel dönemlerde dine biçilen rol, din bilginlerinin ve entelektüellerin kalemlerinden çıkan eserlere göre değer kazanmıştır. Batı’da uzun tarihî tecrübenin biçimlendirdiği din olayına yine tarihsellikte dolu itirazlar yapılmıştır. Hıristiyanlık söz konusu olduğunda toplumsal bilgi sadece dogmaya dayandırılarak üretilmemiş aksine bu konuda kuramsal hiyerarşi de belirleyici olmuştur. Bu

aşamada dikkat çekici olan itiraza uğrayan dinin öncelikli olarak bir taraf konumuna sürüklenmiş olmasıdır. Bu durum verili dinin ve karşıtlarının itiraz ve savunularının kutsala dayansa bile yine de kendi ikmallerini kutsallaştırmaksızın bir arayış içinde olduklarını göstermektedir (Subaşı, 1995: 81).

Pozitivist, hümanist ve sekülerleşme hareketlerinin ve güçlü ideolojik akımların toplumda önceliği aldığı ve toplumsal hayata hâkim olduğu dönemlerde dinin zaman zaman ikincil pozisyona gerilediği ve dinin dünyevî iktidarının sorgulanmaya başladığı görülmüştür. Batı'nın, aydınlanma felsefesi ve moderniteyle beraber içine girdiği süreçte, lâiklik, sekülerleşme ve hümanizm vb. hareketlerle dini duygular ötelenmiş, yerine Tanrı'ya ihtiyaç olmadığı öğretileri ihdas edilmiştir.

Batı'da kilisenin dünyevi iktidarını din adına sorgulayan entelektüellerin, bugün hafızalara iyice kazınan lâikliğe elverişli bir dindarlık modeli olarak Hıristiyanlığın tanımını resmetmelerinin birinci sebebi dinin politik bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmasından kaynaklanmıştır. Olup biten her şeye rağmen Batı'da entelektüellerin zihinsel ve toplumsal evrenin şekillenip zenginleşmesindeki katkılarının küçümsenmemesi de gerekir. Çünkü sıradan bir Batılı'nın uğraşmadan edindiği hazır argümanlar, entelektüellerin çabasıyla avamilik kazanmaktadır. Dinin anlamı da bu entelektüellerin eleştirel sağanağı altında yeniden kurulmaya çalışılmıştır. Tarihsel açıdan tipik bir Batılı bakış tarzının geçirdiği dinsel evreler incelendiğinde özellikle Aydınlanma ve Fransız devrimini takip eden dönemlerdeki zihinsel dönüşüm hızının artması hiç kimsenin görmezden gelemeyeceği bir durumdur (Subaşı, 1995: 81).

Modern dönemde yaşanan hızlı değişim ve dönüşüme verdikleri fikirsel katkılarla toplumsal değişimin mimarları olan önemli düşünürlerin konu din olunca farklı bir tutum takındıkları bilinmektedir. Bu meyanda 19. yüzyıla damga vuran Auguste Comte, Herbert Spencer, Emile Durkheim, Max Weber, Karl Marx ve Sigmund Freud gibi düşünürler, sanayi toplumunun gelişimine paralel olarak dinin önem kaybedeceği görüşünü savunmuşlardır. Dinin ölümü ya da yok oluşu şeklinde değerlendirilebilen bu yaklaşım 19. yüzyıl sosyal biliminde egemen olan anlayışı yansıtmaktaydı (Küçükcan, 2005: 109-110). Talip Küçükcan, sekülerleşmenin toplumsal ve siyasal dönüşümlerin ortaya çıkardığı bir süreç olduğunu ve bu sürecinin farklı değişkenleri barındıran bir değişime işaret ettiğine dikkatleri çekerken Larry Shiner'den yaptığı alıntıyla sekülerizasyonun tek boyutlu olmadığını ve altı tip sekülerleşme biçiminin veya sekülerleşme alanının olduğunu altını çizmektedir. Küçükcan, sekülerizasyonun son noktasının dinsiz bir toplum olacağını belirten Shiner'den hareketle, sekülerizasyonun ikinci tipinin bu dünya ile uyum içinde olmak ve bu dünyaya uyum sağlamak olduğunu, ifade etmektedir. Küçükcan ayrıca, bu süreçte dini gruplar veya dine önem veren toplumların doğüstü güçlerden ve konulardan uzaklaşacağını, bu dünyaya daha fazla ilgi göstermeye başlayacağını aktarmaktadır (Küçükcan, 2005: 111-112).

Açıklanmaya çalışıldığı gibi modern dönemde Batı'da yaşanan bu baş döndürücü hızlı dönüşümlerin bilim, teknoloji ve felsefede vardığı noktanın getiriyle, müesses dinler sorgulanmaya, dinin yerine kökü ilkçağlara kadar giden felsefi tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Sonuçta Batı'da tabiat ve akıl gibi olguların din olarak takdim edildiği dönemler yaşanmış ve dinin bunlarla yer değiştirdiği iddiaları gündeme getirilmiştir. Özellikle Friedrich Nietzsche'nin öğretileri ve "Tanrı Öldü" çalışmasıyla semadan gelen sevgi, adalet, hoşgörü, tevazu ve merhamet kültürü yok edilmeye, yerine dünyevileşme anlamında sosyal statüye, para ve güce tapan, radikalizm ve şiddet yanlısı sert, acımasız ve savaş taraftarı yeni bir felsefe, paganizm kültürü oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu meyanda varlığın ilk nedeni ve en yüce varlık olan Tanrı, kâinatı yarattıktan sonra kâinatla bir ilişkisinin kalmadığı, ayrıca insanların yapıp ettiklerine karışmayan bir pozisyona indirgenmiştir. Bu inanış biçimi yürütülen tartışmaların odak noktasına yerleştirilmiştir. Modern dönemin dine çizdiği bu pozisyon ise sosyal bilimlerde dinin özelleşmesi adıyla kavramsallaştırılmıştır.

Modern dönemin taşıyıcıları da hazcı anlayışa dayanan hedonist kültürden başlayarak, sosyal

hayatın her katmanında görülen modernitenin kuşatmasıyla çatışmaya sokulmuş ve ortaçağdan kalma inanan insanın yerine düşünen insan ihdas edilmiştir. Modern dönemde dinin toplumsal hayattaki temsilcileri olarak kabul edilen dini gruplar da önemli birer sosyolojik fenomen olarak varlıklarını sürdürmüşler ve dini yaşamaya çalışan modern ve düşünen insana yön vermişlerdir. Batı’da dini grupların toplumsal hayatta etkili bir varoluşsal durum ortaya koymaları beraberinde çeşitli açılardan analitik incelemelere tabi tutulmalarına da sebebiyet vermiştir. Bu anlamdaki ilk incelemeler, yine batılı din sosyologlarının, sosyolojinin kendilerine sunduğu modern toplum analiz yöntemlerinden faydalanarak ortaya koydukları perspektifler ve yaklaşım tarzlarından hareketle gerçekleşmiştir. Din sosyologları bu çalışmalarını dini gruplar üzerinden dinin toplum içindeki önemini, rolünü ve etki sahasını anlamaya ve anlatmaya gayret etmişlerdir.

1.2. Küresel Dönemde Dine Biçilen Rol

Modern dönemde sekülerleşme sürecini iliklerine kadar yaşamış Batı toplumlarında seküler aklın ötekileştirmesine rağmen küreselleşmeyle birlikte yeni dini hareketlerde bir canlılık görülmeye ve bu durum yeni tartışmalarda yerini almaya başlamıştır. Dolayısıyla Nietzsche’nin “Tanrı öldü” müjdesiyle, Tanrı’yı ve emirlerini kamusal alandan attığına ve inancın sadece birey için var olan bir fantezi ve boş vakit geçirmeye dönüştüğüne inanan ve büyük bir sevinç yaşayan modern insan için bu durum kısa sürede tersine dönmüştür. Çünkü modern insan çok geçmeden dinin berrak çehresiyle yeniden yüz yüze gelmiş ve yaşadığı şaşkınlıkla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Rasyonalizm ve pozitivizm ile geçen 18. ve 19. yüzyıldan sonra 20. yüzyıl modern insanı dinin hâkimiyetini tamamen bertaraf edeceğine inandırmıştı. Ancak beklenmedik gelişmeler yaşanmış ve küreselleşmeyle birlikte din, modern insanın beklentilerinin aksine, bütün ihtişamıyla geri dönmüştür. Nitekim Gilles Kepel bu durumu, “Tanrının intikamı” olarak değerlendirmiştir (Gözütok, 2003: 94).

Kepel, çağdaş İslâmî hareketler üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Fransız bir araştırmacıdır. Kepel, küreselleşme rüzgarıyla dinin bu yeniden yükselişini, “Tanrının İntikamı, Din Dünyayı Yeniden Fethediyor”² isimli çalışmasıyla ele almıştır. Kepel bu eserinde, küreselleşmenin hız kazandığı 1970’lerden itibaren İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi semavi, tek Tanrılı dinlerin canlanması üzerinde durmakta ve bu dinlerin müntesiplerinin “aşağıdan yukarıya doğru yeniden dinselleşmesi”ni dinlerin kendi dinamikleriyle ele almaktadır. Başka bir ifadeyle yeni dini radikalizmin modernlik karşısındaki gerilimini tartışmaktadır. Kepel’in bu eseri öylesine bir etki alanı yaratmıştır ki kısa sürede pek çok dile çevrilerek yayınlanmıştır.

Küreselleşme olgusuyla ortaya çıkan fırsatlar ve riskler dini alanda biraz karmaşık da sayılabilecek düşünce tarzları ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmenin genel olarak din ile ilişkilerine bakıldığında üç farklı etkileşim türü ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi dinin küreselleşmeye karşı çıkması, ikincisi küreselleşmeye taraftar olması, üçüncüsü ise küreselleşmenin dine muhtaç olması şeklinde özetlenmektedir (Usta, 2003: 180).

Küreselleşme bir taraftan sekülerleşmeyi içerirken diğer taraftan da geleneksel dinlerin canlanmasına ve yeni dinsel hareketlerin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. İnsanlar dine her zaman ihtiyaç duymuşlar ve din her zaman varlığını sürdürmüştür. Bu açıdan küreselleşme de dinin önemini ortadan kaldırmamış ve dinin mevcut bir iletişim şekli olarak kalmasına imkan tanımıştır. Dolayısıyla küresel toplumda da din hâlâ önemini sürdürmektedir. Küreselleşmenin getirdiği sosyal ve ahlâki sıkıntıların yoğunluğundan bunalan insanlar, kendilerini dinsel ve otantik kültürel geleneklerin gizemli ve rahatlatıcı dalgalarına bırakmaktadırlar (Coştu, 2003: 76).

Küreselleşme rüzgarlarının artmasıyla birlikte bir yandan dinin modernize edilme çalışmaları

² Kepel’in bu eseri, Selma Kırmızı tarafından Türkçe’ye çevrilmiş ve İletişim yayınları tarafından 1992 yılında 252 sayfa olarak neşredilmiştir.

hız kazanmış diğer yandan da aynı paralelde dünyada dini hareketlilikler artmaya başlamıştır. Yeni dini oluşumlar da bu hareketliliğe paralel bir seyir izlemişlerdir (Öz, 2014: 199). Küresel dönemdeki bu gelişmeler için Hüsnü Ezber Bodur da küreselleşmenin bir yandan sekülerleşmeden taviz vermediğini diğer yandan da çeşitli dini oluşumların kendilerini ifade etmelerine yeni imkânlar hazırladığını ifade etmektedir. (Bodur, 2004: 22).

Neticede Batılı modernleşme ve sekülerleşme kuramcılarının modern değerleri kabul eden toplumlarda dinin toplumsal ve siyasal alanlardaki etkinliğinin kalkacağı ve bireysel anlamda dini ibadete ve ritüellere katılımın azalacağı öngörüsünün aksine küreselleşmeyle beraber dini eğilimlerde bir yükseliş trendi ve yeni dini hareketlerin toplumsal ivme kazandığı gözlenmiştir. Böylece geleneksel teorilerin moderniteyle beraber dinin gerileyeceği ve toplumsal hayattaki etkisini kaybedeceği iddiası çökmüş, tersine küresel dönemde dinin sanayileşmiş ve gelişmiş modern ülkelerde şaşırtıcı bir yükselişe geçmesiyle 20. yüzyılın sonu "kutsalın dönüşüne" tanıklık etmiştir (Küçükcan, 2005: 109-110).

2. TÜRKİYE'DE DİNİ GRUPLARIN RADİKALLEŞME TEHLİKESİ

2.1. Türkiye'de Dini Grupların Sekülerleşmesi/Dünyevileşmesi

Modernite ve hemen sonrasında küreselleşme rüzgârlarının getirisiyle Batı'da yaşanan hızlı değişim, dönüşüm ve gelişmeler dünyanın pek çok ülkesini olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu açıdan modernleşme çabaları sonucu ortaya çıkan sosyal değişme doğrultusunda yeni Cumhuriyet ideolojisi 1924 ve 1925'te uygulamaya koyduğu radikal düzenlemeler sonrasında hiçbir dini cemaati, mezhebi, tarikatı ve meşrebi kabul etmemiş, tek tip bir Müslümanlık anlayışını benimsemiş ve bunu empoze etmeye çalışmıştır. Sonuçta cemaat, tarikat yapıları, mezhep ve meşrepler gayrimeşru ve bozucu, dağıtıcı birer unsur olarak kabul edilmiş (Kara, 2008: 310) ve bu doğrultuda çıkarılan kanunla tekke ve zaviyeler kapatılmış ve görünüşte Türkiye'de tarikatlar yasaklanmıştır (Gölpınarlı, 1969: 296). Yeni Türkiye'nin modernleşme adına attığı bu adımlarla tarikatlar ve dini gruplar, özellikle geleneksel toplum yapısının üretilmesindeki rollerini cumhuriyetle birlikte kaybetmeye başlamış ve bunun da önemli sosyolojik sonuçları olmuştur. Bu durumu bir nevi radikal kopuşun ya da boşluğun oluşturduğu anomi durumu olarak okumak mümkündür (Akın, 2017: 7). Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarındaki cari olan bu duruma rağmen Türkiye'deki tarikatlar ve dini gruplar kendilerince bir var olma mücadelesine girişmişler ve yeni Cumhuriyetin toplumu modernleştirme çabası için uygulamaya koyduğu inkılaplara ve yürüttüğü yeni siyaset tarzına muhalefet etmişler ve kendileri açısından uygun olduğunu düşündükleri pozisyona kaymışlardır. Bu pozisyon gereği ya büyük şehirlerde yeraltına çekilmişler ya da şehirlerin dışında kalan yerlerde kırsal alanda ve yaylalarda genelde eğitim seviyesi düşük toplum kesitleri içinde genelde yüz yüze ilişkilerle yapılaşmalarını sürdürmüşlerdir (Arslan, 2012: 33). Bu arada bu dini grupların ve tarikatların şeyhleri de kendi dinsel itibarlarını kullanma konusunda seküler tipolojilerle örtüşen yeni stratejiler geliştirmeyi başarmışlar ve toplumsal hayatta etkin olmaya devam etmişlerdir (İnce, 2017: 158).

Türkiye'nin çok partili sisteme geçmesi dini gruplar açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Çok partili hayata geçişle yaşanan yumuşamadan istifade eden dini gruplar özellikle 1950'lerden itibaren dernek, vakıf ve yasal kuruluşlar etrafında toplanarak, kurumsal kimlik kazanmaya başlamışlardır (Saymaz, 2019: 14). Dini grupların yetiştirdikleri bağlılar da zamanla teknolojik gelişmeler, sanayileşme, eğitim, göç, işsizlik vb. yüzünden köylerden şehirlere doğru göç edince şehirlileşmişlerdir. Ayrıca aynı kaygılarla şehirlere gelenleri de yeni bir aidiyet ve kimlik inşa etme ortak paydasında eriterek kendilerine biat ettirmişlerdir.

Bu meyanda toplumun sosyolojik yapısının elverişli olması dini grupların işine yaramış, değişen ve gelişen konjonktürel şartlara uyum sağlayarak yeni açılımlar geliştirmişlerdir. Bu yüzden,

tarihî tecrübeyle sabit olduğu üzere, bu oluşumları görmezden gelmek ya da topluca reddetmek, yasaklamalarla sindirmeye çalışmak bunlara olan teveccühü arttırmaktan başka bir işe yaramamış ve sağlıklı sonuçlar doğurmamıştır. Dolayısıyla mevcut durumdan kendileri açısından en yüksek faydayı sağlamayı başarabilen Türkiye'de dini gruplar, geliştirdikleri açılımlar sayesinde, zamanın şartlarına göre pozisyon alarak, çağın önemli fenomenleri modernite ve küreselleşme süreciyle birlikte değişen yeni dünya düzenine uygun hareket etmeyi başarmaktadırlar.

İsmail Kara da bu konuya dikkat çekmekte ve esas itibarıyla seküler bir proje olan modernleşmenin, aynı zamanda dinileşmeye, dini canlanmaya kaynaklık ettiğine vurgu yapmaktadır. Kara, karmaşık olarak işleyen bu sürecin beraberinde bir tür dinileşmeyi getirdiğini, geleneklerin de kısmen ve bir şekilde, bazen biçimsizleşerek ayakta kalmalarını mümkün kıldığını ve canlanmalarını sağladığını ifade etmektedir. Kara ayrıca, toplumsal seferberliği, sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı mümkün hale getiren ve kolaylaştıran geleneksel cemaat ve tarikat yapılarının da modernleşme döneminde bazı açılardan güçlendiğini vurgulamaktadır (Kara, 2005: 44.) Kara'nın da işaret ettiği gibi, Türkiye'nin çok partili siyasi hayata adım attığı andan itibaren yavaş da olsa rayına oturan demokratik düzenin ve özellikle 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü ortamın getirisiyle dini grupların toplumsal hayatın her alanında hatırı sayılır bir güce ulaşmaya başladıkları yadsınamaz bir gerçektir. Bu dönemde dini gruplar kuruluş felsefelerinin dışına taşmaya başlamış ve tedrici olarak kendilerini sekülerleşmenin/dünyevileşmenin girdabına kaptırmışlardır.

Türkçe'de yerine göre dünyevileşme yerine göre de çağdaşlaşma kavramıyla karşılaşırsa da sekülerleşmenin her iki kavramı birden ifade ettiği ancak bu kavramların tek başlarına yeterli olmadığı açıktır (Kirman, 2008: 281). Bu sebeple sıklıkla kullanıldığı üzere Türkiye'deki dini grupların sekülerleşmesi ya da dünyevileşmesi söyleminden, dini grupların varlıklarının temeli olan dini kimlikleri geri planda bırakarak, modernleşme ve küreselleşme fenomenlerinin getirisiyle değişen, sosyo-kültürel, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik şartlara adapte olmak adına kendilerini sekülerleşmeye, dünyevi işlere daha fazla kaptırmaları, dünya-ahiret dengesini dünyadan yana kaydardıkları kastedilmektedir.

Halbuki dini grupların asli fonksiyonlarıyla ilgili bir sıralama yapılması ya da ehl-i tarikat/cemaat olmayan sıradan insanlara bu yapıların reel görevleri hakkında bir anket uygulanması halinde, birinci sırayı din ve dinin gerçek öğretileri doğrultusunda yaptıkları görevlerin alacağı muhakkaktır. Kimse dini grupların siyasetle, ekonomiyle ilişkilerini, açıkçası dünyeviliklerini/sekülerliklerini ilk sıralarda zikretmez. Ancak günümüzdeki realiteye bakacak olursak bu oluşumların asli fonksiyonlarıyla ilgili söylenebilecek tek şey, ifa ettikleri görev listesinin altüst olduğu ve bu yapıların asli görevlerini bir kenara bıraktıkları yani taşıdıkları "din" sıfatını ötekileştirdikleridir. Asli fonksiyon olarak din ve dini alanda ifa etmeleri gereken görevler listenin sonuna inmiş, sekülerleşme/dünyevileşme unsurları listenin en tepesine geçmiştir. Böylesi bir durumda da din istismarı ve bu istismarın ürettiği radikalleşme kaçınılmaz olmaktadır.

Dini gruplar açısından böylesi bir altüst oluş kısa zamanda gerçekleşmemektedir. Ne zaman ki dini gruplar çeşitli sebepler ya da bahanelerle uhrevî hedeflerinden soyutlanmışlar ve dünyevi endişelerle kendilerini toplumsal tabana atmaya başladılar, o zaman dini grupların sekülerleşmesi/dünyevileşmesi olgusu birincil etmen olmuştur. Ahmet Yüksel Özemre de bu gerçeği dile getirmekte ve tarihi süreç içinde tarikatların sekülerleşmesi denen bu olgunun hız kazanmasıyla çıkarlarını düşünmekten başka şeyle ilgilenmeyen, yeterli olgunluğa ulaşamayan, çıktıkları yolda kemale eremeyen ve kendilerini şeyh, mesih, mehdi ve hatta Hz. İsa olarak gösteren sahte şeyhlerin türediğine dikkatleri çekmektedir (Özemre, 1994: 5). Gölpınarlı da sahte şeyhlerin, şeyhliği bir gericilik vesilesi, bir sömürme ve nüfuz sağlama aracı olarak kullanmalarının, kendisine inananları mali yönden sömürmelerinin ve müntesiplerini belirli bir şekle bağlamalarının, onları ayrı bir sınıf haline getirip

bağnazlaştırmalarının zararlı olduğuna vurgu yapmıştır (Gölpınarlı, 1969: 296). Din ve dinin düsturlarından gerçekten nasibini almamış bu sahte insanların eliyle samimî dindarlar birer sömürge eşyası olarak telakki edilmekte, dünyevileşen sahte kurumlar ve sahte şeyhler eliyle radikalleştirilerek başka amaçlar için kullanışlı bir pozisyona indirgenmektedirler. Bu durum hakiki duygularla işine sarılan, halisane niyet taşıyan ve asli fonksiyonlarını icra eden diğerlerini de zan altında bırakmaktadır.

Dini grupların dünyevileşmesiyle ilgili endişelerini dile getiren bir başka düşünür Erol Güngör'dür. Güngör, bir tarikatın ya da bir cemaatin dini hayat dışında başka bir takım sosyal fonksiyonlarının olmasını yadırgamamakla birlikte bunların onun kuruluş amacıyla doğrudan bağlantılı işler olmadığını belirterek, ikinci derece olarak nitelendirdiği yani bir tarikatın ya da bir cemaatin asli görevi olmayan bu tür fonksiyonların dini olandan daha büyük önem kazandığı ve birinci sırayı aldığı zamanların varlığından bahsetmektedir (Güngör, 2006: 107).

İslam'ın iki ana kaynağı Kur'an ve sünnette inananlar için dinin bir denge unsuru olduğu üzerinde durulmaktadır. Kur'an'da Duha Suresinin 4. ayetinde: "Senin için sonuncusu (ahiret) birincisinden (dünyadan) daha hayırlıdır" prensibi önerilmekte, bir hadiste ise: "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışma" tavsiye edilmektedir. İslam'da bunlara benzer pek çok tavsiye ve prensip vardır. Yani din bir denge vazetmektedir. Realiteye bakarsak, dini grupların pek çoğunda dünyevileşmenin bir tezahürü görülmekte, denge dünya yönünde ağır basmaktadır. Diğer bir söylemle, bu duruma meyilli dini gruplar için din ve dinin vazettiklerinden kaynaklanan ritüeller, düsturlar önceliğini ve önemini kaybederek bunların yerine dünyevileşmenin ihdas edildiği, adeta liberalizmin bireylere aşladığı hırs, tamahkârlık, rekabet vb. duyguların ön plana çıkarıldığı yeni ve bir o kadar da tehlikeli bir zemin hazırlanmaktadır.

Türkiye'de belirli dönemlerde dini grupların dünyevileş(tiril)mesi/sekülerleş(tiril)mesi amacıyla uygulamaya konulan ve kurgulanan bazı mizansenler de yok değildir. Özellikle demokrasiye müdahale bağlamında yapılan askeri darbelerden sonra oluşan konjonktürel ortamda bu durumun emarelerini görmek mümkündür. Darbe dönemlerinde toplum nezdinde hatırı sayılır bir güce sahip olan bu yapıların bir kısmı sunulan imkanlarla dönüştürülmüş bir kısmı da ölüm gösterilerek sıtmaya razı edilmişlerdir.

Dini grupları sekülerleştirmek ya da dünyevileştirmek için kullanılan metotların başında ise tehdit, yıldırma, korkutma ya da bir takım imkânlar, ihsanlar verme gelmektedir. Bu şekilde istenilen seviyeye çekilen bu oluşumlarda uygulanan politikalar yüzünden çeşitli sıkıntılar hasıl olmuş ve neticede asli görevlerden sapmalar yaşanmıştır. Böylece dini gruplar dini ve manevi hizmetlerinden uzaklaştırılıp dünyevileştirilmiştir. Bu yapıları dünyevileştirmek için sıklıkla kullanılan yöntem ise, onların birinci derecede varoluşsal felsefelerinden soyutlanmalarını sağlayarak, siyaset ve ticaret gibi tali işlere yönlendirmek olmuştur. Bu tür yöntemlerle pek çok dini grup asli misyonundan uzaklaştırılarak dünyevileştirilmiştir. Necdet Subaşı'nın da işaret ettiği gibi 12 Eylül 1980 darbesinden sonra dini gruplara yönelik olarak yapılan uygulamalara bakıldığında, 1980'ler dinin dönüşümünü görmek isteyenler için olduğu kadar, dünyevileştirilmesini mümkün sayanlar için de ilginç örneklerin yaşandığı yıllar olarak tarihe geçmiştir (Subaşı, 1995: 86).

Bu şekilde çeşitli yöntemlerle yaratılan yapay ortam neticesinde dini oluşumlar asli fonksiyonlarından soyutlanmakta, yoğunlaşmaları gereken alandan uzaklaş(tırıl)arak yerine kendileri açısından yabancı ve dar anlamdaki başka uygulamalara yönlendirilmektedir. Böylece dinin, gittikçe gündelik hayatın olağan bir parçası olmaktan çıkmasına sebebiyet verilmekte ve din, bir toplum teorisinin temel taşı haline getirilmektedir. Dünyevileşen dini grupların içinde buldukları pozisyon gereği din, doğal ve kendiliğinden anlaşılabilir bir olgu olmaktan çıkarılmakta ve her gün yeniden tartışılması, tanımlanması ve yorumlanması gereken bir vakia haline almaktadır. Bu durumda da din, ister istemez, kendisini toplumsal hayata taşıyan aktörler vasıtasıyla, doğrudan doğruya başka

faaliyetlerle irtibata geçirilmektedir. Böylece din, asli fonksiyonlarından ve kutsiyetinden yani öteki dünya işlerinden azade edilerek tamamen dünyevi ve toplumsal olana yönelmektedir. Bunun sonucunda din denge unsuru olma özelliğini kaybetmekte ve bu dünyadaki meseleleri çözüme kavuşturmayı vaat eder hale gelmektedir. Dolayısıyla farkına varılmadan Allah inancı ve ahiret işleri arka plana itilmektedir.

Mustafa Öztürk’ün de dikkat çektiği gibi dini gruplar uzun zamandan beri dinden ziyade dünya işleriyle meşgul olmakta, tabir caizse, din istismarı üzerinden himmet, infak, zekat, sadaka tarzında devşirdikleri sermayeyi dünyevi alanlara yatırmakta, özellikle de devletin kritik kurumlarına ve çeşitli bakanlıklara gizli bir şekilde sızarak kolonileşmeye çalışmaktadırlar (Öztürk, 2016).

Devlet nezdinde yapılaşmak, makam ve mevki devşirmek için ifa etmeleri gereken görevlerden soyutlanarak dünyevileşen ve farklı işlevlere sapan dini gruplar, tabi oldukları sistem gereği kendileri açısından en büyük faydayı sağlamak üzere küçüklü-büyükü bir değerler sistemi oluşturmuştur. Bu sayede hem sistem kendini bir tür çek-balanstan geçirebilmekte ve hem de sisteme bağlı üyeler birbirini kontrol edebilmektedir. Bu sayede her bir üye, grubun diğer üyeleri tarafından bir ahlâkî ve sosyal değerlendirmeye tabi tutulmakta ve bunlar kendiliğinden oluşan sosyal kurallar, ananeler, gelenekler ve görenekler olarak geçişkenlik gösterebilmektedir. Dolayısıyla dini gruplarca sisteme uymayan, lidere kayıtsız şartsız tam manasıyla biat etmeyen, sorgulayan müntesipler dışlanmakta, düşkün ilân edilmekte ve çeşitli yaptırımlara maruz bırakılabilmektedir.

2.2. Türkiye’de Dini Grupların Radikalleşmesi Meselesi

Batı’da modernite ve küreselleşme fenomenleriyle dinlerin ilişkileri ve bu olgular üzerinden dinlere biçilen rol hakkında yürütülen tartışmalar hala güncelliğini korumaktadır. Bu tartışmaların sürüp gitmesinin en önemli sebebi, din gibi bireylerin vazgeçemediği bir olgunun bizatihi kendisinin her hal ve şartta her duruma uygun bir şeyleri içinde barındırması, bir nevi kendisini zamanın ruhuna göre yeniden organize edebilmesidir. Bu yüzden dinin içinde yer aldığı toplumsal yapının sahip olduğu dinamiklere sirayet etmesi kaçınılmazdır. Böyle bir durum hem din için hem de toplum için aslında bir kazançtır. Ancak din ve dinin taşıyıcısı olan bağluların bir grup aidiyeti içinde çeşitli saiklerle farklı yollara sapması beraberinde büyük riskleri ve tehlikeleri getirmektedir. Günümüzde insanlığın en önemli problemlerinden biri olarak karşımıza çıkan ve küreselleşmenin yarattığı olumsuz risklerden biri kabul edilen din motifli radikalleşme ve bunun bir adım sonrasında ortaya çıkan din motifli terörizm bunun bir sonucudur.

Dini bir gelenek içinde marjinal uçlarda bulunan aşırı fikir ya da inanç sistemlerinin sahip olduğu bazı davranış biçimlerini, özellikle de saldırganlığı kutsayarak yüceltme boyutuna getirmesi halinde tezahür eden terör ve şiddet eylemlerinin literatürdeki karşılığı dini istismar eden terörizm ya da din motifli terörizmdir (Aydın ve Türkoğlu, 2011: 168). Aslında bu tanımdan anlaşılması gereken, dinin terörü beslediği değil, tam aksine terörün hedeflerine ulaşabilmek ve taban bulabilmek amacıyla dini istismar aracı olarak kullandığı gerçeğidir. Batı düşüncesinde gün geçtikçe yerleşen dini referans alan terörizm endişesi bazı güçler aracılığıyla siyasi ve ekonomik çıkarlar yönünde basit bir şekilde manipüle edilebilmektedir. Olgun’un da ifade ettiği gibi herhangi bir dine aidiyeti olan kişilerin şiddet içeren fiilleriyle bir dinin hükümleri gereğince sergilenen şiddet fiilinin birbirinden farklı şekilde değerlendirilmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir (Olgun, 2004: 118).

Böyle bir analizde, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, hangi parametrelerle değerlendirilirse değerlendirilsin, günümüzün en önemli meselelerinden biri olan din motifli radikalizmin ve din motifli terörizmin taşıyıcılarının din istismarı üzerinden kurumsallık kazanan ve din adına ortaya çıktığını iddia eden örgütler olduğu unutulmamalıdır. Bu örgütler din üzerinden sağladıkları meşruiyetle dünyanın pek çok yerinde özellikle de İslam dünyasında şiddet ve terör estirmekte ve bu vahşilikleri için de dini bir kılıf ve günah keçisi olarak kullanmaktan da hiç çekinmemektedirler (Arslan, 2016a:

200-201). Çünkü radikalliğin had safhaya ulaşması sebebiyle bu tür örgütler için dini motivasyonla şiddeti ve terörü araçsallaştırmak hiç de zor değildir.

Türkiye'deki sekülerleşme/dünyevileşme olgusunun büyümesine kendisini fazlasıyla kaptıran dini gruplar da hayatîyetlerini güçlendirmek ve hedeflerini daha fazla tahkim etmek için gittikçe radikalleşmeye doğru kaymaktadır. Bu yüzden bu oluşumlar içinde yer aldıkları sistemi ele geçirip değiştirmek ya da kendi çıkarı doğrultusunda kullanmak için rakip olarak gördüğü her oluşuma hayat hakkı tanımamaya başlamaktadırlar.

Dini grupların radikalleşmesi çeşitli saiklerle bazen de grup içi çekişmelerde problemler yaratabilmektedir. Örneğin kamuoyunca Cübbeli Ahmet Hoca olarak tanınan Ahmet Mahmut Ünlü'nün bağlı olduğu İsmailağa Cemaati önce farklı tarihlerde yaşanan iki cinayetle ve ardından umre için gidilen Mekke'de cemaat mensuplarının da karıştığı bir kavgayla gündeme taşınmıştır. İsmailağa Cemaati ilk olarak cemaatin şeyhi Mahmut Ustaosmanoğlu'nun damadı ve aynı zamanda veliahtı kabul edilen imam Hızır Ali Muratoğlu'nu 17 Mayıs 1998'de, sonra da imam Bayram Ali Öztürk'ü 3 Eylül 2006'da cinayete kurban vermiştir (Arslan, 2016b: 252). İsmailağa mensuplarının karıştığı kavga ise Umre için gittikleri Mekke'de 25 Nisan 2017'de Kabe'ye bir km uzaklıktaki bir otelin önünde gerçekleşmiştir. Kavga İsmailağa'ya yakınlığıyla bilinen Kıyam-Der ve Fatih Medreselerine bağlı iki grup arasında yaşanmış ve çok sayıda kişi yaralanmıştır (<http://www.hurriyet.com.tr>, 28.04.2017). Mekke'de iki grup arasında meydana gelen bu kavganın devamı İstanbul'a da taşınmıştır (<https://odatv.com>, 10.03.2019).

Aslına bakılırsa Türkiye'deki dini grupların hepsi insan unsuruna dayanan birer kült hareketleridir. Bu açıdan bu oluşumlar bir zihniyet meselesi olarak karşımızda durmaktadırlar. Çünkü dini gruplara giden bireylerin zihinleri biat, tedrisat vb. yöntemlerle sistematik olarak yeniden inşa edilip radikalleştirilirken en çok kullanılan argümanların başında, grup lideri etrafında yaratılan ve realiteden tamamen uzak, fakat duygulara hitap eden bir mistik havanın, kerametlerin ve olağanüstü hallerin tedavüle sokulması gelmektedir. Dolayısıyla dini grupların müntesiplerini radikalleştirme işlemi önce fikirde başlatılmaktadır. Bunu rasyonel olmayan dini ideolojik endoktrinasyon süreci izlemektedir. Dini-ideolojik radikalleşme süreci eylemde radikalleşme ile son bulmaktadır. Son aşama ise radikalleşmiş müntesipler için liderin dostuna dost, düşmanına düşman olma, grubun dini ideolojisine hizmet etme, gerektiğinde can alıp vermeyi göze alma ve suç işleyerek kanunları ihlal etmeyi meşru sayma sürecinden oluşmaktadır (Demir, 2017).

Türkiye yakın zamanlarda, din istismarı üzerine kurgulanarak güç devşiren ve Türkiye'deki mevcut rejimi yıkararak yeni bir rejim kurma amacıyla ciddi anlamda yapılan ve hareket eden iki dini grubun tehlikesiyle yüzleşmiştir. Bunlardan ilki 1980 askeri darbesinden sonra Almanya'ya yerleşen ve ölünceye kadar "İslam Devleti" kurma amacıyla hareket eden, önce Cemalettin Kaplan'ın ve onun ölümünden sonra oğlu Metin Kaplan'ın liderliğinde örgütlenen gruptur ki bu grup Türkiye'de "Kaplancılar" olarak bilinmektedir.

Bu grubun lideri Kaplan 1926 yılında Erzurum'un İspir kazasında doğmuş, babasından aldığı ilk dini bilgiler sayesinde ilkokulu bitirmeden imamlığa başlamış birisidir. Kaplan askerliğini yaptıktan sonra ilkokulu, ortaokulu ve liseyi dışarıdan bitirmiş ve peşi sıra Ankara İlahiyat Fakültesi'ne girmiştir. İlahiyat Fakültesinde okurken aynı zamanda Ankara'da vaizlik yapan Kaplan, 1966 yılında İlahiyat Fakültesi'ni bitirdikten sonra da Diyanet İşleri Başkanlığı'na müfettiş olarak atanmıştır. Müfettişliğin yanı sıra Diyanet'te Özlük İşleri Müdürlüğü ve bir süre de Başkan Yardımcılığı görevlerini ifa eden Kaplan, ayrıca Adana'da müftülük yapmış ve 1981 yılında emekli olarak Milli Görüş hareketinde çalışmak üzere Almanya'ya gitmiştir (Mumcu, 1993: 10-12; Perşembe, 1996: 176).

Cemalettin Kaplan Almanya'da bir süre Avrupa Milli Görüş Teşkilatları Fetva Komisyonu Başkanlığı yapmıştır. Taraftarlarının 13 Ağustos 1983'de Köln Barbaros Camiinde "Devlete Gidiş Yolu

Parti mi Tebliğ mi" başlıklı bir bildiri dağıtmak istemesiyle Milli Görüş taraftarlarıyla aralarının bozulmasına sebebiyet vermiş ve çıkan anlaşmazlık yüzünden Kaplan kendi taraftarlarıyla bu hareketten ayrılmıştır. Barbaros hareketi olarak bilinen bu olaydan sonra Cemalettin Kaplan giderek sertleşen değişik bir radikal hareketi organize etmiştir. Kaplan 15 Mayıs 1995 yılında vefat etmiştir. Onun vefatından sonra zor günler yaşamaya başlayan hareketin yani Hilafet Devletinin başına oğlu Metin Kaplan geçse de bir çok bağlı kuruluş tarafından onay görmemiştir (Perşembe, 1996: 176). Türkiye'de daha çok "kara ses" olarak tanınan Metin Kaplan çeşitli iddialarla 1999 yılında Almanya'da tutuklanmıştır. Onun tutuklanması hareketin ve dolayısıyla hilafet devletinin sona ermesi olarak değerlendirilmiştir (Schiffauer, 2000: 17). 12 Ekim 2004'de Almanya'dan Türkiye'ye iade edilen Metin Kaplan, 2008 yılında "Anayasal düzeni silah zoruyla değiştirmeye teşebbüs etmek" suçundan müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır. Ancak yakalandığı kanser hastalığı sebebiyle, doktorların tedavi edilmesi yönündeki raporlarından sonra Kasım 2016'da serbest bırakılmıştır (<https://www.sabah.com.tr,> 16.11.2016). Kısaca aktarıldığı üzere, Türkiye'de mevcut rejimi değiştirmek amacı güden bu grubun, Cemalettin Kaplan'ın ve özellikle oğlu Metin Kaplan'ın liderliğini döneminde hareketin radikalleşmiş taraftarlarının Almanya'da çeşitli tarihlerde farklı platformlarla düzenledikleri etkinliklerde Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk ve Türkiye aleyhine yaptıkları gösteriler ve mizansenler hafızalardan silinecek nitelikte değildir.

Türkiye asıl tehlikeyi ise Fethullah Gülen liderliğinde din istismarı üzerine kurulan, takiyye, Makyavelist ve pragmatist sistemleri kullanarak radikalleşen FETÖ üzerinden 15 Temmuz 2016 tarihinde acı bir şekilde yaşamıştır (Arslan, 2016c: 11). FETÖ, geniş İslami topluluğu yani Ehl-i Sünnet'i temsil eden cemaat kavramını kendi kötü emelleri uğruna istismar etmekten hiç çekinmemiş, içini boşaltarak yozlaştırmıştır (Bodur, 2017: 343). 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ortaya çıkan tablo açıkça göstermektedir ki FETÖ sosyolojik ve dini bir cemaat olmak yerine elinde bulundurduğu bürokratik ve silahlı güvenlik unsurlarını kendi halkına karşı seferber eden bir terör örgütüdür (Yerlikaya, 2017: 470). Dolayısıyla FETÖ, kimlik yönelimli, radikal, devrimci, dini istismar eden bir örgüt olarak ortaya çıkmış, sahip oldukları güçle toplumu dönüştürmeyi amaçlamış ve Türkiye'nin güvenliğini riske atmıştır. FETÖ'nün asıl gayesi ise sistematik bir halde devlete sızdırdığı militanlarını harekete geçirerek devleti ele geçirmek ve Gülen yönetiminde yeni bir rejim kurmaktır.

Özellikle FETÖ'nün Türkiye'ye yaşattığı musibetten sonra toplumun dini gruplara bakışı değişmeye ve devletin de bu konuda dikkatli adımlar atmaya başladığı görülmektedir. Bu anlamda geçmiş örnekleriyle beraber Alpaslan Kuytul liderliğinde "Furkan Eğitim ve Hizmet Vakfı" etrafında örgütlenen ve "Furkancılar" olarak bilinen gruba ve son olarak da Harun Yahya müstearlı Adnan Oktar'ın başında olduğu şebekeye operasyon yapılması ve her iki grubun liderinin ve yakınındakilerin çeşitli iddialarla adli makamlara hesap vermeye başlamasını bunun bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Tüm bu gelişmeler ve yaşananlar Türkiye'deki dini grupların radikalleştiği tartışmalarını tetiklemiş ve bu oluşumların bir kısmının farklı ajandalarının olup olmadığı ve başka odaklara hizmet edip etmediği şüphelerini arttırmıştır. Çünkü mürit ve üye bulmakta bir sıkıntısı olmayan dini gruplar, çıkarlarını koruyabilme, dünyevileşme aşamalarını hızla kat etme, toplumsal katmanlarla tamamen içli dışlı bir ilişki ağıyla menfaatlerini maksimize etme, gitgide şirk boyutuna getirilen ruhani liderlerin sözlerini bir emir telakki etme konusunda birbirleriyle yarışmaktadırlar. Her şeyin mubah sayıldığı bu yarışın neticesinde aşırılığa varan bir radikalizme kayma ve bunun bir ötesinin ise terörizm olma ihtimali olduğu göz ardı edilmemelidir (Büyükkara, 2018: 150).

Türkiye'de bu şekilde gittikçe radikalleşmeye başlayan ve takip gerektiren dini grupların yanı sıra dinin gerçek taşıyıcısı olan, kültür ve ahlâk üzerine kurulu, değişimi bireyden başlatarak geniş kitlelere yaymayı amaçlayan, devleti ele geçirme gibi bir amacı olmayan, kendilerini reklamlatma

etmeden halisane bir niyetle çalışan ve toplumsal tabanda kurdukları kurumlarla toplumun çağın şartlarına göre değişimini amaçlayan dini gruplar da yok değildir. Bunların temel gayesi bireyleri radikalleştirmek yerine, onların kişisel kurtuluşuna vesile olmaktır. Halis niyetle hareket eden bu tür dini gruplar sosyal değişim ve gelişme için hayatın tüm alanlarına katılımı teşvik ederken, hem geleneksel hem de modern iletişim ağlarını kullanmakta ve müntesiplerine farklı hesaplar içinde olmamalarını tembih etmektedirler. Bunlar sahip oldukları özelliklerine bağlı olarak, toplumsal değişimin sosyal statü ve imkânların eşitsiz dağılımından mağdur olan kitleler için bir yandan sosyal hıncı azaltma, diğer yandan da yeni sosyal devinim yolları sunmak bakımından cazip adresler haline gelebilme potansiyeline sahiptir.

Bu realiteden hareketle Türkiye'deki dini gruplar hakkında yaşanması muhtemel sıkıntıların önüne geçebilmek için aradaki farkın rasyonel bir şekilde iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Çünkü mevcut grupların kuruluş felsefelerine uygun olarak asli fonksiyonlarını mı icra ettikleri yoksa sekülerleşmenin/dünyevileşmenin bir adım ötesine geçerek radikal birer hareket olarak devletle kavgaya tutuşabilecek seviyeye geçmeyi mi düşündüklerinin tespit edilmesi yaşanması muhtemel sıkıntıların daha doğmadan bertaraf edilmesini sağlayabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Batı'da modernitenin başlamasıyla birlikte bir ivme yakalayan sekülerleşme dinin toplumsal hayattaki yerini yeniden belirlemeyi denemiştir. Sekülerleşme, Max Weber'in ifadesiyle "dünyanın dinsel büyüünden arındırıldığı" ve dinin toplumsal hayattaki yerine sınırlar çizdiği dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Friedrich Nietzsche'nin "Tanrı öldü" yaklaşımında da görüldüğü üzere insan zihninde Tanrı ve din anlayışı hakkında değişiklikler gözlenmiştir. Dinin sahip olduğu güç ve etki kaybolmaya, Tanrı ve din kavramı toplumsal hayattan soyutlanmaya başlamış ve bunların yerini rasyonel bilimin açıklama modelleri almıştır.

Sekülerleşmeyle Batı'da dine biçilen bu rol küreselleşmeyle beraber değişmeye başlamıştır. Sosyolojide genellikle bir önceki sekülerleşme döneminden sonra dinin çoğalmasında ya da büyümesi olarak kabul edilen de sekülerleşme sürecinde ise insanoğlu dinin toplumsal hayattaki canlanışına, kutsalın dönüşüne, başka bir yaklaşımla Gilles Kepel'in "Tanrının İntikamı, Din Dünyayı Yeniden Fethediyor" çalışmasında ifadelendirdiklerine tanıklık etmeye başlamıştır.

Din ve dinin taşıyıcıları için modernleşme ve küreselleşme süreçlerinin dünya çapında sunduğu fırsatlar ve riskler yeni kavramsallaştırmaları da beraberinde getirmiştir. Bunların başında din istismarı, din motifli radikalleşme ve din motifli terörizm gelmektedir. Buradaki dinden de kastedilen ne yazık ki İslam'dır.

Bu kavramsallaştırmalar arasında konumuzla direkt ilgisi bulunan kavram ise din motifli radikalizmdir. Din motifli radikalizm, dini istismar edenlerce bir motivasyon tekniği olarak kullanılmaktadır. Din istismarına dayalı din motifli radikalizmin en önemli referans kaynağı ise dinin ve dini kavramların gerçek özünden ve bağlamından koparılması ve bunların örgütsel çıkarlar ve hedefler doğrultusunda yanlış yorum ve kavramlarla yeniden üretilerek tedavüle sokulmasıdır. Başka bir ifadeyle parçacı bir yaklaşımla ve sloganik kavramlara dayalı yanlış dini tedrisattan geçirilerek yeni bir kimlikle üretilen bireylerin din motifli radikalizmin taşıyıcıları olarak karşımıza çıkarılmasıdır. Bu nedenle din motifli radikalizm ile mücadelede etmek ve başarı sağlamak önemli olduğu kadar bir hayli zordur. Bu yüzden doğru olmayan dini bilgilerle radikalizme alet olacak şekilde eğitilen bireylerin rehabilite edilmesi ve doğru dini bilgilerle sürekli beslenmesi gerekmektedir. Unutmamak gerekir ki radikalizm dinin kendisinden değil dini kullanma biçiminden kaynaklanmaktadır.

Modern ve küresel dönemde din ve dinin taşıyıcıları olan dini gruplarda Batı'da yaşanan durumun ve bunlar için tedavüle sokulan yeni kavramsallaştırmaların Türkiye'yi de etkilediği

görülmektedir. Din ortak paydasıyla yola çıkan Türkiye’deki dini grupların bir kısmı modernite ve küreselleşme fenomenleriyle tanıştıktan sonra, adına sekülerleşme ya da dünyevileşme denen kavramsallaştırmaya uygun bir halde, kendilerini fazlasıyla dünya işlerine kaptırmaya, aslı fonksiyonlarından soyutlanmaya ve bu iki olguya göre pozisyon belirlemeye, değişim ve dönüşüm geçirmeye başlamışlardır. Kendilerini bu olgulara fazlasıyla kaptıran dini oluşumlar, kuruluş felsefelerinin dışına çıkmış, farklı yollara sapmıştır. Bunun neticesinde din ortak paydası foksionalitesini yitirmiş yerini başka saikler almıştır. Asli işlevlerinden uzaklaşan dini gruplar zamanla mutata hale getirdikleri yeni işlevlerini öylesine benimsemişlerdir ki süreç içinde gizli ajandalar oluşturmuşlar ve bu ajandadaki gizli gayelere ulaşmak için radikalleşerek devletin ve bireylerin güvenliğini riske atabilecek bir takım kirliliğe girmeyi göze almaya başlamışlardır.

Bu meyanda "hizmet hareketi" maskesiyle din istismarı üzerinden büyük bir güç devşiren ve kendisini yerellikten küreselliğe taşıyan Fetullah Gülen’in FETÖ’sünün 15 Temmuz 2016’da darbe girişiminde bulunması, din adına ortaya çıktığını iddia eden radikal bir terör örgütünün vardığı noktayı görmek ve göstermek, bundan sonra yaşanması muhtemel tehditlerin bertaraf edilmesini sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla FETÖ gibi radikal bir terör örgütünün Türkiye’ye yaşattıklarından ders alıp, FETÖ’nün boşalttığı alanı doldurmaya meyilli, müntesiplerini denetimsiz bir halde verdikleri eğitimle radikalleştiren yeni oluşumların ortaya çıkmasının önüne geçilmelidir.

Yaşanan tecrübelerden hareketle, Türkiye’de din motifini bir kamuflaj olarak kullanarak samimi Müslümanlar üzerinden devşirdiği gücü, modernite ve küreselleşmeyle rüzgarlarıyla harmanlayarak dünyevileşen ve bu yeni hal üzerinden radikalleşmeye başlayan ve kendilerine yeni yaşam alanları açan dini oluşumların bir şekilde asli görevlerini ifa etmeye döndürülmesi zorunludur. Aksi takdirde bunlarla ilgili zihinlerde oluşan şüphelerin ve soru işaretlerinin kaldırılması zordur. Bunun için dini grupların şeffaflaşmasını ve denetimlerini sağlamak üzere acilen bir yasal düzenlemenin devreye sokulması elzemdir.

Bu husustaki önerilerimiz maddeler halinde şöyledir:

1. Dini gruplar gerek yetiştirdikleri ve sosyal bir statüye kavuşturdıkları müntesiplerinin maaşlarının belli bir kısmını gönüllülük adıyla ve gerekse de din ve dini duyguları istismar ederek himmet, infak, zekat, sadaka tarzında devşirdikleriyle büyük bir sermayeye hükmetmektedirler. Özellikle vakıflaşmaları ve parasal işleri vakıflar üzerinden döndürmeleri sermayelerini dünyevi alanlara kaydırmalarında herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmamalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla ticarete sahip oldukları hatırı sayılır bir sermayeyle holdingleşebilen bu gruplar mutlaka mali yönden Hazine ve Maliye Bakanlığı ile bağlı kurumları ve ayrıca kurdukları vakıflar ise Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından sıkı denetime tabi tutulmalıdır. Denetimin yanı sıra şeffaflığı sağlamak için gönüllülük, bağış vb. adı altında bu oluşumlara mali destekte bulunan kurum, kuruluş ve kişilerin de kayıt altına alınması ve bilinmesi gerekmektedir.

2. İletişim alanında hemen hemen her dini grubun genel ya da yerel radyo ve televizyon yayıncılığı bulunmaktadır. Sosyal medya ve iletişim araçları vasıtasıyla yaptıkları yayınlarla toplumun her kesimine rahatlıkla ulaşabilen, biat usulü, beyin yıkama ve yetersiz dini bilgiyle tedrisattan geçirdikleri müntesiplerini radikalleştirebilen bu oluşumların özellikle din konusunda yaptıkları yayınların ve içeriklerinin Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat Fakülteleri işbirliğiyle süzgeçten geçirilmesi ve toplumun din konusunda doğru bir şekilde bilgilendirilmesinin sağlanması elzemdir. Bu arada dini grupların kendilerini Diyanet’e ve İlahiyat Fakültelerine alternatif olarak takdim etmelerinin önüne geçilmeli, ayrıca bu kurumlarca dini grupların liderlerine atfedilen ve Hz. Peygamber’in hayatında bile görülmeyen olağanüstü hal, keramet, mucize vb. özelliklerin, algıların ve oluşturulan mizansenlerin doğruluğu konusunda halisane niyetle bu yapılara gidenlerin ve toplumun

bilgilendirilmesi gerekmektedir.

3. Eğitim alanında faaliyet gösteren tüm dini grupların sahip olduğu okul, etüt merkezi, üniversite, yurt vb. eğitim kurumlarının başta Milli Eğitim Bakanlığı olmak üzere devletin eğitim alanındaki ilgili birimlerince daha sıkı denetlenmesi şarttır.

4. Dünyevileşen ve radikalliğe kayma tehlikesi gösteren dini grupların kendi tedrisatlarından geçirek devletin çeşitli kurum ve kuruluşlarında makam, mevki sahibi yaptığı bağluları aracılığıyla buldukları kurum ve kuruluşlara sadece kendi yandaşlarının istihdam edilmesinin önüne geçilmeli, ehliyet ve liyakat esasına önem verilmelidir.

5. Tüm dini grupların kuruluş felsefelerine uygun olarak kendi sivil alanlarına çekilmesini sağlayacak, siyaset, hükümet ve devletle olan sıkı fıkı ilişki kurmalarının önüne geçebilecek tedbirler de acilen devreye sokulmalıdır.

Aksi halde türlü imkanları elinde barındıran ve gittikçe radikalleşme tehlikesi gösteren dini grupların -takiyye usulüyle gizlice devletin kılcal damarlarına kadar sızan FETÖ örneğinde olduğu gibi- arsızlaşması, güçlendikçe devletin başını ağrıtmaması ve güvenlik zafiyeti yaratarak toplumsal barışı ve uzlaşmayı bozması kaçınılmaz görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, M. H. (2017). Türkiye Modernleşmesi Karşısında Dini Gruplar, *İnsan & Toplum Dergisi*, 7 (1), 1-24.
- Altıntaş, R. (2002). Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, Sivas, 55-83.
- Arslan, H. (2012). *Dini Gruplar ve Siyaset Yeni Asya*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Arslan, H. (2016a). Küreselleşme ve Din İlişkinin Yeni Ürünü: Din Motifli Küresel Terörizm, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, C. 18, S. 1, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 177 - 212.
- Arslan, H. (2016b). Türkiye’de Dinî Oluşumların Varlık Sebepleri ve Bu Oluşumların İç Güvenlik Açısından Değerlendirilmesi, *Second Sarajevo International Conference on “EU Integration & Balkan Countries”*, International University of Sarajevo, May 17-20, *Proceedings Book*, V. 3, 235-256. <https://fba.ius.edu.ba/second-sarajevo-international-conference-fba>.
- Arslan, H. (2016c). *Dini Gruplar ve Siyaset -2 FETÖ/PDY*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Aydın, A. H. ve Türkoğlu, M. E. (2011). "Dinî Motifli Terör" Kavramı, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, C. 1, Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 163-172.
- Bodur, H. E. (2004). Küreselleşmenin Dini Alandaki Etkisi ve Ulus Devlet, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, Aralık, 9-26.
- Bodur, H. E. (2017). Sosyolojik Perspektiften Türkiye’de Dinî Gruplar: KSÜ İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerine Boylamsal Bir Araştırma, *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, Ed.: Kemal Ataman, İsmail Güler ve Vejdi Bilgin, Bursa: Akademi Yayınları, 335-365.
- Büyükkara, M. A. (2018). Selefi Aşırıcılık ve Tedhiş: Sebepler, Önlemler ve Bazı Teklifler, *Radikalleşme Şiddet ve Terörizm*, Ed.: Salih Zeki Haklı, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 138-150.
- Coştu, Y. (2003). Homojenlik ve Heterojenlik Arasında Küreselleşme-Din İlişkisi, *İslâmiyât*, C. 6, S. 2, Nisan-Haziran Ankara, 67-76.
- Demir, H. (2017). Radikalleşme: Teröre Giden Yol. <https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/5868>, Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2019.
- Gölpınarlı, A. (1969). *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Gözütok, Ş. (2003). "Küreselleşme, Avrupa Birliği, Türkiye ve Din Eğitimi", *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Girişinin Din Boyutu*, Ankara: DİB Yayınları.
- Güngör, E. (2006). *İslâmın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

<http://mustafaozturkarsivi.blogspot.com.tr/2016/08/bin-nasihat-bir-musibetten-evla-olsun.html>,
Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019.

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-iki-turk-cemaati-umrede-kavga-etti-cok-sayida-yarali-var-40441618>, Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019.

<https://odatv.com/kabede-catisan-iki-grup-bu-kez-istanbulda-birbirine-girdi-10031933.html>,
Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2019.

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/11/16/metin-kaplan-serbest-birakildi>, Erişim Tarihi: 10
Ağustos 2020.

İnce, A. (2017). Nakşilik-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Dinî Gruplar ve Milli Görüş,
Turkish Studies, Volume 12/10, 143-164.

Kara, İ. (2008). *Cumhuriyet Türkiyesi’nde Bir Mesele Olarak İslâm*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kara, İ. (2005). İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri, *Modern Türkiye’de Siyasî
Düşünce: İslâmcılık*, C. 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 34-67.

Kirman, M. A. (2008). Sekülerleşme Perspektifinden Dini ve Seküler Fundamentalizmler, *Uluslararası
Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 274-291.

Küçükcan, T. (2005). Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal
Değişme ve İslâm Dünyası, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 13, İstanbul: İSAM Yayınları, 109-128.

Mumcu, U. (1993). *Rabıta*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Olgun, H. (2004). Protestan Teolojide Şiddet Güdülleri ve İslam Terörü Algısı, *Dini Araştırmalar
Dergisi*, C. 7, S. 20, Ankara: Haziran, 101-119.

Öz, S. (2014). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Dini İhya Hareketlerinin Temelleri, *Çukurova Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 187-213.

Özemre, A. Y. (1994). Tarikat Nedir Ne Değildir? *Çağrışım*, Yıl: 2, S. 19, Mayıs, 5-10.

Paz, O. (2000). Şiir ve Modernite, Çev.: Nilgün Tural, *Modernite Versus Postmodernite*, Der.:
Mehmet Küçük, Ankara: Vadi Yayınları.

Perşembe, E. (1996). Almanya’da Türklere Ait Dinî Kuruluşlar, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, Samsun, 157-180.

Saymaz, İ. (2019). *Şehvetiye Tarikatı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Schiffauer, W. (2000). The end of the Caliphate State? The Metin Kaplan case, *ISIM Newsletter*, June, 5,
p. 27.

Subaşı, N. (1995). Din, Aydın ve Meşruiyet, *Türkiye Günlüğü*, S. 35 Ankara: Cedit Yayınları.

Taylor, C. (2014). *Seküler Çağ*, Çev.: Dost Körpe, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tekin, M. (2012). Batı’da Sekülerlik ve Türkiye Müslümanlığının Seküler İçerimleri, *İnsan &
Toplum*, 2 (4), 181-204.

Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*, Çev.: Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tümer, G. (1994). “Din”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul: TDV Yayınları, 312-320.

Usta, N. (2003). Küreselleşme ve Din, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 17, Ankara, Haziran, 179-183.

Yerlikaya, T. (2017). Diasporik Bir Tehdit Olarak FETÖ: Algılar, Manipülasyonlar ve Mücadele
Biçimleri, *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, Ed.: Kemal Ataman, İsmail Güler ve Vejdi Bilgin,
Bursa: Akademi Yayınları, 435-488.

Güneydoğu Türkiye’de Arkeoloji ve Barajlar: Mevcut Belgelemeyi İyileştirmek İçin Su Tutma Sonrası Hasar Değerlendirme Uygulanması ve Kültürel Mirası Koruma Stratejileri

Prof. Dr. Nicolò MARCHETTI

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0040-5115>

Bologna Üniversitesi, Tarih ve Kültür Bölümü, Bologna - İTALYA

Prof. Dr. Gabriele BITELLI

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6118-6000>

Bologna Üniversitesi, İnşaat, Kimya, Çevre ve Malzeme Mühendisliği Bölümü, Bologna - İTALYA

Dr. Francesca FRANCI

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9925-4075>

Bologna Üniversitesi, İnşaat, Kimya, Çevre ve Malzeme Mühendisliği Bölümü, Bologna - İTALYA

Dr. Öğr. Üyesi Atıla TÜRKER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3893-4135>

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Samsun - TÜRKİYE

Dr. Federico ZAINA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1525-1462>

Bologna Üniversitesi, Tarih ve Kültür Bölümü, Bologna - İTALYA

Makale Geçmişi

Geliş: 13.03.2020

Kabul: 15.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Barajlar

Türkiye

Arkeolojik Sitler

Kültürel Miras

Landsat Görüntüleri

Politikalar

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42128>

Öz

Barajların inşaatı ve kültürel miras üzerindeki etkileri, iklim değişikliği ve dar odaklı kalkınma politikaları zamanla giderek büyüyen bir sorundur. Biz burada Türkiye'nin güneydoğusundaki Orta Fırat Vadisi'nde üç büyük barajın (Atatürk, Birecik ve Karkamış) temsil ettiği örnek bir olayı analiz ediyoruz. Barajların arkeolojik alanlar üzerindeki etkisini ölçmek için "Su Tutma Sonrası Hasar Değerlendirmesi" (SSHD) uyguladık. SSHD'miz, Landsat uydusu görüntülerinin çoklu-geçici modelinin çapraz korelasyonunu kullanarak coğrafi olarak mekânsal konumlarının belirlenmesi ve survey ile kazılardan elde edilen arkeolojik verilerin analizinden oluşur: Özellikle önemli kültürel peyzajın kaybına ilişkin eşi görülmemiş ayrıntılı bir gözden geçirme sağlar ve aynı zamanda su tutma öncesi arkeolojik araştırmaların ve kazıların sınırlı doğruluğunu vurgular. Son olarak, yitip giden ve barajlar tarafından tehdit edilen kültürel peyzajları hedefleyen arkeolojik kurtarma projelerinin gelecekteki tasarımlarını geliştirmek için etkili bir yöntem, kritik bir araç ve daha iyi belgelenmiş bir kültürel miras arşivine hızlı ulaşılabilme önerileri sunuyoruz. Özellikle, mevcut mirasın kültürel mirasın tanımlanması, belgelenmesi ve korunmasıyla ilgili yönergeler sağlayan özel çalışma protokolleri ve mevcut mevzuatların güçlendirilmesi ihtiyacının olduğunu görüyoruz. Bu protokoller devlet tarafından desteklenmeli ve Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Asya Kalkınma Bankası veya Amerika Kalkınma Bankası gibi barajların inşaatında yer alan organlar tarafından uygulanmalıdır. Tüm çalışmanın kalitesini izlemek için Türk hükümeti, teklif aşamasından son protokolün tamamlanmasına kadar çeşitli projeleri izlemek amacıyla miras alanında uluslararası uzmanlardan oluşan bir komisyon oluşturmalıdır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Marchetti, N.; Bitelli, G.; Franci, F.; Türker, A. ve Zaina, F. (2020). Güneydoğu Türkiye’de Arkeoloji ve Barajlar: Mevcut Belgelemeyi İyileştirmek İçin Su Tutma Sonrası Hasar Değerlendirme Uygulanması ve Kültürel Mirası Koruma Stratejileri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 491-504.

Archaeology and Dams in South-Eastern Turkey: Applying Post-Flooding Damage Assessment to Improve Current Documentation and Safeguarding Strategies on Cultural Heritage

Prof. Dr. Nicolò MARCHETTI

Department of History and Cultures, University of Bologna, Bologna -ITALY

Prof. Dr. Gabriele BITELLI

University of Bologna, Department of Civil, Chemical, Environmental and Materials Engineering, Bologna - ITALY

Dr. Francesca FRANCI

University of Bologna, Department of Civil, Chemical, Environmental and Materials Engineering, Bologna - ITALY

Asst. Prof. Dr. Atila TÜRKER

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology, Samsun – TURKEY

Dr. Federico ZAINA

University of Bologna, Department of History and Cultures, Bologna - ITALY

Article History

Submitted: 13.03.2020

Accepted: 15.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Dams

Turkey

Archaeological Sites

Cultural Heritage

Landsat Imagery

Policies

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42128>

Abstract

The construction of dams and their impact on cultural heritage are an ever-expanding problem, the more so in times of climate change and narrowly focused development policies. We analyze here a case study represented by three major reservoirs in the Middle Euphrates valley in southeastern Turkey (Atatürk, Birecik and Karkamış). We applied Post-Flooding Damage Assessment (PFDA) to evaluate the impact of dams on archaeological sites. Our PFDA consists of the analysis of cross-correlation of multi-temporal Landsat imagery, geographical spatial datasets and archaeological data from surveys and excavations: it provides an unprecedented, detailed overview of the loss of especially significant cultural landscapes, and also highlights the limited accuracy of pre-flooding archaeological surveys and excavations. Finally, we suggest an efficient methodology, a critical tool and recommendations for improving future designs of rescue archaeological projects targeting endangered cultural landscapes, with an immediately achievable target of a better-documented cultural heritage threatened by dams. In particular, we see a need to strengthen the existing legislation with specific working protocols providing guidelines on the identification, documentation and safeguard of the cultural heritage. These protocols must be supported by the state, which in turn must require their implementation by the bodies involved in the construction of the dams, such as the World Bank, the International Monetary Fund, the Asian Development Bank or the Inter-American Development Bank. In order to monitor the quality of whole work, the Turkish government should create a commission of international experts in the field of heritage with the purpose of monitoring the various projects from the proposal phase to completion of the last protocol.

1. GİRİŞ

Kalkınmanın, genellikle doğal ve kültürel mirasın da dâhil olduğu tarihi peyzajların yok edilmesine sebep olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle baraj ve su ile ilgili büyük altyapı tesisi gibi inşaatlar, günümüzde arkeolojik alanları ve anıtları etkileyen önemli tehditlerden birini temsil etmektedir (Marchetti, Curci, Gatto, Mühl, Nicolini and Zaina 2019; Zaina, 2019). Bugün, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri (bundan sonra ODKA) Mısır, Etiyopya, İran, Irak, Sudan ve Türkiye’de planlanan veya inşaa edilen günümüzün en büyük baraj projelerine tanıklık edilmektedir.

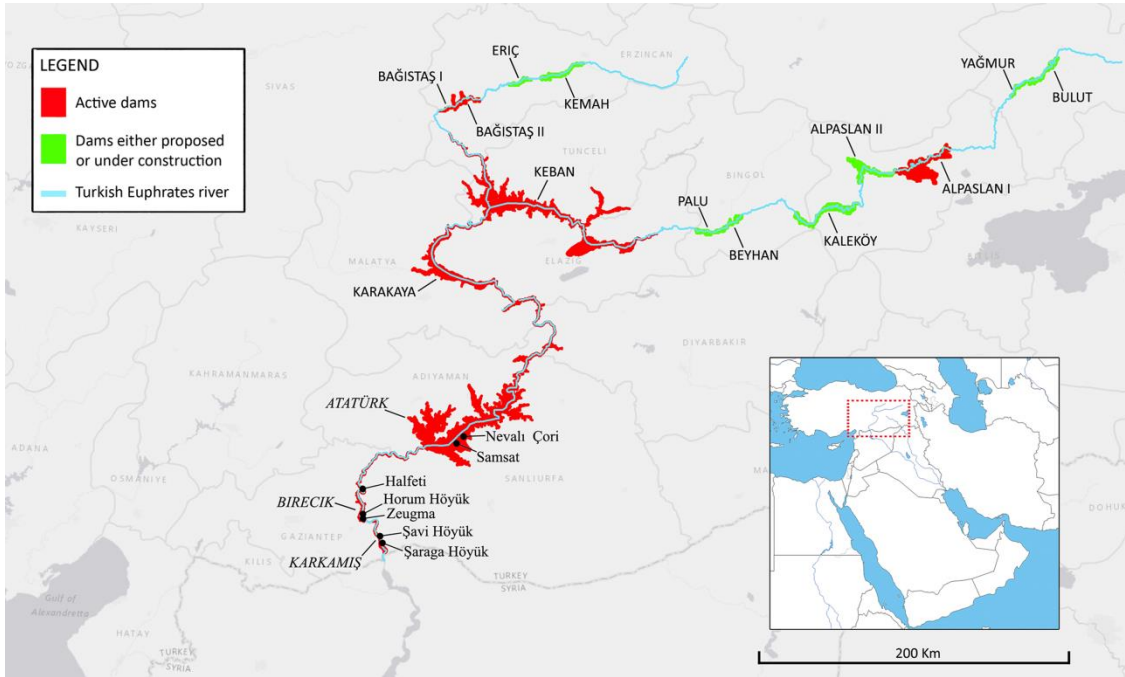
Bu barajların olumsuz etkisi günümüzde daha belirgin hale gelmekte, bu konudaki farkındalık dünya çapında artmaktadır. Akademik yayınlar, sosyal medya, gazeteler ve sivil toplum (<https://blueheart.patagonia.com/intl/en/>) sayesinde bilginin yayılması, barajların getirdiği zararlara ilişkin eleştiriler konusundaki uzlaşmayı sürekli arttırmaktadır. ODKA ülkelerinde barajların ve rezervuarlarının inşası, esas olarak nüfusun yer değiştirmesi, çevresel etki ve jeopolitik konulara odaklanan akademik dünyada çok sayıda çalışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Akyürek, 2005; Dissard, 2011; Gammal, Salem, and El Gammal 2010). Bu çalışmalar ve çok sayıdaki sivil hareketler, Dünya Bankası (World Bank, 2014) gibi uluslararası kurumların da dâhil olduğu fon organlarının ve Türk devletinin yaptığı gibi (Komurcu, 2002; Shoup, 2006), bireysel hükümetler tarafından baraj yapımından kaynaklanan hasarları azaltma politikalarının iyileştirilmesine katkıda bulunmuştur.

Bunlara karşın, baraj inşaatlarının neden olduğu kültürel mirasa yönelik tehditle ilgili tartışmalar sosyal, politik ve bilimsel gündemde çok az ilgi görmektedir. Son zamanlarda tartışıldığı üzere (Marchetti vd. 2019), tehdit altında bulunan mirasa ilişkin akademik, kurumsal ve popüler düzeylerde farkındalık ve koruma girişimleri, genellikle, çok bilinen alanlar ve anıtların, Türkiye’deki Samsat (Atatürk Barajı) (Serdaroğlu, 1975; Özdoğan, 1977), Zeugma ve Halfeti (her ikisi de Birecik Barajı Gölü’nde) (Algaze, Breuninger and Knudstad, 1994) veya Hasankeyf (Ilısu Barajı) (Tuna, Öztürk, ve Velibeyoğlu 2001; Tuna and Doonan, 2004; Tuna, Halgh ve Velibeyoğlu, 2011), Mısır’daki Philae ve Abu Simbel tapınaklarında (her ikisi de Aswan Barajı suları altında) (Adams, 1977; Dezzi Bardeschi, 2002) olduğu gibi, barajlar tarafından tehdit edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Üstelik barajlar doldurulduktan sonra etkisini analiz etmeye çalışan az sayıdaki çalışmalardan sadece birkaçı nicel veriler (Hafsaas-Tsakos, 2011; Shoup, 2006) sunmuş ve tartışılmış (Marchetti vd. 2019; Zaina, 2019), bundan dolayı da tehdit veya yıkım derecesini doğru tahmin etmek zorlaşmıştır. Sonuç olarak, günümüzde kültürel mirasın tahrip edilmesi Dünya Baraj Komisyonu (2000) gibi uluslararası kurumlar tarafından bir sorun olarak kabul edilse de, mevcut ulusal (Türkiye için bkz. Akyürek, 2005; Komurcu, 2002) ve uluslararası düzenlemeler (Brand and Hassan, 2000; World Bank, 1986; 2006; World Bank/UNESCO, 2011; 2017) hâlâ çok sınırlı ve genellikle belirsizdir; bu, etkinliklerini tatmin edici olmaktan çok uzak tutmaktadır (Komurcu, 2002; Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Asya Kalkınma Bankası ve Amerika Kalkınma Bankası).

ODKA ülkelerinde yok olmakta olan mirası belgelemek ve korumak için hem kamu hem de özel kuruluşlar tarafından uygulamaya konan mevcut stratejiler için su tutma öncesi risk analizi yanı sıra survey gibi arkeolojik araştırmalar ve seçilen alanlarda yapılan arkeolojik kazılar, bazı durumlarda ise yerinde koruma veya yerini değiştirme gibi çeşitli (ve değişken doğrulukta) saha faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte henüz paylaşılan bir protokol yoktur ve çoğu durumda yukarıda belirtilen faaliyetlerin sadece bir kısmı gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak, şimdiki kadar doldurulduktan sonra ortaya çıkan rezervuarın etkisini analiz eden su tutma sonrası kapsamlı bir hasar değerlendirilmesi de sonuçlandırılmamıştır. Bu tür ödevler, su tutma öncesi faaliyetlerin verimliliği için, özellikle de değerli geri bildirimler sunması bakımından çok yararlıdır. Bu nedenle ODKA barajlarının neden olduğu zararların gerçek kapsamı hala belirsizliğini korumaktadır. Bu esaslara dayanarak ve su altında kalan arkeolojik alanları göz önüne alarak -bu çalışmada vurgulandığı üzere-,

sahaların belgelenmesi ve korunması için su tutma öncesi yöntemlerin yeterli bir şekilde uygulanmadığını ve sonuçlarının sadece parçalar halinde yayınlandığını ve aslında verilen hasar derecesi hakkında kapsamlı bir anlayışın ortaya konmadığını söyleyebiliriz. Bu varsayımı doğrulamak, arkeolojik alanlar ve anıtlar üzerinde mevcut su tutma öncesi belgeleme stratejilerinin etkinlik derecesini belirlemek için "Su Tutma Sonrası Hasar Değerlendirmesini" (bundan sonra SSHD) geliştirdik.

Argümanlarımızı ve yöntemimizi sınamak için günümüzde büyük ölçüde Türk Fırat Vadisi'nin çok az kilometresinde bozulmadan bırakılmış olan Bağıştaş I, Bağıştaş II, Alpaslan I, Beyhan, Keban, Karakaya, Atatürk, Birecik ve Karkamış havzalarını seçtik (Şekil 1). SSHD'miz için Atatürk, Birecik ve Karkamış barajları hem coğrafi hem de arkeolojik veri kümeleri sayesinde sağlam bir niceliksel dizin oluşturmamızı sağlayan bilgi toplamada öncelikli olmuştur. Arkeolojik veriler, barajların arkeolojik alanlar üzerindeki etkisine ışık tutması için Landsat uydu görüntülerinin çoklu-geçici çapraz korelasyonunu sayesinde kronolojik değişimini gösterdi. Daha sonra ortaya çıkan verileri, yani arkeolojik alanları ve anıtları belgelemek için uygulanan yöntemi, geri bildirim sağlaması için kullandık. Bunların sonucunda belgelemeyi geliştirmek ve stratejileri korumak için tavsiyeler öneriyoruz. Araştırmamızın sunduğu kanıtlar, kalkınma projeleri tarafından ortaya konan mirasa yönelik tehlike ve bunun sonucunda ortaya çıkan uygun belgeleme protokollerine duyulan ihtiyaç konusunda farkındalığın artmasına katkıda bulunacaktır. Bir yandan etkilenen bölgelerdeki arkeolojik kanıtların gelecekteki değerlendirmelerinde bir uyarı unsuru, diğer yandan politika yapımcılar için ek bir kritik ve pratik bir araç olarak hizmet edebilir.

Şekil 1: Metinde bahsedilen Türk Fıratı'ndaki tüm barajları gösteren harita: Analiz edilen üç çalışma örneği italik gösterilmiştir.

2. UZAKTAN ALGILAMA VE CBS YOLUYLA BARAJLARIN ARKEOLOJİK MİRAS ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN BELGELENMESİ

Sinoptik görünümü ve tekrarlanabilirliği sayesinde uzaktan uydu algılaması küresel, bölgesel ve

yerel ölçekte çevresel değişiklikleri izlemek için güçlü ve etkili bir yol sunar (Ban, 2017; Kuenzer, Dech and Wagner, 2015). Bugün hem doğal hem de beşerî nedenlerin bir sonucu olarak dünya yüzeyinin geniş alanlarında meydana gelen değişiklikleri takip etmek, yorumlamak ve böylece karar vericilerin daha iyi peyzaj yönetimi sağlamalarını desteklemek için en uygun araç olabilir. Değişiklikler deprem, sel, heyelan, tsunami, kasırga vb felaketler gibi (Dong and Shan, 2013; Franci, Boccardo, Mandanici, Roveri and & Bitelli, 2016) ani veya arazi kullanımı, kentleşme ve toprak yalıtımı, altyapı geliştirme, ormansızlaşma, çölleşme, yükselen deniz seviyeleri, eriyen buzullar ve iklim değişikliği fenomenlerinde olduğu gibi (yıllara veya on yıllara yayılmış) (Casciere, Franci and Bitelli, 2014; Franci, Mandanici and & Bitelli, 2015; Zanchetta and Bitelli, 2017) kademeli olabilir.

Optik ve radar sensörleriyle donatılmış çok sayıda dünya gözlem uydusu, son on yılda farklı özelliklere sahip çok sayıda çoklu-geçici model verisi sağlamaya başladı. Mekânsal, radyometrik, spektral ve zamansal çözünürlüğün sürekli iyileştirilmesi, artan uygulama spektrumu için görüntü zaman serisini işlemeye olan ilgiyi önemli ölçüde arttırmıştır.

Otomatik veya yarı otomatik sınıflandırma teknikleri sayesinde çok boyutlu görüntülerden bölgesel çalışmalar için uygun bir ölçekte arazi örtüsünün tematik bir temsilini elde etmek mümkündür. Uygun şekilde coğrafi referans verildiğinde, orijinal görüntüler veya türetilmiş tematik haritalarla bir CBS ortamında gerçekleştirilen değişim analizi prosedürü için bir temel sağlayabilir. CBS, farklı içeriklere sahip değişik katmanları üst üste bindirerek, zaman içinde meydana gelen olaylar ile fenomenler arasındaki ilişkilerin uzamsal bir değerlendirmesini sağlar.

Uzaktan algılama çok çeşitli multidisipliner uygulamalar bulmuştur. Bunlar arasında arkeolojideki kullanımı, giderek daha ilginç ve umut verici hale geliyor (Cerra, Plank, Lysandrou and Tian, 2016; Lasaponara and Masini, 2012). Uzaktan algılamanın arkeolojik araştırmalara uygulanması arasında bazen erişilemeyen geniş alanların haritalanması ve belgelenmesi, yeni alanların keşfi, arkeolojik özelliklerinin tanımlanması, saha izleme ve koruma ile jeofizik araştırmaların bütünleşmesi yer almaktadır (Giardino, 2011).

Bu yazıda, bu teknolojiyi Türkiye'nin güneydoğusundaki su rezervuarları tarafından birkaç on yıl boyunca su basmış olan Orta Fırat Vadisi'nde, barajların gelişmesiyle arkeolojik alanların yok edilmesi arasındaki ilişkiyi araştırmak için bir araç olarak kullanıyoruz.

2.1. Çalışma Alanı ve Önceki Arkeolojik Alan Çalışmaları

1970'lerin sonundan bu yana, Türk hükümeti tarafından GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) imar planı bağlamında teşvik edilen ekonomik kalkınma stratejileri, daha önce düşük gelirli olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde önemli gelişmeler sağlamıştır (Altınbilek and Tortajada, 2012; GAP-RDA, 1997). Bu, bölgenin ana nehirleri ve bazı kolları boyunca barajlar ve su rezervuarları ağı da dâhil olmak üzere, çeşitli orta ve uzun vadeli eylemlerde sonuç elde edilmesini sağlamış, özellikle tarım arazileri ve enerji üretiminde bir artış olması durumunu meydana getirmiştir (Biswas and Tortajada, 1997). Bununla birlikte bölgenin doğal ve kültürel peyzajı üzerinde de projelerin çarpıcı bir etkisi olmuştur. En somut etkiler arasında köyleri sular altında kalmasıyla binlerce insanın taşınması, doğal çevrenin büyük ölçüde değiştirilmesi ve yüzlerce arkeolojik alanın suyla dolup taşması vardır.

Bu makalede ele alınan üç baraj (Atatürk, Birecik ve Karkamış), Türkiye'nin güneydoğusunda Adıyaman, Şanlıurfa ve Gaziantep'in idari illerinde Fırat nehri boyunca yer almaktadır (Tablo 1).

Baraj Adı	Başlangıç-Bitiş	Baraj Yüksekliği	Rezervuar Büyüklüğü	Rezervuar Hacmi	Enerji Üretimi	Sulanan Alan
Atatürk	1983-1992	169 m	817 Km ²	48,700 hm ³	8,900 GWh	872,385 ha
Birecik	1985-2000	63 m	56 Km ²	1,220 hm ³	2,518 GWh	92,700 ha
Karkamış	1996-2000	21 m	28 Km ²	157 hm ³	652 GWh	-

Tablo 1: Bu yazıda ele alınan üç Türk barajına ilişkin teknik veriler (DSİ 2014).

2.1.1. Atatürk Barajı

Atatürk Barajı Fırat Nehri üzerinde, Adıyaman ve Şanlıurfa illeri arasındaki sınırda yer almaktadır. İnşaatı 1983 yılında başlamış ve 1990 yılında tamamlanmış olup, baraj gölünün doldurulmasıyla Türkiye'nin üçüncü büyük gölünü oluşturarak 1992 yılında hizmete girmiştir (DSİ, 2009; GAP-RDA, 1997). Bilinen faydalarının yanı sıra Atatürk Barajı, Fırat Nehri Vadisi'nin yaklaşık 170 km'lik uzunluğu boyunca yerel nüfus, çevre ve kültürel miras üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Açka vd. 2013: 102; Bismar, 2002; Tortajada, 2000).

Gelecekte, Atatürk Barajı tarafından tehdit edilecek olan arkeolojik alanları belgelemek için 1975-1977 yılları arasında ODTÜ Keban Proje ekibi DSİ ile işbirliği içinde Aşağı Fırat Havzası Arkeolojik Yüzey Araştırması'nı (AFHAYA) (Serdaroğlu, 1975; Özdoğan, 1977) üstlendi. Potansiyel rezervuar alanlarında intensive survey, tesadüfi buluntu ve görsel arama da dâhil olmak üzere, farklı araştırma yöntemleri uygulanmıştır (Özdoğan, 1977). Ayrıca, üniversiteler ve araştırma merkezlerini içeren uzun vadeli bir uluslararası kurtarma kazısı programı 17 sitte yürütülmüştür. Sonuç olarak Atatürk rezervuar alanı, Neolitik dönemden itibaren Osmanlı dönemine kadar yüzyılları kronolojik olarak kapsayan zengin bir tarihi ve arkeolojik peyzajı ortaya çıkarmıştır.

2.1.2. Birecik Barajı

Birecik Barajı, Atatürk Barajı'nın yaklaşık 100 km akış aşağısında ve modern Birecik şehrinin 8 km batısında yer almaktadır. Fırat Projesi kapsamında GAP'ın sınırında 1985'te başlanmış, 2000 yılında tamamlanmış, su tutulması Aralık 1999'u bulmuştur.

Potansiyel rezervuar alanının tehdit altındaki kültürel mirasını belgelemek ve korumak için çeşitli eylemler gerçekleştirilmiştir. Birecik Barajı'nın su basacağı arkeolojik alanları ve anıtları tam olarak değerlendirmek ve belgelemek için ilk girişimler, 1980'lerin sonlarından itibaren "Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project" tarafından gerçekleştirildi (TEARP) (Algaze vd. 1994). TEARP ekibi tarafından kuru dereler boyunca intensive ve su basacak alanın geri kalanında extensive olmak üzere iki survey yöntemi uygulanmıştır (Algaze vd. 1994). Ayrıca Birecik Barajı'nın sular altında bırakacağı dört bölgede 1987'den 2000'e kadar kurtarma kazısı yapılmıştır. Baraj alanındaki belgelenen alanlar kronolojik olarak en az Erken Tunç Çağı'ndan (MÖ 3100-2000) Osmanlı dönemine kadar genişlemiştir. Bölgenin kültürel mirasını korumaya yönelik daha fazla girişim 1990'ların sonunda GAP ekibi tarafından yerel yetkililer, üniversiteler ve uluslararası kurumlarla işbirliği içinde gerçekleştirilmiştir (Akyürek, 2005).

2.1.3. Karkamış Barajı

Karkamış Barajı, Gaziantep ve Şanlıurfa illeri arasındaki sınır boyunca Birecik Barajı'nın 32 km güneyinde yer almaktadır. İnşaatı 1996 yılında başladı ve GAP'ın sınırındaki Fırat Projesi kapsamında 2000 yılında tamamlandı (Akyürek, 2005). Fırat Vadisi'nin bu kısmı boyunca yayılan arkeolojik sitler rezervuar tarafından ya hasar görecekti ya da suya gömülecekti (Algaze vd. 1994). Birecik Barajı'nda olduğu gibi, TEARP ekibi tarafından kuru dereler boyunca intensive ve su basacak alanın geri kalanında extensive olmak üzere iki survey yöntemi uygulanmıştır (Algaze vd. 1994). GAP projesi tarafından yürütülen diğer araştırmalar, 1998-2005 yılları arasında Karkamış Baraj Gölü alanındaki kurtarma kazı projelerini içermektedir (Tuna and Doonan, 2011; Tuna vd. 2001; 2004). Barajın sular altında kaldığı yerler arasında Tunç ve Demir Çağı yerleşimleri bulunmaktadır.

2.2. Amaç ve Yöntem

Araştırmamız üç temel soruya yanıt aramıştır:

1. Baraj inşaatının kültürel miras üzerinde nasıl bir etkisi oldu?
2. Tehlikedeki arkeolojik alanların ve anıtların belgelenmesi ve korunması için ulusal veya uluslararası arkeologlar ve kurumsal organlar tarafından hangi stratejiler geliştirilmiş ve uygulanmıştır? Mevcut yöntemlerin aksaklıkları nelerdir?

3. Yok olmakta olan bir kültürel miras unsuruyla ilgili belgelemeyi geliştirmek ve yöntemleri korumak için hangi ilişkiler önerilebilir?

Bu soruları yanıtlamak için, örnekleme çalışmasına uygulanan aşağıdaki adımlardan oluşan bir Su Tutma Sonrası Hasar Değerlendirmesi (SSHD) geliştirdik:

1. Arkeolojik veri toplama, siti konumlandırma, veri tabanı oluşturma, veri kalitesi ve miktarının değerlendirilmesi;

2. Coğrafik veri toplama ve görüntü işleme;

3. Çapraz korelasyonlu çoklu-geçici analizi.

Bunun için yayınlardan ve çevrimiçi mekânsal veri kümelerinden arkeolojik bilgileri topladık (Tablo 2) ve sonra bunları bir CBS ortamına entegre ettik. Daha spesifik olarak, arkeolojik alanların konumlarını, boyutlarını ve toplam üç baraj bölgesindeki survey alanlarının sayılarını belirlemek için AFHAYA ve TEARP projelerinin yayınları ile Türkiye TAY CBS çevrimiçi projesinden (<http://www.tayproject.org/gistr.html>, 2020) mekânsal verileri kullandık. LEBS ve TEARP yayınları tarafından sağlanan mekânsal olmayan bilgileri içeren bir özellik tablosuna her arkeolojik alanı izafe ettik. Daha sonra survey alanları jeolojisini referans aldık ve bunları survey yapanlar tarafından kullanılan araştırma yöntemine göre aşağıdaki gibi kategorilere ayırdık: 1) Belirli aralıklarla ve mesafelerde yürüyerek yapılan araştırmaları gösteren intensive survey; 2) Araştırılan, yani araştırma ekibinin arkeolojik kanıtlar için en umut verici alanlar hakkında yerel halktan bilgi edinmesi ve buna göre daha sonra belirtilen yerlerin ziyaret edilmesi; 3) Uzaktan araştırılmış ancak gerçekte araştırma yapmadan belgelenen alanları ve siteleri dâhil eden arama.

Adı	Araştırma Tipi	Veri Tipi	Kaynak
AFHAYA ve diğerleri	Arkeolojik	Atatürk baraj alanının arkeolojik alanları hakkında topografik haritalar ve ayrıntılı bilgi	(Serdaroğlu 1975; Özdoğan 1977)
TEARP ve diğerleri	Arkeolojik	Birecik ve Karkamış baraj alanının arkeolojik alanları hakkında topografik haritalar ve ayrıntılı bilgi	(Algaze ve diğ., 1994)
TAY CBS	Arkeolojik	Arkeolojik alanların coğrafi referans noktaları	http://www.tayproject.org
DSİ	Coğrafik	Barajlar hakkında bilgi	http://en.dsi.gov.tr/
Tarım Orman	Coğrafik	Türk hidrolojisi ve barajları üzerine coğrafi referanslı şekil dosyaları	http://geodata.tarimorman.gov.tr/index.html?lang=en
FAO	Coğrafik	Yakın Doğu barajlarının coğrafi referans noktaları	http://www.fao.org/nr/water/aquastat/dams/index.stm
Landsat	Coğrafik	Üç barajın çok yönlü uydu görüntüleri (1984-2016)	https://earthexplorer.usgs.gov/

Tablo 2: Bu araştırma için kullanılan arkeolojik ve coğrafi kaynaklar.

Coğrafi veriler, farklı türde açık erişimli mekânsal veri kümelerinin yanı sıra coğrafi referanslı uydu görüntülerini de içeriyordu. Bunlar için Devlet Su İşleri DSİ'nin (<http://www.dsi.gov.tr/>) resmi web sitesi ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) Su Sıcaklığı Regülatörü Projesi

(<http://www.fao.org/aquastat/en/>) öncelikle ele alınmıştır. Bu veriler nehir akışları, coğrafi referanslı konumu ve mevcut baraj rezervuarlarının genişletilmesi ve ayrıca yapım aşamasında olan potansiyel barajların veya barajların varsayımsal rezervuar alanını içermektedir (Tablo 2). Landsat'ın zamansal analizlerinden oluşan uydu görüntüleri sayesinde baraj inşaatı öncesi ve sonrası için üç rezervuar alanının çoklu-geçici analizleri, United States Geological Survey/Amerika Birleşik Devletleri Jeoloji Araştırması'ndan (USGS) (<https://www.usgs.gov/>) elde edilmiştir.

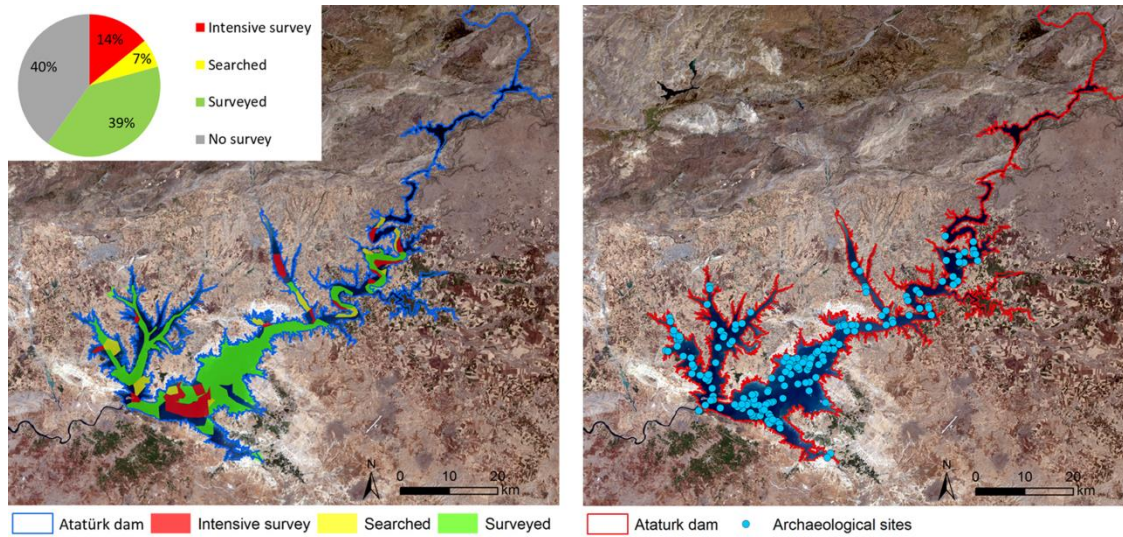
Daha sonra, baraj inşaatı ve rezervuar alanının artması nedeniyle sahaların aşamalı hasar görmesini veya batırılmasını tespit etmek için her rezervuarın su yüzeylerini temsil eden çoklu-geçici verilerini arkeolojik araştırmaların verileriyle entegre ettik. Ortaya çıkan resim, baraj altyapılarının inşasıyla tamamen su basmış, (su erozyonuna maruz kalıyor olmasına rağmen) kısmen hasar görmüş ve hatta yok edilmiş sitler arasında ayırım yapılmasını da mümkün kılmıştır.

2.3. Sonuçlar ve Tartışma

SSHD analizi, konum ve boyutları dâhil olmak üzere ayrıntılı bir mekânsal bilgi kümesi içeren coğrafi bir alan veri kümesi oluşturmamızı sağladı. Her baraj için sonuçlar aşağıdaki bölümlerde sunulmaktadır.

2.3.1. Atatürk Barajı

Atatürk Baraj Gölü'nün ortalama alanına -yaklaşık 817 km²- dayanarak, %14'ü yoğun olmak üzere sadece %39'unda survey yapıldığını ve bunlardan %7'sinin araştırıldığını, %40'ının ise araştırılmadan bırakıldığını hesapladık. Atatürk Barajı'nın suları altında kalması beklenen bölgedeki araştırma projeleriyle belirlenen 338 alandan 191'i (%56) yükselen sulardan etkilenmiştir (Şekil 2). Alanların büyük bir kısmı (187 veya %98) tamamen suya batık iken, sadece üç sit (%1,5) kısmen sular altında kalmış olup, mevcut rezervuar suyu kademeli olarak erozyona maruz kalmıştır; baraj altyapılarının inşası sırasında ise tek bir saha (%0,5) tahrip edilmiştir. Sonuç olarak, yükselen sulardan yaklaşık 288.04 ha arkeolojik alan etkilenmiştir.

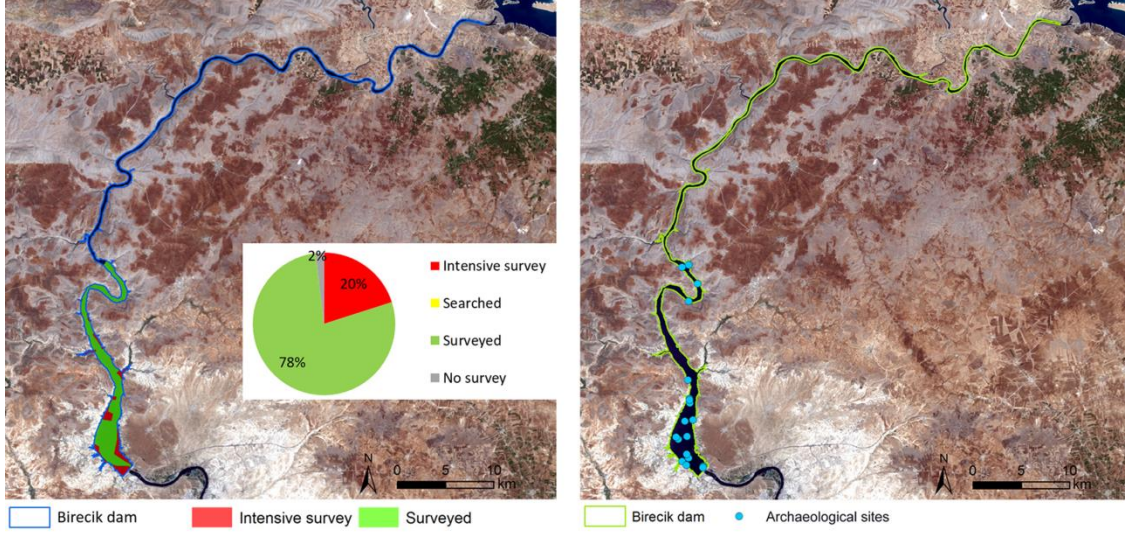

Şekil 2: Atatürk Barajı. Survey alanı yöntemi, kapsanan alan (solda) ve su tutmadan etkilenen arkeolojik alanlar (sağda).

2.3.2. Birecik Barajı

Birecik Barajı rezervuar alanının yaklaşık %20'si intensive survey olmak %74'ü araştırılmış,

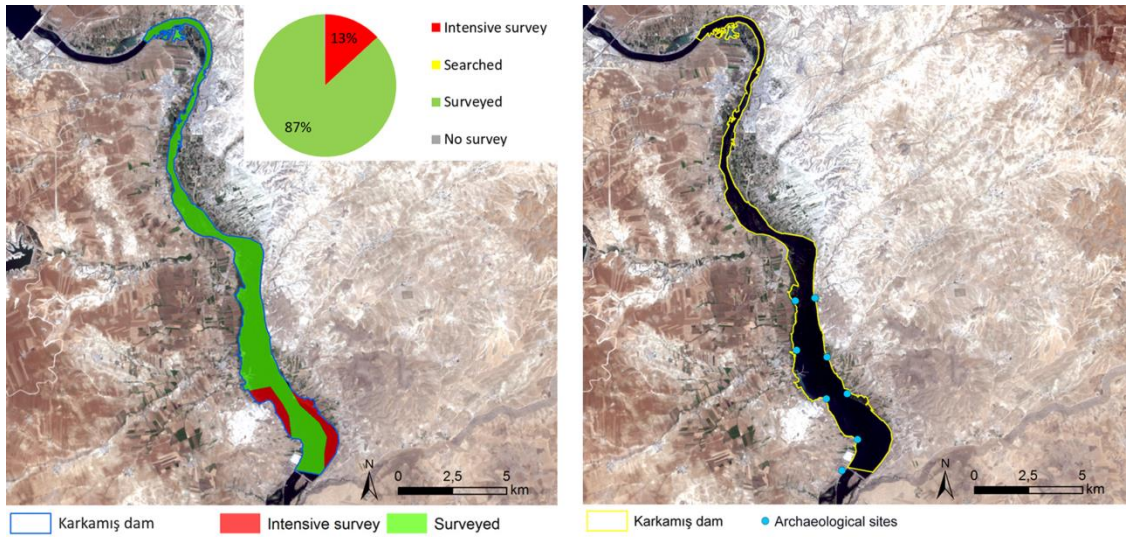
%2'si araştırılmamıştır (Şekil 3). SSHD analizi, TEARP tarafından tespit edilen 35 sitten 19'unun (yaklaşık % 53) dolan barajdan etkilendiğini ortaya koymuştur. Atatürk Barajı'nda olduğu gibi, alanların yaklaşık %90'ı (17'si) tamamen sular altında kalırken, diğer iki alan (%10) kısmen sular altında kalmıştır ve mevcut baraj tarafından kademeli olarak erozyona uğramaktadır.

Şekil 3: Birecik Barajı. Survey alanı yöntemi, kapsanan alan (solda) ve su tutmadan etkilenen arkeolojik alanlar (sağda).

2.3.3. Karkamış Barajı

TEARP projesi tarafından, Karkamış Barajı toplam alanının %13'ünde intensive survey yapılmış ve %87'si araştırılmıştır (Şekil 4). Analizimiz, sekiz alanın (toplam kaydedilen alan sayısının %16'sı) baraj sularından tamamen veya kısmen etkilendiğini ve kabaca 13.42 ha arkeolojik arazinin kaybolduğunu gösterdi. Karkamış Barajı'nın çapraz korelasyon analizi, çoğu sitin sadece kısmen hasar gördüğünü (6'sı veya %75), sadece bir tanesinin tamamen su altında kaldığını (%12,5) ve diğerinin baraj altyapı inşaatı esnasında yok edildiğini göstermiştir.

Şekil 4: Karkamış Barajı. Survey alanı yöntemi, kapsanan alan (solda) ve su tutmadan etkilenen arkeolojik alanlar (sağda).

2.4. Türkiye'nin Ulusal ve Uluslararası Mevcut Mevzuatı

Yukarıdaki girişte öngörüldüğü üzere, bir yanda uluslararası düzeyde öznellik sorunları, öte yanda baraj gibi büyük altyapıların inşaatı için mirasın önemini açıklığa kavuşturma belirsizliği varsa, kültürel mirasın korunması için Türkiye'deki mevcut mevzuat genel öneriler sunar (Brandt and Hassan, 2000; Komurcu, 2002). Bu açıdan ana referanslar, Türk Anayasası ve Türk hükümetinin kültürel mirası korumak için imzaladığı çeşitli uluslararası anlaşmalardır.

Türkiye'de bu miras, Anayasa'nın 63. maddesinde ve daha sonra 3386. Sayılı kanunla değişik 2863. Sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunuyla" daha ayrıntılı olarak tanımlanmış ve korunmuştur (Komurcu, 2002).

Ulusal düzeyde, barajların yönetiminde yer alan ana organ, DSİ aracılığıyla Türk hükümetidir. En son raporuna göre (2018) DSİ kuruluşundan bu yana arkeolojik alanların ve anıtların (ilki Keban ve AFHAYA Projesi) korunması için altı proje tamamlanmışken, sekiz proje daha devam etmektedir. Her ne kadar bu faaliyetler övgüye değer olsa da, düşük sayıda yürütülmeleri ve uzun zaman aralığı, DSİ'nin bu kabulü kısmen ve yarım yamalak taahhüt ettiğini göstermektedir.

Türkiye, Uluslararası düzeyde birçok UNESCO (1968; 1970; 1972) anlaşmasını onaylamıştır. Ayrıca, Avrupa Birliği (1992) tarafından yapılan bazı anlaşmalara da taraf olmuştur. Anayasa'nın 90. Maddesi uyarınca Türk hükümeti tarafından imzalanan tüm uluslararası sözleşme ve anlaşmaların ulusal düzeyde yasal değeri vardır (Komurcu, 2002). Kültürel miras kavramını tanımlayan mevcut yasaları ve bu çalışmanın sonuçları ile arkeolojik alanların sel ve yıkım açısından korunması ihtiyacını çapraz ilişkilendirerek, Türkiye'de iki tür sorunun var olduğu gözlenebilir: (1) yasalar sistematik olarak uygulanmamaktadır; (2) kültürel mirasın korunması için hiçbir pratik eylem ileri sürülmemiştir.

3. SONUÇ

SSHD sonuçları, bu çalışmada dikkate alınan barajların havzalarındaki arkeolojik alanlar üzerindeki dramatik etkisini göstermektedir. Özellikle, barajlardan etkilenen alanların büyük çoğunluğuna (%94) tamamen su basmıştır. Türk ve yabancı arkeologlar ile kurumsal organların yok olmakta olan arkeolojik alanları ve anıtları belgelemek ve korumak için uyguladığı stratejiler, bu

alanların ve anıtların yalnızca bir kısmını hedeflemiştir.

Sitleri belgeleme ve koruma yöntemleri düzensiz olarak uygulandığından, oluşacak rezervuar alanlarının büyük kısmını keşfetmemiş ve su dolmuş alanlarının %89'u kazılmadan bırakılmıştır. Koordinasyon eksikliği, kültürel mirasın korunmasına duyulan ilgi azlığı, su altında kalacak alanların beklenti kapsamındaki eksikliği ve verimsiz çalışma yönteminde gözlenen tuzak noktalar, bunlardan bazılarıdır.

Bu durum, kültürel mirasın tartışılan diğer ana konularla (çevre, insanların yerlerinden edilmesi vb. gibi) aynı düzeye yerleştirilmesi ihtiyacını doğrulamaktadır. Miras statüsündeki bu gelişmeyi arkeologlar, konservatörler, kültürel miras uzmanları ve yerel topluluklar gibi paydaşları içeren daha bilinçli bir planlama takip etmelidir.

Bu çalışmada, çalışma protokolleri oluşturularak araştırma kalitesi, mevzuat, politikalar ve finansman için olası öneriler sunuyoruz. Özellikle, mevcut mirasın kültürel mirasın tanımlanması, belgelenmesi ve korunmasıyla ilgili yönergeler sağlayan özel çalışma protokolleri ve mevcut mevzuatların güçlendirilmesi ihtiyacının olduğunu görüyoruz. Bu protokoller devlet tarafından desteklenmeli ve Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Asya Kalkınma Bankası veya Amerika Kalkınma Bankası gibi barajların inşasında yer alan organlar tarafından uygulanmalıdır. Biz, bunlar için üç eylem aşamasına karşılık gelen üç protokol oluşturulmasını öneriyoruz:

1. "İnşaat Öncesi Risk Değerlendirmesi" (İÖRD) olarak tanımlanan arkeolojik bulguların ön analizi;

2. "Su Tutma Öncesi Arkeolojik Kurtarma Programı" (SÖAKP) olarak tanımlanan barajın inşası sırasında yürütülen arkeolojik faaliyetler;

3. "Su Tutma Sonrası Hasar Değerlendirmesi" (SSHD) olarak tanımlanan baraj sonrası ortaya çıkan etkiyi ve SÖAKP faaliyetlerini iyileştirmek için olası eylemlerin analizi.

Tüm çalışmanın kalitesini izlemek için Türk hükümeti, teklif aşamasından son protokolün tamamlanmasına kadar çeşitli projeleri izlemek amacıyla miras alanında uluslararası uzmanlardan oluşan bir komisyon oluşturmalıdır.

Finansmanla ilgili olarak, daha önceki çalışmalar, sadece toplam baraj inşaatı maliyetlerinin sabit bir yüzdesini ödemeyi gerektiren mevzuatların çıkarılmasını veya politikaları, arkeolojik kurtarma faaliyetleri için tahsis etmeyi önerdi (Brandt and Hassan, 2000; Komurcu, 2002; Marchetti vd. 2019; World Bank, 1999). Barajı toplam maliyetinin %2'si ile %5'i arasında değişen bir miktarını İÖRD, SÖAKP ve SSHD uygulanmasına ayrılması gerektiğini biz açık bir şekilde öneriyoruz.

KAYNAKÇA

- Adams, W.Y. (1977). *Nubia Corridor to Africa*. London: Allen Lane.
- Akça, E., Fujikura, R. & Sabbağ, Ç. (2013). "Atatürk dam resettlement process: increased disparity resulting from insufficient financial compensation", *International Journal of Water Resources Development* 29: 101–108. <http://dx.doi.org/10.1080/07900627.2012.738497>
- Akyürek, G. (2005). *Impact of Atatürk Dam on Social and Environmental Aspects of the Southeastern Anatolia Project*. Unpublished MA dissertation. Ankara: Middle East Technical University.
- Algaze, G., Breuninger, R. & Knudstad, J. (1994). "The Tigris-Euphrates archaeological reconnaissance project: final report of the Birecik and Carchemish dam survey areas", *Anatolica*, 20: 1–97.
- Altınbilek, D., Tortajada, C. (2012). "The Atatürk Dam in the Context of the Southeastern Anatolia (GAP) Project", (Eds. C. Tortajada, D. Altınbilek/ A. Biswas), *Impacts of Large Dams: A Global Assessment*, Springer, Berlin: 171–199. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-642-23571-9_3
- Ban, Y. (2017). "Multitemporal remote sensing: current status, trends and challenges", *Multitemporal Remote Sensing Methods and Applications*, 20: 1-18.

- Biswas, A., Tortajada, C. (2001). "Development and large dams: a global perspective", *International Journal of Water Resources Management*, 17: 9–21.
<http://dx.doi.org/10.1080/07900620120025024>
- Brandt, S., Hassan, F. (2000). *WCD Working Papers: Dams and Cultural Heritage Management, Final Report August 2000*. Cape Town: World Commission on Dams Secretariat.
- Casciere, R., Franci, F. & Bitelli, G. (2014). "Use of Landsat imagery to detect land cover changes for monitoring soil sealing; case study: Bologna province (Italy)", (Eds. D.G. Hadjimitsis, K. Themistocleous, S. Michaelides & G. Papadavid), *Proceedings of the Second International Conference on Remote Sensing and Geoinformation of the Environment (RSCy2014) Vol. 9229*. Paphos: The International Society for Optical Engineering. <https://doi.org/10.1117/12.2066432>
- Cerra, D., Plank, S., Lysandrou, V. & Tian, J. (2016). "Cultural heritage sites in danger: towards automatic damage detection from space", *Remote Sensing*, 8: 781-96.
- Dezzi Bardeschi, C. (2002). *Nubia Bibliography up to 2000: List of Archaeological Missions in Nubia. Prepared for UNESCO International Campaign for the Establishment of the Nubia Museum in Aswan and the National Museum of Egyptian Civilization in Cairo*. (Erişim Tarihi 13 Eylül 2020, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000150176>)
- Dissard, L. (2011). *Submerged Stories from the Sidelines of Archaeological Science: The History and Politics of the Keban Dam Rescue Project (1967-1975) in Eastern Turkey*, Unpublished PhD thesis. Berkeley: University of California.
- Dong, L., Shan, J. (2013). "A comprehensive review of earthquake-induced building damage detection with remote sensing techniques", *ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing*, 84: 85–99.
<https://doi.org/10.1016/j.isprsjprs.2013.06.011>
- DSİ (2009). *Turkey Water Report 2009*. Devlet Su İşleri, Ankara.
- DSİ (2014). *Türkiye'deki Barajlar/Dams of Turkey*. Devlet Su İşleri, Ankara.
- European Union (1992). *European Convention on the Protection of Cultural and Natural Heritage*. Brussels: European Union.
- Franci, F., Boccardo, P., Mandanici, E., Roveri, E. & Bitelli, G. (2016). "Flood mapping using VHR satellite imagery: a comparison between different classification approaches", (Eds. U. Michel, K. Schulz, M. Ehlers, K.G. Nikolakopoulos & D. Civco), *Proceedings Volume 10005, Earth Resources and Environmental Remote Sensing/GIS Application VII: 1000509*. Edinburgh: The International Society for Optical Engineering.
- Franci, F., Mandanici, E. & Bitelli, G. (2015). "Remote sensing analysis for flood risk management in urban sprawl contexts", *Geomatics, Natural Hazards and Risk*, 6: 583–592.
<https://doi.org/10.1080/19475705.2014.913695>
- Gammal, E.A., Salem, S.M. & El Gammal, A.E.A. (2010). "Change detection studies on the world's biggest artificial lake (Lake Nasser, Egypt), Egypt", *Journal Remote Sensing Space Science*, 13: 89-99.
- GAP-RDA (1997). *The Atatürk Dam and Hydroelectric Power Plant (HEPP)*. Information Series, 3 July, 1997. Ankara: Güneydoğu Anadolu Projesi.
- Giardino, M.J. (2011). "A history of NASA remote sensing contributions to archaeology", *Journal of Archaeological Science*, 38: 2003–2009. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2010.09.017>
- Hafsaas-Tsakos, H. (2011). "Ethical implications of salvage archaeology and dam building: the clash between archaeologists and local people in Dar al-Manasir, Sudan", *Journal of Social Archaeology*, 11: 49-76.
- Komurcu, M. (2002). "Cultural heritage endangered by large dams and its protection under international law", *Wisconsin International Law Journal*, 20: 233-96.

- Kuenzer, C., Dech, S. & Wagner, W. (2015). "Remote sensing time series revealing land surface dynamics: status quo and the pathway ahead", (Eds. C. Kuenzer, S. Dech & W. Wagner), *Remote Sensing Time Series: Revealing Land Surface Dynamics*, Springer, Cham: 1–24.
<https://doi.org/10.1007/978-3-319-15967-61>
- Lasaponara, R., Masini, N. (2012). "Remote sensing in archaeology: from visual data interpretation to digital data manipulation", (Eds. R. Lasaponara, N. Masini), *Satellite Remote Sensing A New Tool for Archaeology*, Springer, Berlin: 17–63.
- Marchetti, N., Curci, A., Gatto, M.C., Mühl, S., Nicolini, S. & Zaina, F. (2019). "A multi-scalar approach for assessing the impact of dams on the cultural heritage in the Middle East and North Africa", *Journal of Cultural Heritage*, 37: 17-28. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2018.10.007>
- Özdoğan, M. (1977). *Lower Euphrates Basin 1977 Survey*, Middle East Technical University, Lower Euphrates Project Publications, Series I, No. 2. Istanbul: Middle East Technical University Keban and Lower Euphrates Projects.
- Serdaroglu, Ü. (1975). *Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975 / Surveys in the Lower Euphrates Basin*. Ankara: Middle East Technical University Keban and Lower Euphrates Projects.
- Shoup, D. (2006). "Can archaeology build a dam? Sites and politics in Turkey's southeast Anatolia project", *Journal of Mediterranean Archaeology*, 19: 231-258.
<https://doi.org/10.1558/jmea.2006.v19i2.231>
- Tuna, N. & Doonan, O., Eds. (2011). *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları / Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2002*. Ankara: ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi.
- Tuna, N., Halgh, J.G. & Velibeyoğlu, J., Eds. (2004). *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları / Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2001*. Ankara: ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi.
- Tuna, N., Öztürk, N. & Velibeyoğlu, J., Eds. (2001). *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları / Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1999*. Ankara: ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi.
- UNESCO (1968). *Recommendation Concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works*. Paris: UNESCO.
- UNESCO (1970). *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*. Paris: UNESCO.
- UNESCO (1972). *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, UNESCO, Paris.
- World Bank (1986). *Operational Policy No. 11.03 Management of Cultural Property in Bank-financed Projects*. Washington: The World Bank.
- World Bank (1999). *Operational Policy Note No. 11.03 Management of Cultural Property in Bank-financed Projects*. Washington: The World Bank.
- World Bank (2014). *World Bank Environmental and Social Framework. Setting Standards for Sustainable Development*. Washington: The World Bank.
- Zaina, F. (2019). "A risk assessment for cultural heritage in southern Iraq. Framing drivers, threats and actions affecting archaeological sites", *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 21: 184-206. <https://doi.org/10.1080/13505033.2019.1662653>

Zanchetta, A., Bitelli, G. (2017). "A combined change detection procedure to study desertification using opensource tools", *Open Geospatial Data, Software and Standards*, 2(10): 1-12.
<https://doi.org/10.1186/s40965-017-0023-6>

Popüler Kültür İkonu Olarak Madonna

Dr. Öğr. Üyesi Özge Gürsoy Atar

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4376-269X>

Beykent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 10.07.2020

Kabul: 10.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Popüler Kültür

Kitle Kültürü

Müzik

Madonna

Göstergebilim

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45144>

Öz

Günümüzde popüler kültür ve kitle kültürü kavramları birbirinin yerine kullanılmakla birlikte ikisi de birbirinden farklı kavramlardır. Gündelik yaşamın bir ürünü olan ve zaman içerisinde değişime uğrayan popüler kültüre kitle iletişim araçları da etki etmiştir. Bu çalışmada popüler kültür ve kitle kültürünün tanımlamalarına yer verildikten sonra bu iki kavram arasındaki ince çizgi belirlenmeye ve popüler kültürün zaman içerisinde geçirdiği dönüşüm ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Popüler kültür tarihinin en önemli ikonlardan biri sayılan Madonna, piyasa kurallarını iyi şekilde değerlendiren kendisini metalaştıran bir ikon olmuştur. Madonna'nın istediği aslında, kadını cinsel bir meta olarak gören ve sadece "beden" ile değerlendiren toplumsal söylemleri abartılı bir biçimde sunarak bu tutuma karşı çıkmaktır. Ancak kitle iletişim araçlarının olayı farklı yönden ele almasıyla bu durum zaman içerisinde dönüşüme uğramıştır.

"Rock 'N' Roll Comics: Madonna" çizgi romanı da bu dönüşümün görüldüğü kitle iletişim araçlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Madonna'nın, çocukluğundan itibaren müziğe nasıl yöneldiğine ve müzik kariyeri ile birlikte neler yaşadığına yer veren çizgi romanda Madonna'nın sesi, görünüşü ve tarzıyla nasıl pop ikonuna haline geldiğine ilişkin imgeler yer almaktadır. Çalışmada "Rock 'N' Roll Comics" dergisinde Madonna gibi bir pop ikonunun tüm hatlarıyla derinlikli olarak anlatılıp anlatılmadığına bakılmıştır.

Araştırmada çizgi romandaki görseller Barthes'in göstergebilimsel yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Bu amaçla çizgi romanın görsellerinin gösterge ve kodlarının temel söylemleri nasıl yapılaştırdığı çözümlenerek tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın temellerini Barthes'in kuramı ve modeli oluşturmaktadır. Bu model kullanılarak görsellerin, gösteren-gösterilen ilişkisi bağlamında düzanlam ve yan anlam boyutlarıyla incelenmesine olanak tanıyacağı düşünülmektedir. Çalışmada popüler kültür ikonu olarak karşımıza çıkan Madonna'nın bu özel sayıda kitle kültürüne uygun olarak, sadece kültür endüstrisi sistem kuralları doğrultusunda gösterildiği ortaya konmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gürsoy-Atar, Ö. (2020). Popüler Kültür İkonu Olarak Madonna. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 505-532.

Madonna as a Popular Culture Icon

Asst. Prof. Dr. Özge Gürsoy Atar

Beykent University, Faculty of Fine Arts, Department of Radio, Television and Cinema, Istanbul –
TURKEY

Article History

Submitted: 10.07.2020

Accepted: 10.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Popular Culture

Mass Culture

Music

Madonna

Semiotics

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45144>

Abstract

Today, the concepts of popular culture and mass culture are used in place, but they are both different concepts. Mass media have also affected popular culture, which is a product of everyday life and has changed over time. After the definitions of popular culture and mass culture were included in this study, it was tried to determine the fine line between these two concepts and to reveal the transformation of popular culture over time.

Madonna, considered one of the most important icons in the history of popular culture, has become an icon that metastitizes herself by making good use of market rules. What Madonna wants is to oppose this attitude by exaggerating the social discourse that sees women as a sexual commodity and only evaluates it with a "body." However, this has been transformed over time as mass media handles the event in a different way.

The comic book "Rock 'N' Roll Comics: Madonna" is one of the mass media where this transformation has been seen. The comic book, which includes how Madonna has turned to music since childhood and what she has been through with her music career, is part of images of how Madonna became a pop icon with her voice, appearance and style. In "Rock 'N' Roll Comics", the study looked at whether a pop icon like Madonna was told in depth in all its lines.

The visuals in the comic book were examined using Barthes' indicatorscientific approach. For this purpose, it was tried to determine how the visuals of the comic book make the basic discourse of the indicators and codes.

The basis of the research is Barthes's theory and model. Using this model, it is thought that it will allow visuals to be examined in the context of the shown relationship in the dimensions of semantics and meanings. In the study, Madonna, who appeared as a popular cultural icon, was shown only in accordance with the rules of the cultural industry system, in accordance with this particular number of mass cultures.

Giriş

Popüler kültür, hızlı üretilen ve çabuk tüketilen yapısıyla tüketim toplumunun kültürel bir sonucudur. Popüler kültür, kapitalizmin gelişiminin sonucu olarak büyük kitlelere ulaşabilen ideolojik bir yapıdır. Anı yaşamaya ve genel geçer olanı kabul etmeye yönlendiren popüler kültür ürünleri, kapitalizmin mantığına son derece uygun ve bu nedenle son derece ideolojiktir. Kentteki gündelik yaşam kültürünü işaret eden kavram, egemen ve alt sınıfların, iktidar ile direnişin yan yana geldiği kısacası uzlaşmaz çelişkilerin ortak potada eritildiği temel bir zemindir.

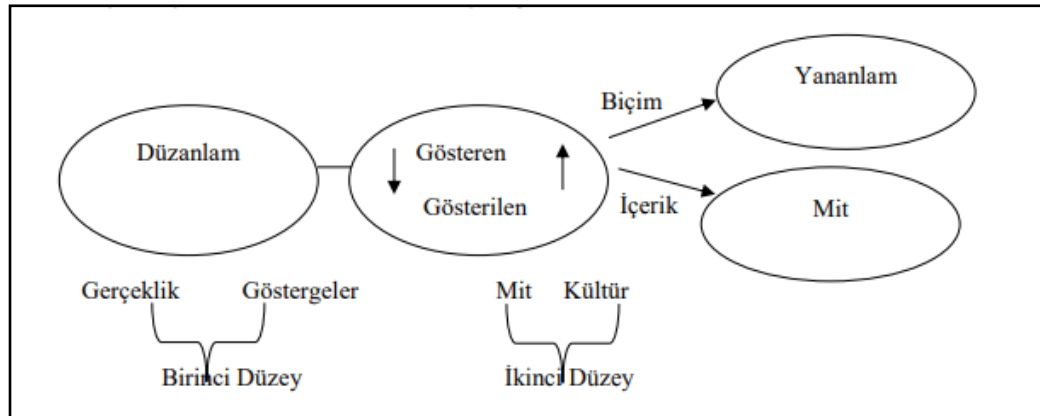
Madonna popüler kültür tarihinin en önemli ikonlardan biri sayılmaktadır. Kendisini metalaştıran bir ikon olan Madonna, piyasa kurallarını iyi şekilde değerlendirmiştir. Madonna kadını cinsel bir meta olarak sunmaktadır; ancak bunu bilinçli bir şekilde gerçekleştirmektedir. Bylice kadını sadece "beden" olarak sunan tutuma karşı çıkmaktadır. Ancak Madonna'nın da içerisinde yer aldığı kitle iletişim araçlarının, olayı farklı yönden ele almasıyla bu durum zaman içerisinde değişmiştir.

Çalışmada bu dönüşümü gördüğümüz "Rock 'N' Roll Comics: Madonna" çizgi romanındaki görseller Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Madonna'nın, çocukluğundan itibaren müziğe nasıl yöneldiğine ve müzik kariyeri ile birlikte neler yaşadığına yer veren çizgi romanda Madonna'nın sesi, görünüşü ve tarzıyla nasıl pop ikonu haline geldiğine ilişkin imgeler yer almaktadır. Çalışmada "Rock 'N' Roll Comics" dergisinde Madonna gibi popüler kültür tarihinin önemli bir ikonunun kitle iletişim araçlarında ele alınmasının nasıl değişikliğe uğradığı ortaya konmuştur.

Metodoloji

Araştırmanın temellerini Barthes'ın kuramı ve modeli oluşturmaktadır. Bu model kullanılarak görsellerin, gösteren-gösterilen ilişkisi bağlamında düzanlam ve yananlam boyutlarıyla incelenmesine olanak tanıyacağı düşünülmektedir. Aşağıda çalışma kapsamında kullanılan model şekillendirilmiştir.

Bir terimin üstünde taşıdığı ya da ona atfedilen çeşitli anlamlara bakmayı içeren yananlamın aksine, düzanlam, terimleri (imgeler, sesler, nesnelere ve diğer iletişim biçimleri de dahil) gerçek anlamında ele almayı barındırır. Düzanlam, bir göstergenin taşıdığı gerçek anlamla bağlantılıdır (Berger, 2012: 93).

Şekil 1: Bathes'a göre Göstergebilimsel Çözümleme (Parsa & Parsa, 2012: 57).

Çizgi romanı göstergebilim yöntemiyle analiz etmek, Boydaş'ın dört aşamalı sanat eleştirisi yöntemindeki gibi, eserlerin görülür-görülmez yorumlanmaya başlanması ve hemen bir yargıya varılması hatasından araştırmacıları alıkoymayacaktır. Sanat eserinin anlamlandırılmasının son

aşamasında bütün veriler elde edildikten sonra yargı ortaya çıkmaktadır. Ne kadar az ve ne kadar önemli görünse de, her şey analizde yer almalıdır. Analiz ve eleştiri yöntemlerinden faydalanmadan direkt ortaya konan yargılar, ortaya konması gereken gerçek yorum ve yargılardan uzak sonuçlara varılmasına neden olabilir. Analiz yöntemleri, araştırmacıların bu hızlı sonuçlara varmalarını yavaşlatarak, anlamlandırma sürecine yardım edeceği gibi, kişilerde algısal, çözümsel, yorumsal ve estetik yargısal yetilerin genişlemesine de olanak tanıyabilir. Böylece yapılan eleştiri ve varılan yargı, önyargılardan arındırılmış bir şekilde araştırmacıyı doğru sonuca ulaştırabilecektir (Boydaş'tan akt. Barkın ve Özkartal, 2018: s.169-170).

Popüler Kültür ve Kitle Kültürü Tarihi

Erol Mutlu (2004: 236-237), İletişim Sözlüğü'nde popüler kültür kavramını, bir toplumda yaygın biçimde paylaşılan inançlar, pratikler ve nesnelere olarak açıklamaktadır. Daha politik tanımıyla ise kitlelerin ya da bağımlı sınıfların kültürünü dile getirmekte kullanılan bir kavram olduğunu belirtmektedir. Mutlu'ya göre popüler kültür, hem kökleri yerel geleneklerde bulunan halk inançlarını, pratikleri ve nesnelere hem popüler inançları, pratikleri ve nesnelere, hem de siyasal ve tecimsel merkezlerden yayılan kitlesel inançları, pratikleri ve nesnelere içerir.

Popüler kültür kavramını derinlemesine kavrayabilmek için öncelikle bu kavramın ortaya çıktığı dönemi anlamamız gereklidir. Kavramın doğru anlaşılabilmesi için popüler kültür kavramı, günümüzün belleksiz kolaycılığın kaçmadan, tarihsel yaklaşımla ele alınmalıdır. Oskay'a göre (2008:245), "Bellek ve tarih insanın ve toplumun kendini, çağını, geleceğini tasarlayabilmesi, anlayabilmesi için gerekli şeylerdir."

Sanayi toplumunun çok öncesinde var olan bu olgunun tarihine baktığımızda popüler kültürün efendi-köle, bedensel emek-zihinsel emek gibi sorunları belli bir düzenlemeye soktuğunu görmekteyiz. Oskay'a göre (2008: 246), egemen insan/bağımlı insan arasındaki zorunlu, birbirinin nedeni ve sürdürücüsü olan ilişkinin şimdiye kadarki toplumlarda belirli düzlenim biçimlerinin görüldüğü çeşitli dönemlerde de yaşamış olan sorunun tarihçesi, bu açıdan önem taşımaktadır. Popüler kültürün tecimselleşme ile başladığını belirten Türkoğlu (2007: 94), kölelerin gladyatör olarak dövüştükleri arenaya bilet alarak giren Romalı özgür vatandaşların da eğlenceyi para karşılığında satın aldıklarını belirtmektedir.

Popüler Kültür gündelik yaşamın kültürüdür. Dar anlamında, emeğin gündelik olarak yeniden üretilmesinin bir girdisi olan eğlenceyi içerir. Geniş anlamında, belirli bir yaşam tarzının ideolojik olarak yeniden üretilmesinin ön koşullarını sağlar. Gündelik ideolojinin yaygınlaşma ve onaylanma ortamını yaratır (Oktay, 1994: 39).

Kitle kültüründe, kültür ile pratik yaşam arasındaki ayrım, kültürün reklam niteliğinde kaybolur. Estetik görünüşün, reklamın metalara verdiği ve metaların soğurduğu bir pırıltıya dönüştüğünü belirten Adorno'ya göre, felsefenin tam da estetik görünüşten kavradığı o bağımsızlık momenti yitip gider (Adorno; Horkheimer, 2010: 345).

Avrupa toplumları sanayi öncesi dönemde kültürel olarak yüksek kültür ve halk kültürü olarak ikiye ayrılmıştı. Halk kültürü dağınıktı, evlere hapsolmüştü ve köylüler uzak, birbirinden kopuk köylerde yaşadığından genellikle herkes tarafından görülüp yaşanması zor oluyordu. Yüksek kültür ise kentlerde yaşayan seçkinler, yani eğlenceye ve sanata harcayacak kaynakları, zamanı, eğitimi olanlar ve kendilerine sanat üretmeleri için küçük sayıda bir grup yaratıcı insana parasal destek sağlayanlar tarafından destekleniyordu. Halk kültürü düşük toplumsal konumu ve coğrafi soyutlanmışlığı nedeniyle de, hem kamu hem de görünürdeki kültür üzerinde güçlü bir tekel kurmuştu (Gans, 2007: 76).

8. yüzyıldan sonra Akdeniz kentlerinin Müslümanları eline geçmesiyle gerileyen Avrupa'daki gelişme ve kentleşme süreci 13. yüzyıl ortalarından itibaren yeniden ivme kazanmaya başlamıştır. Bu

gelişkin formasyon sonucu kırsal kesimlerdeki halkın bir bölümü daha iyi bir yaşam ümidiyle hizmetçi, çalgıcı, fahişe, şair ve işsiz güçsüzler olarak kentlere yönelmiştir. 19. yüzyılda, Orta Çağ'da belirli kentlerin çekiciliği, tüm toplumun ilgisini çeken sanayi merkezlerinin çekiciliğine dönüşmüştür (Oskay, 2000:175).

Kitle kültürü, gerçekliğe yakın olma iddiasını bu kültürel süreçte kültürü çarpıtmak için kullanırken kendi aynasında da her zaman en iyi ve güzel olmayı sürdürür. Kitle kültüründe kimseden bir şey hatırlaması ya da ona sunulan dışında bir şeye yoğunlaşması beklenmez. Şimdiki zamana indirgenen ve *happy ending* (mutlu son) kapanış ritüelinin açığa çıkardığı gerilim önemlidir. Kitle kültürünün her parçası tarihsizdir (Adorno; Horkheimer, 2010: 352-255).

Sanayi Devrimi Sonucu Ortaya Çıkan Metalaşma ve Popüler Kültürün Dönüşümü

Server Tanilli, *Uygarlıklar Tarihi* (2006) adlı kitabında, insanları tarıma ve yerleşik yaşama götüren "neolitik" (cılalı taş) devrimiyle 19. yüzyıldaki sanayi devrimi arasında, Batı'da yaşam koşullarının çok büyük değişikliğe uğramadığını belirtmektedir. Ancak sanayi devrimi Batılı toplumların yaşamında köklü değişikliklere neden olmuştur. 18. yüzyılda İngiltere'de başladığı kabul edilen sanayi devrimi bugün de sürmektedir. Sadece endüstri ile sınırlı sayılmaması gereken sanayi devrimi ulaşım ve tarımsal üretim araçlarında köklü değişikliklere neden olmuştur. İnsanlık bir yandan makineleşirken, nüfus artmış ve insanların üretim için yaptıkları çabalar da gittikçe azalmıştır. Sermaye ve el emeği merkezleşmeye, sanayiler kentlerde kurulmaya başlarken kent ve köy arasındaki farklılık gittikçe derinleşmiştir (Tanilli, 2006: 119-122).

Sanayi devriminde başlarda kullanılan maden kömürü 1920'lerde hâlâ önemlidir ama yeni enerji kaynakları olan petrol ve elektrik daha büyük bir rol oynamaya başlamıştır. İlerleyen dönemde sanayinin gelişmesiyle kimya sanayii, otomobil ve uçak yapmaya yarayan mekanik sanayiler gibi yeni sanayi dalları ortaya çıkmıştır. Bu yeni sanayi iş bölümüne dayanmaktadır. Zincirleme çalışma, meta üretimini o zamana değin görülmemiş ölçülere çıkartmıştır (Tanilli, 2006: 119-122).

Sanayi devrimiyle kentleşme büyük oranda artmıştır. Sanayi kapitalizmine kadar görece bir serbestlik içinde yaşayan köylüler, bu dünyanın kent yaşamının karşısında gerilemesi nedeniyle kentlere göçmeye başlamışlardır. Oskay (2000: 175), bu durumun seçkinler kültürüyle o zamana kadar toplumsal anlamda maddi temeli de olan folk kültürü arasındaki ilişkiler yerine, seçkinler kültürü ile popüler kültür ikilisine dayanan yeni kültür yapısına geçilmesine neden olduğunu belirtir.

Oktay (1994: 18)'a göre, kent yaşamının gelişmesiyle ve çeşitlenmesiyle meta olarak tüketilmeye başlanan popüler kültür ürünleriyle halkın, yani bağımlı ve sömürülen konumdaki yönetilen sınıfların kendiliğinden ürettikleri folklor ürünleri birbirine karıştırılmamalıdır. Popüler kültürün bazı temel özellikleri bakımından, folk kültürü ve seçkinler kültürü gibi, daha önceden var olmuş bir kültür olduğunu belirten Oskay (2000: 172), popüler kültür teriminin 'kitle toplumu'na dönüşmeye başladığı, 19. yüzyıl ortalarından itibaren çok önemli işlevler ve özellikler kazandığının unutulmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Popüler kültür, var olanı benimseterek, kızgınlıkları, acıları hafifletir ve bir anlamda rahatlama sağlar. Aydoğan'a (2004: 37) göre bugün popüler kültür bu hafifletme işlevini şöyle yerine getirir: İnsan, dış gerçekliği anlamlandırmak için var olan yaşamdan yola çıkar. Bu gerçekliğe anlam ve haklılık kazandırmak için de kendini özdeşleştirdiği popüler kültür ikonlarını (pop şarkıcıları, sinema ve televizyon oyuncularını vb.) kullanır. Bu durum, sanayi toplumuna geçişle birlikte, yaşamı sarsıntılar biçiminde algılayan çağdaş insanın anlamlandıramadığı, değiştirmek istediği ama değiştiremediği dış gerçekliğe uyumlanma gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kitle kültürüyle karşılaştırıldığında popüler kültür, var olan gerçekliğe az da olsa karşı çıkış içermektedir (Aydoğan, 2004: 37).

Kültür endüstrisi tüketimi doyum olarak bir aldatmaca gibi sunarken diğer yandan da

tüketicinin zihnine, ona ne veriliyorsa onunla yetinmesi gerektiğini kazır. Dergiler, filmler gibi tüm dallarıyla kültür endüstrisi gündelik yaşamdan kaçışı vaat eder. Popüler kültürden kültür endüstrisine geçişte artık tüm kültür endüstrisi ürünleri aynı gündelik yaşamı cennet gibi sunmaya başlamıştır. Eğlenmenin vaat ettiği özgürleşme, düşünmeden özgürleşme anlamına gelmeye başlamıştır (Adorno, 2010: 189-193).

Kitle İletişim Araçlarının Gelişiminin Popüler Kültüre Etkileri

Kitle iletişim araçlarının gelişimi popüler kültür, kitle kültürü, folk kültürü kavramlarını da etkilemiştir. 1914'te modern ölçekte kitle iletişim araçları birçok Batılı ülkede benimsenmişti; ancak savaş döneminde bu araçlar olağanüstü bir gelişme kaydettiler. Gazete daha çok okuryazar kesime hitap ediyordu; ancak resimler, bant-karikatür ve son derece dikkat çekici, fazla heceli sözcüklerden kaçınan el yazısı taklidi üslup geliştirerek okuma yazma bilmeyenleri de çekmek için elinden geleni yaptı.

Öte yandan sinema pek az okuryazarlık gerektiriyordu. Sinema basının aksine neredeyse başından itibaren uluslararası bir kitle iletişim aracı oldu (Hobsbawm, 2008: 260-261). Sinematografin icadı Fransa'da sansasyon yaratmasına karşın bu aygıtın mucitleri olan Lumière Kardeşler, sinemanın bir geleceğinin olamayacağına inanıyorlardı. Buna rağmen Lyon'daki fabrikalarında işçilerin işyerinden çıkışını *Lumière'in Fabrikalarından Çıkış (La Sortie des usines Lumière, 1895)* filmiyle kaydeden Lumière Kardeşler, *Kendi Kendini Sulayan Bahçıvan (L'arroseur arrosé, 1895)* filmiyle, kısa ve komik bir hikayenin nasıl anlatılabileceğinin ilk örneğini vermişlerdi (Öztürk, 2005: 1).

Zaman içerisinde gelişen sinema, önemli bir kitle iletişim aracı haline geldi. 1930'ların sonunda günlük gazete alan her İngiliz'e karşılık iki İngiliz sinema bileti satın alıyordu. Depresyon derinleştikçe ve savaş dünyaya yayıldıkça Batılı sinema seyircilerinin sayısı bütün zamanların en yüksek düzeyine ulaştı.

Kitle iletişim araçlarının üçüncüsü radyoydu. İkinci Dünya Savaşı'nda haber talebinin çok olması ve radyonun daha hızlı bir iletişim aracı haline gelmesi nedeniyle radyo, tek başına siyasal bir araç ve bir enformasyon aracı oldu. Sessiz milyonlara seslenme özelliği sayesinde radyo önemli bir kitle enformasyon aracı haline geldi. İnsanlar bir gece önce birbirlerinin ne dinlediklerini biliyorlardı ve artık boş zamanı da radyo ele geçirmişti. Popüler yenilikler ve gelişmeler sinema ve daha sonra radyonun icadına kadar doğal ortamlarıyla sınırlıydılar (Hobsbawm, 2008: 259- 264). "Radyo, dünyayı insanların oturma odalarına getirdi. Artık en yalnız kişi bile bir daha asla tam bir yalnızlık içinde olmayacaktı." (Hobsbawm, 2008: 259).

Dördüncü kitle iletişim aracı televizyondu. 1950'li yıllarda yaygınlaşmaya başladığında televizyonun en yıkıcı etkisini Hollywood'da gösterdiğini belirten Türkoğlu (2007: 74), kısa sürede iki araç arasında anlaşma sağlandığını ve gişede başarılı olan iyi aile filmlerinin televizyon yayın akışı içinde sindirildiğini belirtmektedir. Türkoğlu (2007: 84), Adorno ve Horkheimer'a göre, "kapitalist toplumun ekonomik gelişmesine ideolojik destek" sağlayan ve kitle iletişim araçları ile çalışan kültür endüstrisi "bireyin içsel özgürlüğünün yanılsamalı da olsa belli bir avantaja" sahip olmasına bile izin vermediğini belirtmektedir.

Medya, toplumun kültürel ve siyasi atmosferini biçimlendirmekte rol oynadığı için, egemen ideoloji, başat kültür ve özellikle siyasi grupların, çıkar gruplarının baskılarına, atılımlarına açıktır. Bu, özellikle televizyon için geçerlidir. Markusçu çözümlemenin, popüler kültürün ya da medyanın nasıl işlediği konusıyla ilgilenmediğini belirten Gans, demokrasi imgelemine ulaşmak için çaba harcamayan bütün kurumların -medya dahil- tanımları gereği antidemokratik oldukları ve bastırılmaları gerektiği önermesine dayandığını belirtir. Markus popüler kültürün uyuşturucu etkisi olduğunu savunur, hatta bunu daha da öteye götürerek kitle kültüründen keyif almanın insanların var olan siyasi ve iktisadi düzeni yıkmasına da engel olduğunu ileri sürer (Gans, 2007: 71-72).

Adorno ise, kültür endüstrisinin sanat yapıtlarını sloganlar halinde paketleyip indirimli fiyatlar ile izleyici kitlesine sunduğunu ve sanat yapıtlarının keyfini çıkartmanın parklar gibi halka açık hale getirildiğini ifade etmektedir (Adorno, 2010: 2013).

McLuhan'a (2013: 48) göre, elektromanyetik keşifler, bütün insani ilişkilerde "eş zamanlı" alanı yeniden yaratmıştır ve insan ailesi artık "küresel köy" koşulları altında yaşamaktadır. McLuhan'ın bu görüşü günümüzde dijital devrim ile tamamen gerçeğe dönüşmüştür.

"Popüler kültür duygusal olarak yıkıcıdır çünkü sahte hazlar sağlar ve şiddete, sekse verdiği ağırlık insanları kalabalığa, yabancılığa iter; zihinsel olarak yıkıcıdır çünkü cicili bicili, hayattan kaçan, hayali bir içerik sunarak insanların gerçeklikle baş etme yeteneklerini engeller; kültürel olarak yıkıcıdır çünkü insanların yüksek kültüre katılma olanaklarını azaltır" (Gans, 2007: 54).

Günümüzde tüm bu süreçlerin sonucunda, bütün dünya kültür endüstrisinin süzgecinden geçirilmeye başlamıştır. Film, gündelik algı dünyasını yeniden vermeyi amaçladığı için, dışarıdaki sokakları bilen ve bunun devamı olarak filmi algılayan izleyici yapımın temel ilkesi haline gelmiştir (Adorno, 2010: 169).

Ünsal Oskay (2008: 152), bu süreci şöyle anlatmaktadır:

"Kitle kültürü ürünleri, kitle kültürü tüketicisi olan bizlerin çok uzağında üretilmektedir ve bu ürünlerin üretilmesinde tüketicilerin konumu edilgindir. Bizim neleri seveceğimizi, nelerden korkacağımızı, neleri ve kimleri kiskanacağımızı, kimlere hayranlık duyacağımızı, kalitatif ve kantitatif araştırmalar yaparak, ortaya koyarak bizim kimliğimizi ortaya çıkartmaya çalışırlar. Böylelikle bilgilenmemizi sağlayacak ve estetik değeri olanlar, bize uygun bilgilenim sağlayacak olanaklar sunma amacı taşımazlar. Tersine bize bugünkü toplumsal realiteyi benimseterek bunu değiştirmenin gereksizliğini ve umutsuzluğunu kanıtlamaya çalışan kitle kültürü ürünleri tasarlanır ve üretilir. Bu ürünler de tüm sınıflara ulaştırılır."

Türkoğlu (2007: 158) popüler kültürün toplumsal ideolojisi ile tüketicilerin yaşadığı toplumsal koşullar arasında bir dengenin olduğunu, bugün ise modern popüler sanatta ideoloji ile yaşanan dengesinin farklı biçimde, gizli ve açık mesajın örtülmesiyle verilmekte olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle gizli saklı mesaj, bilinç denetimlerinden sıyrılma özelliği olduğu için, açık olan mesajdan daha etkilidir.

"Popüler kültür, sıradan insanların kişilere dönüşebilmesine olanak sağlayan süreçte, kimliklerin gelişmesinde, yaratıcılığa ulaşmalarında ve kendilerini ifade etme yolları bulmalarında yararlı bir rol oynamıştır." Popüler kültür bu değişikliklere yol açmamıştır; yalnızca örnekler sağlayarak buna eğilimli insanların bunlara ulaşmasına yardımcı olmuştur (Gans, 2007: 81).

Adorno'ya (2011: 74) göre, kültür endüstrisinin her gösterisinde, toplum tarafından sürekli dayatılan yoksunluk, yanlış anlamaya meydan vermeyecek biçimde kurbanlarına bir daha dayatılıp izlettiriliyor. İzleyicilere bir şey sunmak ile sunulan şeyi onlardan esirgemek ise aynı şey oluyor. Erotizm içerisinde olup biten de budur (Adorno, 2011: 74). Cinsellikten esirgenen izleyiciye erotizm sunuluyor.

Popüler kültürü kuşattığı eleştirilerine rağmen kitle kültürünün demokratikleştirici yönleri üzerine de çalışmalar yapılmaktadır. Gans "*Popüler Kültür ve Yüksek Kültür*" (2007) adlı eserinde, popüler kültür ve kitle kültürünün aynı anlama geldiğini belirtmektedir. Ancak yapılan bu çalışma çerçevesinde, ele alınan yaklaşım, Oskay'ın da belirttiği gibi, "popüler kültürün kitle kültürü tarafından kuşatılmış" olduğudur. Yine de Türkiye'de ve tüm dünyada popüler kültür ve kitle kültürü olguları ele alındığında çok fazla umutsuz olmamak gerekiyor. Tabii bu umut aynı zamanda içinde kuşku da barındırmalıdır.

Sanat, insanların umut ve düşlerini saklayabileceği bir alandır. Bu hiç kuşkusuz önemlidir, çünkü sanat "*somut olmayanın*" alanı olarak genelin egemenliğinin en zayıf alanını temsil eder. İşte sanat bu umudun yeşereceği en verimli, önemli yerdir. Sanat salt sanat olduğu için değil bugünkü toplumun ötesinde başka bir toplum düşünüyü de içinde barındıran bir sığınaktır. "*Sanat, Stendhal'in deyişiyle une*

promesse de bonheur, bir mutluluk vaadini sinesinde barındırdığı için sanattır." (Dellaloğlu, Soykan, Keskin, 2003: 37-65).

Sanat yapıtları teknik yolla yeniden üretilebildiğinden beri, sanat yapıtının şimdi ve buradalığı sonra ermiştir. Sanat yapıtlarının teknik yoldan yeniden üretilebilir hale geldiği bu çağda yapıt özel atmosferini de yitirmeye başlamıştır (Benjamin, 1993: 49).

Oskay, Baudelaire'in yaşadığı dönemde anlaşılabilmesi ile günümüzdeki popüler kültür sorunu içinde de bir benzeşme olduğunu belirtmektedir. Baudelaire metaforik bir dille de olsa, meta kültürünün yayılması ve sanatçının üretim araçlarının ellerinden alınmakta oluşu karşısında, bir direnmenin şiirini sonuna kadar sürdürebilmiştir. Baudelaire modernizmin sadece psikolojik bir çözümlemeyle sürdürülemeyeceğini söylemiştir. Sonuçta ise günümüzde artık kültür endüstrisinin taklit olanı mutlak olanın yerine koyduğunu görmekte olduğumuzu söyleyebiliriz (Adorno, 2010: 175).

Popüler Kültür Bağlamında Müzik

Teknoloji; sanatı, herkesin ulaşabileceği bir hale getirdiği gibi aynı zamanda sanat ürününün algılanma biçimini de değişime uğratmıştır. Teknoloji sayesinde popüler müzik her yerde istenilen zamanlarda dinlenebilir hale gelmiştir. Teknoloji sanat dünyasını da dönüştürmüştür. Bu dönüştürme, popüler sanat ve eğlence biçimlerinde "yüksek sanatlar", özellikle daha geleneksel sanatlarda görülenden daha erken ve daha bütünlüklü olmuştur (Hobsbawm, 2008: 676).

Aristoteles, tragedyanın bir ögesinin de müzik olduğunu belirtmektedir. Tragedyanın ögeleri, taklidin kendileriyle yapıldığı araçlardır. Tragedyanın ögelerinden olan dil denilince, sözcüklerin ölçüye (vezin) sokulmuş bir düzenini anladığını belirten Aristoteles (1987: 22), müzik deyince de herkesin genel olarak düşündüğünün/hissettiğinin herkes tarafından anlaşıldığını belirtmektedir. Aristoteles müziği bir arınma yöntemi olarak ifade etmektedir (Can, 2006: 63). Bazı sanatlar renkler ve figürler aracılığıyla taklit ederken bazı sanatlar ise ses aracılığıyla taklit eder. Böylelikle de bütün adı geçen sanatlarda genel olarak taklit, ya ritim, ya söz ya da harmoni aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu üç unsur ya ayrı ayrı, ya da birlikte kullanılır. "Örneğin, flüt ve kitara, aynı şekilde kaval (syrinx) çeşidinden olan sanatlar sadece harmoni ve ritmi kullanırlar; dans sanatı ise harmoni olmadan yalnız ritmi kullanır; çünkü, dans edenler, ritmik beden hareketleri aracılığıyla karakter özelliklerini, tutkuları ve hareketleri taklit ederler" (Aristoteles, 1987: 11-12).

Geç 20. yüzyılın kentleşmiş bir ülkesinde genel kültürün, kitlesel eğlence yani sinema, radyo, televizyon ve pop müzik endüstrisini temel aldığını belirten Hobsbawm (2008: 686) yüksek kültür meraklılarının da bu sürece dahil olduklarına dikkat çekmektedir. Örneğin televizyon reklamlarında Handel ve Bach'ın kısa temaları yer almaktaydı. Ancak zaman içerisinde klasik yüksek kültür daha da zayıflamaya başladı. Bunun birinci nedeni kitlesel tüketim toplumunun evrensel zaferiydi. Artık ev içinde ve dışında kent hayatına eşlik eden sesler ticari pop müziğin sesleriydi (Hobsbawm, 2008: 690-691).

Sanayi toplumuyla birlikte çalışan kesim, gündelik yaşamın sıkıntılarından ve baskılarından kurtulmak için popüler müziği tercih etmeye başlamıştır. Popüler müziğin başlangıcında vaat ettiği özgürleşme, kitle kültürü içerisinde sadece bir yanılısma olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Rock 'N' Roll Comics Madonna Sayısının Göstergibilimsel Açıdan Çözülmesi

Revolutionary Comics (1989-1994), 1989'da piyasaya sürülen Rock 'N' Roll Comics serisiyle bilinen bir ABD çizgi roman yayıncılık şirketiydi. Gerçek adı Stuart Loren Shapiro olan Todd Loren (1960-1992), Revolutionary Comics'in ve Rock 'N' Roll Comics'in sahibi, Amerikalı bir çizgi roman yayıncısı olup yetişkinler için çıplaklık, uyuşturucu kullanımı, şiddet vb. ögeler içeren dergiler çıkarıyor ve bu dergilerde rock yıldızlarının biyografilerine yer veriyordu.

Resim 1: Çizgi romanın kapağı.

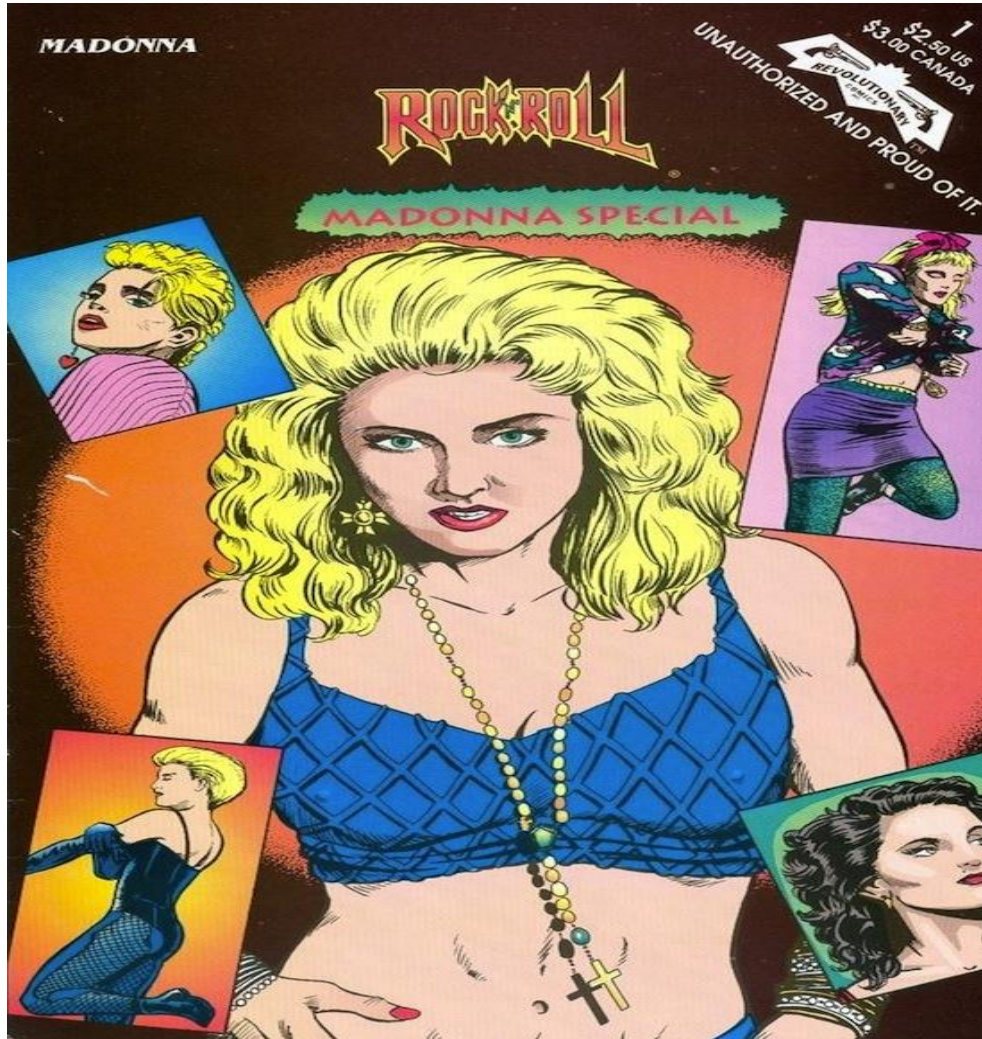
Kasım 1990'da ABD'de çizgi roman tarzında yayınlanan ve Madonna'nın hikâyesini anlatan "Rock 'N' Roll Comics: Madonna" isimli özel sayının ilk baskısı 32 sayfadan oluşuyordu. "Rock 'N' Roll Comics: Madonna" çizgi romanı 1990 yılının Kasım ayında Amerika Birleşik Devletleri'nde satışa çıkmıştır. Rock ve pop müzisyenlerinin resmî olmayan biyografilerine yer veren serinin 14. sayısı olan eser, Todd Loren tarafından yazılmış ve Greg Fox tarafından çizilmiştir. Basılı kaynağa "Loren, T. (1990). **Rock 'N' Roll Comics: Madonna**, Illustrators: Greg Fox, Mary Kelleher, San Diego-California: Revolutionary Comics publishing, November." künye bilgisiyle eBay, Amazon gibi sitelerden ulaşılabilmektedir.

Madonna'nın, çocukluğundan itibaren müziğe nasıl yöneldiğine ve müzik kariyeri ile birlikte neler yaşadığına yer veren çizgi romanda Madonna'nın sesi, görünüşü ve tarzıyla nasıl pop ikonu

haline geldiğine ilişkin imgeler yer almaktadır. 32 sayfada anlatılan Madonna'nın kişisel hikayesindeki bazı olaylar daha fazla öne çıkartılmış, bazı olaylar ise hiç yer almamıştır.

Kültür endüstrisinde her bir sistem birbiri içerisinde yer almaktadır. Örneğin televizyon, radyo ile sinemanın bir sentezini oluşturmaktadır. Rock 'N' Roll Comics'in de müzik, dergi ve televizyonun birleşiminden bir sentez oluşturduğunu söyleyebiliriz. Dergiler çoğunlukla yazı ve fotoğraflardan oluşurken Rock 'N' Roll Comics'te, tüm diğer çizgi romanlarda olduğu gibi, görüntülerin televizyon ve sinemanın görsel düzenlemesine uygun olarak oluşturulduğunu görmekteyiz. Müzik ile ilgili konuların televizyondaki gibi görsel ve estetik açılarından ele alındığı dergide Adorno'nun (2010: 167) da belirttiği gibi bu sentezin sınırsız olanakları estetik görünen malzemenin etkisini yitirmesine neden olmaktadır.

Bu dergide Madonna'nın müziğinin dışında "hayatı ve aşkları" da yer alacaktır. "Ondan hep söz et ama hiç düşünme" (Adorno, 2009, s. 69). Buradan yola çıkarak bir şarkıcı olan Madonna'nın aslında mesleği ve müziğinin dışında özel hayatının da işlendiği çizgi romanda o kişiden söz edilecek ama müziği ya da pop kültürü üzerinde düşünülmecektir. Oskay'ın (1982: 37) da belirttiği gibi, burada da, müzikte, müziğin ilişmediği toplumsal algının sadece bir yansımaya ve bir fetiş karakterine bürünmesine yol açan süreç ile karşılaşmaktayız.

Resim 2: Çizgi romanın iç kapak sayfası.

Bir otobiyografi olmayan bu sayıda çocukluğundan beri Madonna'nın yaşadığı zorluklar, gençliği gibi hayatının başından itibaren bir "pop ikonu"nun nasıl doğduğu okuyucuya sunulmaktadır. Burada anlatılan hikayede, Madonna'nın istediği üne kavuşmak için karşısına çıkan tüm zorlukları birer birer geçmesi ve sonrasında ise bir fetişizm karakterine dönüşümü görülmektedir. Derginin bütününde, kitle kültüründe görülen fetişleştirme ve nesneleştirme ile karşılaşılmaktadır.

Resim 2'de siyah fon üzerinde pembe yuvarlak ışık hüzmeleriyle derinlik yaratılmıştır. Bel planında verilen Madonna'nın yandaki küçük görüntülerden ikisi yakında, ikisi de boy planındadır. Bu planların kullanımıyla, Madonna'nın hayatının tüm yönleriyle izleyiciye sunulacağı vurgulanmıştır.

Resim 3: Madonna'nın müziğe başlaması.

Madonna 1958 yılında Michigan'da Katolik bir ailenin sekiz çocuğundan biri olarak dünyaya gelmiş, okul yılları boyunca piyano, bale eğitimi almıştır. Sekiz yaşındayken annesinin ölümü ve ardından babasının başka biriyle evlenmesi üzerine isyankar bir tutum sergileyen Madonna, St. Frederick'in ve Andrew'in Katolik İlköğretim Okulları'na katıldıktan sonra Batı Orta Okulu'na devam etmiştir. Yukarıdaki çizimde de (bkz: Resim 3) Madonna'nın çocukluğunda aldığı müzik eğitimini ve kendisine rol model aldığı Marilyn Monroe'yu görmekteyiz. Çocukluğundan itibaren "star" olma isteği, buna atıfta bulunan görseldeki çalışma sayfalarıyla ve bunu bilinçli bir şekilde yaptığı, yanına yerleştirilen Marilyn Monroe çizimi ile desteklenmiştir. Çocukluğundan itibaren Madonna'nın, Monroe gibi "femme fatale" olmayı hedefleyerek hareket ettiği burada vurgulanmıştır. Hedefleri olan bir çocuk olduğu ve bu doğrultuda sıkı bir çalışma ve çaba içerisinde bulunduğu mesajı bu çizim ile verilmek istenmiştir.

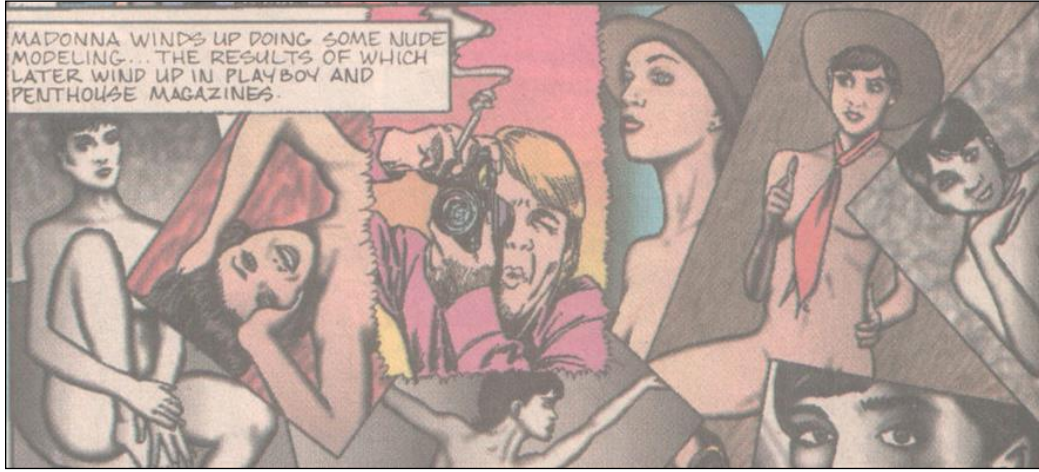
* Femme fatale (Fransızca telaffuzu: /fam fa'tal/): Birlikte olduğu erkeklere, ilişkiden sonra büyük sıkıntılar yaşatan, çekici ve baştan çıkarıcı kadın. Fransızca'da "felakete neden olan kadın" anlamına gelmektedir.

Resim 4: Madonna, Marilyn Monroe'yu rol model olarak almıştı.

Çocukluğu, müziğe olan merakı ve karşılaştığı zorluklardan hemen sonra Madonna'nın cinselliğinin ön plana çıkartıldığını görüyoruz. Seyircinin âşık olması beklenen film yıldızları, her an her yerde mevcut olduklarından daha baştan kendi kendilerinin kopyaları haline gelirler diyen Adorno'nun da (2010: 187) belirttiği gibi Madonna'nın kendisinin bir kopyası haline getirildiğini görmekteyiz. Tragedya, ahlaksal bakımdan ağır başlı, başı ve sonu olan, belli bir uzunluğu bulunan bir eylemin taklididir; sanatça güzelleştirilmiş bir dili vardır; içine aldığı her bölüm için özel araçlar kullanır (Aristoteles, 1987: 22-23). Burada da aynı tragedyanın bir eylemin taklidi olma durumu bulunmaktadır. Madonna'nın hayatı, "estetize edilmiş" dil ile belli bir başı ve sonu olan biçimde sunulmuştur. Ancak bir taklit olduğu gerçeği de bulunmaktadır.

Madonna, çocukluğunda bale dersleri almış ve gelecekte bir yıldız olmayı istemiştir. New York'a ilk gittiğinde cebinde az parası olduğunu belirten Madonna'nın hayatında tüm zorlukları geçerek hedefine ulaştığı, Rock 'N' Roll Comics'te genel olarak altı çizilen temadır. Burada Aristoteles'in tragedya için ifade ettiği süreç de görülmektedir. Bu sürece göre eylem, karakter ve düşünce bakımından belli bir özellikte olması gereken eylem halindeki kişilerce temsil edildiğine göre, - çünkü, bu iki etken ile eylemler belli bir özellik kazanırlar- o halde karakter ve düşünce, trajik eylemin iki etkeni olarak ortaya çıkar; kişiler, eylemlerinde bu iki etkene uyarak ereklerine (mutluluğa) ulaşırlar ya da ulaşamazlar (Aristoteles, 1987: 22). Burada Madonna'nın ereğine ulaştığını ve bu anlatının da tragedya unsurları barındırdığını söyleyebiliriz.

Resim 5: Madonna'nın bedeninin ön plana çıkarılması.

Adorno'nun daha önce sözünü ettiğimiz kültür endüstrisinin her gösterisinde, toplum tarafından sürekli dayatılan yoksunluğun, kurbanlarına bir daha dayatılıp izlettirilmesi gibi bu çizgi romandaki erotizm içerisinde olup biten de budur. Asla gerçekleşmemesi gerektiğinden dolayı, her şey koitus'un (cinsel ilişki) etrafında dönmektedir (Adorno, 2011: 74). Yukarıdaki çizimde kolaj izlenimi verilmiş bir görsel bulunmaktadır. Adeta fotoğrafların birleşiminden oluşturulmuş bu görsel, Madonna'nın nü modellik yaptığı dönemi temsil etmektedir. Buradaki fotoğraf çizimlerinde kullanılan fotoğraf makinesi ve fotoğrafçı kareleri ile izleyiciye çekim anı tasvir edilmiştir. Kırmızı fon üstünde yatan Madonna burada daha erotik görünmektedir. Renklerin psikolojik etkisine göre kırmızı renk, sıcak, ateş, kan, şehvet, aşk, samimiyet, güç, heyecan ve agresiflik gibi kavramları simgeler. Bu görselde de renklerin şehvet, güç, heyecan ve sıcak anlamlarından yararlanıldığı izlenmektedir. Bağımsızlığı simgeleyen, fallik (utanç ötesi) bir sembol olan şapka ve erkeğe ait olan kravat simgeleriyle de Madonna'nın bağımsız kişiliği ve normlara karşı duruşu ifade edilmiştir.

Resim 6: Erkeğe ait olan şapka ve kravat simgeleriyle Madonna'nın bağımsız kişiliği ve normlara karşı duruşu ifade edilmeye çalışılıyor.

Madonna, 1982 yılında söylediği "Everybody" şarkısıyla büyük ün kazanmadan önce, Born to Be Alive şarkısıyla ünlünen Patrick Hernandez'in yanında "go-go girl'lük"*, "background şarkıcılığı ve dansçılık yapmıştır. Hayatından bu kesiti izlediğimiz aşağıdaki çizimde (Resim 7) sadece dansçı olduğunu görmekteyiz. Hayatında önemli bir süreç olarak Madonna açısından verilen bu çizimde "disco kültürü" üzerinde durulmamaktadır. Oysa yetmişli yılların başında gece kulüpleri ve diskoteklerde kültürel anaakım üzerinde başlayan bir değişim görülmektedir. Bu süreçten bahsedilmediğini gördüğümüz çizgi romanda klişe hikayeler (sıfırdan yükselme, başarıma, aşk, evlilik vb.) ve daha çok Madonna'nın bedeni öne çıkartılarak "cinsellik" ögesi yer almaktadır. Daha sonrasında ise erkek arkadaşının burada çalışmasını istemediğini söylemesi, yine klişe bir anlatım ile okurlara sunulmaktadır.

Resim 7'deki çizimlere bakıldığında yakın plan olarak yer alan Madonna'nın mimikleri özellikle vurgulanmak istenmiştir. Çizgisel düzenlemelerle inşa edilen anlamlar insanların üzerinde bazı duygular uyandırır. Bu durum, geometrik biçimlerin yarattığı çağrışımlar ile ilgilidir. Düz çizgiler genellikle durağanlık etkisi uyandırırken kırık çizgiler ise hareketi yansıtmaktadır. Burada da geometrik şekillerin bu etkisinden yararlandığını görmekteyiz. Düz ve yatay kesin hatlara sahip çizgilerin bulunduğu ilk karede o an için Madonna'nın hayatının durağanlığı ifade edilmiştir. Ancak daha sonraki ikinci karede, aldığı teklif üzerine, arka planda kullanılan renkler ve eğri dalgalı çizgiler de o andan itibaren değişmeye başlayacak olan hayatını vurgularken duygularının aktarımı için kullanılmıştır. Arkasında renkli bir hale bulunması Madonna'nın o andaki enerjisini ve kendi hayatındaki "baş döndürücü" gelişmeleri ifade etmek için kullanılmıştır.

Resim 7'nin sonuna doğru görüntü daha karanlık olmaya başlamıştır. En son karede ise mavi ışık ve karanlık tonların hakim olduğu yakın plan görüntüsünde Madonna'nın korkusunu, şaşkınlığını ve özel hayatının iş hayatına karışmaya başladığı süreci görmekteyiz.

* go-go girl: dansçı kız.

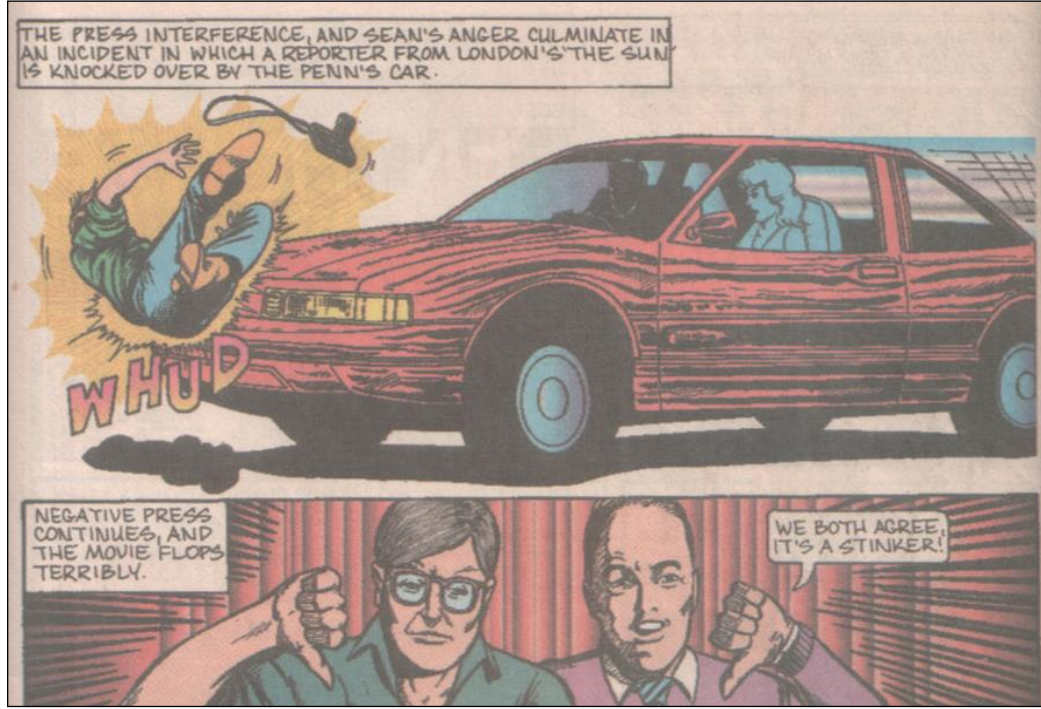
Resim 7: Born to Be Alive şarkısıyla ünlenen Patrick Hernandez'in yanında Madonna'nın go-go girl'lük ve background şarkıcılığı yaptığı dönem.

1977 yılında Madonna 19 yaşındayken New York'a geldiğinde yeni bir kültür hareketi yükselişe geçmişti. Bu hareket Broadway'in en ucundaki After Hours Clubs denilen ve uyuşturucu içilen bodrum kulüplerinin kuşku verici atmosferinde oluşmaktaydı. Buralara kısaca "disko" denildiğini belirten Wicke'ye göre, müzik, moda, yaşam tarzı, seks ve uyuşturucunun bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bu kültürü, "dans" ayakta tutmaktaydı. Donna Summer'ın öncülük ettiği ve kendine özgü bir biçimde değişim gösteren bu kült, büyük bir popülerliğe sahip oldu. Madonna'nın kariyeri de, metropollerdeki alt kültürün gece yaşamından çıkarak medya piyasasıyla olan görkemli ilişkilere doğru gelişen değişimlerle, doğrudan bir bağlantı içinde olmuştur (Wicke, 2006, 285-287). Bu çizgi romanda, medya ile olan ilişkilerine sıklıkla değinilmekle birlikte bu süreci Madonna'nın lehine kullandığına dair çok fazla belirti bulunmamaktadır (Bkz: Resim 8, 9, 10). Adorno'nun (2010: 202) da belirttiği gibi kitle kültürü trajik olanı benzer biçimde kullanmaktadır.

Resim 8: Madonna'nın medya ile ilişkilerini gösteren çizimler.

Resim 8'de renklerin detaylı olarak düşünülmüş ve kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Kıyafetlerinden saç renklerine, odanın boyasından gökyüzünün tonuna kadar renk seçimi, konu anlatımına destek olmak için tasarlanmıştır. Aşkı anlatmak için pembe bir fon rengi kullanılmış ve paparazinin Madonna'nın özel hayatı ve aşklarına olan ilgisini ifade etmek için bu karede fotoğraf makinesiyle onları görüntülemesi çizilmiştir.

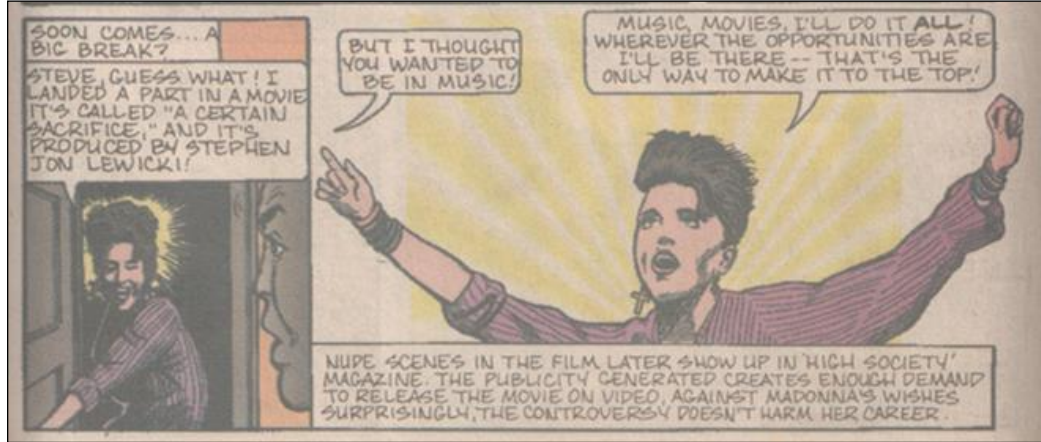

Resim 9: Madonna'nın medya ile ilişkilerini gösteren çizimler.

Arabanın üstünde ve aşağısındaki paparazilerin görüntüsünde dalgalı kırık çizgiler, dinginlik ardından çıkan fırtınada olduğu gibi kırılmaları göstermekte ve Madonna'nın inişli çıkışlı hayatını simgelemektedir. Basın mensuplarının arkasında bulunan çizgilerin düz hatlı olması ise onların suçu olmadığına, Madonna'nın tarafında dalgalanmalar olduğuna dikkati çekmektedir (Bkz: Resim 9). İşaret dili kullanılarak, aşağı işareti yapan paparazilerin çizimiyle, Madonna'nın medya ile olan ilişkilerinde olumlanmadığı ifade edilmiştir.

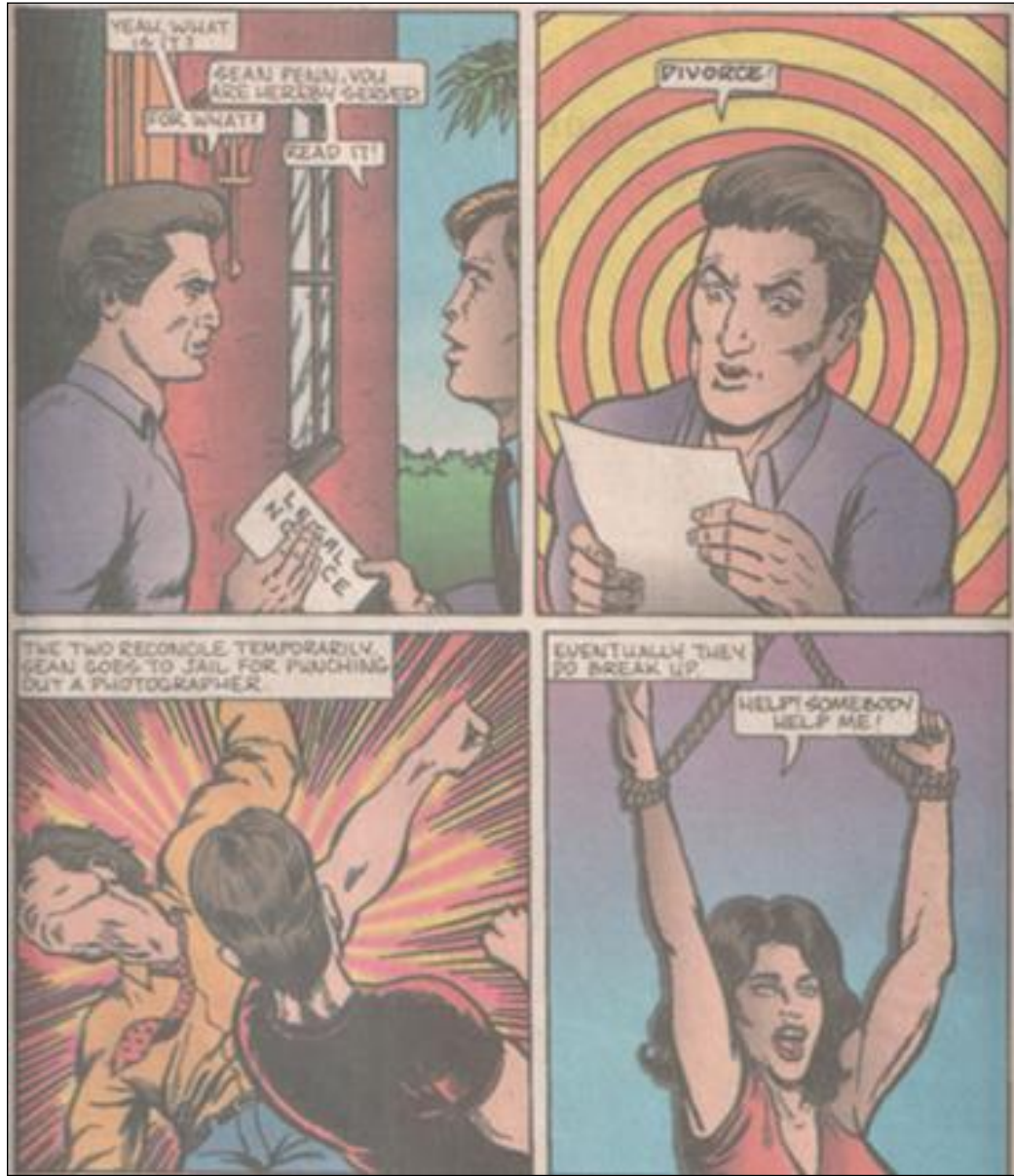

Resim 10: Madonna'nın medya ile ilişkilerini gösteren çizimler.

Resim 11: Film kariyerinin başlangıcı

Günümüzde Madonna pop ikonu olarak her alanda aktif rol oynamıştır. Film, radyo, dergiler gibi her bir dal kendi içinde ve hep birlikte söz birliği içindedirler (Adorno, 2010:162). Daha sonra yaptıkları, giydikleri, filmleri ve müziği gibi tüm faaliyetleriyle her alanda görülecek olan Madonna bu açıdan tam bir kitle kültürü ikonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Resim 11’de, giyim tarzı daha önceki resimlerde gördüğümüzden farklılık gösteren Madonna’nın hayatındaki farklı bir evrenin tasvir edildiğini görmekteyiz. Artık sinemada da yer alacak olan Madonna, müziği de bırakmak istememektedir. Arkasında gördüğümüz sarı renk hüzmesi aynı bir güneş gibi onun her yere yayıldığını ve “ışığını” etrafa saçtığını sembolize etmektedir.

Resim 12: Sean Penn ile boşanma sürecini anlatan çizimler.

Resim 12’de Sean Penn’in aldığı haberin şok edici etkisi, arkasında hipnotize edici görsel kullanılarak ifade edilmiştir. Daha sonra ise halata bağlı olan Madonna’yı görmekteyiz. Evlilik bağları ve bunlardan kurtulmak üzere olduğu, bu görseller ile desteklenmektedir. Çizgi romanda Madonna’nın özel yaşamı ve sahne gösterileri birleştirilerek verilmiştir. Özel yaşamının, sahne şovlarına etki ederken iş hayatını ve özel hayatını da etkilediği görülmektedir. “Erkek yıldızın, sevdiği kadın için güçlü elleriyle attığı yumruklar, yaşamın şımarttığı mirasyedi kadına gösterdiği o kaba ve haşin muamele; bunların hepsi gelişigüzel kullanılabilen klişelerdir ve her zaman şemada kendilerine düşen amaç tarafından bütün yönleriyle tanımlanmışlardır” (Adorno, 2010: 168).

Bu özel sayıda, Madonna’nın yaşamına ait klişe kullanımlar olduğunu görmekteyiz. Madonna’nın kendisinin stereotiplerin dışında yer alan biri olması burada bir karşıtlık doğurmaktadır.

Çeşitli zorluklardan geçerek ünlü olma tutkusu, boşanma gibi klişeler üstüne gidilen çizimler Madonna'nın öncüsü olduğu birçok alanı dışarıda bırakmaktadır. Bununla birlikte, Madonna'nın da bu klişelerden yararlanarak bir pop ikonu haline geldiği gerçeğini de yadsıyamayız. Bu nedenle çizgi romanda bunlara yer verilmesi de doğaldır. Ancak yine de pop kültüründe Madonna'nın önemiyle ilgili kapsamlı bir bilgi verilmemektedir.

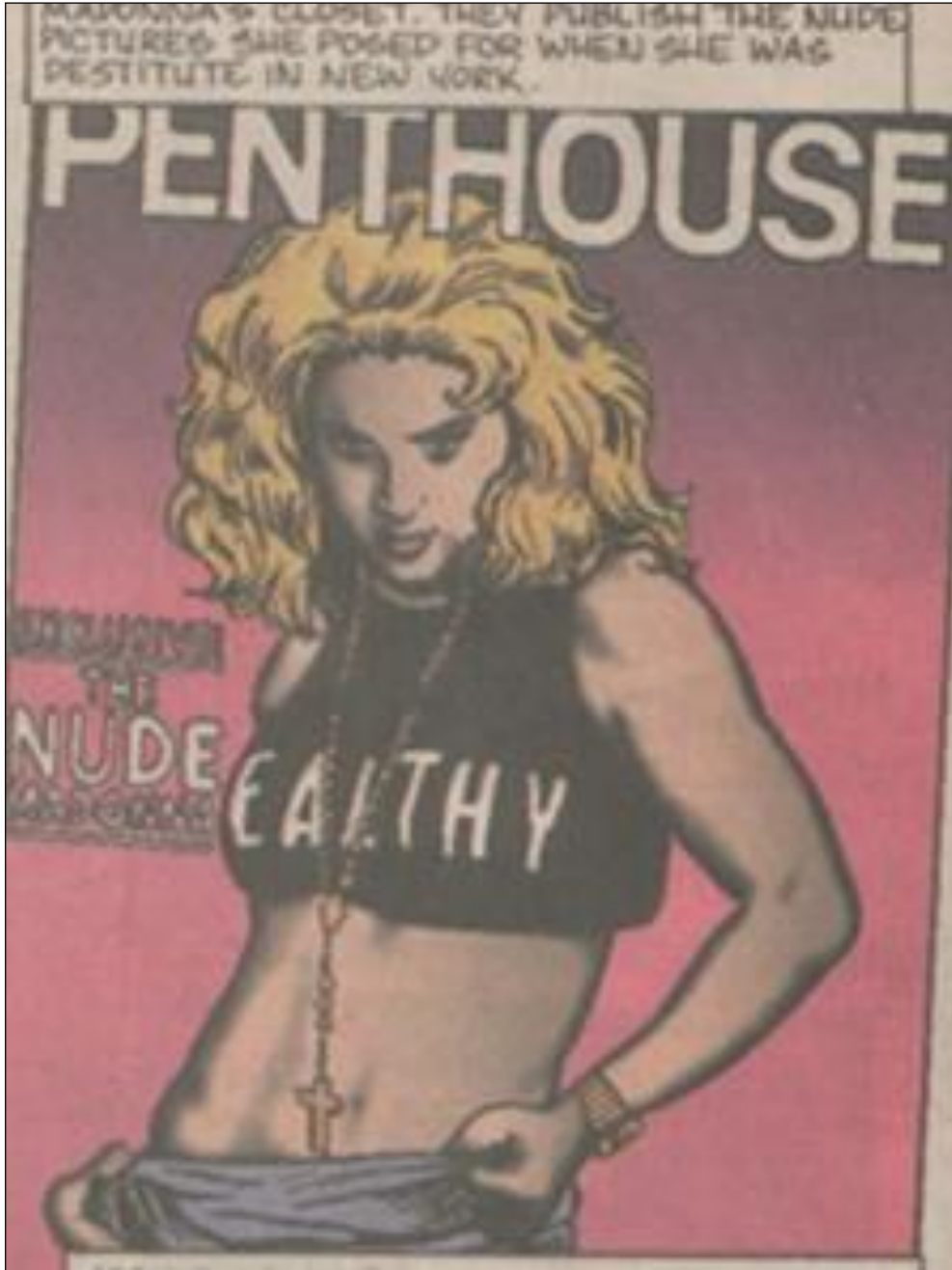
Resim 13 ve Resim 14: "Kadın" kimliğinin çizgi romanda kullanımı.

Resim 14'te sahneye atılan iç çamaşırlarını görmekteyiz. Kadının popüler kültür ürünlerinde ikincil planda gösterilmesi genellikle eleştirilen bir olgudur. Çizimde Madonna birincil planda gösterilmektedir ama "kadın imgesi" cinsellik temelli sergilenmektedir. Madonna'nın bedeni, giydiği kıyafetler her bir çizimde öne çıkarılmaktadır. Popüler kültüre ait olan Madonna'nın, tarzında da her

bir popüler kültür ürününde olduğu gibi “kadın bedeni”nin vurgulanması söz konusudur. Kitle iletişim aracı olarak nitelendirebileceğimiz dergide de Madonna üzerinden oluşturulan “kadın imgesi” bu metinlerde de bedenle ve cinsellikle eşdeğer tutulmaktadır.

Koyu Katolik bir aileden gelen Madonna, dini inancı olmadığına dair açıklamalar yapmasına rağmen, Katoliklerin sembolü olan haçı kullanmıştır. Madonna’nın, aşağıdaki çizimde (bkz: Resim 15) kullandığı bu sembolün yeniden kodlamasının yapıldığı görülmektedir. Madonna haç sembolünü kullandığı için değişik çevreler tarafından da eleştirilmiştir.

Erotik içerikli bir erkek dergisi olan Penthouse’ın kapağında yer alan Madonna’nın, haç sembolünü özellikle kullandığını ve bu çizgi romanda da aynı sembolün dergi kapağında yer aldığını görmekteyiz. Haç, Hristiyanlıkta Hz. İsa’nın başkaları için kendini feda etmesinin, acının ve inancın sembolü olarak kullanılmıştır. Tutucu Katolik aileden gelmesine rağmen Madonna, haç sembolünden dinsel bir motif olarak yararlanmak yerine, onu dönüştürerek “seks ikonu” olma amacına hizmet eden bir obje olarak kullanmaktadır. Yerleşik tabular bu şekilde altüst edilmek istenmiştir.

Resim 15: Haç sembolünün kullanılması.

Resim 16: Marilyn Monroe'nun saç rengi, giyim tarzı ve Madonna'nın etrafında pervane olan erkekler.

Resim 17: Dergi kapaklarında yer alan Madonna.

529

Marilyn Monroe, 20. yüzyılın en ünlü sinema yıldızlarından, seks sembollerinden ve pop ikonlarından biri olmuştur. Bu çizgi romanda Madonna'nın bu yıldıza, öykünmenin ötesinde bir "Marilyn Monroe" tarzı oluşturduğunu görmekteyiz. Marilyn Monroe'nun saç rengini ve giyim tarzını kullanarak yeniden kodlamayı gerçekleştirmiş olan Madonna'nın bu stiline çizgi romanda da yer verilmiştir. Madonna'nın çocukluğunda aldığı müzik eğitimi döneminden itibaren kendisine Marilyn Monroe'yu rol model olarak seçtiğinden daha önce söz etmiştik. "Marilyn Monroe" gibi "femme fatal" olmayı hedefleyerek hareket eden Madonna'nın bu çizimlerde artık hedefine ulaştığı gösterilmiştir. Resim 16 ve 17'de, Monroe gibi etrafında bir sürü erkek vardır ve Time gibi dergilerin kapağında yer almaktadır. Sadece bir imaj olmanın ötesinde Madonna, Monroe gibi bir popüler kültür ikonu olmuştur artık.

Altı hafta boyunca MTV hitlerinde 1 numarada kalan Madonna'nın tarzının tüm dünyaya yayıldığı, yukarıdaki çizimlerde ve yazılı olan bölümlerde ifade edilmiştir. Madonna, bir popüler kültür ikonu olarak yaşam tarzından mesleğine, kıyafetlerine ve saç stiline kadar birçok yönüyle kendisinden söz ettirmiştir. Resim 17 ve 18'de, sahne şovları, fotoğrafları, dergi kapakları ve duvar yazılarına kadar birçok detay çizilerek Madonna'nın popüler kültürde nasıl yer aldığı vurgulanmıştır. Popüler kültür simgesi haline gelen Madonna'nın, bir ikonun olması gerektiği gibi, adeta "her yere" yayılmış olduğu izlenimi verilmeye çalışılmıştır.

Resim 18: Madonna'nın popüler kültürde önemli bir güç oluşturduğunu temsil eden çizimler.

Goodwin, sahte bireyselleştirme fikirlerinin günümüz müzik sahnesinde nasıl uygulandığına dair şöyle bir örnek vermiştir: “Pop şarkıları genellikle aynı veya çok benzer davul kalıplarını, akor dizilerini, şarkı yapılarını ve sözlerini kullanırken pazarlama teknikleri (satışta kullanılacak ‘karakterlerin’ oluşturulması, mesela New Kids on the Block grubu, Kiss grubu tarafından bir zamanlar kullanılan makyaj), performans orijinallikleri (Michael Jackson’ın ‘hıçkırığı’, Madonna’nın ‘tartışmalara yol açan’ videoları) veya retorik jestler (Pete Townsend’in gitarını ‘yel değirmeni’ gibi sallaması, Chuck Berry’nin ‘ördek yürüyüşü’) yoluyla farklılaştırılırlar” (Goodwin’den akt. Kuyucu, 2016: 192). Bu sahte bireyselleştirmenin çizgi romanda belirgin olarak görüldüğü ifade edilebilir.

Popüler kültür içinde ünlü olmaya dair “bilgiyi” bilinçli biçimde ve endüstrinin faydası için kullanan figür olarak görünen Madonna, 1980’lerde özel yaşamını seyirlik bir anlatıya dönüştürürken, Elvis ve Monroe gibi bir kurban olarak değil, gittikçe tabloidleşen medyanın bilinçli bir metin yazarı olarak yer almıştır (İnal, 2010:168). Tabloidleşme Sparks’ın (2000: 10) tanımına göre, “infotainment” olarak ifade edilen ikili bir yapıdan oluşmaktadır. Birinci boyut, siyasete, ekonomiye ve topluma daha az ilgi gösterilip spora, skandallara ve popüler eğlenceye çok daha fazla ilgi gösterilmesiyle; kişisel olana, hem ünlülerin, hem de sıradan insanların özel hayatlarına daha fazla ilgi gösterilip siyasal süreçlere, ekonomik ve toplumsal değişimlere daha az ilginin gösterilmesiyle ilgilidir. Bu bağlamda dergi, derinlikten yoksundur ve “tabloid” olmanın ötesine geçememiştir.

İnsan, dış gerçekliği anlamlandırırken var olan yaşamından yola çıkar; bu gerçekliğe meşruluk kazandıran popüler kültür ikonlarını kullanır; ancak bu ikonlar var olan gerçekliğin yinelenmesinden başka bir şeye yaramazlar. Bunun sebebi sanayi toplumuna geçişle birlikte reel yaşamın kendi gerçekliğiyle örtüşmeyen bireyin sözde anlamsal bir bütünlük yaratma çabasıdır (Aydoğan, 2004: 37).

Kendi gerçek yaşamındaki sorunları, üzüntüleri, mutlulukları bu popüler kültür ikonlarını kullanarak anlamlandırma çabasına giren kişi, popüler kültür ikonlarıyla var olan gerçekliği yeniden üretir. Sonuçta bir anlam bütünlüğü ortaya çıkmaz, var olan gerçeklik devam eder. Burada da popüler kültür ikonu olarak Madonna’ya baktığımızda var olan gerçeklik yinelenmektedir.

Madonna’nın popüler kültürde var olan karşı çıkma ve harekete geçirme unsurları dergide, kitle kültürü ürünü olarak yer almaktadır. Oskay’ın (1982: 37) da belirttiği gibi, müziğin ilişmediği toplumsal sürecin sadece bir yansımasına ve bir fetiş karakterine bürünmesine yol açan noksan modernizm anlayışı terk edilmelidir.

SONUÇ

Popüler kültür tarihinde en önemli ikonlardan biri sayılan Madonna, piyasa kurallarını iyi değerlendirerek kendisini metalaştıran bir ikon olmuştur. Bu denli büyük ikon olması nedeniyle Madonna'nın bu özel sayıda yer alan önemli dönüm noktalarını anlatan çizimlerin yeterli olmadığı görülmektedir. Çünkü Madonna, sayısız sansasyonel olay ile kitlelerin karşısına çıkmış ve aşklarıyla, aile hayatıyla, çocuklarıyla, evlat edinme süreçleriyle, olay yaratan video klipleriyle 1970'lerden itibaren popüler kültürün tüm unsurlarını ve piyasa kurallarını kendi lehine kullanarak daima adından söz ettirmiş ve zirvede yer almıştır. Bu nedenle her zaman popüler kültür incelemelerinde de önemli bir yere sahip olmuştur.

Sözünü ettiğimiz tüm bu süreçlerin bir kısmı dergide yer almakla birlikte, derinlikli ve sorgulamaya açık olmayan bir şekilde Madonna, cinselliği, sansasyonel yaşamı ve bedeni üzerinden anlatılmıştır. Aslında Madonna'nın öne çıkartmak istediği, kadını cinsel bir meta olarak gören ve sadece "beden" ile değerlendiren toplumsal söylemleri abartılı bir biçimde sunarak bunlara karşı çıkmak, ayrıca kitleleri de harekete geçirmektir. Ancak çizgi romanda Madonna, kitle kültürüne uygun olarak, sadece kültür endüstrisinin sistem kuralları doğrultusunda yansıtılmaktadır.

Madonna'nın, 1980'lerde özel yaşamını seyirlik bir anlatıya dönüştürdüğünden, ancak bir kurban olarak değil, tabloidleşen medyanın bilinçli bir metin yazarı gibi yer aldığından daha önce de söz etmiştik. Giydiği kıyafetler, saç, makyajı vb. tarzı ile farklılık yaratan Madonna aracılığıyla popüler müziğin "sahte bireyselleştirme" örneği, bu dergideki çizimler yoluyla da vurgulanmak istenmiştir.

Benjamin'in üzerinde durduğu, "teknik yolla yeniden üretim süreciyle" bu dergide de karşılaşmaktayız. Madonna teknik yolla yeniden üretilerek kitlelere sunulmuştur. Günümüzde kitlelerin nesnelere uzamsal ve insani açıdan yakınlaştırma eğilimi artmıştır ve bu yeniden üretim yoluyla gerçekleşebilmektedir. Madonna'nın, ellerindeki bir dergide yer alması insanların bu yanılmayı yaşamalarına neden olmaktadır. Yine popüler kültürün bir ögesi olan "Madonna" da yeniden üretim yoluyla dönüştürülmüştür.

"Rock 'N' Roll Comics: Madonna" sayısında kitle kültüründe toplumun dile getirmek ve görmek istediği var sayılan (din, aile, seks, pornografi, eşcinsellik, semboller, magazin, trajedi, hırs, şöret vb.) birçok şey çizimlerde ve metinlerde iç içe kullanılarak kitleler tatmin edilmiştir. Bu özel sayıda da sorgulamak, içeriği anlamak yerine, insanları rahatlatıp uyuşturarak düzenin devamının sağlandığını ve bulanık anlatım ile "gerçekliğin" kavranmasının zorlaştırıldığını görmekteyiz.

Bu çizgi romanda Madonna simgesi müzik ve eğlenceyle birlikte birtakım anlam vurgularından oluşmaktadır. Becerikli kız, karakter belirtisi diye yansıtılan kabalıklar ve sansasyonel olaylar, şöhrete olan düşkünlük, cinsellik, beden, arabalar ve sigaralar... Tüm çizgi roman bu anlam vurgularıyla donatılmıştır.

Ana akım popüler müzikteki söz içeriğinin sınırlarını genişleterek büyük bir popülerlik elde eden ve video klip görüntüleriyle birçok konuda yenilik getiren Madonna, müziği ile görünümünü sürekli değiştirmesi ve endüstrideki özerkliğini elinde tutmasıyla öne çıkmaktadır. Eleştirmenlerin, kimi zaman övgüler sunduğu Madonna, yenilikçiliği nedeniyle çeşitli tartışmalara da neden olmuştur. Dünya genelinde sanatçıları etkileyerek "Popun Kraliçesi" unvanıyla anılan Madonna'nın bu özelliklerinin bir kısmını yüzeysel olarak ele alan "Rock 'N' Roll Comics" dergisi, Madonna gibi bir pop ikonunu tüm hatlarıyla derinlikli olarak anlatmayı başaramamıştır.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (2011). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*. Çev: Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Adorno, T. W. (2009). *Minima Moralia*. İstanbul: Metis Yayınevi.

- Adorno, T. W. (2001). *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*. Ed. by J. M. and Bernstein, London and New York: Routledge.
- Adorno, T. W. And Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Aristoteles. (1987). *Poetika*. Çev. İsmail Tunalı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydoğan, F. (2004). Popüler Kültür ve Popüler Müzik. *Medya ve Popüler Kültür Üzerine Yazılar (Düşlerimizi Artık Televizyon Kuruyor)*. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri.
- Benjamin, W. (1993). *Pasajlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berger, A. A. (2012). *Kültür Eleştirisi: Kültürel Kavramlara Giriş*. İstanbul: Pinhan Yayınevi.
- Barkın, O. ve Özkartal, M. (2018). Göstergibilimsel Çözümleme Yöntemiyle Kadına Yönelik Şiddet Afişlerinde Anlam Aktarımı Sorunu. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi, TÜBAD*. Cilt 3, Sayı 2, Aralık.
- Can, H. (2006). Aristoteles'te Katharsis Kavramı. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*.
- Dellaloğlu, B. F., Soykan, Ö. N. ve Keskin, F. (2003). Bir Giriş - Adorno Yüz Yaşında, *Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe Dergisi*. Sayı: 36, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gans, H. J. (2007). *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür*. Çev: Emine Onaran İncirlioğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2008). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- İnal, A. Tabloid Habercilik. <http://ilefarsiv.com/etik/wp-content/uploads/ayse-inal-tabloid-habercilik.pdf>, Ankara, 2010, 163-178, Erişim tarihi: 09.06.2016.
- Kuyucu, M. (2016). Theodor W. Adorno'nun Perspektifinden Popüler Türk Müziğinde Standartlaşma Sorunsalı. *TRT Akademi Eğlence Endüstrisi Sayısı*. Sayı: 1, Ocak.
- Loren, T. (1990). *Rock 'N' Roll Comics: Madonna*. Illustrators: Greg Fox, Mary Kelleher. San Diego-California: Revolutionary Comics publishing, November.
- McLuhan, M. (2013). *Gutenberg Galaksisi "Tipografik İnsanın Oluşumu"*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mutlu, E. (2004). *İletişim Sözlüğü*. İstanbul: Ayraç Kitabevi.
- Oktay, A. (1994). *Türkiye'de Popüler Kültür*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Oskay, Ü. (1982). *Müzik ve Yabancılaşma*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Oskay, Ü. (2008). Popüler Kültürün Toplumsal Ortamı ve İdeolojik İşlevleri Üzerine. *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Oskay, Ü. (2000). *19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Oskay, Ü. (2005). *İletişimin ABC'si*. İstanbul: Der Yayınları.
- Öztürk, M. (2005). Pelikülden Dijital Teknolojiye Film Sanatı. (Ders notu olarak hazırlanmış makale).
- Parsa, S. and Parsa, A. F. (2012). *Göstergibilim Çözümlenmeleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Sparks C. and Tulloch J. (2000). *Tabloid Tales: Global Debates Over Media Standards*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishing.
- Tanilli, S. (2006). *Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Türkoğlu, N. (2007). *Toplumsal İletişim: İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara - Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar*. İstanbul: Kalemus Yayınları.
- Wicke, P. (2006). *Mozart'tan Madonna'ya Popüler Müziğin Bir Kültür Tarihi*. Çev: Serpil Dalaman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akarçay Kapalı Havzasının Ortalama Sıcaklık ve Yağış Verilerinin Eğilim Analizi (Afyonkarahisar-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Sevda Coşkun

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4702-4670>

Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Karabük – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 11.06.2020

Kabul: 11.08.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

İklim

Eğilim

Sıcaklık

Yağış

Kapalı Havza

Akarçay

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44156>

Öz

Çalışmanın alan kapsamı Afyonkarahisar ve Konya illeri sınırı içerisinde bulunan Akarçay kapalı havzasıdır. Konu kapsamını ise havza içerisinde 30 yıldan fazla rasata sahip (1970-2019) 3 meteoroloji istasyonunun (Afyonkarahisar, Bolvadin ve Akşehir) ortalama sıcaklık ve toplam yağış verilerini kullanarak trend analizi yapmaktır. Havza genelinde uzun yıllar boyunca ölçüm yapan meteoroloji istasyonlarının aylık ölçülmüş ortalama sıcaklık ve yağış verileri ele alınarak bu verilerin yıllık ve mevsimlik eğilimlerini analiz etmek araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Ulusal ve uluslararası literatüre iklim değişikliği çalışmaları üzerine bir katkı ve bir Türkiye örneğinin daha kazandırılması istenmiştir. Araştırmada yöntem olarak Mann-Kendall Testi ve Spearman'ın Rho Testi temel alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre havza genelinde ortalama sıcaklıklarda hem yıllık hem de mevsimlik olarak anlamlı artışlar gözlenmiştir. Akarçay havzasında, yaz mevsimi sıcaklıkta görülen pozitif eğilimin en kuvvetli gözlendiği mevsimdir. Bu durum soğutma gereksinimi nedeniyle elektrik enerjisi tüketimini yörede artırması yanında yenilenebilir enerji kaynaklarından güneş enerjisi üretimini de teşvik edebilir. Akarçay havzasında yaz sıcaklıklarındaki kuvvetli pozitif anlamlı eğilimler orman yangınları frekansının sıklığını artırarak kuru orman karakterindeki havza ormanlarını riske edebilir. Yıllık yağış olarak istasyonlarda Bolvadin anlamlı artmakta, Akşehir ise anlamlı azalmaktadır. Afyonkarahisar da ise anlamlı artış ya da azalış bulunmamaktadır. Havza genelinde gözlenen sıcaklık artışlarının yağış üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Coşkun, S. (2020). Akarçay Kapalı Havzasının Ortalama Sıcaklık ve Yağış Verilerinin Eğilim Analizi (Afyonkarahisar-Türkiye). *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 533-547.

Trend Analysis of Average Temperature and Precipitation Data of Akarçay Closed Basin (Afyonkarahisar-Turkey)

Asst. Prof. Dr. Sevda Coşkun

Karabuk University, Faculty of Literature, Department of Geography, Karabuk – TURKEY

Article History

Submitted: 11.06.2020

Accepted: 11.08.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Climate

Trend

Temperature

Precipitation

Closed Basin

Akarçay

Abstract

The extent of the present study comprises the Akarçay closed basin located within the border of the provinces of Afyonkarahisar and Konya. The present study is aimed to perform trend analysis of average temperature and total precipitation of three meteorological stations (Afyonkarahisar, Bolvadin ve Akşehir) with more than 30 years of observation (1970-2019) in the basin. Besides, the aim of the study is also to analyze the annual and seasonal trends of these data by considering the monthly measured average temperature and total precipitation data of meteorological observed over many years across the basin. The study will also contribute to the national and international literature on climate change studies with another example from Turkey. The research method is based on the Mann-Kendall Test and Spearman's Rho Test. The results showed significant increases in mean temperatures throughout the closed basin, both annually and seasonally. In the Akarçay Basin, summer is the season where the positive trend seen in temperature is strongest. In addition to increasing electricity consumption in the region because of the cooling requirement, this situation can also encourage the production of solar energy from renewable energy sources. Strong positive significant trends in summer temperatures in the akarçay basin can increase the frequency of wildfires and risk dry forests in the basin. As annual rainfall, Bolvadin increases significantly in stations, while Akşehir decreases significantly. There is no significant increase or decrease in Afyonkarahisar. It is understood that the temperature increases observed across the watershed do not have a significant effect on rainfall.

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44156>

1. GİRİŞ

İklim değişimleri jeolojik dönemler içerisinde pek çok kez yaşanmıştır. Geçmiş iklim değişimlerinin nedenleri çeşitli olmakla birlikte hepsi doğal koşullara bağlı olarak gelişmiştir. İnsanlık için önemli hamlelerden birisi olan sanayi devrimi sonrasında iklim değişimleri daha hızlı ve etkileri daha çabuk fark edilir olmaya başlamıştır. Bu dönemde doğal sera gazlarının (su buharı, karbondioksit, metan ve ozon) yanında sanayi tesislerinden, motorlu taşıtlardan, kışın ısınma amaçlı fosil yakıt kullanımından gibi çeşitli nedenlerle karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), azotoksitler (NO) ve kloroflorokarbonlar (CFC) gibi gazların ya da türevlerinin gün geçtikçe atmosferde miktarının artması iklim değişikliğinde zorlamalara daha çok sebep olmaktadır. İklimde gözlenen hızlı değişimler, gezegenimizde yer alan bütün canlıların yaşamlarını etkisi altına alarak baskılamakta veya sonlandırmaktadır.

İklim değişikliğini anlayabilmek için iklim elemanlarının ortalama durumunun onlarca ya da daha uzun zaman periyodunda istatistiksel olarak anlamlı değişimleri bir bütün halinde görmek gereklidir (Türkeş, 2008). 18. yüzyılda sanayi devrimi ile daha fazla enerji için fosil yakıtlara olan talep artmak durumunda kalmıştır. Artan nüfus, sanayileşme, şehirleşme, yol, baraj yapımı vb. çevreye zarar veren çeşitli faktörler artarak sürmüştür. Bütün bu faaliyetler atmosfer, hidrosfer, litosfer, biyosfer ve kriyosferin doğal yapısını olumsuz etkilemiştir (Türkeş 1996; Türkeş vd. 2000; Du vd., 2001; Penny ve Kealhofer, 2005; Legesse ve Ayenew, 2006; Kiage vd., 2007; Yıldırım vd., 2011; Yuan vd., 2015; Atalay, 2020).

İklimin temel parametreleri olan sıcaklık ve yağışla ilgili meteorolojik veriler, küresel bazda iklim değişkenliği karakterlerinin ortaya konulmasında büyük önemi bulunmaktadır. Her iki parametre hem mekânsal hem de zamansal ölçekte büyük değişkenlikler meydana getirmektedir. Sıcaklık ve yağışta gözlemlenen salınımlar, iklimin karakterinin ortaya koyulmasında ciddi ipuçları vermektedir. Bu nedenle iklim değişikliği ile ilgili çalışmalar belirtilen iki parametrenin trend analizleri üzerine ağırlık kazanmaktadır (Lazaro vd. 2001; Türkeş vd. 2002; Kutiel vd., 2002; Çiçek, 2003; Tosic ve Unkasevic 2005; Karabulut ve Cosun, 2009; Saplıoğlu ve Kilit, 2012; Bahadır, 2012; Dabanlı, 2017; Polat ve Sunkar, 2017; Karaosmanoğlu ve Günek, 2018; Coşkun, 2020a; 2020b).

Yapılan bu çalışmanın alan kapsamını Akarçay kapalı havzası meydana getirmektedir. Akarçay hidrografik nitelikte dışa akışı olmayan bir havzadır. Çalışmanın konu kapsamını ise iklim parametrelerinden en önemlisi olan sıcaklık ve yağışın uzun ölçüm süreleri (en az 30 yıl) içerisinde gösterdiği trendler oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, Akarçay havzasının ortalama sıcaklık ve toplam yağış rasatlarının uzun yıllar ve mevsimler içerisinde göstermiş olduğu eğilimleri belirlemek oluşturmaktadır. Ölçüm süreleri yeterli olan meteorolojik istasyonların noktasal verilerinden yararlanarak kapalı havza üzerine çıkarımlar yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlar yapılan benzer çalışmalarla ilişkilendirilerek sonuç kısmında tartışılarak karar vericilere bakış açısı sunulacaktır. Trend çalışmalarında dikkat çeken husus; bir alanda seçilen değişkenlerin trendini ve kuvvetini belirlemek gelecekte olası olayların tahmin edilmesini sağlaması açısından önemlidir.

Çiçek (2003), çalışmasında Ankara Meteoroloji İstasyonu'nun 1926–2000 yılları arasında 75 yıllık, aylık ve yıllık yağış verilerinden yararlanmıştır. Yağış verileri normal dağılım göstermediğini, yıllar arasında büyük yağış değişkenliği olduğunu ve yağışlarda pozitif çarpıklıklar meydana geldiğini belirtmiştir. Belirtilen çarpıklıklar 16 yaz ayında daha fazla artmaktadır. Ayrıca mart, eylül ve aralık ayları dışında yağışlarda artma eğilimi tespit edilmiştir. Nisan, ağustos ve ekim aylarında yağıştaki pozitif eğilim istatistik açısından anlamlıdır. Ağustos ayı dışındaki aylarda yağış rastgele dağılmaktadır. Yıllık yağışlarda ise % 1 anlamlılık seviyesinde pozitif eğilim gözlenmiştir. Özdemir ve Bahadır (2010), Denizli ili üzerine hazırladıkları iklim değişikliği araştırmalarında Box-Jenkins tekniğini uygulamışlardır. Sıcaklık, yağış ve buharlaşma parametrelerini zaman serisi içerisinde sunulan verilere

göre analiz etmişlerdir. Sıcaklık ve buharlaşmada geleceğe yönelik olarak pozitif anlamlı trendler elde etmişlerdir. Yağışta ise anlamlı olmamak kaydı ile zayıf bir azalma eğilimi tespit etmişlerdir. Altın ve Barak (2012) çalışmalarında, Seyhan Havzası ve çevresinde yeralan 29 meteoroloji istasyonuna ait 1970-2009 yılları arasında ortalama sıcaklık ve yağış verilerini kullanmışlardır. Yıllık ortalama sıcaklık, mevsimlik sıcaklık ve yıllık toplam yağış değerlerinin eğilimlerini Mann-Kendall sıra ilişki katsayısı sınaması metoduyla ortaya koymuşlardır. Çalışma sonucunda sıcaklıklarda bütün mevsimlerde artış eğilimi ile yaz mevsimi sıcaklıklarında daha belirgin bir artış tespit ederken yıllık toplam yağış değerinde ise negatif anlamlı eğilim belirlemişlerdir. Kamruzzamana vd. (2016) çalışmalarında; Avustralya'nın güneyinde şiddetli yağışların gözlemlenme değişkenliğini şehir planlaması yönünden 6 dakikalık şiddetli yağış sürelerinin bilinmesine göre tasarlamıştır. Bu sürelerin bilinmesinin çok önemli olduğunu, yağışların gözlemlenme değişkenliğinin arttığını ancak yıllık yağış miktarında bir değişkenliğe rastlanmadığını belirtmişlerdir.

Araştırma konusuyla ilgili alan yazında hazırlanmış başlıca çalışmalar aşağıda verilmiştir: (Penny vd., 2005; Legesse vd., 2006; Kiage vd., 2007; Coşkun ve Aksoy, 2007; Mengü vd., 2008; Karabulut ve Cosun, 2009; Aksoy ve Coşkun, 2010; Göneneçgil ve İçel, 2010; Coşkun, 2011; Altın ve Barak, 2012; Erlat, 2013; Yenigün, vd., 2013; Emek, 2014; Addisu, vd. 2015; Ackerman ve Knox, 2015; Soydan, vd., 2016; Sönmez, vd. 2016; Coşkun ve Akbaş, 2017; Asfaw vd., 2017; Dabanlı, 2017; Rahman, vd., 2017; Polat ve Sunkar, 2017; Nourani, vd., 2018; Su, vd. 2018; Karaosmanoğlu ve Günek, 2018; Avşaroğlu, 2019; Coşkun, 2019; Şenocak ve Emek, 2019, Atalay, 2020; Coşkun, 2020a; Coşkun, 2020b).

2. ARAŞTIRMA ALANI

Akarçay kapalı havzası; Ege, Orta Anadolu ve Akdeniz bölgelerini yani üç bölgeyi sınırlarında buluşturan bir özelliğe sahiptir. Havzayı kuzeydoğudan Emir ve Türkmen dağları, kuzeybatıdan İlbudak dağı, güneydoğudan Sultan dağları ve güneybatıdan Ahır ve Kumalar dağları kuşatmıştır. Havzanın büyük kesimi Ege bölgesinin İç Batı Anadolu bölümünde yer almaktadır. İdari olarak Afyonkarahisar ve Konya il sınırlarında dağılışı gösterir. Akarçay kapalı havzasının sadece doğu kısmı Konya il sınırlarındadır. Havzanın büyük kesimi Afyonkarahisar il sınırları içerisinde yer almaktadır. Havza tektonik bir çöküntü oluşu şeklinde olup, yaklaşık 130 km uzunluğunda ve 20 km genişliğindedir. Kapalı havzanın kapladığı yaklaşık toplam alan 7989 km²'dir. Havzanın sahip olduğu en önemli iki akarsu Akarçay ve Kaliçaydır. Bu iki çay havza içerisinde birleşerek Eber ve Akşehir göllerine dökülür. Ayrıca havzayı besleyen akarsular arasında Sultan dağlarından doğarak kuzeydeki Eber ve Akşehir göllerine yağışlı mevsimde su taşıyan pek çok irili ufaklı dereler bulunmaktadır. Belirtilen göller korunan alan statüsünde olup iki göl birbirine kanalla bağlantılı bir özellik taşımaktadır, **Şekil 1** (Tezcan vd., 2002, Güngördü, 2003; Şahin, Doğanay ve Özcan, 2013; Arıncı, 2014; Atalay ve Mortan, 2017).

3. MATERYAL VE METOT

Akarçay kapalı havzasının 1970-2019 yıllarını kapsayan, Afyon, Akşehir ve Bolvadin istasyonlarının ortalama sıcaklık ve toplam yağış verileri Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Eğilim analizlerinin yapımında ve diğer istatistiki işlemlerde "Trend Analysis Windows" adlı yazılım ile IBM SPSS 24 programı kullanılmıştır. Trend analiz sonuçlarından daha doğru çıkarımlara ulaşmak için istasyonların belirlenmesinde en az 30 yıllık kesintisiz veri setinin olmasına dikkat edilmiştir. Kartografik materyalin hazırlanmasında ArcGIS 10.3 GIS (Geography Information System) programından yararlanılmıştır.

üstü bir değer olursa trendin varlığı anlaşılmaktadır.

3.1. Mann-Kendall Testi

Mann-Kendall eğilim testi su kalitesi, akım, sıcaklık ve yağış gibi hidrometeorolojik zaman serilerindeki eğilimlerin belirlenmesinde geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Mann Kendall testi non-parametrik bir test olup zaman serisinde var olan parametrelerin eğilim yönlerinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır (Mann, 1945; Hirsch, 1984). Bu test analizi zaman serisinde monotonik artış ya da azalış gösteren eğilimlerin belirlenmesinde en çok tercih edilen metottur. Mann-Kendall testinin kullanılabilmesi için verilerin normal dağılımlı olması bir koşuldur. H_0 zaman serisinde bir eğilimin olmadığını gösterirken, H_1 ise trendin olduğunu anlatmaktadır.

Mann-Kendall Test istatistiği (S) homojenlik göstermeyen parametrelerin dağılımında bağımsız bir test istatistiği olup hesaplanması formüldeki gibidir (Susanto ve Diniardi, 2011).

x_i zamana göre dizilmiş gözlem değerleri olmak üzere; (1)

$$\text{sgn}(x_j - x_i) = \begin{cases} 1 & ; x_j > x_i \\ 0 & ; x_j = x_i \\ -1 & ; x_j < x_i \end{cases}$$

Formülde bulunan x_j ve x_k ardışık gelen parametrelerdir, n veri uzunluğunu gösterir.

(2)

$$S = \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \text{sgn}(x_j - x_i)$$

Şeklinde hesaplanmaktadır. Test istatistiğinin varyansı için

$$\text{Var}(S) = \frac{n(n-1)(2n+5)}{18} \quad (3)$$

kullanılmaktadır. Eğer verilerde benzer değerler varsa

$$\text{Var}[S] = \frac{n(n-1)(2n+5) - \sum_{i=1}^p t_i(t_i-1)(2t_i+5)}{18} \quad (4)$$

İle bulunur. Burada bulunan t herhangi bir benzerlik durumunda x'lerin sayısını ve Σ bütün bağ durumları üzerinden alınan toplamı göstermektedir. Böylelikle z standart normal değişken değeri

$$z = \begin{cases} \frac{S-1}{(\text{Var}(S))^{1/2}} & ; S > 0 \\ 0 & ; S = 0 \\ \frac{S+1}{(\text{Var}(S))^{1/2}} & ; S < 0 \end{cases} \quad (5)$$

İle hesaplanarak kritik z değeri ile karşılaştırılır.

Hesaplama sonucunda parametrelerde bir eğilimin olup olmadığı belirlenir. Trendlerin anlamlılık değerleri α anlamlılık düzeyine bağlıdır. Z için seçilen α anlamlılık düzeyine göre iki uçlu test istatistiği uygulanmaktadır. H_0 hipotezine göre $k \neq j$ olmak üzere tüm ($k, j \leq n$ için) seride x_j ve x_k değerleri zaman serisinden bağımsız ve benzer dağılmış rastgele değişkenlerdir. H_1 hipotezine göre $k \neq j$ olmak üzere tüm ($k, j \leq n$ için) seride x_j ve x_k değerleri benzerlik göstermemektedir. Böylece seride bir eğilimin olmadığı anlaşılır. Eğer $|z| \geq z_{\alpha/2}$ ise H_0 hipotezi reddedilir. Hesaplanan S değeri pozitif ise artan, negatif ise azalan bir trend vardır (Partal, 2002).

3.2. Spearman'ın Rho Testi

Verilerin büyükten küçüğe veya küçükten büyüğe doğru sıralanması ile R_{xi} 'nin değeri hesaplanır. Test istatistiğini sembolize eden r_s korelasyon kat sayısı formül 6'da ki gibi hesaplanmaktadır (Gümüş, 2006). Bu test istatistiğinde x_i değerleri ($i= 1, \dots, n$ 'e kadar) yerine parametreler küçükten büyüğe sıralanmasıyla oluşturulan dizideki sıra numaraları kullanılmakta olup, bu sıra numaraları y_i olarak ifade edilen değerlere karşılık gelmektedir (İyigün vd., 2013).

$$r_s = 1 - 6 \frac{\sum_{i=1}^n (R_{x_i} - i)^2}{n(n^2 - 1)} \quad (6)$$

r_s ilişki katsayısı,

$$Z = r_s \sqrt{n-1} \quad (7)$$

eşitliği ile hesaplanmaktadır.

r_s dağılımı $n > 30$ olduğunda normale yaklaşır. Buna bağlı olarak r_s test istatistiğinin tespitinde normal dağılım tablolarından yararlanılır. r_s ' nin test istatistiğine karşılık gelen Z değeri aşağıdaki denklemlerle hesaplanır (Gümüş, 2006).

4. BULGULAR

4.1. Trend Analizi

Orta Anadolu kapalı havzaları üç havzadan meydana gelmektedir. Bu havzalar; Konya kapalı havzası, Tuz gölü kapalı havzası ve Akarçay kapalı havzasıdır. Bu çalışmada, Akarçay kapalı havzasının sıcaklık ve yağış parametrelerinde 30 yılı aşkın kesintisiz verileri olan meteorolojik istasyonlar üzerinden incelenmiştir.

Akarçay kapalı havzasının sıcaklık ve yağış parametrelerindeki eğilimleri belirlemek için 1970-2019 yıllarını kapsayan veriler Mann-Kendall ve Spearman Rho test istatistikleri uygulanarak ele edilen bulgular **Tablo 1**'de sunulmuştur.

Tablo 1: Mann Kendall ve Spearman Rho Ortalama Sıcaklık ve Yağışların Test Analiz Sonuçları

Metod	Mann-Kendall ve Spearman'ın Rho's									
	İlkbahar		Yaz		Sonbahar		Kış		Yıllık	
	Sıc.	Yağ.	Sıc.	Yağ.	Sıc.	Yağ.	Sıc.	Yağ.	Sıc.	Yağ.
Afyonkarahisar	3,27*	0,47	5,78*	0,80	3,77*	-0,80	2,22*	0,44	5,44*	1,47
Akşehir	2,77*	-1,39	5,51*	-1,75	3,13*	-0,63	1,22	-1,28	4,23*	-2,25
Bolvadin	3,32*	0,49	5,71*	-2,18	4,13*	1,35	2,09*	2,27*	5,30*	2,30*

* %95 ($\alpha=0.05$) güven aralığında anlamlılık seviyesi belirtmektedir.

Yıllık ortalama sıcaklıklar da Afyon, Akşehir ve Bolvadin istasyonlarında kuvvetli sıcaklık artışlarının olduğu görülmektedir. **Toplam yağış** değerlerinde ise Bolvadin istasyonunda pozitif anlamlı eğilimler görülürken, Akşehir istasyonunda ise negatif anlamlı trendlerin olduğu gözlenmektedir. Afyonkarahisar istasyonu ise pozitif yönde bir eğilim göstermesine rağmen anlamlı bir artış olmadığı görülmektedir.

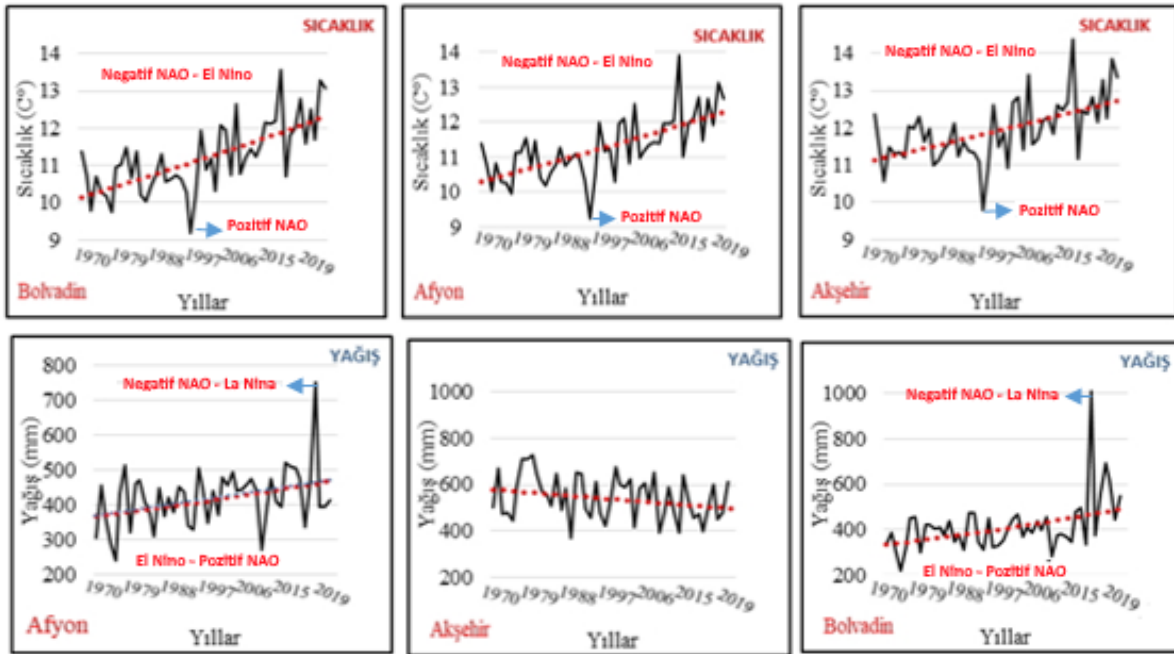
Adı geçen istasyonlarda mevsimler içerisinde en kuvvetli sıcaklık artışı **yaz mevsiminde** gözlenmektedir. **İlkbahar ve sonbahar mevsimlerinde** de kuvvetli sıcaklık eğilimleri bütün istasyonlarda sürmektedir. **Kış mevsiminde** de sıcaklık artışı devam etmektedir. Kış mevsiminde Akşehir istasyonunda anlamlı olmayan sıcaklık artışı gözlenirken Bolvadin ve Afyonkarahisar

istasyonlarında ise pozitif anlamlı sıcaklık artışları sürmektedir.

Akarçay kapalı havzasında uzun yıllar toplam yağış analizi incelendiğinde negatif anlamlı eğilim Akşehir istasyonunda gözlemlenirken, Bolvadin istasyonunda pozitif anlamlı trende rastlanmıştır. Afyonkarahisar istasyonunda ise anlamlı olmayan artış eğilimi görülmüştür. İstasyon verilerinin mevsimlere göre yağış durumu incelendiğinde ise **ilkbahar mevsiminde** anlamlı olmayan azalış ve artışlar havzada belirlenmiştir. **Yaz mevsiminde** Bolvadin istasyonunda yağışla ilgili anlamlı bulunan negatif eğilimlere rastlanmıştır. Yağışlarda Akşehir istasyonunda anlamlı olmayan negatif ve Afyonkarahisar istasyonunda ise anlamlı olmayan pozitif eğilimler gözlenmiştir. **Sonbahar mevsiminde** de yine anlamlı olmayan yağış azalış ve artışları havzada tespit edilmiştir. **Kış mevsiminde** ise yağışlarda Bolvadin istasyonunda pozitif anlamlı trend belirlenmiştir. Diğer iki istasyonda ise anlamlı olmayan artış ve azalışlar gözlenmiştir.

Akarçay kapalı havzasında sıcaklık ve yağış eğilimlerinin doğrusal bir özellik göstermemesinde ve istasyonlara göre farklılaşmasında; çalışma alanının topografik, iklim ve küresel atmosfer sirkülasyonu etkilerine göre istasyonların trendinin değişmesi yanında uygulanan testlerin gücünün mevcut bağımlılığın derecesine ve rasat süre uzunluğuna bağlı olması yüzünden aynı seri ve önem düzeyi için farklı sonuçlar vermesi etkili olabilir.

Mann-Kendall ve Spearman Rho Test analizlerinden elde edilen sonuçların grafiksel olarak gösterimi incelendiğinde bu değerlerdeki artış veya azalış yönlerinin **Tablo 1**'de verilen değerlerin yönleri ile örtüştüğü sonucuna varılmıştır.

Şekil 2. Akarçay havzasının uzun yıllar ortalama sıcaklık ve yağış eğilimi

Akarçay kapalı havzasında sıcaklık ve yağış eğilimleri izlendiğinde ortalama sıcaklıklarda özellikle son yıllarda 2010, 2012 ve 2015 yıllarında pozitif uç değerlere ulaştığını ve 1992 yılında ise sıcaklık ortalamasının son derece düştüğü söylenebilir. Havza genelinde özellikle sıcaklık artışlarında ve pozitif anlamlı eğilimlerde Kuzey Atlantik Salınımının (NAO) negatif döneminin ve El-nino yıllarının etkisinin olduğu söylenebilir. Ortalama sıcaklığın belirgin azaldığı 1992 yılında ise Kuzey

Atlantik Salınımının pozitif döneminin etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Yıllara göre yağış değişkenliğinde öne çıkan başlıca yıllar ise 1973, 1974, 1983, 1990, 2008 yıllarıdır. Belirtilen yıllar ile Kuzey Atlantik Salınımının pozitif evresi ve El-nino etkisinin olduğunu düşündürmektedir. Havza da 2015 yılında görülen ciddi yağış artışında ise Kuzey Atlantik Salınımının negatif evresi ile La-nina etkisinden söz edilebilir. Havza genelinde NAO ve ENSO'nun kuvvetli olduğu bazı yıllarda Doğu Akdeniz Havzasını etkisi altına aldığında Akarçay kapalı havzası da bazı yıllar da bu durumdan etkilendiği söylenebilir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Ülkemizin kapalı havzaları içerisinde Tuz Gölü kapalı havzası, Van Gölü kapalı havzası, Konya kapalı havzası, Aras-Kura kapalı havzası gibi Akarçay da dışa akışı olmayan hidrografik anlamda kapalı bir havzadır. Kapalı havzalarımız iklim değişikliğinden belki de en çok etkilenecek ve kuraklıkla baş etmek durumunda kalacak, ardından topraklarımızda çoraklaşma, tuzlaşma ve çölleşme gibi önemli çevre sorunları riskini taşıyacak alanlardır. Su varlığı bakımından zengin olmayan ülkemizin olası küresel ısınma etkisinde kalması durumunda kuraklığa giden yörelerimizin meydana gelmesi, yağış azlığı, sıklığı, yağış türünün değişmesi ve artan nüfus artışı gibi nedenlerle su fakiri ülkeler durumuna düşmesi muhtemeldir. Bu nedenle havza çalışmalarının artması ve planlamaların yapılması esas vazife olmuştur. Bu düşünceden hareketle Akarçay kapalı havzasının ortalama sıcaklık ve toplam yağış verilerinden yararlanılarak bu çalışma hazırlanmış ve iklim üzerine bir bakış açısı vermesi istenmiştir. Çalışmanın sonuçları ve tartışması aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2. Ortalama Sıcaklık ve Toplam Yağış Verilerinin Mann-Kendall ve Spearman Rho's Testi Analiz Sonucu

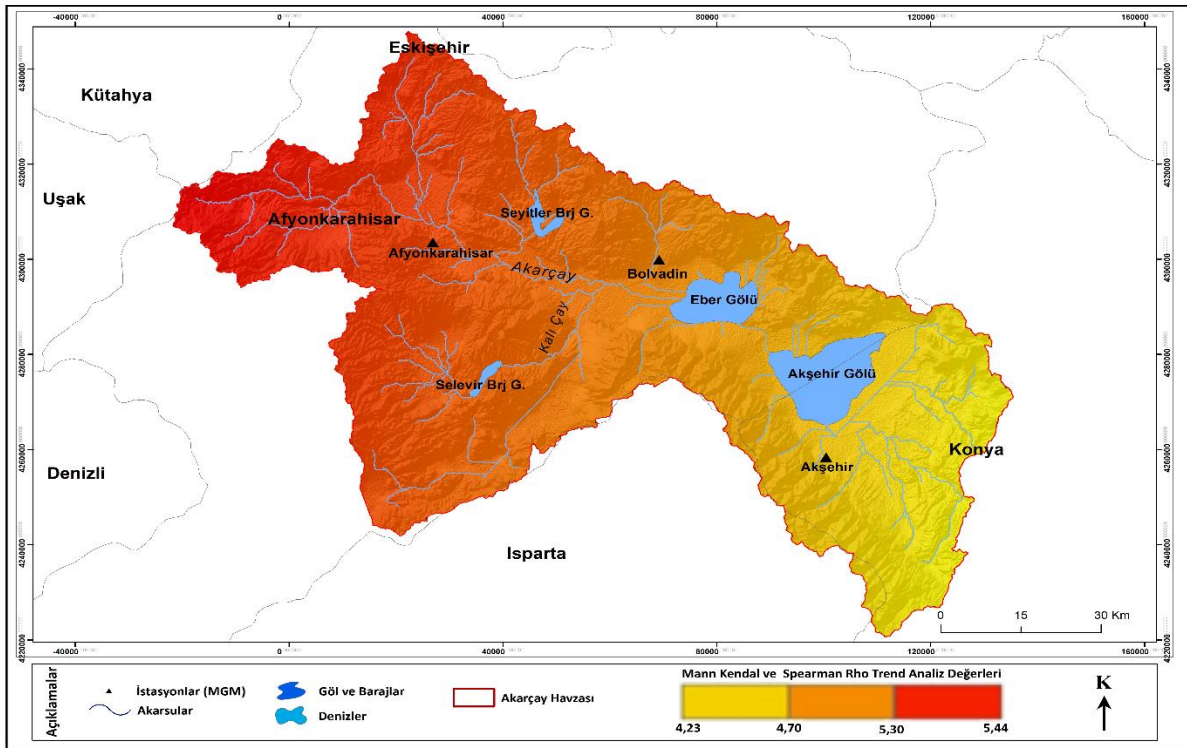
Metod	Mann-Kendall ve Spearman'ın Rho's									
	İlkbahar		Yaz		Sonbahar		Kış		Yıllık	
	Sıc.	Yağ.	Sıc.	Yağ.	Sıc.	Yağ.	Sıc.	Yağ.	Sıc.	Yağ.
Afyon	↑	●	↑	●	↑	●	↑	●	↑	●
Akşehir	↑	●	↑	●	↑	●	●	●	↑	↓
Bolvadin	↑	●	↑	↓	↑	●	↑	↑	↑	↑

● Trend yok
 ↑ Pozitif Anlamli Trend
 ↓ Negatif Anlamli Trend

Mann-Kendall ve Spearman Tho Test analizlerine göre Akarçay kapalı havzası genelinde yıllar içerisinde ortalama sıcaklıklarda ciddi artışlar yaşanmaktadır. Havza içerisinde kesintisiz veri kaydı tutan istasyonların hepsinde yıllık, ilkbahar, sonbahar ve yaz mevsimleri de dahil olmak üzere pozitif anlamli ortalama sıcaklık artışları gözlenmiştir. Kış mevsiminde de ortalama sıcaklık artışları sürmektedir. Ancak bu artışlardan anlamli olan istasyonlar Bolvadin ve Afyonkarahisar meteoroloji istasyonlarıdır. Akşehir istasyonunda da artışlar pozitif görülmesine rağmen anlamli bir artış özelliği göstermemektedir. Havza genelinde yıllık ve mevsimlik sıcaklık artışları oldukça kuvvetli bir özelliğe sahiptir (**Harita 2**). Sıcaklık artışlarının en kuvvetli olduğu mevsim ise yaz mevsimi olarak görülmektedir.

Dabanlı (2017), havza ile ilgili yapmış olduğu çalışmada; sıcaklık verilerinin hem Akarçay ve Ergene gözlem verilerinde hem de model tahminlerinde sürekli artan trende sahip olduğu tespit edilmiştir. İklim değişikliğinin küresel sıcaklıkların artmasına sebebiyet verdiği gerçeğinden hareketle,

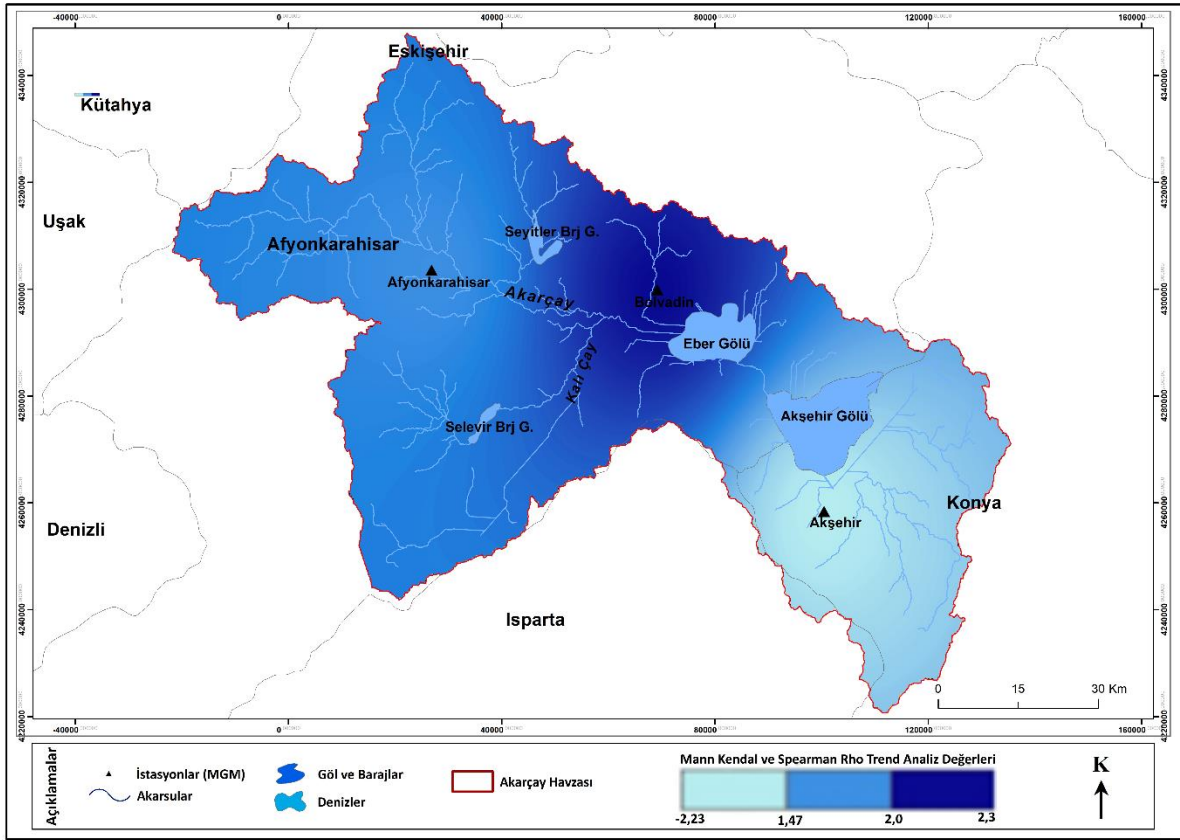
aynı şekilde Türkiye üzerinde de bölgesel sıcaklıkların artmasını iklim değişikliği ile ilişkilendirmek mümkündür. Hem sıcaklıkların hem de ortalamanın üzerinde yüksek değerli aşırı yağışların sıklığının artması iklim değişikliği beklentileri ile birebir uyum sağlamaktadır. Sıcaklıkların sürekli artış gidişatına sahip olması gelecekte kuraklıkların görülmesine ve etki sıklıklarının artacağına işaret etmektedir. Bu yüzden kuraklığın bütün yönleriyle kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir, şeklin de belirtmiştir. Akarçay havzası sıcaklık değerleri incelendiğinde iklim değişikliğinden ülkemizde en çok etkilenen yerler arasında olduğu düşünülmektedir. Çünkü hem yıllık verilerde hem de mevsimlik veri setlerinin bütününde uygulanan trend analizleri göstermektedir ki çalışılan tüm dönemlerde sıcaklık artışı sürmektedir. Kızılelma vd. (2015) ve Erkan (2019) çalışmalarında; ülkemizde yapılan eğilim analizleri sonucunda, Türkiye’de aylık ortalama sıcaklıkların genel olarak artma eğiliminde olduğu görülmektedir, şeklinde ifade etmiştir. Ustaoglu (2018), dünyada olduğu kadar Türkiye ve çevresinde de iklimin uzun yıllar ortalamalarından daha sık sapmaların olacağı ve ekstrem hava olaylarının (şiddetli yağış, sel, fırtına, hortum olayı, sıcak hava dalgası ve kuraklık vb.) daha sık görüleceği tahmin edilmektedir, şeklinde belirtmiştir.

Şekil 3. Akarçay Kapalı Havzasının Yıllık Ortalama Sıcaklık Eğilimi

Yıllık ve mevsimlik toplam yağış verilerinin analiz sonuçlarına göre Bolvadin istasyonunda yaz mevsiminde negatif anlamı eğilim gözlenmiştir. Kış mevsimi ve yıllık sonuçlara göre ise aynı istasyonda yağış pozitif anlamı eğilim göstermiştir. Akşehir istasyonunda ise yıllık toplam yağış değerleri negatif anlamı trend meydana getirmiştir. Bunun dışında havza genelinde yağış miktarında anlamlılık ifade eden bir trende rastlanmamıştır. Bu bulgu havza da yağışın miktar olarak ciddi artış ya da azalış göstermediğini anlatmaktadır (Harita 3). Türkes (1996), yağışların alansal ve zamansal özelliklerinin incelenmesi sonucunda istatistiki olarak anlamlı eğilimlerin olduğu görülürken yıllık

yağışlarda genel olarak bir azalmanın meydana geldiği belirtilmiştir. Akarçay havzası özelinde Türkiye geneli için verilen sonuç örtüşmemektedir. Burada kapalı havzaların genel hava sirkülasyonunun etkilerinden yerel etkilerin kontrolünde daha fazla yönlendirildiği çıkarımı yapılabilir. Yine Türkiye’de son 30 yıllık süreçte yağışlarda önemli azalma eğilimi yapılan çalışmalarda görülmektedir (Demir vd., 2008; Çelik, 2010; Şen, 2013a; Altunay, 2016; Atalay, 2020). Türkiye genelinde yapılan araştırmalarda yağışlardaki genel azalma trendine bakılırsa Akarçay kapalı havzasında sadece Akşehir istasyonu uyumluluk göstermektedir.

Şekil 4. Akarçay Kapalı Havzasının Yıllık Toplam Yağış Eğilimi

Havza genelinde yıllık ortalama sıcaklık ve toplam yağışlardaki eğilimler üzerinde bazı yıllarda kuvvetli NAO ve ENSO (El-nino-La-nina) salınımlarının etkileri Doğu Akdeniz havzasını etkilediği gibi çalışma alanını da etkilemektedir. İçel ve Ataol (2014), Türkiye’de yıllık ortalama sıcaklıklar ile yıllık ortalama yağışlar arasında istatistiksel olarak anlamlı olmayan zayıf pozitif ilişki, yıllık ortalama yağışlar ve NAO indisleri arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde zayıf negatif doğrusal ilişki bulunmaktadır. Yıllık ortalama sıcaklıkların fazla olduğu yıllarda yıllık ortalama yağışlarda da zayıf bir artış, NAO indislerinin negatif olduğu yıllarda yıllık ortalama yağışlarda zayıf bir artış olduğu söylenebilir, şeklinde belirtmişlerdir.

Havza genelinde yaşanan sıcaklık değerlerindeki artış eğilimleri sürmeye devam ederse ilerleyen yıllarda insan yaşamı ve faaliyetleri oldukça bu durumdan etkileneyeceği düşünülmektedir. Akarçay havzasında, yaz mevsimi sıcaklıkta görülen pozitif eğilimin en kuvvetli gözlendiği mevsimdir. Bu durum soğutma gereksinimi nedeniyle elektrik enerjisi tüketimini yörede artırması yanında

yenilenebilir enerji kaynaklarından güneş enerjisi üretimini de teşvik edebilir. Akarçay havzasında yaz sıcaklıklarındaki kuvvetli pozitif anlamlı eğilimler orman yangınları frekansının sıklığını artırarak kuru orman karakterindeki havza ormanlarını riske edebilir. Ayrıca havza genelinde hidrolojik kuraklık analizi yapılması önerilmektedir. Son yıllarda iklim elemanlarında meydana gelen değişimler göz önüne alındığında, bu etkilerin incelenmesi ve gelecekte meydana gelmesi muhtemel olayların tahmin edilmesi son derece önemli bir hale gelmiştir. Bu olaylar içerisinde en önemlisi kuraklıktır. Türkeş (2012), kuraklık, yeryüzündeki çeşitli sistemlerce kullanılan doğal su varlığının, belirli bir zaman süresince ve bölgesel ölçekte, uzun süreli ortalamanın ya da normalin altında gerçekleşmesi sonucunda meydana gelen su açığıdır, şeklinde ifade etmiştir. İklim senaryolarına göre öngörülmesi ve modellenmesi güç olan bir havza özelliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Addisu, S., Selassie, Y.G., Fissaha, G. ve Gedif, B. (2015). Time series trend analysis of temperature and rainfall in lake Tana Sub-basin, Ethiopia, *Environmental Systems Research*, pp. 4:25, Springer.
- Altın, T. B. ve Barak, B. (2012), Seyhan Havzasında 1970-2009 Yılları Arasında Yağış ve Hava Sıcaklığı Değerlerindeki Değişimler ve Eğilimler, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 58, s. 21-34, İstanbul.
- Altunay, A. (2016). *Mann-Kendall-Sen Trend Yöntemi ile Türkiye'deki Klimatolojik Verilerin İncelenmesi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Arınç, K. (2014). *Doğal Beşeri İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Ege ve Marmara Bölgeleri*. Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi, pp.239
- Asfaw, A., Simane, B., Hassen, A. ve Bantider, A. (2017). Variability and time series trend analysis of rainfall and temperature in northcentral Ethiopia: A case study in Woleka sub-basin, *Weather and Climate Extremes*, pp.1-13, Elsevier.
- Avşaroğlu, Y. (2019). *Dicle Havzası Aylık Ortalama Akım Değerlerinin Trend Analizi*, H.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.
- Atalay, İ. ve Mortan, K. (2017) *Türkiye'nin Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Atalay, İ. (2020). *Uygulamalı Klimatoloji*, Meta Basım-Yayım, İzmir.
- Albek, E. (1999). Identification of the Different Sources of Chlorides in Streams by Regression Analysis Using Chloride Discharge Relationships. *Water Environment Research*, 71(7), 1310-1319.
- Bahadır, M. (2012). Afyonkarahisar'da (Türkiye) Yağış ve Sıcaklığın Box – Jenkins Tekniği İle Analizi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5 Issue 8, p. 195-212.
- Coşkun, M. (2011). Fundamental pollutants in the European Union (EU) countries and their effects on Turkey. Elsevier, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 19, 467-473.
- Coşkun, M. (2019). *İklim Değişimleri ve Küresel Isınma*, 12. Bölüm, Yer Bilimi Kitabı, Ed. Mete Alim-Serkan Doğanay, Pegem Akademi, Ankara.
- Coşkun, M. ve Aksoy, B. (2007). 19 Haziran 2004 Çubuk-Sünlü (Ankara) Hortum Olayı, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(17), 203-222, Erzurum.
- Coşkun M. ve Akbaş V. (2017). Karadeniz Kıyısından İç Kesime: Kastamonu Çevresinin İklim Parametreleri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, *The Journal of Social Science*, Yıl: 4, Sayı:11, Haziran 2017, s. 46-86.
- Coşkun, S. (2020a). *Tuz Gölü-Konya Kapalı Havzaları'nda Ortalama Sıcaklık, Yağış Ve Akım Verilerinin Trend Analizi*, Coğrafya Araştırmaları, Kitap Bölümü, 1. Bölüm, sf:1-13, Akademisyen Yayınevi (AYBAK), Ankara.
- Coşkun, S. (2020b). *Trend Analysis of Mean Temperatures Data in Van Lake Closed Basin, Turkey*, Current Studies in Social Sciences, Chapter of Book, 3. Chapter, pp:43-51, Akademisyen Yayınevi

(AYBAK), Ankara.

- Çelik, A. (2010). *Gediz Havzasında Yağış ve Sıcaklık Trendleri ile Akarsu Akımları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Çiçek, İ. (2003). The Statistical Analysis of Precipitation in Ankara, Turkey, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, Sayfa: 1-20, Elazığ.
- Demir, İ., Kılıç, G., Coşkun, M. ve Sümer, U.M. (2008). “Türkiye’de Maksimum, Minimum ve Ortalama Hava Sıcaklıkları ile Yağış Dizilerinde Gözlenen Değişiklikler ve Eğilimler”, TMMOB İklim Değişimi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, Ankara, TMMOB, ss. 69-84.
- Dabanlı, İ. (2017). *Türkiye’de İklim Değişikliğinin Yağış-Sıcaklığa Etkisi Ve Kuraklık Analizi: Akarçay Örneği*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı Hidrolik ve Su Kaynakları Mühendisliği Programı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Du, Y., Cai, S., Zhang, X. ve Zhao, Y. (2001). Interpretation of The Environmental Change of Dongting Lake, Middle Reach of Yangtze River, China, By 210Pb Measurement and Satellite Image Analysis. *Journal of Geomorphology*, November 41(2-3):171-181.
- Emek, M.F., (2014). *Doğu Anadolu Bölgesi Yıllık ve Aylık Toplam Yağışların Trend Analizi*, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- Erkan, Y. (2019). Türkiye’de Aylık Sıcaklık ve Aylık Sıcaklık Farklarındaki Eğilimler ve Sıcaklık Eğilim Grupları, *International Journal of Human Sciences*, Vol. 16, issue: 2, pp. 392-427.
- Erlat, E. (2013). *İklim Sistemi ve İklim Değişimleri*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Gönençgil, B. ve İçel, G. (2010). Türkiye’nin Doğu Akdeniz Kıyılarında Yıllık Toplam Yağışlarda Görülen Değişimler (1975–2006), *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 55, Ss. 1–12, İstanbul.
- Güngördü, E. (2003). *Türkiye’nin Coğrafyası*, Asil Yayınları, Ankara.
- Gümüş, V. 2006. *Fırat Havzası Akımlarının Trend Analizi ile Değerlendirilmesi*, Harran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.
- Hirsch, R. M. ve Slack, J. R. (1984). A Nonparametric Trend Test for Seasonal Data With Serial Dependence. *Water Resources Research*, Vol. 20, Nu. 6, s. 727-732, June.
- İyigün, C., Türkes, M., Batmaz, İ., Yozgatlıgil, C., Purutçuoğlu, V., Koç, E. K., ve Öztürk, M. Z. (2013). Clustering current climate regions of Turkey by using a multivariate statistical method, *Theoretical and Applied Climatology*, Vol.114 (1-2), pp.95-106.
- İçel, G. ve Ataol, M. (2014). Türkiye’de Yıllık Ortalama Sıcaklıklar İle Yağışlarda Eğilimler Ve NAO Arasındaki İlişkileri (1975-2009), İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü, *Coğrafya Dergisi*, Sayı 28, Sayfa 55-68, İstanbul.
- Karabulut, M. ve Cosun, F. (2009). Kahramanmaraş İlinde Yağışların Trend Analizi, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, CBD 7(1), 65-83.
- Karaosmanoğlu, F. ve Günek, H. (2018). Göksu Havzası’nda Buharlaşma ve Yüzeysel Akışın Penman ve Thourthwaite Yöntemlerine Göre Değerlendirilmesi. *International Journal of Scientific and Technological Research*, 4(10),599-614.
- Kızılelma, Y., Çelik, M. A., ve Karabulut, M. (2015). İç Anadolu Bölgesinde sıcaklık ve yağışların trend analizi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (64), İstanbul.
- Kiage, L. M., Liu, K. B., Walker, N. D., Lam, N. ve Huh, O. K. (2007). Recent Land-Cover/Use Change Associated with Land Degradation in The Lake Baringo Catchment, Kenya, East Africa: Evidence from Landsat TM And ETM+. *International Journal of Remote Sensing*, Vol.28, issue:19, s.4285-4209.
- Kutiel, H., Maheras, P., Türkes, M. ve Paz, S. (2002). North Sea–Caspian Pattern (NCP)—an upper level atmospheric teleconnection affecting the eastern Mediterranean—implications on the regional

- climate. *Theoretical and Applied Climatology*, 72(3-4), 173-192.
- Kamruzzamana, M., Beechama, S., ve Metcalfe, A. (2016). Estimation of trends in rainfall extremes with mixed effects models. *Atmospheric Research*, 168, 24-32.
- Lazaro, R., Rodrigo, F.S., Gutierrez, L., Domingo, F. ve Puigdefabregas, J., (2001). Analysis of a 30-year rainfall record (1967-1997) in semi-arid SE Spain for Implications on Vegetation, *Journal of Arid Environment*, 48, s.373- 395.
- Legesse, D. ve Ayenew, T. (2006). Effect of improper water and land resource utilization on the central Main Ethiopian Rift lakes. *Quaternary International*.
- Mengü, G. P. ve Akkuzu, E. (2008). Küresel Su Krizi ve Su Hasadı Teknikleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 75-85.
- Nourani, V., Mehr, A. D. ve Azad, N. (2018). Trend Analysis Of Hydroclimatological Variables İn Urmia Lake Basin Using Hybrid Wavelet Mann– Kendall And Şen Tests. *Environmental Earth Sciences*, 77(5): 207.
- Mann, H. B. (1945). Nonparametric Tests Against Trend. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, Vol. 13, No. 3 (Jul., 1945), pp. 245-259.
- Özdemir, M.A. ve Bahadır, M. (2010), Denizli’de Box-Jenkins Tekniği ile Küresel İklim Değişikliği Öngörülleri, *The Journal of International Social Research*, Volume: 3 Issue: 12.
- Partal, T. (2002). *Türkiye yağış verilerinin trend analizi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı Hidrolik ve Su Kaynakları Mühendisliği Programı Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Penny, D. ve Kealhofer, L. (2005). Microfossil evidence of land-use intensification in north Thailand. *Journal of Archaeological Science*, 32(1):69-82.
- Polat, P. ve Sunkar, M. (2017). Rize’nin İklim Özellikleri ve Rize Çevresinde Uzun Dönem Sıcaklık ve Yağış Verilerinin Trend Analizi, *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:27, Sayı:1, Sayfa:1-23, Elazığ.
- Rahman, M. A., Yunsheng, L. ve Sultana, N. (2017). Analysis and Prediction of Rainfall Trends Over Bangladesh Using Mann–Kendall, Spearman’s Rho Tests and ARIMA Model. *Meteorology and Atmospheric Physics*, 129(4): ss.409-424.
- Saphoğlu, K. ve Kilit, M. (2012). İklim Değişikliğinin Afyon İlindeki Yağış Ve Sıcaklıklara Etkisinin Araştırılması Ve Trendlerinin Belirlenmesi, *e-Journal of New World Sciences Academy*, Volume: 7, Number: 4, Article Number: 1A0335.
- Soydan, N.G., Gümüş, V., Şimşek, O., Gerger, R. ve Ağun, B. (2016). Seyhan Havzası Aylık Ortalama Akım ve Yağış Verilerinin Trend Analizi, *D.Ü. Mühendislik Fakültesi Dergisi*, c.7, s.2, ss. 319-327, Diyarbakır.
- Sönmez, O., Çeribaşı, G. ve Doğan, E. (2016). *Short and Long Term Streamflow Prediction By Different Neural Network Approaches and Trend Analysis Methods: Case Study of Sakarya River, Turkey*. Fresen. Environ. Bull, 25: ss.565-579.
- Su, L., Miao, C., Kong, D., Duan, Q., Lei, X., Hou, Q. ve Li, H. (2018). Longterm Trends in Global River Flow and The Causal Relationships Between River Flow and Ocean Signals. *Journal of Hydrology*, 563: ss. 818-833.
- Şahin, C., Doğanay, H. ve Özcan, N. A. (2013). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Gündüz Eğitim Yayınları, Ankara.
- Şen, Z. (2013). Trend identification simulation and application. *Journal Hydrology Engineering* doi: 10.1061/(ASCE) HE 1943-5584.0000811.
- Şenocak, S. ve Emek, M. F., (2019). Trend Analizi Yöntemleri Kullanılarak Doğu Anadolu Bölgesi Aylık Yağış Miktarlarının Değerlendirilmesi, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Sayı: 17, Sayfa:807-822.
- Susanto, B., ve Diniardi, E. M. (2011). Analisis Kecenderungan Data Hujan di Jawa Timur

- Menggunakan Metode Mann-Kendal dan Rank-Sum Test. *Jurnal Keteknikan Pertanian*, Vol. 25(1), pp.19-28.
- Tezcan, L., Meriç, B.T., Doğdu, N., Akan, B., Atilla, A.Ö. ve Kurttaş, T. (2002). *Akarçay Havzası hidrojeolojisi ve yeraltı suyu akım modeli*, Final Raporu, Hacettepe Üniversitesi- Uluslararası Karst Su Kaynakları Uygulama ve Araştırma Merkezi (ÜKAM)-Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü, 339 s., Ankara.
- Tosic, I. ve Ukasevic, M., (2005). Analysis of Precipitation Series for Belgrade, *Theoretical and Applied Climatology*, 80, 67- 77.
- Türkeş, M., (1996). Spatial and Temporal Analysis of Annual Rainfall Variations in Turkey. *International Journal of Climatology*, Vol.16, pp.1057-1076.
- Türkeş, M., Sümer, U. M. ve Çetiner, G. (2000). *Küresel İklim Değişikliği Ve Olası Etkileri*, Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları (13 Nisan 2000, İstanbul Sanayi Odası), 7-24, ÇKÖK Gn. Md., Ankara.
- Türkeş, M., Sümer, U. M. ve Demir, İ. (2002). Re-evaluation of trends and changes in mean, maximum and minimum temperatures of Turkey for the period 1929-1999. *International Journal of Climatology*, 22: s.947-977.
- Ustaoglu, B., (2018) *Sakarya'nın İklim Özellikleri, Sakarya'nın Fiziki, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Özellikleri*, Editör: İkiel, C., Sakarya Üniversitesi Yayınları. No:190, Sakarya.
- Yenigün, K., Gümüş, V.ve Şimşek, O., (2013). Seyhan Havzası Gidişlerinin Analizi, VII. Ulusal Hidroloji Kongresi 26 -27 Eylül 2013, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Yuan, Y. J., Zeng, G. M., Liang, J., Huang, L., Hua, S. S., Li, F., He, Y. (2015). Variation of Water Level in Dongting Lake Over A 50-Year Period: Implications for The Impacts of Anthropogenic and Climatic Factors. *Journal of Hydrology*, 525(2015), s.450-456.

İnternet Adresleri

www.mgm.gov.tr

www.harita.gov.tr

www.dsi.gov.tr

Türkiye’de Toplu Konut İdaresi (TOKİ) Konut Uygulamalarının Şehirlerin Yatay Gelişimine Etkileri

Dr. Mehmet Emin Yakut

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2745-7110>

Öğretmen / Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara – TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Akif Ceylan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1195-7436>

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 13.07.2020

Kabul: 17.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

TOKİ

Konut

Şehirleşme

Yatay Gelişim

Türkiye

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45801>

Öz

Ülkemizde bugüne kadar bütün illerde en az bir TOKİ konut uygulaması yapılmıştır. Hatta bazı şehirlerimizde birden fazla uygulama vardır. Ancak ilçe yerleşmelerinde belirli bir nüfus büyüklüğü ve konut talebi arandığından çok küçük ilçe merkezlerinde bu uygulamalar hayata geçmemiştir. Bununla birlikte afet ve diğer nedenlere bağlı olarak bazı köylerde de TOKİ uygulamaları mevcuttur. Bu konut projeleri, şehirlerin nüfusu, yerleşmesi ve sosyal yapıları üzerinde önemli değişimler meydana getirmektedir. Fakat ülkemizde bu konuda yapılan akademik çalışmalar sayıca fazla değildir. Bununla birlikte son yıllarda çalışmalarda dikkati çeken bir artış da gözlenmektedir.

Makalede, Türkiye’nin yedi coğrafi bölgesinden seçilen şehirlerde, TOKİ konut uygulamalarının şehrin yatay gelişime olan etkileri uydu görüntüleri yardımıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Bu şehirler, Afyonkarahisar, Batman, Bingöl, Burdur, Edirne, Karabük ve Nevşehir’dir. Nüfus bakımından orta büyüklükte olan bu şehirlerde, TOKİ konutlarının inşasından sonra şehirlerin yatay gelişimlerinde çoğunlukla önemli değişimlerin olduğu tespit edilmiştir. Şüphesiz değişimlerin boyutları da yer seçimi ve konut sayısı ile doğru orantılı olarak gerçekleşmiştir. Bazı şehirlerde yerleşmenin yatay gelişimi çekim etkisi nedeniyle TOKİ konut alanlarına doğru yönelirken, bazılarında ise gelişmenin farklı yönlere doğru gerçekleştiği ayırt edilmiştir. TOKİ konutlarının Batman, Edirne ve Karabük’te kısmi çekim etkisi görülürken, Afyonkarahisar, Bingöl, Burdur ve Nevşehir’de daha güçlü bir çekim etkisi meydana gelmiştir. Dolayısı ile buralarda yer seçimi, topografik şartlar ve ulaşım başta olmak üzere birtakım etkenler söz konusu olmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yakut, M. E. ve Ceylan, M. A. (2020). Türkiye’de Toplu Konut İdaresi (TOKİ) Konut Uygulamalarının Şehirlerin Yatay Gelişimine Etkileri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 549-572.

The Effects Of Housing Authority (Tokı) Housing Applications On The Horizontal Development Of Cities In Turkey

Dr. Mehmet Emin Yakut

Teacher / Ministry of Education, Ankara – TURKEY

Prof. Dr. Mehmet Akif Ceylan

Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Istanbul – TURKEY

Article History

Submitted: 13.07.2020

Accepted: 17.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

TOKI

Housing

Urbanization

Horizontal Development

Türkiye

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45801>

Abstract

In our country, there is at least one TOKİ housing application in almost all provinces and district centers. In fact, more than one application has been carried out in some city centers. However, since a certain population size and housing demand is sought in district settlements, these practices have not been implemented in very small district centers. However, TOKI practices are encountered even in villages due to various reasons. There are undoubtedly very different and important effects of TOKİ residential applications on urbanization. As a matter of fact, these housing projects create important changes on the population and social structures of the cities. However, academic studies on this subject in our country are not many. However, a remarkable increase in studies has recently been observed.

In this article, Turkey's seven geographical regions from the selected cities, their impact on the horizontal development of the city of TOKI application has been considered with the help of satellite images. These cities are Afyonkarahisar, Batman, Bingöl, Burdur, Edirne, Karabük and Nevşehir. In these cities, which are medium sized in terms of population, it has been determined that there are mostly important changes in the horizontal development of the cities after the construction of TOKİ residences. Undoubtedly, the dimensions of the changes have been directly proportional to the choice of location and the number of dwellings. In some of the cities studied, TOKİ residences had a gravitational effect on the horizontal development of the cities. In some cities, horizontal development has taken place in different directions, except for the area where TOKI subjects are established. In Batman, Edirne and Karabük, TOKI's partial attraction effect was seen, while Afyonkarahisar, Bingöl, Burdur and Nevşehir were stronger. Therefore, there were a number of factors, particularly location selection and topographic conditions.

1. GİRİŞ

Barınma, insanın varoluşundan beri beslenmeyle birlikte temel bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Paleolitik'te insanlar uzun bir süre mağaralarda barınmıştır. Bu dönem nesillerinin artık bir konut yapma gerekliliğini duyması, aynı zamanda onu yapacak bilgiye ve beceriye erişmesi, ancak Neolitik dönemde meydana gelmiştir (Tunçdilek, 1986: VIII). Neolitikten itibaren çeşitli meskenler inşa edilmeye başlanmıştır. İlk meskenler daha çok yakın çevrede bulunan doğal malzemelerden yapılmıştır. Meskenlerin belirli bir sahada toplanmasıyla önce küçük yerleşmeler ve daha sonra kasaba ve şehirler ortaya çıkmıştır. Yaşam koşullarının iyileşmesi, ölüm oranlarının azalmasına ve dolayısıyla hızlı nüfus artışına neden olmuştur. Mesken ihtiyacı Sanayi Devrimi'nden sonra yüksek oranlara çıkmıştır. Fabrikalarda çalışmak amacıyla kır alanlarından şehirlere nüfus hareketliliği yaşanmış ve bu şekilde artan nüfusun karşılanması gereken ilk ihtiyacı da konut (barınma) olmuştur.

Kır yerleşme alanlarından şehir yerleşmelerine yönelen nüfus hareketliliği bugün de devam etmektedir. Ülkemizde sanayileşme, göç ve şehirleşme dünyanın gelişmiş bölgelerine göre daha geç başladığından bu süreç devam etmektedir. Bu durum ülke nüfusunun belirli büyük yerleşmelerinde toplanmasına yol açmaktadır. Şehrin mevcut fiziki kapasitesinin üzerinde gerçekleşen göç olgusu, şehirlerde konut ihtiyacı başta olmak üzere çeşitli sorunlara ve taleplere neden olmaktadır.

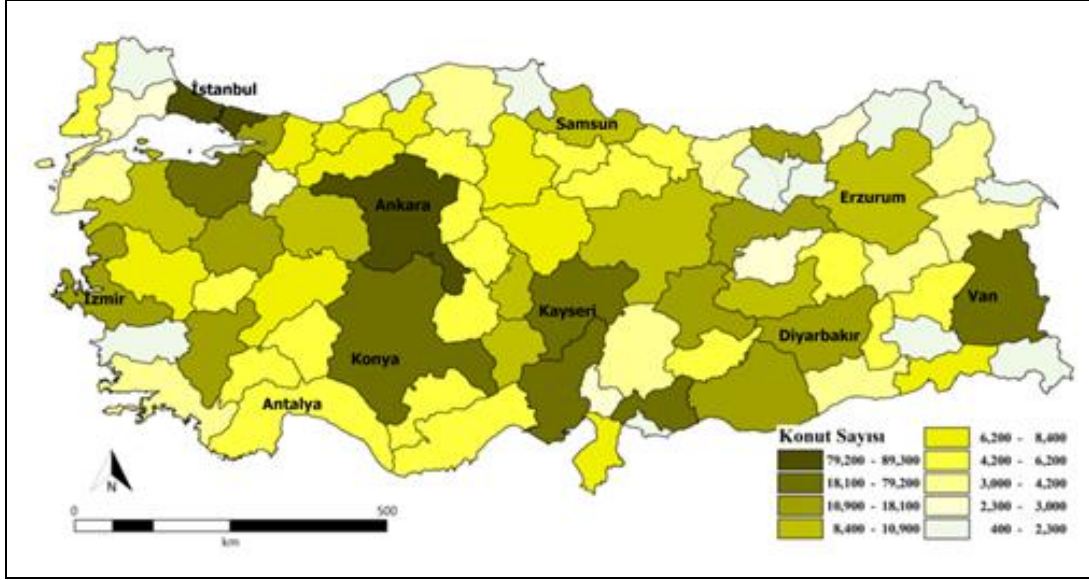
Şehirlerde hem artan konut ihtiyacını karşılamak hem de kentsel dönüşüm çalışmalarını yapmak üzere ülkemizde Toplu Konut İdaresi (TOKİ) kurulmuştur. TOKİ 1984 yılında yürürlüğe giren 2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu ile özerk Toplu Konut Fonu'na haiz, Genel İdare dışında Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı adı ile kurulmuştur. Ancak, zaman içinde yaşanan mevzuat sorunlarıyla kurum atıl duruma gelmiştir. 1990 yılında 412 ve 414 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler ile Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı şeklinde iki ayrı idare olarak örgütlenmiştir. 1993 yılında da Toplu Konut Fonu'nun Genel Bütçe kapsamına alınmasıyla İdare kaynaklarının azalması, İdareyi konut üretiminden uzaklaştırmıştır. Bu sebeple ülkemizin nitelikli konut ihtiyacı gereken düzeyde karşılanamamıştır. Nitekim Toplu Konut İdaresi, 2002 yılına kadar 19 yılda ancak 43.145 konutu tamamlamış ve yaklaşık 950.000 konutu kredilendirebilmiştir (<http://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce>, 2020).

TOKİ özellikle 2003 yılından itibaren fonksiyonlarını daha aktif bir şekilde yerine getirmeye başlamıştır. Öyle ki, TOKİ 2002-2011 yılları arasında 500 bin konut inşa etmiştir. Bugün Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na bağlı olan TOKİ, 2011-2023 döneminde 81 ilde 700 bin konut inşasını hedefleyerek bunu gerçekleştirmek için çalışmaktadır (<http://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce>, 2020). TOKİ, bu süreçte, konut üretimi yanı sıra 1.055 okul, 19 üniversite, 993 spor salonu, 189 yurt/pansiyon, 266 hastane, 96 sağlık ocağı, 928 ticaret merkezi, 42 kütüphane, 704 cami, 198 kamu hizmet, 19 stadyum ve 4.842 sanayi sitesi işyeri ile sevgi evi, engelsiz yaşam merkezi, huzurevi, eczane, kültür merkezi, karakol binası gibi toplam 14.351 farklı tür donatıyı da tamamlamıştır (<https://www.toki.gov.tr/FaaliyetOzeti/ozet.pdf>, 2020).

Ülkemizin İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyükşehirleri özellikle 1960'lı yıllarda maruz kaldıkları yoğun göçle baş edemedikleri için yoğun gecekondulaşma olgusuyla karşılaşmışlardır. Bu durum sonraki yıllarda daha da artmış ve içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Özellikle son 10-15 yıldır başta TOKİ olmak üzere çeşitli toplu konut projeleriyle kentsel dönüşüm çalışmaları yapılmaktadır. Böylece ilk amacı olmamakla birlikte ihtiyaç nedeniyle TOKİ'nin de katılımıyla ülkemizde gecekondu alanlarının peyderpey bir dönüştürülme süreci yaşanmaktadır.

TOKİ günümüzde bütün illerimizde kentsel dönüşüm, afet ve sosyal konutlar gibi farklı türde ve amaçta konutlar inşa etmektedir. Harita 1 ve Tablo 1'de görüldüğü üzere, TOKİ konutlarının en fazla yapıldığı iller Ankara ve İstanbul'dur. Daha sonra Konya, Bursa, Adana, Kayseri, Gaziantep ve Van illeri sıralanmaktadır. Kırklareli, Bilecik, Sinop, Bartın, Bayburt, Artvin, Iğdır, Siirt, Kilis ve Hakkâri

TOKİ’nin en az konut inşa ettiği iller olarak ayırt edilmektedir. Zaten bu il merkezi şehirlerin nüfusları da fazla değildir. Yakın dönemde yoğun bir şekilde uygulanan gecekondü dönüşüm projeleri nedeniyle Ankara, üretilen konut sayısı itibariyle İstanbul’u geride bırakmıştır.

Şekil 1: TOKİ Tarafından Yapılan Konutların İllere Dağılışı (2019).

Kaynak: TOKİ Envanter Kayıtları, 2020.

Temel üretim yaklaşımları arasında “Mahalle Konsepti”ne de yer veren TOKİ, bu tarz üretimlerle toplumun dayanışmasını ve bunun sürdürülebilirliğini esas almakta ve konut üretimini bu doğrultuda sosyal ihtiyaçlara da cevap verecek şekilde gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Dikey mimariden yatay mimariye geçişle birlikte şehirlerimizde kendine has kimliği olan kaliteli ve nitelikli konutlar ile mahalleler inşa etmek İdarenin temel amaçlarından biridir (<http://www.toki.gov.tr/sosyal-konutlar>, 2020).

TOKİ konut üretirken, konutun niteliği, depreme dayanıklılığı, planlı kentleşme, yerel mimari, estetik, araç yoğunluğu, güvenlik, sosyal hayat ve hizmetlere erişim gibi faktörleri göz önünde bulundurmalıdır. Zira TOKİ, inşa ettiği konutlar konusunda en fazla tek tip konut üretmesi, yerel mimariyi göz ardı etmesi, estetik ve hizmetlere erişim konularında eleştiri almaktadır (Yüksel, 2014: 258). Fakat son yıllarda uygulanan bazı farklı mimari örneklerle eleştirilerin bir kısmı karşılanmış bulunmaktadır.

2002-2010 yılları arasında daha çok sosyal konut (dar ve alt gelir) üreten TOKİ, 2010 yılından itibaren daha çok kentsel dönüşüm ve orta-üst gelir grubuna yönelik prestij konut uygulamalarına ağırlık vermiştir. Bu faaliyetler sırasında mülkiyeti kamu ve özel arazileri kullanmakla birlikte daha çok kamunun atıl kalmış büyük arazilerinden yararlanmaktadır. İmar mevzuatından bağımsız ve geniş yetkilere sahip TOKİ, idari işlemlere de fazla takılmamaktadır. Bununla birlikte belirli konut ve nüfus yoğunluğu meydana getirdiğinden TOKİ yatırımları şehirlerin yatay gelişim yönünü etkilemektedir (Tanrıverdi Yerlikaya, 2019: 119). Böylece, mekân başta olmak üzere toplumu ve inşaat rantını etkileyerek inşaat sektörüne yön vermektedir.

2019-2023 döneminde ülkemizin konut ihtiyacı 7,5 milyon civarında gerçekleşmesi beklenmektedir (Gürlesel, 2012: 26). Dolayısıyla yıllık ortalama 1.500.000 konut üretilmesi gerekmektedir. TOKİ bu süreçte 270.802 civarında konut planlaması yapmaktadır (11. Kalkınma Planı,

2019: 175). Buna göre yıllık 50.000 civarında konut ürettiğinde toplam konut ihtiyacının % 3-4'ü TOKİ tarafından karşılanmış olacaktır. Ancak 2018 yılına kadar TOKİ'nin ürettiği konut miktarı % 5'in üzerinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle artan nüfus ve konut ihtiyacı göz önüne alınarak TOKİ'nin bu süreçte daha fazla konut üretmesi gerekmektedir.

Tablo 1: TOKİ'nin İnşa Ettiği Konut Sayısının İllere Dağılışı (2019).

İlin Adı	Konut Sayısı	İlin Adı	Konut Sayısı	İlin Adı	Konut Sayısı	İlin Adı	Konut Sayısı
Adana	21.513	Çanakkale	3.554	Karabük	6.212	Osmaniye	2.378
Adıyaman	4.297	Çankırı	5.662	Karaman	5.549	Rize	2.814
A.Karahisar	7.848	Çorum	7.137	Kars	3.894	Sakarya	6.562
Ağrı	3.080	Denizli	10.947	Kastamonu	3.256	Samsun	9.451
Aksaray	5.140	Diyarbakır	13.673	Kayseri	18.175	Siirt	1.279
Amasya	5.412	Düzce	6.454	Kırıkkale	5.058	Sinop	448
Ankara	88.543	Edirne	4.613	Kırklareli	1.504	Sivas	9.016
Antalya	4.654	Elazığ	9.702	Kırşehir	5.016	Tekirdağ	2.726
Ardahan	1.672	Erzincan	12.087	Kilis	1.152	Tokat	5.509
Artvin	610	Erzurum	8.878	Kocaeli	11.481	Trabzon	12.198
Aydın	1.729	Eskişehir	9.779	Konya	23.887	Tunceli	2.458
Balıkesir	8.437	Gaziantep	33.461	Kütahya	11.228	Şanlıurfa	13.238
Bartın	1.634	Giresun	3.395	Malatya	12.163	Şırnak	7.336
Batman	5.204	Gümüşhane	1.900	Manisa	7.788	Uşak	4.643
Bayburt	1.051	Hakkâri	1.066	K.Maraş	3.060	Van	20.924
Bilecik	2.661	Hatay	7.409	Mardin	3.756	Yalova	1.410
Bingöl	5.295	Iğdır	698	Muğla	3.352	Yozgat	6.568
Bitlis	4.443	Isparta	4.554	Muş	3.088	Zonguldak	4.667
Bolu	6.353	İçel Mersin	4.601	Nevşehir	9.006		
Burdur	4.330	İstanbul	78.680	Niğde	9.953		
Bursa	21.421	İzmir	15.343	Ordu	4.805	Toplam	715.928

Kaynak: TOKİ Envanter Kayıtları, 2020.

1.1. Amaç

TOKİ birçok şehrimizde çok sayıda konut yapmasına, nispeten farklı özelliklere sahip yeni yerleşim alanları oluşturmaya karşılık bunların şehrin gelişimine etkileri konusunda coğrafyacılar tarafından yapılan akademik çalışmalar yok denilecek kadar azdır. İşte bu noktadan hareketle TOKİ tarafından inşa edilen çok sayıda konutlarla oluşturulan yeni yerleşme alanlarının şehirleşmeye ve özellikle şehirlerimizin yatay gelişimlerine etkilerini coğrafi bakış açısıyla seçilmiş örnekler üzerinden ana hatlarıyla ortaya konulması amaçlanmıştır.

Makalede bazı güncel sonuçlara ulaşılmasının yanı sıra ileride TOKİ ve şehirlerin yatay gelişimi konusunda yapılacak araştırmalar için de bir kaynağın oluşturulması ve konuyla ilgili ülke literatüründe bulunan boşluğun doldurulmasına bir katkıının yapılması da amaçlanmıştır. Gerçekten son yıllarda konuyla ilgili bilimsel yayınlar artsa da özellikle coğrafyacılar tarafından yapılan çalışmaların sayısının halen oldukça az olduğu dikkati çekmektedir. Yapılan çalışmalar daha çok nüfus, mimari ve sosyoloji alanlardaki etkileri bakımından değerlendirilmiştir. Bu makalede ise toplu konut uygulamalarının şehirlerin yatay gelişimine etkileri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

1.2. Malzeme Ve Yöntem

Çalışmada kullanılan verilerin ve bilgilerin temel kaynağını TOKİ’nin envanter kayıtları meydana getirmektedir. Dolayısıyla bunların önemli bir kısmı TOKİ’nin web sayfasından temin edilen projelere ilişkin veriler ve bilgilerdir. Bunun dışında çalışma konusuyla ilgili genel literatür taraması yapılmış ve saha çalışmasından elde edilen veriler, istatistik verilerle desteklenmiş, şehirlerdeki mekânın değişimi uydu görüntüleriyle belirlenmeye gayret edilmiştir. Keza her bir şehirle ilgili veriler haritalara aktarılmış ve yorumlanmıştır. Bu bağlamda şehrin yatay gelişim sürecini gösteren harita ile TOKİ konutlarının inşa süreci ilişkilendirilerek şehrin mekân bakımından yatay değişimi kısaca analiz edilmiştir. Haritalar, TOKİ konutlarının inşa edildiği yıl ile uydu görüntülerinin (2019) alındığı yıl arasındaki dönemi yansıtacak şekilde çizilmiştir.

1.3. Kapsam

TOKİ konut uygulamalarının şehirlerin gelişimi üzerinde çok farklı etkilerinin olmasına karşılık, burada konu yerleşmelerin yatay gelişimine etkileriyle sınırlı tutulmuştur. Yerleşmeye olan etkilerini ortaya koymak için de ilk önce TOKİ konutlarının inşa edildiği yılda şehrin yatay gelişim sahası uydu görüntülerinden tespit edilmiştir. Daha sonra şehirlerin günümüzdeki yatay gelişim sahası uydu görüntülerinden tespit edilmiştir. Böylece şehirlerin yatay gelişimlerinde meydana gelen değişimler yaklaşık 15 yıllık aralıklarla incelenmiştir. Araştırmamıza konu olan şehirlerin nüfusu yaklaşık 100-500 bin arasında değişmektedir. Bu kapsamda ülkemizin nüfus bakımından orta büyüklüğe sahip şehirleri arasından Afyonkarahisar, Batman, Bingöl, Burdur, Edirne, Karabük ve Nevşehir seçilerek araştırma konusu yapılmıştır (Harita 2).

Şekil 2. Araştırmaya Konu Olan İl Merkezi Şehirlerin Dağılışı.

2. BULGULAR

Bu başlık altında Türkiye’nin coğrafi bölgelerinden seçilen birer şehir ile TOKİ konut uygulamaları arasındaki ilişkiler yerleşmenin yatay gelişimi kapsamında ve sayfa sınırlaması da dikkate alınarak özlü bir şekilde alfabetik sıraya göre incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda özellikle TOKİ konut alanlarının yeri ve konumu ile şehrin yatay gelişimi arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuştur.

2.1. Afyonkarahisar

Afyonkarahisar, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer almaktadır. Şehir, volkanik kütle (Hıdırlık) ve volkanik domların (Kaletepe ve Sarıkız) eteğinde kurulmuş ve ova (Afyon) üzerinde yayılma göstermiştir (Aliağaoğlu, 2003: 63). 2019 yılı ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) sonuçlarına göre Afyonkarahisar, 239.710 kişilik nüfusuyla ülkemizin orta büyüklükteki şehirlerinden biridir. Şehir, doğal engellerden dolayı önce tarihi nüveden doğu yönüne doğru gelişme göstermiştir. 2000'li yılların başına kadar İstasyon Caddesi ve Ankara karayolu boyunca yatay gelişim devam etmiştir. Ancak, son yıllarda şehir batı yönünde, İzmir Yolu'na doğru gelişme eğiliminde olmuştur. Konya-Ankara-Eskişehir ve İzmir karayollarını birbirine bağlayan çevre yolunun hizmete girmesi şehrin yatay gelişme eğilimini büyük ölçüde etkilemiştir. Zira şehrin merkezi kesiminden çevre yoluna bağlantı yolları açılmıştır.

Şehirde çeşitli konut projelerinin yanı sıra son yıllarda gelişme sahaları üzerinde TOKİ konutları da inşa edilmeye başlanmıştır. Şehrin dört farklı yerinde TOKİ konutlarının inşa edildiği görülmektedir (Harita 3). Bu yerler, Merkez TOKİ konutları, Zafer TOKİ konutları, Erkmen TOKİ konutları ve Çetinkaya TOKİ konutlarıdır.

Merkez TOKİ (Hoca Ahmet Yesevi Mahallesi) Konut Alanı: TOKİ envanter kayıtlarına göre, burası Telsiz Mahallesi ve Sahipata Mahallesi konut uygulamaları olarak geçmektedir. Telsiz Mahallesi'nde iki etap halinde inşa edilen konutlar günümüzde Hoca Ahmet Yesevi Mahallesi'nin içinde yer almaktadır. Bu konut alanı, şehrin doğusunda Afyonkarahisar Çevre Yolu'nun Konya-Ankara bağlantısının iç tarafında konumlanmıştır. Birinci etap 2006 yılında alt gelir konut grubu olarak 516, ikinci etap 2007 yılında 352 idare konut uygulaması olmak üzere toplam 868 konut olarak inşa edilmişlerdir. Merkez TOKİ konut alanında Sahipata Mahallesi 240 adet idare konut uygulaması olarak geçen konutlar da 2009 yılında ihaleye çıkmıştır. Böylece Merkez TOKİ konutları toplam 1.108 konut ve sosyal donatı alanlarından oluşmuştur.

Zafer TOKİ (Kanlıca Mahallesi) Konut Alanı: Bu mahallede 2016 yılında 1.073 idare konut, 2 cami ve 3 ticaret merkezi yapılarak sahiplerine teslim edilmiştir. Zafer TOKİ konutları, şehrin güneybatısında Hıdırlıktepe mesire alanının doğu ucunda konumlanmıştır. Bu alan, Hıdırlıktepe ve devamındaki dağlık kütle nedeniyle şehrin yatay gelişiminin kısıtlandığı alana karşılık gelmektedir.

Erkmen TOKİ (Fevzi Çakmak Mahallesi) Konut Alanı: 2006 yılında 180 adet idare konut uygulaması olarak inşa edilmiştir. Daha sonra 1 ilköğretim okulu ve pansiyon binaları ilave edilmiştir. Bu konut alanı, İzmir Yolu üzerinde Erkmen Beldesi hizasında yolun güneyinde ve Kocatepe Üniversitesi Hastanesi alanından önce yer almaktadır. Uşak-İzmir Yolu (D300), şehrin ana gelişim aksını oluşturmaktadır. Bu ulaşım aksı üzerinde konut, eğitim, ticaret, turizm, oyun ve eğlence yapıları yer almaktadır.

adet sosyal konut 2005 yılında tamamlanarak sahiplerine teslim edilmiştir. Kompleks içinde 1 ilköğretim okulu, 1 cami, 1 ticaret merkezi ve 1 sağlık ocağı bulunmaktadır. Şehrin ana gelişim aksı üzerinde inşa edildiğinden kısa süre içerisinde şehirle bütünleşerek yerleşme sahasının içinde kalmıştır. Konutlar 74 blokta çeşitli metrekarelerde olmak üzere 3+1 oda şeklinde inşa edilmiştir.

Memursen TOKİ (Tilmerc Mahallesi) Konut Alanı: Konutlar Memursen Sendikası üyelerine yapıldığından şehirde bu isimle anılmaktadır. Konutların bir kısmı da güvenlik görevlilerine tahsis edilmiştir. Toplam 50 blokta 672 konut çeşitli metrekarelerde 2+1 ve 3+1 oda şeklinde yapılmıştır. Konutlar 1 ilköğretim okulu, 1 ticaret merkezi, 1 cami ve 1 anaokulu ile birlikte 2010 yılında yapılarak sahiplerine teslim edilmiştir. Tilmerc TOKİ konutları ile aynı mahallede yapılmalarına karşın daha yüksek rakımda olması ve eğimli bir eşğin bulunması nedeni ile şehirle kısmen bütünleşmiştir. Ancak şehir, daha öteye yatay gelişme göstermemiştir. İlgili dönemde Toprak Koruma Kanunu’nun devreye girmesi ve Askeri havaalanından kaynaklı *Havamania* nedeniyle imar planları şehrin güneyine doğru yapılmış ve şehrin güneyde Raman Dağı yamaçlarına gelişim göstermesi amaçlanmıştır.

Kuyubaşı TOKİ (Yenişehir Mahallesi Afet ve Tarımköy) Konut Alanı: Konutlar Kuyubaşı (Cigelu) Köyü arazisine inşa edildiği için bu isimle adlandırılmıştır. Ancak daha sonra Yenişehir adıyla müstakil mahalleye dönüştürülmüştür. Buradaki konutlar afet konutu ve tarımköy uygulama konutları olmak üzere 2 ayrı tipte ve farklı yıllarda yapılarak sahiplerine teslim edilmişlerdir. Afet konutları, 2006 yılında Batman’da İluh Deresi’nin taşması sonucu meydana gelen sel sonucunda zarar gören hak sahibi vatandaşlar için yapılmışlardır. Konutlar ön ödemesiz ve 20 yıl ödeme takvimine göre orta ve ağır hasarlı bina sahiplerine 2007 yılında teslim edilmiştir. Bu kapsamda 3 bölge halinde 1.202 konutun inşası gerçekleştirilmiştir.

Tarımköy uygulaması ise, şehir içinde hayvancılık faaliyetiyle uğraşan nüfusun (Koçerlerin) şehir dışına çıkması amacıyla yapılmıştır. 60 m² olarak müstakil ve bahçeli olarak inşa edilmişlerdir. Ancak, hedef nüfus kitlesinin konutları fonksiyonel olarak kullanışlı görmemelerinden dolayı konutlar sayfiye amaçlı kullanılmak isteyen şahıslarca satın alınmıştır. Bu kapsamda toplam 196 konut bulunmaktadır.

Emekli TOKİ (Kardelen Mahallesi) Konut Alanı: Konutlar Batman Emekliler Derneği öncülüğünde TOKİ tarafından yapılmıştır. 2014 yılında inşasına başlanmış ve 2015 yılında sahiplerine devri tamamlanmıştır. Burada 2 etapta toplam 1.635 adet konut inşa edilmiştir. Birinci etapta 1.472 konut inşa edildikten sonra 2016 yılında ikinci etapta 163 konut daha eklenmiştir (Foto 1).

Batman’ın şehir içi genel arazi kullanımında TPAO Batman Bölge Müdürlüğü ile TÜPRAŞ Batman Rafinerisi sahaları büyük kullanım alanı olarak göze çarpmaktadır. Bu alan yatay mimarinin ve yeşil alan miktarının yüksek olduğu bir yerleşme birimi olup Site Mahallesi olarak tanımlanmıştır. Batman’da dikkati çekici bir diğer husus gecekondü tipi konut sahalarının önemli yer kaplamasıdır. Dolayısıyla birbirine zıt iki farklı konut tipinden oluşmuş yerleşme alanları yan yana durmaktadır. Batman askeri havaalanı şehrin kuzeybatısında ve Batman Çayı kıyısında konumlanmaktadır. Batman’da genel olarak sık yerleşme dokusu görülmektedir. Dolayısıyla yatay mimarinin, yeterli yeşil alanın ve sosyal donatıların yer aldığı toplu konut projeleri önem arz etmektedir. Batman 2019 yılı ADNKS sonuçlarına göre 434.225 kişi ile ülkemizin büyükşehir olmaya aday şehirlerinden biridir. Şehir merkezi nüfusu 400 bini aştığı halde büyükşehir olmayan tek şehrimiz Batman’dır.

Batman şehrinin yatay gelişim haritası (Harita 4) incelendiğinde, TOKİ’nin kurulduğu yılda şehrin genellikle kuzeyde Silvan - Bitlis (D955) ve doğuda Kurtalan - Siirt (D370) karayolu istikametinde gelişme eğiliminde olduğu tespit edilmektedir. Batman’da inşa edilen ilk TOKİ konutları bu güzergâhta Demiryolu (Tilmerc) Mahallesi’nde kurulduğu için kısa sürede şehirle bütünleşmiş ve şehir içinde kalmıştır. Hatta 2010 yılında ilk konutların 3 km kuzeyinde inşa edilen Memursen TOKİ konutları da günümüzde şehirle bütünleşmiştir.

Foto 1. Batman Merkez Kuyubaşı Emekli Toplu Konut Uygulaması.

Ancak, şehrin güney kısmında inşa edilen Kuyubaşı TOKİ ve Emekli TOKİ konutları için aynı durum söz konusu değildir. Bu konutlar, şehrin uzun yıllardır gelişme gösterdiği güzergâhlardan farklı bir doğrultuda, Raman Dağı eteklerinde ve Kuyubaşı Köyü'nün sınırları içinde 2009 ve 2014 yılında yapılmıştır. Konutlar daha sonra yeni kurulan Yenişehir Mahallesi ve Kardelen Mahallesi'nin sınırları içine alınmıştır.

Günümüzde şehrin yatay gelişiminin farklı istikametlerde devam ettiği görülmektedir. Kardelen ve Yenişehir Mahallesi'ndeki TOKİ konutları, iller arası herhangi bir ana karayolu bağlantısı olmayan ve şehrin hâkim yatay gelişme yönünün aksine nispeten sapa bir yerde kurulmuştur. Şehirle konutlar arasında köy ve gecekondu yerleşim alanları bulunmaktadır. Üniversite istikametinde birkaç bin konutluk TOKİ Projeleri ve çevre yolu hayata geçmesine rağmen mevcut haliyle şehrin yerleşme üzerindeki etkisi çok sınırlı kalmıştır (Yakut ve Ceylan, 2019: 1541). Ancak şehrin bu alanları, zemin özellikleri ve litoloji açısından sel, taşkın, deprem riskinin zayıf olduğu kesimler olduğundan yerleşmeye uygun olarak değerlendirilmektedir (Tekik, 2013: 153).

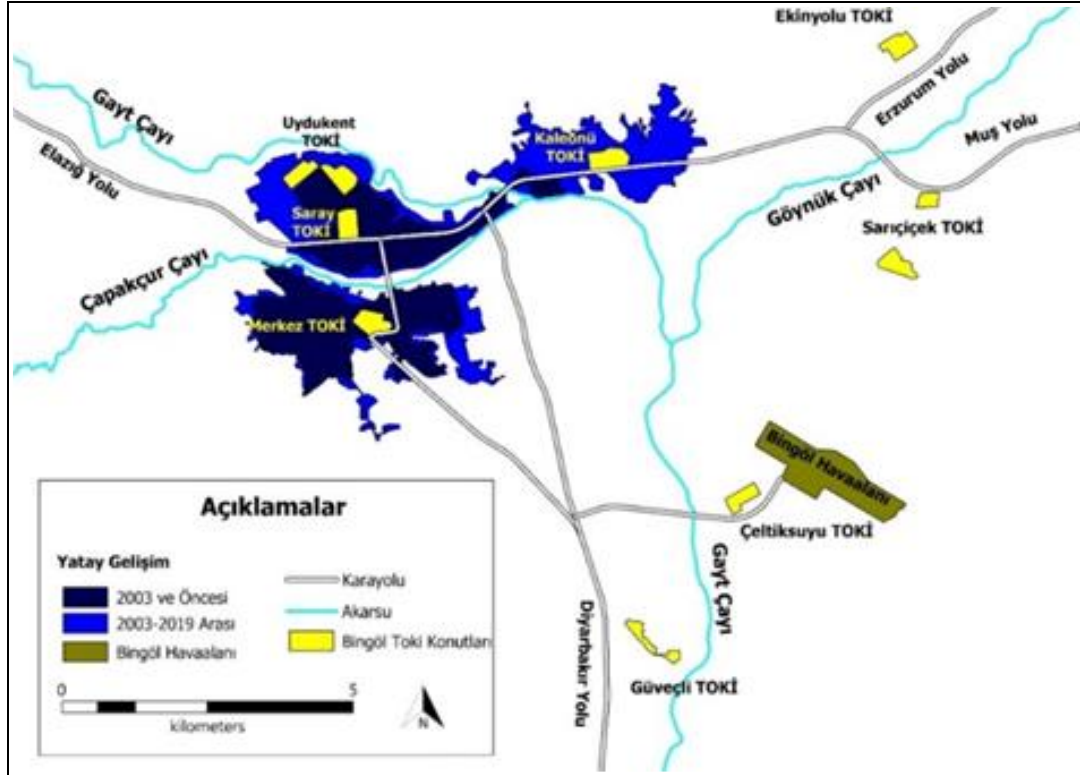
2.3. Bingöl

Bingöl, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. Şehir, Çapakçur Çayı'nın çevresinde gelişme göstermiş ve özellikle Bingöl (Çapakçur) Ovası'nın kuzeybatı ucunda ve daha çok doğu yönüne doğru yayılmıştır. Batıda Gerindol ve Karaömer, güneyde Akçakara ve kuzeyde Karir dağlık kütleleri nedeniyle şehir daha çok doğu yönüne, yani Bingöl Ovası'na doğru büyüme olanağı bulmuştur (Kan, 2018: 2). 2019 yılı ADNKS sonuçlarına göre Bingöl 123.958 kişilik nüfusuyla orta büyüklükte bir şehir özelliği taşımaktadır. Bingöl'de şehrin dört farklı yerinde TOKİ konutlarının inşa edildiği görülmektedir (Harita 5). Bu yerler, Merkez TOKİ konutları, Uydu Kent TOKİ konutları, Saray TOKİ konutları ve Kaleönü TOKİ konutlarıdır.

Merkez TOKİ (İnönü Mahallesi) Konut Alanı: Konutlar İnönü Mahallesi'nde 2 etap halinde inşa edilmişlerdir. Birinci etapta 713, ikinci etapta 620 olmak üzere 43 blokta toplam 1333 konut inşa edilmiştir. Projede sosyal donatı olarak 1 ilköğretim okulu ve cami ile birlikte belediye hizmet binası, misafirhane, sosyal tesis, mescit, ambar, idari lojman ve otopark binaları da yer almıştır. 2013 yılında yapılan ihale sürecinden sonra 2014 yılında inşaatlar tamamlanarak idare konut uygulaması kapsamında sahiplerine teslim edilmiştir. 1971 Bingöl Depremi'nden sonra inşa edilmiş deprem

konutları, TOKİ tarafından kentsel dönüşüm kapsamında ele alınmıştır (Kan, 2018: 66). Bu durum Bingöl’ün deprem açısından barındırdığı riskleri de göz önüne sermektedir.

Uydukent TOKİ (Recep Tayyip Erdoğan Mahallesi) Konut Alanı: 2003 yılında meydana gelen Bingöl Depremi sonrasında Bingöl Çayı’nın kuzeyinde ve günümüzde Uydukent olarak adlandırılan semtte 2004 yılında afet konutu olarak inşa edilmişlerdir (Foto 2). Bu konutlar 4 etapta tamamlanmıştır. Birinci etapta 448, ikinci etapta 368, üçüncü etapta 224 ve dördüncü etapta 288 olmak üzere toplam 1.328 konut inşa edilmiştir.

Şekil 5. Bingöl’de TOKİ Konutları ve Şehrin Yatay Gelişimi.

Saray TOKİ (Şehit Mustafa Gündoğdu Mahallesi) Konut Alanı: Burası 256 adet siviller için yapılan konutla birlikte emniyet ve askeri personel için inşa edilen 434 konuttan oluşmaktadır. Nitekim bu alanda Emniyet Genel Müdürlüğü personeline 336 ve askeri personele de 98 adet konut inşa edilmiştir. Konutların inşası 2011 yılında tamamlanarak sahiplerine teslim edilmiştir.

Kaleönü TOKİ (Simani Mahallesi) Konut Alanı: Bu konutlar, Erzurum ve Muş karayolu üzerinde Simani Mahallesi’nde yer almaktadır. Buradaki konutlar da 1 Mayıs 2003 yılında meydana gelen Bingöl Depremi nedeniyle afet konutu kapsamında yapılmıştır.

Bingöl’de deprem sonrası konutları zarar gören nüfus için bazı merkez köylerde de afet konutları inşa edilmiştir. Bu konutlar daha çok Çeltiksuyu, Güveçli ve Ekinyolu köylerinde yer almaktadır.

Bingöl’ün şehir içi genel arazi kullanımını incelendiğinde, Çapakçur Çayı’nın iki yakasında birbirinden farklı iki arazi kullanımını dikkati çekmektedir. Çayın kuzeyinde daha planlı yapılaşmalar takip edilirken, güneyinde kalan kesimde daha fazla plansız yapılaşma alanları gözlenmektedir.

Nitekim Selahaddin Eyyubi, Recep Tayyip Erdoğan, Şehit Mustafa Gündoğdu ve Saray mahallelerinde TOKİ konut alanları, Bingöl Üniversitesi yerleşkesi, sosyal ve spor tesisi alanları ile resmi kurum bina ve lojmanları planlı bir şekilde gelişmiştir. Güney yakasında ise, şehrin tarihi nüvesi çevresinde gelişmiş geleneksel yerleşim formu yer almaktadır. Bununla birlikte kentsel dönüşüm alanı olarak belirlenen İnönü Mahallesi'nde kentsel dönüşüm projesi tamamlanmış, Kültür Mahallesi'nde ise çalışmalar devam etmektedir. Şehrin güneyinde askeri saha ile Bingöl Havaalanı büyük kullanım alanlarını oluşturmaktadır.

Foto 2. Bingöl Uydükent Toplu Konut Uygulaması (www.toki.gov.tr).

Şehrin doğusundaki Gayt Deresi ile şehirden fiziki olarak ayrılan Kaleönü Mahallesi, yeni gelişme alanlarının üçüncüsünü oluşturmaktadır. Burada TOKİ deprem konutları, Et-Balık Kurumu tesisi, gecekondu ve besicilik yapılan alanlar birlikte bulunmaktadır.

Şehir, 1960'lı yıllara kadar Mirzan, Bahçelievler ve İsmetpaşa mahallelerinde yayılma göstermiştir. Daha sonra güneye doğru gelişen Bingöl, 1971 Depremi'nden sonrada afet konutlarının inşa edildiği Kültür Mahallesi'ne doğru büyümüştür (Soylu, 2009: 94). Bingöl şehrinin yatay gelişimi (Harita 5), TOKİ konutlarının inşa edildiği 2003 yılından itibaren Elazığ (D300) ve Muş (D300) karayolları istikametine doğru gelişme eğiliminde olmuştur. Bingöl şehri, Bingöl Çayı tarafından doğu-batı istikametine ikiye bölünmüştür. Dolayısıyla şehrin eski nüvesi güneyde, yeni gelişim alanı ise kuzeyde yer almaktadır. Şehirdeki bu iki parçalı yapı şehrin yatay gelişimini de etkilemektedir. 2003-2019 yılları arasında yerleşmenin yatay gelişiminin daha çok şehrin kuzey kesiminde gerçekleştiği tespit edilmektedir.

2003 yılında meydana gelen şiddetli deprem nedeniyle Bingöl, Türkiye'de ilk TOKİ konutlarının inşa edildiği şehirlerdendir. Deprem konutları TOKİ tarafından şehrin kuzeyinde Recep Tayyip Erdoğan Mahallesi'nde inşa edilmiştir. 2007 yılında kurulan Bingöl Üniversitesi kampüsü de bu mahallenin bitişiğinde Selahaddin Eyyubi Mahallesi'nde kurulunca şehrin ana gelişim alanı haline gelmiştir. Yine Bingöl-Muş (D300) karayolu üzerinde Kaleönü Mahallesi de gelişim gösteren sahalardan biri olmuştur. Bu güzergâhta Et ve Süt Kurumu, M Tipi Kapalı Cezaevi ve Sanayi Sitesi yer almaktadır.

Şehrin güney kesiminde bulunan İnönü Mahallesi'ndeki TOKİ konutları kentsel dönüşüm

kapsamında 2014 yılında inşa edilmiştir. Bu sahanın doğusunda yer alan Kültür Mahallesi son yıllarda yatay gelişimin görüldüğü alanlardan biri olarak ayırt edilmektedir.

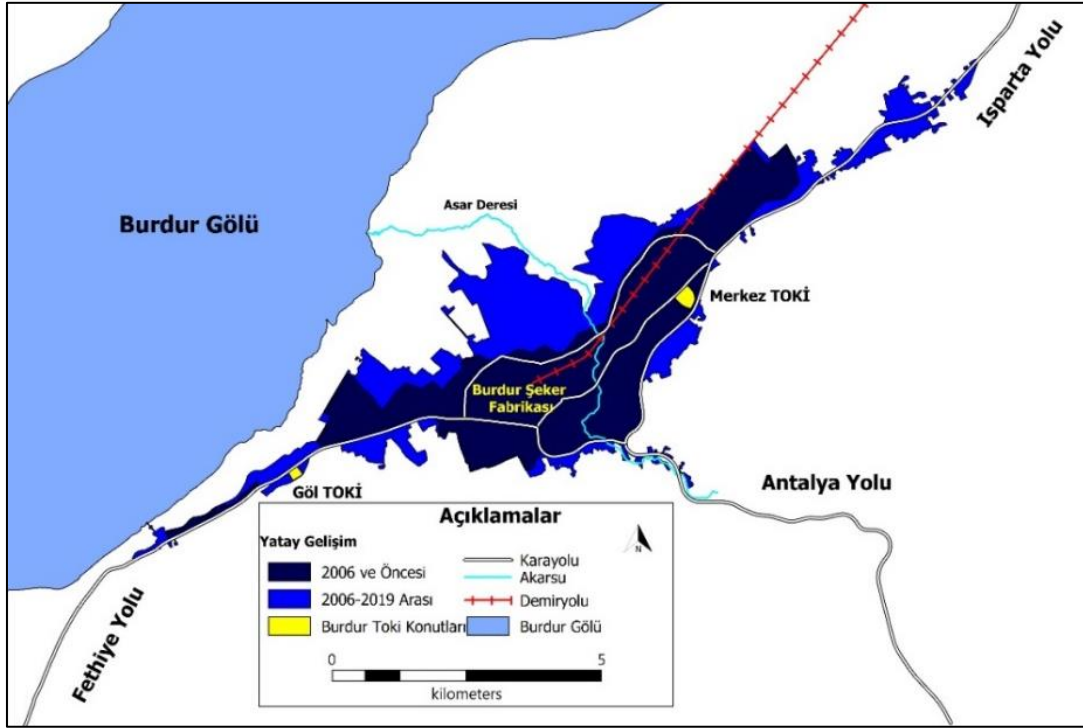
2.4. Burdur

Burdur, Akdeniz Bölgesi’nin Göller Yöresi’nde ulaşım açısından önemli bir güzergâh üzerinde yer almaktadır. Burdur şehri, aynı adla anılan gölün doğu kıyısında ve Serenler Tepesi’nin batı yamacında kurulmuştur. Şehir yaslandığı dağlık kütle ile Burdur Gölü arasında tektonik oluğa uygun olarak genel form itibariyle yol boyu yerleşmesi özelliğine sahiptir. Şehrin gelişmesi kuzeydoğu-güneybatı yönünde gerçekleşmektedir. Ancak, son yıllarda göle doğru gelişme eğilimi de gözlenmektedir. Buraya doğru olan yapılaşma, çok katlı yapılaşmadan ziyade, bahçeli ve tek katlı müstakil evler biçiminde olmaktadır.

Burdur şehrinin de içinde yer aldığı Burdur Havzası’nda tarım, sanayi ve yerleşme alanları olmak üzere üç ana arazi kullanımı görülmektedir (Yiğitbaşoğlu ve Uğur, 2010: 135). Burdur, 2019 yılı ADNKS sonuçlarına göre 92.670 kişilik nüfusuyla orta büyüklükteki şehirlerimiz arasında yer almaktadır. Şehrin nüfus artış hızının yavaş olmasından dolayı yatay gelişme de sınırlı olarak gerçekleşmektedir. Şehirde ihtiyaç duyulan konutların önemli bir kısmı TOKİ projeleriyle karşılanmaktadır. Şehirdeki TOKİ projeleri daha çok kentsel dönüşüm ve gelişme projesi olarak gerçekleştirildiğinden şehrin yatay gelişimine etkisi sınırlı kalmaktadır. Burdur’da şehrin iki farklı yerinde TOKİ konutlarının inşa edildiği görülmektedir (Harita 6). Bu yerler, Göl TOKİ konutları ve Merkez TOKİ konutlarıdır.

Göl TOKİ (Atatürk Mahallesi) Konut Alanı: Bu konut alanı, alt gelir grubu için sosyal konut kapsamında inşa edilmiştir. Burada toplam 208 adet konutun 2005 yılında ihalesi yapılmış, 2006 ve 2007 yıllarında inşası tamamlanarak sahiplerine teslim edilmiştir.

Merkez TOKİ (Bozkurt Mahallesi) Konut Alanı: Burdur’da TOKİ konutlarının yoğunlaştığı bir alandır. Burada 1971 Burdur Depremi nedeni ile inşa edilen afet konutları mevcuttu. Yeni konutlar 2 etap halinde inşa edilmiştir. Birinci etapta 224, ikinci etapta 576 olmak üzere toplam 800 konut yapılmış ve 2007 yılında teslim edilmiştir. 2019 yılında yapılan yeni bir ihale ile aynı mahalledeki deprem konutlarının dönüşümü kapsamında 655 adet konut inşasına başlanmıştır. Bu konut projesi içinde 41 adet ticari işletme inşaatı da mevcut olup süreç devam etmektedir.

Şekil 6. Burdur'da TOKİ Konutları ve Şehrin Yatay Gelişimi.

563

Burdur'un şehir içi genel arazi kullanımında, Burdur Şeker Fabrikası, 58. Piyade Eğitim Alayı ile Organize Sanayi Bölgesi büyük kullanım alanları olarak ayırt edilmektedir. Şehirle göl arasında ise tarım alanları göze çarpmaktadır. Geriye kalan alanlar da çok fazla yüksek olmayan konut, işyeri ve çeşitli donatılardan oluşmaktadır.

Burdur şehrinin yatay gelişimi incelendiğinde (Harita 6), topoğrafyanın elverişli olmasından dolayı daha çok Isparta Yolu üzerinde gelişim gösterdiği dikkati çekmektedir. Dağlık ve engebeli kütlelerin varlığı nedeniyle Antalya ve Fethiye yol güzergâhlarında ise gelişim kısıtlanmaktadır. Ancak son yıllarda göle doğru yatay gelişimde artış görülmektedir. Burada daha çok müstakil bahçeli evler yapılmaktadır. Şehirde iki yerde bulunan TOKİ uygulamalarının, yerleşmenin yatay gelişimine belirgin bir etkisi söz konusu değildir.

2.5. Edirne

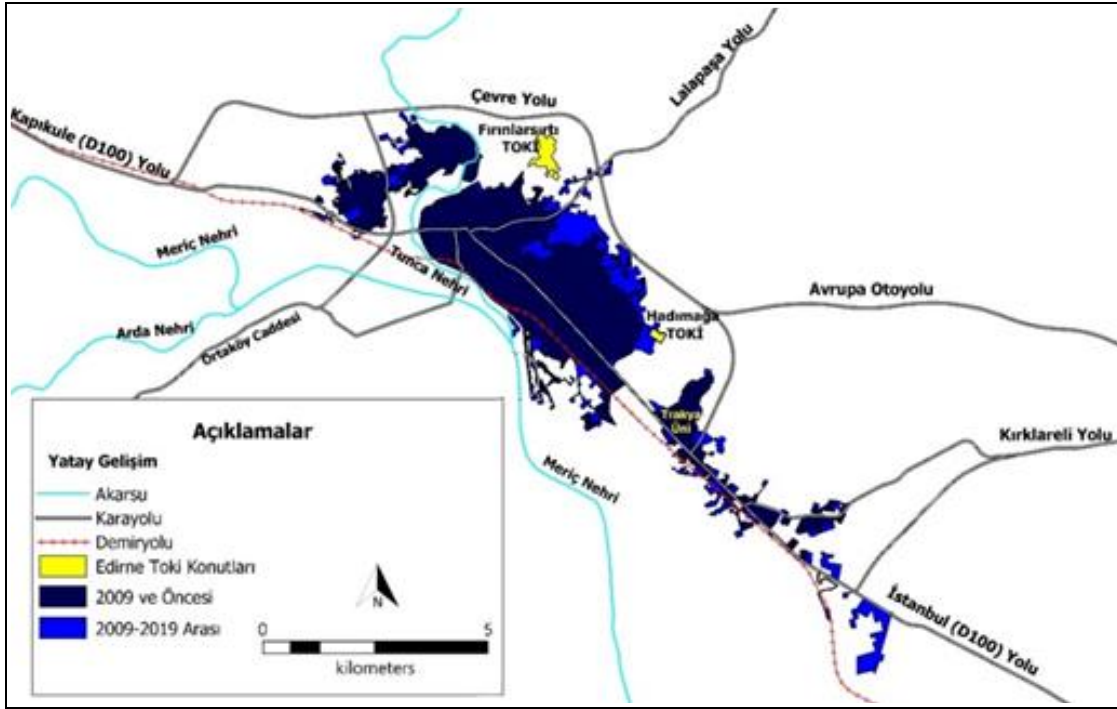
Edirne, Marmara Bölgesi'nin Trakya Bölümü'nde, Yunanistan ve Bulgaristan sınırına yakın bir konumda yer almaktadır. Şehir, Tunca Nehri'nin oluşturduğu menderes yayının doğusunda kurulmuş ve yerleşme sahası buna göre şekillenmiştir. Nehrin batısında Yıldırım ve Yeni İmaret mahalleleri tarihi nüveden bağımsız olarak gelişmiştir. Şehrin eşit olmayan iki parçalı yapısı bugün de devam etmektedir. Tarihi nüvenin biraz güneyinde Tunca ve Arda, Meriç Nehri ile birleşmektedir. Dolayısıyla şehrin genel gelişim formu büyük ölçüde akarsular tarafından belirlenmiştir. 2019 yılı ADNKS sonuçlarına göre Edirne, 172.802 kişilik nüfusuyla ülkemizin orta büyüklükteki şehirlerindedir.

Şehrin yerleşim sahası, doğal engellerden dolayı önce tarihi nüveden doğu yönüne doğru gelişme göstermiştir. 2000'li yılların başına kadar yatay gelişim İstanbul (D100) Karayolu boyunca, güneydoğu yönünde devam etmiştir. Son yıllarda bu yöndeki gelişme daha da hız kazanmıştır. Çevre yolunun açılması ve şehir merkezinden çevre yoluna bağlantı yollarının açılması ile birlikte ulaşım

hatları çevresinde çeşitli konut projeleri hayata geçmiştir. Edirne’de şehrin iki farklı yerinde TOKİ konutları inşa edilmiştir (Harita 7). Bu yerler, Fırınlarsırtı ve Hadımağa TOKİ konutlarıdır.

Fırınlarsırtı TOKİ (Barutluk Mahallesi) Konut Alanı: Edirne’de TOKİ konutlarının yoğunlaştığı alandır (Foto 3). Burada 5 etapta toplam 1.827 konut inşa edilmiştir. Birinci etapta 784, ikinci etapta 458, üçüncü etapta 368, dördüncü etapta 80 ve beşinci etapta 137 konut yer almıştır. Burası şehrin kuzeyinde ve Avrupa Otoyolu’na doğru gelişme halindedir. Dolayısıyla şehrin son yıllarda çevre yoluna doğru yayılma gösterdiği dikkati çekmektedir. Fırınlarsırtı konutları bu gelişmeyi hızlandırarak sürece önemli katkı sağlamaktadır.

Hadımağa TOKİ (Fatih Mahallesi) Konut Alanı: Edirne’deki ikinci konut alanı Hadımağa toplu konut alanıdır. Hadımağa TOKİ projesi, 2011 yılında 420 konut olarak ihaleye verilmiştir. Fırınlarsırtı’na göre daha az konut barındırmaktadır. Hadımağa TOKİ konut alanı şehrin güneydoğusunda yerleşme sahasının sınırında konumlanmıştır. Şehrin bu yönde gelişme göstermesi durumunda Trakya Üniversitesi Balkan Yerleşkesi ile bütünleşmesi beklenmektedir.

Şekil 7.

Edirne’de TOKİ Konutları ve Şehrin Yatay Gelişimi.

Edirne’nin şehir içi genel arazi kullanımı incelendiğinde, şehrin tarihi nüvesi ile güneydoğu istikametine doğru gelişen Yenişehir’in ortasında Trakya Üniversitesi İsmail Hakkı Tonguç Yerleşkesi, askeri alan, sanayi sitesi, spor kompleksi ve resmi kurum binaları büyük kullanımlı alanlar olarak görülmektedir. Şehrin tarihi merkezinde geleneksel cadde-sokak sistemi, tarihi konak ve binalar ile daha sıkışık bir görünüm sergilemektedir. Talatpaşa (D100) Caddesi ile Avrupa Otoyolu arasında gelişen kesimde ise modern konut alanları yer almaktadır. Yerleşme sahasının bitimiyle çevre yolu kavşağı arasında şehirden bağımsız olarak Trakya Üniversitesi Balkan Yerleşkesi gelişim göstermektedir. Edirne şehirlerarası otopanı da burada bulunmaktadır. Şehrin İstanbul yönüne doğru

gelişimi yol boyunca sürmektedir. Burada ticari, eğitim, özel konut alanları, sosyal ve spor alanları konumlanmıştır.

Şehrin batı yakasında yatay gelişim çok sınırlı kalmaktadır. Burada tarihi Yıldırım ve Yeni İmaret mahallelerinin yanında Edirne açık/kapalı cezaevi müdürlükleri ile Trakya Üniversitesi Sarayı Yerleşkesi bulunmaktadır. Ayrıca, şehri birbirine ve çevre yoluna bağlayan yollar buradan geçmektedir. Böylece akarsu vadilerinden kaynaklı doğal kısıtlamalar aşılmaya çalışılmaktadır.

Foto 3. Edirne Fırınları Toplu Konut Uygulaması (www.toki.gov.tr).

Edirne'nin iki ayrı kesiminde inşa edilen TOKİ konutlarından biri şehrin güneydoğusunda, diğeri de kuzeyinde yer almaktadır. Şehrin güneydoğusunda Fatih Mahallesi'ndeki TOKİ konutları inşa edildiğinde, şehirden nispeten uzakta bulunurken, bitişiğinde Eğitim Araştırma Hastanesi'nin inşa edilmesiyle birlikte bu tarafa şehrin yatay gelişimi hız kazanmış ve bugün şehirle bütünleşik duruma gelmiştir. Bu süreçte şehrin yerleşim sahası, aynı zamanda üniversiteye doğru da gelişim eğilimi göstermiştir (Harita 7).

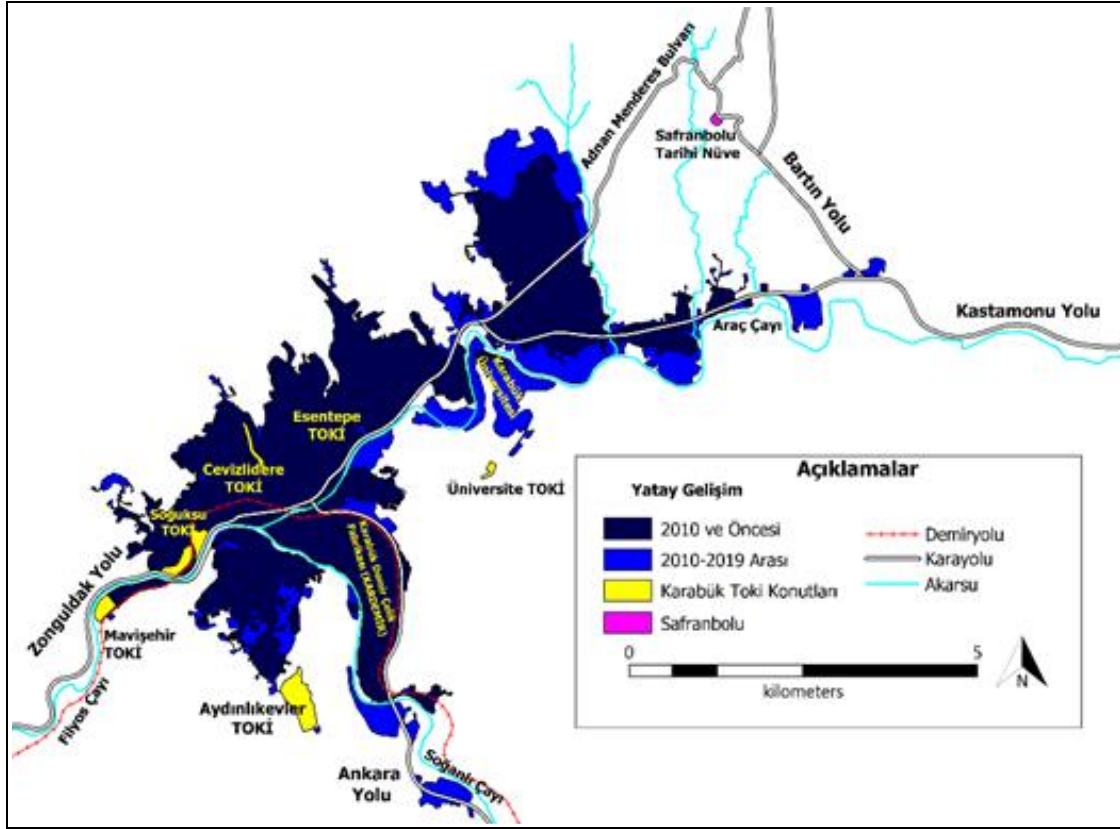
Şehrin kuzeyinde Barutluk Mahallesi'nde bulunan diğer TOKİ konut alanı ise yerleşim sahasından halen ayrı bir nüve halindedir. Edirne son yıllarda şehri bir yay gibi çevreleyen Avrupa Otoyolu (E80)'na doğru kuzey-kuzeybatı istikametinde gelişme göstermektedir. Dolayısıyla Barutluk TOKİ konutları yeni gelişim sahası içerisinde yer almaktadır. Özellikle şehrin doğusunda otoyolun Edirne girişleri ve kuzeyinde Edirne - Lalapaşa Yolu (D535) kavşağı arasında kalan bölge yerleşme açısından cazip alanları teşkil etmektedir.

2.6. Karabük

Karabük, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde yer almaktadır. Şehir, Batı Karadeniz dağ sıraları arasında Araç ve Soğanlı çaylarının birleşerek Yenice (Filyos) Irmağı'nı oluşturduğu vadiye kurulmuştur. Akarsuların üç parçaya ayırdığı vadinin çevresi dağ, tepe, vadilerle parçalı bir görünüme sahiptir. Kodaş, Çanakçı, Keltepe ve Çalyayla şehrin çevresindeki yükseltilerden bazılarıdır (Oral ve Özdemir, 2019: 113). Karabük, 2019 yılı ADNKS sonuçlarına göre 121.464 nüfusuyla orta büyüklüğe sahip şehirlerimizdendir.

Karabük'te şehrin altı yerinde TOKİ konutları inşa edilmiştir (Harita 8). Bu yerler, Aydınliköy TOKİ konutları, Cevizlidere TOKİ konutları, Soğuksu TOKİ konutları, Mavişehir TOKİ

konutları, Esentepe TOKİ ve Üniversite TOKİ konutlarıdır.

Şekil 8. Karabük'te TOKİ Konutları ve Şehrin Yatay Gelişimi.

Aydınlıkepler TOKİ (Aydınlıkepler Mahallesi) Konut Alanı: Bu konut alanı şehrin güneybatısında ve Belenköy'ün hemen doğusunda olup idare konut tipinde hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında 1144 konut, cami, ticaret merkezi ve çeşitli sosyal tesisler inşa edilmiştir. Konutların devamında Karabük Organize Sanayi Bölgesi yer almaktadır. Bu konut alanının etkisi henüz şehrin yatay gelişimine yansımamıştır.

Cevizlidere TOKİ (Kartaltepe Mahallesi) Konut Alanı: Burası kentsel dönüşüm ve gelişim projesi olarak uygulanmıştır. Proje iki etapta ve toplam 816 konuttan oluşmaktadır. Binalar 18 katlı ve dört daire olarak tasarlanmıştır. Birinci etapta 384, ikinci etapta ise 432 konut inşa edilerek teslim edilmiştir. Konut alanı Zonguldak Yolu'nun kuzeyinde yer almaktadır. Cevizlidere yatağına yakın konumlandığı için de bu şekilde adlandırılmıştır.

Soğuksu TOKİ Konut Alanı: Soğuksu Mahallesi'nde kentsel dönüşüm ve gelişim projesi olarak uygulanmıştır. Projede toplam 420 konut planlanmıştır. 2011 yılında ihaleye çıkarılan konutlar 2012 yılından itibaren sahiplerine teslim edilmiştir. Soğuksu Mahallesi'nde 2015 yılında yapılan ihaleyle kentsel dönüşüm ve gelişim projesi kapsamında 700 konut, iki cami, ticaret merkezi ve büfe inşa edilmiştir. Konutlar 2016 ve 2017 yılından itibaren sahiplerine teslim edilmiştir.

Mavişehir TOKİ (Fatih Mahallesi) Konut Alanı: Konutlar, Fatih Mahallesi'nde, Zonguldak Yolu'nun güneyinde ve Filyos Çayı kıyısında inşa edilmişlerdir. 432 konut alt gelir grubu için sosyal

donatıları (24 derslikli ilköğretim okulu, ticaret merkezi, cami ve şadırvan) ile birlikte tamamlanmıştır. Konut sahası, şehrin gelişim güzergâhlarının birisi üzerinde yer almaktadır (Foto 4).

Foto 4. Karabük Mavişehir Toplu Konut Uygulaması (www.toki.gov.tr).

Esentepe TOKİ (Yeşil Mahallesi) Konut Alanı: Bu mahallede 180 konutla birlikte bazı sosyal donatılar (sosyal hizmet binası ve ticaret merkezi) inşa edilmiştir.

Üniversite TOKİ (Kılavuzlar Mahallesi) Konut Alanı: Kılavuzlar Mahallesi'nde üniversite personeli için inşa edilmişlerdir. Bu kapsamda 220 konut için 2011 yılında ihaleye çıkılmış ve 2012 yılından itibaren tamamlanmıştır. Konutlar yerleşme sahasında ayrı, Karabük Üniversitesi Demir Çelik yerleşkesinin güneyinde konumlanmıştır.

Karabük şehrinin yatay gelişimi incelendiğinde (Harita 8), TOKİ konutlarının inşa edildiği yılda şehrin Zonguldak karayolunun (D030) etkisiyle Yenice Bulvarı ile birlikte güneybatı ve kısmen de kuzey yönünde gelişme eğiliminde olduğu görülmektedir. 2009-2019 yılları arasında Karabük-Kastamonu (D030) karayolu güneyinde ve Araç Çayı kıyısındaki yatay gelişme gösteren sahalarda, Kılavuzlar Mahallesi'nde yer alan Karabük Üniversitesi Kampüsü ile sera alanlarına tekabül etmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Fatih ve Aydınlikevler mahallesi dışında inşa edilen TOKİ konutlarının, Karabük şehrinin yatay gelişiminde henüz belirgin bir etkisi ayırt edilememiştir.

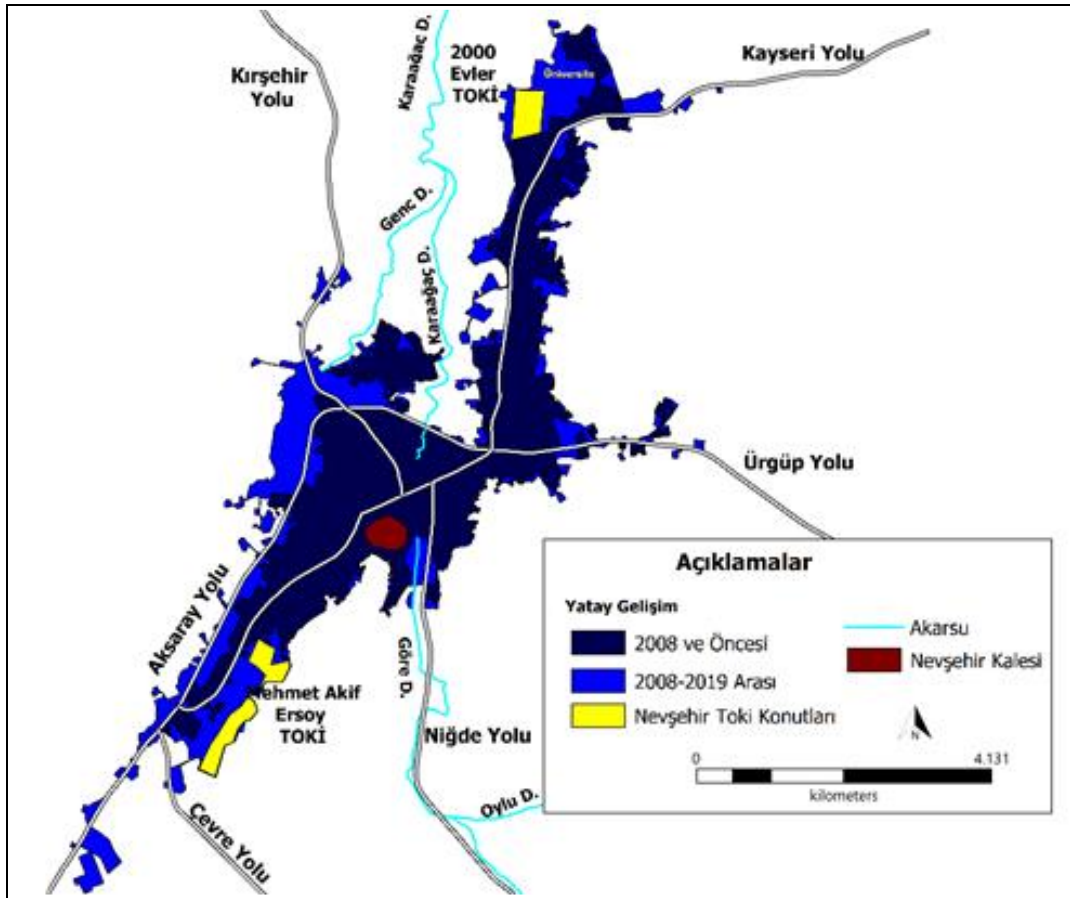
2.7. Nevşehir

Nevşehir, İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümü'nde, Osmanlı sadrazamlarından Damat İbrahim Paşa tarafından kurulmuştur. Volkanik plato üzerinde kurulan Nevşehir'in kuzeyinde Karadere ve güneyinde Göre Deresi vadileri uzanmaktadır. Şehir bu vadilerde kabaca kuzey-güney doğrultusunda gelişmektedir. Doğuda Oylu ve güneyde Kahvecidağı yatay gelişmeleri sınırlandıran morfolojik birimler olarak ayırt edilmektedir (Şikoğlu ve Arslan, 2018: 332). 2019 yılı ADNKS sonuçlarına göre 115.461 nüfusuyla ülkemizin orta büyüklükte olan şehirlerindedir. Nevşehir'de şehrin iki farklı yerinde TOKİ konutlarının inşa edildiği görülmektedir (Harita 9). Bu yerler, Mehmet Akif Ersoy TOKİ konutları ve 2000 Evler TOKİ konutlarıdır.

Mehmet Akif Ersoy TOKİ Konutları: Bunlar, Nevşehir Kalesi ve Çevresi Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında konutları yıkılan hak sahipleri adına yaptırılan konutlardır (Foto 5). Dönüşüm kapsamında Kale çevresinde villa tipi konutlar yapılması planlanmış, ancak yıkılan alanda tarihi yer altı şehri

bulununca burası arkeolojik sit alanı ilan edilmiş ve konutlar Acıköy-Aksaray Yolu güzergâhında inşa edilmiştir (Özberk, 2017: 214). Proje kapsamında şimdiye kadar 5 etapta toplam 3.773 konut tamamlanarak hak sahiplerine dağıtılmıştır. 2019 yılında ihalesi yapılan 1.410 konutun inşası aynı sahada devam etmektedir. Yeni inşa edilen konutlarla toplam 5.183 konut inşa edilmesi halinde bu alanın yaklaşık 25-30 bin kişilik bir nüfusu barındırması beklenmektedir. Böylece Nevşehir’de TOKİ konutları Mehmet Akif Ersoy Mahallesi’nde yoğunlaşmakta ve şehir içinde önemli bir sayıda nüfusun da yer değiştirmesine neden olmaktadır.

2000 Evler TOKİ Konutları: Kayseri Karayolu’nun kuzeyinde, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi yerleşkesinin yakınında yer almaktadır. Beş etapta toplam 1.352 konut ile çeşitli sosyal donatılar (ilköğretim, lise, anaokulu, cami) inşa edilmiştir. Bu konut alanı, şehirde yatay gelişimin fazla olduğu Kayseri Karayolu güzergâhına tekabül etmektedir.

Şekil 9. Nevşehir’de TOKİ Konutları ve Şehrin Yatay Gelişimi.

Nevşehir’in şehir içi genel arazi kullanımı incelendiğinde, Kale’nin hemen kuzeyinde planlı bir yapılaşma gözlenirken, yol boyu yerleşmesi şeklinde olan kesimlerde, yol ve rölyefin etkisiyle yoğun bir yapılaşma dikkati çekmektedir. Keza şehrin çeperlerinde ve ana ulaşım hatları üzerinde daha planlı yapılaşmalar ayırt edilmektedir. Bu şekilde özellikle iki nokta dikkate değer niteliktedir. Birincisi Kayseri Yolu üzerinde üniversite ve yakın çevresi, ikincisi ise Aksaray Yolu üzerinde yoğunlaşan TOKİ konutları sahasıdır. Ancak şehrin kuzeybatısında Kırşehir Yolu’nun çevre yoluyla kesiştiği bir

konumda gelişen Cevher Dudayev Mahallesi de dikkati çeken bir saha olarak ayırt edilmektedir. Ürgüp Yolu'nda ise, sanayi, turizm ve eğitim yapıları bulunmaktadır. Sözü edilen bu alanlar, kabaca şehrin kuzey, güney, batı ve doğu noktaları arasında yatay gelişim alanlarını oluşturmaktadır.

Foto 5. Nevşehir Merkez Mehmet Akif Ersoy Toplu Konut Uygulaması (www.toki.gov.tr).

Yerleşmenin yatay gelişimi incelendiğinde (Harita 9), şehrin esasen kuzeydoğu-güneybatı yönünde gelişmekte olduğu gözlenmektedir. Özellikle Avanos - Kayseri ve Acıgöl - Aksaray karayolları güzergâhında artış eğilimi yoğunluk kazanmaktadır. Şehrin batısında ve çevre yolunun dışında da yeni yapılaşmalar gelişmektedir. Dolayısıyla şehrin bu üç alanda gelişmekte olduğu ve bu alanların ikisinde TOKİ konut alanlarının etkisinin olduğu müşahade edilmektedir. Şehrin 2007 yılındaki nüfusu 81.688 iken 12 yılda 30 binden fazla artarak günümüzde 115.461'e ulaşması konut ihtiyacını arttırmıştır. Şüphesiz bunda faaliyete giren Nevşehir Hacı Bektaş Veli ve Kapadokya üniversitelerinin etkileri de oldukça önemli boyuttadır. Bu iki üniversitenin öğretim elemanı sayısı bin, öğrenci sayısı ise 24 bin civarındadır.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Şehirlerde TOKİ konutlarının yer seçimi oldukça önemli bir hususu oluşturmaktadır. Binlerce konut ve dolayısıyla on binlerce nüfusa sahip TOKİ konut alanları inşa edildikleri şehirlerde, yatay gelişimi ve şehir içi nüfusun dağılışını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu konutlar özellikle hazine arazilerinde, genellikle şehirlerin kenarına veya uzağına inşa edilmektedir. Ancak yol güzergâhlarında kurulan toplu konut siteleri, şehrin gelişimine olumlu etki yapmakta ve kısa süre içinde şehirle bütünleşmektedir.

Konutların düşük maliyetli olması açısından daha çok hazine arazileri üzerinde yapılaşma gerçekleştirilmektedir. Alt ve orta gelir gruplarının konutlardan faydalanabilmesi açısından ucuz arsa temini önemli bir husustur. TOKİ hazine arazilerini bedelsiz aldığından maliyet oldukça düşük olmaktadır. Bu araziler, genellikle şehirlerin çeperlerinde ve daha çok topoğrafyanın engebeli olduğu alanlara tekabül etmektedir. Özellikle vadi tabanlarında ve ovalarda kurulan şehirlerin gelişim yönü bu alanlara çekilerek tarım arazilerinin yerleşme sahası içinde kalmasının da önüne geçilmek istenmektedir.

İnceleme sahasını oluşturan Bingöl, Burdur, Karabük ve Nevşehir’de TOKİ tarafından kentsel dönüşüm projeleri uygulanmıştır. Bingöl ve Burdur’da 1970’li yıllarda meydana gelen deprem nedeniyle yapılan afet konutları ikamet ömrünü tamamladıklarından dönüşüme tabi tutulmuşlardır. Bingöl’de İnönü, Burdur’da ise Bozkurt mahallelerinde projeler hayata geçirilmiştir. Karabük’te gecekondu meskenlerinin yoğun olduğu alanlarda dönüşüm uygulanırken, Nevşehir’de ise şehrin tarihi nüvesini oluşturan Kale ve çevresi bu kapsama alınmıştır. Karabük’te kentsel dönüşüm ve gelişimin uygulandığı Cevizlidere ve Soğuksu TOKİ konutlarının 2 bine yakını tamamlanmıştır. Nevşehir’de de proje kapsamında yıkılan alanda tarihi yer altı yerleşmeleri tespit edildiğinden burada yapılması planlanan villa tipi konut projesi iptal edilmiş ve Aksaray Yolu üzerinde Mehmet Akif Ersoy Mahallesi’nde konutlar yapılarak hak sahiplerine teslim edilmiştir. Yapımı biten ve devam eden konut sayısı bugün itibarıyla 5 bini aşmıştır.

Şehirlerin kenarında inşa edilen konutlar, yoğun konut ve nüfus barındırdığından şehrin büyüme yönü üzerinde etkin rol oynamaktadır. TOKİ’nin ülkemizin her coğrafi bölgesinden seçilen birer şehrindeki bu etkisi küçük farklılıklarla birlikte tümünde görülmüştür. Özellikle orta büyüklükteki şehirlerde 5 bin-10 bin arasında inşa edilen konut sayısı belirgin bir dönüşüm meydana getirmiştir. Yerleşme açısından, şehirlerin bazılarında şehrin yatay gelişimi TOKİ konutlarının inşa edildiği yöne doğru gerçekleşirken, bazılarında yer seçimi iyi yapılmadığından şehrin gelişimi farklı yönlerde doğru gelişmeye devam etmiştir. Afyonkarahisar, Bingöl, Burdur ve Nevşehir’de TOKİ konut alanları şehrin yatay gelişim yönü üzerinde kurulduklarından zamanla yerleşim sahasının içinde kalmışlardır. Edirne ve Karabük şehirlerinde TOKİ konutlarına doğru yatay gelişme gözlenmesine karşılık, bu şehirlerdeki konut alanları henüz şehirle bütünleşmemişlerdir. Batman şehrinde ise, şehrin kuzeyindeki konut alanları şehirle bütünleşirken, güneyindeki konut alanları şehirle bütünleşmemişlerdir. Bu alanda, şehrin ana gelişim yönünden bağımsız olarak yerel bir gelişme gözlenmektedir.

Araştırmamıza konu olan şehirlerden Afyonkarahisar ve Edirne dışında kalan diğer beş şehrimizde üniversiteler TOKİ konutlarıyla aynı zaman diliminde kurulmuşlardır. Bu da beraberinde binlerce öğretim üyesi ve öğrenci nüfusuna karşılık geldiğinden binlerce konut ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Konut üretimi belirli bir oranda özel sektör tarafından sağlanmakla birlikte, bir kamu kuruluşu olan TOKİ de önemli bir görev üstlenmiştir. Böylece şehirlerin nüfus, yerleşme ve ekonomik bakımından gelişiminde TOKİ ve üniversiteler önemli bir sinerji oluşturmuştur. Dolayısıyla inceleme alanına giren şehirlerin çoğunda üniversite-konut-şehirleşme ilişkisi de ortaya çıkmaktadır.

TOKİ’nin yalnızca ihtiyaç sahiplerine konut temin etme amacı ve görevinin dışında, merkezden kaynaklanan resmi bir güç olarak şehirleri geliştirme, değiştirme ve dönüştürme yeteneği ve becerisi de bundan sonraki süreçte şüphesiz farklı boyutlarıyla incelenmeye ve irdelenmeye açılmalıdır. Faaliyetleri daha yakından gözlenmelidir. Özellikle son dönemde TOKİ’nin 81 il merkezi ve bazı ilçelerdeki proje uygulamaları ile ülkemizde şehirleşmeye ve şehirciliğimize sağlayacağı katkılar büyük önem arz etmektedir. Bunların başında da günün birey, aile ve toplum ihtiyaçlarını karşılayan, kültür değerlerimize ve sosyal yapımıza uygun özgün şehir-mahalle örneklerini sunmak gelmelidir. Fakat bunları yaparken tek tipten uzak, yerel değerleri ve coğrafi farklılıkları da dikkate alan uygulamaların yapılması ve bir anlamda farklılıklar üzerinden bir zenginliğin de sağlanması gerekmektedir.

4. KAYNAKÇA

- Aliağaoğlu, A. (2003). Afyon’da Şehir Morfolojisinin İki Unsuru: Cadde-Sokak Sistemi ve Konutlar. *Coğrafi Bilimler Dergisi*: 1(2), 63-83.
- Aliağaoğlu, A. (2004). *Afyonkarahisar Şehir Coğrafyası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Aslan, S., Güzey, Ö. (2015). "Karşılabilir Konut" Sunumu: TOKİ Ankara Kusunlar Yoksul Grubu Konutları Örneği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 42-53.
- Bookchin, M. (1999). *Kentsiz Kentleşme (Yurtdaşlığın Yükselişi ve Çöküşü)*. (B. Özyalçın, Çeviri). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çabuk, S., Demir, K., Gökyer, E. (2016). Cumhuriyet'in Yeni Kenti Karabük'ün 1937-1988 Dönemi Mekânsal Gelişimi ve Şehir Planları. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı (2), 20-39.
- Eşkinat, R. (2012). Türk İnşaat Sektöründe (TOKİ'nin) Yeri ve Etkisi. *DPUJSS (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2 (32), 159-172.
- Gottmann, J. (1976). *Şehrsel Merkezliyetin Gelişmesi* (N. Özgüç, Çeviri). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayın No.80.
- Gür, M. (2012). "Kimlik Sorunu: TOKİ Konutları", 6. Ulusal Çatı ve Cephe Sempozyumu, 12-13 Nisan, Bursa.
- Gürlesel, C. F. (2012). *2023 Vizyonunda Gayrimenkul Sektörü*. İstanbul: GYODER (Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Derneği).
- Kan, C. (2018). *Bingöl Şehrinin Depremselliği ve Yerleşme İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Karasu, M. A. (2017). Nasıl Bir Toplu Konut İdaresi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: Kayfor'14 Özel Sayı: 4, 455-477.
- Koca, H., Karadeniz, V. (2014). Erzincan Ovası'nda Toki Uygulamaları ve Kentleşme Üzerindeki Etkileri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 31, 101- 128.
- Koçak, H., Tolanlar, M. (2008). Kentsel Dönüşüm Uygulamaları (Aydın ve Afyonkarahisar Örnekleri). *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10 (2), 397-415.
- Oral, M., Özdemir, Ü. (2019). Üniversiteye Bağlı Sosyomekansal Bir Dönüşüm Sahası: Karabük 100. Yıl Mahallesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 41, 107-124.
- Özberk, N. (2017). Kentsel Yıkımın Politik Ekolojisi: Nevşehir Kalesi ve Çevresi Kentsel Dönüşüm Projesi Örneği. *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, 8 (21), 200-228.
- Soylu, H. (2003). *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma Bingöl*. Erzurum: Aktif Yayınları.
- Soylu, H. (2009). Bingöl'de Hızlı Şehirleşmeden Kaynaklanan Çevre Sorunları, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (1), 87-104.
- Sunkar, M., Tonbul, S. (2010). Batman Şehrinin Kuruluş ve Gelişmesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 21, 18-37.
- Şikoğlu, E. (2017). *Nevşehir Şehir Coğrafyası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Şikoğlu, E. Arslan, H. (2018). "Nevşehir'de Şehrsel Yerleşmenin Genel Morfolojik Görünümünü Etkileyen Coğrafi Faktörler Şehrin Mekânsal Algısı ve Okunabilirliği", Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, 31 Ekim-2 Kasım, İstanbul.
- Tanrıverdi Yerlikaya, B. (2019). *Toki'nin Değişen Rolünün Kentsel Gelişmeye Etkileri; Ankara Gölbaşı Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tekik, M. (2013). *Batman Şehri'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Tunçdilek, N. (1986). *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü.
- Tümertekin, E. (1973). *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehrsel Fonksiyonlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1997). *Beşeri Coğrafya, İnsan-Kültür-Mekân*. İstanbul: Çantay.

- Yakut, M. E. ve Ceylan, M. A. (2019). “Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki Yükseköğretim Kurumlarının (Üniversitelerin) Şehirleşmeye Etkileri”, II. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi (UCEK-2019), 03-05 Ekim, Eskişehir.
- Yılmaz, E. (2016). Konut Sorunu ve Toplu Konut Üretiminde Toki’nin ve Belediyelerin Rolü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (7), 31-50.
- Yiğitbaşoğlu, H., Uğur, A. (2010). Burdur Gölü Havzasında Arazi Kullanım Özelliklerinden Kaynaklanan Çevre Sorunları. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 129-143.
- Yüce Gökşen, T. (2017). *Erken Cumhuriyet Döneminde Edirne’de Kentsel Gelişim*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
- Yücedağ, C., Kaya, L. G., Ulu, A. (2017). Burdur Kenti Toplu Konut ve Site Alanlarının Peyzaj Tasarım Yeterliliğinin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8 (2), 114-122.
- Yüksel, H. (2014). *Sosyal Politika Unsuru Olarak Toplu Konut İdaresi (TOKİ) Uygulamaları: Isparta İli Çünür ve Akkent Mahalleleri Toplu Konut İdaresi Başkanlığı’nca Yapılan Konutlarda İkamet Eden Konut Sakinlerine yönelik Bir Alan Araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Zariç, S. (2012). Türkiye’de Kentsel Planlama ve Toki’nin Planlama Yetkilerindeki Genişlemenin Boyutları. *Akademik Bakış Dergisi*, 28, 1-19.
- On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ankara.
- <http://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce> E.T. 04.04.2020.
- <http://www.toki.gov.tr/sosyal-konutlar> E.T. 04.04.2020.
- <https://www.toki.gov.tr/FaaliyetOzeti/ozet.pdf> E.T. 19.04.2020.
- <https://www.toki.gov.tr/uygulama/illere-gore-uygulamalar/bingol> E.T. 22.04.2020.

Korona Virüsü Günlerinde İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı

Dr. Mücahit Sami Küçüktüğü

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5021-7361>

Konya Büyükşehir Belediyesi, Dış İlişkiler Koordinatörlüğü, Konya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 20.07.2020

Kabul: 13.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

İnternet

Sosyal Medya

Korona virüsü

İletişim

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45881>

Öz

Bu çalışmada koronavirüs pandemisi günlerinde Konya, İstanbul ve Kocaeli başta olmak üzere Türkiye'nin tarımsal, sanayi ve ekonomik en büyük üç şehri yoğunlukta olmak üzere yaşayanların internet ve sosyal medya kullanımının incelenmesi amaçlanmıştır.

Günümüz dünyasında internet ve sosyal medya kişi ve kurumların bilgi paylaşımı ve iletişimini kolaylaştıran en temel unsurların başında gelmektedir. 2020 yılının ilk aylarında başlayan Koronavirüs salgını hastalığı tüm dünya ve Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiştir. İletişimin en temel kuramlarından olan kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde Türk insanının koronavirüs salgını hastalığı sürecinde internet ve sosyal medya kullanımı incelenmektedir. Makale, bu salgın hastalığın yaygın olduğu dönemde Türk insanının internet ve sosyal medya kullanımında ki değişiklikleri araştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Araştırma internete ulaşarak kullanan kesim ile gerçekleştirilmiş olup anket sosyal medya üzerinden yaygınlaştırılarak uygulanmıştır. Çalışma verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metodları (sayı, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma) kullanılmıştır. "One sample t-test", "independent sample t-test" ve "chi square" testi uygulanmıştır. Verilerin çözümlenmesi IBM SPSS 20.0 paket programında yapılmıştır. Verilerin analizi yüzde 95 güven aralığında, $p < 0.05$ anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. İnternet kullanımı araştırma sonucunda normal dönemdekine oranla artmış olup farklı sosyal medya uygulamalarının bireyler tarafından bu süreçte kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Erkek ve kadınlar arasında internet kullanım süresi bakımından bir farklılığın olmadığı görülmüş olup içerisinde sosyal medyanın da sorgulandığı internet kullanım amacında ise anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Sanal zeka araştırmalarının yoğun olduğu günümüz dünyasında bu çalışmanın sonuçları dijital endüstrinin geleceğini şimdiden görmek isteyenlere veriler sunmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Küçüktüğü, M. S. (2020). Korona Virüsü Günlerinde İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 573-593.

Internet and Social Media in Coronavirus Days

Dr. Mücahit Sami Küçüktaşlı

Konya Metropolitan Municipality, Foreign Relations Office, Konya – TURKEY

Article History

Submitted: 20.07.2020

Accepted: 13.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Internet
Social Media
Corona virus
Communication

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45881>

Abstract

The aim of this study was to investigate the use of internet and social media in the population of Konya, Istanbul and Kocaeli, the three largest agricultural, industrial and economic cities in Turkey during the days of coronavirus pandemic.

In today's world, internet and social media are among the most basic elements that facilitate information sharing and communication of individuals and institutions. Coronavirus epidemic disease which started in the first months of 2020 has negatively affected the whole world and Turkey. The use of internet and social media in the coronavirus epidemic disease process of Turkish people is examined within the framework of usage and satisfaction approach which is one of the most basic theories of communication. The article was prepared to investigate the changes in the use of the Internet and social media by Turkish people during the period when this epidemic was widespread. The research was carried out with the public who reached and used the internet, and the questionnaire was disseminated through social media. Descriptive statistical methods (number, percentage, arithmetic mean, standard deviation) were used when evaluating the study data. "One sample t-test", " independent sample t-test" and "che square" test were applied. Data analysis was done in IBM SPSS 20.0 package program. Data analysis was evaluated at 95 yüzde confidence interval and $p < 0.05$ significance level. As a result of the research, internet usage has increased compared to the normal period and it has been determined that different social media applications have been used by individuals in this process. It was observed that there was no difference between men and women in terms of internet usage time, and it was revealed that there was a significant relationship in the purpose of internet use, in which social media was also questioned. In today's world where virtual intelligence researches are intense, the results of this study provide data for those who want to see the future of the digital industry.

Giriş

İlk olarak askeri amaçlar doğrultusunda kullanılmaya başlansa da ilerleyen yıllarda farklı mecralarda kendine yol bulan ve son dönemlerde “world wide web” kısaca “www” olarak hayatımıza giren internet bugün artık daha çok sosyal medya uygulamaları ile ön plana çıkmaktadır. İnternet hayatın çok farklı alanlarında karşımıza çıkabilmektedir. İnternet ve sosyal medya ile insanlar bilgiyi kolaylıkla yayabilmektedir. Teknoloji ilerledikçe internetin kullanım alanları da çok çeşitli başlıklara taşınabiliyor. İnterneti yalın şekli ile ele alırken bunun iletişim boyutu ile değerlendirilmesi sosyal bilimlerin alanına giren konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksa internetten atık su kaçağı çalışmalarından yangın ihbar alanlarına kadar şehir hayatını ilgilendiren çok detaylı teknik alanlarda kendine yer bulabilmektedir (Leon Strous, Vinton G. Cerf, 2018). Sadece medya başlıklı dünya genelinde altı trilyon dolarlık bir ekonomik bütçe olduğunu belirtmek bu alanda ki devasa iktisadi yapıyı görmemiz için yeterlidir (Eli M. Noam, 2019). İletişim başlığı altında internet ve sosyal medya basitçe kişilerin yakın uzak aile bireyleri veya meslek arkadaşları ile iletişimi, takipçi sayısı olarak da ifade edildiği şekilde daha geniş çevrelerle de kurabilmesidir. Günümüz Türkiye ve dünyasında son altı aydır global olarak da seyreden koronavirüs bulaşıcı hastalığı veya diğer ismi ile pandemi tüm dünyada olduğu gibi günümüz Türk insanının da günlük yaşantısı ve alışkanlıklarını belli ölçüde değiştirmiştir. Sokağa çıkma yasakları ve karantinaya alınan mahalleler, muhitler ve buralarda yaşayan insanlar ister istemez bir diğer yakın aile bireyleri ve iş arkadaşları ile ilişkileri çeşitli iletişim araçları ve bunların başında da telefon, internet ve sosyal medya uygulamaları ile gerçekleştirmek durumunda kalmıştır. Elinizde ki bu makale işte bu yaşanan sürecin internet ve sosyal medya bağlamında ki değişikliğini ölçmek amacı ile hazırlanmıştır.

İnternet ve sosyal medya günümüz dünyasında birbirinden ayrılmaz temel bileşenlerdir.

Amy Van Looy’a (2016) göre sosyal medya, internetin evrim sürecinin önemli bir parçası ve adımı olarak değerlendirilir. Kaplan ve Haenlein’e göre ise “internet tabanlı uygulamaların tamamı sosyal medya” olarak tanımlanabilir (Kaplan ve Haenlein, 2010: 62).

Birey veya kurumların günümüz dünyasında dijital teknolojinin gelişmesinin tesiri ile iletişim kurma hem artık daha ucuz hem de kolay ulaşılabilir olmuştur (Jenny Jansson, Katrin Uba, 2019: 18 ve Çiğdem Bozdağ, 157). Sosyal medya; marka pekiştirme, kamuoyu nezdinde güven oluşturmak, eğlendirme, bilgilendirme, kamuoyunu yönlendirme ve takipçilerin dikkatini çekerek onları kendi web sitelerine çekmek amacıyla da kurumlar tarafından kullanılmaktadır (Karlı, 2010, 204). Sosyal medya pazarlama iletişimi, halkla ilişkiler ve reklam çerçevesinde önemli bir kitle iletişim aracı olmaktadır (Sissors ve Roger, 2008).

Dijitalleşme yer, dil, eğitim bariyerlerini aşan bir şekilde iletişimi geliştirmiştir. Yükselen bir ekonomi olan Türkiye zenginleşen bireyleri ile birlikte, dijital teknolojik araçlara televizyon, bilgisayar, telefon ve benzerlerine yoğun olarak sahiptir (Margaret Robertson, 2016; Takashi Shiraishi, Tetsushi Sonobe, 2019). Diğer yandan bire bir yüz yüze iletişim imkanı ise koronavirüs sebebiyle son derece azalmış aradaki mesafeler artmıştır. Koronavirüs sosyal mesafenin azalmasına sosyal medya kullanımının artmasına sebep olmuştur. İnsanlar tokalaşma ile selamlaşır konuşarak iletişime başladılar. Şimdi koronavirüs sebebiyle muhatap ile sosyal mesafeden dolayı dijital dokunma ile iletişim başlamaktadır. Dokunmatik iletişim teknolojilerinin gelişmesi bunda en önemli bir faktör olmuştur. Dokunarak sosyal medya kullanan ve iletişim kuran yeni bir nesil ve yeni bir çağa doğru hızla ilerlemekteyiz (Carey Jewitt, Sara Price Kerstin, Leder Mackley, Nikoleta Yiannoutsou, Douglas Atkinson, 2020).

Koronavirüs tarihsel olarak tüm dünyayı etkileyen en büyük ve yaygın salgın hastalıktır. Yakın tarihte bilinen İspanyol gribi dahi belli kıtaları ve coğrafyaları etkilemiştir. Koronavirüs ise dünya üzerinde tüm coğrafyalara ulaşmıştır. Genelde Ebola gibi salgın hastalıklar bugüne kadar yoğun olarak

Afrika kıtasında varlığını gösterir ve bu çerçevede Afrika merkezli salgın hastalıklar ve onunla ilintili araştırmalar yapıldı (Martha Kamara, 2016:31). Bu salgın dönemi eşine tarihte az rastlanır ölçüde bu araştırmaları farklı coğrafyalarda da yapılır kıldı (Andrea Pogliano, 2016, 151).

Koronavirüs pandemi süreci tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de etkisini gösteren bir salgın hastalık dönemi olmuştur. Bu süreç boyunca kişilerin alışkanlıkları, yaşama biçimleri, iletişim yöntemleri farklılık arz etmiştir. İletişim bilimleri açısından yeni sosyal medya kullanımındaki değişiklikler bilimsel olarak ölçülmeye muhtaçtır. Bu çalışmada koronavirüs süresince Türkiye'de Konya, İstanbul Kocaeli ve Ankara şehirleri başta olmak üzere internet kullanımı ve sosyal medya başlıklı araştırma yapılarak kişilerin iletişim ve sosyal medya takip alışkanlıklarındaki son durum tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu şehirler seçilirken hem tarım hem de sanayi sektörlerini kamu ile birlikte içinde barındıran Konya, Kocaeli ve İstanbul gibi şehirler özel olarak belirlenmiştir. Araştırma konusu varsayımları ve sonuçları bağlamında Türkiye'nin ekonomi, tarım ve sanayi şehirleri bağlamında değerlendirilmelidir.

İnsanlık tarihi boyunca pek çok salgın hastalık yaşandığı bilinen bir gerçektir. Global ölçekli ve tüm dünya insanlığını etkileyerek tehdit eden bir salgın hastalık bilimsel olarak bugüne kadar tespit edilememiştir. Salgın hastalıklar genelde belirli bir bölge, ülke veya kıta ile sınırlı kalmış tüm dünyayı etkileyecek bir konuma gelmemiştir. Koronavirüs süreci ise Çin'de başladıktan kısa bir süre sonra tüm Dünyayı tehdit eder hale gelmiştir. Türkiye'de de tüm ülke coğrafyasına kısa sürede yayılarak sosyolojik ve iletişim bilimleri açısından farklılaşmalara sebebiyet verici etkiler bırakmıştır. Bu araştırma bu süreçte yeni bir iletişim biçimi olarak internet ve sosyal medya kullanımında ki değişimi ölçmek adına hazırlanmış ve uygulanmıştır. Yeni bir sosyal medya kullanımı olarak facebook, tweeter başta olmak üzere sosyal ağlar, zoom gibi video görüşme uygulamaları araştırılmıştır.

Koronavirüs sürecinde insanlar yakınları ve iş arkadaşları ile iletişimi direk ve yüzyüze kurmaya çok imkan bulamadığı için internet ve sosyal medya kullanımının bu süreçte artması beklenir, çalışmanın en temel varsayımdır. Araştırmanın varsayımları şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Artan internet ve sosyal medya kullanımı ile birlikte yeni sosyal medya uygulamaları kullanımı söz konusudur.

2. İnternet ve sosyal medya kullanımının çalışma mekanları veya iş yerlerinde değil ikamet yerlerinde daha yoğun kullanılması beklenir.

Araştırmanın hipotezleri şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Kadınlar ve erkekler arasında korona virüs sürecinde interneti kullanma bakımından anlamlı bir ilişki vardır.

2. Sokağa çıkma yasaklarının olduğu koronavirüs sürecinde evlerde internete giren kişiler interneti daha çok eğitim amaçlı faaliyetler için kullanır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma keşfedici, betimleyici olacak şekilde internet üzerinden yapılan bir araştırma olarak planlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Bilimsel veri toplama aracı nicel veri olarak anket tekniği uygulanmıştır. Koronavirüs pandemi süreci yaygın bir salgın hastalık olması sebebiyle yüzyüze görüşerek anket gerçekleştirmenin riskleri gözönüne alınarak google anket formu üzerinde hazırlanmış ve Whatsapp, twitter, facebook sosyal medya araçları kullanılarak yaygınlaştırılarak cevaplayıcıların hazırlanan anketi cevaplamaları istenmiştir.

Araştırmanın evrenini Türkiye'nin tarım, sanayi, ticaret, kamu alanında merkez şehirleri olarak ifade edilen Konya, Kocaeli, İstanbul ve Ankara'da oturanlar oluşturuyorken örneklemimiz bu şehirde internet kullananlar olarak belirlenmiştir. Hali hazırda internet kullanıcıları evreninde koronavirüs sürecinde yaşanan değişimler çerçevesinde Türkiye'nin üç önemli şehrinde tarım sanayi ticaret

alanında faaliyet gösteren 581 kişilik örneklem grubuna anket uygulanmıştır.

Kırsal veya ekonomisi canlı olmayan yerleşim yerleri yerine, tercih edilen örneklem grubuna dahil edilen şehirler internete erişimin ülke içinde en rahat ve internete girilebilen araçlara en kolay sahip olunabildiği genel ön bilgisi ile tercih edilmiştir. Ayrıca koronavirüs süresince evde kalma ve işyeri, dükkan, fabrika açılmaması uyarıları çerçevesinde özellikle bu işyerlerine sahip başta Kocaeli, İstanbul gibi şehirlerde esnaf, sanayici kesimi; tarım ve kamu çalışanları tercihlerini de araştırmaya dahil etmek adına Konya şehri seçilmiştir. Araştırmaya bu ve diğer şehirlerden katılanlar tesadüfi örneklem ile tespit edilmiştir. Bu kişiler halihazırda internete sahip kişilerdir. Köyde kasabada elektriği olmayan internete ulaşamayan bir kesim az da olsa Türkiye’de vardır. Dolayısıyla bu kesim hedef örneklem grubu içerisinde değildir. Araştırmada hedef kitle internete sahip ve bunu kullanan kesimdir.

Araştırma sonuçları itibariyle Türkiye’nin tarım, sanayi, ekonomi şehirlerinin genel bir iletişim bilimi çerçevesini koronavirüs günlerinde internet ve sosyal medya kullanım alışkanlıklarını göstermektedir. Araştırmada bazı sorularda beşli likert ölçeği kullanılmıştır. Bazı sorularda ise alınan cevaplar daha sonra recode yapılarak aynı başlık altına alınabilecekler toplanmıştır. Gruplar değişken olarak kaydedilip demografik özelliklerle ilişkisi t-test ve chi square aracılığıyla test edilmiştir. Anket formu doldurulduktan sonra excel’e aktarılmış daha sonra da analizleri IBM SPSS 20 ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırma soruları sosyo demografinin ilk etapta belirlenmesi ile başlamış olup devamında koronavirüs sürecinde internet kullanımının artıp artmadığı internet bulunma süresinin ne kadar olduğu tespit edilmeye çalışılmış internete daha çok nerede, hangi cihazı hangi amaçla kullanarak girdiği araştırılmıştır.

Araştırmada internetin, kağıt medya gazete ve dergi ile görsel, işitsel radyo televizyona karşı ilişki düzeyi koronavirüs sürecinde nasıldır sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Özellikle gazete ve derginin virüs taşıma riski bulunduğu da göz önüne alındığında internet karşısında kullanımı ve takibi ne düzeyde gerçekleştiği ölçülmüştür. Koronavirüs sürecinde insanlar tokalaşamadı birbirlerine yakın mesafede dahi duramadı. Bu durum insanlar arasında ki iletişimi etkileyen bir süreci beraberinde getirdi. Araştırmada internette yeni kullanılmaya başlanan program olup olmadığı bu bağlamda sorulmuştur. En çok kullanılan sosyal medya uygulamaları ve bunların kullanıma sıklıkları araştırılmıştır. Ankete katılanların sosyal medyada takipçi sayılarının durumu ve bu süreçte artıp artmadığı öğrenilmeye çalışılmıştır. Evde internetin kaç kişi tarafından ne amaçla kullanıldığı ve internete güven duyulup duyulmadığı da ankette araştırılmıştır.

Kitle iletişim araçlarının etkileri üzerine modeller geliştirilmiştir. Gündem oluşturma etkisi, bilgi açlığını giderme hipotezi bu modellerin başlıcaları olmakla birlikte toplumda kendi kanaatlerinin yaygın olmadığını iletişim araçlarını takip ederek öğrenip sessizleştiğini savunan suskunluk sarmalı modelinin aksine kullanım ve doyum hipotezi ile toplumsal ilişki için zemin hazırlama rahatlama amaçlı izleyici odaklı modellerde geliştirilmiştir. İşte bu makalede izleyici odaklı bu yaklaşım çerçevesinde analizler yapılacaktır.

İletişim araştırmalarının en temel teorilerinin başında “kullanımlar ve doyumlar” yaklaşımı gelmektedir. Bu yaklaşıma göre iletişim süreci içerisinde bulunan bireyin edilgen değil aktif olduğuna dayanmaktadır (Abdullah Koçak, Banu Terkan, 2010, 37).

Medya kullanımı önceleri edilgen bir yapı arz ederken günümüz dijitalleşmenin en yoğun yaşandığı zaman diliminde ise bu ihtiyaçlara ve isteklere bağlı olarak izleyici veya kullanıcının daha aktif olduğu bir sürece evrilmiştir. Bu araştırma da internet ve sosyal medya kavramları etrafında örgülenen iletişimi, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde analiz etmeye çalışarak koronavirüs pandemi sürecinde örnekleme katılan tarım, sanayi, ekonomi şehirlerini temsilen üç büyük şehirde ki kişilerin tercihlerini tespit etmektedir.

Veri analizlerini gerçekleştirilirken tanımlayıcı istatistiksel metodları (sayı, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma) kullanılmıştır. Bir değişkenin ortalamasının belirlenmiş bir sabit sayıya göre farklılık gösterip göstermediğini bulmak için kullanılan "One sample t-test", her alt bir grubun normal dağılım özelliğinde iki aritmetik ortalama arasındaki farkın manidarlığını ölçmek için "independent sample t-test" ve değişkenler arasındaki farklılıkları tespit içinde "che square" testi uygulanmıştır.

Araştırma Bulguları

Bu araştırmada özellikle koronavirüs sürecinde internet kullanımının artıp artmadığı, süreç boyunca bireylerin ortalama internet kullanım saatlerinin süresi, internetin daha çok nerede kullanıldığı, en çok hangi cihazla girildiği, haberlerin en çok takip edilme aracının ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bireylerin interneti en çok hangi amaçla kullandığı, bireylerin yeni kullanmaya başladığı program olup olmadığı, en çok kullanılan sosyal medya uygulaması ve sosyal medyadaki kullanma sıklıkları da ayrıca ölçülmeye çalışılmıştır.

Koronavirüs sürecinde sosyal medyada günlük ne kadar paylaşım yapıldığı, paylaşım yapma sıklığının artıp artmadığı, sosyal medyada takipçi sayısı ve arkadaş sayısının artıp artmadığı, bireylerin sosyal medyayı ne kadar zamandır kullandığı, bireylerin evlerinde internetin kaç kişi tarafından kullanıldığı hangi amaçla kullanıldığı, interneti güvenli bulup bulmadıkları sorularına cevap alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmaya katılan grubun sosyo demografik özellikleri aşağıdaki tablolarda özetlendiği şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubunun Cinsiyet, Medeni Durum ve Yaşlarına İlişkin Bulgular

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Cinsiyet			
Kadın	157	27,0	27,2
Erkek	420	72,3	72,8
Medeni Durum			
Bekâr	122	21,0	21,1
Evli	456	78,5	78,9
Yaş			
65 yaş ve üzeri	3	,5	,5
56-65	23	4,0	4,0
46-55	122	21,0	21,1
36-45	222	38,2	38,4
25-35	136	23,4	23,5
18-24 Yaş	72	12,4	12,5
Toplam	581	100,0	

Araştırmaya katılanların yüzde 27'si kadın yüzde 72'si erkektir. Araştırmaya toplamda 581 kişi katılmıştır. Araştırmada örneklem grubunun yüzde 21'i bekar, yüzde 78'i evlidir. Araştırmaya katılan örneklem grubunun yüzde 60'a yakını 36 ve 55 yaş aralığındadır. 18 ve 35 yaş arasında olanların oranı ise yüzde 36'dır. Araştırmada 18 yaş altı örneklem grubuna dahil edilmemiştir. 56 yaş ve üzeri olanların oranı ise yüzde 5'tir. Geçerli yüzde oranları ilgili soruya cevap vermeyenler olduğu için

belirtilmiştir. Aşağıdaki tablolarda da birkaç kişide olsa soruya cevap vermeyenler söz konusu olduğundan geçerli yüzde oranları verilmiştir. Toplam kişi sayısı cevap vermeyenler dahil ankete katılan kişi sayısı olarak verilmiştir.

Tablo 2. Örneklem Grubunun Eğitim, Meslek ve Gelir Düzeyine İlişkin Bulgular

Eğitim			
Doktora	13	2,2	2,2
Y. Lisans	90	15,5	15,6
Lisans	254	43,7	43,9
Ön Lisans	51	8,8	8,8
Ortaokul Lise	145	25,0	25,1
İlkokul	25	4,3	4,3
Meslek			
Serbest Meslek	50	8,6	8,7
Emekli	15	2,6	2,6
Öğrenci	60	10,3	10,5
Ev hanımı	63	10,8	11,0
İşçi	111	19,1	19,3
Sanayici	55	9,5	9,6
İş adamı	40	6,9	7,0
Esnaf	13	2,2	2,3
Kamu Çalışanı	167	28,7	29,1
Gelir Düzeyi			
20 bin TL ve üzeri	10	1,7	1,8
15 bin1- 20 bin TL	19	3,3	3,5
10 bin1- 15 bin TL	46	7,9	8,5
5 bin1- 10 bin TL	223	38,4	41,0
0- 5 bin TL	246	42,3	45,2
Toplam	581	100,0	

Ankete cevap veren örneklem grubunun eğitim düzeyine ilişkin bulgular da ise lisans mezunu olanların oranı yüzde 44 olup ortaokul veya lise mezunu olanların oranı ise yüzde 25'tir. Ankete katılan örneklem grubunun mesleklerine ilişkin bulgular ise yüzde 19 işçi, yüzde 9 sanayici, yüzde 7 işadamı, yüzde 29 kamu çalışanı ve farklı küçük oranlarda diğer meslek gruplarıdır. Ankete katılan örneklem grubunun ekonomik gelir düzeylerine ilişkin ifadeleri doğrultusunda yüzde 42'lik bir kesim 5 bin lira ve altında ekonomik gelire sahip olduğunu ifade ederken 5 bin ile 10 bin Türk lirası arasında aylık ekonomik gelire sahip olduğunu ifade edenlerin oranı da yüzde 38'dir.

Tablo 3. Örneklem Grubunun İkamet Ettikleri Şehre İlişkin Bulgular

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Diğer şehirler	49	8,4	8,5
Kocaeli	95	16,4	16,5
Konya	273	47,0	47,5
İstanbul	143	24,6	24,9
Ankara	15	2,6	2,6
Toplam	581	100,0	

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Çok arttı	262	45,1	45,4
Arttı	193	33,2	33,4
Ne arttı nede artmadı	76	13,1	13,2
Artmadı	33	5,7	5,7
Hiç artmadı	13	2,2	2,3
Toplam	581	100,0	

Tablo 4. Koronavirüs sürecinde internet kullanımının artması

Koronavirüs sürecinde internet kullanımının artması söz konusudur. Örneklem grubunda internet kullanımı koronavirüs sürecinde çok arttı diyenlerin oranı yüzde 45,1 arttı diyenler yüzde 33,2 toplamda yüzde 78,3'lük bir kesim internet kullanımının arttığını ifade etmiştir.

Tablo 5. Koronavirüs sürecinde bireylerin ortalama internet kullanma saatleri

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
0-1 saat arası kullananlar	28	4,8	4,9
2-4 saat arası kullananlar	236	40,7	40,9
5-7 saat arası kullananlar	218	37,5	37,8
8-10 saat arası kullananlar	95	16,4	16,5
Toplam	581	100,0	

Koronavirüs süreci öncesinde bireylerin ortalama internet kullanım süresi, internet ve sosyal medya analiz kuruluşu "We Are Social"ın "Digital 2020" raporunda yer alan verilerine göre günlük olarak yaklaşık üç saat iken koronavirüs süreci ile birlikte bireylerin ortalama internet kullanım saatinin beş saate çıktığı görülmektedir.

Örneklem grubunda günlük internet kullanma saatlerini ifade etmelerini istediğimizde günde 10 saat internet kullananların oranı dahi azımsanmayacak bir şekilde yüksektir: yüzde 8,3.

Ankete katılanlarının yüzde 80'ine yakını günde iki ila yedi saat arasında internet kullandığını ifade etmektedir. Ankete katılanların yüzde 40'dan biraz fazlası interneti günde 2 ila 4 saat arasında kullandığını ifade ederken 1 saat ve daha az kullananların oranı ise sadece yüzde 4,8'dir

Tablo 6. Koronavirüs sürecinde internetin daha çok nerede kullanıldığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hastane	1	,2	,2
Trafikte	1	,2	,2
İşte	58	10,0	10,1
Evde	514	88,5	89,5
Toplam	581	100,0	

Koronavirüs sürecinde internetin daha çok nerede kullanıldığı sorusuna örneklem grubumuzdakiler yüzde 89,5 oranında "evde" cevabını vermiştir. Pandemi sürecinde sokağa çıkma yasağı veya kısıtlamaları, insanları daha çok evde bulunmaya sevk etmiş ve evde bulunan kişiler internete burada girebilmişlerdir. Bu sonuç bu durumu çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 7. İnternete en çok hangi cihazla girildiği

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Televizyon	7	1,2	1,2
Tablet	10	1,7	1,7
Cep Telefonu	467	80,4	80,7
Dizüstü bilgisayar	64	11,0	11,1
Masaüstü bilgisayar	31	5,3	5,4
Toplam	581	100,0	

Dünya Bankasının 2016 yılında yaptığı araştırmaya göre 2005 yılında her 100 kişi başına düşen cep telefonu sayısı 34 iken 2014'te bu rakam 97'ye yükselmiştir (Margaret Robertson, 2015, 7). Bu araştırmayı teyit edecek şekilde de bu araştırmaya katılan örneklem grubu, internete en çok hangi cihazla girildiği sorusuna, yüzde seksen oranında cep telefonu ile girdiğini ifade etmiştir. Masaüstü bilgisayar oranı yüzde 5, dizüstü bilgisayar ile internete girenlerin oranı ise yüzde 11'dir. Televizyon ile internete girenleri rakamı anketin yapıldığı dönem itibariyle ancak yüzde bir seviyesindedir.

Tablo 8. Koronavirüs ile ilgili haberlerin en çok takip edilme aracı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Gazete Dergi Radyo	6	1,0	1,0
Televizyon	218	37,5	37,9
İnternet	351	60,4	61,0
Toplam	581	100,0	

Koronavirüs ile ilgili haberlerin en çok takip edilme aracı yüzde altmış ile internet olmuştur. İnternet son yirmi yılın en temel iletişim aracı olan televizyonu büyük oranda geçmiştir ki televizyon ile koronavirüs haberlerinin takip edilme oranı yüzde 37'dir. Bu soruda ortaya çıkan bir başka ilginç sonuç ise yazılı basın ve radyo dinleme oranlarındaki düşüklüktür. Koronavirüs ile ilgili haberleri gazeteden dergiden veya radyodan takip edenlerin oranı sadece yüzde 1'dir.

Tablo 9. Koronavirüs sürecinde internetin en çok hangi amaçla kullandığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Sesli Görüntülü Konuşma	97	16,7	16,8
Sosyal Medya Haber	255	43,9	44,0
Alışveriş, Banka, Fatura, E-Devlet	18	3,1	3,1
E Kitap, Müzik, Video, E Dosya	76	13,1	13,1
Eğitim Konferans İş Toplantısı	99	17,0	17,1
Diğer	34	5,9	5,9
Toplam	581	100,0	

Koronavirüs sürecinde internet en çok sosyal medya takibi ve haber için kullanılmıştır ki bu oran yüzde 44'tür. Özellikle bu süreçte eve kapanan insanların çoğunlukta olması eğitim, konferans ve iş toplantısı gibi amaçlar doğrultusunda interneti kullanma oranını da yüzde 17'ye taşımıştır. Sesli görüntülü konuşmak için interneti kullananların oranı da buna yakın seviyededir. Elektronik kitap, müzik, video veya dosya indirmek için interneti kullananların oranı da azımsanmayacak orandadır: yüzde 13. Alışveriş, banka işlemleri, fatura ödemeleri, e-devlet uygulaması da internet üzerinden en çok yapılan işlemler arasına girebilmiştir.

Tablo 10. Koronavirüs sürecinde yeni kullanılmaya başlanan program durumu

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Hayır olmadı	210	36,1	36,5
Evet oldu	365	62,8	63,5
Toplam	581	100,0	

Koronavirüs sürecinde yeni kullanılmaya başlanan program durumu yüzde 63'tür. Ancak yüzde 36'lık bir oran bu süreçte yeni kullanmaya başladığı bir program olmadığını ifade etmiştir. Bu anlamda koronavirüs süreci insanların internetle daha fazla zaman geçirdiği ve daha farklı programları kullanmaya başladığı bir sürecin adı olmuştur.

Tablo 11. Koronavirüs sürecinde en çok kullanılan sosyal medya uygulaması

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Twitter	93	16,0	16,2
Facebook	84	14,5	14,6
Instagram	112	19,3	19,5
Whatsapp	178	30,6	31,0
Zoom	34	5,9	5,9

Youtube	53	9,1	9,2
Linkedin	4	,7	,7
Diğer	16	2,8	2,8
Toplam	581	100,0	

İnternetin gelişimi ile birlikte günümüzde hayatımızın büyük bir kısmını kapsayan Instagram, Twitter, Facebook gibi sosyal medya araçları ve uygulamaları Web 2.0'ın etkileşim özelliği sayesinde ortaya çıkmıştır (Aysun Kaya, 2013, 161). Koronavirüs süresince en çok kullanılan sosyal medya uygulaması yüzde 31 oranı ile Whatsapp uygulamasıdır. Whatsapp uygulamasını yüzde 19 ile Instagram, yüzde 16 ile Twitter yüzde 14,5 ile Facebook, yüzde 9 ile Youtube ve yüzde 6 ile Zoom programı takip etmektedir. Diğer işaretleyenler de Microsoft'un iş toplantıları programında kullandığı programlar öne çıkmıştır. Bu çerçevede iş dünyası ve çevresi ile alakalı LinkedIn programının düşük yüzdeli olması da bir başka sonuçtur.

Koronavirüs sürecinde sosyal medyanın kullanma sıklığının sorulduğu bu anket sorusunda Twitter'ı hiçbir zaman kullanmayanların oranı yüzde 38, Facebook kullanmayanların oranı yüzde 30, Instagram'ı hiçbir zaman kullanmayanların oranı ise yüzde 19'dur. Whatsapp'ı hiçbir zaman kullanmayanların oranı yüzde 2 dahi çıkmamışken, Zoom'u bu süreçte hiçbir zaman kullanmayanların oranı yüzde 37, Youtube'u hiçbir zaman kullanmayanların oranı ise yüzde 4, hiçbir zaman bu süreçte oyun oynamamış kişilerin oranı ise yüzde 66'dır.

Tablo 11.1. Koronavirüs sürecinde Twitter kullanma sıklığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Bilgim yok	8	1,4	1,8
Sıklıkla	160	27,5	35,2
Nadiren	114	19,6	25,1
Hiçbir zaman	173	29,8	38,0
Toplam	581	100,0	

Twitter; her geçen gün karmaşıklaşan internet dünyasına basit bir takip mekanizması sağlamaktadır (Shea, 2011). Siyasal ve yerel kurumların sık kullandığı bir sosyal medya uygulaması olarak karşımıza çıkarken bireysel anlamda Instagram kullanımının gerisinde kaldığı görülmektedir.

Koronavirüs süresince sıklıkla kullanılan sosyal medya uygulamaları sırasıyla Whatsapp Youtube, Instagram, Facebook, Twitter gelmektedir.

Tablo 11.2. Koronavirüs sürecinde Facebook kullanma sıklığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Bilgim yok	7	1,2	1,4
Sıklıkla	184	31,7	37,2
Nadiren	154	26,5	31,2
Hiçbir zaman	149	25,6	30,2
Toplam	581	100,0	

Facebook'u hiçbir zaman kullanmadım diyenlerin oranı yüzde 30 iken sıklıkla kullandım diyenlerin

oranı ise yüzde 37, nadiren kullandım diyenlerin oranı ise yüzde 31'dir.

Tablo 11.3 Koronavirüs sürecinde Instagram kullanma sıklığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Bilgim yok	8	1,4	1,7
Sıklıkla	245	42,2	52,1
Nadiren	129	22,2	27,4
Hiçbir zaman	88	15,1	18,7
Toplam	581	100,0	

Instagram uygulamasını sıklıkla kullandığını ifade edenlerin oranı yüzde 52 iken hiç bir zaman kullanmadım diyenlerin oranı ise yüzde 19'dur.

Tablo 11.4. Koronavirüs sürecinde Whatsapp kullanma sıklığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Bilgim yok	9	1,5	1,7
Sıklıkla	494	85,0	91,8
Nadiren	32	5,5	5,9
Hiçbir zaman	3	,5	,6
Toplam	581	100,0	

Bu süreçte Whatsapp'ı sıklıkla kullananların oranı yüzde 92'dir. Hiç bir zaman kullanmamış olanların oranı ise yaklaşık 1'dir. Örneklem'de Whatsapp en çok kullanılan sosyal medya uygulaması olarak ortaya çıkmıştır.

584

Tablo 11.5. Koronavirüs sürecinde Zoom kullanma sıklığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Bilgim yok	27	4,6	6,5
Sıklıkla	84	14,5	20,2
Nadiren	149	25,6	35,8
Hiçbir zaman	156	26,9	37,5
Toplam	581	100,0	

Zoom, pandemi sürecinde internet üzerinden toplu görüşme yapılabilen uygulamaların başında gelmektedir. Araştırma sonucuna göre yüzde 20'lik bir kesim zoom uygulamasını sıklıkla kullandığını ifade etmiştir.

Tablo 11.6. Koronavirüs sürecinde Youtube kullanma sıklığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Bilgim yok	1	,2	,2
Sıklıkla	266	45,8	57,0
Nadiren	180	31,0	38,5

Hiçbir zaman	20	3,4	4,3
Toplam	581	100,0	

Video izleme ve paylaşma aracı olan Youtube uygulamasını, pandemi süresince sıklıkla kullandım diyenlerin oranı yüzde 57 olarak gerçekleşmiştir. Hiç bir zaman kullanmadım diyenlerin oranı ise sadece yüzde 4 olmuştur.

Tablo 11.7. Koronavirüs sürecinde oyun oynama sıklığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Bilgim yok	24	4,1	6,2
Sıklıkla	51	8,8	13,1
Nadiren	58	10,0	14,9
Hiçbir zaman	257	44,2	65,9
Toplam	581	100,0	

Pandemi süresince sıklıkla oyun oynadım diyenlerin oranı yüzde 13 iken hiç bir zaman oynamadım diyenlerin oranı ise yüzde 66'dır.

Tablo 12. Koronavirüs sürecinde sosyal medyada günlük ne kadar paylaşım yapıldığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Diğer	7	1,2	1,2
21 ve üzeri	13	2,2	2,3
11-20 paylaşım	19	3,3	3,3
6-10 paylaşım	36	6,2	6,3
3-5 paylaşım	92	15,8	16,0
1-2 paylaşım	227	39,1	39,5
Hiç yapmadım	181	31,2	31,5
Toplam	581	100,0	

Koronavirüs süresince sosyal medyada günlük 1-2 paylaşım yapanları oranı yüzde 39, hiç yapmayanların oranı ise yüzde 31'dir.

Tablo 13. Koronavirüs sürecinde paylaşım yapma sıklığının artması

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Çok arttı	21	3,6	3,6
Arttı	45	7,7	7,8
Ne arttı nede artmadı	93	16,0	16,1
Artmadı	120	20,7	20,8
Hiç artmadı	299	51,5	51,7
Toplam	581	100,0	

Bir önceki soru ile de bağlantılı olmak üzere koronavirüs sürecinde paylaşım yapma sıklığının arttığını ifade edenlerin oranı -çok arttı diyenlerle birlikte- sadece yüzde 12'dir. Bu süreçte paylaşım

yapma sıklığının artmadığını söyleyenlerin oranı yüzde 72'dir. Koronavirüs insanların internette daha fazla vakit geçirdiği ama paylaşım yapma sıklığının çok arttığının söylenemeyeceği bir süreç olmuştur.

Tablo 14. Koronavirüs sürecinde sosyal medyada takipçi sayısı/ arkadaşın artması

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Çok arttı	20	3,4	3,5
Arttı	24	4,1	4,2
Ne arttı nede artmadı	84	14,5	14,7
Artmadı	159	27,4	27,9
Hiç artmadı	283	48,7	49,6
Toplam	581	100,0	

Koronavirüs sürecinde insanların sosyal medyadaki takipçi sayısı ve/veya arkadaşının artma oranı yine bir önceki soruda alınan cevapla paralellik arz edecek şekilde yüzde 8'dir. Sosyal medyada bu süreçte takipçi sayısı ve/veya arkadaşının artmadığını söyleyenlerin oranı ise yüzde seksene yakındır.

Tablo 15. Sosyal medyada ortalama takipçi/ arkadaş sayısı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Sosyal Medyam aktif değil	14	2,4	2,5
10 binden fazla	7	1,2	1,3
5 bin-10 bin arası	9	1,5	1,6
Bin1- 5 bin arası	54	9,3	9,6
500-Bin arası	84	14,5	15,0
151-500 arası	164	28,2	29,3
50-150 Arası	116	20,0	20,7
50'den az	112	19,3	20,0
Toplam	581	100,0	

Araştırmanın gerçekleştirildiği örneklem grubundaki kişilerin sosyal medyada ortalama takipçi sayısı ve arkadaşı 10 binden fazla olanlarının oranı sadece yüzde 1'dir. 50'den az takipçi ve/veya arkadaş sayısına sahip olanların oranı ise yüzde 19'dur. Araştırmaya katılanların yaklaşık yüzde 50'sinin takipçi ve/veya arkadaş sayısı 50 ile 500 arasında değişmektedir.

Tablo 16. Sosyal medyanın ne kadar zamandır kullanıldığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
7 yıldan daha fazla	300	51,6	53,2
5-7 yıldır	127	21,9	22,5
2-4 yıldır	106	18,2	18,8
1 yıldan az	17	2,9	3,0
Bu süreçle başladım	14	2,4	2,5
Toplam	581	100,0	

Araştırmaya katılanların sosyal medyayı ne kadar zamandır kullandıklarına dair soruya verdikleri cevapta ise 7 yıldan fazla kullandıklarını ifade edenlerin oranı yüzde 52'dir. Koronavirüs süreci ile sosyal medyayı kullanmaya başladıklarını ifade edenlerin oranı ise yüzde 2'dir.

Tablo 17. Evde internetin kaç kişi tarafından kullanıldığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
0-1 kişi kullanıyor	13	2,2	2,3
2-4 kişi kullanıyor	426	73,4	74,1
5-7 kişi kullanıyor	131	22,5	22,8
8-10 kişi kullanıyor	6	1,0	1,0
Toplam	581	100,0	

Koronavirüs başlığında sağlık, aile, ölüm durumu gibi konular bu araştırmanın temel konusu olmamakla birlikte özellikle İspanya, İtalya, İngiltere gibi virüs dolayısıyla ciddi kayıpların yaşandığı Avrupa ülkelerinde hane halkı araştırmalarına ciddi manada ihtiyaç vardır (Gabriele Doblhammer, Jordi Guma, Editors, 2018). Araştırmaya katılanların yüzde 70'den fazlası evde interneti 2 ile 4 kişi arasında değişen rakamlarda ki kişi olarak kullanmakta olduklarını belirtmiştir.

Tablo 18. Koronavirüs sürecinde evdeki kişilerin interneti daha çok hangi amaçla kullandığı

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Eğitim Konferans İş Toplantısı Webinar	298	51,3	52,9
Sosyal Medya Haber	159	27,4	28,2
Fotoğraf Video Oyun Film	82	14,1	14,6
Aile Akriba Görüşme	19	3,3	3,4
Alışveriş Fatura	5	,9	,9
Toplam	581	100,0	

Koronavirüs sürecinde evdeki kişilerin interneti daha çok eğitim, konferans, iş toplantısı, webinar amaçlı kullandıklarını ifade edenlerin oranı yüzde 51'dir. Bunu yüzde 27 ile sosyal medya ve haber takip etmektedir. Fotoğraf, video, oyun ve film için interneti kullananların oranı da azımsanmayacak kadar yüksektir; yüzde 15.

Tablo 19. İnterneti güvenli bulma

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Çok Güvenli buluyorum	14	2,4	2,4
Güvenli Buluyorum	62	10,7	10,8
Ne Güvenli nede değil	215	37,0	37,3
Güvenli bulmuyorum	171	29,4	29,7
Hiç güvenli bulmuyorum	114	19,6	19,8
Toplam	581	100,0	

İnterneti çok güvenli bulanların oranı yüzde 2'dir. İnterneti hiç güvenli bulmayanların oranı ise yüzde 20'dir. Ankete katılan örneklem grubu interneti kullanmaktadır ama genel manada interneti güvenli bulmayanların oranı yüzde 50'den fazladır.

One Sample T Test, Independent Sample, Chi Square Testleri ile Fark, İlişki ve Anlamlılık Düzeyleri:

Günde ortalama internet kullanım süreleri koronavirüsten önce yaklaşık üç saattir. Anadolu Üniversitesi Sosyal Medya ve Dijital Güvenlik Eğitim, Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilim Kurulunca teknoloji kullanımına ilişkin verilerden oluşan "2019'u bitirirken sosyolojik açıdan internet ve sosyal medya istatistikleri raporun"na göre bu rakam tam olarak 2 saat 46 dakikadır.

Tablo 20. One Sample İstatistiği

One-Sample Statistics				
	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Günde ortalama internet kullanımı	577	4,9792	2,39057	,09952

Koronavirüs süreci öncesinde internet kullanımı yaklaşık üç saat iken bizim araştırmamız sonucunda çıkan sonuç ise korona virüs süreci boyunca bu rakamın artarak yaklaşık günde beş saate çıktığıdır.

One sample T test ile de bu farklılık açık bir şekilde görülmektedir.

Tablo 21. One Sample Test

One-Sample Test						
Test Value = 90						
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95yüzde Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Günde ortalama internet kullanımı	-854,301	576	,000	-85,02080	-85,2163	-84,8253

df: 576 iken $p:0,0001$ ile $p<0,05$ ile internet kullanım süreleri arasında geçmiş ile değerlendirildiğinde fark vardır (Ton Cleophas, Aeilko Zwindermen, 2015, 4).

Tablo 22. Independent Sample Test

Group Statistics						
Cinsiyet		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	
Günde ort. internet kullanımı	Erkek	420	5,0643	2,40984	,11759	
	Kadın	153	4,7712	2,30702	,18651	

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2- tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95yüzde Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper	
Günde ort İnternet Kullnm	Equal variances assumed	,251	,616	1,30 2	571	,193	,29304	,22502	-,14892	,73500
	Equal variances not assumed			1,32 9	280, 757	,185	,29304	,22048	-,14097	,72706

p değeri 0,05'den küçük olmadığı için erkekler ve kadınlar arasında bu süreçte günlük internet kullanım saati bakımından fark yoktur ve Levene testine göre varyanslar eşit olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla t:1,302 df: 571 p:0,193'tir.

Koronavirüs sürecinde kadınların internet kullanma süreleri ortalama 4,77 saat iken erkeklerin kullanma süresi 5,06 saat olarak gerçekleşmiştir.

Örnekleme katılan grubun cinsiyet durumu ile koronavirüs sürecinde interneti en çok hangi amaçla kullandıklarına bulgular arasındaki ki-kare test sonuçları Tablo 23'te verilmiştir. Sonuçlara göre cinsiyet ile interneti kullanma amacı arasında istatistiki olarak bir anlamlılık mevcut olup ilişki vardır.

Tablo 23. Cinsiyet ve İnternetin en çok kullanma amacı arasındaki ilişki

Cinsiyet *İnternetin En çok hangi amaçla kullanıldığı Crosstabulation

		İnternetin en çok hangi amaçla kullanıldığı						Total
		Sesli Görüntülü Konuşma	Sosyal Medya Haber	Alışveriş Banka Fatura E Devlet	E Kitap Müzik Video E dosya	Eğitim Konferans İş T.	Diğer	
Erkek	Count	66	195	14	60	60	24	419
	yüzde within Cinsiyet	15,8yüzde	46,5yüzde	3,3yüzde	14,3yüzde	14,3yüzde	5,7yüzde	100,0yüzde
Kadın	Count	30	59	4	16	38	10	157
	yüzde within Cinsiyet	19,1yüzde	37,6yüzde	2,5yüzde	10,2yüzde	24,2yüzde	6,4yüzde	100,0yüzde
Toplam	Count	96	254	18	76	98	34	576
	yüzde within Cinsiyet	16,7yüzde	44,1yüzde	3,1yüzde	13,2yüzde	17,0yüzde	5,9yüzde	100,0yüzde

Kadınların yüzde 19,1'i erkeklerin ise yüzde 15,8'i korona virüs sürecinde interneti sesli ve

görüntülü konuşma için kullanmıştır.

Erkeklerin yüzde 46,5'i kadınların ise yüzde 37,6'sı korona virüs sürecinde interneti sosyal medya ve haber amaçlı daha çok kullanmıştır.

Kadınlar interneti bu süreçte sosyal medya ve haber amaçlı daha az kullanmakta olup sesli ve görüntülü görüşme için kullanmıştır.

Tablo 24. Chi-Square Test

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	11,194 ^a	5	,048
Likelihood Ratio	10,877	5	,054
Linear-by-Linear Association	1,837	1	,175
N of Valid Cases	576		

a. 1 cells (8,3yüzde) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,91.

Sig p: 0,048 değeri 0,05'den küçük olduğu için (Larry Wasserman, 2005, 160) cinsiyet ile internetin kullanma amacı arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur

Directional Measures						
			Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^d	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Lambda	Symmetric	,000	,000	. ^b	. ^b
		Cinsiyet				
		Dependent	,000	,000	. ^b	. ^b
	Goodman and Kruskal tau	İnternet Kullanma Amacı Dependent	,000	,000	. ^b	. ^b
		Cinsiyet				
		Dependent	,019	,012		,048 ^c
Ordinal by Ordinal	Somers' d	İnternet Kullanma Amacı Dependent	,006	,004		,006 ^c
		Cinsiyet				
		Dependent	,035	,038	,922	,357
		Cinsiyet	,027	,029	,922	,357
		Dependent	,050	,054	,922	,357
		İnternet Kullanma Amacı Dependent				

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Cannot be computed because the asymptotic standard error equals zero.

c. Based on chi-square approximation

d. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Bağımlı değişken bu analizde, koronavirüs sürecinde internet kullanma amacı olduğu için 0,006 alınmaktadır. Bilimsel olarak ifade edilecek olursa kullanma amacına bakarak cinsiyet tespit etme oranı

ancak yüzde 6 olabilmektedir.

Symmetric Measures					
		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,139			,048
	Cramer's V	,139			,048
Ordinal by Ordinal	Gamma	,067	,072	,922	,357
N of Valid Cases		576			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Ki kare'de ilişki 0 ve 1 arasında değiştiği için çıkan Cramer's V değeri 0,139 ile cinsiyet ve internet kullanma amacı arasında orta düzeyden daha aşağıda bir ilişki olduğu ortaya çıktığı görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Koronavirüs günleri global anlamda bir sağlık krizi günleri olarak tanımlanabilir. Bu sağlık krizi sadece ekonomiyi değil insanların günlük yaşantısını değiştirmiştir.

Koronavirüse yakalanan kişiler ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte hastalık neticesinde hayatlarını kaybedenler ne yazık ki son günleri ve hatta saatlerinde dahi en yakınları ile bile görüşmeden hiç bir iletişim imkanı kurmadan belki de sadece bir telefon ile en yakınlarının seslerini duyarak hayata gözlerini kapatmışlardır.

Hastalarla ve hastalıkla mücadele eden doktorların, sağlık çalışanlarının iletişim biçimleri ve kurdukları iletişim yöntemleri de yine araştırılmaya muhtaç alanlar olarak karşımızda durmaktadır (Lori Roscoe, David Schenck, 2017).

İletişim bilim dalının kullanımlar ve doyumlar kuramı çerçevesinde yapılan araştırmadan çıkan en önemli sonuç koronavirüs günlerinde tarım, sanayi ve ekonomik yönden gelişmiş şehirlerinde Türk insanının yaşam biçimi, iletişim kültürü ve günlük alışkanlıkları değişmiştir.

Koronavirüs günlerinde araştırmaya katılan örneklem grubu internette daha fazla vakit harcamaya, eğitimi okulda değil internet ile sağlamaya çalışmıştır.

İnternet kullanımında farklı programlar kullanılmaya başlanmıştır. Zoom bu programların başında gelmektedir.

İnternet kullanımı araştırma sonucunda normal dönemdekine oranla artmış olup farklı sosyal medya uygulamalarının bireyler tarafından bu süreçte kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir.

Erkek ve kadınlar arasında internet kullanım süresi bakımından bir farklılığın olmadığı görülmüş olup içerisinde sosyal medyanın da sorgulandığı internet kullanım amacında ise anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Koronavirüs sürecinde eğitim sınıflarda, konferanslar salonlarda değil internet aracılığı ile kurulan bağlantılar ile sağlanmıştır. Diğer yandan bu süreçte sosyal medya uygulamalarından en fazla whatsapp uygulaması kullanılmıştır.

Mobil sektör artan bir ivme ile iletişim sektöründe gücünü artırarak devam ettirirken mobil iletişimin prensipleri ayrı bir tartışma ve değerlendirme konusu olarak bu araştırmadan çıkan bir sonuç olarak karşımızda durmaktadır (Gordon L. Stüber, 2017).

Bilgi ve iletişim teknolojileri bağlamında yapay zeka çalışmaları da bu kapsamda değerlendirilmesi gereken ileri bir aşamadır. Diğer yandan 5G teknolojisi ile internet bağlantılarının data transferlerinin yüzde 96 oranında kablosuz ağlardan sağlanacak olması hem endüstri hem de akademinin hazır olması gereken durumların başında gelmektedir (Andrea Matera, 2020, 18).

Ülkemizi Sars ve Mers salgın hastalıkları etkilememiş fakat koronavirüs salgını büyük ölçüde etkilemiştir. Sars ve Mers salgın hastalıklarını yaşamış olan ülke ve şehirler koronavirüs salgınına önceki tecrübelerinden istifa ederek çok yara almadan ve toplumsal olarak gündelik yaşam tarzlarından büyük fedakarlıklar etmeden geçirmişlerdir.

Türkiye’de güçlü sağlık sistemi sayesinde başarılı bir performans sergilemiştir. Yeni bir dijital dünyanın kapılarının aralandığı bu salgın günlerinde iletişim modellerini daha güçlü tutarak bundan sonra yaşanması muhtemel salgınlarda daha tedbirli olmanın yolları araştırılmalı toplumsal mukavemetin oluşmasına gayret sarfedilmelidir. Bunu sağlayacak en temel öge ise topluma ulaşacak iletişim ağlarının tespiti ve bunların sorumlu kurum ve kişiler tarafından verimli bir şekilde kullanılması olacaktır.

KAYNAKÇA

- Bozdağ, Ç. (2014). The Digital Bridge Between Turkey and Germany: Transnational Use of Digital Media in the Turkish Diaspora. Kamp, K., Kaya, A., Keyman, E. F., Onursal Ö. B. (Der.) *Contemporary Turkey at a Glance Interdisciplinary Perspectives on Local and Translocal Dynamics* içinde (ss. 157-172). Springer VS.
- Büyükaslan, A. ve Kınık, A. M. (2013). *Sosyalleşen Birey Sosyal Medya*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Cleophas, T. J. ve Zwinderman, A. H. (2015). *SPSS for Starters and 2nd Levelers*, (2. Basım), Lyon: Springer
- Doblhammer, G., Guma, J., (Der.), (2018). *A Demographic Perspective on Gender, Family and Health in Europe*. Rostock: Springeropen
- Jansson, J., Uba, K. (2019). *Trade Unions on YouTube Online Revitalization in Sweden*. Uppsala: Uppsala University, Palgrave Macmillan.
- Kaplan, A. M., Haenlein, M., (2010). *Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media*. Business Horizons Jan-Feb, 59-68.
- Karlı, İ. (2010), *Medya Kuruluşları Sosyal Paylaşım Ağlarını Neden Kullanır?*, International Conference of New Media and Interactivity, Bildiri Kitabı, International Conference of New Media and interactivity, (ss. 202-207).
- Academia. (2020). Kılıçaslan, E. *Sosyal Medya ve Turizm 1.1 İnternet ve Sosyal Medya*, 5.6.2020 tarihinde https://www.academia.edu/28173711/SOSYAL_MEDYA_VE_TUR%C4%B0ZM_1.1._%C4%B0NTERNE_VE_SOSYAL_MEDYA adresinden erişildi.
- Koçak, A. ve Terkan, B. (2010). *Medya ve Yaşlılar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Matera, A. (2020). Enhancing Indoor Coverage by Multi-Pairs Copper Cables: The Analog MIMO Radio-over-Copper Architecture. Pernici, B. (Der.) *Special Topics in Information Technology* içinde (ss. 17-29). Milan: Springeropen.
- Noam, E. M. (2019). *Media and Digital Management*, Colombia University, Newyork: Palgrave Macmillan.
- Van Looy, A. (2016). *Social Media Management Technologies and Strategies for Creating Business Value*. Ghent: Springer.
- Pewit, C., Kerstin, S. P., Mackley, L., Yiannoutsou, N., Atkinson, D. (2020). *Interdisciplinary Insights for Digital Touch Communication*, Springeropen.
- Pogliano, A., (2016) News Media and Immigration in the EU: Where and How the Local Dimension Matters, Ferruccio Pastore. Ponzio, I. (Der.) *Inter-group Relations and Migrant Integration in*

- European Cities Changing Neighborhoods* içinde (ss. 151-176). IMISCOE Research Series. Torino: SpringerOpen,
- Robertson, M. (Ed.), (2016). *Communicating, Networking: Interacting The International Year of Global Understanding*, Springer.
- Roscoe, L. A. ve Schenck, D. P. (2017). *Communication and Bioethics at the End of Life Real Cases, Real Dilemmas*, Tampa Florida: Springer.
- Shea, (2011). *The Social Web: How Different Age Groups Interact Online Infographic*, Mediabistro.
- Shiraishi, T. ve Sonobe T. (Der.), (2019). *Emerging States and Economies Their Origins, Drivers, and Challenges Ahead*, SpringerOpen.
- Sissors, J. Z. ve Roger B. B. (2008). *MedyaPlanı Nasıl Hazırlanır?*. Çeviren: Melisa Kesmes, İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Sosyal Medya ve Dijital Güvenlik Eğitim Uygulama Araştırma Merkezi. (2020). Türkiye’de İnternet Kullanım Süresi. 3.6.2020 tarihinde <https://www.anadolu.edu.tr/universitemiz/merkezler/sosyal-medya-ve-dijital-guvenlik-egitim-uygulama-ve-arastirma-merkezi-sodigem> adresinden alındı.
- Strous, L., Vinton G. Cerf (Der.), (2018). *Internet of Things Information Processing in an Increasingly Connected World*. First IFIP International Cross Domain Conference, IFIP World Computer Congress, WCC 2018 Poznan: Springeropen.
- Stüber, G. L. (2017). *Principles of Mobile Communication* (4. Basım). Georgia Institute of Technology, Atlanta: Springer.
- Wassermen, L., (2005). *All of Statistics A Concise Course in Statistical Inference*, Newyork: Springer.

İlişkisel Pazarlama Boyutlarının Müşteri Bağlılığı Üzerindeki Etkisi: Shammout Modeli Değerlendirmesi *

Prof. Dr. Aysel Erciş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9835-8574>

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Erzurum – TÜRKİYE

Dr. Sanam Eivazzadeh

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9161-4432>

Atatürk Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Erzurum – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Bahar Türk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9590-769X>

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Bafra İşletme Fakültesi, Sigortacılık Bölümü, Samsun – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 28.10.2019

Kabul: 10.07.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

İlişkisel Pazarlama

İlişkisel Bağlar

İlişki Kalitesi

Bağlılık

Shammout Modeli

Gelişmiş İlişkisel Pazarlama Modeli

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma, "24. PPAD Pazarlama Kongresi"nde sunulan aynı başlıklı bildiriden düzenlenmiştir

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39509>

Öz

Müşterilerin hızla değişen beklentileri ve hizmet sektöründe gerçekleştirilen inovasyonlar, firmaların müşteriye yönelik bakış açısında büyük değişikliklere sebep olmuştur. Firmalar, müşteri bulma ve elde tutma amacıyla ilişkisel pazarlamanın rehberliğinden faydalanmaktadırlar. İlişkisel pazarlama yaklaşımı, memnuniyetsiz müşteri sayısını azaltmak ve müşteri bağlılığını artırmak ile ilgilidir. İlişkisel pazarlamanın kavramsallaştırılmasında şu ilkeler benimsenmiştir: ilk olarak firmalar, müşteriler ve tedarikçiler ile ilişkilerini sağlamlaştırılmaları gerekmektedir. Başka bir deyişle firmalar, sadece ticaret yapmanın değil iletişim kurmanın da önemini göz önünde bulundurmalıdır. İkinci olarak, Müşterilerin beklediği değeri maksimize etmeye odaklanılmalıdır. Son olarak, müşteriler ve tedarikçiler ile olan ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesinde içsel pazarlamaya odaklanılmalıdır. Çalışmada, otelcilik sektöründe müşteri memnuniyeti sağlamak ve oluşan memnuniyet sonucunda müşterileri uzun vadede elde tutmak için gereken ilişkisel pazarlama boyutları ele alınmıştır.

Araştırmada duygular ve ilişki kalitesi, finansal, sosyal ve yapısal boyutlardan etkilenerek müşteri bağlılığına olan etkisini ele alan Shammout modeli kullanılmıştır. Araştırma İstanbul'da 5 yıldızlı bir otelde 234 İranlı müşterinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın temel amacı doğrultusunda ilişkisel pazarlamanın müşteri bağlılığı üzerindeki etkisini incelenmek için araştırma modeli yapısal eşitlik analizi (Amos) ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar; ilişkisel boyutlar olarak ifade edilen finansal, sosyal ve yapısal boyutların, duyguları ve ilişki kalitesini etkilediği; duyguların ve ilişki kalitesinin de müşteri bağlılığı üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Erciş, A.; Eivazzadeh, S. ve Türk, B. (2020). İlişkisel Pazarlama Boyutlarının Müşteri Bağlılığı Üzerindeki Etkisi: Shammout Modeli Değerlendirmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 595-605.

The Influence of Relationship Marketing on Customer Loyalty: Evaluation of Shammout's Model

Aysel Erciş

Ataturk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business
Administration, Erzurum – TURKEY

Dr. Sanam Eivazzadeh

Atatürk University, Department of Business, Erzurum – TURKEY

Bahar Türk

Ondokuz Mayıs University, Bafra Faculty of Business, Department of Insurance, Samsun – TURKEY

Article History

Submitted: 28.10.2019

Accepted: 10.07.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Relationship Marketing

Relationship Bonds

Relationship Quality

Loyalty

Developed Model of Relationship
Marketing

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39509>

Abstract

Increased competition, dynamism and complexity of the environment, highlighted private sector, growth of customer expectations and the emergence of new innovations in the service industry in Turkey, has caused major changes in firms attitude towards the customer and has informed them about importance of customer. Issue of preservation and increase customer loyalty considered as a strategic challenge for companies. Companies use the guidance of relational marketing to find solutions to the issue of finding customers and making them sustainable. Relationship marketing approaches can limits dissatisfied customers and increases loyal customers. Researchers have adopted the following principles in conceptualizing relationship marketing: First of all, firms should strengthen their relations with customers and suppliers, in other words, they should consider the importance of not only trading but also creating communication. Second, they should focus on maximizing the value customers expect. Finally, they should focus on developing and strengthening relationships with customers and suppliers, the impact of effective people and internal marketing. In the study, the relational marketing tools required to provide customer satisfaction in the hospitality industry and to keep the customers in the long term as a result of the satisfaction were discussed.

This research evaluates relationship marketing model in five-star hotels in Turkey. Therefore, relationship marketing developed model of Shammout in 2007 is selected. There quired data were collected through questionnaire and structural equation modeling (AMOS) was used for data analysis. The results showed that all relationship bonds except financial bonds by influencing the emotions and relationship quality can lead to customer loyalty. Finally, the Shammout model was approved.

GİRİŞ

Günümüzde ekonomi, siyaset, teknoloji gibi farklı alanlarında yaşanan hızlı değişim, müşteri ihtiyaçları ve beklentilerini de değiştirmiştir. Müşterilerin istek ve ihtiyaçları, kalite ve çeşit açısından geçmişe nazaran farklılaşmış ve gelişmiştir. Bu değişimler, firmaların yönetim şekli ve kurumsal yapısını değiştirmiş ve firmaları dış çevreleri ile uyumlu hale gelmek zorunda bırakmıştır (Sefanian, 2006: 17). Yoğun rekabetle karşı karşıya olan firmalar, yeni müşteri bulmanın zorluklarını da göz önünde bulundurarak mevcut müşterileri korumanın son derece önemli olduğunun farkına varmışlardır. Bu nedenle sadık müşterilerin en önemli kâr kaynağı olduğunun farkında olan firmalar, müşterileri ile iletişimlerini sürdürülebilir kılmaya yönelik stratejiler benimsemektedirler. Bu doğrultta, en etkili yaklaşımlardan biri olan ilişki pazarlama kullanılmaktadır. İlişki pazarlama yaklaşımının odağında firmaların müşteri bulma ve onları sürdürülebilir kılma konusu yer almaktadır. Bu yaklaşım memnun olmayan müşteri sayısını azaltmayı ve sadık müşteri sayısını arttırmayı hedeflemektedir (Bose ve Bansel, 2002: 64). Özellikle hizmet sektörü söz konusu olduğunda müşteri memnuniyeti ve bağlılığı oldukça önemli hale gelmektedir.

Hizmet sektörlerinden biri olan otelcilikte de müşteriler ile kurulan kaliteli iletişim, müşteri memnuniyeti ve sadakati son derece önemlidir. Bu etkenler aynı zamanda otel işletmelerinin sürdürülebilirliğini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada ilişki pazarlama boyutlarının müşteri bağlılığı üzerindeki etkisi otelcilik sektörü açısından incelenmiştir. Araştırma iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde ilişki pazarlama tanımlarına ve Shamout'un geliştirdiği ilişki pazarlama modeline yer verilirken, ikinci bölümde ise araştırma modeli test edilmiş ve analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

TEORİK ÇERÇEVE

İlişki Pazarlama Kavramı

İlişki pazarlama kavramı ilk olarak Leonard Berry (1983) tarafından ele alınmıştır. İlişki pazarlama kavramının teorik ilkeleri ise Christopher ve Ballantine (1991) tarafından geliştirilmiştir. Bu süreçte ilişki pazarlamanın kavramsallaştırılmasında şu ilkeleri benimsemişlerdir: a) Firmaların, müşteriler ve tedarikçiler ile ilişkilerini sağlamlaştırılmaları gerekmektedir. b) Müşterilerin değerini maksimize etmeye odaklanılmalıdır. c) Müşteriler ve tedarikçiler ile olan ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesinde ilişki pazarlamaya odaklanılmalıdır (Sefanian, 2006: 17). Diğer bir ifadeyle ilişki pazarlama ticari anlaşmalar yerine ilişki anlaşmalara odaklanmaktadır.

İlişki pazarlamanın oluşumu ve ilerlemesi aşamasında Nordrik ve Kranfield olmak üzere iki farklı akım benimsenmiştir. Hizmet pazarlaması alanında kullanılan Nordrik Akımı (The Nordic School), hizmet pazarlamanın uzun vadeli ilişki yönlerini vurgularken (Bose ve Bansel, 2002); Kranfield Akımı (The Cranfield School) ise kalite yönetimi ve hizmet pazarlaması kavramı arasındaki entegrasyonu ve pazarlama ilişkilerinin doğasını incelemiştir (Egan, 2001: 16).

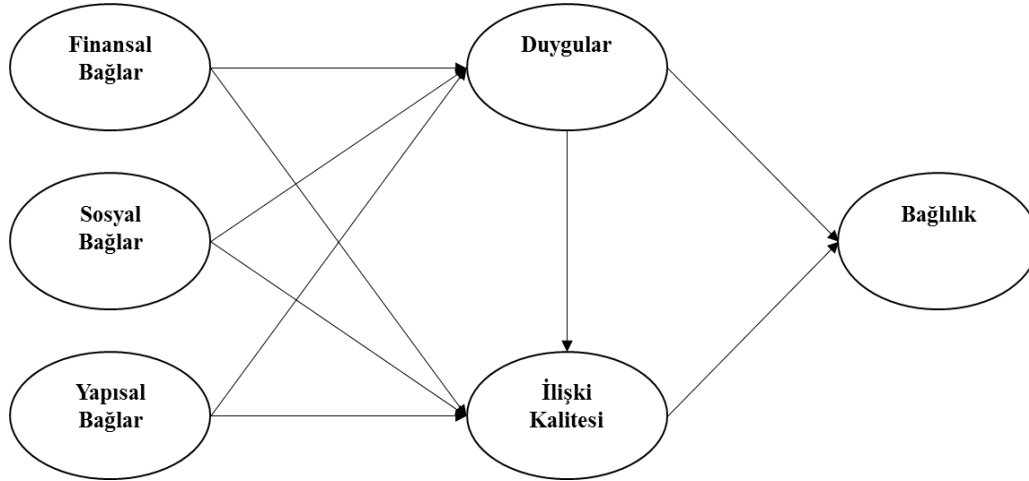
Araştırmacılar ilişki pazarlama yaklaşımını farklı şekillerde tanımlamışlardır. Bu tanımlar şu şekilde özetlenmiştir:

Tablo 1. İlişkisel Pazarlamanın Tanımları

Yazarlar	Tanımlar
Berry (1983)	Uzun süreli firma-müşteri ilişkilerinden kaynaklanan faydalar üzerine artan bir ilginin oluşmasıdır.
Jackson (1985)	Müşteri ile karlı ve uzun vadeli ilişki kurmak ve sürdürmektir.
Gronroos (1990)	Her iki tarafın yarar sağlayabilmesi için, uzun vadede müşteriyle bireysel ve değer yaratıcı bağlantılar kurarak ilişkinin kuvvetlendirilmesidir.
Christopher (1990)	Müşteriyle uzun vadeli ilişki ve müşteri tatmininin oluşturulmasında; müşteri hizmeti ve kalitenin bir arada sağlanmasıdır.
Morgan ve Hant (1994)	Bütün pazarlama faaliyetlerinin, başarılı bir ilişki oluşturma, geliştirme ve sürdürme yönünde olmasıdır.
Palmer (1994)	Alıcı satıcı ilişkisinde karlılığı artırmak için değer yaratan stratejilerin benimsenmesidir.
Parvatiyar ve Sheth (2000)	Ekonomik değeri artırmak ve maliyeti düşürmek için tedarikçiler ve son tüketici ile işbirlikçi faaliyetler içerisinde olmaktır.
Egan (2001)	Müşteriyi elde tutmak, müşteri ilişkilerini geliştirmek ve korumaktır.
Kim & Cha (2002)	Müşteriyi kazanmak ve iletişimi artırmak için pazarlama faaliyetlerinde bulunmaktır.

Shammout'un İlişkisel Pazarlama Modeli

İlişkisel pazarlama literatüründe farklı ilişkisel pazarlama modelleri oluşturulmuştur (Morgan ve Hant, 1994: 22). Shammout 2007 yılında söz konusu bu modelleri inceleyerek, daha gelişmiş olarak ifade ettiği kavramsal bir ilişkisel pazarlama modelini ortaya koymuştur. Shammout'un modeline göre, duygular ve ilişki kalitesi finansal, sosyal ve yapısal bağlardan etkilenmekte ve müşteri bağlılığını etkilemektedir.

Şekil 1. İlişkisel Pazarlama Modeli (Shammout, 2007)

Modelde finansal, sosyal ve yapısal bağlar "ilişkisel boyutlar" olarak ele alınmıştır. İlişkisel boyutlardan ilki olan finansal bağlar; fiyat, indirim, bedava ürün gibi ekonomik avantajları kullanarak müşteri bağlılığı oluşturmayı ifade etmektedir. Bu amaç doğrultusunda firmalar, sadık ve devamlı müşterilerine iki yoldan finansal çıkar sağlayabilmektedirler: birincisi, firmaların sadık müşterilerini ve

yüksek meblağda satın alım yapan müşterilerini ödüllendirmektedir. İkincisi, müşteriler ile firma ilişkisini güçlendirmek için kulüp üyeliği programı uygulamaktadır. Diğer bir ilişki boyutu olan sosyal bağlar, firmanın müşteri ile olan sosyal ilişkisini güçlendirmeye çalışmaktadır. Bunun için müşteri ile kişisel ve özelleştirilmiş iletişim kurulması gerekmektedir (Rao ve Pery, 2002: 602). Aynı zamanda sosyal bağlar; müşterilerin kendi taleplerini dile getirmesi, problemlerinin çözülmesi, müşterilere tebrik kartı gönderilmesi, özel günlerde hediyeler verilmesi ve sabit müşteriler ile fikir alışverişinde bulunmak için topluluk oluşturulması gibi öğelerden oluşmaktadır. Son ilişkisel boyut olan yapısal bağlar ise, müşteri için özel ekipmanlar sağlamak veya işlemlerini kolayca yapmalarını sağlayacak iletişim teknolojilerini geliştirmektir. Lin (2003)'e göre yapısal bağlar, müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için kurum tarafından önerilen yenilikçi hizmetlerden oluşmaktadır. Firma-müşteri ilişkisini güçlendiren yapısal bağlar, müşteriler için değer yaratmayı sağlamaktadır (Liang ve Wang, 2005: 66).

Shammout'un modelinde yer alan diğer değişkenlerden olan duygular; ruhsal bir uyarılma durumunu ifade etmekle birlikte, bilişsel değerlendirme süreci olarak algılanmaktadır (Schachter ve Singer, 1962). Ayrıca duygu, bir olay veya düşüncenin bilişsel değerlendirmesinden kaynaklanan ruhsal bir durumdur. (Bagozzi et al , 1999: 186). Burada ifade edilen duygular, bir ürünün kullanımı sırasında veya sonrasında ortaya çıkan bir tepki olarak değerlendirilmekte ve farklı deneyimlere ve ruhsal duruma göre değişiklik gösterebilmektedir. Diğer bir değişken olan ilişki kalitesi; müşteri ihtiyaçları, beklenti ve isteklerinin yerine getirilmesinden müşteri ile kurulan ilişkinin kalitesine kadar genel bir değerlendirmeyi kapsamaktadır (Wong ve Sohal, 2002: 365). Bu nedenle istenen ilişki kalitesinin sağlanabilmesi için firmaların, son tüketici ile iletişimlerini kontrol edebilmeleri gerekmektedir. Bağlılık ise başlangıçta ticari markalara bağlılık olarak ifade edilmiştir. Ancak ilerleyen dönemde bir ürün veya hizmet için davranış niyetini belirleyen bir kavram olarak kullanılmaya devam etmiştir. Müşterilerin, devamlı müşteriler haline gelmesi için bağlılığın sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle firmaların, müşterilerini olumlu bir tutum ve koruyucu bir davranış sergileyecek noktaya getirmek ve bunu sürdürmek için çaba sarf etmeleri gerekmektedir (Geryanmaye, 2007: 24).

METODOLOJİ

Günümüzde müşteri bağlılığının firmalar için ne kadar önemli olduğunu herkes tarafından bilinmektedir. İlişkisel boyutların, duyguların ve ilişki kalitesinin müşteri bağlılığı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışma İstanbul'un Beyoğlu Semtindeki 5 yıldızlı bir otelde 234 kişinin katılımıyla, yüz yüze anket uygulaması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Anket formuna son şekli verilmeden önce, araştırma örneklemini temsil eden 20 kişi ile pilot uygulama yapılmış, belirlenen eksiklikler giderilerek anket formuna son şekli verilmiştir. Araştırma örneklemini, söz konusu otelde 1 yıl içerisinde en az 10 gün konaklayan ve en az 3 sene aynı oteli tercih eden müşterilerden oluşmaktadır. Elde edilen sonuçlar bu örneklem için geçerli olduğundan, diğer hizmet grupları, oteller ve şehirler için genelleme yapılması doğru olmaktadır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik kat sayılarına bakılmış; İlişkisel boyutlar (finansal, sosyal, yapısal) için Cronbach's Alpha 0.86, ilişkisel kalitesini 0.88, bağlılığın 0.89 ve duyguların 0.79 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 20 ve AMOS 22 programı kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırma amaçları doğrultusunda kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

- H1: Finansal bağlar ilişki kalitesi üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.
- H2: Sosyal faktörler ilişki kalitesi üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.
- H3: Yapısal bağlar ilişki kalitesi üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.
- H4: Finansal bağlar duygular üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.
- H5: Sosyal bağlar duygular üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.
- H6: Yapısal bağlar duygular üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.

- H7: Duygular ilişki kalitesi üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.
H8: Duygular müşteri bağlılığı üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.
H9: İlişki kalitesi müşteri bağlılığını üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.

Verilerin Analizi

Katılımcıların demografik dağılımlarını görmek amacıyla yapılan istatistiki analizin sonucu aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		N	%	Demografik Özellikler		N	%
Yaş	18-26	107	46,9	Gelir(TL)	0-1500	62	27,2
					1501-3000	66	28,9
					3001-4500	59	25,9
	4501 ve üzeri	41	18				
	36-44	58	25,4	Meslek	Memur	23	10,1
	45-53	43	18,9		Öğrenci	83	36,4
54 ve üzeri	20	8,7	Serbest Meslek		37	16,2	
			Özel Sektör		57	25	
Medeni Durum	Evli	69	30,3		Emekli	7	3,1
	Bekâr	159	69,7	Ev Hanımı	1	0,4	
Eğitim Durumu	İlköğretim	2	0,9	Diğer	20	8,8	
	Ortaöğretim	17	7,5				
	Lisans	155	68				
	Yüksek Lisans	42	18,4				
	Doktora	12	5,3				
Cinsiyet				Kadın	95	41,7	
				Erkek	133	58,3	
Toplam						234	100

Araştırma Modelinin Testi

Araştırma modelini bir bütün olarak değerlendirilmeden önce kullanılan ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonrasında RMSEA, GFI ve CFI uyum indekslerinin kabul aralıklarına bakılması yeterli görülmektedir (Yılmaz ve Varol, 2015). Elde edilen sonuçlar her bir ölçeğin uyum indekslerinin kabul edilebilir aralıkta olduğunu göstermektedir.

Gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen model uyum değerleri şu şekildedir:

İlişkisel Boyutlar $\chi^2/sd=2.29$, RMSEA=0.07, GFI=0.88, CFI=0.89

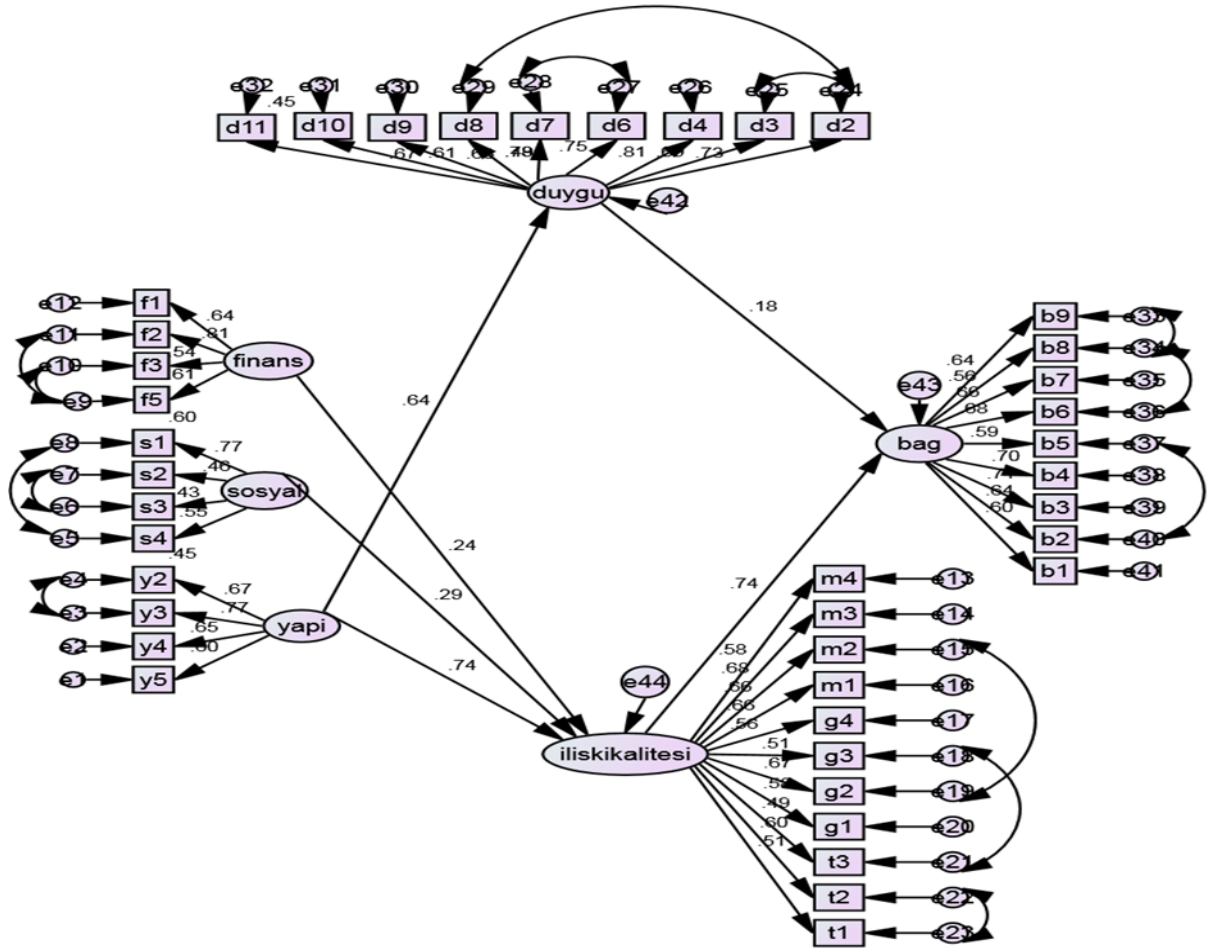
İlişki Kalitesi $\chi^2/sd=2.33$, RMSEA=0.07, GFI=0.89, CFI=0.90

Duygular $\chi^2/sd=2.27$, RMSEA=0.07, GFI=0.90, CFI=0.93

Bağlılık $\chi^2/sd=2.13$, RMSEA=0.07, GFI=0.90, CFI=0.91

Doğrulayıcı faktör analizi sonrasında önerilen araştırma modelinin bir bütün olarak test

edilmesi amacıyla gerçekleştirilen yapısal eşitlik analizinde elde edilen yapısal model aşağıda gösterildiği gibidir.

Şekil 2. Yapısal Model

Tablo 3. Standart İyi Uyum Ölçütleri ve Model İçin Hesaplanan Uyum Değerleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model
χ^2	-	-	1810,06(df=751)
χ^2/sd	$0 < \chi^2/df < 2$	$2 < \chi^2/sd < 3$	2,410
RMSEA	$0 < RMSEA < 0,05$	$0,05 < RMSEA < 0,08$	0,072
GFI	$0,95 < GFI < 1,00$	$0,90 < GFI < 0,95$	0,849
CFI	$0,97 < CFI < 1,00$	$0,95 < CFI < 0,97$	0,953

standart uyum ölçütleri Schermelleh-Engel vd., (2003); Schumaker&Lomax 2004;Yılmaz & Çelik ,2005; Bryne,2010

Analiz sonucu $\chi^2 / sd = 2.41$ ve $(p < 0,05)$ bulunduğundan modelin geçerliliği kabul edilir sınırlar dâhilindedir. Modelin uyum indeks değerleri ise; RMSEA= 0.072, GFI=0.84, CFI=0.95, olarak hesaplanmıştır. Modelin uyumuna ilişkin uyum ölçütü değerleri Tablo 4’de detaylı olarak verilmiştir. Bazı ilişkiler anlamsız olmasına rağmen bu değerler araştırma modelinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu göstermektedir.

Etkilenen	Etki	Etkileyen	Standardize edilmemiş katsayılar	Standardize edilmiş katsayılar	t	p
Duygu	<---	Finans	,211	,175	1,939	**
Duygu	<---	Sosyal	-,094	-,102	-,978	,328
Duygu	<---	Yapı	,638	,588	5,425	**
İlişki Kalitesi	<---	Finans	,219	,249	2,955	**
İlişki Kalitesi	<---	Sosyal	,197	,291	2,047	**
İlişki Kalitesi	<---	Yapı	,518	,656	5,171	**
İlişki Kalitesi	<---	Duygu	,075	,103	1,232	,218
Bağlılık	<---	Duygu	,140	,175	2,578	**
Bağlılık	<---	İlişki Kalitesi	,812	,739	7,741	**
AMOS ile elde edilen yapısal eşitlikler				R²		
Duygu = ,17*Finans+,58*				%39		
İlişki Kalitesi = ,24*Finans+ ,29 Sosyal+,65 Yapı				%67		
Bağlılık= ,17*Duygu+ ,73* İlişki Kalitesi				%71		

**p<0,0

Yukarıdaki görüldüğü gibi değişkenlere ait yol kat sayıları ve model uyum değerleri kabul edilir sınırlar içerisinde ve anlamlıdır. Sonuçlara bakıldığında finansal bağın (H1), sosyal bağın (H2) ve yapısal bağın (H3) ilişki kalitesi üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde finansal bağ (H4) ve yapısal bağ (H6) duygular üzerinde anlamlı etkiye sahipken, sosyal bağ değişkeninin duygular üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür (H5). Duygu değişkeni ise müşteri bağlılığını etkilerken (H8), ilişki kalitesi üzerinde anlamlı etkiye sahip değildir (H7). Son olarak ilişki kalitesinin müşteri bağlılığı üzerinde güçlü bir etkisi olduğu görülmüştür (H9).

SONUÇ

Araştırmanın yapıldığı örneklemin büyük kısmını gençler oluşturmaktadır. Bu kişilerin çoğu lisans ve lisansüstü eğitime ve 1500 TL’nin üstünde gelir seviyesine sahiptirler. Elde edilen bulgular, ilişkisel boyutların ilişki kalitesi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. İlişki kalitesi de müşteri bağlılığı üzerinde etkili olmaktadır; başka bir deyişle, ilişki kalitesinin müşteri kararlarını etkilediği ve müşteri sadakatini belirlemede etkili olduğu görülmektedir.

Önceki araştırmalar ilişki kalitesi ile ilişki kalitesi arasında güçlü bir ilişki bulmasına rağmen, bu çalışmada, hizmet sektöründeki yöneticilerinin yüksek düzeyde ilişki kalitesi geliştirmek için yapısal bağların uygulanması konusunda sosyal ve finansal bağlara göre daha fazla çaba sarf etmesi gerektiğini göstermektedir. Bu da İranlı misafirlerinin yapısal bağlara finansal (yani, fiyat indirimleri) ve sosyal bağlara göre daha fazla güvendiklerini göstermektedir. Sadık müşterilerin (beş yıldızlı otellerde konaklayanlar) finansal teşviklerden daha az etkilenmektedir. Beş yıldızlı otellerin kullandığı yapısal bağların ilişkilerinin kalitesini artırmada çok önemli olduğu görülmektedir. Nitekim bunların her birinin etkisi de anlamlı olabilmektedir. İlişkisel bağlar müşterinin türüne göre şekillenebilmektedir. Daha az sıklıkta (10 gecedan daha az) otelde konaklayan müşteriler fiyat söz konusu hale geldiğinde bu tür teşviklerden daha fazla etkilenebilmektedirler (Shammout, 2007). Sonuçlar, işlevsel (yani finansal), sosyal bağlar ve ilişki kalitesi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmekte; ancak yapısal olmayan (Smith 1998: 77) araştırma sonuçları ile çelişmektedir.

İkinci önemli faktör olan duyguların, ilişki kalitesi olarak ifade edilen yapısal boyutlar üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ve müşteri bağlılığını bu boyutlar artırmaktadır. Farklı bir ifadeyle, otel müşterileri personeller ile olan iletişimlerinde pozitif duygular içerisinde olduğu sürece müşteri bağlılığı da artacaktır. Böylelikle, Sadık İranlı misafirlerin halihazırda finansal teşvikleri (yani indirimler veya kümülatif puanlar) olması gereken bir eylem olarak gördüklerinden bu tarz ekonomik tekliflerin duygularını etkilemeyeceği şeklinde bir çıkarım yapılabilmektedir. Tüketicilere yönelik değerli hizmetler ve bilgiler (yapısal bağlar altında önerilen), otelciler tarafından daha yoğun kullanıldığı zaman, tüketici duyguları etkilenebilmektedir. Bu nedenle, yapısal bağların avantajları, sadık İranlı misafirlerin otelcilerine duygusal tepkilerini etkilemekte ve böylece ilişkilerini güçlendirmektedir. Bu durum da, diğer rakiplerin neden bu tür bonoları kolayca taklit edemediklerini yansıtabilmektedir. Ayrıca, ilişki kalitesi pazarlama kavramında, ilişki kalitesinin müşteri bağlılığında en önemli unsur olduğunu ve duyguların bu konuda kilit önem taşıdığı vurgulanabilmektedir. Anderson ve Kumar (2006)'a-göre, müşterilerin duygusal deneyimleri, ilişki kalitesi pazarlama kavramında önemli bir faktör olarak yer almaktadır. Böylece müşteri bağlılığını belirlemek konusunda önemli bir tahmin edici unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Duyguların müşteri sadakatini etkileyen önemli unsurlardan biri olduğu araştırmanın çıkarımlarındandır. Başka bir ifade ile İranlı müşterilerin otelcilerle olan ilişkilerinde kendilerini nasıl hissettiklerine bağlı olarak sadakat düzeylerinin belirlenmesi muhtemeldir. Böylelikle, İranlı misafirlerin otel zincirine pozitif olarak bağlı olduklarını hissettiklerinde, otelde daha fazla kalma ihtimallerinin de yüksek olduğu sonucuna varılmaktadır. Benzer bir şekilde Sherman ve arkadaşları (1997: 362), bir mağazada alışveriş yapanların olumlu duyguları arttığında daha fazla ürün aldıklarını tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmanın sonuçları, sadakatin hem davranışsal hem de tutumsal bileşenleri içerecek şekilde daha iyi kavramsallaştırıldığını doğrulamaktadır. Yani İranlı misafirlerinin duyguları otelde daha fazla kalmalarını sağlayacak (davranışsal sadakat) ve büyük olasılıkla başka bir otel zincirine geçmelerine (tutumsal sadakat) de engel olacaktır. Bu yaklaşım, hem davranışlarla hem de tutumlarla ölçülen, duygular ve müşteri sadakati arasında anlamlı bir ilişki bulan çalışmalarını desteklemektedir. Duyguların yalnızca gelecekteki müşteri satın alımlarını etkilemekle kalmayıp aynı zamanda kulaktan kulağa iletişime de yol açtığı bilinmektedir. Ayrıca, olumsuz duyguların şikayetçi davranışlara yol açabileceğini göstermektedir (Dick ve Basu, 1994; Liljander ve Strandvik, 1997; Bagozzi vd., 1999). Buradan yola çıkılarak ilişki kalitesinin güçlü bir sadakat belirleyicisi olduğu söylenebilmektedir. Sonuçlar, İranlı misafirlerin otelcilerle yüksek bir ilişki kalitesi düzeyine sahip oldukları ve sadık olma ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir. İlişki kalitesi, bir servis sağlayıcı ile müşterinin gelecekteki iletişiminin en iyi belirleyicisidir. Bu bağlam da, duygulara ek olarak, ilişki kalitesinin de müşteriler ve hizmet sağlayıcılar arasındaki ilişkinin geleceğini öngörme konusunda

önemli bir değişken olduğu doğrulanmaktadır. İlişkisel pazarlama müşteri bağlılığını oluşturan etkenleri belirleyip, onların sürdürülebilirlik kazanmasını sağlamakta sonuç olarak rekabet avantajı sağlamaktadır. Dolayısıyla, ilişkisel pazarlamanın müşteri bağlılığı yarattığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Anderson, P. H., & Kumar, R. (2006). Emotions, trust and relationship development in business relationships: a conceptual model for buyer-seller dyads. *Industrial Marketing Management*, 35(4), 522-535.
- Bagozzi, R.P., Gopinath, M. and Nyer, P.U. (1999) The Role of Emotions in Marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 27, 184-206.
- Berry, L. L.(1983). Relationship Marketing .In L. L. Berry , G. L. Shostack & G. D. Upah (Eds.), *Emerging Perspective on Services Marketing*, Chicago: American Marketing Association, pp.25-38
- Bose, K. & Bansal, H. (2002). Regain Management: issue and strategies in J.Sheth, A. Parvatiyar & G. Shainesh (eds), *customer relationship management: emerging concepts, tools and applications*, McGraw. Hill, New Dehli, pp.63-70.
- Christopher, M., Payen, A., & Ballantyne, D. (1991). *Relationship Marketing: Bringing Quality, Customer Service and Marketing Together*. Oxford: Betterworth-Heineman.
- Chu, K.,(2009). The construction model of customer trust, perceived value and customer loyalty, *Jornal of American Academy of Business*, Chambridge Vol. 14, No.9, pp. 98-103
- Dick, A. S., & Basu, K. (1994). Customer loyalty: Toward an integrated conceptual framework. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 22(2), 99-113.
- Egan, J. (2001). *Relationship marketing : exploring relational strategies in marketing*, Harlow: pearson education limited.
- Geranmaye, Sirus, (2008), *Asses of effective factors on customer loyalty*, Shahid Beheshti University, p. 54
- Grönroos, C. (1990). The marketing strategy continuum: Towards a marketing concept for the 1990s. *Management Decision*, 29(1), 7-13.
- Gummesson, E. (1996). Relationship marketing and imaginary organizations: Asyn thesis. *European Journal of Marketing*, 30(2), 31-44.
- Habibi Arash, (2007), *The importance of trust in the relationship marketing*, Forth International Management Conference.
- Kim, W. G., & Cha, Y. (2002). Antecedents and consequences of relationship quality in hotel industry. *Hospitality Management*, 21, 321-338.
- Kim, W. G. & Cha, Y. (2002). Antecedents and consequences of relationship quality in hotel industry. *Hospitality Management*, 21, 321-338.
- Liang, C., & Wang, W., (2005). "Integrative research in to the financial services industry in Taiwan: Relationship bonding tactics, relationship quality and behavioural loyalty", *Journal of Financial Service Marketing*, Vol.10, No.1, pp.65-83.
- Liljander, V., & Strandvik, T. (1997). Emotions in service satisfaction. *International Journal of Service Industry Management*, 8(2), 148-169.
- Lin, C., Weng, J. C. M., & Hsieh, Y. (2003). Relational bonds and customers trust and commitment – A study on the moderating effects of Web site usage, *The Service Industries Journal*, Vol.23, No.3, p. 117.
- Lin, C., Weng, J. C. M., & Hsieh, Y. (2003). "Relational bonds and customers trust and commitment – A study on the moderating effects of Web site usage", *The Service Industries Journal*, Vol.23,

No.3, pp. 109-127.

- Morgan, M. R. & Hunt, D. S. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of Marketing*, 58(July), 20-38.
- Palmer, A. (1994). Relationship marketing: Back to basic? *Journal of Marketing Management*, 10(7), 571-578.
- Rao, S., & Perry, C. (2002). Thinking about relationship marketing : where are we now?, *Journal of Business and Industrial Marketing*, Vol.17, No.7, p. 601
- Schachter, S., & Singer, J.E. (1962). Cognitive, social and psychological determinants of emotional states, *Psychological Review*, Vol.69, No. 5, p.380.
- Sefanian, Masume (2006), İlişkisel Pazarlama uygulamasındaki engeller ve kısıtlamalar, Alzahra University
- Shammout, A. B. (2007). "Evaluating an extend relationship marketing models for Arab guests of five-star hotels", A Thesis Submitted in Victoria University in Melbourne.
- Sherman, E., Mathur, A., & Smith, R. B. (1997). Store environment and consumer purchase behaviour: Mediating role of consumer emotions. *Psychology and Marketing*, 14(4), 361- 378.
- Smith, B. (1998). Buyer-seller relationship: Bonds, relationship management, and sex type. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 15(1), 76-92.
- Wang L. H., (2005). "Using Switching barriers as moderator to explore the relationship between customer satisfaction and customer loyalty ", A Thesis Submitted to the Faculty of the Graduated school of Management of the Tatung University
- Wang, W., Liang, C., & Wu, Y., (2006). "Relationship bonding tactics, relationship quality and customer behavioural loyalty-behavioural sequence in Taiwan's information service industry ". *Journal of Service Research*, Vol.6, No. 1, pp.31-57.
- Wong, A., & Sohal, A. (2002). " an examination of th e relationship between trust , commitment and relationship quality", *International Journal of Retail & Distribution Management*, Vol.30, No. 1, p.43
- Wong, A. (2004). "The role of emotional satisfaction in service encounter ", *Managing Service Quality*, Vol.14, No. 5, pp.365-376.
- Yılmaz, V., & Varol, S. (2015). Hazır yazılımlar ile yapısal eşitlik modellemesi: AMOS, EQS, LISREL. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 28-44.

12 Eylül Askeri Darbesinin Nedenlerinin Cumhuriyet Gazetesi Üzerinden İncelenmesi *

Teslime Akgün

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5477-910X>

Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Uşak – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Önder Deniz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4583-0713>

Uşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Uşak – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 10.11.2019

Kabul: 27.08.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

12 Eylül Askeri Darbesi

Cumhuriyet Gazetesi

Türkiye’de Askeri Darbeler

Söylem Analizi

Söylem

Araştırma Makalesi

* Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans programı kapsamında “1980 Sonrası Türk Siyasetindeki Askeri Müdahalelerin, Sahiplik Yapısı Değişen Ana Akım Gazetelerin Köşe Yazarlarının Söylemine Yansımaları” adlı tez çalışmaları sonucunda hazırlanan makaledir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39679>

Öz

Türkiye 1960 yılından sonra yaklaşık olarak her 10 yılda bir askeri müdahaleye maruz kalmıştır. İlk olarak 27 Mayıs 1960 yılında başlayan müdahaleler farklı zamanlarda aynı gerekçeler öne sürülerek askeri yönetim iş başına gelmiş bu da gazetelerin söylem ve haber yapılarına yansımıştır.

Bu çalışma, 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri müdahalenin Cumhuriyet Gazetesi söylemine nasıl yansıdığını ve 12 Eylül Askeri Darbesi’nin nedenlerinin hangi başlıklar altında verildiğini belirlemek amacıyla taşımaktadır. Cumhuriyet Gazetesi’nin daha önce bu şekilde incelemeye tabi tutulmaması bu çalışma için önem arz etmektedir.

1980 yılı gazetecilik sektörünün dönüm noktalarından biri kabul edilmektedir. Gerek basına yapılan müdahaleler gerekse sahiplik yapısındaki değişiklikler, basında bir takım değişikliklere neden olmuştur. Cumhuriyet Gazetesi’nin örneklem olarak seçilmesindeki ana neden sahiplik yapısında bir değişiklik olmadan birçok ortakla yoluna devam etmesidir. O tarihlere tarafsız olarak ifade edildiği için Cumhuriyet Gazetesi’nde 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri müdahalenin hangi başlıklar altında verildiğini tespit etmek amacıyla bu Cumhuriyet Gazetesi çalışmaya konu olmuştur.

Teun Adrian Van Dijk’in söylem analizi yöntemi, haberin yapısını ve ideolojik sunumunu diğer yaklaşımlardan daha kapsamlı olarak sunması nedeniyle tercih edilmiştir.

Çalışmamızda, Cumhuriyet Gazetesinin 13 Eylül 1980 ve 13 Ekim 1980 tarihleri arasında yayınlanan sayılarında 12 Eylül askeri darbesi ile ilgili haberler, söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. En önemli haberler hiyerarşi sırasına göre başlık, spot ve haber girişinde verildiği için haberlerin sadece bu kısımları incelemeye tabi tutulacaktır.

Tarihsel süreç içerisinde Türkiye’nin kritik zamanlarına tanıklık etmiş Cumhuriyet Gazetesi, 12 Eylül Askeri Darbesi’nin sebepleri üzerinde diğer özel gazeteler gibi çok sayıda yazıyı sayfalarına taşımıştır. 13 Eylül 1980 ve 13 Ekim 1980 tarihleri arasında çıkan sayılarında darbenin sebeplerini başta Orgeneral Kenan Evren sözleri olmak üzere detaylı bir şekilde haberleştirmiştir. Özellikle 1982 Anayasasının hazırlık sürecinden sonra 12 Eylül Darbesinin sonuçlarını günümüze kadar ağır bir dille eleştiren Cumhuriyet Gazetesi, darbeden sonraki bir aylık sürede sayfalarında çok da olumsuz söylem yansımamıştır.

Bu çalışmada yalnızca Cumhuriyet Gazetesi’nin incelenmesinin ana nedeni “1980 sonrası Türk siyasetindeki askeri müdahalelerin, sahiplik yapısı değişen ana akım gazetelerin köşe yazarlarının söylemine yansımaları” başlıklı tezde ana akım 5 gazetesinin incelenip Cumhuriyet Gazetesi’nin işlenmemiş olmasıdır. Araştırmanın problemi Cumhuriyet Gazetesi’nin darbe yanlısı mı yoksa hükümet yanlısı mı olduğunu belirlemektir. Bu çalışma, 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri müdahalenin Cumhuriyet Gazetesi söylemine nasıl yansıdığını ve 12 Eylül Askeri Darbesi’nin nedenlerinin hangi başlıklar altında verildiğini belirlemek amacıyla taşımaktadır. Cumhuriyet Gazetesi’nin daha önce bu şekilde incelemeye tabi tutulmaması bu çalışma için önem arz etmektedir.

Sonuç olarak Cumhuriyet Gazetesi’nin 1980 yılında askeri müdahaleyi desteklediğini söylemek mümkündür.

Atf Bilgisi / Reference Information

Akgün, T. ve Deniz, Ö. (2020). 12 Eylül Askeri Darbesinin Nedenlerinin Cumhuriyet Gazetesi Üzerinden İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 607-628.

Investigating the Reasons of the 12 September Military Coup Through the Republic Newspaper

Teslime Akgün

Uşak University, Institute of Social Sciences, Department of Communication Sciences, Uşak – TURKEY

Asst. Prof. Dr. Önder Deniz

Uşak University, Faculty of Communication, Department of Journalism, Uşak – TURKEY

Article History

Submitted: 10.11.2019

Accepted: 27.08.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

September 12 Military Coup

Cumhuriyet Newspaper

Military Coups in Turkey

Discourse Analysis

Discourse

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39679>

Abstract

Turkey is exposed to a military intervention approximately every 10 years after 1960. The interventions, which first started on May 27, 1960 happened with the same reasons at different times, and military administration came to power, which was reflected in the discourse and news structures of the newspapers.

This study aims to determine how the military intervention that took place on 12 September 1980 was reflected in the discourse of Cumhuriyet Newspaper and under which headings the reasons of the 12 September Military Coup were given.

1980 is accepted as one of the milestones of the journalism sector. Both the interventions made in the press and the changes in the ownership structure caused some changes in the press. The main reason for choosing Cumhuriyet Newspaper as a sample is that it continues on its way with many partners without any change in ownership structure. Since it was known for its neutrality at that time, Cumhuriyet Newspaper was the subject of study in order to determine under which titles the military intervention on 12 September 1980 was given in Cumhuriyet Newspaper. Another reason is that in the thesis titled as "Ownership Structure of Military Coups in Turkish Politics after 1980 and Their Reflections on Discourses of the Columnists in Changing Mainstream Newspapers" 5 main newspapers were examined but Cumhuriyet newspaper was not analysed.

Discourse analysis method of Teun Adrian Van Dijk was preferred because it presents the structure and ideological presentation of the news more comprehensively than other approaches.

In our study, the news about the 12 September military coup in the issues of Cumhuriyet Newspaper published between 13 September 1980 and 13 October 1980 were analysed by discourse analysis method. Since the most important news were given in the title, spot and news entry in the hierarchy order, only these parts of the news were examined.

Witnessing Turkey's critical times in the historical process, Cumhuriyet newspaper, carried many articles on the causes of the September 12 military coup on its pages like other private newspapers. In the issues between September 13, 1980 and October 13, 1980, it reported the reasons of the coup in detail, especially statements of General Kenan Evren. Cumhuriyet Newspaper, which harshly criticized the results of the September 12 Coup especially after the preparation process of the 1982 Constitution, did not reflect much negative statements on its pages for a month after the coup.

The main reason for examining only Cumhuriyet Newspaper in this study is that in the thesis titled "Reflections of military interventions in Turkish politics after 1980 on the discourse of the columnists of the mainstream newspapers whose ownership structure changed", the main influx of 5 newspapers was examined and Cumhuriyet Newspaper was not covered. The problem of the research is to determine whether Cumhuriyet Newspaper is pro-coup or pro-government. This study aims to determine how the military intervention that took place on September 12, 1980 is reflected in the discourse of Cumhuriyet Newspaper and under which headings the reasons for the September 12 Military Coup were given. It is important for this study that Cumhuriyet Newspaper has not been subjected to such examination before.

As a result, it is possible to say that Cumhuriyet Newspaper, which is known as neutral, supported military coup in 1980.

I. GİRİŞ

Çalışmada Cumhuriyet Gazetesi 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrası hükümet yanlısı mıdır? Cumhuriyet Gazetesi 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrası darbe yanlısı mıdır? Cumhuriyet Gazetesi darbe döneminde haberleri hangi başlıklar altında vermiştir? gibi araştırma sorularına yanıt aranmaktadır. Çalışmada Cumhuriyet Gazetesi haberleri içerik analizi yapılarak incelenmiştir. Çalışmanın varsayımları ise, *Cumhuriyet Gazetesi 1980 darbe döneminde tarafsız kalmıştır. *Cumhuriyet Gazetesi 1980 darbesi döneminde hükümet yanlısıdır. *Cumhuriyet Gazetesi 1980 darbesi döneminde darbe yanlısıdır.

Çalışmada haber başlıkları ve haber girişleri Teun Adrian Van Dijk'ın eleştirel söylem çözümlemesi yöntemine uygun olarak incelenmiştir. Haberin başlıkları ve girişleri haber bütünü hakkında bilgi edinmeye yardımcı olduğu için tarafsızlık konusunda bilgi vermektedir. Başlık ve girişlere bakılarak incelenen gazetenin tarafsızlığı konusunda bilgi edinilmektedir.

Türkiye'de siyasi ve toplumsal yapının şekillenmesinde 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin tartışılmaz bir etkisi bulunmaktadır. 1980 yılından günümüze kadar geçen sürede darbenin sonuçlarının etkisinin hala devam ettiği, çoğu zaman toplumun değişik kesimleri tarafından dile getirilmiştir. Askeri müdahalenin ardından yaşanan olaylar ve 1982 Anayasası, Türkiye'nin demokrasi yapısına büyük zarar vermiştir. Bu nedenlerden dolayı, farklı eğilimde olan siyasiler, 12 Eylül Darbesini her zaman olumsuz eleştirmişlerdir. Darbenin hayattaki komuta yapısı, Orgeneral Kenan Evren ile Orgeneral Tahsin Şahinkaya, demokrasi ve insan haklarına aykırı uygulamalardan dolayı, 18 Haziran 2014 tarihinde yargılanmalarının sonunda suçlu bulmuşlar ve kendilerine müebbet hapis cezası verilmiştir. 80 darbesi Türkiye'deki rejimi kalıcı bir biçimde değiştirmek için değil, restore etmeye yöneliktir. Darbe, hükümet rejimini girdiği bunalımdan çıkarmak, radikal sol ve sağ akımlar tarafından ortadan kaldırılması tehlikesini önlemek iddiasıyla yapılmıştır¹ (Erdem, 2015: 29-64)

1980 öncesi dönemde Türkiye'nin iç sorunlarının arttığı göze çarpmaktadır² (Dursun,2008:421-433). 1980 yılı öncesi toplumda yaşanan ideolojik çatışmaların artması, sağ ve sol görüşlü bireylerin kanlı sokak kavgalarına karışmaları, hükümetin bu konuda yetersiz kalması, faili meçhul cinayetlerin artması gibi bir takım nedenlerle dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in yönetime el koyması, Türkiye'nin demokrasi anlayışını değiştirmiştir. Darbenin ardından sokağa çıkma yasağı uygulanmış ve en temel insan hakları bir kenara bırakılmıştır. Bu anti demokratik uygulamalardan Türk Basını da nasibini almış, direkt olarak sansür ve otosansür askeri yönetim tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Evren, askeri darbeyi demokratik olmayan uygulamalarını meşru göstermek amacıyla 12 Eylül'e nasıl geldiğini Davut Dursun'a³ (Dursun, 2005: 162) verdiği röportajında şöyle anlatmıştır: "... Türkiye anarşinin içerisine gittikçe itiliyordu. Bir iç savaşa gidiliyordu. Yalnız Kahramanmaraş olayları değil ki, arkasından Çorum olayları, Sivas olayları, bir sürü. Dedik ki "yahu biz hazırlıksız yakalanacağız". Acaba bu olaylar daha çoğalır mı bir müdahale gerekir mi gerekmez mi? Onlar çalışma yaptılar. Mart 1979'da raporu verdiler. (...) yani askeri müdahalenin Türkiye'nin menfaatlerine olmayacağı kesindi, biliyorum. O tarihlerde biz ancak 1980'e girerken hiç olmazsa bir muhtıra verelim, belki işler düzeler, dedik ve mektubu Cumhurbaşkanı'na verdik (...) İyi niyetimizi gösterdik."

Askeri vesayet zamanla güçlenmiş ve kurumsallaşarak siviller üzerindeki denetim kurmuştur. Denetim mekanizmasına rağmen işler yolunda gitmemiş ve her 10 yılda müdahale kaçınılmaz hale

¹ Gökhan Erdem, 12 Eylül Darbesi'nin Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerine etkileri: Avrupa Topluluğu Ve Avrupa Konseyi'yle İlişkiler, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:14, No:1 (Yıl: 2015), s.29-64.

² Soner Dursun, Türkiye'nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem. ÇTTAD, VIII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.421-433

³ Davut Dursun, 12 Eylül Darbesi Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler. Şehir Yayınları. İstanbul, 2005 s.162.

gelmiştir⁴ (Akıncı, 2013). 1977 yılından itibaren siyasal şiddet ve sokaklarda silahlı çatışmalar olağanlaşmış, yazar, öğretim üyesi ve siyaset adamlarına suikast girişimlerine dönüştür⁵ (Örs, 1996:171). Ekonomik ve siyasi sorunlar, ideolojik ayrışmalar, Türkiye’de çatışmaların nedeni olmuştur⁶ (Özçelik, 2011:75). Darbeye giden yolun yapı taşlarından biri de dış borçlardır. Yaşanan ekonomik krizler, krizler sonucunda alınan borçların süresinde ödenememesi ve ertelenen borçların getirdiği yeni faiz borçları ile yeni transfer edilen krediler dış borç sorununu ortaya çıkarmıştır⁷ (Sönmez, 2006:319). Darbenin sebepleri kamuoyuna bu şekilde yansımış olmasına rağmen farklı görüşlerde olan düşünür ve siyasetçiler de bulunmaktadır. Örneğin Tevfik Çavdar⁸ (Çavdar, 2013:264)’a göre 12 Eylül darbesi; Türkiye’de vahşi ve acımasız bir kapitalist düzeni yerleştirmek amacına yönelik faşist bir eylemdir. Evren, Parlamenter sistemin felce uğradığını, demokrasinin ise sağlıklı işlemediğini söyleyerek 12 Eylül Askeri Darbesini tıbbi müdahaleye benzetmiştir⁹ (Gürbilek, 2001).

12 Eylül Darbesinin sebepleri ne olursa olsun askeri yönetim, kamuoyu oluşturma gücü olan medyayı kontrol altına alarak yapılanları meşru hale getirmek istemiştir. Böylece geniş kitlelerin askeri müdahaleye olumlu bakması sağlanmıştır¹⁰ (Dündar, 2016:151) Darbeden sonra birçok gazete darbeyi haklı bulmuş ve bu doğrultuda haberler yayınlamıştır. Darbe karşıtı olan gazeteler ise kapatılmış veya sansüre uğramıştır¹¹ (Nisan, 2015:681). Milli güvenlik Konseyi, 2 Haziran 1981 tarihli 52 numaralı kararıyla basına bir takım yasaklar getirmiştir. Bu karardaki hükümler: (<http://www.ankarabarasu.org.tr/>)¹² (Erişim tarihi 2019).

“ 1.Sıkıyönetim uygulamalarına ilişkin olarak, sıkıyönetim komutanlıklarının koydukları yasakların ve aldıkları kararların herhangi bir şekilde tartışılması.

2. Kamu davası açılıncaya kadar haklarında soruşturma ve kovuşturma yapılan siyasi parti, işçi teşekkülleri, meslek kuruluşları, dernek ve siyasi kişilerle ilgili olarak kamuoyunu yanıltıcı, ilgilileri etkileyici yazı yazmak, sözlü ve yazılı beyanda bulunmak, yorumlar yapmak.

3. Açılan kamu davalarında verilecek mahkûmiyet veya beraat kararları kesinleşinceye kadar, ilgilileri suçlayıcı veya savunucu herhangi bir yorum veya yayında bulunmak yasaklanmıştır.”

Bunların dışında¹³ Evren 12 Eylül darbesinin temel hedeflerini şöyle sıralamıştır: “Milli birliği korumak, anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek, devlet otoritesini hâkim kılmak ve korumak, sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak, sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik cumhuriyet rejimini işlerli kılmak, makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmek.”

2. Bir Kavram Olarak Söylem

Duyguların ve düşüncelerin hem yazılı hem de sözle aktarım şekilleri olduğu gibi konuşmaya beden dili, jest ve mimiklerde bu aktarıma yardımcı olmaktadır. Gönderilen her bir iletinin mutlaka

⁴ Abdulvahap Akıncı, Türkiye’de Askeri Vesayetinin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi. Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume: 8, Sayı/Number:1, Yıl/Year: 2013

⁵ Birsan Örs, Türkiye’de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli). Der Yayınları, İstanbul, 1996 s.171.

⁶ Pınar Kaya Özçelik, 12 Eylül’ü Anlamak. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Cilt 66. sayı 1. 2011 s.75, DOI: http://dx.doi.org/10.1501/SBFder_0000002195 (Erişim tarihi:13 Eylül 2019)

⁷ Sinan Sönmez, İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar, der: Eriç Yeldan ve ötekiler, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.319

⁸ Tevfik Çavdar, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze. 5. Baskı İmge Kitabevi, Ankara 2013 s.264.

⁹ Nurdan Gürbilek, Vitrinde Yaşamak 1980’lerin Kültürel İklimi Metis Yayınları, İstanbul

¹⁰ Lale Dündar. 12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri. Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. Sayı: 16. 2016, s.151.

¹¹ Fatma Nisan, 1980 Askeri Darbesinin Mimarı Kenan Evren’in Ölümünün Türk Basınındaki Sunumu. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/10 Summer 2015, s.681, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8606> ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

¹² <http://www.ankarabarasu.org.tr/siteler/ankarabarasu/hgdmakale/2008-1/4.pdf> (Erişim tarihi: 25.07.2019)

¹³ Hasan Cemal, Tank Sesiyle Uyanmak: 12 Eylül Günlüğü, 10. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2004, s.47.

alıcısı olmalıdır. Bu durumda gönderilen bir iletinin alıcı sayısı kadar algılanma şekli vardır ve her bir alıcıda farklı etki yaratmaktadır. Söylemin amacını yer, zaman ve bağlı bulunulan koşulların yanı sıra iletiyi gönderenin yaptığı tonlama, vurgu ve ses gibi faktörler de etkilemektedir. “Söylemlerde kullanılan sözcüklerin anlamları ‘neyi açıkladıklarına’ ve ‘nerede açıkladıklarına’ göre değişir¹⁴ (Sözen, 2007:22)” (Cemal, 2004:47). “Her metin ya da söylem tipi, dilsel yapıların özgün bir işlevi ile belirginleşebilir ve her söylemin tipinin kendine özgü farklılıkları vardır. Hemen akla gelen birkaç söylem tipi olarak şunlar sayılabilir: aile içi, akademik, anlatı, aşk, basın, bilimsel, çalışma yeri, dini, felsefi, gazetecilik, hekimlik, hukuk, ırkçı, karar almaya yönelik, komünist, kurmaca anlatılar, mektup, öğretici, övgü-yergi, reklam, savlı, siyasal, sosyalist, tanıklık, televizyon tartışmaları, tören, ulusalcı (milliyetçi), yazımsal vb¹⁵” (Günay, 2018:28).

“Söylem, düzenli düşünce, usallık; düşüncelerin sözel olarak aktarılması, konuşma; bir konuya ilişkin resmi, düzenli ve uzunca düşünce aktarımıdır¹⁶ (Kocaman,1996:1). Söylem dilsel bir birimle gerçekleşir. Her söylemin öznesi olduğu gibi konusu ve alıcısı vardır. Tutarlı bir dizgedir, çoğunlukla iç ve dış bağlama gönderimde bulunmaktadır¹⁷ (Günay, 2018:28). Söylemler, imgeler kadar (şeylerin nasıl olabileceği ve olması gerektiğinin temsilleri), şeylerin nasıl olmakta olduğunun ya da olduğunun temsillerini içerir¹⁸ (Fairclough, 2015:140). “Söylem, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlar gibi sosyal hayatın diğer yönleriyle de ilişkilidir. Söylem bir meta-eylemdir¹⁹ (Sözen, 2017:18)”. Dil ve söylem, toplumdaki güç/iktidar ilişkilerinin dayandığı cinsel, etnik, dinsel farklılıkların yansıdığı bir mücadele alanıdır²⁰ (İnal, 1996:119).

Paul Ricoeur, metin ve söylem kavramlarını ayrı ayrı tanımlar ve ona göre dil, bir söylem olarak konuşulur ya da yazılır; söylem, dil olayıdır. Yaptığı çalışmalar sonucu söylemin dört özelliğini sıralamıştır:

1. Söylem, hep şu an gerçekleşir.
2. Söylem, her zaman bir özneye sahiptir.
3. Söylem, her zaman bir şey hakkındadır.
4. Söylem, dilden farklı olarak, sadece iletişim ile ilgilenmez, söylem, mesajların alınıp verildiği yerdir.

Bu dört özellik bir araya geldiğinde konuşma, olay olarak kurgulanır. Burada önemli olan, bu özellikler dilden söyleme geçiş aşamasında ortaya çıkar. Ancak söylem yazıya döküldüğünde meydana gelen durum konuşma değil, ‘söylenen’dir²¹ (Sancar, 2014:158-159).

“Haberde anlatıcının dili, farklı belirlenimler içinde oluşan güç/iktidar ilişkilerinin söylem içinde eklenildiği momentleri yansıtır. Bu açıdan haber, diğer söylemlerden ne ayrıdır, ne de onlardan daha önemlidir. Önemi daha fazla kişi tarafından okunuyor, dinleniyor ve izleniyor oluşundan kaynaklanır²²” (İnal,1996:119).

Van Dijk’a göre, ideolojilerin toplumsal boyutu ideolojilerin yeniden üretiminde ve gelişmesinde gruplar ve kurumlar arasında ne tür grup ve ilişkilerin yer aldığını açıklamaktadır. İdeolojilerin söylem boyutu ise ideolojilerin günlük konu ve konuşmalarımızı nasıl etkilediğini, ideolojik söylemi nasıl anladığımızı ve toplumda ideolojinin yeniden üretiminde söylemin nasıl yer

¹⁴ Edibe Sözen, Söylem, Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite. Profil Kitap, İstanbul, 2017, s.22

¹⁵ V. Doğan Günay, Söylem Çözümlemesi. 2. Basım, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul, 2018, s.187

¹⁶ Ahmet Kocaman, Söylem Üzerine. Hitit Yayınevi, Ankara, 1996, s. 1

¹⁷ V. Doğan Günay, Söylem Çözümlemesi. 2. Basım, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul, 2018, s.28

¹⁸ Norman Fairclough, Söylemin Diyalektiği. Çev. Çoban, Barış. Söylem ve İdeoloji. Haz. Çoban Barış. Özarslan, Zeynep. 2. Baskı. Su Yayınevi. İstanbul, 2015, s. 140. (orijinal çalışmanın yayın tarihi 2001).

¹⁹ Edibe Sözen, Söylem, Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite. Profil Kitap, İstanbul, 2017, s.18

²⁰ M. Ayşe İnal, Haberi Okumak, İstanbul: Temuçin Yayınları, 1996, s.119

²¹ Serpil Sancar, İdeolojini Serüveni. Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme. 3. Baskı İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s.158-159.

²² M. Ayşe İnal, Haberi Okumak, İstanbul: Temuçin Yayınları, 1996, s.119

aldığını açıklar. Bu nedenle söylem, ideolojilerin yeniden üretiminde ve günlük ifadelerde vazgeçilmez bir rol oynar. Bu anlamda, söylem yapıları içindeki imgeler, söz dizimi, tonlama, konu, tutarlılık, (ön)varsayımlar, metaforlar (eğretileme) ve uslamlama gibi anlamın birçok yönüne kadar, ideolojilerin söylem yapılarını nasıl etkilediği önem taşır²³ (Van Dijk, 2015:15-165).

Van Dijk'ın söylem çözümlemesi, yazılı metinleri önermeler açısından ele alan bir çözümlemedir. Söylemi ideolojik olarak inceleyen van Dijk, özellikle sosyal kognisyonlar üzerinde durmaktadır. Bunlar; bilinçlilik, anlam üretimi ya da sezgi terimlerine karşılık gelmektedir. Van Dijk'ın, kognisyonlar üzerinde durma nedeni ise bunları bir eylem olarak görmesidir²⁴ (Mora,2008:16).

Van Dijk, haber metinlerini; "haber metni analizi", "metin anlambilimi", "yerel ve küresel bütünlük", "etkiler", "üst yapılar: haber şemaları", "üslup ve retorik", sosyal algı ve sosyal bağlamlar"ı inceleyerek keşfeder²⁵ (Sözen, 2017:120).

3. 12 Eylül 1980 Darbesinin Cumhuriyet Gazetesine yansımaları

Cumhuriyet gazetesi, 1980'de İlhan Selçuk yönetimindedir. Ankara temsilciliği görevini yürüten Hasan Cemal daha sonra Genel Yayın Yönetmeni olarak görev aldığı Cumhuriyet gazetesinde, yazı işleri Müdürlüğü görevini yürüten Okay Gönensin ve İlhan Selçuk ile birlikte gazetenin ana çatısını oluşturmuştur. Yönetim kurulunda bulunan diğer isimler ise Oktay Akbal, Yalçın Bayer, Ahmet Tan, Hikmet Çetinkaya'dır²⁶ (Dündar, 2016:131).

12 Eylül 1980'den sonra basında 24 Ocak kararlarının getirdiği ağır yükün etkisiyle basın işlevi değişime uğramıştır. Sadece askeri yönetimin basına yönelik baskıları değil, 24 Ocak kararları ile ortaya çıkan yeni ekonomik tablo da basının işleyiş modelini etkilemiştir. Bu nedenle 12 Eylül tarihi kadar, 24 Ocak tarihi de 1980'de basın için asıl dönüşüm tarihlerinden biri olarak kabul edilmiştir²⁷ (Koloğlu, 2013:142). Ebat gazete kâğıdının ton fiyatı 18 bin liradan Aksu teslimi 41, İzmit teslimi 41 bin 900 lira olurken, bobin gazete kâğıdının bir tonu 17 liradan 40 bin liraya yükseltilerek, gazete kâğıdına % 135'in üzerinde zam yapılmıştır²⁸ (Gezgin, 2013)

19 Eylül 1980'de, Sıkıyönetim Kanunu'nun 3. Maddesini değiştirerek Sıkıyönetim Komutanlığı'na haberleşmeye sansür koyma yetkisi vermiştir. 3. Madde: "TRT kurumunun yayınları dâhil olmak üzere telefon, telsiz, radyo ve TV gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye sansür koymak..."²⁹ (Topuz, 2016:259).

Basın, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından sürekli olarak denetlenmiş, zaman zaman beş general tarafından doğrudan, zaman zaman da bizzat Evren tarafından denetime tabi tutulmuştur. Onay alamayan yazılar için önce uyarı, sonrasında ise kapatmaya varan cezalar verilmiştir³⁰ (Dündar, 2016:133). Sıkıyönetim Komutanlığı, 17 Eylül tarihinde Cumhuriyet Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Orhan Erinç'e, İlhan Selçuk ve Oktay Akbal'ın yazılarının beğenilmediği iletmiştir³¹ (Dündar, 2016:134).

Bu dönemde ordu ile ilgili haberlere yer verilmemiş daha çok ekonomi ve dış haberlere yer

²³ Teun Adrian Van Dijk, Söylem ve İdeoloji, Çokalanlı Bir Yaklaşım. Çev. Ateş, N. Haz. Çoban, Barış. Özarslan, Zeynep. Söylem ve İdeoloji. Genişletilmiş 2. Baskı. Su Yayınevi. İstanbul, 2015, s. 15-16 (orijinal metnin yayın tarihi, 2000).

²⁴ Nejla Mora, Medya Çalışmaları, Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim. Alt Kitap, 2008, s.16

²⁵ Edibe Sözen. *Söylem*, Belirsizlik, Mübadele, Bilgi\Güç ve Refleksitive, Profil Kitap, İstanbul, 2017, s.120.

²⁶ Lale Dündar. 12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri. Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. Sayı: 16. 2016, s.131.

²⁷Orhan Koloğlu, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. Pozitif Yayınları, İstanbul, 2013 s.142.

²⁸ Edibe Gezgin, Öncesi ve Sonrasıyla 12 Eylül 1980 Darbesinin Türk Basınındaki Yansımaları, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013

²⁹ Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi. 7. Baskı. Remzi Kitapevi, İstanbul, 2016, s.259.

³⁰ Lale Dündar. 12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri. Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. Sayı: 16. 2016, s.133.

³¹ Dündar, a.g.e., s.134.

verilirken, magazin haberleri sayfaları doldurmuştur. Ekonomideki gelişmeler ekonomi dergilerinin artmasına neden olmuştur³² (Koloğlu, 2013:155)

1980'lerde Türk yazılı basınındaki temel aktörlerini Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Dünya, Yeni İstanbul, Akşam, Son Havadis, Bulvar, Türkiye, Güneş Gazeteleri ve Milli Gazete olarak sıralanmıştır³³ (Dündar, 2016:130)

12 Eylül hukukunun getirdiği özgürlüğü kısıtlayıcı düzenlemelerden ilk olarak etkilenenler gazete ve gazeteciler olmuştur³⁴ (Demir, 2007:202) *"Darbenin faturasını Kenan Evren ilk olarak basına ödetmiştir. Konsey Başkanı Kenan Evren ve Konsey üyeleri de basını yakından denetlemekteydi. İlk etkinlik olarak Demokrat, Aydınlik ve Hergün gazeteleri kapatıldı (12 Eylül 1980). Daha sonra Türkiye Gazeteciler Sendikası Ankara Şubesi Genel Sekreteri Mehmet Genç iki gün gözaltına alındı ve TGS Ankara Şubesi 9 Aralık 1980'e kadar kapatıldı. 25 Eylül'de Bursa'nın Sesi gazetesi kapatıldı. Yazı işleri müdürü ve sayfa sorumlusu tutuklandı"*³⁵ (Topuz, 2016:257)

12 Eylül 1980 ve 12 Mart 1984 tarihleri arasında Sıkıyönetim kararıyla yayınları durdurulan gazeteler³⁶ (Topuz, 2016:259): Milli Gazete, 4 kez, 72 gün. Cumhuriyet, 4 kez, 41 gün. Tercüman, 2 kez, 29 gün. Günaydın, 2 kez, 17 gün. Güneş, 1 kez, 10 gün. Milliyet, 1 kez, 10 gün. Tan, 1 kez, 9 gün. Hürriyet, 2 kez, 7 gün.

Bu dönemde Cumhuriyet gazetesi 28 kez ile en çok soruşturma, kovuşturma ve dava açılan gazete olmuştur. Yine aynı dönemde gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılara verilen mahkûmiyetlerin toplamı da 316 yıl, 4 ay, 20 gün hapistir³⁷ (Topuz, 2016:259).

Akşin³⁸ (2008:278)'in verdiği insansal rakamlar ise çarpıcı boyuttadır. 650 bin kişi gözaltına alınmış, 230 bin kişi yargılanmış, 517 kişi idam cezasına çarptırılmış, 49 kişi idam edilmiş, 171 kişi işkence ile ölmüştür. 30 bin kişi *"güvenilmez"* diye işten atılmış, 30 bin kişi yurt dışına kaçmıştır. Gazeteciler ise toplamda 3315 yıl hapse mahkûm edilmişlerdir.

3.1.1. 1980 Askeri Darbesinin nedenleri

3.1.1.1. Anarşi

*"İzmir'de sokağa çıkma yasağı 12-20 arasında kaldırılacak"*³⁹ (13 Eylül 1980) başlıklı haberin spotunda hangi illerde sokağa çıkma yasağının uygulanacağı bilgisi verilmiştir. Habere dair ayrıntılar 9. sayfada verilmiştir. Haber girişinde bazı kentlerde uygulanan sokağa çıkma yasağının kaldırıldığı açıklanmış ancak hangilerinin olduğu verilmemiştir. Haberin spotunda verilen bazı kent isimleri dışında kalanlar haberin devamında aktarılmıştır.

*"İstanbul'da 24-05 saatleri arasında uygulanacak sokağa çıkma yasağına ilişkin önlemler açıklandı"*⁴⁰ (14 Eylül 1980). Spot kullanılmadan verilen haberin girişinde 1. Ordu Komutanlığı'nın bildiri yayınladığı bilgisi verilmiş ve haberin devamında bildirinin içeriği aktarılmıştır.

*"SBF ve basın yayın yüksekokulunda bütünleme sınavları ertelendi"*⁴¹ (14 Eylül 1980) 5. sayfada verilen haberde spot kullanılmamış haber girişinde ise başlıkla aynı metin verilmiştir.

³² Orhan Koloğlu, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. Pozitif Yayınları, İstanbul, 2013 s.155.

³³ Lale Dündar. 12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri. Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. Sayı: 16. 2016 s.130

³⁴ Vedat Demir, Türkiye'de Medya Siyaset İlişkisi. Beta Yayınları, İstanbul, 2007, s.202.

³⁵ Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, 7. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2016, s.257.

³⁶ Topuz, a.g.e, s.259.

³⁷ Topuz, a.g.e, s.259.

³⁸ Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008 s.278.

³⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1980, Cumartesi, Yıl 57, Sayı 20164, s.1,9.

⁴⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1980, Pazar Yıl 57, Sayı 20165, s.1,7.

⁴¹ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1980, Pazar Yıl 57, Sayı 20165, s.5.

“Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı: Eylemcilerin üst yöneticileri açıklamaları bekleniyor⁴²” (15 Eylül 1980). Spotta “Mamak cezaevinde bulunan eylemcilerin sarılarak, koşuurlarını birleştirdikleri” bilgisine yer verilmiştir. Haber girişinde sıkıyönetim komutanlığınca yayınlanan bildiri aktarılmıştır.

“Tam zamanıdır...⁴³” (16 Eylül 1980) başlığı ile daha önce ortaya çıkardığı ancak yasal ve bürokratik engellere takılan silah kaçağıclılığının üzerine gidilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Uğur Mumcu, yazı girişinde darbenin nedenlerinden biri olan terörün kaynağının silah kaçağıclılığı olduğunu ve bu gerçeğin kişiden kişiye değişecek bir yanının olmadığına dikkat çekiyor.

“Anarşiye hiçbir ad altında izin verilmeyecek⁴⁴” (17 Eylül 1980) Evren’in konuşmasından alınan başlık ilk sayfada verilmiştir. Yine spotta da Evren’in önceki gün düzenlediği basın toplantısında yaptığı konuşmasından önemli bir noktaya dikkat çekilmiştir. Haber girişinde Evren’in darbenin nedenlerini açıklayan bir basın toplantısı düzenlediği bilgisine yer verilmiştir. Haberin devamında Evren’in konuşması bütünüyle 7. sayfada aktarılmıştır.

“Gözetim altında tutma süresi 15 günden 30 güne çıkarıldı⁴⁵” (18 Eylül 1980). İlk sayfada kutu içerisinde verilen haberin girişinde “1402 sayılı Sıkıyönetim ve Milli Güvenlik Konseyi’nin bildiri, emir, karar veya varlığına karşı gelenler askeri mahkemeye sevk edilinceye değin gözetim altında tutulabileceklerdir. Gözetim süresi 15 günden 30 güne çıkarılmıştır” bilgisine yer verilmiştir.

“Adana Sıkıyönetim Komutanlığı: ‘Teröristler kırlara gidiyor⁴⁶’” (21 Eylül 1980). Haber spotunda Orgeneral Bölügiray imzasıyla bildiri yayınlandığı ve bu bildiride teröristlerin kırsal kesimlerde yeni eylemlere başvurabileceği bilgisi yer alırken, kırsalda oturan vatandaşların bu gibi kişileri güvenlik kuvvetlerine bildirmeleri gerektiği bilgisi aktarılmıştır. Haber girişinde ise 6. Kolordu Komutanlığınca 40 numaralı bildiri yayınlandığı ve komutanlık yetki ve sorumluluk alanı içinde normal yaşamın sürdürülmesi konusunda başvurulacak önlemler ile bazı belediye hizmetleri ile ilgili alınması gereken önlemler olduğu bilgisi aktarılmıştır.

“Değişiklik yapılan Sıkıyönetim Yasası yürürlüğe girdi⁴⁷” (22 Eylül 1980). İlk sayfada kutu içerisinde verilen haber girişinde sıkıyönetim Yasası’nın bazı maddelerini değiştiren ve yeni bazı maddeler eklenmesini öngören yasanın Resmi Gazete’de yayınlandığı bilgisine verilmiştir. 7. sayfada devam eden haberde yasanın içerisine değinilmiştir.

“2. Ordu Komutanlığı Sıkıyönetimin ilanından bu yana 498 kişinin gözaltına alındığını açıkladı⁴⁸” (22 Eylül 1980). Haber girişinde 2. Ordu Konya, Kayseri, Kırşehir, Niğe, Nevşehir, Yozgat illeri Sıkıyönetim Komutanlığı’nın yaptığı açılmaya yer vermiştir. Olduğca kısa olan haber tek paragraftan oluşmaktadır.

“DİSK Genel Sekreteri Işıklar, saklandığı Sheraton otelinde yakalandı⁴⁹” (22 Eylül 1980). Haber girişinde 1. Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı’nın 16 Eylül günü yayınladığı 49 numaralı bildiri uyarınca teslim olması istenen sendika yöneticileri arasında bulunan DİSK Genel Sekreteri Fehmi Işıklar’ın önceki gece yakalandığı bilgisi verilmiştir.

“Ulus: ‘Başlıca görev terörü önlemektir⁵⁰’” (23 Eylül 1980). Haber spotunda Ulusu’nun sözlerine yer verilmiştir. Haber girişinde Deniz Kuvvetleri eski Komutanı emekli Oramiral Bülent Ulusu’nun

⁴² Cumhuriyet Gazetesi, 15 Eylül 1980, Pazartesi, Yıl 57 Sayı 20165, s.1.

⁴³ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980, Salı, Yıl 57 Sayı 20167, s.1,7.

⁴⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1980, Çarşamba, Yıl 57, Sayı 20168, s. 1,7.

⁴⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Eylül 1980, Perşembe, Yıl 57, Sayı 20169, s. 1-7.

⁴⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Eylül 1980, Pazar, Yıl 57, Sayı 20172, s.1,7.

⁴⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Eylül 1980, Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20173, s.1,7.

⁴⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Eylül 1980, Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20173, s.1,7.

⁴⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Eylül 1980, Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20173, s.1,7.

⁵⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Eylül 1980, Salı, Yıl 57, Sayı 20174, s. 1,5.

başkanlığında kurulan yeni Bakanlar Kurulu'nun ilk toplantısını saat 10'da Başbakanlıkta yaptığı bilgisi aktarılmış, toplantıdan önce gazetecilere açıklama yapan Başbakan Bülent Ulusu'nun "terör odaklarını kurularak terör olaylarını önlemek en önde gelen görevimiz olacak" açıklamasına yer verilmiştir.

"İstanbul Sıkıyönetim Komutanı, teslim olmayan sendikacılara yeniden çağrı yaptı"⁵¹ (23 Eylül 1980) ilk sayfada kutu içerisinde verilen haber girişinde, 1. Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 50 numaralı bildiri yayınladığı bilgisi verilmiş ve haberin devamında bildiri içeriği aktarılmıştır.

"Terör sorununun çözümlenmesi..."⁵² (28 Eylül 1980) İlhan Selçuk kullandığı başlıkta yeni hükümetin programından esinlendiği görülmektedir. Haber girişinde yeni hükümetin gündemindeki birincil sorunun terör ve anarşi olduğunu açıkladığını belirterek bu konuda Ulusu'nun sözlerini aktarıyor.

"Ya Yolsuzluklar?"⁵³ (5 Ekim 1980) kullandığı başlıkla Uğur Mumcu yıllarca üzerinde çalıştığı ve ortaya çıkardığı yolsuzluk dosyalarına dikkat çekmek için konuyu köşesine taşıyor. Haber girişinde ise ABD Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nun adı rüşvet olayına karışan Demokrat Milletvekilinin üyelikten atılmasına karar verdiğini belirtiyor. Haber içerisinde ise yeni yönetime öneride bulunarak daha önce mecliste iç tüzük kurallarına takılan yolsuzluk dosyalarının incelenmesinin zamanı olduğunu vurgulamaktadır.

"4. Sıkıyönetim bölgesinde 12 Eylül'den bu yana 2 bin 379 sanık yakalandı"⁵⁴ (5 Ekim 1980). Haber spotunda "operasyonlarda 691 adet çeşitli türde silah ile çok sayıda patlayıcı madde ve mermi de ele geçirildi" deniliyor. Haber girişinde başlık ve spota ek olarak sıkıyönetim komutanlığını 19 ili kapsadığı ile çok sayıda suç aracı ele geçirildiği bilgisi verilmiştir.

3.1.2. Atatürk İlkeleri

"Ana Hedef Atatürkçülük"⁵⁵ başlıklı ilk haber 13 Eylül 1980 tarihinde manşetten verildiği haberde spot yerine büyük harflerle bildiri maddelerine yer verilmiştir. Haber sadece ilk sayfada yer alıyor. Haberde her hangi bir yorum söz konusu olmazken, verilen bildiri maddelerinde millete güven verici cümleler kurulmuştur. Haberin başlığından bu kategoride olduğu söylemek mümkündür.

"Org. Evren, MGK'nın ilkelerini açıkladı"⁵⁶ (13 Eylül 1980) başlıklı haberde Orgeneral Kenan Evren'in fotoğrafı "Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Evren" açıklamasıyla verilmiştir. Haberin girişi uzun tutularak içerik özetlenmiş, bildirin bütünü ayrıntıları 9. sayfada konu başlıkları altında aktarılmıştır.

Oktay Akbal "Atatürk bize sesleniyor"⁵⁷ (14 Eylül 1980) başlıklı yazısının girişinde birkaç yıl önce yazdığı yazıya değiniyor. Orgeneral Evren'i Sayın diye nitelendirmiş ve Evren'in konuşmalarından Atatürk ilkelerine dönüş başlayacağı inancına sahip olduğunu vurgulamıştır. Atatürk değerlerini yeniden hatırlatmak amacıyla birkaç yıl önce yazdığı yazıyı tekrar okuyucuyla paylaşıyor.

"Yeni bir yapıyı kurarken"⁵⁸ (22 Eylül 1980). Oktay Akbal kullandığı başlıkla yeni bir devlet düzeninin kurulmaya başladığını ifade etmektedir. Haber girişinde ise bir yapının çökünce ne yapılacağı sorusuyla başlayan Akbal, ortalığın temizlenip, yeni bir planla eskisinden daha iyi bir yapıyı yapılacağını belirtiyor. Akbal haber içerisinde 12 Eylül eylemini gerçekleştiren komutanların 'Atatürk ilkelerine bağlı kalarak' görev yapacaklarını söylediklerine dikkat çekiyor.

⁵¹ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Eylül 1980, Salı, Yıl 57, Sayı 20174, s.1,5.

⁵² Cumhuriyet Gazetesi, 28 Eylül 1980, Pazar, Yıl 57, Sayı 20179, s.2.

⁵³ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ekim 1980, Pazar, Yıl 57, Sayı 20186, s.1,7.

⁵⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ekim 1980, Pazar, Yıl 57, Sayı 20186, s.1,7.

⁵⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1980, Cumartesi, Yıl 57, Sayı 20164, s.1.

⁵⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1980, Cumartesi, Yıl 57, Sayı 20164, s.1,9.

⁵⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1980, Pazar Yıl 57, Sayı 20165, s. 2.

⁵⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Eylül 1980, Pazartesi, Yıl 57 Sayı 20173, s. 2.

3.1.3. Ekonomik Sorunlar

“Sınır kapıları açıldı, Bankalar Pazartesi açılıyor⁵⁹” (13 Eylül 1980) başlıklı haberde *“MGK dün 11 bildiri yayımladı, sıkıyönetim komutanları belli oldu”* spotu başlığın üzerinde verilmiştir. Haber girişi ilk sayfada yer alırken devamı 9. sayfada ayrıntılandırılmıştır.

“8. Kolordu Komutanlığı ‘karaborsa ve kaçakçılık yapanlar gözaltına alınacak malları müsadere edilecek⁶⁰” (13 Eylül 1980) başlıklı haberin girişinde bazı Doğu illerinde sıkıyönetim yasaklarına uymayanlar uymaları konusunda uyarılmıştır. Spot kullanılmayan haber 5. sayfada yer almaktadır.

“Almanya’da ekonomik ve askeri yardım sürecektir⁶¹” (14 Eylül 1980) başlıklı haber ilk sayfada ve çerçeve içerisinde verilmiştir. Haberin girişinde ABD’den sonra Federal Almanya’nın da Türkiye’ye ekonomik ve askeri yardımlarının süreceği bilgisi aktarılmıştır. Haberin devamı ise 7. sayfada verilmiştir.

“Yürürlükteki dış ticaret rejimi uygulanmasına devam edileceği açıklandı⁶²” (14 Eylül 1980) ilk sayfada verilen haberde spot kullanılmadan haber girişi verilmiş ve başlıkla aynı içeriğe sahiptir. Haberin devamında 12 numaralı bildirin içeriği verilmiştir.

“Ücretlere yüzde 70 zamlarla tüm grevlere son verildi⁶³” (15 Eylül 1980). İlk sayfada manşetten verilen haberde iki spot birden verilerek haber özetlenmiştir. Haber girişinde 15 numaralı bildiri ile tüm grev ve lokavtların ertelendiği bilgisine yer verilmiş, özel nedenler dışında işten çıkarılmaların olmayacağı belirtilmiştir. Haberin devamında ise 15 numaralı bildirin içeriği 5. sayfada verilmiştir.

“Kamu kesiminde 65 yaşını doldurup emeklilik hakkı kazananların işlemleri yapılabilecek⁶⁴” (15 Eylül 1980). Haber başlığının altında verilen spot da sokağa çıkma yasağının saatlerinin değiştiği bilgisine yer verilmiştir. Haber girişinde ise çalışmalarını durdurulan bankaların çalışmalarına yeniden başlayabileceği belirtilmiştir. Bu kapsamda bakıldığında bir haber başlığına üç haber birden sığdırılmış, haberin devamı 7. sayfada kendi alt başlıkları altında ayrıntılı olarak verilmiştir.

“Adana’da sıkıyönetimin önerilerini kabul eden işveren ve işçiler anlaşmaya vardı⁶⁵” (15 Eylül 1980). Spot kullanılmadan verilen haberin girişinde Adana’da kurulan fabrikaların çeşitli nedenlerle direnişe geçmesi ve Sıkıyönetimin duruma el koyması ile durumun çözüme kavuşturulduğu bilgisine yer verilmiştir. 5. sayfada devam eden haberde olayların nedenlerine değinilmiş sonrasında yayınlanan bildiri aktarılmıştır.

“En an geçim indirimi sorunu çözümlüyor⁶⁶” (15 Eylül 1980). Haber girişinde, Milli Güvenlik Konseyi’nin ekonominin genel görünümüne ilişkin bilgi almanın yanında, yeni ekonomik önlemler alması yolunda attığı adımlardan söz etmektedir. Gazetenin, CHP ve AP dönemlerinde hazırlanan en az geçim indirimine yer vermesi darbe yönetimine güven duyduğunun da bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

“DİSK, MİSK ve HAK-İş ile bağlı sendikaların bankalardaki paralarının bloke edilmesine karar verildi⁶⁷” (16 Eylül 1980). Haber spotunda sendikaların para ve kıymetli evraklarının milli bir bankada muhafaza edileceği bilgisine yer verilirken, haber girişinde aynı bilgiye ek olarak süre sınırlaması bilgisi de eklenmiştir. Haberin devamında bildiri ayrıntıları aktarılmıştır.

⁵⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1980, Cumartesi, yıl 57, Sayı 20164, s.1,9.

⁶⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1980, Cumartesi, Yıl 57, Sayı 20164 s.5.

⁶¹ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1980, Pazar Yıl 57, Sayı 20165, s.1,7.

⁶² Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1980, Pazar Yıl 57, Sayı 20165, s.1.

⁶³ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Eylül 1980, Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20166, s.1,5.

⁶⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Eylül 1980, Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20166, s.1,7.

⁶⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Eylül 1980, Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20166, s.1,5.

⁶⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Eylül 1980, Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20166, s.1,5.

⁶⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980, Salı, Yıl 57, Sayı 20167, s.1,7.

“Bankalar açıldı, grevdeki 51 bin işçi dün işbaşı yaptı⁶⁸” (16 Eylül 1980). İlk sayfada verilen haber görselle desteklenmiştir. Haber spotunda dönemin Türkiye İşveren sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Yönetim kurulu Başkanı Halit Narin’in sözlerine yer verilerek halka ekonomik durumun yerinde olduğu alt mesajı iletilmektedir. Haber girişinde grev ve lokavtların sona erdiği bilgisine yer verilmiş, yöneticilerin tedbirli davrandıkları ancak iş hacminin değişmediği bilgisi aktarılarak halka güven vermeye çalışılmıştır.

“Sıkıyönetim hizmet zammı karşılığı avans ödemeleri ikinci bir karara kadar durduruldu⁶⁹” (16 Eylül 1980). Haber girişinde *“Milli güvenlik Konseyi, Sıkıyönetim hizmet zammı karşılığı avans ödemeleri 12 Eylül 1980 tarihinden ikinci bir karara kadar durdurulmuştur”* bilgisi aktarılmış haberin devamında ise 2 numaralı bildiri yayınlanmıştır.

“Türkeş’in 11 Eylül’de banka hesabına 5 Milyon yatırdığı öne sürülüyor⁷⁰” (17 Eylül 1980) ilk sayfada kutu içerisinde verilen başlık, bütün olayı özetlediği görülmektedir. Verilen spotta başlıktaki bilgiye ek olarak, Ankara Kavaklıdere’de bir banka şubesi olduğu ve yatırılan paraların düzgün banknotlar halinde olduğu belirtilmiştir. Haber girişinde ise çalışmalarını durdurulan MHP’nin Genel Başkanı Alpaslan Türkeş’in Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yönetime el koymasından bir gün önce kişisel hesabına yüklü miktarda para yatırdığı bilgisine yer verilmiştir.

“Askeri sınai kompleks oluşturma girişimlerinin hızlandırıldığı bildiriliyor⁷¹” (17 Eylül 1980) başlıkta özetlenen haberin girişinde kamu ve özel kesim işbirliği ile askeri araç ve gereç üretimine yönelik askeri ve sınai kompleks oluşturma çabalarının hızlandığı bilgisine yer verilmiştir.

“12 Eylül’ün Ekonomik yanı⁷²” (18 Eylül 1980). Olayların ardındaki gerçek bölümünde verilen başlıkta, Evren’in düzenlediği basın toplantısında sorulan soruya istinaden verdiği cevap 12 Eylül’ün ekonomik tarafı olduğunu da vurgulamaktadır. Haber girişinde Türkiye’nin ekonomik bunalım içinde olduğu üretimin düştüğü ve piyasanın durgunlaştığı konularına değinilmiş ve Orgeneral Evren’e ekonomik düzenin değişip değişmeyeceği sorusu yöneltilmiştir. Haber devamında ise Evren’in yanıtına yer verilmiştir.

“Vergi yasaları yeniden düzenleniyor⁷³” (18 Eylül 1980). İlk sayfada yer alan haberin spotunda *“Emeklilere 60 maaş tutarında ikramiye verilmesi ve en az geçim indirimi ve tarımın vergilendirilmesi”* gibi haber içeriğinde verilen bilgiler özetlenmiştir. Haber girişinde ise Maliye Bakanlığı’nun hangi konularda çalışmalar yaptığı bilgisine yer verilmiştir.

“Milli Güvenlik Konseyi güç bir ekonomik envanter devraldı⁷⁴” (20 Eylül 1980). Spotsuz verilen haberin girişinde 1980 yılının başından 12 Eylül tarihine bakıldığında yeni yönetimin ekonomik alanda önemli güçlükler devraldığı bilgisine yer verilmiş devamında ise bu ekonomik güçlüklerin ayrıntıları aktarılmıştır.

“Milli Güvenlik Konseyine, toprak reformu isteyen binlerce telgraf geliyor⁷⁵” (21 Eylül 1980). Kutu içerisinde verilen haber girişinde Türkiye’nin dört bir yanından Milli Güvenlik Konseyi’ne çeşitli dilekleri belirten telgrafların çekildiği ve bunlar arasında en dikkat çekici olanların ise Güney ve Güneydoğu bölgelerinde oturan halkın ‘toprak reformu istemi’ olduğu bilgisi verilmiştir.

⁶⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980, Salı, Yıl 57, Sayı 20167, s.1,7.

⁶⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980, Salı, Yıl 57, Sayı 20167, s.1,7.

⁷⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1980, Çarşamba, Yıl 57, Sayı 20168, s.1.

⁷¹ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1980, Çarşamba, Yıl 57, Sayı 20168, s.5.

⁷² Cumhuriyet Gazetesi, 18 Eylül 1980, Perşembe, Yıl 57, Sayı 20169, s.1,5.

⁷³ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Eylül 1980, Perşembe, Yıl 57, Sayı 20169, s.1,5.

⁷⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 20 Eylül 1980, Cumartesi, Yıl 57, Sayı 20171, s.1-5

⁷⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Eylül 1980 Pazar, Yıl 57, Sayı 20172, s.1,7.

“*Ekonomik nedenler*⁷⁶” (21 Eylül 1980). İlhan Selçuk’un kaleme aldığı yazıda başlıktan da anlaşılacağı üzere darbenin ekonomik nedenleri üzerinde duruyor. Girişte yaptığı açıklama ise durum için oldukça özetleyici ve açıklayıcı olmuştur. Bilim adamı ve pire hikâyesi ile durumdan yanlış sonuçlar çıkarmanı tehlikeli olduğunu vurgulamaktadır. İlhan Selçuk Orgeneral Evren için “Evren Paşa” ifadesini kullanmıştır.

“*Ulus: Ekonomik Programı uygulayacağız*⁷⁷” (24 Eylül 1980). Haber girişinde Başbakan Bülent Ulusu’nun şu sözlerine yer verilmiştir: “Olumlu neticeleri görülen ekonomik istikrar programını ciddiyetle, kararlılıkla uygulamaya devam edeceğiz. Programın şimdiye kadar uygulanamayan tamamlayıcı düzenlemeleri de kısa sürede yürürlüğe konacaktır.”

“*Ulus, tasarrufa özen gösterilmesini istedi*⁷⁸” (25 Eylül 1980). Haber spotunda Başbakan Ulusu’nun bakanlık ve kamu kuruluşlarına 1981 bütçesi konusunda gönderdiği genelgede kıt kaynakların en iyi uygulanmasının temel hedef olduğunu belirttiği bilgisi aktarılmıştır. Haber girişinde de aynı bilgiye yer verdiği görülmektedir.

“*Ulus: hükümet programı en geç hafta başına kadar tamamlanacak*⁷⁹” (26 Eylül 1980). Haber spotunda Bakanlar Kurulu’nda görüşülen programda gelir vergisi ile ilgili düzenlemelerin süratle yapılmasının ele alındığı bilgisi verilmiştir. Haber girişinde Bakanlar Kurulu’nun Başbakan Bülent Ulusu’nun başkanlığında toplanarak hükümet programını görüştüğü belirtilmiştir.

“*Ulus başkanlığında ‘Yasal Düzenlemeler Yüksek Kurulu’ oluşturuldu*⁸⁰” (26 Eylül 1980) ilk sayfada kutu içerisinde verilen haberin girişi de başlıkla aynı içeriğe sahiptir. Haber girişi “*Başbakan Bülent Ulusu’nun başkanlığında bir ‘Yasal Düzenlemeler Yüksek Kurulu’ teşkil edilmiştir*” şeklinde sunulmuştur.

“*Özal: ‘İktidar değişiklikleri olsa bile ekonomik program uygulanmalı*⁸¹” (27 Eylül 1980). Haber spotunda Özal’ın sözlerine yer verilmiş “12 Eylül harekâtının getirdiği güven, ekonomik ortamın iyileşmesine çok daha yardımcı olacaktır” denilmiştir. Haber girişinde ise başlık ve spotta verilen bilgilerin nerede söylediği bilgisi aktarılarak bilgiler toparlanmıştır.

“*MGK, istifa, emeklilik ve atamaları serbest bıraktı*⁸²” (29 Eylül 1980). İlk sayfada kutu içerisinde verilen haberin girişinde, Milli Güvenlik Konseyi’nin 12 Eylül’de durdurulan emeklilik, istifa ve işten ayrılımlarla atamaların serbest bıraktığı bilgisi verilmiştir.

“*Vergi tasarısına ilişkin çalışmalar sürüyor*⁸³” (30 Eylül 1980). En az geçim indirimi ile vergi tarifesinde yeni düzenlemelerin gerçekleştirilmesini amaçlayan vergi tasarısına ilişkin çalışmaların halen Maliye Bakanlığı’nda yürütülmekte olduğu bilgisine yer verilmiştir.

“*Başbakan Ulusu, devlet dairelerinde uygulanacak tasarruf önlemlerine ilişkin genelge yayınladı*⁸⁴” (4 Ekim 1980). Haber girişinde Başbakan Bülent Ulusu’nun 1980 mali yılı tasarruf tedbirleri ile ilgili bir genelge yayınladığı bilgisi aktarılmış genelge içeriğinden bir özet geçilmiştir. Haberin devamında ise genelgenin içeriği verilmiştir.

“*Erteleme...*⁸⁵” (7 Ekim 1980). Uğur Mumcu kullandığı başlıkla ülkenin kötü duruma düşmesini ertelenen sorunlara bağlamaktadır. Haber girişinde de son otuz yıldır bütün sorunları askıya ala ala bu günlere geldik diyerek ekonomik ve sosyal sorunlara dikkat çekmektedir.

⁷⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Eylül 1980 Pazar, Yıl 57, Sayı 20172, s.2.

⁷⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 24 Eylül 1980 Çarşamba, Yıl 57, Sayı 20175, s.1,7.

⁷⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 25 Eylül 1980 Perşembe, Yıl 57, Sayı 20176, s.1.

⁷⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Eylül 1980 Cuma, Yıl 57, Sayı 20177, s.1.

⁸⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Eylül 1980 Cuma, Yıl 57, Sayı 20177, s.1.

⁸¹ Cumhuriyet Gazetesi, 27 Eylül 1980 Cumartesi, Yıl 57, Sayı 20178, s.1,7.

⁸² Cumhuriyet Gazetesi, 29 Eylül 1980 Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20180, Sayfa 1,

⁸³ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Eylül 1980 Salı, Yıl 57, Sayı 20181, s.1,7.

⁸⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Ekim 1980 Cumartesi, Yıl 57, Sayı 20185, s.1,5.

⁸⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ekim 1980 Salı, Yıl 57, Sayı 20188, s.1,7.

3.1.4. Dini Akımlar

Oktay Akbal Evet-Hayır köşesinde “Yeni bir tarih yaprağı...”⁸⁶ (13 Eylül 1980) başlıklı yazı kaleme almış, sorular sorarak dikkat çekmeyi amaçlamıştır. Parlatmentonun 6 aydır Cumhurbaşkanını seçememesini eleştirmiş, dönemin politikacılarını güvenilmezler olarak nitelendirmiştir. Partilileri birini Faşizme yakın diğeri dinsel fanatizm istismarcısı olarak nitelendirmiştir. “Gelecek günlerin yurdumuza ve ulusumuza güvenli aydınlıklar getirmesi dileğiyle...” biten yazısından anlaşılacağı üzere Oktay Akbal darbeyi destekleyen kesim içerisindeydir.

“Yasalar değil, Kafalar...”⁸⁷ (19 Eylül 1980) başlığı ile Müşerref Hekimoğlu, yasadan önce kafa yapılarının değişmesi gerektiğine vurgu yapıyor. Haber girişinde ise Türk siyasal yaşamını yönlendiren kişilerin bir düşünce düzeyine varamayınca siyasal ortamın yozlaştığını belirtiyor. Orgeneral Evren’e saygı duyan ve destekler nitelikte olan yazıda Evren’in demokrasisever olduğundan da söz ediliyor.

3.1.5. Komünizm

Uğur Mumcu, Gözlem köşesinde, “Bundan Sonra...”⁸⁸ (14 Eylül 1980) başlıklı yazısında darbeyi açıkça desteklemiş ve durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak darbenin gerçekleştiğini vurgulamıştır. İlk sayfada verilen yazının devamı 7. sayfada verilmiştir. Darbenin gerçekleşmesinin yağmurun yağması gibi doğal bir durum olduğu yorumunda bulunmuştur.

“Terörsüz Özgürlük...”⁸⁹ (15 Eylül 1980) başlıklı yazısında Uğur Mumcu 27 Mayıs ve 12 Mart Muhtırasına dikkat çekiyor. Sevinci ve öfkesiyle geriye sadece gerçeğin kaldığından söz eden Mumcu, 12 Eylül için de, bu iki olaya tanıklık eden komutanların duyarlı davranacağı inancını taşımakta olduğu görülmektedir.

“Yitirecek zaman kalmadı...”⁹⁰ (17 Eylül 1980). Oktay Akbal bu başlığı ile geçmişe dair yazılarında olduğu gibi hep bir döngü içinde olduğunu belirtiyor. Yapılan darbe ve muhtıralardan söz ederek bunlardan ders çıkarılması gerektiğini vurguluyor. Haber girişinde 1980 öncesi yazılan yazılar dikkate alınsaydı demokrasinin sekteye uğramayacağını belirtiyor. “Bay Demirel” ifadesi ile Demirel’in saygınlığını tanımadığını ima eden Akbal, Demirel’in göreve geldiği ilk günden beri Atatürk ilkelerine aykırı davrandığını ve Türkiye’yi çıkmazlardan çıkmazlara sürüklediğini ifade etmektedir.

“Geçmişin çürümüşlüğü geleceğin zorluğu...”⁹¹ (17 Eylül 1980) Pencere köşesinde İlhan Selçuk’un kullandığı başlık yaşanan dönemi özetler niteliktedir. Yönetimin çürümüşlüğüne dikkat çekmektedir. Haber girişinde fizik kimya gibi derslerin deney yapılarak öğrenilebileceğine ancak toplum bilimlerin laboratuvarının tarih olduğunu belirterek, meydana gelen olayların tekrarının olamayacağını vurgulamaktadır. AP-MHP Ortaklığını Türkiye’yi Faşizme sürüklediği vurgusunu yapmaktadır. Oktay Akbal’ın aksine Selçuk “Sayın Demirel” ifadesine yer veriyor. Ancak yazı içerisinde Ecevit’in çağrılarına cevap vermeyen azınlık hükümetinin Sayın “Başı” ifadesi ise Demirel’in görüşlerinden yana olmadığı anlamak mümkündür.

3.1.6. Diğer haberler

“Türkiye ile ilgili haber yabancı ajans ve radyolarda ilk sıralardaydı”⁹² (13 Eylül 1980) başlıklı haberin spotunda ABD’nin askeri ve ekonomik yardımlarının süreceği, NATO çevrelerinin olayı Türkiye’nin iç meselesi olduğu ve Paris Radyosunun olayı iyimser şekilde verdiği bilgisi aktarılmıştır. Giriş kısmında spotta verilmeyen Sovyet resmi Haber ajansını olayı yorumsuz verdiğine değinilmiştir. Haberin

⁸⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1980 Cumartesi, yıl 57, Sayı 20164 s.2.

⁸⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Eylül 1980 Cuma, Yıl 57 Sayı 20170, s.8.

⁸⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1980 Pazar Yıl 57, Sayı 20165, s.1,7.

⁸⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Eylül 1980 Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20166, s.1,5.

⁹⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1980 Çarşamba, Yıl 57, Sayı 20168, s.2.

⁹¹ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1980 Çarşamba, Yıl 57, Sayı 20168, s.4.

⁹² Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1980 Cumartesi, yıl 57, Sayı 20164 s.1,5.

devamında dünya haber ajansları ve radyo istasyonlarında olayın destekler nitelikte verildiği 5. sayfada ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

“Tüm yurttta spor faaliyetleri durduruldu⁹³” (13 Eylül 1980) başlıklı haber spor sayfasında verilmiş, 7 numaralı bildiri ile spor faaliyetlerinin yasaklandığı, sokağa çıkma yasağına paralel olarak Balkan binicilik Şampiyonasının da durdurulduğu belirtilmiştir.

“Türkeş’e bugün 13’e kadar süre tanındı⁹⁴” (14 Eylül 1980) başlıklı haberin spotunda Türkeş’in verilen süre içerisinde emirlere uymadığı gerekçesiyle suçlu ilan edileceği belirtilmiştir. Verilen ikinci bir spotla Demirel ve Ecevit’in eşleri ile birlikte Gelibolu’da buldukları bilgisi aktarılmıştır. Haberin büyük kısmı ilk sayfada yer alırken devamı 7. sayfada verilmiştir.

“Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koymasına ilişkin yankı ve yorumlar sürüyor⁹⁵” (14 Eylül 1980) başlıklı haberin spotunda Amerikan New York Times gazetesinin yorumuna yer veriyor. Bir önceki gün verilen haberin devamı niteliğinde verilen haberde Cumhuriyet gazetesinin ideolojik bir söylem içerisine girmediği görülmektedir. Dış haberlere geniş bir şekilde yer veren gazete haberin devamını 7. sayfada vermiştir.

“Atatürk Üniversitesi Yönetim Kurulu Orgeneral Evren’e kutlama telgrafı gönderdi⁹⁶” (14 Eylül 1980) haberin girişinde yine aynı bilgiye yer verilmiştir. Ancak girişte Orgeneral Kenan Evren, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren olarak nitelendirmesi dikkat çekici bir noktadır. Girişte verilen kısa bilgiden sonra telgrafın içeriği verilmiş 7. sayfada devamı aktarılmıştır.

“Devlet Başkanı Orgeneral Evren, Başbakanlık ve Bakanlıkların Müsteşarları ile toplantı yaptı⁹⁷” (14 Eylül 1980). Spot verilmeyen haberin giriş kısmında Kenan Evren için *“Devlet Başkanı, Genelkurmay Başkanı ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı sıfatları kullanılmıştır. İlk sayfada verilen haberin devamı 7. sayfada verilmiştir.*

“Yaşam normale dönüyor⁹⁸” (14 Eylül 1980) ilk sayfada verilen haber, fotoğraf ve fotoğraf altı yazı ile desteklenmiştir. Silahlı kuvvetlerin yönetime el koymasının ardından yaşamın normale döndüğü belirtilen haberde, darbe olumlama içerisinde aktarılmıştır. 7. sayfada habere oldukça geniş yer verilmiştir.

“MHP Başkanı Türkeş de teslim oldu⁹⁹” (15 Eylül 1980) ilk sayfada çerçeve içerisinde verilen haberin spotunda Türkeş’in Ankara Garnizon Komutanlığı’na telefon ederek saklandığı evden alınmasını istediği ve sonrasında Uzunada’ya gönderildiği bilgisine yer verilmiştir. Haber girişinde ise *“12 Eylül sabahından beri çeşitli çağrılara yanıt vermeyen Türkeş”* ifadesi kullanılmış ve kendisi bir kaçak olarak gösterilmiştir. Sonrasında ise *“Türkeş’in Türk Silahlı Kuvvetlerinin koruma ve güvencesi altına alındığı”* bilgisine yer verilerek Türk Silahlı Kuvvetleri bir koruyucu gibi gösterilmiştir.

“DİSK ve MİSK yöneticilerine yarın 18’e dek süre tanındı¹⁰⁰” (15 Eylül 1980). Verilen spotta, yerinde bulunamayan yöneticilerin kaçak muamelesi göreceği bilgisi verilmiştir. Haber girişinde ise yayınlanan bildiri ile DİSK ve MİSK yöneticilerinin teslim olmaları gerektiği bilgisine yer verilmiştir.

“Müsteşarlar bakan yetkilerini kullanacak¹⁰¹” (16 Eylül 1980) başlıklı manşette verilen haberin spotunda Bakanlar Kurulu kararı gerektiren hallerde Bakanlıkların teklifi ile *“Başbakanlıkta gereken*

⁹³ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1980 Cumartesi, yıl 57, Sayı 20164 s.8.

⁹⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1980 Pazar Yıl 57, Sayı 20165, s.1,7.

⁹⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1980 Pazar Yıl 57, Sayı 20165, s.1,7.

⁹⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1980 Pazar Yıl 57, Sayı 20165, s.1,7.

⁹⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1980 Pazar Yıl 57, Sayı 20165, s.1,7.

⁹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1980 Pazar Yıl 57, Sayı 20165, s.1,7.

⁹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Eylül 1980 Pazartesi, Yıl 57 Sayı 20166, s.1,7.

¹⁰⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Eylül 1980 Pazartesi, Yıl 57 Sayı 20166, s.1.

¹⁰¹ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980 Salı, Yıl 57 Sayı 20167, s.1,7.

işlem yapıldıktan sonra Milli Güvenlik Konseyi Kararı alınacak” bilgisi aktarılmıştır. Haber girişinde ise belirli kamu görevlilerine Bakanlık ve amiri italik yetkisi verildiği bilgisi aktarılmıştır.

“Geçici Anayasa için çalışmalar sürüyor¹⁰²” (16 Eylül 1980). Haber içeriğindeki bilgileri özetler nitelikte üç spot kullanılan haberin girişinde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime bütünüyle el koymasının ardından geçici bir anayasa beklentisi olduğu vurgulanmaktadır.

“Coşkun Kırca: ‘Türkiye’deki durumdan Sovyetler’in yararlanmasına izin verilmeyecek¹⁰³” (16 Eylül 1980). Spotsuz verilen haberin girişinde Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi Ali Coşkun Kırca’nın tepkisi dile getirilmiştir. Haberin devamına ise 7. sayfada yer verilmiştir.

“Türkiye’deki gelişmelerin dünyadaki yankıları sürüyor¹⁰⁴” (16 Eylül 1980). Haber başlığı ve haber girişi aynı olan metnin devamında darbeye olumlama yapıldığı görülmektedir.

“Ziya Ül-Hak, Evren’e kutlama mesajı gönderdi¹⁰⁵” (16 Eylül 1980). Tamamı iki cümleden oluşan haberin girişinde Pakistan devlet başkanının, yönetimi ele alması dolayısıyla kutlama mesajı gönderdiğini ve “sıcak ve içten” dilleklerini ilettiği bilgisine yer verilmiştir.

“Türk-İran sınırı yeniden açıldı¹⁰⁶” (16 Eylül 1980). Haber girişinde TSK’nın yönetime el koymasından sonra kapanan İran-Türkiye Bazargan sınır kapısının 36 sonra yeniden trafiğe yeniden açıldığı bilgisi verilmiştir.

“Tek kuvveti ilgilendiren general ve amiral atamaları MGK’nın onayından geçecek¹⁰⁷” (16 Eylül 1980). Haberin girişinde Milli Güvenlik Konseyinin 4 numaralı kararı ile TSK’da görevli personelin atanma işlemlerine ilişkin kararın Resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdiği bilgisi verilmiştir.

“Korutürk, Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Uyuşmazlık Mahkemesi Başkanı Evren’e başarı mesajları gönderdiler¹⁰⁸” (16 Eylül 1980). Haber girişinde yeni yönetime kutlama ve başarı mesajlarının gönderilmesi devam etmektedir bilgisi veriliyor. Haberin devamında ise mesaj içeriklerine yer verilmiştir.

“Devlet Başkanı Evren bugün basın toplantısı yapıyor¹⁰⁹” (16 Eylül 1980). Haber girişinde Orgeneral Kenan Evren için Devlet Başkanı Milli güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanı gibi sıfatlar kullanılmış ve bir yüceltme anlamı katılmıştır.

“Evren ‘Bozulan demokrasiyi işletmeye geldik¹¹⁰’” (17 Eylül 1980) ilk sayfada manşetten verilen başlıkta Evren’in bir gün önce yaptığı basın toplantısının özeti verilmiştir. Geniş bir yer verilen spota dikkat çekilmek istenen beş nokta verilmiştir. Haber girişinde ise yerli ve yabancı basının sorularını yanıtladığı bilgisi verilerek, askerin asli görevinden ayrılmak niyetinde olmadığı açıklaması Evren’in ağzından yapılmıştır. Haberin devamına 7. sayfada geniş bir şekilde yer verilmiştir.

“12 Eylül’ün ilk göstergeleri¹¹¹” (17 Eylül 1980) başlıklı haber ilk sayfada ve kutu içerisinde verilmiştir. Kısa bir spot kullanılan haber girişinde, 12 Eylül harekâtının hedefi ve programı ne idi? Sorusu sorularak bunlara cevap arayan bir basın toplantısı olduğu vurgusu yapılıyor. Girişte dikkat çeken bir diğer nokta ilk kez basın toplantısı düzenleyen Evren’in bu konuda tecrübeli bir devlet adamı izlenimi verdiğiidir.

¹⁰² Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980 Salı, Yıl 57 Sayı 20167, s.1,7.

¹⁰³ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980 Salı, Yıl 57 Sayı 20167, s.1,7.

¹⁰⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980 Salı, Yıl 57 Sayı 20167, s.1,7.

¹⁰⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980 Salı, Yıl 57 Sayı 20167, s.1.

¹⁰⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980 Salı, Yıl 57 Sayı 20167, s.1,7.

¹⁰⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980 Salı, Yıl 57 Sayı 20167, s.1,7.

¹⁰⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980 Salı, Yıl 57 Sayı 20167, s. 1,7.

¹⁰⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980 Salı, Yıl 57 Sayı 20167, s.1.

¹¹⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1980 Çarşamba, Yıl 57 Sayı 20168, s.1,7.

¹¹¹ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1980 Çarşamba, Yıl 57 Sayı 20168, s.1,7.

“International Herald Tribune: ‘Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime istemeye istemeye el koydu¹¹²” (17 Eylül 1980). Dış basında Türkiye başlığı altında kutu içerisinde verilen haber girişinde ABD’nin önde gelen iki önemli gazetesinin ortak çıkardıkları yayında Türkiye ile ilgili yer alan habere yer verilmiştir. Haber içerisinde Türk komutanlar “profesyonel asker” olarak nitelendirilmiştir.

“MGK çalışmalarını parlamento binasında sürdürüyor¹¹³” (17 Eylül 1980) başlıkla aynı içeriğe sahip olan haber girişinde, kuvvet komutanlarının eskiden hangi politikacıya ait olan odaya yerleştiği bilgisine yer verilmiştir.

“Mithat Paşa’dan beri...¹¹⁴” (18 Eylül 1980), Uğur Mumcu bu başlığı ile tarihimize çıkarılan anayasalara atıfta bulunmaktadır. Haber girişinde ise anayasaları pilli radyoya benzeten Mumcu, ilk başta çok iyi işleyen anayasanın zamanla işlevini kaybettiğine vurgu yapıyor.

“Evren ve Milli Güvenlik Konseyi üyeleri bugün törenle and içecek¹¹⁵” (18 Eylül 1980). Haber girişinde Devlet Başkanı, Milli Güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in TBMM’de düzenlenecek törenle and içeceği belirtilmiş diğer kuvvet komutanları da bu bilgiye ek olarak verilmiştir. Haberin devamına 7. sayfada yer verilmiştir.

“Evren ve Konsey üyeleri törenle andıçtı¹¹⁶” (19 Eylül 1980) Manşetten verilen başlıkta olay yorumsuz aktarılmıştır. Törene kimlerin katıldığı ve yemin metni ise spotta özetlenmiştir. Haber girişinde diğer haberlerde olduğu gibi Evren’in sıfatları sıralanmış ve diğer konsey üyelerinin yemin ettiği bilgisi verilmiştir. Yemin metninin kısa bir özetine de yer verilmiştir. Haberin devamına ise 5. sayfada geniş yer ayrılmıştır.

“MGK, Sıkıyönetim Kanununu değiştiren tasarıyı kabul etti¹¹⁷” (20 Eylül 1980). İlk sayfada kutu içerisinde verilen haberin girişinde Orgeneral Kenan Evren’in sıfatları sıralandıktan sonra parlamentoda ilk Milli Güvenlik Konseyi toplantısının yapıldığı bilgisi verilmiştir. Spotta ise Atatürk’ün doğum gününün 100. yıl dönümünün kutlanmasına ilişkin yasa teklifinin MGK toplantısında görüşüldüğü bilgisi verilmiştir.

“Bülent Ulusu Başbakan oldu¹¹⁸” (21 Eylül 1980) manşetten verilen haberde spot kullanılmamıştır. Haber girişinde Devlet Başkanı, Milli Güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in hükümeti kurmak üzere Deniz Kuvvetleri eski komutanı Bülent Ulusu’yu Başbakan olarak görevlendirdiği bilgisi aktarılmıştır. Haberin devamında ise yapılan açıklamaya yer verilmiş ve Bülent Ulusu’nun özgeçmiş bilgileri aktarılmıştır.

“Bakanlar Kurulu açıklandı¹¹⁹” (22 Eylül 1980). İlk sayfada manşetten verilen haberin spotunda Ulusu hükümetinin ilk toplantısının saat 10’da yapılacağı ve 27 kişilik Bakanlar Kurulunun 9’unun eski hükümetlerde de görev aldığı belirtilmiştir. Haber girişinde yer alan bilgi ise Bülent Ulusu’nun yeni Bakanlar Kurulunu açıkladığıdır. Yine aynı haber başlığı altında kutu içerisine yeni Bakanlar Kurulu üyeleri verilmiş, devamında ise 7. sayfada bakanların özgeçmişleri aktarılmıştır.

“Evren, Çankaya’da Bakanlar Kurulunu kabul etti¹²⁰” (23 Eylül 1980). Haber girişinde Devlet Başkanı, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Bakanlar Kurulu üyelerini kabul ettiği bilgisi verilmiştir.

¹¹² Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1980 Çarşamba, Yıl 57 Sayı 20168, s.5.

¹¹³ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1980 Çarşamba, Yıl 57 Sayı 20168, s.5.

¹¹⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Eylül 1980 Perşembe, Yıl 57 Sayı 20169, s.1,5.

¹¹⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 18 Eylül 1980 Perşembe, Yıl 57 Sayı 20169, s.1,7.

¹¹⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Eylül 1980 Cuma, Yıl 57 Sayı 20170, s.1,5.

¹¹⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 20 Eylül 1980 Cumartesi, Yıl 57 Sayı 20171, s.1.

¹¹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Eylül 1980 Pazar, Yıl 57 Sayı 20172, s.1,5.

¹¹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Eylül 1980 Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20173, s.1

¹²⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Eylül 1980 Salı, Yıl 57, Sayı 20174, s.1,5.

“Belediye yasası değiştirilerek başkanların işlerine son verildi, meclisler feshedildi¹²¹” (27 Eylül 1980). Haber spotunda “MGK’nın kabul ettiği 1580 sayılı yasaya ek yasa ile getirilen hükümler uyarınca belediye meclislerinin görevlerini daire baş amirlerinden oluşan encümenler yürütecek. Görevden alınmış belediye başkanları arasında eski görevlerine iade edilecek olanların partileri ile ilişkileri kesilecek” bilgisine yer verilerek haber özetlenmiştir. Haber girişinde de aynı bilgi aktarılmış buna ek olarak kanunun üç madde ve geçici beş maddeden oluştuğu bilgisi verilmiştir.

“Hükümet Programı MGK’ya sunuldu¹²²” (28 Eylül 1980). Haber spotunda düzenlenecek olan kanunlar sıralanmış ve uygulanacak programın kısa bir özeti geçilmiştir. Haber girişinde Başbakan Bülent Ulusu’nun, Milli güvenlik Konseyi Başkan ve üyelerine hükümetin programını okuduğu bilgisi verilmiştir. Yine aynı satırlarda Devlet Başkan, Milli Güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Milli güvenlik Konseyi’nin iç tüzüğüne göre, hükümet programının görüşülmesi ve oylanmasının yapılacağını bildirdiği bilgisi aktarılmıştır. 7. sayfada haberin devamına oldukça geniş yer verilmiştir.

“Hükümet programı yarın Milli Güvenlik Konseyi’nde görüşülecek¹²³” (29 Eylül 1980). Spotta “Önerinin MGK üyelerinin oy birliği ile kabulü üzerine hükümet programının görüşülüp oylanması yarı yapılacak” bilgisi verilirken haber girişinde, Başbakan Bülent Ulusu tarafından cumartesi günü okunan hükümet programının görüşülerek oylanacağı bilgisi aktarılmıştır.

“Milli Güvenlik Konseyi İçtüzüğü yayımlandı¹²⁴” (29 Eylül 1980). Haberin spotunda “İçtüzüğe göre kanun teklif etme yetkisi Milli Güvenlik Konseyi ile Bakanlar Kurulu’nun güvenoyu alabilmesinde Konsey’in üye tam sayısının salt çoğunluğu gerektiği” bilgisi aktarılmıştır. Haber girişinde ise iç tüzüğün resmi gazetede yayımlandığı ve Milli Güvenlik Konseyi’nin hangi üyelerle toplanabileceği bilgisi verilmiştir.

“MGK, sıkıyönetim mahkemelerine yeni yargıç ve subay üyeler atadı¹²⁵” (30 Eylül 1980). Haber girişinde başlıkla aynı bilgi paylaşılmış devamında Devlet Başkanı, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Evren’in nerelerde atama yaptığı bilgisi verilmiştir.

“Hükümet programı üzerindeki görüşmeler ve güven oylaması bugün yapılıyor¹²⁶” (30 Eylül 1980). Haber girişinde Ulusu Hükümetinin programı üzerindeki görüşmeler ve güven oylamasının yapılacağı belirtiliyor.

“MGK, Hükümet Programını kabul etti¹²⁷” (1 Ekim 1980). Haber spotunda Başbakan Bülent Ulusu’nun konuşmasında bir bölüm verilmiş ve hükümetin ana politikası özetlenmiştir. Haber girişinde ise Milli Güvenlik Konseyi’nin yaptığı toplantıda Bülent Ulusu Hükümetinin programını aynen kabul ettiği bilgisi verilmiştir. İlk sayfada manşetten verilen haberin devamı 5. sayfada aktarılmıştır.

“Evren: ‘Orduya politika çamurunun bulaşmaması için bu hareketi yapmak zorunda kaldık¹²⁸’” (1 Ekim 1980). Haber girişinde Devlet Başkanı, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Evren’in Kara Harp Okulunun 1980-81 eğitim ve öğretim yılının başlaması nedeniyle düzenlenen törende yaptığı konuşmaya yer verilmiştir.

¹²¹ Cumhuriyet Gazetesi, 27 Eylül 1980 Cumartesi, Yıl 57, Sayı 20178, s.1,7.

¹²² Cumhuriyet Gazetesi, 28 Eylül 1980 Pazar, Yıl 57, Sayı 20179, s.1,7.

¹²³ Cumhuriyet Gazetesi, 29 Eylül 1980 Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20180, s.1.

¹²⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 29 Eylül 1980 Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20180, s.5.

¹²⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Eylül 1980 Salı, Yıl 57, Sayı 20181, s.1,5.

¹²⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Eylül 1980 Salı, Yıl 57, Sayı 20181, s.1,5.

¹²⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 1 Ekim 1980 Çarşamba, Yıl 57, Sayı 20182, s.1,5.

¹²⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 1 Ekim 1980 Çarşamba, Yıl 57, Sayı 20182, s.1,5.

“Evren ve MGK üyeleri bugün Van’a gidiyor¹²⁹” (2 Ekim 1980). Devlet Başkanı, Milli Güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin Van’a uçakla gidecekleri bilgisine haber girişinde yer verilmiştir.

“Evren’in Uyarısı...¹³⁰” (2 Ekim 1980). Uğur Mumcu kullandığı başlıkla Evren’in uyarı niteliğinde bir konuşma yaptığı imasında bulunmaktadır. Haber girişinde, Orgeneral Kenan Evren’in yaptığı konuşmanın önemli noktalarına değiniyor. Orgeneral Evren için “Sayın” ifadesini kullanması ise saygınlığını tanıdığının bir göstergesi sayılabilir.

“Evren: ‘Devleti yıllarca idare etmek niyetinde değiliz¹³¹’” (3 Ekim 1980). Haber spotunda “Orgeneral Rafet Ülgenalp – 80 Tatbikatı’nı izlemek üzere Van’a gelen Devlet Başkanı Evren, “Eğer biraz daha bekleyseydik, yakın bir zamanda bir iç harbe gidebilirdik” dedi” bilgisi verilmiş haber başlık ve spotla özetlenmiştir. Haber girişinde ise başlık ve spotta verilen bilgiler aktarılmıştır.

“Ulus: Devlet hizmetinde olanların bundan sonraki faaliyetleri esas alınacak¹³²” (3 Ekim 1980). Haber girişinde Başbakan Uluş’un terör ve anarşik olaylara katılanlar ve haklarında kovuşturma yapılanlar dışında, devlet hizmetindeki bütün görevlilerin değerlendirilmelerinde bundan önceki tutumlarından çok bundan sonraki hizmet ve faaliyetlerinin esas alınacağını bildirdiği bilgisi verilmiştir.

“Sosyal Güvenlik Yasaları yeniden düzenleniyor¹³³” (5 Ekim 1980). Haber spotunda hükümetin daha önce parlamentoya sunduğu tüm yasa tekliflerini geri aldığı bilgisi verilmiş, haber girişinde ise buna ek olarak bunları yeni düzenlemelere tabi tutulacağı aktarılmıştır.

“Buraya nasıl geldik? Nereye gideceğiz?¹³⁴” (5 Ekim 1980). İlhan Selçuk kullandığı başlıkta gelinen son durum hakkında değerlendirme yapıyor. Haber girişinde toplumun yaman bir felsefe takındığını ve her olayı kendi işlerine geldiği gibi yontmakta usta olduğunu vurguluyor. Orduyu ister istemez eyleme iten koşulları kim ve nasıl yarattı? sorusuna yanıt aramak yerine herkesin kendine pay çıkarma çabasında olduğunu belirtmiştir.

“Geçici Anayasa Milli Güvenlik Konseyi’ne sunuldu¹³⁵” (6 Ekim 1980). İlk sayfada kutu içerisinde verilen haberin girişinde geçici Anayasa’nın Milli Güvenlik Konseyi’ne sunulduğu ve incelenmeye başladığı bunun yanında Başbakanlık bünyesinde kurulan Yasal Düzenlemeler Yüksek Kurulunun da ilk toplantısını hafta başında yapacağı bilgisi verilmiştir.

“Kıdem tazminatlarında kazanılmış hak korunacak¹³⁶” (6 Ekim 1980). Haber spotunda Sosyal Güvenlikle ilgili yasalarda yapılacak yeni düzenlemelerle işçi ve memurların emeklilik yaşının birleştirileceği ile Güvenlik Konseyi’nin ele alacağı yasalar arasında önceliğin vergi tasarısında olacağı bilgisi aktarılmıştır. Haber girişinde kıdem tazminatı ile ilgili kazanılmış hakların geri alınmayacağı bilgisi verilmiştir.

“Suç dosyası olan eski parlamento üyelerinin ifadeleri alınmıyor¹³⁷” (7 Ekim 1980). Haber girişinde eski parlamenterlerin yasama görevleri sırasında işledikleri suçlarla ilgili ifadelerinin alınmaya başlandığı ve ilk olarak gözetim altında olanlardan başlandığı bilgisi verilmiştir. Haberin devamında ise eski parlamenterlerin suçların nitelikleri de belirtilmiştir.

“MGK, Cumhuriyet Savcılarına Sıkıyönetimde görev verilmesi ile ilgili tasarıyı kabul etti¹³⁸” (9 Ekim

¹²⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 2 Ekim 1980 Perşembe, Yıl 57, Sayı 20183, s.1.

¹³⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 2 Ekim 1980 Perşembe, Yıl 57, Sayı 20183, s.1,5.

¹³¹ Cumhuriyet Gazetesi, 3 Ekim 1980 Cuma, Yıl 57, Sayı 20184, s.1,7.

¹³² Cumhuriyet Gazetesi, 3 Ekim 1980 Cuma, Yıl 57, Sayı 20184, s.1,7.

¹³³ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ekim 1980 Pazar, Yıl 57, Sayı 20186, s.1,7.

¹³⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ekim 1980 Pazar, Yıl 57, Sayı 20186, s.2.

¹³⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Ekim 1980 Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20187, s.1,7.

¹³⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Ekim 1980 Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20187, s.1,7.

¹³⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ekim 1980 Salı, Yıl 57, Sayı 20188, s.1,7.

¹³⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ekim 1980 Perşembe, Yıl 57, Sayı 20190, s.1,5.

1980). Haberin spot kısmında cumhuriyet savcı ve yardımcıları sıkıyönetim savcılıklarında da görevlendirilebilecekleri belirtilmiştir. Haberin giriş kısmında ise MGK'nın Evren başkanlığında toplandığı ve 1402 sayılı Sıkıyönetim kanununda değişiklik yapılması hakkındaki kanun teklifinin görüşülerek kabul edildiği aktarılmıştır.

"Ankara'ya getirilen Erbakan ve Türkeş'in askeri savcılarla ifadesi alındı"¹³⁹ (10 Ekim 1980). Haber girişinde de başlıkla aynı içerik kullanılmış askeri uçakla getirildikleri bilgisi eklenmiştir.

"Ecevit ve Demirel Ankara'ya getiriliyor"¹⁴⁰ (11 Ekim 1980). Haberin spot kısmında iki liderin evlerinde gözetim altında buldukları ve Erbakan ile Türkeş'in mahkemeye çıkarılacakları bilgisi aktarılırken CHP eski Milletvekilleri Celal Paydaş ve Selahattin Öcal'ın tutuklandıkları belirtilmiştir. Haber girişinde Gelibolu Hamzakoy'daki askeri dinlenme kampında Türk Silahlı Kuvvetlerinin güvencesi altında buldurulan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in ifadelerinin alındığı belirtilmiştir.

"MHP lideri Türkeş Tutuklandı"¹⁴¹ (12 Ekim 1980). İlk sayfada manşetten verilen haberin girişinde MHP Genel Başkanı Alpaslan Türkeş ile bu partiye mensup 28 eski parlamenter ve bazı yöneticiler "halkı birbiri aleyhine silahlandırarak toplu kıyım sevkettikleri" gerekçesiyle Ankara Sıkıyönetim 1 numaralı Askeri mahkemesince tutuklandığı bilgisi verilmiştir.

"Ecevit ve Demirel Ankara'da"¹⁴² (12 Ekim 1980). Haber girişinde CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in eşleriyle birlikte Türk Silahlı Kuvvetlerinin ülke yönetimine el koyduğu 12 Eylül tarihinden bu yana güvence altında bulduruldukları Gelibolu'daki Hamzakoy'dan Ankara'ya getirildikleri bilgisine yer verilmiştir. Haber iki fotoğraf ve fotoğraf altı yazı ile desteklenmiştir.

"Devlet Başkanı Org. Evren yarın Diyarbakır'a gidiyor"¹⁴² (12 Ekim 1980). Haber girişinde Devlet Başkanı, Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Evren'in askeri bir uçakla Diyarbakır'a gideceği belirtilmiş orada askeri tatbikatı izleyeceği bilgisi aktarılmıştır.

"Askeri savcı Erbakan ve öteki MSP'lilerin tutuklanması için en yakın mahkemeye başvuruyor"¹⁴³ (13 Ekim 1980). Haber girişinde Necmettin Erbakan ve altı MSP yöneticisinin gece yarısından sonra serbest bırakıldığı bilgisi aktarılmıştır.

SONUÇ

Cumhuriyet Gazetesinin, 13 Eylül 1980 ve 13 Ekim 1980 tarihleri arasındaki darbe ile ilgili verdiği bütün haberleri incelenmiştir. En önemli haberler hiyerarşi sırasına göre başlık, spot ve haber girişinde verildiği için haberlerin sadece bu kısımları incelemeye tabi tutulmuştur. Orgeneral Kenan Evren'in ülke yönetimine tümüyle el koymasının ardından verilen ilk haberde açıkça desteklendiği görülmektedir. Haberlerde kullanılan başlıkların da yorumsuz verildiği göze çarpmaktadır.

Anarşi başlığı altında toplam 16 haber verildiği ve bütün haberlerde neredeyse hiç yorum yapılmadan objektif bir şekilde aktarıldığı görülmektedir. Bazı haber başlıklarının direk haber odaklarının ağzından verildiği Uğur Mumcu'nun terör ve anarşi politikası konusunda darbe yönetimine tam destek verdiği görülmektedir.

Atatürk ilkeleri başlığında toplam 4 haber incelenmiştir. Orgeneral Evren'in bir olumlama içerisinde verildiği görülmektedir. Demirel hükümeti Atatürk ilkelerinden uzaklaşmakla suçlanmış ancak Orgeneral Evren, Atatürk ilkelerinin koruyucusu şeklinde sunulmuştur. Köşesinde yer verdiği

¹³⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ekim 1980 Cuma, Yıl 57, Sayı 20191, s.1,7.

¹⁴⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ekim 1980 Cumartesi, Yıl 57, Sayı 20192, s.1,7.

¹⁴¹ Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ekim 1980 Pazar, Yıl 57, Sayı 20193, s.1,5.

¹⁴² Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ekim 1980 Pazar, Yıl 57, Sayı 20193, s.1.

¹⁴³ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1980 Pazartesi, Yıl 57, Sayı 20194, s.1,7.

Oktay Akbal ise Orgeneral Kenan Evren için “sayın” ifadesini kullanması saygınlığını tanıdığı bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Ekonomik sorunlar başlığı altında 27 haber incelenmiş ve haberlerin sadece bilgi aktarma amacıyla olduğu saptanmıştır. Meydana gelen olaylar yorumsuz şekilde aktarılırken dönemin Başbakanı Bülent Ulusu ve ekonomik icraatları bir bağlam içerisinde ardı sıra verilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi’ne güç bir ekonomi bırakan siyasetler eleştirilirken, Orgeneral Evren’in ise ekonomik alanda da Cumhuriyet tarafından desteklendiği görülmektedir. Uğur Mumcu ise gözlem köşesinde yazdığı yazısında ekonomik durumda geline nokta 30 yıldır ertelenen sorunlara dikkat çekiyor ve biriken bütün onca sorunun çözümünü, geçici olduğunu ilan eden darbe yönetiminden beklemenin insafsızlık olacağını belirterek Orgeneral Evren’e destek olduğu görülmektedir.

Dini akımlar başlığı altında 2 haber incelenmiştir. Oktay Akbal parti yöneticilerini dini kullanmakla suçlamış ve hükümeti kuramamayı da iki parti arasındaki anlaşmazlığa bağlamıştır. Müşerref Hekimoğlu ise geline nokta siyasetlerin kafa yapılarının değişmesi gerektiğine vurgu yapmıştı. Hekimoğlu, Orgeneral Evren’in demokrasi sever bir kişiliği olduğunu söyleyerek kendisini desteklediğini göstermiştir.

Komünizm içerikli 4 haber incelenmiştir. Uğur Mumcu’nun yazılarında darbeyi desteklediği iması bulunurken, Oktay Akbal ise Bay Demirel ifadesini kullanarak onun saygınlığını tanımadığını açıkça göstermiştir. İlhan, Akbal’ın aksine sayın ifadesini Demirel için kullanmış ancak yazısını devamında “devletin sayın başı” ifadesini kullanması Demirel ile aynı görüşte olmadığını kanıtı niteliğindedir.

Diğer haberler başlığı altında verilen haberlerin toplamı 53’tür. Bu başlık altında verilen haberler herhangi bir grup altında olmayan 12 Eylül 1980 ve sonrasında Orgeneral Evren, Bülent Ulusu ve çıkarılacak kanunları içerdiği için haberler objektif bir şekilde verilmiştir.

12 Eylül 1980 askeri darbe döneminde Cumhuriyet gazetesinin oldukça düz ve yorumsuz bir şekilde başlık kullandığı görülmektedir. Özerkan’a¹⁴⁴ göre ise ülkedeki politik çalkantılar nedeniyle Cumhuriyet gazetesi başlangıçta 12 Eylül’e olumlayıcı biçimde yaklaşmıştır. 13 Eylül 1980¹⁴⁵ tarihli manşette Evren’in, Atatürk ilkelerini korumak için ülke yönetimine tümüyle el koymasını açıkça desteklemiştir. Yine 14 Eylül 1980¹⁴⁶ tarihli Uğur Mumcu’nun köşesinde yazdığı yazısında darbenin yağmurun yağması gibi doğal bir olay olduğunu savunması Cumhuriyet Gazetesi’nin o zaman ki tarafını açıkça belli etmektedir.

Sonuç olarak, Cumhuriyet Gazetesi, 1980 yılı öncesinde demokrasi söylemlerine çokça yer verirken, 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbeyi öncesinde meydana gelen sosyal ve ekonomik düzensizlik nedeniyle bir olumlama çerçevesinde vermiştir. Bunun yanında demokrasi söylemleri bir kenara itilmiş, askeri yönetimi destekler nitelikte köşe yazılarıyla da darbeyi meşrulaştırmıştır. Orgeneral Kenan Evren’in istekleri doğrultusunda haber aktarma eğilimi göstermiştir. Cumhuriyet Gazetesi de değişen durumlara teslim olmuş değişen iktidarı meşru göstermiştir. 1980 yıllarında holdingleşme yoluna gitmeden birçok ortağının bulunmasına rağmen Cumhuriyet Gazetesi Orgeneral Kenan Evren tarafında saf tutmuştur. Sonraki yıllarda Cumhuriyetin bu tutumu ileride ,solun ezilmesine sessiz ve tepkisiz kalma` olarak yorumlanmıştır¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Şengül Özerkan, Haber Analizi ve Arşiv İncelemeleriyle Türkiye’de 9 Gazete, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009, s.40

¹⁴⁵ Cumhuriyet Gazetesi 13 Eylül 1980 Cumartesi, yıl 57, Sayı 20164, s.1.

¹⁴⁶ Cumhuriyet Gazetesi 14 Eylül 1980 Pazar Yıl 57, Sayı 20165, s.1-7.

¹⁴⁷ Aysun Köktener, Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet. YKY İstanbul, 2004, s153

KAYNAKÇA

- Akıncı, A. (2013). Türkiye’de Askeri Vesayetinin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* Cilt: 8. Sayı/ 1:93-123
- Akşin, S. (2008) *Kısa Türkiye Tarihi*. 6. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cemal, H. (2004). *Tank Sesiyle Uyanmak: 12 Eylül Günlüğü*. 10. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap. Cumhuriyet Gazetesi 13 Eylül 1980-13 Ekim 1980
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*. 5. Ankara: Baskı İmge Kitabevi.
- Çayır, F. (Tarih yok). Türk Basını ve Sansür (Erişim tarihi: 25.07.2019) <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/hgdmakale/2008-1/4.pdf>
- Demir, V. (2007). *Türkiye’de Medya Siyaset İlişkisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Durmuş, M. (2011) 12 Eylül Askeri Darbesi’nin Ekonomi- Politigi, *MEMLEKET Siyaset Yönetim* C.6 S.15 2011/15:95-138.
- Dursun, S. (2008). Türkiye’nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem. *ÇTTAD, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz):421-433*
- Dursun, D. (2005). *12 Eylül Darbesi Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Dündar, L. (2016). 12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri. Tarihin Peşinde, *Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Sayı: 16:125-154.
- Erdem, G. (2015). 12 Eylül Darbesi’nin Türkiye’nin Avrupa İle İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu Ve Avrupa Konseyi’yle İlişkiler. Cilt:14, No:1:29-64
- Fairclough, N. (2015). *Söylemin Diyalektiği*. Çev. Çoban, B. Söylem ve İdeoloji. Çoban, B. (drl). Özarslan, Z. 2. Baskı. Su Yayınevi. İstanbul. (orijinal çalışmanın yayın tarihi 2001).
- Gezgin, E. (2013) *Öncesi ve Sonrasıyla 12 Eylül 1980 Darbesinin Türk Basınındaki Yansımaları*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul
- Gürbilek, N. (2001). *Vitrinde Yaşamak 1980’lerin Kültürel İklimi*. İstanbul: Metis Yayınları
- Günay, V. Doğan. (2018). *Söylem Çözümlemesi*. 2. Basım. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim
- Haratepe, Ş. (1993). *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Mora, N. (2008). *Medya Çalışmaları, Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim*, Alt Kitap
- İnal, M. Ayşe. (1996). *Haberi Okumak*, İstanbul: Temuçin Yayınları.
- Nisan, F. (2015). 1980 Askeri Darbesinin Mimarı Kenan Evren’in Ölümünün Türk Basınındaki Sunumu. *TurkishStudies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/10* Ankara: Summer 2015:677-704
- Kaya Ö, P. (2011) 12 Eylül’ü Anlamak. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* Cilt 66. sayı 1. DOI: http://dx.doi.org/10.1501/SBFder_0000002195 (Erişim tarihi:13 Eylül 2019)
- Kocaman, A. (1996). *Söylem Üzerine*. Ankara: Hitit Yayınevi
- Koloğlu, O. (2013). *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Köktener, A. (2004). *Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet*. İstanbul YKY
- Örs, B. (1996). *Türkiye’de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Özerkan, Ş. (2009). *Haber Analizi ve Arşiv İncelemeleriyle Türkiye’de 9 Gazete*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Sancar, S. (2014). *İdeolojini Serüveni. Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi
- Sönmez, S. (2006). *İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar*. Erinç Yeldan (drl) ve ötekiler. İstanbul: İletişim Yayınları
- Sözen, E, (2017). *Söylem, Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Profil Kitap
- Topuz, H. (2016). *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. 7. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Van Dijk, T, A. (2015). *Söylem ve İdeoloji, Çokalanlı Bir Yaklaşım*. Çev, Ateş, N. Haz. Çoban, B. Özarıslan, Z. *Söylem ve İdeoloji*. Genişletilmiş 2. Baskı. Su Yayınevi. İstanbul. (orijinal metnin yayın tarihi, 2000).

Boş Zaman Değerlendirme Olgusu Çerçevesinde Üniversite Gençliği ve Üniversiteli Gençlerde Boş Zaman Değerlendirmenin Pandemi Döneminde Artan Önemi *

Öğr. Gör. Dr. Sadiye Kayaarslan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8636-3897>

Kırıkkale Üniversitesi, Delice Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, Kırıkkale – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 29.07.2020

Kabul: 16.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Korona virüsü

Karantina

Üniversite Gençliği

Boş Zaman Değerlendirme

Aile

Araştırma Makalesi

* Bu çalışma 24-25 Temmuz 2020'de düzenlenen Van Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan özet bildiriden türetilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45525>

Öz

Pandeminin yaşandığı günümüz toplumunda, stresi önleyici etkisi nedeniyle boş zamanları değerlendirme faaliyetlerinin önemi artmaktadır. Açık havada yapılan boş zaman değerlendirme faaliyetleri karantina döneminde sınırlandırılmış olmaktadır. Bu süreçte fiziksel hareketliliğin devamı da kapalı ortamlarla sınırlandırıldığından stres atma fırsatları da kısıtlı olmaktadır.

Kampüse düzenli gidiş gelişleriyle belli düzeyde fiziksel hareketliliğe sahip olan üniversite gençleri pandemi döneminde kampüse gitmekten uzak kalmıştır. Kampüste boş zaman değerlendirme faaliyetlerinin birçoğuna erişim imkânı olan gençler pandemiyle birlikte bu imkânlardan yeterince yararlanamamaktadırlar. Alan yazında Türkiye'de yapılan çalışmalarda, salgın hastalık gibi toplumsal kriz dönemlerinde ve küresel etkileri olan pandemi süreçlerinde gençlerin boş zamanlarına dair değerlendirmelere rastlanılmamıştır. Bu çalışma literatürdeki bu açığı bir nebze olsun giderebilme çabasının bir ürünüdür.

Bu araştırma literatür taraması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Literatürden elde edilen bilgiler ışığında boş zaman değerlendirme olgusu çerçevesinde üniversiteli gençliğin boş zaman değerlendirme durumları değerlendirilmiş, son dönemde yaşanan koronavirüs pandemisinin boş zamanda yaptığı değişimle birlikte gençlik ve boş zaman değerlendirme olgusu üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmada gençlerin boş zaman kullanımına dair durumları ele alınırken, boş zamanı değerlendirmek için gençler tarafından en çok yapılan faaliyetler, gençlerin boş zaman değerlendirmeye dair tutumları ve boş zaman değerlendirme konusunda gençlerin önlerindeki engeller üzerinde durulmuştur. Ayrıca karantina döneminin gençlerin boş zamanında meydana getirdiği artışa ve özellikle ailelerin gençleri boş zaman değerlendirmeye yönelik yönlendirmelerinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Bu araştırmanın amacı, literatürden edinilen bilgiler çerçevesinde üniversite gençliğinin boş zamanı değerlendirme durumlarına ve buna dair karşılaştıkları sorunlara dikkat çekmek, boş zaman değerlendirmenin salgın hastalık döneminde artan önemine işaret etmek ve gençlerin daha sağlıklı bir toplumsallaşma ve kişilik gelişimine ulaşabilmeleri için öneriler getirebilmektir.

Bu çalışmada toplu ölümlere neden olan salgın hastalıklar, etkilediği bireyler açısından dezavantajlı olmaya yol açan toplumsal bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Pandemi sürecinde karantina uygulaması nedeniyle sosyolojik olarak aile içi (dolayısıyla grup içi) etkileşimlerin arttığı buna rağmen diğer toplumsal ilişkilerin kısıtlanarak gruplar arası etkileşimin azaldığı bir süreç tanıklık edilmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak karantina sürecinde gençlerin boş zamanlarının artmasından hareketle, boş zaman değerlendirme faaliyetlerinin aktif olmaktan çok pasif; grupla olmaktan çok tek başına; kentlerde özellikle çok katlı apartmanlarda yaşayanlarda açık havadan ziyade kapalı ortamlarda yapılan faaliyetler olarak bir dönüşüm geçirdiğine ulaşılmıştır. Karantinada bulunulan süreç boyunca boş zamanı verimli değerlendirmenin önemi konusunda gençleri, ailelerini, eğitimcileri ve toplumu bilinçlendirmeye yönelik yapılacak farkındalık artırma çalışmalarına ihtiyaç bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın gençlere, topluma ve sosyal politika yapıcılara karantina döneminde boş zaman değerlendirmenin önemi konusunda farkındalık oluşturarak katkı sunması amaçlanmaktadır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Kayaarslan, S. (2020). Boş Zaman Değerlendirme Olgusu Çerçevesinde Üniversite Gençliği ve Üniversiteli Gençlerde Boş Zaman Değerlendirmenin Pandemi Döneminde Artan Önemi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 629-649.

During the Pandemic Term the Rising Importance of Recreation Among the University Youth and University Students Within the Scope of Recreation Fact

Lect. Dr. Sadiye Kayaarslan

Kirikkale University, Delice Vocational School, Department of Social Work and Counseling, Kirikkale – TURKEY

Article History

Submitted: 29.07.2020

Accepted: 16.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Coronavirus

Quarantine

University Students

Recreation

Family

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45525>

Abstract

Due to its preventive effect on stress, the importance of recreational activities has increased in today's society that pandemic has been experienced. Outdoor recreational activities are limited during the quarantine period. Opportunities to relieve stress are also limited because the continuation of physical activity is restricted in closed areas.

University students having physical activity at a certain level through their regular going to campus and coming from there cannot go to campus during this pandemic term. The youth who have the opportunity to reach many of recreational activities in campus are not be able to benefit from these opportunities sufficiently because of pandemic. In the literature among the studies in Turkey, there is no evaluation about the recreational activities of the youth during social crisis terms like pandemic and pandemic processes having global effects. This study is the product of effort that provides removing this gap in the literature to some extent.

This research is carried out via literature survey. In the light of data acquired from the literature, the recreational situations of university students are evaluated within the scope of recreational activities fact and some evaluations are made on the fact of recreational activities and on the change in recreational activities due to Coronavirus pandemic at last period.

In this study the recreational situations of the youth are discussed and the most popular activities for recreation among the youth, their attitude to these recreational activities and the obstacles in the way of them about this topic are evaluated. In addition, it is remarked that the quarantine period has increased their spare time and especially the families must guide them for recreation.

Within the scope of information obtained from the literature the aim of this study is to draw attention to the recreational situations of university students and the problems they face in this topic, to indicate the rising importance of recreation during pandemic term and to bring forward some proposals which will provide them to reach a healthier socialization and personality development.

In this study, epidemics triggering holocaust are evaluated as a social fact causing being disadvantageous from the aspect of individuals affected. It is found that during the process of pandemic intra-family (consequently intra-group) interaction has increased sociologically whereas other social relations are limited and intergroup interaction has decreased. As a result, starting from this rise in the recreational activities of university students during quarantine process, it is obtained that recreational activities have undergone a transformation as activities that are generally passive and individual rather than being active and in group and carried out in closed places rather than outdoors for these who live in cities especially living in apartment buildings. It is found out that there is a need for the studies which will create and raise awareness about the importance of recreation among students, their families, educators and society during all this time in quarantine.

It is aimed that this study will contribute to the youth, society and creators of social policy about the importance of recreation by creating an awareness related to the topic during the quarantine period.

GİRİŞ

Normal günlerde olduğu gibi özellikle salgın hastalık dönemleri gibi kriz dönemlerinde hele ki hastalığın küresel ölçekte pandemi ilan edildiği dönemlerde her ülkenin vatandaşlarına gerekli sağlık hizmetini vermesi hem insan hak ve onurunun gereği hem de sosyal devlet olmanın gereğidir. Türkiye 2020 yılı koronavirüs pandemi yönetimi sürecinde insan hak ve onuruna yakışır şekilde sosyal devlet olmanın gereklerini en iyi biçimde yerine getiren nadir ülkelerden birisidir.

Türk devleti koronavirüs pandemisi sürecinin ilk başlangıç günlerinden itibaren tüm alanlarda gereken önlemleri vakti geldikçe almış ve pandeminin ülke içindeki yayılımını diğer bazı devletlerle kıyaslandığında daha kısa sürede kontrol altına alabilme başarısı göstermiştir. Bu çalışmanın konusu olan üniversite gençliğine yönelik pandemi sürecinde devlet öncelikle yüz yüze olan eğitim öğretime ara vermiş birçok üniversitede eğitimler online olarak internet bağlantılarıyla yürütülmüştür. Online eğitimlerin yapılmasında gereken alt yapıya sahip olunması bu küresel salgın krizi döneminde büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bu süreçte gençler büyük oranda eğitim süreçlerinden faydalanmaya devam etmişlerdir. Türk devletinin gençlerin eğitimi konusundaki hassasiyetini pandemi sürecinde de yerinde uygulamalarla verimli yönetmesi takdir edilesi bir durumdur.

Pandemi sürecindeki sosyal politikalar hem gençlere hem tüm toplumsal kesimlere gereken hizmetlerin aksatılmadan ulaştırılmasında etkili olmuştur. Eğitimi devam ettiren yurtlarda kalmakta olan gençlerin, pandemi döneminde birlikte kalınan kişi sayısının azlığı bakımından daha korunaklı olan ailelerinin yanında bulunmalarının birçok açıdan faydaları olduğunu düşünmekteyiz. Pandemi sürecinde sosyolojik olarak grup içi etkileşim artarken grup dışı etkileşimin azaldığı tespitini yapmamız mümkündür. Gurbette ailesinden uzakta okuyan bu gençler evlerine dönerek ailelerine olan özlemi fiziksel mesafeyi korumak şartını uygulayarak da olsa giderme imkânı bulmuşlardır. Dolayısıyla koronavirüs pandemi sürecinde, aile içi etkileşimlerin arttığı buna rağmen diğer toplumsal ilişkilerin kısıtlanarak gruplar arası etkileşimin azaldığı bir sürecin yaşandığını söyleyebiliriz.

Üniversiteli gençlerin öğrenim gördüğü yerleşim yerinde nerede kaldığına bakıldığında (Akyüz, 2015: 70), sırasıyla yurtlarda (devlet ve özel yurt-%51.3'ü), bekâr evinde (%37.8'i), ailesinin yanında (%9.5'i) ve akrabalarının yanında (%1.0'i) kaldıkları sonucuyla karşılaşılmaktadır. Bu sonuçlar üzerinden baktığımızda salgın hastalık döneminde zaten çoğunluğu bir işte çalışmayan ve aileden uzakta yurtlarda kalmakta olan gençlerin 2020 yılı koronavirüsten dolayı karantina uygulaması başlamadan önce yurtları boşaltarak ailelerinin yanına dönmüş olmaları onlardan boşalan yurtların hastalığa yakalanmış bireylerin tecritinde devlet tarafından hastalara ücretsiz kullanılması gibi bir uygulamanın hayata geçirilebilmesine de yardımcı olmuştur.

Türkiye'de karantina döneminde üniversite gençlerinin boş zaman değerlendirme faaliyetlerine dair herhangi bir araştırmaya rastlanılmazken yabancı bazı ülkelerde konuyla ilgili olabilecek araştırmalarının başladığı görülmektedir. Koronavirüs konusunu sosyal açıdan ele alıp değerlendiren Türkiye dışındaki çalışmaların bir kısmı koronavirüsle yaşamda ülkelerin aldıkları hukuki kararlar ve karantina uygulamasının uygulanıp uygulanmadığı, stres, depresyon, anksiyete ve uyku düzeni üzerine yapılmıştır. Biz de bu konularla ilgili yapılmış bazı araştırma sonuçlarını boş zaman faaliyetleri ile ilgisi çerçevesinde değerlendireceğiz.

Stresle baş etmek için karantina döneminde açık havadan ziyade kapalı ve dar ortamlarda olmanın bireyleri sınırlayıcı özelliğine dikkat çeken bir araştırma yapılmıştır. Buna göre (Freeman ve Eykelbosh, 2020), karantinadayken açık havada yapılan etkinlikler sınırlandırılmış olmaktadır. Böylelikle bireylerin stresini atma fırsatları kısıtlanmakta, bireyler stres atmak için uygunluğu daha az olan sıkışık alanlarla yetinmek zorunda kalmaktadır.

Orta Çin'de koronavirüs salgını sırasında 2020 yılının Ocak ayında kendilerini 14 gün boyunca toplumdaki izole edenler üzerinde yapılan bir araştırmada (Xiao, Zhang, Kong, Li ve Yang, 2020) sosyal

izolasyonun katılımcılar üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Buna göre izole bireylerde stres ve anksiyete düzeylerinin yüksek olduğu, uyku kalitesinin düştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal güvenin, ait olmanın ve katılımın ölçüsü olarak değerlendirilen sosyal sermayenin artmasının depresyonu azalttığı belirlenmiştir. İzole olan bireylerdeki sosyal sermaye düşüklüğü, stresin artmasına neden olurken; sosyal sermayenin yükselmesiyle uyku kalitesinin arttığı tespit edilmiştir.

Bangladeş'te 6-12 Mayıs 2020 tarihlerinde anket yoluyla 476 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada (Islam, Barna, Raihan, Klan ve Hossain, 2020), araştırmacılar bu çalışmanın pandemi döneminde Bangladeşli üniversiteli öğrenciler üzerinde yapılmış, öğrencilerin büyük kısmının depresyon ve anksiyete yaşadığını ortaya koyan ilk deneysel kanıt olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmadan edindiğimiz bilgilere göre, Bangladeş'te ilk koronavirüs vakası 8 Mart 2020'de görülmüş, 26 Mart'ta karantina uygulaması başlatılmıştır. Bütün eğitim kurumları ülke genelinde 18 Mart-31 Mart 2020 tarihleri arasında kapatılmış, sonrasında ise okulların kapalı kalma süreleri Haziran ayının ortalarına kadar uzatılmıştır. Üniversiteli öğrenciler üzerinde anket yoluyla yapılan araştırmanın sonuçları şu şekildedir: Öğrencilerin çoğu (% 82.4'ü) hafif ila şiddetli depresyon ve anksiyete (% 87.7'si) yaşamaktadır. 2015'de üniversiteli öğrenciler üzerinde yapılan benzer bir araştırmada bu oranların sırasıyla depresyonda % 54.3 ve anksiyetede % 64.8 olarak belirlendiği ifade edilerek pandeminin depresyon ve anksiyete oranlarını aşırı derecede artırdığı değerlendirilmiştir. Islam ve arkadaşlarının (2020), Bangladeş'teki üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada katılımcıların sosyo-demografik durumları şu şekildedir: %67'si 21-24 yaş arasında, %24.2'si 17-20 yaş arasında, %8.8'i ise 24 yaşından büyüktür. Öğrencilerin %97.1'i ailesiyle yaşamaktadır. Sadece %38.4'ü evde karantina sırasında düzenli olarak egzersiz yaptıklarını ifade etmiştir. Depresyon ve anksiyetenin en çok fiziksel egzersiz yapmayanlarda (% 61.9'unda) ve okullar kapalı olduğundan akademik anlamda kendilerini diğer bireylerin gerisinde kalmış olarak düşünenlerde (% 76.7'si) yaygın olduğu belirtilmiştir. Aileleriyle (% 96.9'u) ve kentlerde yaşayanlarda (% 65.0'i) daha yüksek depresyon belirtilerine rastlanıldığı da ulaşılan sonuçlar arasındadır (Islam vd., 2020).

Yapılan başka bir araştırmada Naser ve arkadaşları (2020), üniversite öğrencilerinin yüksek depresyon oranlarının korkutucu boyutta olduğunu belirtmiştir. Yaptıkları araştırmada Ürdün'deki üniversite öğrencileri ele alınmıştır. Ürdün'de 20 Mart 2020'de olağanüstü hal ilan edilmiştir. Karantina kurallarını uygulamayanlara 3 yıl hapis ve 4200 dolar para cezası uygulanmasına karar verilmiştir. Koronavirüs salgınıyla birlikte 22-28 Mart 2020 tarihleri arasında Ürdün'de 4126 kişiyle anket çalışması yapılmıştır ve katılımcıların 1165'i üniversite öğrencisidir. Öğrencilerin durumlarını endişe verici olarak değerlendiren bu araştırmanın bazı sonuçları şu şekildedir: Tüm katılımcıların %23.8'inde depresyon, %13.1'inde anksiyete görülmüştür. Anksiyete en fazla üniversite öğrencilerinde (%21.5'i) görülmüştür. Onları %11.3 ile sağlık alanında çalışanlar ve %8.8 ile genel nüfusa mensup olanlar izlemiştir.

Kim ve Cho'nun (2020) belirttiğine göre, Güney Kore'de hükümet karantina kararı almamış, halk sadece ödenetim konusunda uyarılmıştır. Sadece koronavirüse yakalananlar ve koronavirüsten dolayı şüpheli olanlar karantinaya alınmıştır. Dolayısıyla bireyler boş zaman değerlendirme faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Hükümet ise değişen boş zaman değerlendirme faaliyetlerinin eksikliklerini gidererek vatandaşlarının normal yaşantılarını korumalarını sağlamaya çalışmıştır. Güney Kore'de yapılan araştırmada (Kim ve Cho, 2020), kültürel ve sanatsal faaliyetlere, turizm faaliyetlerine ve sosyal faaliyetlere katılanlarda; günde 1-2 saat boş zaman faaliyetlerine katılanlarda ve 5 yıldan fazla bu faaliyetlere katılanlarda koronavirüse karşı engelleyici davranışlar yüksek düzeyde bulunmuştur. Ailesiyle birlikte boş zaman değerlendirme faaliyetlerine katılanların koronavirüse karşı engelleyici davranışlar sergileme düzeyinin en yüksek düzeyde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca başka insanlarla birlikte fiziksel mesafeyi koruyarak boş zaman faaliyetleri yapanların tek başına bu faaliyetleri

yürütenlere göre psiko-sosyal sağlıklarının daha iyi durumda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen söz konusu araştırmanın, “salgın hastalık döneminde bile boş zaman faaliyetlerinin önemini doğruladığı” tespiti yapılmıştır. Boş zaman faaliyetlerine katılarak salgın hastalığın neden olduğu duygusal yaraların hızla iyileşebileceği ifade edilmiştir.

Koronavirüsle yaşamda fiziksel hareketliliğin devam ettirilmesi ve boş zamanları değerlendirme faaliyetlerinin yapılmasının strese, depresyona, anksiyeteye ve dolayısıyla sağlığa iyi geldiği yurtdışındaki araştırmalarda vurgulanan noktalar. Bununla birlikte egzersizlerde aşırıya kaçmamanın gerekliliği de vurgulanmıştır. Butler ve arkadaşları (2020), çalışmalarında fiziksel mesafeye dikkat edilmeden yapılan yoğun egzersizlerin koronavirüse maruz kalma yükünü artırarak koronavirüsün hızlı yayılmasına neden olabileceğini ifade etmişlerdir.

Araştırdığımız konuya yakın konularda yapılmış olan yurt dışı araştırmaların genel olarak bize gösterdiği ise boş zaman değerlendirme olgusunun öneminin göz ardı edilmemesi gerektiğidir. Ülkemizde ise pandemi sürecinde evlerine dönen gençler o ana kadar bulamadıkları oranda fazla bir boş zamana sahip olmuşlar bu ise boş zamanı değerlendirme konusunda faaliyetleri verimli kullanabilme sorununu doğurmuştur. Bu araştırmada geçmişten günümüze gençlerin boş zaman kullanımına dair durumları ele alınmış, karantina döneminin boş zamanda meydana getirdiği değişime dikkat çekilmiş ve bazı önerilerde bulunulmuştur. Çalışmanın gençlere, topluma ve sosyal politika yapıcılara karantina döneminde boş zaman değerlendirmenin önemi konusunda farkındalık oluşturarak katkı sunması amaçlanmaktadır.

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Alan yazına bakıldığında genellikle üniversitelerdeki fiziksel boş zaman faaliyetlerine katılan ve katılmayan öğrencilerin boş zaman tutum, yönetim ve memnuniyetlerinin ilişkisi (Akyürek, Kars ve Bumin, 2018), boş zaman değerlendirmenin fiziksel ve ruhsal yararları (Özdemir, Özşaker ve Ersöz, 2016), akademik başarıya etkileri (Sarı ve Kaya, 2016), boş zaman tatmin düzeylerinin cinsiyet ve gelir gibi faktörlere göre değişimi (Ardahan ve Lapa, 2010) gibi konular incelenmiştir. Salgın hastalık gibi toplumsal kriz dönemlerinde ve küresel etkileri olan pandemi süreçlerinde gençlerin boş zamanlarına dair incelemelere rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada, salgın hastalık dönemlerinde üniversite gençlerinin boş zamanlarındaki değişimin ele alınıp bu konuda gençleri bilinçlendirmek ve gençlerin boş zamanlarını verimli geçirmesine dikkat çekilmek amaçlanmıştır.

Üniversite eğitimi almakta olan gençlerin, ayırıcı bazı özelliklere sahip olması ve gelecekteki topluma yönelik bazı kestirimleri bugünkü gençlik üzerinden gerçekleştirebilme potansiyelinin olması (Kır, 2007: 2), bu çalışmanın üniversite gençliğinin boş zamanları üzerine odaklanmasına neden olmuştur. Endüstrileşme, kentleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucu ortaya çıkan sosyo-kültürel değişim, tüm toplumu olduğu gibi dinamik gençlikteki değişimi de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla serbest zaman faaliyetleri farklılaşarak, teknolojik gelişmelerle birlikte genç bireylerde serbest zaman faaliyetlerinin boyutunu dönüştürmüştür (Okuyucu, Ramazanoğlu ve Tel, 2006).

Birçok sorunla karşılaşma dönemi olan gençlik döneminde gençlerin karşılaştıkları sosyo-ekonomik ve psikolojik problemlerden uzaklaştırılabilmesi için boş zamanı etkili ve anlamlı şekilde değerlendirmeleri sağlanmalıdır (Kılbaş, 1995: 17). Nitekim boş zamanın kişilerin eğlenmesi, dinlenmesi ve sosyal faaliyetlere katılmak yoluyla kişiliğini geliştirmeye yardımcı olması gibi temel işlevleri (Karaküçük, 1999: 48-53) ve sosyalleştirme işlevi bulunmaktadır.

Üniversiteli gençlerin maruz kaldıkları uzun, stresli ders çalışma ve sınav dönemlerinden dolayı yeterince eğlenebilmeleri, dinlenebilmeleri ve nitelikli boş zaman geçirebilmeleri onların kişilik gelişimlerinin ve toplumsallaşmalarının sağlıklı olabilmesi için önemlidir. Dolayısıyla toplumun dinamik olan bu kesiminin sorunlarının bilimsel çalışmalarla tespit edilmesi ihtiyacının bulunması ve

ülkemizde konuyla ilgili araştırmaların sınırlılığı (Kır, 2007) dikkate alınırsa üzerinde hassasiyetle durulması gerektiği görülebilecektir. Tüm bunların doğrultusunda bu araştırmanın amacı, literatürden edinilen bilgiler çerçevesinde üniversite gençliğinin boş zamanı değerlendirme faaliyetlerine ve buna dair karşılaştıkları sorunlara dikkat çekmek, boş zaman değerlendirme salgın hastalık döneminde artan önemine işaret etmek ve gençlerin daha sağlıklı bir toplumsallaşma ve kişilik gelişimine ulaşabilmeleri için öneriler getirebilmektir.

Bilimsel araştırmaların sınıflandırılması genellikle, hipotezlerin test edilmesi veya sosyal gerçekliğin keşfedilmesi şeklinde isimlendirilen yöntemsel amaçlara göre yapılmaktadır (Stacey, 1987: 223-225; Riley, 1963: 14-15; aktaran: Kır, 2007:11). Bu doğrultuda bu araştırmanın yöntemsel amacı keşfetmedir. Araştırmamızda literatür taramaya yönelik bir araştırma modeli uygulanmıştır. Literatürden elde edilen bilgilerden yola çıkılarak gençlerin boş zamanlarını değerlendirme durumlarının tanımlanmasına ve öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

2. BOŞ ZAMAN VE BOŞ ZAMANI DEĞERLENDİRME OLGUSU

Boş zamanı değerlendirme konusu üzerinde düşünürken öncelikle zamanın anlamı ve değeri, boş zaman, boş zaman değerlendirme farkındalığı ve boş zaman faaliyetleri kavramlarına göz atmamız gerekir.

Zamanın kısımları genel olarak, bir işte çalışma zamanı ve iş dışında kalan boş zaman olarak değerlendirilebilir. Genel olarak tanımların ortak özelliği, boş zamanın “zorunluluk dışı” bir zaman olması konusudur. Yani boş zaman deyince genel olarak kast edilen, kişilerin zorunlu ihtiyaçlarının (vücut temizliği, yemek yemek, iş yaşantısı, okula gitmek, ev işlerini yapmak, alışveriş yapmak, uyku vb.) yerine getirilmesi için kullandığı zamanın dışındaki zamandır. Bireye kalan bu boş zamanın değerlendirilmesiyle kast edilen ise, bireyin kalan zamanı dinlenmek, eğlenmek, becerilerini geliştirmek, kendini gerçekleştirmek için kullanmasıdır. Bireylerin boş zamana sahip olmaları gerçeği, onların bu zamanı nasıl değerlendirebilecekleriyle ilgili konuyu da gündeme getirmiştir. Boş zamanı değerlendirirken bireyin belirli tip boş zaman faaliyetlerine katılımı söz konusu olmaktadır. Mesela spor yapmak, müzik dinlemek, gezmek, kitap okumak gibi boş zaman faaliyetleri bunlar arasındadır. Boş zamanları değerlendirmek, deneyim kazandırarak bireylerin yaşantısını zenginleştirir, eğlendirerek eğitir ve duyguların boşalmasını sağlar. Bu açıdan bakıldığında boş zamanları değerlendirme insani bir gereksinimdir. Boş zaman faaliyetleri yoluyla bireylerin psikolojik iyilik hali düzenlenebilmekte, yetenekleri keşfedilerek geliştirilebilmekte, yeni bilgi ve beceriler kazandırabilmekte, verimi artırmakta ve nihayetinde bireye mutluluk vermektedir.

Boş zamanların değerlendirilmesi olgusu farklı yaş dönemlerinde farklı görünüm sergileyebildiğinden her dönem ayrı olarak ele alınarak bu sürecin incelenmesi mümkün olabilmektedir. Özellikle birçok değişimin olduğu gençlik döneminde, hem bireyler hem de toplumlar bakımından önemli etkilenimlerin yaşandığını ifade edebiliriz. Nitekim gençlik dönemi, bireysel bağımsızlık ve toplumsal üretkenliğin kazanıldığı bir dönemdir (Özbay ve Öztürk, 1995: 12). Gençlik döneminde kişilik gelişiminin diğer gelişim alanlarının yanında değerini daha da hissettirdiğini söyleyebiliriz. Gençlerin kişilik gelişiminde birçok faktörün etkisinden söz edilebilir. Mesela gencin bulunduğu aile ortamı, arkadaşlarıyla ilişkileri, eğitim aldığı çevrenin hem niteliksel hem de niceliksel özellikleri sayılabilir. Bunlara ek olarak gencin boş zamanında yürüttüğü faaliyetlerin çeşidi ve gencin bu faaliyetlere katılım şekli de gencin kişilik gelişiminde önemli bir unsur olmaktadır.

Boş zamanların değerlendirilmesi olgusu, boş zaman faaliyetlerine gereksinim doğurmaktadır. Boş zaman faaliyetleri, toplumlara ve kişinin gereksinimlerine, beklentisine; bireylerin ve toplumların iktisadi-kültürel-sosyal yapılarına göre de devamlı surette değişim gösterebilmektedir.

3. GENÇ, GENÇLİK VE ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİ OLGUSU

Genç dediğimizde aklımıza hangi yaş aralıklarını kapsıyor olduğu gelmekte olsa da her bir ülkede genç ile kast edilen yaş aralıkları değişmektedir. Genci tanımlayan yaş aralıklarının ülkelere göre 0-35 yaş arasında farklılaştığı ifade edilebilir. Genç, 15-25 yaş arasında olup hızlı toplumsallaşma süreci geçiren (Çelebi, 1990: 391); başka bir tanımda 14-29 yaş aralığında bulunan (T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2017), öğrenim sürecinde bulunan, hayatını kazanmak amacıyla herhangi bir işte çalışmayan ve kendine ait bir konutu bulunmayan kişi olarak; gençlik ise kişinin olgunluğa hazırlandığı geçiş dönemi şeklinde (Gökçe, 1971) tanımlanmaktadır.

Türkiye’de 2016 yılı itibariyle genel nüfus yapısının çoğunluğunu gençler oluşturmaktaydı. Eurostat verilerine bakıldığında 2016’daki genç nüfusun oranı Türkiye’de %24.3 olarak (T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2017:4) tespit edilmiştir. Bu oranla Türkiye genç nüfus bakımından 15 ülke ile kıyaslandığında Azerbaycan’dan (%25.9 ile ilk sıradadır) sonra ikinci sırada gelmekteydi. Fakat yıllar geçtikçe ülkemizdeki genç nüfus oranının azalışa geçtiğini gözlemlemekteyiz. Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2019’daki araştırmasında, ülkemizde genç nüfus oranı %15.6 olarak tespit edilmiştir. Bu oranın yıllar geçtikçe düşeceği ve 2023’te oranın %14.8’e, 2030’da %14.0’e, 2080’de %11.1’e düşeceği öngörülmüştür. TÜİK’in grafikleri genç nüfusta özellikle 2000’li yıllardan itibaren düşüşe geçildiğini göstermektedir. Avrupa’daki gençlerin oranlarıyla kıyaslandığında ise genç nüfus bakımından ülkemizin 28 Avrupa ülkesinden önde olduğu görülmektedir. Zira 2019’da Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin genç nüfuslarının ortalaması %10.7 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2019). Azalan genç oranına karşın artan yaşlı oranları nedeniyle, gelecekte genç nüfusa duyulacak ihtiyaçtan dolayı yaşlı nüfusun bakımında gençlere düşen sorumlulukların artacağı düşünüldüğünde gençlerin eğitime donatılmaları ve boş zaman faaliyetleriyle zinde kalmalarının sağlanması önemini artırmaktadır. Ülkenin gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşabilmesinde gençlerin eğitiminin çok iyi şekilde yapılması noktasında bireylerin sosyalleşmelerinin önemli olduğu söylenilebilir. Nitekim sosyalleşmeyle birlikte bireyler toplumsal ve kültürel değerleri bünyelerine katarak toplumsal işlevlerini yerine getirmektedirler.

Çocukluktan yetişkinliğe geçişte bir geçit görevi gören gençlik dönemi, birçok açıdan değişimlerin ve bir gelişim sürecinin yaşandığı bir dönemdir. Üniversite gençliği ise üniversitede eğitim-öğretim hayatının yaşanmakta olduğu bir dönemi ifade etmektedir. Üniversitenin kökenine baktığımızda bilgelige atf yapılarak açıklanmaya çalışıldığını görmekteyiz (Akyüz, 2015: 46). Bundan hareketle üniversite gençliğinin, daha çok bilgelik üzerine şekillenen bir yapı arz ettiğini söylemek mümkün olmaktadır. Üniversite gençleri ergenliğin son dönemi ve yetişkinlik dönemleri arasındaki bir ara dönemde bulunmaktadırlar. Bireyler bu dönemde ilerideki mesleklerine hazırlanır ve hayata atılmak için kritik bir dönemde bulunurlar. Üniversiteli gençler; çoğunlukla 18-24 yaş aralığında bulunan, eğitim sürecinin son döneminde eğitim alan, eleştirel özellikte, toplum yönetimine aday bir kesimdir. Dolayısıyla da, ülkelerin ikbali, bilimsel yönden gelişmiş, nitelikli gençlerin varlığına bağlı görünmektedir (Kır, 2007:10)

Üniversite gençliği söz konusu olduğunda boş zamanların değerlendirilmesi konusu irdelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Alay, 2000). İsveç’te ve Finlandiya’da olduğu gibi Türkiye’de de gençlerin boş zamanlarını değerlendirmeleri, gençlerle ilgili stratejik konular arasındadır (T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2017: 5). Çünkü hızlı teknolojik gelişmeler ve sanayileşmeyle birlikte boş zaman miktarı da artmakta, özellikle salgın hastalık dönemlerinde boş zamanı değerlendirme faaliyetleri önem kazanmakta, boş zamanın verimli ya da verimsiz olarak kullanılması toplumların ciddi sonuçlarla karşılaşmasını beraberinde getirmektedir. Geleceğin liderlerini ve yöneticilerini toplumsal hayata kazandıran üniversiteler ise bu noktada önem

taşımaktadır. Özellikle şiddetin ve bağımlılıkların arttığı günümüz dünyasında boş zaman faaliyetleri, üniversite gençliğini zararlı alışkanlıklardan koruyabilmenin bir yolu olarak da karşımıza çıkmaktadır.

4. ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN BOŞ ZAMAN DEĞERLENDİRME TUTUMLARI

“Acaba üniversiteli gençlerin kendilerine ayırabilecekleri boş zamanları bulunmakta mıdır? Ayrıca üniversiteli gençlerin sahip oldukları boş zaman miktarları yeterli midir?” sorularına cevap aradığımızda karşımıza bazı bilgiler çıkmaktadır. Yapılan bir araştırmada (Süzer, 2000: 127), haftada 10 saat ve üzerinde boş zamana sahip olan gençlerin oranının %53.8 olduğu belirtilmiştir. Yine başka bir araştırma (Tekin, Yıldız, Akyüz ve Uğur, 2007) da gençlerin yeterli boş zamanlarının bulunduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda, 600 üniversiteli genç üzerine yapılan bir araştırmada da (Akyüz, 2015: 68) gençlerin günlük yeterli boş zaman süresine sahip olduğu ifade edilmiştir. Buna göre yapılan araştırmada üniversiteli gençlerin %77.2'si herhangi bir işte çalışmadığını, %13.5'i sadece yaz tatilinde çalıştığını, %4'ü hafta sonları ya da yarım gün çalıştığını, %3'ü kısmen kendi işinde çalıştığını ve %2.3'ü tam gün çalıştığını ifade etmiştir. Tüm bu verilerden yola çıkarak üniversiteli gençlerin değerlendirmeye müsait yeterli boş zamanlarının olduğunu ve bu sürecin iyi yönetilmesinin gerekliliğini ifade edebiliriz.

Üniversiteli gençlerin yeterli boş zamanlarının olduğu düşüncesi beraberinde onların bu boş zamanları hangi faaliyetlerle doldurduklarını akıllara getirmektedir. Bu noktada boş zaman faaliyetleriyle ilgili elbette ki gençlerin tutumları önem kazanmaktadır. Boş zaman tutumu ile kast edilen (Akgül, 2011); boş zaman ve boş zaman faaliyetleriyle ilgili düşünceler, duygular ve davranışlardır. Boş zamanı değerlendirme tutumlarının faaliyetlere yansımaları farklı özelliklerde olabilmektedir. Spor faaliyetleri ve yarışmalar her toplumsal çevre tarafından kolayca yapılabilirken kitap vb. okumanın, tiyatroya ya da konsere gitmenin, müze gezmek gibi faaliyetlerin daha çok kültürlü çevreler tarafından (Tezcan, 1994) yapılan faaliyetler olduğu ifade edilmektedir.

Türkiye’de, üniversiteli gençlerin boş zaman faaliyetlerine dair tutumlarıyla ilgili ulaştığımız bazı bilgiler şunlardır: Türkiye’de, üniversiteli gençlerin çoğu kitap okumakta, müzik dinlemekte, sinema gibi kültürel etkinliklere gitmekte, televizyon seyretmektedir. Birçok genç de kahvehaneye gitmek, spor etkinliklerini izlemekle yetinmek, arkadaşlarıyla dolaşarak vakitlerini doldurmaktadırlar. Araştırmalara göre gençlerin çoğu ciddi bilimsel yayınları takip etmemekte; müzik aleti çalmak ve spor yapmak gibi aktif etkinlikler içinde bulunmamaktadırlar (Gökmen, Açıkalın ve Koyuncu, 1985). Dolayısıyla aktif faaliyetlere katılımın üniversiteli gençler arasında fazla görülmeyen bir durum olduğunu söyleyebiliriz. 1990’lı yıllara kadar birçok araştırmada bu tespitin yapıldığını söylemek mümkündür. Üniversite eğitimi alan gençlerin pasif faaliyetlere (dinleyicilik, izleyicilik ve gezinmek gibi) daha çok ilgi gösterdiği (Balci ve İlhan, 2006; Kır, 2007; Tezcan, 1982: 166-169) ifade edilmiştir. Bu noktada spor yapmanın gençler açısından önemine dikkat çekmek gerekmektedir. Spor aktif bir boş zaman değerlendirme faaliyetidir. Gençlerin aktif boş zaman değerlendirme faaliyetlerini fazla tercih etmemeleri göz önüne alındığında gençlerin spora yöneltilmelerinin gereği anlaşılır olmaktadır. Dolayısıyla spora olan ilgiyi artırmaya yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Literatürdeki araştırmaların verileri ışığında gençlerin boş zamanlarında sosyalleşme ihtiyaçlarının olduğu (Büküşoğlu ve Bayturan, 2005) fakat spor yapmayan gençlerin boş zaman faaliyetlerinin sosyalleşmeyi sağlayamadığı (Kaplan ve Çetinkaya, 2015) ifade edilmektedir. Bu çerçevede yapılan bir araştırma (Atalay, Akbulut ve Yücel, 2013), bireylerin sosyal algılarının ve toplumsallaşma seviyelerinin gelişiminde boş zaman faaliyetlerinin önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca düzenli olarak yapılan sportif faaliyetlerin, kişilerin, zihinsel ve ruhsal iyilikleriyle yaşam kalitesini olumlu etkilediğine dair araştırmalar bulunmaktadır (Haskell vd., 2007; Vuori, 1998; aktaran: Akyürek vd., 2018: 7). Bir başka araştırmada, gençler boş zamanı değerlendirmekle akademik başarının olumlu şekilde etkilendiğini (Akyüz, 2015: 85) belirtmişlerdir. Bu çalışmalar doğrultusunda sportif faaliyetlerle beraber gençlerin

zihinsel işlevlerinin, olumlu şekilde etkilendiği ifade edilebilir.

Üniversiteli gençlik arasında gencin eğitim aldığı fakülteye göre boş zaman değerlendirme faaliyetlerine karşı tutum arasında farklılaşmanın olduğunu belirten bir araştırmada (Akyüz, 2015: 90) Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu'ndaki gençlerin diğer alanlarda eğitim alanlara göre boş zaman faaliyetleriyle ilgili olarak daha avantajlı oldukları tespiti yapılmıştır. Bu noktada sportif faaliyetlerin yapıldığı ortamlarda bulunmanın sportif faaliyetleri yürütmeye dair tutumlara etkisinin olabileceği ifade edilebilir.

5. ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN BOŞ ZAMANLARINDA EN FAZLA YAPTIĞI FAALİYETLER

Dinamik ve yeniliklere açık bir gençlik kesimini oluşturan üniversite gençliğini oluşturan gençlerin çoğunlukla eğitim için ailesinden ayrılarak farklı ortamlara girdiği, bazen eğitim ve öğretime dair sorunlarla bazen de barınma, beslenme, ulaşım, sosyalleşememe, ekonomik ve boş zamanları değerlendirmeye ilgili sorunlarla karşılaştıklarını ifade edebiliriz. Üniversiteli gençler yeni çevrelerinde nasıl davranacakları; boş zamanlarında nerede, kimlerle, nasıl, ne tür faaliyetlerde bulunacaklarına dair konularda çoğu zaman deneyimsiz olabilir ve kararsızlık içinde bulunabilirler.

Değişim ve gelişim dönemi olan gençlik yıllarında gençlerin bazı bunalımlar yaşayabildikleri söylenilebilir. Dolayısıyla da boş zamanların değerlendirilmesi gençlerin yaşamında önemli yere sahiptir. Ergenlikle birlikte gençler arasında okuma faaliyetlerinde bulunma ve sporla uğraşma yaygınlık kazanmaktadır. 18 yaşına doğru eğlenilen ortamlara, halk oyunları ve dans gibi faaliyetlere olan ilginin de arttığını, gençler arasında daha çok romantik kitap okumak, romantik ve macera filmleri izlemek, amaçsızca gezmek ve müzik dinlemek gibi faaliyetlerin tercih edildiği (Tezcan, 1982: 161-163) tespitleri yapılmıştır.

Yapılan bir araştırmada (Süzer, 2000: 127), üniversiteli gençlerin çoğunun (%60.1'inin) boş zamanlarını arkadaşlarıyla birlikte geçirmeyi, sadece %5.2'sinin yalnızlığı tercih ettiği görülmüştür. Ayrıca üniversiteli gençlerin çoğu en yüksek oranda (%62.3'ü), boş zamanlarında açık havada, park ya da bahçelerde boş zamanlarını değerlendirdiklerini ifade ederken %42.1'i ise boş zamanlarını evlerinde geçirmeyi tercih ettiklerini ifade etmiştir. Gençlerin %22.7'si ilk sırada sık sık kitap okuduklarını belirtmiştir. Kitap okuduğunu belirtenler arasında kızların oranı erkeklerden daha fazla bulunmuştur. Gençler müzik dinlemeyi ikinci sırada en sık yaptıkları faaliyet olarak belirtmişlerdir. Yine kitap okuma oranlarındaki gibi müzik dinleyenler arasında da kızların oranı erkeklere göre daha fazladır. Boş zamanlarında spor yapan gençlerin içinde kızların oranı ise (%2.7), erkeklerin oranından (%9.4) daha az olarak tespit edilmiştir.

243 üniversiteli genç üzerinde yapılan bir araştırmada (Kır, 2007) üniversiteli gençlerin boş zaman değerlendirme faaliyetleriyle ilgili ulaşılan sonuçlar şöyledir: Üniversiteli gençler ilk sırada kitap vb. okumakta (% 44.4'ü), ikinci sırada ise uyumakta ve dinlenmektedirler (% 11.5'i). Televizyon seyredenler üçüncü sırada (% 10.3'ü) gelmektedir. Bu faaliyetler dışında gençlere fazla cazip gelmeyen diğer faaliyetler ise (uygulayan gençlerin oranlarıyla birlikte) sırasıyla spor yapma (% 8.2'si), kantinde arkadaşlarıyla sohbet etme (% 5.3'ü), müzikle uğraşma (% 4.9'u), karşı cinsten arkadaşıyla gezme (% 3.4'ü), kahvehaneye gitme (% 2.5'i) gibi faaliyetlerdir. Üniversitede en çok yararlanılan yerlerin; kantin (% 17.3'ü) ve kütüphane (% 9.9'u) olduğu; en az yararlanılan yerlerin ise, bilgisayar laboratuvarı ile basketbol sahası olduğu görülmüştür. Gençlerin üçüncü sırada boş zaman değerlendirme faaliyeti olarak karşımıza çıkan televizyon izlemenin %10.3 gibi yüksek olmayan bir oranda kalması gençlerin izlemeyi tercih ettikleri programların türü konusunda da merak uyandırmaktadır. Aynı araştırmanın sonuçlarına göre televizyon izleyen üniversiteli gençlerin % 23.5'i en çok haber programlarını izlemekte, % 14.4'ü yine haber türü açık oturum vb. sohbet programlarını izlemektedir. Dolayısıyla

gençlerin çoğu (%37.9'u) haber türü programları izlemektedir. En çok izlenen programlar içinde ikinci sıradaki ise spor programları (%15.2) ve müzik-eğlence programlarıdır (%13.2). Televizyondan bilimsel program olarak değerlendirilebilecek belgeselleri seyredenlerin oranı %10.3'tür. Yerli ve yabancı dizi ve filmlerin izlenmesinin ise (% 12.7) gençler arasında fazla tercih edilmediği ifade edilebilir. Bu verilerden hareket edilerek üniversiteli gençlerin boş zamanı değerlendirme konusunda çok fazla duyarlı olmadıkları, daha çok pasif/edilgen faaliyetlerde buldukları ve sadece sunulmuş olanaklarla boş zamanların geçirildiği değerlendirilmiştir.

Başka bir araştırmada ise (Kırtepe, 2011) gençlerin spor yapmayı, kitap okumayı, müzik dinlemeyi, televizyon izlemeyi, arkadaşlarıyla sohbet etmeyi daha fazla tercih etmelerine karşın sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmayı, sinema ve tiyatroya gitmeyi daha az tercih ettikleri ifade edilmiştir. Diğer bir araştırmada ise (Akyüz, 2015: 85), üniversiteli gençlerin boş zamanlarını çoğunlukla dinlenerek değerlendirdikleri belirtilmiştir. Üniversiteli gençlerin %51'i dinlendiğini; %20.5'i sosyal, %16.8'i fiziksel, %4.2'si başka faaliyetlere, %3.8'i kültürel, %1.8'i sanatsal ve %1.8'i turistik faaliyetlere katıldığını ifade etmiştir. Görüldüğü üzere gençlerin yarından fazlası dinlenmeyi seçmekte, bunu sırasıyla sosyal ve fiziksel faaliyetlere katılım izlemektedir. Kültürel ve sanatsal faaliyetlere katılım oranı (%5.6) ise üniversiteli gençler arasında oldukça düşüktür.

Üniversiteli gençler boş zamanlarında farklı birçok faaliyet yapmaktayken acaba bu gençler boş zamanlarında en çok neler yapmayı önemli görmektedirler? Yapılan bir araştırmada (Süzer, 2000: 128) üniversiteli gençler bilgilerinin ve becerilerinin artmasını (% 40.9'u), arkadaşlarıyla vakit geçirmeyi (%19.5'i), dinlenmeyi (%14.7'si) önemli değerler olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca gençler boş zaman değerlendirme faaliyetleriyle birlikte bilgilerinin artırma ve becerilerini geliştirme konusunda fayda gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu konuda kız öğrencilerin oranı (%65.1) erkek öğrencilerin oranından (% 58.3) fazla bulunmuştur. Üniversiteli gençler bu etkinlikler sayesinde farklı hayat deneyimi biriktirdiklerini (%41.8'i), topluma uyumlarının kolaylaştığını (%29.3'ü) ifade etmişlerdir.

6. SALGIN HASTALIK DÖNEMLERİNDE TOPLUMSAL SORUMLULUK EKSENİNDE KARANTİNANIN SONUÇLARI

Salgın hastalık denilen "epidemi" ve çok geniş alanlarda birçok kişiyi etkileyebilen, kıtaları aşarak uluslararası salgın denilen "pandemi" halini alabilen (Altan, 2019: 38) hastalıklar (veba, kolera, tifüs, tifo, çiçek ve grip vb.) birçok insana hızlı şekilde yayılarak ölümlerine yol açtığından toplumda korkuya neden olmaktadır. Ayrıca bu tür salgın hastalıkların tedavileri bulunana kadar insan ölümlerinin devamına yol açmaları toplumların tarihinde kalıcı izler bırakmaktadır.

Pandeminin belirleyici özellikleri arasında; çok hızlı yayılması, eşzamanlı olarak farklı bölgelerde salgınlar görülmesi, grip mevsimi dışında yaz aylarında da vakaların görülmesi, bütün yaş gruplarında yüksek atak hızının görülmesi, özellikle sağlıklı genç erişkinlerde yüksek ölüm oranları ve hastalığın asıl salgından hemen önce ve sonra çoklu olgu dalgaları şeklinde ortaya çıkması sayılabilir. Türkiye'de ilk yerli pandemik grip olgusu 16 Mayıs 2009'da doğrulanmıştır. Kasım 2009'da salgın hızı zirveye ulaşmıştır. Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre Türkiye genelinde yaklaşık 6.5 milyon kişinin hastalığa yakalanmış; salgında 13.111 hasta hastanelere yatırılmış, 2721 hasta yoğun bakımda izlenmiş, 1161 hasta ventilatöre bağlanmış, 656 hasta vefat etmiştir. Kaybedilen hastaların %59.1'ini kronik hastalığı bulunanlar, %6.1'ini gebe ya da lohusa hastalar oluşturmuştur. Bu pandeminin hafif şekilde atlatıldığı, virüsün mutasyon geçirerek ölümcül şekle dönüşmediği, virüsün oseltamivir adlı ilaca direncinin yaygınlaşmadığı, üretilen aşının etkili olduğu (Balkan, 2012: 194) ifade edilmiştir.

Toplumların geçmişinde, pandemiler görülmüştür. Salgın halinde yaşanan gripler, küresel anlamda insan topluluklarını ciddi olarak etkileyebilen bununla birlikte önceden tahmin edilemeyen ama tekrarlayan olaylar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Grip salgınlarının 1500'lü yıllardan bu yana

her yüzyılda defalarca ortaya çıktıkları ifade edilmektedir. 20. yüzyıldaki üç grip salgını buna örnek gösterilebilir. 1918-1919'daki İspanyol, 1957-1958'deki Asya ve 1968-1969'daki Hong Kong gribi şeklinde isimlendirilen grip salgınlarının yaşanıldığı bildirilmektedir. 50 milyondan fazla insanın ölümüne yol açan 1918-1919 yıllarında yaşanan İspanyol gribi dünya tarihindeki en yıkıcı salgın olarak gösterilmektedir (Özkoçak, Koç ve Gültekin, 2020: 1186, 1188-1189). Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan Yeni Koronavirüs, diğer adıyla Covid-19; 2020 yılının Ocak ayında tanımlanarak tıp literatürüne girmiştir (T.C Sağlık Bakanlığı, 2020a). 2020 yılından önce de koronavirüs ailesinden olan alt tür virüslerin yol açtığı salgınlar yaşanmıştır. Örneğin, 2003 yılındaki SARS salgınında, 6 ay gibi kısa bir sürede dünya çapında 8000 kişinin hastalandığı ve bunlardan 700' ü aşkın kişinin vefat ettiği belirtilmiştir. Ölüm oranının %10' a yaklaştığı dikkate alınırca durumun ciddiyetini anlamanın da kolaylaşacağı ifade edilmektedir (Wong ve Leung, 2007; Qiu vd. 2017; aktaran: Özkoçak vd., 2020: 1189). 2012'deki yaklaşık 3000 kişinin hastalanmasına neden olan diğer koronavirüs türünün (MERS'in) de birçok kıtada ve 27 ülkede görülerek 858 kişinin vefatıyla sonuçlanmış olduğu (Ay, 2020) ifade edilmektedir.

Enfeksiyonlara bağlı salgın hastalıkların ortaya çıkarak yayılmasında bazı çevresel faktörlerin etkili olduğu, kültürel ilişkilerin ise hastalıkların yayılma hızında ekili olabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca toplu ölümlere neden olan salgın hastalıkların ekonomiyi, sosyal yaşamı, eğitim hayatını, siyaseti vb. birçok alanı etkilemesinden dolayı toplumsal bir olgu olarak da ele alınması gerekmektedir. Nitekim pandemiler sonucunda ciddi sağlık problemleri ve ölümler yaşanmakla birlikte ciddi toplumsal ve iktisadi sonuçlar da görülmektedir. Mesela domuz gripinin görüldüğü bölgelerde hem birçok ölüm yaşanmış hem de tarımsal faaliyetler ciddi oranda yavaşlamıştır. Eğitim, turizm, sağlık, ekonomi ve teknoloji gibi sektörlerde de önemli düzeyde yıpranmalar görülmüştür (Özkoçak vd., 2020: 1186-1187, 1189).

Mutasyon geçirerek yenilenen, birbirinden uzak çeşitli yerleşim alanlarına hızla yayılan, insanların bağışıklığının olmadığı virüslerin neden olduğu pandemilerin dünyada hayat bitene kadar tekrarlayacağı belirtilmektedir. Bu durumda insana düşen karşılaşılabilecek pandemilerle nasıl baş edilebileceğini anlamak ve planlamaktır. Yaşanmış pandemilerden dersler çıkararak olası bir salgın hastalık durumunda sosyal, ekonomik, kültürel, eğitimsel maliyetlerin en aza indirilebileceği yol haritaları çıkarmak gerekmektedir. Yaşanılan salgın hastalıklardan çıkarılan en önemli dersler arasında karantina sisteminin uygulanmasıyla insanlar arası fiziksel mesafeye ve temizliğe dikkat edilmesinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Karantina, bulaşıcı hastalıkla karşı karşıya kalındığında bu hastalıkların yayılmasını önleyebilmek için başvurulan bir yöntem olagelmıştır. Avrupa ülkelerinde 15. yüzyıldan itibaren salgın hastalıklara önlem olarak başvurulan karantina yöntemine (Altan, 2019: 38) Osmanlı Devleti'nde 1835 yılında II. Mahmut döneminde Karantina Müdürlüğü'nün kurulmasıyla (Beratlı, 2017: 337) geçilmiştir. Karantinanın uygulanmasıyla, hastalık ortaya çıktığı bölgede kontrol altına alınarak hastalığın diğer bölgelere ve ülkelere yayılmasının önlenildiği görülmüştür.

2020 yılında tüm dünyada yaşanan Covid-19 adı verilen salgın hastalık, sağlık çalışanları dışındaki bireylerin bilgi hafızalarında çok da tanıdık olmayan bir durum olsa da tıp eğitimi almış bireylere pandemiler hiç de yabancı bir durum değildir. Nitekim 2009-2010 yıllarında Türkiye'de de görülen başka bir pandemi (H1N1 pandemisi) yüzlerce insanın virüse bağlı olarak yaşamını kaybetmesine neden olmuştur. H1N1 pandemisinde Türkiye'de görülen vaka sayısı 13591 iken ölen kişi sayısı 656 olmuştur. Hastaneye yatış ve yoğun bakıma yatış hızları ile yoğun bakımdaki hastalarda ölüm hızı sırasıyla %1.4, %13.6 ve %19.6 olarak (Ergör, 2020: 99) kayıtlara geçmiştir.

Tablo 1'de, koronavirüsün Türkiye'de ortaya çıkışından 30 Haziran 2020 tarihine kadar ve 28 Temmuz 2020 tarihine kadar geçen sürede virüse yakalanan toplam hasta sayısı, iyileşenlerin ve ölenlerin sayısı ve hastalığın tespiti için yapılan toplam test sayıları hakkındaki bilgilere baktığımızda

salgının ciddiyetini görebilmekteyiz.

Tablo 1: Türkiye’de 2020 Yılı Haziran ve Temmuz Ayları Kovid-19 Pandemisi Bilgileri

Toplam Sayılar		
	Haziran	Temmuz
Yapılan Test	3.331.158	4.617.971
Vaka	198.613	227.019
Vefat Eden	5.115	5.630
Yoğun Bakımdaki Hasta	1.018	1.263
Solunum Cihazına Bağlı Hasta	375	392
İyileşen Hasta	171.809	210.469

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020b; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020d.

31 Aralık 2019’da, Çin’in Wuhan kentinde tanımlanamayan pnömoni olgularının varlığı Dünya Sağlık Örgütü tarafından ifade edilmiştir. 7 Ocak 2020’de bu hastalığa neden olanın, önceden bireylerde rastlanılmayan yeni tip koronavirüs olduğu belirtilmiştir. Daha sonra virüs, SARS’a çok benzediğinden SARS-CoV-2 olarak adlandırılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, Covid-19’u, 30 Ocak 2020’de “uluslararası boyutta halk sağlığı acil durumu” şeklinde sınıflandırmıştır. Ayrıca ilk salgının başladığı Çin dışında 113 ülkede Covid-19 hastalarının görülmesi, virüsün hızla yayılması ve şiddetli oluşu nedeniyle 11 Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın (pandemi) olarak ilan edilmiştir. Türkiye’de Covid-19 ile ilgili çalışmalar 10 Ocak 2020’de başlamış ve 22 Ocak 2020’de T.C. Sağlık Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu ilk toplantısını gerçekleştirmiş, tüm tedbirlere rağmen ilk Covid-19 vakası komşularımız olan Avrupa ve İran’dan sonra 11 Mart 2020’de Türkiye’de de görülmüştür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020c: 5).

Covid-19 yeni bir virüstür. Her yeni virüsle karşılaşmada dikkatli bir takip gerekmektedir. Bu virüsün en çok etkilediği dezavantajlı bazı gruplar bulunmaktadır. Virüsün 60 yaş üstü grupta her on yaşta giderek arttığı (%3’den %14’e) gösterilmiştir. Dolayısıyla yaşlı bireyler bu hastalık için önemli bir risk grubunu oluşturmaktadır. Diğer bir önemli risk grubunun ise altta yatan kronik hastalıklara sahip bireyler olduğunu ifade edebiliriz. SARS ve MERS de aynı virüs ailesinden olmasına karşın Covid-19 kadar fazla yayılım göstermedikleri; ayrıca SARS ve MERS’de, Covid-19’daki kadar sert önlemlerin de alınmadığı ifade edilmektedir. Bunun nedeni olarak yeni koronavirüs enfeksiyonunda asemptomatik ya da hafif seyreden olguların çoğunlukta olmasından dolayı olguların toplumda daha çok artması (Ergör, 2020: 100) gösterilmektedir.

Toplumları ilgilendiren sağlık olaylarında alınan önlemlerin bazıları aslında toplum yararına olsa da bazen toplumdaki bireyler bunu anlamakta zorlanabilir, kendisini risk altında görmeyen bireyler alınan önlemleri abartılı bulabilir. Nitekim bu pandemide özellikle gençlerin kendilerini çok fazla risk altında görmediklerini bu nedenle salgından korunmaya yönelik bazı önlemleri uygulamakta gevşek davrandıklarını söyleyebiliriz. Bu nedenle Türkiye’de yaşlıların, kronik hastalıkları olanların yanında özellikle çocuk ve gençlerin de alınan kararlarla karantinada bulunmaları üzerinde hassasiyetle durulması durumu yaşanmıştır.

Salgın önlenemezse bireylerin ve toplumların nelerle karşılaşabileceklerinin bireylerin sorumlu davranışlarının zeminini oluşturduğu ifade edilebilir. Birçok Avrupa ülkesinde Covid-19 vakalarındaki

artışın sağlık sistemlerini adeta felce uğratması ve sağlık çalışanlarının artık hızla artan bu yükü kaldıramayacak duruma gelmesi, diğer ülkelerin de bu durumu yaşamamaları için gereken önlemleri zamanında alması ve kararlılıkla uygulamasını gerekli kılmaktadır. Sağlık sistemine salgın hastalıktan dolayı aşırı yüklenmeyle birlikte başka hastalıklarından dolayı yoğun bakıma ihtiyacı olanların bu hizmetlerden faydalanamaması da bu bireylerin ölümüne yol açabileceğinden istenmeyen bir durumdur. Ayrıca hastane ortamında her hasta bireyle sıkça muhatap olmak zorunda kalan sağlık çalışanlarının da bu hastalığa yakalanma riski salgın yayıldıkça yükselmektedir. Binlerce hastayla aynı anda baş etmeye çalışan sağlık çalışanlarının olası bedensel ve duygusal tükenmişlik sendromuna yakalanması ise sağlık sisteminden yeterli verimin alınmasını düşürecektir. İşte böyle kriz durumlarında toplumun faydasına olacak önlemlerin alınması ön plana çıkmaktadır. Tüm toplumu ilgilendirecek kararların (okul ve işyerlerinin kapanması, toplu alanlarda ve faaliyetlerde bulunmanın yasaklanması, karantina uygulaması vb.) hızla alınması ve uygulanması önemli ve elzem olmaktadır.

Henüz aşısı ve kesin bir tedavisi olmayan Covid-19 pandemisinin yayılımını (karantina, hastalarla olası temaslıları bulma, izole etme yöntemleri ile) önleyebilmek en mümkün görünen çare olmaktadır. Salgının yayılım hızını düşürmede karantina çok önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Bu noktada toplumsal sorumluluk da önem kazanmaktadır. Duyarlı vatandaşların sabırla ve devamlı suretle uygulayacakları hijyene uyma davranışları, maske takmaları ve insanlarla fiziksel mesafeyi koruma davranışları salgının durdurulabilmesindeki en önemli toplumsal sorumluluk davranışları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Covid-19 pandemisinin ilk başlangıç aşamasında Türk toplumunun ve devletinin salgınla baş etme becerisinin yüksek oluşunda bazı kişisel, toplumsal, yönetsel mekanizmaların işlerliğinin kalitesi belirleyici olmuştur. Özellikle sağlık alanında yeterli sayıda ve kalitede yetişmiş personelin bulunması, gerekli bazı ilaç etken maddelerinin yeterli miktarda önceden devlet tarafından depolanmış olması ve gereken tedavilerin her vatandaşa ayırım gözetmeksizin ve hızla yapılabilmesi, Sağlık Bakanlığı ve diğer koordineli bakanlıkların kaliteli eşgüdümü ve işbirliği içinde çalışması ve süreci en iyi şekilde yönetmeleri önemli olmuştur. Ayrıca her tür medya aracıyla pandeminin gidişatı hakkında toplumun düzenli şekilde bilgilendirilmesi toplumun devletine olan güvenini artırmıştır. Güveni artan toplum, üzerine düşenleri yapmak ve kurallara uyma noktasında motive olmuştur. Aslında salgın hastalıktan kurtulabilmenin bir yolu da kurallara uyma kültürüne sahip olmaktan geçmektedir. Nitekim bazı sıkı kararların alınması ancak onlara uyan insanların varlığıyla anlam kazanır. Türk toplumunun alınan kararlara yüksek uyumu, diğer Avrupa ve Ortadoğu ülkelerindeki kadar yüksek oranda hasta sayısı ile karşılaşılmadan pandemi sürecinin seyrine imkân tanımaktadır.

Ülkemizde pandemi planlaması 2004'te başlayıp 2019'da güncellenmiş (Ergör, 2020: 102) olmakla olası pandemilerde izlenecek yol haritası oluşturulmuştur. Türk Devleti'nin pandeminin en başından itibaren bilim kurulu oluşturup konuya uzman ve özverili kişiler tarafından bilimsel olarak yaklaşıp bu doğrultuda kararların alınıp topluma duyurulması yönteminin uygulanması salgın sürecinin kontrolünde önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca sürece Toplumbilimleri Kurulu adıyla yeni bir kurulun eklenmesi de salgın kontrolü sürecinde önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Toplumbilimleri Kurulu'nun, pandemide kritik öneme sahip olan toplum kesimleri olan yaşlılar ve kronik hastalar ile ilgili olduğu kadar çocuk ve gençleri de ilgilendiren her tür toplumsal, eğitimsel, kültürel vb. kararların alınması noktasında önemli görevler üstleneceğini düşünmekteyiz.

Salgın sürecinde karantinanın bireyleri ve toplumsal yaşamı zorlayıcı, kısıtlayıcı fonksiyonunun yanında olumlu bazı etkilerini de görmezden gelemeyiz. Bu noktada karantinanın toplumsal hayata olumlu yansımaları olarak bireyleri hastalıktan uzak tutmayı sağlamanın yanında bireylerin boş zamanlarının süresinde meydana getirdiği artış da ifade edebiliriz.

6.1. Karantınanın Sosyal Hayata Olumlu Etkisi Olarak Boş Zaman Süresinin Artışı

Karantina döneminde topluma katılım ve büyük toplumsal gruplarla iç içe olma durumu karantınanın doğal sonucu olarak büyük oranda engellenmektedir.

Karantina sürecinde bireyler buldukları bölgeden başka bölgelere gidemezler ve evlerinden dışarı çıkmamaları salgın hastalığa yakalanmamakta en önemli önlemler içerisindedir. Karantina altındaki bireyler belli bir süre evde uzun vakitler geçirmek durumunda kalabilir. Dolayısıyla evde geçirilen uzun zamanlar boyunca bireyler bir miktar boş zamana sahip olurlar. Bu boş zamanı dinlenmek ve çalışma hayatındayken isteyip de yapamadıkları işleri yapmakla geçirebilirler. Karantinada olmanın verdiği stres göz ardı edilecek olursa ve boş zaman göz önüne alınarak boş zamanı değerlendirme faaliyetleriyle bu boş zaman verimli geçirilebilirse karşımıza karantınanın önemli bir olumlu sonucu çıkmış olacaktır. Bu doğrultuda karantınanın bireye gereken yeterli boş zamanı ortaya çıkarması, bulaşıcı hastalıktan bireyleri korumasının yanında bir diğer olumlu sonucu olarak değerlendirilebilir.

Dumazadier'e göre boş zamanın üç işlevi bulunmaktadır: Dinlenme, eğlenme, kendini geliştirme (Çubuk, 1984'den aktaran: Akyüz, 2015: 21). Kendini geliştirme noktasında karantina sürecinde sürekli evde bulunmak nedeniyle tüm bireylerin - özellikle ergenlik dönemini yaşamaları nedeniyle hayal döneminde olmaları ve yaratıcı düşüncüyü değişken zihinsel yapılarıyla daha kolay aktif hale getirebilme nedeniyle gençlerin- kendilerini dinledikleri ve böylece kendilerini daha fazla geliştirme imkânı bulabildikleri düşünülebilir. Nitekim üniversite gençlerinin bu dönemde mezun olup hayata ve iş yaşamına atılacakları, evlenecekleri günlerin hayalini kurmakta olmaları olasılığı yüksektir. Yine aktif eğitim döneminde olmaları nedeniyle eğitimle ilgili, çevrelerine ve eğitim aldıkları okulun bulunduğu yerleşkeye dair uyumla ilgili, arkadaşlarıyla ilgili ya da yaşama dair sosyal, ekonomik, ruhsal sorunları kafalarının içinde dönüp duruyor olabilir. İşte tam da bu noktada karantina sürecinde durup kendilerini dinleme ve sorunları üzerinde düşünme hatta yeni kararlar almak için bir fırsat doğmaktadır.

Boş zamanın bireyin kendini geliştirmesine dair işlevi, kişilerin karar verme dönemlerinde katkı sunmasıyla taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir. Nitekim insanların ancak boş zamanlarındaki faaliyetleri aracılığıyla hem çalışma hem de sosyal yaşamlarındaki olaylara farklı açılardan bakabilme yetisi kazanabileceği söylenilebilir. Boş zamana sahip olabilmek bu anlamda bireylerin fiziksel ve psikolojik yorgunluklarını ortadan kaldırarak onların yenilenmesini, tekrar güç kazanmasını ve kişisel gelişimlerini sağlayabilir. İşte bu noktada karşımıza boş zamanı değerlendirme olgusu çıkmakta ve boş zamanı değerlendirme faaliyetlerini verimli kullanabilmek önemli bir durum olarak dikkat çekmektedir.

6.2. Üniversite Gençliği Açısından Karantina Dönemiyle Artan Boş Zamanları Verimli Değerlendirmenin Önemi ve Yönlendirilme

Boş zaman oluşturup bu zamanı verimli şekilde değerlendirebilmek, ihtiyaçların karşılanması ve geçimin sağlanması kadar önemli (Gülbağçe, 1996) bir durumdur. Boş zamanın değerlendirilmesi bireylerin sağlıklı olabilmeleri için de önem arz etmekle birlikte bu konudaki bilinçliliğin üniversite gençlerinde yükseltilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Nitekim 600 üniversiteli genç üzerinde yapılan bir araştırmada (Akyüz, 2015: 86-87) gençlerin sadece %4.3'ünün sağlık nedeniyle boş zaman faaliyetlerini tercih ettiği ve sadece %6.8'inin bu faaliyetlerin kendi sağlığını koruduğunu düşündüğü belirlenmiştir.

Boş zamanı değerlendirmenin değeri zamanla anlaşılacak bir durumdur. İlk başta insan odaklı yaklaşımın kabul edilmesiyle birlikte insanların daha az çalışıp yeterince dinlenerek daha fazla üretimde bulunduğu belirlenmiştir (Uygur, 2007). Gelişmiş ülkeler bu durumun bilincine vardıklarında dinlenme vakitlerini artırarak üretkenliğin artırılmasını hedeflemişler (Zorba, 2001) ve amaçlarına ulaşmak için çaba sarf etmişlerdir. Artık günümüzde boş zaman, temel insan hakkı şeklinde

değerlendirilip kanunlarla da desteklenmekte (Akyüz, 2015) ve daha fazla önem kazanmaktadır.

Grupla icra edilen boş zaman değerlendirme faaliyetleriyle bireylerin sosyalleşmelerine yardımcı olunduğunu söyleyebiliriz. Bu doğrultuda yeterli sosyallik, sosyal bir varlık olan insanın mutlu olmasını da sağlayabilir. Yapılan bir araştırmaya göre (Arat ve Çalıklı, 2017), üniversitedeki gençlerin boş zaman faaliyetlerine katılma nedeni "hayatta mutlu olmak, boş zamanlarda iyi ruh haline sahip olmak ve kendisini özgür hissetmek" şeklinde ön plana çıkmaktadır.

Boş zamanları değerlendirme faaliyetlerinin bir kısmı grupla yapılmaya uygun faaliyetlerden (halk oyunları, voleybol, futbol, basketbol vb. takım oyunları) oluşmaktadır. Üniversite gençliği de grup faaliyetlerini icra ederek sosyalleşen bir kesimdir. Gençler üzerinde yapılan araştırmalar (Akyüz, 2015; Yaşartürk, 2013) gençlerin boş zamanlarını kiminle geçirdiklerine dair bulgularında sırasıyla gençlerin arkadaşlarıyla olmayı (%80.3'ü ve %57.7'si), yalnız kalarak (%19.9'u ve %13.0'ü) ve aileleriyle (%19.8'i ve %5.6'sı) boş zamanlarını geçirdiklerini ortaya koymuştur.

Üniversite gençliğinin boş zaman faaliyetlerini değerlendirme konusunda daha çok açık alanlarda olmayı tercih etme eğiliminde olması söz konusu olmakla birlikte salgın hastalık dönemlerinde karantina nedeniyle daha çok evde ve kapalı mekânlarda zaman geçirmek durumunda olduklarını ifade edebiliriz. Kapalı alan boş zaman faaliyetleri arasında toplantılar, arkadaş ziyaretleri, sinema ve tiyatroya gitmek, kapalı mekânda yapılan sportif faaliyetler, tv izlemek, kitap vb. okumak, dinlenmek gibi ev içinde yapılan faaliyetler (Karaküçük, 1997) sayılmaktadır. Salgın hastalık dönemlerindeki karantina süreçlerinde ise bunlardan ilk üçü (toplantılar, ziyaretler, sinema/tiyatroya gitmek) gruplarla yüz yüze gerçekleştirilememektedir. Bu noktada modern zamanlarda bu üç faaliyetin yapılabilmesinde teknolojik aletlerin kullanılarak internet yoluyla uzaktan toplantılar ve görüntülü telefonlarla arkadaşlarla görüntülü konuşmalar gerçekleştirilebilmektedir. Yine karantina döneminde boş zamanları değerlendirici turistik geziler eski yoğunlukta yapılamamakta, dolayısıyla uzak mesafelerden yüz yüze yeni toplumsal ilişkiler kurup geliştirmek de pek mümkün olamamaktadır. Bu da sosyalleşmeyi etkilemektedir. Bireyler bu dönemde uzaktan ne kadar mümkünse o kadar sosyalleşmeye çalışmaktadır.

Karantina sürecinde bireylerin boş zaman değerlendirme faaliyetlerinin aktif olmaktan çok pasif, grupla olmaktan çok tek başına, kitap vb. okuma faaliyetlerinde ise -özellikle keskin görme yeteneği ve kolay yorulmama özelliklerinden dolayı- yaşlılardan çok gençlerin faaliyeti olması, kentlerde çok katlı apartmanlarda yaşayanlarda açık havadan ziyade kapalı ortamlarda yapılan faaliyetler olarak bir dönüşüm geçirdiğini ifade edebiliriz.

6.2.1. Gençleri Boş Zamanı Değerlendirmeye Yönlendirmede Ailenin ve Kurumların Önemi

Boş zamanı verimli olarak değerlendirme, bir farkındalık gerektirmekle birlikte bunun üniversite döneminde gerçekleşmesi zor olabilmektedir. İlköğretim düzeyinden başlayarak, bireylere tüm eğitim süreçlerinde boş zaman bilincinin verilmesiyle boş zaman faaliyetlerine katılma alışkanlığının kazandırılması son derece önemlidir. Nitekim gelişmiş ülkeler gençlerin potansiyelini daha iyi geliştirip daha nitelikli olmalarını sağlayabilmek için boş zaman faaliyetlerini iyi biçimde planlamaktadırlar (Arat ve Çalıklı, 2017: 125-126). Kanaatimizce eğitimin her bir basamağı, bireylere boş zaman eğitimi verilmesi için değerlendirilebilmelidir.

Bu noktada bireyin yeteneğinin ortaya çıkarılmasını ve kişiliğinin gelişimini sağlayıcı işlevi bulunan ve boş zamanın faydalı ve etkin kullanımını öğreten boş zaman değerlendirme eğitimleri (Mangır ve Aktaş, 1992) önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Bu eğitimle birlikte bireyler boş zamanlarını mantıklı biçimde değerlendirebilmeyi öğrenirler. Bu eğitim ailede başlar ve okullarda devam edebilir. Fakat geçmişte Türkiye'deki okullarda boş zamanları değerlendirme bilinci kazandıran derslerin ders saatlerinin ya çok az olduğu ya da hiç olmadığı (Tezcan, 1977: 410) yönünde tespitler bulunmaktadır. Bununla birlikte zaman içindeki değişimi görmek adına, bu konuda gençlerin

farkındalıklarının ne durumda olduğunu bilmek önem taşımaktadır. 2000'li yıllarda yapılan bir araştırmada (Süzer, 2000: 128), üniversiteli gençlerin %90'ına göre üniversitelerinde Boş Zamanları Değerlendirme Merkezi'nin kurulması faydalıyken sadece %10'u böyle bir merkezin kurulmasını faydasız olarak değerlendirmiştir. Böyle bir merkezin kurulması halinde ise üniversiteli gençlerin %47.9'u bu merkezden her zaman, %47.4'ü arasına faydalanacaklarını, %4.8'i ise hiçbir zaman faydalanmayacaklarını ifade etmişlerdir.

Gençlerin boş zaman değerlendirme konusundaki farkındalıklarında öncelikle içinde yetiştikleri ailenin öneminin altını çizmek gerekmektedir. Gençlerin boş zaman değerlendirme faaliyeti seçimlerinde aile etkisinin fazlasıyla var olduğu ifade edilebilir. 1989'daki I. Gençlik Şurası'nda da ailenin özelliklerinin, ebeveynlerin eğitim durumlarının ve çocuğa karşı tutumlarının gençlerin boş zaman etkinliklerini ailesi vesilesiyle öğrenmesini, gençlerin bu tür etkinliklere katılımını etkilediği vurgulanmıştır. Dolayısıyla aile kurumu, gencin boş zaman faaliyetlerini yönlendirerek destek sunabilecek bir kurumdur. Gençliklerinde boş zamanlarını bazı faaliyetlerle değerlendirenlerin ileri yaşlarında da bu etkinlikleri çoğunlukla devam ettirdiklerini belirten görüşler (Gökmen vd., 1985: 18) bulunmaktadır. Bu açıdan ailelerin, gençleri boş zamanları değerlendirmeye yönlendirmesinin gerekliliği açıktır. Bu noktada ebeveynlerin eğitim durumlarının da önemli bir etken olduğunu belirten görüşlere yer verecek olursak; yapılan bir araştırmada (Süzer, 2000: 128-129) gençlerden ailelerinin kendilerini boş vakitlerini değerlendirmeye yönelttiğini ifade edenlerin babalarının üniversite mezunu olduğunu (%34.3'ü) belirttiği tespit edilmiştir. Ayrıca anne babaların eğitim düzeyinin yükselmesiyle gençleri bu konuda yönlendirmenin de arttığı ifade edilmiştir. Yine yapılan başka bir araştırmada (Akyüz, 2015: 89) anne ve babanın eğitim durumu arttıkça gençlerin boş zaman değerlendirme tutumunda da olumlu bir değişim olduğu ifade edilmiştir.

Öğrenim düzeyi üniversite eğitimi altında kalan ebeveynlerin yaygın eğitim yoluyla ve kitle iletişim araçlarıyla boş zamanların değerlendirilmesi konusunda sürekli olarak bilinçlendirilmeleri sayesinde hem birey hem de toplum kalkınmasında faydalı olabilecek değer yargılarının aktarımı mümkün olabilecektir. Boş zaman eğitimi sorumluluğu sadece aileye ait değildir. Üniversiteli gençler üzerine yapılan bir araştırmanın (Akyürek vd., 2018) sonucunda, hem zihinsel hem de fiziksel sağlığın devamlılığı için önemli yere sahip olan fiziksel faaliyetlerin yeniden yapılandırılmasına dair ilgili üniversite yönetimlerinin önlem almasının önemli olduğu ifade edilmiştir. Buna ek olarak bu konuda aileler ve eğitim kurumlarının, sosyal hizmet kuruluşlarının ve sivil kuruluşların da sorumluluk almasının önemli olduğu ifade edilmelidir.

6.2.2. Gençlerin Boş Zamanı Değerlendirmesinin Önündeki Engeller

Üniversiteli gençlerin boş zamanlarını değerlendirmesinin önünde bazı engeller olduğu görülmektedir. Aile ve ilgili kurumlar tarafından yeterli yönlendirilmeme bu engeller içinde en merkezi konumda sayılabilecek bir etken olarak ifade edilebilir. Bunun yanında literatürde engellerin tespitine yönelik bazı araştırmalar yapılmış olmakla birlikte engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmaların da yapılması faydalı olabilecektir.

Yapılan bir araştırmanın (Süzer, 2000: 128) sonucuna göre, boş zaman değerlendirme faaliyetlerine istediği ölçüde katılım sağlayamadığını ifade eden gençlerin %54.8'i çevresinde faaliyetler için gereken tesis, araç-gereç ve malzemelerin bulunmayışını; %31.7'si boş zaman faaliyetlerine nasıl katılabileceğine dair kendisini yönlendiren birinin olmayışını; %23.5'i ise faaliyetlere katılabilmek için yeterli ekonomik güçlerinin bulunmadığını kendilerinin boş zaman değerlendirme faaliyetlerine engel oluşturan gerekçe olarak ifade etmişlerdir. Bir başka araştırmada da (Sabbağ ve Aksoy, 2011), gençlerin boş zaman değerlendirme faaliyetlerine katılamayışlarının nedenleri tesis eksikliği ve ekonomik yetersizlikler olarak belirlenmiştir.

Gençler boş zamanında; yabancı dil öğrenerek, gezilere katılarak, spor yaparak zamanı

değerlendirmek istemekte fakat maddi imkânsızlıklar, gençlerin bu konuda eğitilmemeleri gibi nedenlerle boş zaman etkinliklerinde istenilen şeyler çoğunlukla gerçekleşmemektedir (Tezcan, 1997: 134-136). Gratton'un araştırma sonucuna göre bireylerin boş zaman değerlendirme faaliyetlerine katılımındaki en önemli etkenin parasal durum olduğu tespit edilmiştir (Kırtepe, 2018: 909). Doğaldır ki spor tesislerine giriş ücreti, ulaşım ücreti, boş zaman değerlendirme faaliyeti sürecindeki tüketilen gıdalar ya da malzeme için harcanan parayı bireyin karşılayabilmesi için bunlara belli miktarda bütçe ayırması gerekmektedir. Dolayısıyla bu tür faaliyetlere katılmak gelir düzeyiyle ilgili de (Karaküçük ve Gürbüz, 2007; Özşaker, 2012) olabilmektedir. Tüm bu engeller göz önünde bulundurularak çözüme yönelik gerekli alt yapının oluşturulması gerekmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, boş zamanı değerlendirme faaliyetlerinden bazıları bireysel bazıları ise grupla yapılmaktadır. Karantina dönemlerinde tecrit söz konusu olduğundan bireylerin daha çok bireysel olan boş zamanı değerlendirme faaliyetlerini gerçekleştirebildikleri, grupsal faaliyetleri gerçekleştirme konusunda karantina nedeniyle engellendikleri ifade edilebilir. Dolayısıyla bulaşıcı hastalık dönemlerinde uygulanan karantinayı da özellikle grupsal boş zaman faaliyetlerinin yapılmasının önündeki engeller içerisinde düşünerek bu anlamda "boş zamanı değerlendirme engelleri" literatürüne katkı sağlayabileceğini ifade etmek gerekmektedir.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Gençlerin sağlıklı fiziksel, zihinsel ve ruhsal yapıya sahip olmalarında, mutlu hissetmelerinde ve başarılarının artmasında boş zamanları iyi değerlendirmeleriyle ilgili yapılan araştırmalarda elde edilen bulgular (Akyüz, 2015; Öksüz ve Özmaden, 2016; Özmaden, 1997; Tekin vd., 2007) boş zaman değerlendirmenin önemini göstererek gençleri boş zaman değerlendirme yönünde yönlendirmenin ne kadar gerekli olduğunu açığa çıkarmaktadır. Özellikle karantinanın boş zaman artışına yol açmasıyla karantinada bulunulan süreç boyunca boş zamanı verimli değerlendirmenin önemi konusunda gençleri, ailelerini, eğitimcileri ve toplumu bilinçlendirme konusunda yapılacak farkındalık artırma çalışmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Boş zaman değerlendirme çalışmalarının eğlendirici ve eğitici olması kadar kişilik gelişimine katkı sunacak şekilde planlanması önemlidir. Dijitalleşen toplumda boş zaman faaliyetlerinin yürütülmesinin çağın gereklerine uyumlu olacak şekilde yeniden düzenlenebilmesi de önemli bir ihtiyaçtır.

Bu çalışmamız sonucunda üniversite gençliğinin boş zamanlarının değerlendirilmesiyle ilgili bazı önerilerimiz şunlardır:

- 1- Gençlerin boş zamanlarını bilinçli şekilde kullanabilmeleri için bu konuda eğitimler üniversite ortamında hem öğretim elemanlarına hem gençlere verilebilir.
- 2- Boş zaman faaliyetlerini yapmaya engel olan faktörler her bir üniversite özelinde tespit edilip ortadan kaldırılabilir.
- 3- Boş zaman faaliyetlerinin çok yönlü önemi her ortamda anlatılabilir.
- 4- Boş zaman faaliyetleri bedeni, zihni ve ruhu eğitici olduğu kadar eğlendirici ve kişilik gelişimine katkı sunacak şekilde yapılandırılabilir.
- 5- Dijitalleşen dünyamızda gençlerin kütüphanede araştırma kültüründen kopmasının önüne geçecek kütüphanede yapılacak boş zaman değerlendirme faaliyetleri özendirilebilir. Gençlere araştırma pratiği ve zevki, uygulamalı kitap okuma faaliyetleriyle aşılanabilir.
- 6- Üniversitelerde sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif faaliyet alanlarının ve etkinliklerin sayıca artırılması ve hem yüzyüze ortamlarda hem de karantina sürecinde dijital ortamlarda daha fazla gence ulaştırılmasının önündeki engellerin kaldırılması sağlanabilir.

7- Boş zamanı değerlendirme faaliyetleri üniversite müfredatlarına gençlerin her dönem en az bir ders şeklinde alabileceği şekilde seçmeli ders olarak yerleştirilebilir ve sistemin sağlıklı işleyip işlemediği denetlenebilir. Özellikle haftada iki saat seçmeli kitap okuma dersinin olması sağlanabilir.

8- Gençlerin ailelerinin boş zaman değerlendirme konusunda bilinçlendirilmesine yönelik faaliyetler düzenlenebilir. Özellikle salgın hastalıkların yaşandığı karantina dönemlerinde, önceden yapılan bu bilinçlendirme çalışmaları aile-genç iletişimi ve sosyalleşmesi alanında büyük katkılar sağlayabilir.

9- Karantina dönemlerinde evden dışarı çıkamayan gençler boş zaman değerlendirmeye yönelik bilinçlenmişlik sonucunda önemini kavradıkları boş zaman değerlendirme faaliyetleri sayesinde zamanı daha verimli kullanabilecekler ve ruhsal-zihinsel-bedensel yönden zinde kalabileceklerdir. Bu nedenle toplumsal kriz dönemleri kapıyı çalmadan önce gençlere boş zaman değerlendirme eğitimleri verilebilir.

10- Gençler aktif boş zaman faaliyetlerine katılım konusunda motive edilebilir.

11- Boş zamanı değerlendirme konusunda gençlere faaliyet alanları açma noktasında bütün kamu ve özel alan kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri, belediyeler vb. işbirliği içinde hareket edebilir.

12- Gençlerin enerjilerini boş zamanlarında olumlu yönde harcayabilecekleri fiziksel ve psikolojik ev ortamlarının oluşturulması faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

- Akgül, B.M. (2011). *Farklı Kültürlerdeki Bireylerin Boş Zaman Aktivitelerine Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi: Ankara- Londra Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akyürek, G., Kars, S. ve Bumin, G. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman İle İlişkili Tutum, Yönetim ve Memnuniyetlerinin İncelenmesi, *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-12.
- Akyüz, H. (2015). *Üniversite Öğrencilerinin Boş Zaman Faaliyetlerine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Bartın Üniversitesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Alay, S. (2000). *Relationship Between Time Management and Academic Achievent Of Selected University Student*, Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Altan, B. (2019). XIX. Yüzyıl Sonlarında Cizre’de Kolera Salgını ve Yol Açtığı Tahribat, *Mukaddime*, 10(1): 37-52.
- Arat, T. ve Çalımlı, Y. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Boş Zamanlarını Değerlendirme Tercihleri: Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi Örneği, *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2: 77-98.
- Ardahan, F. ve Lapa, T. Y. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Tatmin Düzeylerinin Cinsiyete ve Gelire Göre İncelenmesi, *Spor Bilimleri Dergisi*, 21(4): 129-136.
- Atalay, A., Akbulut, A.K. ve Yücel, A.S. (2013). Bireylerin Sosyal Algı ve Sosyalleşme Düzeylerinin Gelişiminde Rekreatif Uygulamaların Önemi, *Uluslararası Hakemli Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*, 1(1): 18-29.
- Ay, A. (2020). Orta Doğu Solunum Sendromu Coronavirüsü Salgınları, *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 5(1): 158-167.
- Balcı, V. ve İlhan, A. (2006). Türkiye’deki Üniversite Öğrencilerinin Rekreatif Etkinliklere Katılım Düzeylerinin Belirlenmesi, *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1):11-18.

- Balkan, İ. İ. (2012). Pandemi Grip, *Deneysel ve Klinik Tıp Dergisi* (29): 193-200.
- Beratlı, N. (2017). Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs'ta Karantina Kurumu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 52, Ekim, 335-341.
- Butler, T. H., Hale, V.S., Sumeren, M.V., Sabourin, J. and Levy, P. (2020). Is Exercise the Best Medicine during a COVID-19 Pandemic? Comment on Constandt, B., Thibaut, E., De Bosscher, V., Scheerder, J., Ricour, M., Willem, A. Exercising in Times of Lockdown: An Analysis of the Impact of COVID-19 on Levels and Patterns of Exercise among Adults in Belgium. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2020, 17, 4144. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 17, 5730; doi: 10.3390/ijerph17165730.
- Büküşoğlu, N. ve Bayturan, A. F. (2005). Serbest Zaman Etkinliklerinin Gençlerin Psiko-Sosyal Durumlarına İlişkin Algısı Üzerindeki Rolü, *Ege Tıp Dergisi*, 44(3):173-177.
- Çelebi, N. (1990). Genç ve Kültürel Bütünleşme, (Haz. Beylü DİKEÇLİGİL ve Ahmet ÇİĞDEM), *Aile Yazıları II*, Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ergör, G. (2020). Koronavirus Pandemisinin Düşündürdükleri, *Turk J Public Health*, 18(1):99-102, Erişim Tarihi: 07.07.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tjph/issue/53955/704476>
- Gökçe, B. (1971). *Gecekondu Gençliği*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Freeman, S. and Eykelbosh, A. (2020). COVID-19 and outdoor safety: Considerations for use of outdoor recreational spaces. Vancouver, BC: National Collaborating Centre for Environmental Health. 2020 April: 1-15. at: <https://www.researchgate.net/publication/340721289>.
- Gökmen, H., Açıklın, A. ve Koyuncu, N. (1985). *Yükseköğretim Öğrencilerinin Serbest Zaman Etkinlikleri ve Kendilerini Gerçekleştirme Düzeyleri*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Gülbağçe, Ö. (1996). *Boş Zamanları Değerlendirme Alışkanlıkları*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Islam, M.A, Barna, S.D., Raihan, H., Khan, M.N.A. and Hossain, M.T. (2020). Depression and anxiety among university students during the COVID-19 pandemic in Bangladesh: A web-based crosssectional survey. *PLoS ONE* 15(8): e0238162. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238162>
- Kaplan, Y. ve Çetinkaya, G. (2015). Spor Yoluyla Toplumsallaşma-Yeniden Toplumsallaşma Süreci, *International Journal of Science Culture and Sport*, 2(Special Issue 2): 120-125.
- Karaküçük, S. (1997). *Rekreasyon Boş Zamanları Değerlendirme Kavram Kapsam ve Bir Araştırma*, Seren Ofset, Ankara.
- Karaküçük, S. (1999). *Rekreasyon, Boş Zamanları Değerlendirme*, Bağırhan Yay. Ankara.
- Karaküçük, S. ve Gürbüz, B., (2007). *Rekreasyon ve Kent(li)leşme*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kır, İ. (2007). Yükseköğretim Gençliğinin Boş Zaman Etkinlikleri KSÜ Örneği, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2): 307-328.
- Kılbaş, Ş. (1995). *Gençlik ve Boş Zamanı Değerlendirme*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana.
- Kırtepe, A. (2011). *Fırat Havzasında Bulunan Bazı Üniversitelerde Öğrenim Görmekte Olan Öğrencilerin Boş Zamanlarını Değerlendirme Etkinliklerine Katılımlarının ve Beklentilerinin Tespiti*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ Fırat Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Kırtepe, A. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Rekreasyonel Aktivitelere Katılımına Engel Olan Unsurların Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Turkish Studies Social Sciences*, Volume: 13/18: 901-910.
- Kim, Y. J. and Cho, J. H. (2020). Correlation between Preventive Health Behaviors and Psycho-Social Health Based on the Leisure Activities of South Koreans in the COVID-19 Crisis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 17, 4066; doi: 10.3390/ijerph17114066.
- Mangır, M. ve Aktaş, Y. (1992). *Gecekondu Gençliğinde Boş Zaman Etkinlikleri*, Ank. Ün. Ziraat Fak. Yay. No: 1268, Ankara.

- Naser, A. Y., Dahmash, E. Z., Al-Rousan, R., Alwafi, H., Alrawashdeh, H. M., Ghoul, I., Abidine, A., Bokhary, M.A., Al-Hadithi, H. T., Ali, D., Abuthawabeh, R., Abdelwahab, G. M., Alhartani, Y. J., AL Muhaisen, H., Dagash, A. and Alyami, H. S. (2020). Mental health status of the general population, healthcare professionals and university students during 2019 coronavirus disease outbreak in Jordan: A cross-sectional study. *Brain and Behavior*. 10: e01730. 1-13. wileyonlinelibrary.com/journal/brb3.
- Okuyucu, C., Ramazanoğlu, F. ve Tel, M. (2006). Teknolojik Gelişim İle Serbest Zaman Faaliyetleri İlişkisi, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi* (3): 58-60.
- Öksüz, E. ve Özmaden, M. (2016). Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu ve Özel Yurtlarda İkamet Eden Öğrencilerin Boş Zaman Faaliyetlerini Değerlendirme Sorunları Üzerine Bir Araştırma (Balıkesir İli Örneği), *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* Cilt 10, Sayı 1: 71-79.
- Özbay, H. ve Öztürk, E. (1995). *Gençlik*, Cep Üniversitesi, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, O., Özşaker, M. ve Ersöz, G. (2016). Serbest Zaman Etkinliği Olarak Egzersiz Yapan Üniversite Öğrencilerinde Güdusel Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi. *Turkish International Journal of Special Education and Guidance and Counselling (TIJSEG)*, 5(2):13-22.
- Özkoçak, V., Koç, F. ve Gültekin, T. (2020). Pandemilere Antropolojik Bakış: Koronavirüs (Covid-19) Örneği, *Turkish Studies*, 15(2):1183-1195.
- Özmaden, M. (1997). *Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumunda İkamet Eden Öğrencilerin Boş Zaman Faaliyetlerini Değerlendirme Sorunları Üzerine Bir Araştırma (Çanakkale İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özşaker, M. (2012). Gençlerin Serbest Zaman Aktivitelerine Katılmama Nedenleri Üzerine Bir Araştırma, *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(1): 126-131.
- Sabbağ, Ç. ve Aksoy, E. (2011). Üniversite Öğrencileri ve Çalışanların Boş Zaman Etkinlikleri: Adıyaman Örneği, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4): 10-23.
- Sarı, İ. ve Kaya, E. (2016). Serbest Zaman Tatmini Okul Başarısını Artırır mı? Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Tatmini ve Genel Not Ortalaması Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2): 11-17.
- Süzer, M. (2000). Üniversite Öğrencilerinin Boş Zamanlarını Değerlendirme Alışkanlıkları, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:8, 123 – 133. Erişim Tarihi: 15.06.2020. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114893>
- T.C. GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI. (2017). Dünya Ülkeleri Ulusal Gençlik Stratejileri Raporu, Eğitim Kültür ve Araştırma Genel Müdürlüğü, Erişim Tarihi: 04.07.2020. <http://agri.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/IM/7/D%C3%BCnyaya%20%C3%9Ckeleri%20Gen%C3%A7lik%20Politikalar%C4%B1%20Raporu.pdf>
- T.C. SAĞLIK BAKANLIĞI. (2020a). COVID-19 (SARS-CoV2 Enfeksiyonu) Rehberi, Erişim Tarihi: 30.03.2020. https://www.tahud.org.tr/file/4f42cbfd-bbd9-4bf4-91b0-29698f53f198/COVID-19_Rehberi.pdf
- T.C. SAĞLIK BAKANLIĞI. (2020b). Güncel Durum, Erişim Tarihi: 30.06.2020. <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/>
- T.C. SAĞLIK BAKANLIĞI. (2020c). Covid-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Genel Bilgiler, Epidemiyoloji ve Tanı-Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması, 29 Haziran 2020, Erişim Tarihi: 30.06.2020. https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/covid-19-rehberi/COVID-19_REHBERI_GENEL_BILGILER_EPIDEMIOLOJI_VE_TANI.pdf
- T.C. SAĞLIK BAKANLIĞI. (2020d). Türkiye Günlük Koronavirüs Tablosu, Erişim Tarihi: 28.07.2020.

<https://covid19.saglik.gov.tr/>

- Tekin, M., Yıldız, M., Akyüz, M. ve Uğur, O.A. (2007). Karaman Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu'nda Kalan Üniversite Öğrencilerinin Rekreatif Etkinliklere Katılım ve Beklentilerinin İncelenmesi, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1): 121-135.
- Tezcan, M. (1977). Boş Zaman Eğitimi ve Eğitim Politikamız, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, IX, 1-4: 403-414.
- Tezcan, M. (1982). *Sosyolojik Açından Boş Zamanların Değerlendirilmesi*, Ankara Üni. Eğitim Bilimleri Fak. Yay., No: 116, Ankara.
- Tezcan, M. (1994). *Serbest Zamanların Değerlendirilmesi Sosyolojisi*, 4. Baskı, Atilla Kitapevi, Ankara.
- Tezcan, M. (1997). *Gençlik Sosyolojisi ve Antropoloji Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi EBF. Yay., Ankara.
- TÜİK, (2019). İstatistiklerle Gençlik-2019 Haber Bülteni, Erişim Tarihi: 11.09.2020. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?sessionid=bq11fbvJ1htyNtsjzrzq3cphChz2n3PQ6nltvzyQ3lhXKvwJp0tv!1084066171?id=33731>
- Uygur, A. (2007). *Yönetim ve Organizasyon*. 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Xiao, H., Zhang, Y., Kong, D., Li, S. and Yang, N. (2020). Social Capital and Sleep Quality in Individuals Who Self-Isolated for 14 Days During the Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Outbreak in January 2020 in China. *Med Sci Monit*, 26: e923921. DOI: 10.12659/MSM.923921.
- Yaşartürk, F. (2013). *Lise ve Üniversite Öğrencilerinin Rekreatif Eğilimlerinin Belirlenmesi (Bartın İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Zorba, E. (2001). *Kamu Personelinin Rekreatif Eğilimleri (Muğla İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Eğlendirici Dijital Aygıtların Olumsuz Etkilerinden Çocukları Korumada İleri Sürülen Yöntemler

Recep Demir

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8774-4376>

Diyanet İşleri Başkanlığı, TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 10.07.2020

Kabul: 10.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Çocuk

Dijital Teknoloji

Sanal Eğlence

Oyun

Olumsuz İçerik

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45149>

Öz

Çizgi filmler geçmişin sırlarla dolu masallarının yerini tutan, çocuk için son derece eğlenceli yapımlardır. Yaklaşık 200 yıllık tarihi gelişim sürecinin sonunda bugün artık gerçeğe çok yakın animasyonlar üretilebilmektedir. Ancak bu gelişim sürecinde, çocuk için üretilen bu yapımlar, ulusal ve uluslararası alanda çıkartılan çocuğu koruyucu yasalara rağmen şiddet, müstehcenlik, cinsellik, olumsuz örnek vb. birçok kategoride eleştirilerden kurtulamamıştır. Teknolojinin gelişmesine paralel olarak, televizyona alternatif dijital, yeni ürünler geliştirilmiş, bu ürünler internet bağlantısı yoluyla çok daha geniş bir eğlence dünyasına kapı aralamıştır. Sanal gerçeklik, 4D ve 5D gibi teknolojilerin gelişmesiyle oyuncu adeta oyun arenasına girmiş ve oyunun bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Eğlencenin kalitesinin ve cazibesinin artması dijital ekrana olan bağımlılığı artırmış, çocuğu gerçek hayattan uzaklaştırmıştır. Buna ek olarak, hızlı gelişen şehirleşme ile birlikte oyun alanları daralan çocuklar eve kapanmak durumunda kalmış, doğasında var olan oyun ihtiyacını dijital eğlenceler yoluyla karşılamaya mecbur olmuştur. Bunun neticesinde sosyal, fiziksel, ruhsal vb. çeşitli problemlerle karşılaşmıştır. Gelenen süreçte teknolojinin faydasından çok zararlı yönleri ön plana çıkmıştır. Bu çalışmada dijital eğlence dünyasının iki başat elemanı olan video oyunları ve çizgi filmler konu edinilmiş, öncelikle bu ürünlerin çocuk açısından doğurduğu riskler literatürden örneklerle ele alınmıştır. Daha sonra, bu riskleri ortadan kaldıracak çözüm önerileri getirilmeye gayret edilmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Demir, R. (2020). Eğlendirici Dijital Aygıtların Olumsuz Etkilerinden Çocukları Korumada İleri Sürülen Yöntemler. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 651-672.

Methods Suggested for Protecting Children from the Negative Effects of Entertaining Digital Devices

Recep Demir

Directorate of Religious Affairs, TURKEY

Article History

Submitted: 10.07.2020

Accepted: 10.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Child

Digital Technolog

Virtual Reality Entertainment

Game

Negative Content

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45149>

Abstract

The cartoons are extremely amusing animations that substitute for the tales of the past which were filled with secrets. Today, real-like animations can be produced after 200 years of historical development. However, throughout this development process, animations produced for the child have been criticized in many categories including violence, obscenity, sexuality, negative precedent etc. despite the national and international laws on child protection. In parallel with the development of technology, new digital products have been developed as alternatives to television programs and these products have given rise to a much bigger world of show business with the help of the internet connection. The gamer enters to the playground and starts to become a part of the game due to the development of technology such as virtual reality, 4D and 5D. The rise in the quality and attraction of entertainment increased the addiction to the digital screen and distracted children from real life. In addition, with the rapid development of urbanization, children whose play areas have shrunk had to be at home, and they had to meet their inherent game needs through digital entertainment. Therefore, many social, physical, mental problems were encountered. The harmful aspects of the technology have come to the fore rather than the benefit of it. In this study, video games and cartoons, which are the two main elements of the digital entertainment world, are discussed and the risks that these products cause for children are also discussed with examples from the literature. Then, efforts were made to bring solution suggestions to eliminate these risks.

GİRİŞ

Günümüzde sayısal-sanal dünya vasıtasıyla insanın hizmetine verilen teknoloji, onun bilgi ve iletişim gereksinimlerini birlikte karşılamaktadır. Haberleşme, bilgi elde etme, çevredeki olayları kaydetme ve oyun gereksinimlerinin tümünü birden bir araya toplayan yeni teknolojik aygıtlar, birçok aygıtın görevini tek elden yürütürken ilgiyi ve alakayı da tek noktaya odaklayabilmiştir. Ortaya çıkan bu yeni durumun ne gibi sonuçlar doğurabileceğini kestirmenin güçlüğünün yanında, bir yandan da teknolojik gelişmeler hız kesmeden devam etmektedir.

Çocuk sahibi aileler çocuklarının dijital dünyanın yeniliklerinden geri kalmamalarını ve teknolojinin getirdiği kazanımları elde etmelerini istemektedirler. Ancak bir yandan da çocuklarının dijital cihazlarla çok fazla zaman geçirmelerini istememektedirler (İnan-Kaya, Bayraktar ve Yılmaz, 2018: 138; Johansen, Larsen and Ernst, 2016: 3). Ailelerin çocuklarının teknoloji ile çok fazla zaman geçirmesini istememeleri elbette ki birçok nedene dayanmaktadır. Çocuğun gerçek dünyadan kopması ve bir cihaza bağımlı yaşamasının getireceği sosyal, fiziksel, ruhsal vb. birçok problem, ailelerde kaygı uyandırmaktadır. Zira çocuğun muhatabı olduğu cihazlar, sıradan bir ev aletinden çok farklı; üstelik doğrudan ya da dolaylı etkilerinin ne olduğu konusunda henüz bir fikir birliğine ulaşılamamış aygıtlardır (Kılınç ve Kılınç, 2014: 10; Elkin,1995: 100). Gerek TV, gerekse de internet bağlantısı ile erişilebilen eğlence vasıtaları artık tek seferlik değil uzun solukludur. On yıllarca süren filmler, on yıllarca süren dijital oyunlar insan hayatını farklı bir boyuta doğru çekmektedir. Ancak insanoğlu henüz ne ile karşı karşıya olduğunun farkına varmış değildir.

Problem

Günümüzde insanoğlunun dijital teknoloji ürünleri ile olan ilişkisinde iki farklı yaklaşım göze çarpmaktadır. Birincisi, yoksulluk, etnik köken, savaşlar, göçe zorlanma, engellilik, coğrafi yalıtılmışlık vb. çeşitli nedenlerle dezavantajlı duruma düşen çocukların, dijital dünyaya erişiminin sağlanması ve bu sayede kendilerini geliştirebilmeleri için ortaya konan çabalar; ikincisi ise dijital teknolojinin toplumsal dokuyu ve bireyi hedef alan zararlarının önlenmesi için ortaya konan çalışmalar olarak ifade edilebilir (Dünya Çocuklarının Durumu Raporu, 2017). Özetle, insanoğlu bir yandan sınırsızca teknoloji üretirken bir yandan da üretilen teknolojiden korunmanın yollarını aramaktadır. Bir yandan kayıp giden değerlerinin, toplumsal yapıdaki negatif değişmelerin sancısını çekerken, diğer yandan daha çok üretimle daha çok kazanma hırsını dizginleyememektedir. Yaşanan süreçten en çok etkilenen kesim ise çocuklardır. Yetişkinler dijital teknolojiye ihtiyaç odaklı yaklaşırken, çocuklar hayatlarının önemli bir parçası olan oyun ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Ebeveynler tarafından temin edilen eğlendirici dijital aygıtlar çocuğa arkadaşlık ederken, onun dünyanın geri kalan kısmı ile irtibatını da sağlamaktadır. Çevrimiçi oynanan oyunlar, her aygıttan izlenebilen çizgi filmler bilinçaltı yönlendirmeler başta olmak üzere, cinsel içerik, şiddet ve olumsuz mesajlar içermektedir. Geline süreçte baba ile birlikte annenin de iş gücüne katılması, oyun imkânlarının azalması, dijital aygıtlara ulaşımın kolaylaşması ve kaliteli içeriklerin üretilmesi gibi etkenlerle çocuk kullanıcılar söz konusu aygıtlara daha fazla bağımlı hale gelmektedirler. Eğlendirici dijital aygıtların çocuklar açısından taşıdığı riskleri literatürden örnekleriyle ortaya koyarak, bunlara karşı alınabilecek önlemlerin tespiti bu çalışmanın problemi oluşturmaktadır.

Amaç ve Önemi

Çalışmanın amacı, hızlı bir şekilde gelişme gösteren dijital eğlence dünyasının çocuklar üzerindeki olumlu-olumsuz etkilerini inceleyerek, söz konusu olumsuz etkilerden çocukları koruyup olumlu etkileri artırmanın imkânlarını tartışmaktır.

Yaşadığımız çağda çocuğun içine doğduğu dijital dünya aynı zamanda onun için son derece ilgi çekici ortamlar hazırlamaktadır. Sınırsız hayal dünyası, bin bir çeşit oyun ve eğlence; dilediğinde ve ucuza erişim imkânı vb. birçok etken, hayatın ilk yıllarından itibaren onun dikkatini bu alana çekmeye yetmektedir. Geçmişte uzun çabalar sonucu ulaşılabilen oyun, eğlence ve sinema salonlarının yerini

bugün bir tıkla erişilebilen dijital cihazlar almıştır. Bunun sonucunda daha az aktivite, daha az sosyal ilişki ve daha çok yalnızlık hayatı kuşatmıştır. Bugün artık insan, aklına takılan soruyu, bankadaki işini, market alışverişini, adres sorgusunu, sağlık bilgilerini ve daha birçok işlemi cebindeki dijital aygıtlar vasıtası ile yaparken, geçmişteki yüzlerce işlemi artık bir alet ve birkaç parmak hareketi ile halletmektedir. Bu durum hayatını kolaylaştırmanın yanında aynı zamanda onu yalnızlığa ve sanal bir hayata itmektedir. Ancak, TV, cep telefonu, tablet ve internet teknolojilerinin öncesini bilen bugünün yetişkin bireylerine nispeten, dijital teknoloji ile büyüyen çocukların maruz kalacağı etkilerin boyutları bugünden tahmin edilememektedir. Zira bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi sürmektedir. Bu çalışma, günümüzde dünya çapında dijital teknoloji kullanımının çocuklar üzerindeki güncel olumsuz etkilerini ve bu etkilerden korunmada ileri sürülen yöntemleri inceleyerek, başta aileler olmak üzere çocuk eğitiminde sorumluluğu bulunan kurumların dikkatini çekmesi bakımından önem taşımaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, eğlendirici dijital yapımların çocuk yaştaki bireyler üzerindeki etkileri ve bu yapımlardan çocukları korumada ileri sürülen yöntemler literatür taraması yöntemi ile ele alınmıştır. Literatür taramasında hem yerli hem de yabancı çalışmalardan örnekler incelenmiştir. Çalışmada öncelikle çocukların eğlence amacıyla yöneldikleri dijital aygıtların güncel olarak tespit edilen zararları incelenmiş, daha sonra bu zararları ortadan kaldıracak ya da en aza indirecek önlemler tespit edilmiştir.

KURAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

Dijital dünyanın günümüze kadar kat ettiği mesafe ve sahip olduğu cazibesini anlamak için kısa bir hatırlatma faydalı olacaktır. Örneğin, geçmişte farklı eğlenceler için farklı araçlar bulmak zorunluluğu vardı. Hatta dijital oyunlarda dahi bu durum geçerli idi. Bir cihaz bazen bir, bazen de birkaç farklı oyun sunmakta, bir televizyonda sadece bir ya da birkaç kanal bulunmakta idi. Günümüzdeki seçeneklerin artmasında en önemli pay internet teknolojilerindir. Bu yüzden internete sahip akıllı, gelişmiş cihazlar daha çok tercih edilmektedir. İletişim için ayrı, oyun için ayrı, seyir için ayrı, fotoğraf ve kayıt için ayrı ayrı cihazlar yerine bunların her birini tek elde toplayan cihazlar en çok tercih edilen teknoloji ürünleridir. Üstelik bu tercih sadece yetişkinlerin değil, 3 yaşından itibaren, engelli, engelsiz her kesimin tercihi olmuştur. TÜİK tarafından yapılan araştırmada 2007’de evlerde bilgisayar kullanım oranının yarısından biraz fazla ölçülen internet kullanımının 2016 yılında bilgisayar kullanımını belirgin farkla geride bırakması (www.tuik.gov.tr: 2016), internet kullanıcılarının bilgisayardan daha farklı cihazlara yöneldiğini göstermektedir.

Yakın geçmişte birçok birey için hayal olan internet erişimi bugün itibarıyla herkesin elinde ve cebinde bulunmaktadır. Böylece masaüstü bilgisayarlara, hatta şarj edilip mobil imkânı sağlayan dizüstü bilgisayarlara olan ihtiyaç da azalmaktadır. Evde, yolda, seyahatte, hatta çalışırken dahi bir yandan internete bağlanma imkânı mevcuttur. Deloitte tarafından (2018: 1) yapılan Global Mobil Tüketici Anketi’ne göre Amerikalılar mobil telefonlarına günde ortalama 52 sefer bakmaktadırlar. Sadece gözlemlerimize dayanarak bu durumun Türkiye’de de benzer düzeyde olduğunu tahmin etmek zor değildir. Yeme-içme, uyku, zorunlu ve sosyal ihtiyaçlar çıkarıldığında 24 saatten geriye yaklaşık 10 saat kaldığı düşünülse, bir kişinin saatte ortalama 5,2 kez mobil cihazına baktığı söylenebilir. Diğer yandan, çocuklu bireylerde mobil telefona bakılmayan zamanlarda bu cihazların çocuklar tarafından kullanıldığı da tecrübe edilen bir durumdur. Mobil cihazlar masaüstü ve dizüstü bilgisayarların sağladığı hemen her hizmeti sağlayabilmektedir. Hatta yüksek çözünürlük ve işlem gerektiren video ve dijital oyunlar da buna dâhildir. Günümüzde mobil cihazların kullanımı diğer bilgi ve iletişim sağlayan cihazları geride bıraksa da çocukluk döneminde televizyon ve bilgisayar gibi cihazlar etkinliğini sürdürmektedir. Ancak çocuklar fırsat buldukça bu cihazların tamamını kullanmaktadırlar.

Dijital aygıtların zararları

Toplumsal değişme süreçlerini göz önünde bulundurursak, her bir çocuk gerçekte kendisi için eski bir dünyaya gözlerini açar (Third, Bellerose, Oliveira, Lala and Theakstone, 2017: 8). İçine doğduğu kültür, yüzlerce yıllık geleneklerle yoğrulan bir yaşam tarzıdır. Ancak yetişmekte olduğu hayat global dünyanın gerçekleri ile doludur. Doğal olarak bu yeni dünyanın getirdiği ve kendisi için hazırladığı yeniliklere göre yetişmesi gerekir. Ancak eski dünya ile yeni dünya arasındaki makas o denli açıktır ki, bu açıklık hâlihazırda dünyada hüküm süren yetişkinleri, yetişmekte olan gelecek nesiller adına kaygıya sürüklemektedir. Zira dijital teknolojiler sadece hayatı kolaylaştırmakla kalmamakta, dinî ve kültürel değerleri de etkilemektedir. Yapılan araştırmalar dijital teknolojinin çocuklar için gerekli ve faydalı olmasının yanında, sağlıkla ilgili birçok risk taşıdığını da ortaya koymuştur. Bu riskler; (a) izleme faaliyeti ile ilgili riskler ve (b) içerikle ilgili riskler olarak iki ayrı kategoride incelenebilir.

Dijital eğlence aygıtlarının izleme faaliyeti ile ilgili zararlı etkileri bireyin muhatabı olduğu aygıtla yönelik pozisyonu ile ilgilidir. Bunların başında fiziksel etki gelmektedir.

İzleme faaliyeti ile ilgili riskler

Çocukların eğlence maksadıyla muhatap oldukları dijital araçlar öncelikle onları aktif oyun ortamından uzaklaştırarak sadece izleme ya da parmak oynatma gibi kısıtlı aktivitelere maruz bırakmaktadır. Saatlerce aynı pozisyonda kalma, obezite, iskelet bozuklukları, uyku bozuklukları (Mustafaoğlu, Zirek, Yasacı ve Razak Özdiñler, 2018: 239) ve uzun süre mavi ışığa maruz kalmanın getirdiği göz bozuklukları, söz konusu fiziksel problemlerin başlıcalarındandır. Günümüzde henüz yeterince bilinmemesine rağmen, dijital aygıtlarla ilişki içinde olan her insanın maruz kaldığı bir ışık olan mavi ışık, kısa dalga boyuna sahip, oldukça güçlü enerjili bir ışıktır. Başta güneş olmak üzere, TV, bilgisayar, dizüstü bilgisayar, akıllı telefon ve tablet gibi dijital ekranlar, elektronik cihazlar, flüoresan ve LED aydınlatmalar mavi ışık kaynakları olarak kabul edilmektedir (www.bluelightexposed.com: 2016). Dijital entegrasyonla birlikte hayatın ilk yıllarından itibaren sadece eğlence teknolojisi ile değil, okulda, çarşıda, markette, bankalarda, hava limanlarında vb. birçok ortamda dijital teknolojiye maruz kalma süreleri artmıştır. Mavi ışığa maruz kalan gözün filtreleri bu ışığa mukavemet edememektedir. Işık kornea ve lensten geçerek retinaya kadar kolayca ulaşarak göz kuruluğu, katarakt gibi rahatsızlıklara sebep olmaktadır. Ayrıca beyinde melatonin salgısını engellemesi, uyku kalitesini bozması gibi etkileri de beraberinde getirmektedir (Zhao, Zhou, Tan and LI, 2018). Dijital aygıtlara maruz kalmanın doğuracağı problemleri en aza indirmek için ailelerin erken yaşlarda önlem alması gerektiği belirtilmektedir.

Yel ve Korhan tarafından, bilgisayar ve tablet kullanımının öğrencilerin kas ve iskelet rahatsızlıklarına olan etkilerinin incelendiği bir çalışma, bilgisayar ve tablet kullanan öğrencilerin en fazla boyun, sağ omuz, sırt ve bel bölgelerinde sıkıntılar yaşadığını göstermiştir (2015: 637). Unicef tarafından desteklenen bir çalışmada, dijital teknoloji ile aktif yaşam arasındaki ters orantıya dikkat çekilmektedir. Başka bir ifade ile dijital teknolojiye ayrılan süre arttıkça fiziksel aktivite azalmaktadır (Güner, 2013: 32). Bunun da obezite ve diğer sağlık problemlerine yol açtığı belirtilmiştir (Kardefelt-Winther, 2017: 19). 4-6 yaş grubu çocukların teknoloji kullanımının öğretmen görüşlerine göre değerlendirildiği bir çalışmada ise olumlu ve olumsuz görüşler elde edilmiştir. Olumsuz görüşlerin olumlu görüşlere göre daha fazla olduğu görülen çalışmada, teknolojinin çocuklar üzerinde yeme-içme bozuklukları meydana getirdiği, göz problemlerine yol açtığı, beceri geriliği meydana getirdiği, obezite, tembellik ve uyku bozukluklarına sebep olduğu görüşleri ortaya konmuştur (Şalçı, Karakaya ve Tatlıeşme, 2018: 58). Çocuk oyunlarına nispetle televizyon, bilgisayar, tablet ve mobil telefonların kullanımı daha fazla dikkat ve daha az hareketi gerekli kılmaktadır. Özellikle mobil telefon ve tabletlerin ebatları televizyon ve bilgisayarlara göre çok daha küçük olduğundan yakından ve dikkatlice kullanılması gerekmektedir.

İçerikle ilgili riskler

Dijital aygıtların kullanımdan doğan risklerinin yanı sıra içerikte sundukları eğlenceli yapımlar ve

yayınlarla ilgili risklerinin çok daha geniş bir yelpazede yer aldığı bilinmektedir. Günümüzde çocukların ders amaçlı kullanımının dışında, dijital aygıtları bilgisayar oyunu oynamak ve video izlemek için kullandıkları bir gerçektir. Video programlarının başında ise en çok izlenme oranıyla çizgi filmler gelmektedir (İlhan ve Çetinkaya, 2013).

Çocukların kişilik ve düşünce yapılarına etki eden en önemli unsurlar, içerisinde yetişmekte oldukları çevrede yer alır. Bu çevre içerisinde çekirdek aile üyeleri, sosyal ve fiziki çevre, tabiat unsurları ve günümüzde artık bu ortamın daimi unsuru haline gelen dijital aygıtlar ve bunların ürettiği içerikler yer almaktadır. TV izleme oranları değişmekle beraber bunun günlük 2-5 saatleri arasında olduğu belirtilmektedir (Oruç, Tecim ve Özyürek, 2011). Bunlara ek olarak, ikinci çocukluğun sonuna kadar çocuğun beyin fonksiyonlarını etkileyen en önemli faktör düşünce ve hayal gücüdür. Bireyin düşünce ve hayal gücünü etkileyen en önemli iki unsur oyun ve çizgi film (masal) (Habib and Soliman, 2015: 248) olduğuna göre bu iki olgunun çok iyi analiz edilmesi negatif ve pozitif yönlerinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Dijital oyunlardaki riskler

Gerek insanlarda gerekse de hayvanlarda bebeklik çağını takip eden yıllar oyun çağıdır. Hayvanlar, birbirleriyle oyun oynarken hem eğlenir, hem de ileriki hayatta kedilerine lazım olacak becerileri elde ederler. Çocuklarda da durum bundan çok farklı değildir. Çocuk, oyun esnasında eğlenip gerginliğini atarken aynı zamanda birtakım rolleri de tecrübe eder (Yavuzer, 1998: 191-192). Kız çocuğu oyun içerisinde anne olur, bebeğine bakar. Erkek çocuğu ise baba rolündedir. Araba sürer, düşmanla çatışır, evini tehlikelerden korur.

Çocuğun oyuna düşkünlüğü oyuncak sektörünün gelişmesine sebep olmuştur. Ancak söz konusu dijital oyun olunca daha geniş ve sınırsız bir hayal dünyası söz konusudur. Günümüzde dünyada oyun sektörü, aynı şekilde hızla büyüyen otomotiv ve sinema sektörünü geride bırakmıştır. Bunda en önemli etken, dijital oyuna imkân tanıyan internet ve dijital aygıtların daha geniş kitlelere ulaşmasıdır (Dijital Oyunlar Raporu, 2019: 8). Öyle ki, yapılan bazı bilimsel çalışmalarda oyun sektörünün gelişmesinin 2007 yılında piyasaya çıkan iPhone markası ile ivme kazandığı, 2010-2015 yılları arasında ise bu ivmenin iki katına çıkması beklendiği belirtilerek (Andersson, 2013: 5) mobil cihazların oyun sektöründeki etkisini ortaya koymuştur. Oyun içi iletişim ve etkileşim de sunan dijital oyunlar, ilgi düzeyine göre ekonomik, sosyal ve psikolojik etki alanları oluşturmaktadır. Bu etkinin en önemli boyutunun psikolojik ve fizyolojik bağımlılık olduğu ifade edilmektedir (Çavuş, Ayhan ve Tuncer, 2016: 266).

Geçmişte çocuk oyunları dışında fazla oyun seçeneği bulunmazken günümüzde insanoğlu 4-5 yaşlarından 70'li yaşlara kadar bireylere hitap eden çok geniş bir oyun dünyası ile karşı karşıyadır. Türkiye'de online, offline pc ve konsol oyunlarını dijital pazar üzerinden pazarlayan en büyük platformlardan birisi olan Oyunfor'un verilerine göre Türkiye'de 30 milyon aktif oyuncu bulunmaktadır. Bunların %14'ü ise oyunlara harcama yapmaktadır (www.oyunfor.com: 2019). Ülkemizde en çok tercih edilen Battle Royal tipi oyunlardan Pubg, Counter Strike: Global Offensive, Zula, Metin2, Knight Online vb. oyunlar başı çekerken bunlar aynı zamanda çocuklar tarafından da çokça tercih edilen oyunlardır (www.digitalage.com.tr: 2019). Verilen rakamlara çevrimdışı oyunlar da eklenince çok daha büyük bir oyun faaliyeti ile karşılaşılacağı açıktır.

Günümüzde en çok tercih edilen oyunların başında strateji oyunları gelmektedir. Genellikle savaş ve döğüşleri konu alan bu oyunlar rakiplere üstünlük sağlama amacıyla oynanmaktadır. Ayrıca, karaktere hayat verip yaşatma ve güçlendirme amacıyla oynandığından belli bir zamana ihtiyaç duymaktadır. Öyle ki, bazı oyunlar 10-15 yıl, hatta daha fazla sürebilmektedir. Bu çeşit uzun soluklu oyunlarda amaç, İngilizce character (karakter) kavramının kısaltılarak "Char" (Çar) şeklinde ifade edilen kahramanın geliştirilmesidir. Bu geliştirme son derece zor olmakla birlikte rakip oyunculara

üstünlük sağlayabilmek için söz konusu oyunun resmî internet sitesinden gerçek para ile alışveriş yaparak süreci hızlandırmak da mümkün olmaktadır. Char'ın üzerine giydiği zırhlar, ayakkabılar, kullandığı silahlar ve sahip olduğu büyülerin her biri (+1, +2, +3...+9 şeklinde) kademe kademe artırılmakta, bu ise ciddi bir süre, emek ve enerji sarfiyatını beraberinde getirmektedir. Bu süreçte verilen emeğe ve sahip olunan Char'ın gelişimine bağlı olarak oyun hesabının değeri de yüz binlerce liraya kadar çıkabilmektedir (bkz. www.itemci.com). Burada esas problem, büyük maddi kıymet biçilen Char'ların muhafazası noktasındadır. Bazen eşyaların (item), bazen de şifreleri kırılarak bizzat Char'ların çalınması (www.hurriyet.com.tr: 2014), cinayetlere kadar uzanan sürtüşme ve çekişme süreçlerini başlatabilmektedir. Server oyunlarıyla ilgili ilk cinayet 2009 yılında işlenmiş, feci şekilde öldürülen Musa'nın Metin2 oyunu içerisinde kurduğu bazı ilişkiler nedeniyle öldürüldüğü sonucuna varılmıştır (www.mynet.com: 2009). Aynı oyunla ilgili bir diğer ölüm 2017 yılında yaşanmıştır. Metin2 oyunu oynayan Hakan, bilgisayar başında boynunda sargı beziyle ölü bulunmuş ve intihar ettiği sonucuna ulaşılmıştır (www.hurriyet.com.tr: 2017). Bunlara ek olarak oyuncularını intihara kadar sürükleyerek birçok faciaya yol açan Mavi Balina oyunu (www.bbc.com) ve yuvaların yıkılmasına yol açan Knigh Online gibi oyunlar dünyanın her yerinde özgürce faaliyet göstermeye devam etmektedir (www.internethaber.com: 2019).

Oyunlar sebebiyle işlenen cinayetlerin yanı sıra, gelişim çağındaki çocukların oyunlar sebebiyle yüzleştiği bir başka problem dolandırıcılık ve hile yöntemleridir. İnternette "oyun hileleri" ile ilgili arama yapıldığında 7.500.000'e yakın sonuç elde edilmektedir. Bu durum ahlaki bakımdan gelinen noktayı göstermekle beraber, hile ve dolandırıcılık konusunda hukukî önlemlerin yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır (www.haberler.com: 2017). Online oyunların sakıncalı yönlerinden bir diğeri ise Charlar için tasarlanan kıyafetlerin verdiği cinsel mesajlardır. Video oyunları üzerine yapılan bir çalışmada erkek karakterlerin kaslı, kadın karakterlerin ise seksi, savunmasız ve açık kıyafetlerle tasvir edildikleri tespit edilmiştir.

Resim 1, 2: Metin2 (Şaman)

Söz konusu araştırmanın sonucunda, çocukların kişiliklerinin oluşmasında, gittikçe popülerleşen video oyunlarındaki karakterlerin tutum ve davranışlarının anahtar rol oynadığı belirtilmiştir (Miller and Summers, 2007). Gelişme çağındaki çocukların sevdikleri karakterleri model aldıkları bilinmektedir. Ancak körü körüne her kahraman model alınmamakta, modelin yaş, karakter, cinsiyet vb. çeşitli yönlerden çocukla benzerliklerinin bulunması gerekmektedir (Demir, 2019: 45). Bu sebeple birçok oyun karakterinin başlıca hedef kitle olan ergenler ve gençlere yakın özelliklerde olduğu bilinmektedir.

Günümüzde kadın figürü ticarî faaliyetlerin birçok dalında öne çıkmaktadır. Bir ürünün reklamını yapmak, ona popülerlik kazandırmak, dikkat çekmek ve rağbeti artırmak amacıyla kadının dişiliği kullanılmakta (Papatya ve Karaca, 2011), kadın cinselliği belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır.

Gerçek insan özelliklerine yakın, ustaca tasvir edilmiş figürler, oyunla muhatap olan kitleyi dinî, ahlakî, insanî, sosyal vb. birçok yönden etkilemekte ve duyarsızlaştırmaktadır. Yapılan bir çalışmada cinsel figürlere maruz kalan 18 yaş erkeklerde cinsel tacize karşı daha toleranslı bir tutum geliştiği tespit edilmiştir (Dill, Brown and Kollins, 2008: 1406).

Resim 3, 4: Pubg

Benzer şekilde, video oyunlarındaki karakterlerin kıyafetlerinin incelendiği bir çalışmada dişi karakterlerin, özellikle göğüs ayrıntıları başta olmak üzere, çoğunluğunun oyunu oynayan genç erkeklerin dikkatini vücutlarına çekecek şekilde çizildikleri belirtilmiştir (Beasley, 2009: 289). Son yıllarda popülerlik kazanan bazı oyunlarda kadın figürüne ek olarak erkek figürlerde de çıplaklığın kullanıldığı görülmektedir. Bu sayede gençlerin cinselliğe olan ilgileri kullanılarak oyunlara ilginin artırıldığı düşünülmektedir.

Dijital oyunlar konusunda sıkça tartışılan bir diğer konu ise bağımlılıktır. Oyun bağımlılığı konusunda yapılan birçok çalışma olmasına rağmen bunun bir bağımlılık olup olmadığı noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür (Griffiths, Kuss and Ling, 2012: 308). Bunun temel sebebi ise oyunun bireyin ruhsal yaşantısı açısından temel bir gıda olmasıdır. Herhangi bir zararlı alışkanlıktan farklı olarak bireyin ihtiyaç duyduğu, stresini atarak gevşemesini sağlayan önemli etkinliklerdendir. Ancak, bireyin günlük yaşantısını aksatan, kendisini diğer sosyal ilişkilerden koparan ve daha geniş yaşamsal faaliyetler yerine sürekli olarak oyun içi başarılarla odaklayan bir birey-oyun ilişkisi bağımlılık olarak ifade edilebilir (Weinstein, 2010: 268). Hangi dijital aygıtla olursa olsun, sık sık aynı eylemi gerçekleştiren, farklı bir faaliyet yapmak istediğinde dahi eli alışık olduğu tuşa giden bireylerin varlığına şahit olunmaktadır. Arka planda hangi güdülerin itici güç olduğunun araştırılmasının gerekliliği bir yana, bunun bir bağımlılık olduğu açıktır. Oyunlara haddinden fazla önem verme, reel yaşantının ihmali ile birlikte, yukarıda ifade edildiği gibi, bazı hayatların sönmesine, bazı ailelerin ise parçalanmasına sebep olabilmektedir.

Çizgi filmlerdeki riskler

Çocuklar tarafından en çok tercih edilen dijital yapımlardan bir diğeri ise çizgi filmidir (Tripathi, Sing and Sing, 2016). İnternetin de devreye girmesiyle tüm dünyada izlenebilen çizgi filmlerin, üretildikleri kültürün özelliklerini hedef kitlelere taşıdığı, dolayısıyla kültürleşmede önemli bir vasıta olduğu bilinmektedir (Türkmen, 2012: 142). Yapılan araştırmalar model alma (Ergün, 2012; Oruç, vd., 2011) ve özdeş yaşantılar oluşturmada (Cebeci ve Demir, 2018a) çizgi film karakterlerinin de dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak geçmişten günümüze, bütün sevimlilik ve çekiciliğine rağmen, çizgi filmlerin genelde şiddet ve olumsuz içerikle aralarına mesafe koyamadıkları, negatif bilinçaltı mesajların bu yayınlardaki varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Günümüzde Türkiye’de çocuk kanallarında yayınlanan yüzlerce çizgi film içerisinde çocuk ruhu ile uyumlu, eğitim ve gelişim açısından olumlu yapımların sayısı artmaktadır. Bu noktada, yeni üretilen yerli yapımların umut vaat ettiği söylenebilir de eleştiriye konu olan sakıncalı örneklerin çizgi filmlerden kaldırılması konusunda

henüz istenilen seviyeye gelinemediği anlaşılmaktadır (Demir, 2019: 161; Tripathi Vd., 2016). 2011 yılında “Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun” adıyla çıkartılan kanunun 14. Maddesinde geçen; “Genel ve tematik içerikli yayın yapan televizyon kuruluşlarının, çocuk yayınlarında çizgi filmlere yer vermeleri hâlinde, çizgi filmlerin en az yüzde yirmisinin, diğer çocuk programlarının en az yüzde kırkının Türkçe dilinde üretilmiş yapım olması ve Türk kültürünü yansıtması zorunludur” (Rezmî Gazete, 2011) ifadesi, çizgi filmin değer eğitimi bakımından öneminin resmî merciler tarafından da fark edilmeye başladığını göstermektedir.

Çocuk, çizgi filmdeki sevdiği karakterin yerine kendini koyarak olaylara onun gözünden bakmaktadır. Dünyaca meşhur çizgi film karakterlerinin çocuklar üzerinde bıraktığı etki düşünülünce söz konusu kahramanların ne tür davranışlar sergilediği, hangi fikriyatı dayattığı, mensup olduğu kültür ve değer altyapısının ne olduğunun bilinmesinin ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Diğer yandan, çizgi filmin teması büyük oranda o çizgi filmin karakterleri vasıtası ile sunulduğundan, model karaktere biçilen rolün çocuğu ne yönde kanalize ettiğine de bakılmalıdır. Ülkemizde günde ortalama 2-5 saat çizgi film izlenmektedir. Ayrıca, çocukların en çok sevdikleri programlar da aynı şekilde çizgi filmlerdir. Kişilik gelişimi ve yoğun çizgi film izleme faaliyetlerinin aynı döneme rastlaması, çocuğa etkileri bakımından çizgi filmlerin göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır.

Çocukların ilgisini daima taze tuttuğu için çizgi filmler üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Çizgi filmlerde aileler tarafından fark edilemeyen bazı risklerin bulunduğu görülmektedir (Gerbner, 1997: 5). Çocuğun kişiliğinin büyük ölçüde oturduğu 2-6 yaş dönemi ile dil ve motor becerilerinin geliştiği dengelenme dönemi olan ikinci çocukluk döneminde (Yavuzer, 1998: 115), izlenen çizgi filmlerin içeriğinin ne olduğu son derece önem arz etmektedir. Günümüzde neredeyse her evde TV bulunduğu göz önüne alınarak çocukları etkileme potansiyeli hayli yüksek olan bu yapımların incelenmesi ve kontrol edilmesi gerekli görülmektedir.

Çizgi filmler konusunda Batı’da yapılan araştırmalara bakıldığında bunların çoğunun şiddet olgusu üzerine yoğunlaştığı görülür. Doğuya doğru gidildikçe, özellikle Müslüman ülkelerde yapılan çalışmaların çizgi filmlerin kültür aktarımındaki rolü üzerine de yoğunlaştıkları görülmektedir. Zira çizgi film sektörünün kaynağı çoğunlukla Batı’dır. Bundan dolayı bu kaynaktan çıkan çizgi filmlerdeki dinî ve kültürel unsurlar ona yabancı olan Doğu’yu etkilemekte ve yakınmalar buradan kaynaklanmaktadır. Çocuk ruhuna hitap eden ve henüz dinî, kültürel, sosyal vb. bilinci gelişmemiş çocuklara yönelik yapımlarda, belli dinî ve kültürel aidiyeti temsil eden yönlendirici unsurların bulunması bu yakınmaların başlıca nedenlerindedir (Cebeci ve Demir, 2018a: 155).

Şiddet, çocuk açısından ilgi çekici olabilir mi?

Çizgi filmlerdeki risklerin başında, bu alandaki araştırmalara da sıkça konu olan şiddet olgusu gelmektedir. Çocuklar kendilerini ürküten, can yakıcı davranışlardan korktukları halde şiddetin onlar için neden ilgi çekici olduğu merak konusudur. Herhangi bir çocuk, sevdiği birinin, sevdiği bir hayvanın ölmesine tahammül edememekte, birinin canının yanması onu üzmektedir. Üstelik şiddetten de korkmaktadırlar. Öyle ise silah ile bir canlıyı vurmanın, yumruk atarak bir insanın yüzünü dağıtmanın neresi eğlencelidir? Bu soruların cevabı oldukça basittir: çocuk, şiddet uygularken çevresinde ya da medyada gördüğü ve beğendiği modelin kimliğine bürünerek bunu gerçekleştirmektedir. Çünkü izlediği yayınlarda birine ateş etmek, bir insana sert bir yumruk atmak oldukça eğlenceli ve kahramanca tasvir edilmiştir. Ona, “hata yapan kişilere haddi bildirilmelidir” mesajı verilmiştir. Yapılan laboratuvar çalışmalarında, şiddet içerikli çizgi film izleyen çocukların, arkadaşlarına sert cisimlerle vurdukları görülür. Daha dikkat çekici husus ise çizgi filmlerdeki şiddetin komedi ve eğlence kılıfıyla verilmesidir. Komedisel şiddet (comedic violence) tabir edilen bu eylemin, şiddeti çocuğa sevimli gösterdiği anlaşılmaktadır (Kirsh: 2005: 548-552). Çizgi film karakterlerinin

sergiledikleri şiddetin sonucunda herhangi bir yara almamaları, zarar görmemeleri, normal yaşantılarına kaldıkları yerden devam etmeleri de çocukları şiddete teşvik eden yanıltıcı örneklerdendir (Demir, 2019: 48). Hassan ve Daniyal (2013: 10) tarafından yapılan bir çalışma bu tespiti doğrular mahiyettedir. Söz konusu çalışmada, görüşülen çocukların çoğunun kavga izlemekten ve kavga etmekten zevk aldıkları tespit edilmiştir. Ancak çizgi film-şiddet ilişkisini çalışan araştırmacıların bulguları ile çocuk-şiddet ilişkisi doğru orantılı gelişmemektedir. Başka bir deyişle, şiddet örneklerini izleyen çocukların şiddeti bir davranış biçimi olarak algulamaları çoğunlukla birer oyun olmaktan öteye geçmemekte, çizgi filmlerdeki şiddet ile gerçek hayattaki şiddeti birbirinden ayırmaktadırlar (Blumberg, 2002: 146). Ancak, şiddet eyleminin medyada öldürme yahut darp şeklinde ayrıntılı olarak verilmesinin ve bunun sonucunda istenilen hedefe varılmasının, çocuk açısından amaçlara ulaşmada, burada gözlemlendiği eylem-sonuç ilişkisini denemesi ile sonuçlanabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Çizgi filmlerde kadın cinselliği

Dijital oyunlarda olduğu gibi çizgi filmlerde de kadın cinselliğinin kullanıldığı birçok alan zikredilebilir. Çoğunlukla dış yapımla çizgi filmlerde yer alan ve kadın cinselliğini ön plana çıkaran örnekler, çizim teknolojisindeki gelişmelerle birlikte gerçeğe daha yakın tasvir edilmektedir.

Resim 5: Winx

Resim 6: Örümcek Adam-Beyaz Kaplan

Çocukların hem kendi cinsiyetleri ile ilgili algılarının, hem de toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumundaki ayrımların izlenen çizgi filmlerden ciddi manada etkilendiği söylenmektedir (Akça ve Koç Çilekçiler, 2019: 421). Bu sebeple, düzenli olarak izlenen ve model alınan çizgi film karakterlerinin bu noktada çocuğa etkilerinin olacağı açıktır. Bandura'nın (1971) geliştirdiği sosyal öğrenme kuramına göre insanların neredeyse bütün davranışları çevreyi gözlemleyerek ve model alarak gelişmektedir. Habib ve Soliman (2015: 257) insan beyninin iki ayrı lobuna dikkati çekmek suretiyle bu meseleye açıklık getirirler. Beynin bir parçası bilinçli "insan beyni" olarak adlandırılmıştır. Bilinçsiz olan diğer parça "hayvan beyni" olarak adlandırılır. Bilinçli olan kısım bilimsel düşünürken, bilinçsiz kısım yeme-içme ve şehvet duygularını kontrol eder. Beynin bu kısmı gerçek ile sanal olanı ayırt edebilecek kabiliyette değildir. Bu yüzden TV'de gördüğü bir sahneyi gerçekmiş gibi algılamaktadır. Televizyon ekranında görülen bir yiyeceğin insanı acıktırması buna bir örnek olarak zikredilebilir. Benzer şekilde cinselliği ön plana çıkartan sahneler de bireyi dürtülemektedir. Beynin bilinçli kısmı bunun sanal olduğunu söylese de diğer kısım şahit olduğu manzara karşısında kayıtsız kalamamaktadır.

Çizgi filmlerde kadın cinselliğinin bir adım ötesi iki karakterin cinsel yakınlaşmalarının yer aldığı tasvirlerdir. Bazen bilinçaltı, bazen de açıktan verilen mesajlar çocuğun doğrudan yetişkin içeriğe maruz bırakılmasıdır. İki insanın yaptığı bu tarz davranışla ilgili fikri bulunmasa da zaman zaman

gördüğü örnekler, çevreden reaksiyon gelmediği sürece, sıradanlaşacak ve çocuk bu davranışı denemek isteyecektir.

Ülkemizde de gösterimde olan Oggy ve Hamamböcekleri adlı çizgi film üzerine yapılan bir içerik inceleme çalışmasında, iki sezonluk 157 bölüm içinden seçilen toplam 40 bölümün içerik analizi yapılmıştır. Seçilen 22 kategoriden en yüksek şiddet (69 adet) olmuştur. Dudak ve yanaktan öpme (22 adet), provokatif giyim (20 adet), cinsel müstehcenlik (17 adet), cinsel içerik (12 adet) vb. (Hemalatha and Puttaswamy, 2018: 327) kategoriler çizgi filmde tespit edilen içeriklerdendir.

Resim 7: Esrarengiz Kasaba (Değişim Bölümü)

Çizgi filmlerde cinsellikle alakalı unsurlar yalnızca görsellerle sınırlı olmayıp sözel ifadelere de yansımaktadır. Demir tarafından çizgi filmler üzerine yapılan bir çalışmada (2019: 107) karakterler arasında geçen şu konuşmalar tespit edilmiştir: Esrarengiz Kasaba çizgi filminin “Değişim” adlı bölümünde Mabel ve kız arkadaşları bir araya gelerek kadın-erkek ilişkilerinden konuşmaktadırlar. Tandy; “Erkekler aklıma hep öpüşmeyi getiriyor.” demiştir. Bu arada Grenda, lavabo gibi bir yerden çıkar, yüzü gözü ruj izi olmuştur. “Orda neyi öptüm bilmiyorum ama hiç pişman değilim.” demiştir. Aynı bölümde Stan amca, yeğenine erkek üreme organlarının çalışma sistemi hakkında bilgi verdikten sonra, öğrendikleri karşısında şok olan çocuk: “elveda çocukluğum” demiştir. Bu son ifadeden de anlaşıldığı gibi yapımcı, teorik olarak kötü örneğin farkındadır ancak buna rağmen yayınlamaktan geri durmamıştır.

Çizgi filmlerin içeriklerini oluşturan tema, karakterler, mekân, renk ve ışık gibi öğelerinin yanında bu ürünün çıktığı kaynağa ait kültür ve dinî düşünce ayrı bir önem taşır. Özellikle popüler yapımlar dünyanın her yanında yayılma sağlarlar. Bu yolla farklı kültür ve yaşam tarzlarına sahip birey ve toplumları belli bir süre aynı fikir ve davranışlara maruz bırakarak benzer tüketiciler haline dönüştürürler (Karaman, 2010: 69). Ancak bu benzerliğin karakteri, hedef kitlelerin kültür özelliklerini değil kaynak kültürün özelliklerini temsil etmektedir. Bundan dolayı yetişme çağındaki çocukların kültürlerinin zamanla, izledikleri çizgi filmlerdeki baskın kültürden etkilenmesi kaçınılmazdır. Alışveriş merkezlerinde, oyuncak dükkânlarında, sinemalarda, çarşı ve pazarlarda görmeyi artık yadırgamadığımız Spiderman, Batman, Ben10, Barbie gibi karakterler, yönelimin hangi yönde olduğu konusunda gerekli yanıt vermektedir.

Elde edilen tespitlere rağmen dijital eğlence araçlarının çocuğa zararlı olduğunu söylemek, peşinen yargıda bulunmak doğru değildir. Bu araçların yararlı yönleri de mevcuttur. Zararlı ise neden zararlı, yararlı ise neden yararlı oldukları açıklanmalıdır. Benzer şart ve durumda bir fert için zararlı olan, diğer bir fert için yararlı olabilmektedir.

Düşünülenin aksine, elde edilen tecrübeler bilgi iletişim teknolojilerinin çocuğun gelişiminde önemli katkılarının da olduğunu göstermiştir. Bilgi iletişim teknolojilerinin çocuk gelişimine etkilerini

inceleyen bir çalışmada (Canavan Corr, 2006) 4 yaşındaki Jason'ın okuma-yazma bilmemesine rağmen ailesinin sahip olduğu baykuşun bakımı için internette araştırma yapıp, hayvanın beslenme ve bakım süreçleri ile ilgili, veterineri dahi şaşırtacak derecede, bilgi elde etmeyi başardığı belirtilmektedir. Bu bilgi, çocuğun tek başına problem çözebilme, bilgiyi elde edebilme, yetişkine bağımlı olmaksızın gerekli beceriyi ortaya koyabilmesinde teknolojinin faydalı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, çocuğun oyunlar yoluyla rahatladığı, duysal, sosyal ve görsel olarak uyarıldığı, el-göz koordinasyonunun geliştiği belirtilmiştir (Hatch, 2011: 12). Bu sayede çocuk, ileride iş hayatında son derece hassasiyet isteyen görevleri yerine getirebilecek tecrübeler elde etmektedir.

Olumsuz örnek teşkil eden içerik bir yana bırakılırsa dijital teknolojinin fayda ve zararlarının konu edildiği çalışmaların söz konusu teknolojinin kullanımına yoğunlaştığı görülür. Unicef (Kardefelt-Winther, 2017: 6-7) tarafından desteklenen bir çalışmada dijital teknolojinin makul kullanımının çocuğun zihinsel gelişimine olan yararına vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte hiç kullanılmamasının ve aşırı kullanılmasının bir miktar zararının bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca, dijital teknolojinin iletişim vasıtasıyla sosyal ilişkileri geliştirdiği de ifade edilmiştir.

Teknolojinin akıllıca ve dengeli kullanımının, gerçek hayatın yaşanılmasını sekteye uğratmadığı müddetçe faydalı olduğu söylenmektedir. Eğitimde kullanıldığı durumlarda stresi azaltarak, konuya olan ilgiyi artırdığı, hatta dijital aygıtların eğitim ortamlarında kullanımının girift meselelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak öğrenmeyi kolaylaştırdığı belirtilmektedir (Sigdel, 2017: 3).

Dijital risklerden korunmada yöntemler

Birey günümüzde dijital aygıtlarla çok erken yaşlarda tanışmaktadır. Onu bu aygıtların zararlı etkilerinden korumada, içerisine doğduğu aile ortamından başlayarak hayatın farklı evrelerinde alınacak çeşitli önlemler mevcuttur. Bizzat medyanın kendisinden başlayarak, eğitim kurumları, medya dışı medyayı izleyen aktörler, sivil toplum kuruluşları ve resmi düzenleyici kurumlara kadar birçok noktada kolektif olarak alınması gereken önlemler mevcuttur. Bu önlemlerin bazıları aşağıda incelenmiştir.

1. Aileye düşen görevler

Günümüzde birey dijital aygıtlarla ilk olarak aile ortamında tanışmaktadır. Ne yazık ki bu aygıtlara en kolay ailede sahip olabilmekte, dolayısıyla bunların zararlı etkilerine en çok ailede maruz kalmaktadır (Ker Dinçer ve Yılmazkol, 2014: 190). Çocuklar okul çağına gelene dek zamanlarının büyük bir kısmını evde TV izleyerek ya da tablet ve bilgisayarlardan oyun oynayarak geçirmekte ve en çok boş zamana da bu yaşlarda sahip olmaktadır. Çocuğun sağlıklı bir sosyal hayata sahip olması, gerçek hayata adapte olabilmesi, yaşamın anlamını kavrayabilmesi, bu aygıtların birer amaç değil araç olduklarının farkına varılabilmesi, dijital aygıtlarla düzeyli bir ilişki kurabilmesine bağlıdır. Bu noktada aileye düşen bazı görevler bulunmaktadır.

a. Kurallar koyma

Çocuk, tabiatı gereği taviz aldıkça alışkanlıklarını sürdürecektir. Anne-babalar çocuğun telefon ve tabletlerinde yer alan yüklü uygulamaları zaman zaman kontrol etmeli, bu aygıtları kullanan çocuklarına iç denetim alışkanlığı kazandırmalıdır. Örneğin, TV, tablet ya da bilgisayar kullanım saatleri belirlenerek bu saatlerde hep birlikte kullanıp belli bir süre sonunda buna son verilebilir. Dolayısıyla, çocuğun internet ve TV karşısında geçirdiği zaman belirlenmiş olacaktır. Ayrıca, çocuk dijital ortamlarda uzun süre yalnız bırakılmamalı, dijital aygıtlar anne-babanın görebileceği bir yerde konumlandırılmalıdır (Akça ve Koç Çilekçiler, 2019: 422). Haftanın bazı günleri dijitalsiz günler olarak tespit edilebilir. Böyle günlerde hiçbir dijital aygıt kullanılmaz (Telus, 2018: 4). Aile bireyleri birlikte aktiviteler icra ederek çocukları farklı ve daha eğlenceli bir dünya ile tanıştırebilirler. İzleme günlerinin hangi günler olabileceği, izleme saatlerinde ne kadar süre izlenebileceği, hangi kanal ya da sitelerin izlenebileceği vb. kurallar (Blum-Ross and Livingstone, 2016: 13) çocuklarla birlikte aile meclisinde konulmalı,

çocukların düşüncelerine de başvurulmalıdır.

b. Çoklu ekrana izin vermeme

Günümüzde hemen her evde televizyon bulunmaktadır. Mobil telefonlar da son derece yaygınlaşmıştır. Maliyetlerinin ucuzlaması ile birlikte tablet bilgisayar ve dizüstü bilgisayarlar da oldukça yaygındır. Uzun yıllar televizyonun çocuk üzerindeki zararlı etkilerini konuşurken bir taraftan diğer dijital aygıtların ortaya çıkması, problemi daha girift bir hale çevirmiştir. Çocuklar çizgi film izledikten sonra tableti almakta, ondan sıkılınca mobil telefona uzanmaktadır. Bir yandan TV izlerken bir yandan elindeki tabletle meşgul olabilmektedir. Çocuklar çoklu ekran karşısında zamanın nasıl akıp geçtiğini hesap edememektedirler. Böyle durumlarda çocuğun tek cihazla meşgul olması sağlanarak diğer cihazlar kapatılmalıdır (Telus, 2018: 4).

c. Çocukla beraber izleme ve oynama

Yapılan incelemeler TV yayınlarının çocuk için tamamen zararsız olmadığını göstermiştir. Yetişkinlere hitap eden yayınların çocuk açısından sakıncalı olması ayrı bir problemdir. Bununla beraber çocuğun maruz kaldığı yayınları yorumlayamamasından kaynaklanan riskler de üzerinde konuşulması gereken hususlardandır. Veliler çocuğun izleyebileceği programları tespit maksadıyla onlarla birlikte izlemeli, çocuğun karşılaştığı ve kendi başına anlamlandıramayacağı olayları ona izah etmelidirler. Gerektiğinde olumsuz görüntü (şiddet, çıplaklık, cinsellik) ve davranışlar karşısında ebeveyn olarak tepki göstermelidir (Blum-Ross and Livingstone, 2016: 13). Bu tepkiler "Bu kadar da olmaz ki...", "İnsan arkadaşına hiç vurur mu?", "Ne kadar yanlış bir hareket yahu!", "Yalan söylemek hiç doğru değil!" vb. çocuğun dikkatini çekebilecek tonlarda olmalıdır. Verilen tepkiler yüz ifadeleri ve mimiklerle de desteklenebilir. Böylece çocuğun neyin doğru neyin yanlış olduğunu görebilmesi sağlanır. Çizgi film ve oyunlardaki karakterlerin birer çizimden ibaret olduğu, gerçek hayatta böyle olayların olmadığı, televizyonda görülen manzaraların gerçeği yansıtmadığı çocuğa izah edilmeli, kötü örnekler ciddiyetle eleştirilmelidir.

d. Model olma

Gerçek aile ortamında yetişen bir birey birçok noktada ailesinin özellikleri ile donanır. Dili, şivesi, oturup kalkması, yürümesi vb. özellikler dahi ailesinin bir kopyasıdır. Bu özelliklerin tamamını içinde barındıran kişiliği ve değerler sistemi ailede şekillenir (Jersild, 1972: 168; Öztürk, 2012). Adeta anne-babasının bir kopyası olarak yetişen çocuğun onların dijital aygıtlarla olan ilişkilerinden etkilenmemesi mümkün değildir. Bu cümleden hareketle ebeveynin evdeki davranışlarına dikkat etmesi gerekmektedir. Dijital aygıtlara gereğinden fazla vakit harcayan ailelerin çocuklarının sanal dünyaya bağımlı olması şaşırtıcı olmamalıdır. Eğer ebeveyn, çocuklarının yanında dijital aygıtları kullanıyorsa bunu bir sebebi olmalı ve bu sebebi çocuğun duyacağı şekilde dile getirmelidir. Örneğin, "Dışarı çıkmadan önce hava durumuna bakıp ne giyeceğime karar vermeliyim" ya da "Bilgisayardaki derslerimi bir kontrol etmem lazım" şeklinde sesli düşünerek çocuğa aslında orada oyun oynamadığını bilakis bir maksadının bulunduğunu belli etmesi çocuk için yeterli bir mesaj olacaktır (Telus, 2018: 4).

e. Çevrim dışı fiziksel etkinlikler

Çizgi filmler çocuklar için geçmişin sırlarla dolu masallarının yerini tutarken, dijital oyunlar da fiziksel oyunların karşılığıdır. Bu iki eğlence aracı birlikte oyunun yerini de tutabilir. Çocuk, oyun arzusunu doğal yollardan besleyemediği için dijital ekrana yoğunlaşarak oyun ihtiyacını bu şekilde karşılamaktadır (Cebeci ve Demir, 2018b: 297). Bu durum, çocuğun fitratındaki doğal oyun ihtiyacının karşılanması gerektiği fikrini teyit etmektedir. Yapılan araştırmalar çocukların çizgi filmleri çoğunlukla eğlence ve aksiyon amaçlı izlediklerini gösterirken, dijital dünyanın bütün cazibesine rağmen, imkân buldukları takdirde, arkadaşlarıyla birlikte fiziksel oyunlar oynamayı tercih etmektedirler (Ghilzai, Alam, Ahmad, Shaukat and Norr, 2017). Şu bir gerçektir ki dijital eğlence dünyası son derece cezbedicidir ve çocuklar bu cazibeye kapılırken gerçek hayatta birçok fırsatı kaçırmaktadırlar. Doğayı, gökyüzünü,

yeşil çevreyi hatta arkadaşlığı yeterince deneyimleyemeden yetişmektedirler. Öztürk (2012: 251) tarafından yaşları 12-14 arasında değişen 1538 çocuk üzerinde yapılan bir araştırmada "Televizyon olmasaydı ne yapmak isterdin?" sorusuna birinci derecede en çok "Spor yapmak isterdim." cevabı verilmiştir. Daha sonra sırasıyla; arkadaşlarla gezmek, ders çalışmak, kitap okumak ve oyun oynamak yanıtları gelmektedir. Bu yanıtlardan çocukların hayatta bazı şeyleri kaçırdığı düşüncesinin zihinlerinde yer aldığı fakat televizyonu bir kenara bırakamadıkları fikri elde edilebilir.

Ebeveyn açısından, dijital eğlenceye dalan çocuğa "kapat şunu" demek yeterli değildir. Gerçek hayatta yapılabilecek birçok aktivite mevcuttur. Özellikle çocuğun sanal olarak yapmaktan hoşlandığı faaliyetler tespit edilip bunlarla alakalı fiziksel etkinlikler planlanmalıdır (Telus, 2018: 4). Çocuğu durağanlaştıran dijital eğlenceler yerine karşılıklı kazanma-kaybetme esasına dayalı, konsollarla oynanan, nispeten daha hareketli oyunlar da önerilmektedir (Hatch, 2011: 13). Bu şekilde biraz daha hareketli bir ortam sağlanabilir.

2. Devlet politikaları

Çocukluk dönemi insan hayatının bütününe etkilemesi bakımından son derece önemlidir. Özellikle okulöncesi dönem, kişilik gelişimi açısından oldukça önemli bir dönemdir. Çocuk 6 yaşına geldiğinde artık kişilik gelişimi yönünden önemli bir mesafe almış, onda belli karakter özellikleri yerleşmeye başlamış olur (Yorulmaz, 2017). İçinde bulunduğu dönemin zaman bakımından uygun olması, meraklı ve araştırmacı olması gibi sebeplerle, dijital eğlence araçlarının en çok kullanıldığı dönem olan çocukluk dönemine hitap eden dijital eğlencelere, iyi vatandaş yetiştirme hedefinde olan devletlerin kayıtsız kalması düşünülemez. Bu noktada devletlerin ilgili politikalarının bulunması gerekir.

Çocukların meşgul oldukları dijital aygıtın çeşidine göre, uyulması gereken bazı kurallar mevcuttur. BTK, bu kurallardan bazılarını (2017) ilgili raporunda açıklamıştır. Raporda, Google, Facebook, Reddit, Twitter, Instagram, Tumblr, Pinterest, Vimeo, Skype, Foursquare, Myspace, Snapchat için kullanım yaşı 13 olarak açıklanmıştır. LinkedIn için kullanım yaş sınırı 16 olarak açıklanırken, Badoo ve Tinder için ise kullanım yaş sınırı 18 olarak açıklanmıştır. Youtube, Flickr ve WeChat için ise 18 yaş üstü olduğu belirtilmiştir.

Günümüzde telekomünikasyon sektörünü düzenleme ve denetleme fonksiyonunun bağımsız olarak yürütme görevi, eski adı Telekomünikasyon Kurumu iken 2008 yılındaki düzenleme ile yeniden düzenlenen Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'na aittir. Kurum bünyesinde yer alan İnternet Daire Başkanlığı, ülkemizde internet içeriklerini düzenleyerek gerektiğinde erişimi engellemektedir. Kurum, *İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesine Dair Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik* çerçevesinde; 1) intihara yönlendirme, 2) Çocukların cinsel istismarı, 3) Uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanılmasını kolaylaştırma, 4) Sağlık için tehlikeli madde temini, 5) Müstehcenlik, 6) Fuhuş, 7) Kumar oynanması için yer ve imkân sağlama konularında suç unsuru ihtiva eden internet sitelerine erişimi engelleme kararı vermektedir (*Resmî Gazete, 2007*). Ocak 2020 itibariyle kurum tarafından verilen erişim engelleme kararlarının % 99,73'ünün çocukların cinsel istismarı, fuhuş, müstehcenlik ve kumar suçlarından oluştuğu görülmektedir (Erişimin Engellenmesi Tedbiri İstatistikleri, 2020). Kurum ayrıca Güvenli İnternet hizmetlerinin yanı sıra Play Station, Nintendo vb. oyun konsolları ile iPhone, iPad, Windows Bilgisayar vb. çeşitli dijital aygıtlar için internet sitesinde ebeveyn kontrolü ayarlarını sunmaktadır (Ebeveyn Kontrolü Ayarları, 2018). Bununla birlikte Kurum, Pan-European Game Information (PEGI) reyting sistemi ile ilgili bilgiler de sunmaktadır. 35 Avrupa ülkesinde uygulanan sistem, video oyunlarını derecelendirerek ebeveyni zararlı içeriğe karşı bilinçlendirmektedir. 3, 7, 12, 16, 18 sayılarından biri ile etiketlenen oyunlarda yalnızca 3 etiketi şiddet, cinsellik vb. olumsuz örneklerin bulunmadığını belirtmektedir. 7 etiketi şiddet içerebilen oyunları gösterirken 12 etiketinden itibaren cinsellik, kumar dahil birçok olumsuz örneğin varlığına işaret edilmektedir.

Radio ve televizyon sektörünün faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemekle görevli kurum ise

RTÜK'tür. 1994 yılında kurulan RTÜK, yayınları 3 şekilde denetlemektedir:

- a) RTÜK uzmanları tarafından yapılan doğrudan denetimler,
- b) ALO 178 RTÜK İletişim Merkezi, RTÜK web ve RTÜK e-posta kanallarından gelen izleyici şikâyetlerinin değerlendirilmesi yoluyla yapılan izleyici denetimi,
- c) İzleyici Temsilciliği müessesesi ve Yayıncılık Etik İlkeleri bağlamında yayın kuruluşlarının yaptığı özdenetimdir.

RTÜK'ün yaptığı denetimler sonucunda ceza alan, hatta yasaklanan programlar içerisinde çocuklara yönelik olarak üretilen çizgi filmler de bulunmaktadır. 2008'de Winnie The Pooh çizgi filmde kahramanların ellerinde bira şişeleri bulunduğu ve kadeh tokuşturdukları için yayıncı kanala ceza verilmiştir (www.t24.com.tr: 2011). 2016'da cinselliği çağrıştıran ifadeler kullandığı gerekçesiyle Clerance adlı çizgi filmin yayınlandığı kanala ceza verilmiştir (www.haberturk.com: 2016). Ayrıca, şiddeti özendirdiği ve ülkemizde birçok yaralanmaya sebebiyet verdiği için Pokemon ve Ninja Kaplumbağalar çizgi filmleri yasaklanmıştır (Yalnız, 2018: 39). Televizyon yayınlarının incelenip, gerektiğinde ceza ve yasaklama uygulanmasında izleyici şikâyetlerinin önemli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. 2018 yılında kuruma 124,234 şikâyet ulaşımıştır (RTÜK: 2018).

Şiddet ve cinsellik gibi zararlı içerikleri dikkate alınarak çocuklar açısından zararlı olduğu tespit edilen çizgi filmlerin sadece ülkemizde değil diğer birçok ülkede yayından kaldırıldığı bilinmektedir. 7 Eylül 1992'de ülkemizin de imza koyduğu "Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi" özgür yayıncılık ilkesine vurgu yaparken Madde 7'de "Yayıncıların Sorumlulukları" başlığı altında, yayınların insan onuruna ve temel insan haklarına saygılı olacağı;

- a) Edebe aykırı olmayıp, pornografi içermeyeceği,
 - b) Şiddet eğilimini körüklemeyerek ırkçı nefret duygularını kışkırtıcı nitelikte olamayacağı
- (Resmî Gazete, 1993: 4) kayıt altına alınmıştır.

Yayın Hizmeti Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'in *Yayın Hizmeti İlkeleri*'ni konu alan Madde 8'de de müstehcen, şiddet içerikli, milli, manevi ve aile değerlerine aykırı, terörü öven, insan onuruna aykırı yayın yapılamayacağı ifade edilmektedir (Resmî Gazete, 2011).

Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'a göre televizyon yayınlarını düzenleme ve denetleme görevi bulunan RTÜK, yalnızca inceleme ve cezalandırma değil, teşvik noktasında da bazı adımlar atmaya başlamıştır. 30415 sayılı ve 8 Mayıs 2018 tarihli "*Aile ve Çocuk Dostu Yapım ve Dizilerin Teşvik Edilmesine Dair Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*" (Resmî Gazete) çerçevesinde aile ve çocuk dostu yayınların teşvik edilerek söz konusu yayınları yapanların tespit edilip ödüllendirilmesinin yolu açılmıştır.

3. Yayıncılara düşen görevler

Resmî kurumlar tarafından yapılan dış denetimlerin yanı sıra, izleyici kitle ile medya hizmeti sağlayan kuruluşları direkt olarak iletişime sokan yollar da bulunmaktadır. Bu sayede yayıncı kuruluşlar şikâyet sebebi olan konuları bizzat inceleyerek dış müdahaleye gidilmeden meselelerin çözümünü gerçekleştirebilmektedirler. E-devlet üzerinden verilmeye başlanan bu hizmet, vatandaşların yayıncılara ilişkin beğeni ve şikâyetlerini daha kolay iletebilmelerinin yolunu açmıştır (www.rtuk.gov.tr: 2019).

Denetim ve incelemeler dışında izleyiciyi uyarma ve bilinçlendirmeye yönelik uygulamalar da mevcuttur. Ülkemizde 2001 yılında RTÜK tarafından "Akıllı İşaretler" uygulaması için ön çalışmalar başlatılmıştır. Ailelere yayın içeriği hakkında bilgi veren uygulama, Hollanda ve bazı Avrupa ülkelerinde uygulanmış ve işlerliği sınanmış olan televizyon sınıflandırma sistemleri örnek alınarak geliştirilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda uygun görülen sistem 23 Nisan 2006 tarihinde uygulanmaya başlamıştır. "Genel izleyici, 7+, 13+, 18+, Şiddet ve Korku, Cinsellik, Olumsuz Örnek Oluşturabilecek Davranışlar" olarak yedi sınıfa ayrılan işaretlerden ilk dördü izleyici yaş gruplarını,

diğerleri ise programın içeriğinin ne olduğunu göstermektedir (Yazıcı, 2011: 144).

Diğer yandan, dijital yayıncılığın izleyici kitlesinin eğitimine yönelik uygulamaya koyduğu yapımlar da mevcuttur. Örneğin ABD’de 1990 yılında Kongre tarafından yasalaşan “Çocukların Televizyonu Kanunu” çocuk televizyon yayınlarının bilgi ve eğitim kalitesini artırmayı esas amaç olarak benimsemiştir. Söz konusu kanunda televizyon yayınlarının çocuğun olumsuz davranışlar edinmesindeki etkisine vurgu yapılarak, 16 ve daha alt yaş grubundaki çocukların bu yolla eğitilebileceği belirtilmiştir (www.transition.fcc.gov:1995). Söz konusu kongrede 1990’lı yıllarda Türkiye’de de gösterime giren “Susam Sokağı” çocuk programı, örnek programlar arasında zikredilmiştir. Ülkemizde de beğeni ile izlenen yapımlar, eğitici ve öğretici yönleriyle özellikle okulöncesi dönem açısından oldukça faydalı bulunmuştur. Söz konusu kanun ayrıca, V-Chip uygulaması ile elektronik engelleme cihazları kullanılarak yüksek şiddet içeren ve sakıncalı olan yayınların ölçülmesine de izin vermektedir (Peters and Blumberg, 2002: 143).

Teknolojik alandaki ilerlemeler oyun sektörünü de ilerilere taşımıştır. Bilgisayar grafikleri vasıtasıyla gerçeğine son derece yakın tasarlanan oyun dünyası, 7’den 70’e her kesimin ilgisini çekmektedir. Öyle ki dünya genelinde 2.5 milyardan fazla oyuncu bulunmaktadır. 2017’de 78.61 milyar dolarlık bir maliyete sahip olan oyun sektörünün 2020’de 90 milyar doları geçmesi beklenmektedir (2020 Video Game Industry Statistics, Trends & Data). Çevrimiçi yahut çevrimdışı oynanan dijital oyunların neredeyse tamamına internet vasıtasıyla ulaşmak mümkündür. Milyonlarca oyun içerisinde çok fazla farklılıklar bulunsa da karakter olarak pratik düşünme, strateji, problem çözme, yetenek geliştirme vb. olumlu özelliklere sahip olanların yanında şiddet, alkol, kumar ve müstehcenlik gibi özelliklere sahip olanlar da bulunmaktadır (Dijital Oyunlar Raporu, 2019: 16). Çocuğun internet ortamında içeriği hakkında bilgi sahibi olmadığı olumlu ya da olumsuz herhangi bir oyuna girmesi mümkündür. Ayrıca, oyun içi sakıncalı içerik olmamasına rağmen oyunların yer aldığı sitelerde site içi olumsuz reklamlara da sık sık şahit olunmaktadır.

Zararlı içeriklere karşı bireyi koruma noktasında Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu’nun aldığı bazı önlemler bulunmaktadır. Öncelikle çocukların internet erişimi ve oyun amacıyla gittikleri internet kafelerle ilgili 30035 sayılı “İnternet Toplu Kullanım Sağlayıcıları Hakkında Yönetmelik” dikkatimizi çekmektedir. 12 yaşından küçüklerin yanlarında velisi olmadan internet kafeye girememesi, 15 yaşından küçüklerin velileri olmadan saat 20:00’den sonra internet kafeye girememeleri; internet kafelerin elektronik kayıtlarını 2 yıl süreyle saklamaları, içerik filtreleme sistemlerini güncel ve aktif tutmaları kanunla kayıt altına alınmıştır. Ayrıca, 9. Maddenin (g) fıkrasında geçen “İşyerlerindeki bilgisayarlarda uyuşturucu veya uyarıcı madde alışkanlığı, intihara yönlendirme, cinsel istismar, müstehcenlik, fuhuş, şiddet, kumar ve benzeri kötü alışkanlıkları teşvik eden ve 18 yaşından küçüklerin psikolojik ve fizyolojik gelişimine olumsuz etkisi olabilecek çevrimiçi ve çevrimdışı (online-offline) oyunlar oynatılamaz.” (Resmî Gazete, 2017) ifadesiyle çocukları zararlı içerikten korumayı amaçlamaktadır. Ancak “Söz konusu iş yerleri ne sıklıkla denetlenmektedir?” sorusu cevap bekleyen sorulardandır.

Güvenli internet-güvenli oyun konularına önem veren BTK, bu çerçevede değişik kurumlarla birlikte konferans, sempozyum ve çalıştaylar düzenlemektedir. Bununla birlikte çocukların güvenle oyun oynayabilecekleri guvenlicocuk.org.tr web sitesi hizmete sunulmuştur. Ayrıca, guvenlioyuna.org.tr portalı hizmete açılmıştır. Sitede, çocukların sıkça oynadıkları dijital oyunlarla alakalı bilgilendirme amaçlı yazılar, oyunlarla ilgili güncel haberler ve popüler oyunların incelemeleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Söz konusu oyunların olumlu ve olumsuz yönleri incelenerek anne-babalara tavsiye verilmektedir (Dijital Oyunlar Raporu, 2019: 17).

BULGULAR VE YORUM

Yapılan literatür incelemesi sonucunda, dijital cihazlara maruz kalan bireylerin, obezite, iskelet bozuklukları, uyku bozuklukları, göz bozuklukları vb. fiziksel problemlerle karşı karşıya kaldığı;

Eğlendirici dijital cihazlarla aşırı vakit geçirmenin psikolojik ve fizyolojik bağımlılık ile birlikte enerji, vakit ve emek israfına yol açtığı;

Dijital oyunlarda hırsızlık, hile ve dolandırıcılık yöntemlerinin yanı sıra yaralanma ve cinayet risklerinin bulunduğu;

Popüler bazı oyunlarda erkek karakterlerin kaslı ve güçlü; kadın karakterlerin ise seksi ve savunmasız olarak tasvir edildiği;

Çizgi film karakterlerinden bazılarında kullanılan kıyafetlerin oldukça cesur tarzlara sahip olduğu; bazı çizgi filmlerde cinsel yakınlaşmanın tasvir edildiği görülmüştür.

Diğer yandan, çizgi filmlerin çocuğun oyun ihtiyacını karşıladığı, yalnızlığını paylaştığı, dil becerilerini geliştirdiği, zihinsel gelişime yardımcı olduğu, sosyal ilişkileri geliştirdiği, çizgi yapımların, eğitimde kullanıldığında önemli bir araç olduğu, stresi azaltarak konuya odaklanmaya yardımcı olduğu vb. hususlar da dijital yayınların faydaları arasında tespit edilmiştir.

Bugün insanoğlu adeta dijital bir hayat sürmektedir. Oyun ve eğlence dâhil birçok mesele, bir ekran ve sayılardan ibaret aygıtlar vasıtasıyla yürütülmektedir. Dijital dünyanın son derece geniş olması, inceleme ve denetleme imkânlarının yetersizliği gibi sebeplerle, eğlence dünyasından yayılan olumsuz içerik, öncelikle iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırmada yeterli zihni melekelerle sahip olmayan çocukları etkilemektedir. Görüldüğü kadarıyla gerek çizgi filmler gerekse dijital oyunlar henüz olumsuz içerikten arınmış değildir. Üstelik bu alanlardaki eğlencenin önemli bir kısmı şiddete ve bir miktar da müstehcen içeriğe dayanmaktadır. Yetişmekte olan gençler ve çocukların ilgisini çeken söz konusu içerik, onların en çok ilgi duydukları oyun ve eğlenceye dâhil edilmiş durumdadır. Geç de olsa devletler ve yayıncı kuruluşlar bazında TV ve internet yayınlarında bazı önlemler alınmaya başlanmıştır ancak yeterli değildir. Özgürlük ilkesi bağlamında bakıldığında dijital dünyada yasaklamaların doğru bulunmadığı bilinmektedir. Buradan hareketle özellikle ebeveyni bilinçlendirici, çocukları yönlendirici bazı çalışmalar yapılmaktadır. Ebeveynin, dadı olarak kullandığı dijital cihazları nasıl kontrol edebileceği sorunu da güncelliğini korumaktadır. Ancak, alınan bütün tedbirlere rağmen çocuğu zararlı içerikten koruma görevi aile büyüklerindir. Dolayısı ile çocuğu koruyucu bütün tedbirler aile desteği olmaksızın istenen sonucu vermeyecektir.

Dünyada çok büyük bir oyun ve çizgi film sektörü mevcuttur. Bu sektörün müşterisi olan çocukların zihni, dinî, ahlâkî ve kültürel yönlerden korunabilmesi söz konusu sektörlerin takibine bağlıdır. Özellikle birer çocuk yayını olan ve çocuğa yönelik üretilen çizgi filmlerin şiddet, cinsellik gibi olumsuz içerikten arındırılması gereklidir. Bunun için oluşturulacak inceleme birimleri ile gösterime girecek bütün çocuk yayınları incelenmelidir. Aynı şekilde internet üzerinden oynanan oyunlara da içerik hakkında bilgi sağlayan akıllı işaretler getirilebilir. Türkiye, tarih ve medeniyet bakımından büyük bir mirasa sahiptir. Tarihe yön vermiş kahramanlar, bilge şahsiyetler, örnek figürlerle çok daha ilgi çekici çizgi filmler ve dijital oyunlar üretilir. Bugün teknoloji çağında bulunsak da çizgi filmlerin en beğenilen temaları geçmişten ilham alan temalardır. Kültür ve inanç bakımından geçmişimizi ve bizi yansıtan yapımların ortaya konulması yetişmekte olan nesiller açısından daha faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akba Ghilzai, Shazia.; Alam, Rabia; Ahmad, Zubair; Shaukat, Amina and Shahum Norr, Syeda (2017), Impact of Cartoon Programs on Children's Language and Behavior, Insights in Language Society and Culture N (2):104-126, <file:///C:/Users/uer/Downloads/Cartoon-Reseach.pdf>, Erişim: 09.02.20.

Akça, Figen ve Koç Çilekçiler, Nuray (2019), Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların En Çok Etkilendiği

- Çizgi Film Karakterleri ve Bu Karakterlerle Özdeşleşmelerinin Yol Açabileceği Dijital Tehlikeler, *Addicta: The Turkish Journal On Addictions*, C/S. 6(2): 403-433.
- Andersson, Anders (2013), *Multiplayer Game Server for Turn-Based Mobile Games in Erlang*, Uppsala Üniversitesi, Examensarbete 30 hp, Master Thesis, <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:641311/FULLTEXT01.pdf>, Erişim: 16.12.2019.
- Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi (12 Aralık 1993), Resmî Gazete. Sayı: 21786
- Bandura, Albert (1971), *Social Learning Theory*, Stanford University, New York, ss. 1-46.
- Beasley, Berrin (2009), *Shirts vs. Skins: Clothing as an Indicator of Gender Role Stereotyping in Video Games*, *Mass Communication and Society*, V/N. 5(3): 279-293.
- Bluelight (2016) *Blue Light Exposed*, <http://www.bluelightexposed.com/#bluelightexposed>, Erişim: 13.12.2019.
- Blumberg, Fran (2002), *Cartoon Violence: Is It as Detrimental to Preschoolers as We Think?*, *Early Childhood Education Journal*, V/N. 29(3): 143-148.
- Blum-Rose, Alicia and Livingstone, Sonia (2016), *Families And Screen Time: Current Advice And Emerging Research*, The London School of Economics and Political Science Department of Media and Communications, MEDIA POLICY BRIEF 17. <http://eprints.lse.ac.uk/66927/1/Policy%20Brief%202017-%20Families%20%20Screen%20Time.pdf>, Erişim: 06.02.2020.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2017), *Sosyal Medya Kullanım Yaşları Açıklandı*, <https://www.yenisafak.com/teknoloji/sosyal-medya-kullanma-yaslari-aciklandi-2831392>, Erişim: 19.02.2020.
- Canavan Corr, Angela (2006), *Children And Technology: A Tool for Children Development*, National Children's Resource Centre, Bernardos, Dublin, <https://www.barnardos.ie/media/1496/chidlren-and-technology.pdf>, Erişim: 25.11.19.
- Cebeci, Suat ve Demir, Recep (2018a), *Çizgi Filmler Çocuklara Neyi Vaat Ediyor?*, *Diyanet İlmî Dergi*, C/S. 54(1): 139-170.
- Cebeci, Suat ve Demir, Recep (2018b), *4-6 Yaş Grubu Çocukların Çizgi Filmlerden Etkilenme Durumları*, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. (67): 291-306.
- Children's Television Programming (1995), Federal Communications Commission, Fact Sheet, https://transition.fcc.gov/Bureaus/Mass_Media/Factsheets/kidstv.txt, Erişim: 21.02.2020.
- Çavuş, Selahattin; Ayhan, Bünyamin ve Tuncer, Mehmet (2016), *Bilgisayar Oyunları ve Bağımlılık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması*, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. (43): 265-289.
- Deloitte (2018), *2018 Global Mobile Consumer Survey*, <file:///C:/Users/uer/Downloads/us-tmt-global-mobile-consumer-survey-exec-summary-2018.pdf>, Erişim: 06.12.2019.
- Demir, Recep (2019), *Türkiye'de Çocuk Kanallarında Yayınlanan Çizgi Filmlerde Dinî ve Kültürel Değerler Eğitimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Dijital Oyunlar Raporu (2019). Güvenli İnternet Merkezi, <https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/RjARY.pdf>, Erişim: 23.02.2020.
- E. Dill, Karen ; P. Brown, Brian & A. Collins, Michael (2008), *Effects of Exposure to Sex-Stereotyped Video Game Characters on Tolerance of Sexual Harrasmen*, *Journal of Experimental Social Psychology*, N. (44): 1402-1408.
- Ebeveyn Kontrolü Ayarları (2018), <https://www.guvenlioyuna.org.tr/blog-detay/ebeveyn-kontrol-ayarlari-akilli-telefon-tablet-bilgisayar-oyun-konsollari>, Erişim: 23.02.2020.
- Elkin, Fredrich (1995), *Çocuk ve Toplum, Çocuğun Toplumsallaşması*, Çev: Nazife Güngör, Ankara, Gündoğan Yayınları.

- Ergün, Sibel (2012). The Influence of Violent TV Cartoons Watchedby School Children in Turkey, *Acta Paulista de Enfermagem*, V/N. 25 (2): 134-139.
- Erişimin Engellenmesi Tedbiri İstatistikleri (2020), <https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/brEi5.pdf>, Erişim: 23.02.2020.
- Gerbner, George (1997), *Media Education Fountadion Study Guide*, Written by Laurie OULETTE, Media Education Foundation, <https://www.mediaed.org/discussion-guides/Gerbner-Series-Killing-Screens-Discussion-Guide.pdf>, Erişim: 29.12.2019.
- Güner, Halil (2013), *Bilişim, Çocuklar – Etki, Mağduriyet, Sonuçlar, Çocuk ve Bilişim*, (ed) İbrahim SARI ve Mesut ÖZDEMİR, SAMER Bilimsel Yayınları.
- Güngör, İskender (2019), *Oyunfor.com Gamescom 2019'da!*, <https://www.oyunfor.com/blog/oyunfor-com-gamescom-2019-da>, Erişim: 15.02.2020.
- Güvenli İnternet Merkezi (2019), *Dijital Oyunlar Raporu 2019*, <https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/RjARy.pdf>, Erişim: 14.12.2019.
- Griffiths, Mark D.; J. Kuss, Daria and L. King, Daniel (2012), *Video Game Addiction: Past, Present and Future*, *Current Psychiatry Reviews*, N (8): 308-318.
- Habib, Khaled & Soliman, Tarek (2015), *Cartoons' Effect şın Changing Children Mental Response and Behaviour*, *Open Journal of Social Sciences*. N (3): 248-264.
- Hassan, Ali and Daniyal, Muhammad (2013). *Cartoon Network and its Impact on Behavior of School Going Children: A Case Study of Bahawalpur, Pakistan*, *Inter-national Journal of Management, Econo-mics and Social Sciences V/N.*, 2 (1): 6-11.
- Hatch, Kristina E (2011), *Determining the Effects of Technology on Children*, Senior Honors Projects. Paper 260, per 260. <http://digitalcommons.uri.edu/srhonorsprog/260>, Erişim: 14.12.19.
- Hemalatha R, and Puttaswamy, C. K. (2018), *Adult Content in Cartoon Shows: A Content Analysis of Oggy and the Cockroaches as a Case*, *International Research Journal of Management Science &Technology*, V/N. 9 (2): 322-329. https://www.academia.edu/38031892/Adult_Content_in_Cartoon_Shows_A_Content_Analysis_of_Oggy_and_the_Cockroaches_as_a_Case, Erişim 31.12.2019.
- İlhan, Vahit ve Çetinkaya, Çetin (2013). *İlkokul Öğrencilerinin Tematik Çocuk Kanallarındaki Çizgi Filmleri İzleme Alışkanlıkları, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, C/S. 2(1): 317-325.
- İnan-Kaya, Gamze; Mutlu-Bayraktar, Duygu ve Yılmaz, Özgür (2018), *Digital Parenting: Perceptions on Digital Risks*, *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, C/S. 8(1): 137-163.
- İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesine Dair Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (30 Kasım 2007). *Resmî Gazete*. Sayı: 26716.
- İnternet Toplu Kullanım Sağlayıcıları Hakkında Yönetmelik (11 Nisan 2017) *Resmî Gazete*, Sayı: 30035. <https://www.itemci.com/>, Erişim: 27.12.19.
- İzleyici Temsilciliği Hizmeti. (2018), <https://www.rtuk.gov.tr/duyurular/3788/5489/izleyici-temsilciligi-hizmeti-ile-karasal-yayin-kanal-ve-frekans-sorgulama-hizmeti-artik-e-devlette.html?Keyword=Program>, Erişim: 22.02.2020.
- Jersild, Artur.T. (1972). *Çocuk Psikolojisi*, (Çeviren: G. Günçe) (3. Cilt), Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 3 (27).
- Johansen, Stine Liv; Larsen, Malene Charlotte and Ernst, Marie Junge (2016), *Young Children (0-8) And Digital Technology, A Qualitative Exploratory Study - National Report – DENMARK*
- Karaman, Kasım (2010), *Çizgi/Dizi Film Karakterlerinin Çocukların Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Etkisi (Giresun Örneği)*, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S (7): 66-84, <https://dergipark.org.tr/pub/kdeniz/issue/16868/175597>, Erişim: 03.01.2020.

- Kerdefelt-Winter, Daniel (2017), How Does The Time Children Spend Using Digital Technology Impact Their Mental Well-Being, Social Relationships And Physical Activity?, Unicef, ss.1-39. <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/Children-digital-technology-wellbeing.pdf>, Erişim: 14.12.19.
- Ker Dinçer, Müjde ve Yılmazkol, Özgür (2014), Çocuklara 'Gerçek Hayat'ı Şiddetle Öğreten 'Çağdaş Masal Anlatıcısı', (ed) Selda İÇİN AKÇALI, "Çocuk ve Medya" içinde, Ankara, nobel yayınları.
- Kılınç, Barış ve Kılınç, Elif Pınar (2014), Yeni Medya Ortamında Çocuk Birey: Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya Pedagojisinin Önemi, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S. (22): 9-23.
- Kirsh, Steven J. (2005), Cartoon Violence and Aggression in Youth, Aggression and Violent Behaviour, V/N. 11(6): 547-557.
- Mavi Balina Oyunundan Kurtulanlar Anlatıyor: 'Sanal Ölüm Tuzağı', <https://www.bbc.com/turkce/41281200>, Erişim: 27.12.2019.
- Metin2 Yine Ölüm Getirdi. (2017), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/metin-2-yine-olume-goturdu-40539972>, Erişim: 27.12.2019.
- Miller, Monica K. and Summers, Alicia (2007), Gender Differences in Video Game Characters' Roles, Appearances, and Attire as Portrayed in Video Game Magazines Sex Roles, N. (57): 733-742.
- Musa Vahşice Öldürülmüş. (2009), <https://www.mynet.com/musa-vahsice-oldurulmus-110100479259>, Erişim: 27.12.2019.
- Mustafaoğlu, Rüstem; Zirek, Emrah; Yasaci, Zeynal ve Razak Özdiñler, Arzu (2018). The Negative Effects of Digital Technology Usage on Children's Development and Health. Addicta: The Turkish Journal on Addictions, N.(5):227-247. <http://dx.doi.org/10.15805/addicta.2018.5.2.0051>
- Oruç, Cemil; Tecim, Erhan ve Özyürek, Hilal (2011), Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Kişilik Gelişiminde Rol Modellik ve Çizgi Filmler, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 15 (48): 303-319.
- Oyun Hilesi Sitelerine Para Cezası. (2017), <https://www.haberler.com/oyun-hilesi-sitelerine-para-cezasi-oyun-hilesi-9883889-haberi/>, Erişim: 27.12.2019.
- Öztürk, Hüseyin Emin (2012). Kişilik Gelişimi Açısından Çocuk ve Televizyon, Nar Yayınları, İstanbul.
- Papatya, Nurhan ve Karaca, Yasemin (2011), Kadın İmgesi Kullanılan Reklamlara Yönelik Tüketicinin Tutum ve Davranımlarının Değerlendirilmesi, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C/S. 29 (1): 69-100.
- Peters, Kristen M. ve Blumberg, Fran. C. (2002), Cartoon Violence: Is It as Detrimental to Preschoolers as We Think?, Early Childhood Education Journal, V/N. 29 (3): 143-148.
- Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun. (3 Mart 2010). Resmî Gazete. 6112/27863.
- RTÜK'ten Winnie The Pooh'a Ceza. (2011), <https://t24.com.tr/haber/kore-yarimadasinda-top-sesleri-seul-aa,161459>, Erişim: 22.02.2020.
- RTÜK Vatandaşın Sesi. (2019), <https://www.rtuk.gov.tr/haberler/3787/6970/rtuk-vatandaslarin-sesi.html>, Erişim: 16.02.2020.
- Sanal Hırsızın Hiç Mi Suçu Yok? (2014) <http://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/sanal-hirsizin-hic-mi-sucu-yok-27340476>, Erişim: 27.12.2019.
- Sigdel, Sajana (2017), Technology & Learning Capacity of Children: A Positive Impact of Technology in Early Childhood, Johnson & Wales University, https://scholarsarchive.jwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1055&context=mba_student, Erişim: 05.01.2020.
- Şalcı, Osman; Karakaya, Kübra ve Tatlıeşme, Seher (2018), Akıllı Cihaz Kullanımının 3-6 Yaş Çocukların Gelişimine Etkisinin Okul Öncesi Öğretmenleri Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Özel S. (4): 53-63.

- Third, Amanda; Bellerose, Delphine; De Oliveira, Juliano. Diniz.; Lala, Girişih and Theakstone, Georgina (2017), *Young and Online: Children's Perspectives on Life in The Digital Age*, Western Sydney University, Unicef, https://www.unicef.org/publications/files/Young_and_Online_Children_perspectives_Dec_2017.pdf, Erişim: 10.12.19.
- Telus (2018), *Helping Our Kids Navigate Our Digital World*, ATELUS Wise Patent's Gide, http://mediasmarts.ca/sites/mediasmarts/files/guides/guide_helping_kids_navigate_digital_world.pdf, Erişim: 06.02.2020.
- Tripathi, Priyambada; Singh, Anina and Singh, Anita (2016), *The Effect of Cartoon on Children*, *Asian Journal of Home Science*, V/N 2(2): 400-403. http://www.researchjournal.co.in/upload/assignments/11_400-403.pdf, Erişim: 22.05.2019.
- TÜİK. (2016), *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*, <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779>, Erişim: 29.11.19.
- Türkiye'de En Çok Oynanan Oyunlar (2019), <https://digitalage.com.tr/turkiyede-en-cok-oyunan-oyunlar/>, Erişim: 15.02.2020.
- Türkmen, Nilgün (2012), *Çizgi Filmlerin Kültür Aktarımındaki Rolü Ve Pepee*, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C/S. 36(2): 139-158.
- UNICEF, (2017), *Dijital Bir Dünyada Çocuklar Raporu*, www.unicef.org/SOWC2017, Erişim: 16.02.2020.
- Yavuzer, Haluk (1998), *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Yeter, Recep (2019), <https://www.internethaber.com/knight-online-yuva-yikiyor-9157h.htm>, Erişim: 27.12.2019.
- Yorulmaz, Bilal (2017). *Ailede Değerler Eğitimi*, Erkam Yayınları, İstanbul.
- Yalnız, Abdullah (2018). *Ben Çizgi Filmlerin ve Sanal Oyunların Emzirdiği Çocuğum*, *Genç Dergisi*, Sayı: 144, İstanbul.
- Yazıcı, Elif (2011), *Televizyon Yayınlarının Olumsuz Etkilerinden Çocukların Korunmasına Yönelik Düzenlemeler*, *Uzmanlık Tezi*, Ankara.
- Yel Binboğa, Elif ve Korhan, Orhan (2015). *Eğitsel Amaçlı Masaüstü/Dizüstü/Tablet Bilgisayar Kullanımında Öğrencilerin Kas İskelet Hareketleri ve Olası Kas İskelet Rahatsızlıkları*. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, C/S. 3(3): 631-638.
- Yılmaz, Aykut (2016), *RTÜK Çizgi Filme Öpüşme Diyalogları Nedeniyle Ceza Kesti*, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1214853-rtuk-cizgi-filme-opusme-cezasi-kesti>, Erişim: 16.02.2020.
- Weinstein, Aviv Malkiel (2010), *Computer and Video Game Addiction—A Comparison between Game Users and Non-Game Users*, *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, N. (36): 268–276.
- Zhao, Zhi-Chun; Zhou, Ying; Tan, Gang and LI, Juan (2018), *Research Progress About The Effect and Prevention of Blue Light on Eyes*, http://www.ijo.cn/en_publish/2018/12/20181220.pdf, Erişim: 14.12.19.
- 2020 Video Game Industry Statistics, Trends & Data. (2010). <https://www.wepc.com/news/video-game-statistics/#video-gaming-industry-overview>, Erişim: 23.02.2020.

İngiltere Büyükelçiliği'nin Çukurova Gözlemleri (25-31 Temmuz 1950)

Dr. Öğr. Üyesi Orhan Turan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5975-0469>

Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Batman – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 08.05.2020

Kabul: 17.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Çukurova

Adana

Seyahat

Ekonomi Notları

İngiltere Büyükelçiliği

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43452>

Öz

Bu çalışmada İngiltere Büyükelçiliği'nin 25-31 Temmuz 1950 tarihlerinde Çukurova'ya gerçekleştirdiği seyahatin akabinde elçilik görevlilerine hazırlattığı ve Londra'ya sunduğu rapor incelenmiştir. İngilizler tarihsel süreçte Türk şehirleri ile ilgili pek çok rapor kaleme almışlardır. Bu gezilerden biri de büyükelçiliğe ait iki görevli tarafından gerçekleştirilmiştir. Seyahatte Çukurova ziyaret edilerek öncelikle bölgenin tarihî ve coğrafi yapısı hakkında genel bilgiler verilmiştir. Keza bölge hakkında yapılan yorumların yanı sıra iki büyükelçilik görevlisinin ele aldığı her konu ile ilgili ülkenin ve bölgenin geleceğine dair öngörüler de yer almıştır.

İki bölümden oluşan notların ilk kısmında Çukurova'nın tarihi ve coğrafi özelliklerinin yanı sıra işçilerin günlük hayatı ile modern çiftliklere dair izlenimler yer almıştır. İkinci bölümde ise ovada yetişen tarım ürünleri ve bu ürünlerin ekonomik değerleri ile doğal felaketlerin yöre tarımına etkisi üzerinde durulmuştur. Notlar iktidara gelen Demokrat Parti'nin ilk aylarındaki siyasi atmosfer hakkındaki gözlemlerini göstermesi açısından da ilginç tespitler sunmuştur. Çalışmada bölgenin en önemli iktisadi kaynakları olan pamuk, buğday, narenciye üretimi ile sulama, petrol arama çalışmaları ve liman işletmeleri başlıkları altında Çukurova'nın potansiyel verimliliğinin artmasına dönük faaliyetlere değinilmiştir.

Çalışmanın ana çerçevesi bu gezi notlarından yola çıkarak genç Cumhuriyetin önemli ekonomik sahalarından olan Çukurova'nın sosyo-ekonomik gelişimini irdeleyerek anlamaya çalışmak ve o dönemi yabancı bir bakış açısıyla ortaya koymaktır. İngiliz arşivlerinde yapılan titiz bir araştırmanın neticesi olan çalışma dönemin büyükelçilik görevlilerinin yaptığı bu ziyaret kapsamında hazırlanmış olduğu raporu ele almaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Turan, O. (2020). İngiltere Büyükelçiliği'nin Çukurova Gözlemleri (25-31 Temmuz 1950). *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 673-689.

Çukurova Observations of the British Embassy (25-31 July 1950)

Asst. Prof. Dr. Orhan Turan

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Batman – TURKEY

Article History

Submitted: 08.05.2020

Accepted: 17.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Çukurova

Adana

Visit

Economic Notes

British Embassy

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43452>

Abstract

This study examines a report prepared by the British Embassy and submitted to London, following a visit made to Çukurova between July 25-31, 1950. Throughout the history, the British have prepared many reports on Turkish provinces based on their visits. One of those visits was made by two officials of the Embassy. In the report they prepared on their visit to Çukurova, they primarily provide general information about historical and geographical structure of the region. Likewise they express their foresights regarding the future of the country and the region in addition to their comments on other issues.

The first part of notes that are composed of two parts embodies impressions about historical and geographical features of Çukurova as well as daily lives of workers and modern farms. The second part dwells on agricultural products grown in the plain, economic value of these products and effects of natural disasters on agricultural activities throughout the region. The notes embody some interesting observations on the political atmosphere during the first few months after Democrat Party came to the power. The study addresses various activities that aim to increase potential productivity of Çukurova under topics of the leading economic resources of the region such as cotton, wheat, citrus fruits, irrigation, oil exploration and port management.

Based upon the travel notes provided from a foreigner's point of view, this study mainly aims at offering an insight into the socio-economic development of the Çukurova region, a leading economic field of the young Republic. Being a result of a detailed research carried on in the British archives, this study analyzes the report on a visit to the region by the embassy officials of the time.

Giriş

Raporun giriş kısmında genel olarak Çukurova'nın tarihi, coğrafyası ve sosyo-ekonomik yapısı hakkındaki bilgilere ayrılmıştır. Buna göre bölge eskiden "Kilikya" adıyla anılmaktaydı. Ayrıca Roma İmparatorluğu'nun en zengin vilâyetlerinden biriydi. Günümüzde ise bölge Türkiye'nin en verimli tarım arazileri arasında yer almaktadır. Coğrafi bakımdan Toros dağları fizikî özelliğiyle hem zorlu kış şartlarına hem de işgal ve yıkıcı hareketlere karşı bir set işlevi görmektedir. Raporda, buradaki dağ engelini aşmanın adresi de tarihten bir örnek verilerek açıklanır, "Buna göre engeli aşmaya olanak tanıyan tek geçit "geçmişte Büyük İskender'in Doğu'yu fethetmek için ordusunu geçirdiği ve Aziz Paul'ün Frigya'yı ve Kapadokya'yı kendi dinine davet etmek için yürüyerek aştığı Kilikya kapıları" idi. Yol üzerinde hâlâ o dönemin kraliyet mühendislerinin inşa ettiği; İskender'e ait görkemli yazıtlar vardı. Öyle ki rapora göre tarihsel çağrışımları açısından dünyada bu yola denk düşebilecek çok az geçit vardı (TNA, FO 371/87937).

Bölgenin en önde şehri olan Adana, Türkiye'nin hızla kalkınan bir kenti konumundadır. Ayrıca tarımda makineleşmenin payı artmıştır. Özellikle Amerikan malı araç ve gereçlerin şehir ve ovalardaki kullanımının her geçen gün artmaya başladığı dile getirilmiştir. Dolayısıyla giderek artan üretim yereldeki toprak sahiplerini ve pamuk işletmecilerini zenginleştirmiştir. Rapora göre bu durum Türkiye'de alışılmışın dışında toplumsal çelişkiler de üretmeye başlamıştır. Bir yandan şehir merkezinin dışındaki yerlerde bakımsız ve dar taş döşeme sokakları yer alırken diğer yandan ise bulvarlar boyunca lüks villalar inşa ediliyordu. Öte yandan bu dönem narenciye üretiminin de yoğunlaştığı bir evre olarak notlar arasındaki yerini almıştır. Örneğin bölgede portakal yetiştiriciliğinin gelişmesiyle birlikte Türkiye'nin diğer bölgelerinden buraya sermaye akışı gerçekleşmiştir. Ayrıca çok önemli bir enerji kaynağı olan petrol de gündeme geldi. Notlara göre herkesin aklında petrol bulunması beklentisi mevcuttur. Bu noktada raporda özellikle şu vurgulanmıştır. O da nitelikli tarım yöntemleri idi. Buna göre son model makinelerle donatılmış ve iyi kazandıran çok sayıda büyük arazi işletmesi vardı. Ancak modern tarım tekniklerine rağmen köylüler için yaşam ve çiftçilik şartları çok ağırdı. Hatta buradaki koşullar raporda "İncil'de geçen çiftçilik yöntemlerinin dünyanın bu bölgesinde hâlâ görülebileceği" şeklinde ifade edilmiştir (TNA, FO 371/87937).

Raporda seyahatin başlamasına vesile olan ziyaretten de bahsedilmiştir. Söz konusu gezi Adana'ya 20 mil uzaklıkta olan büyük bir çiftliğe yapılmıştır. Burası eskiden gazetecilik yapan Trakyalı bir Türk olan ve bölgenin önde gelenlerinden Raif Meto'ya aitti. Kendisi yöre insanının karakterini ziyadesiyle yansıtan bir figür olarak tanıtılmaktaydı. Raif Bey aynı zamanda Tek Parti yönetiminden sonra iktidara gelmiş olan Demokrat Parti (DP)'nin önde gelen üyelerindendi.¹ Buradaki köylüler arasında partisi lehine coşkulu bir seçim kampanyası dâhi yürütmüştü. Ayrıca siyasilere olan yakın ilişkileri de notlar arasındaydı. Buna göre Raif Bey'in o dönemde Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ile yakın arkadaşlığı mevcuttu. Hatta herhangi bir resmi görevde bulunmamasına rağmen zaman zaman onlar için "sırdaşlık" ve "arabuluculuk" yaptığı iddia edilmekteydi. Gazetecilik dışında kardeşi ile birlikte Türkiye'nin en büyük özel portakal bahçesine sahipti. Aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin önemli bir üyesi olan kardeşi ile birlikte yaklaşık iki bin dönümlük bir araziye ekip biçmekteydi. Türk toprak sahipleri ile ilgili raporda bir genelleme de yapıldı. Buna göre Türkler arasında arazilerinin üzerinde yaşamak pek yaygın görülen bir alışkanlık değildi. Dolayısıyla arazilerine çiftlik evi inşa etme gereği hissetmiyorlardı. Büyükelçilik bölgedeki hava sıcaklıklarının etkisi üzerinde de durdu. Öyle ki yaz sıcaklarında konutlarda yaşamamanın katlanılabilir olmadığı gibi Ceyhan havzası üzerinden yükselen "tuhaf haşere bulutu" da dışarda

¹ Hem bir gazeteci hem de Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu Yönetim Kurulu üyesi olan Raif Meto'nun DP ile ilişkileri için bkz. (Baban, 1970: 31-34).

oturmayı en az içerisi kadar zorlaştırıyordu (TNA, FO 371/87937).

Seyahat esnasında İngiliz yetkililer gittikleri yerlerde halkın siyasi, sosyal, ekonomik yapısına dönük birtakım görüş alışverişinde de bulundular. Çok kısa bir süre önce Türkiye'de halk genel seçime gitmiştir (Milliyet, 14 Mayıs 1950). Yani hâlâ seçimin etkileri ve tartışmaları devam ediyordu. Bir diğer sorun ise uzun yıllardır ülkeyi yöneten CHP'nin seçimi bölgede neden kaybettiği konusudur. Raif Bey seçim yenilgisini iki sebebe bağladı. Bunlar CHP'nin Çukurova'da tarımsal meseleleri göz ardı etmesi ve sel baskınlarına karşı çözüm üretemeyişi idi (TNA, FO 371/87937). Aslında bölgedeki sel baskınları Osmanlı Devleti döneminden kalma önemli bir sorundur. Bu sorun XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın ilk yarısında Adana'da hayatı olumsuz etkilemiştir. Özellikle taşkınlar sonrası Adana'nın etrafında ortaya çıkan bataklıklar hastalıklara davetiye çıkarmaktaydı (Karlancık, 2019: 250).

Seyahate katılan Büyükelçilik görevlilerinden Bay Millard, Raif Bey'in ilişkilerinin iyi olduğu köyün ileri gelenleriyle görüşmek üzere onunla birlikte köye gitmiştir. DP'li olduğunu söyleyen köylülere burada yeni hükümetten başlıca beklentileri sorulmuştu. Onların iktidardan talebi "toprak" oldu. Çukurova gibi toprağın pahalı ve sınırlı olduğu yerde köylüler arasında arazi sahiplerine yönelik bir "garez" vardı. Çünkü bu toprak sahipleri üç ile dört bin dönüm arasında araziye sahipti. Bu da ortalama bir köylünün sahip olduğunun yüz katı idi. Ayrıca seçimde bir vaat olarak ortaya çıkmış toprak reformuna karşı hükümetin "mütereddit" yaklaşımı da dile getirildi. Rapora göre bölgede hükümetin köylülere dağıtabileceği kamu arazisi çok sınırlı idi. En başta büyük arazi sahipleri toprak reformuna karşıydı. Büyükelçiliğe göre kamu arazisinin bir kısmı dağıtılmasına rağmen özel arazilere dokunulamaması karşısında toprak reformu "ölü bir vaat" olarak kalmıştır. Dolayısıyla DP'nin destekçileri arasındaki çıkar çatışmasının örneklerinden biri de toprak reformuydu. Böylece hükümetin bu konuda bir uzlaşma sağlamasının zor olduğu anlatılmıştır (TNA, FO 371/87937).

Büyük arazi sahipleri, toprağı köylülerden çok daha verimli kullanmaktaydı. Yine köylülerin hiçbirinde tarım makineleri yoktu. Ayrıca onlara göre tarımsal makineler sadece zenginler içindi. Rapor yayladaki ve Çukurova'daki köylüleri verimlilik açısından da karşılaştırdı. Buna göre ovadakiler çok daha iyi durumdaydı. Şöyle ki köylerdeki bir kolbaşı ekip biçtiği yaklaşık kırk dönümlük bir araziden yıllık ortalama *bin İngiliz Sterlini* kazanmaktaydı. Diğer taraftan toprak sahiplerinden ek arazi icar edilmesi durumunda geliri de nispeten artmaktaydı. Köylülerin ekip biçme dışındaki bir diğer geçim kaynağı pamuktu. Burada büyük oranda pamuğa bağımlılık vardı. Fakat büyük çiftliklerde daha dengeli bir üretimin olduğu görülüyordu (TNA, FO 371/87937).

Büyükelçilik raporu yeni hükümetin işbaşına gelmesi ile birlikte bölge insanı üzerindeki sonuçlarına dair gözlemlerini paylaşmaya devam etti. Bunlardan ilki ezanın Arapça okunması konusunda oldu. Köylüler bu uygulamadan çok memnun kalmıştı. Hatta notlara göre DP bu kararla önemli bir kredi elde etmişti. CHP'nin bu karara itiraz etmemesi de hassas bir noktaya değinildiğini göstermekteydi. Ziyaret edilen köyde eğitimle ilgili veriler de yer aldı. Köyde okul olmadığı için çocuklar camî imamından eğitim almaktaydı. Sosyolojik değerlendirmelerine devam eden Büyükelçiliğe göre gençler üzerinde dinin etkisi oldukça güçlü idi. Bu bağlamda dinî bir tepkinin yükseldiğinden hareketle şu tespit yapılmıştır;

"Hükümet eleştirmenlerine göre bir Müslüman tepkisi tehlikesi mevcut ve geçen gün İstanbul'da semâ eden bir grup Deroiş'in tutuklanması gibi hadiseler her geçen gün artarak devam edecek gibi. İslâm'ın ciddi şekilde yeniden dirilişinin yabancı etkisine ve teknolojik gelişmelere düşmanca yaklaşmayacağına inanmak güç. Düzenlenen küçük dini faaliyetler, gündelik hayatın detaylarının dini kurallara göre düzenlenmesi ve anlamsız metinlerin ezberlenip başkalarına aktarılması, batılı düşünce tarzına derin bir aykırılık teşkil eden bir kaderciliğe yol açacaktır" (TNA, FO 371/87937).

Bölgenin sosyo-ekonomik yapısını dikkatle irdeleyen raporun ele aldığı konulardan biri de buradaki tarım işçileri olmuştur. Çukurova'da tarih boyunca tarımda çalışacak işgücüne ihtiyaç

duyulmuştur. Özellikle XIX. yüzyıl ortalarında bölgede tarımın gelişmesiyle birlikte arazilerde çalışacak mevsimlik işçilere duyulan ihtiyaç artmıştı. Bu yüzden Maraş, Ayıntap (Gaziantep), Niğde, Kayseri, Sivas, Konya, Antakya ve Lazkiye² gibi yerlerden mevsimlik işçilerle sorun aşılmaya çalışıldı (Karlancı, 2018: 78). Tarım işçilerinin Adana'ya gelmeleri 1940'lı yıllardan itibaren yoğunluk kazandı. Bu durumun ortaya çıkmasının bazı sebepleri vardı. Bunlar Seyhan nehri üzerinde baraj yapılarak sulu tarım alanlarının genişlemesi ve "akala" türü pamuk tohumunun üretimde kullanılmaya başlanmasıydı. 1940'lı yıllardan sonra Çukurova pamuk üretiminde *altın* yıllarını yaşamaya başladı. Pamuk ekilen tarlalarda Nisan ve Mayıs aylarında çapalama işlerinde işçiler çalıştırılmaktaydı. İşçi nüfus Güneydoğu'dan ve özellikle Urfa'dan gelmekteydi. Keza Adana'nın dağlık bölgelerinden Pozantı, Feke, Saimbeyli ve Tufanbeyli'den yaz aylarında çapalama yapmak ve pamuk toplamak için çok sayıda amele ovaya iniyordu. Eylül ortalarından itibaren pamuk hasadında yine işçilere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu çalışmalar Ekim ortalarına kadar sürmekteydi (Yurtsever, 2013: 215).

Çukurova, Türkiye'nin çok önemli tarım havzalarından biriydi. Özellikle pamuk alanında kıymetli bir bölgeydi. Dolayısıyla tarlalarda çok sayıda mevsimlik işçi istihdamı yapılmıştı³. Bu bağlamda raporda işçilerin gündelik hayatı da ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Raporda bölge ile ilgili geçmişten gelen bir rutine de değinilmiştir. Şöyle ki köylüler Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olan ve 1830'larda Suriye Valiliği yapan İbrahim Paşa'nın ruhuna dua etmiştir.⁴ Bunun nedeni ise İbrahim Paşa çalışanların Cuma günleri istirahat etmelerini emretmişti. Büyükelçiliğe göre işçiler aylık 7 *Sterlin* kazanmakta ve yeme içme ihtiyaçları⁵ da çalıştıkları çiftliklerce karşılanmaktaydı. İşçiler genel olarak sözü geçen bir elçi ile yaşlı adamlar, kadınlar ve 14-15 yaşlarındaki ergen çocuklardan oluşuyordu. Her ekibin başında biri toprak sahibinin görevlendirdiği diğeri işçiler arasından seçilen elçi/elci olmak üzere iki kişi vardı. Bahsi geçen ikinci kişi yereldeki çiftçilerle iletişim halinde olan ve ırgatlara iş bulan bir tür aracıydı. Hatta bu kişi küçük çaplı bir *sömürücü* idi. Bu kişiler hem işçilerden hem de toprak sahiplerinden komisyon alırdı (TNA, FO 371/87937).

Mevsimlik işçilerin yanında daimi çiftlik çalışanları da mevcuttu. Rapora göre onların koşulları daha iyiydi. Bu noktadan hareketle Büyükelçilik ücret bazında örnekler de vermiştir. Raif Bey'in çiftlik kâhyası ayda 50 *Sterlin*, makine ustası ise onun üstüne 20 *Sterlin* daha fazla para kazanıyordu. Yine kendisi iyi bir işveren olarak tanımlandı. Ayrıca hastalanan çalışanlarının tedavi giderlerinin karşılandığı da dile getirildi. Bu arada genç yaştaki işçilere kademeli olarak endüstriyel makinelerin kullanımı öğretiliyordu. Dolayısıyla bu alanda kalifiye yeterlilikleri arttıkça alacakları ücrette

² Günümüzde Suriye sınırları içerisinde yer alan liman kenti.

³ Raporda işçilerin gündelik hayatı da ayrıntılı bir şekilde yer aldı. Mevsimlik işçiler kendi toprakları, geçimlerini sağlamaya yetemeyecek kadar çorak olan köylülerdi. Bunlar dağlık bölgelerden gelmekteydi. Yanlarına çocuklarını ve hayvanlarını da alan bu işçiler at arabalarıyla gelmekte ve Adana'ya yakın yol kenarlarında işe alınmak üzere konaklamaktaydılar. İşçiler ücretlerini genel olarak haftalık alırdı. Çalıştıkları haftanın sonunda da ücretleri ödenmekteydi.

⁴ Osmanlı Devleti'nin çok zayıf olduğu bir dönemde Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı tüm çabalara rağmen bastırılmadı. 1820'li yıllarda Mehmet Ali Paşa Mısır'a hâkim oldu. Kendi adıyla burada yarı bağımsız bir devlet gibi isyanını sürdürdü. Amacı kendi alanını Toros dağlarına kadar genişletmekti. Oğlu İbrahim Paşa komutasında bir ordu göndermiştir. Şam ve Halep üzerinden Belen Geçidi'ne kadar olan bölgeyi denetimi altına aldı. Osmanlı Ordusu'nun başında bulunan Ağa Hüseyin Paşa ile İbrahim Paşa'nın kuvvetleri Belen Geçidi'nde karşı karşıya geldi. İbrahim Paşa yeterli lojistik desteği olmayan Osmanlı Ordusu'nu kısa sürede yenilgiye uğratmıştır. 1832 yılı Temmuz ayı içerisinde Mısırlı İbrahim Paşa'nın kuvvetleri Adana şehir merkezini ele geçirdi. Kısa sürede bu harekât gelişti ve İstanbul'u tehdit eder bir duruma geldi. Osmanlı Padişahı II. Mahmut Rusya ile anlaşarak askeri yardım talebinde bulundu. 14 Mayıs 1833'te Kütahya'da antlaşma yapılmış ve İbrahim Paşa'nın hakları güvence altına alınmıştır. İbrahim Paşa'nın Adana Eyaleti'ni yönetmesi 1832'den 1840'a kadar devam etmiştir (Yurtsever, 2013: 72).

⁵ Örneğin işçilerin yemekleri ile ilgili bir ekmek, pirinç pilavı ve çeşitli sebzelere değin detaylı bilgi verilmiştir. Sonrasında ise iki saatlik öğle paydosuyla gün doğumundan batımına kadar kafileler halinde çalışıyorlardı. İş bittikten sonra işçiler akşamları çiftlik binalarının damlarında veya tarlalarda kurdukları konaklama alanlarında, sivrisinekten korundukları cibinliklerin altında istirahate çekilmekteydi.

yükseliyordu. Öte yandan işçilerin hayat şartları raporda ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulan konular arasındaydı. Bu bağlamda işçiler Türkiye'deki her çiftlikte olduğu gibi ilkel koşullarda yaşamlarına devam ediyorlardı. Buradaki şartlara benzer başka bir örnek daha verildi. Buna göre daha güneyde Hatay'daki Amik Ovası'ndaki Arap köyleri "dünyanın en ilkel koşulları" altında yaşamaktaydı. Buradaki köyler kamıştan yapılmış tek odalı evlerdi. Yine bu odaları da çiftlik hayvanları ile paylaştıkları raporda ifade edilmekteydi. Ayrıca Büyükelçilik raporu geçmişteki bir uygarlığa da atıfta bulunarak karşılaştırma yaptığı sözlerini, "...bu bölgedeki yaşam standartları, ovanın dört bir tarafında kendilerine ait höyükler bulunan Hititler'den daha geri düzeyde olmalı" ifadeleriyle bitirmekteydi (TNA, FO 371/87937).

Büyükelçilik raporu genel olarak Çukurova'nın sosyo-ekonomik yapısıyla ilgili bilgiler verdikten sonra bölgenin coğrafi konumuna dair değerlendirmeler yapmıştır. Çukurova'nın batısında, Toros dağlarının etekleri denize doğru inerken bölgenin niteliği tamamen değişmektedir. Örneğin toprak çorak, kayalık ve alçak tepeler sık yabancı zeytinliklerle kaplıydı. Mersin ile Silifke arasında yaklaşık 50 mil boyunca uzanan bu bölge *Dağlık Kilikya* veya *Sarp Kilikya* olarak bilinmektedir. Bölgenin tarihi dokusuna da değinen rapor, zeytinyağı üretimi ve bölgenin dinî özelliklerini şöyle anlatmaktaydı (TNA, FO 371/87937):

" Romalılar zamanında burası baştan başa zeytinliklerle kaplıymış ve rivayete göre zeytin tepelerin doruğunda sıkılıp su kemerleri aracılığıyla limanlarda bekleyen kadırgalara taşınmış. Kilometreler boyunca uzanan harabe şehirler bir zamanlar buralarda ne kadar kalabalık bir nüfusun yaşadığının göstergesi. Korikos'ta erken dönem Hristiyanlarına ve bir zamanlar ikinci hac mekânı olan ve binlerce lahitin arasında yer alan St. Paul Kilisesi'ne ait geniş nekropoller var".

Ayrıca burada denize açılan irili ufaklı kayalık koy ve körfez gibi doğal güzellikler mevcuttu. Yine tarihî Roma limanlarından geriye kalan ve yöreye ait mermerden yapılmış harikulade eserlere rastlamak da mümkündü. Rapor ziyaretin yapıldığı dönemde zeytin üreticiliğinin oldukça azalmış olduğunu belirtmiştir. Zaten ince katmanlı toprağın da az sayıda çiftçiye ancak yetebileceği vurgulanmıştır (TNA, FO 371/87937).

Raporda Çukurova'nın antik yerleşim yerleri hakkındaki gözlemler de yer almıştır. Ayrıca birtakım edebi çalışmalara da konu olacak şekilde anlatımlarına dair örnekler verdi. Bu bağlamda eski Selevkos Krallığı'nın önemli şehirlerinden olan ve başkentlik yapan Korykos/Korikos⁶ bu noktada önemliydi. Burada bulunan iki kiliseye dair bilgiler yer almıştır. Bunlardan biri kıyıda diğeri ise denizdeki bir adada olan Ortaçağ'a ait kiliselerin yer aldığı yerleşimdi. Burası adeta küçük bir köy görünümündeydi. Köyün yakınında ise dünyanın yedi harikasından biri olan ve "Golden Bough/Altın Dal" da⁷ kendisinden detaylıca bahsedilen Korikos Mağarası vardı. Tepelere doğru devasa bir geçidin veyahut kayadaki bir deliğin kıyısındaki antik dönem kalıntılarına giden bir Roma yolu da mevcuttu. Geçidin alt tarafında ise bir Yunan tapınağının içerisine mağaranın girişine inşa edilmiş küçük bir Bizans kilisesi yer alıyordu. Mağara devasa büyüklükte idi. Yüzlerce fit aşağı inebilmek mümkündü. Öte yandan ilerlenemeyecek kadar derine inildiği noktada kayanın içinden akan *görünmez bir coşkun ırmağın sesinin* duyulduğu belirtilmekteydi. Burası antik dünyanın en yaygın *kehanetlerinden* biri olup *Frazer'ın Hititli Baal*⁸ ile özdeşleştirdiği *Korykoslu Zeus tapınağı* için kutsaldı (TNA, FO 371/87937).

Rapor antik dönem ile ilgili değerli bilgilerini vermeye devam ederek Cennet ve Cehennem çökükleri hakkında gözlemlerini de şöyle ifade etmekteydi (TNA, FO 371/87937):

⁶ Günümüzde Mersin'in Erdemli ilçesi sınırları içinde ve deniz kıyısında bulunan tarihi Kız Kalesi veya asıl ismi ile "Korikos Kalesi"dir. Roma, Bizans ve Ortaçağ dönemlerinde Taş Kilikya olarak bilinen bölgenin sahil liman şehridir. İç Anadolu ve Mersin civarının tarım ürünleri buradan batı ülkelerine gönderilmekteydi. Korikos Kalesi aynı ismi taşıyan şehrin hem güvenlik hem de gümrük kapısı idi. Mersin-Erdemli arasında ve Toros dağlarının denize bakan yerlerinde su kanalları, tapınaklar ve ören yerleri bol miktarda bulunmaktadır (Yurtsever, 2013: 18).

⁷ James George Frazer tarafından kaleme alınan eser, din ve mitoloji kavramlarını karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışmadır.

⁸ Hititler'de *Fırtına Tanrısı*.

“...Sınırları dâhilinde Korykos Mağarası'nı barındıran geçitte buna benzer ama çok daha dehşet verici bir şey daha var; bir volkanik kratere benzeyen büyük daire biçiminde bir çukur var. Çukurun ağzında sarkıtlar var ve bugüne kadar hiç kimse çukurun yüzlerce fit derine inen, kalın bitki örtüsüyle kaplı tabanına inmeye cesaret edememiş. Eski zamanlarda insanlar bu çukurun Tifon adındaki kötü kalpli devin sığınağı olduğuna inanırlarmış. Eshilos da onu “Kilikya'nın mağaralarında yaşayan yüz başlı korkunç ejderha olarak anlatır”. Yörenin sakinleri arasında bu mağaralar Cennet ve Cehennem mağaraları olarak bilinmektedirler”.

İki bölümden oluşan raporun giriş kısmının sonunda Çukurova bölgesi ile ilgili gözlemlerin aktarılmasından sonra Türklere dönük bazı eleştiriler yapılmıştır. Aslında bu daha ziyade ülkenin zenginliğinin farkında olmadığı yönünde bir düşünceydi. Eleştirilerin odak noktası tarihî ve doğal güzelliklerin değerlendirilmesinde yaşanan eksikliklerdi. Rapora göre Türkler kendi ülkelerini tanıyamıyordu. Öyle ki bir zamanlar herkes tarafından bilinen bu yerleri sadece yabancılar değil artık Türkler dahi bilmiyordu. Kıyı şeridi baştan başa çok güzeldi. Özellikle turizm bakımından hiçbir imkân bulunmadığı dille getirildi. Buralara erişim sağlayacak birkaç düzgün yol ve sadece otel olması halinde turistler açısından birçok güzellik bulunmaktaydı. Fakat böyle imkânlar olmadığı gibi yakın bir gelecekte de gerçekleşmesine raporda pek ihtimal verilmemiş idi. Büyükelçiliğe göre Türkler “hayal gücü kuvvetli” bir halk değildi. Turizm politikaları üzerine “çokça konuşsalar” da ülkelerinin sahip olduğu doğal güzelliklerle ve arkeolojik zenginliklerle ilgilenmedikleri eleştirisi yapıldı. Yine I. Dünya Savaşı sonrası Rum ve Ermenilerin bölgeden gitmesi de ülke için bir kayıp olarak değerlendirildi. Özellikle Rumların gitmesi büyük bir eksiklik olarak görülmekteydi. Rapora göre Akdeniz ve Ege kıyılarını Rum nüfus zenginleştiriyordu. Gerek Rumlar gerekse de Ermeniler yaşadıkları yerde nüfusun en ileri kesimini teşkil etmekteydi. İki büyükelçilik yetkilisine göre Türkiye, savaşlardan başarı ile çıkmıştı. Ancak bu durum onlara göre ülkenin insan kaynaklarını da kaybetmesine neden olmuştu (TNA, FO 371/87937).

Raporun Özellikleri

İngiltere Büyükelçiliği yetkilileri zaman zaman Türk şehirlerine seyahatler yaparak gözlemlerini raporlar halinde büyükelçiliğe ve kendi ülkelerine iletmişlerdir. Bu gezilerden biri de 25 Temmuz 1950'de Çukurova özelinde Adana'ya gerçekleştirilen yolculuk olmuştur. Seyahate toplam iki kişi katılmıştır. Bunlar İngiliz Büyükelçiliği İkinci Ticaret Kâtibi J. G. Whittal ve beraberinde geziye çıktığı Bay Millard idi. Bu gezi raporu Büyükelçi adına hazırlanmış ve birer kopyası İngiltere'nin Ortadoğu Bürosu'na, Müşterek İstihbarat Kurulu'na ve Ticaret Bakanlığı Ticari İlişkiler ile İhracat Dairesi'ne iletilmiştir.⁹

Çalışmanın ana teması Türkiye'de yirmi yedi yıllık Tek Parti yönetiminin sona erdiği ve DP'nin iktidara geldiği yılın ilk aylarında iki İngiliz Büyükelçilik görevlisinin Çukurova'ya gerçekleştirdiği ziyaretteki notlarını kapsamaktadır. Raporda kullanılan yer, isim gibi eski kullanımların günümüzdeki karşılıkları verilerek dipnot kısmında açıklanmıştır. Derlenen bilgiler aslına sadık kalınarak yalnızca tarihsel kronolojiyle bütünleştirilip okurla buluşturulmaya gayret edilmiştir.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği tarafından “Gizli” ibareli olarak ele alınan rapor toplam on bir sayfadan oluşmaktadır. İki kısımdan oluşan raporun ilk bölümünde bölge ile ilgili genel bilgiler verilirken ikinci kısmında ise *tarım, pamuk, buğday, narenciye, sulama, petrol arama çalışmaları ve limanlar* gibi konular özel başlıklar halinde açıklanmıştır.

Seyahate Dair Ekonomik Notlar

Raporun giriş bölümünün ardından Çukurova'daki tarım ürünleri ve bu ürünlerin ekonomik değerleri hakkındaki izlenimler not edilmiştir. Öncelikle bölgenin coğrafi sınırları tespit edildi. Bu

⁹ The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 371/87937/RK 1015/11. İngiltere Büyükelçiliği'nin 25-31 Temmuz 1950 tarihleri arasında Çukurova Bölgesi'ne gerçekleştirdiği seyahat raporu.

doğrultuda önemi ile ilgili de ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir. Toros dağlarının güneyinde yer alan Çukurova, Mersin'in güneyinden İskenderun Körfezi'ndeki Dört Yol'a kadar 20 mil boyunca uzanmaktaydı. Ova boyunca akıp 30 mil mesafedeki denize dökülen Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin getirdiği alüvyonlu topraklar sayesinde ova oldukça verimlidir (TNA, FO 371/87937).

Bölgede yaşanan doğal felâketler de ele alınan önemli sorunlardandı. Toroslardaki karların erimesinden dolayı Çukurova'da her ilkbaharda sel taşkınları yaşanmaktaydı. Sağanak yağış durumunda su taşkınlarından kaynaklı seller tarım üretiminde ciddi hasarlara yol açmaktaydı. Bu bağlamda ovadaki mevcut taşkın kontrol sistemi oldukça yetersiz olduğu gibi bu duruma çözüm getirmekten de uzaktı. Ovanın daha alçakta kalan kesimleri bu iki ana nehrin yatağına paralel uzanan kanallar tarafından bir nebze korunuyordu. Ancak Toroslardan aşağı doğru akan ve büyük taşkınlarla yol açarak sularını ovaya boca eden sayısız akıntıyı bir düzene kavuşturmaya veyahut yönünü değiştirmeye dönük yapılan hiçbir çalışma mevcut değildi. Bu akıntıların en büyüğü ve en azgını Seyhan'ın bir kolu olan Çakıt Çayı idi. Torosların kuzey yamaçlarındaki Ulukışla'dan doğup geçitlerin birinden Adana'ya doğru akmaktaydı. Bu çay Seyhan'dan daha çok Adana'da sellere sebebiyet vermekteydi. Çakıt Çayı eriyen karlar ve yağın yağmurlar karşısında aşırı hassas olup bir gecede yatağından taşabilme tehlikesi vardı. Her yıl çiftçiler açısından yüzlerce milyon liralık zarara yol açan bu çayın sebep olduğu baskınlar bölgedeki taşkın önleme çalışmaları açısından en ciddi sorunu teşkil ediyordu. Rapor bu noktada bir haberi de paylaştı. Şöyle ki *Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası*'ndan alınması umut edilen kredi yardımıyla bu çay üzerinde bir baraj kurulması planlanıyordu. Baraj inşaatı için yer olarak Adana'nın birkaç mil kuzeyinde Torosların yamaçları boyunca uzanan bir vadi seçilmişti. Böylece baraj bittiğinde 15-20 km uzunluğunda bir yapay rezervuar oluşturulmuş olacaktı. Bu baraj gölü yalnızca Çakıt'ın sele yol açan sularını kontrol altına almakla kalmadı. Aynı zamanda yaz aylarında sulama suyu ihtiyacını karşılamada ve civardaki yerleşimler için elektrik üretiminde de kullanılacaktı (TNA, FO 371/87937).

1. Tarıma Dair Gözlemler

XIX. yüzyıl ortalarında Adana'da Fırka-î Islâhiye tarafından gerçekleştirilen iskân hareketi bölgenin belirli bir oranda huzura kavuşmasını sağladı. Yine Amerikan İç Savaşı nedeniyle Avrupa'nın yeni pamuk üretim sahalarına ihtiyaç duyması Çukurova'nın önemini arttırdı (Karlancı, 2017: 635). Bölgenin Avrupa'yla gelişen ekonomik ilişkilerine bağlı olarak Çukurova tarımında makineleşme XIX. yüzyıl sonlarında başladı. Osmanlı toplumunda toprak sürme işlerindeki karasaban ile toprağı düzenlemekte kullanılan yine hayvanla çalışan pulluklar yaygındı. Makineleşme Türkiye'de ve Çukurova'da 1940'lı yılların sonlarına doğru ABD'den alınan Marshall yardımları (Geçikli, 2016: 105-117)¹⁰ ile hız kazandı. Bu dönemde yurtdışından getirilen traktörler üreticiye altı taksit halinde satıldı ve % -2,5 faiz uygulandı. Marshall Planı¹¹ çerçevesinde Türkiye'de en çok traktör kullanılan yerlerin başında Adana geliyordu. 1948'de Türkiye'de traktör sayısı 1.750 idi. Bunun 750'si sadece Adana'da

¹⁰ Marshall Planı ve Türkiye'de uygulamaları için bkz. (Geçikli, 2016: 105-117).; II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye, savaşta yürüttüğü tarafsızlık politikasının sonucu olarak dünyada yalnız kaldı. Bu yalnızlık döneminde Sovyetler Birliği'nin doğuda toprak ve Boğazlarda üs talepleriyle karşı karşıya kaldı. Kendini Sovyetler Birliği'ne karşı tek başına savunabilmesi mümkün olmayan Türkiye, Batı dünyasından destek aramıştır. Aynı yıllarda Sovyetler Birliği'ne karşı yeni stratejiler geliştiren ABD, bu stratejileri ve çıkarları gereği Türkiye'ye yardım etme kararı aldı. Bu kararın ilk uygulamaları da 1947'deki Truman Doktrini ve 1948'deki Marshall Planı çerçevesinde oldu. Daha geniş bkz. (Ertem, 2009: 377-397).

¹¹ Avrupalı devletler II. Dünya Savaşı'nın yarattığı büyük yıkımdan siyasi ve ekonomik olarak etkilenerek güçlerini kaybetti. Bu gücünü kaybetmiş ülkelerde sosyalist akımların güç kazanması ABD'yi endişelendirdi. Mevcut durum ABD'yi Avrupa'ya yardım etmeye zorladı. Sovyetler zayıf ülkeleri kullanarak bu ülkelere sosyalist rejimi getiriyordu. Komünistler fakirliği bir araç olarak kullanmaktaydı. ABD bu durumu tersine çevirmek için Avrupa'nın ekonomik yönden canlanmasını istedi. 1947 yılında ABD Dışişleri Bakanı George Marshall yaptığı konuşmada planı ilk kez açıkladı. Avrupa'nın ekonomik yönden çökmüş vaziyette olması ABD ekonomisine de ters düşmekteydi. ABD'nin sahip olduğu sanayi fazlasını Avrupa pazarında tüketmesi gerekiyordu. ABD bu yardımla hem Avrupa ülkelerini ayağa kaldıracak hem de verilen yardımlarla sanayi fazlası ürünlerini bu ülkelere satarak iki açıdan da kazançlı çıkmak istedi. Aynı zamanda Avrupa'nın ortak hareket etmesi gerekliliği yönünde de açıklamalarda bulunmuştur. (Kılıçbeyli, 2008: 501-502).

bulunuyordu (Yurtsever, 2013: 212)¹².

DP'nin Türkiye'de iktidara gelmesiyle tarımda makineleşme¹³ alanında bir artış yaşandı. Bu durum Çukurova bölgesinde de etkisini gösterdi. Raporda buradaki tarım alanında ortaya çıkan gelişmelere de değinildi. Nitekim bölgedeki tarım faaliyetleri ülkedeki en modern yöntemlerle büyük oranda makineleşmeye dayalıydı. Hatta bu konuda büyükelçilik sayısal veriler de paylaştı. Örneğin hasat mevsiminde 130-140 tanesi ünlü Kanadalı firma *Massey Harris*'e ait olmak üzere bölgede 300 kadar biçerdöver çalışıyordu. ABD'nin Marshall Yardımı kapsamında gönderdiği çeşitli traktör modellerinin tarlalarda sıkça kullanıldığı görülüyordu. Özellikle küçük çiftçiler tarafından tercih edilen *Fergusson* marka traktörler de vardı. Ayrıca tarım işlerinde çalışacak kalifiye eleman sayısının belirli bir oranda artmaya başladığı da raporda dile getirildi. Hatta bölgede bir ofis açan *Massey Harris*'in teknik işlerden sorumlu temsilcisine göre son iki yılda çiftliklerde çalışacak eğitilmiş teknisyen sayısında hızla bir artış olmuştu. Böylece çiftlik makinelerinin bakım ve onarım düzeyleri de bir hayli yükselmiş oldu (TNA, FO 371/87937).

Ovanın toprağı yoğun biçimde işlenmektedir. Toplam 500 bin hektarlık ekilebilir tarım arazisinin çok az bir bölümü boş bırakılıyordu. Ovada en çok her yıl dönüşümlü olarak pamuk ve buğday ekiliyordu. Notlara göre normalde gübre kullanılmadığı ifade edilmesine rağmen pamuk sapları ve işe yaramaz kamışlar araziye serpilip toprakla birlikte sürülüyordu (TNA, FO 371/87937). 1950'li yıllarda Türkiye'de makineli tarımın hızla yayılmaya başlaması ile birlikte Adana'daki traktör sayısı da artmıştır. Bu doğrultuda kentteki traktör sayısı 1952 yılında 4.030'a çıktı. Aynı yıl Türkiye'deki traktör sayısı da 31.415 idi. Makineleşmenin gelişmesi ile birlikte traktör, biçerdöver, kültivatör ve harman makinesinde gözle görülür artışlar oldu. Köylünün yüzyıllardır kullandığı döven ve karasaban sayısında ise azalma tespit edilmiş idi (Yurtsever, 2013: 212).

2. Pamuk Üretimi

Pamuk hem lifi hem de yağı için yetiştirilen değerli tarımsal ürünlerden biridir. Lifleri tekstil sanayinin en önemli girdisini teşkil etmekte olup çiğidi bitkisel yağ sanayinde değerlendirilmekte, yağı çıkarıldıktan sonra kalan küspesi ise yem sanayinde büyük önem taşıyordu (Sabır-Güzel, 2010: 1). XIX. yüzyılın ortalarına kadar yapılan üretim genellikle iç piyasaya yönelikti. Ancak bölgesel bazda ihtiyaçları karşılamaya yetiyordu. Üretilen pamuk ilkel yöntemlerle temizlenmekte ve ip hâline getirilerek el tezgâhlarında dokunmak suretiyle kumaş elde edilmekteydi (Varlık, 1977: 50). 1830'lar sonrası ortaya çıkan gelişmeler Çukurova'yı pamuk açısından önemli bir merkez hâline getirdi. Bunlar arasında Mısırlı İbrahim Paşa'nın yaklaşık on yıllık işgali döneminde Çukurova tarımını geliştirmek amacıyla yaptığı faaliyetler etkili oldu. Ayrıca 1858 yılında kabul edilen Arazi Kanunnamesi ile Çukurova'da arazilerin kişilerin mülkiyetine kaydedilmesi, 1861 yılında başlayan iç savaş nedeniyle Amerika'dan pamuk tedarik edemeyen İngiltere'nin girişimleriyle Çukurova'da pamuk üretimini geliştirmek amacıyla yapılan çalışmalar ve 1867'de yapılan idarî düzenlemelerle Adana'nın vilâyet hâline gelmesi idi (Yaktı, 2013: 275-277). Ardından 1930'lı yıllarda başlayan ve 1940'lı yıllarda hızla ilerleyen bataklıkları kurutma çalışmaları sayesinde yaklaşık bir milyon dönüm arazi tarıma kazandırıldı. 1925 yılında pamuk üretilen alan 100 bin hektar ve üretim de 15 bin ton civarında idi. 1940 yılında pamuk ekilen alan 200 bin hektara çıktı. Üretim de 35 bin ton civarında oldu (Yurtsever, 2013: 228).

Çukurova tarımının ana ürün kaynağı olan pamuk¹⁴ tarihin çok erken devirlerinden beri üretimi yapılan bir mahsuldür. Ürün bölgede en fazla Yüreğir ovasında yetiştiriliyordu (Yurtsever,

¹² Daha genel bilgiler için bkz: (Doğan-Önal, 2011).; (Önal, 2012).; (Keskin, 2009).

¹³ Çukurova'da tarımda makineleşmeye geçişin tarihi ile ilgili geniş bilgi için bkz: (Yurtsever, 2013: 159, 212).

¹⁴ Pamuğun Türkiye'nin ekonomik kalkınmasındaki yeri, üretimi ve pamuğa dayalı sanayi ve ticaret hareketlerine dair genel bilgiler için bkz: (Yurtsever, 2013: 179).

2013: 50). Adana'da Milli Mücadele Döneminden sonra yeni kimliği ile örgütlenen Milli Mensucat, Atatürk'ün gösterdiği hedefler doğrultusunda milli ekonomiye önemli katkılar sağlayan Sümerbank, Çukobirlik, Güney Sanayi ve Bossa gibi pamuk ürününe dayalı sanayi kuruluşları, bölgenin ve Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına büyük katkılar sağladı. Pamuk üretiminin artmasında en önemli gelişmeler içinde Osmanlı Devleti'nin son döneminde açılan Ziraat Mektebi'nin eğitim, öğretim ve üretim çalışmalarını hatırlamak da önemliydi. Çünkü eğitilmiş insanların yetişmesi öncelikle bu okul sayesinde gerçekleşmişti (Yurtsever, 2013: 213).

Pamuk, raporda hakkında ayrıntılı bilgi verilen önemli ürünler arasında olmuştur. Bölge açısından da çok önemli bir ekonomik değer olmuştur. Bu bağlamda pamukla ilgili bazı istatistik veriler de yer almıştır. Üstelik burası Türkiye'nin tarımsal üretiminin yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktaydı. Çukurova'ya yıllık 100 milyon liranın üzerinde gelir kazandıran bir üründü. Ülke çapında fiyat kısıtlamalarının kaldırılması ve ihracatın serbest bırakılması sayesinde pamuk ekimi hızla yükselmiştir. Hatta 1949 yılı içerisinde Çukurova ve Hatay'da ekilen 260,000 hektarlık araziden toplam 320,000 balya (64,000 ton) çırçırlanmış pamuk elde edilmişti. Seyahatin yapıldığı yıl içinde pamuk ekilen toplam arazi miktarı 300,000 hektara çıkmıştı. Bu bağlamda elverişli şartlar altında 500,000 balya pamuk hasadı yapılması bekleniyordu. Fakat olumsuz hava şartları öngörülemez sıkıntılara neden olabiliyordu. Ne var ki Mayıs ayı boyunca sele neden olan yağışlardan ötürü pamuk fideleri ciddi hasar gördü. Bu nedenle hasadın bir önceki yıldan fazla olup olmayacağı henüz belli değildi. Dolayısıyla selden zarar görenlerin yerine ekilen yeni pamuğun kısa süre içerisinde yetişip yetişmeyeceğine bağlıydı. Onun dışında bir diğer tehlike ise haşerât konusuydu. Pamukta zararlı haşerâtın her zamankinden daha fazla görülmesi çiftçiler arasında kaygıya yol açtı. Ancak böcek ilacı tedbirleriyle zamanında müdahale edildiği raporda dile getirildi (TNA, FO 371/87937).

Pamuk türü ve ürünün araştırılmasına dönük gözlemler de raporda yer aldı. Çukurova'da çoğunlukla akala olarak bilinen ABD'den ithal edilen pamuk türü ekilmekteydi. Mevcut ürün Türkiye'nin güneyindeki devlet denetimindeki *Pamuk Araştırmaları Enstitüsü*'nde ıslah edilmekte ve tohumdan geliştirilmekteydi. Bu pamuk çeşidi çoğunlukla sulanmayan ve ortalama lif uzunluğu 28 milimetre civarında olan bir türdü. Öte yandan Ege bölgesinde ve Hatay'da yetiştirilen pamuğun tartıda daha ağır geldiği ve lif uzunluğunun da 30 milimetre olduğu ayrıntılı olarak anlatılmaktaydı (TNA, FO 371/87937).

3. Buğday Üretimi

Çukurova'nın her yerinde buğday yetiştirilmektedir. En fazla üretim Ceyhan Nehri'ne yakın yerde bulunan Yüreğir Nahiyesi'nde elde edilmektedir (Yurtsever, 2013: 49). Büyükelçilik raporunda Çukurova'nın en önemli tahıl ürünlerinden olan buğday üretimi de yer aldı. Ziraatı en çok yapılan üründü. Keza üretiminde de makine kullanımının en yaygın olduğu tahıldı. Notlar arasında hasat ve ekime hazırlanma süreçlerinin paralel bir şekilde yürüdüğü de ifade edilmekteydi. Buna göre bir tarlada biçerdöverler hasat yaparken diğer taraftan tarlalar traktörler tarafından sürülüp sonbaharda ekime hazırlanıyordu. Burada yetiştirilen buğdaya dair teknik bir bilgi de tarihi süreci ile ilgili açıklandı. Şöyle ki çoğunlukla geçmişte Avustralya'dan İtalya'ya getirilen bir ithal tohum ekiliyordu. Elde edilen buğday yumuşak taneli bir çeşitti. Bu "Fiorenza" buğdayı idi. Yine tohumdan Çukurova gibi düşük rakımlı ovalarda iyi verim alınabildiği şeklinde ziraat bir bilgi de verildi. Hava şartları bir ürünün veriminde doğrudan etkiliydi. Bu doğrultuda üretimde düzensiz dönemler olmaktadır. Buradan hareketle raporda da bu hava şartlarına değinildi. Dolayısıyla uygulanan tüm modern ziraat yöntemlerine rağmen buğday hasadı hava koşullarından ötürü yıldan yıla kayda değer değişiklikler göstermekteydi. Bundan dolayı önceki yıl kuraklıktan ötürü buğday üretimi beklenenin çok altında kalmıştı. Somut bir veri ile ifade edilemese de burada yetiştirilen buğday Türkiye'nin toplam üretiminin küçük bir kısmına denk geliyordu. Ancak yine de raporda buğday verimi ile ilgili sayısal

veri ve yabancı ülkelerdeki örnekleri içeren mukayeseli açıklamalar yer aldı. Geçmiş senelerde bu bölgedeki buğday verimi hektar başına 1600 ile 1800 kilo arasında idi. Hatta bu verim raporda İngiliz dönümü olan *acre/akre* cinsinden de ifade edildi. Buna göre akre başına 700 kilo civarında iken bu oran İngiltere’de 950, ABD’de 450, Avustralya ve Kanada’da ise 350 kilo civarındaydı. Hiç gübre kullanılmamaktaydı. Buna karşın Adana yakınlarında ziyaret edilen büyük bir çiftlikte buğday hasadının hektar başına 2100 kilo civarında geldiği dile getirildi. Ancak Büyükelçilik bu oranı Çukurova ortalamasının üzerinde buldu. Yani ekilen aynı araziden geçen yıl 180 ton ürün elde edilirken raporun kaleme alındığı sene bu oran 290 ile 300 ton arasına yükselmişti (TNA, FO 371/87937).

4. Narenciye Yetiştiriciliği

Ana vatani Çin, Güneydoğu Asya ve Hindistan olan narenciye *subtropik* iklimlere sahip hemen hemen tüm ülkelerde yetiştirilebilmektedir. Bu ürün grubu aynı zamanda *turunçgiller* olarak da adlandırılmaktadır. Birçok çeşidi olan narenciyenin en bilinen ve ekonomik önem taşıyanları portakal, mandalina, limon ve greyluftur. Yine C vitamini içeren insan sağlığına önemli yararları bulunan turunçgiller, sofralık, taze tüketiminin yanında reçel, marmelat ve meyve suyu olarak değerlendirilebildiği gibi kozmetik sektöründe de hammadde olarak kullanılmaktadır.¹⁵ Ilıman iklime ihtiyaç duyan narenciye çeşitleri Türkiye’de en fazla Akdeniz ve Ege bölgelerinde yetiştirilmektedir. Bunun yanında az da olsa Marmara ve Doğu Karadeniz’de de üretimi yapılmaktadır (Uysal-Polatöz, 2017: 6).

Günümüzde de Türk tarımında önemli bir yeri olan narenciye üretimine dair İngiliz Büyükelçilik raporunda ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Özellikle turunçgil yetiştirilmeye başlanmasının ivme kazandığı bir dönem olduğu üzerinde durulması verilen bilgilerin değerini artırmaktadır. Nitekim son yirmi yıl içerisinde Çukurova’nın sahil şeridinde yakın bölgelerinde narenciye yetiştiriciliğinin kayda değer ilerlemesi mevcut duruma bir örnekti. Bu bağlamda ağaçların dikildiği yerler hakkında da etraflı açıklama yaptı. Burası çoğunlukla Mersin’in batısına düşüyordu. Yine Torosların birbiriyle iç içe geçen yamaçlarının Anadolu platosunun rüzgârlarından kısmen koruduğu alandaki dar düzlüklerdi. Öte yandan narenciye yetiştiriciliğinin bir diğer merkezi ise Dörtöl¹⁶ idi. Diğer ürünlerde olduğu gibi soğuk kış şartları narenciye yetiştiriciliğini de zaman zaman olumsuz etkilemekteydi. Raporda 1948-49 ve 1950-51 yıllarında bu iklim şartlarının yaşandığı belirtildi. Nitekim sıcaklık eksi 10 derecelere kadar düşmüş ve sert kış ayları bu bölgedeki narenciye ağaçlarını mahvetmişti. Hatta ağaçların % 40’ı soğuktan kurumuştu. Bazı bölgeler soğuktan daha çok etkilenirken rapora göre en çok etkilenen bölge Dörtöl’ü. Bu iki kışın *anormal* derecede sert geçtiğinin başka kanıtı ise Antakya ovasında bazıları elli altmış yıllık olan zeytin ağaçlarının soğuktan yanmasıydı. Büyükelçilik narenciye ağacının sayısına dönük bir tahminde de bulundu. Buna göre toplam 350,000 ile 400,000 arasında kök vardı. Ancak bu ağaçların birçoğu yakın zamanda dikilmişti ve henüz meyve vermekten uzaktı (TNA, FO 371/87937).

Rapor Çukurova’daki portakal çeşitleri ve dikim alanlarına dair teknik bilgiler de verdi. Buradaki portakal ağaçlarının ezici çoğunluğu *Yafa* tipi üründü. Ancak giderek artan oranda Amerikan menşeli türler de dikilmeye başlanmıştı. Bölgede mandalina, limon ve greyluft da yaygındı. Büyük narenciye çiftlikleri ülkenin güney kıyılarının tamamı boyunca hatta Bodrum’un antik kenti Halikarnas’a kadar hızla yayılmakta olduğu dile getirildi (TNA, FO 371/87937).

Narenciye yetiştiriciliği hakkında ayrıntılı bilgilerine devam eden rapor Çukurova ile ilgili ziyaretin başlamasına neden olan Raif Meto’nun turunçgil çiftliğine dair tespitler de yer aldı. Çiftlik, Ceyhan Nehri kıyısı boyunca kıvrılarak Adana’nın 30 km güneydoğusuna kadar uzanıyordu.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Cem Akgün, *Turunçgiller Sektör Profili, Dış Ticaret Şubesi Uygulama Servisi*, Ankara 2006, s.2.

¹⁶ Günümüzde Hatay il sınırlarında yer alan ilçe.

Çukurova'yı bir uçtan bir uca kesen tepeler, kuzey rüzgârlarından çiftliği koruyordu. Aslında Büyükelçilik, Meto Çiftliği'nin narenciye bahçelerinin ürün randımanını göz önünde bulundurarak Türkiye'nin güneyindeki narenciye endüstrisinin hacminin hangi boyutlara ulaşabileceğine dair bir tespitte bulundu. Dolayısıyla bölgenin büyük bir gelir kaynağı potansiyeli vardı. Rapora göre çiftlik bölge için önemli bir örnekti. Burada narenciye dikimine yirmi yıl kadar önce başlanmıştı. Ancak her yıl yapılan eklemelerle 12 bin civarında ağaç ve neredeyse tamamı meyve veren bir bahçe oluşturulmuştu. Bu arada bahçedeki portakal türleri ve ağaç sayılarına değin rakamlar da yer aldı. Buna göre çoğunluğu Amerikan menşeli portakal tipleri olmak üzere 1200 kök yafa tipi ve 3 ile 4 bin kök arasında mandalina ağacı vardı. Ayrıca bu noktada ağaçların meyve verimliliği üzerine de tasnif yapıldı. Bu doğrultuda görece daha yaşlı Amerikan tipi portakal ağaçlarının 1500 ile 3000 arası, yafa tipi ağaçların ise 600 ile 800 adet civarı meyve toplandığı belirtiliyordu. Yine hava koşullarının uygun olduğu senelerde bu bahçelerden toplam 4 ile 6 milyon arası meyve toplandığı iddia edilmekteydi. Çiftliğin bu üretimden elde ettiği yıllık brüt gelir ise 120,000 ile 180,000 TL arasında olduğu raporda ifade edildi (TNA, FO 371/87937).

Büyükelçilik narenciye ayırdığı bölümün sonunda Türkiye'nin güney bölgelerindeki üretimine dair bazı tespitlerini paylaştı. Şöyle ki bölgede narenciye yetiştiriciliği hızla yaygınlaşıyordu. Ancak buna rağmen ürünün birkaç yıl içerisinde ihracatına başlanması ihtimali zayıf olarak değerlendirildi. Rapora göre bunun birkaç nedeni vardı. Bunlardan biri Türkiye'de üretilen bütün narenciyenin iç piyasada tüketilmesi idi. Ülke çapında yıllık 120 milyon meyve olduğu tahmin ediliyordu. Bir diğeri ise narenciyenin iç piyasada yurtdışında satılabileceğinden daha çok gelir getirmesi idi. Notlara göre mevcut gelişme oranı dahi muhafaza edilebilirse yerel üreticiler gelecek on beş yıl boyunca ürünlerini satacak başka alıcı aramak durumunda kalmayacaktı (TNA, FO 371/87937).

5. Sulama Sorunları

Osmanlı Dönemi'nde Adana'ya gelen her valinin önündeki en önemli sorun sel baskınlarına karşı şehri ve tarım alanlarını koruma ve bu yolda çalışmalar yapmaktır. Cumhuriyet Dönemi'nde de sorun devam etmiştir. Öyle ki 1931'de ilkbahar aylarında Toros dağlarında karların erimesi ile birlikte Seyhan Nehri taşdı. Nehrin şehir içinden geçen kısmı Taşköprü civarında sel felâketine neden oldu. Hatta Adana Valilik Binası ve Abidin Paşa Caddesi'nde insanlar göl haline gelen caddelerden kayıklarla geçmek zorunda kaldı. Bu yüzden Seyhan Barajı inşaatı tamamlanana kadar Çukurova Bölgesi'nde yaşanan sel felaketleri sebebi ile Seyhan milletvekilleri çok defa TBMM'de soru önergesi vermek zorunda kalmıştır (İdem, 2015: 332-335). Dolayısıyla baskınların önüne geçmek için Seyhan Nehri üzerine baraj yapmak ve kanallar açarak suları Çukurova'ya aktarmak elzemdi. Bu bağlamda Adana'nın kuzeyindeki Dilberler Sekisi'ne yakın yerde "Seyhan Regülatörü" adıyla baraj inşası 1943 yılında gerçekleşti. Çukurova'da tarım üretiminin artmasında Seyhan Regülatörü'nün yapılması önemli bir adım oldu. Ancak üretimdeki esas artış Seyhan Barajı'nın yapılmasıyla gerçekleşecekti (Yurtsever, 2013: 218).

Büyükelçilik Çukurova'daki sulama ile ilgili sıkıntılarını raporunda detaylı olarak yazdı. Buradan hareketle narenciye bahçeleri ve hükümetin deneysel amaçlı kurduğu birkaç çiftlik dışında Çukurova'da çok az sulama yapıldığı gözlemi raporda yer aldı. Büyükelçiliğe göre bunun sebebi sık sık bölgeyi vuran sel felaketleriydi. Akabinde maddi hasara da neden oluyordu. Dolayısıyla su baskınları her yıl milyonlarca liralık zarara yol açmanın yanında sulama ihtiyacını da ortadan kaldırıyordu. Çünkü selden sonra nemli olan toprak geriye kalan ürünlerin olgunlaşmasına yetmiyordu (TNA, FO 371/87937).

Rapor bölgedeki su baskınlarına karşı çabaları da dile getirdi. Buna göre Türkiye'de oldukça yaygın görüldüğü üzere Adana'da da arazinin su taşkınlarına karşı korunması çalışmalarında "araba atın önüne koşulmuştur" ifadeleri kullanılmıştı. Hatta burada su baskınlarının önüne set çekmek için bir

proje dahi geliştirilmişti. Öyle ki raporda projenin yapımına yirmi milyon Türk Lirası'nın üzerinde para harcandığı iddia edildi. Buna rağmen su taşkınlarını önleme projesi neredeyse işe yaramaz duruma gelmişti. Raporda projenin içeriği hakkında da açıklamalar vardı. Şöyle ki proje kapsamında Seyhan nehri üzerinde suyun akışını düzenlemek için büyük bir baraj gölü planlandı. Mevcut proje Bayındırlık Hizmetleri tarafından yürütülüyordu. Ayrıca bahçeler ve nehir kenarındaki kayıkhaneler de bu projeye dâhil olacaktı. Keza Adana'dan başlayarak ovanın nehrin batısında kalan 10,000 hektarlık bölümüne de su verecek bir sulama kanalı sisteminin inşa edilmesi öngörülmüştü. İlk başlarda projeye nehrin her iki yakasında yer alan toplam 80.000 hektarlık arazinin sulanması düşünülürdü. Ancak sonradan bu işi zaten su taşkınlarının yaptığı görülünce proje kapsamındaki çalışmalar yarıda bırakıldı. Raporda sel felâketine maruz kalan arazilerde verimi artırmak için tavsiyeler de yer aldı. Buna göre her yıl taşkınlara maruz kalan toprağın üretimini yükseltmek için yaygın bir sulama ağı ve gübre kullanımı gerekiyordu (TNA, FO 371/87937).

6. Petrol Arama Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Türkiye'nin sınırlarını çevreleyen Irak, İran, Suriye, Romanya gibi komşu ve civar ülkelerin topraklarını petrol üretimine açması Türk topraklarında da petrolün bulunabileceği ümidini artırdı. Bu dönemin başlıca petrol faaliyetleri başta üst düzey devlet görevlileri olmak üzere hatırı sayılır şahıslara taltif edilmeleri maksadıyla verilmekteydi. İlerleyen süreçte ise petrol arama imtiyazları sonradan yabancı şirketlere satılmasından ibaret kaldı.¹⁷ Bu doğrultuda Türkiye'de ilk petrol keşfi Raman sahasında 1940 yılında *Raman-1* kuyusunda oldu. 1945 yılında kazılan Raman-8 kuyusunda da ticari miktarda petrol bulundu. Bunu 1951'de Garzan sahasının keşfi izledi.¹⁸

Büyükelçilik, Türkiye'de petrol arama çalışmalarının yoğunlaştığı bir dönem olan 1950'li yılların başındaki faaliyetler hakkında da gözlemlerini paylaştı. Burada ilk olarak günümüzde Batman il sınırları içinde yer alan Raman Dağı'ndaki petrol sahasına değindi. Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan Raman Dağı'nda petrol bulunmasından sonra jeofizik çalışmalar ve yüzeyde rastlanan petrol sızıntısı gibi işaretler bölgede petrol bulma umudunu yükseltince arama çalışmaları Adana bölgesine yönlendirilmişti (TNA, FO 371/87937). Nitekim Adana 1935'den beri petrol aramaları konusunda dikkati çeken bölge olmuştu. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü*'nün kurulmasıyla arama faaliyetleri sistematik bir noktaya kavuştu. Başbakan Celal Bayar 8 Kasım 1937 tarihli TBMM'de açıkladığı I. Hükümet Programı'nda Türkiye'de petrol arama çalışmalarının neticeye ulaşmamasına rağmen petrol bakımından güçlü emarelere rastlandığını; sondaj yapılan alanların dışında Adana ile Mardin, Van ve Trakya dolaylarında petrole uygun tabakaların varlığının tespit edildiğini dile getirdi. Ancak bu yerlerde esaslı sondaj çalışmaları yapılmadıkça önemli petrol rezervlerinin belirlenmesi hakkında fikir yürütmenin imkânsız olduğunu da ekledi. Dolayısıyla petrol arama faaliyetleri hızla arttı. Bu doğrultuda ABD'den getirilmiş olan iki büyük sondaj makinesi 1949 yılının Eylül ayında Adana Hocalı ve Kozan Ağzıkara mevkilerine taşınarak sondaj çalışmalarına başladı (Taşman, 1949: 22.; Yurtoğlu, 2017: 146).

¹⁷ Daha geniş bilgi için bkz: (Taşman, 1937: 10); (Yurtoğlu, 2017: 146).

¹⁸ Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden yirmi yıllık dönemde 1954 yılına kadar 37 adet arama, 7 adet tespit, 13 adet üretim ve 19 adet test kuyusu olmak üzere toplam 76 kuyu açıldı. 76.402 metre sondaj yapılmış ve keşfedilen Raman ve Garzan petrol sahalarından 95.881 ton petrol üretilmiştir. Türkiye'de petrolün bulunması ve kurumsal örgütlenmesi açısından daha geniş bilgi için bkz: Cevat E. Taşman, (1937), "Türkiye ve Petrol", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, 3/2.; Cevat E. Taşman, (1938), "Petrol Aramaları" "1923'den Evvel ve Sonra", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, 4/3; Cevat E. Taşman, (1949), "Petrolün Türkiye'de Tarihi", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, 39/14.; Cevat E. Taşman, (1949), "Petrolün Tarihi", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, 39/14.; Kemal Lokman, (1940), "Raman Dağı Petrolü", *İktisadi Yürüyüş*, 2/18.; Kemal Lokman, (1958), "Memleketimizde Petrol Araştırmaları", *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 6/2.; Özkan Gümüş, Yalçın Altan, (1995), Petrolün Tarihi ve Türkiye'de Açılan Petrol Kuyuları, *Petrol İşleri Genel Müdürlüğü*, Ankara, 1995.

Buradaki petrol arama ile ilgili gözlemlerini de dile getiren Büyükelçilik kendilerine zaman zaman eşlik eden kişiler olduğunu anlatmaktaydı. Bu bağlamda yörenin sakinlerinden bir mühendis bölgede açılan iki petrol kuyusundan birine ziyaret esnasında kendilerine rehberlik etmişti. Rapora göre ABD'de eğitim gören yetenekli birkaç genç Türk mühendis burada sondaj çalışmalarına yardımcı olmaktadır. Amerikalıların nezaretinde yürütülen petrol arama bölgesi Adana'nın 6 mil kadar güneybatısındaki alçak tepelerde yer alıyordu. Ayrıca büyükelçiliğe göre "bu genç adamlar işlerinde" gayet iyiydi. Yabancıların Türkiye'deki petrol kaynaklarını geliştirme çalışmalarına katılımıyla ilgili görüşler de raporda dile getirildi. Hatta bu konuda birtakım görüş alışverişinde bulunuldu. Buna göre yabancılara petrol konusunda herhangi bir imtiyaz tanınması için koşulların henüz olgunlaşmadığı ifade edilmekteydi. Ancak bu durumda önce petrolün yeri tespit edilmeliydi. Sonrasında petrol rezervlerine dair bilgi toplanmalıydı. Son raddede hükümetin pazarlık masasında elinin daha güçlü olacağı belirtiliyordu. Buna mukabil Raman Dağı'nda yürütülen sondaj çalışmalarının o bölgedeki rezervlerin kesin olarak saptanması amacıyla yürütüldüğünü de eklediler. Rapora göre bu rezervler yaklaşık 40 milyon ton civarındaydı. Öte yandan gelecekte yürütülecek sondaj çalışmaları sonucunda bu miktarın çok daha artacağı beklenmekteydi. Aslında büyükelçilik bu durumu resmi yetkililerin aralarında dillendirdikleri düşüncelerin bir yansıması olarak görüyordu. Çünkü Adana bölgesinde yürütülen çalışmaların sonuçları kesinleşmeden Raman Dağı'nın işletilmesine dair bir karar alınmayacaktı (TNA, FO 371/87937).

Ziyaret edilen kuyudaki petrol arama çalışmaları devam etti. Burada 800 metre kadar derine inilmişti. Ancak nadiren görülen yumuşak bir kil tabakasından dolayı zorluklarla karşılaşmıştı. Bu durumda operasyonun devam etmesine olanak tanıyacak kimyasal madde beklenecekti. Kile enjekte edildiğinde sertleşmesine ve dolayısıyla işlemin sürmesine neden olacak bir maddeydi. Dolayısıyla ABD'den getirilinceye kadar çalışmalara bir süreliğine ara verilmişti. Raporda diğer kuyu hakkında da bilgi verildi. Bu yer Adana'nın 25 mil kadar kuzeydoğusunda Toros dağlarının eteklerindedi. İkinci kuyuda ise 1800 metrelik derinliğe ulaşılmıştı. Burada yapılan jeofizik testler 2 bin metre derinlikte petrol bulma ihtimaline işaret ediyordu. Şayet rapora göre bu derinlikte bulunamazsa 3 bin metreye kadar inileceği belirtilmekteydi (TNA, FO 371/87937). Nitekim sondaj çalışmaları 1952 yılının ilk aylarında 3 bin metreyi aştı (Yurtoğlu, 2017: 135). Ancak daha sonra da petrol arama çalışmaları devam etmesine rağmen ciddi bir ticarî sonuç alınamadı.

7. Limanların Durumu

Liman denilince öncelikle deniz yoluyla gelen yüklerin kara ve demir yolları üzerinde çalışan araçlara aktarılması veya daha küçük deniz taşıtlarına ya da akarsular, kanallar gibi kara içi suyollarında seyreden araçlara aktarılmak üzere gerekli donanımına sahip yerler akla gelmektedir (Tümertekin, 1999: 583). Limanlar, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde önemli göstergelerden birisi olarak öne çıkmaktadır. Buradan hareketle Akdeniz'in iki önemli denize çıkış kapısı olan İskenderun ve Mersin limanları raporun değerlendirdiği konular arasındaydı.

Büyükelçilik, raporunda Çukurova'nın iki limanı ile ilgili bölgede bir tartışma olduğunu da gündeme getirmiştir. Buna göre Türkiye'nin güneyinde yer alan İskenderun ve Mersin limanlarından hangisinin daha da büyütülüp geliştirilmesi gerektiği hususunda hararetle bir fikir ayrılığı yaşanıyordu. Bir taraftan inşaat işleri açısından bakılınca açık denize karşı daha korunaklı konumdaki İskenderun limanının geliştirilmesi daha kolaydı. Ayrıca daha az maliyetli görülmekteydi. Yine son savaş esnasında İngiliz mühendislerin inşa ettiği *harikulade* tam teçhizatlı bir dalgakırana sahipti. Öte yandan Mersin ise bir dış limandı. Sadece hava koşullarına karşı değil aynı zamanda yakınlardaki Seyhan nehrinin getireceği balçık ve kuma karşı da korunaksız durumdaydı. Ayrıca su, sığ olduğu için gemiler kıynun yaklaşık bir mil açığında demir atmak zorunda kalıyordu. Dolayısıyla yükleme ve boşaltma faaliyetleri daha hafif teknelerle yürütülmek mecburiyetindeydi. Adana'daki hâkim görüş ise doğal

olarak şiddetle Mersin'den yana idi. Bu limanın tüm Çukurova'da ve hatta ötesindeki arazilerde yetiştirilen ürünler için doğal bir çıkış kapısı olduğu tezi üzerine çok şey söylenebilirdi. Bundan dolayı raporda bir örnekte verildi. Hâlihazırda Hatay'da yetiştirilen pamuk tüm o yol kat edilerek çırcır için Adana'ya veya Tarsus'a getirilmek durumundaydı. Bu iki şehir pamuk endüstrisi birkaç pamuk bezi fabrikası ve sektörel servetin büyük bir bölümünün merkezi konumundaydı. Böylece yerelde Mersin limanının geliştirilmesi gerektiği yönündeki görüş oldukça ağır basan bir düşünceydi (TNA, FO 371/87937).

Büyükelçilik mevcut birkaç işletmenin dışında İskenderun limanı lehine olan görüşlerin daha uzun vadeli bakış açısına dayandığını dile getirdi. Bu düşünceleri de özetle şöyle sıraladı (TNA, FO 371/87937):

a) Artan ulaşım imkânlarının bir sonucu olarak Gaziantep ile Urfa dolaylarında tarımsal faaliyetler hızla gelişmekteydi. Son iki yıl içerisinde bu bölgeye çok sayıda ekipman, biçerdöver ve traktör vb. satışının yapılmış olması bu düşünceyi destekleyen başlıca olgu idi;

b) Türkiye'nin güneydoğusunda madencilik faaliyetleri giderek artmaktaydı. Güleman'da ve civar bölgelerde yeni keşfedilen maden yataklarından çıkarılan kromun tamamı İskenderun'dan gemilerle dışarıya gönderiliyordu;

c) Neredeyse tamamlanmak üzere olan dört mevsim açık kalması planlanan Erzurum yolunun bitmesiyle birlikte İran'a olan transit trafikte önemli bir artışın yaşanması ihtimali.

Raporda İskenderun Limanı ticarî, jeopolitik ve stratejik özellikleri yönünden ele alınmıştır. Bu bağlamda Akdeniz'in doğu ucundaki liman, demir ve kara yollarıyla geniş ve verimli bir alanla bağlantılı olduğu için hızla gelişmiştir. Ayrıca Güney ve Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmının iskelesi durumundaydı.

Büyükelçilik limanların geleceğiyle ilgili henüz bir karara varılmadığını ancak İskenderun seçeneğinin daha büyük olasılık olduğunu dile getirdi. Çünkü rapora göre Türk Hükümeti'nin eğilimi Mersin'den ziyade bu limanın geliştirilmesi yönündeydi. Mevcut değerlendirmeleri yapan Büyükelçilik başka bir öngöründe daha bulundu. Şöyle ki merkezi hükümetin eğiliminin arkasında görüldüğü kadarıyla İskenderun limanını bir serbest bölge ve transit geçiş merkezi haline getirme düşüncesi vardı. Böylece yalnızca İran ticaretini değil komşu Ortadoğu ülkelerinin ticaretini de buraya çekme planı tasarlanıyordu (TNA, FO 371/87937).

Büyükelçilik, Mersin ve İskenderun limanları ile bilgilerini tamamladıktan sonra ayrıca bir bilgi paylaştı. Mevcut bilgi iki liman hakkındaydı. Rapor yazıldıktan sonra *Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası* liman geliştirme çalışmaları için Türkiye'ye 12.5 milyon dolarlık bir kredi vermeyi onayladığını duyurmuştu. Bu bağlamda kredinin hangi liman için verildiği de ifade edildi. Buna göre kredinin verildiği proje İskenderun limanının koşullarının iyileştirilmesini ve mevcut tesislerin mekanizasyonunu kapsamaktaydı. Ayrıca projede Mersin'in adı geçmemekte idi (TNA, FO 371/87937).

SONUÇ

İki İngiliz büyükelçilik görevlisinin Ankara'daki büyükelçileri adına hazırladığı rapor Çukurova'nın ekonomik yapısını içeren notları ihtiva etmektedir. İki bölümden oluşan raporun ilk kısmı notlarda ele alınan konuların genel bir özetinin yapıldığı giriş ile başlamıştır. İkinci bölümde ise bölgenin önemli ürünleri olan pamuk, buğday, narenciye, sulama ile ilgili sorunlar, petrol arama çalışmaları ve İskenderun ile Mersin limanları hakkındaki değerlendirmeler yer almıştır.

Ziyaretin amacı gezilen yerleri coğrafi, kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan gözlemleyerek notlar edinmektir. Bu noktadan hareketle seyahat Türkiye'de iktidarın değiştiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Yani DP'nin hükümet olduğu ilk aylarda yapılmıştır.

Ziyaretler tespit edilen gözlemlerin ülkenin kalkınma noktasındaki ulaştığı seviye ve

potansiyelini göstermesi açısından veriler sunmaktadır. Notlara göre bölgenin en önemli şehri olan Adana hızla gelişen bir kent konumundadır. Bunun en kayda değer nedeni ise tarımdaki makineleşme gösterilmiştir. Dolayısıyla ovada üretim artmıştır. Buna bağlı olarak toprak sahipleri ve pamuk işletmecileri zenginleşmiştir.

Yine narenciye üretimindeki artış ülkenin diğer kesimlerinden buraya sermaye akışını hızlandırmıştır. Ancak bu ilerleme aşamalarına rağmen çoğunluğun geçim kaynağının hâlâ tarım olduğu da eklenmiştir. Öyle ki bu durum rapora, İncil'deki tarım yöntemleri ve yaşam koşullarının burada devam ettiği hicvî şeklinde geçmişti. Aslında raporun genelinde ince detay ve mukayeseler yer almıştır.

Olumsuzluklara rağmen Amerikan malı modern tarım makinelerinin yaygınlaştığı da belirtilmiştir. Elbette tarımda daha fazla verim elde edilebileceği dile getirilirken bunun sulama ve sel baskınlarına çözüm bulunduğu takdirde olabileceği ifade edilmiştir. Bu arada tarım alanındaki gelişmeler ve sorunlar sıralanırken bölgedeki petrol arama çalışmalarına da değinilmiştir. Çukurova'nın doğal, tarihi ve arkeolojik zenginlikleri noktasında da raporda tespitler yer almıştır. Ancak Türklerin bu değerleri fırsata çevirmekten uzak olduğu dile getirilmiştir.

Raporda Türk iç siyasetinde önemli bir vaat olarak ortaya çıkan "toprak reformu" beklentisine dair izlenimler halk nezdinde bilgi verilerek anlatılmıştır. 14 Mayıs 1950 Seçimleri ile yeni bir siyasi döneme giren Türkiye'de CHP'nin bölgede seçim kaybetmesinin nedenleri olarak tarımsal meselelere ve su baskınlarına çözüm üretmeyişi gerekçe gösterilmiştir.

Son olarak bölgenin tarımsal potansiyelinin yüksek olduğu -ki burada üretilen ürünlerin İskenderun ve Mersin limanlarından dünya pazarlarına ulaştırılabileceği- kaydedilirken bir diğer önemli unsurun da bölgenin tarihî ve turistik yapısının çok zengin olduğu tespiti, notlarda özellikle vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

A-Arşivler

The National Archives (İngiltere)

B-Kitaplar ve Makaleler

Akgün, C. (2006). *Turunçgiller Sektör Profili*, Ankara: Dış Ticaret Şubesi Uygulama Servisi.

Baban, C. (1970). *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Doğan, O.-Ebul Faruk Ö. (2011). *Çukurova'ya Bereket Getiren Projeler*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Ertem, B. (2009). "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", (12 (21), ss. 377-397), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

Geçikli, R. M. (2016). *Menderes Hükümetleri Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri*, İstanbul: İleri Yayınları.

Gümüş, Ö.-Altan, Y. (1995). *Petrolün Tarihçesi ve Türkiye'de Açılan Petrol Kuyuları*, Ankara: Petrol İşleri Genel Müdürlüğü.

İdem, T. (2015). "Ahmet Remzi Yüreğir'in Hayatı ve 8. Yasama Dönemi Meclis Faaliyetleri", (8/XXII, ss.323-351): *Tarih Okulu Dergisi*.

Karlangıç, O. (2018). "Mısırlı İbrahim Paşa Döneminden Birinci Dünya Savaşı Sonlarına Kadar Adana'da İşçilerin Serüveni (1832-1918)", (S.4, ss.75-88): *Tarih ve Gelecek Dergisi*.

Karlangıç, O. (2019). "19. Yüzyıl Sonlarından Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Adana'da Salgın Hastalıklar ve Mücadele Yöntemleri", *Doç. Dr. Samira Kortantamer Armağanı*, Ed: Abdullah Mesut Ağır, Ahmet Özturhan, (ss. 237-257), Ankara: Çizgi Kitabevi.

Keskin, N. E. (2009). *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

Kılıçbeyli, E. H. (2008). "Marshall Planı", *Türk Dış Politikası*, Ed: Haydar Çakmak, Ankara: Platin Yayınları.

- Lokman, K. (1940). "Raman Dağı Petrolü", (2 (18): 7-10): *İktisadi Yürüyüş*.
- Lokman, K. (1958). "Memleketimizde Petrol Araştırmaları", (6 (2): 92-114): Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni.
- Önal, N. E. (2012). *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*, İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Sabır, E. C.-Güzel, G. (2010). "Türkiye'de Pamuğun Standardizasyonu: Genel Bakış ve Son Durum", (25 (1-2): 1-16): Çukurova Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi.
- Taşman, C. E. (1937). "Türkiye ve Petrol", (3 (2): 9-12): *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*.
- Taşman, C. E. (1938). "Petrol Aramaları" "1923'den Evvel ve Sonra", (4 (3): 69-72): Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası.
- Taşman, C. E. (1949). "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi", (39 (14):14-22): *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*.
- Taşman, C. E. (1949). "Petrolün Tarihi", (39 (14): 9-13): *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*.
- Tümertekin, E.-Özgüç, N. (1999). *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Uysal, O.-Polatöz, S. (2017). *Dünya'da ve Türkiye'de Turunçgil Üretimi ve Dış Ticareti*, (6 (22), ss.6-12), Nisan-Haziran: Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi (TÜRKTOB).
- Varlık, B. (1977). *Çukurova'ya Emperyalizmin Girişi*, Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları No: 18.
- Yurtoğlu, N. (2017). Cumhuriyet Döneminde Petrol Arama Politikaları (1923-1950), (10 (20): 145-168): *Akademik Bakış*.
- Yurtsever, C. (2013). Çukurova'da Tarımın Tarihi, Adana Ticaret Borsası, Ed: Mustafa Özarslan, Adana: Favori Basım.
- C-Sürelî Yayınlar**
- Milliyet, 14 Mayıs 1950
- D-Tezler**
- Karlangıç, O. (2017). *I. Meşrutiyet'ten Mondros Mütarekesi'ne Kadar Adana (1876-1918)*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Uluslararası Terörizmin Bir Hedefi Olarak Sivil Havacılık

Dr. Öğr. Üyesi Zülfükar Aytaç Kışman

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5573-5448>

Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, Elazığ – TÜRKİYE

Selinnur Gün

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3061-4938>

Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 27.07.2020

Kabul: 14.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Sivil Havacılık

Terör

Uluslararası Terörizm

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45989>

Öz

Terörizm, genellikle çağın karakterine uyum sağlayarak ortaya çıkan bir olgudur. Dönemin karakterine, mekana, hedef kitleye vb. değişkenlere göre farklılaşabilen terör eylemleri yaşamın hemen her alanında çeşitli olumsuz etkilere sebebiyet verebilmektedir. Terörizm faaliyetleri, çağımızın en önemli gelişmelerinden biri olan ve ulusal ve uluslararası alanda hizmet veren sivil havacılık sektörü için de büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Hatta terör olayları Sivil Havacılık sektörünün zaman zaman gelişmesini engellemiş ve sektörde durgunluk dönemleri yaratmış, tercih edilmemesine neden olmuş ve böylece sivil havacılık sektörünü ekonomik, ticari, sosyal ve psikolojik açıdan etkilemiştir. Sivil Havacılık sektöründe gerçekleşen terör saldırıları, sektörün doğası gereği ırk ve ülke ayrımı gözetmeden birçok insanı etkilemiş ve sansasyonel boyutlara ulaşmıştır. Terörün korku ve dehşet salarak toplumsal huzuru bozma, günlük hayatın akışını engelleme, insanların yasal otoriteye olan güvenlerinde zedelenmeye sebep olma gibi özellikleri göz önünde bulundurulduğunda sivil havacılık sektöründe meydana gelen terör eylemlerinin terörün bu amaçlarına hizmet eder nitelikte eylemler olduğu görülmektedir. Sivil havacılık sektörünün uluslararası boyutu da hesaba katıldığı zaman terör eylemlerinden kaynaklanan bu olumsuz etkilerin yansması daha çok göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada, sivil havacılığın gelişimi ve tarihçesi ulusal ve uluslararası boyutları ile incelenmiştir. Terörizm faaliyetlerinin ortaya çıkmasından başlayarak sivil havacılık sektörünü etkileyen olaylara örnekler verilmiş ve konuyla ilgili sonuç ve çözümler öne sürülmüştür.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kışman, Z. A. ve Gün, S. (2020). Uluslararası Terörizmin Bir Hedefi Olarak Sivil Havacılık. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 691-703.

Civil Aviation as a Target of International Terrorism

Asst. Prof. Dr. Zülfükar Aytaç Kışman

Firat University, Vocational School of Social Sciences, Department of Foreign Trade, Elazig – TURKEY

Selinnur Gün

Firat University, Institute of Social Sciences, Elazig – TURKEY

Article History

Submitted: 27.07.2020

Accepted: 14.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Civil Aviation

Teror

International Terrorism

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45989>

Abstract

Terrorism is a phenomenon that often emerges by adapting to the character of the era. Terrorist acts, which can vary according to variables such as the character of the period, the place, the target audience, etc. can cause various negative effects in almost every area of life. Terrorism activities constitute a great danger for the civil aviation sector, too, which is one of the most important developments in our age and serving nationally and internationally. In fact, the terrorist incidents have prevented the development of the Civil Aviation sector from time to time and created periods of stagnation, causing it to be not preferred and thus affecting the civil aviation sector in economic, commercial, social and psychological terms. Terror attacks that took place in the Civil Aviation sector affected many people regardless of race and country because of the nature of the sector and reached at remarkable dimensions. Considering the characteristics of terrorism such as disrupting social peace by inflicting fear and terror, blocking the flow of daily life, causing damage to people's trust in legal authority, it is seen that terrorist acts in the civil aviation sector serve these purposes. When the international dimension of the civil aviation sector is taken into account, the reflection of these negative effects caused by terrorist acts is more noticeable.

In this study, the development and history of civil aviation with its national and international dimensions have been examined. Starting from the emergence of terrorism activities, the events that have affected the civil aviation sector have been stated by giving examples, and the results and solutions regarding the issue have been put forward.

GİRİŞ

Güvenlik olgusu, insanoğlunun varoluşundan bu yana temel istek ve ihtiyaçlarından biridir. İlk çağlarda doğadan ve diğer türlerden korunmakla başlayan bu duygu toplum ve devlet kavramlarının hayatımıza girmesi ve günümüzde teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesiyle hem insan türünden hem de teknolojik gelişmelerin kötüye kullanımının yaratacağı sonuçlardan korunma konusunda anlam kazanmıştır. Tarihin ilk dönemlerinden beri kendini çeşitli şekillerde gösteren terörizm hareketleri son yıllarda teknolojinin hızla gelişmesi dünyamızın küreselleşmesi ve bilgi birikiminin artmasıyla son derece hız kazanmıştır. Devlet kavramı, siyasi ve politik amaçla güdülen bu eylemlerin uluslararası boyut kazanmasına neden olmuştur.

Günümüzde sivil havacılık olarak adlandırdığımız bir yerden başka bir yere, siyasi kaygı gütmeyen hava araçlarını kullanarak gitme faaliyeti çağımızın vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Yurtiçi seyahatlerin yanı sıra yurtdışı seyahatler popülerliğini arttırmış sivil havacılığın uluslararası bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Farklı millet, medeniyet ve coğrafyalardan insanları kısa süre içerisinde bir araya getirmesiyle günümüzde en çok tercih edilen seyahat çeşitlerinden biri olmasını sağlamıştır. Sivil havacılığa talebin bu denli artması hava araçlarının birçok ülkede bayrak taşıyıcı olması, hava araçlarının ve uçuşların maliyetleri ve yine hava araçları havalimanları gibi yerlerin yoğunluğu açısından dikkat çekmesi terörizm eylemlerinin de bu alana yönelmesine ve hedef almasına neden olmuştur. Hem sivil havacılığın uluslararası bir boyuta sahip olması hem de terörizm faaliyetlerinin uluslararası boyutta olması ve giderek yayılması, terörizm hareketlerinin bu alanda yapılmasını tetiklemiş ve geçmişten bu yana çeşitli yıldırıcı kanlı eylemlerle kendini göstermiştir.

Tüm bunlar terörizmin uluslararası boyuttaki etkisini ve sivil havacılığın kötü amaçlı siyasi faaliyetlerde kullanıma açık olduğunu göstermektedir. Bu sayede güvenlik olgusunun sivil havacılıkta ve uluslararası düzeyde önemi de anlaşılmaktadır. Sivil havacılıkta uluslararası terörizm hareketlerinin etkileri, tarihteki süreci, doğurduğu sonuçlar, güvenlik olgusunun bu alandaki önemi ve geçmişten günümüze alınan, gelecekte de alabileceğimiz güvenlik önlemleri hakkında kısa bir bilgilendirme bu makalede yer alacaktır.

1. SİVİL HAVACILIK KAVRAMI

İnsan ve eşyanın ihtiyaçları karşılayacak şekilde zaman ve mekân faydası sağlayarak yer değiştirmesi genel olarak taşımacılık olarak adlandırılır. Kara, hava ve deniz taşımacılığı şeklinde üç bölüme ayrılan taşımacılık faaliyetlerinin bu bölümlere ayrılmasındaki en önemli etkenler; hız, erişim kolaylığı, fiyat, güvenlik ve konfordur. İnsan, posta veya kargonun yine ihtiyaçlara cevap verecek ve fayda sağlayacak şekilde bir hava aracı ile yer değiştirmesini sağlayan taşımacılık şekli de hava taşımacılığı olarak tanımlanmaktadır. Sivil havacılık ise askeri olmayan tüm genel ve tarifeli uçuşları kapsayan hava taşımacılık faaliyetleri bütünüdür (Ünlü, 2009: 44). Yaşanan teknolojik gelişmeler ve beraberinde gelişen ticari faaliyetler dünyada küreselleşme sürecini başlatmıştır. Dünyanın küçülmesiyle vakit çok önemli bir hâl almış ve insan yaşamında hız etkili olmuştur. Bu nedenle hava taşımacılığı sağladığı hız avantajından dolayı tercih sebebi olmuştur. Dünyada ticari bir sektör olan turizmde de hız ve konfor avantajıyla havayolu ulaşımı sıkça tercih edilmektedir. Ülkelerin hem tanıtım yüzü olan hem de ticari bir alanı olan havalimanları, meydana gelebilecek olası bir güvenlik zafiyetiyle ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarında olumsuz etki göstereceğinden korunması hassas tesislerdir. Tüm bunlar havacılık güvenliğinin ulusal ve uluslararası alandaki önemini vurgulamaktadır (DHMİ Havacılık Güvenliği Eğitim El Kitabı: 1)

1.1. Sivil Havacılığın Tarihçesi

İnsanlık tarihi boyunca, özgürlüğün simgesi olan kuşların insanlara ilham verdiği ve farklı yerlerde farklı zamanlarda çok sayıda insanın çeşitli uçabilme girişiminin olduğu bilinmektedir. Bu

nedenle uçmanın tek bir insana mal edilemeyecek bir çalışma olduğu ve bir buluş olmadığı bilinmektedir. Leonardo Da Vinci tarafından 1500'lü yıllarda yapılan çalışma modern anlamda ilk çalışma olarak gerçekleşmiştir. Daha sonraki zamanlarda sıcak hava balonu ve havadan hafif gazların bulunması ile balonculuk faaliyetleri gelişme yaşanmıştır. Bununla birlikte Henri Giffard 1852 yılında yönlendirilebilir bir balon üzerinde ilk motorlu buharlı uçuşu başarıyla gerçekleştirmiştir. Balonculuk kısa zamanda gelişmiş fakat balonculuk ile ilgili çalışmalar yapan kişiler, balonların sadece rüzgâra bağlı olması ve yön tayinin olmaması nedeniyle yeni araştırmalar yapmış bu sebeple 1800'lü yıllarda planör ve buharlı uçan makineler gibi hava araçları geliştirmeye çalışmışlardır. 17 Aralık 1903 yılında Orville ve Wilbur Wright kardeşler ilk motorlu uçuşu yaparak bu onura sahip olmuşlardır. 1630 yılında Hezarfen Ahmet Çelebi'nin kendi ürettiği kanatlarla Galata Kulesi'nden atlayarak ve boğazı geçerek Üsküdar'a inmeyi başararak ülkemizde de gelişme yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Atatürk'ün girişimleriyle ülkemizdeki havacılık faaliyetleri daha çok gelişme göstermiş ve hızlanmıştır. Günümüzde Türk sivil havacılığının zeminini oluşturan ve Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Türk Tayyare Cemiyeti ile birlikte dönemin isimlerinden Vecihi Hürkuş ve Nuri Demirağ gibi havacılığa gönül veren kişilerin katkılarıyla Türkiye kendi uçağını yapabilen bir ülke olmuştur (Özsoy & Yavaş, 2012 :2-3). Tüm bu gelişmelerle beraber Vecihi Hürkuş'un öğrencilerinden biri olan Bedriye Tahir Gökmen 1930'ların başında ilk Türk kadın pilot olarak uçuşunu yapmıştır. Aynı zamanda Atatürk'ün manevi kızı olan Sabiha Gökçen ise ilk kadın savaş pilotumuz olmuştur. Ayrıca Türk Hava Kurumu'na bağlı olarak 1935 yılında kurulan Türkkuşu ise ülkemizde sivil havacıların kazanılmasında etkili olmuştur (21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar, 2010 :22-23).

1.2. Sivil Havacılığın Uluslararası Boyutu

Küreselleşmenin pozitif etkisiyle ve ucuz petrol fiyatları, jet uçakları ve geniş gövdeli uçakların kullanımıyla birlikte uluslararası hava taşımacılığında oldukça hızlı gelişmeler yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında eski askeri uçakların insan ve eşya taşımacılığı için kullanılmasıyla sivil havacılık sektörü ortaya çıkmıştır. Birkaç yıl içinde sivil havacılık sektörü adına Kuzey Amerika, Avrupa ve dünyanın diğer bölgelerini kapsayacak şekilde uçuşlar yapan pek çok firma kurulmuştur. İlk jet uçağı olan Comet arzu edilen devamlılığı sağlamamış olsa da 1957 yılında Boeing firmasının 707 uçağını tasarlamasıyla havayolu taşımacılığı büyük ölçüde gelişme sağlamış, Boeing 707'nin önderliğinde yapılan yolcu uçağı tasarımları Boeing 747 ile köklü bir dönüşüm geçirmiş ve uzak yerlere kısa sürede ulaşım sağlanmıştır. 1950'li yıllarda kurulan uluslararası havacılık örgütleri ve birlikleri de havayolu taşımacılığının daha güvenli yapılabilmesi için gerekli bazı standartlar oluşturmuştur. Daha sonra dünyada serbestleşme hareketinin yaşanmasıyla bilet fiyatları, rota ve uçuş programlarındaki kısıtlamalar da yok olmuştur. Uluslararası hava taşımacılığında, turizm endüstrisinde ve uluslararası ticarete yaşanan ilerlemelerle sektörler birbirlerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Bahar vd, 2016: 517). Özellikle liberalleşme sürecine girdikten sonra iyice genele yayılan havacılık faaliyetleri, gelişmekte olan ülkeler açısından iktisadi büyüme ve gelişme yönünden büyük bir role sahip olmuştur (Türk, 2017: 16-17).

Uluslararası sivil havacılık topluluğu, Birleşmiş Milletlerin 1945'te oluşturduğu Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) tarafından yasal olarak temsil edilmesine rağmen, bu topluluktaki birçok kişiden sadece biridir. Bu uluslararası topluluk, çoğu üye olan 190'dan fazla bağımsız devletten oluşur. Sivil havacılık, uluslararası ekonomide, uluslararası olarak ICAO aracılığıyla ve ulusal olarak ABD Federal Havacılık İdaresi (FAA) gibi bireysel devletlerin ajansları aracılığıyla küresel ekonomide en düzenlenmiş endüstrilerden biri olmuştur (Harrison, 2009: 2). Uluslararası Sivil Havacılık (ICAO) verilerinde 1950'lerde yıllık tarifeli yolcu sayısı 100 milyon iken, bu rakam 1976'da 1 milyara, 2010 yılında ise 5,126 miyara varmıştır. Öte yandan dünyadaki havayolu yolcu trafiğinin %84'ünü oluşturan ve 126 ülkeden 230 havayolu firmasının üyeliğini kapsayan Uluslararası Hava Taşıyıcılar Birliği (IATA)

verilerince 2010 yılında tarifeli seferlerle taşınan yolcuları gösteren rakamlar 1,780 milyar civarındayken 179 ülkeden 1,650 havaalanının üyeliğini kapsayan Uluslararası Havaalanları Konseyi (ACI) ise 2010 yılına ait bu rakamı 2,5 milyar olarak belirlemektedir. Çeşitli kaynakları kendilerine rehber edinmeleri nedeniyle verilerde çeşitli farklılıklar meydana gelse de havacılık sektörünün başlangıcından günümüze yolcu taşımacılığındaki artışta astronomik rakamlar kullanılmaya başlanmıştır. (Yüksel, 2014: 8).

1.3. Sivil Havacılıkta Güvenlik Önlemleri

Sivil havacılık faaliyetlerinde güvenlik olgusunu en geniş şekilde inceleyen, uluslararası anlamda düzenleyici faaliyetleriyle en önemli kuruluşlardan biri olan Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO) dur. ICAO güvenlik kavramını uluslararası sivil havacılığı kanunsuz hareketlere ve tehlikelere karşı, insan ve malzeme kaynağını birleştirerek korumayı amaçlayan çeşitli tedbirler olarak tanımlamaktadır. Açıklamayı göz önünde bulundurarak havacılık alanındaki güvenlik kavramını şöyle tanımlayabiliriz: Havacılık güvenliği doğrudan veya dolaylı yoldan havacılık faaliyetlerini kapsayan insan, hava aracı ve hava taşımacılığı altyapısını etkileyecek kasıtlı olarak yapılmış her türlü sabotaj ve terörist eylemleri gibi suç unsurları ve tehlikelerden korunması faaliyetlerini kapsayan bir kavramdır (Gerede, 2006: 31).

İlk balon uçuşuyla birlikte temelleri oluşan havacılık kuralları uluslararası devamlılık kazanmadan önce çok taraflı uluslararası sözleşmeler yoluyla genel ve özel nitelikteki kurallar olarak oluşmuştur. Hava hukukuna gerçek anlamda uluslararası boyut kazandıran ve 190 devletin halen savunduğu Chicago Sözleşmesi'nden önceki Varşova, Roma, Paris ve Havana sözleşmeleri de havacılığı biçimlendiren çok taraflı sözleşmelerdir (Kaya, 2016: 188). 1960'ların sonlarında uluslararası sivil havacılığa tehdit oluşturan terörizm hareketleri için ilerleyen yıllarda ICAO Tokyo (1963), Lahey (1970), ve Montreal (1971) ile teröre üye devletlere karşı terör eylemlerini cezalandırmak için yasal gereklilikler içeren sözleşmeleri kabul edilmiştir (Harrison, 2009: 4). Havacılık tarihine kazanmış 11 Eylül 2001'deki terörist saldırıları sosyo-ekonomik, kültürel ve politik bakış açısıyla hava taşımacılığı üzerinde daha önce hiç görülmemiş büyük bir olumsuz etki yaratmıştır. Bu saldırılardan sonra ortaya çıkan hususları takiben kısa zaman içinde uygun önlemler alınmıştır. 11 Eylül'den bu yana, koruma amaçlı yeni önlemler alınmış, uçak kaçırma sabotaj ve diğer yeni tehditleri önleyebilmek için bazı yöntemler ve yenilikçi prosedürler geliştirilmiştir. AACI, IATA, IACA gibi havacılık oluşumları ile Airbus ve Boeing gibi havacılık endüstrisi başkanları olan kuruluşlar da küresel havacılık güvenliğine öncülük etmiştir. Yüz ve bagaj taraması, patlayıcıların tespitinin sağlanması, yolcuların biyometrik tanınması, check-in esnasında riskli yolcuların belirlenmesi, kokpit kapılarının güçlendirilmesi, kokpit içinden kabin takibi yapılması gibi önlemler alınmıştır (Galileo Tamasi, 2011: 892). Ayrıca güvenlik personellerinin profesyonelleştirilmesi, güvenlik yönetmeliklerinin iyileştirilmesi, bilgisayar destekli sistemlerin geliştirilmesi X-ışınları ve metal detektör taramaları gibi gelişmelere gidilmiştir (Gillen & Morrison, 2015, : 60-61).

2. TERÖRİZM KAVRAMI

Terör ve terörizm kavramlarının tam anlamıyla güncel bir tanımının yapılamadığı bilinmektedir. Bunun en önemli nedeni ise gerek terörün etkisi altında olan gerekse teröre karşı çabalayan devletlerin bu kavramları kendi hareketlerini meşrulaştırmak için kendilerine göre yorumlamasıdır (Öztürk & Çelik, 2009: 6).

Terör korku ve dehşete düşürerek baskı kurma algısıyla çok eskilere dayandırılabilse de strateji olarak modern çağın ürünüdür. Terörizm ise daha ziyade sanayileşme döneminde ortaya çıkan mücadele edişin fikri kısmıdır. Bu bağlamda bu iki kavram; birinci dalga 19.yüzyılda işçi ve anarşist eylemleriyle teröre yönelenler, ikinci dalga 20.yüzyılda bağımsızlık hareketlerine ulaşmada terörü

kullanıcılar ile soğuk savaş yıllarındaki terör hareketleri ve terörizm planları olarak değerlendirilebilmektedir. Tarihi modern anlamda 1978 Fransız Devrimi yıllarına kadar dayanan terörizm kavramı aslında insanlık tarihi kadar eskidir. Terör kelimesi bir şiddet eylemi olayını anlatırken, terörizm kelimesi bu eylemlerin altındaki sistematikleştirilmiş ideolojik düşünce ve felsefeyi anlatır. Büyük ölçüde can ve mal kaybı yaratmayı böylece zarar verip korku salmayı amaçlayan terörizm hareketleri zaman zaman devletler tarafından da bir araç olarak kullanıldığı söylenmektedir. Özgürlük mücadelesi olarak da ifade edilen terörizm hareketlerinin söz konusu havacılık olduğunda bu şekilde ifade edilemeyeceği şüphesizdir ve havacılık emniyet ve güvenliği için çok önemlidir (Türk, 2017: 5-6). Terör ve terörizmin üçüncü dalgası ise günümüzde etkin olan küresel terör olarak ele alınmaktadır (Bal, 2006: 7). Terörizm genellikle siyasal hedeflere ulaşmak için yapılan halka ve masum insanlara karşı şiddet kullanabilen, hukuk üstünlüğü ve devlet otoritesini tanımayan ve hiçbir savaş kuralı olmayan örgütsel ve sistematik olan kaçırma, korkutma, öldürme ve tahrip eylemleridir. Bir başka anlamda terörizm mevcut yasal düzeni değiştirmeyi amaçlayan şiddet hareketleri olarak tanımlanabilir. Bilinçli kesin bir amaca yönelik veya bilinçsizce herhangi bir amaca yönelik olarak uygulanabilen terörizm düzen değiştirmek için çeşitli ideolojik odaklara dayanan bir bakıma sosyal bir olgudur (Öztürk & Çelik, 2009: 87).

2.1. Terörizm Tanımı ve Kapsamı

Osmanlı Türkçe'sinde karşılığı 'tedhiş' olan ve yine Arapça'da ki 'dehşet' kelimesinden türetilen terör kelimesinin genel olarak zihinlerimizdeki karşılığı da şiddet ve korku anlatmaktadır. Terörle Mücadele Kanununda da (TMK) detaylı olarak tanımlanan terör kavramı; cebir ve şiddetle; baskı, korkutma yıldırma, sindirme veya tehdit gibi metotlarla anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini ve düzeni değiştirmek, devlet ve millet uyumunu bozmak, Türk Cumhuriyeti'nin mevcudiyetini tehlikeye atmak veya yıkmak, temel hak ve özgürlükleri öldürmek, devletin yerel ve uluslararası anlamda güvenliğini ve kamu işleyişini değiştirmek veya yıkmak amacıyla örgüte üye kişi veya kişilerce kalkışılacak her bakımdan suç sayılan eylemlerdir (Öztürk & Çelik, 2009: 86-87). Kökeni Latince'ye dayanan terör kelimesi Fransızca 'terreur' kelimesinden türetilmiş olup günümüzde büyük bir coğrafyayı ve farklı toplumları da etkilemeyi başararak uluslararası boyuta ulaşmıştır (Türk, 2017: 5).

"Terörle mücadele eylemi" olarak tanımlanan terörizm; boyun eğdirmek için güç veya tehdit kullanma, özellikle siyasi amaçla kullanılan politika ve politik silahlardır. Nispeten geniş tanımları olan bir terimdir. Tanımlamak için kullanılacak parasal kaynaklar, ideolojik değerler, örgütsel amaçlar ve teknik yeterlilik gibi birçok karakteristik özellik vardır (Jimenez, Stult, & Mavris, 2009: 7). Kısaca, şiddet ve korku yaratabilmek için zor kullanan ve toplumda olumsuz yönde psikolojik etkiler yaratmak isteyen terör eylemlerinin ortak amacı yasa dışı siyasi amaçlardır (Kartal, 2014: 47). Çok fazla tanımlanabilirlikle birlikte genellikle herhangi bir siyasi amaç için sivillerin veya güvenlik görevlilerinin propagandaya yönelik ses getirici eylemlerle öldürülmesidir. Terör eylemlerinin özelliği eylem konu olan kişiler açısından da önemlidir ki bu propagandaların her yere ulaşması ve tüm medya kurum ve kuruluşlarında yer alması teröristlerce istenir. Bu nedenle teröristler öldürecekleri veya zarar verecekleri kişileri, kendi amaçlarına yönelik ses getirecek kişilerden seçerler. Bu yönden terör ve terörizm arasındaki farklılıklar incelendiğinde; terör kısaca silahlı eylemlerle kendini ispatlama ve davasını duyurma; terörizm ise bu eylemleri savunan stratejileri aktaran bir düşünce akımıdır. Bu kavramlar çoğunlukla karıştırılsa da birincisini stratejik eylem, ikincisini ise stratejik söylem olarak belirtebiliriz (Bal, 2006: 8).

19. yüzyıldaki sanayileşme kentleşmesinden ortaya çıkan batı ülkelerindeki işçi gruplarının şikâyetleri terörün kaynağını oluşturmuştur. Bu yüzyıldaki bağımsızlık hareketleri genellikle ayrılıkçı terör olaylarına öncülük etse de, bu gelişmelerde belirleyici olan Soğuk savaş yıllarında yaşanan terör

eylemleri olmuştur. Bu dönemdeki terörünün en belirleyici kısmı devletlerin karşılıklı savaşa girmeyi göze alamamalarından dolayı, düşman olarak gördükleri gruplarla mücadele eden terörizm gruplarını desteklemesidir. Soğuk savaş döneminden sonra sırasıyla; küreselleşme, liberalleşme, demokratikleşme insan hakları ve özgürlükleri gibi kavramlar etkili olmuş daha sonrasında ise küresel terör kavramına gidilmiştir (Bal, 2006: 9).

Terörizm devletlere yönelik sistemli ve organize şiddet hareketleri olarak kendini göstermektedir. Üç ana ögeyi (ideoloji, örgüt ve eylem) aynı anda içince barındıran şiddete yönelik eylemler terör içerikli suç olarak tanımlanır. Terörizmin ideoloji ve örgüt öğeleri terör örgütlerinin güç ve eylem noktalarını oluşturup uygulanacak programları belilerken, eylem ögesi ise bu örgütlerin varlığını devam ettirebilmesini sağlamaktadır (Öztürk & Çelik, 2009: 88-89). Terörizmin gücü, can ve mal kaybına neden olmaktan ziyade doğurduğu tepkiyle ölçülür. Burada oluşturulacak olan etki yapılan olaydan büyüktür. Bu etki yapılan tahribatla değil daha çok topluluklarda bıraktığı psikolojik reaksiyon ile ölçülür. Teröristler abartılı olaylarla kamuoyunu sarsarken, resmi otoritelere karşı iddialarının gücünü gösterirler. Devam eden terörist saldırılar yöneticilerin ve devletin artık can ve mal güvenliği sağlayamadığı izlenimi yaratıp toplumun yönetime ve düzene olan güvenini zedelerler. Tüm bunlarla birlikte ciddiyetlerini ispatlarlar. Terörizm yasal otoriteleri etkisiz bırakarak, demokratik yöntemlerden ve insan sevgisinden yoksun bir toplum yaratmayı ve mümkün olursa bunu uluslararası düzende kabul ettirmeyi amaçlar (Ergil, 1992: 142-143).

2.2. Uluslararası Terörizm

Uluslararası terörizm iki veya daha fazla ülkenin toprak veya halkını söz konusu eden terörizm şeklidir. Misalen bir ülkedeki terör yanlısı eylemcilerin başka bir ülkenin diplomatlarını, yöneticilerini veya insanlarını herhangi bir ülke ile temas içince diye öldürmeleri, uluslararası sefer halindeki uçaklara saldırmaları veya onları rotalarından saptırmaya çalışmaları uluslararası terörizmdir. Teröristlerin kendi ülkelerine ve yurttaşlarına karşı gösterdiği şiddet hareketleri uluslararası terörizm olarak tanımlanmaz. Uluslararası terörizm denilebilmesi için yerel bir düzene sistem dışından uygulanan şiddet unsuru veya tehdit eylemi olması gerekir ve ulusal sınırların dışına çıkarılır. Uluslararası diplomasi ve hukuk kurallarını yok saydığı için uluslararası ilişkileri olumsuz yönde etkiler (Ergil, 1992: 140). Son 45 yılda ticaret, teknoloji ve ekonomik büyüme, halkın refahının yaşandığı bir küreselleşme çağı yaratmış, firmalar ve milletler birbirleriyle daha fazla bağlantı kurmaya başlamıştır. Bu dönemde, sivil havacılık yoğun bir şekilde düzenlenmiş, ulusal havayolları ve hükümet sistemi, havaalanlarını rekabetçi küresel bir endüstriye yönlendirmiştir (Gillen & Morrison, 2015: 2). Başka ülkelerin hükümet ve vatandaşlarına müdahale ederek uluslararası anlam kazanan terör eylemleri, 11 Eylül 2001'de ABD'de 2004'de İspanyada, 2005 yılında da İngiltere'de gerçekleştirilen çeşitli saldırılardan sonra batıdaki gelişmiş ülkeler için ortak bir endişe yaratmıştır (Öztürk & Çelik, 2009: 87).

3. ULUSLARARASI SİVİL HAVACILIKTA TERÖRİZM

Teknolojik gelişmeler ile birlikte değişip gelişen ulaştırma araçları da insanlığa kolay ve hızlı ulaşım avantajı sağlamış, bu etki özellikle sivil havacılık endüstrisinde kendisini en iyi şekilde hissettirmiştir. Havacılığın hız ve erişim kolaylığı lojistik imkânlarını güçlendirirken terörizm hareketleri için de odak noktası olmuştur. Bu durum havacılık terörünü yaratmış ve buna karşın havacılık güvenliği kavramı gelişmiş terörle mücadelenin bir parçası haline almıştır. Havacılık terörü modern terörizm hareketlerinin bir aracı olmakla birlikte tüm terörizm hareketlerinde görüldüğü gibi propaganda yapma, rehine veya fidye alma, ekonomik çıkar sağlama, teknolojik imkânları da kullanarak savaş çıkarma gibi amaçları gütmektedir. Havacılık terörü siyasi amaç kaygısıyla sivil havacılığa ve sivil unsurlara karşı düzenlenen şiddet eylemleri ve yaratılan korku olarak

tanımlanmaktadır (Türk, 2017: 8-9).

Uluslararası sivil havacılık güvenliği prosedürlerinin ilk amacı, yolcu, mürettebat ve yer personeli ile havalimanı bina ve tesislerinin, yerde ve havadaki yasadışı eylemlere karşı korumasının sağlanmasıdır. Hem ulusal hem de uluslararası alanda alınacak bu önlemlerin uygun şekilde insan ve malzeme kaynağının bir araya getirilip kullanılmasıyla olabilir. Buradan hareketle etkili bir sivil havacılık güvenliği için etkili ve esnek bir uluslararası mevzuat, yönetmelik, program ve prosedürlerin geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Bu da hükümetler arasındaki işbirliklerinin modern teknolojik imkânlarla desteklenmesiyle gerçekleşmektedir (Ünlü, 2009: 61).

3.1 Yerel ve Uluslararası Terörün Hedefi Olarak Sivil Havacılık

Sivil Havacılık hem yerel hem de uluslararası alanda hizmet veren bir sektördür. Kaldı ki sivil havacılık kuralları uluslararası olarak tesis edilip uygulanmaktadır. Dolayısı ile sivil havacılık sektörü hem yerel terör faaliyetlerinin hem de uluslararası terör odaklarının ilgisini çekmektedir. Pek çok şekilde terör eylemlerine maruz kalan sektör sıklıkla aşağıda sıralanan güvenlik ve terör tehditleriyle yüz yüze kalmaktadır:

- İntihar Saldırısı veya silah olarak kullanılması için bir uçağın kaçırılması
- Rehine/Fidye için bir uçağın kaçırılması (Türkiye’de 1969 – 2012 yılları arasında 26 uçak kaçırma eylemi gerçekleşmiştir.)
- Bir uçağın bombalanması
- Hava meydanlarında toplu katliamlar
- Anti Uçak Silahları (Taşınabilir omuzdan atılabilir füzeler) ile uçağın düşürülmesi girişimleri
- Kalkış, iniş veya park pozisyonu alırken uçaklara yönelik silahlı saldırılar
- Park halindeki uçağa yönelik saldırılar
- Hava meydanlarının bombalanması
- Siber Saldırılar
- Biyolojik saldırılar
- Kimyasal/Biotoksin saldırılar
- Para temin faaliyetlerine yardımcı olması için bir terörist grup tarafından bir hava meydanının kullanılması (DHMİ Havacılık Güvenliği Eğitimci El Kitabı: 2).

Sivil havacılıkta kanun dışı eylemlerin en belirginini hava korsanlığıdır. Bir hava taşıtının zor kullanılarak kaçırılması olarak da nitelendirilen hava korsanlığına ait, 11 Eylül saldırılarına kadar olan süreçte amaçları değişkenlik gösteren yaklaşık 1007 girişim veya olay vardır. Bu olay ve girişimlerle birlikte 1060 kişi hayatını kaybetmiştir. 1930 yılında başlayan uçak kaçırma eylemleri 1960-70’li yıllarda en yüksek seviyeye çıkmış daha sonra ise düşüşe geçmiştir. Bugüne kadarki uçak kaçırma eylemlerinin yüzde 64’ü bomba, yüzde 23’ü ateşli silah, kalanı ise kesici aletler ile gerçekleştirilmiştir. Yüzde 60 oranında siyasi sebeple yapılan kaçırma eylemlerinin yüzde 82’si bayrak taşıyıcı havayollarına gerçekleşmiştir (Ünlü, 2009: 56). Hava korsanlığı olayı ilk olarak 1931 yılında Perulu teröristlerin havadan broşür dağıtıp siyasi propaganda yapmak amacıyla bir Pan American havayolu işletmesine ait posta uçağını kaçırmasıyla başlamıştır. İlk saldırı olayının ardından 1948’e kadar olan süreç durgun geçmiş benzeri bir olay yaşanmamıştır. Hava korsanları 1948’de Cathay Pasific Havayollarının ticari sefer yapan bir yolcu uçağını kaçırmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra havayolu seyahatlerinde yaşanan artış, uçakların art niyetli kişiler tarafından hedef alınmasına neden olmuştur. 1960’ların sonlarına doğru dünyada yaşanan siyasi hareketlilik sivil havacılık sektörünü de etkisi altına almış 1968-1972 yılları arasında uçak kaçırma eylemleri sıklıkla yaşanmıştır. Bu yıllardan günümüze doğru, uçak sefer sayılarındaki artışa rağmen hava korsanlığı olayları azalmış, ancak 2001 yılına gelindiğinde tüm dünyadaki etkisiyle, 11 Eylül 2001’de yaşanan uçak kaçırma ve saldırı olayı hava terörizminin

zirvesi olmuştur (Türk, 2017: 18-19).

Ticari anlamda ilk uçak bombalama eylemi de United Airlines 629 sefer sayılı uçağı ile seyahat eden bir kadın yolcunun oğlunun çocukluk döneminin intikamını almak amacıyla annesini öldürmek ve büyük bir hayat sigortası ödemesi almak için 1955 yılında gerçekleştirilmiştir (Korkmaz, 2018: 58). Türkiye’de ise belirgin olarak Atatürk Havalimanı, hem 28 Haziran 2016’ da bir terör saldırısına uğramış hem de 15 Temmuz 2016 da darbe girişimcilerinin hedefi olmuş bu sayede Türk sivil havacılığı da olumsuz yönde etkilenmiştir (Bahar vd., 2016: 526).

3.2 Sivil Havacılıkta Yaşanan Terörizm Örnekleri

3.2.1 Pan-Am Olayı

21 Aralık 1988’de Pan Am 103, Londra’daki Heathrow havaalanından New York ve Detroit’e bağlı olarak yola çıkmıştır. Boeing 747, birçoğu Noel için eve giden Amerikalılar olan 259 yolcu taşımıştır. Uçuşa 40 dakikadan kısa bir süre sonra, 747 gizemli bir şekilde Lockerbie, İskoçya’da patlamış, Lockerbie’den yeryüzündeki 11 vatandaşa birlikte tüm yolcuların ve mürettebatın hayatını sona ermiştir. Bu, şimdiye kadar yapılan en büyük uluslararası terörle mücadele soruşturmalarından birini başlatmıştır. ABD hükümeti ve İskoç araştırmacıları 1991’de Libya ismini vermesine rağmen, bu kanuni kanunsuzluk eyleminin onuncu yıldönümünde, failine ilişkin hala bir fikir birliği bulunmamaktadır (John, 2007: 36).

1988 yılında Pan Am’ın 103 numaralı uçuşunun İskoçya’nın Lockerbie kasabası üzerinde kaybedilmesi bir trajedinin en tanınmış örneğidir. Bu kaza ile ilgili sonuç raporunda da belirtildiği gibi; bakımı gerektiği gibi yapılmış, tıbbi açıdan uygun ve doğru şekilde lisanslandırılmış uçuş ekibince uçurulan uçuşa uygun bir uçak uçuş esnasında bagaj bölümüne yerleştirilmiş patlayıcı bir devrenin infilak etmesi sonucunda bütünlüğünü kaybetmiştir. Bu kazayla birlikte havaalanlarında ve havayolu işletmelerinde havacılık güvenliği sisteminde saklı kalan hatalar görülmüş ve düzenlemeler getirilerek, prosedürler bu gibi sonuçlarından korunmak için geliştirilmiş, yenilenmiştir (Gerede, 2006: 32). Pan Am Havayollarının 103 sefer sayılı uçuşunda içerisine patlayıcı yerleştirilmiş bir radyonun terör örgütü üyelerince çanta içerisine konularak uçağın bagaj kısmına verilmesi ve İskoçya’nın Lockerbie kasabası üzerinde zaman ayarlı bombanın patlatılarak uçağın infilak ettirilmesi ile sonuçlanan olayda seyahat eden hayatını kaybetmiştir. Ne yazık ki, bu olayda uçağa çantanın verilmesini sağlayan kişinin uçak ile seyahat etmediği ortaya çıkmıştır. Yaşanılan bu acı trajediden sonra, yolcu ve bagaj uyuşması uygulamaya koyularak bu sayede bir uçağa yüklenen bagajın aslında uçağa binen o uçuşun yolcularına ait olmasını sağlamak istenmiştir (Korkmaz, 2018: 58).

Libyalı teröristlerin sorumlu tutulduğu bu saldırıdan sonra 1991’de imzalanıp 21 Temmuz 1998’de yürürlüğe giren “Yerinin Tespiti Amacıyla Plastik Patlayıcıların İşaretlenmesine İlişkin” sözleşmeye göre; sözleşmeye katılan ülkeler, plastik patlayıcı maddelerin yasadışı imal edilmesini önlemek ve yasaklamak için gerekli önlemleri almakla; kendi bölgelerine de markasız, bilinmeyen plastik patlayıcıların getirilmesini önlemekle yükümlü olmuştur (Tekel, 2017: 1358-1359).

3.2.2. Tel Aviv Uçuşu

1970’lerin ortalarına kadar Amerika Birleşik Devletleri’ndeki ve Ortadoğu’daki örgütler davalarında kararlı olduklarını duyurmak amacıyla uçak kaçırma eylemlerini sıkça kullandılar. Özellikle 1968 yılında El Al Havayollarının 426 sefer sayılı Roma-Tel Aviv seferini sağlayan uçak Filistin Halk Kurtuluş Cephesi üyelerince kaçırıldı. En uzun süreli uçak kaçırma olarak tarihe geçen bu eylemden sonra otoritelerce bu tehditlere yönelik önlemler alınması gerekliliği belirtildi. Federal Aviation Administration (FAA) ve diğer kuruluşlar, uçak kaçırma girişimlerinin engellenmesi için tespit edilen teröristlerin kişisel özelliklerine yönelik veriler toplayıp, inceledi. Bu konuda bilgi toplayan araştırmacılar daha sonra bilimsel, psikolojik ve sosyolojik temelli ayırt edici özellikleri kullanarak bir terörist kimlik tespiti listesi oluşturdular. 1969 yılında Federal Aviation Administration (FAA)

tarafından geliştirilen bu tür davranış temelli güvenlik mülakatının uygulanması havayollarının inisiyatifine bırakıldı. Profile uyduğu tespit edilen yolcular gizlenmiş silahların tespiti maksadıyla araştırıldı uymayan yolculara ise hiç gizlenmiş silah taraması yapılmadı. İdeal olarak, havalimanı personelinin kendi öznel yorumlamasından bağımsız olarak kurulan sistem ile güvenlik mülakatı etkin bir şekilde kullanılmaya başlanılmıştır (Korkmaz, 2018: 58).

22 Temmuz 1968'de Roma'dan Tel Aviv'e uçan bir El Al Havayollarına ait bir Boeing 707 Filistin Kurtuluşu İçin Popüler Cephenin üç üyesi tarafından kaçırıldı. Hava korsanları uçağa, mürettebatın ve yolcuların serbest bırakılması karşılığında İsrail'de hapsedilmiş Arapların serbest bırakılmasını talep etti ve Cezayir'e uçmalarını emretti. Cezayir hükümeti korsanları yakındaki bir askeri kampa götürdü, ancak rehinerleri tuttu ve müzakereleri devraldı. İsraili olmayan yolcular serbest bırakıldı ve daha sonra üç kadın uçuş görevlisi, kadın ve çocuk yolcular da serbest bırakıldı, ancak geri kalan 12 İsraili mürettebat üyesi ve yolcu 11 Eylül'e kadar tutuldu. Ertesi gün İsrail, 16 Arap mahkumun insani bir jest olarak serbest bırakıldığını açıkladı. Açıkçası, bir anlaşma yapıldı (Jenkins, 1989: 1).

3.2.3. 11 Eylül Saldırıları

11 Eylül 2001 tarihinde teröristlerin ticari uçaklardan dördünü kaçırarak, Dünya Ticaret Merkezi'nde ikiz kuleleri ve Pentagon'a olan saldırıları teröristlerin yıkıcı sonuçlar konusunda başarılı olabileceklerini göstermiştir (Adrian J. Lee, 2011: 900). Soğuk savaşın bitiş dönemlerinde dünyada lider konumda ABD, ansızın çok ağır bir terör saldırısı yaşamıştır. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'den kalkış yapan 4 ticari yolcu uçağının ikisi Dünya Ticaret binası kulelerine, bir diğeri Savunma Bakanlığı binasına saldırı yapmış sonuncusu ise hedefine tam ulaşmadan düşmüştür. Bu saldırı sonucunda Dünya Ticaret Merkezinin iki kulesi tam olarak çökmüş ve bu faciada yaklaşık 3000 kişi hayatını kaybetmiştir. Tüm dünyayı sarsan 11 Eylül saldırıları, dünyanın en güvenilir ülkelerinden birindeki havalimanlarından 4 ayrı uçağın eş zamanlı olarak kaçırılması hem basın hem de vatandaşlar tarafından havacılık güvenliği uygulamalarının sorgulanmasına neden olmuştur. ABD hükümeti de derhal güvenlik önlemlerini güçlendirmiştir (Türk, 2017: 21).

11 Eylül 2001'in gerek sabahı Amerika Birleşik Devletleri gerek tüm dünya açısından dönüm noktası olmuştur. Yerel saatle 08:46'da jet yakıtı yüklü bir uçak, Dünya Ticaret Merkezi kuzey kulesinin kuzey tarafından çarpmış ve bu çarpmadan 102 dakika sonra bina yıkılmıştır. Yaklaşık 16 dakika sonra, ikinci bir uçak, Dünya Ticaret Merkezi güney kulesine güney taraftan çarpmış bu bina ise çarpmadan 56 dakika sonra yıkılmıştır. Saat 09:37 de ise üçüncü uçak Pentagon'un doğu tarafından çarpmış son olarak saat 10:03 de Washington'un kuzey batısında, güney Pensilvenya'da Beyaz Saray'ı hedeflediği düşünülen dördüncü uçak, durumun yolcular tarafından anlaşılmasıyla kontrolü ele alınmış ve hedefine ulaşmadan düşürülmüştür. Böylece yapımı 6 yıl 8 ay süren ikiz kuleler bu saldırılarla 1 saat 42 dakika da yok olmuştur (Ünlü, 2009: 24). 11 Eylül olayları bugüne kadar olan havacılık terör saldırılarının en büyük ve en şok edicisini gerçekleştirmiştir. Saldırıları, özellikle sivil uçakların sivilleri öldürmek ve yerdeki varlıkları yok etmek için silah olarak nasıl kullanılabileceğini göstermiştir. Saldırı sivil havacılığın zayıf yönleri üzerine kitlesel bir panik yaratmış ve dünya çapında havacılık güvenliğinin sağlanması konusunda finansman, sistem ve tasarımda kapsamlı ve önemli değişikliklere yol açmıştır. 2001'den bu yana, hükümetler havaalanı güvenlik sistemlerini geliştirmek için hem teknolojinin etkin kullanılması için hem de personellerin işe alım eğitimlerinde büyük yatırımlar yapmıştır (Gillen & Morrison, 2015: 2). Bu terör saldırıları, uluslararası ve yurt içi seyahat düzenleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Olaylar yalnızca nereye gideceğinize ilişkin kararları etkilemekle kalmamış, aynı zamanda ulaşım şekli ve bazı durumlarda hiç seyahat edip etmeme konusundaki seçimleri de etkilemiştir. Belki de daha önemlisi, olaylar terörist ya da suç eylemlerinden gelen gezginlerin güvenliği hakkında daha geniş sorular ortaya çıkarmıştır. Bu meseleler uzun zamandan beri turistlerin karar vermesini etkileyen bir faktör olarak kabul edilmiştir. Böylece 11 Eylül

olayları, birçok uluslararası, ulusal ve bölgesel turizm kuruluşunun, pazarın ne zaman güven kazanacağı ve normale döneceği sorusunu sormasına da neden olmuştur (Hall, 2010: 458).

3.2.4. Atatürk Havalimanı Saldırısı

Son yıllarda havacılık güvenliğinde alınan üst düzey önlemler nedeniyle teröristler uçak içerisine silah ve patlayıcı sokmakta zorluk yaşamış bu nedenle yönlerini havalimanlarına çevirmişlerdir. Genellikle intihar saldırısı şeklinde gerçekleşen bu saldırılarda patlayıcı malzemelerle birlikte ateşli silahlarda kullanılmaktadır. Bu saldırı biçiminin en yakın örneği 2016 Atatürk Havalimanı saldırısıdır (Türk, 2017: 28). 28 Haziran 2016'da İstanbul Atatürk Havalimanı'nda terminalin dış hatlar bölümünde IŞİD tarafından bombalı intihar saldırısı düzenlenmiş; bekleyen yolcuların üzerine ateş açılmıştır. 44 kişi hayatını kaybederken, 237 kişi de yaralanmıştır (Bak ve Eşidir, 2018: 23). Bu saldırıdan çıkarılacak derslerden biri de saldırı anında gerekli önlemlerin alınması, toplulukların daha emniyetli alanlara yönlendirilmesi, saldırganların takip edilmesi ve yaralılara zamanında müdahale edilmesi için üst seviyede yönetim sağlanması gerektiği olmuştur (Türk, 2017: 88). 28 Haziran 2016'da İstanbul Atatürk Havalimanı'nda Dış Hatlar Terminali'nde gerçekleşen ölenler arasında yabancı uyruklu 10 kişinin de bulunduğu bu saldırı sonrası ülkemizdeki turist sayıları olumsuz etkilenmiştir (Bahar vd., 2016 :520-521).

3.2.5. Brüksel Saldırısı

22 Mart 2016'da Brüksel, terörle mücadeleyle karşı karşıya kaldı. Brussels havaalanının ayrılış salonunda sabah saat 7: 58'de iki çivi bombası patladı. Sabah saat 9: 11'de, şehir merkezindeki yeraltı demiryolunda bombalanan bir çivi bombalandı. Üç terörist de dahil olmak üzere otuz beş kişi hayatını kaybetti ve yaklaşık üç yüz kırk kişi yaralandı. Ulusal felaket planı başlatıldı ve hastalar ülke genelinde birkaç hastaneye dağıtıldı (Compernelle, Najdovski, Bouyalski, & Vandekerckhove, 2017: 47).

22 Mart 2016'da Belçika'nın Brüksel kentinde üç intihar saldırısı düzenlendi. Yerel saatle yaklaşık sekizde, Brüksel-Zaventem havaalanının içindeki iki adam tarafından bazı check-in masalarının yakınında bomba patlatıldı ve saat 9:11'de, Brüksel'in merkezinde bir metro istasyonunun içinde bir başka bomba patlatıldı. Bu intihar bombalamaları sırasında hayatını kaybedenler oldu ve 300'den fazla kişi yaralandı. 8 Nisan 2016'da Brüksel polisi üçüncü şüpheliyi yakaladı ve bomba patlatmamış olan aranan kişi olduğunu itiraf etti. Aradan geçen sürede, birçok varsayım medyada dolaştı. 22 Mart'taki "DAEŞ" grubunun üyelerinin itirafından sonra, bu bombalamaların siyasi motive edici bir terör saldırısı olduğu açıklandı (Mirbabie ve Zapatka, 2017: 2173).

SONUÇ

Teknolojinin insan hayatını kolaylaştırmada büyük rol oynadığı günümüzde uçak teknolojisindeki gelişmeler sadece askeri alanda değil sivil alanda da büyük kolaylıklar sağlamıştır. Özellikle Sivil Havacılık alanında meydana gelen gelişmeler bu sektörün büyük kitlelere hitap etmesine ve asıl amacı insanlığı tedirgin etmek olan terörizm hareketlerinin de dikkatini çekmesine neden olmuştur. Gerek uçaklarda gerekse havalimanı tesislerinde büyük insan kitlelerinin varlığı, oldukça büyük maliyetlerin olması, devletleri simgelemesi ve sektörün küreselliğinden dolayı medyada kısa sürede büyük etki yaratıp ses getirmesi terör eylemlerinin bu sektörde sıkça tekrarlanmasına ve sektörün terörizm için uygun bir etki sahası olarak düşünülmesine neden olmuştur. Her ne kadar uluslararası alanda Sivil Havacılık kural ve uygulamaları dikkatli bir şekilde hemen tüm ülkelere uygulanırsa da bu sektörde terör eylemlerinin gerçekleşmesi tam anlamıyla önlenememiş değildir.

Bu çalışmada geçmiş ve güncel tarihlere sivil havacılık sektöründe meydana gelen terörizm eylemlerinden bahsedilerek, bunların önemli olarak görülenlerinin hangi tarihlerde, kimler tarafından ve ne amaçla yapıldığı üzerinde durulmuş, kimleri ne ölçüde etkilediğinden bahsedilmiş, ulusal ve uluslararası etkileriyle yapılan araştırmalar, alınan önlemler anlatılmıştır. Sonuçlar gözlemlendiğinde

sivil havacılıktaki terörizm eylemlerinin genellikle sorun yaratmayacağı düşünülen güvenlik zafiyetlerini değerlendirip yapıldığı, durgunlaşan terörizm eylemlerinin ansızın büyük bir güçle başlayıp büyük bir ses getirmek istendiği, bu faaliyetlerle diğer sektörlerde kendini gösterdiği sivil havacılıkta da hâkimiyet kurmak veya korku yaratmak istendiği ve terörizmin gücünün uluslararası boyutta olduğunu ispatlayarak terörizmin etkisini göstermeye çalışıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca alınan önlem ve yapılan anlaşmaların kolay ihlal edilebilecek taraflarının olmasının yine sektörde terörizm faaliyetlerine imkân sağladığı gözlemlenmiştir. Geçmiş tecrübelerle şekillenen sivil havacılık kural ve uygulamalarının gelecekteki terörizm faaliyetlerini engellemede önemli katkı yaptığı ve yapacağı söylenebilir. Gelişen teknoloji ile beraber, teknolojinin daha geniş kitlelere yayılması terör odaklarının da bu teknolojileri kullanma kapasitelerinin artmasına sebep olmuştur. Bu nedenle yeni teknolojilerin sivil havacılık alanındaki terör eylemlerinde nasıl kullanılabileceğinin önceden hesaplanarak yeni uygulamaya koyulacak kural ve düzenlemelerin bu çerçevede hazırlanması, muhtemel terör eylemlerinin gerçekleştirilme imkân ve ihtimallerini azaltacaktır.

KAYNAKÇA

- Bahar, E., Altınay, M., & Küçükaltan, D. (2016). Uluslararası ilişkilerdeki kırımların sivil havayolu taşımacılığına yansımaları: Türkiye'deki havalimanlarına karşılaştırmalı bir yaklaşım.
- Bak, G., & Eşidir, O. V. (2018). Şiddet unsuru olarak terör olaylarının medyada haberleştirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, ASEAD Cilt 5 Sayı 7, 1-12.
- Bal, İ. (2006). Terör Nedir, Neden Terörist Olunur?. İhsan Bal (Der.) *Terörizm*, Ankara, Usak Yayınları, 7-23.
- Compennolle, V., Najdovski, T., De Bouyalski, I., & Vandekerckhove, P. (2018). Lessons for blood services following the Brussels terrorist attacks in March 2016. *ISBT Science Series*, 13(1), 47-50.
- Ergil, D. (1992). Uluslararası terörizm. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(03).
- Gerede, E. (2006). Havacılık Emniyeti ve Havacılık Güvenliği Kavramları Arasındaki İlişki ve Farkların Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi Yönetim*, Yıl: 17 Sayı: 54, Haziran, 26-37.
- Gillen, D., & Morrison, W. G. (2015). Aviation security: Costing, pricing, finance and performance. *Journal of Air Transport Management*, 48, 1-12.
- Hall, C. M. (2002). Travel safety, terrorism and the media: The significance of the issue-attention cycle. *Current Issues in Tourism*, 5(5), 458-466.
- Harrison, J. (2009). *International Aviation and Terrorism: Evolving Threats, Evolving Security*. New York: Routledge.
- Jenkins, B. M. (1989). The terrorist threat to commercial aviation. (No. RAND-P-7540). Rand Corp Santa Monica Ca.
- Jimenez, H., Stults, I., & Mavris, D. (2009). A morphological approach for proactive risk management in civil aviation security. In 47th AIAA Aerospace Sciences Meeting Including the New Horizons Forum and Aerospace Exposition, 1-12.
- John, P. S. (1991). *Air piracy, airport security, and international terrorism: Winning the war against hijackers*. New York, NY: Quorum Books.
- Kartal, A. B. (2018). Uluslararası Terörizmin Değişen Yapısı ve Terör Örgütlerinin Sosyal Medyayı Kullanması: Suriye'de DAESH ve YPG Örneği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(27), 39-77.
- Kaya, İ. S. (2016). Chicago Sözleşmelerinin Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 187-200.
- Korkmaz, C. A., Bütün, E. (2018) Havacılık Güvenliği İçin Güvenlik Mülakatı Uygulaması. *Journal of Aviation*, 2(1), 56-63.

- Kuyucak, F. (2010). Türk Havacılığında Kadın. 21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar Cilt III (Ed. Fusun Çoban Döşkaya).
- Lee, A. J., & Jacobson, S. H. (2011). The impact of aviation checkpoint queues on optimizing security screening effectiveness. *Reliability Engineering & System Safety*, 96(8), 900-911.
- Mirbabaie, M. & Zapatka, E. (2017). Sensemaking in Social Media Crisis Communication: A Case Study on the Brussels Bombings in 2016. *ECIS 2017 Proceedings*.
- Özsoy, D. & Yavaş, V. (2012). Türk Sıcak Hava Balonculuğu: Dünü, Bugünü ve Yarını, I. Ulusal Havacılık Teknolojisi ve Uygulamaları Kongresi, İzmir.
- Öztürk, S. & Çelik, K. (2009). Terörizmin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(2), 85-106.
- Tamasi, G. & Demichela, M. (2011). Risk Assessment Techniques For Civil Aviation Security, *Reliability Engineering & System Safety*, 96(8), 892-899.
- Türk, A. (2017). 21. Yüzyılda Terör Konsepti ve Havacılık Güvenliği, Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, Yayınlanmamış Havacılık Uzmanlığı Tezi.
- Ünlü, S. (2009). 11 Eylül Olaylarının Uluslararası Sivil Havacılık Güvenliğine Etkileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yüksel E. & Yıldırım, O. (2016). İşid Terörü Haberleri ve Okuyucu Değerlendirmeleri. *İnif E-Dergi*, Cilt 1, Sayı 2, 21-37.
- Yüksel, H. (2014). Sivil Havacılığın Gelişimi ve Küreselleşme Sürecine Katkıları: Türkiye Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 5(11), 1-20.

WEB KAYNAKLARI

- DHMI G.M. Havacılık Güvenliği Eğitim El Kitabı, Revize1, <https://www.dhmi.gov.tr/Lists/DosyaYonetimiList/Attachments/270/HavacilikGuvenligiEgitmeElKitabi.pdf> (Erişim Tarihi: 03.07.2019)
- Tekel S. (2017). Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Terörizm <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/pdf> (Erişim Tarihi: 03.07.2019)

An Overview of Ecofeminism: Women, Nature and Hierarchies

Yıldız Merve Öztürk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1052-9536>

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Bişkek – KIRGIZİSTAN

Makale Geçmişi

Geliş: 23.07.2020

Kabul: 08.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Ekofeminizm

Kadın

Doğa

Eril-Merkezcilik

Toplumsal Hiyerarşi

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45458>

Öz

Ekofeminizm, kadınların ve doğanın eril-egemen toplumda nesnelendirilmelerinden dolayı çevre ve kadın meselelerinin birbiriyle bağlantılı olduğunu iddia eden disiplinler arası eleştirel bir teoridir. Bu teoriye göre, sistem eril-merkezli bir hiyerarşi ve dualiteler oluşturarak toplumda eşitsizlik yaratır ve erkekler üstünlük sağlar. Diğer yandan, bu hiyerarşi ve ikilikler eril olmayan varlıkların üzerinde baskı kurmak ve onları ötekileştirmek için kullanılır. Böylelikle, eril-egemen hiyerarşik düzende, erkek/kadın, kültür/doğa, insan/doğa, beyaz/siyah, bilinç/bilinçdışı, mantık/duygu, ruh/beden gibi dualiteler meydana gelir ve birinci olan ikinciyi hükmeder. Yani, bu düzende erkek kadından, kültür doğadan ve mantık duygudan daha üstündür. Ayrıca, erkek kadından üstün sayıldığı için tüm baskın özellikler erkekler atfedilir ve alt özellikler kadınlarla ilişkilendirilir. Bu şekilde, erkek kültürü, bilinci, mantığı ve ruhu sembolize ederken, kadın doğayı, bilinçsizliği, duyguyu ve vücudu temsil eder. Bu durumda, eril-egemen toplumda kadın ve doğa birbirlerine yakın olurlar ve benzer şekilde kavramsallaştırılırlar. Bu yakınlığa sebep veren temel faktör, hem doğanın hem de kadınların üreyebilme ve yaratabilme kabiliyetleri olmasıdır. Mesela, kadınlar insanları dünyaya getirirken, doğa da kaynaklarıyla yeryüzünde yaşamın sürekliliğini sağlar. Bir diğer faktör ise, ikisinin de toplumda pasif rol alması ve bağımlı olmasıdır. Kadınlar doğurganlıkları nedeniyle domestik yaşam sürmeye zorlanırlar ve pasifleşirler. Ekonomik özgürlüklerini elde edemeyen kadınlar erkekler bağımlı olurlar. Diğer yandan, doğa da tabiatı gereği aktif bir varlık değildir. Doğa hareket edemediği ve konuşamadığı için insanlara bağımlı bir pozisyonu olur. Kadın ile doğa arasındaki bu bağ kadınların doğurganlığını doğallaştırırken, doğanın verimliliğini ise kadınlıştırır. Örneğin, kadının doğaya daha yakın olması durumu onun üreyebilme özelliğinin doğal bir durum olarak algılanmasını sağlar ve annelik kadının en doğal vazifesi olarak resmedilir. Buna ek olarak, kadınların biyolojik yapıları yüzünden domestik hayat yaşamaları da doğal algılanır. Böylelikle, kadınların toplumsal kimlik edinememeleri ve erkeğe bağımlı olmaları normalize edilir, kadınlar toplumda obje olarak var olurlar. Diğer yandan, doğa da eril-merkezli sistemde tıpkı bir anne üretkenliği ve cömertliğiyle öne çıkar. Doğa yenilenebilir kaynaklarıyla ataerkil sisteme hizmet eder. Böylelikle, sistem doğayı bolluk, sonsuz kaynak ve gücünü sağlayan bir obje olarak algılar. Sonuç olarak, hem kadınlar hem de doğa eril-egemen toplumda nesnelendirilir ve sömürülür. Sistem kadınların doğa ile yakınlığını onları toplumdan dışlamak için öne sürer. Bu çalışma, eril-merkezli hiyerarşinin ve dualitelerin erkekleri yüceltirken eril olmayanları nasıl ezdiğine ışık tutar; kadınlarla doğanın neden yakın algılandığını açıklar. Ayrıca çalışma bu bağın kadınları ve doğayı ötekileştirerek onları yakın bir şekilde kavramsallaştırdığını gösterir. Ardından çalışmada Âdem ile Havva'nın anlatsına değinilerek erkek/kadın, kültür/doğa ve insan/doğa hiyerarşileri örneklendirilir ve bu anlatıda doğayla kadına karşı baskıcı tavır açığa çıkarılır. Sonuç olarak, çalışma eril-merkezli toplumda aynı muamele gördükleri için çevre ve kadın meselelerinin birbiriyle ilişkili olduğunu savunan ekofeminist teori üzerine geniş bir perspektif sunar.

Atf Bilgisi / Reference Information

Öztürk, Y. M. (2020). An Overview of Ecofeminism: Women, Nature and Hierarchies. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 705-714.

Ekofeminizme Genel Bir Bakış: Kadınlar, Doğa ve Hiyerarşiler

Yıldız Merve Öztürk

Kyrgyzstan Turkey Manas University, Institute of Social Sciences, English Language and Literature,
Thesis Master Student, Bishkek – KYRGYZTAN

Article History

Submitted: 23.07.2020

Accepted: 08.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Ecofeminism

Woman

Nature

Androcentrism

Social Hierarchy

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45458>

Abstract

Ecofeminism is an interdisciplinary critical theory which claims that environmental and women's issues are interconnected because of the objectification of women and nature in a male-dominant society. According to this theory, the system forms a male-centred hierarchy and dualities, creating inequality in society and providing the superiority for men. On the other hand, the hierarchy and dualities are used to exert pressure on non-male beings and marginalize them. Thus, in the male-dominant hierarchical order dualities such as male/female, culture/nature, human/nature, white/black, unconscious/unconscious, logic/emotion, soul/body occur, and former dominates the latter. That is, in this order, man is superior to woman, culture is superior to nature, and logic is to emotion. Also, since the man is considered superior to the woman, all the superior features are attributed to the male and the inferior features are associated with the female. In this way, while man symbolizes culture, consciousness, logic and spirit, woman represents nature, unconsciousness, emotion and body. In this case, women and nature become close to each other in a male-dominant society and are similarly conceptualized. The main factor causing this bond is the ability of both nature and women to reproduce and create. For example, while women bring humans into the world, nature ensures the continuity of life on earth with natural resources. Another factor is that both of them have a passive role in society and are dependent. Women are pushed to live a domestic life and become passive due to their fertility. Women who cannot achieve their economic freedom become dependent on men. On the other hand, nature is not an active being intrinsically. Since nature cannot move and speak, it has a position that is dependent on humans. The bond between woman and nature naturalizes the fertility of women and feminizes the fruitfulness of nature. For example, the fact that the woman is closer to nature ensures that her reproducibility is perceived as a natural condition, and motherhood is portrayed as the woman's most natural duty. Besides, it is natural for women to be domestic because of their biological structure. Thus, the fact that women cannot acquire social identity and depend on men is normalised, and women exist as objects in society. On the other hand, nature stands out in the male-centred system with its productivity and generosity, just like a mother. Nature serves the patriarchal system with its renewable resources. Thus, the system perceives nature as an object that provides abundance, infinite resources and power. As a result, both women and nature are objectified and exploited in the masculine-dominated society. The system puts forward women's closeness with nature to exclude them from society. This study sheds light on how the male-centred hierarchy and dualities crush non-male beings while glorifying men; explains why nature and women are perceived closer to each other. The study also shows that this link by marginalizing them conceptualizes women and nature closely. Then in the study, the hierarchy of men/women, culture/nature and human/nature is exemplified by mentioning the narrative of Adam and Eve, and in this narrative, oppressive attitude towards women and nature is revealed. As a result, the study provides a broad perspective on ecofeminist theory, which advocates that environmental and women's issues are interrelated as they are treated the same in the male-centred society.

INTRODUCTION

Ecofeminism is a political, philosophical and social movement, and according to this movement, women and nature are exploited by the male-dominant system. Thus, this critical theory claims that environmental problems and women's issues are interrelated. That is, as the patriarchal order continues to exploit nature, discrimination against women will also endure. Similarly, as long as the sex segregation persists, the exploitation of nature will continue. As a term, ecofeminism was first coined in 1974 by the French thinker Françoise d'Eaubonne. According to this theory, white Western patriarchal societies create a male-centred culture, and through this culture impose social hierarchies and dualities. The hierarchies and dualities give superiority to men while subduing non-male beings. For example, dualities such as men/women, white/black, culture/nature, West/East, strong/weak, soul/body, mind/emotion are put forward to create hierarchies in western societies. These dualities create an unequal order in society, and impose a superior/inferior relationship. Thus, while the former is dominant, the latter is subordinate. Just as Pelin Kümbet notifies, in this system, the former asserts control over the latter; therefore, the latter is discriminated and underestimated (2012:172). In this case, for example, white people have superior positions, while black people have inferior positions. Also, while the East is represented as a barbarian and uncivilized, the West symbolizes civilization and enlightenment. Edward Said underlines that East is inferior, ignorant, and the West is superior, logical, civilized and philanthropic (1977:301). In this way, the hierarchical orders that generalize binary concepts enable men to be the primary sex while making women the second sex in the words of De Beauvoir. Similarly, this order also causes culture to overpower nature. Therefore, since culture, intelligence and powerfulness are considered as superior features, they represent men. On the other hand, nature, emotions and powerlessness are perceived as inferior properties, and they are ascribed to women. Belonging to the same subcategory creates a link between women and nature. However, this situation also conceptualizes them similarly in a male-centred society. Therefore, in male-dominant societies, women and nature exist as inferior and subordinate beings. The system oppresses both of them simultaneously. Thus, women's issues and environmental problems become interrelated, and ecofeminists aim to liberate women and nature from the oppression of the male-dominance. Kümbet mentions that if the male-hegemony ends discriminating each creature, the harmony and peace in the societies may reoccur, which are essential for a more democratic world (Kümbet, 2012:185). On the other hand, Serpil Oppermann clarifies that ecological studies aim to destroy the beliefs that are against the living and non-living beings, and to create an ecocentric point of view (2012:15). Consequently, since gender inequalities and environmental problems are interrelated issues, ecofeminism by drawing attention on women and nature, aims to free them from the oppression of the male-dominance.

As social irregularities like exploitation of women and nature are interdependent, the types of oppression are also interrelated. For example, Karen Warren remarks that one form of inequality can help to find another sort of imbalance like sexism, racism, classism, colonialism, ageism, which are the different examples of abuse (2000:1). Therefore, the male-dominant system generalizes the relationship between oppressor and oppressed through hierarchies; hence, ecofeminists handle all these forms of inequalities. It means that minorities and non-male beings like women; people of colour, poor people, people with disabilities, animals and children are oppressed by the male-dominant system and ecofeminists seek to liberate them from the oppression. In a male-centred order men dominate over women because of women's reproductive system. Thus, women cannot be independent and they become men's domestic slaves. As Sherry Ortner notifies, since women give birth, they are supposed to be at home and do the cooking and cleaning (1996:34). Just as Rosemary Radford Ruether mentions, women "are isolated, sedentary, caring for children, cooking food (2015:15). Therefore, in the male-centred society, the system affirms women's exclusion, and reinforces the dominance of men.

Ecofeminists aim to destroy the hierarchy between men and women and finalize women's marginalisation. Additionally, in underdeveloped countries, women and children are also oppressed by the male-dominant system. For example, finding water is women's and children's duty in underdeveloped countries. Warren remarks that African women and children walk long steep paths to reach the water (Warren, 2000:7). However, this is a difficult mission and performing this mission deteriorates women's and children's health; they face challenging conditions while walking through the forests. Therefore, women of colour and children are also abused in male-dominant societies. Thus, ecofeminists also draw attention to women and children in the third world countries and intend to liberate them from the oppression. On the other hand, the male-dominance also treats animals as sources of money; they kill and commodify animals to gain power. Men hunt and kill animals in order to make a profit. Thus, humans exploit animals because they perceive animals as inferior beings. In this way, Greta Gaard suggests herbivorous diet. She also mentions that murdering animals and consuming them is cannibalism (1993:299). Hence, consuming meat is another form of oppression because it approves the superiority of humans over nature. Ecofeminists also fight against the system that treats animals and nature as objects. Therefore, all the non-males and minorities like women, women of colour or animals exist as commodities in the society. For example, Charlotte Perkins Gilman exemplifies in *Women and Economics* the objectification of women and animals:

"The labor of women in the house, certainly, enables men to produce more wealth than they otherwise could; and in this way women are economic factors in society. But so are horses. The labor of horses enables men to produce more wealth than they otherwise could. The horse is an economic factor in society. But the horse is not economically independent, nor is the woman." (2018:10)

Women provide economic power to men by serving them in the domestic sphere. On the other hand, horses also bring economic wealth to men by serving them in the public sphere. In this way, Gilman demonstrates that in a male-centred society, both women and nature have close positions as they exist as objects. In this way, the male-dominance oppresses non-male beings and minorities, and treats them as objects. For this reason, women's issues, exploitation of animals and other disparities like ageism, classism etc. become interrelated as they represent the same kind of oppression done by the male-hegemony. Just as Greg Garrard notes, dominance comes to the fore in terms of the discriminations against class, species, race and gender (2004:26). Consequently, ecofeminism handles not only nature's exploitation and female's subordination, but also issues such as class, race, gender and age matters.

Social Hierarchies and Dualities

The dualistic concepts such as male/female, strong/weak, reason/emotion, mind/body or culture/nature play an active role in shaping gender roles in male-dominant societies. In this system, men have superior positions, and they represent culture, consciousness, intellect and power. However, women are inferior, and they represent the opposite characteristics such as nature, unconsciousness, body and weakness. Thus, men claim authority by obtaining these superior features and women become subordinate beings in male-dominant system. In other words, these hierarchies cause men's dominance over women. In this way, these hierarchies serve as vehicles to create a division between genders. That is, womanhood and manhood become completely opposite concepts in gender-based societies. For example, as women are perceived as inadequate beings, they are associated with inferiority. However, women's biological system is another factor that causes their inferiority and subordination. Therefore, women stay at home, clean, cook and take care of the child. The system causes women to become dependent beings. As Simone De Beauvoir states, women have to be obedient, powerless, futile and passive (2011:402). Thus, they cannot acquire independent identities. They exist

only as mothers, wives or daughters. On the other hand, men achieve dominance as they exist freely in the outer world. In addition to their personal identities, men also acquire social identities. Hence, men are powerful, autonomous and dominant. Therefore, by creating such a division, hierarchies polarize women and men. Huey-li Li also mentions that men and women are polarised in order to enhance men's hegemony, and women's "otherness" in the hierarchy (1993:288). Thus, while men are ultimately superior beings, women exist as "others". They become indescribable without men. De Beauvoir mentions that women are nothing more than what men determine (2011:26). Women cannot have identity without men. Consequently, in patriarchal societies, while men are perceived as primary beings, women exist as secondary beings. Therefore, by creating a contrast between genders, the hierarchies put forward the hegemony of men and "otherness" of women.

Although hierarchies and dualities are used to polarise genders, their main goal is not to create conflict between genders, but to ensure men's dominance. This specific factor is the main objective in the hierarchies in the male-centred system. As Val Plumwood remarks, superiority is the main objective, and it makes the subcategory to be objectified (2017:77). Thus, while the hierarchies provide dominance to the superior category, they also ensure the dependence of subcategory, because the independence of subcategory endangers the superiority of the male-dominance. Hence, in the male-centred societies, non-male beings which represent the inferior category exist as commodities. For example, the male-dominance categorizes the non-male beings similarly, and women and nature belong to the same subcategory in this system. By classifying them similarly, the system generalizes their dependency and causes their discrimination. Hence, while the hierarchies provide authority to men, they ostracize women and nature. That is, hierarchies affirm the exploitation of women and nature in order to give supremacy to men. Thus, women and nature cannot have unique features or be autonomous. In this way, the hierarchies demonstrate that achieving superiority is the main objective of the male-dominant hierarchies. However, they also lead to the marginalisation of women and nature. Therefore, the male-centred system uses hierarchies and dualistic concepts bring superiority to men while subduing non-males.

Consequently, the hierarchies and dualities are the building blocks of male-centred societies as they ensure the continuity of the male-dominance. However, the male-dominance has also dependency on the women even if it claims to be superior. In other words, the superior category depends on the inferior category. Because the subcategory cannot be inferior without an upper category, and the upper category cannot achieve dominance without a subcategory. As Plumwood notifies, there cannot be a master without the slave (2017:72). Thus, man cannot achieve superiority without an opposite concept, like a woman. Also, culture cannot emerge without nature. Hence, the superiority of men is not significant without women since hierarchies cannot exist without two different creatures. Therefore, even though the men portray themselves as independent beings, they rely upon the inferiority of the non-male creatures. As Plumwood stresses, there must be a category of subordinate beings, and through them, the dominant group can be identified, and this leads to the constant state of hierarchical order (2017:73). In this case, non-male creatures do not only reinforce male-dominance, but they also ensure the existence of the hierarchical system by being an essential element of it. Thus, the contrast concepts complement each other. The male-dominant system becomes the centre, and non-male beings become attached to the centre. As a result, there is a close relationship between the oppressor and the oppressed which ensures hierarchical order in male-dominant system.

Women's Close Relationship with Nature

In male-dominant societies women and nature have close positions to each other, and this also establishes a close relationship between them. Firstly, the fact that both women and nature reproduce is

the leading property that creates a link between them. In gender-based societies, women's most prominent feature is their fertility; women can reproduce and create a life, just like nature. For example, women create humans; they raise children and feed them. Just as Roach highlights, women "are the life-givers of the human species" (2003:40). A mother produces milk to her child and provides maintenance to the family. For this reason, women are conceptualised as generous and compassionate creatures that provide fruitfulness. Therefore, as Julia Kristeva states, motherhood is a cultural process (2016:47). Culture naturalizes women's identities as mothers and wives. Likewise, nature is just like a mother, ensures the continuity of life on earth with its resources. Nature creates life and supplies products with its generosity and abundance. It gives foods for living beings; it supplies air, and provides materials for a living continuously. Thus, nature is mentioned as Mother Nature, motherland, or mother earth. As Catherine Roach clarifies in *Mother/Nature, Popular Culture and Environmental Ethics* that nature creates resources limitlessly and unrequitedly, it feeds and cares for the kids and humans (2003:68). The system conceptualizes nature as a mother with infinite resources. In this way, the male-dominance treats both women and nature as providers, and they both are compassionate and generous. For example, Carl Gustav Jung highlights that mothers represent the elements that are associated with fruitfulness and fertility, like arable fields, gardens, rocks, caves, trees or flowers (2015:121). Additionally, Gaard exemplifies a situation that underlines the closeness between women and nature. Gaard mentions that when people go to natural excursions, they throw coins to the pool, expecting that it can realise their dreams (1993:302). People also tie rope to trees and make a wish with an expectation that it will help. Humans expect that nature will relieve and provide fruitfulness, just like a mother. As Sami Brisson remarks, nature protects her when she is mournful or exhausted; therefore, it symbolises maternity (2017:15). Therefore, nature is perceived as a generous mother, while becoming a mothers is seen as women's natural duty. In human consciousness women and nature have a close bond thanks to their reproductivity. As a result, reproductivity and generosity are other similar features that construct a close relationship between women and nature.

Since both women and nature are inferior in the male-centred hierarchy, they have passive and dependent roles. Women are passive and dependent because they are seen as incapable beings because of their reproductivity, and it also prevents them from gaining financial freedom. Giving birth is seen as their natural duty; therefore, the society generalises women's dependency on men. On the other hand, since nature is not an active being intrinsically, it cannot overpower humans. That is, humans are intellectually more powerful than animals, and it causes a hierarchy between them and reinforces the dependence of nature. For example, the male-authority consumes natural means swiftly and eradicates them (Gaard, 2012:303). However, nature cannot react to these external factors. Thus, nature also becomes prominent with its passivity and dependency. While women are dependent on men, nature is dependent on humans. In this way, attributing similar characteristics to women and nature naturalizes women, while feminizing nature. However, Greta Gaard states that linking feminine aspects to nature ensures its subordination (1993:305). That is, ascribing feminine aspects like passivity and dependency strengthens the subordination of nature. Gaard also remarks that attributing feminine features to nature and trying to oppress it is a sign of racism (1993:305). Similarly, ascribing natural features to women is also a sign of discrimination. Thus, thanks to these aspects, the male-centred system creates a closeness between women and nature, which causes their marginalization. As a result, passivity and dependency are seen as natural and feminine features, which establish a bond between women and nature. Thank to this bond, women and nature have close positions in male-dominant societies.

As a result of close conceptualising of women and nature, nature becomes associated with sexuality in male-dominant societies. Just as Gaard notifies, nature is represented as an object of desire because it gains a feminine identity through statements such as "virgin forest", "untouched land"

(1993:304). Gaard also clarifies that nature connotes desire because women are also associated with passion in the Western culture (1993:305). However, women are treated as objects not only in Western traditions, but in the most traditions of the world. Thus, women's subordination, which is a general state, causes their passivity. Also, the environment has a passive role due to its motionless and dependent state. External factors, such as culture, modify and exploit nature. Therefore, the passivity of nature is a factor that feminises and objectifies it. The phrases like "unspoiled forest" demonstrate that nature is an object of desire. In this way, the definitions like "virgin", "untouched" or "unspoiled" symbolise not only women's representation as objects of desire, but also nature. Women and nature serve cognitively as entities of passion. In this way, in male-dominant systems nature, women and submission exist as unity in a patriarchal culture. Thus, in a male-superior system, the passivity causes women and nature to exist as objects of desire, and it creates a close relationship between them.

Hierarchies as Cultural Vehicles

As a result of the male-centred hierarchies, the system allows the culture to overpower nature. However, the system ignores the fact that nature is the essence of every living and non-living creature. As Terry Eagleton states, although culture evolves from nature, people perceive culture as the opposite of nature (2000:7). In addition to this, cultural vehicles which humans utilise to transfigure nature also come from nature (Eagleton, 2000:8). Therefore, culture is a part of nature, and nature is the beginning of the world, and culture/nature hierarchy is an artificial system created by humans. Nature is independent intrinsically, and culture evolves, thanks to nature. As Lori Gruen points out, nature is also intrinsically precious (1997:363). For example, if to analyse from the scientific perspective, Georges Lemaître's the Big Bang demonstrates that the cosmos and environment are known to occur before all belief systems, cultures and norms. Yuval Noah Harari exemplifies in his book *Sapiens and the Brief History of Humankind* the steps of the genesis that emerge with the Big Bang theory. He mentions that firstly the physical universe, secondarily, the substances and their transactions; thirdly the organisms such as unicellulars, animals, humans and plants, and lastly the homo-sapiens along with history and culture emerged (2019:19). Hence, first, the physical environment develops, then the cultural beliefs. Also, in the Greek creation myth, there is emptiness before everything else, called Chaos. After the Chaos, Gaia comes into existence, which symbolises the mother of land, or in other words, nature. In this narrative, the humanity reaches civilisation when Prometheus gives fire to the human race. Thus, even though nature is independent, humans use the richness of it; and they create the dominant human culture and claim superiority over nature. For these reasons, even though culture has a more dominant position, the dependency of nature to culture is a cultural process. Nature's subordination and the hegemony of culture is a result of humankind's effort.

Similarly, although men and women are homo-sapiens, and they both have the same fundamental capabilities, men dominate over women. However, Friedrich Engels mentions that societies were not always male-centred; there existed matrilineal societies in prehistorical times (2004:11). According to Engels, when men discovered how to use nature and sparked an agricultural revolution in prehistory, they became wealthy and gained dominance. Hence, men's discovery of the environment caused the male-hegemony and led societies to be male-centred. Therefore, Engels asserts that women's subordination is an unnatural process done by men (2004:9). In this way, claiming that matriarchal states also existed, Engels highlights that women can also have dominant positions in society. This idea puts forward the belief that women are as powerful as men. Thus, the dominance of men is a cultural and artificial process. Harari also believes that the division between women and men is a cultural factor. However, Harari notifies that the cultural factors between genders emerge due to biological factors (2019:154). Therefore, the inferiority and subordination of women to men is an indirect situation; the system uses women's fertility as a weapon to subdue them. In this way, just like the

culture/nature hierarchy, men/women hierarchy is also a cultural condition generated by the male-dominance. While the male-centred system subdues nature to culture, it also causes women's submission to men. As a result, although the male-centred systems put forward inequalities, nature is not dependent on culture, and men and women are equals naturally.

The narrative of Adam and Eve is a palpable example of the emergence of hierarchies like men/women, human/nature and culture/nature. The story reveals the man/woman, culture/nature and human/nature dualities, by highlighting the unequal relationship between them. In the first narrative, God creates nature, and then, Adam and Eve. Later, God orders man and woman to dominate over the animals, waters, air and each living being in the world. Here, Adam and Eve appear in the story simultaneously, and they subdue nature. According to Carolyn Merchant, there exists equality between the two sexes in the first narrative (2003:22). Besides, Merchant also states that this narrative describes nature as a dreamlike land, and that the animals and plants are magnificent (2003:17). Thus, although nature occurs before anything else, Adam and Eve oppress nature. In addition to this, in the second narrative, after creating nature, God first creates Adam, lets him rule over the animals and land. After realizing that Adam is lonely, God makes a female companion for him out of his rib bone. Therefore, there is gender equality in the first narrative; however, in the second narrative, the equality is destroyed. Also, in both narratives, there is a human/nature hierarchy, as humans overpower the environment. In this way, Adam dominates over Eve and nature; he is the authority in the garden. Just as Merchant remarks, as a man, Adam is the representation of the Father, the Lord, dominance, order and republic in the Genesis (2013:21). On the other hand, Eve is the representation of submission and inferiority because she communicates with the serpent that tricks her. Thus, in the creation myth Eve allegorically symbolises the garden and nature, and she is inferior to Adam (Merchant, 2003:21). As Elmas Şahin also remarks, women's subordination to men and their sin occurs with the emergence of humankind (2015:85). As a result, the narratives impose both man/woman and human/nature hierarchies. Adam subjugates Eve, and humankind overpowers nature. Therefore, the creation myth is an example of how the hierarchies become a part of the Western male-dominant culture.

In addition to these hierarchies, the story also uncovers the culture/nature hierarchy. When Adam and Eve eat the forbidden fruit, they suddenly experience a change. God acknowledges that Adam and Eve have explored insufficiency (Ruether, 2005:116). Adam and Eve realize that their natures are different from each other. They eat the forbidden fruit because of Eve. Since Eve, as Susan Griffin states, is "the Devil's Gateway", and that "sin and afterwards death came into the world because Eve consorted with the devil in the body of a serpent" (1979:9) God punishes Eve more severely. God augments her childbearing pain, and orders Adam to rule over her. Hence, due to Eve's curiosity and her closeness to nature, God puts forward inequality between genders. Therefore, the forbidden fruit causes the hierarchical order between Adam and Eve; however, it also gives rise to the culture/nature hierarchy. The fruit causes the transition from naturalness to civilisation. After eating the fruit, Adam and Eve obtain a new belief, custom and social behaviour. They start acting differently and cover themselves with the leaves, which symbolise the exploit of nature for the cultural improvement. Thus, the fruit represents the emergence of culture by using natural resources. This enlightenment drags Adam and Eve to oppressing naturalness, and assuming new behaviours. Besides, after the realisation, Adam and Eve begin realising each other's differences. Therefore, the fruit which leads to the emergence of culture causes the polarisation between the genders. As a result, the story conveys the message that men should not comply with nature and women because they are inferior to them. The story also underlines that humans use nature in order to shape the culture. Therefore, the narrative puts forward also the dominance of culture over nature. Consequently, by emphasising women's closeness to nature, the narratives expose man/woman, human/nature and culture/nature hierarchies.

Conclusion

Ecofeminism is an interdisciplinary theory that reveals that patriarchal societies objectify women and nature and gain power. According to this theory, dualities and hierarchies are the most prominent features of male-dominated societies. Thanks to these hierarchies and dualistic concepts, the male-domination maintains its strength and objectifies the non-males. The system gives superiority to concepts such as men, culture and intellect, and lets them to overpower women, nature and emotions. As a result of this hierarchical order, woman, “whose voice is a hissing serpent” (Griffin, 1979:8) and nature lose their intrinsic values. Women become tools to reproduce and serve to reinforce the male-centred system. Therefore, the only duty of women is considered as reproducing, bringing humans to the society and feeding them; and the woman is prevented from being free and independent. Similarly, the male-dominant system exploits nature to be more authoritative. The system commodifies animals, murders them to make a profit, and exploits the natural resources relentlessly. In this way, by putting forward their superiority, men destroy both the social and natural balance. Consequently, in a system where the male-centred society objectifies nature and women, they have a close relationship. Besides, since according to ecofeminists, all types of oppression are interconnected, the environment will continue to be exploited as long as women are marginalized in society. More, inequalities created using factors such as race, class, religion, gender, age will also maintain as long as other forms of oppression exist. As a result, by shedding light on the exclusion of women and the exploitation of nature, ecofeminists aim to annihilate hierarchies and dualities and restore the harmony in the societies.

References

- Beauvoir S.D. (2011). *The Second Sex*. New York: Vintage Books. (26-402).
- Brisson, S. (2017). *Women's Connectedness to Nature: An Ecofeminist Exploration* (Honors Thesis). USA: Regis University. “<https://epublications.regis.edu/theses/846>”
- Eagleton, T. (2000). *The Idea of Culture*. USA: Blackwell Publishing. (1-123)
- Engels, F. (2004). *The Origin of the Family, Private Property and the State*. Australia: Resistance Books. (1-154)
- Gaard, G. (1993). *Ecofeminism and Native American Cultures: Pushing the Limits of Cultural Imperialism? Ecofeminism, Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple University Press. (295-315).
- Garrard, G. (2004). *Ecocriticism*. London and New York: Routledge. (1-203).
- Gilman, C. P. (2018). *Women and Economics*. Global Grey. “globalgreycbooks.com”
- Griffin, S. (1979). *The Roaring Inside Her*. USA: Harper & Row Publishers. (1-145).
- Gruen, L. (1997). *Revaluing Nature*. Warren, K. (ed.) *Ecofeminism, Women, Culture, Nature*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press. (356-374)
- Harari, Y. N. (2019). *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens, İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Kolektif Kitap. (1-409).
- Jung, C. G. (2015). *Feminen & Dişillığın Farklı Yüzleri* (2nd ed.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık. (115-142).
- Kristeva, J. (2016). *Simone de Beauvoir Aramızda*. İstanbul: Sel Yayıncılık. (1-118).
- Kümbet, P. (2012). *Ekofeminizm: Kadın, Kimlik, Doğa*, Oppermann, S. (ed.) *Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat*. Ankara: Phoenix Yayınları. (171-206)
- Lli H. (1993) *A Crosscultural Critique of Ecofeminism*. Gaard, G. (ed.) *Ecofeminism, Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple University Press. (277-294)
- Merchant, C. (2003). *Reinventing Eden, The Fate of Nature in Western Culture*. New York & London: Routledge. (1-230)
- Plumwood, V. (2017). *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*. (2nd ed.). İstanbul: Metis Yayınları. (1-197).
- Roach, C. M. (2003). *Mother/Nature, Popular Culture and Environmental Ethics*. USA: Indiana

- University Press. (1-215)
- Ruether, R. R. (2005). *Goddesses and the Divine Feminine*. California: University of California Press. (1-359).
- Warren, K. (2000). *Ecofeminist Philosophy, A Western Perspective on what it is and why it matters*. USA: Rowman & Littlefield. (1-254)
- Said, E. (1977). *Orientalism*. London: Penguin Books. (1-365).
- Şahin, E. (2015). Fall of Women in British Literature and Turkish Literature of 19th Century: A Comparative Approach. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 31, (83-97). <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2652>

Dil Felsefesi: Öncesi ve Sonrasıyla Wittgenstein *

Dr. Öğr. Üyesi Ozan Deniz Yalçinkaya

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4150-913X>

Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Diyarbakır – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 04.06.2020

Kabul: 17.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Dil
Dil Felsefesi
Wittgenstein
Tractatus
Felsefi İncelemeler

Araştırma Makalesi

* Bu araştırma Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Koordinatörlüğüne desteklenmiştir. Proje Numarası: YDO.19.002, 202

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43989>

Öz

Dilin doğasını kavramsal olarak araştıran bir disiplin olan dil felsefesi, çeşitli anlamları analiz eder, anlam ile ilgilenir, ve dilin nasıl oluştuğunu açıklar. Bunun dışında, dil felsefesi dil gerçekliği, dil ve iletişim arasındaki ilişkiyi açıklar. Dil felsefesi 20. Yüz yılın başından itibaren felsefenin ana alanı olmuştur. Felsefe tarihi boyunca çoğu filozof, dil ve dil problemleriyle ilgilenmiştir. Bu doğrultuda erken dönemlerden yirminci yüzyıla kadar dil hakkındaki temel görüşler, filozofların bakış açılarına göre yorumlanmıştır.

Bu çalışma, (bazılarına göre) 20. Yüzyılın en büyük filozoflarından biri olarak kabul edilen Wittgenstein'in felsefedeki en canlı ve en zorlu çalışma alanlarından biri olan Wittgenstein'in *Tractatus Logico Philosophicus* dönemi ve sonraki *Felsefi Soruşturmalar* adlı çalışmalarına önemli bir kılavuzluk yaparak 20'nci yüzyıl analitik felsefesinde Wittgenstein'in önemini bir kez daha ortaya koymaya çalışmıştır. Wittgenstein'in kabul edilen iki felsefe dönemi bulunmaktadır – ilk dönem ve sonraki dönem. Öte yandan, eserlerinin zorluğundan dolayı çok az anlaşılmıştır. Bununla birlikte, daha çok *Felsefi Soruşturmalar'da* bilinen daha sonraki Wittgenstein'dir. *Tractatus* adlı eserde felsefi sorunlar dil mantığının yanlış anlaşılmasından kaynaklanır ve Wittgenstein bu eserde bu mantığın ne olduğunu göstermeye çalışır. Ancak Wittgenstein'in daha sonraki çalışmalarında bu kaygıyı mantık ve dil ile sağlamaktadır. Wittgenstein dil oyunları, o dönemin mantıksal olguculuk açısından dil görüşüne karşı çıkar.

Bu makale, Wittgenstein'in çeşitli yaklaşımlarına tematik bir genel bakış sunarak, iki dönem arasındaki dil felsefesinin temelleri hakkında açıklayıcı bir bilgi vermeye çalışmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yalçinkaya, O. D. (2020). Philosophy of Language: Early and Late Wittgenstein. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 715-726.

*Philosophy of Language: Early and Late Wittgenstein **

Asst. Prof. Dr. Ozan Deniz Yalçinkaya

Dicle University, Faculty of Literature, Department of English Language and Literature Diyarbakır –
TURKEY

Article History

Submitted: 04.06.2020

Accepted: 17.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Language
Philosophy of Language
Wittgenstein
Tractatus Logico-Philosophicus
Philosophical Investigations

Research Article

* This research has been supported by
Dicle University Scientific Research
Projects Coordination Unit. Project
Number: YDO.19.002, 2020

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.43989>

Abstract

Language philosophy which is a discipline that investigates the nature of language conceptually, analyzes various meanings, deals with meaning, explaining how it is formed, explains the relation between language, language reality and language-communication. It has been the main field of philosophy since the beginning of the 20th century. In the course of history of philosophy, most philosophers have been concerned with the issue of language and language problems. Thus the fundamental views on language from the early periods into twenty first century has been grounded by the perspectives of prominent philosophers.

This paper attempts to focus once again on the importance of Wittgenstein's studies in analytical philosophy, who is considered (by some) to be one of the greatest philosophers of the 20th century, played a significant role in 20th-century analytic philosophy, providing an important guide to one of the liveliest and most challenging areas of study in philosophy between the works of Wittgenstein's first period of *Tractatus Logico Philosophicus* and the second period of *Philosophical Investigations*. There are two recognized periods of Wittgenstein's thought—the early and the later.

On the other hand, due to the difficulty of his works, he has not been well understood. However, it is the later Wittgenstein, mostly known in the *Philosophical Investigations*. In the *Tractatus* philosophical problems arise from misunderstandings of the logic of language, and he tries to illustrate what this logic is. However, in Wittgenstein's later work, he provides this concern with logic and language. With his language-games, he seems to go against the logical positivist's view of language of that period.

This paper attempts to give an expository information on the fundamentals of philosophy of language between the two periods, outlining a thematic overview of the various approaches of Wittgenstein.

"The limits of my language mean the limits of my world"
The Logico-Tractatus Philosophicus.

Introduction

Language and its use about human beings has been one of the remarkable and most interesting issues during the course of humanity. As a vehicle of communication and thought, the role of language has made it as complex and varied as it is. Unlike animals, human beings is enabled to go to the past, present or discuss about the future thanks to language.

Philosophy of language, however, aims at providing a comprehensive (critical) analysis of the theories of the multi-faceted nature of meaning in language in terms of its sensibility in communication. The interpretation of the subject in the context of the views of both the early theorists and contemporary philosophical trends to meaning occupies important places in the paper. Offering a clear comparison of the two most influential approaches in the philosophy of language, this paper examines the types of linguistic meaning in depth also considering the role of semantic field in building up a precondition for interpretative activity leading us to the proper choice of this or that type.

It provides a comprehensive inquiry into the origins of language as well as the nature of meaning with its various types, the practice and comprehension of language, and the connection between language and reality, highlighting the role of language as a vehicle of our thought and relation to the reality. Within this in mind, to some extent together with linguistics and psychology, it corresponds with the study of not only Philosophy of Mind, Epistemology, Logic, and other fields as well.

Its innovation for anyone interested in language and its philosophy in particular, is to cover some of the premises, pioneers, concepts and the constructs underlying mainstream studies in language, semantics, meanings and pragmatics, to demonstrate the need of these sub-disciplines to engage with social and philological issues of language in a dynamic and historically informed manner, based on the detailed and comprehensible description of language, use of language, knowledge of language, and prominent theories in history from the point of distinguished philosophers. Throughout the history, various scholars dealing with the role of language with discrete perspectives have come forth since ancient history, on the other hand in the 19th and 20th century philosophy of language became universal, as a separate branch.

Altınörs (2003: 17) holds the view that "the philosophy of language is the name of producing knowledge, it does not approach language as "miracle". Contrary to popular belief, in fact, origin of the problem is not "a genuine language philosophy". After Saussure, language philosophers are no longer interested in the origin of language, be it mythological or teologic.

Known as the branch of philosophy that researches the essence, origin, meaning and structure of language, language of philosophy challenges some questions such as "What is meaning?", "How does language refer to the real world?", "Is language learned or is it innate?", "How does the meaning of a sentence emerge out of its parts?" to name but a few. In order to address these issues we will go through some concepts about the definitions and theories about the origin of the language.

Language and its Origin

Language has a pivotal role in our lives. We use it to describe the world around us, we use it to describe where we have come from, where we are going and who we are. Language can be used in a variety of different ways. Take for example, communication, motivation, technology,

inspiration, and so on. Language contributes significantly to the way we see the world and how the world sees us, and more importantly these words contribute to our own value of sense.

Language, more than anything else, is what makes us human: the unique power of language to bridge all human societies and share their thoughts and therefore, has played a significant role in the rise of our species within the last million years. On the other hand, after comprehensive researches, it has been seen that no communication system of corresponding power exists elsewhere in the animal kingdom.

Philosophical trends, which dates to old Hindu and ancient Greek, towards language was on the characteristics of language rather than a scientific study. However, it was not until the end of nineteenth century, language was addressed as a discipline of scientific study as philosophers interested in language origins were unquestionably in a more advantageous situation due to the fact that they were able to build arguments well-grounded on empirical data. In other words, a systematic approach developed in the course of that age.

As language is at the center of the philosophy of language, it is indispensable to delineate and shed light on the concept. Language, like other important essential terms, cannot be easily defined. As language in general, a complex system of symbols used for communication is understood. Although we can articulate and understand a language by means of various examples, it is challenging to define what language actually is. Therefore, language comes with many definitions. According to the Encyclopædia Britannica (2019), language, a system of conventional spoken, manual, or written symbols by means of which human beings, as members of a social group and participants in its culture, express themselves. The functions of language include communication, the expression of identity, play, imaginative expression, and emotional release. Language, as described above, is a way of expression of an individual through some functions. Ferdinand de Saussure (1916), regards language as a social fact, noting a shift from the predominantly historical concepts in language. Language as behavior, language as a mental organ, and language as an abstract object. From Halliday perspective language has been defined as “a system of meaning—a semiotic system” (Halliday and Webster, 2003: 2).

On the other hand, the philosophers of nineteenth century came up with more realistic account of language from the perspective of scientific proposals, concerning the significant questions of “What is language in general?” “How it is acquired?” The first half of the 20th century was dominated by the structuralist school, in reference to the work of Ferdinand de Saussure in Europe and Edward Sapir and Leonard Bloomfield in the United States. The 1960s witnessed the rise of many new fields in linguistics, such as Noam Chomsky's generative grammar, William Labov's sociolinguistics, Michael Halliday's systemic functional linguistics. Modern linguists Noam Chomsky (1959) argues that language is an innate ability, a particular feature inherent in human nature. Chomsky developed his theory, opposing Skinner's behaviorist theory. Skinner claims that language is acquired by reinforcement and repetition (Skinner, 1957), Piaget argues that it is part of the overall development (Piaget, 1969) and Bruner defends that it is learned through interaction (Bruner, 1975). Although each scholar came up with distinctive views on language acquisition, the debate still remains as to whether language is an innate ability or it is learned. Another approach that provides an alternative to Chomsky's (1975) universal grammar is generative semantics, developed by Lakoff. Contrary to Chomsky, for whom syntax is independent of such things as meaning, context, knowledge, and memory, Lakoff (1988) indicates

that semantics, context, and other factors can come into play in the rules that govern syntax.

As it is hard to identify language, it would be too simple to define and understand language merely as a complex system of symbols used for communication purposes. According to Slavkovsky and Kutas (2013), language in a broad sense is defined as a system of road signs, human gestures and facial expressions, formal languages in mathematics and logic, artificial computer languages, etc., can be considered a language. Language is associated with the human ability to acquire certain system of symbols and use it for communication, i.e. for exchange of information. Language, as defined by the Webster's online dictionary is a systematic means of communicating ideas or feelings by the use of conventionalized signs, sounds, gestures, or marks having understood meanings. Language as defined above it is an exclusively human property. Although some anthropologists hold the view that some of the nonhuman primates can acquire language, on the other hand, none of the systems that those primates employ makes it possible for the construction of an infinitely great number of expressions.

Today, there are various hypotheses about how, why, when, and where language might have emerged. It is a crystal-clear fact that from the very beginning all religions and mythologies come up with the story of language origin. Accordingly, considering the godly sources, a divine source comes up, ensuring humans with language.

In *TIME* magazine an article by Lemonick was about 'No single, essential difference separates human beings from other animals.' ('How Man Began', March 14, 1994). In the same vein, corresponding views are easy to come across in the world. As noted above, most creation myths show the beginnings of humanity in terms of linguistic and cultural unity. Thus, throughout history, it was believed that language is the gift of the gods to humans. Tower of Babel myth suggests that God confused the original language and developed many new ones, scattering the people across the world. Żywicznyński (2018: 16) maintains that dispersion of the original population and the ensuing emergence of mutually unintelligible languages is reported as the effect of an act of god or gods, distraught by the sight of what humans can achieve when working together towards the same goal. All of these motifs are captured by the story of the Tower of Babel, one of the most important Occidental myths.

On the other hand, according to a Hindu tradition, language comes from Sarasvati, who is the wife of Brahma, a creator of the universe. Babylonians attributed language to the god Nabu. As it is noticed, each theory mentioned above touched upon some perspective of how language originated. A few experiments have been carried out in an attempt to rediscover this original divine language, with rather conflicting results, though. The basic hypothesis was that, if human infants were allowed to grow up without hearing any language around them, subsequently they would spontaneously begin using the original God-given language. However, as a result of those experiments conducted to validate the divine language theory, there has appeared conflicting results as scholars had no concrete evidence to resort to. Thus, experiments concerning divine languages have proved that there is no spontaneous language, without coming into contact with any kinds of human speech

In the course of time, the shift is from the monogenetic theories to the proposition that language arose out of either nature or human invention. Another theory from the perspective of beginnings of language is based on the concept of natural sounds. According to Jespersen (1922), primitive words derive from imitations of the natural sounds that early men and women heard

around them. The theories called “bow-wow” and the “pooh-pooh” – spontaneous cries of pain (Ouch!) and surprise (Oh!) develop as a result of imitating the original sounds. This theory has been debunked as well by linguists. Apart from those theories mentioned above, the social interaction source, the physical adaptation source, the tool-making source and the genetic source theories are to name a few. For instance, Yo-He-Ho Theory is explained by grunts, groans and snorts that people produce in physical labor. According to Plato, language developed out of sheer practical necessity. One of the important characteristics of this hypothesis is that it attributes to social context (Yule 2006).

Having said that, the problem with these theories mentioned above is that they are so narrowly mechanistic. Underlying the various theories, it is noticed that there have been various attempts to find out the origin of languages. On the other hand, Panini, attributed as the first linguist, penned a descriptive grammar of Sanskrit in the fourth century B.C. Having said that, supernatural properties of language, that is, language is a gift that humans acquire from supernatural powers, are not adequate to tell us enough regarding language origin. On the other hand, they are in a sense symbols of emphasis given to language.

Humboldt was the first philosopher to deal with the language from scientific point of view and treat it as the essence of man, opposing all the language views and approaches mentioned above up to his time. In line with Enlightenment views and thoughts, Humboldt, treats language and thought as inseparable, as language completely determining thought. (Brown, 1968). A lot of theories have come up as to where and how the languages we have now originated. It is possible to divide the approaches to the origin of language according to some underlying assumptions. These views mentioned above range from mythological, theological, speculative, cultural, anthropological, empiricist, behaviorist, rationalist, nativist to evolutionary. Suffice it to say that, despite the variety of the theories, all of them is devoted to the idea that there is as a matter of fact one original language.

Language is regarded as characteristic of human beings, that is, to know about this spectacular device is to know something about being human. Because of the relations between language, language users, and the world, language has been at center of various philosophers for a long time and for various reasons. A great many philosophers are of the view that language is a reflection of reality, accordingly, if one could understand the structure of language, one could obtain an understand the structure of reality. From the point of view of language, thought, and reality which dates back to Plato and Socrates: Assuming that human thoughts are considered as knowledge about the world, thought would appears to be a mirror of reality it is the expression of thought. The reason why Socrates turned to language as he held the view that, as it reflects reality, it would have the same structure; and as he did not go further through studying language directly, he might develop by means of analyzing it indirectly via language. The conception of language as a reflection of reality remains in the middle ages, and in contemporary philosophy into the twentieth century. Language philosophy is an independent field of study. Prominent philosophers such as Plato, Aristotle, John Locke, David Hume, John Stuart Mill, and Immanuel Kant have made studies in the history of philosophy. Wilhelm von Humboldt is regarded as the founder of the philosophy of language as an independent field. But the real turning point of philosophy of language took place in the 20th century. Gottlob Frege's work in the late 19th century was the basis of the philosophy of language in the 20th century with the contributions of Bertrand Russell and

Wittgenstein.

Wittgenstein's (1921) *Tractatus Logico-Philosophic*, [hereafter called *Tractatus*] revolutionizing philosophy in its own way, is one of the strong assertion of this view of language. From the perspective of theory of language, his ideas were the dominant view during the twentieth century. While in the *Tractatus*, Wittgenstein focused on the question of how words can illustrate the world, on the other hand, he later came to understand language not as an abstract system. In *Tractatus*, he followed the tradition of Frege and Russel with more or less changes. In the *Philosophical Investigations*, he developed a language understanding based on the concepts of language games and life styles

Wittgenstein is undoubtedly the inspiration for everyday language philosophy; but it is not in every sense the everyday language philosopher unlike Austin and Strawson. Wittgenstein made a major contribution to conversations on language, logic and metaphysics, but also ethics, the way that we should live in the world.

As Özcan (2014: 216) argues "His understanding of philosophy is different from traditional philosophy. Because, according to him, traditional philosophy is full of mistakes. The biggest of these mistakes is trying to explain things or discover truths. Whereas the task of philosophy is to actually describe."

From the perspective of Wittgenstein, language was not only one of the central issues of philosophy; it was also the key to their solution. He rejects the concepts of Frege's language understanding, which is "system" and "calculation."

Early and Later Philosophy of Wittgenstein

Ludwig Wittgenstein, who is known as one of the pioneers of the ordinary language philosophy is also best known for the *Tractatus* (1921) and the *Philosophical Investigations* (1953), which were major contributions to twenty century philosophy of language was one of the most important philosophers of the twentieth century. The *Tractatus* was the only book Wittgenstein published during his lifetime, while the *Philosophical Investigations* was the book he wrote and rewrote for most of the rest of his life. He made a major contribution to conversations on language, logic and metaphysics, as well as ethics, the way that we should live in the world.

As a result of Wittgenstein's first term studies, philosophy regarded language as a separate field based on language. On the other hand, Wittgenstein's second philosophical studies focus on investigating the answer to the question of the relationship between language and the world. The distinct differences between the early and the late work, coupled with Wittgenstein's criticism of the *Tractatus* in the *Philosophical Investigations*, gave rise to the view that the early and late Wittgenstein were diametrically distinctive and opposed. Another important aspect of this period is to analyze meaning. It is clear that the 20th century philosophy of Wittgenstein forms the background of questioning approaches to science and reasoning, interest in language, discussions on the concept of the subject, and mind problems. Wittgenstein expressed his theoretical problems in a certain way and sought answers to these questions/ problems.

Wittgenstein's philosophical works can be divided into two periods as *Tractatus* and *Investigations* in general. The former one is the first period work of Wittgenstein, and it is a kind of logic philosophy essay he wrote under the influence of Russell. In this period, Wittgenstein examines philosophical problems logically and tries to determine the borders of the world while drawing the boundaries of the language.

The main problem that Wittgenstein deals with in *Tractatus* is the logical structure of the language. In this work, the philosopher tries to determine the limits of the language, but also tries to determine the limits of philosophy. Wittgenstein maintains that language philosophy is the primary and main concern of philosophy; language is philosophically descriptive and critical.

Tractatus has also contributed to the shaping of the philosophical views of the school of Vienna Circle. Wittgenstein's aim in this study is not to substitute an ideal language of logic for everyday language. Wittgenstein's main goal is not to develop a critique of everyday language. Because everyday language; It is as good as it is, but it is particularly complex. It is mostly to bring the logical structure of language to light. Language, then, is not a pure reproduction of reality; it is a projection of reality and does not reproduce it from it.

In *Tractatus*, Wittgenstein (2008) puts it that language is a universal tool. Language cannot be described with anything other than the outside. There is no discourse other than language. Language is a system that we cannot see from outside. We cannot go beyond that.

According to Wittgenstein, the relation between language and the world is not because the language is factual like the world, but because the language is within the borders of the world. The equivalence between being factual and living in the world comes from here. Wittgenstein, "The boundaries of my tongue mark the boundaries of my world." (5.6) (Wittgenstein, 2008: 133). Wittgenstein separates the ordinary language and ideal language from each other in *Tractatus*. As noticed, in the lines above, *Tractatus* is not aimed for depicting the reality of the world. Rather to illustrate the limits.

Another important issue that Wittgenstein emphasizes in the field of philosophy is logic. According to Wittgenstein, the basis of logic is based on factual propositions. In this context, it can be said that the logic concept that Wittgenstein advocates is ontological basis; because logic is a reflection of the world. The fact that logic fills the world requires that the boundaries of the world and language be one and logic is equivalent to the world. The limits of the world as well as the limits of logic show that its field of application is limited only to the world. Logic is not before the world, but both exist together. So Wittgenstein asks here the question: "Since there would be a logic without a world, how could there be a logic, because there is a world" (5.5521). (Wittgenstein, 2008: 131) Wittgenstein, the propositions of logic are tautologies and therefore they do not say anything. Proposition says something as long as it is a picture; logic propositions are not pictures.

To put it more precisely, Wittgenstein (2008) bases its language and meaning analysis in *Tractatus* on the theory of painting, which describes the relationship between language and the structure of the world between the two structures. Therefore, for Wittgenstein, the invariable structure of the world is essentially objects; it is only their appearance, form and order that changes. The appearance of the objects or the combination of the arrangement in a certain structure constitute the object-togethers or object states.

Language is by definition of object coexistence; because he wouldn't say anything to the non-referential description. So the work of philosophy; it is not about providing philosophical propositions but of making the ideas and propositions clear. This task can only be accomplished by determining why many propositions, and especially metaphysical propositions, lack meaning, by determining the boundaries of language through studies on language, that is, by limiting the field of what can be thought and spoken.

As Inan points out (2013) Wittgenstein explicitly defended during the *Tractatus* period,

language is a tool to describe the world. In the *Tractatus*, Wittgenstein argued for a representational theory of language. He described this as a 'picture theory' of language: reality ('the world') is a vast collection of facts that we can picture in language, assuming that our language has an adequate logical form. 'The world is the totality of facts, not of things', Wittgenstein claimed, and these facts are structured in a logical way. The goal of philosophy, for early Wittgenstein, was to pare language back to its logical form, the better to picture the logical form of the world. On the other hand, problems of communication may take place as we do not have a clear and accurate enough picture of what we mean in our heads. However, especially after the second half of the twentieth century, many philosophers in contemporary philosophy confront this traditional view about the power of languages to describe the world.

Wittgenstein's early work inspired a generation of logical positivists – critical analytic thinkers who set out to debunk unverifiable 'pseudostatements' in an effort to define the limits of meaningful language. 'That whereof we cannot speak, thereof we must remain silent', Wittgenstein intoned in the closing passages of the *Tractatus*.

Wittgenstein gave up these ideas after 1929; they are not their final thoughts; nevertheless, it is important to know their views here to understand their next philosophy.

The Later Wittgenstein (II. Term)

It is clear that Wittgenstein's shift in thinking, between the *Tractatus* and the *Investigations*, depicts the general shift in 20th century philosophy from logical positivism to behaviorism and pragmatism. It is a shift from seeing language as a fixed structure imposed upon the world to seeing it as a fluid structure that is intimately bound up with our everyday practices and forms of life. For later Wittgenstein, creating meaningful statements is not a matter of mapping the logical form of the world. It is a matter of using conventionally-defined terms within 'language games' that we play out in the course of everyday life. 'In most cases, the meaning of a word is its use', Wittgenstein claimed, in perhaps the most famous passage in the *Investigations* "It ain't what you say, it's the way that you say it, and the context in which you say it. Words are how you use them." (150)

Philosophical Investigations is the work in which Wittgenstein's views in the history of philosophy, also known as his second philosophy. Wittgenstein moves away from the realistic language theory he advocated during the *Tractatus* era. While advocating that the language had a structure that reflects the reality of the language and that this is the main function, he gives up this perspective on the language in the late period. Wittgenstein emphasizes that (Wittgenstein, 1998: 138):

"I think that essentially we have only one language, and that is our everyday language. We need not invent a new language or construct a new symbolism, but our everyday language is the language, provided we rid it of the obscurities that lie hidden in it. Our language is completely in order, as long as we are clear about what it symbolizes. From this perspective, Wittgenstein abandoned logic since the 1930s; defended the idea: Philosophical analysis cannot be done with the logical analysis of the language."

While he focused heavily on the semantic and syntactic analysis of the sentence in the early period, he focuses on the human community using the language in the late period. In this sense, it focuses not on semantic weight, but on a human oriented pragmatic language philosophy, just like

in Austin. One of the many new concepts developed by Wittgenstein in his work on language during this period is particularly important: language play.

He developed a new concept in his famous book *Philosophical Investigations*, published after his death: *the language game*. Instead of thinking that language is only just about pictures, he developed the idea that language is like a kind of tool that we use to play different games, which means patterns of intentions. Like any game, a language game has its rules, and in order to learn that language game, it is necessary to learn those rules. According to Wittgenstein, learning a language and speaking a language is like learning a game and playing it. The game is not only learned by the rules, it is also necessary to implement them. However, it is not enough to have knowledge to play a game, but it is also necessary to participate in an event required by this game. Wittgenstein point is that all kinds of misunderstanding arise when we do not see which kind of game someone is involved in.

Therefore, each language game also includes an activity. According to Wittgenstein, this is called "life form." Learning the language game means adopting a certain way of life. There are many different language games.

Just as with Austin's theory, Wittgenstein's language games are linguistic actions. Wittgenstein argues that in order for language to exist, it must be a community that has adopted a set of rules. These rules form the language game and the game cannot be played alone. In other words, according to Wittgenstein, there cannot be a special language game in which the person sets his own rules; the idea of a "special language" that human beings create in their own head and which the muscle cannot understand is a nonsense. Learning a language requires becoming a part of the community of people playing language games. Therefore, every language game is also a form of life.

Wittgenstein argues that it does not make sense, except for its use in the language game in which it is a phrase. According to this approach, which has the slogan "meaning is use", it cannot be a semantic field independent from pragmatic. Communication, on this model, involves using conventional terms in a way that is recognized by a linguistic community. It involves playing a conventionally accepted language game.

As Kula (2012: 182) discusses "Wittgenstein treats every manner of style and every interpretation as an elephant game. Based on this, the following determination can be made: Each language game should use a subjective language and make sense.

Wittgenstein's philosophy is not an end in itself but a device that helps to understand the position of each. When all the flies out of the bottle is language, philosophy is no longer anything, and once at the top, we do not need the ladder any more.

Wittgenstein's later philosophy represents a complete repudiation of the notion of an ideal language. Nothing can be achieved by the attempt to construct one, he believed. There is no direct or infallible foundation of meaning for an ideal language to make transparent. There is no definitive set of conceptual categories for an ideal language to employ. Ultimately, there can be no separation between language and life and no single standard for how living is to be done.

Conclusion

Wittgenstein's philosophy in the second period can also be seen as a struggle for confusion that arose in the first period. Wittgenstein's aim in the *Tractatus* was to provide a comprehensive

philosophical picture of the world. He wanted to demonstrate how propositions succeed in presenting real states of affairs in the world, and in this sense he was component of an ancient convention which considered language as reference, as our way of referring to things in the world

Wittgenstein's later philosophy would attack and revise ideas in his earlier *Tractatus*. Furthermore, Wittgenstein's second period is expressed in a sense as a "linguistic turn" to the first period. Wittgenstein in his second period focuses on the daily use of language in the language philosophy of the period. Thus it can be said that in the second period, Wittgenstein used the language of the social people.

Given all this, it is noticed that although early Wittgenstein and Later Wittgenstein are radically different, they share some things in common with one another. The most striking difference between the early and later Wittgenstein is the way he sees language. In both periods, language and its meaning is analyzed as a whole. Wittgenstein attempts to discover what language actually is and how it works in both period. His concern in both periods was with the same topic: the relation of language to the world. His view of language-games seems to completely go against the logical positivist's view of language. He preferred ordinary language over philosophical language because philosophical language in itself creates problems of definitions. The earlier method of philosophy was to analyze propositions in order to reveal their hidden logical structure, however the later Wittgenstein, while still maintaining that the task of philosophy is to critique language, and states that the method to clarify propositions is to show how they are applied in language games. This later method is concerned with the grammar of language and how language is used; it has nothing to do with criticizing the nature of language. Regarding both period, philosophy cannot add anything new to our knowledge but philosophy can help clarify our concepts.

In the *Tractatus*, it is attempted to try to understand the metaphysical framework of the world and our language, but in the later philosophy attempts to make philosophy normal. Philosophy as done in the *Tractatus* gets nowhere and muddles our thinking and our language. Wittgenstein says that the correct philosophy is one that explains the usage of our terms. In *Philosophical Investigations* he emphasizes that philosophical problems are more abundant when philosophers try to think of the word and how it is related to the object itself. They do not focus on how the word is used but rather its essence with the object it names. They focus on the mental connection of the word with the object. This views seem to directly attack his previous work.

REFERENCES

- Abne M. E. (2015). *Profile of an Iconoclast*, Florida: Trafford Publishing.
- Altınörs, A. (2003). *Dil Felsefesine Giriş*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Brown, R. (1968). *The Psychology of Language and Communication*, New York: Guilford Press.
- Bruner, J. S. (1975). *Toward a Theory of Instruction*, Harvard University Press, United States.
- Chomsky, N. (1975) *Reflections on Language* Pantheon Books, New York.
- de Saussure, F. (1916). *Cours de linguistique gé'ne'rale*, Paris: Lausanne.
- Halliday, M. A. K. and Webster, J. (2003). *On language and linguistics*, London; New York: Bloomsbury Publishing.
- <https://www.merriam-webster.com/dictionary/language> (Access Date: December 20, 2019)

- İnan, İ. (2013). *Dil Felsefesi*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Jespersen, O. (1922). *Language: Its nature, Development and Origin*, London: George Allen & Unwin.
- Kula, O. B. (2012). *Dil Felsefesi Edebiyat Kuramı-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lakoff, G. (1988). Cognitive Semantics, In *Meaning and Mental Representations* (Ed. Eco, U et al.), USA: Indiana University Press.
- Lemonick, M. D. (1994). How Man Began, *Time*, 14 (143), p. 80-87, Retrieved from <http://content.time.com/time/magazine/0,9263,7601940314,00.html>
- Özcan, Z. (2014). *Dil Felsefesi I*, İstanbul: Sentez Yayıncılık
- Piaget, J. (1969). *The Mechanisms of Perception*, New York: Basic Books.
- Robert H. R., Crystal, D. (2019). Language, *Encyclopædia Britannica*, inc. <https://www.britannica.com/topic/language> Access Date: Aralık 16, 2019.
- Skinner B. F. (1957). *Verbal Behavior*, New York: Appleton-Century-Crofts.
- Slavkovsky, A. and Kutas, M. (2013). *Introduction to Philosophy of Language*, Poland: Trnava University Faculty of Philosophy and Arts.
- Stern, D. G. (1996). *Wittgenstein on Mind and Language*, New York: Oxford University Press.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*, New York: Macmillan,
- Wittgenstein, L. (1998). *Felsefi Soruşturmalar* (Philosophical Investigations). (Deniz Kanıt, Çev.). Küyerel Yayınları
- Wittgenstein, L. (2008). *Tractatus Logico-Philosophicus* (Çev. Oruç Aruoba), İstanbul: Metis Yayınları.
- Yiğitoğlu, M. ve Yalçınkaya Z. (2016). *Türkçedeki Cinsiyetçi Atasözleri Ve Deyimler Üzerine Bir İnceleme*. *Idil*, 5 (26),
- Yule, G. (2006). *The study of language*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Żywicznyński, P. (2018). *Language origins, From Mythology to Science*. Berlin: Peter Ang Publications.

Masa Tenisi Sporcularının Soysal Öz-Yeterlik ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Doç. Dr. Kürşad Han Dönmez

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7793-0922>

Giresun Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Bölümü, Giresun – TÜRKİYE

Doç. Dr. Şevki Kolukısa

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0485-3081>

Giresun Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Bölümü, Giresun – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 11.06.2020

Kabul: 02.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

Anahtar Kelimeler

Sosyal Öz-yeterlik
Problem Çözme Becerisi
Masa Tenisi

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44171>

Öz

Bu çalışmada, masa tenisi sporcularının soysal öz-yeterlik ve problem çözme becerileri arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma, betimsel bir çalışmayı içermektedir. Araştırmada verilerin analizleri istatistik paket programıyla bilgisayarda gerçekleştirilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar araştırmanın örnekleme olan, 2018-2019 sezonunda Türkiye şampiyonalarına katılan 399 masa tenisi sporcusu ile sınırlı olmuştur. Sonuçlara göre; masa tenisi sporcularının yaş kategorileri yönünden toplam problem çözme konusunda gençler ve büyükler kategorisi puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Toplam öz-yeterlik konusunda yaş kategorilerine göre gençler ve büyükler kategorisi puanları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Bu fark büyükler kategorisi sporcularının puanlarının, gençler kategorisi sporcularının puanlarından, daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır. Cinsiyet kategorileri yönünden toplam problem çözme konusunda gençler ve büyükler kategorisi puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Toplam öz-yeterlik konusunda cinsiyet kategorilerine göre gençler ve büyükler kategorisi puanları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. Yapılan varyans analizi sonucunda, toplam problem çözme konusunda yaşam yerlerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu fark şehirde yaşayan sporcuların ile ilçe ve altında yaşayan sporcuların puanlarının, büyükşehirde yaşayan sporcuların puanlarından daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır. Toplam öz-yeterlik konusunda yaşam yerlerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu fark ilçe ve altında yaşayan sporcular ile büyükşehirde yaşayan sporcuların puanlarının, şehirde yaşayan sporcuların puanlarından daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır. Toplam problem çözme ve toplam öz-yeterlik konusunda aile gelir düzeylerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Toplam problem çözme konusunda mesleki deneyimlerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu fark 1-3 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların, 4-7 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarının ve 8-11 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarının, 12 ve üzeri yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarından daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır. Toplam öz-yeterlik konusunda mesleki deneyimlerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu fark 1-3 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların, 12 ve üzeri yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarının ve 8-11 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarının, 4-7 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarından daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Dönmez, K. H. ve Kolukısa, Ş. (2020). Masa Tenisi Sporcularının Soysal Öz-Yeterlik ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 727-736.

Examination of the Relationship Between Social Self-Efficacy and Problem Solving Skills of Table Tennis Athletes

Assoc. Dr. Kürşad Han Dönmez

Giresun University, Faculty of Sport Sciences, Department of Physical Education and Sports, Giresun – TURKEY

Assoc. Dr. Şevki Kolukısa

Giresun University, Faculty of Sport Sciences, Department of Physical Education and Sports, Giresun – TURKEY

Article History

Submitted: 11.06.2020

Accepted: 02.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

Social Self-Efficacy

Problem Solving Skills

Table Tennis

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.44171>

Abstract

In this study, it is aimed to determine whether there is a relationship between social self-efficacy and problem solving skills of table tennis athletes. The research includes a descriptive study. The analysis of the data was carried out on the computer with the statistical package program. The research results that were obtained from the sample of the study, is limited to 399 table tennis athletes who participated in the 2018-2019 season championship in Turkey. According to the results; in terms of age categories of table tennis athletes, there was no significant difference between the youth and adult category scores in total problem solving. Regarding total self-efficacy, a significant difference between the youth and adult category scores can be seen in regard to age categories. This difference was due to the fact that the scores of the senior category athletes were higher than the scores of the junior category athletes. In addition, in terms of gender categories, no significant difference was found between the scores of youth and adults category in terms of total problem solving. The research clearly shows that in terms of total self-efficacy, there was no significant difference between the youth and adult category scores by gender categories, too. As a result of the variance analysis, a significant difference was found between the scores of table tennis athletes according to their place of residence in total problem solving. This difference was due to the fact that the scores of the athletes living in the urban cities and the athletes living in the district or below, were higher than those of the athletes who live in bigger metropolitan cities. In terms of total self-efficacy, a significant difference was found between the scores of table tennis athletes according to their habitat. This difference was due to the fact that the scores of athletes living in the district or below and the scores of the athletes living in the big metropolitan cities had higher scores than of the athletes living in the urban cities. In terms of total problem solving and total self-efficacy, no significant difference was found between the scores of table tennis athletes according to their family income levels. According to professional work experience in problem solving, a significant difference was found between the scores of table tennis athletes. This difference resulted from the scores of athletes with 1-3 years of professional experience, the scores of athletes with 4-7 years of professional experience, and the scores of athletes with 8-11 years of professional experience, than those of athletes with 12 years of professional experience. According to their professional experience on total self-efficacy, a significant difference was found between the scores of table tennis athletes. This difference resulted from the scores of athletes with 1-3 years of professional experience, the scores of athletes with 12 years of professional experience and the scores of athletes with 8-11 years of professional experience, than those of athletes with 4-7 years of professional experience.

GİRİŞ

İnsan sosyal bir varlıktır. Yaşamını içinde bulunduğu toplumda farklı statülerde bulunarak ve farklı roller üstlenerek sürdürmek durumundadır. Bireyler yaşamları sürecinde edindikleri statülerini, üstlendikleri rolleri, sosyal öz-yeterlikleri ve problem çözme becerileri ile belirlerler. Sosyal öz-yeterlikleri ve problem çözme becerileri yüksek olan bireylerin toplumsal yaşam içinde daha üst düzeyde statülere ulaşacağı ve önemli roller üstleneceği düşünülmektedir. Çünkü öz-yeterliği gelişmiş olan bireyler istenilen davranışı gerçekleştirebileceklerine inancı yüksek olan bireylerdir. Bu bireyler, inançları doğrultusunda, karşılaştıkları problemleri çözme konusunda hırslı ve azimli oldukları kadar dirençli de olurlar(Dönmez, 2010).

Öz-yeterlik, kişinin belli bir performans seviyesine erişebilme potansiyeline yönelik öz yargıları; tutum ve davranışların sergilenmesinde etkili olan özellik, bir zihinsel algılama etmeni ve kişinin belli başlı performansları sergileyebilmesi için gerekli olan etmenleri düzgün bir biçimde bir araya getirip, etkin bir biçimde başarıma kapasitesine yönelik hissettiği inanç olarak ifade edilmektedir(Şeker, 2019). Öz yeterlik, bireyin yaşamına etki eden olaylarda performanslarını ortaya koyma kapasiteleri hakkındaki inançlarıdır ve bu inançlar, bireyin nasıl hissettiğini, düşündüğünü, davrandığını ve güdülendiğini de belirler (Bandura, 1994).

Problem çözme bilişsel, duyuşsal ve davranışsal işlemleri içeren bir süreç olarak ifade edilmekte ve problem çözme, iç ya da dış istekler ya da çağrılara uyum sağlamak amacı ile davranışsal tepkilerde bulunma gibi bilişsel ve duyuşsal işlemleri bir hedefe yöneltmek olarak tanımlanmaktadır(Ekici, 2017).

Problem çözme sadece bilgi değil, yaratıcılık ve faydalanabilmek için de çözme yöntemleri gerektirir. Sorunların çözümleri sorunun türüne ve karmaşıklığına göre farklılık gösterebilir. Örneğin, bazı problemler tamamen mantıkla çözülebilir, bazıları sorunları dikkate almak için yeni bir algı gerektirir. Sorunların çözümünde ortak nokta, amaca ulaşmak için engelin kaldırılmasıdır(Türkçapar, 2015).

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma da, masa tenisi sporcularının sosyal öz-yeterlik ve problem çözme becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi hedeflenmiştir. Araştırma, betimsel bir çalışmayı içermektedir. Araştırmada verilerin analizleri istatistik paket programıyla bilgisayarda gerçekleştirilmiştir. Araştırmadan elde edilecek sonuçlar araştırmanın örneklemini olan, 2018-2019 sezonunda Türkiye şampiyonalarına katılan 399 masa tenisi sporcusu ile sınırlı olmuştur.

Örneklem

Bu araştırmanın örneklemini; 2018-2019 sezonunda Türkiye şampiyonalarına katılan 399 masa tenisi sporcusundan oluşmuştur.

Verilerin Toplanması

Sosyal öz-yeterlik ölçeğinin orijinali Smuth-Betz (2000) tarafından geliştirilmiş ve Palancı (2002) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Likert tipi 1-5 aralığında "kendimi bu durumda hiç güvenli hissedemem den tamamen güvende hissedirim" e doğru sıralanan derecelendirme ile ölçek yüksek puanla sosyal öz yeterlik algısının yüksekliğini belirlemektedir. Ölçek masa tenisi sporcularının sosyal öz-yeterliklerini ölçebilmeyi amaçlamaktadır. Palancı tarafından yapılan çalışmanın iç tutarlılık (Cronbach Alfa) yöntemi ile güvenilirlik katsayısı .89 bulunmuştur.

Problem çözme becerileri ölçeğinin orijinali Heppner ve Petersen tarafından geliştirilmiş, Şahin ve Heppner tarafından 1993 yılında Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçeğin yurt dışındaki geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları, "problem çözme yeteneğine güven", "yaklaşma-kaçınma" ve "kişisel kontrol" olmak üzere üç faktör, yurt içindeki çalışmalar da ise "aceleci yaklaşım", "düşünen yaklaşım",

“kaçıngan yaklaşım”, “değerlendirici yaklaşım”, “kendine güvenli yaklaşım” ve “planlı yaklaşım” olmak üzere 6 faktör belirlenmiştir. Alt ölçeklerden elde edilen puanların yanı sıra ölçekten alınan toplam puan da kullanılabilir. Verilen cevapların 1 ile 6 arasında değişen puanlar verilir. Puanlama esnasında 9, 22. ve 29. maddeler puanlama dışı tutulur. 1, 2, 3, 4, 11, 13, 14, 15, 17, 21, 25, 26, 30. ve 34. maddeler ters olarak puanlanan maddelerdir. Bu maddelerin yeterli problem çözme becerilerini temsil ettiği varsayılır. Ölçek masa tenisi sporcularının problem çözme becerilerini ölçebilmeyi amaçlamaktadır. İç tutarlık (Cronbach Alfa) güvenilirlik katsayısı .88 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada bağımsız örneklem grubuna uygulanan t testi, tek yönlü varyans analizi, tukey testi, bonferroni testi ve pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Sosyal Öz-yeterlik ve Problem Çözme Envanteri'nin çeşitli değişkenlerine ilişkin puan ortalamaları, standart sapmaları ve değişik yüzdelikleri hesaplanmıştır. Araştırmada Yaş kategorisi ile cinsiyete göre sporcuların Sosyal Öz-yeterlik ve Problem Çözme düzeyleri arasında ilişki olup olmadığını belirleyebilmek için bağımsız t testi yapılmıştır. Yaşam yerleri, aile gelir düzeyi ve mesleki deneyimlerine göre sporcuların Sosyal Öz-yeterlik ve Problem Çözme düzeyleri arasında fark olup olmadığını belirleyebilmek için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve çıkan farkın kaynağını bulmak içinde bonferroni testi uygulanmıştır.

Araştırmada verilerin analizleri istatistik paket programıyla bilgisayarda gerçekleştirilmiştir.

Bulgular:

Tablo 1: Masa Tenisi Sporcularının Yaş Kategorisi Yönünden Toplam Problem Çözme ve Toplam Öz-yeterliklerine İlişkin Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Değerleri

DEĞİŞKEN	FAKTÖR	N	\bar{X}	Ss	t	p
Toplam Problem Çözme	Gençler	194	109.22	12.06	-.865	.390
	Büyükler	205	110.35	23.92		
Toplam Öz-yeterlik	Gençler	194	75.83	15.33	-5.29	.001*
	Büyükler	205	84.17	16.72		

P<.05

Elde edilen sonuçlara göre; masa tenisi sporcularının yaş kategorileri yönünden toplam problem çözme konusunda gençler ve büyükler kategorisi puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır, $t = -.865$, $p < 0.05$.

Masa tenisi sporcularının toplam öz-yeterlik konusunda yaş kategorilerine göre gençler ve büyükler kategorisi puanları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır, $t = -5.29$, $p < 0.05$. Bu fark büyükler kategorisi sporcularının puanlarının ($\bar{X} = 84.17$), gençler kategorisi sporcularının puanlarından ($\bar{X} = 75.83$), daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır.

Tablo 2: Masa Tenisi Sporcularının Cinsiyet Yönünden Toplam Problem Çözme ve Toplam Öz-yeterliklerine İlişkin Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Değerleri

DEĞİŞKEN	FAKTÖR	N	\bar{X}	Ss	t	p
Toplam Problem Çözme	Kadın	199	110.80	12.45	1.36	.162
	Erkek	200	109.90	13.56		
Toplam Öz-yeterlik	Kadın	199	79.47	15.03	.432	.658
	Erkek	200	78.76	17.99		

P<.05

Elde edilen sonuçlara göre; masa tenisi sporcularının cinsiyet yönünden toplam problem çözme $t = 1.36$, $p < 0.05$ ve toplam öz-yeterlik konusunda kadın ve erkek puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır, $t = .432$, $p < 0.05$.

Tablo 3: Problem Çözme Ölçeği ve Öz-Yeterlik Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri

	Yerleşim Yeri	N	\bar{X}	S
Problem Çözme	İlçe ve ilçenin altı	127	108.87	12.86
	Şehir	206	111.31	12.59
	Büyükşehir	66	106.89	14.19
Öz-yeterlik	İlçe ve ilçenin altı	127	81.09	15.87
	Şehir	206	76.02	16.21
	Büyükşehir	66	84.96	17.05

731

Tablo 4: Masa Tenisi Sporcularının Yaşam Yerlerine Göre Toplam Problem Çözme ve Toplam Öz-yeterliklerine İlişkin Varyans Analizleri

DEĞİŞKEN	KAYNAK	KT	Sd	KO	f	p
Toplam Problem Çözme	Gruplar Arası	1130.378	2	565.189	3.368	.033*
	Grup İçi	66431.58	396	167.757		
	Toplam	67561.96	398			
Toplam Öz-yeterlik	Gruplar Arası	4708.193	2	2354.096	8.926	.000*
	Grup İçi	104415.0	396	263.674		
	Toplam	109123.1	398			

P<.05 KT: Kareler Toplamı, Sd: Serbestlik Derecesi, KO: Kareler Ortalaması

Yapılan varyans analizi sonucunda, toplam problem çözme konusunda yaşam yerlerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, $f(2.396) = 3.368$, $p < 0.05$. Bu fark şehirde yaşayan sporcuların ($\bar{X} = 111.31$) ile ilçe ve altında yaşayan sporcuların ($\bar{X} = 108.87$) puanlarının, büyükşehirde yaşayan sporcuların puanlarından ($\bar{X} = 106.89$) daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır.

Toplam öz-yeterlik konusunda yaşam yerlerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, $f(2.396) = 8.926$, $p < 0.05$. Bu fark ilçe ve altında yaşayan sporcuların ($\bar{X} = 81.09$) ile büyükşehirde yaşayan sporcuların ($\bar{X} = 84.96$) puanlarının, şehirde yaşayan sporcuların puanlarından ($\bar{X} = 76.02$) daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır.

Tablo 5: Problem Çözme Ölçeği ve Öz-Yeterlik Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri

	Aile Gelir Düzeyi	N	\bar{X}	S
Problem Çözme	2000 TL ve altı	69	109.08	13.25
	2001-4000	223	110.21	12.47
	4001 ve üzeri	107	109.44	14.11
Öz-yeterlik	1-2000	69	78.88	14.88
	2001-4000	223	78.68	17.43
	4001 ve üzeri	107	80.19	15.85

Tablo 6: Masa Tenisi Sporcularının Aile gelir Düzeylerine Göre Toplam Problem Çözme ve Toplam Öz-yeterliklerine İlişkin Varyans Analizleri

DEĞİŞKEN	KAYNAK	KT	Sd	KO	f	p
Toplam Problem Çözme	Gruplar Arası	84.939	2	42.469	.247	.783
	Grup İçi	67477.02	396	170.397		
	Toplam	67561.96	398			
Toplam Öz-yeterlik	Gruplar Arası	166.000	2	83.000	.303	.738
	Grup İçi	108957.1	396	275.144		
	Toplam	109123.1	398			

P<.05 KT: Kareler Toplamı, Sd: Serbestlik Derecesi, KO: Kareler Ortalaması

Yapılan varyans analizi sonucunda, toplam problem çözme $f(2.396) = .247$, $p < 0.05$ ve toplam öz-yeterlik konusunda aile gelir düzeylerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır, $f(2.396) = .303$, $p < 0.05$.

Tablo 7: Problem Çözme Ölçeği ve Öz-Yeterlik Ölçeği Puanlarının Betimsel İstatistikleri

	Mesleki Deneyim	N	\bar{X}	S
Problem Çözme	0-3 yıl	101	109.59	13.99
	4-7 yıl	152	112.14	10.54
	8-11 yıl	84	109.12	12.59
	12 ve üzeri yıl	62	105.45	16.26
Öz-yeterlik	1-3 yıl	101	76.81	16.35
	4-7 yıl	152	73.86	12.83
	8-11 yıl	84	84.13	16.70
	12 ve üzeri yıl	62	88.93	18.82

Tablo 8: Masa Tenisi Sporcularının Mesleki Deneyimlerine Göre Toplam Problem Çözme ve Toplam Öz-yeterliklerine İlişkin Varyans Analizleri

DEĞİŞKEN	KAYNAK	KT	Sd	KO	f	p
Toplam Problem Çözme	Gruplar Arası	2013.232	3	671.077	4.046	.009*
	Grup İçi	65548.73	395	165.946		
	Toplam	67561.96	398			
Toplam Öz-yeterlik	Gruplar Arası	12777.08	3	4259.026	17.462	.000*
	Grup İçi	96346.07	395	243.914		
	Toplam	109123.1	398			

P<.05 KT: Kareler Toplamı, Sd: Serbestlik Derecesi, KO: Kareler Ortalaması

Yapılan varyans analizi sonucunda, toplam problem çözme konusunda mesleki deneyimlerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, $f(3.395) = 4.046$, $p < 0.05$. Bu fark 1-3 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların ($\bar{X} = 109.59$), 4-7 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların ($\bar{X} = 112.14$) puanlarının ve 8-11 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların ($\bar{X} = 109.12$) puanlarının, 12 ve üzeri yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarından ($\bar{X} = 105.45$) daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır.

Yapılan varyans analizi sonucunda, toplam öz-yeterlik konusunda mesleki deneyimlerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur, $f(3.395) = 17.462$, $p < 0.05$. Bu fark 1-3 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların ($\bar{X} = 76.81$), 12 ve üzeri yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların ($\bar{X} = 88.93$) puanlarının ve 8-11 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların ($\bar{X} = 84.13$) puanlarının, 4-7 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarından ($\bar{X} = 73.86$) daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Elde edilen sonuçlara göre; masa tenisi sporcularının yaş kategorileri yönünden toplam problem çözme konusunda gençler ve büyükler kategorisi puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Maydeu (1997), Demir (2019) ve Hittinger(2018)'in yapmış oldukları çalışmalar, araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Heidrich ve Denney (1994), Thornton ve ark. (2013), Denney ve Pearce (1989)'in yaptıkları çalışmanın sonuçları, araştırma sonuçlarıyla örtüşmemektedir.

Masa tenisi sporcularının toplam öz-yeterlik konusunda yaş kategorilerine göre gençler ve büyükler kategorisi puanları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Bu fark büyükler kategorisi sporcularının puanlarının, gençler kategorisi sporcularının puanlarından, daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır.

Pekel (2016), Şeker (2014) ve Bilgici (2016) tarafından yapılan çalışmalar da anlamlı farklılıklar olduğu tespit etmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre; masa tenisi sporcularının cinsiyet kategorileri yönünden toplam problem çözme konusunda gençler ve büyükler kategorisi puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Demir (2019) ve Özer (2010)'in yapmış oldukları çalışmalar, araştırma sonucunu desteklemektedir. Öztürk ve ark. (2016) ve Türkçapar (2007)'in yaptıkları çalışmanın sonuçları ile bizim çalışmamız arasında farklılık ortaya çıkmıştır.

Masa tenisi sporcularının toplam öz-yeterlik konusunda cinsiyet kategorilerine göre gençler ve büyükler kategorisi puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Pekel (2016), Varol (2007), Altun (2013), Şahin (2019), Çuhadar ve arkadaşları (2013), Alemdağ (2015), Oğuz (2009) da yapmış oldukları çalışmada akademik öz-yeterlik ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılığa rastlamamışlardır. Elde edilen bu bulgular çalışma bulgumuzla paralellik göstermektedir. Bu çalışma bulgularına karşın, Biricik (2015), Yılmaz ve arkadaşlarına (2010), Türk (2009) ve Durdukoca (2010)'nın yapmış olduğu çalışmalarda cinsiyet değişkeninde anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Yapılan varyans analizi sonucunda, toplam problem çözme konusunda yaşam yerlerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu fark şehirde yaşayan sporcuların ile ilçe ve altında yaşayan sporcuların puanlarının, büyükşehirde yaşayan sporcuların puanlarından daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır. Ancak, Uysal ve Manavoğlu (2019), Elkin ve Karadağlı (2015) ve Yılmaz ve arkadaşlarının (2009) yaptıkları çalışmalar, bu çalışmayla örtüşmemektedir.

Toplam öz-yeterlik konusunda yaşam yerlerine göre masa tenisi sporcularının puanları

arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu fark ilçe ve altında yaşayan sporcuların ile büyükşehirde yaşayan sporcuların puanlarının, şehirde yaşayan sporcuların puanlarından daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır.

Tekeli (2017) ve Uzun (2016)'un yaptıkları araştırmalar da anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir ve çalışma bulgularımızla benzerlik göstermektedir.

İleri (2019) çalışmasında akademik öz-yeterlik ve uzun süre yaşanan yer değişkeni açısından anlamlı bir fark elde etmemiş ve çalışma bulgumuzla farklı sonuca ulaşmıştır.

Yapılan varyans analizi sonucunda, toplam problem çözme ve toplam öz-yeterlik konusunda aile gelir düzeylerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Yapılan varyans analizi sonucunda, toplam problem çözme konusunda mesleki deneyimlerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu fark 1-3 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların, 4-7 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarının ve 8-11 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarının, 12 ve üzeri yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarından daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır.

Yılmaz ve arkadaşları(2019), çoban ve arkadaşları (2011), İzgar (2004), Germi ve Sunay (2006), Gülşen (2008), Efe ve arkadaşları (2008), Demirtaş, ve Dönmez (2008)'in, farklı örneklerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında deneyim arttıkça problem çözme becerilerinin de arttığını sonucunun ortaya çıktığı tespit edilmiştir ve araştırma sonuçlarını desteklemektedir.

Pulur ve arkadaşlarının (2012) yaptığı çalışma ise bu çalışma ile örtüşmemektedir.

Yapılan varyans analizi sonucunda, toplam öz-yeterlik konusunda mesleki deneyimlerine göre masa tenisi sporcularının puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu fark 1-3 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların, 12 ve üzeri yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarının ve 8-11 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarının, 4-7 yıllık mesleki deneyime sahip sporcuların puanlarından daha yüksek olmasından kaynaklanmıştır.

Ünsal(2019)'ın farklı örneklerle gerçekleştirdiği çalışmasında deneyim arttıkça öz-yeterliğin de arttığını sonucunun ortaya çıktığı tespit edilmiş ve araştırma sonuçlarını desteklemektedir.

Şahin(2019)'ın yaptığı çalışma da ise akademik öz-yeterlik ve çalışma süresi açısından anlamlı bir fark elde etmemiş ve çalışma bulgumuzla farklı sonuca ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Alemdağ C. (2015). *Beden Eğitimi Öğretmeni Adaylarının Epistemolojik İnançları, Akademik Öz-Yeterlikleri ve Öğrenme Yaklaşımları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Altun. S. (2013). *Öğretmen Adaylarının Ders Çalışma Yaklaşımlarının Üniversite Türüne, Öğrenim Görülen Alana Ve Cinsiyete Göre İncelenmesi*, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Cilt:2 Sayı:2, S: 227-233.
- Bandura, Albert (1994). "Encyclopedia of Human Behavior", Academic Press, Cilt 4, s. 71-81.
- Bilgici. G. B. (2016). *Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Mesleki Kaygılarının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Biricik. Y. S. (2015). *Beden Eğitimi Ve Spor Bölümlerinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Akademik Öz-yeterliklerinin İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Spor Yönetimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- Çuhadar. C. Gündüz. Ş. ve Tanyeri. T. (2013). *Bilgisayar Ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Ders Çalışma Yaklaşımları Ve Akademik Öz-yeterlik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9. 1., Mersin.
- Durdukoca. Ş. F. (2010). *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Akademik Öz-yeterlik Algılarının Çeşitli*

- Değişkenler Açısından İncelenmesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi, 10(1). 69-77, Bolu.
- Demir, M. (2019) Lise Öğrencilerinin Problem Çözme Becerileri, Algılanan Stres Ve Yaşam Doyumu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Denney NW, Pearce KA (1989) A developmental study of practical problem solving in adults. *Psychol Aging*, 4:438-442.
- Dönmez, K., H. (2010). Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinin (1., 2., 3., Ve 4. Sınıf) Sosyal Öz-Yeterlikleri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ekici, Fatma Yaşar (2017). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Problem Çözme Ve Sosyal Beceri Düzeylerinin İncelenmesi, *International Journal of Social Sciences and Education Research Online*, <http://dergipark.gov.tr/ijsser> Volume: 3(1).
- Heidrich SM, Denney NW (1994). Does social problem solving differ from other types of problem solving during the adult years? *Exp Aging Res*, 20:105-126.
- Hittinger, S. M. (2018). The Relationship Between Stress, Social Problem Solving, and Psychological Distress in Mothers of Daughters with Eating Disorders. Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements of the Degree of Doctor of Psychology, Philadelphia College of Osteopathic Medicine, USA.
- İleri, M.(2019). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Akademik Öz-yeterliklerinin Gelecek Beklentisi Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Oğuz, A. (2009). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Akademik Öz-yeterlik İnançlarının İncelenmesi, VIII. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu, Eskişehir.
- Özer, D. (2010). İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Öğrenme Stilleri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- Öztürk, A., Bayazıt, B., & Gencer, E. (2016). Investigation Of Empathic Tendency And Problem Solving Skills Of Judo Athletes (Sample Of Center Of Olympic Preparation In Trabzon). *SSTB International Refereed Academic Journal of Sports, Health & Medical Sciences*, (18).
- Pekel, A. (2016) Spor Yöneticiliği Bölümünde Öğrenim Gören Öğrencilerinin Akademik Öz-yeterlikleri ve Üniversite Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Şahin, O. (2019). Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmen Adaylarında Akademik Öz-Yeterlik Ve Mesleki Kaygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Şeker S. (2014). Müzik Öğretmeni Adaylarının Akademik Öz-yeterlik Düzeyleri İle Çalgı Çalışmaya İlişkin Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *E-Journal of New World Sciences Academy*, 9: (3): 135-149.
- Şeker, E. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Problem Çözme Becerileri İle Akademik Öz Yeterlikleri Arasındaki İlişki, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzincan.
- Tekeli. Ş. C. (2017). Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni Adayları İle Diğer Öğretmen Adaylarının Sosyal Görünüş Kaygısı ve Akademik Öz-yeterlik Düzeylerinin Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Thornton WL, Paterson TS, Yeung SE (2013) Age Differences In Everyday Problem Solving: The Role Of Problem Context. *Int J Behav Dev*, 37:13-20.

- Türk, N. (2009). Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Mesleklerine İlişkin Öz-yeterlik Düzeylerinin İncelenmesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Türkçapar, Ü. (2007). Beden Eğitimi Ve Spor Yüksekokulu Öğrencileri İle Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Strese Karşı Problem Çözme Becerilerinin Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Türkçapar, Ünal (2015). Üniversite Öğretmen Adayı Öğrencilerin Problem Çözme Becerilerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi, Niğde University Journal of Physical Education And Sport Sciences Vol 9, Issue 2.
- Uzun, K. (2016). Akademik Öz Yeterliğin Yordayıcıları: Belirsizliğe Tahammülsüzlük, Endişe İle İlgili Olumlu İnanç ve Akademik Kontrol Odağı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Ünsal, G., H. (2019). Spor Yapan Ve Yapmayan Lise Öğrencilerinin Öz güven, Öz-Yeterlik Ve İletişim Becerilerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Varol, B. (2007). Beden Eğitimi ve Spor Bölümü Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Öz-yeterlikleri (Niğde Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Yılmaz, G., Yılmaz, B. ve Türk, N. (2010). Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenlerinin Mesleklerine İlişkin Öz-yeterlik Düzeylerinin İncelenmesi (Nevşehir İli Örneği), Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 12(2). 85-90.